

Nuori Bergbom

PENTTI PAAVOLAINEN

43

TEATTERIKORKEAKOULUN
JULKAISUSARJA

Nuori Bergbom
Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I
1843-1872

PENTTI PAAVOLAINEN

PENTTI PAAVOLAINEN

Nuori Bergbom
Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I.
1843-1872.

JULKAISIJA

Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu
@ 2014 Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu ja Pentti Paavolainen

TEOKSEN VALMISTUMISTA OVAT TUKENEET:

Suomen Akatemia, Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta.
Alfred Kordelinin yleinen sivistysrahasto.
Niilo Helanderin säätiö.
Svenska Kulturfonden.
Jenny ja Antti Wihurin rahasto.
Taideyliopisto/Teatterikorkeakoulu. Julkaisutoimikunta.

JULKAISUSARJAN ILME, KANNEN SUUNNITTELU JA PÄÄLLYKSEN MUOTOILU

BOND Creative Agency
www.bond.fi

KANNEN KUVA:

Karl Bergbom 1863. SKS /Kirjallisuusarkisto.

TAITTO

Annika Marjamäki, Edita Prima Oy

PAINOTYÖ & SIDONTA

Edita Prima Oy, Helsinki 2013

PAPERI

Munken Pure 300 g / m² & Munken Pure Rough 100 g / m²

KIRJAINPERHEET

Benton Modern Two & Monosten

TEATTERIKORKEAKOULUN JULKAISUSARJA, NUMERO 43.

ISBN (painettu): 978-952-6670-22-5

ISBN (verkkajulkaisu): 978-952-6670-23-2

ISSN (painettu): 0788-3385

ISSN (verkkajulkaisu): 2242-6507

Nuori Bergbom
Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I
1843–1872

PENTTI PAAVOLAINEN

Sisällysluettelo

Karl, Kaarlo vai Don Carlos?	11
<hr/>	
Bergbom-tutkimuksen tilanne	11
<hr/>	
Tutkijan paikka ja tehtävät	20
<hr/>	
I. Virikkeellinen lapsuus ja nuoruus 1843–1859	27
<hr/>	
Isä, Johan Erik Bergbom opiskelee Turussa	27
<hr/>	
Äidin suku, Roschierejä ja Saarijärven serkkuja	33
<hr/>	
Perhe Viipurissa 1840–1846	41
<hr/>	
Karlin lapsuusvuodet Kruununhaassa 1846–1854	49
<hr/>	
Äidin kuolema 1854 ja Oolannin sota	62
<hr/>	
Koulunkäynti ja kirjalliset harrastukset	71
<hr/>	
Karlin ooppera- ja teatterikalenteri 1856–1858	78
<hr/>	
<i>Ljuksialas ros</i> -näytelmä syntyy Vuosaarella 1858	90
<hr/>	
Abiturientti ja Charlotte Forsman 1858–1859	97
<hr/>	
II. Monilahjakkaan valinnat 1859–1868	105
<hr/>	
Fredrik Cygnaeuksen luennot ja teatterisyys 1859	105
<hr/>	
Kevätkausi 1860 Karlin opinnoissa ja taiteessa	115
<hr/>	
Bergbom näyttämöllä 1860	130
<hr/>	
Kevät ja kesä 1861	142
<hr/>	
Arkadia-yhdistystä ja opintoja	148
<hr/>	
Kielenvaihto haasteeksi 1862	164
<hr/>	

Karl valmistuu filosofian kandidaatiksi 1863	172
Saarijärven kesä ja syksy 1863	181
Kirjallinen kevät Jyväskylässä 1864	211
Karl Helsingissä, ystävät Euroopassa	226
<i>Pombal och jesuiterna</i> näyttämölle 1865	256
Lupauksen herättävä draamatikko	279
Kirjallisuuskatsaus ja seuranäytännöt 1866	302
Kirjallinen kesä ja syksy 1866	319
<i>Julian</i> ja Kivi-kritiikit	329
Karlista tulee Kaarlo kesällä 1867	342
Väitöskirja <i>Det historiska dramat i Tyskland</i> (1868)	361
Bergbomin viimeiset novellit ja kaartilaisten <i>Kihlaus</i>	384
III. Seuranäytäntöjen ohjaajaksi 1869–1872	395
Suomenkielisten näytäntöjen suunnittelu keväällä 1869	395
Mitä tapahtui 10.5.1869?	415
Bergbom Nya Teaternin johtoryhmään 1869	432
Senaattorin kuolema ja Suomalainen Seura syksyllä 1869	453
Karlin ero Nya Teaternin johtokunnasta joulukuussa	476
Suomenkielisten näytäntöjen vuosi 1870	490
Kohti suomenkielistä oopperaesitystä - Trubaduuria	532
Kaarlo Berliinissä, Emelie Helsingissä keväällä 1871	575
Morgonbladetin alku ja Westermarckin seurue 1870–1872	612

Arvaamaton valtiopäiväjulkisuus 1872	625
Suomalainen Teatteri täytyy perustaa keväällä 1872	640
LIITE 1 Bergboms dikter och skämt	675
LIITE 2 Bergbomin draama <i>Pombal och jesuiterna</i> (1863/1865)	685
KÄYTETYT LYHENTEET	693
ARKISTOLÄHTEET	695
KIRJALLISUUS	697
VERKKOJULKAISUT	707
HENKILÖHAKEMISTO	708
TIETOLAATIKOT	
2-i Neljä aihetta novelliksi keväällä 1864	215
2-ii <i>Belsazarin pidot</i> keväällä 1864	224
2-iii <i>Zigenerskan (Mustalaistyttö)</i> – novellisuunnitelma 1864	229
2-iv Heinrich Heine -esitelmä syksyllä 1864	239
2-v Tuomas-piispa draaman aiheena	260
2-vi <i>Karkurit</i> , Kivi-reseptio ja Bergbom	336
2-vii Bergbom ja <i>Kihlaus</i>	339
2-viii Bergbom: <i>Historiallinen draama Saksassa (1868)</i>	363
2-ix Kommentteja Bergbomista draaman tutkijana	367

2-x <i>Aarnihauta</i>	384
3-i Missä Aleksis Kivi oli 10.5.1869?	416
3-ii Miten <i>Lean</i> loppu piti näytellä?	420
3-iii K. Bergbomin <i>Paola Moroni</i> ja S.H. Mosenthalin <i>Pietra</i>	437
3-iv August Westermarckin <i>Unga finska teatern</i>	530
3-v <i>Elinan surman</i> libretto – varhaisempi versio	534
3-vi Bergbom Berliinin naisyhdistyksen kokouksesta 1871	579
3-vii <i>Elinaisen surma</i>, libreton jälkimmäinen versio	581

Karl, Kaarlo vai Don Carlos?

Karl Johan Bergbom (1843–1906) oli äitinsä varhain menettänyt suuren säätyläis-perheen poika, vanhimman sisarensa kasvattama keskimmäinen, joka sisäisti valistuneen suomenmielisen juristin ja maltillisen senaattori-isänsä arvomaailman. Karl oli herkkä, hän luki, kävi teatterissa ja oopperassa, soitti pianoa, tanssi ja näytteli. Tultuaan ylioppilaaksi 1859 hän aloitti kirjallisuuden ja estetiikan opinnot Fredrik Cygnaeuksen johdolla ja osallistui 17-vuotiaana Uuden Teatteritalon vihkiäisjuhlaan esiintyjänä. Hänen piti opiskella suomea Saarijärvellä 1863, mutta hän kirjoittikin siellä ruotsinkielisen historiallisen draaman, joka sittemmin esitettiin menestyksellä. Hän ruotsinsi runoja, opetteli suomea laatimalla novelleja ja kirjallisuuskritiikkiä, kirjoitti oopperasynopsiksen ja ruotsinkielisen väitöskirjan historiallisesta draamasta. Hän hankki laajan teatteri- ja oopperaohjelmiston tuntemuksen, toimi säätyläistön suomenkielisten seuranäytäntöjen järjestäjänä, kunnes suomalaisen puolueyhmittymän taustatuella johti Suomalaista Oopperaa kuusi vuotta ja Suomalaista Teatteria yli kolmekymmentä vuotta. Karl eli Kaarlo Bergbom¹ loi mallin suomenkieliselle teatteritoiminnalle Suomeen ja kätelöi ohjelmistoa nykyiselle Suomen Kansallisteatterille ja muille teattereille kymmeniksi vuosiksi eteenpäin.

Bergbom-tutkimuksen tilanne

Suomen suurmiesten kaanonissa ”Suomalaisen teatterin isä” Kaarlo Bergbom on ongelmallinen poikkeus. Hän ei ole Runebergin, Snellmanin ja Lönnrotin tavoin köyhistä oloista metsän keskeltä ponnistanut kunnianhimoinen luojaheeros,

1 Vielä 1860-luvulla Karl allekirjoitti kirjeensä Carl tai Karl, ennen kuin Charlotte Raalle Ruotsiin lähetetyissä kirjeissä käyttää Suomeen viittaavaa nimeä Kaarlo. Tässä käytetään sitä nimen muotoa, joka vastaa asianomaisessa yhteisössä käytettyä muotoa. Karl muuttuu Kaarloksi sitä mukaa kuin sitä alettiin käyttää hänen ympäristössään. Sisaren nimi Emelie Bergbom (1834–1905) säilyi tämän virallisena nimenä, mutta hän itsekin käytti usein muotoa Emilie. Tässä pitäydytään kuitenkin muotoon Emelie, sitaatteja lukuun ottamatta. Hänen kirjeissään veljen puhuttelusanat ovat: Min Carl, Min Karl, Mein Karlchen, Kaarlo, Rakas Kaarloni tai Kaarloseni, jotka toistuvat muuten ruotsinkielisten kirjeiden avauksina. Ruotsin kieleen kasvaneesta Karl-pojasta tuli siis poliittisessa ja julkisessa roolissaan Kaarlo, joka saattoi silti signeerata ”Din egen Karl”, milloin ei ollut Carlo tai pelkkä Calle.

joka vaikeuksien kautta kiipeämällä olisi raivannut tiensä.² Topelius oli sentään kaupunkilääkäarin poika, mutta Bergbom tuli lakimies- ja virkaeliitin piiristä. Hän eli vuosia ”kultivoituneen harhailijan” elämää. Bergbom nousi parhaaksi henkilöresurssiksi Yrjö Koskiselle ja fennomaaneille, jotka alkoivat rekrytoida helsinkiläistä sivistyneistöä suomen kielen asialle, lisätä suomen käyttöä sekä vahvistaa säätyläistön sitoutumista puolueen ja sitä lähellä olevien hankkeiden, kuten koulujen rahoittajaksi. Bergbom kuului vanhafennojen ydinjoukkoon, ja hänen johtamansa Suomalainen Ooppera ja Teatteri olivat puolueen näkyvimpiä kulttuurisia instituutioita.

Suomen Kansallisteatterin käsiohjelmiin painettiin 1960-luvulla aina sen perustajien Kaarlo ja Emelie Bergbomin vanhuudenvuosien valokuvat. Partaisen sedän ja nutturapäisen tädin patsaat tervehtivät tuolloisia oppikoululaisia aulassa ja kiertokäynneillä maisteri Ritva Heikkilän innoittunut opastus kohotti ”bärbummien” johtajakauden ympärille ihmeellisen auran. Teatterissa vietettiin juhluvuosia: vuonna 1969 oli *Lean* esityksen 100-vuotisjuhla ja 1972 Suomalaisen Teatterin perustamisen 100-vuotisjuhla. Koululaisnäytäntöjä oli myös Kansallisoopperassa, ja taas tuli vastaan ”Bergbom”: ensin suomenkielisen *Trubaduurin* esityksestä (1870) oli kulunut 100 vuotta, ja lyhyen ajan sisällä tuli neljäs 100-vuotisjuhla, Suomalaisen Oopperan (1873–79) perustaminen.

Kaarlo Bergbom esiteltiin suurmieskultin hengessä yli-inhimillisenä tarmonpesänä ja suomalaisuusaatteen innoittamana, suomenkielisen teatterin ja oopperan ”nerokkaana luojana.” Emelie Bergbomin panos oli yhtä tärkeä teatterin ja oopperan tukipilarina, puvuston- ja rahastonhoitajana, käytännössä apulaisjohtajana. Ensimmäisen tasavallan hengessä ylläpidetty myytti ohitti keisarimielisyyden, joka oli suomalaisuusliikkeen kiusallinen sivujuonne. Kekkonen Suomessa Venäjä-ystävällisyys oli myönteistä ja nuorison mielestä valtioviisauden osoitus, mutta keisarilolaliteetti taas kiusallisen ”epädemokraattinen” piirre. Bergbomit olivat ikään kuin pelkästään vanhuksia: juhluvuosien julkaisuja hallitsivat vanhuuden valokuvat. Siksi Kaarlon nuoruudenkuva on tämän tutkimuksen kannessa.

Bergbom-kulttia haastoi 1960–70 -luvuilla näkemys, joka Eino Leinon ja *Päivälehd*en hengessä selitti Bergbomin ns. ”suuren tyylin” armotta vanhentuneeksi teatteriksi. Oikeastaan Bergbom ei koskaan saanut esiintyä omilla ehdoillaan. Hänet oli vuosikymmeniä kerrottu voittoisan fennomanian sankarina,

2 Suomen suurmiehet ovat yleensä olleet kovia hiihtäjiä. Bergbomin hiihtoretkestä voidaan dokumentoida vain matka Kaisaniemestä Herttoniemeen ja takaisin talvella 1869, sekään ei toteutunut, sillä nuoskakelin takia otettiin ajuri ja reki. Vaellusretkiä hän kyllä teki myöhemmin kesälomillaan.

mutta nyt miehenä, jolle kaikki teatterin uudistumispyrkimykset ja 1900-luvun alun kehitys jäivät vieraiksi.³ 1960–70 -luvuilla ”bergbomilaisuus” oli kaksin kerroin jääne menneisyydestä, josta oli päästävä eroon, hieman niinkuin ”kivimaalaisuus.” Sanalla viitattiin pääjohtaja Arvi Kivimaan kultivoituneeseen johtamistapaan, muistopäivien ja juhlapuheiden tarkkaan huomiointiin, minkä juuret ulottuivatkin Bergbomien aikaan. Kansallista historiaa uudelleen arvioitaessa 1970-luvun alussa haluttiin työväenteatterit kuvata ”oikeampina” ja eläviä teatteriperinteitä lähempänä olevina kansanomaisina teattereina. Näin unohtui, että työväenteatterien ja ammattiteatterikentän alkajat 1900-luvun alkuvuosina kilvan vannoivat kunnioitustaan juuri Bergbomille.

Myönteistä vastakaikua 1970-luvulla herättivät Suomalaisen Teatterin kiertuevuodet (1872–79), sillä ns. uudet teatteriryhmät tekivät samaa viedessään ”teatteria kansan pariin”. Näin voitiin ryhmien toiminta nähdä jopa ”oikeampana” suomalaisuusliikkeen perillisenä kuin tuolloinen Kansallisteatteri.⁴

Minna Canthin merkitys arvioitiin 1970-luvulla kahtaalta uudelleen: työväenliikkeen arvostama kirjailija oli jäänyt kansalliskirjailijana juhlitun Aleksis Kiven varjoon ja koki nyt arvonalautuksen yhteiskunnallisena herättäjänä ja naisten kirjoittaman kirjallisuuden alkajana. Canthin julkaistuissa kirjeissä (1973) Bergbomit näyttäytyvät Minnan radikaalisuutta hillitsevinä ja maltillisuuteen kehottavina. Canthin ja Bergbomien välirikkoa 1892–93 alettiin tulkita naisen ”oikeutettuna irtiottona” kahlehtivasta patriarkaatin edustajasta. Sukupuolisesti polarisoiva näkökulma on leimannut Bergbomista Canthin yhteydessä annettua kuvaa.⁵ Bergbomia on Leino-tulkintojen jälkeen käsitelty Canth-tulkintojen ehdoilla.

Viljo Tarkiaisen Aleksis Kivi -elämäkerrassa (1913) Bergbomilla oli asemansa Kiven läheisimpänä ammatillisena ystävänä ja tukijana. Kivi-tutkimuksen traditiossa Bergbomia on vastuutettu Kiven myöhäiskauden ”epäonnistuneista” näytelmistä, eli siitä, että Kivi yritti laatia näytelmiä, joita aikalaisteatteri osaisi tai voisi esittää. Vaikka dramaturgien ammattikunta muuten raivasi itselleen elintilaa 1970-luvulla ja vaikka usein muistutettiin Hella Wuolijoen ja Eino Salmelaisen yhteistyöstä 1930-luvulla, Bergbomia ei otettu tarkasteltavaksi Aleksis Kiven

3 Eino Leinon ja Euterpen piirin kirjoittajien kritiikin Kansallisteatteria kohtaan on kootusti esittänyt Tuomas Tarkiainen (1975) lisensiaatintyössään.

4 Tämän tulkinnan esitti Timo Kallinen Teatterikorkeakoulun luennoissaan. (Tekijän muistiinpano s.d. n. 1980).

5 Tulkinnan Bergbomista Canthin työn kahlehtijana oikeastaan esitti jo Greta von Frenckell-Thesleff (1944). Lauri Leskisen näytelmässä *Minna* (1974) Bergbomin ja Canthin suhdetta kuvattiin vihjaten jopa eroottiseen kiinnostukseen.

teatterillisena ”sparraajana”. Kansallisneron työ kumpusi päänsisäisiltä muusilta, kuten autonominen kirjailijakäsitys katsoi, tai sitten vain yhteiskuntakapinalisen positioista, kuten sosiaalisesti orientoituvaa kirjallisuudentutkimus näki. Viljo Tarkiaisen assistentti Vihtori Laurila oli ainoana kiinnittänyt huomiota Kiven ja Bergbomin kirjailijatoiminnan rinnakkaisuuteen (1934). Kirjailija Veijo Merellä oli paljon kokemuksia yhteistyöstä teatterin kanssa,⁶ silti hänkin Kivitulkinnoissaan (1973 ja 1974) ohitti Bergbomin. Bergbom karsiutui kuvasta näin myös Kivi-aiheisissa teatteriesityksissä, kun Veijo Meri ja Kalle Holmberg rakensivat Kivestä ”luojamarttyyria.” Bergbomia ei osattu katsoa, vaikka Meren näytelmää *Aleksis Kivi* esitettiinkin runsaasti. Vielä Hannes Sihvo (2002) antaa moitteita Bergbomin ”synneistä” Kiveä kohtaan ja paheksuu ajan säätyläistöä.

Suhteessa Ida Aalbergiin tilanne on toinen, sillä Ritva Heikkilän populaariin muotoon kirjoitettu elämäkerta ylistää Bergbomia rinnan päähenkilön kanssa. Bergbomista ei ole siinä tehty syntipukkia suhteessa Aalbergiin, vaikka hän onkin saanut kantaa jälkimaailman silmissä vastuuta eräistä Ida Aalbergin taiteellisista ja muista valinnoista.⁷

Muistelmiaan kirjoittaneet näyttelijät, ovat kaikki kohdanneet vain vanhan Bergbomin. Sama koskee Jalmari Finneä (1922, 1939), jonka epäsovinnaisuus tosin tarjoaa muisteluteksteissä kiintoisia pähkinöitä lähdekritiikin purtavaksi. Hanna Suutelan tutkimusten (2005, 2006) antama Bergbom-kuva on jo monisävyisempi.

Vanha historiankirjoitus on ollut determinististä: fennomaanisella liikkeellä ei voinut olla kuin suuri tulevaisuus, eikä Bergbomilla kuin suuri elämäntehtävä, joka ”paljastui jo varhain”. Teleologisen suurmieskuvan genesis oli professori Eliel Aspelin-Haapkyllän *Suomalaisen Teatterin historia* I–IV (1906–1910).⁸ Pitkään Bergbom-myytti toisti Aspelin-Haapkyllän äänenpainoja. Mutta sille rakentuivat myös ne käänteiset tulkinnat, joita elähdytti tarve kiistää Aspelin-Haapkyllän idealisoitu Bergbom-kuva. Bergbomia on kuvattu oidipaalisessa suhteessa vanha-

6 Ne saattoivat toki olla problemaattisia, kuten voi päätellä koomisen huvittavista näkökulmista, joilla Meri on niistä kertonut (1977).

7 Heikkilä 1998. Kriittistä Ida Aalberg -kuvaa vain pari vuotta näyttelijän kuoleman jälkeen loi Helmi Krohnin *Emilie Bergbom* -elämäkerta (1917), jossa lainataan kirjeistä Aalbergia koskevia kielteisiä kohtia. Leski, paroni von Uexküll-Gyllenband laati laajan vastapromemorian kumotakse Krohnin julkaisemaa kritiikkiä. (*Emilie Bergbom's Beziehungen zu Ida Aalberg. Wie Legenden entstehen...*, 92-sivuinen käsikirjoitus, A.Ü.-G., 30 December 1917. Coll 1.122/ms/KK.) Ilmari Räsäsen *Ida Aalberg* (1925) on tasapainoisempi kuin Heikkilän ihannoiva teos. *Työmiehen vaimon* Homsantuun hahmon romanttista melodramaattisuutta on pidetty Bergbomin vaikutuksena Canthiin (Koski 1998), osittain näin mustalaistematiikan kannalta onkin, mutta myös Aalbergin aloitteet tulee selvittää. Ida Aalbergia koskeva tutkimustilanne on monista syistä johtuen erityisen puutteellinen.

8 Aspelin-Haapkyllän historiateokseen viitataan tästedes merkinnöillä EAH1 – EAH4.

fennomaanien juhlakertomukseen, joten hänen kohtalonaan hyvässä ja pahassa oli tulla arvioiduksi jälkimaailman, ei oman aikansa kriteereillä.

Maalahden kirkkoherran poika Eliel Aspelin oli Kaarlo Bergbomin nuorempi opiskelutoveri ja toimittajakollega, sitten teatterin johtokunnan jäsen ja puheenjohtaja, ja lopulta estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden ensimmäinen suomenkielinen professori (1892–1908). Hänen tekstissään Bergbomilla oli toki heikkouksia, mutta kaiken kompensoi varhain löydetty messiaaninen elämäntehtävä, jota kansallishenki, tavallaan ”maailmanhenki” itse ohjasi. Kaikki työ oli nerokasta, tarmokasta ja väsymätöntä, eikä teatterin ”ajoittaisia rettelöitä” ollut syytä muistella. Vika ei voinut olla teatterin johdossa, johtokunnasta puhumattaakaan. Oopperan ja teatterin vaikeudet johtuivat ”alati valppaista ruotsalaisista”, heidän pahaa tarkoittavasta kilpailustaan ja vastaoffensiiveistaan. Fennomaaneja itseään ei käynyt syyttäminen mistään, korkeintaan he välillä olivat väsyneitä ja vähissä rahoissa eivätkä jaksaneet tarpeeksi kannattaa teatteriaan. Kaikkein vähiten heitä olisi voinut syyttää herkkähipiäisyydestä, ”pohjalaisesta tappelunhalusta” tai sosiaalisen nousun siivittämästä röyhkeydestä ja kunnianhimosta. Toki inhimillinen lämpö heijastuu perheystävä Aspelinin osoittamassa empatiassa Bergbomeja kohtaan.⁹ Aspelinin ensi-illat luetteloiva ja niiden kritiikkejä valikoiden referoiva tyyli on antanut tietopohjan itse toiminnasta, joten vanhalla teoksella on käyttöarvoa luettelo-, tilasto- ja henkilötietojen osalta. Kaikkeen muuhun kirjan aineistoon täytyy suhtautua monin varauhin.¹⁰

Aspelinilla on ollut vaikutuksensa tärkeimpään käytettävissä olevaan lähdeaineistoon. Hän organisoï kirjeiden keräämisen, teki haastatteluja ja sai kirjeitä mukanaolueilta. Emme tiedä, mitä hän jätti keräämättä, mitkä kirjeet katosivat tai mitä Bergbomien perheessä haluttiin jättää pimentoon. Bergbomien yli 2300:n nousevasta pääosin ruotsinkielisestä kirjeenvaihdosta Aspelin suomensi kirjaan

9 Juhani Aho harmitteli historiategoksen III:n osan ilmestyttyä 1909, ettei EAH ollut kerännyt Bergbomia koskevia henkilöhaastatteluja niin kauan kuin ihmisiä oli elossa. Aho kiinnitti huomiota siihen, että missään kirjan kuvaamassa konfliktissa syytä ei koskaan ollut Bergbomissa. Runsaat kirjeaineisto kirjassa kuitenkin herkisti silmiä sille, miten syvästi Bergbom koki vastoinkäymiset ja miten hienotunteisesti hän julkisuudessa esimerkiksi Gustav von Numersia ja Minna Canthia kohtaan esiintyi. Bergbom antoi tukensa realistiselle suuntaukselle, vaikka ei itse kaikilta osin sen takana ollutkaan. Aholle EAH oli avannut näkökulman monoliittiselta näyttäneen itsevaltiaan toimintaan, vaikka Aho vielä näki teatterin kaikkien vaikeuksien aiheuttajina ruotsalaiset. (”Bergbomit kirjeittensä valossa.” Juhani Aho. [HS], s.d. lehtileike/1012/TeaMA).

10 Aspelin-Haapkylä siteeraa arvosteluista vain myönteiset, lyhentää niitä merkittävästi lyhennystä ja selittää moitteet pois narratiiviinsa sopivilla selityksillä. – Yksittäiset virheet joissain luetteloiden päivämäärissä tai esittäjien nimissä eivät ole samassa määrin fataaleja suurissa fakta-aineistoissa. Niidenkin tarkistamista on tässä tehty, milloin mahdollista. Joitain virheitä on voitu matkan varrella oikoa.

laajoja osuuksia saaden Bergbomien kielimaiseman näyttämään läpinäkymättömän suomenkieliseltä. Bergbomin tutkija kulkee siis yhtäältä tuttuja latuja, kun käytettävänä on pääosin sama lähdeaineisto. Mutta 100 vuotta myöhemmin kysymykset ovat uusia.

Kylmää päätä vaatii tosiasia-aineiston perkaaminen sekä tarkentava ajoitus aatteellisesti ohjautuvien ja yleistävien tulkintojen alta. Asioita ei helpota se, että sen paremmin Kaarlo Bergbom kuin Ida Aalberg eivät piitanneet kirjeidensä päiväämisestä. Aspelin-Haapkyllän omassa arkistossa (SKS) on kiintoisia muistiinpanoja, joilla on paikkansa tässä tutkimuksessa, samoin tärkeää kirjeenvaihtoa ikääntyneen Emil Nervanderin, Bergbomin nuoruuden ystävän kanssa.

Teatterihistoriallinen tutkimus on jo pari vuosikymmentä osallistunut nationalistisen konstruktion purkamiseen ja valinnut kohteensa ongelmalähtöisesti, mutta Bergbom on jätetty melko lailla rauhaan.¹¹ Kirjoittajat ovat 100 vuotta viitanneet Aspelin-Haapkyllän teokseen pohtimatta, mikä on kirjoitettu puoluetoverin eetoskella ja tilanteessa, jossa vanhasuomalaisuus oli poliittisesti puolustuskannalla kärsittyään Bobrikovin ajan epäsuosion ja tappion suurlakon (1905) yhteydessä. Sen jälkeen Aspelin-Haapkyllän ja Suomalaisen Teatterin tukiryhmän aika oli tullut muistella ja rakentaa merkitys eleylle elämälle. Se on ensimmäisen polven historioteos, jota voi verrata kaikkiin mukanaolijoiden kirjoittamiin historioihin. Aspelin-Haapkyllän teoksesta on ilmestynyt Ilona Pikkasen historiografinen analyysi, joka havaitsee tarkkanäköisesti tämän kerronnalliset strategiat.¹²

Bergbom oli kiivas tyylitaituri ja hyvä argumentoija, jonka älyllinen yliveritaisuus ja tarkkanäköisyys veivät hänet helposti sarkasmeihin ja kyynisyyden rajalle, vaikka juuri sellaisen ihmiskuvan hän aina halusi torjua kansan valistukselle omistautuneessa teatterissaan. Hän oli labiili luonteeltaan, periksi antava ja kyllästyvä, masentuva ja lamaantuva. Hän varmaan kärsi myös ajoittain masennusoireista ja saattoi sairastaa pettymystä kaksi päivää maaten sairaana (sjuklig) tai heikkona (skral), mutta palata sitten töihin entisellä energialla. Kaarlo ei aina ollut silti yhtä kova taistelija ja oman pesän puolustaja kuin sisarensa Emelie ja lähimmät puolueaktiivit. Hänestä ei ollut myöskään nousemaan julkisuudessa tovereitaan vastaan eikä Suomalaisen Puolueen ”faaraoita”, Yrjö Koskista tai Agathon Meurmania vastaan.

11 Seppälän – Tanskanen (2010) laatima teatterihistoria tiivistää vuosikymmenet luettavaan muotoon, mutta on Suomalaisen Teatterin perustamista koskevissa kysymyksissä kiinni EAH:n luomassa kuvassa (2010:30–32) ja toistaa Bergbomin osalta von Frenckell-Thesleffin Minna-tulkintaa (2010:79) ja Numers-kiistassa Tarkiaisien (1922) esittämiä yksipuolisuuksia (2010:62).

12 Ilona Pikkasen *Casting the Ideal Past* (2012) tavallaan perustelee käsilläolevan tutkimuksen tarpeellisuuden.

Kaarlon temperamentti oli vaihteleva: äkillisesti kiivastuva rähjäjä, sitkeästi jankuttava lehtikirjoittaja, itsesäälissä mököttäjä. Hän oli myös rakastettava, seurallinen ja henkevä, ironisen hauska keskustelija, joka aina pakeni virallisia puheita ja huomionosoituksia pianon ääreen, kaikkien iloksi; tai rikkoi suunniteltua pöytäjärjestystä asettumalla nuorison keskelle istumaan. Kaarlo rakasti hedelmiä, tuoreita ja kuivattuja, tilasi niitä kiertueelle laatikoittain, vei nuoret näyttelijät välillä leivoskauppaan, oli itse lähes kasvissyöjä, eikä juuri käyttänyt alkoholia, mutta pelipöydässä vilkuili naapurin kortteja saadakseen voittoa. Vanhana Kaarloa kuvataan leppoisaksi, lämpimäksi ja lapsirakkaaksi papaksi, joka säännöllisesti vei makeisia sisarentyttären pitämään lastentarhaan. Äkkiä innostuva ja touhukas ukko juoksi näyttämölle kiireessä ja kiihtyneenä, omenat takin taskuissa pullottaen, mutta oli edelleen kärkäs sanomaan kantansa ja suuttumaan tai elehtimään pitkästyneesti ja lähtemään kävelemään, mikäli näyttelijän tai näyttelmäänsä lukevan kirjailijan yritys tuntui avuttomalta.

Suomalaisen Teatterin ja erityisesti Oopperan toiminta (1873–79) näyttäytyy tutkijalle kaoottisena sekä loputtomien talous- ja henkilövaikeuksien takia ajoittain täysin epätoivoisena. Teatterin henkilösuhteita mutkistivat myös säätyrajat: fennomaanisista säätyläisharrastajista kasvoi teatterille sen yleisö ja kannatuspohja, mutta teatterin nuoret ammattilaiset tulivat vain parin poikkeuksin alemmista säädyistä. Teatterin tekninen henkilökunta oli sääty-yhteiskunnassa lisäksi yhtä näkymätöntä kuin muukin palvelusväki, niin myös Aspelin-Haapkyllän historiassa. Tätä ongelmaa ei ole voitu korjata lähteiden puuttuessa

Suomalaisessa Teatterissa yritettiin vallankaappausta ja Bergbomeja savustettiin ulos. Toisaalta Kaarlo vuosikaudet toisti, että haluaisi jo luopua teatterin johtamisesta, mutta ”kuka tilalle?” Teatterissa ei päässyt tapahtumaan sukupolvenvaihdoista ennen vuotta 1906, sillä Bergbomeja oli alettu pitää täysin korvaamattomina. Sellainen olisi tuonut orgaanista dynamiikkaa, päästänyt Kaarlon ja Emelien aiemmin syrjään ja nuoret ajoissa kasvamaan. Sillä olisi ollut vaikutuksensa 1900-luvun alkuvuosiin Suomen Kansallisteatterissa ja koko Suomen teatterikartalla. Tässä tapauksessa vaihtoehtojen historia eli kontrafaktuaalinen pohdinta on erityisen hedelmällistä. ”Jos Bergbom olisi toiminut toisin, mitä olisi voinut seurata?” on relevantti kysymys, mutta vain siksi, että se auttaa paremmin ymmärtämään, mitä tapahtui ja mitä ei tapahtunut ja miten ”se mitä ei tapahtunut vaikuttaa myös siinä, mitä lopulta tapahtui.”¹³ Tai: miksi nuoret liberaalit eivät perustaneet vaihtoehtoista pienteatteria kuten muualla Euroopassa?

13 Historioitsija Martti Ahdin ajatuksen ovat kirjanneet eteenpäin Niemi ja Pernaa 2005:118.

Keväällä 1871 Karl ilmaisi, että haluaa ”pitää yhtä” vanhimman sisarensa kanssa,¹⁴ mihin myös isänsä menettäneiden lasten vaikea taloudellinen tilanne ja Karlilta puuttuva julkinen virka pakottivat. Karl ansaitsi alkuun fennomaanien *Morgonbladetin* toimittajana. Emelie sai Snellmanin johtamassa Suomen Hypoteekkiyhdistyksessä virkatyön, jossa hän pysyi eläkeikään asti. Harrastus suomenkielisten säätyläisten seuranäytäntöjen järjestäjinä teki heidän kodistaan nuorison tapaamispaikan. 1870-luvun lopulla toimintakeskus vakiintui Antinkadun (nyk. Lönnrotinkadun) ja Yrjönkadun kulmataloon, johon myös *Uuden Suomettaren* toimitus ja kirjapaino siirtyivät. Sisarusten symbioosi vahvistui, kun varakkaasti avioituneesta mutta kolmen lapsen kanssa leskeksi jääneestä sisaresta, Augusta af Heurlinistä tuli suuren kodin ylläpitäjä. Sieltä johdettiin monia Helsingin fennomaanisen rouvasväen aktiviteetteja, jopa ”telefoonitse.”¹⁵ Bergbomien vanhin veli kuoli Venäjän armeijan upseerina Kaukasiassa ja nuorin pankkivirkailijana, kaksi sisarta avioitui aatelissukuihin (von Troil, af Heurlin) ja insinööriveli aateloitiin (Wuoreneimo) ansioistaan Suomen rataverkon rakennushankkeiden johtajana.¹⁶ Yhtä merkittävä kuin Kaarlon elämäntyö Suomen teatterin isänä, oli nimittäin Ossian-veljen ansio Suomen pääratojen ”isänä”, mikä nosti hänet senaattiin. Senaattori Ossian Wuoreneimo ehti toimia vielä aatelissäädyn puheenjohtajana ennen yksikamarista eduskuntaa – ja sisarusten kuolemaa.

Legendan mukaan Kaarlo uhrautui niin teatterin ja suomalaisuuden asialle, ettei hän voinut ajatellakaan perheen perustamista. Karl ei koskaan avioitunut, eikä merkkejä kihlauksista tai kosioaikeista omansäätyisten neitojen kanssa ole. Tiedetään, että ainakin kerran Emelie yritti saada Karlia varakkaisiin naimisiin. Karlilla oli harrastuksiin ja töihin liittyviä kiintymyssuhteita naisiin, joista tärkein oli näyttelijätär Hedvig Charlotte Raa. Mutta tämän jäätyä leskeksi ja mahdollisuuksien ollessa vielä auki, Karl ei tehnyt aloitetta miehenä, vaikka Hedvig sellaista kenties odotti. Hän matkusti Ruotsiin ja avioitui pian Kristian Winterhjelmin kanssa.

Kätkikö julkisivu jonkin sellaisen privaatin elämän alueen, mistä aikalaiset ovat tienneet, mutta myöhemmin vaienneet? Ilmeisin ja yksinkertaisin selitys

14 KB→ EB 20.3.1871/46:1:3/EBA/KiA/SKS. (Eniten toistuvat henkilönimet lyhennetään alaviitteissä lopussa olevan lyhenneluettelon mukaisesti.)

15 Wuolijoki 1945, 70, 139–144.

16 Valitettavasti VR:n uusin historiateos (Zetterberg 2012) ei häntä tunne.

naimattomuuteen lienee se, että Kaarlo ei tuntenut eroottista vetoa naisiin.¹⁷ Nuoruuden kirjeissä törmätään kuvaileviin mainintoihin ”praktig gosse” tai ”vac-ker man”. Opiskeluaikoina Karlin läheisimpien ystävien joukossa oli ainakin pari muuta miestä, jotka eivät koskaan avioituneet. Pitkään ei tarvitse lukea huomatakseen, miten läheistä hänen ystävyytensä Emil Nervanderin ja Jaakko Forsmanin kanssa oli. Ei myöskään hänen ystävänsä Aleksis Stenvall, komea mies, jolla oli vaatimaton hienostunut luonne, koskaan avioitunut. Ulkoisesti miehekkäät miehet, jollaiseksi myös Kiveä on kuvattu, olivat pienikokoisen, leikkisän ja ujon Karl Bergbomin ihailun kohteena. Emil Nervander taas oli läheinen ystävä sekä Bergbomille että Stenvallille, heiltähän Kivi sai tekstirungon viimeiseen työhönsä *Margaretaan*. Niin Stenvallin kuin Bergbomin kirjallisessa tuotannossa naiset ovat idealisoituja. Kesämatkoja ulkomaille Bergbom teki 1880-luvulta alkaen. Silloin hän oli poissa suomalaisten katseilta.

Teatterihistoriasta tuttu johtajien, heidän vaimojensa ja rakastajattariensa välinen dynamiikka suosikkijärjestelmineen toimii usein analogisella tavalla homoseksuaalisen teatterinjohtajan tai ohjaajan näyttelijävalinnoissa. Suomalaisen Teatterin miesnäyttelijöitä, heidän suuntautumistaan ja suhdetta Bergbomiin joudutaan siksi pitämään aiempaa enemmän silmällä. Yksi syy nuorempien näyttelijöiden kokemaan pysähtyneisyyteen vanhassa Arkadiassa nimittäin saattoi olla Bergbomin suosikkijärjestelmän ja säätyasetelman yhdistelmä: muille nuorille miehille kuin johtajan suosikeille ei ollut tilaa. Nouseva kansalaisyhteiskunta edellytti, että säätytaustasta tai suosikkiasemasta huolimatta kaikilla pitäisi olla lupa pyrkiä eteenpäin ammatissaan ja teatterin olisi tarjottava mahdollisuuksia yrittää näyttelijän ammattiin. Mieskatsojien enemmistön heteroseksuaalinen katse taas torjuu nopeasti esityksen, jossa naisen rakastajana esiintyy mies, joka ”ei ole miehenä vakuuttava.”¹⁸ Teatteritieteessä seuraa tarve näkökulman hermistämiseen, kun analysoidaan näytelmä- ja näyttelijävalintojen syitä sekä mies- ja naiskuvien suhdetta heteronormatiiviseen odotukseen.

Itsemurhan 1892 tehnyt näyttelijä ja ohjaaja Niilo Sala oli Bergbomin pitkäaikainen läheinen työtoveri. Viimeisen apulaisen ja ylistävän henkilökuvan kirjoittajan, Jalmari Finnen homoseksuaalisuus verifioituu arkistolähteissä.¹⁹ Kaarlon

17 Eero Saarenheimo (1976:102) kirjoitti jo Suomalaisen Klubin historiassa: ”Kaarlo Bergbomin intressit eivät ainakaan tietävästi viitanneet naisten suuntaan.”

18 Tämän ”poliittisesti epäkorrektin” havainnon on artikkeloinut Jouko Turkkala 1980-luvun haastatteluissaan.

19 Jalmari Finnen arkiston (KA) suljetut osat avautuivat 1980-luvulla. Kanerva (toim.) 1999 (1974) ei vielä koskettale tätä teemaa.

vanhuuden valokuvassa korituolissa istuvan, puoliksi halvaantuneen miehen oikean käden sormessa näkyy sormus, perinteinen homoseksuaalisen yhteisön signaali. Bergbom kuului siihen sukupolveen, jonka elinaikana homoseksuaaliset teot säädettiin lainsäädännöllä rangaistaviksi vuoden 1889/1894 rikoslaisissa. Siksi Aspelin-Haapkyllän ei sopinut asiasta kirjoittaa, vaikka asian mainiosti tiesi.²⁰

Kaarlon viimeinen ilta nykyisessä Kansallisteatterissa, permannon vasemmassa aitiassa tammikuussa 1906, asettuu hämmentävän kauniisti privaatin kertomuksen piiriin: hän oli katsomassa nuoruutensa rakkainta draamaa, Friedrich Schillerin *Don Carlost*a. Don Carlos on rakastunut entiseen kihlattuunsa ja nykyiseen äitipuoleensa kuningatar Elisabethiin, mutta vielä vahvemmin Carlos on sitoutunut ystäväänsä Rodrigoon, Posan markiisiin. Nimiroolissa Carloksena tuolloin esiintyi kuvankaunis Jussi Snellman.²¹ Kaarlo sai nähdä lempinäytelmänsä unelmien miehen esittämänä. *Don Carloksen* iltana Kaarlo sai sen halvauskohtauksen, jonka seurauksista hän ei enää toipunut. Kuva on kuin Thomas Mannin novellista ja Luchino Viscontin elokuvasta *Kuolema Venetsiassa*. Teatteri on kautta historian ollut turvasatama ja elämisen mahdollisuus seksuaalisille vähemmistöille, näin aivan ilmeisesti myös Suomessa.

Tutkijan paikka ja tehtävät

Tätä tutkimusta ohjaa tarve lähestyä Karl Johan Bergbomin poikkeuksellisen voimakasta ja monitahoista persoonallisuutta fennomaanisen liikkeen sisällä. Jotta persoonallisuuden piirteet intellektuaalisine ulottuvuuksineen näyttäytyisivät rikkautessaan ja ristiriitaisuudessaan, hänen kasvunsa ja toimintansa tulee kuvata aiempaa tarkemmin. Toiminnan konteksteja on myös selvitettävä uudesta näkökulmasta ja niiltä osin tutkimus tulee määrittämään kohdehenkilön maisemaa aiemmasta poiketen. Teos ilmestyy kolmessa osassa.

Ensimmäinen osa *Nuori Bergbom* kattaa vuodet 1843–1872. Ne ovat Bergbomin elämäntehtävän muotoutumisen kannalta kiinnostavat, sillä silloin voi tarkastella nimenomaan hänen etsintäänsä, häilyvyyttään kielen ja uranvalinnan suhteen sekä kiinnostusta Aleksis Kiveen ja tämän kirjoittamiseen. Bergbomin järjestämät seuranäytännöt tähtäsivät Nya Teaternin, nykyisen Ruotsalaisen

20 Lain piti astua voimaan jo 1891, mutta sitä yhdenmukaistettiin joiltain osin Venäjän lakien mukaiseksi ja se astui siksi voimaan vasta 1894. Sitä oli ollut laatimassa yksi Kaarlon läheisistä nuoruudenystävistä, professori Jaakko Forsman.

21 Jussi Snellmanilla on ollut ”menestystä niin mies- kuin naismaailmassa”. Mm. Edvard Fazer on kuullut hänen ihailijoihinsa. (Olga Salo → Elli Tompuri, esim. 14.2.1908 ja 29.2.1909/kansio 6/ETA/KA)

Teatterin hyvin varustetulle näyttämölle, mutta kun se ei onnistunut, jouduttiin erillinen Suomalainen Teatteri perustamaan keväällä 1872.

Aika kattaa Aspelin-Haapkyllän kirjasarjasta ensimmäisen neljänneksen, mutta siinä esimerkiksi Bergbomin oopperaharrastus ei ole päässyt täysin oikeuksiinsa. Nuoruusvuosista kirjoittamisen vaikeus on siinä, että Bergbomin itse kirjoittamaa ja omaa toimintaa koskevaa aineistoa on kouluvuosilta ja opiskelijujen alkua ajoilta vain satunnaisesti. Bergbomin ulottuvilla olleen ooppera- ja teatteriohjelmiston lisäksi seurataan hänen yhteisiä harrastuksiaan lähimpien ystävien kanssa. Näin saadaan mukaan sitä elämänpiiriä, jossa Bergbom viihtyi. Taidetapahtumien seuranta auttaa ymmärtämään, miksi Bergbomin oma taiteellinen toiminta kehkeytyi juuri sellaiseksi kuin kehkeytyi. Eniten aiemmin tuntematonta tietoa voidaan esittää Suomalaisen Teatterin syntyä edeltävistä vuosista.

Toinen osa *Oopperasta teatterin johtoon (1872–1887)* käsittelee Bergbomin elämän todellisia ruuhkavuosia, jolloin hänen onnistui koko energiallaan pyörittää perheenomaisissa olosuhteissa oopperaa yhdessä sisarensa kanssa, etäjohtaa puheteatteria ja jopa ohjata sillekin jotain. Kun fennomaanit monista yrityksistä huolimatta eivät saaneet Nya Teaternin taloa käyttöönsä, vakiintuivat pian ne olot, joissa suomenkielinen teatteri saattoi toimia, ja tämä edellytti vanhan Arkadia-teatterin ostamista (1875). Oopperan konkurssi oli väistämättä edessä ja Bergbomien päälle kaatuvat velat hirvittävät, mutta koska teatterin merkitys Suomalaiselle Puolueelle oli niin keskeinen, autettiin yritys jaloilleen perustamalla Suomalaisen Teatterin osakeyhtiö järkevämmälle tolalle. ”Puheosaston nousu” uuden dramatiikan ja kansallisen tähtinäyttelijän avulla 1880-luvun alussa on edelleen oikeutettu tulkinta uudesta tilanteesta. Mutta vain osittain, sillä tuolloin alkoivat kasautua ne monet epäkohdat ja jännitteet, jotka vuosikymmen lopulla eri tavoin purkautuivat.

Kolmas osa *Kriisien ja kaipuun vuodet (1887–1906)* kattaa Bergbomin työstä Arkadia-teatterin kaksi viimeistä vuosikymmentä ja pari vuotta uudessa talossa. Jakson alkupuolelle sijoittuu useampia kriisejä: henkilövaihdoksia, sensurointitapaus ja henkilökunnan organisoitunut ”kapina.” Näitä seurasi pari hyvin onnistunutta vuotta, kunnes 1892 julkisuudessa puitiin riitoja Minna Canthin ja Gustaf von Numersin kanssa ynnä mittelöitä Ida Aalbergin kanssa. Ohjaajänäyttelijä Niilo Salan mielen järkkäminen ja itsemurha tekivät vuodesta 1892 Bergbomille *kauhean vuoden (annus horribilis)*. Biografin haastavana tehtävänä on yrittää seurata Kaarlo Bergbomin sielunmaisemaa irrallaan puolueen miehistä ja tarkastella osin mikrohistoriallisella tarkkuudella niitä väitteitä tai debatin

aiheita, jotka toistuvat yleisesityksissä. Kysymys apulaisjohtajasta ja seuraajasta aktualisoitui 1890-luvulla, jolloin Kasimir Leino ja Jalmari Finne olivat avainhenkilöitä. Vaikka nuorsuomalaisten suunnalta tuleva arvostelu Bergbomin estetiikkaa ja Bobrikovia myötäilevää Suomalaista Puoluetta kohtaan oli ankaraa, Eino Leinokin säästi Bergbomin henkilöä.

Haasteellisinta on ollut kirjoittaa Karlin suhteesta sisareensa Emeliehin. Emelie Bergbomin toimintaa ja tunteuksia koskevat tiedot ovat tärkeitä, mutta ”vi”-pronominista huolimatta kaikkea Emelien ”meidän tunteiksemme” ilmoittama ei voi pitää automaattisesti samana kuin Kaarlon. Emelien jo elinaikanaan nauttima arvostus oli suurta, mutta yhtä suurta oli ilmeisesti hänen jyrkkyytensä, puuttumisensa kaikkeen, ”juonittelu ja manipulointi” sekä säätyläisaseman ja iän tuoma jännite teatterin sisällä. Emelien työpanos on ollut suunnaton, hänen energiansa, tehokkuutensa ja suorastaan fanaattisuutensa kieli- ja siveellisyydyskysymyksessä, alkuvuosien taloudenpidossa ja puvustusten johtamisessa samaten, joten häntä voidaan pitää monien ”teatteriammattien äitinä” Suomessa.²² Emelien toiminnasta ei ole tieteellistä tutkimusta, jollaisen tulisi kattaa myös hänen muu toimintansa, kuten toiminta Suomen Taideyhdistyksessä. Emelie näkyy tässä Kaarloa tarkastelevan tutkijan näkökulmasta.

Euroopan muihin kansallisteattereihin verrattuna Suomalainen Teatteri oli suppean yhteisön ylläpitämä instituutio. Kietoutuessaan vahvasti Bergbomin persoonan ympärille se vertautuu jopa johonkin toiseen yhden ihmisen tai auteur-johtajan teatteriin. Rinnastus esimerkiksi ranskalaisen Ariane Mnouchkineen Théâtre du Soleil’hin (per. 1967) ei tee oikeutta kummallekaan, mutta erityistä on, että näissä kahdessa tapauksessa teatterin tyylilliset tai ohjelmiston periodit eivät ole vain peilausta poliittis-asenteellisista muutoksista ulkopuolisessa maailmassa, vaan määräytyvät jopa ensisijaisesti tekijä-johtajan omasta biografiasta, onnistumisten ja epäonnistumisten dynamiikasta, poliittisten toiveiden ja pettymysten kaarista. Suomen Kansallisteatterilla (per. 1902) kesti useita vuosia muuntaa ”perheteatterista” instituutioksi, jonka toimintakulttuuri, rakenteet

22 Emeliestä on olemassa Helmi Krohnin laatima elämäkerta, joka perustuu paljossa samoihin SKS:ssä säilytettäviin kirjeisiin. – Helmi Krohn edusti varhaista naisnäkökulmaa kirjoittaessaan Aspelin-Haapkyllälle rinnakkaisteokset niin Emeliestä (1917) kuin Charlotte Raasta, nimellä *Lea* (1924). Hän on luonnehtinut myös Emmy Strömer-Achtéta (1927). Krohnin teosta *Emilie Bergbom* leimaa uhrimielen tautologinen korostus. Uhrautuminen kansan asian hyväksi on sivistyneistön näkökulma vertaisiinsa. Emansipoituvan suomenkielisen rahvaan itsensä ei tarvinnut tietenkään uhrautua, heille fennomania tarjosi myönteisen ja paremman tulevaisuusvision yhteiskunnassa.

ja ammattitaidot kannattelivat itseään, eikä kaikki seisonut tai kaatunut yhden ihmisen voimavarojen mukaan.

Siihen asti Suomalainen Teatteri oli kylläkin julkinen instituutio, mutta sen johtoa ei alettu eikä haluttu ratkaisevasti laajentaa tai vahvistaa. Keskeistä oli pitää nuorsuomalaiset teatterin ulkopuolella – näin se pysyi viime kädessä ”puoluetatterina”. Bergbomin loppukautta on oikeutettua tarkastella tuosta ”auteur”-näkökulmasta: vanha teatterinjohtaja toteutti monessa kohdin oman elämänsä kertomusta eikä aina tuntenut osaavansa orientoitua uusiin teoksiin eikä uusiin ihmisiin. Teoksen viimeistä edellinen pääluku on nimetty resignaation ja kansallisromantiikan ajaksi.

Kuvaukset ensi-illoista on jätetty teoksessa olennaisimpaan, ellei ole ollut tarve nimenomaisesti täydentää tai korjata jotain Aspelinin esittämää tulkintaa. Esityskohtaisiin arvosteluihin on digitaalisten sanomalehtien avulla helppo nykyisin päästä ensi-iltapäivämäärän perusteella. Tutkijana on myös syytä ottaa tarkempaan käsittelyyn kohtia, joissa Aspelin-Haapkyllän teoksen kriittinen tarkastelu erityisesti herättää kysymyksiä. Miksi tietyt esitykset epäonnistuivat? Oliko joidenkin ensi-iltojen vähättely selvästi Bergbomin omaa vai Aspelinin poliittis-esteettisen linjauksen mukaista?

Tämän tieteellisen perustutkimuksen jälkeen tultaneen laatimaan lyhennetty, vähemmän suoraa lainauksia käyttävä yksikielinen tietokirja. Siksi kerronnan sujuvuus ei ole ainoa tässä tavoiteltu kriteeri, vaan esitetyt tulkinnat dokumentoidaan eksplisiittisesti ja alkukielisinä. Milloin kyse on aihetodisteisiin perustuvasta päättelystä, eri asianhaarat on jouduttu taustoittamaan. Lukija tulee kohtaamaan myös ankaran kronologisuuden vaatimuksen, jossa suhtaudutaan melko tasa-arvoisesti erikokoisilta näyttäviin tapahtumiin. Väistämättä jotkin faktat tai päätelmät kertautuvat ja päivämäärissä vuosiluvut kuljetetaan aina mukana. Näin teos myös palvelee hakuteoksena ja auttaa johonkin yksittäiseen tapahtumaan perehtyvää lukijaa.

Tällaisen ”neo-kronologisen” lähestymistavan kääntöpuoli on uhkaava luettelomaisuus ja temaattinen sirpaleisuus. Voidaan silti toivoa, että lukijan heräävä uteliaisuus palkitaan. Teatterialan elämäkertoja ja yleiskatsauksia vaivaa toisinaan huolimattomuus ajanmäärityksissä. Erityisen ikävää se on silloin, kun käsitellään konfliktiaiheita ja täytyisi havaita ensin tarkasti, minkä tapauksen jälkeen a.o. henkilö vasta alkoi toimia niin kuin toimi tai otti uuden kannan.²³

23 Yksi Bergbomin synneistä on riita von Numersin kanssa, josta Tarkkiainen (1922) kirjoittaa kapeasti ja vain Numersin näkökulmasta. Asiassa oli kuitenkin useita toimijoita ja eri käänteitä.

Tavoite on tulkita toimijoiden motiiveja ja tekoja niin, että nämä eivät tuntisi elämänsä lopputulosta.

Olen tavoitellut siis Bergbomin elämän ”reaaliaikaista” kuvausta tulkiten saatavilla olevia lähteitä kokonaistilannetta vasten. Kuvaus saa intensiteettiä aina, kun käytettävissä on kirjeitä, mutta kaikilta vuosilta näin ei ole. Tutkimuksessa vastataan myös kysymykseen, minkä akuuttien ongelmien keskelle yllättäen visainen uusi käänne tuli, mitkä ja minkäkokoiset asiat teatterinjohtajalla olivat yhtäaikaan ”päällä” tai mitkä arvaamattomat tekijät veivät konfliktia suuntaansa tiettyä ajankohtana. Erityisesti vuoden 1892, Kaarlon *annus horribilixen* tapahtumissa on toimittu toisin kuin Aspelin-Haapkylä: tässä kuvaus pitäytyy vuoden kronologiaan.²⁴ Myös Minna Canthin näytelmien valmistumisprosessien katkonaiset vaiheet ja kirjeenvaihto on esitetty Kaarlon kannalta ajallisesti oikeilla kohdilla, mikä paremmin taustoittaa hänen kulloisiakin ratkaisujaan.

Aiempaa enemmän huomiota saavat ruotsinkielisten sanomalehtien arviot esityksistä, sillä niitä Aspelin-Haapkylä siteeraa vain harvoin. Ruotsinkielisistä lehdistä on luettavissa kriittisimmät ja siksi tarkimmat havainnot Arkadian esityksistä, myös monta arvostuksen ja kiitoksen hetkeä, joita ei ole kirjoitettu oman puolueen tarpeisiin. Joskus ruotsinkieliset myös Arkadiaa nostamalla moittivat Svenska Teaternia, kuten teatteripolitiikassa on tavallista. Hämmästyksellään Suomalaisen Oopperan ja Teatterin syntymisestä oli jo parin kolmen vuoden jälkeen ruotsalaisella puolella niin suuri, että teatterin ”nerokkaan johtajan kiistattomat ansiot” oltiin valmiit myöntämään.

Suuret ja pienet asiat on tässä biografiassa esitetty tietoisesti ristikkäin, kuten teatterinjohtajan työssään: suuret linjat ja triviaalit detaljit hyökkäävät yhtäaikaan. Näin on lukijan virkistykseksi tarjolla ajoittain tosi-television kaltaista mosaiikkia: tiedot kuivahedelmäkörin, pyjaman tai paidankaulusten liikkeistä ovat triviaalia, arjen mikrohistoriaa, siinä missä tarpeistoluettelot ja Emelien ohjeistukset lavasteiden tai sukkahousujen rautatiekuljetuksia varten. Alkuluvun sukuhistoria on tiheä juurakko, jonka tarkoitus on taustoittaa se yhteisö, serkkujen ja pikkuserkkujen piiri, johon Bergbomit syntyivät. Nämä muodostivat vielä nuoruusvuosina perheen tukiverkoston Suomen maaseudulla. Fennomaaneina Emelie ja Karl etääntyivät vuosien varrella svekomaanisista Herttoniemen serkuistaan.

24 EAH3:425–473. Aspelin-Haapkylään *Suomalaisen Teatterin historiaan* viitataan kirjaimilla EAH, osan ja sivujen numeroilla.

Lukijaa kutsutaan runsaan tapahtumahistorian matkaan, jonka eräänä esikuvana ovat Kimmo Rentolan vasemmistoa ja vakoilua käsittelevät yksityiskohtaisen jännittävät tutkimukset. Myös Alexander Järnefeltin hallinnollisesta toiminnasta on ilmestynyt seikkaperäinen selvitys.²⁵ Maaherra Järnefelt on samalla esimerkki henkilöstä, jota koskevaa julkisuutta on hallinnut pitkään hänen vaimonsa ja tämän ääntä kuunnelleen pojan ja muiden lasten esittämät versiot, samaan tapaan kuin Bergbomia on luettu vain Aspelinin, Canthin, Leinon ja nuorten näyttelijöiden näyttämistä kulmista.

Koska aineiston uusi luenta alkuperäislähteiden valossa on teoksen lähtökohta, siteerataan pääosa kirjeistä ja arvosteluista ruotsinkielisinä, joten lukija tarvitsee ruotsinkielen taitoa, vaikka seuraakin suomenmielisten toimintaa. Näin pysyy kaksikielinen maisema näkyvissä ja esimerkiksi Bergbomin ilakoiva ruotsinkielinen kirjoitustyyli pääsee oikeuksiinsa.

Professori Viljo Tarkiaisen oppilas Vihtori Laurila keräsi vuosina 1928–1950 aineistoa Bergbomia koskevaa väitöskirjaa varten. Niihin sisältyvät poiminnat Bergbomin kirjastolainauksista ja muistiinpanoja tuolloin vielä elossa olleiden avainhenkilöiden haastatteluista. Vihtori Laurilan työ raukesi, kun Turussa ilmestyi Urho Verhon väitöskirja *Kaarlo Bergbomin draamankäsitys* (1951). Toisen väitöksen aiheen valinnut tutkija Vihtori Laurila iloitsi, jos tietäisi, miten suunnattomaksi avuksi hänen kokoamansa aineisto on osoittautunut jälkeen tulevalle tutkijalle. Kiitos omaisille kaukonäköisestä arkistolahjoituksesta.²⁶

Kansalliskirjaston digitaalista sanomalehtiarkistoa humanisti ei voi kyllin ylistää. Ei myöskään sitä, että Suomen Kansallisteatteri on lahjoittanut pääkirjakokoelmansa Teatterimuseoon ja nuottinsa Kansalliskirjastoon. Kirjekokoelmista tärkeimmät ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa (KiA). Avainhenkilöiden arkistoista ja tutkimuskirjallisuudesta mainitaan yhteydessään.²⁷ Suomen Akatemian varttuneen tutkijan projektin varoilla

25 Yrjänä – Keskiarja 2009.

26 Laurilan arkisto sisältää laatikollisen (Kotelo 25/VLA/KiA/SKS) keskeneräiseen väitöskirjaan kerättyä aineistoa. Siinä on kopio Laurilan pro gradusta, joka käsitteli Bergbomia kirjailijana sekä Laurilan 1940-luvun alussa kokoamia henkilöhaastatteluja ja sukulaisilta saatuja kirjeitä. Perustyvötä ovat Bergbomin kirjallainoja koskevat poiminnat Yliopiston ja Ylioppilaskunnan kirjastojen lainauslueteloista. Laurilan omiin julkaisuihin kuuluu artikkeli Kiven ja Bergbomin 10-vuotisesta suhteesta (KTSV 1934). Laurilan työn valmistumattomuus ei johtune vain ulkoisista seikoista, kuten apurahojen puutteesta. Itse dispositio ja tutkimusasetelma vaikuttavat nykykatsannossa fokuoimattomilta. Urho Verho laati väitöskirjansa pitäytyen Bergbomin 1860-luvun kirjoituksiin ja analysoimalla ne eurooppalaista teoriakeskustelua vasten. Laurilalle jäi ilo ruotia Verhon teos ja kirjoittaa sitten oma väitöskirjansa aiheesta *Suomen rahvaan runoniekat*, sinänsä uraauurtava teos aiheestaan.

27 KiA:n kokoelmista EBA, KBA ja EAHA ovat tärkeimpiä. KiA:n kirjekokoelmiin (kansioihin) viita-

(Teatterikorkeakoulu) annoin litteroida koko Bergbomien laajan kirjeenvaihdon käyttäen pääosin ruotsia äidinkielenään hallitsevia opiskelijoita, millä vältettiin paljon tulkintavirheitä.²⁸

Kiitokset työn rahoituksesta kuuluvat Suomen Akatemian Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnalle, Alfred Kordelinin Rahastolle, Niilo Helanderin säätiölle, Jenny ja Antti Wihurin rahastolle sekä Suomalaista Oopperaa tutkivalle professori Anne Sivuoja-Kauppalan johtamalle tutkimushankkeelle, joka Suomen Akatemian rahoituksella on toiminut Sibelius-Akatemiassa (2010–2013). Työn loppuvaiheessa mukaan tuli FM Heta Reitala, jonka asiantuntemus, äly ja huumori ovat tehneet lukijan hyväksi suuria palveluksia. Kokeneena toimittajana ja kielenhuoltajana hän pakotti tekijää selventämään lukuisia huolimattomia muotoiluja, tarkentamaan argumentteja ja poistamaan tarpeetonta. Vastuu virheistä ja muista puutteista on edelleen tekijän. Viimeiset kiitokset kuuluvat Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun Julkaisutoimikunnalle, joka kaukonäköisesti oivalsi hankkeen merkityksen Suomen ooppera- ja teatterikentän itseymmärrykselle sekä sen, miten vanhojakin asioita on tutkittava yhä uudelleen.

Erityisen arvokasta oli tavata eversti evp. Erik Ossian Wuorenheimo, Bergbom-suvun päämies, joka suhtautui uteliaisuudella kaikkeen suvusta löytyvään uuteen tietoon antaen hankkeelle näin kannustavat toivotuksensa. Hän ei nähnyt ongelmaa isänsä isosedän sukupuolisen suuntauksen käsittelyssä.

Legendan alta Kaarlo Bergbomin kuva tarkentuu ja herää eloon. Eikä rinnakkaisten toimijoiden, kuten Oskari Vilhon eikä kenenkään muun nostaminen Bergbomin rinnalle poista hänen elämäntyönsä merkitystä. Sellainen kuva tekee sille vain oikeutta, entistä rikkaampana, entistä tarkempaan. Bergbom ansaitsee Suomen kulttuurihistoriassa paikkansa, mutta tästedes omilla ehdoillaan. Teatterilaistenkin piirissä kaivataan tuoretta Bergbom-tutkimusta, mistä kertokoon raitiovaunussa käyty keskustelu. Näyttelijä Seela Sella kuuli, että yritän lyhentää laajaa käsikirjoitustani. ”Ai Bergbomista? – Sivuakaan et ota pois!” Nämä sanat ovat kantaneet.

taan signumeilla, jotka on tutkimusprosessin kuluessa uudistettu.

28 Litteroinnin ovat vuosina 2006–2008 tehneet Sini Tallgren, Ywonne Godhwani, Niklas Solin, Laura Kajaste (-Saloniemi) ja Maria Lill-Smeds, joille kaikille erinomainen kiitos. Heta Reitala on myös osallistunut litterointien ja signumien tarkistuksiin.

I. Virikkeellinen lapsuus ja nuoruus 1843–1859

Pohjanmaan tervakaupan ja taloudellisen vaurastumisen ajoista alkaen seudun pappis-, kauppias- ja virkamiessuvut avioituivat monissa sukupolvissa keskenään. Poikien virta Turun yliopistoon alkoi 1750-luvulla ja kauppiaille oli varaa lähettää tyttäriään Tukholmaan säätyläisnaisten pitämiin pensioaatteihin. Runeberg ja Snellman tulivat köyhempien laivurien perheistä, mutta lääkärin poikana Zachris Topelius oli jo toisen polven akateeminen, Fredrik Cygnaeuksen isä ja isoisä olivat piispoja. Sisarusten Karl ja Emelie Bergbomin isä ja isänisä olivat juristeja, äidin isä oli tuomari ja äidin isoisä rovasti.

Karl (Kaarlo) Johan Bergbomin vanhempien Johan Erik Bergbomin ja Fredrika Juliana Roschierin ensimmäisenä kotina oli (Vanha) Vaasa. Bergbomien juuret ulottuivat Raaheen ja Ouluun, Roschierien erityisesti Saarijärvelle, jossa vaikutti äidin isoisä, Suomen sodan aikainen tunnettu rovasti Erik Johan Roschier. Bergbomin elämässä sukulaisverkostoista valikoitui kesänviettopaikkoja ja myöhemmin verkostoja voitiin käyttää hankittaessa Suomalaiselle Teatterille tukea. Setien, tätien ja serkkujen viidakko on tiheä ja sen haarat risteytyvät toistensa kanssa niin kuin säätyläissuvuissa oli tapana. Merkittäviä yhteiskunnallisten kontaktipintojen kannalta olivat myös opiskelijatoverit, joiden kautta aukesi yhteyksiä toisiin sukuihin.

Bergbomin sisarusten lapsuuden ja nuoruuden ymmärtämiseksi on syytä tuntea isän, senaattorin ja valtioneuvoksen asema valtionhallinnossa ja poimia rinnalle tärkeimmät siitä runsaasta teatteri- ja oopperatarjonnasta, jota Karlin lapsuudessa 1850-luvun Helsingissä oli nähtävillä.

Isä, Johan Erik Bergbom opiskelee Turussa

Alun perin mahdollisesti Ruotsista tulleen suvun varhaisella jäsenellä, Kruunupyyn kruununvouti Erik Johansson Bergbomilla (1688–1771) oli viisi poikaa, joista vanhimpien jälkeläiset muodostavat suvun kolme haaraa.²⁹ Ikäjärjestyksessä ne

29 Arvi Ilmoniemen (*Genos* 1/1935) selvityksen mukaan Bergbomien mieslinjan varhaisin tunnettu henkilö olisi Porissa 1681 kuollut kirkonisäntä Matti Juhananpoika Kokki (Käck) ja hänen vaimonsa Elin.

ovat Eliaan (1736–86)³⁰, Gustafin ja Jaakobin haarat. Kirjan päähenkilö Kaarlo kuului vanhimpaan eli Elielin haaraan. Gustafin haaraan kuului laivanvarustajia kolmessa sukupolvessa ja he vaikuttivat merkittävästi Oulussa.³¹

Kaarlon isän, Johan Erikin syntymäkaupunki oli Raahe. Sitä ympäröi Salon (Saloisten) pitäjä, jonka Ollinsaari-nimisen tilan omistaja ja seudun huoma-
tuimpia miehiä oli henkikirjoittaja, hovineuvos Gabriel (Eliampoika) Bergbom (1767–1838). Gabriel oli tullut ylioppilaaksi 1786 ja kamarikirjuriksi Tukholman kamarikollegiossa 1787. Saloisten kihlakunnan henkikirjurina (1799) Gabriel sai asessorin (1800) ja hovineuvoksen (1817) arvonimet. Aikana, jolloin Raahe kas-
voi yhdeksi Suomen vilkkaista merenkulun kaupungeista, henkikirjoittajalla on ollut paljon myös lakiasioita hoidettavanaan. Vaikka perheen kieli ja virkakieli oli ruotsi, kaikki joutuivat käytännössä osaamaan ja käyttämään myös suomea.³² Jos Franzénien koti oli Raahen rikkain, Bergbomien koti oli sivistynein.³³

Isoisä Gabriel vihittiin 1791 Katariina Elisabet Peldanin (1772–1829) kanssa. Elisabet Peldan oli Kokkolan pormestarin Gabriel Henrik Peldanin ja Katarina Forsellin tytär. Elisabetista on sanottu, että hän oli toimielias ja järkevä nainen. Pariskunta huolehti, että tyttäret saivat mahdollisimman hyvän ja monipuolisen kasvatuksen, joten vanhin Kaarlon tädeistä Karin sai 1813–1814 täydentää lapsuuden opintojaan Tukholmassa ”pensionissa.” Ollinsaareissa oli myös klaveeri,

Heidän poikansa Juhana Matinpoika Kokki oli porvari Porissa ja hän oli käyttänyt nimeä Bergbom. Juhana Kokin yksi pojista oli Erik Juhananpoika Bergbom (1688–1771). Hän toimi 1709 Porissa tullikirjuri-
na ja muutti isonvihan ajaksi Ruotsiin (Hoffman 2003a:546). Rauhanteon jälkeen hän asettui kihlakun-
nan henkikirjoittajaksi Tranebäckin tilalle Kruunupyyssä (Kruununkylässä) ja kuoli siellä 82 vuoden
iässä. Oulun Bergbomeja tutkinut Lars von Bonsdorff (1977) on osoittanut, että näin on asian laita (ks.
Hoffman 2003a:546), vaikka Ruotsissa on myös samanniminen henkikirjoittaja. Erik Johansson Bergbo-
min nuorimmat pojat Erik ja Johan toimivat valtion taloushallinnon alalla, kruununvouteina.

30 Elias Bergbom (1736–1786) toimi Raahen ympäryskunnan eli Saloisten kihlakunnan kruununvou-
tina ja lääninkamreerina, puolisonaan Margareta Holmbom (1733–1811) Uumajasta. Heidän lapsiaan olivat
Erik, Anna Margareta ja Gabriel.

31 Tulevan senaattorin isoisän veljestä Gustaf (I) Bergbomista (1742–1820) tuli Oulun pohjoisen
voutikunnan kruununvouti ja 1786 nuoremman veljensä jälkeen läänin rahastonhoitaja vuoteen 1814.
Hänen poikansa Gustaf (II) Gustafinpoika (1785–1860) sen sijaan kohosi kauppiaana ja laivanvarustajana
ulkomaankaupalla huomattavaan vaurauteen ja oli lopulta raatimies ja kauppaneuvos Oulussa. Hänellä oli
kolme tytärtä ja kaksi poikaa. Näistä Johan Gustaf (III) Bergbom (1818–1893) pystyi vielä laajentamaan
liiketoimintaa monille kasvaville aloille Pohjois-Suomessa saaden hänkin konsulin ja kauppaneuvoksen
arvon. Kaikki pojat kuolivat vailla tunnettuja jälkeläisiä. Gustaf (II) Bergbomista on Lars v Bonsdorff
laatinut teoksen *En köpman och hans värld* (1977) ja hänen pojastaan teoksen *Kommerserådet* (1980). Ks.
Hoffman 2003a ja 2003b:546–548. Ks. m. E. O. Wuorenheimon laatima yksityinen sukukirja. (E. O. Wu-
orenheimon kotiarhivo.)

32 Paula af Heurlin Vihtori Laurilalle 1943. (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS).

33 Paula af Heurlin 1943 Vihtori Laurilalle (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS). Arvio on sijoitettu
senaattorin kälyn, Helena Bergbomin (s Franzénin) suuhun.

joka oli tuotu Tukholmasta jo ennen vuoden 1809 sotaa. Kun hovineuvos Gabriel Bergbom kuoli 1838 ja makasi paareilla Ollinsaaressa Raahen säätyläisten ympäröimänä, oli hänen tyttärensä soittama ”klaveri soinut surunvoittoisen vienos-ti”.³⁴ Raahen Ollinsaareen kokoontuneet suvun nuoret olivat talvella 1820–1821 esittäneet teatteria serkkujensa kanssa.

Alla söndagseftermiddagar och lediga stunder spelade man teater. Ett resande teatersällskap hade stimulerat teaterintresset, så att det var som om ett raseri skulle ha gripit stadsborna. ”Den vanliga teaterleken” bland ungdomarna bestod däri, berättar Fredrika [Runeberg], ”att någon af oss, vanligen jag, antingen efter någon theaterpjäs den vi läst eller hört berättas, eller helt och hållet efter egen uppfinning konstruerade ett slags skelett till en komedi eller dram, ja väl tragedi ock ibland. Detta meddelades berättelsevis åt de medspelande, rollerna fördelades, några stolar lyftes fram på golvet, ett par ljus ställdes der framför, och så var teatern färdig. Ett eget nöje var att genom hvad man sjelf talade, söka till att leda de medspelande att säga just det man önskade för att få ge en replik som man uttänkt, eller för att få styckets plan att gå just så som man ville. Emellan uppträdandet var man åskådare, liksom den eller de af oss fem flickor, som för gången ej var medspelande. Sellan behöfdes alla, då var och en af de medspelande utförde flere roller”³⁵

Kaarlon isä, tuleva senaattori Johan Erik (Gabrielinpoika) Bergbom (17.11.1796–13.9.1869) oli merkitty Turun yliopiston kirjoihin 5.11.1812, sen Pohjalaiseen osakuntaan isänsä jälkiä seuraten. Johan Erik opiskeli ensin filosofisessa tiedekunnassa, sai valmiiksi filosofian kandidaatin tutkinnon 1.5.1819 ja vihittiin filosofian tohtoriksi 28.6.1819, minkä jälkeen hän pääsi aloittamaan lainopinnot.

Johan Erik kuunteli isänsä serkun, dosentti Fredrik Bergbomin luentoja filosofiasta ja luki *Mnemosyneä*. Fredrik Bergbom (1785–1830) kuului Bergbomien nuorimpaan haaraan. Hän tuli Oulusta, jossa hänen isänsä Jakob Erikinpoika Bergbom oli kruununvoutina. Fredrik Jakobinpojasta tuli Turun yliopiston teo-

34 Paula af Heurlin, siteeraa Kaarlo Levónia, joka on julkaissut äitinsä merikapteeninrouva Henrika Levónin muistelmia kirjassessa *Klaveeri ym. kertomuksia* (Raahe, 1925). (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS).

35 Allardt-Ekman (1942:29–31) *Fredrika Runebergia* koskevassa väitöskirjassaan kertoo, miten Fredrika Tengström 13-vuotiaana vietti vuoden 1820–21 enonsa talossa Raahen Ollinsaaressa, jossa oli monta samanikäistä serkkua leikkitovereina. Näistä vanhin, Karin (tuleva rva Chydenius) opetti nuorempia.

reettisen filosofian dosentti 1811 ja professori vuodesta 1823 alkaen sekä vuorol-
laan yliopiston rehtori 1825–26. Fredrik Bergbom oli *Mnemosyne* -lehden perustaja
ja päätoimittaja koko sen olemassaolon ajan 1819–1823 ja keskeinen henkilö Turun
romantiikaksi kutsutussa suomalaisuusliikkeessä. Hänet mainitaan Fichten ja
Kantin oppien kannattajana ja hän kuului lisäksi Turun soitannolliseen seu-
raan osallistuen instrumentaalisen ”soolokvartetin” toimintaan.³⁶ Turun uusi
Akatemiatalo oli valmistunut ja Ruotsi solminut Venäjän kanssa hyödyllisiä val-
tiollisia sopimuksia.

Näinä ”Turun romantiikan” vuosina oli tarjolla myös teatteria, sillä juuri
ennen tulipaloa vuodet 1817–1827 siellä näytteli Carl Gustaf Bonuvier seuruei-
neen suuressa teatteritalossaan. Säätyläistäustaisena opiskelijana Kaarlön isällä
oli paremmin varaa käydä Turussa teatterissa, kuin varattomilla Lönnrotilla,
Snellmanilla tai Runebergilla.³⁷ Johan Erik Bergbomin suomalaisuusharrastuk-
senkaan juuria ei ole vaikea kytkeä näihin Turun vuosiin. Hän suoritti tutkintonsa
1824, jolloin lähti ensimmäiseen virkapaikkaansa Vaasaan. Opiskeluvuosien aika-
na luodut tuttavuudet merkitsivät symbolista pääomaa Johan Erikin saapuessa
virkaurallaan aikanaan Helsinkiin.

Professori Fredrik Bergbom avioitui vuonna 1825 Johanna Karolina
Tengströmin kanssa, jonka äiti oli Anna Margareta Eliaantytär Bergbom (1771-
1838) eli Raahen Gabriel Eliaanpojan sisar. Näin Bergbomit kytkeytyivät paitsi
toisiinsa, myös maan uuteen eliittiin, sillä morsiamen isä oli Suomen arkkipiispan
veli, senaatin kamreeri C. F. Tengström (1762–1824). Professori Fredrik Bergbom
ja Johanna Karoliina saivat tyttären, joka menehtyi 5-vuotiaana. Samana vuonna
1830 kuoli Fredrik Bergbom itse vain 40 vuoden ikäisenä.

Leskeksi jäätyään Johanna Karolina Bergbom avioitui uudelleen, nyt sukulai-
sensa professori J. J. Tengströmin kanssa ja siirtyi yliopiston myötä Helsinkiin.
Johanna Karolinnan nuorempi sisar Fredrika Charlotta Tengström puolestaan
avioitui maisteri J. L. Runebergin kanssa. Tuleva kirjailija ja runoilijan puoliso
Fredrika Runeberg oli siis senaattori Johan Erik Bergbomin serkku ja näin ollen
kansallisrunoilijan lapset pikkuserkkuja Kaarlolle ja Emelielle.

Fredrik Bergbomin sisarista ansaitsee huomiota Beata Jakobintytär Bergbom
(1776–1868), joka avioitui Turussa apteekkari Johan Nervanderin kanssa. Heidän

36 Tieto on Paula af Heurliniltä (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS), *Kansallisbiografia* ei tunne Fred-
rik Bergbomia tarkemmin, muuten kuin Kantin ja Fichten ajatusten kannattajana. (Autio 2003:545).

37 Viljo 1989, Hirn 1998, von Frenckell 1943 ja 1972; sekä R. V. Alhon (2010) tutkimus Bonuvier'stä.
Kansallisten suurmiesten biografit ovat korostaneet näiden vähävaraisuutta. J. E. Bergbomin tuskin
tarvitsi Turussa opiskellessaan kärsiä aineellista puutetta.

lapsiaan olivat tuleva fysiikan professori Johan Jakob Nervander, kaksi sisarta Beata ja Laura sekä kapteeniluutnantti Frans Nervander, joka hankki omistukseensa Sääksmäen Voipaalan kartanon. Poika asui siellä äitinsä ja sisartensa kanssa.

Nuorena kuolleen kuuluisan professoriveljen J. J. Nervanderin neljästä lapsesta ainakin yhdelle, runoilija Emil Nervanderille Voipaalasta muodostui opiskeluvuosien turvasatama siihen asti, kunnes suku joutui sen vuonna 1868 myymään. Voipaala oli etappi, johon myös senaattori Bergbomin lapsia voitiin lähettää kesäksi ja jolla oli rooli ystäväysten, Kaarlo Bergbomin ja Emil Nervanderin kesänvietoissa.

Gabriel Eliaanpoika Bergbomin ja Elisabet Peldanin 11 lapsesta vanhin Margareta Katarina (Karin) (1794–1853) oli saanut veljiensä kanssa opiskella kotiopettajan johdolla ja sitten käydä vuoden (1813–14) pensionaattia Tukholmassa, joten hän saattoi opettaa sisariaan ja serkkujaan.³⁸ Karin avioitui pastori Jakob Gustaf Chydeniuksen kanssa, joka kuoli Ahvenanmaalla Jomalan rovastina vuonna 1863. Karinin tytär Emma Katarina Chydenius (1827–1883) tapasi usein omia serkkujaan ja tuki rahallisesti Suomalaista Teatteria. Karin-tädin lanko, rovasti Chydeniuksen veli omisti Helsingin liepeillä Nordsjön eli Vuosaaren kartanon, jossa senaattorin perhe 1850-luvulla vietti kesää pariin otteeseen.

Raahessa Johan Erikin äiti Elisabet kuoli 1829. Naimattomat tyttäret jäivät isänsä Gabrielin kanssa asumaan Ollinsaaren tilaa, kunnes sisarukset tämänkin kuoltua (1838) muuttivat Raahen kaupungista hankittuun taloon. Kolme heistä kuoli melko pian isän jälkeen, mutta kaksi, Gustava Emilie (1811–1862) ja Laura Matilda (1812–1869) elivät vielä niin, että voidaan arvella senaattorin ja lasten vierailleen näiden tätien luona Raahessa. Heitä on pidetty lahjakkaina naisina, jotka toimivat yksityisopettajina, ”tekivät kauniita käsitöitä sekä harrastivat klaverinsoittoa ja maalausta”.

Raahessa oli – olemassa jonkinlainen naisten lukuseura. Luettiin varsinkin uusimpia merkittävimpiä teoksia, luonnollisesti myös kotimaisia, kuten Runebergin ja Topeliuksen teoksia. Innokkaimpia olivat Bergbomin, – naiset. [–] Kun Aleksanteri I pitkällä Suomi-matkallaan 1819 tuli Raaheen, oli Bergbomien klaveeri kuljetettu kaupungin portille, jossa hänet otettiin vastaan klaveerimusiikin soudessa. [”Napoleons tåg

38 Allardt-Ekman 1942:29–30.

öfver Alperna.”] Kuka Bergbom-sisaruksista suoritti soittotehtävän, sitä kertojat mainitsevat eri tavoilla. Lienee kuitenkin ollut vanhin sisaruksista, Karin.³⁹

Johan Erikin veljistä kaksi kuoli varhain, mutta nuorempi veli Carl Gustaf Bergbom (1798–1861) ehti menestyä hyvin. Hän opiskeli veljensä kanssa Turussa vuodesta 1815 alkaen myös juristiksi ja tuli Oulun lääninkamreeriksi ja virka-arvonsa perusteella ritariksi jo 1826. Toimittuaan tilanomistajana ja yrittäjänä Oulun seudun talouselämässä Carl Gustaf jäi eläkkeelle vuonna 1859 ja osti Helsingin pitäjäästä myytäväksi tulleen Herttoniemen kartanon. Hänen puolisonsa Helene Bergbom (1819–1880) oli upporikkaan Raahan kauppaneuvos Zachris Franzénin tytär, jonka perintö oli tämän perheen vaurauden pohjana.⁴⁰ Eläkkeelle jäätyään lääninkamreeri kuitenkin kuoli jo parin vuoden päästä 1861, ja Herttoniemen kartanon pito jäi energiselle leskelle ja tämän viidelle lapselle.

Johan Erik Bergbom itse suoritti Turussa ”molempien oikeuksien kandidaatin” tutkinnon 28.4.1823. Samana kesänä, 25-vuotiaana hän sai paikan Vaasan hovioikeudessa auskultanttina ja vuotta myöhemmin varatuomarin arvon (18.6.1824). Hänet nimitettiin Vaasan hovioikeuden notaariksi 19.7.1832. Ennen etenemistään varakanneviskaaliksi (27.4.1835) hän toimi Vaasan ja Oulun laamannien apulaisena laamanninkäräjillä 1828–35.⁴¹ Johan Erik Bergbomin suomenkielen taito oli ehdoton lisäansio.

Vakiinnutettuaan virka-asemansa Vaasassa Johan Erik rohkaistui solmimaan avioliiton säätyynsä kuuluvan neidon kanssa. Viimeistään käytännön tuomarintyössä Johan oli tutustunut laamanni Eric Gustaf Roschieriin, joka nimitettiin Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan tuomariksi samoihin aikoihin (1831). Se merkitsi virkatöiden ja matkojen kohdistumista nykyisen Keski-Suomen alueelle. Tämä Roschierin perhe oli asettunut Vanhan Vaasan alueelle jo vuonna 1806. Siellä syntyi vuonna 1816 vanhin tytär Fredrika Juliana, jonka nimi esiintyy myös

39 Paula af Heurlin Vihtori Laurilalle 1943 (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS). Hän viittaa myös Karl Levónin (1925) toimittamiin muistelmateksteihin. Soitettu kappale mainitaan *Lauttasaari*-lehden (s. d. [2003]) artikkelissa, jossa kerrotaan tämän perheen omistaman Cembal d’amourin siirtymisestä Kansallismuseon kokoelmaan. (lehtileike, E. O. Wuorenheimon kotiarkisto.) Raahan museossa näytetään myös taffelipianoa (vasaraklaveeri), jota olisi soitettu keisarille, mutta sen alkuperä on osin epävarma. (Museonjohtaja Eija Turusen sähköposti tekijälle 4.2.2013.)

40 Franzénin omaisuuden perinnönjakoa on analysoinut Jari Ojala (2002).

41 Kannel (toim.) 1939:154–55 sekä Krohn 1917:9.

muodossa Frederique Juliane. Tuomari Roschierin 10 lapsesta energiset tyttäret olivat enemmän kuin sopivia morsianehdokkaita nuorelle juristille.

Ulkomuodoltaan J. E. Bergbom oli lyhyenpuoleinen, Fredrika taas pitkä. Bergbom-suvun tunnusomaisiin kasvoppiirteisiin kuuluivat vaalea tukka ja hipiä, korkea ja leveä otsa, heleänsiniset silmät, pyöreänlaiset kasvot, erittäin miellyttävä hymy, kauniit ja terveet hampaat. Fredrika lienee Roschierien tapaan ollut kasvoiltaan kaidempi ja hänellä oli tumma tukka.⁴² Avioliitto solmittiin morsiamen 17-vuotissyntymäpäivänä 1. tammikuuta 1833 Vanhassa Vaasassa. Sulhanen oli 36-vuotias, mikä oli tuolloin hyvin tavallista. Fredrika-äidin viehättävyys on herättänyt huomiota, sillä 15 vuotta myöhemmin Helsinkiin muuttaessaan häntä verrattiin nuoreen Aurora Karamziniin.⁴³ Vastaus kysymykseen, millainen rouva Bergbom oli, Emil Nervander oli saanut aina kuulla, että ”no, hän oli Roschiereja!”, minkä jälkeen kaikki ymmärsivät asian.⁴⁴ Se tarkoitti puheliasta, viehättävää, mutta temperamenttista naista.

Äidin suku, Roschierejä ja Saarijärven serkkuja

Miten Fredrikan ja Johan Erikin tutustuminen on tapahtunut, tai mitä morsian on tuntenut avioliiton alla, siitä ei ole säilynyt lähteitä eikä kertomuksia. Fredrikasta tai ranskalaisittain kirjoitettuna Frederique Juliane Roschieristä (1816–1854) ei myöskään ole valokuvaa, mutta häntä pidettiin aikanaan komeana ja ryhdikkäänä, kauniina ja vilkkaana naisena, josta näytti tulevan tavoiteltu morsian. Ihastuminen älykkääseen ja sanavalmiiseen Fredrikaan ei Johan Erikin näkökulmasta vaatine selityksiä. Varhaisen kuoleman (1854) takia Kaarlo Bergbomin äidistä säilyneet muistitiedotkin ovat niukkoja. Ohessa tyttärentyttären idealisoivaa tekstiä:

Vakava kiintymys kuuluu heidät toisiinsa yhdistäneen. Nuori vaimo tarttui vakavasti tehtävänsä perheen emäntänä. Säilyneistä kirjeistä päättäen hänen käsityksensä mukaan ”onnella on sijansa meidän omassa rinnassamme”, ja hänen periaatteenaan oli antaa paljon, mutta vaatia vähän. – Hän oli luonteeltaan iloinen, vilkas ja puhelias (eräs ystävä sanoi hänestä ”Fredrique pratar sig nog till en man”), mutta silti ar-

42 Paula af Heurlin (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS).

43 Elias von Troilin muistelmä (taitos 1/kuori 1/laatikko 25/VLA/KiA/SKS).

44 E Nervander → EAH 17.1.1906/101/EAHA/KiA/SKS.

vokas tavoissaan, sekä käytännöllinen ja taitava kaikissa toimissaan. Hänen kälynsä Helene Bergbom, o.s. Franzén, sanoi hänestä ”En ytterst respektabel dam!”⁴⁵

Morsiamen isä Erik Gustaf Roschier oli aikoinaan solminut avioliiton säätynsä mukaisesti tuomarin tyttären kanssa. Fredrika Sofia Gadd (1794–1856) oli tuomari Herman Gaddin (1747–1811) ja tämän toisen puolison Brita Helena Smulterin (1769–1859) tytär. Gaddin tai Smulterin suvuista ei perheiden kirjeissä ole mainintoja, mutta koska Kaarlon ja Emelien äidinäiti asui koko ikänsä Vaasassa ja Mustasaarella, täytyy olettaa, että heitäkin tavattiin, kun Pohjanmaalla käytiin, niin kauan kuin Gaddin ja Smulterin suvuista oli sukulaisia elossa.

Morsian Fredrikalla oli joukko pikkusisaria, sillä laamanni Erik Gustaf Roschierin ja Sofia Gaddin lapsia syntyi kymmenen, pääosin tyttäriä.⁴⁶ Nämä sisarukset tulivat kuulumaan tiiviisti senaattori Bergbomin laajennettuun perhekuntaan ja täteinä heillä oli rooli Emelien ja Karlin elämässä.

Sisarusjoukon vanhin Fredrika Sofia Juliana itse oli syntynyt 1.1.1816. Iältään toinen oli Johanna Sofia (1818–1905) sittemmin Sofia Sanmark, jonka puoliso vuodesta 1837 alkaen oli Fredrik Gabriel Sanmark (1789–1886). Hänestä tuli Helsingin sairaaloiden ylilääkäri. ”Vanha täti” Sofia ja setä Sanmark asuivat koko vanhuusikänsä Bergbomin sisarusten suuressa perheasunnossa Helsingissä. Heillä oli myös ilo lainata Suomalaiselle Teatterille rahaa sen monissa kassakriiseissä, vaikka he pysyivätkin täysin ruotsinkielisinä. Heidän vanhuutensa etenemistä voi seurata Emelie Bergbomin kirjeenvaihdossa.

Sofiasta seuraava Augusta Maria (1820–1897) nai 1845 vaasalaisen kauppiaan ja raatimiehen Johan August Grönbergin, joka omisti lasitehtaan Grönvikin tilalla Mustasaarella, nykyisestä Uudesta Vaasasta Raippaluotoon päin menevän tien varressa. Siellä myös sisarusten iäkäs äiti Fredrika Gadd vietti viimeiset vuotensa (k. 1856) ja siellä Karl makasi lavantaudissa loppukesästä 1865. Grönbergien monista lapsista Bergbomien perheessä saivat 1850-luvulla koulukodin ainakin Janne (Johan Gustaf, s.1846), kenties muutkin.⁴⁷ Tädit myös osallistuivat paikallisina järjestäjinä Suomalaisen Teatterin vierailukäynteihin Vaasassa ja antoivat ensimmäisiä säilyneitä kirjallisia arvioita Ida Aalbergista näyttelijänä.

45 Paula af Heurlin (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS).

46 Vanhin, Sofia Eloisa (1814–1826) kuoli jo lapsena. Stenrothien sukukirjassa (Siukonen 2006: T70) mainitaan lisäksi vuonna 1817 syntynyt tytär, Helena Wilhelmina, mutta ilman muita tietoja.

47 Grönbergien lapsia oli yhteensä kahdeksan (Siukonen 2006 T112).

Kolmas Karlin ja Emelien tädeistä oli Emilia Leontine (1830–1909), jonka puoliso oli Närpiön kihlakunnan tuomari Adolf Emanuel Gummerus, Limingan kirkkoherran poika. Leontine-täti piti kirjakauppaa Vaasassa. Kirjakauppaa jatkoi 1866 syntynyt Adolf Erik Gummerus, Karlin ja Emelien serkku, joka kuoli Vaasassa vasta 1924.

Sofien [Sanmarkin], Augustan [Grönbergin] ja Leontinen [Gummeruksen] sanoissa ilmeni aivan huomattavana ominaisuutena iskuvalmius ja naulan kantaan osaaminen. Lahjakkaita, voimakkaita, älykkäitä naisia. Myös kiivaus kuului alkuaan heidän luonteeseensa. Suvun kesken puhuttiin leikkisästi ”om det älskvärda roschierska lynnet”. Taiteellisia lahjoja heillä ei liene ollut.⁴⁸

Arviota puuttuvista taiteellisista lahjoista ei tarvitse omaksua lopullisena kantana, sillä halu paikantaa sellaisia kuuluu suurmiesmyytin rakennuspuihin. Hyödyllinen on huomautus kiivaudesta eli ”Roschierien rakastettavasta mielenlaadusta”: suvun ajateltiin olevan ranskalaisten hugenottien peruja, mutta varmaa on vain, että siinä oli pitkään oltu sotilaita.

Voimakkain ja lujaluontoisin heistä oli nuorin, Leontine [Gummerus]. Vielä vanhana leskenä hän osti Vaasasta kirjakaupan, jota hoiti menestyksellisesti monia vuosia, ei toimeentuloansa varten, vaan ainoastaan toimintahalusta (kenties myös osaksi sairaalloisen poikansa tähden). – Augusta [Grönberg] oli heistä taipuisin, mutta Grönvikin maatilan ja lasitehtaan omistajan puolisona hän osoitti erinomaista järjestyskykyä ja toimeliaisuutta. –

Sofie oli sisaruksista luultavasti kaikkein älykkäin. Kun hän jo nuorena muutti Helsinkiin ja kun hän koko loppuikänsä, 27 vuotta, asui yhdessä sisarensa lasten Emilie ja Kaarlo Bergbomin sekä Augusta af Heurlinin kanssa, tuli hän olemaan sisaruksista läheisin ja tärkein tämän [suku]kirjasen henkilölle. (Hänellä ei ollut omia lapsia.)⁴⁹

48 Paula af Heurlinin 1943 Vihtori Laurilalle kirjoittama selvitys suvun jäsenistä. (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS).

49 Paula af Heurlinin 1943 Vihtori Laurilalle kirjoittama selvitys suvun jäsenistä. (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS). Grönvikin lasitehtaan oli perustanut Augusta Roschierin appi, kauppaneuvos Johan Grönberg, joka kuoli 1843 huomattavan varakkaana. Tämän poika Johan August (1811–1871) lunasti veljensä pois ja laajensi tehdasta. Vuosina 1871–1878 sitä johtivat perikunnan laskuun Augusta ja hänen

Karlilla oli kaksi enoa, joista Gustaf Herman Roschier (1824–1882) toimi prokuristina Vaasassa ja osallistui lasitehtaan hallintoon leskeksi jääneen sisaren sitä hoitaessa. Sukukirjan⁵⁰ mukaan hän oli ”ihailtu leikkipuheistaan ja leimuavasta sukkeluudestaan”. Hänet ja hänen metsästysharrastuksensa mainitaan kirjeissä, kun hän pistäytyi Helsingissä. Gustaf-eno meni vanhoilla päivillään naimisiin Matilda Sjögrenin kanssa, mutta heidän tyttärensä Dagmar menetti isänsä jo kaksivuotiaana. Dagmar Roschierilla (s 1880) oli suurin ikäero serkussarjansa vanhimpaan Emelie Bergbomiin, peräti 46 vuotta.⁵¹

Karlin ja Emelien toinen eno, Jakob Pontus Roschier (1828–1847) menehtyi Helsingissä ollessaan suorittamassa ylioppilastutkintoa.⁵² Hänen hautansa sijaitsee Helsingissä Bergbomien sukuhaudassa Hietaniemen vanhalla hautausmaalla, mikä kertonee, että tuolloin Helsinkiin jo muuttanut Fredrika Juliana miehineen on huolehtinut pikkuveljen hautauksesta.

Sofie Sanmarkin uskollisuus teatterin asialle, ystävällisyys ja avuliaisuus muodostivat alkuvuosina keskeisen tuen senaattori Bergbomin perhettä nuorena luotsaamaan joutuneen Emelien kannalta, joskin Sofiessakin ilmeni jonkinlaista ”tunne-elämän jäykkyyttä”.⁵³ Fredrika Julianan sisaret muodostivat yhteisön, jonka naiset tunnettiin tarmokkaina ja sosiaalisina, mutta särmikkäinä, kuten Elias von Troil, yksi lapsenlapsista kertoo. Samanlaista kiivautta esiintyi myös aviomiehen tavassa kohdella alempisäätyisiä.

veljensä Gustaf Herman Roschier, kunnes sen vuokrasi sisaruksiltaan merikapteeni Axel Grönberg. Tämänkin aikana tehdas parani, kun rautatieyhteys Vaasaan 1883 avattiin. Perikunnan omistussuhteet ja velat sekä tulipalo, virheinvestoinnit, työriidat ym. veivät tehtaan konkurssiin vuonna 1903, minkä jälkeen kilpailijat realisoivat sen irtaimiston. Annala (1948:173–205) käsittelee Grönvikin lasitehtaan historian.

50 Sellaisen olemassaolosta mainitaan Paula af Heurlinin kirjeessä Laurille (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS).

51 Dagmar Roschierin vuonna 1943 Vihtori Laurille kirjoittaman luonnehdinnan mukaan suku olisi haaraunut Saarijärven haaraan ja Savon haaraan, joka kenties myös ”sekoittui muuhun rahvaaseen”. (kuori 8/laatikko 25/VLA/KiA/SKS). Hänen kuolinvuottaan ei ole voitu selvittää.

52 Jakob Pontuksen kuolinpäivä oli 28.8.1847. Emelie B. kertoo vuonna 1901, että Moster Sofie Sanmark oli veljensä kuolinpäivänä halunnut lähteä käymään hautausmaalla. Päivä on voinut olla kuitenkin jo tämän syntymäpäivä 14.8. (EB → Betty Elfving, 17.8.1901/49:5:160/EBA/KiA/SKS)

53 ”Ehkä on kuitenkin sanottava, että hänessä oli jonkinlaista tunne-elämän jäykkyyttä, joka kenties ei ollut suvussa yleensäkkään aivan vieras ilmiö. – Näiden sisarusten ulkomuodosta mainittakoon, että heillä oli tumma, suora tukka ja älykkyyttä ilmentävät siniset silmät, mutta muuten he olivat kasvojen piirteiltä enemmän rumia kuin kauniita. Vartaloltaan he olivat pitkiä, paitsi Augusta [Gröndahl], ja suoraryhtisiä.” Paula af Heurlinin kertomus. (kuori 7/laatikko 25/VLA/KiA/SKS). Äidin sisarten lapset eli päähenkilön serkut esiintyvät jatkossa asiayhteydestä riippuen. Roschierien kautta myös tulevan Porvoon lyseon rehtori Axel Bergholm (1841–1924) huomattavan *Sukukirjan* (1901) tekijä oli heille sukua.

Av mormor, Fredrique Bergbom, finns intet porträtt, men Dagmar Roschier [brorsdotter] berättade, att när hon blev förlovad, sades det i Vasa att Erik Johan Bergbom lyckats vinna stadens vackraste flickas kärlek, och [min] pappa [Gösta von Troil] hade hört att när hon flyttade [från Viborg] till Helsingfors, jämförde man henne med Aurore Stjernvall (sedermera fru Karamzina).

[En av kusiner,] Alice Grönberg visste, att hon ej i början varit så helt nöjd med sin uppvaktande kavaljer. Han var ej så uppmärksam och påpasslig som hon tyckte man hade rätt att vänta sig av en friare. Som exempel framhöll hon, att om hon fällde sin sax eller något dylikt störtade han ej strax fram och tog upp den. Den livlighet som utmärkte [deras barn,] alla syskonen Bergbom, var säkert ett arv av henne.

Den häftighet de ingalunda saknade kunde nog också vara en Roschierskt drag. – – Kanske var det något som på den tiden tycktes höra till saken i att som mamma [Betty von Troil] berättade, morfar [Johan Erik] vid resor ansåg att skjutspojkar alltid gjorde sig förtjänta av en grundlig uppsträckning. Jag har nog samma erfarenhet av min pappa [Gösta von Troil]. Mamma sade, att [min onkel] Ossian [Bergbom-Wuoreneimo] som äldre påminte mest om morfar av syskonen, men jag vet ej om hon menade att det var något av utseendet och det yttre skicket.⁵⁴

Luonteenpiirteiden periytymistä koskeva keskustelu on sen sattumanvaraisuudesta huolimatta syytä kirjata elämäkertatutkimuksessa, sillä luonnehdinnat juuri perheessä toistettuina ovat osa rakentuvaa identiteettiä, jopa itseään toteuttavaa ennustusta. Tappelunhalua ja sanavalmiutta niin Karl Bergbomilla kuin Emeliellä tiedetään olleen ja näitä piirteitä on yhdenmukaisesti pidetty äidin suvun puolelta periytyvinä ominaisuuksina. Isän puolelta taas olisi periytynyt taiteellista herkkyyttä sekä toisaalta sitkeyttä työssä ja uurastuksessa. Näitä piirteitä on hahmoteltu varsin samansuuntaisesti eri muistelmissa.

Koska säätyläisperheissä lapsikuolleisuus oli alkanut vähentyä, Johan Erik sai sukuun huomattavat määrät myös vaimon serkkuja. Fredrika Julianan isänisä

54 Elis von Troilin muistelu V. Laurilalle (taitos 1, kuori 1/laatikko 25/VLA/KiA/SKS). Fredrika Julianan lapsenlapsena Elis Samuel von Troil vetosi oman äitinsä kahden serkun kertomuksiin. Hän toisti myytin J. E. Bergbomin lasten kiivaudesta roschieriläisenä piirteenä. Kyytipoikien ”perusteellinen ohjentaaminen” lienee sääty-yhteiskunnassa normaaliakin puheenpartta, tavanmukaista ja rutiiniksi muuttunutta neuvomista ja paikan osoittamista alempisäätyiselle.

oli Saarijärven pitkäaikainen rovasti, jonka jälkeläiset muodostivat äidin puolelta laajennetun sukuverkoston.⁵⁵ Rovasti Erik Johan Roschieria (1745–1825)⁵⁶ ja hänen vaimoan Juliana Starckia (1758–1809) voi pitää suuren dynastian aloittajina, sillä liittoa siunattiin 16 lapsella, joista kymmenen ehti perustaa perheen. Seitsemine lapsineen pariskunta oli muuttanut Mikkelistä Saarijärvelle 1793, kun Erik sai kirkkoherran paikan tästä Keski-Suomen suuresta kantapitäjästä.⁵⁷

Erik Roschierin tullessa Saarijärvelle, rakennettiin valmiiksi Kolkanniemen pappilan päärakennus, joka liittyi myös J. L. Runebergin kotiopettajavuosiin Saarijärvellä, samoin Karl Bergbomin kesänviettoon 1863. Pappilan talossa kasvoi suuri lapsijoukko ja siinä kuoli myös rovastin vanha äiti 1804, samoin vaimo Juliana Starck 51 vuoden ikäisenä 1809.⁵⁸ Rovasti itse eli 80-vuotiaaksi ja kuoli vasta 1825.

Tyttäristä kirjallisuushistoriaan on jäänyt neiti Juliana Katarina Roschier (1789–1875), joka 1809 joutui ottamaan emännän tehtävät Kolkanlahden pappilassa. Hän herätti vuonna 1823 naapurikartanon kotiopettajan, maisteri Runebergin kiinnostuksen. Juliana oli jo 34-vuotias, mutta häneen viitataan kolmessa Runebergin runossa.⁵⁹ Runebergin poistuttua Juliana avioitui 1826 Saarijärvellä luutnantti ja maanmittari Gustav Hackzellin (1786–1856) kanssa,

55 Roschierien suku on kotoisin Ranskasta, alkuperäinen nimi De Rogier ja muuttovuosi Ruotsiin jo 1601. Johan Valentin Roschier (s. 1722 Mäntsälä, k. 1794 Jämsä) oli sotaväessä katsastelukirjoittajana, sitten rykmentinkirjoittajana Asikkalassa viiptyen Laukaassa vuoteen 1750 asti, josta hänet siirrettiin Jämsän komppaniaan. Hänen puolisonsa Margareta Kaarina Stenroth, vänrikin tytär, oli syntynyt 1724 Saarijärvellä ja kuoli Saarijärven pappilassa 1804. Hänen vänrikki-isänsä Erik Stenrothin ja äitinsä Kristiina Krookin jälkeläisistä on laadittu laaja sukukirja (Siukonen 2006), jonka tauluihin seuraavassa tukeudutaan. Roschier -suvun varhaisvaiheista ovat lisäksi Paula af Heurlin ja Dagmar Roschier kirjoittaneet 1943 kirjeissään Vihtori Laurilalle (kuori/taitos 7–8 laatikko 25/VLA/Kia/SKS).

56 Rovasti Erik Johan Roschier oli kasvanut Laukaassa ja Jämsässä. Hänet oli hyväksytty ylioppilaaksi Turussa 1768. Hän pääsi Loviisassa kirkkoherran apulaiseksi 1775 ja löysi sieltä puolisonsa Juliana Starckin (1758–1809), Loviisan rovastin David Starckin (1710–1778) ja Anna Nylanderin (1730–73) tytär. Vuonna 1778 Erik Johan Roschier sai ensimmäisen virkansa, Mikkelin kappalaisen paikan, jossa hän toimi 15 vuotta, jolloin perheen vanhimmat lapset syntyivät. Lauri Viljanen *Runeberg-elämäkerrassa* (I/1944:97) mainitsee Runebergin Saarijärveltä saamien virikkeiden joukossa sen, että rovasti Roschier, ollessaan Kustaan sodan aikana vielä Mikkelissä hän Porrassalmen taistelun (1789) jälkeen oli majoittanut von Döbelniä, jonka otsahaava sidottiin hänen kodissaan. Ehkä juuri hän yritti antaa myös sielunhoitoa von Döbelnille, joka ei sitä kaivannut. – Suomen sodan vuosina Saarijärven läpi marssivat venäläiset sotajoukot, mutta lähin taistelupaikoista oli Karstulassa, jossa venäläiset elokuussa 1808 voittivat von Fieandtin ruotsalais-suomalaiset joukot.

57 Saarijärvi käsitti tuolloin laajat maa- ja metsäalueet, joista sittemmin erotettiin useita kappeliseurakuntia ja pitäjiä kuten Karstula, Uurainen, Pylkönmäki, Kyyjärvi ja osa Konginkangasta.

58 Kun seuraava pappila 1900-luvun alussa rakennettiin, vanhaa rakennusta käännettiin 90 astetta pihapiirin toiselle laidalle väentuvaksi ja se on edelleen olemassa yksityisenä kesäasuntona.

59 Viljanen I/1944:90–92.

joka asui kirkonkylän laidalla. Lapsettomana leskenä Juliana Hackzell asui vielä Palavansalmen rannalla Koivurannassa silloin, kun Karl vietti useita kuukausia Saarijärvellä (1863).⁶⁰ Hänellä on siis paikka teatterihistoriassakin.

Saarijärven rovasti Roschierin pojista neljä luki itsensä papeiksi ja kolme lakimiehiksi, jotka vaikuttivat Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa. Korkeimpaan asemaan nousi Vaasan hovioikeuden varapresidenttinä kuollut Otto Magnus Roschier (1792–1858). Nuorin pojista Karl Vilhelm Roschier (1802–1869) kuoli maanviljelijänä ja varatuomarina Ilmajoella.⁶¹ Kolmesta aikuisesta tyttärestä kaksi avioitui virkamiehelle, yksi kappalaiselle.⁶²

Pikkuserkkuja Karlilla riitti Suomen pappiloissa, sillä rovastien pojilla oli hyvät mahdollisuudet tulla valituiksi apupapin ja kappalaisen virkoihin. Saarijärvellä toimi useita Roschier-nimisiä pappeja vaihtelevin kohtaloin.⁶³ David Roschier (1794–1851) vaikutti lähipitäjissä ja sitten kappalaisena Saarijärvellä 1830 ja kirkkoherrana vuodesta 1838 kuolemaansa saakka 1851.⁶⁴ Kahta vuotta nuorempi Gabriel Roschier (1793–1838) kuoli hänkin toimittuaan jonkin aikaa apulaisena, viransijaisena ja ns. armovuoden saarnaajana. Teatterihistorian sivuille

60 *Saarijärven historia I*, Kallio 1972: 656 sekä II, Junnila 1995: 55, kuva ja kuvateksti. Palavansalmen rannalla on sijainnut Koivurannan huvila, joka on kuulunut Kantalan tilaan. Vuonna 1885 Kantalan tilasta on erotettu Mannilan tila, jonka 1880-luvulla rakennettu päärakennus on jäljellä ja toimii 2000-luvun alussa päiväkotina. Piharakennukset ovat edellisen Koivurannan vanhan päärakennuksen aikaisia. Se sijaitsee korkealla mäntyisellä töyryllä järven partaalla. Myöhemmin Mannilan tilan päärakennus on siirretty toisaalle. (Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo. Saarijärvi 17. SaarijMA.)

61 Karlin opiskeluvuosina 1859–1863 ns. maanalaisessa Pohjalaisessa osakunnassa toimi kaksi Karlin äitivainajan serkkua, nimittäin Eric Gustaf Julius Roschier Ähtäristä (Siukonen 2006: T350) ja Gustaf Alfred Roschier Saarijärveltä (Siukonen 2006: T295), joka on merkitty n:olla 155 PohjO:hon samana päivänä kuin Karl Bergbom, eli 9.10.1859. (Den illegala Österbottniska Afdelningens Matrikel Anlagd hösttermin 1859– fortsatt t. o. m. våren 1868/Aa6/PohjO/ms/KK).

62 Helena Wilhelmina Hackzell (1824–1890) asui kirkonkylässä vielä 1860-luvulla, missä toimi aktiivisesti kuolemaansa asti. Augusta Fredrika (1822–1897) ja Helena Wilhelmina olivat siis Karlia 20 vuotta vanhempia äidin serkkuja. (Siukonen 2005:T4). He varmaan ovat reaali maailman esikuvia eräässä Karlin kirjeeseen sisältyvässä satiirisessa tekstissä kesältä 1863. (ks. LIITE 1, *Muserna vid Saarijärvi*.)

63 Vanhin rovastin pojista, maisteri Daniel Fredrik Roschier (1783–1848) auttoi kirkkoherran apulaisena (1809–1816) isäänsä, mutta siirtyi Uuraisten rukoushuoneseurakunnan saarnaajaksi. Tämän kuoltua lapset siirtyivät sukulaisten hoitoon. ”Nana -sisko [Juliana], – – oli kotiinsa Mannilaan [Koivuranta/ Kantala] ottanut veljensä nuorimmat kaksoislapset Paulin ja Wilhelminan, joista Paulin Hackzellit kouluttivat tuomariksi ja joka myöhemmin omisti Korven tilan Ilmajoella.” (Aarne Tavaila, *Sampo* 13.5. ja 23.6.1954. SaarijMA)

64 David Roschierin tyttäriillä oli paljon lapsia avioliitoistaan, yksi pojista oli metsänhoitaja, toinen Itä-Siperiassa toiminut siirtolaissaarnaaja. David otti huolehtia osasta alkoholisoituneen Danielin lapsista. ”David-rovastin siipien suojassa ylenivät omien lapsien rinnalla veljien neljä tytärtä. Kun David rovasti 1851 kuoli, oli hän järjestänyt veljensä perheelle Kolkanniemen alueelle Pytinki-nimisen asunnon, jossa olivat suojan saaneet Daniel-pastorin leski Jeanette o.s. Gadd sekä tämän – – [leskeksi jäänyt] tytär, sekä naimattomat tyttäret Juliana, Augusta ja Olivia, joka 1862 meni naimisiin Frans Winterin kanssa.” (Aarne Tavaila, *Sampo* 23.6.1954, SaarijMA).

pääsee toinenkin äidin serkku, sillä hänen ja hänen miehensä pappila tarjosivat kesänviettopaikan Bergbomien lapsille kesällä 1861 Iitin kirkonkylässä.⁶⁵ Myös Lemillä oli sukulaisia pappeina.⁶⁶

Saarijärven vanhan rovastin kolmas poika oli siis Kaarlo Bergbomin äidinisä, laamanni Erik Gustaf Roschier (1788–1846). Hän oli syntynyt perheen asuessa vielä Mikkelissä, mutta käynyt koulunsa jo Saarijärveltä käsin Vanhassa Vaasassa.⁶⁷ Erik Gustaf tuli ylioppilaaksi 1804 ja hän sai työpaikkansa Vaasan hovioikeuden auskultanttina 1806. Hänet nimitettiin Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan, eli Keski-Suomen tuomariksi 1831 ja vt. laamanniksi Karjalan laamannikuntaan. Laamannin arvonimen hän sai 1837 ja kuoli 58-vuotiaana Vaasassa vuonna 1846, jolloin hänen vanhin tyttärensä Fredrika Bergbom synnyttikin jo viidennen lapsensa.

Ensimmäiset lapset nuorelle Bergbomin pariskunnalle Fredrikalle ja Johan Erikille syntyivät vielä (Vanhassa) Vaasassa. Vuosi ja kuukausi häiden jälkeen 7. helmikuuta 1834 syntyi Emelie Sofie. Tuore isä oli ehtinyt edetä varakanneviskaaliksi ja täyttää 40 vuotta, kun esikoisen, Emelien ollessa vasta 3-vuotias, Fredrika Juliana synnytti toisen tyttärensä. Hänet kastettiin Fredrika Elisabetiksi (3.3.1837–11.6.1901), jota perheen piirissä aina nimitettiin Bettyksi.

Näinä vuosina Johan Erik Bergbomin ura Vaasassa kehittyi jo lupaavasti. Syyskuussa 1838 tosin kuoli hänen isänsä, hovineuvos Gabriel Bergbom Raahessa. Ollinsaaren talon perunkirjoitus pidettiin 12.10.1838 ja siellä ”vice advokat, fiskal i Kejslerliga Wasa Hof Rätt” Johan Erik oli paikalla. Niin oli hänen nuorempi veljensäkin Carl Gustaf Bergbom Oulusta. Hänen titulatuurinsa oli jo huomattavasti pitempi: ”Landskamrerare i Uleåborgs Län, Riddare och Kejslerliga St Wladimirs ordens fjerde klass och St Anne Ordens Tredje klass.”

Gabriel Bergbomin perikunta päätti myydä maatalon ja kustantaa viidelle elossa olevalle sisarelle asunnon Raahan kaupungista. Taiteellisia harrastuksia viljelleen sisarusjoukon kotitalon irtaimistoa myytiin neljänä päivänä huutokaupalla joulukuussa 1838. Listoissa mainitaan ”*1.st Claver med Oljemålningarna*

65 Danielin tyttäristä Laura Susanna (1820–1875) avioitui 1844 Jääskén kirkkoherran apulaisen Wilhelm Ludvig Lundánin kanssa, joka toimi Lapinjärvellä ja Taipalsaareissa, kunnes tuli Iitin kirkkoherraksi vuonna 1858. Laura Susannan kuoltua 1875 Lundán avioitui vielä Lauran vanhemman sisaren Aurora Beata Roschierin (1817–1893) kanssa.

66 Rovastin pojista Jakob Roschier (1787–1838) toimi ensin Viitasaarella, sitten Lemillä kirkkoherrana 1822–1838. Hän oli naimisissa W. L. Lundánin sisarpuolen kanssa, mutta aviopari menetti traagisesti kaikki 7 lastaan kenenkään ehtimättä yli 11 vuoden ikäiseksi. (Colliander 1910:363, 812).

67 Tärkeä yhdysmaantie kulki ja kulkee Kyyjärveltä Vimpelin kautta suoraan länteen kohti Vaasaa.

i locket”, mutta ostajan sarake on tyhjä. Näyttäisi, että sille ei ollut ostajaa ja se jäikin sisaruksille soittopeliksi.⁶⁸

Johan Erikin nimeä ei ole huutokaupasta ostaneiden joukossa, mikä on ymmärrettävää, sillä hänellä oli työnsä Vaasassa, laivaliikenne oli ehkä jo talven takia lakannut ja perheeseen oli syntynyt kolmas vauva. Veli Oulusta hoiti liiketoimet pohjoisessa ja huusi osan irtaimistoa, osa huudettiin Raahen säätyläisperheisiin. Ollinsaaren kodin kirjoista on luettelo ja tiedetään, että kodin seinillä riippuivat muotokuvat piispa Tengströmistä, piispa Franzénista ja kirkkoherra Chydeniuksesta.⁶⁹ Johan Erik Bergbomin suhde Raahen rajoittui tämän jälkeen vain satunnaisiin vierailuihin, sillä sisarista kolme vanhinta menehtyi jo 1840-luvulla, alle 40 vuoden ikäisinä. Senaattorin nuorimmat sisaret Gustava Emelia ja Laura Mathilda kuolivat 1860-luvun lopulla yli 50-vuotiaina.

Perhe Viipurissa 1840–1846

Suuriruhtinaanmaassa hallinnollisesti vaativin oli Viipurin lääni, eli Vanha Suomi, jossa maanomistusolot olivat feodaaliset. Nikolai I:n määräyksestä venäläisten aatelisten 100-vuotiset omistusoikeudet, ns. lahjoitusmaat Karjalan kannaksella oli tulkittu täysiksi läänityksiksi, mikä johti muun muassa talonpoikien päivätöistä käytyihin hankaliin kiistoihin, pahimmillaan kapinointiin. Monimutkaisia lainkäyttöllisiä ongelmia varten Viipuriin tarvittiin hovioikeus, tarkoituksena tasapainottaa Turun ja Pietarin välisiä toisistaan poikkeavia juridisia näkökantoja Itä-Suomen alueella.⁷⁰ Viipurin hovioikeuden ensimmäiseksi presidentiksi 1839 nimitettiin läänin kuvernööri, kreivi Carl Gustaf Mannerheim (1797–1854),

68 Klaveeri jäi tyttärille ja joutui sitten ”Hjertman- ja Levonius-sukujen omistukseen.” Vuoden 1896 aikoihin se tuli senaattori Ossian Bergbomin omistukseen. Hänen tyttärensä Therese Wuoreneimo taas lahjoitti sen vuonna 1944 Kansallismuseolle. (KM 44017) Sen on todettu olleen alun perin cembal d’amour, yhteensä noin 3-metrinen hyvin erikoinen malli. ”Soitin on lyhennetty suurehkon klavikordin kokoiseksi todennäköisesti jo ennen kuin se tuotiin Suomeen 1814.” Sen jälkeen ulkonäköä ja koneistoa on vielä muutettu useita kertoja. *Lauttasaari*-lehden artikkeli (s.d. [1980-luku], lehtileike, E. O. Wuorenheimon kotiarkisto) viittaa tutkija Pentti Zetterbergin antamaan informaatioon. Raahen museossa olevan soittimen proveniensi on avoin. (Museonjohtaja Eija Turusen sähköposti tekijälle 4.2.2013.)

69 Gabriel Bergbomin perukirja ja muut perinnönjakoasiakirjat/C.G. Bergbomin arkisto/BB113.1/ms/KK.

70 ”Viipurin läänin lahjoitusmaat oli 1826 julistettu rälssinluontoisiksi kymmenen vuoden valmistusajalla. Talonpojat olivat tyytymättömiä, tekivät valituksia ja kieltäytyivät maksamasta korotettuja veroja. Lahjoitusmaiden venäläiset omistajat toimeenpanivat häätöjä viranomaisten avulla, mikä johti levottomuksiin ja kahakoihin. Käytettiin lain kovimpia keinoja. Seurauksena oli sekava tilanne, jossa toisaalta malttamattomat venäläiset jo vaativat Viipurin läänin palauttamista takaisin keisarikuntaan, toisaalta Suomen oikeusviranomaiset, mm Turun hovioikeus, korostivat Suomen lakien talonpojille antamaa suojaa.” (Halila 1981: 331)

tulevan Suomen marsalkan isoisä. Hän sai luultavasti ehdottaa oikeuden ensimmäisiä jäseniä.

Johan Erik Bergbomin nimitys Viipurin hovioikeuden asessoriksi tapahtui 19.6.1839 ja hovioikeuden toiminta aloitettiin juhlallisesti 1.10.1839. Ilman varallisuutta tai aatelistarvoa oleville virkamiehille oli tavallista asua vuokralla. Viipurin kaupunki oli tuolloin vielä 1600-luvun bastionin ympäröimä, niin että Bergbomitkin tulivat asumaan sen muurien sisäpuolella, Linnoituksen kaupunginosassa. Manttaalikirjan (1840) mukaan ensimmäisen vuoden 1839–1840 perheen isä asui kaupungissa yksin. ”HofRätts Assess. E. J. Bergbom 42” asui Linnoituksen korttelissa 1, talossa 36, konsuli Fredrik Hackmanin (nuor.) vuokralaisena.⁷¹ Isän väliaikainen osoite Mustainveljestenkatu 14 oli lähellä hovioikeuden käyttöönsä saamaa rakennusta, entistä Käskynhaltijan palatsia. Presidentille rakennettiin oma talo vuosina 1845–1847. Kreivi Carl Gustaf Mannerheim toimi ensimmäisenä presidenttinä Bergbomien koko seitsenvuotisen Viipurissa olon ajan (1839/1840–1846).⁷²

Bergbomin perhe pienine lapsineen muutti Viipuriin vasta, kun tuomioistuimi oli saanut työnsä alettua ja perheen pää asianmukaisen kodin kalustettua. Muutto Vaasasta tuli eteen siis kesällä 1840. Fredrika Juliana oli synnyttänyt jo ensimmäisen poikansa, Gustaf Leonardin (24.10.1838). Muutettaessa Leonard oli 1½, Betty 3½ ja Emelie 7½ vuoden ikäinen. Sofie-täti on myöhemmin kertonut, miten Fredrika oli sanonut, että ”det finns ej ett så bittert ord som farväl.”⁷³

Toimivin matkustusväline nuorella perheellä on ollut laivamatka, Vaasasta Turkuun ja sitten Helsinkiin. Siellä epäilemättä pysähdyttiin, aiheena Yliopiston riemujuhla. Tuolloin 42-vuotias hovioikeuden asessori vihittiin 17.7.1840 juridisen tiedekunnan tohtoripromootiossa kunniatohtoriksi. Promovoitavina oli joukko keisariuskollisuutta osoittaneita oikeuslaitoksen korkeimpia virkamiehiä ja senaattoreja. Johan Erik Bergbom kuului niihin kolmeen, jotka eivät olleet suorittaneet kaikkia tiedekunnan korkeimpia opinnäytteitä, mutta olivat virka- ja pal-

71 Mantal-Längd öfver Wiborgs Stad för År 1840/mf ES2429/KA. Tuonaikainen kortteli (Quarteret) Viipurissa tarkoitti noin neljännessä koko Linnoituksen kaupunginosasta, jossa talojen juokseva numerointi nousi useille kymmenille.

72 ”Läntistä ainesta [Viipurin pääosin saksankielisessä säätyläistössä] vahvisti v. 1839 tapahtunut hovioikeuden perustaminen, sillä neljästä hovioikeuden neuvoksesta ja kuudesta asessorista oli viisi Turusta, kolme Vaasasta ja kaksi Helsingistä. Toinen melkein samanaikainen tapahtumasarja oli lukion ruotsalaistamisen yhteydessä tapahtunut opettajavoimien muutos, joka käytännössä koitui suomalaisuus-harrastusten voitoksi.” (Ruuth & al. 1981: 111).

73 Elis von Troilin muistelmä (taitos 1, kuori 1/laatikko 25/VLA/KiA/SKS).

velusuran näytöillä ansainneet tohtorin arvonsa.⁷⁴ Sukulaispaikkaa Helsingissä ei liene vielä ollut, sillä ainakin Fredrikan sisar Sofie ja hänen lääkärimiehensä F. G. Sanmark asuivat vielä Vaasassa.⁷⁵

Viipurissa Johan Erik Bergbomin perhe on merkitty vuokralaisiksi Linnoituksen kaupunginosan 2. korttelin taloon 53. Se sijaitsi keskiaikaisen kaupunginkirkon, silloisen tuomiokirkon ja Turun torin välissä. Tontti rajautui Piispankatuun, Katariinankatuun (Linnankatuun) ja Etelävalliin. Talo oli Ch. Jaenischin omistuksessa ja peräisin vuodelta 1760.⁷⁶ Katariinankadun toisella puolella sijaitsi Viipurin 1600-luvun raatihuone ja luoteeseen antavista ikkunoista näkyi Viipurin linna ja Turun silta. Asessori ja ritari Bergbom oli talon päävuokralainen, ja hänen perheeseensä on merkitty kuuluviksi pojat Gustaf (6 v) ja Carl (1 v) sekä tyttäret Emilie (11 v) ja Fredrika [=Betty] (8 v).⁷⁷ Perheessä oli myös kolme palvelijatarta: Maria Waltanen 20, Cath. Iwonen 18, ja Margaretha Punnanen 16. Näiden kolmen suomenkielisen piian kautta tulee uskottavaksi tieto, että Emelie Bergbomilla oli suullista suomenkielen taitoa jo Viipurin ajoilta.

Nuoren rouva Bergbomin suhteesta aviomieheensä voi päätellä jotain seuraavasta kirjekatkelmasta vuodelta 1845, jolloin 29-vuotias Fredrika kirjoitti Vaasassa avioon astuvalle sisarelleen Augustalle (Grönberg). Tekstissä on paljon sitä, millaisena naisen asema ajan ihanteiden valossa tulikin nähdä. Isosisko opetti pikkusiskoaan, mutta rivien välissä on viestiä siitä, että ”arki on alkanut”, ennen muuta, miten työt vievät virkamiehen:

74 *Finlands Allmänna Tidning* 22.7.1840. Ks. m. Kotavuori Yrjö. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*: Johan Erik Bergbom. Verkkojulkaisu 2005. Luettu 30.12.2010.

75 Sofie Roschier (1818–1905) vihittiin 20.10.1837 lääketieteen tohtori Fredrik Gabriel Sanmarkin (1798–1886) kanssa. Sanmark oli vuonna 1835 vielä Helsingissä, ainakin hän on ollut Lääkäriyhdistyksen perustavassa kokouksessa allekirjoittajana. (*Duodecim* 2/1934). Avioliiton aikaan Sanmark oli ollut jo jonkin aikaa Vaasassa, kaupunginsairaalan palveluksessa. Hänet on 9.4.1839 nimitetty Vaasan kaupunginlääkäriksi (*FAT* 1.6.1839) sekä 21.3.1843 Turun sairaalan ylilääkäriksi (*FAT* 11.4.1843) Seuraava tieto on *FAT* 29.9.1848 matkustavaisten uutisista, joka kertoo, että Turusta on tultu Helsinkiin: ”Dr Sanmark med fru hos Assessor Bergbom.” Jo 23.12.1848 F G Sanmark on nimitetty Helsingin yleisen sairaahuoneen ylilääkäriksi (*FAT* 26.1.1849), missä virassa hän toimi vuoteen 1860. Vuonna 1875 Sanmarkit ovat asuneet Liisankatu 13:ssa (EAH2:213).

76 Mantal-Längd öfver Wiborgs Stad för År 1845/mf ES2431/KA. Tontin Etelävallin puoleiseen reunaan on 1886 noussut kolmikerroksinen ns. Wolffin talo, suunn. Fr. Thesleff. [kuva Hirn–Lankinen 1988:84 ja 85] Neuvonen (2008:135) mainitsee, että tontin alkuperäinen, v. 1760 valmistunut kivitalo oli pohjana kun sitä Thesleffin piirustusten mukaan korotettiin.

77 Mantal-Längd öfver Wiborgs Stad för År 1845/mf ES2431/KA. Muita vuokralaisia talossa olivat ”Qvinnan Hilma Nurmelin, 26 vuotias ja tällä 4-vuotias tytär. Maisteri aktuaari V. Krogerus 30v, ja Sandl-m[an] August Nymalm 24v, lisäksi everstilutnantti Wendlandtin palvelijoita ja näiden huushollerska (Maria Swedberg 28) ja piika (Margaretha Hansky 14).

Älä pane pahaksesi, rakas sisar, vaikka varoitankin sinua, ettet vaatisi mieheltäsi yhtä kiihkeitä rakkaudentodistuksia kuin mitä kihlusaikana olet osaksesi saanut sillä voit olla varma siitä, aika lujittaa siteet, joskin ulkonaiset ilmaisumuodot häviävät. [- -] Jos voisi syövyttää sydämeensä seuraavat sanat: Anna paljon, mutta vaadi vähän, ja saattaa ne hedelmää kantavaksi, niin olisi siinä avioliiton talismani.”⁷⁸

Kirjeenvaihtoa sisarille ja äidille Vaasaan ei ole löytynyt, joten siitä on käytettävissä vain Helmi Krohnin valitsemia ja suomentamia katkelmia. Ehtikö nuori rouva Fredrika opetella suomea, ei ole tiedossa, mutta voi kuvitella, että Viipurin suomenkieliset palvelijattaret ja naisten koulutukselle myönteiset perinteet ovat lisänneet hänen harrastustaan ja viihtymistään, Vaasan ikävästä huolimatta.

Viipurissa vaikutti Töchterschule zu Wiburg.⁷⁹ Se oli muuttumassa ruotsinkieliseksi ja siihen perheen kaksi tyttäretä Emelie ja Elisabeth ilmoitettiin, Emelie jo 3.12.1842, ensimmäiselle luokalle, Betty vasta 23.9.1845. Molemmat olivat saaneet yksityisopetusta kotona.⁸⁰ Nyt he aloittivat koulussa, joka oli perua Katariina II:n valistuneelta ajalta. Sen opinto-ohjelma oli vielä tiedollisesti runsas ja sinne voitiin pyrkiä vanhempien asemaan katsomatta. Emelietä on kuvattu pieneksi vaaleaksi lettipääksi, joka oli nopeasti ja elävästi osannut vastata kaikkiin kysymyksiin, jotka tehtiin ruotsiksi, kun hän ei osannut koulun kieltä saksaa.⁸¹

78 Krohn H 1917:12–13, suomennos Helmi Krohnin.

79 ”Ei Suomen, vaan koko Pohjoismaiden ensimmäinen tyttökoulu Viipurissa saksankielisenä kuuluen silloiseen ”Hauptschuleen” n.s. ”Demoisellen-Classena” 1788. Sen opetusohjelmassa oli ranskaa, käsityötä, piirustusta ja katekismusta. Tästä luokasta kehittyi sitten Töchterschule zu Wiburg ja ”Vanhan Suomen jouduttua muun Suomen yhteyteen muuttui koulu v:sta 1844 lähtien ruotsinkieliseksi toimien vieläkin [1931] nimellä ”Svenska fruntimmerskolan i Wiborg”, mutta muuttui kuten muutkin Suomen tyttökoulujen periaatteet. Niiden tuli 1843 vuoden koulujärjestyksen mukaan olla vain ”Frouvasväen kouluja sivistyneimpäin (eli herrasten) vanhempien tyttäriä varten, jotka ovat niihin taitoin ja käsitöihin harjoitettavat, mitkä kunnollisen frouvasväen ylöskasvatukseen kuuluvat”, ja siis kouluihin otettiin enää vain säätyläisten lapsia ja poistettiin nämä oppilasten vanhempia koskevat määräykset vasta 1872 koulujärjestyksessä.” (Hynninen 1931:10). Ks.m. Tandefelt (2002:54).

80 Viipurin ruotsalainen tyttökoulu. Oppilasmatrikelit 1805–1867 Ba:1/MMA/KA. EB:n syntymäpäiväksi on niissä merkitty ”um 3 Dec 1832” eli 14 kuukautta ennen hänen oikeaa syntymäpäiväänsä 7.2.1834. Onhan mahdollista, että häntä on ”vanhennettu” runsaalla vuodella, jotta hän pääsisi kouluun.

81 Kouluun pyrkimisestä on kertonut Sofie Jaenisch(-von Willebrandt) Emelietä hieman vanhempi koulutoveri 60 vuotta myöhemmin Aspelin-Haapkyllälle. ”Samma gång som hon [= S. J.-W.], inskref Emilie och Betty Bergbom i Töchterschule i Wiborg. Ingen af dessa tre kunde undervisningsspråket tyska, hvarför gick förhöret på svenska. Emilie liten, ljuslätt med hufvudet mellan axlarna liksom sedan, håret i korta små flåtor, en bakom hvardera örat. Qvick och liflig, snabba svar, så att Sophie Jänisch tänkt, ”den som kunde svara på dem.” Betty stod vid denna inträdes-examen och sedermera litet bakom sin äldre syster, ty hon var ej så begåfvad. Emilie var då 8 år. Fyra år voro de sed[an] skol. skolkamrater. Sedan Bergboms flyttat till Hfors fortsatte S. Jaenisch som primus genom hela skolan.” Aspelin-Haapkyllän tekemät Sofie

Viipuri oli Bergbomin pariskunnalle mukava kotikaupunki epäilemättä siksin, että siellä oli Suomen paras teatteritalo, rakennettu kivistä ja lämmin talvella. Vuonna 1834 valmistunut teatteri oli yhdistetty sisäkautta seurahuoneeseen, hotelliin ja raatihuoneeseen. Vuosittain kiertävillä saksalaisilla ryhmillä oli vakiintunut asemansa Viipurissa, mutta myös ruotsinkielisille seurueille alkoi riittää yleisöä. Bergbomien muutettua kaupunkiin vuonna 1840 siellä esiintyi useaan otteeseen Suomea pitkään kiertänyt C. W. Westerlundin ruotsinkielinen teatteriseurue, jonka ohjelmistossa oli ranskalaisia komedioita ja draamoista mm. Victor Hugon lyhennetty *Hernani* 11.11.1840.⁸² Viipurissa esiintyi tuolloin myös Philip Hornicken teatteriseurue sekä Kestelootin ja Reithmeyerin oopperaseurue. Näin ollen Emelie Bergbom on voitu jo 9-vuotiaana viedä teatteriin katsomaan ja kuulemaan ainakin iloisia musiikkipitoisia esityksiä, kuten Rossinin Sevillan parturia 24.5.1842, tai vuotta myöhemmin surullisen kaunista merenneito-aiheista oopperaa *Das Donauweibchen*, joka esitettiin 31.5.1843.

Kevään 1843 seurue oli teatteriryhmä, jota oli vahvistettu parilla Reithmeyerien tunnetuista laulajasisaruksista. Mikäli neljännellä tai viidennessä kuukaudella raskaana oleva rouva Fredrika Juliana Bergbom on halunnut pukeutua krinoliinihameeseensa niin, ettei hänen siunattu tilansa näy – mitä aika ei pitänyt sopivana – hän on hyvinkin saattanut käydä keväällä 1843 vielä kuuntelemassa tuota F. Kauerin *Donauweibchenia*.⁸³

Kouluikäisille tytöille ja 5-vuotiaalle Leonardille syntyi pikkuveli ja perheen neljäs lapsi, tämän kirjan päähenkilö **Karl Johan 2.10.1843**. Lapsivuoteesta toivuttuaan Fredrika on voinut haluta taas käydä teatterissa, sillä seuraavaksi tarjolla oli saksankielisiä komedioita marraskuusta 1843 huhtikuulle 1844. Viipurissa näyteltiin saksaksi uudestaan vielä keväällä 1846 ja 1847, kun paaston aikana Pietarista tulleet seurueet hankkivat leipäänsä Viipurissa. Ruotsinkielisistä seurueista Pierre Deland saapui Viipuriin syksyllä 1846, jolloin oli kulunut kuusi

Willebrandin (s Jaenisch) haastattelumuistiinpanot 10.1.1906 (B121/EAHA/KiA/SKS). EAH1:48 mukaan Emelie olisi käynyt vain 3 vuotta koulua Viipurissa. Matrikkelin mukaan joulukuusta 1842 johonkin kohtaan vuotta 1846, Betty-sisar huomattavasti lyhyemmin.

82 Yhtä ranskalaista komediaa oli yritetty paikallistaa (lokalisoida) nimellä *De bågge dötrarna eller Sköna flickan från Helsingfors*. Nämä ja muut Viipurin teatterivierailuja koskevat tiedot, ks. Hirn S 1970 passim ja hakemistot.

83 Bergbomin biografi saisi silloin kirjata tulevan oopperan- ja teatterinjohtajan kuulleen ensimmäisen oopperaesityksensä jo äitinsä kohdussa. Tänäpäin tiedetään, miten runsaasti aistiärsyksiä syntymätön lapsi jo ottaa vastaan.

vuotta edellisestä ruotsinkielisestä vierailusta. Deland esitti myös *Hamletin*, josta *Kanawa*-lehti julkaisi 12.11.1846 ensimmäisen suomenkielisen teatteriarvostelun.⁸⁴

Kanawan edeltäjä oli ollut sanomalehti *Sanan Saattaja Viipurista*, joka ilmestyi vuodet 1833–36 ja 1840–41. Vuosina 1844–46 kaikki valveutuneet lukivat Kuopiosta tulevaa Snellmanin ruotsinkielistä, mutta sanomaltaan kiihkeää *Saimaa*. Maanmittari Pietari Hannikainen perusti oman lehtensä jatkamaan suomenkielistä edeltäjää ja antoi nimeksi *Kanawa, Sanansaattaja Viipurista* (1846–48). Nimi viittasi koko Itä-Suomen taloutta parantavaan hankkeeseen rakentaa Saimaan kanava. *Kanawa*-lehden tilaajiin Bergbomin perhe on ilman muuta kuullut – olihan perheen isä mukana myös suomalaisuushankkeessa. Lännestä tulleet ruotsinkieliset säätyläiset vieroivat erityisesti Viipurin venäläisen väestön vanhaa tapakulttuuria, mutta sopeutuminen saksankielisen luterilaisen säätyläistön kanssa alkoi sujua juuri 1830–40 -lukujen vaihteessa. Virkamieskunnasta tuli aktiivisia osallistujia kaupungin talous-, seura- ja kulttuurielämään.

Suomenkielen harrastus oli suhteellisen vireää, iäkäs kaupunginsihteeri kirjailija Jakob Judén jaksoi edelleen kirjoittaa silloin tällöin runoja sanomalehtiin, mutta varsinaisen tuotantonsa hän oli jo ehtinyt julkaista. Vanhan Suomen lampuoteja, eli käytännössä maaorjia ajatellen Jac. Juteini propagoi johdonmukaisesti muissa Suomen maakunnissa vallitsevaa valistuneen ja itsellisen talonpojan ideaalia.⁸⁵ Viipuri oli 1840-luvulla taloudellisesti toimelias, mutta sen kieli- ja elinkeinorakenne vanhastaan edellytti kieliryhmien toimimista keskenään.

Johan Erik Bergbom oli hovi oikeuden ensimmäinen suomenmielinen jäsen.⁸⁶ Suomen kielen edistämiseksi perustettiin Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1845. Sen esimieheksi ehdotettiin ensin Jaakko Juteinia, joka oli vihitty Helsingin yliopiston kunniaohtoriksi samoina päivinä kuin J. E. Bergbom. Juteini kieltäytyi ja puheenjohtajaksi suostui asessori Bergbom (1845–47), joka juristina oletettavasti laati myös Seuran ensimmäiset säännöt. Seuran tarkoituksena oli edistää ”kotimaisen kirjallisuuden kartoittamista, Suomen kielen hoitoa ja yleisempää harjoittamista, sekä hyödyllisten suomenkielisten kirjain pranttäyt-

84 Siitä olivat huolehtineet C. W. Westerlund ja Marie Silfván, jotka näinä vuosina asettuivat Ouluun rakentaen sinne ravintolansa yhteyteen teatterihuoneiston. Siinä Suomalainen Teatteri ensi kerran Oulussa käydessään esiintyi, ja siellä *Nummisuutarit* sai kantaesityksensä. Muuten ks. Hirn S 1970:144 ja 245–248; Tiisanen 1977.

85 Maistraatin sihteeri Jakob Judénin biografia TalviOja 1915, aatehistoriasta paras esitys Teperi 1972. Ks. m. Juteini 2009, jossa Liisi Huhtalan kirjoittama johdanto.

86 Halila 1981:333. Halila viittaa myös teokseen *Anteckningar rörande Viborgs Hofrätts instiftelse 1889*, jossa lähemmin kielitaistelusta. Bergbom oli myös 1845 Viipurin säästöpankin perustajia.

tämistä ja suomalaisten eli Suomen maahan koskevien kirjain ja vanhanaikaisten kalujen kokoamista”.⁸⁷

Ensimmäisessä VSKS:n vuosikokouksessa Bergbom piti voimakkaan avajaispuheen, joka julkaistiin *Kanawassa* (7/1846). Siinä hän maalasi säätyjen ja kieliryhmien vastakkaisuuden hyvin jyrkkänä: ”Ylenkatset’ korkiampien ja epäluulo, kukatiesi wielä wihaki, alaisempien puolesta ovat tulleet suosiollisen sovinnon ja rakkauden siaan.”⁸⁸ Ruotsin kielen aseman on pakko tulevaisuudessa heikentyä, sillä väestön valtaosan kieleksi siitä vain ei ole. Yllättävän jyrkkä on paljon siteerattu dramaattinen kohta Bergbomin juhlapuheesta:

Ruotsalaisten kieli ei saata enää meidän maassa menestyä ja kaunistua samoin määrin kuin kotimaallansa, vaan surkastuu sentähden ja raukeaa, niin kuin kukatiesi osittain jo on tapahtunut, rumaksi ja naurettavaksi melskannaksi ja tajuttomaksi matkinnaksi.⁸⁹

Kärjistäminen ja poleemisuus sekä säätyvastakohtaisuuden artikulointi saattoi kuitenkin olla, kuten on arveltu, osin länsisuomalaista tuontitavaraa. Se ei välttämättä heijastanut kieliryhmien pragmaattisen rinnakkaiselon perinnettä Viipurissa. Viimekädessä Bergbomin mukaan kuitenkin ”yhdyntä alaisempien säätyjen kanssa pitää oleman meidän yritystemme tärkeä tarkoitus.”⁹⁰ Puheen lopussa hän huudahti ”Eläköön!” isänmaalle, jonka tulevaisuus on suomen kielen menestyksessä. Snellmanin *Saima* oli alkanut levittää vaikutustaan.⁹¹ Osa fenno-

87 Ruuth & al. 1981:608. Kyyrö 1966:19.

88 Sit. Kyyrö 1966:29.

89 *Kanawa* 7/1846 ja Teperi 1967:35–36; ks. myös Kyyrö 1966:30.

90 Kyyrö 1966:29–31 selostaa ja tulkitsee puhetta huomauttaen, että sitä ei ”kielirauhan Viipurissa” ole edes kirjattu vuosikokouksen pöytäkirjaan. Se voi johtua siitäkin, että Kanawa oli ottamassa sen julkaistakseen. Bergbomin puheenjohtajakaudella ehdittiin kuitenkin julkaista ns. *Viipurin Aapinen*, jonka painosmäärät nousivat vuosisadan loppupuolen aikana 450.000 kappaleeseen. Se edusti modernia sisällyksen pedagogiikkaa.

91 Bergbomien muutettua jo 1846 Helsinkiin kreivi C. G. Mannerheimistä tuli VSKS:n esimies (1847) kuolemaansa (1854) asti, vaikka seura jäi käytännössä varaesimiehen hoidettavaksi. ”Minä en ole Fennomaani, mutta Suomalainen” oli hänen toteamuksensa. (Ruuth & al. 1981: 609) Mannerheimin nimi hälvensi venäläisten ja viranomaisten tuntemia epäluuloja seuraa kohtaan. Hän on ankaralla 1850-luvulla voinut edistää maltillisesti suomen kielen asiaa esittämällä muun muassa jo 1850, että ”viranomaiset velvoitettaiisiin ottamaan vastaan suomenkielisiä kirjelmiä ja että tuomioistuinten ja poliisiviranomaisten olisi liitettävä suomenkieliset käännökset rahvaalle antamiinsa papereihin”. Suunnitelma ei sellaisenaan toteutunut, vaan hautautui L. G. von Haartmanin senaattiin, kunnes 1856 suomen taito edellytettiin jo tuomioistuinten tuomareilta, sekä laajennettiin vuonna 1858 tuon aiemman esityksen mukaiseksi. (Kalleinen 2001:219–220)

maanien radikalisoitumisesta johti myös sosiaalisten debattien kärjistymiseen.⁹² Tämä näkyy niissä Pietari Hannikaisen näytelmissä, joita tämä *Silmänkääntäjän* ja *Antonius Putroniuksen* lisäksi näinä vuosina kirjoitti. Näytelmissä *Sukuylpeys* ja *Joululahjukset* oleva jyrkän kriittinen säätyasetelma vaikutti varmasti siihen, että säätyläisnuoret eivät niitä tulevina vuosina juuri esittäneet, aikanaan ei myöskään Bergbomin Suomalainen Teatteri.⁹³

Isä Bergbomilla riitti hallinnollista työtä. Hän kuului useat vuodet Viipurin läänin Arbets- och Korrektionsinrättningin ja siihen kuuluvan Uppfostrings-Anstalt för fattiga och värnlösa Barn'in johtokuntaan. Vuonna 1845 alkoi Saimaan kanavan rakennustoimikunnan erityisen talousosaston jäsenyys. Se oli valtakunnan suurin rakennustyö ja senaatin talousosaston varapuheenjohtajan ja Suomen vaikutusvaltaisimman miehen vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin suurhanke, joka osoittautui kauaskantoiseksi Itä-Suomen kehitykselle.⁹⁴ Isä Bergbom nimitettiin 49-vuotiaana siis valtion suurimman julkisen rakennushankkeen johtoryhmään. Edistymistä virassa on edesauttanut kyvykkyyden ja suomenkielen taidon lisäksi myös virkamiesten verkostot. Senaattiin oli noussut Carl Gustaf Mannerheim, joka oli Lars G. von Haartmanin lanko: tieto J. E. Bergbomin taidoista kulki näin hyvin myös Helsinkiin.

Viipurissa perheeseen oli Karl Johanin jälkeen syntynyt Erik Ossian (3.12.1845). Viipurin tyttökoulussa Emelie oli siirretty ”toiselle luokalle” 16.6.1845. Hänet ja Betty on kirjattu lähteneeksi Viipurin koulusta 13.6.1846. Muutto Helsinkiin näyttäisi tapahtuneen sen jälkeen. Koulunkäynnin osalta lienee tullut välivuosi, sillä tytöt on kirjattu Helsingin Fruntimmerskolanin oppilaisiksi vasta 24.8.1847.⁹⁵

92 Stadius 2002:77.

93 Pietilä 2003:74–78. Hannikaisen myöhäisvuosien moraliteetit eivät kiinnostaneet 1850-luvun lopulla Ylioppilasten Näytelmäyhtiötä, joka kelpuutti esitettäväkseen vain *Silmänkääntäjän* ja *Putroniuksen*.

94 Keväällä 1841 Lars G. v. Haartman matkasi Pietarista Helsinkiin ja pysähtyessään lankomiehensä, hovioikeuden presidentin kreivi C. G. Mannerheimin luona Viipurissa, hän saattoi kertoa, että päätös Saimaan kanavan rakentamisesta oli juuri tehty ja että Mannerheim saisi vastuulleen kanavan rakentamiskomitean työt. (Kalleinen 2001: 142, 176–) Vuonna 1845 Saimaan kanavahallinto perustettiin, mutta se muodostui monimutkaiseksi. Haartmanin itsensä johtaman pääkomitean alaisuudessa oli teknillinen komitea ja taloudellinen komitea. Sen jäsenenä tuolloisen Viipurin läänin maaherran Casimir von Kothernin alaisuudessa oli mm. hovioikeuden assessori J. E. Bergbom. (Kalleinen 2001:184) Lauritsalan ja Viipurin välillä erittäin paljon työvoimaa tarvitseva hanke käynnistyi reaalisesti kesällä 1845. (Paaskoski 2002)

95 Viipurin ruotsalainen tyttökoulu. Oppilasmatrikkelit 1805–1867. (Ba:1/MMA/KA.). Tietoja myös Svenska Fruntimmerskolan i Helsingfors, Elevmatrikel 1844–1863. (Bb:1/Svenska Flicklyceet i Hfors Arkiv/KA).

Viidennen lapsen, Augusta Helenan (5./6.1.1847) syntymäpaikaksi on joissain lähteissä annettu Vaasa. Sen voisi selittää siten, että äiti lapsineen olisi viettänyt Vaasassa talvikauden 1846–47, jolloin isä on hoitanut Helsingissä asunnon etsimisen. Mutta koulumatrikkelissa, jonka täytyisi vastata papintodistusta, syntymäpaikka on Helsinki 5.1.1847. Lienee mahdollista myös, että lapsen syntymäpaikka on merkitty isän asuinpaikan mukaan, joka jo oli Helsinki, vaikka perhe olisikin viettänyt tuon vuoden Vaasassa.⁹⁶ Ainakin isän muutto Helsinkiin tapahtui kesällä 1846, muun perheen viimeistään kesällä 1847.⁹⁷

Karlin lapsuusvuodet Kruununhaassa 1846–1854

Johan Erik Bergbomin perheen asunto vuoden 1848 alussa oli Kruununhaan Puhvelin (15) korttelin tontilla 7 oleva talonomistaja ja kauppias A. Duldinin talo. Nykyiseltä osoitteeltaan Maneesikatu 8 sijaitsee Meritullinkadun, tuolloisen Konstantiininkadun kulmassa. Pari taloa siitä alaspäin, lehtevän Elisabethskvärin eli Liisanpuistikon tuntumassa sijaitsi Suomen ”pääministerin”, L. G. von Haartmanin talo.⁹⁸

Emelien ja Bettyn koulunkäynti jatkui 1847 syksyllä Helsingin ruotsalaisessa tyttökoulussa, johon tytöt otettiin kolmannelle luokalle 24.8.1847. Emelie sai päättötodistuksen Funtimmerskolanista keväällä 1849. Bettyn koulunkäynti kesti kevääseen 1852.⁹⁹

Perheeseen syntyi vielä Axel Gabriel (24.10.1848), joka sai perhepiirissä nimekseen Atte. Fredrika-äidillä oli tämän jälkeen yksi raskaus vuonna 1850,

96 Svenska Fruntimmerskolan i Helsingfors, Elevmatrikel 1844–1863. (Bb:1/Svenska Flicklyceet i Hfors Arkiv/KA). Augustan tiedot merkitty matrikkeliin 1.9.1857, mukana ollut papintodistus.

97 Fredrika ja lapset ovat saapuneet Helsinkiin mahdollisesti samassa yhteydessä, kun hänen veljensä Jakob Pontus Roschier syyskesällä 1847 tuli pyrkimään yliopistoon. Pontuksen kuolinpäivä oli 28.8.1847. Sanmarkit asuivat Turussa ja saapuivat vasta syksyllä 1848 Helsinkiin. Kaupungissa virallinen asuntojen muuttopäivä oli 1.10., mikä oli kuukautta ennen palvelusväen työvuoden vaihtumista ja eroamisoikeutta. Topelius kuitenkin suositteli 10.10.1849 (*HT*), että muuttopäivä siirrettäisiin ensimmäiseksi päiväksi kesäkuuta, joka säiden, kesävieraiden ja opiskelijoidenkin vuokrahuonetarpeiden kannalta olisi parempi.

98 *Address-Kalender 1848*. Haartmanin talon osoitenumero nykyään on Maneesikatu 4.

99 Svenska Fruntimmerskolan i Helsingfors, Elevmatrikel 1844–1863. (Bb:1/Svenska Flicklyceet i Hfors Arkiv/KA). Betty siirrettiin toiselle luokalle keväällä 1848, kolmannelle 1850 ja sai päättötodistuksen 16.6.1852. Helmi Krohn (1917:15) on kirjannut neiti Emmi Rheinin ihailevan muistelman Emeliestä: ”Hän oli tavattoman pirteä ja hän osasi paljoa enemmän kuin kaikki muut”. Lisäksi Helsingissä Emelie oli Krohnin mukaan ollut tämän prof. Gabriel Rheinin tyttären kanssa ranskankielen yksityistunneilla vanhan ranskalaisen sotaveteraanin, herra Deviennen luona, jossa Emelie oli ”ainoa joukosta, joka saattoi vapaasti keskustella ranskaa opettajansa kanssa”. EAH:48 mukaan hän saksan ja ranskan lisäksi opiskeli myös englantia ja suomea. (Suomen kielen oppikirjoista oli 1850 vielä kova pula). Emelieltä on kuitenkin säilynyt satojen joukosta vain yksi suomenkielinen kirje ja muutamia postikortteja, jotka on kirjoitettu suomeksi. Niissä on pieniä kielivirheitä.

jolloin syntyi ja kuoli Elis Fredrik. Viimeistään sen jälkeen voidaan olettaa hänen terveytensä alkaneen horjua ja vanhimpien tyttärien vastuun perhetöiden organisoimisesta ja nuoremista lapsista lisääntyneen. Äidillä todettiin syöpä mahdollisesti jo 1851, viimeistään vuonna 1852.¹⁰⁰ Ensimmäisiä tietoja Karlin lapsuudesta antaa parhaiten Fredrika Julianan kirjekatkelma sisarelleen Augusta Grönbergille Vaasaan keväältä 1849. Suomennettu kohta kuuluu:

Karl ei ole vielä voittanut tavaamisvaikeuksia, ja minun aikani kuluu kaikenlaisiin hommiin ja pienempien lasteni hoitoon, niin etten kylliksi suurella innolla voi antautua hänen opetukseensa, mutta syksyllä Emilie saa ruveta lukemaan hänen kanssaan. Ensi talvena Emilie lopettaa soittokurssinsa, ja sitten seuraavana keväänä, jos Jumala suo, käy hän rippikoulua.¹⁰¹

Syksyllä 1850 Bergbomit majoittivat ranskalaisen kielen- ja *Kalevalan*-tutkijan, Louis Léouzon LeDucin, SKS:n tulevan kirjeenvaihtajajäsenen. Matkakirjassa on elävä kuvaus perheestä, vaikka lasten iät mainitaan siinä yläkanttiin:

Luojan kiitos, nyt olen päässyt mokomasta paikasta [=hotelli Seurahuone]. Olen asettunut mukavaan huoneistoon, joka on kalustettu minua varten. Isäntäni, herra Bergbom, on Viipurin hovioikeuden neuvos. Hän on erinomainen, oppinut mies, joka viettää vaatimatonta syrjään vetäytynyttä elämää kuten korkea-arvoiset suomalaiset yleensäkin. Perhe on monilukuinen: miellyttävä, vilkkaasti keskusteleva vaimo, viehättävän henkevä kahdeksantoistavuotias tytär [Emelie], toinen tytär, lupaava nelitoistavuotias [Betty], nuori poika, tuleva kenraali [Leonard], ja kokonainen lauma pikkulapsia, jotka leikkivät ja puhelevat hauskasti [Karl, Ossian, Augusta, Atte]. Vietän tämän perheen parissa melkein kaiken ajan, jota en käytä tutkimiseen tai seuraelämän velvollisuuksiin. Aterioin perheen kanssa, ja vaikka keittiö on suomalais-venäläis-ruotsalainen, se ei ole lainkaan hullumpi. Herra Bergbomin kanssa käymäni

100 Aspelin-Haapkyllän arkistossa on Emelieltä saatu tieto, jonka mukaan äidin syöpä jatkui kaksi vuotta. Silloin se olisi alkanut jo noin vuoden 1852 vaiheilla. (EAH:n muistiinpanot EB:n elämänvaiheista. B121/EAHA/KiA/SKS) Helmi Krohnin mukaan jo vuonna 1851 lääkäri totesi syövän. Tämä tieto on voinut tulla Augusta af Heurliniltä, joka kuoli vasta 1918. (Krohn H 1917:16.)

101 Krohn H 1917:16. Äiti Frederiquen kirjeitä ei ole löytynyt, joten on tyydyttävä Helmi Krohnin lainauksiin niistä.

vakavat ja valaisevat keskustelut korvaavat minulle salonkien tyhjän-päiväiset lavertelut.¹⁰²

Bergbomit eivät olleet aatelisia eivätkä Helsingin vanhaa kauppiassosieteettia, joten ranskalainen pääsi tutustumaan arkisempaan suomalaiseen virkamiesperheen elämään.¹⁰³ Henkeväksi kuvattu helmikuussa 1851 17 vuotta täyttänyt Emelie on perimätiedon mukaan kääntänyt LeDucille ranskaksi proosamuotoon runoelmia, kuten Runebergin *Älgskyttarna*, ja ilmeisesti myös Tegnerin *Nattvardsbarn*.¹⁰⁴ LeDuc alkoi laatia myös *Uuden Kalevalan* ranskannosta, mutta siinä avustamiseen Emelien suomen kieli ei tuolloin olisi vielä riittänyt.

Bergbomien vanhimman pojan Leon(h)ardin elämänvaiheet jäivät kuvauksissa vain mainintojen varaan. Tuo ”tuleva kenraali” oli säätyläispoikien tapaan lähetetty jo 11-vuotiaana internaattiin Haminaan, Suomen kadettikouluun (26.7.1850). Se tarjosi valmistuneille mahdollisuudet edetä myös Venäjän valtion palveluksessa ja siten alun ei-aatelisten suomalaisten urapolulle. Sisäänpääsyn perusteena oli isän yhteiskunnallinen asema ja ansiot, joten se oli auki myös ylempien virkamiesten pojille. Leonard otettiin sisään vapaaoppilaana.¹⁰⁵ Haminassa vallitsi ankara kuri, mutta oppiaineisiin kuului poikia kiinnostavia käytännöllisiä ja sivistäviä aineita, matematiikan, historian, maantiedon ja topografian lisäksi tietenkin venäjää ja ranskaa.¹⁰⁶ Haminan kadettikoulu on ollut jopa yliopistoa merkittävämpi virkamiesten koulu. Vielä tärkeämpi siitä tuli pikkuveli Ossianin menestyksekkäälle uralle.

102 LeDuc 2001:87–88.

103 Kirjoittaja pohti myös sitä, miten luontevasti ja ylilyöntejä karttaen häntä kohdeltiin, kun rouva hyvin ymmärsi, että ranskalainen tiedemies ei ole ylellisyyksillä hemmoteltava ihmeelisyys, vaan hänelle käy tavallinen arkinen elämä. Vuonna 1842 Suomessa ensi kertaa oleskellessaan Léouzon LeDuc oli toiminnut ylhäisaateliin kuuluvan Musin-Pushkinin perheessä kotiopettajana.

104 Krohn1917:18.

105 ”Opiskeluoikeus oli vain suomalaisilla, mutta tähän sääntöön tehtiin poikkeus koulun venäläisten opettajien poikien kohdalla. Jos heidän isänsä olivat esiuupseerin arvoisia, pojat saivat vapaaoppilaspaikan samoin kuin suomalaisten opettajien pojat.” (Screen ja Syrjö 2003:45) Gustaf Leonard Bergbom oli otettu ”vapaakadetiksi”. (FAT 12.9.1850).

106 Sisäänpääsy edellytti 1850, että pojat tunsivat Lutherin *Vähän katekismuksen* selityksineen, *Vanhan testamentin* historiaa, matemaattisen ja yleismaantieteen perusteet, jonkin verran muinaishistoriaa sekä osasivat laskea kokonais- ja murtoluvuilla. Kielistä edellytettiin ”kykyä lukea venäjää ääneen, kirjoittaa venäläisillä kirjaimilla ja kääntää helpohkoja tekstejä ruotsiksi; ranskaa ja saksaa – piti osata lukea ääneen ja kääntää niillä kirjoitettuja yksinkertaisia kappaleita ruotsiksi. Joskus otettiin poikia alle edellytetyn tason...” (Screen ja Syrjö 2003:107).

Leonard ehti käydä Haminan kadettikoulua vain 1½ vuotta, sillä hän erosi ensimmäiseltä yleiseltä luokalta 1.2.1852, 13-vuotiaana.¹⁰⁷ LeDucin nähdessä ”tulevan kenraalin” tämä lienee ollut joululomalla.¹⁰⁸ Ehkä opinnot eivät sujuneet, vai oliko Leonardissa liikaa jyrkkyyttä ja äkkipikaisuutta, energisyyttä ja tulisuutta, jota suvun omat muistelijat ovat sijoittaneet äidin suvun puolelle? Viittaus ”tulevaan kenraaliin” kertoisi ryhdikkäästä ja itsetietoisesta – komeastakin miehenalusta, joka ”osaa komentaa muita.”¹⁰⁹ Pienikokoisempaa, herkkää ja pikkuvanhaa luku-toukkaa Kallea eli Karlia Haminan kouluun ei koskaan varmasti ajateltukaan, ehkä äiti oli huomannut hänen rauhallisemmat harrastuksensa.

Seuraava merkittävä työtehtävä oli J. E. Bergbomin määrääminen 28.6.1847 jäseneksi komissioniin, jonka tehtävänä oli ”aineenmukaisesti kodifoida Suomen suuriruhtinaanmaan lait ja asetukset.” Sen piti yhtenäistää eri vuosisadoilta periytyvä lainsäädäntö. Mannerheimin suositus on painanut, sillä työ vaati laajaa perehtyneisyyttä ja hyvää kokonaisuuksien tajua. Muodollisesti hänet korotettiin 2.5.1850 Viipuriin hovioikeuden neuvoksen virkaan,¹¹⁰ vasta sellaisesta virasta hänet voitiin nostaa senaattiin. Vuodesta 1849 alkaen hän osallistui myös yliopiston uusia säädöksiä pohtivan komitean työhön. Komitea kokoontui kreivi C. G. Mannerheimin johdolla, ja työ valmistui 1852, vain pari vuotta ennen kuin Mannerheim kuoli 1854. Näillä yliopiston statuuteilla pyrittiin hillitsemään vuoden 1848 jälkeistä kapinamieltä, vähentämään ryypiskelyä ja huonoa elämää, johon Mannerheimin mielestä sortuivat lähinnä talonpoikaiset ja fennomaaniset ylioppilaat – ne, joilla ei ollut säätyläiskotien verkostoa pääkaupungissa. Vuonna 1851 Bergbom nimitettiin sitten Senaatin Oikeusosaston jäseneksi. Näin isä toimi Suomen ylimmän tuomioistuimen ja lainvalmisteluelimen piirissä kuolemaansa asti seuraavat 18 vuotta.¹¹¹

107 Koulussa luokkia oli neljä yleistä ja alemmaa, 3 erikoistunutta ja ylempää luokkaa. Osa siirtyi Pietarin Paashikouluun, osa tuli Kadettikoulusta suoraan upseereiksi. Venäjältä oli helppo palata Suomeen, kun virkapaikkoja aukenisi. Sisäänpääsy vapautettiin kaikille säädyille vuonna 1863 ja käytännössä siitä tuli peruskoulutus Suomen upseeri- ja insinöörikunnalle, joka tätä kautta myös tunsu toisensa. (Screen ja Syrjö 2003:39, 41–42 sekä Klinge 1997b:10.)

108 Haminan kadettikoulun arkiston rangaistuskirjat 1850-luvun alkupuolelta puuttuvat. (M-kokoelma/SA/KA)

109 ”Jatkuva huono käytös tai epäonnistuminen minimivaatimuksissa (tavallisesti jos edessä oli toinen samalle luokalle jääminen) johtivat koulusta erottamiseen. Siihen johtavia käytösrikkeitä olivat luvaton pois-saolo, karkea röyhkeys opettajia kohtaan ja huono vaikutus kadettitovereihin. [Carl] Enckell mainitsee että hänen kadettiaikanaan 1850-luvulla [1851–58] muuan kadetti erotettiin pyykkärin ahdistelun, toinen jatkuvan masturboinnin takia.” (Screen ja Syrjö 2003:122) Kuria piti myös kadettien oma Toverikunta (mts. 174–175.)

110 *FAT* 28.5.1850

111 Rähinöinnin säätyisidonnaisuutta ja sen muodostamaa uhkaa korosti kreivi Mannerheim. (Klinge

Perheen elämään kuului monta vuokra-asunnon vaihtoa. Vuoden 1852 henkikirjoissa asuinpaikkana on jo Villisian (17) suuri kortteli ja talo sen koillisnurkassa, Liisankatu 12:n ja Mariankatu 28:n kulmassa. Sama osoite on vielä vuoden 1854 henkikirjassa, vaikka se on laadittu perheen äidin kuoleman (18.5.1854) jälkeen. Taloudessa on ollut kolme naispalvelijaa (pigor) ja yksi mies (dräng).¹¹²

Isä Bergbomilta on säilynyt joitain kirjeitä. Helmikuussa, 2.2.1852 hän tiedusteli Vaasasta, voisiko hänen vanha tuttavansa ja tunnettu liikemies, P. Herman Rosenberg lainata hänelle huomattavan summan rahaa, sillä hän haluaisi ostaa perheelleen Kirkkonummelta, ”neljän peninkulman päästä” rusthollin, joka oli menossa huutokauppaan. Sen hinta olisi 10.000 Banco-ruplaa hopeassa ja hän tarvitsisi 8000, “[e]fter]som Du enlig hvad jag känner ligger med kapitalen i bankobiljetter”. Ongelma oli, että vaikka Helsingistä kyllä sai lainaa ostettavaa kiinteistöä vastaan, sitä ei saanut koko summalle ja ensin olisi pitänyt asettaa vakuudet. Hän pyyteli anteeksi, että ”asettui tuttavuudellaan häiritsemään liikemiestä”. Muuten Bergbom kertoi olevansa tyytyväinen asemaansa, ”hvarvid jag hittills ej haft mer arbete än jag hunnit utan särdeles ansträngning uträtta.”¹¹³ Isä yritti siis järjestää monilapsiselle perheelleen säädyllistä kesänviettoa ja maaseutuasumista.

Kirkkonummen paikan ostamisesta ei tullut sinä keväänä mitään, mutta sen sijaan tarjoutui mahdollisuus majoittua korvausta vastaan kesäksi senaattorin lankomiehen veljen kartanoon vieraksi. Juhannuksen alla (23.6.1852) senaattori kertoi Oulussa asuvalle veljelleen Carl Gustaf Bergbomille lähtevänsä viettämään juhannuspäivää ”maalle Chydeniuksille”.¹¹⁴ Muu osa Bergbomin perhettä oli tuolloin kenties jo ollut maalla, tai sitten he matkustivat sinne kaikki vain juhannusvieraksi. Paikka on ollut lähettyvillä, joten kyseessä lienee Nordsjön eli Vuosaaren kartano, jonka omisti senaattorin lankomiehen, Jomalalan kirkkoherra Jakob Gustaf Chydeniuksen veli, revisio-oikeuden ylikomissaari Anders

1997b:163.) Senaatin Oikeusosasto vastasi itsenäisyyden ajan Korkeinta oikeutta ynnä Korkeinta hallinto-oikeutta, sillä erotuksella, että se samalla palveli keisaria lainvalmisteluelimenä. Senaatin Talousosasto vastasi maan toimeenpanevaa hallitusta.

112 Henkikirjat Helsingin kaupunki (Mantallängd i Helsingfors stad) 1852, 1854./HKA.

113 J. E. Bergbom → P. Herman Rosenberg, 2.2.1852./P. H. Rosenbergin kokoelma./KA. Rosenbergin jäämistössä on neljä muutakin kirjettä Bergbomilta, vuosilta 1833, 1840 (2) ja 1841. Niissä käsitellään velkojen lyhentämistä ja kuulumisia Viipurista. Rosenbergin rahoihin Bergbom joutui turvautumaan vielä tuonnetun upseeripoikansa velkojen yllättäessä. Rosenbergin omaisuus siirtyi tämän kasvattipojan Herman Antellin omaisuudeksi ja Antellin säätiön pohjaksi.

114 J. E. Bergbom → C. G. Bergbom 23.6.1852/3/BB.113/ms/KK.

Johan Chydenius (1795–1865).¹¹⁵ Hallintojuristina hänen on täytynyt olla myös senaattorin tuttu.

Vuosaaresta tuli korvike Kirkkonummi-suunnitelmalle. Kesänvietto oli näin mahdollista kohtuullisen laivamatkan päässä kaupungista. Jo Fredrika-äidin sairaudenkin takia etsittiin virkistäväää kesäpaikkaa, johon oli Pohjoisrannan laiturilta käytännöllistä veneillä. Vuosaareen on kesän 1852 lisäksi matkustettu ainakin kesäksi 1858.

Senaattorin veljelleen Carl Gustafille Ouluun kirjoittamat kirjeet käsittelivät vain taloudellisia asioita: veljen apen, rikkaan Franzénin omaisuuden hoitoa ja sijoituksia sekä spekulointeja virkanimitysasioissa. Ainoa yksityiskohta perheen elämästä, hänen omasta tai vaimonsa terveydestä, on heinäkuussa 1852 kirjeen loppuun kirjoitettu ”vi äro friska”.¹¹⁶ Kuukautta myöhemmin perhettä on järkyttänyt Vanhan Vaasan tulipalo 3.8.1852. Siellä tuhoutui Roschierien lapsuuden muistoja äidin syntymäkotia myöten ja Vaasan sukulaiset ovat joutuneet kovin hankaliin oloihin. Ristiriitaisia tunnelmia on herättänyt myös se, että Vaasan jälleenrakennus tapahtui kokonaan uuteen eli nykyiseen paikkaansa, jossa oli syvempi satama. Mutta kaupungille määrättiin myös uusi nimi: virallisissa yhteyksissä se oli vuodet 1856–1917 Nikolaistad, Nikolainkaupunki, vaikka kansalle se oli ja pysyi Vaasana.

Kaksi Karlin lapsena kirjoittamaa kirjettä on säilynyt. Näistä ensimmäinen on ajoitettu vuoteen 1850, mutta todennäköisempi aika on vasta vuosi tai pari myöhemmin, suunnilleen 1851 tai 1852. Siinä 7–9-vuotias Karl kirjoitti kaunokirjoituksella tädilleen Augusta Grönbergille, joka lasitehtailijan vaimona saattoi avustaa sisartensa perheitä myös taloudellisesti.

Min söta Moster. Fast jag ännu skrifver mera dåligt, vill jag ändå sjelf skrifva och tacka moster för penningarna. Vet moster hvad jag ämnar göra med dem, jo jag tänker sätta dem på sparbanken, 5 rubel har jag

115 Hänen puolisonsa Sofie Chydenius (s Enbom, 1811–1886) hoiti miehensä kuoleman jälkeen perheen omistuksessa ollutta Simeliuksen ja perillisten kirjapainoa, jonka toimitusjohtajaksi äitinsä jälkeen siirtyi tytär Emilia Chydenius (1844–1905). Perheen molemmista pojista tuli professoreita. Chydeniuksen perhekunta piti Nordsjön kartanoa hallussaan vuodet 1845–1873. Ahvenanmaalla syntyneet Karlin serkut Catharina Emilia (Emmy) C. (1827–1883) ja Jakob Reinhold C. (1832–1871) ovat isänsä kanssa todennäköisesti kuuluneet ainakin tilapäisiin kesän viettäjiin Vuosaaressa. Senaattorin vanhin sisar Karin eli Margareta Catharina oli nimittäin kuollut juuri, joten on luontevaa päätellä, että kirkkoherra lähetti lapsiaan veljensä luo kesänviettoon.

116 J. E. Bergbom → C. G. Bergbom 23.6.1852/3/BB.113/ms/KK. Helmikuun lopulla 1852 veli Oulusta vaimoineen oli asunut Bergbomeilla. (FAT 28.2.1852).

förut som jag fick då moster var i Helsingfors, 2 får jag utaf Pappa, så att jag kan insätta 10 rubel. När jag blir stor så tager jag ut dem och far utomlands. Jag tänker bli Läkare eller Prelat. Jurist blir jag bestämt intet. Ossian läser rätt snällt i skolan han har redan utanlexa. Augusta skall börja snart med bokstäfverna, och Atte som är en rätt nätt gosse gör Rappos konster som Magister Lundman har lärt honom. Tack ännu en gång för penningarna söta moster, helsa morbror och gossarne, samt alla hos mormors, ifrån mosters lydige Carl.¹¹⁷

Kirjeen ajoittumista aikaisintaan vuoteen 1852 puoltaa maininta Ossian osallistumisesta jo maisteri Lundmanin opetukseen samoin kuin tieto, että 1847 syntynyt Augustakin alkaisi pian kirjainten opettelun. Rappon konstit viittaavat kaupungissa esiintyneeseen akrobaattiseurueeseen, jonka jäsenet tekivät tavallisia tempuja: kuuluisa oli molempien jalkojen nostaminen niskan taakse ja pyöriminen pallona eteenpäin.¹¹⁸ Nelivuotiaan Aten voi helposti nähdä siis pyörimässä pää lattialla ja jalka ilmassa. Hänen touhukkuudestaan on myös muita mainintoja.¹¹⁹

Karlin kirjeet ovat tästä ensimmäisestä lähtien hauskaa luettavaa elävän havaintonsa ja humoristista asennetta ilmaisevien kommenttiansa takia. Säästöpankki ja oman rahan laskeminen ovat lapsiperheiden tuttua leikkiä ja kasvatusta, samoin ulkomaanmatkoista haaveileminen. Karlin kaavailema lääkärin ammatti tekee mieli tulkita äidin sairastamisen taustaa vasten: poika haluaisi pelastaa tai auttaa äidin elämälle, pois sairaudesta. Toive kohdataan myös nuorukaisiän kirjallisissa aiheissa. Isän ammatti, juristin työ ei kiinnosta. Mutta mistä prelaatti? Äiti kirjoitti sisarelleen selityksen kirjeen loppuun, josta käy ilmi, että siinä viitataan tietysti dramaattiseen alkusäkeistöön Runebergin runossa ”Döbeln vid Jutas.” *Vänrikki Ståhlin ensimmäisen osan* viimeisenä runona ”Döbeln Juuttaalla” oli kiertänyt neljän vuoden ajan Suomen säätyläiskodeissa ihastusta herättäen. Pappismies kertoo järkyttyneenä, miten hän oli yrittänyt huolehtia haavaa sairastavan Döbelnin autuudesta, mutta tämä oli vain kimmas-

117 KB → Augusta Grönberg/s.d./[1850 = SKS:n tai EAH:n ajoitus][lapsen kaunokirjoitusta viivapaperille]/47:8:1/KBA/KiA/SKS. Vuosi 1852 on todennäköisempi ajoitus.

118 Akrobaatti Rappon ”konsteista” kertoo Anders Ramsay (1987:I:201–202) hauskan anekdotin. Hirnillä 1982b ei valitettavasti ole annettavana tarkempia tietoja taiteilija Rapposta.

119 ”Alla gladde sig åt lille Attes bussighet, raskhet, bullersamhet.” (E. Nervander → EAH 17.1.1906/101/KiA/SKS)

tunut ja ajanut prelaatin ulos, määräten myös pysymään poissa.¹²⁰ Kirje jatkuu äiti Frederiquen käsialalla:

Bästa Augusta! Äfven om jag vill med några ord tacka Dig för din vanliga godhet emot Carl – nog äro de planer han omskrifvit af honom sjelf upp-gjorda. När han skref hvad yrke han tänkte välja, gjorde han åt af det tillägget, Moster må nu icke kan säga drif ut prelaten, men sedan tillade han att en inre aning sade honom att du intet läst Döbeln vid Jutas, jag påstod väl motsattsen. – Du kan icke tro huru full af ovanliga idéer han är, tack nu kära syster, då jag får ingifvelse på mig skall jag skrifva ett långt bref – tills dess må väl och glöm icke Fredrique.¹²¹

Prelaatin ammatissa oli 9-vuotiaan Karlin mielestä se riski, että joku huutaa vihaisesti: ”Painu hiiteen Prelaatti!” Vaikka sitä ei tekisi kiltti Augusta-täti. Mutta prelaatti on myös se, joka saa esiintyä ja saarnata ja puhua Jumalan sanaa, kaikkein parhainta maailmassa, ja haltioitua sanoistaan. Döbeln-kohtauksen vetovoima Karliin on voinut olla juuri draamallisessa yhteentörmäyksessä ja paradoksin tajussa, sillä seuraava säkeistöhan kertoo, miten tapauksesta pöytäseuralleen kerrottuaan pastori jatkoi maittavaa lounastaan.

Draamallisen tilanteen tunnistaminen lapsuudessa on joillekin muita paremmin kehittyvä ominaisuus tai sitten vain yleistä virikkeellisen ympäristön ja yhteiskunnallista tarkkailua harrastavan kodin, sosiaalisen aseman ja älyllisen tarkastelun tuotetta. Äidin onnellinen havainto siitä, miten Karl on ”täynnä epätavallisia ideoita” pysäyttää. Vaikka sama rakastava lause kuullaan monen äidin suusta, on se syytä muistaa. Nuoruus- ja opiskeluvuosina Karlin pulppuava mielikuvitus, nokkela havaintokyky ja yllättävät assosiaatiot leimaavat lähes kaikkia hänen kirjeitään ja toimintaansa. Vanhana tämä ominaisuus eli myötämielisessä seurassa.

Karl on helppo kuvitella malttamattomana odottelemassa *Helsingfors Tidningarin* seuraavaa numeroa, jossa ilmestyi kerran pari viikossa uusi jakso

120 ”Herr prostens talte: ”Döbeln är en hedning, /förtappad är han evigt om han dör. /Jag kommer varnar, bjuder tröst och ledning, /och han, han ligger tyst en stund och hör; /då reser han sig plötsligt upp i sängen: /’Drif ut prelaten’, ropar han åt drängen, /’och akta dig, om han släpps in härnäst!’ /Är det ett språk af en som nalkas döden? /Dock han må svara sjelf för sina öden, /jag har gjort nog som meniska och prest.” (Runeberg 1998/1848 :182) Runeberg oli kuullut Saarijärven rovasti Roschierin, Karlin äidin isoisan, kertovan siitä, miten von Döbeln oli ollut Mikkelin pappilassa hoidettavana. (Viljanen 1944:I:97.)

121 KB (ja Fredrika Bergbom) → Augusta Grönberg/s.d. [1852]/47:8:1/KBA/KiA/SKS.

jatkokertomuksesta *Fältskärens berättelser*. Topelius aloitti romaaninsa 29.10.1851, juuri kun Karl oli 9-vuotiaan otollisessa iässä seikkailuromaanille. Topeliusko sytytti Bergbomin pysyvän innostuksen historiaan virittämällä tämän mielikuvituksen?

Karl Bergbomin lapsuusvuosien tärkeimpiin teatterielämyksiin on syytä py-sähtyä, koska niistä muodostui teatteri- ja oopperaelämysten syvin ja elämän lopulla sen nostalgisin kerros, joka peilautui vuosikymmeniksi Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon. Viimeistään 6-vuotiaana, eli 1849/1850 Karl on nähnyt ja kuullut oopperaa, sillä eräässä opiskeluajan kirjeessä hän kuvasi tarkasti tuolloin kuulemaansa jo hieman ”kulunutta” sopraanon ääntä, joka onnistui parhaiten laulaessaan ”furioso” -kohtia.¹²²

Karl Bergbom näki 6–16 ikävuosinaan teatterissa laajan ohjelmiston, sillä Helsingin tarjonta oli säännöllistä ja keskeisten seurueiden ammattitaito kellovillista. Satunnaisia ja aloittelevia yrittäjiäkin Suomessa kävi, mutta 1840-luvun lopulta alkaen vuoden tai puoli vuotta kerrallaan esiintyneet teatteriseurueet eivät olleet ”provinssiseurueita,” vaan näyttelivät Ruotsin puolella ollessaan Göteborgissa tai Tukholmassa. Helsinki oli siis varteenotettava osa Ruotsin teatterin amatillista kenttää. Esplanadin puinen teatteritalo oli korjattu juuri 1849, lämmitys saatettu kuntoon ja paikkalukua lisätty.

Kahdella näyttelijäveljeksellä Fredrik ja Pierre Delandilla oli omat seurueensa, joiden kokoonpanot vaihtelivat. Molemmat olivat kyvykkäitä suuriin päärooleihin, ja molemmilla oli ohjelmistossa ”arvokkaita näytelmiä”, joita lehdistön tärkein vaikuttaja Zachris Topelius tervehti myönteisesti. Topelius toisti ajatusta, että teatteriesityksiin tulisi saada Suomen erityisoloja heijastava ilme. Vasta jossain tulevaisuudessa hämmöittää sekä suomen- että ruotsinkielinen oma teatteri, niitä kohti päästään parhaiten siten, että jokin tasokkaista seurueista saadaan vakinaisesti Suomeen, vaikkapa ensin vuoden ajaksi, jolloin se pääsisi esiintymään myös Viipurin ja Turun hyvissä teatteritaloissa.¹²³ Koska senaattori Bergbomin perheessä harrastettiin teatteria, tästä artikkelista varmasti keskus-

122 Kohta kirjeessä kuuluu näin: ”Fru Krüger-Furth såg jag för tretton år sedan som Antonina i Belisario och som Lucrezia Borgia i operan af samma namn. Ehuru jag var ytterst förtjust i henne (jag var endast 6 år) minns jag dock att man redan då klagade öfver hennes passerade röst och stora näsa. Endast när hon fick sjunga riktigt furioso, såsom i arian ”Schleudre Gott vom Wolkensitze” lyckades hon bättre.” (KB → O. Florell, 19.7. [1863]/47:7:3/KBA/KiA/SKS). Tallinnan oopperatoiminnan historioitsija Kaarin Pappel (2003:66) mainitsee Caroline Krüger-Fürthin, joka oli Saksassa opiskellut dramaattinen (mezzo) sopraano.

123 Topelius julkaisi tätä koskevan kirjoituksen *HT:ssa* marraskuussa 1847. Tätä ja muita teatterikeskusteluja on selvittänyt Hirn Y 1949:83–147; sekä Vasenius/Topelius 1916:72 alk.

teltiin, vaikkei Topeliuksen kirjoitusta suoraan voikaan sanoa virikkeeksi 5-vuotiaalle Karlille. Mutta lahjakkaalla lapsella on aina korvat auki, kun vanhemmat keskustelevat asiasta, joista lapsella ei vielä ole kokemusta.¹²⁴

Huhtikuussa 1850 Karlin ollessa kuusi ja puoli vuotta eli emotionaalisesti otollisessa teatteri-iässä, hän on luultavasti nähnyt ensi kerran Pius A. Wolffin C. M. von Weberin musiikilla höystetyn laulunäytelmän *Preciosa*. Siinä espanjalainen aatelismies ihastuu pääkaupungissa esiintyvään laulavaan mustalaistyttöön ja lähtee maaseudulle seuraamaan kaikkien päät pyörälle pannutta kaunista tyttöä. Monien vaiheiden kautta käy ilmi, että tyttö on ylhäisen perheen vaihdokas-lapsi ja totuus paljastuu, kun on jouduttu tytön kotilinnaan. Mustalaiset ovat tässä teoksessa eksoottisen kauniita, ystävällisiä ja jaloja luonnonlapsia. P. A. Wolff kirjoitti Cervantesin novellin *La gitanilla* näytelmäksi lisäten siihen joukkokohkauksia ja tanssia sekä mustalaiseen projisoitua vapauden ihannointia. Topos oli erittäin suosittua 1800-luvun alun teatterissa. Carl Maria von Weberin *Preciosaan* säveltämä musiikki sisältää melodraamallisia taustoja puheelle, lauluja ja tansseja kuutamolla sekä köörejä eli kuorokohtauksia. Se on näytelmämusiikkia, joten teos ei aina esiinny Weberin sävellysten luettelossa. Se nähtiin jo varhain Suomessa, mutta on aina kohdannut intellektuaalista halveksuntaa, siinä missä yleisön vilpittöntyä suosiota.¹²⁵ Romanttiseen Bergbomiin *Preciosa* vetosi, ja se kohdataan toistuvasti hänen alkuvuosiensa teatteriharrastuksissa.¹²⁶

124 Pierre ja Fredrik Deland -veljesten ohjelmistonimistä tärkeitä olivat tuolloin paljon esitetyt kirjailijat, ruotsalaiset August Blanche ja Johan Jolin. (mm. Hirn S 1998:180–193.) Blanche oli tuottelias monipuolinen pikkuporvarillista, kaupunkimiljööseen sijoitettua tilanne- ja tapakomediana kirjoittanut draamatikko, jolla on myös suosittuja Tukholma-kuvauksia. Blanchen tuotantoon, johon Karl on epäilemättä tutustunut, ei Suomalaisessa Teatterissa kuitenkaan tartuttu, edes kiertuevuosina. Johan Jolin oli kirjoittajana astetta vakavampi, mutta myös satiirinen ja aikakauden villityksiä kriittisesti tarkasteleva kirjoittaja. Hän oli itse näyttelijä ja johti Tukholmassa Kuninkaallisen teatterin koulua 1860-luvun alkuvuosina. Hän oli myös tuleva Oskari Vilhon opettaja tarkassa ja realistisessa esitystavassa.

125 *Preciosa* oli kantaesitetty Berliinissä 1821 ja Helsinkiin se saapui ensi kerran Schultzin seurueen mukana saksaksi 1830 ja seuraavana vuonna Westerlundin ja Silfvanin esittäminä ruotsiksi, ”dramaatteisesti ja voimallisesti”. Aikakauden intellektuellit, kuten teatterinjohtaja J. L. Heiberg Kööpenhaminan Kongelige teaterissa oli omassa kirjassaan moittinut *Preciosaa* ankarasti ja ironisoitunut sen sentimentaalisuutta. Tätä ironiaa viljelee myös Ester Margaret von Frenckell omassa teosesittelyssään. (E-M. von Frenckell 1952:103, 105, 111–112). Mutta 1850- ja 1860-luvun seuranäytäntöihin teos sopi hyvin ja fennomaaneille mustalaiset tulivat merkitemään ”vähöksyttyä kansaa”.

126 Vaikka Hirn S 1998:190 mukaan musiikkivoimat tuolloin olivat heikommat, seikka luultavasti ei ole estänyt ensikertalaisen eläytymistä. Cervantesin novellin *La gitanilla* pohjalta espanjalaista kirjallisuutta harrastanut Goethe kirjoitti oman variaationsa aiheesta teokseen *Die Lehrjahre des Wilhelm Meisters. Wilhelm Meisterin oppivuosien* päähenkilö lähtee kiertävän tanssi- ja teatteriseurueen matkaan rakastuneena salaperäiseen Mignonin. Italialaisessa linnassa Mignon vihdoin tunnistaa itsensä ja löytää kodin.

Talvikauden 1850–1851 Helsingissä esiintyi vielä P. J. Deland ja silloin nähtiin kaksi merkittävää kotimaista teosta, joita Bergbomien perheessä myöskään ei ole jätetty katsomatta. Ensimmäinen debytoi Topelius draamatikkona (12.3.1851), näytelmä *Efter 50 år* perustui hänen romaaniinsa *Gamle baron på Rautakylä*.¹²⁷

Toinen kotimainen näytelmä tuona keväänä aiheutti välikohtauksen: Fredrik Berndtsonin *Ur Liffvets Strid* (1851) kyllä esitettiin, mutta esitykset lopetettiin syystä, joksi on osoittautunut kenraalikuvernöörin salainen määräys. Sen mukaan ”näinä aikoina ei ole mitään syytä sallia julkisia Ruotsi-sympatioiden ilmaisuja.”¹²⁸ Seitsenvuotias Karl on Esplanadi-teatterissa istuessaan todennäköisesti fasinoitunut esityksen seikkailujuonesta, Lapuan taistelun maisemia esittävästä uudesta taustafondista ja von Döbelnin saapumisesta näyttämölle hevosen selässä ratsastaen vanhan marssin soidessa. Marssi sai myöhemmin nimekseen ”Porilaisten marssi.” Tuolloin 7-vuotiasta Karlia ei ole vielä häirinnyt teoksen poliittinen puoli, nimittäin, että näytelmän konna on suomalaisista upseereista se, joka juonittelee venäläisten hyväksi. Mutta senaattori-isää juuri se on voinut arveluttaa.¹²⁹ Syntyjään ruotsinmaalaisena Fredrik Berndtson halusi näytelmällään esittää, että suomalaisten joukossa oli myös selviä isänmaan (Ruotsin)

127 Topelius ottaa paheksuvasti kantaa kustavilaisen ajan turmioon, mistä Cygnaeus häntä myöhemmin moitti. Kuolevan paroni Magnus Drakenhjelmin kartanoa ja perintöä tavoittelee hänen emännöitsijänsä, joka pyrkii saamaan aviottoman poikansa laillistetuksi perijäksi ennen isännän kuolemaa. Paikalle saapuvat matkustajat osoittautuvat paronin ulkomaille lähteneen veljen hyveellisiksi jälkeläisiksi ja uhkaava ”väärä perinnönjako” voidaan torjua. Näytelmä tapahtui Näsijärven rannalla ja siinä oli käytetty suomalaisia aitoja kansanpukuja, mihin reagoitiin myönteisesti. Deland piti sitä ohjelmistossaan ja sai esittää sitä kiertueillaan Ruotsissa ainakin 130 kertaa. (Hirn S 1998:192–193. Frenckell 1972:59.) Suomalainen Teatteri esitti sen vasta 30.3.1894, A. Lindfors pääroolissa.

128 Muotoilu on kenraalikuvernööri A. S. Menschikoffin muistiosta. (N:o 285, Sekretnoe delo kantseljarija filjandskogo generalj-gubernatora o zapreshstshenii predstavlenii pjesy G Berntsona pod zashavilitshe ”Iz zhitejskoj borjby” N. 19/31 Maja 1851g R. 22maja/3 juniija 1851g [Suomen kenraalikuvernöörin kanslian salainen kansio koskien Hr Bern[d]tsonin näytelmän *Elämän taistelusta* esitysten keskeyttämistä. Avattu 19/31 toukokuuta 1851, Suljettu 22 toukokuuta/3 kesäkuuta 1851.] (Salaiset kansiot/Fc:21/KKKA/KA)

129 Fredrik Berndtson oli kotoisin Falunista ja suoritti ylioppilastutkinnon Upsalassa. Hänen isänsä oli kaivosalalla ja hän tuli perheensä mukana Suomeen jatkaen opintojaan Helsingissä vuosina 1842–47. Suoritettuaan filosofian tohtorin tutkinnon hänet nimitettiin ensimmäiseksi estetiikan dosentiksi. Hän oli vanhan *Morgonbladet* -lehden toimittaja 1845–49 ja 1851–55. Vuonna 1845 P. J. Delandin seurue oli esittänyt Berndtsonin kaksi satiirista hupailua *Friaren från Åbo* ja *Fennomanen*. (ks esim Pietilä 2003:47, 57; *Fennomanen*, silosäikein tehty hupailu ilmestyi *Necken* -kalenterissa 1845.) Berndtson oli luopunut omasta fennomaanisuudestaan ja siihen liittyneestä sosiaalisesta näkökulmasta. Hän tarjosi Stjernströmille Suomen sodasta kertovan seikkailupitoisen näytelmänsä *Ur Liffvets Strid*. Se esitettiin menestyksellä toukokuussa 1851, 6 kertaa ja sai mm Topeliukselta ylistävät arviot. Näytelmä oli painettu samana keväänä ja sai syksyllä vielä toisen painoksen. Se esitettiin ruotsiksi uudelleen vasta 1861 ja siitä ilmestyi E. Avellanin tekemä suomennos 1872, jota tämä tarjosi Bergbomille, mutta silloin jo turhaan. Ks. m. Paavolainen 2008.

pettureita.¹³⁰ Historiallisten henkilöiden ”oikeudenmukainen kohtelu” draamassa oli kuitenkin ajankohtainen vaatimus.¹³¹

Helsingin säätyläistössä oli nyt riittävästi oopperan harrastajia, sillä parina edellisenä vuonna oli amatöörivoimin esitetty Rossinia ja Donizettia, *Barberaren i Sevilla* sekä *Kärleksdrycken*.¹³² Tällainen on osaltaan kannustanut Fredrik Paciusta säveltämään oopperan Topeliukselta tilaamaansa librettoon. Teatteritalo oli keväällä tyhjillään, mikä innosti seuranäytäntöihin ja niin *Kung Carls jakt* esitettiin maaliskuussa 1852. Suurella todennäköisyydellä myös Bergbomien perhe matkusti Kruununhaasta kauas Esplanadi-teatteriin katsomaan suomalaiseseen aiheeseen perustuvaa oopperaa. *Välskärin kertomusten* lukijat eivät tuolloin vielä tunteneet tulevan kuningas Kaarle XI:n metsästysretkeä Ahvenanmaalle 1672, sillä ’Noita-akka’ -niminen kertomus, jossa episodi on mukana, kirjoitettiin vasta seuraavana keväänä. *Kung Carls jaktin* poliittinen viesti oli kahtalainen: sen finaalissa ruotsalaiset jättivät Suomen toivottaen sille hyvää tulevaisuutta; toisaalta suomalaiset ilmaisevat siinä lojaalisuuttaan nuorelle kruununprinssille ohitse juonittelevien hovimiesten. Tämä selvästi viittasi Suomessa suosittuun perintöruhtinas Aleksanteriin, joka vielä eli konservatiivisen isänsä varjossa.¹³³

Seuranäytäntöjen kannalta vuosi 1852 oli tärkeä, sillä onnistuneen oopperahankkeen jälkeen myös ylioppilaiden ja säätyläisten teatteriharrastukset aktivoituivat. Tuolloin perustettiin maalarimestari Källströmin työpajassa käsi-työläisten amatööriseurue, joka esiintyi noin seitsemän vuoden ajan. Sitä myös

130 Bergbom ei koskaan esittänyt *Elämän taistelusta* -näytelmää, ja sitä koskeva moite ”kuivasta epäruhtinallisuudesta” on säilynyt kirjeessä Minna Canthille. Tuon lausuman kirjoitti kuitenkin aikuinen, dramaturgi ja fennomaani, joka oli useita kertoja kiistelty Berndtsonin kanssa ja jolle näytelmä oli tullut poliittisestikin kiusalliseksi sitä mukaa, kun fennomaaneista tuli keisarin miehiä.

131 Fredrik Cygnaeus virkaanastujaisluennossaan 3.3.1854 puhui ”Om det historiska dramats rättigheter och skyldigheter i sitt förhållande till historien sjelf.” Hän korosti runoilijalle välttämätöntä oikeamielisyyttä historiallisia henkilöitä kohtaan. Jalojakin hahmoja on toisinaan käsitelty alentavasti, kuten uudemman ranskalaisen koulukunnan ”anatomisissa dissektioissa.” Ks. Cygnaeus *Samlade Arbeten* V: 287–94.

132 Schauman 1924 I:231.

133 *Kung Carls jaktin* poliittisista luennoista Klinge (1998:239–246) korostaa oopperan harrastamisen sosiaalistavaa ja sivistävää vaikutusta, Leonoran asemaa esimerkillisenä naistoimijana, sekä sitä miten alaikäinen kuningas oli lempeä rangaistessaan kapinoivia. Sille analogisesti perintöruhtinas Aleksanteri oli ollut lempeä Helsingin ylioppilaiden kurinpitoasiassa. On myös korostettu hyvästijättöä Ruotsille, irtautumista emämaasta (Koivisto 2007:57), siinähan loppukuoro tervehtii juuri Suomen rantoja. Rinnalle voidaan ottaa laajemminkin perintöruhtinasta kohtaan osoitettu kunnioitus: hänessä on tulevaisuus ja toivo, mutta kenenkään ei tule toimia yhtä malttamattomasti tai laittomasti kuin oopperan salaliittolaiset, toivo on nuoren hallitsijan orastavassa kypsyydessä.

Nurmijärveltä tullut koululainen ja räätälin poika Aleksis Stenvall on käynyt katsomassa rahavarojen salliessa.¹³⁴

Edvard Stjernström johti kolme kautta (1851–54) ryhmäänsä nimittäen sitä ”Finländska truppeniksi”, koska oli saanut etuoikeuden maan kolmeen teatteritaloon. Hän oli itse energinen, pyylevä ja karismaattinen koomikkohahmo, joka osasi suhdetoiminnan kaupungissa. Pierre Delandin tavoin hän oli halukas saamaan Zachris Topeliukselta uutuusnäytelmän, jolla voisi menestyä myös Tukholmassa. Kevääksi 1853 valmistui *Regina von Emmeritz*, tunnettu ja pidetty episodi *Välskärin kertomuksista*. Näytelmä oli itsenäinen runomuotoinen teos, mutta se oli muokattu *Kuninkaan sormus* -kertomuksen luvusta ”Judith ja Holofernes”. Würtzburgin linnan katolinen ruhtinaantytär neiti Regina toteuttaa rippi-isänsä jesuiitta Hieronymuksen käskyä surmata linnan vallannut protestanttien päällikkö Kustaa II Aadolf, kunnes luopuu aikeesta kuninkaan lempeyden nähdessään. Historiallisen näytelmän kaavaa noudattaen Topelius kuljetti lavalle joukkokohtauksia (II ja V näytös), juomalauluja (III näytös) sekä yleviä puheenvuoroja, jossa Kustaa II Aadolfista tehtiin suuri uskonnonvapauden julistaja. Teoksesta tuli Bergbomille aikanaan ohjelmiston kulmakivi, jonka toteutus tehtiin aina huolella.

Johan ja Fredrika Bergbomin perhe oli tullut Vaasasta Viipurin kautta Helsinkiin, keskelle virka-aatelin miehittämää senaattia ja Helsingin seurapiirejä. Yhteiskunnallinen keskustelu oli jännitteistä ennen Krimin sotaa, sillä vuoden 1848 vallankumousten jälkiaallossa kokoontumisvapauden kynnystä nostettiin ja suomenkieliselle julkaisutoiminnalle määrättiin rajoitukset. Samaan aikaan vanhojen eliittien pojat halusivat uhmata tätä Euroopan taantumuksellisinta keisarivaltaa. Senaattori Bergbomin kodissa poliittiset kysymykset olivat ajan-kohtaisia, kun isä istui muun muassa yliopistohallinnon uudistuskomiteassa. Yliopistoon pääsyä rajoitettiin edellyttämällä koulunkäynti pakolliseksi, ja jo vuodesta 1856 alkaen yläalkeiskoulun käyminen oli ehto yliopistoon pyrkimiselle. Lakiin oli kirjattu siirtymäaikaa, jotta kouluolot ehtisivät kohentua.¹³⁵

Eniten kapinointia venäläistä valtaa vastaan ilmeni 1850-luvulla liberaalisti ja skandinaavisesti orientoituneissa säätyläispiireissä, aateliston pojissa, joiden entisille virkamiesurille oli äkkiä uusia tulijota. Maaseutukaupunkien virkamiehistä tullut Bergbomkin edusti sitä nousevaa eliittiä, joka eli keisariloyaliteetin ytimessä. Aatelistaustaiset ylioppilaat olivat kriittisiä Topeliuksen ja muiden

134 Kiven teatterikäynneistä ks. esim. Tarkiainen 3p. 1916:148, Juhani-veljen antamia tietoja.

135 Klinge 1997a:163.

keisarilojaalisuutta kohtaan: he kirjoittivat pilkkarunoja ja järjestivät kadulla ”kissannaukujaisia” mm. tilanteessa, jossa Topeliukselle ohi akateemisten ansioiden oli myönnetty historian professuuri. Professoreja täytettiin keisarilojaalisuuden perusteella.¹³⁶

Yksi kriittisimpiä oli kreivi C. G. Mannerheimin poika Carl Robert Mannerheim (1835–1914), joka toimi 1850-luvun alun ylioppilasnäytännöissä primus motorina, tekstien kirjoittajana ja pääroolien näyttelijänä.¹³⁷ Hän esitytti myös parodiaa Topeliuksen *Reginasta*. Ennen Krimin sotaa esitettyjen ylioppilashupailujen tuotot lahjoitettiin Ylioppilastalon rakentamiseksi perustettuun keräykseen.¹³⁸ Näitä näytöksiä Karl ei ole tietenkään vielä nähnyt, mutta Emelietä ja Bettyä on arvattavasti kiinnostanut, minkänäköiset nuoret herrat niissä esiintyivät.

Äidin kuolema 1854 ja Oolannin sota

Karl Bergbom muistetaan ikuisena lukutoukkana, joka ei viihtynyt poikien kanssa ulkoleikeissä. Maisteri Lundmanin antaman yksityisopetuksen jälkeen hän aloitti 1855 koulun ”maisteri A. F. Roosin 1853 perustamassa ja 1857 lakkauttamassa yksityisopistossa.”¹³⁹ Hän kävi Roosin koulua siis 11-vuotiaasta 13-vuotiaaksi.

Toinen Karlilta säilynyt lapsuudenkirje on helmikuulta 1853, edelleen Vaasaan Augusta-tädille. Siinä vilahtavat 9-vuotiaan kertomat ensimmäiset teatteriharrastukset, ja siinä varhaiskypsä poika arvioi, että Roosin yksityisopetus sopi hänelle hyvin. Säätyläislasten opetusperiaatteissa lähdettiin tuolloin erikikäisten ja eritaustaisten oppilaiden tarpeista ja annettiin kaikkien ”nuorten säätyläisten” edistystä mahdollisimman pitkälle omaan tahtiinsa.¹⁴⁰ Kirjeessä mainittu *Eos* on

136 Nyberg 1950:1:301–323.

137 Hän oli sairastapauksen vuoksi paikannut Kaarle XI:n puheroolia maaliskuussa 1852 ja oli mukana useimmissa seuranäytännöissä (husets artistiska soaréer), joita kerran kuussa 1853 alkaen annettiin. (Weckström 1864:53). Ylioppilas C. R. Mannerheimin isä oli Nikolai I:n luottomies ja itse ollut laatimassa yliopistoa koskevia säädöksiä: osakunnat oli lakkautettu ja tilalle määrätty professorijohtoiset tiedekunta-tapaamiset. Rajoitusten tuoma paine purkautui näissä sketsi- ja näytelmäharrastuksissa sekä toistuvissa boolipidoissa. Tämä marsalkka Mannerheimin isä avioitui Helene von Julinin kanssa ja perusti osakkaana Kymi-Kymmene -yhtiön. Konkurssin tehtyään 1880 hän jätti perheensä ja karkasi Nizzaan.

138 Anders Ramsayn mukaan ylioppilasspeksit olivat alkaneet 1853. Usein niissä parodioitiin suurieleistä draamaa, jota Stjernström ja hänen näyttelijänsä esittivät Esplanadi-teatterissa. *Hernani* ja *Don Carlos* pilailtiin omiksi versioiksi, runomittaisin säkein. Esityksiä pidettiin myös Ramsayn suvun kaupunkiasunnossa. Topeliuksen *Regina von Emmeritz* pateettisena näytelmänä tarjoutui hyvin parodian kohteeksi ja samaa edusti Carl Mannerheim itsensä kirjoittama näytelmä *Pistachitto slott*. (Ramsay 1987:359–368).

139 EAH1:62.

140 Yksityiskoulun tietoja ei ole käytettävissä, mutta Leinberg (1866) kuvaa tuonaikaista opetusajatte-

lastenlehti ”Aamurusko.” *Tuomo-sedän tuvan* oli täti lähettänyt Karlin päiväksi 28.1.1853. Aikakauden aatteilla Karlia on siis ruokittu.

Hfors den 12 Februari 1853. Min goda älskade Moster! Tack söta goda Moster för det att Moster ihågkommit mig med gåfvor. Eos hade Mamma redan köpt förut. Det var nästan den enda Julklapp vi fingo undantagande Onkel Toms stuga som Moster gaf mig. De 3 Rubel som Moster gaf mig ämnar jag spara tills i Jul då jag ämnar börja mig folka, lära valsa och polka, för Alina Frasa.

På min namnsdag bjöd Mamma mig på slutbalen, men Moster må ej tro att utgifterna voro gjorda med billetten, som kostade 30 kopek; nej jag måste äfven köpa mig gula handskar, som kostade också 30 kopek. Jag dansade 3 quadriller, en med en Mamsell Gottlund, som är en mån på fjerde aln; det gick likväl ganska bra. I skolan är det fortfarande roligt, och mera bra tycker jag sjelf, att det går för mig. Har Moster köpt Barntädgården? det går ej en dag förbi, utan att vi roa oss med den; till och med Atte kan hela snögubben och nästan alla de andra sagorna utantill. Ofta uppföra vi dramatiska föreställningar, Moster Julie kan beskrifva huru de gå till, vi behöfva nog litet muntra våra stackars systrar, som haft så tung vinter. Farväl söta Moster helsa Morbror och kusinerna och alla andra som minnes mosters lydiga Carl ¹⁴¹

Tanssiharrastus säätyläistössä ylitti luontevasti lapsuuden ja aikuisuuden rajan, kun jo ennen murrosikää piti osata ”folka, valsa, och polka.”¹⁴² Tanssitunteja kaupungissa antoi Alina Frasa, tunnettu teatterissa esiintynyt ammattilainen ja tanssikoulun pitäjä. Frasa opetti pääasiassa Mariankadun varrella Ritarihuoneen kohdalla olleen Tammelinin talon yläkerran salissa. Koululaisten joululoman aikaiset tanssikurssit suurine päättäjäistanssiaisineen tammikuun lopussa olivat odotettuja vuotuisia tapahtumia Seurahuoneella (nyk. Kaupungintalo). Karlin tanssiharrastusten on täytynyt liittyä tähän perinteeseen – hän oli päässyt jo

lua. Säätyläistön lapset otettiin kouluun sille luokkatasolle, jota heidän senhetkiset tietonsa edellyttivät. Karl oli lapsi ja nuori, jonka opinhalua ja uteliaisuutta ei ollut rajoitettu, eikä häntä ollut varmaankaan ruumiillisesti kuritettu.

141 KB → Augusta Grönberg 12.2.1853/47:8:2/KBA/KiA/SKS.

142 Valssaaminen ja polkkaaminen on selvää, folkkaaminen tarkoittaa jotain kansantanssin variaatiota, ehkäpä masurkkaa, joka oli suosittua.

9-vuotiaana osallistumaan päätöstanssiaisiin ja aikoi säästää rahat seuraavan talven tanssikurssiin.¹⁴³

On todennäköistä, että Bergbom on käynyt katsomassa myös Frasan yksityisnäytöstä seuraavana syksynä. Lokakuussa 1853 tanssija Alina Frasa nimittäin esitti tanssit: *Trädgårdsflickan* ja *Sylfiden*, tosin vain harvalukuiselle yleisölle. Ensin mainitussa hän heitteli kukkia saliin, josta ne kerättiin ojennettaviksi hänelle loppukiitoksiin. Sylfidi-hengettären tanssissa on todennäköisesti käytetty kevyttä valkeaa huntua.¹⁴⁴ Alina Frasaa katsomassa ovat olleet varmaankin teini-ikäiset Emelie ja Betty sekä perheen pikku Karlchen, jolle tanssi on voinut olla unohtumaton kauneuselämys. Paikalla todennäköisesti on myös ollut Karlin tavoin romanttisuuteen taipuva 19-vuotias koululainen Aleksis Stenvall. ”Immen ihana liina” Kiven runoudessa on joskus liitetty neiti Frasaan, joka ainakin tuli hänen uniinsa.¹⁴⁵

Karlin humoristista tilannesilmää osoittaa kirjeen maininta katrillin tanssimisesta kookkaan Mamselli Gottlundin kanssa, joka reilun kolmen kyynärän pituisena on ollut lähes 190 cm. Karlin pituus aikuisenakin ilmeisesti jäi alle kolmen kyynärän eli 178 cm:n.¹⁴⁶ *Barnträdgården*, johon kirjeessä viitataan oli 1853 ilmestynyt lastenkirja, johon Topelius oli kääntänyt ja muokannut saksalaisia lastensatuja ja -runoja. Julia-nimistä ”mosteria” ei varmuudella voi identifioida, mutta Vaasan tulipalon takia äidin siskoilla ja serkuilla kuten muillakin vaasalaisilla oli raskas syksy ja talvi 1852–53.

Äiti Fredrika Bergbomin terveyden pelättiin entisestään heikkenevän, joten maakunnassa olevia sisaruksia täytyi pitää ajan tasalla. Rinnalle puhjennut isän sairaus oli perheen ja lasten tulevaisuuden kannalta vieläkin huolestuttavampaa. Lapsi selvästi yritti hälventää huolia optimistisellä energiallaan. Fredrika

143 Hirn S 1982:55–60 kuvaa Alina Frasan opetustointia: ”Som professionell danslärarinna arbetade Alina Frasa med stor regelbundenhet och framgång i Helsingfors. Jullovet var det lämpligaste utgångspunkten för skoleleverna och slutdansen förlades 1851–58 till Societetshuset de sista dagarna i januari. Arrangören var uppskattad och populär – hon behövde inte tillgripa speciella lockmedel för att abonnemangslistorna skulle fyllas. År 1854 registrerade slutdansen 300 deltagande personer och i januari 1855 uppnåddes rekordet 850, vilket tangerade de yttersta gränserna för lokaliteternas adaptionsförmåga.” (Hirn 1982:59) *Mbl* 1.5.1855 mainitsi lisäksi kuumuuden, hien, pölyn ja oluen kulutuksen Seurahuoneella.

144 ”I oktober 1853 dansade Alina Frasa Trädgårdsflickan och Sylfiden, kastade blommor ut öfver publiken och fick dem med varm hand tillbaka strödda framför fötterna på scenen. Framgången var emellertid inte ekonomisk, ty salongen var glest besatt.” *Morgonbladet* 10.10.1853 kirjoitti: ”hon är den enda som lär oss att förstå hvilken stor skönhet dansen är.” (Hirn S 1982:60.) Ohjelmassa 6.10.1853 oli *Puutarhuritöten* ja *Sylfidin* lisäksi 5 muutakin tanssia ja pari soitinnumeroa. (*Mbl* 6.10.1853)

145 Alina Frasa esiintyy vuosia myöhemmin Kiven kertomissa unissa, esim. Aleksis Stenvall → Robert Swanström 25.7.1857. Kirje 2/AK Kirjeet 2012.

146 1 kyynärä = 59,5 cm, 3 kyynärää = 1,78 m, 4 kyynärää = 2,38 m. Bergbom on kuvattu lyhyeksi.

Julianan syöpä oli todettu jo 1851, jolloin sitä myös oli yritetty leikata.¹⁴⁷ Kirjeessä huhtikuulta 1853 äiti ei mainitse sisarelleen sairaudestaan, vaan kantaa monisaisesta huolta miehensä terveydentilasta. Sitäkin on tulkittu suurena hyveenä ja omistautumisena miehelleen,¹⁴⁸ mutta arkisemmin ajateltuna kyse saattoi olla järjestelyn varmistamisesta lasten tulevaisuuden varalle. Jos aviomies yllättäen kuolisi, olisi kuudella lapsella edessään arvaamattomat kohtalot. Nämä jouduttaisiin lähettämään eri sukulaisille hoitoon, mikä Bergbomien ja Roschierien suuriin sukuihin kuuluville toki olisi ilman muuta järjestynyt. Sukuverkostoja tarvittiin elämän yllätysten varalle.

Emelien nelikäteisestä pianonsoitosta koulutoverin ja ystävättären Anna Hartwallin kanssa on säilynyt maininta keväältä 1853. Järjestettiin myös kuvaelmia harsoineen ja huntuiineen ja niiden huipennuksena oli runoja. Emelie kirjoitti sellaisia, ja ajan tavan mukaan niitä lausuttiin melodraaman tavoin pianon rytmittäessä ja siivittäessä puheosuuksia. Näiden melodraamojen tapahtumapaikkana on ollut Mariankadun ja Liisankadun kulmatalo.¹⁴⁹ On helppo täydentää kuvaa: nähdä ja kuulla Karl soittamassa pianolla maagisia tremoloita, äkäisiä akordeja ja liihottavaa diskanttia säestämään sisarten kuvaelmia ja lausuntaa.

Emelie Bergbomin kirjailijahaaveiden kariutumista on kuvattu äidin kuolinvoteellaan ottamalla lupauksella huolehtia perheestä – ja siis ”olemaan haihattelematta”.¹⁵⁰ Emelien luopuminen on nähty yhtenä hänen jaloista uhrautumisistaan, vaikka tämä olikin ”innostuneena seurannut” isänsä serkun, Fredrika Runebergin kirjallista toimintaa.¹⁵¹ Nykyinen tutkimus voi nähdä Emelien huoltajavelvollisuudessa myös naisen rajattujen mahdollisuuksien elämänkaaren, jossa Emelie rakensi oman toimeliaan ja arvostetun elämänsä käytännöllisenä sosiaalisena toimijana. Kirjoittamiselle ei olisi ollut esteitä myöhemmin, jos hän

147 Helmi Krohn (1917:16) ei mainitse lähdeä, mutta Augusta af Heurlin kuoli vasta 1918, joten Krohn on ehtinyt haastatella häntä. – Kirurgisia operaatioita on jo 1850-luvulla tehty, ja varmaan Bergbomin äidillekin, sillä sisaren mies oli ylilääkärinä kaupungin sairaalassa.

148 Krohn H 1917:16, 17.

149 Krohn H 1917:17. Vuosina 1852–1854 Bergbomit on kirjattu suureen Villisian korttelin kulmataloon.

150 EAH1:49 ja KrohnH 1917:18. Muistiinpanoihinsa EAH on poiminut tiedot Emelien elämästä näin: ”Vid flyttn. var hon 13; fortsatte skolgången i svenska frunt. skolan härstädes, hon genomgått den. Sedan läst privat språk samt alltid mycket på egen hand. Språk: tyska franska engelska, (blott på egen hand) o. ryska, utom svenska o finska – I skolan lästes ej då finska, men börj hon efteråt sjelfmant? läsa detta språk ty red. från så tidiga år hade hon blick för en ”finska frågan” – Modern dog 1854, efter att två år varit sjuk (kräfta), samtidigt äfven fadern svårt och långvarigt sjuk. Då lades husmoderns pligter på den äldsta dottern och hon skötte deras vid. uppfostrande sina yngre syskon 2 sstrar och tre bröder (den yngsta) ej mer en 5 år gl.” (B121/EAHA/KiA/SKS)

151 EAH1:52–53. Krohn H 1917:18–19, 27.

sitä olisi polttavasti halunnut, teatterin ja politikoinnin tuomia kiireitä lukuun ottamatta. Hän nautti sosiaalisesta vaikutusvallastaan, eikä halunnut luopua siitä vanhemmallakaan iällä. Eläessään hän kirjoitti kevyesti arvioiden pitkältä toistatuhatta kirjettä, kirjeproosaa, ei pelkkiä liikekirjeitä.

Vuonna 1853 Venäjän ja Turkin välinen konflikti oli jälleen puhjennut, näennäisesti ortodoksisen väestön suojelemisesta Balkanilla ja Armeniassa. Alkukeväästä 1854 Keisari Nikolai I teki vierailun Helsinkiin vahvistaakseen Suomen lojaliteettia, sillä oli pelättävissä, että Ruotsi yhtyisi Englannin ja Ranskan rinnalle sotaan palkintona Suomi. Nikolai sai riittävät vakuutukset Suomesta ja näissä seremonioissa on senaattori Bergbom ollut tietysti läsnä. Niin myös tämän poika, vasta 15-vuotias Gustaf Leonard Bergbom, joka 28.03.1854 astui palvelukseen Helsingissä 1. Suomen Meriekippaasissa 2.lk:n majamestarina. ”Tämä aliupseerin virka edellytti koulupohjaa, joten nuori Leonard lienee sillä tavalla päässyt riviin.”¹⁵² Koulutus Haminassa oli jäänyt lyhyeksi.

Varotoimenpiteenä Helsingin sotaväki vaihdettiin niin, että Suomen Kaarti kutsuttiin Keisarin omaksi henkivartiokaartiksi Pietarhoviin. Kun Helsingin linnoitustyöt alkoivat huhtikuussa 1854, kaupunkiin saapui venäläisiä krenatöörejä ja husaareja, joita jouduttiin majoittamaan yksityistaloihin. Mielialojen ylläpitämiseksi tanssiaiset ja muut upseeriston ja säätyläisten väliset kanssakäymiset olivat vilkkaita.¹⁵³ Huhti-toukokuussa siviilejä evakuoitiin kaupungista – samoin Suomen Pankki ja Senaatin arkisto vietiin sisämaahan Hämeenlinnaan ja myöhemmin vielä pitemmälle. Helsingin kaupunki muistutti ”sotaleiriä” ja palorakettien varalta talojen katoilla piti säilyttää vesiämpäreitä.

Helsingissä maihinnousua ja hyökkäystä odottavien kiihtyneiden tunnelmien keskellä äiti, Fredrika Juliana Bergbom kuoli 18. toukokuuta 1854 vain 38 vuoden ikäisenä. Tarkempaa kuvausta itse tapahtumasta ei ole, mutta kuolinilmoituksen mukaan se tapahtui rauhallisesti pitkän sairauden jälkeen: ”djupt sörjd och saknad af make, sju barn, moder, modermoder och fyra syskon.”¹⁵⁴ Fredrika Juliana on haudattu Helsingin Vanhalle hautausmaalle, vasemmalle pääportista eteläisen aidan suuntaan, paikkaan, jossa jo lepäsi hänen pikkuveljensä Jakob Pontus Roschier.¹⁵⁵

152 VTM Kari J. Talvitie sähköpostissa tekijälle 14.10.2011.

153 Ramsay (1966/1987, I:337) arvelee, että kenraalikuvernööri Rokassovsky järjesti kaikkia huvituksia runsaasti, husaariupseerien ja kaupunkilaisten ”mielialojen” ylläpitämiseksi, vaikka Suomenlahdella risteili suuria höyryaluksia ja uutisia kahakoista Hangon suunnalla jo tullut.

154 *FAT* 15.6.1854

155 Bergbomien sukuhauta Hietaniemen Vanhalla Hautausmaalla tontti: 4–19–3.

Bergbomien seitsemän lasta siis menetti äitinsä. Tapahtuman on täytynyt jättää jäljet kaikkien tunne-elämään, vieläpä yhdistyneinä uhkaavan sodan tuomaan pelkoon ja kaaokseen kaupungissa. Kesällä 1854 englantilaiset suorittivat laivastollaan häirintää Suomenlahdella ja purjehtivat sitten Pohjanlahdelle polttamaan telakoita ja hävittämään omaisuutta, sillä merisota oli myös kauppasotaa. Vaasassa sukulaiset ovat olleet uhattuina. Samaa on täytynyt kuulua Raahesta, senaattorin siellä asuvista sisarista, joista olivat elossa Gustava Emilie ja Laura Matilda Bergbom. Veli Carl Gustafin perhe asui Oulussa, jossa sota myös tuntui. Elokuussa 1854 englantilaiset hyökkäsivät Bomarsundiin, jonka komendantti joutui itse räjäyttämään, jottei se jäisi viholliselle.

Muutaman kuukauden päästä 31.08.1854 Leonard Bergbom jo ylennettiin junkkariksi, mikä viittaa siihen, että hän oli hoitanut tehtävänsä hyvin ja oli pyrkimässä upseerinuralle ansioilla sodan aikana. Seuraavan kerran Leonard ylennettiin 15.06.1855 midshipmaniksi (ven. mitshman) venäläiseen 1. Reservitarkk´ ampujapataljoonaan, joka oli sodan vuoksi sijoitettuna Suomeen.¹⁵⁶

Senaattorilla tuskin on voinut sotakesänä olla lomaa, joten sukulaiset maa-seudulla olivat tarpeen. Jo sodan uhka keväällä 1854 on voinut saada senaattorin tiedustelemaan perhettään varten sisämaasta turvallisempaa sukulaiskartanoa, kuin rannalla sijaitseva Chydeniusten Nordsjö (Vuosaari). Kolme nuorinta poikaa,¹⁵⁷ lähetettiin Sääksmäelle Voipaalaan, isän vanhan sukulaistädin Beata Nervanderin hoitoon ilmeisesti jo kesällä 1854, jotta voisi hetken hengähtää ja jotta nämä olisivat turvassa, mikäli Helsinkiä pommitettaisi.¹⁵⁸ On myös mahdollista, että pojat Kalle, Ossi ja Atte menivät Voipaalaan vasta seuraavana kesänä

156 VTM Kari J. Talvitie sähköpostissa tekijälle 14.10.2011.

157 Nervander 1906a:409 sanoo näin. Hänen on täytynyt tarkoittaa neljää nuorinta lasta tai sitten kolmea poikaa.

158 Nämä ajatukset ovat vanhan Nervanderin Aspelinille kirjoittamia epävarmana siitä, oliko kyseessä kesä 1854 vai 1855. EAH1:61 antaa ensimmäiseksi Voipaalan kesäksi kesän 1854. Sääksmäelle olisi voitu mennä myös seuraavana vuonna 1855, kun Viaporin lopulta pommitettiin. ”Gamla farmor [Beata Bergbom] var där [på Voipala]; hennes son majoren [EN:n setä] var innerligt fästad vid den Bergbomska släkten och då senatorskan B. född Roschier, 1854 afled, vid endast 38 års ålder, blef Emilie mor i huset för sina 6 då ännu lefvande syskon. Det var orientalska krigets första år. Måhända för att få andas lit, bad hon att få sända ”Kalle”, Ossi och Atte till Voipala under sommaren (1854 eller 1855) för att, i händelse Helsingfors skulle bombarderas, ha dem i säkerhet. Dit kommo de, några år förrän än jag första gången 1857 såg det kära stället. Då jag ditkom, var minnet ännu friskt af de små ”småkusinerna” till farbror och fastrarna, hvilka hos dessa kvarlämnat glada minnen. Jag interviewade naturligtvis de gamla om de unga ”släktingarna”, hvilka jag aldrig sett. Alla gladde sig åt lille Attes bussighet, raskhet, bullersamhet. Om Ossi sade de just intet speciellt, allra minst något ofördelaktigt, och om ”Kalle” Bergbom hörde jag att han var stilla och så snäll. Om honom kunde faster Beata _ du minnes väl den lilla hjärtgeda slagrodda gommen – aldrig tala, utan att tillägga ”å jad minns Talle Bergboms trofasta ödon”. Det är allt.” [repliikki imitoi puhevika] (E. Nervander → EAH 17.1.1906/101/KiA/SKS)

(1855) tai jopa molempina. Äidin kuoleman tuottama ahdistus saattaisi maalla lievitettyä ja pojat olisivat poissa jaloista, kun Emelie ja tytöt järjestivät perheen seuraavaa muuttoa Mariankadulta Ritarikatu 6:een.¹⁵⁹

Voipaalan kartano kuului kapteeniluutnantti Frans Nervanderille, senaattorin pikkuserkuille. Kartanossa asuivat Fransin äiti, vanha Beata Nervander sekä isännän kaksi sisarta. Isännän veljen, professori J. J. Nervanderin lapsista Emil Nervander sanoo tullessaan Voipaalaan ensi kerran vasta kesällä 1857, eli 17-vuotiaana. Julkaistessaan muistojaan Bergbomin kuoleman jälkeen Emil Nervander väittää kysyneensä sukulaistädeltään Karlista (joka silloin tiedettiin jo suurmieheksi) ja tämän harrastuksista lapsena:

”Oiva Kaarlo poika”, vastattiin ”hän oli tyytyväinen saadessaan käsiinsä huvittavan kirjan kirjakaapeista tai puoleksi täytetyistä tavaralaatikoista tallinparvella, jossa hän voi istua puoli päivää vanhoihin kirjoihin tirkistelemässä, kirjaan toisensa perästä.” Nuo pikkupiirtoiset, joiden kautta vanhat tantit koettivat kuvata minulle poikaa, loppuivat aina mitä herttaisimpiin muistoihin ”Kalle Bergbomin uskollisista silmistä”.¹⁶⁰

Nuorempi Beata Nervander oli muistellut myös jälkikäteen ihailevasti muista poikkeavaa vakavamielistä ja taiteellista 10-vuotiasta poikaa.¹⁶¹ ”Oli kuin hän aina olisi ollut meitä toisia ylempänä”, todistaa kaksi vuotta nuorempi veli Ossian. Hänen sanomakseen on kirjattu myös luonnehdinta, että ”toiset lapset olivat rasavilleja, mutta Kaarlo oli miettiväinen ja hiljainen, joka luki paljon kirjoja.”¹⁶² ”Äfven K.B. var aldrig så vidt jag vet, pojke, likalitet som yngling, såsom man gärna vill taga det ordet.”¹⁶³ Jalmari Finne kertoo Karlin sanoneen, että hän ei ole koskaan ollut nuori, vaan hän oli jo nuorena vanha.¹⁶⁴

159 Henkikirjat Helsingin kaupunki (Mantallängd i Helsingfors stad) 1854, 1855. (HKA) Vuoden 1855 henkikirjassa perhe asui jo Ritarikadulla.

160 Nervander 1906a: 409–410, suomennos *Valvojan* toimituksen.

161 Aspelinin tekstissä (EAH1:61) yhtyvät myöhempien kesien muistot mitä tulee soitto- ja tanssiharrastuksiin ja ainakin talvikuvaus tulee jostain muusta ajankohdasta. Kyse on ihanteellisen retoriikan tavasta syntetisoida eri ajankohtien ja ihmisten tekemiä havaintoja.

162 Senaattori Ossian Vuoreneheimon lausuman on kertonut hänen tyttärensä Therese Vuoreneheimon helmikuussa 1943 Vihtori Laurilalle. (KB-väitöskirjan muistiinpanot/kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS)

163 EAH1:61. Myös E Nervander → EAH 17.1.1906, PM-blad/101/EAHA/KiA/SKS.

164 Finne 1922 ja 1939. Innostuneen retoriikan takana on kuitenkin vilpitöntä kiintymyksen tuomaa läheisyyttä ja ymmärrystä tämän persoonasta. Finnen oma herkkyyys, lukeneisuus ja innostuvaisuus tulevat lähelle Kaarlon persoonaa.

Äidin perunkirjoitus on pidetty vasta 1½ vuotta kuoleman jälkeen (18.12.1855). Säädynmukaiseen kotiin on kuulunut yksi salinkaluston kokonaisuus sohvineen ja nojatuoleineen sekä toinen ”möblemangi”, molemmissa kaksi sohvia ja toistakymmentä tuolia. Kaksi suurempaa seinäpeiliä, yksi pöytäastiasto sekä 60 juomalasia ja 48 viinilasia, 15 karahvia jne. riittävät kertomaan säätyläiskodista, jonne voitiin kutsua asianmukaisesti vieraita. Vuoteita oli 12. Fortepiano kertoo musiikkiharrastuksesta ja useat kirjakaapit ja maininta erityismaininta kirjoista ”särskilda vetenskapliga och juridiska bok” lukemisen kulttuurista. Äidillä oli vielä ollut pieni osuus isänsä peruja vaasalaisiin kiinteistöihin.¹⁶⁵

Isä ja kaksi vanhinta tytärtä Emelie (20 v) Betty (18 v) ovat voineet pärjätä yhdessä 7-vuotiaan Augustan kanssa neljän hengen voimalla ensimmäisen sotakesän kaupungissa. Kun äiti oli kuollut, on voinut olla syy vaihtaa asuntoa lähemmäs isän työpaikkaa. Ritarikatu 6 oli mahdollisimman lähellä Senaatin korttelia.

Emelie on joutunut ottamaan perheen käytännön emännöintitehtävät, mikä tuolloin tarkoitti asioiden päättämistä ja organisointia. Yhdessä Bettyn kanssa he ovat valvoneet tavaroiden pakkaukset muuttoa varten ja luetteloineet irtaimiston perunkirjoitusta varten. Tonttiin kuului ns. Pihlflychtin talo (n:o 4) Hallitus- ja Ritarikatujen kulmassa sekä puinen osa (n:o 6), joka jatkui Ritarikatua pohjoiseen. Siinä Bergbomit asuivat lähes kymmenen seuraavaa vuotta. Pohjakerros on kiveä ja asuinkerros puuta, jossa oli arvokkaan hillittyä ornamentiikkaa.¹⁶⁶ Pääosin Hallituskadun puolella sijaitsevassa Pihlflychtin kivitalossa, joka on edelleen olemassa, sijaitsi Ylioppilaiden lukuyhdistyksen kirjasto. Myöhemmin talo tunnettiin Willebrandtin talona. Puurakennus oli kokonaan Ritarikadun puolella nykyisen sisäministeriön rakennuksen kohdalla, keskellä korttelia.¹⁶⁷

Talvikauden 1854–55 oli Suomen ulkomaankauppa pysähdyksissä. Tuolloin myös vaihtui vt. kenraalikuvernööri ja vapaaherra Platon Ivanovitsh Rokassovsky siirtyi pois. Helsingin säätyläistö oli pitänyt hänestä ja juhli siksi antaumuksella tämän lähtöä. Rokassovskyn itsensä järjestämät tanssiaiset olivat kuuluneet Bergbomien ohjelmaan, ja ikänsä puolesta Emelie ja Betty ovat niihin osallistuneet isänsä daameina, sillä senaattorien kuuluikin tuoda naimaikäisiä tyttäriään tanssiaisiin.¹⁶⁸ Syksyllä 1854 oli herätetty henkiin Suomen sotaväen oma

165 Ec:24/3488/Perukirjat/ROA/HKA. Pesällä oli myös noin 2000 ruplan edestä velkoja, mutta nettoarvo oli noin 7000 ruplaa.

166 Museoviraston Historiallisen kuva-arkiston (HIKA/MV) tietojen mukaan talo olisi purettu vasta 1950-luvun lopulla, jolloin siinä viimeksi toimi Helsingin yliopiston limnologian laitos.

167 EAH1:64av. ja Address-kalender 1859.

168 Savolainen 1994:164.

ruotujakolaitos, jota alettiin taas hoitaa hyvin, kaikkien yllätykseksi. Miehistön kieltä osaavasta päällystöstä oli pula. Senaattori Bergbom joutui osallistumaan tähänkin suureen hankkeeseen kenraalikuvernööri von Bergin avustajana ja pääsi suomenkielentaitoisena mukaan monille tämän virkamatkoille.¹⁶⁹

Maaliskuun alussa 1855 maata järkytti tieto, että keisari Nikolai I oli äkillisen sairauden jälkeen kuollut. Uudet uskollisuudenvallat vannottiin Aleksanteri II:lle. Senaattorin perheeseen tämä luonnollisesti vaikutti merkittävästi, olihan hänen osallistuttava kaikkiin virallisiin seremonioihin. Kaikkien tuli käyttää surupukua ja herrojen lisäksi käsivarsinauhaa vuoden ajan.

Kesällä sotatoimet jatkuivat Suomenlahdella huipentuen Viaporin pommitukseen 8. elokuuta 1855. Kaupunkilaiset olivat paniikissa ja peläten tulipaloja maajoittuivat arvotavaroineen kaupungin puistoihin, Esplanadille ja Kaisaniemeen. Ne muistuttivat pari päivää pakolaisleirejä. Pakokauhu kasvoi, kun Viaporin tykit vanhanaikaisuutensa takia eivät kantaneetkaan englantilaisten laivoille asti. Toisaalta itse Viaporin vallit kestivät hyvin englantilaisten kevyitä ammuksia.¹⁷⁰

Mikäli Bergbomin pojat eivät olleet myös tätä toista sotakesää Voipaalassa vaan Helsingin Kruununhaassa, he ovat taatusti lähteneet Kaivopuiston kalliolle muiden kaupunkilaisten kanssa katsomaan pommitusta. Vaikka tapahtuma on ollut pelottava, on uteliaisuus vetänyt dramaattisista tapahtumista kiihottuvaa 12-vuotiasta Karliakin katsomaan tulilieskoja tykinpiipuista ja kuulemaan jyskettä. Lapsen kokemus ei välttämättä ole ollut vain kielteinen, onhan poikkeusoloissa aina seikkailua. Silti missään säilyneessä aineistossa Karl Bergbom, eivätkä muutkaan puhu lapsuuden tunnelmista sotalaisessa Helsingissä, mutta eipä kirjeissä juuri ole äidin kuolemankaan herättämiä tunteja edes myöhemmin muisteltuina.

Johan Erik Bergbom sai valtioneuvoksen arvonimen 1855 ja vähitellen useampia kunniamerkkejä.¹⁷¹ Valtioneuvos Bergbomin virkaan kuuluivat tämän jälkeen mm. virkamiesten palkkausta pohtivan komitean työt, sotatila-lakien laadintaa (1857) ja muita vaativia valtionhallinnon tehtäviä. Senaattori Bergbomia on pidetty työssään itsenäisenä ja rohkeana mielipiteen muodostajana, joka ”maltillisella

169 Ramsay 1987:340; Klinge 1997a:167–180; Kannel 1939:155.

170 Mm. Ramsay 1987: 354–359.

171 J. E. Bergbomin saamat ansiomerkit: Anna 2 lk 15.4.1857; Wladimir 3 lk 24.4.1859. Vuonna 1857 hän toimi sotalakien uudistamistyössä ja seurasi kenr. kuvern. Bergiä aina kun tämä kiersi maakunnassa neuvottelemassa ruotuvelvollisten maanomistajain kanssa. (Kannel 1939:155 ja Savolainen 2003:548–549.)

tavalla” oli humanien ja järkevien asioiden edistäjä. Suomentaitoisesta kokeesta miehestä oli uudelle kenraalikuvernööri kreivi von Bergille paljon apua.

Koulunkäynti ja kirjalliset harrastukset

Karl ja Ossian Bergbom opiskelivat maisteri Roosin yksityiskoulussa vielä vuodet 1855–57. Nuorin veli Atte (Axel) pantiin syksyllä 1855 suoraan Helsingfors Privatlyceumin valmistavalle luokalle 7-vuotiaana. Atte kävi lyseota täydet 12 vuotta ja kirjoitti ylioppilaaksi 1867, mutta Karl meni lyseoon suorittamaan vasta kahta ylintä luokkaa.

Syksyllä 1856 Karl täytti 13-vuotta. Hänen intohimonsa lukemiseen ja kirjallisiin harrastuksiin jatkui.¹⁷² Lukuharrastukset ovat kohdistuneet tuolloin saatavissa oleviin klassikoihin ja on oletettava, että draamat ovat olleet lukulistalla. Karl harrasti pianonsoittoa, mutta tämän ajan opettajan nimestä ei ole tietoa. Piano-opinnot ovat jossain vaiheessa keskeytyneet, kunnes hän opiskeluvuosiin aloitti pianonsoiton uudelleen ainakin joksikin aikaa.¹⁷³ Karlin kuoleman jälkeen Nervander muisteli lapsen kaunista lauluääntä, joka äänenmurroksen myötä kuitenkin meni:

– – Bergbom som barn haft en så vacker sångröst, att det till och med skall hafva satts i fråga huruvida den hade bort utbildas. I ynglingaåren blef den dock fullkomligt sprängd. Äfven hans talorgan utmärkte sig därför (derefter)¹⁷⁴ genom ett egendomligt biljud. – Han lärde sig däremot tidigt att spela piano, ehuru det aldrig föll honom in att syfta till den exekverande artistens ståndpunkt, dock började han ännu så sent som vid 20:års ålder [1863] att ånyo taga lektioner däri och då för en af de skickligaste lärarinnor i Helsingfors. Pianot, det enda instrument han spelade, blef för honom endast en vän på lediga stunder, en vägvisare

172 Nervander 1906a:409.

173 Karl jatkoi soittotuntejaan läpi kouluajan ja vielä ylioppilaana. Mutta vasta 1860-luvun puolivälissä, kun hän palasi pianonsoittoon, mainitaan opettajana tohtorinleski Hedvig Arnell (os. Lönnblad). EAH (1:64–65) kuvaa Karlin musiikkiharrastuksen syvyyttä korostaen rva Arnelliilta saatua musiikin esteettistä ja kokemuksellista puolta. Arnellin koti oli musiikkiväen tapaamispaikka, joten siellä syntyvät tuttavuussuhteet vaikuttivat puolestaan silloin kun Karl toimi oopperan johtajana ja ohjaajana. – Kaarlo ei esiintynyt soittajana, mutta taito säilyi hänellä koko iän ja oli erityisen suureksi hyödyksi silloin, kun piti harjoittaa oopperoita tai jopa säestää laulunäytelmien esityksissä tai toimia korrepetiittorina. Erityistä on myös ollut hyvä muisti: Karl soitti myöhemmin enimmäkseen ulkomuistista ja siksi tavallaan aina vahvasti eläytyvällä tavalla, tunteittensa vallassa.

174 Nervander on itse vanhana merkinnyt korjauksia painettuihin kirjoituksiinsa. (Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV)

till själsdjupet hos de stora mästarna och för öfrigt af praktisk nytta vid hans mångahanda, äfven musikaliska åligganden som teaterledare. Hans spel vittnade alltid om en varm och djup känsla samt en sann uppfattning af musikverken.¹⁷⁵

Nervander on edellä nostanut musiikillisen osaamisen astetta, mutta on ilmaissut asian paljon lakonisemmin toisaalla:

Kaarlos musikstudier? Som en dröm – ej mer – föresväfvar mig likasom namnet Perander, i fråga om hans pianoundervisning. Autodidakt, musikaliskt sinne, känsla och allt annat godt åt det hållet. Tekniken alltid bristfällig, men hans spel rörde hjärtat. Själ f sade han till mig en gång, att han som barn haft en vacker sångröst, som man hade tänkt utbilda. Den gick troligen i målbrottstiden förlorad.¹⁷⁶

Maaliskuussa 1856 päättyi keisarin kuolemasta johtunut suruaika ja seuraelämä elpyi. Saatiin myös viesti Vaasasta: äidin äiti, Fredrika Sofia Roschier kuoli ”kylmetystautiin” Grönvikin lasitehtaalla Mustasaarella tyttärensä Augusta Grönbergin hoivissa. Vaasan omat koulut oli tulipalon takia hajasijoitettu Uuteenkaarlepyyhyn ja Pietarsaareen, joten Helsinki oli varteenotettava vaihtoehto, jos sukulaiskortteeri oli tiedossa. John Grönberg tuli serkkujensa luo Helsinkiin ja kävi samaa A. F. Roosin koulua kuin Karl ja Ossian. Siellä on täytynyt olla mukavaakin, sillä Jannen lukuhalu, jotka olivat Vaasassa menneet ”ovat nyt Roosin koulussa palanneet.”¹⁷⁷ Maisteri Roos oli suosittu yksityisopettaja, millä voi olla osansa siihen, miten intensiivinen oppija Karlista tuli. Opintahua ei ole ainakaan lannistettu. Maisteri Roosin yksityiskoulun oppimääristä tai Karlin ”henkilökohtaisesta opintosuunnitelmasta” ennen lyseovuosia tuskin olisikaan tietoja saatavissa.

Ossian-veli oli sairastellut ja palasi vasta helmikuussa 1856 kouluun. Sairastelu on voinut myös vaikuttaa siihen, että hänen kannatti mieluummin pyrkiä kadet-

175 Nervander 1906b:180. Leike Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV. Siihen vanha Nervander on tehnyt stilisoiteja. Kirjeessä 1864 syksyiltä, jolloin Karl sanoo aloittavansa musiikkitunnit, ne olisivat kuitenkin pianon vasarointia (pianohamringstimmar). (KB → O. Florell, 17.11.1864/47:7:17/KBA/KiA/SKS)

176 E. Nervander → EAH 17.1.1906 (/101/EAHA/KiA/SKS) arvelee, että joku olisi ajatellut Kaarlon äänen kouluttamista. Juuri tämän tärkeän vaihtoehdon Aspelin jättää mainitsematta. Ura tai mielihalu tulla laulajaksi ei ehkä sopisi kuvaan, jossa Bergbomin elämää katsotaan lopusta käsin.

177 KrohnH 1917:21.

tikouluun 1857, sillä latina oli kova ja muiden kuin akateemisten alojen kannalta turha pähkinä Lyseossa. Haminan upseerikoulutus oli monipuolinen ja uusimpiin käytännön toiminnan alueisiin orientoituva. Sieltä koko Suomen teollisuuden ja hallinnon tuleva eliitti käytännössä rekrytoitui, joten 12-vuotias Ossian lähti Haminaan, jossa hän opiskeli vuoteen 1862. Kadettikoulussa aikaa vei laaja venäjän kielen oppijakso, mikä sitten tarjosi pohjan virkauralle keisarikunnassa.¹⁷⁸ Siellä myös käytännössä harjoiteltiin topografiaa, ainetta, josta tuli Suomen rataverkon rakentajalle perustyökalu.¹⁷⁹

Syksyllä 1857 14-vuotias Karl kirjoitettiin Helsingfors Lyceumiin, sisäänpääsykuulustelun perusteella suoraan sen VII luokalle. Helsingfors Lyceum sijaitsi Mikonkadun päässä Kaisaniemen puiston äärellä, niin että puistoa voitiin käyttää koulun voimistelun opetuksessa. Th. Rein muistaa puistossa ulkoillun,¹⁸⁰ mutta rehtorin kirjoittaman historiikin mukaan keskiluokilta lähtien pojat käyttivät puistoa kuitenkin niin laiskasti (”med tröghet och obenägenhet”), että voimistelun viikkotuntimäärää piti lisätä.¹⁸¹

Koulua käytiin kuusi päivää viikossa klo 8–11 ja 15–17, joten viikkotunteja oli yhteensä 28–30. Karl kävi luokat VII ja VIII, joiden opetusohjelmassa oli viikoittain 2 tuntia uskontoa ja filosofiaa, mikä yläluokilla tarkoitti kirkkohistoriaa ja psykologiaa. Historian 4 viikkotuntia käytettiin lukemalla W. F. Palmbladin kirjaa uudemmasta historiasta. VIII luokalle tuotiin uusi oppiaine Natur- och Statsrätt, jossa luettiin tuoretta kirjaa *Storfurstendömet Finlands Grundlagar*. Geometriaa ja matematiikkaa oli 4 viikkotuntia ja laulua 2 vielä VII luokalla. – Kieliohjelma oli raskas: 6 viikkotuntin latina jatkui ylimmilläkin luokilla. Sen harrastamisessa Karl ilmeisesti ei ollut koskaan ahkeroinut päätelleen hänen lukuohjelmastaan kesällä 1858.

178 ”Eräs 1850-luvun kadetti totesi myöhemmin, että ’Oli kovin vähän sellaisia asioita joista loppututkiminnon kunnolla läpäissyt kadetti ei olisi voinut keskustella puolen tunnin ajan jossain salongissa, vielä vähemmän niitä, joissa hän ei olisi kestänyt neljännestunnin tenttimistä’.” (Screen ja Syrjö 2003:105; lainaus *HD:n* artikkelista vltä 1862.) Teatteriharrastusten lisäksi ilmestyi kirjallisia sanomalehtiä. (Screen ja Syrjö 2003:160).

179 Screen ja Syrjö 2003:128. – Myös Alexander Järnefelt oli saanut koulutuksensa Haminassa (ks. Yrjänä–Keskisarja 2009.)

180 Rein 1918:67–75 analysoi koulun opetusta ja pitää sitä pääosin hyvänä, minkä myös Sihvo 2002:142 toteaa. Lyseota käyvä F. Holmström oli jo 1857 asunut Aleksis Stenvallin kanssa Iso-Robertinkadulla, minkä jälkeen he asuivat Mikonkadun pohjoispäässä, ilmeisesti asuntolarakennuksessa, joka sijaitsi B. O. Lillen omistamassa ja koulun käytössä olleessa talossa myös Kaisaniemen puiston äärellä. Siellä asui Emil Nervander, joten Kivi asui näiden kanssa. Samaa koulua hänellä ei ollut varaa käydä, vaan luki yksityisesti.

181 Rein 1918:67.

Ehtona lyseon VIII luokan perustamiseksi ja senaatin lisättyyn valtionapuun oli ollut venäjän kielen opiskelun tehostaminen yliopistoon johtavalla luokalla, sitä oli lisätty 8 tuntiin.¹⁸² Äidinkieli ruotsi oli ohjelmassa alaluokilla, mutta sisäluvun, kieliopin ja kaunokirjoituksen muodossa. Syksystä 1857 äidinkieltä oli lisätty läpi koulun jatkuvaksi, ja harjoiteltu kirjoittamista sekä tarkastettu viikoittain kotona tehtyjä ainekirjoituksia. Loput tunneista on käytetty lausuntaan (deklamation), suomalaiseen (finsk diktning), siis suomenmaalaiseen ruotsinkieliseen runouteen perehtymiseen sekä kirjoittamiseen eri runomitoissa. Kieliohjelmaa kehitettiin näinä vuosina muun muassa niin että helpoin vieras kieli saksa aloitettiin ennen latinaa. Ranskan opetuksessa koulu saattoi käyttää äidinkielistä puhujaa opettajana ja englannissa taas oli käytetty ulkomailta oleskellutta suomalaissyntyistä naisopettajaa ”menestyksellä” kevätkaudella 1859.¹⁸³ Shakespeare’tä lukuun ottamatta Bergbom ei näytä harrastaneen Englannin kieltä eikä kulttuuria, eikä hän koskaan käynyt saarivaltiossa.

Suomen kielen opetuksen tuntimäärät lyseossa alkoivat vapaaehtoisina ja lisääntyivät vuosittain. Niillä kahdella luokalla, jotka Karl sitä kävi, suomea opiskeltiin vain kaksi tuntia viikossa. Voidaan siis sanoa, että Karl oli opiskellut suomea jo koulussa, mutta tuntimäärä oli todella niukka, kun sitä vertaa latinaan, venäjään, ranskaan tai saksaan. Lyseoaikaisista arvosanoista Aspelin sanoo, että Karlilla olisi ollut korkeimmat arvosanat (10) historiassa, stilistiikassa ja ranskassa.¹⁸⁴ Ylioppilastutkinnon Karl Johan Bergbom suoritti ”med berömliga kunskaper den 17 September 1859.”¹⁸⁵

Ritarikadulla samassa talossa 6 kuin Bergbomit tai viereisessä 4:ssä asui myös Johan August Florin, joka oli kaksi vuotta Karlia vanhempi, mutta käynyt lyseota jo sen I luokalta vuodesta 1851 alkaen. Vuodet 1857–59 Florin ja Bergbom kävivät koulua yhtäaikaan, mutta olivat luottoystäviä (fidokamrater) kenties jo

182 Syksyllä 1857 koulu laajennettiin kahdeksannella luokalla, jonka sisältönä oli pääasiassa kerrata aiempien vuosien oppimääriä. Koulun pedagogisesta toiminnasta saa käsityksen rehtori K. G. Leinbergin (1866) kirjoittamasta historiateoksesta (Leinberg 1866:54–55 ja 60–89).

183 ”[E]tt finskt fruntimmer, för hvars skicklighet att undervisa och lämpiga sätt att behandla eleverne dessas i förhållande till den korta lärotiden utmärkta framsteg vittnade på det fördelaktigaste.” sanoo Leinberg 1866:62. Henkilö oli Fru S. C. C. Hodgins, född Claësson. Outoa kyllä englannin kieli tai maa eivät myöhemmin Karlia juurikaan kiinnostaneet.

184 EAH1:63; pohjana arkistossaan oleva muistiinpanolappu, ilman merkintää, mistä tieto on saatu. ”Karl Johan Bergbom inskrifv. d 1 Sept 1857 i VII/Student med betyg fr H:fors Lyceum 17/9 1859 med berömliga kunskaper./I t. uppmärksamhet o uppfattning berömliga. [sl 1857]/v.t. 1858?? historia 10, stilistik 9, franska 10 [kl 1858]/Joh. Aug. Florin - 7/4 1841 (inskr. 51) - 17/9 59 har. K./h.t. hist o stilistik 10 [sl 1858]/vt 59 hist. [kl 1859].” (Teatteria koskevia papereita B121/6935/EAHA/KIA/SKS).

185 Helsingfors Lyceum matrikel. HKA.

aiemmin. Johan Augustin isä oli Suomen pankin johtaja A. V. O. Florin. Poikien välistä kirjeenvaihtoa on säilynyt kahdelta kesältä vain 1850–60 -lukujen taitteesta.¹⁸⁶ J. A. Florinista tuli lääkäri ja lääkintöneuvos Lääkintöhallituksessa. J. A. ja hänen puolisonsa L. Florin olivat varhaisia harrastajavalokuvaajia. Nervanderin mukaan Karl ja Johan August myöhemmin elämässä ajautuivat erilleen, paitsi, että Florin pysyi Kaarlon lääkärinä. Nervander pitää Florinin vaikutusta Bergbomiin suurena ”lapsuudessa ja hiukan myöhemminkin.”¹⁸⁷ Florin oli Nervanderin mielestä kuitenkin

otadelig, förbindligt stel mammas gosse, som på alla lediga stunder promenerade, ledande sin, som det tycktes, något sjukliga mor, hälsande oss aldrig med ett ord vid sådana tillfällen, utan med artigt glad blick i ögat. Wi tyckte alls ej om den ”morsgrisen”, som aldrig var med oss. Gossar äro och vilja att kamrater skola vara stöpta i samma form.¹⁸⁸

Nervander artikuloi tässä erilaisuuden kokemuksen ja samanlaisuuden vaatimuksen sosiaalisen paineen, jossa ”lika barn leka bäst”. Niinpä Karlin näytelmäharrastukset jatkuivat yhdessä Florinin kanssa: näytelmiä laadittiin jopa ”kasoittain”.¹⁸⁹ Niistä ei ole ilmeisesti säilynyt yhtään, joten niiden sisältöä voidaan arvailla. Niissä tuskin oli seikkailua tai miekkailua, ja ainakin Karliin on voinut vedota saavuttamaton ja kaipaava ihanteellinen rakkaus eksoottisessa ilmapiirissä. Tällainen asetelma ainakin toistuu lävitse hänen oman varhaisen tuotantonsa.¹⁹⁰

On hyvä muistaa myös luonnehdinta Karlin ujoudesta ja syrjään vetäytyvyydestä: näytelmät olivat ikään kuin hänen ja Florinin ”omaa yksityistä leikkiä” ja ”mielikuvitusmaailmaa” ja ne esitettiin, sikäli kuin esitettiin, vain pienille piireille.

186 Florinin Karlilta saamia kirjeitä on hänen arkistossaan (J.A. Florins arkiv/FloSA/ms/ÅAB).

187 E. Nervander → EAH 17.1.1906, Promemoriablad/101/EAHA/KiA/SKS.): ”I ett nu förde lifvet dem åtskills, och de blefvo för hvarandra ingenting, som det ofta händer.” [Nervander tietää koulu- ja opiskeluajasta, myöhemmistä ei niinkään, toisaalta Florinin ruotsinmielisyys, ja suvun arkisto ÅAssa, viittaavat kielijännitteeseenkin.] Suurta vaikutusta koskeva kommentti oli jo kirjeessä 3.1.1906 [E. Nervander → EAH/101/EAHA/KiA/SKS.]

188 E. Nervander → EAH 17.1.1906, Promemoriablad/101/EAHA/KiA/SKS.

189 EAH:1:64. Perustuu e.m. Nervanderin kirjeeseen EAH:lle 17.1.1906 (Promemoriablad). Hän jättää tietoon kuitenkin varauksen: ”Jag tar ej på min ed, men vill minnas, att K.B. äfven sagt mig det.”

190 *Konstnärinnan*-novelli (A549, A5968/KBA/KiA/SKS.) on julkaistu suomeksi johdantona teokseen Krohn H 1922. Piirre toistuu K. Bergbomin neljän novellin suunnitelmassa vuodelta 1863–64, E. Nervanderin kokoelmassa (Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV). Täyttymätön rakkaus kulkee myös läpi hänen julkaistujenkin novelliensa.

Nervander vertaa niitä Anders Ramsayn ja Severin Falkmanin lapsuudessaan harrastamiin näytelmiin, joista Ramsay muistelmissaan hauskasti kertoi.¹⁹¹ Näytelmien esityksiin on voitu värvätä pikkusisaria ja pikkuveljiä mukaan, kuten vielä kesällä 1861 Iitissä, vaikka silloin jo Ossian halusi jäädä pois. Emil Nervander kertoo omasta suhteestaan Karliin seuraavasti:

Vaikkakin olimme koulutovereita, hän yhtä luokkaa ylempänä minua yksityislyseossa,¹⁹² olimme [vain] vähän tuttuja. Olin kolmea vuotta vanhempi ja hän oli aina näyttänyt minusta lapselliselta. Hänellä lienee ollut taipumusta kaikessa hiljaisuudessa pysyä huomaamattomana, joten eivät tiemme yhtyneet leikissä eikä seurusteluhuvituksissa. Sen kuminkin muistan, että hän lastentanssiaisissa, vaikka oli jo suuri poika pyysi ”daameja” tanssiin ystävällisesti hymyillen ojentamalla kämmensä heitä kohti ilman minkäänlaista kavaljerin kumarrusta. — Vasta ylioppilaana kuulin hänen jo kouluaikanaan olleen teatteriin innostuneen ja että hänellä erään luokkatoverinsa kanssa oli tapana sepitellä näytelmäkappale toisensa perästä. Tämä taipumus olisi ehkä meitä toisiimme lähentänyt. Nytpä tulimme vasta 1860-luvun alkupuolella pohjalaisen osakunnan jäsenenä läheisemmin tutuiksi.¹⁹³

Bergbomin säilyneissä käsikirjoituksissa on 15–16 -vuotiaana kirjoitettu balladimainen runo trubaduuri Rudellosta.¹⁹⁴ Paperi on isältä lainattu poikkitaitettu folion liuska, kulmassa Keisarillisen senaatin stanssaus. Sellainen on muissakin Karlin käsikirjoituksissa, joten ”senaatin paperivaraston” suhteen Kalle Berg-

191 ”De sammantrifvdes hos hvarandra - à la Falkman och Ramsay i dessas författareår som pojkar - gjorde upp teaterstycken i intrich och utförde dem gemensamt (?) eller efter fördelning af ämnena. Härmed kunde de sitta hvarje löfdag i flitigt arbete. Det skall ha varit hela bundtar af dramatik, som sålunda tillkommit, berättades det.” E. Nervander → EAH, 17.1.1906 PM-bladet/101/EAHA/KiA/SKS. Viittaus ks. Ramsay (1904/1966/1987) I:80–87.

192 Kuulustelujen perusteella kouluun ilmoittautuvat oppilaat sijoitettiin tiedon tasoa vastaavalle luokalle, ei mekaanisesti iän mukaan. Nervander oli mennyt kouluun myös I luokalle, mutta vasta vuonna 1850. Hän kirjoitti ylioppilaaksi vuotta ennen Bergbomia vuonna 1858 yhdessä E.A. Forssellin ja B.F. Godenhjelman kanssa. (Helsingfors Lyceum matrikel. HKA.) ks. m. Leinberg 1866, luettelot.

193 Nervander 1906a:410, suomennos *Valvojan* toimitus. Muotoilu alkuperäisessä kirjeessä Aspelinille oli ollut täsmällisempi eikä peitellyt tunnesiteitä: ”vi ej blefvo bekanta (utom på skolan helt flyktigt) förrän omkring 1860 och att vårt samband var musikaliskt, ljufligt för mig att minnas och det med oförgätlig tacksamhet mot stackars Kaarlo [joka oli juuri saanut viimeisen sairaskohtauksensa]” (E. Nervander → EAH 6.1.1906/101/EAHA/KiA/SKS.)

194 Ruotsinkielisiä tilapää- ym runoja/A549, A5968, sig 1/KBA/KiA/SKS.

bom oli täysin epäkunnioittava, ”kruununvaras” kuten ystävät häntä haukkui-
vat.¹⁹⁵

Rehtori Leinbergin uudistuksena ja kokeiluna lyseossa harjoiteltiin myös mitallisen tekstin kirjoittamista. Karlin *Rudello*-runossa on 21 säkeistöä, ja vaikka loppusoinnut perustuvat toisinaan vain sanojen päätteisiin, niiden rytmi kompastelee melko vähän. Runon pohjalla on liikuttuminen, aiheen ja luetun runon yksinkertaisen kauneuden herättämä empaattinen kokemus, joka on inspiroinut oman version kirjoittamiseen kuuluisasta aiheesta, jonka Karl on ottanut trubaduurien historiaa käsittelevästä kirjasta. Se kuvaa provencelaisen laulaja ja runoilija Rudellon rakkautta Tripolin kreivittäreen ja sitä miten Rudello lähtee meren yli tätä tapaamaan, mutta sairastuu matkalla ja kuolee rantaan päästes-
sään.¹⁹⁶ Romanttisena runoilijana ja kaipauksen tunteeseen syttyvänä eläytyjänä Karl uneksui tässä sympaattisen kömpelössä ja vakavamielisessä balladissa vielä vain pöytälaatikkoon. (LIITE 1). On säilynyt myös harjoitelma sonetiksi, jonka taustalla oli topeliaanista kaikua: lintu tuo etelästä onnittelukukkia rakastetulle.¹⁹⁷ Runot ovat voineet olla alun perin koulutehtäviä.

Ritarikatu 6:n koti oli mainio asuinpaikka, sillä viereisessä talossa Ritarikatu 4:ssä aloitti Ylioppilaskirjasto toimintansa 1858. Siihen yhdistettiin vanha Akateemisen lukuyhdistyksen kirjasto, ja molemmat kirjastot ynnä ravintola-toiminta keskittyivät tähän Pihlflychtin taloon, jonka pohjoissiivessä Bergbomit itse asuivat. Luettavasta Karlilla ei ollut puutetta.¹⁹⁸ Koulunkäynti oli hänestä kuitenkin pitkästyttävää, mikäli hän tuikkivin silmin ei laskenut leikkiä Betty Elfvingille:

Kaarlos glädje, för att ej säga lycksalighet, då han som barn hörde det första positivet om våren. Hvarför? Emedan det vittnade om att skolan snart skulle sluta. Den tyckes för honom hafva varit en tung börda, men positivet var hans vän och man såg honom ännu vid äldre år småleende med tindrande ögon lifvad af dess toner genom minnena från barndomen.¹⁹⁹

195 E. Nervander → EAH 16.4.1906/101/EAHA/KiA/SKS.

196 Täyttymättömän rakkauden teema ”kaukainen rakkaus” on sinänsä yleinen. Hieno yhteensattuma kuitenkin on, että Suomalaisen Oopperan perustajan runo on inspiroitunut samasta aiheesta, kuin Kaija Saariahon ja hänen libretistinsä Amin Maaloufin ooppera *L'Amour de loin* (2000).

197 Ruotsinkielisiä tilapää- ym. runoja/A549, A5968, sig 1/KBA/KiA/SKS.

198 Klinge 1978ii:57–58.

199 Betty Elfving → EAH, 5.12.1909/95/EAHA/KiA/SKS.

Kevääntuloa saavat monille symboloidea linnut, mutta urbaanille koulupoika Bergbomille se oli posetiivi, joka yleensä soitti suosittuja oopperasuosikkeja.

Karlin ooppera- ja teatterikalenteri 1856–1858

Krimin sodan jälkeisinä vuosina Emelie ja Betty alkoivat olla avioitumisiässä. Veli Leonard Bergbom oli 21.2.1857 ylennetty vänrikiksi ja siirrettiin venäläiseen 3. Krenatööritarkk´ampujapataljoonaan. Hänet ylennettiin siellä aliluutnantiksi jo 27.4.1859. Veli Ossian oli Haminassa, Karl ja Axel kävivät lyseota ja 11-vuotias Augusta aloitti syksyllä 1857 Helsingfors Fruntimmerskolanissa.

Keväällä 1856 Helsingissä käydessään uusi keisari Aleksanteri II oli huomauttanut Esplanadin teatteritalosta: ”c’est une bicoque.” Armollinen lausunto ”kanakopista” vauhditti kiviteatteri-yhtiön jo aloitettua osakemerkintää, ja hankkeeseen saatiin myös keisarillinen apuraha. Arkkitehti Th. Chiewitz saattoi aloittaa suunnittelun²⁰⁰, ja keväällä 1858 ryhdyttiin kaivamaan kivisen teatteritalon perustuksia.

Äitinsä menettänyt murrosikäinen seurasi lukemisharrastuksen ohella ilmeisesti myös Helsingin teatteri- ja oopperavierailuja. Kesän 1856 tarjonta lienee lopullisesti saanut Karlin innostumaan oopperasta taiteena ja tarjonnut hänelle mahdollisuuden illasta toiseen 13-vuotiaan intensiteetillä kasvattaa perusteelliseksi tiedettyä asiantuntemustaan. 17-vuotiaana hän soitti jo ilmeikkäällä tavalla oopperamusiikkia pianolla, ja 20-vuotiaana hänen tiedetään vertailleen eri oopperateosten pianosovituksia.²⁰¹ Kirjakaupasta Karl on voinut jo alkaa koota itselleen perusrepertuaarin partituureja. Bergbomista kerrottiin nimittäin 1860-luvulla, että hän saattoi nauttia esityksistä vain partituuria lukien ja sohvalla maaten.²⁰²

Toukokuussa 1856 tuli Tallinnasta Johann Joseph Schramekin oopperaseurue, joka osoittautui tasoltaan ja ohjelmistoltaan parhaimpiin kuuluvaksi.²⁰³

200 Ks. esim. Weckström M 1864:57–61 ja Weckström T 1966.

201 Bergbomin perheen säännöllinen taideharrastus tai nimenomaiset oopperakäynnit eivät näy mainintoina näiltä kirjeettömiltä vuosilta. Asia on kuitenkin pääteltävissä olosuhdetekijöistä. Tulisi pikemmin todistaa, että ei. Nervander mainitsee pianonsoitosta jo 1860-luvun alkuvuosilta ja Saarijärven pappilassa Karl keskusteli oopperapartituureista 1863 ruustinna Steniuksen kanssa.

202 E. Aspelin → kotiväelle 25.2.1867/87/EAHA/Kia/SKS. Aspelin oli Pohjalaisen osakunnan juhlassa kuullut Bergbomin soittavan: ”Här hörde jag första gången Mag. Kalle Bergbom spela. Han kan göra det med smak och skicklighet. Ej en ton skulle förfelas. Han synes tänka hvarje ton och framsäga den med fingrarna. Man påstår också om honom att han läser liggande på soffan en opera med samma nöje som se behänget.”

203 Hirn S 1998 : 223–224.

Ohjelmistossa oli samaa ajanmukaista eurooppalaista ohjelmistoa kuin mille kaksi vuosikymmentä myöhemmin Suomalaisen Teatterin oma lauluosasto rakentui. Schræmek viipyi Helsingissä kolme kuukautta ja esiintyi yhteensä 50 kertaa, lähes kaiken aikaa täysille saleille esittäen yli 40 täysimittaista oopperaa.²⁰⁴ *Helsingfors Tidningarin* musiikkiarvostelija, nimimerkki Addio! (Theodor Tigerstedt) kirjoitti ylistävän kritiikin, mutta ruoski italialaisen oopperan ontoutta ironisilla kommentteilla.²⁰⁵ Seurueen esitystahti kiihtyi elokuun lopulla ja liput kävivät kaupaksi.²⁰⁶ S. G. Elmgrenin päiväkirjoissa on myös innostunut kuvaus seurueesta.²⁰⁷

Vahvistusta päätelmälle Bergbomin ”oopperaerätyks-kesästä 1856” antaisi se, että *Helsingfors Tidningar* julkaisi tuolloin myös osia Topeliuksen oopperalibretosta *Sancta Maria*. Sen suuri aihe oli pakanuuden ja kristinuskon taistelu Suomessa. Karlin mielikuvitusta on varmasti myös alkanut kiehtoa tuo Topeliuksen libretto, jota tämä parhaillaan kirjoitti ruotsinmaalaisen säveltäjän J. A. Josephsonin toivomuksesta, vaikka tämä ei lopulta teokseen tarttunutkaan. Sen asetelmasta on selviä jälkiä Karlin omassa *Elinan surma* -oopperan ensimmäisessä libretto-versiossa vuosia myöhemmin.²⁰⁸

204 Schauman A 1924:193–194. Weckström M 1864:56–57. Pappel 2003:50 mukaan Schræmek oli syntynyt Prahassa ja vuodesta 1844 työskennellyt Riiassa ja Tallinassa, myöhemmin myös Pietarissa ja Moskovassa. (Pappel 2003:80). Helsingissä myytiin pianoversioita suosikkioopperoista *Lucia*, *Martha*, *Porticin mykkä*, *Tsaari ja kirvesmies* ja *Sevillan parturi*.

205 Esim. HT 14.6.1856. Verdi edusti kirjoittajan mukaan tätä italialaista maneeria pahimmillaan, pelkkiä ruladeja ja brodeerauksia. HT 18.6.1856 sama kirjoitus ilmestyi uudelleen. Sanoo että ”Under sällskapet härvarof hafva hittills 7 operor blifvit uppförda under 10 representationer, nemligen ”*Martha*” af Flotow, ”*Friskyttan*” af Weber, ”*Lucie*” af Donizetti ”*Flandrische Abendteuer*” (*Czar und Zimmermann*) af Lortzing, ”*Fenella*” [= *Stumme von Portici*] af Auber, ”*Barberaren*” af Rossini, 2 ggr, samt ”*Sömmångångerskan*” af Bellini” [mennyt myös toisen kerran.] Heinäkuun alussa tuli *Don Juan* ja *Fra Diavolo*. (HT 5.7.1856). – *Figaros bröllop* (HT 12.7.1856); *Martha* ja *Trollflöjten* (HT 16.7.1856) Heinäkuussa vielä Meyerbeerin ”*Robert der Teufel*” ja Méhuls ”*Joseph i Egypten*”. (HT 23.7.1856) Boyeldieus ”*Johann von Paris*” ja ”*Lucrezia Borgia*” (HT 30.7.1856); *Norma*, (HT 6.8.1856). 16.8.1856 HT:ssa mainostettiin vielä Auberin teosta ”*Gonzage oder die Ballnacht*”, grosse Oper in 5 Acten nach Scribes ”*Gustav oder die Maskenball*”; sekä Donizettin *Belario*. Beethovenin *Fidelio*, annettiin kuoron lahjanäytöksenä eli resettinä (HT 23.8.1856). Myös *Muraren och Smeden* -niminen teos on ollut esillä. Weckströmin (1864:57) mukaan vielä Meyerbeerin *Profeetta*, nimellä *Die Belagerung von Gent oder Die Spanier in Flandern*. – HT:n kriitikon nimen mainitsee Rein 1918:134.

206 HT 23.8. ja 27.8.1856.

207 Elmgren 1939: 217 merkintä 24.8.1856.

208 HT 23.7.1856 julkaistiin *Sancta Marian* II.ii.1- ja HT 26.7.1856 julkaistiin III.i.2-. Kristinuskon ja pakanuuden taistelu esiintyy Nervanderin *Kullervo*-synopsiksissa (n. 1858), Oskar Gröneqvistin *Birger Jarl* -aiheisessa näytelmäsuunnitelmassa (1864) ja Bergbomin *Elinan surma* -oopperan libretossa (1870), jonka varhaisinta versiota hallitsee pakanatytön ja noidan sekä kristillisen yhteisön välinen ristiriita. Synopsis ja alkupuoli libretosta käsikirjoituksena ruotsiksi ja suomeksi. (B537/KBA/KiA/SKS).

Esplanaditeatterin syysnäytäntökausi 1856 alkoi lokakuussa, jolloin Otto Anderssonin seurue saapui Helsinkiin. Andersson lupasi palkinnon parhaasta hänelle 10.1.1857 mennessä (nimimerkillä) jätetystä näytelmästä i ”finskt fosterländsk anda”, normaalin tekijänpalkkion lisäksi maksettaisiin palkinto.²⁰⁹ Palkinnon voitti runoilijana jo debytoineen Gabriel Laguksen *Terzerola*, täynnä nuorta eksotiikkaa ja romantiikkaa.²¹⁰ Lagus oli kirjailijana tuottelias myöhemminkin. Hän siirtyi Porvooseen ja Viipuriin kreikankielen lehtoriksi, sanomalehtimieheksi, rehtoriksi ja historioitsijaksi. Laguksen ja Bergbomin suhteet muodostuivat jo varhain kielisyistä jännitteisiksi, eivätkä Laguksen monet näytelmät saaneet häneltä koskaan hyväksyntää.

Anderssonin seurueen ohjelmistossa oli myös muita historiallisina pidettäviä näytelmiä Ruotsista ja ulkomailta.²¹¹ Niiden lisäksi Karlia on voinut tänä syksynä puhutella jo Schillerin *Kabal och kärlek*, jossa selkeimmillään elää idealismin tragedia: aristokraatin poika rakastuu porvaristyttyöön, mutta rakkauden tiellä on säätyasetelman lisäksi eroottispuhjujaisia intrigejä.²¹² Kaakeliuuneilla varustetussa teatterissa oli tapainpäivänäkin tiedossa ohjelmaa, nimittäin Charlotte Birch-Pfeifferin sovitus Victor Hugon teoksesta *Ringaren i Nötre-Dame*. Se oli romanttinen draama, joka sisälsi alkusoiton, välisoittoja, kuoroja, kupletteja ja melodraamoja 5 näytöksessä, kussakin 3 kuvaelmaa.” Muusta ohjelmistosta Bergbomia mahdollisesti innostavina erottuvat Weberin *Preciosa*²¹³ ja Kustaa III:n piiristä kertova Djurgårdenissa tapahtuva ”historiallinen hupailu” *På Gröna Lund*.

Kanteleensoittaja ja laulaja Kreeta Haapasalo on esiintynyt Helsingissä viiden viikon ajan helmikuusta 1857 alkaen vierailien myös säätyläisten kutsumana yksityiskodeissa.²¹⁴ Suomen kieltä suosivan senaattorin perhekunnassa on arvatenkin

209 Uutinen seurueen saapumisesta *HT* 11.10.1856.

210 *Terzerola* oli pitänyt jo Hesslerin seurueen esittää vuonna 1855, mutta keisarin kuolema lykkäsi suunnitelmaa. Lopulta ensi-ilta oli helmikuun alussa 1857 ja se esitettiin kolme kertaa. (Weckström 1864:25) ks. *HT* 4.2.1857. Näytelmä tapahtuu Italiassa, eikä edes Topelius suhtautunut siihen kovin suopeasti. (Vasenius/Topelius 1916:241.) Ks. m. Hirn Y 1950.

211 Tarjonnassa oli myös ruotsinmaalainen kestoklassikko *Kronofogderna* kahden vuosikymmenen takaa. Topeliuskin piti tätä harmonista ”kansannäytelmää” jo vanhentuneena, vaikka osin siksi viehättävänä, melodiat olivat hyviä. Ks. m. Hirn S 1998: 227–229.

212 *HT* 3.12.1856.

213 *Preciosa* oli esillä samana keväänä Viipurissa, kun Carl Theodor Nielitzin seurue myös esitti *Preciosan* ”ohjelmiston kohokohtana.” Vuotta myöhemmin se oli suurtapaus Paciuksen johtamana seuranäytäntönä Helsingissä. Teatterinjohtaja Nielitz esitti *Preciosan* myös huhtikuussa 1863 Arkadiassa saksaksi ja J. P. Roos helmikuussa 1864 ruotsiksi, myös Arkadiassa. T. Schwartz esitti syksyllä 1864 Wiipurissa *Preciosan* ja Lindmarkin seurue Arkadiassa 1865 syksyllä ja vielä helmikuussa 1868. (Hirn S 1998:229, Lüchou 1977.) Sen jälkeen *Preciosasta* tuli Suomalaisen Seuran vuoden projekti ja seuranäytäntöjä keväällä 1870. (EAH1:165)

214 Laitinen 2003:62–63.

suhtauduttu myönteisesti, joko heillä kotona tai jossain tuttavan järjestämässä juhlassa häntä ovat Bergbomit oletettavasti päässeet kuulemaan.²¹⁵

Vuonna 1857 heräsi myös lehtidebatti, jossa Agathon Meurman hyökkäsi teatteritaidetta vastaan vedoten siihen, että huonon sadon takia hädänalaisessa maassa varat tarvitaan muuhun kuin turhuuden rakentamiseen. Tässä kiistassa Topelius ja Cygnaeus olivat samalla puolella korostaen taiteen sosiaalipoliittista ja ”elämän laatua parantavaa” merkitystä.²¹⁶ Topelius puolusti kiivaasti taideharastusten kansanvalistuksellista, jalostavaa ja sitä kautta aineellista vaurautta edistävää luonnetta. Näkemys on voinut tarttua jo tässä vaiheessa Bergbomiin, joka työskenteli samassa vakaumuksessa läpi elämänsä.

Bergbomit ovat voineet olla Helsingissä tai sen liepeillä myös kesällä 1857, kun seuraava ooppera saapui Riiasta, vaikka tämänkertaista F. Thomén saksalaista seuruetta ei pidetty kovin suurena arvossa.²¹⁷ Elokuussa *Helsingfors Tidningarin* nimimerkki ’ * ’ muistutti yleisöä siitä, että mukana oli myös muuta kuin pelkkää italialaista ohjelmistoa ja että niitä olisi syytä käydä katsomassa. Thomé oli 5.8.1857 aikeissa esittää rohkeasti Wagnerin *Tannhäuserin*, ”en af de nyaste tyska musikens mest berömda skapelser.”²¹⁸ Onko senaattorin perheestä lähdetty kuuntelemaan tätä ”vaativaa, modernia” saksalaista teosta? Vastaus on todennäköinen kyllä, sillä jo 1860-luvun alussa Karlin tiedetään pianolla soittaneen sen tunnetuinta aariaa, Wolframmin ”laulua Iltatähdelle mielellään ja kauniisti”.²¹⁹ Ilta on voinut olla syvälinen elämys herkälle 14-vuotiaalle.

Syyskaudella 1857 Otto Anderssonin teatteriseurue palasi Helsinkiin ohjelmistossaan komedioita. Vanha näyttelijä ja teatterinjohtaja C. G. Bonuvier vieraili

215 Tämän Kreeta Haapasalon esiintymiskierron heijastumaa lienee Bergbomin kirjoittaman *Sydäm-miä ihmistelmässä* -novellin episodi suomalaista kansanlaulua laulavasta naisesta. Novelli on luultavasti kirjoitettu jo 1860-luvun alkupuolella Puolan tapahtumien ollessa ajankohtaisia, eikä vasta 1869 jolloin se julkaistiin.

216 Hirn Y 1949: 148–217.

217 Schauman 1924:194. Sven Hirnin (1998 : 229–230) mukaan Thomé oli syntynyt Wienistä ja seurue tuli Helsinkiin Riiasta. Salmi 2005:94–97 kertoo, että mukana oli 10 solistia, 18 kuorolaista ja 24 soittajaa. Tallinnan kävijöihin seurue ei lukeudu, ainakaan Pappel 2003 ei tunne F. Thomé -nimistä oopperaseuruetta.

218 HT 5.8.1857. Ohjelmistossa oli *Hvita frun* (Boieldieu), *Linda di Chamounix* (Donizetti) ja lukuisia italialaisia. – HT 19.8.1857:ssa on tieto, että Plotowin ja Wagnerin ”nerokkaita luomuksia” on ollut kuulemassa vain joitain kymmeniä; *Tannhäuserin* ”vaikean instrumentaalimusiikin alusta loppuun esitti orkesteri ylittämättömällä tavalla.”

219 Näiden vuosien niukoissa kirjeissä ei ole mainintaa *Tannhäuserin* näkemisestä. Emil Nervander muistaa Karlin soittaneen ’Aftonstjärnaa’ jo 1860-luvun alkuvuosina pianolla. Nervander (1906b:180–181) kirjoittaa: ”Jämte Mendelsohn, Schubert, Schumann och äfven Weber voro – och det framför dessa alla – Beethoven och Mozart Bergboms älsklingskompositörer. Wagner var i början på 1860-talet föga känd hos oss, dock spelade Bergbom då redan sången till aftonstjärnan gärna och vackert.”

Frans Hedbergin näytelmässä *Hufvudpassion*. Senaattori J. E. Bergbom itsekin on voinut lähteä mielellään katsomaan vanhaa Bonuvier'tä, joka hänen opiskeluvuosinaan Turun suuressa teatteritalossa oli huolehtinut näytelmätarjonnasta.

Tällä kaudella Karl lienee kohdannut ensi kerran myös E. Brachvogelin näytelmän *Narcisse Rameau*, joka perustuu löysästi Diderot'n *Le neveu de Rameau'hon*, *Rameaun veljenpoikaan*. Näytelmässä nimihenkilöstä on tehty eräänlainen romanttinen ajalehti, tyhjäntoimittaja, ulkopuolinen, varaton, mutta kaikesta innostuva, kiihkeästi maailmaa tarkasteleva nuorukainen, jolla on voimakkaana moraalisen parannuksen eetos. Vetovoimaisena keskushenkilönä on Markiisitar de Pompadour, jota vastaan hovissa juonitellaan. Henkilöiden hyveellisyyttä ja paheellisuutta koskevat tulkinnat kumpuavat 1800-luvun moraalikoodeista ja sisältävät jännitteen "aristokratian ja kansan" välillä. Se säilyi nuoren Bergbomin suosikkina.

Keväällä 1858 Otto Anderssonin seurue esitti Schillerin *Rosvot*²²⁰ ja Topeliuksen *Efter 50 år*, molemmat Karlin tulevien kiinnostusten kannalta keskeistä ohjelmistoa. Ruotsin historiaa kuvaavista näytelmäkirjailijoista ajankohdainen oli nyttemmin tuntematon Johan Börjesson, jonka *Erik XIV* (1846) esitettiin Helsingissä 1853. Börjesson oli julkaissut sille jatkon: *Erik XIV:s son* (1847). Börjessonin uusin taas oli *Solen sjunker, Gustaf I:s sista dagar* (1856), joka nähtiin Helsingissä keväällä 1858.²²¹

Ylioppilaiden seuranäytäntöjä järjestettiin vuosina 1857 ja 1858 taas runsaasti. Keisarivaihdoksen jälkeen aktiviteetti oli edelleen poliittista, mutta se naamioitui yhteisölliseen hyväntekeväisyyteen. Toiminnalla kerättiin varoja Ylioppilashuoneen rakentamiseen ja teatterikoulun toimintaan.²²² Ylioppilasspeksien rinnalla järjestettiin keväällä 1858 esityksiä, joissa myös sää-

220 Schillerin *Rosvoja* esitettiin 21.4.1858, ja siitä julkaisi 28.4.1858 Topelius *HT:ssa* kiittävän arvion kehuen etenkin Wilhelm Åhmannia Franz von Moorin roolissa ja Hjalmar Agardhia Karl von Moorina. Kaarlo Slöör oli jo aloittanut *Rosvojen* suomentamisen. Ajatuksena on voinut olla esittää se Ylioppilaiden näytelmäyhtiön näytäntönä, johon Nervanderia suunniteltiin Amaliaksi.

221 Johan Börjesson oli yksi niistä Erik XIV:n hahmosta kirjoittaneista draamatikkoja, joita Fredrik Cygnaeus analysoi ja arvioi vuoden 1853 esitelmässään (Cygnaeus *Samlade Arbeten* III:3–91). Börjessonin ongelmana Cygnaeus piti liian siistiä klassisuutta, jossa kansa tai sen edustajat eivät millään lailla ole osallisia draamassa. Börjesson kirjoitti kypsällä iällä sarjan historiallisia draamoja. *Erik XIV:n* jälkeen tuli *Erik den fjortondes son* (1847), *Solen sjunker, Gustaf I:s sista dagar* (1856), *Ur Karl XII:s ungdom* (1858) sekä *Brödraskulden, Erik den Fjortonde, senare avdelningen* (1861). Hänet nimitettiin myös Ruotsin Akatemiaan.

222 Näissä oli mukana myös Oskar Toppelius, kirjailijan serkku, lehden toimittaja, teatterikouluhankkeen puuhamies ja aikanaan Karlin väitöskirjan opposentti. (mm. Ramsay 1987:248–258) Weckström (1864:23) tuntee myös pilailun *Pistacchitto slott*, jota oli esitetty Ylioppilaiden lukuyhdistyksen tiloissa ja jota Ramsay kuvailee.

tyläisneidot pääsivät harrastamaan näyttämöä. Näytelmäharrastukset olivat säätyläisnuorison piirissä suosittuja, koska niissä saattoi tutustua mahdollisiin kumppaniehdokkaisiin käytännöllisen puuhailun parissa. Samalla ”esiinnyttiin” toiselle sukupuolelle sekä näyttämörooleissa että siviilirooleissa. Ne kytkeytyvät myös Bergbomin perheeseen ja muodostavat juuret sille jatkumolle, johon Karl tuli vedetyksi mukaan ja josta tuli hänen jatkamansa toimintamalli fennomaaniselle säätyläistölle.

Ylioppilaskunnan toiminta oli keskittymässä Pihlflychtin taloon, Bergbomien naapuriin. Siellä Lukuhuoneessa järjestettiin iltamat (6.12.1857), joissa Julius Krohn lausui suomeksi ”Döbeln Juuttaalla”. Siellä kuultiin muita soolonumeroita ja esitettiin August Blanchen komedia *Komedianterne*, [*Ett resande teatersällskap*]. Siinä näytteli mm. ylioppilas kreivi Carl Robert Mannerheim, jonka isä, senaattori Mannerheim oli kolme vuotta aiemmin kuollut. Carl Robert oli ylioppilaiden aate-
lisoppositioiden kärkihahmoja ja teatteritoiminnan primus motor parin seuraavan vuoden ajan.²²³ Esityksistä ovat kertoneet August Ramsay²²⁴ ja S. G. Elmgren²²⁵. Näyttelijä Wilhelm Åhman, Anderssonin teatterista oli pyydetty mukaan ja otti asian varmaan myös teatterin suhdetoiminnan kannalta.²²⁶

Keisarivaihdoksen jälkeen ylioppilaiden aktiviteetteja alettiin muutenkin katsoa myönteisemmin. Seuraavassa maaliskuussa 1858 pidettiin kokous, jossa päätettiin rakentaa oma ylioppilashuone, nykyinen Vanha Ylioppilastalo.²²⁷ Paikkana oli Oelzen hotelli, saksalaisen Georg Oelzen eli Öhlsen omistama ”Hotel de Russie” tai ”St Petersburg”, säätyläisten tavallinen kokouspaikka ja sinne saatiin rakentaa pieni näyttämö. Se sijaitsi puutalossa Päävartion aukiolla, kohdassa, jossa on nykyinen Tasavallan Presidentin linnan Mariankadun sisäänkäynti.

Studenternas Theaterförening eli Ylioppilasten Näytelmäyhtiö antoi siellä ensimmäisen esityksensä lauantaina 17.4.1858. Siinä nähtiin katkelmia *Don*

223 Weckström 1864:61 antaa tässä esiintyjiksi: Aminoff, Boucht, Calonius, Frosterus, Hisinger, Lindfors, Mannerheim, Mechelin ja Nordqvist. Oskar Toppeliuksen arkistossa (454.5.2./HLA/SLSA/ms/KK) oleva historiikkipuhe luettelee myös kaikki varhaisimmat näytännöt.

224 Ramsay 1987:I:258–259.

225 Elmgren kirjoittaa 6.12.1857: ”Seuranäytännöt eivät muuten mitenkään ole minun makuuni, niissä ei tarjota lainkaan taidetta vaan pelkkää leikkiä, eikä illuusiota sillä ainakin useimmat roolit ovat erityisen huonosti esitettyjä ja mukanaolijat tottavat esittämiseen ja apinointiin ilman että saavat vastapainoksi koskaan edes aavistusta taiteesta. Ne jotka jollain tavalla onnistuvat, tulevat hemmetulluiksi kohteliaalla kiitoksella ja uskovat omaan lahjakkuuteensa, vaikka se voi olla aika niukkaa.” (Elmgren 1939:279: pvm 6.12.1857, suom. PP.)

226 Elmgren kirjoitti tammikuussa 1858: ”Andersson itse ei esiinny enää koskaan, vaan keskittyy ryyppäämään päivät läpeensä: Åhman on oikeastaan varsinainen johtaja.” (Elmgren 1939: 287, 22.1.1858, suom PP.)

227 Ramsay 1987:I:259. Klinge 1990:37.

Carloksesta, *Silmänkääntäjä* suomeksi sekä Mannerheimin poliittinen speksi *Ditt och datt*, en ”muntration.” Speksissä pilkattiin koomisiksi tehtyjä hahmoja, Snellmania ja Cygnaeusta. Eräässä kohdassa oli jopa lause: ”Finland, ett fattigt och undertryckt land”. Yhdistys joutui kuitenkin panemaan teoksen hyllylle viidennellä esityskerralla ja ottamaan tilalle edellisvuotisen Blanchen farssin *Komediantarne*. Tapauksia ovat muistelleet August Ramsay²²⁸, S.G. Elmgren²²⁹ ja Th. Rein²³⁰ sekä analysoinut poliittiselta kannalta Matti Klinge.²³¹ Tapaus johti yliopiston rehtori G. Reinin eroon, sillä tämän katsottiin laiminlyöneen ylioppilaiden poliittisen valvonnan.²³²

Aspelin-Haapkylä on korostanut erityisesti Hannikaisen *Silmänkääntäjän* esittämistä suomeksi, ensi kerran Helsingissä ruotsinkielisten näytäntöjen yhteydessä, mutta se on vain pieni osa tätä äkkiä herännyttä ylioppilasteatterin aaltoa.²³³

228 Ramsay kertoo: ”Ensin esitettiin muutamia kohtauksia Schillerin *Don Carloksesta*, sitten suomen kielellä *Silmänkääntäjä* (jolloin ensimmäisen kerran kuultiin suomea helsinkiläisellä näyttämöllä), ja vihdoinkin pohjalla Mannerheimin kyhäämä kappale nimeltään *Ditt och datt* (Niitä näitä), joka oli ’draamallinen hauskus’ [dramatisk muntration], kaksi osaa esinäytöksineen.” (Ramsay 1987:I:259 kuvaa hauskaasti myös itse teoksen.)

229 Elmgrenillä (1939:300) on siitä myös oma kuvauksensa pvm 21.4.1858 (suom. PP): ”Ylioppilasnäytännöt ovat jatkuneet näinä päivinä aiemmassa Ölzen salongissa, joka on aina ollut kuin täyteen pakattu. Paitsi *Silmänkääntäjää*, joka tuli aika hyvin näytellyksi, annettiin yliopp. kreivi Mannerheimin hauskus. Siinä travesteerattiin saksalaisia oopperoita ja monenlaista muuta, mutta siinä esiintyi myös lukematomia sitaatteja Litteraturbladetista, tarkoituksena tehdä naurettavaksi Snellmanin [venäläismielinen] polemiikki Svecomaanista ryhmäkuntaa vastaan, johon myös Mannerheim kuuluu, sensuuri sai joitain hauskoja läimäyksiä ja monenlaisia venäläisiä typeryyksiä esiintyi. Tämä näytelmä oli ainoa originaali ja yleisesti ottaen turhaa roskaa, mutta silti tarpeeksi hauska. Vihjailut faktisiin olosuhteisiin olivat yleisesti aika viattomia, mutta silti Mannerheim kutsuttiin useita kertoja rehtorin ja varakanslerin luo, jotta hänet saataisiin pyyhkimään monia ilmaisia, joita pidettiin hyökkäyksiä, minkä hän kyllä tekikin. Eräässä esityksessä ryhtyi kuitenkin joukko opiskelijoita, vastakkaisesta fennomaanisesta puolueesta, viheltämään ulos eräässä kohdassa sanottua kappaletta, mikä odottamaton esiintyminen tietysti äimistettiin [förbluffade] esiintyjät. Jälkeenpäin sitten riideltiin opiskelijoiden kesken samasta asiasta.”

230 Rein 1918:149–150 kertoo olleensa niitä snellmanilaisia opiskelijoita, jotka halusivat tekstistä jotain pois, ja jotka siksi varustautuivat pillein seuraavaan esitykseen.

231 Klingen (1978ii:89) mukaan siinä naurettiin niin Cygnaeukselle kuin Snellmanille, molemmat kiitollisia näyttämöfiguureja. Liberaalishenkisille opiskelijapiireille oli myös ominaista, että ne olivat orientoituneita Ruotsin suuntaan ja näkivät siellä olojen suuremman vapauden. Varsinkin kun ankarimmat sensuurilait olivat edelleen voimassa Suomessa. Oskar Toppelius (454.5.2./HLA/SLSA/ms/KK) mainitsee myös näyttelijä Åhmanin antamasta avusta, kun ”en del av Schillers Don Carlos” uppfördes, 17 april [1858]. Tämä ”monille epämieluisa esitys”, kuten tullivirkailija Weckström (1864) asian ilmaisee, vaihdettiin iltaa uusittaessa Blanchen *Kiertäviin komediantteihin* (*Ett Resande teatersällskap*).

232 S. G. Elmgren (1939:302–303) kirjoittaa 14.6.1858 päiväkirjaansa G. Reinin epäsuosion syistä ja erottamismenettelyistä tarkemmin. Ks. m. Rein 1918:147–150.

233 EAH1:10–11 kertoo, että Ylioppilaiden näytelmäyhtiö oli esiintynyt huhtikuussa 1858 peräti 4 kertaa ylioppilashuoneen hyväksi Oelzen salongissa; ”ruotsalaisen kappaleen lisäksi Hannikaisen *Silmänkääntäjä*”. EAH laskee, että se olisi ollut ensimmäinen suomenkielinen esitys Helsingissä. HT uutisoi siitä jo

Otto Anderssonin teatteriseurue oli matkustanut Helsingistä 10.5.1858,²³⁴ joten toukokuun lopulle voitiin harjoittaa esityksiä, kun oikea teatteritalo oli käytettävissä. Niissä miehet ja naiset saattoivat näytellä yhdessä, mitä Ylioppilasten Yhtiössä ei voinut. Tiedetään jo, että Emelie ja Betty osallistuivat Bergbomin perheestä toukokuuksi 1858 järjestettyihin esityksiin. Tiistaina 18.5.1858 esitys alkoi kuvaelmalla *Molnets broder*, ytimenä Ad. Fr. Lindbladın säveltämä duetto sopraanolle (tytär) ja baritonille (isä).²³⁵ Kuvaelmien ”arrangeur” oli ”bankodirektören, baron A[ugust]. Mannerheim”, koruompeleita laativa suvun ”kaunosielu”.²³⁶ Sitten näyteltiin *Skärgårdsäfventyr*, Topeliuksen pastoraali, joka tapahtuu Suomenlinnan ja Laajasalon maisemissa juhannuksena 1767. Sitä varten maalattiin taustakuva, jossa Helsinki juhannustulineen näkyy saariston suunnasta. Rooleja tekevien näyttelijöiden joukossa tuolloin oli ”gardeslöjtnant von Troil”, joka on saattanut luoda silmänsä neiti Elisabeth (Betty) Bergbomiin, yhteen näyttelevään neitoon ”kreivittären seurueessa”.

Nämä esitettiin kolme kertaa ja monen iloksi esitykset hioutuivat ja nopeutuivat yhteensä ½ tunnilla. Lyseon VII luokan oppilas Karl Bergbom on hyvin voinut osallistua ainakin *Pilven veikon* kuvaelmaan, siinä missä *Saaristoseikkailun* ryhmäkohtauksiin. Samoilla teoksilla alkoivat 10 vuotta myöhemmin Karlin itsensä järjestämät fennomaanien näytännöt.

Varsinainen suurhanke toteutui viikkoa myöhemmin Esplanaditeatterissa, jolloin orkesteria johti Fredrik Pacius. Esitettiin Wolff-Weberin *Preciosa*. Tulot ja arpajaistuotot menivät Ylioppilashuoneen rakennuskassaan. Kuukautta ennen *Preciosan* esitystä pidettiin arpajaiset 24.4.1858, ja sen arvovaltaisen naistoi-

21.4.1858: ”Silmänkääntäjä i Helsingfors,” ja viitattiin hr Hanéniin (Hannikaiseen) lupauksena suomalaiselle näyttämölle. Suomettaren Paavo Tikkanen ei julkaissut uutisia tuosta näytännöstä ennen kuin vasta toukokuussa: ”moniaita viikkoja sitten pitivät yliopistolaiset täällä teaterikuvailemia, mistä paitsi muuta oli nähtävänä. P. Hannikaisen Silmänkääntäjä. Osan tuloista ovat he sitten määränneet palkinnoksi paraasta suomenkielisestä näytelmästä ja aikovat maksaa 100 ehkä 150ntäki ruplaa suuremmasta teoksesta.” (*Suometar* 28.5.1858.) *Silmänkääntäjässä* ovat kysyneet suomeksi näyttelämään ainakin Julius Krohn ja herrat Järvinen ja Hougberg. (Weckström 1864:61).

234 Hirn S 1998:232.

235 Kuvaelman suosiosta koko maassa kertoo Hirn Y 1949:295. Se toistettiin suomeksi fennomaanien näytännöissä keväällä 1869, ks. EAH1:134. Kevään 1858 molemmat esiintyjäjoukot on Weckström 1864:62 kirjannut.

236 HT 22.5.1858: ”Aldrig har man i Helsingfors sett tablær af den fulländning, som ”Molnets broder” eller en täckare grupp, än buketten af de lefvande blommorna. [- -] Den wackra gardesmusiken, som mycket lifwade dessa qvällar, spelade derunder ”Tuoll'on mun kultani”. Kostymerna till tablær och pjes woro utan undantag och med särdeles omsorg utförda efter ritningar. Äfven det illuminerade Helsingfors med dess midsommareldar på afstånd [i *Skärgårdsäfventyr*], arrangerade af hr. Hansen, gjorde en wacker effekt. [- -] Äfven belysning m.m. vann mycket af de senare gångerna. Man väntar nu med intresse ”Preciosa” i måndag. (HT 22.5.1858).

mikunnan johon Emelie kuului, tehtävänä oli ottaa vastaan arpajaispalkintoja.²³⁷ *Preciosan* harjoituksia on saatettu pitää ennen teatteritalon vapautumista myös Tammelinin talossa ja salissa, jossa Alina Frasakin opetti. Se sijaitsi Mariankadulla ns. Borgströmin taloa vastapäätä ja purettiin 1861 valmistuvan Ritarihuoneen tieltä.²³⁸

Emelie ja Betty Bergbom ovat osallistuneet *Preciosan* esittämiseen 24. ja 25. toukokuuta 1858.²³⁹ Sentimentalisuus, myönteinen naispäähenkilö sekä musiikin helppous ja reippaus takasivat sen suosion. Mustalaiskuoroon tarvittiin miehiä ja naisia avustajiksi. Vaatteita saattoivat kaikki hankkia omasta takaa. Ja kun ammattiteatteri oli siltä keväältä lopettanut, esitykselle tarvittiin ohjaaja eli regissööri, jonka piti tulla omasta takaa. Matias Weckströmin mukaan ohjaajina olivat Svensson ja Wessman, nimet, jotka eivät näytä mitenkään muuten kytkeytyvän tuleviin teatteritapahtumiin.²⁴⁰ *Preciosan* toisen esityksen jälkeen ilmoitettiin saaduksi aiempaa suurempi keräyssumma.

Pacius siis harjoitti *Preciosan* musiikit, soittajina oli teatterin omia soittajia, joille vuodesta 1856 lähtien oli myönnetty valtionapua, tarkoituksena valmistaa kaupunkiin vakinainen teatteriorkesteri. Sitä täydennettiin kaupungin harrastajista, Kaartin ja ylioppilaskunnan soittajista. Esplanadin teatteritalo oli saatu taloyhtiöltä käyttöön ilman korvausta.²⁴¹ *HT* raportoi 26.5.1858 hyvin suosiollisesti esityksestä: se oli sievä ja tarjosi paljon silmälle ja korvalle:

Romantiken så länge bannlyst från denna scen, bjuder oss i Preciosa sitt glada skimrande färgspel. Hvem känner ej Webers musik – denna melodiösa, klara, lättsattliga och dock så innehållsrika folkwisa i högre

237 Tämä arvovaltainen joukko tulkoon kirjatuksi tuolloisen rangijärjestyksen mukaisesti: Friherrinnan Munck, ordförande; guvernörskan Langenskiöld; asessorn Chydenius; professorskan v. Willebrand; kommerserådinnan Lindroos; fru Clopat; mad:lle E. Bergbom; mad:lle L. Borgström; mad:lle H. Federley; fröken Rein och mad:lle A. Törnroth. (*HT* 24.4.1858). Ylioppilaat tulivat kiittämään rouvia laulutervehdyksellä ja tunnelma oli iloinen.

238 Hirn S 1982a: 58, 119.

239 Weckström 1864:62; EAH1:60; Krohn H 1917:24. – Weckströmin mukaan tässäkin näytteli ”baron Troil”. Joukossa on täytynyt olla useampiakin niistä, jotka pari vuotta myöhemmin olivat mukana *Kypron prinsessassa*.

240 Weckström 1864:63.

241 Ensimmäisessä suuressa seuranäytännössä vanhan teatteritalon osakeyhtiö osallistui käytännössä Ylioppilastalo-hankkeen tukemiseen ja antoi teatterin ilmaiseksi käyttöön. Muisto tästä on jättänyt tulevien aikojen aktiiveille mielikuvan, että teatteritalon voisi tai se pitäisi saada ilmaiseksi seuranäytäntöjen käyttöön. Vanhalla velattomalla puutaloyhtiöllä tilanne oli tietysti toinen, kuin 10 vuotta myöhemmin velkaisella kivitaleyhtiöllä. Asia on esillä vuoden 1869 ja sitä seuraavien seuranäytäntöjen vuokrakiistoissa.

tonart? Ingen musik lämpar sig bättre för sällskapstheatrar, och ingen höres hellre ånyo. För ögat har man den owanliga anblicken af inemot 60 personer på scenen, unga vackra, glada, i hjerta och eleganta spanska kostymer. Äfwen orkestern utgörs till stor del af amatörer under hr Pacii ledning. Det är glädjande att en så stor omsorg för utförandet motsvarats af en så wacker framgång, som äfwen bewittnades af åskådarnes lifliga bifallsyttringar.²⁴²

Preciosan näytännöt herättivät epäilemättä ”mustalaiskuumeen” kaupungin koulutyttöjen piirissä. Siltä on ainakin Topeliuksesta näyttänyt, kun hän heti seuraavana syksynä kirjoitti nuorisolle teoksensa *Rinaldo Rinaldini eller Rövvarbandet*, joka kantaesitettiin Topeliuksen oman perhekunnan Uudenvuoden näytelmänä 1859.²⁴³ Näytelmässä koulupojat lähtevät metsään eläkkeeseen kuten Karl von Moor ystävineen schilleriläisinä hyveellisinä rosvoina. Tyttökoululaiset tekevät päätöksen pukeutua mustalaisiksi ja viettää leirielämää kuin *Preciosassa* – kohdatakseen luonnon helmassa ketkäpä muut kuin ikätoverinsa – mutta nyt vapaina ja yhdessä poikien kanssa hyviä tekoja elämässään aikoen.

Suomenkielisistä sanomalehdistä *Suometar* suuntautui tuolloin vielä maakuntiin ja käsitteli agraariyhteiskunnan asioita innostumatta Helsingin kuhinoista. *Silmänkääntäjän* suomenkielisestä esityksestäkin se uutisoi vasta kuukauden viiveellä. Tällä kertaa syynä on pidettävä myös päätoimittaja PaaVo Tikkasen kodin traagista tulipaloa Kruununhaassa.²⁴⁴ Toukokuun 28.5.1858 *Suomettaressa* tiedotettiin silti jo kahdesta suomenkielisestä näytelmäpalkinnosta: edellä mainitusta ylioppilaiden palkinnosta ja nyt myös SKS:n suuresta, 100 hopearuplan palkinnosta. Molempiin kilpailuihin näytelmät oli jätettävä ennen 1.2.1859. Kesäkuun merkinnästä (14.6.1858) S. G. Elmgrenin päiväkirjassa saamme tietää, että ylioppilastaloasiaa edistäneistä näytännöistä taitavimmin oli näytelty juuri *Silmänkääntäjä*.²⁴⁵ Elmgren kertoo myös:

242 HT 26.5.1858.

243 Nyberg 1950:1:372.

244 HT:ssa 24.4.1858 uutisoitiin tulipalo: Maisteri PaaVo Tikkanen ”förlorade emellertid nästan all sin lösegendom, (bokförlagerna woro försäkrade) och hann med knapp nöd rädda sig och sin familj ur lågorna. Twenne derboende studenter nödgades oklädda hoppa ut genom fönstret.”

245 Elmgren 1939:302 kertoo: ”Tvenne sällskaper herrar och damer, af hvilka det ena hade vice kanslers fru friherrinnan Munck i spetsen för sig [sekä Bergbomin tytöt] uppträdde på teatern och agerade eller framställde lefvande blommor och lefvande taflor, som voro rätt vackra. Ena teaterstycket ”Skärgårdsäfventyr” af Z. Topelius hade vackra dekorationer, en utsigt af Helsingfors illumineradt, men agerades naturligtvis tämmeligen illa; *Preciosa* hade åter vackra kostymer och sång att erbjuda, samt en

Korkeampi sosieteetti, oikeastaan aateli, on yrittänyt erottautua muiden seurasta järjestämällä ennakkotilaus-iltamia [subscriberade assembléer] Oelzen uudessa salongissa, jonne jokaista erikseen pyydetään ennakkovaraamaan eikä muita päästetä. Toki on jouduttu ottamaan sinne myös koko joukko vähempiarvoisia, sillä muuten ei lukumäärän puolesta olisi tullut tarpeeksi.²⁴⁶

Emelie Bergbom on vuonna 1857–58 joutunut seuraamaan nuorempaa, sievää ja iloista 22-vuotiasta Betty-sisartaan juuri näihin hienoihin ”tilattuihin” (subscriberade) eli kutsutanssiaisiin Oelzen salooniin ja muualle. Hänellä oli velvollisuutensa esiliinana, mutta hänen on täytynyt ajatella myös omia mahdollisuuksiaan avioliittomarkkinoilla.²⁴⁷ Senaattori, ritari ja valtioneuvos Bergbomin tyttäret kelpasivat hyvin näihin tilattuihin iltamiin, sillä senaattoriperheiden väliset avioliitot olivat enemmän sääntö kuin poikkeus. Myös kenraalikuvernöörin järjestämät vuotuiset tanssiaiset toimivat avioliittomarkkinoina, jossa naimattomille senaattoreille, leskille tai heidän pojilleen esiteltiin toisten senaattorien tyttäriä. Vuonna 1859 kutsuvieraita oli 195 ja daameina enemmän tyttäriä kuin puolisoita.²⁴⁸ Neljällä senaattorilla oli daaminaan tytär, neljällä senaattorilla, kuten Bergbomilla oli mukanaan kaksi tyttäretä.²⁴⁹ Erityisesti Bettyn viehätysvoimasta eli flaksista kerrottu tieto on alun perin Nervanderilta, vaikka tämän iloitteleva sanonta Bettyn kavaljeereista, ”puoli tusinaa upseeria”, olikin Aspelin-Haapkyllän mielestä sopimatonta kirjaan kirjoitettavaksi.²⁵⁰

mycket stor mängd medspelande, men agerades icke heller bättre än hvad man af oöfvade kunde förmoda. Dessutom gafs *Silmänkääntäjä* på teatern första gången, och det temmeligen väl af studenter, allt detta för ständigt utsålda hus. Äfven i Åbo har man för samma ändamål gifvit sällskapspektakler. Genom allt detta har man fått ihop den icke obetydliga summa 3000 rubel.”

246 Elmgren 1939:84; päiväys 28.11.1853.

247 Krohn H 1917:22–23.

248 ”Kavaljeereiksi oli kutsuttu senaatin nuorempia virkamiehiä ja joukko huolella valittuja opiskelijoita yliopistosta. Vuoden 1859 tanssiaisissa näyttää ilmeisesti olleen aikomusta edistää senaatin poikamiesten avioitumista, koska kaikki 13 nuorempaa virkamiestä kutsuttiin mukaan. Heistä 10 ilmoitettiin etukäteen tanssilistalle. Kutsuttuina oli 17 senaattoria, joiden 12 naimattomaan tyttäreeseen nuorilla virkamiehillä oli tilaisuus virallisesti tutustua.” (Savolainen 1994:164).

249 Savolainen 1994:164. Betty Bergbom avioitui Gustaf von Troilin kanssa, josta tuli senaattori (1891–1900) veljensä Samuelin (1885–91) jälkeen. Ks myös Savolainen 1994:62–63, kuvio 3.

250 ”Från mitt nöje att vara 17 år [1857/58] räknar jag min balkampanj i de högre skvärerna. Jag var ju dansgalen, och som lyceister subscriberade Axell Laurell och jag, de enda under studentvärdighet, på de eleganta balerna i Oelzes salong o.s.v. Där uppträdde Emelie mycket regelbundet med sin otroligt muntra och käcka och munviga syster Betty, omgifna af ett halft dussin unga gardesofficerare, åt hvilka Betty själfväldigt skrattande kastade flygball med salongsprat. Hon var riktigt bra i det facket: ett strålände glitter på en sommarvik, hvori mörtar och aborrar och gäddor slogo ringar med sina blänkande stjäntar.”

Emelie Bergbomin jäämistä ilman puolisoa on aika ajoin pohdittu. Hän olisi vielä 1850-luvun lopussa ollut sopivan ikäinen avioliittomarkkinoille, mistä kertoo vanhan J. V. Snellmanin osoittama kiinnostus. Vuonna 1856 Snellman oli nimitetty filosofian ja valtio-opin professoriksi. Emelietä koskevissa koskevissa kirjoituksissa esiintyy tieto, että jäätyään 1857 leskeksi yksinhuoltaja J. V. Snellman olisi ehdotanut neiti Bergbomille avioliittoa ja että tämä olisi torjunut kosinnan. Ottaen huomioon vuoden suruajan, tarjous on voinut tapahtua aikaisintaan 1858 tai 1859. Silloin senaattori Bergbomin lapsista nuorimmat olivat jo varttuneempia koululaisia.²⁵¹ Selitykseksi Emelien kieltäytymiselle on tarjottu ”velvollisuuden tunnetta” isää ja sisaruksia kohtaan ja lisätty sitten: ”vaikka hän kunnioittikin Snellmania”.

Emelietä ei ehkä houkutelut ajatus joutumisesta 24-vuotiaana uudelleen suuren lapsijoukon kaitsijaksi. Hän oli nähnyt elinvoimaisen äitinsä rasittuneisuuden ja sairauden ja hoidettuaan omat sisaruksensa hänen olisi pitänyt jatkaa äitinä Snellmanin suurelle lapsijoukolle ja mahdollisesti jäädä yksinhuoltajaksi näille ja tuleville yhteisille lapsille. Emil Nervander on muistanut kuitenkin, että tanssiaisissa Emelie avoimesti esiintyi enemmän Bettyn esiliinana, kuin kilpailijana ja tanssinutkin korkeintaan jonkin ”franseesia jollain täysin kodikkaalla huviretkellä tai saaristolaivalla.”²⁵²

Helmi Krohn on pohtinut Emelien omaa halua perheen perustamiseen – ja on oikeassa todetessaan, miten Emelien kirjeet ovat tavallaan aika ”miehisiä”, niissä on hyvin vähän ”naisellista tunnekokemusten kuvailua” ja asioiden pohdiskelua. Ne ovat erittäin asiapitoisia, niissä hoidetaan käytännön järjestelyjä, intrigoidaan, neuvotaan, huolehditaan – ellei valiteta uupumusta kuten toisinaan ystävätär Betty Elfvingille.²⁵³ Krohn on salaperäinen arvellessaan jotain Emelien pettymyksistä rakkausasioissa.

(E. Nervander → EAH 13.4.1906/101/EAHA/KiA/SKS.)

251 Tietoa kosinnasta ei esiinny Marja Jalavan (2006) tuoreessa Snellman-kirjassa, joka muotoilee ajatuksen edesmenneestä Jeanetesta Snellmanin suurena rakkautena ”sillä leskeksi jäätyään Snellman ei enää avioitunut uudelleen vaan jatkoi yksinkertaista seurapiirejä vieroksuvaan, työlle omistautunutta elämäänsä.” Kodinhoitajaksi pestattu leskirouva Heintzie oli vanhoja ystäviä, ”jonka harvinaista älyä, miehekästä velvollisuudentuntoa, viisautta ja ihmistuntemusta Snellman suuresti kunnioitti.” (Jalava 2006:189) Juuri tällaisen paikan myös Emelie olisi voinut täyttää – sillä näitä ominaisuuksia aikalaiset myös häntä kuvatessaan korostivat.

252 ”Och Emilie – hon uppräddade då, 1857 ehuru blott 23 år med öppen flagg som förklåde åt sin 20 åriga syster. Jag minnes mig aldrig ha sett henne på bal i någon dans, kanske i någon fransäs på någon alldeles hemtreflig lustfärd eller s[k]jergårdsbåt. Ej heller har jag sett henne göra en min att sitta ned på en pianostol, och hennes alltid krångliga hals fritager från misstanken att hafva drillat. Dock känner jag ju ej hennes barndom. Då hon berättade mig om Karls vackra sångröst som barn, kom hon aldrig fram med minsta vink om någon sådan i hennes strupe.” (E. Nervander → EAH 13.4.1906/101/EAHA/KiA/SKS.)

253 Krohn H 1917: 30–31.

Että hänenkin elämässään oli aika, jolloin hän kohtalolta toivoi jotakin enempää kuin mitä hän lapsuudenkodissaan saattoi osakseen saada, on jokseenkin varma; mutta tämä toivo muuttui katkeraksi pettymykseksi, kun hän huomasi tuhlanneensa parhaimmat tunteensa henkilölle, joka ei ollut niiden arvoinen. Mitään lähempiä tietoja tästä ei kuitenkaan ole olemassa, eikä hän itse koskaan asiata kosketellut. Mutta koko iäkseen Emilie Bergbom jäi naimattomaksi.²⁵⁴

***Ljuksialas ros* -näytelmä syntyy Vuosaarella 1858**

Etsiessään perheelle kesänviettopaikkoja Helsinkiä ympäröivältä maaseudulta isä Bergbom ja Emelie hänen apunaan turvautuivat jälleen Nordsjön eli Vuosaaren kartanon omistajan perheeseen. Tuolloinen isäntä oli valtioneuvoksen sisaren lankomies A. J. Chydenius ja heillä Bergbomit viettivät ainakin jonkin ajan kesästä 1852, mahdollisesti myös 1856.²⁵⁵ Kaksi vanhinta Chydeniuksen pojista olivat Emelien ja Bettyn ikätovereita, mutta tytär Emilia Chydenius taas vuoden Karlia nuorempi. Isäntäperhe oli vuonna 1857 menettänyt 15-vuotiaan poikansa.

Karlilta on säilynyt yksi Vuosaarella kirjoitettu päiväämätön kirje, jonka ajoitus voidaan kuitenkin päätellä kevätkesäksi 1858.²⁵⁶ Kirjeen on saanut koulutoveri ja naapuri Johan August Florin, näytelmiä harrastava henkiystävä (fidokamrat), jolle Karl leikkiä laskien antaa pitkät ohjeet siitä, mitä koulukirjoja ja muuta tämän pitäisi tuoda tullessaan kaupungista hänen vieraakseen maalle Vuosaareen.

Karl Bergbomin lyijykynällä kirjoitettu ”billetdoux” eli ”rakkauskirje” koulutoveri J. A. Florinille on touhukas litteräärin neron tuote: itsevarmasti huoleton

254 Krohn H 1917:31. Tiedon täytyy olla Augusta af Heurliniltä. Kuka tämä mahdollinen kumppani voisi olla, on epäselvää. Myös Jaakko Forsmanin nimi on esitetty arvailuissa.

255 Kartanon isäntä oli revisio-oikeuden ylikomissaari, Anders Johan Chydenius (1795–1865). Puoliso Sofie Chydenius (s Enbom, 1811–1886) hoiti miehensä kuoleman jälkeen perheen omistuksessa ollutta Simeliuksen ja perillisten kirjapainoa, jonka toimitusjohtajaksi siirtyi tytär Emilia Chydenius (1844–1905) äitinsä jälkeen. Perheen molemmista pojista tuli professoreja. Chydeniuksen perhekunta piti Nordsjön kartanoa hallussaan vuodet 1845–1873. Bergbomien perhe vietti siellä ainakin kesää 1852, päätellen kirjeestä, jossa Johan Erik kertoi veljelleen juuri juhannuksen alla lähtevänsä viettämään sitä Nordsjöhön. (J.E.Bergbom → C. G. Bergbom, 23.6.1852/mapp 3/C. G. Bergboms Arkiv/BB.113/ms/KK.) – Rakennus on nykyisin Helsingin kaupungin päiväkotina.

256 KB → J.A.Florin s.d. [1858?]/vol 1./FloSA/ms/ÅAB. Karl pyysi siinä Ellendt-Dahlströmin *Latinan kielioppia*, jota käytettiin läpi vuosien Helsingfors Lyceumissa, mutta Karlin pyyntö, että Florin toisi Ciceron *Archi poëta* -puhetta ja sen eksplikaatiota koskevat muistiinpanonsa, puhuu sen puolesta, että kyseinen Vuosaaren kesä olisi jo 1857. Se selittyisi sillä, että Karl vasta kouluun VII luokalle mennessään opiskelisi tätä normaalisti jo lyseon kuudennella luokalla käsiteltyä tekstiä Ks. Leinberg 1866:110. Karl olisi siis joutunut kesällä 1857 preppaamaan itseään pyrkiessään lyseoon suoraan seitsemännelle luokalle. Mutta on myös perusteluja sille, että kirjeessä suunniteltu kesä oli vasta 1858, VII ja VIII luokan välissä. Karl on nimittäin voinut saada vielä vuoden koulua käytyäänkin lisätehtäviä erityisesti latinasta.

niinkuin henkisille harrastuksille omistautuneen 14–15 -vuotiaan pojan kirje voi olla. Sitä sävyttää hauska nonchalanssi, jolla hän oli unohtanut huolehtia mukaan opettajien määräämiä ja etenkin ikäviä latinan ja venäjän kirjoja. Niiden etsimiseen ja tuomiseen käytetään ystävää vailla mitään pahoitteluja. Kirje käy varhaisesta näytöstä eräisiin myöhemmin esitettyihin syytöksiin siitä, että ”Bergbomit osasivat aina käyttää muita hyväkseen.”²⁵⁷ Kielten preppaus näyttää kesän pääohjelmalta.

Helsingin teatteritarjonnaltaan aktiivisen kevätkauden 1858 jälkeen ei ole ihme, että 15-vuotias Karl on alkanut hautoa ideaa historiallisesta näytelmästä, sellainen tuli jokaisen itseään kunnioittavan litteratöörin laatia. Tietoisuus kirjailijankutsumuksestakin on selvä: Karl kertoo ”kulkevansa raskaana uudesta näytelmästä”. Kirjeessä on 5 jälkikirjoitusta (postskrifter/posskriter = pilakirjoitusta) kaikki eleganttia vitsailua mytologis-pastoraalisin allekirjoituksin. Bergbomin kolmas tunnettu nuoruuden kirje on monipuolinen tyylinäyte puhekieltä matkivine huudahduksineen. Carl houkuttelee ystäväänsä hyvällä viiillillä ja Stagneliuksen runoilla sekä Leisteniuksen hupaisalta vaikuttavalla (mutta opettavaiseksi tiedetyllä) kertomuksella *Ynglingen*.

Bäste Flotte

Enligt löfte skrifver jag nu till dig en billetedoux för att göra dig bekant med lokalen. Byggningen omgifves på ena sidan af en naturlig löfskogs-park, på den andra af åkerfält hvilka dock i fjerran blåna uti mörkgröna barrskogar.

För öfrigt har jag någonting att be dig utträtta. Tag med dig

1 Vårt engelska lexikon ty Emelie behöfver det.

2. [M. W. v.] Dübens Naturliga System

3. Ellendt [-Dahlström]s Latinska Gramatik.

4. Alla Ryska Ordböcker till Baranowski[s Krestomati = lukemisto].²⁵⁸

5. De noter du tycktes hafva till [Ciceros tal pro] Archia Poéta.

6. Naturens bok af Topelius (Emelie och jag hålla folkskola)

7. Ord till Kalevala.

257 Mittakaavaltaan eri luokan asioita toki, mutta yksi seurattavia teemoja. (ks esim. Hanna Ongelin → C. E. Aspelund, 5.2.1890/DivBrev/Varia1/ms/KK)

258 S. I. Baranovskin *Krestomatia* eli lukemisto on ollut venäjänkielen uusi kurssikirja. Baranovski oli yliopiston ylimääräinen professori, venäjän tuntija, joka lisäksi oli vuodesta 1851 alkaen istunut sensuurikomitean jäsenenä eli yhtenä sensoreista. (83/25.9.1851/Ca12/SK pk/PYHA/KA)

8. Benwalls statistiska papper.
 9. Solen sjunker [=pjäs om Gustaf I Vasa] (jag har glömt min i staden).
 10. Lifvet En Dröm och hvad andra muntrations böcker du kan hitta. Engelska Lexiconet, Naturens bok och Ryska Ordböckerna kan du så fort som möjligt skicka till Moster Sanmark; de öfriga får du hemta med dig sjelf när du kom ut hit till Nordsjö. Calle

1 P.S. Kom så fort som möjligt hit ty:

”Om dagen vid mitt arbete är du uti mitt sinn
om natten drömmer jag om enda vännen min” Atlanta

2 P.S. Som lockelse medel finnes här utmärkt goda filbunkar och Stagnelii arbeten. Pollio

3. P.S. Här i posskriften ska’ jag säja däjä
Att jag går hafvande (för guss skull säj det äj åt någon) mäd en ny theaterpjes. I tvänne akter. Urtica

4. P.S. Här finnes en utomordentligt rolig muntrationsbok som heter Ynglingen af Leistenius. [tryckt hos Simelii arfvingar 1847] Alexis.
Galathéa, Atlanta, Urtica, Pollio, Begina, Johan, Stefano, Oihonna, Alexis
Carl Johan von Bergbom-Zurbeskrank ²⁵⁹

Kirjeessä on seikkoja, jotka viittaavat kesään 1858. Draamallis-kirjallisten töiden avainsana on Erik XIV sekä tämän ja Kaarina Maununtyttären poika. Näytelmäkirjailija Börjessonilla oli julkaistuna näytelmä *Erik XIV:s son*, aiheena prins si Kustaa Eerikinpoika, jonka hänen setänsä kuningas Juhana III perimyssyistä karkotti Ruotsin maaperältä. Prinssin äiti, Kaarina Maununtytär asui Suomessa Kangasalan Liuksialan (Ljuxiala) kartanossa eikä saanut lupaa tavata poikaansa Suomen maaperällä. Börjessonin näytelmässä äidin annettiin ottaa laiva ja matkustaa Sigrid-tyttärensä kanssa tapaamaan häntä Räveliin eli Tallinnaan. Yksi Börjessonin näytelmän kohtauksista tapahtuu Liuksialassa ja yksi Tallinnassa, loppuosa keskittyy Moskovaan, missä Venäjän vallanperimykseseen sekaantuvan Kustaa Eerikinpoika Vaasan rakastettuna esiintyy Boris Godunovin tytär Axenja.²⁶⁰

Lyseolainen Karl Bergbom oli luultavasti lukenut Börjessonin tämänkin näytelmän tai se on ollut hänellä mukana, sillä kirjeessä hän pyysi Florinia tuomaan

259 KB → J. A. Florin s.d. [1858]/vol 1./FloSA/ms/ÅAB. Huom. Talon emäntä hoiti perikunnan ylläpitämää kirjapainoa Simelii arfvingar.

260 Börjesson 1847. Ljuxiala-kohtauksessa maalaistytöt laulavat 'Velisurmaajan' säkeitä ruotsiksi – Suomi-eksotiikkaa siis.

samana keväänä Esplanadi-teatterissa nähdyn *Solen sjunker* -näytelmän, jossa Erik XIV:n sisarella, prinsessa Cecilia Vaasalla oli keskeinen osa.

Toinen näytelmä, jonka Karl pyysi Florinia tuomaan oli Calderónin *Elämä on unta*. Sekin liittyy Erik XIV:een, kuten Fredrik Cygnaeus vuonna 1853 julkaisemassaan luennossa toteaa. Tämän ajatuksen Bergbom on tuntenut. Cygnaeus toisti siinä aiemminkin esitetyn käsityksen, että Espanjan barokin avainnäytelmä olisi hakenut inspiraatiota muun muassa niistä tarinoista, jotka Erik XIV:n traagista hahmoa 1600-luvulla Euroopassa olivat ympäröineet. Espanjan suunnasta oli yhdentekevää oliko tapahtumat sijoitettu Ruotsiin vai Puolaan, kuten ne Calderónilla ovat.²⁶¹

Kaarlo Bergbomin arkistossa on kaksinäytöksinen runomuotoinen käsikirjoitus *Liuksialas ros* [*Ljuxialas ros*], josta on olemassa myös ensimmäisen näytöksen käsikirjoitusversio.²⁶² Sen päähenkilö on samainen Kustaa Eerikinpoika Vaasa, joka tulee salaa tapaamaan äitiään Liuksialaan ja rakastuu kansantyttyöhön. Aspelin olettaa, että se olisi vasta opiskeluvuoden tuotantoa ja sanoo siitä säilyneen puhtaaksikirjoitetun version olevan Nervanderin käsialaa. Aspelin on merkinnyt ajoitukseksi 1860, mille hän on ottanut vahvistuksen vanhan Nervanderin kirjeestä.²⁶³ Tässä asiassa Nervanderin muistikuvat ovat osin hataria. Vuosi 1860 on nimittäin

261 Cygnaeus F, *Samlade Arbeten* III:3–91, sis. artikkelin vuodelta 1853 ”Konung Erik XIV som dramatisk karaktär.” Esitelmässään Cygnaeus kylläkin esitti moitteita myös Börjesonin näytelmästä *Erik XIV*.

262 Augusta af Heurliniltä saamastaan käsikirjoituksesta mainitsee EAH kirjeessään Jalmari Finnelle 6.5.1906 (Kirjek 1/PR160/mf/JaFiA/KA). – Tekstit sijaitsevat A541/KBA/KiA/SKS. Käsikirjoitusversiossa (I näytös) on käytetty senaatin stanssattua paperia. Vihtori Laurila arvelee EAH:ta seuraten, että koko näytelmän puhtaaksikirjoittaja olisi ollut Nervander. Vuonna 2010 KiA:ssa oleva puhtaaksikirjoitettu versio on kuitenkin samaa tiettävästi 1920-luvun tasaista käsialaa, jolla eräitä kirjekopioita ja muutakin on puhtaaksikirjoitettu arkistoon. Sen kannessa on tekijämerkintä *C. J. B. 1860*. Tämän uuden puhtaaksikirjoituksen pohjana täytyy olla tutkijoiden mainitsema Nervanderin käsialalla kirjoitettu kappale, jossa epäilemättä on ollut sama merkintä kirjoitusajasta, eräänlainen päiväys tuolloin päivitetylle versiolle. Laurila (1934:284) arvottaa teosta ja puhuu siksi ristiriitaisesti toisaalta ”ensimmäisen ylioppilasvuoden tuotteesta” ja toisaalta ”konventtiaikaisesta” kirjoituksesta. Jo EAH1:70–72 esitti, että *Liuksialan ruusu* liittyisi vasta 1860 alkaneeseen ystävytyteen Nervanderin kanssa ja että tämä siksi olisi kirjoittanut sen puhtaaksi senaattorin paperille. Nervanderin tekemä puhtaaksikirjoitus ja päiväys eivät sulje pois *Liuksialan ruusun* varhaisempaa syntyaikaa.

263 E. Nervanderin vanhuudenkirjeen kohta EAH:lle kuuluu näin. ”Liuxialas ros” – efter vårt gamla skriftsätt – hörde ej, så vidt jag vet till den Florin-Bergbomska tiden. Styckets scener, en efter en, intresserade oss yngligar mycket – jag började samma år dikta lyrik, och samma år gaf mig ”Margrete”. [EN:n *Margareten* syntyy ajoittuu vuosille 1860–1862.] På uppförandet af stycket torde vi ej mycket tänkt, men jag skulle tro att trycksvärtan lekte mig i hågen, ty på våren 1860 hade den preparerat för offentligheten en dikt af mig. Bergbom hade ej dille åt det hållet. Styckets innehåll föresvävar mig dunkelt. Det försvann snart nog, för andra planer, ur vår intressesfär, men [Otto] Florell, student 1861 vid h[istorisk-]f[ilologisk fakultet] plågade ännu en tid på harmlöst skämtsamt sätt Bergbom med att stundom hälsa honom såsom Liuksialas ros. Jag tror det fanns rätt nätta lyriska strofer à la Gabriel Lagus i det stycket. (E. Nervander → EAH 16.4.1906/101/EAHA/KiA/SKS)

se, jolloin Nervander sanoo lähemmin vasta tutustuneensa Bergbomiin, joten hän ei ole voinutkaan tietää tai muistaa näytelmän syntykontekstia.²⁶⁴ Keväällä 1860 *Liuksialas ros* luettiin Pohjalaisen osakunnan kokouksessa ilmeisesti juuri Nervanderin rohkaisemana. Näin ollen hän olisi tehnyt puhtaaksikirjoituksen joko luentatilannetta tai viimeistään siitä osakunnan lehteen arvostelun kirjoitettavaa J. W. Calamniusta varten, mikä on todennäköisempää, sillä arvostelun viipymisestä Calamnius syytti sitä, ettei hänellä ollut lopullista tekstiä käytettävissään.²⁶⁵ Karlin Florinille lähettämän kirjeen antamalla maamerkeillä täytyy *Liuksialan ruusun* syntyajankohtana pitää Vuosaaren kesää 1858, ja biografian konventiolla leikkien sitä voisikin nimittää ”Karlin ensimmäiseksi näytelmäkesäksi.” Koululaisvuosiin näytelmätekstin ankkuroi myös sen tietty ”lapsekkuus,” josta sitä ankarasti osakunnassa moitittiin.

Oopperalibrettoa muistuttavassa näytelmätekstissä ulkomailla ”harhailemaan” tuomittu Prinssi Gustaf on ystävänsä kanssa matkustanut salaa Suomeen vuonna 1588, voidakseen vielä tavata äitinsä. He ovat nyt tuntemattomina Liuksialan mailla Kangasalla. Gustaf ylistää Henrikille ”kotimaansa” kauneutta ja he vannovat ystävyyttä toisilleen. Kansan tyttö Anni tulee mökistään poimiin kukkia, ja Gustaf jatkaa hänen liehakointiaan hehkuvalla runoudella.

ANNI: O hur gerna vore jag en blomma
 Invid bäcken, en blomma röd,
 Om på ängen blott du ville komma
 Plocka mig, fast det blef min död [– –]

264 Faktan aihioiksi kelpaavia tietoja Nervanderin Aspelinille lähettämässä kirjeessä ovat 1) Nervanderin arvelu, että se ”sikäli kuin tiedän” ei kuuluisi Florin–Bergbom kauteen, mutta siitä EN on epävarma; 2) näytelmän ”kohtaukset kiinnostivat meitä nuorukaisia paljon”, tarkoittaako se sitä, että Osakunnassa keväällä 1860 pidetty luenta ehkä oli tunnelmaltaan myönteinen (tai Nervander tulkitse sitä oman innostuksensa takia niin). 3) Mutta näytelmä sai murskaavan arvostelun J. W. Calamniukselta, joten ”sitä ei ajateltu ylioppilaspireissä esitettäväksi” varsinkaan murskakritiikin jälkeen; 4) Nervander ei muista näytelmän sisältöä, mutta kyllä sen, että siinä oli sievää lyyristä osaamista; 5) Otto Florell kiusoitteli Karlia nimittämällä tätä Liuksialan ruusuksi. Mikään näistä vanhan Nervanderin muistamista asioista ei kumoa oletusta siitä, että se valmistui jo kesällä 1858.

265 Vuosi 1860 on se, jolloin Nervander tutustui Bergbomiin ja he ovat voineet aloittaa toistensa aiemman kirjallisen tuotannon vertailun. Nervander on voinut ihastua tekstiin ja ehdottaa sen lukemista osakunnassa, jonka kokouksia muutenkin leimasivat kirjalliset harrastukset. Luennassa (25.3.1860) ei ollut paikalla paljon ihmisiä ja tunnelma tilanteessa saattoi olla ystävällinen. Karl luki tekstin varmaankin omista versioistaan, mutta puhtaaksikirjoitus tarvittiin, jotta se voitiin arvostella *Samps Pellervoisessa*, osakunnan käsinkirjoitetussa lehdessä. (*Samps Pellervoinen* -lehden numerot 14–19/1860/Fa1/PohjO/ms/KK.) Kriitikko Calamnius puolusteli sen viipymistä joitain viikkoja sillä, että hän ei ollut saanut puhtaaksikirjoitettua tekstiä. Se selittää Nervanderin valmiuden puhtaaksikirjoittaa Bergbomin teksti vasta tuon luennan jälkeen, Kenties Karl itse ei olisi välittänytäkään asiasta. Vanhana Nervander ei näytä muistavan teoksen saamaa sarkastista kritiikkiä. Selitys unohdukseen voi olla huono omatunto, suhteessa Karliin.

GUSTAF: Huru gerna ville jag ej vara
 Blott en susande vestanvind!
 Omkring dig jag skulle ensamt fara,
 Kyssa tåren ifrån din kind.
 Flägta svalka åt dig skulle jag så sätt
 Kyssa dig till sömns med susning hvarje qväll
 Huru skönt vore lifvet då!
 Ack! den som ändock finge lefva så!²⁶⁶

Näytelmä sisältää teknisiä kömpelyyksiä, epäloogisuutta paikallisuuksissa, saapumisten ja poistumisten motiivointi on puutteellista ja tuon tuostakin seuraa tunteellisia monologeja, joko lyyrisiä tai kostonhimoisia, jotka pysäyttävät toiminnan tai unohtavat viisi muuta henkilöä seisomaan näyttämölle ilman toimintaa.

Bergbomin äidin kuolemasta oli vasta neljä vuotta. On helppo nähdä 15-vuotiaan äidittömän kirjoittajan samaistuminen ulkomaita kiertävään orpoon prinsisiin. Hämmentävä yksityiskohta on, että Kaarina Maununtyttären sanotaan olleen pitkään sairaana, mutta nousseen juuri sairastuoteeltaan, joten prinssi saattoi kotiin palatessaan nähdä äitinsä voimissaan. Karl oli vain muutamaa vuotta aiemmin lapsen kirjeessä halunnut tulla lääkäriksi, joka nostaisi äidin sairastuoteelta.

Kirjoittamisen ajankohtaa 1850-luvun puolelle vetää myös *Liuksialan ruusun* läheisyys Topeliuksen kirjoittaman ja harrastajien vastikään esittämän Helsinkiin sijoitetun nuorisonäytelmän kanssa. Keväällä 1858 oli juuri esitetty *Skärgårdsäfventyr*, jossa prinssi kohtasi saaristolaisyttöön Degeröllä eli Laajasalossa. *Liuksialan ruusuun* tuli näin myös toinen ajan polttava teema, säätyläispoikien ja kansantytöjen suhde sekä siihen kytkeytyvä ”uhkaavan ja mustasukkaisen kansanmiehen teema”. Tässä renki E[e]ro on valmis antamaan prinssin ilmi. Gustafin on pakko lähteä, Anni ja E[e]ro voivat mennä toisilleen.²⁶⁷

266 Sivun 6 *Ljuksialas ros*, A541/KBA/KiA/SKS.

267 Gustaf kertoo Annille omasta onnettomasta lapsuudestaan, isänsä vankeudesta, surusta ja murheesta elämäntovereina. Anni taas kertoo isänsä olleen Erik-kuninkaan palvelijana Turussa ja muistaa sieltä lapsuudessaan leikkineensä prinsessa Sigridin ja prinssi Gustafin kanssa. Gustaf ”varastaa suudelman”, mutta metsästystorven signaali pakottaa Gustafin piiloutumaan. Ero [Eero], Annin sulhanen saa kuulla, että Annin tapaama nuorukainen on salaa Suomessa oleva prinssi Gustaf ja arvaa, että Anni rakastaakin tätä. Anni vakuuttaa, että Gustaf on vain prinssi ja lapsuuden ystävä, ei rakkauden kohde. Kaarinalle ja Sigrid-sisarelle Gustaf ilmoittaa rakastavansa Annia ja pyytää äidiltään siunausta. He lähtevät Liuksialan ”linnalle”. E[e]ro tulee sotilaitten kera aikeissa pidättää prinssi. E[e]ro määrää sotilaat vartioimaan Annia, joka puhkeaa monologin siitä, miten onnettomalta hänen morsiuspetinsä näyttää, hiekkiaan ja maahan se pedataan. Toisessa näytöksessä kuningatar ja pastori varoittavat, että ”grevarne

Aspelin-Haapkylä ohittaa teoksen lapsellisen romanttisena ja siteeraa siitä Annin ”kansanrunoa muistuttavan” valittavan ja kauniin jakson. Valinnan voi nähdä osana hänen pyrkimystään rakentaa Bergbomille fennomaanis-talonpoikainen predestinaatio.²⁶⁸ Vihtori Laurila löysi tämän ”lyyrillisen, soreakielisen ja höllärakenteisen” näytelmän juonenkuljetuksessa samankaltaisuuksia F. Berndtsonin *Ur lifvets strid* -näytelmän henkilöasetelmiin, mutta vertailu on tehty ulkoisin ja melko epäolennaisin perustein.²⁶⁹ Laurila on oikeassa silti sanoessaan:

Siinä on niin kuin tavallisesti poikien näytelmäyrityksissä enemmän teatteria kuin elämää. Näkee että tekijä ei ole vielä täysin hallinnut lyyrillisen näytelmän arkapintaista tekniikkaa eikä välttänyt näistä kummelluksista syntyvää komiikkaa. Mutta näytelmässä viehättää lapsellinen hartaus ja oikeamielisyys. Luettuna se vaikuttaa kaikkein välittömimmältä Bergbomin näytelmistä. Samalla se on rajapyykki seitsettoistiaan [p.o. 15-vuotiaan] tekijänsä elämässä.²⁷⁰

Vihtori Laurila havaitsi, että läpi Bergbomin kirjallisen tuotannon päähenkilöt tai rakastavaiset joutuvat eroon toisistaan, eikä [heteroseksuaalinen] rakkaus toteudu.²⁷¹ Sitä paitsi äidin kohtaaminen oli se episodi, joka Bergbomin Kustaa-prinssiä kiinnosti, ei niinkään talonpoikaistyttö Anni, tuo Liuksialan ruusu; ei myöskään Venäjän prinsessa, kuten Börjessonin näytelmässä *Erik XIV:s son*.²⁷²

af Kangas”, ovat tulossa vangitsemaan Gustafia ja miettivät kartanon puolustamista. Anni kertoo E[erik]
ron asettamasta ansasta, josta Gustaf voisi paeta hänen mökkinsä takaa metsäpolkua pitkin. Gustaf ottaa
hätäiset jäähyväiset, Anni antaa villiruusun mukaan, joten pois kiihruutava Gustaf ylistää maata povellaan
ruusu Liuksialasta.

268 ”Min brudsäng jag bäddar i svartan mull /Bland blommorna nere på ängen, /Der liljorna stå med
kronor af guld /Och vinden framsusar af vållukter full /Från häggarnas doftande hängen. /Der bortflyr
väl natten, der kommer väl dag, /Der får jag väl slumra, som brud också jag, /Bland blommorna nere på
ängen.” (EAHI:72av.)

269 Laurila ajoittaa näytelmän vielä vuoteen 1860 ja olettaa tekijän 17-vuotiaaksi. Laurila, pro gradu
1927:13 alk./kuori 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS; Laurila 1934:284–285.

270 Laurila, pro gradu 1927:14–15/kuori 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

271 Laurila analysoi Bergbomin teosten asetelmia: ”Tämä päähenkilöiden johtaminen eroon toisistaan,
heidän kohtalojensa romanttinen traagillistaminen toistuu Bergbomilla eri vivahduksin ”Pombal och
jesuiterna” ja ”Paola Moroni” -näytelmissä sekä ”Julian” ja ”Sydämmiä ihmistelmässä” -novelleissa. Se
romanttis-antiteettinen tapa, millä hänen esikoisnäytelmässään naispäähenkilö sovittaa erehdyksensä:
uhraten rakkautensa, on häntä varmaankin miellyttänyt, koskapa hän ”Pombal och jesuiterna” näytel-
mässä on kehitellyt samalla tavalla erään naishahmon: Siinä Theresia pelastaa rakastamansa miehen
(Lafoensin) hengen uhraamalla oman rakkautensa.” (Laurila 1934:284–285)

272 Ei voi välttää ajatukselta, että Bergbom on kirjoittanut suomenmaalaisen ”Gegen-Entwurf”,

Liuksialan ruusua on arvatenkin esitetty Vuosaaressa ennen kesän päättymistä. Nuorison kesänviettoon ja ulkoilmateatteriin se olisi sopinut saman tien, ruohokentät ja metsänlaidat tapahtumapaikkoina. Asiaa ei voi varmentaa, mutta miksi tämän kesäisen näytelmän olisi pitänyt odottaa pimeneviä syysiltoja ja Pihlflychtin talon kotinäytäntöjä.

Abiturientti ja Charlotte Forsman 1858–1859

Lokakuussa 1858 alkoi teatterinjohtaja Otto Anderssonin kolmas sesonki Helsingissä.²⁷³ Suurisuuntaisista historiallisista näytelmistä nähtiin Alexandre Dumas'n *Drottning Margot och hugenotterna*. Topelius moitti tätä Pärtyilyön verilöylystä 1572 kertovaa draamaa sekavaksi ja mahdottomaksi.²⁷⁴ Muutenhan se edusti historiallisen näytelmän genreä, jonka aika ei vielä ollut kokonaan ohi. *Papperslyktan* pohti sitä, miten historiaa tai ”maailmankoneistoa” oikeastaan ohjaa ”sattuma ja tilapäisyys”. Pukujen ja ylöspanon historiallista tarkkuutta leimasi kiitettävä huolenpito. Näyttelemine oli elävää ja vireää (raskt), kuten tällä ryhmällä on tapana.²⁷⁵

Tässä esityksessä Karl Bergbomin tietoisuuteen astui uusi henkilö: prinsessa Margot'ta (Marguerite de Valois'ta) näytteli Anderssonin tuore kiinnitys Tukholman teatterikoulusta, neiti Hedvig Charlotte Forsman, jonka ensimmäinen ammattivuosi Helsingissä 1858–59 tarjosi joukon hyviä rooleja. Niissä oli jo kaikkea sitä, mille hänen maineensa seuraavalla vuosikymmenellä rakentui. Neiti Forsman sai Karlin abiturienttivuoden aikana näytellä *Kotiopettajattaren romaanista* tehdyn *Jane Eyren*. Sitä Topelius ylisti.²⁷⁶ Forsman näytteli nimiroolin myös jatko-osassa *Janes mission*. Yleisö ei väsynyt huutamasta häntä esiin.²⁷⁷

vastaluonnoksen Börjessonin näytelmälle *Erik XIV's son* (1847) käyttäöksemme Brechtin 100 vuotta myöhempää termiä. Ruotsinmaalaisessa näytelmässä nähdään myös Ljuxiala, jossa maalaistytöt laulavat 'Velisurmaajan' alkusäkeitä ruotsiksi ja Karin Månsdotter ja tytär Sigrid pyytävät lupaa prinssi Gustafille vierailulla Ruotsin valtakunnassa. Sitä Klas Fleming, Sigismundin edustajana ei salli, mutta ei estä kuningatarta matkustamasta Rääveliin poikaansa tapaamaan. Kohtaus äidin ja pojan välillä tapahtuu siellä (Börjesson 1847). Arvid Mörne (1909:97) pitää Börjessonia tärkeänä kirjailijana myös Wecksellille: vanha ja nuori kollega olivat lähelle toisilleen kirjojaan.

273 Seuruetta on ollut tapana moittia tasapaksuksi verrattuna Edvard Stjernströmin teatteriin. Voi ajatella myös, että Andersonilla näyteltiin kenties huolellisemmin ja matalammalla profiililla. S. G. Elmgren antaa tiedon, jonka mukaan Andersson itse lähinnä istui päivät kapakassa ja että käytännössä esitykset ohjasi Wilhelm Åhman, joka pian otti seurueen omiin nimiinsä ja palasi monena vuonna Helsinkiin. (Elmgren 1939:287, 22.1.1858.)

274 Vasenius/Topelius 1916:216.

275 *Papperslyktan* 31.1.1859.

276 *HT* 13.10.1858.

277 *Papperslyktan* 1.12.1858.

Topeliukselta hän sai kiitosta erityisesti ”todesta” ja ”lämpimästä” tavasta näytellä.²⁷⁸ Yrjö Hirnin mukaan neiti Forsman oli tullut kapellimestari Filip von Schantzin kautta esitellyksi Helsingin taiteilijapiireissä ja saanut asua taidemaalari Magnus von Wrightin perheessä, kuin talon tytär. Hänelle ehdotettiin jopa rauhallista elämää ”perhetyttönä”, ettei tarvitsisi rasittaa itseään teatterityöllä. Hirnin mukaan ”onneksi” olivat olemassa Topelius ja Cygnaeus, jotka kannustivat häntä taiteellisella uralla. Cygnaeus vaikutti siihen, että tämä kauden 1859–60 saattoi opiskella Pariisissa.²⁷⁹ Hänestä haluttiin näin taiteilija Helsinkiin.

Joidenkin mielestä hänen näyttelemiseensä kaipasi tosin enemmän tuoreutta ja luonnollisuutta.²⁸⁰ Arvostelijantyönsä jättävä Topelius kirjoitti Forsmanista keväällä 1859, kun tämä oli saanut paljon yleisön suosiota ja rohkaisua. Vasta ahkerana ja nöyränä hän voi kehittyä ”todelliseksi näyttelijättäreksi.”

Hon saknar ännu mycket: plastik i hållning och rörelser, nyansering af rösten, studium af karaktärerna. Hennes spel är ännu mera en aning, än en tanke. Men hon äger den fond som behöfs: hufvud och hjärta, finhet och kraft, förmåga att individualisera.²⁸¹

Tällä kaudella Bergbom kohtasi myös erään naiskirjallisuuden avainteoksen, *Syrsanin* (*Die Grille, La cigale*, suomeksi *Sirkka*), Georges Sandin kertomuksesta *La petite Fadette* tehdyn näyttämösovituksen. Kylän ulkopuolella mummonsa kanssa elävä orpo tyttö ei ole mieluinen miniähdokas lähikylän varakkaalle taiteilijalle, jonka molemmat pojat tuntevat vetoa tyttöön. Näytelmä sisältää myös tanssikohtauksen, jossa veljekset salaa katselevat, kun ”luonnonlapsi” Fadette

278 ”Därom säges: ’Vi tveka ej att kalla mad:lle Forsmans utförande af denna roll i de flesta partier, och särdeles i det stumma spelet, utmärkt . . . Mad:lle Forsmans stumma spel – särdeles där gester är fullt afrundad – vittnar här om en så sann och så varm uppfattning, att det i hög grad lifvat vår annars ej lätt eldfångda publik, och de talrika bifallsyttringar, som härvid egnats mad:lle F. och hr. Åhman, ha varit i allo berättigade. Stycket gafs äfven för öfrigt med god ensemble.’” (Vasenius/Topelius 1916:187.)

279 ”När hon år 1859 hade genomgått en svår sjukdom, försökte några av hennes vänner förmå henne att övergiva det ansträngande arbetet vid teatern, och dåvarande överdirektören, sedermera verkliga statsrådet Claës Wilhelm Gyldén erbjöd sig t.o.m. att adoptera henne, om hon blott gick in på att utbyta livet vid teatern mot den trygga tillvaron som familjeflicka i ett burget hem. Lyckligtvis hade mlle Forsman tvenne andra mäktiga beskyddare, Fredrik Cygnaeus och Zachris Topelius, som omhuldade henne just i hennes egenskap av konstnärinna och som gladde sig när hon hösten 1859 sattes i tillfälle att under hela den följande vintern bedriva teaterstudier i Paris och som använde allt sitt inflytande för att efter studieårets slut få henne återbördad till den svenska scenen i Helsingfors.” (Hirn Y 1949:302.)

280 *Papperslyktan* 23.5.1859.

281 ”Hon skall gå långt, om hon utvecklar dem och får tillfälle att resa utrikes.” (Vasenius/Topelius 1916:191–192.)

purkaa hämmennystä ja rakkauden kokemustaan. Paljastuu, että Fadetten nimellä on tallella rahavaroja, jotka tuntematon lahjoittaja – arvatenkin tytön varakas biologinen isä – on jättänyt tämän myötäjäisiä varten. Näytelmän loppu on siis onnellinen. Saksalaisen Charlotte Birch-Pfeifferin näyttämösovitusta tarjosi hyvät naisroolit, uhmaa, ylpeyttä ja itsenäistyvää tyttöä, joissa sosiaalisesti halveksittu saa voimaantua. Se näyteltiin tällä kaudella kymmenen kertaa²⁸² ja Hedvig Charlotte sai yhden suosikkirooleistaan.²⁸³ *Sirkka* oli Suomalaisen Teatterin esityksenä inspiraatioksi vielä nuorelle Minna Canthille (1877).

Karlin teatterikäsitys ja näyttelijäihanteet muovautuivat näinä vuosina. Pietarista käsin saapui saksankielinen näyttelijä, Louis Kühn esiintyen maaliskuussa 1859. Kühn esitti maailmankirjallisuuden keskeiset dramaattiset miesroolit.²⁸⁴ Näidenkin kokemusten on täytynyt olla merkittäviä myöhemmän ns. ”Bergbomin suuren romanttisen tyylin” hahmottumiselle. Kesäkuun puolivälissä Anderssonin–Åhmanin teatteriseurue poistui kaupungista, paitsi neiti Forsmania, joka *Papperslyktan*-lehden mukaan ”jäi kaupunkiin herra Liebertin kuvaamina valokuvina, joita saa ostaa Sederholmin liikkeestä.”²⁸⁵ Bergbomilla oli siis tulevan teatteriohjelmiston tuntemuksen kannalta jälleen antoisa teatteritalvi 1858-59, vaikkei hän itse sitä vielä tiennyt.

Kevät oli aktiivinen myös seuranäytäntöjen kannalta. Topeliuksen *Veteranens jul* esitettiin helmikuussa 1859 ensi kerran julkisesti hyväntekeväisyystarkoituksessa. *Sotavanhuksen joulu* on pieni moraliteetti, tai ”moraletti” niin kuin Topeliuksen jutut usein ovat. Huolenpitoa vaille jäänyt kurjasti elävä Suomen

282 ”Sedan *Syrsan* gifvit nio goda hus inom en sejour, [...] blef mad:lle Forsman denna kväll [i sin recett/lahjanäytöksessä] med stor entusiasm tre gånger framropad och hälsad med ett regn af buketter, hvilka denna årstid varit lika sällsynta på scenen som ute bland drifvorna.” (Weckström 1864:64. Hirn S 1998:237–238.)

283 Teos on kiintoisa myös naisen kehollisen vapauden manifestina ja toisaalta kiihkeästä tanssista oman ristiriitaisen mielentilan purkauksena, jonka Fadette tietää rakastettunsa ja tämän veljen näkevän. Hän tanssii katsojista piittaamatta, samalla niistä tietoisena. Näytelmä on C. E. Törmäsen suomentamana painettu *Suomalaisessa Teatterikirjastossa* Vol.I (1–7), Hämeenlinna 1878.

284 Louis Kühn tuli Helsinkiin Viipurin kautta, missä hän Nielitzin seurueen kanssa esitti suuria rooleja, kuten Mefiston *Faustissa*. Muita Viipurin esityksiä olivat olleet *Rosvot*, *Othello* ja *Kuningas Lear*. *Rosvoissa* romantiikan tähtien oli tapana näyttellä itse konnamaista veljeä Franz von Moorin, ihanteellinen Karl von Moor oli vähemmän herkullinen rooli. *Othellossa* sekä nimirooli että Jago ovat kiitollisia. Yksin esiintyessään Helsingissä hän esitti luultavasti katkelmia joidenkin paikallisten teatterilaisten avustamana. Niihin on senaattorin lasten lisäksi voinut säästää rahaa myös ylioppilas Stenvall, jota suuret draamat kiinnostivat. Louis Kühnillä oli virtuositeettia esittelevä hupailu *Parturin viimeiset hetket Helsingissä*, jossa hän itse näytteli 8 eri roolia. Hänen esityksensä olivat teatterin lisäksi Yliopistolla ja Seurahuoneella Kauppatorin varrella, mikä viittaa myös lausuntanumeroihin. (Hirn S 1998:232–235)

285 *Papperslyktan* 20.6.1859.

sodan veteraani saa jouluksi pysyvän majapaikan.²⁸⁶ Tämä perhepiiriin valmistettu ”taulu” eli ”kuvaelma” sisälsi Paciuksen laulun ’Soldatgosse’. Suomen Sodan 50-vuotismuisto oli ajankohtainen, joten Bergbomien aseman ja isänmaallisen mielen takia siihen lienee jollain tavalla osallistuttu.

Huhti–toukokuussa 1859 ylioppilaat jatkoivat teatterin harrastusta. Koska Bergbom oli vielä lyseolainen, hän ei luultavasti ole niitä päässyt näkemään, mutta ilmapiirin ja sosiaalisen verkoston kannalta nämäkin näytännöt on syytä kirjata.²⁸⁷ Suomeksi esitettiin 25.4.1859 *Antonius Putronius*, Pietari Hannikaisen mukaelma Ludvig Holbergin näytelmästä *Erasmus Montanus*.²⁸⁸ Sen viisi täyttä huonetta tuottivat niin hyvin, että niistä voitiin lahjoittaa 100 ruplaa uutta suomen- tai ruotsinkielistä näytelmää varten ja peräti 500 ruplaa pohjarahastoksi tulevaa kotimaista teatterikoulua varten: ”en läroanstalt, hvári finska [=finländska] elever skola erhålla för dramatiska skådespelare erforderlig undervisning.”²⁸⁹ Esitys oli onnistunut ja yleisö nauranut makeasti.²⁹⁰

Samana iltana esitettiin ruotsinkielinen, ylioppilas J. J. Wecksellin ”anteek-sipyytelemätön bagatelli” *Två studenter på runosamling*. Tämä *Kaksi ylioppilasta runonkeruulla* oli aatteellisten jännitteiden kannalta ajankohtainen ja ilmeisesti sopivan ironinen. Wecksellin näytelmätekstiä ei ole säilynyt, mutta kylläkin lisäironialla ryyditetty juoniselostus *Papperslyktanissa*.²⁹¹ Kaksi maalaistyttöä haaveilee promootiossa tapaamistaan sulhasista. Isät suunnittelevat heille avioksi

286 *Papperslyktan* valittelee, että se on liian pitkä pieneen sisältöönsä nähden. ”Tonen är också på sina ställen alltför melodramatiskt-svulstig för att rätt öfverensstämma med ämnet.” *Papperslyktan* 7.2.1859.

287 Hauskimmat kokonaiskuvat ovat laatineet Ramsay (1987:I:248–261) ja Schauman (1924:246–248).

288 ”Studenterne förbereda sin dramatiska representation. En finsk bearbetning af Holbergs Erasmus Montanus är under inöfning. En liten svensk originalpjes af en ung författare lär också vara antagen till uppförande. (*Papperslyktan* 28.3.1859). Oskar Toppeliuksen arkistossa on Knut Munckin antama lupa-lappu. (454.6.2./HLA/SLSA/ms/KK).

289 *Papperslyktan* 23.5.1859. Esiintyjäluettelon on kirjannut päiväkirjaansa S.G. Elmgren (1939: 341, suom. PP). pvm 25.4.1859 ”Suomalainen kappale esitettiin yleisesti ottaen hyvin, siinä kun harrastaja-esitykseltä voi odottaa, ja deklamaatio oli niin selkeää, että kieltä saattoi hyvin ymmärtää. Ruotsalainen kappale sen sijaan on bagatelli ja kantaa aloittelijan merkkejä, mutta samalla erittäin hauska, tiheät viittaukset päivän pieniin tapahtumiin, lehtikiistoihin ym, enimmäkseen sanaleikkejä. Naurettiin loputtomasti esityksen kuluessa, osittain myös ylioppilaiden esittämille naisrooleille; toinen tytöistä, Mathilda (Nervander) oli ulkoisesti silti aika kaunis katsella.” Myös Hannikaisen näytelmässä käytettiin miehiä naisrooleissa, Ilmonius, Calonius ja Clouberg ainakin näyttelivät siinä naisrooleja.

290 *Papperslyktan* kertoi *Antonius Putroniuksesta*, että ”spelet gick öfver alla förväntan väl. Publiken var lifvad och skrattade bra. När man engång var i farten, skrattade man också åt den svenska originalpjesen, hvilken är en bagatell, men af det oursäktliga slaget. [*Två studenter på Runosamling*. af J. J. Wecksell]” *Papperslyktan* 26.4.1859.

291 *Papperslyktan* 9.5.1859. Nimimerkki ”Busenfreund” oli ilmeisesti ”kilpaileva teatteriskribentti” C. R. Mannerheim, jonka tekstissä viitataan myös muihin debatteihin, joita julkisuudessa käytiin. Mannerheimin ja Wecksellin välit olivat kylmät. (mm. Hirn 1950, 66–67).

ikäntyneitä tylsiä paikallisia virkamiehiä. Odottaessaan neidot menevät järveen vilvoittelemaan, jolloin heitä kosiskelevat ylioppilaat ovatkin äkkiä talon pihassa. He pyytävät saada yöpyä talossa, kun ovat runonkeruumatkalla. Parin juonenmutkan jälkeen tyttöt karkottavat papin ja kruununvoudin ja isä hyväksyy nuoret sulhaset. Näin rohkeaa eroottista asetelmaa eivät säätyläisnaiset olisi voineet esittää. Ylioppilaiden piirissä tarvittiin joka tapauksessa ”tutentit” esittämään tyttöjä.²⁹² Toista esitti Emil Nervander ja toista Wecksell itse.²⁹³

Wecksellin bagatellin erityispiirre on illuusiottomuus: siinä suorasukaisesti ironisoidaan ylioppilaiden ”kansantyttö”-harrastukset sekä loppuun kirjoitetut muka demokraattiset avioliitot: säätyläisylioppilaatko muka avioituisivat kansantyttöjen kanssa? Sellainen oli yhtä mahdotonta kuin, että miehet olisivat miehille morsiamina. Wecksellistä on sanottu, että hän jakoi romantiikan käsitykset, mutta näki, miten kaukana sen ideaalit ovat todellisuudesta.²⁹⁴ Samalla kun vältettiin naisten esittämistä kompromettoivasti ja vaihdettiin uimasta tulevien tyttöjen roolit miesten esitettäväksi, luotiin toisenlainen, oikeastaan paljon voimakkaampi jännite, nyt homoeroottinen.²⁹⁵ Näytelmää ei ollut sopivaa uusia enää neljän kerran jälkeen, joten viidennen *Putroniuksen* esityksen jälkeen Wecksellin tilalla esitettiin sirpaleohjelmaa. August Schaumanin mukaan ylioppilaitten draamaattinen yhdistys lopahti siihen.²⁹⁶

Vaikka abiturienti Karl Bergbom ei olisi näitä ylioppilasesityksiä päässyt näkemään, on lähes varmaa, että niitä on ollut katsomassa teatterista haaveileva ylioppilas Aleksis Stenvall, joka juuri keväällä 1859 oli kirjoittautunut yliopistoon. Keväällä tiedekunnan opiskelijatoverit myös halusivat antaa Stenvallille suurem-

292 *Papperslyktan* 9.5.1859.

293 Elmgren 1939:341, pvm 25.4.1859 mainitsee Wecksellin ja Nervanderin Sofien ja Mathilden rooleissa. Tiedon antavat myös Wecksellin osalta Schaumann 1924:247. Myös Weckström 1864:64 luettelee näiden näytäntöjen esiintyjät.

294 Wecksell oli lainannut ylioppilaskunnan kirjastosta maaliskuun lopulla 1859 Cygnaeuksen draaman *Claes Flemings Tider*, josta oli tuleva *Daniel Hjort*.

295 Kuriositeetti on se, että Nervanderin oman salaseuran Röda Republikenin pöytäkirjoissa (RR pöytäkirjat/Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV) 4.5.1859 on maininta, että Nervander (tasavaltalaisnimellä Petter Bredström), ”som sig i fruntimmersällskap förnöjde och därför ej ansågs äga laga förfall.” Merkintä voi olla illalta, jolloin oli harjoitus tai esitys, jossa hän oli ollut ”naisseurassa”. Hannes Sihvo 2002:265 muotoilee: ”Nervanderin persoonallisuudesta ehkä jotain viestii se, että hän esitti Mathildaa J. J. Wecksellin komediassa *Studenten på runosamling* vuonna 1859, ja toverit ehdottivat häntä myös Schillerin *Rosvojen* Amalian rooliin. Näistä jutuista ei kuitenkaan kannattane innostua sen enempää pohtimaan Nervanderin mahdollista homoseksuaalisuutta, mistä puhuttiin jo aikanaan.”

296 Schauman 1924: 246–248.

man keisarillisen stipendin kuin muille tukeakseen hänen opintietään.²⁹⁷ Stenvall näki näissä riennoissa viimeistään ”tutenttien” pelaavan neitoja.²⁹⁸

Karl Bergbomin ensimmäinen, lyhyehkö käynti Saarijärvellä on tapahtunut kesällä 1859.²⁹⁹ Senaattori Bergbom osallistui nimittäin talven rekikelien aikaan kenraalikuvernööri Bergin kiertomatkaan ympäri maata, jonka aikana järjestettiin lääninkokouksia kaikissa lääneissä.³⁰⁰ Vaasan (ja Keski-Suomen) lääninkokouksessa on ollut todennäköisesti edustajia Saarijärveltä, joku Roschiereihin kuuluvista sukulaisista, mutta ainakin eri pitäjien lautamiehiä. Näin on todennäköisesti syntynyt kontakti Saarijärven pitäjään, jossa yksi huomattavia henkilöitä oli talollinen Vilhelm Warvikko, Ranta-Hännilän kylästä. Toinen mahdollisuus on, että lääninkokouksesta riippumatta talonpoikaisen majapaikan kesäksi 1859 oli hankkinut senaattorin vaimovainajan serkku Wilhelmiina Roschier, jonka asumasta kirkonkylän Mannilasta käsin Warvikko sijaitsi vain yhden salmen ylityksen takana Saarijärven eteläisellä niemikkeellä.

Kesän 1859 tutustuminen Saarijärveen ja Roschier-suvun kotipaikkoihin on voinut yhdistyä myös sukulaiskäynteihin Pohjanmaalla. Silloin on kannattanut kesällä joko matkustaa laivalla Turun kautta ylös Vaasaan, vanhaan kotikaupunkiin, jossa asui äidin sisaria ja muita Roschierejä. Vaasasta Vimpelin ja Kyyjärven kautta kulki suora tie Saarijärvelle. Lisämahdollisuus oli jatkaa matkaa vielä laivalla Raaheen, jossa isän kaksi sisarta elivät. Raaheen korkeudelta palattaessa on sopinut matkustaa Kokkolan kohdalta Perhojoen laaksoa pitkin Kaustisen kautta

297 Hist.-Kielit. ylioppilastiedekunta kokouksessaan 12.5.1859 jakoi opintoavustuksia (kejs. understödsmedlena), niitä saivat 20 Rub silver. 11 henkeä, ”med unnantag af Stenvall, som borde erhålla 25 Rub silv.”, mikä tuli päätökseksi. (B1/Yo.Yhd.2./ms/KK).

298 Aspelinillä on muistiinpano, jonka mukaan näiden näytäntöjen jälkeen päätettiin seuraavana vuonna tehdä *Rosvot* ja antaa Emil Nervanderille siinä Amalian rooli. Hän ilmeisesti oli esittänyt tytön roolin siksi hyvin ja ehkä kaveripiiri näin peitetyksi vihjasi Emilin ”erilaisuudesta”. Aspelin päätti mainita delikaatin asian vasta myöhemmin ja siinä kohdassa, kun Kivi (1869) kirjeessään sanoo, että Lean roolia ei saa ”tutentti” esittää. Nervanderin osalta asia on EAH:n muistiinpanoissa (B121/EAHA/KiA/SKS), varustettu kommentilla: ”sopii mainittavaksi siinä, kun Kivi haluaa naisen esittämään Leaa eikä studenttia.” EAH käyttää sen siis kirjassaan EAH1:19.

299 EAH1:72 antaa ensimmäiseksi Saarijärven vuodeksi 1859 ja olettaa, että tuolloin jo tarkoitus olisi ollut suomen oppiminen. Nervander (1906a) muistelee, että ensimmäinen käynti olisi ollut 1862. Bergbom kirjeessään Nervanderille (31.7.–2.8.1863/47:9:3/KBA/KiA/SKS) viittaa aiempaan vastaanottoon ja sanoo: ”lika hjertligt som i förra sommaren.” ’Förra’ voi tarkoittaa ’viime’ tai ’edellinen’ sekä ’mennyt’ tai ’taannoinen’. Tarkempi vahvistus on Bergbomin kirjeessä J. A. Florinille 15.11.[1863], jossa hän sanoo ”för tre år sedan”. (vol. 1/FloSA/ms/ÅAB). ”Kolme vuotta sitten” kuitenkin viittaisi kesään 1860, mutta se voi olla myös laskuvirhe. Kesän 1860 Karl on nimittäin todennäköisesti viettänyt kirjallisissa töissä ja asettanut näin opiskelutoverit seurana perheensä edelle.

300 *Papperslyktan* 14.2.1859 kertoo: ”H. exc. generalguvernören har afrest på sin långa tur till länemötena i Wiborg, S:t Michel, Kuopio, Uleåborg och Wasa. Han åtföljes af senatorn Bergbom, kanslidirektorn Molander samt adjutanter, och lär icke återkomma hit förrän mot slutet af Mars.”

Saarijärvelle. Matkustus Helsinkiin takaisin on sujunut Jyväskylästä Päijännettä pitkin laivalla Anianpeltoon. Ennen rautatietä suurin kärrytie sieltä etelään on kulkenut Mäntsälän kautta. Kierros on voitu tehdä myös päinvastaisessa järjestyksessä. Karlille tällaisessa matkassa olisi ollut tosin paljon ”tråkighetstortyr”, kuten hän myöhemmin maaseutumatkailua nimitti. Varvikon talossa oli monia poikia, ja näitä ”kansan lapsia” etsittiin myöhemmin senaattorin pojille kontakteiksi, vaikkei heillä paljon yhteistä kieltä ollutkaan.

Karlia on täytyntä piristää elokuussa 1859 Fredrik Cygnaeuksen *Papperslyktanissa* ilmestynyt kolmen kirjoituksen sarja. Se oli laadittu Dresdenissä, missä tämä vietti kesäänsä ja tapansa mukaan haaskasi ”omaisuuksia teatteri- ja oopperalippuihin”. Cygnaeus muistutti kirjoituksessaan siitä, että kun Helsingissä vanhan puuteatterin länsipuolelle rakennettiin suurta kivistä teatteritaloa, Dresdenin arkkitehti Semperin piirtämän teatteritalon veroista ja näköistä Th. Chiewitzin suunnittelemaa temppeleä, oli tunnustettava rehellisesti, että vielä moneen vuoteen sen toimintaa ei voitaisi pyörittää kotimaisin voimin sellaisella ammatillisella tasolla, mihin yleisöt Helsingissä olivat tottuneet. Lisäksi Cygnaeus katsoi, että toimintaan tarvitaan valtionapua, jotta voidaan pitää yllä taiteellisesti korkeatasoista ohjelmistoa, kuten muissakin pääkaupungeissa tehtiin.³⁰¹

Kirjoituksen toisessa osassa hän ylisti uuteen taloon saatavaa teknistä varustusta. Lavastusten yhdisteleminen oli tehty monin vaihtoehdoin mahdollisimman käytännölliseksi.³⁰² Vihkiäisiin oli noin vuosi aikaa, ja puuteatteri siirrettäisiin Töölön tullirajan suuntaan.

Cygnaeus käsitteli myös kysymystä näyttelijöiden sosiaalisesta asemasta esittämällä, miten lahjakas ja sivistynyt näyttelijä oli täysin arvollinen henkilö tervehtimään myös ”kaikenlaisia eksellenssejä, jotka eivät välttämättä ole kumppaakaan.” Cygnaeus oli johdonmukainen halussaan nostaa taiteilijat valistuneiden ja kunnioitettavien kansalaisten piiriin. Uusi teatteritalo muuttaisi kaiken.

301 *Papperslyktan* 8.8., 15.8. ja 22.8.1859.

302 Cygnaeus raportoi lehdessä, miten Erottajalla kohoava kivitalo nousi ensin harjakorkeuteen, miten sinne tuotiin keskuslämmitysunitit ja kaasuvälöt. Samalla kaasuteknologia istutettiin Helsingin kaupungin valaistus- ja lämmitysjärjestelmiin. Sitten tulisi spesialisti Göteborgista ohjaamaan itse näyttämötekniikan rakentamista ja lopuksi saapuisivat Paul Gropiuksen studiosta tulevat 12 lavastuskokonaisuutta, ”dessa tolf omgångar af splitternya dekorationer, försättande oss än till praktiga städer, än inom palatsens salar, än till hyddans anspråkslösa, men likväl anständiga torftighet.” *Papperslyktan* 8.8.1859. *Papperslyktan* kehotti myöhemmin kaikkia kiipeämään vielä teatterin katolle ja rakennustelineille katsomaan Helsingin maisemia. ”Herrar byggmästare och arbetare må blott icke finna sig alltför besvärade af denna rekommendation.” *Papperslyktan* 19.9.1859.

II. Monilahjakkaan valinnat 1859–1868

Karl Bergbomin opiskelu- ja nuoruusvuodet ylioppilaasta (1859) filosofian kandidaatiksi (1863) ja filosofian tohtoriksi (1868) kertovat monilahjakkaalle tavallisesta valinnan vaikeudesta. Ylioppilasvuosien sosiaaliset ja kirjalliset harrastukset tähtäsivät oman tuotannon kirjoittamiseen, lehtityö, kirjallisuuskritiikki ja väitöskirjatyo viittasivat akateemiseen suuntaan. Kipeimmäksi nousi kysymys kirjallisen tuotannon kielestä: lähimmässä ystäväpiirissä häntä vaadittiin hylkäämään ruotsi ja opettelemaan tilalle suomi. Näinä vuosina Bergbom hankki harvinaisen laajat tiedot historiasta ja kirjallisuudesta, aatehistoriasta, oopperasta ja draamasta. Miten löytää leipäpuu senaattorin pojalle, joka ei lue juridiikkaa eikä insinööritieteitä, pitkästyy lehtityössä eikä tunne vetoa teologiseen tiedekuntaan?

Fredrik Cygnaeuksen luennot ja teatterisyksy 1859

Karl Johan Bergbom sai Helsingin lyseosta päästötodistuksen 17.9.1859 arvosalalla 'kiitettävin tiedoin' (med berömliga kunskaper) ja kirjoitettiin Yliopiston matrikkeliin historiallis-kielitieteellisen tiedekunnan jäseneksi 20.9.1859. Ylioppilaiden julkinen kokoontuminen tapahtui vain ohjatusti ns. opiskelijatiedekuntina, joita johtivat dekaanit nuoremman opettajan, kuraattorin avustuksella.³⁰³ Maakuntapohjaiset osakunnat oli kielletty, joten ne kokoontuivat salaa paljolti kulttuuriharrastustensa merkeissä.

Lyseolainen Bergbom otettiin historiallis-kielitieteellisen opiskelijatiedekunnan jäseneksi sen kokoontuessa kuraattorinsa, lisensiaatti C. G. Estlanderin johdolla.³⁰⁴ Opiskelijoiden jäsenmaksu (taxeringsbelopp) määräytyi isän varallisuusaseman mukaan. Senaattorin pojalle se oli korkein, 10 ruplaa. Yleisin summa oli 3 ruplaa, mutta kraatarin poika Aleksis Stenvall oli edellisenä keväänä varattomuuden takia vapautettu maksusta.³⁰⁵

303 Esim. Klinge 1978ii:passim. Rehtori A.E. Arppe ojensi uusille ylioppilaille sääntökirjan, joka sisälsi "ylioppilaan oikeudet", käytännössä ne tarkoittivat velvollisuuksia. Näitä statuutteja oli Bergbomin isä ollut vuonna 1852 laatimassa.

304 Pk 1.9.1859/B1/Yo.Yhd.2/ms/KK.

305 Stenvall otettiin tiedekuntaan 10.3.1859 (B1/Yo.Yhd.2/ms/KK). Hän oli suorittanut sisään pääsy-

Kolmannessa ylioppilastiedekunnan kokouksessa dekaani Elias Lönnrot antoi kehottavan toivotuksen ahkeroida pienissä asioissa: ”kukaan sellainen ei maassaan ole ansioitunut, joka pienissä tehtävissä on osoittautunut välinpitämättömäksi ja joka ei kiinnostu asioista (ointresserad).”³⁰⁶ Lönnrotin dekaanikauden päättyessä syyskuun lopussa keskustelun teemana oli, miten voitaisiin saada suomen kieli kouluihin opetuskieleksi. Bergbom ei esiinny puheenvuoron käyttäjänä: hän ei ole aktiivinen fennomaani 16-vuotiaana.

Syyskaudella 1859 Bergbom seurasi professori Edvard af Brunerin Rooman kirjallisuuden luentoja ja dosentti Matthias Akianderin venäjän kielen ja kirjallisuuden opetusta. Latinan ja venäjän kielet kaipasivatkin eniten kohennusta.³⁰⁷ Kolmas oli Fredrik Cygnaeuksen draamaa ja sen estetiikkaa koskeva luentosarja, joka oli yksi osa Cygnaeuksen offensiivissa Suomen taide-elämän synnyttämiseksi. Myös taiteilija R. W. Ekmanin tuotannon juuret johtavat Cygnaeuksen ”ajatushautomoon”.

Cygnaeus tuki Helsingin teatteriasiaa kolmella rintamalla, joista kaksi oli jo käynnissä. Kivisen teatteritalon rakentaminen oli jo loppusuoralla. Kotimaiseen näyttelijäkoulutukseen oli alettu kerätä varoja, mutta koulutuksen käynnistyminen vaati vielä valmistelua. Kolmanneksi tarvittiin kotimaisia draamatikkoja ja siihenkin Cygnaeus halusi vaikuttaa valitsemalla syksyn 1859 luentojen aiheeksi draamakirjallisuuden. Ne hän piti ulkomaisten teosten pohjalta koottuna perusopetuksena, ja salissa istui noin 50 henkeä.

Draamaopetuksen aiheina olivat erityisesti Schiller, Lessing ja Shakespeare. Luennoista ei ole säilynyt kuulijoiden eikä Cygnaeuksen muistiinpanoja.³⁰⁸ Ainakin neljällä luentoja seuraavalla miehellä oli takana kirjallisia pyrkimyksiä ja harrastusta, nämä olivat Josef J. Wecksell, Emil Nervander, Aleksis Stenvall ja Karl Bergbom. SKS:lle oli tullut huomattava palkinto annettavaksi vuoden loppuun mennessä kirjoitetulle suomenkieliselle draamalle. Tätä kauppias Nikolai

kinnon 15.2.1859: approbatur 13 röster. Tarkiaisen (1916:111) mukaan professoritiedekunta oli 23.5.1859 jo palkinnut hänet novellista *Erika*, joka Nervanderin muistaman mukaan oli kirjoitettu ruotsiksi: ”Skriften Erika troligen på svenska torde möjligen upptäckas i hist. fil. fakultetens papper. Erika är påtagligen skriven på svenska. Jag läste den ej.” (E. Nervander → V. Tarkiaisen 29.8.1906/400:24:1/AKSA/KiA/SKS).

306 ”– – helsades af prof. Lönnroth [sic!] välkomne, hvarvid han derjemte lade dem på hjertat, hurusom ingen gjort sig förtjent inom sitt land, hvilken inom en mindre verkningkrets visat sig likgiltig och ointresserad.” (B1/Yo.Yhd.2/ms/KK)

307 EAH:n Bergbomia koskevat muistiinpanot (B121/EAHA/KiA/SKS), ks. m. Tiedekuntamatrikkeli 1853–1893, s135/HKOA/HYKA/HY.

308 Nervander 1907:297. – Bergbomin osallistumista ei ole merkitty e.m. matrikkeliin, mutta myös osallistumattomuudelle on vaikea löytää perusteluja tai syytä.

Kiseleffin lahjoittaman palkinnon määräaikaa oli pidennetty 31.12.1859 asti. Koska näytelmän kielen piti olla suomi, Stenvall lienee oivaltanut, että kuulijoiden piiristä hän oli ainoa, joka vakavasti saattoi työskennellä suomeksi. Eiväthän muut osanneet suomea kuin nimeksi.

Fredrik Cygnaeuksen näky Suomen taide-elämästä perustui *Kalevalaan* Suomen taiteen pohjana. Hän kävi kirjeenvaihtoa R. W. Ekmanin kanssa, joka valmisti kuvasarjaansa *Kalevalan* aiheista. C. E. Sjöstrand oli saanut valmiiksi veistoksensa *Kullervo katkoo kapalonsa* (1858), ja valmistumassa oli *Kullervo puhuu miekalleen* (1860).³⁰⁹ Kivisen teatteritalon vihkiäisiin syksyksi 1860 pyydettiin Z. Topeliukselta nimenomaan *Kalevala*-aiheista teosta, jonka F. Pacius säveltäisi. Aleksis Stenvallilla, jonka täytyi jokin leipäpuu itselleen löytää, oli hyvä mahdollisuus hänenkin kirjoittaa juuri nyt kalevalainen aihe – sellaiseksi sopi *Kullervo*.³¹⁰ Aihe oli innostanut myös Nervanderia, joka oli luonnostellut jo kaksi näytelmärunkoa. Hänen koulukortteerittavansa Stenvall on nähnyt niistä ainakin toisen.³¹¹ Stenvall jätti olletikin muut kuin Cygnaeuksen luennot käymättä, sillä hänellä oli kiire laatia ja runoilla *Kullervo* suomeksi.³¹²

Senaattori Bergbomin perheessä *Kalevala* tunnettiin, mutta Karlin kuten monen muunkaan suomenkielen taito ei riittänyt *Kalevalan* lukemiseen. Siksi vasta vuoden 1851 ruotsinnos *Udesta Kalevalasta* (1849) oli säätyläistölle ensimmäinen sisäänpääsy teokseen. Vasta sen pohjalta oli Cygnaeus kirjoittanut (1853) tulkintansa Kullervosta syntyjään vapaana sankarina.³¹³ *Kalevalassa* nuorta

309 Ervamaa 1981: 67.

310 Tärkeää on muistaa, ettei suomi Stenvallille ollut itsestään selvä valinta, sillä ruotsi oli hänen koulukielenä. Syksyn 1859 asuintoveri oli muistellut Tarkiaiselle (1916:112) tämän toistuvasti kyselleen suomenkielisiä sanoja, joita tämä vanhasta virsikirjasta Kivelle muisteli, mutta jotka eivät aina kelvanneet.

311 Nervanderin arkistossa (Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV) on kaksi lyhyttä synopsista *Kullervo*-tragedian tapahtumiin. Ne keskittyvät sisaren itsemurhan ympärille ja molempiin on suunniteltu kristillistä katumusta ja anteeksiantoa julistava henkilöhahmo, ”pyhiinvaeltaja” tai ”hurskas erakko.” Luonnoksessa Kullervo pitää rikoksiaan liian suurina ja syöksyy miekkaansa. Sihvo (2002:265–266) mainitsee nämä luonnokset, mutta olettaa nähdäkseen väärin ne myöhäisemmäksi kuin Kiven tekstin. Lisäksi Kiven ensimmäisessä runomittaisessa *Kullervossa* puhuttiin myös kristillisestä katumuksesta, mitä tarkastuslautakunta piti epäjohtonmukaisena. (ks. Lehtonen 1931:20) Topeliuksen arkistossa on myös *Kullervo*-näytelmän runko. Topelius mietti aiheen käsittelyä: ”*Kullervo. Sorgespel i 5 akter 1859. Cygnaei idé. Den friborna andens kamp mot trälöden. Det antika trotset mot gudare. De små bestyren gäckade och förtrampade af en kolossal genius. Untamo en lurifax. Blott en beslätgad genius: den okända system – deraf deras kärlek och Kullerfos fall. Sedan Alexis Kivi upptagit samma idé, lärer min stagna i tanken – som mycket annat. Skada på idén, der vore ännu mycket att göra.*” (Topeliuksen mp 1859, s 177/Coll 244.106/ms/KK.) Ks. m. Vasenius 1931:449.

312 Nervanderin kirjoittamasta Cygnaeuksen elämäkerrasta (1907:296–300) selviävät vuotuiset luentojen aiheet. Cygnaeuksen teatteripyrkimyksistä Nervander 1907:286–287.

313 Cygnaeus 1907 (1853). Näin Kullervo sai myös poliittista merkitystä: muiden, ulkopuolisten mahtavampien orjaksi oli joutunut Suomen kansa, jonka orjuutettu asema oli vääryyden tulosta. Kullervo-runot

Bergbomia kiehtoi luultavasti pakanuuden maailma antagonismina kristilliselle maailmalle, samaan tapaan kuin Topeliusta. *Kalevalan* maailma sai oikeutuksensa siitä, että sen edustama pakanuus väistyi armahtavan kristinuskon tieltä.³¹⁴ Näin myös Nervander käsitteli eettisesti vaikeaa kysymystä Kullervon kostosta ja kristillisestä katumuksen ja anteeksiannon opista.³¹⁵

Syksyn 1859 aikana Esplanadi-teatterissa teatterinjohtaja Nowander ei erityisesti menestynyt, mutta yleisön kiinnostusta hän herätti järjestämällä *Kalevala*-aiheisia kuvaelmia (tableaux vivants), joissa avusti yksi Cygnaeuksen suojatti, Düsseldorfissa opiskellut taiteilija Erik Löfgren (1825–1884).³¹⁶ Ensimmäinen perustui *Kalevalan* runoon 44 (säe 205 alk.), *Wäinämöinen strängar sin kantele (med en flickas lockar)*. Se oli ”tablå i 3 changementer”, ”kuvaelma kolmella muutoksella.” Se esitettiin 28.9.1859 ja uusittiin kerran. Bergbom on epäilemättä nähnyt sen. Sunnuntaina 9.10.1859 kolmen pienen komedian jälkeen nähtiin sitten toinen Löfgrenin suunnittelema tablå, *Wäinämöinen väcker med sin sång naturen till lif*, joka nähtiin kaksi kertaa.³¹⁷ Kanteleen synty ja Väinämöisen soitto olivat tästedes keskeiset ikonografiset aiheet, joiden myötä mytologia siirtyi taiteisiin. Tämän toisen kuvaelman näkemiseen on Bergbomilla kuitenkin voinut olla este, sillä 9.10.1859 piti kokouksensa maanalainen Pohjalainen osakunta.

Pohjalaisten käsikirjoitettu lehti *Sampsa Pellervoinen* oli tänä syksynä herätetty henkiin. Se luettiin sunnuntaisin kokouksissa ääneen, ja siinä julkaistiin ruotsinnoksia radikaaleista teksteistä yksinvaltiutta vastaan, runoja, esseitä ja katsauksia.³¹⁸ Viikkolehden nimimerkkejä käyttävään kirjoittaja- ja toimitus-

ovat Lönnotin laatima kompositio kansanrunojen monista eri aineksista.

314 Topeliuksen libretto *Sancta Maria* ja Bergbomin varhainen versio *Elinan surmasta* ovat tässä polarisoinnissaan hyvin samanhenkiset. Nervanderin *Kullervo*-luonnoksen henkilöissä on mukana kristitty Henrik. (Kaunokirjallista tuontantoa/Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV.) Sihvo 2002:266, kuva. Topeliuksen libretosta käsikirjoituksina versioita on lähes kymmenkunta. (s 85–317/Coll 244.105/ms/KK.) Bergbomin käsikirjoitukset, B143 ja A537/KBA/KiA/SKS.

315 Ks. Nervanderin luonnokset *Kullervosta* (Kaunokirjallista tuontantoa/Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

316 Ks. Cygnaeuksen puhe vid Konstnärsgilletts årsmöte, Cygnaeus SA V:229.

317 Weckström 1864:25 ja HT 8.10.1859. Yrjö Hirn (1949:267) viittaa siihen, että Ekmanin ”Väinämöisen soitto” olisi ollut työn alla vuodet 1859–66. Ervamaan (1981:40) mukaan hän aloitti luonnosten teon jo 1857. Vastaavan kuvaelman otsikosta on myös myöhempi versio 26.4.1861 Teatterikoulun hyväksi annettiin kuvaelma, tuolloin jo uudessa teatteritalossa: ”Wäinämöinen sjungande vid havsstranden, medan örnen, lodjuret coh björnen på land, Wellamo och hennes döttrar i vågorna och Pohjola flickan i molnen lyssnade på sången”. (Hirn 1949:267).

318 Jäsennumerolla 154. Isän ammatiksi matrikkelissa kirkkoherrojen, porvari- ja kruununvoutien ja kappalaisten joukossa on merkitty lyhyesti Senator. (Den illegala Österbottniska Afdelningens Matrikel Anlagd hösten 1859- Fortsatt t o m våren 1868/Aa6/PohjO/ms/KK). Numerossaan 30.10.1859 *Sampsa Pellervoinen* julkaisi mm. Th. B. Maculayn yksinvaltiuden vastaisen tekstin ruotsinnettuna. (SP 30.10.1858/ Fa1/PohjO/ms/KK). KB:n arkistossa jäämistössä on myös yksi Englannin hallitusmuotoa käsittelevä

kuntaan kuului samoja miehiä, jotka olivat jäseniä Röda Republiken -nimisessä salaseurassa. Vuosina 1859–1861 Röda Republikenin (RR) jäsenet kirjoittivat käytännössä yli puolet julkaisun kirjoituksista. RR:n henkilöt ja toiminta tunnetaan kiitos perustajan ja kronikoitsijan Emil Nervanderin.³¹⁹ Nämä 13–19 pohjalaista opiskelijaa olivat ottaneet salanimensä C. M. Bellmanin ystäväpiirin nimistä ja kokoontuivat jopa viikoittain, tosin tärkein yksittäinen rahasto oli punssirahasto. Vanhana Nervander muisteli kaiken alkuna Senaatintorin lumikinoksessa yöllä järjestettyä piiritanssia. ”Tasavaltalaisuus” tarkoitti rohkeimmillaan ajatusta Suomen perustuslakien suojaamisesta Venäjän keisarin itsevaltaisuutta vastaan, mikä oli linjassa Euroopan poliittisen avainkysymyksen, konstitutionalisin kanssa: ellei saada tasavaltaa, monarkioissa täytyy ainakin olla perustuslaki ja pysyvä kansanedustuslaitos.

Tasavaltalaisseuran jäseniä inspiroi myös Italian yhdistymisprosessi keväällä 1860. Mitään ”vapaa miehen” ja ”kansalaisuuden” tunnustamista jyrkempää ”punaisuutta” tai yhteiskuntaolojen mullistamiseen tähtäävää pyrkimystä RR:n papereista ei löydy, vaikka seura jo sinänsä kohdistui sääty-yhteiskuntaa vastaan ja vapauden aatteet vastedeskin elähdyttivät tätä sukupolvea. Talvella 1864 Nervander osti Roomasta itselleen punaisen Garibaldi-villapaidan, jota hän käytti vielä 1871 organisoimallaan Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ensimmäisellä retkellä.³²⁰ Uusmaalainen Aleksis Stenvall ei koskaan kuulunut pohjalaisten RR:ään, mutta hän oli mukana yhdellä tasavaltalaisten Sörnäisten kalliolle tehdyllä kevätretkellä, silloinkin vain sattumalta.³²¹

Bergbom oli tekemisissä RR:n miesten kanssa Pohjalaisessa osakunnassa ja henkilökohtaisesti Nervanderin kautta. Senaattorin, ritarin ja venäläisin ansio-merkein dekoroidun ”tähtiniekän” poikaa tuskin olisi otettukaan tasavaltalaisen seuran jäseneksi, sillä kenraalikuvernöörin luottomiehen perheenjäsen olisi ollut lopultakin kovin epäluotettava henkilö. Eihän Bergbomien kotona kokoonnuttaessa olisi voitu edes keskustella eikä nostella maljoja vapautta havitteleville kan-

teksti, kirjoitettu tekstastyypillisellä käsialalla (B147/KBA/KiA/SKS).

319 RR eli Röda Republiken käytti leikkillisesti myös peitenimeä Röda Rosor. Se oli perustettu satunnaisessa kokouksessa, ”leikkimieliseksi salaseuraksi,” mutta se järjestyi tiukkojen sääntöjen ja ehdottoman salassapidon periaatteiden mukaan. Emil Nervander joukon nuorimpana oli toisena vuonna sen presidentti ja talletti aineistot arkistoonsa. Hän rikkoi vaitiolupauksen 64-vuotiaana ja kirjoitti salaseuran toiminnasta vuonna 1904, jolloin perustuslaillisuuden kysymys taas oli ajankohtainen. Emil Nervanderin kirjoitukset (1904) ja arkisto ovat olleet lähtökohhta Ohto Manniselle, joka 1985 on kattavasti selvittänyt seuran toiminnan.

320 Ks. Nervander 2010, 47.

321 Sihvo 2002:141 seuraa Mannista (1985) ja toistaa tiedon, että Stenvall ei ollut jäsen. E. A. Forssell kylläkin oli jäsen, mutta liittyi vasta 1861. Vain neljä uutta hyväksyttiin Röda Republikeniin sen perustajapiirin ulkopuolelta.

soille. RR toimi huhtikuusta 1859 toukokuuhun 1861 ja järjesti lähinnä kirjallisia iltoja, jossa luettiin ja esiteltiin sellaistaakin kirjallisuutta, joka oli ollut kiellettyä Venäjällä. Viimeisen vuoden presidenttinä oli perustajajäsen Emil Nervander.

Emil Nervander oli kolme vuotta Karlia vanhempi ja tullut ylioppilaaksi vuotta aiemmin, kuten Wecksell eli 1858. Nervanderin isä, fysiikan professori ja runoilija J. J. Nervander, Lauantiseurauksen ja SKS:n perustajiin kuulunut kulttuurivaikuttaja kuoli jo 1848. Emilin lapsuudenkoti oli sijainnut Helsingin yliopiston tähtitieteen laitoksessa. Äiti eli 12 vuotta neljän lapsensa kanssa, kunnes menehtyi 3.7.1860.³²² Bergbomin ja Nervanderin lähempi tutustuminen tapahtui talven 1859–60 aikana. Siten Punaisen Tasavallan runsas kirjallinen harrastus-, luento- ja esitelmätoiminta on tullut puheeksi myös Bergbomin kanssa. Poliittisesti Bergbomista Nervanderin toverina alkoi kasvaa maltillisen kansanvaltauuden ja perustuslaillisen hallintotavan kannattaja.

Emil Nervander aloitti opintonsa ensin fyysis-matemaattisessa tiedekunnassa, sillä hänellä oli vetoa luonnontieteisiin päin ja hän sanoo aikoneensa lääkäriksi, mutta ”vaknande håg för poetiska och vittra försök ledde honom dock derefter till estetiska studier.”³²³ Runojen kirjoittamisen ja ruotsintamisen hän aloitti vasta vuonna 1860.³²⁴ Emilin isän äiti oli Karlin isän serkku. Emilin sanoman mukaan he eivät Karlin kanssa olisi olleet poikavuosina juuri tekemisissä ja koulussakin tavanneet vain ohimennen.³²⁵ Sielujen sympatiaa herkkien ja sivistyneiden nuorukaisten välillä sekä läheisyyttä ja luottamusta on syntynyt, ja tunteja on alettu kommunikoida runoja vaihtamalla. Heistä tuli toistensa ateljeekriitikoi- ta viimeistään keväällä 1860. Nervander kirjoitti enemmän ”keskuslyriikkaa” perinteisistä kaihon ja rakkauden kysymyksistä. Karl orientoitui teemoissaan ulkomaailmaan päin. Hän löysi romantiikan runomaailmasta maisemaan ankkuroituneen ihmisen historialliset ja maantieteelliset topokset, mikä sopi hyvin nimenomaan kansallistunteen kuvaukseen.

Fredrik Cygnaeuksen rooli vaikuttajana Helsingin taidetta harrastavan säätyläisnuorison piirissä kasvoi: lokakuun alusta 1859 alkoi hänen vuoronsa historiallis-filologisen tiedekunnan dekaanina ja kuraattoriksi tuli maiste-

322 Niinistö 1974:8–9 selvittää Nervanderin vanhempien komplisoidun avioliittohistorian.

323 Nervanderin kirjoittama omaelämäkerrallinen teksti on Aspelinin saamien kirjeiden joukossa (101/EAHA/KiA/SKS.) Sit. Niinistö 1974:10.

324 Ks. *Sampsa Pellervoinen* passim. vuosikerrat 1859–1860 / Pohjo/ms/KK.

325 Nervander 1906a:410. Karl kävi Helsingin Yksityislyseota vain kaksi ylintä luokkaa, jolloin Nervander oli jo abiturientti. Emil sanoo itse viettäneensä kesiään Sääksmäen Voipaalassa setänsä ja isoäitinsä luona vuodesta 1857 alkaen. Bergbomin poikien sotaevakko oli tapahtunut ennen sitä. Emil sanoo, että hän ”vasta opiskeluvuosina tutustui Karliin lähemmin” ja sai tietää tämän nuoruusvuosien teatteriharrastuksista.

ri A. H. Chydenius, Bergbomille tuttu yhtenä Vuosaaren kartanon nuorista. Opiskelijatiedekuntien kokouspöytäkirjat välittävät virallisen aneemisuu- den: ne olivat aikaa vievää toisarvoista puuhaa, jollaiseen yliopiston keskushallin- to sitoi nuoren älymystön. Saadakseen opiskelijat edes jotenkin viihtymään ja viettääkseen itse kokousillat rattaosasti Cygnaeus kehitti ohjelmaa. Hän ehdotti 6.10.1859, että perustettaisiin tiedekunnalle oma käsikirjoitettu lehti, sillä sen lukeminen toisi eloa kokouksiin. Samalla ne paremmin kilpailisivat kiinostavuus- desta maanalaisten osakuntakokousten kanssa. Tällä kertaa Wecksell lausui runonsa 'Reminiscens från Pirunvuori', ankan kuvan Karkun erämaasta.³²⁶

Viikkoa myöhemmin civis Donner luki kokouksessa runonsa "Flickan vid Filppula fons.", minkä jälkeen Cygnaeus ehdotti, että hänen draamaluentojensa tueksi voitaisi yhdessä lukea näytelmiä alkaen *Hamletista*. Parhaita kohtauksia voisi opetella jopa esittämään ulkomuistista.³²⁷ Cygnaeus perusti yliopistolle täten "opiskelijoiden näytelmäkerhoa" tai elvytti (ja kesytti) sitä, mihin opiske- lijänäytännöissä edellisten vuosien satiireilla ja parodioilla oli päästy. Lokakuun lopulla 20.10.1859 kokouksen virallisten asioiden jälkeen Wecksell lausui runon "Höststormen" sekä luki *Hamletista* ensimmäisen näytöksen.³²⁸ Seuraavan ko- kouksen kulttuuriohjelma oli esitelmä Isonkyrön pitäjähistoriasta. Bergbomin läsnäolo näissä on enemmän kuin todennäköistä, vaikka hän ei näy ohjelman- suorittajana eikä puheenvuoron käyttäjänä.

Cygnaeuksen johdolla havaittiin myös, että Esplanadi-teatterissa teatterit- arjonta, jota kaupunkiin tullut Schwartz & Dahlgrenin seurue antoi, oli "arvo- tonta." Parempaa ei ollut luvassa, vaikka lähestyi itsensä Friedrich Schillerin 100-vuotissyntymäpäivä. August Schaumannin sanomalehti *Papperslyktan* piti myös ironisena, että teatteritalon ovet olivat kiinni Schillerin syntymäpäivänä. Lehti julkaisi tekstin Goethestä ja Schilleristä 7.11.1859 sekä Schilleriä koskevan

326 Mörne 1909:106–107.

327 13.10.1859. §8./B1/Yo.Yhd.2/ms/KK. "i anledning af sina innevarande termin påbegynta föreläs- ningar öfver den dramatiska skaldekonsten och nu närmast öfver Shakespeare att här på mötena uppläsa några af hans dramatiska stycken, börjande med Hamlet. Enligt förslaget borde flere dertill bidraga såle- des att slika personer till uppläsning öfvertage olika roller. I synnerhet ansågs det för ändamålet gagneligt om utmärktare ställen inlärdes och upplästes utantill."

328 Merkittävä tieto on, että J. J. Wecksell luki ääneen *Hamletia*, ottaen huomioon miten kolme vuotta myöhemmin valmistunut *Daniel Hjort* on kirjoitettu tavallaan *Hamletin* päälle. – Toinen pohjateksti Wecksellin näytelmälle on Cygnaeuksen esittämätön (ja esittämiskelvoton) draama *Clas Flemings tider*. – Wecksell on kirjoittanut sieltä ulos Danielin hahmon ja tiivistänyt sen omaan tarkoitukseensa. Cygnaeuk- sen rooli on siis "kummisedän". *Hamlet*-luennalla on myös traaginen puolensa. Keväällä 1862 Wecksellin käyttäytymisessä jo havaittiin epätavallisuksia. Kupittaan kylpyläpuistossa hän viihdytti vieraita mielel- lään lukemalla *Hamletia*. (Mörne 1909:140).

laajan jakson George Henry Lewes’in *Goethe*-biografiasta. Niinpä ylioppilastiedekunnan kokouksessa 3.11.1859 dekanus ehdotti, että joku voisi pitää Schillerluennon. Vapaaehtoinen löytyi läheltä, mutta samalla kehkeytyi ajatus koko ylioppilaskunnan juhlasta ja jos ei sellaista syntyisi, se pidettäisiin pienimuotoisempuna.³²⁹ Dekanuksen poistuttua opiskelijat päättivät tehdä Schiller-päivästä vielä suuremman akateemisen juhlan yliopiston juhlasaliin. Järjestelykokous aiottiin pitää vasta kaksi päivää myöhemmin, mutta pöytäkirjassa näkyy, miten saman tien ideoitiin juhlan rakenne, joka lähes sellaisenaan toteutui.³³⁰ Ensin ei tahtonut löytyä ketään, mutta sitten oivallettiin, että tilaisuudella voisi selvästi manifestoida vapausaatteita ja juhla siten saisi innostavan luonteen. Äkkiä löytyi järjestelyyn tarvittava energia.

Vain viikon valmistusajalla Schiller-juhla sitten toteutettiin jo torstaina 10.11.1859. Ohjelmassa oli Fredrik Cygnaeuksen juhlapuhe tai pikemminkin tunnin esitelmä,³³¹ sitten Oksasen suomennos runosta *Laulu Kellosta, Die Glocke*, jonka August Ahlqvist itse esitti. Valtioneuvos A. Nordman esitti saksaksi runon *Der Taucher*, josta tekemänsä suomennoksen *Sukeltaja* luki ylioppilas Julius Krohn. Goethen epilogin runoon *Kellosta* esitti ruotsinnoksena Hr. K. Collan. Ylioppilas J. J. Wecksell oli kirjoittanut juhlaan runon *Svenskan och finskan*, joka jaettiin käsiohjelmaksi.³³² Felix Mendelssohnin kantaatti Schillerin tekstiin *Die Künstler* oli se suuri musiikkiteos, jonka ylioppilaskunnan laulajat ja Kaartin soittajat esittivät. Yleisöä oli peräti 1200 henkeä, yliopiston juhlasali täynnä.³³³ Lehdissä kutsu oli esitetty ”till bildade allmänhet” ”sivistyneelle yleisölle”. Lyhyessä ajassa oli saatu

329 3.11.1859 § 4/B1/Yo.Yhd.2/ms/KK. ”Dekanus [FC] föreslog att någon nästa mötesdag då det Ett-hundra-åriga Schillers-jubileum infaller, skulle hålla ett föredrag om Schiller. Efter mycket letande bland Fakultetens medlemmar påfanns slutligen en, civis Donner, hvilken åtog sig uppdraget. Mag. Alfthan ansåg hela studentkåren böra sig om en fest till firande af den odödliga skaldens minne. Efter en stunds diskussion stannade man vid beslutet att derest en sådan allmän fest, såsom möjligt vore icke blifva af, den Hist.-Filologiska fakulteten likväl skulle sammanträda för att fira dagen med ett företag om Schiller och om möjligt, afsjungandet af någon bland hans sänger.”

330 3.11. 1859 § 7/B1/Yo.Yhd.2/ms/KK.

331 ”Hr Cygnaeus är obestriddt Finlands förste talare; men aldrig har talet flutit mera lätt och gladt ifrån hans läppar än nu, aldrig ha hans ord varit mera enkla och osökta än nu, aldrig har han synts mera lifvad af sitt ämne än nu”, kirjoitti *Papperslyktanin* toimittaja Metr.[opolitanus] eli August Schauman (*Papperslyktan* 14.11.1859).

332 Runo on voimakas vapauden paatoksen innoittama, selvästi hyvin poliittinen. Wecksell oli tullut yliopistoon syksyllä 1858, ollen silloin 20-vuotias. Ensimmäinen näytelmä *Tre friare* oli esitetty Turussa ja hänen ollessaan 16-vuotias, ja runokokoelma ilmestyi vuonna 1860.

333 Hirn S 1998:242. Ilmaiset liput olivat jaossa Akateemisessa lukuyhdistyksessä Ritarikadulla ja ne oli haettu loppuun. Istumapaikkoja ei tahtonut riittää edes daameille. Schiller-juhlia oli vietetty kaikkialla Saksassa ja muuallakin Euroopassa kuten Pietarissa, Viipurissa ja Turussa, myös Konstantinopolissa, New Yorkissa ja Limassa. (*Papperslyktan* 31.10.1859.)

huomattava ohjelma aikaan kolmella kielellä.³³⁴ Aleksis Stenvallin läsnäolosta ei ole varmuutta, vaikka se on todennäköistä, sillä hän on voinut haluta kuulla ukko Cygnaeuksen Schiller-puheet. Hänellä oli vain kuusi viikkoa *Kullervo*-tragedian kilpailukäsikirjoituksen sisäänjättöön.³³⁵

Ylioppilastiedekunnan seuraavissa pöytäkirjoissa Schiller-juhlan viettoa ei mitenkään kommentoida eikä ohjelmansuorittajia muisteta erikseen kiittäen.³³⁶ Seuraavaksi Cygnaeus ehdotti konsertin tai soiréen järjestämistä Porthanin muistomerkin rahaston hyväksi ja lupasi pitää sielläkin esitelmän, jos eivät muut halua. Seuraavassa kokouksessa jaettiin jälleen opintostipendejä, tällä kertaa Aleksis Stenvallin lisäksi kaksi muutakin sai korkeimman rahan eli 25 ruplaa hopeassa, kahdeksalle annettiin 20 ruplan ja yhdelle 15 ruplan stipendi.³³⁷

Karl Bergbom oli arvatenkin juhlassa paikalla sisarineen. Samana päivänä hän oli lainannut Hagbergin Shakespeare-käännökset ajalle 10.11.1859 – 19.1.1860 Akateemisen Lukuyhdistyksen kirjastosta, joka sijaitsi hänen kotinsa naapurissa.³³⁸ Bergbomin draamaopinnot käynnistyivät systemaattisina.

Cygnaeuksen luennot olivat yleisötilaisuuksia, ja kiinnostus draamaan näytti muutenkin vallanneen kaupungin. Sanottiin, että naisten käyttämät penkkirivit teatterissa olivat tyhjillään, sillä he olivat kuluttamassa yliopiston luentosalin penkkejä. Professori Cygnaeus houkutteli joka maanantaisilla ja tiistaisilla luennoillaan koko joukon naisia, ”samoin lehtori Karl Collanin luentoja Goethestä seuraavat kiinnostuneet kuulijattaret.”³³⁹ Helsingissä esiintyi syksystä alkaen luennoiden ja näytteitä lukien myös ranskalainen Hra Ténint, joka ilmoitti ”att

334 HT 9.11.1859. *Papperslyktan* jatkoi teemaa julkaisemalla marras-joulukuun vaihteessa tekstin ”Tre dagar ur en skaldes lif, Minnesblad till Schillers hundradeåriga födelsefest.” af H Schwerdt; ruotsinno. (*Papperslyktan* 28.11.1859, 5.12.1859, 12.12.1859, 19.12.1859, 27.12.1859).

335 Kiven elämän loppuvaiheen lauseelle ”Concordia – satans!” yhdeksi tulkinnaksi on esitetty, että se olisi kommentti tähän Ahlqvistiin ja Schillerin *Kello*-runoon, jossa yhteisesti nostettavan kellon kyljessä lukee ”concordia”. (Sihvo 2002:212)

336 17.11.1859/BI/Yo.Yhd.2/ms/KK. Pöytäkirjuri A. O. Freudenthal on pohtinut ruotsinkielisen rahvaan kykyä ymmärtää liian korkeaa koulutustasoa varten kirjoitettua ruotsinkieltä. Tässä teema suomenruotsalaisesta kansasta artikuloidaan.

337 Shakespearen näytelmien ääneenluku ylioppilastiedekunnassa ei jatkunut. Viikkokokouksien pöytäkirjoissa ei mainita edes läsnäolijoiden määriä, mistä voi päätellä osallistumisen hiipuneen, eivätkä numerot olisi mieluisaa raportoitavaa hallinnolle. Triviaalit asiat, kuten tiedekuntien vaihdokset, liittymiset ja poistumiset sekä käytös- ja huolellisuusnumeron tyyppiset ”arviointit” olivat kokousten puuduttavia rutiineja, minkä jälkeen luettiin jokin esitelmä.

338 Bergbomin kirjallainat Yliopiston kirjastosta ja Ylioppilaskunnan kirjastosta (ja sen edeltäjästä) on Vihtori Laurila omaa väitöskirjaansa varten poiminut. Ei ole ollut syytä olla luottamatta näihin poimintoihin, minkä vuoksi käytän niitä jatkossa lähdeettä erikseen mainitsematta. (Aineistoa KB:ta koskevaa väitöskirjaa varten/kuori 4/kotelo 25/VLA/KiA/SKS.)

339 *Papperslyktan* 28.11.1895.

föredraga utmärkta franska små theaterstycken”.³⁴⁰ Herra Ténintin pääsymaksulliset luennot ranskalaisesta draamasta ja kirjallisuudesta tapahtuivat ranskaksi lauantaisin.³⁴¹ Herra Ténint jatkoi kevätkaudella, eikä voi taaskaan kuvitella mitään syytä, miksi Karl Bergbom ei olisi osallistunut niille kaikille, niin draaman kuin ranskan kielen takia. Istuivat niillä varmasti myös Emelie ja Elisabeth Bergbom. Julkiset luennot vastasivat säätyläisnaisten suureen sivistystarpeeseen, kun pääsyä yliopistoon ei vielä ollut.

Karlin ajasta kilpailivat erilaiset runokiireet. Jo 20.11.1859 maanalaisessa *Sampsä Pellervoisessa* ilmestyi nimimerkillä ”C. J. B.” runo ”Savoyardens sång”.³⁴² (LIITE 1) Runossa maastaan karkotettu savoijilainen nuorukainen kaipaa sisarensa kanssa Alpeja ja kotimaataan, jonka muistoissa he voivat myös kohdata menetetyn äitinsä. Savoiji (nyk. Ranskan Haute-Savoie) oli luovutettu vuoden 1860 alusta Ranskalle hintana Napoleon III:n tuesta Sardinian kuninkaalle Italian yhdistämishankkeessa. Nimikirjaimet C. J. B. yhdessä aiheen, topoksen ja kaihoisan tunteen kanssa, vahvistavat runoelman tekijäksi Bergbomin. Eikä yliopiston matrikelissa ole muita samoja nimikirjaimia. Karlin henkilökohtaisista teemoista tässäkin runossa esiintyy ”kadotettu äiti,” jonka runon minä yhdessä sisarensa kanssa kohtaisi kaihotussa kotimaassa. Kuva sinänsä kuuluu romanttiseen repertuaariin, mutta sen valikoimasta Karl valitsee jälleen juuri tämän äiti-kuvan.

Illegaalit osakunnat olivat muuttumassa ”maakunnallisiksi kirjallisiksi piireiksi” etenkin kun promotiokevät 1860 sai ne kilvoittelemaan kirjallisten albumien ja julkaisujen tuottajina. Nervanderin kannustuksesta ensimmäisen opiskeluvuoden harrastusten foorumiksi Bergbomille tarjoutui siis Pohjalaisen Osakunnan *Sampsä Pellervoinen*, jossa hän jatkoi keväällä 1860 julkaisten lisää runojaan ja ruotsinnoksiaan. Osakunnan kokouksessa talvikaudella Bergbom on lukenut ääneen yhden kirjoittamansa näytelmän, mutta mikä se oli, siitä ei ole johtolangan päätäkään näkyvissä.³⁴³ Tapahtumaan on vain viitattu useita kuukausia myöhemmin. Syyspuolella luetun näytelmän on täytynyt saada jossain määrin hyväksyvä vastaanotto, sillä huhtikuussa 1860 Bergbom uskaltautui lukemaan *Liuksialan ruusunsa*.

340 *Papperslyktan* 7.11.1859. ”Sistl. lördag O. Feuilletts ”Pour et Contre” och i dag M:me de Girardins ”La joie fait peur” – samt öfversättning af svenske och finske skalders dikter.”

341 *Papperslyktan* 28.11.1859. Viidennen ja viimeisen séancen aikana ”Han föredrog dervid en öfversättning af ”Döbeln vid Jutas” och en komedi af A. de Musset. Åhörarekretsen var lika talrik som första gången.”

342 *Sampsä Pellervoinen* 20.11.1859/Nr 5/Fa1/PohjO/ms/KK.

343 Maininta aiemmin luetusta näytelmästä esiintyy *Sampsä Pellervoinen* 6.5.1860/Nr 19/Fa1/PohjO/ms/KK. Tuolloin kriitikko J. W. Calamnius vain viittasi siihen. Tieto jälkimmäisestä näytelmän luennasta *Sampsä Pellervoinen* 1.4.1860, no 14/Fa1/PohjO/ms/KK.

Kevätkausi 1860 Karlin opinnoissa ja taiteessa

Engelin Esplanadi-teatterissa oli menossa viimeinen näytäntökausi 1859–60, jolla lokakuun lopulta alkaen näytteli Th. A. Schwartzin ja F. A. Dahlgrenin seurue.³⁴⁴ Joulukuun 1859 riitaisissa yhtiökokouksissa päätettiin purkaa puuteatteri ja realisoida omaisuutta. Vanha yhtiö lopetettaisiin heti, kun uudessa kivitalossa voitiin näytellä, ja puurakennus myytäisiin perustettavalle uudelle teatteritaloyhtiölle.³⁴⁵

Kevätlukukaudella 1860 Bergbom kuunteli Cygnaeuksen draamakirjallisuuden lisäksi edelleen roomalaista kirjallisuutta (E. af Bruner) ja kreikkalaista kirjallisuutta, jota opetti Nils Abraham Gylden. Kirjastolainauksista Bergbomin nimellä ei ole merkintöjä. Sanomalehti *Papperslyktan* raportoi maaliskuussa ”muuten rauhalliselta yliopistolta”, että nykykirjallisuuden luentoja kuunneltiin sankoin joukoin.³⁴⁶

Kevätlukukauden 1860 alussa Cygnaeus jatkoi humanistiopiskelijoiden aktiivintia kirjoittamiseen: ylioppilastiedekunnan lehdessä kynnys olisi matalampi, eikä tarvitse kirjoittaa vaativilla otsikoilla. ”Civis Wecksell lofvade efter bästa förmåga sörja för fakultetens trifnad och äfven om civis Donner sade sig Dekanus i sådant afseende hysa de bästa förhoppningar.”³⁴⁷ Taiteellisia ohjelmia saatiin maaliskuussa, kun civis Wecksell luki ”eräitä kauniita runoteoksia.” Viikon päästä ”upplästes en artikel ’tankar om behaget’ med ledning af Schillers afhandling ’Über Anmuth und Würde.’” Vielä maaliskuun viimeisessä kokouksessa Wecksell luki kaksi runoan. Näin Cygnaeus oli J. J. Wecksellin omistautuneella aktiivisuudella saanut muutettua maaliskuun kokoukset kirjallisiksi illoiksi.³⁴⁸

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteeri S. G. Elmgren ennakoi jo helmikuussa päiväkirjassaan näytelmäkilpailun voittajaksi Stenvallia, jonka näytel-

344 Hedvig Charlotte Forsman ei ollut tänä talvena Helsingissä, vaan näytteli Ruotsissa kaksi kautta: vuoden 1859–60 Otto Anderssonin seurussa ja kauden 1860–61 Edvard Stjernströmillä. Toukokuussa 1860 *HT* uusista kiinnityksistä kertoessaan kirjoittaa: ”Hr Stjernström har icke allenast bibehållit nästan alla sina förra sujetter, utan ännu dertill engagerat från Andersson mad:lle Forsman, hr och fru Brandt samt hr Petterson; från P. Deland hrr Hanson och Bäckgren; från Elffors hr och fru Agardh samt från Zetterholm hr och fru Cafvér, alla bekanta här. Hr Gille uppsätter ett operettsällskap för svenska landsorterna.” (*HT* 12.5.1860).

345 Elmgren 1939:359 pvm 5.12.1859 ja 359 pvm 15.12.1859 ja 362 pvm 31.12.1859. *Papperslyktan* 5.12.1859

346 *Papperslyktan* 12.3.1860. Ei mainitse luentojen pitäjää, voisi kuitenkin olla C. G. Estlander.

347 2.2.1860 §4/B1/Yo.yhd.2/ms/KK. Myös suomenkielisen alkeiskoulun ja ruotsinkielisen kansanvalistusjulkaisun ideoista keskusteltiin. Pyynnöstä civis Länkelä toi seuraavaan kokoukseen suomenkielisen luonnoksen kouluaiheesta, olihan Helsingissä jo 5000 suomenkielistä asukasta. Ajatuksena, että teologit ja fyysis. mathesis opiskelijat toimisivat siellä opettajina. Seuraten kuitenkin Uno Cygnaeuksen linjanvetoja. Asia jatkui useissa kokouksissa helmikuussa 1860.

348 15.3.1860, 22.3.1860 ja 29.3.1860/B1/Yo.yhd.2/ms/KK.

mässä tosin oli hieman liikaa aineksia, mutta paikoitellen dialogi oli aika hyvää.³⁴⁹ A. Kiven *Kullervo* sai palkintonsa 150 ruplaa SKS:n vuosipäivänä 16.3.1860.³⁵⁰ Uutinen oli hieno Cygnaeuksen opiskelijoiden piirissä: Stenvall oli ensimmäisenä käyttänyt *Kullervo*-aiheen, vaikkei teosta luvattu painaa ennen uutta muokkautusta.³⁵¹

Karl Bergbom on tutustunut Stenvalliin epäilemättä Emil Nervanderin kautta, sillä tämän ja Aleksis Stenvallin ystävyys oli alkanut jo vuonna 1857. Stenvall aloitti koulukäynnin myös Helsingin Yksityislyseossa, mutta varattomana joutui jäämään sieltä pois. Stenvallin toveriverkostossa tältä ajalta tärkeimpiä olivat Forssellin veljekset Albert ja Theodor Forssell. Nervander on kertonut ensi kohtaamisensa Stenvallin kanssa olleen lähinnä hämmäntävän,³⁵² mutta myöhemmin hän kirjoitti intensiivisen tunnelmakuvan tästä komeasta maalaispojasta istumassa kammarissaan kirjoittamassa, oman herkistyneen katseensa reflektoidessa hahmoa.³⁵³ Vanhana Nervander kuvasi toveripiiriä, johon hän, Stenvall

349 Elmgren 1939: 367 (suom. PP). Pvm 8. 2. 1860. ”Kilpailukirjoitusten joukossa, jotka on jätetty Suomalaiselle kirjallisuusseuralle on tragedia 5 näytöksessä *Kullervo* onnistunut vetämään puoleensa vissiä huomiota, erityisesti sitä kautta että Cygnaeus on nostanut sen pilviin. Mikään mestariteos se ei tietenkään [visserligen] ole, mutta joka tapauksessa kiinnostava yritys suomalaisen kirjallisuuden alueella. Aloittelijan tavallisia virheitä on, että kasataan liikaa tapahtumia ja henkilöitä samaan kappaleeseen, ja sitä osoittaa myös tämän kirjoittaja, joka on nuori ylioppilas Stenvall. Kullervossa on liian paljon henkilöitä, enemmän kuin tapahtumat vaatisivat, eivätkä näiden yhteydet [sammanhanget] sen takia muodostu kovin kiinteiksi; sankari itse ei näyttäyty kiinnostusta herättävässä muodossa, eikä oikeastaan tee mitään, mutta katuu jokaisen hätiköimisensä jälkeen [öfverilning]. Väinämöinen on vain katselija, kuten Ilmarinen, ja molemmat aivan liian merkityksettömiä jne. Mutta kieli on hyvää ja dialogi ei vailla ansioita, hetkittäin jopa aika hyvää.”

350 Elmgren 1939: 374 (suom. PP). Pvm 17.3. 1860. ”Nikolai Kiseleff, joka on lahjoittanut palkinnon, saa ansiokseen että on houkutelut esiin enemmänkin dramaattisia kappaleita ja sitä kautta johtanut Suomalaisista näyttämöä hyvän askeleen eteenpäin kohti todellisuutta pelkkien toiveiden maaperältä [förhoppningars region].”

351 Topelius, jonka aineistossa myös on *Kullervo*-suunnitelmia, oli kenties aikonut kirjoittaa samasta aiheesta avajaisiin ja joutui nyt vaihtamaan Lemminkäiseen. (s 177/Coll 244.106/ms/KK). Ks. m. Vasenius 1931:449–450.

352 Nervander kirjoitti 67-vuotiaana Yrjö Weilinille Harjavallasta: ”Då jag första gången i skolären såg Kivi hos bröderna Forssell (mina klasskamrater i privatlyceum) och på pojkois genast blef bekant med honom, fastnade situationen i mitt minne, kanske därför, att jag en helsingforsisk familjepojke på det helt afsides belägne magnetiska observatoriet, dittills aldrig varit dukamrat med en – skräddarson eller son till en hantverkare öfver hufvud. Att Stenvalls far var landskräddare visste jag af Forsellerne, ej att han själf hade några speciela litterära anlag. Det kom därför mig i första ögonblicket ett intryck: han borde vara son till en smed eller en sjöman, och ej till en skräddare, så styf och bestämd föreföll mig 'pojken' – sex år äldre än jag.” (E. Nervander → Yrjö Weilin/6.2.1907/400:24:4/AKSA/KiA/SKS).

353 Nervander 1887. Tutustuttuaan Stenvalliin Nervander on voinut haluta näyttää tälle omia runojaan ja esitellyt ehkä näytelmäsuunnitelmiaan, joista yksi tai molemmat ovat toimineet katalyysaattoreina Kiven *Kullervolle*. Nervanderin säilyneet *Kullervo*-synopsikset keskittyvät sisären itsemurhaan, josta *Kullervo* tuntee syyllisyyttä. Molemmissa on kristillisyyttä edustava henkilöahmo, pyhiinvaeltaja tai erakko, joka pyrkii kertomaan *Kullervolle* armosta.

ja Bergbom kuuluivat. Se oli aina ”hiljainen” ja luottamuksellisesti toisilleen avautuva ystäväpiiri.

Wi voro nog nära bekanta, vänner till och med, som magistern [Tarkiainen] kan finna i en uppsats i Nuori Suomi 1901. Men det är ofta då att en mera oregelbunda skald bör ej granska[s] på alltför nära håll, då han tillika är så god, så härlig som Kivi var. Dessutom hade han två små kretsar af bekantskaper, hvilka alldeles icke voro i beröring med hvarandra. De ”stilla i landene” voro bröder Albert och Teodor Forssell, Kaarlo Bergbom och jag. Vi kände knappast till namnet Kivis glada viftkamrater, som, jag skulle tro det, hade godt i sig också: ”Bra karl, men super” heter det ofta och med rätta ofta nog. Jag drack nog månget glas med Kivi, men det gick allridg till öfverdrift, det ledde till öppnande af hjärtats dörrar, och detta skedde alls icke stormande och gladt.³⁵⁴

C. G. Swan taas on kuvannut Kiven juomista erilaiseksi kuin herrasväen: ”Kivi joi niin kuin talonpojat”³⁵⁵, millä hän tarkoitti rajua ryypäystä, krapulaa ja katumusta. On uskottavaakin, mikäli Nervanderin kuvaus ei liikaa ihannoï, että Stenvall joi eri seuroissa eri lailla. Näin myös selittyy Stenvallin ja Bergbomin melko luottamuksellinen suhde vuosikymmenen lopulla.

Röda Republikenissa 1860 oli valittu presidentiksi kansalainen Bredström eli Emil Nervander. Kaisaniemessä pidettiin huhtikuun 10. ryyppäjäiset ”Siikajoen taistelun muistoksi”, minkä jälkeen alettiin miettiä seuran tarkoitusta. Jäsenet pitivät vielä viisi kirjallisuusaiheista esitelmää ennen kesää.³⁵⁶

Tutkimuksessaan Emil Nervanderista kirjailijana Maunu Niinistö (1974) on todennut, että oikeastaan millään alalla, draaman, proosan tai runouden alalla Nervander ei kohonnut hyvää harrastajatasoa paremmaksi. Nervander – kaikessa tavallaan liian sovinnaisena pitäytyi aikansa konventioihin. Vaikka lyriikkaa alkoi

354 E. Nervander → Viljo Tarkiainen, 29.8.1906 (Harjavalta)/400:24:1/AKSA/KiA/SKS.

355 ”Joiko hän kovasti? Ei, mutta tyhmästi ja köyhästi: Eikä sinnepäinkään ylipäänsä \niinpajon/kuin moni säännöllinen ja kaikissa kohden kunnioitettu mies, joka ymmärtää juoda säännöllisesti: Sillä Kivi kun joi, joi epäsäännöllisesti, aivan niin kuin talonpojat vielä tänä päivänä usein tekevät.” (C. G. Swan → Viljo Tarkiainen, Lappeenranta, syyskuu 1909/400:31:1/AKSA/KiA/SKS.)

356 Pöytäkirja 18.4.1860, RR -paperit. Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV. Kevään esitelmäaiheita olivat: 1. Om Oehenschlägers ”Correggio” 2. Som man är klädd, så blir man hädd 3. Om R.R.s inre tillstånd. 4. Om Clärchens karaktär i ”Egmont”. 5. Om Torquato Tassos karaktär i Goethes dram. Kirjallisuudesta oli tutustuttu seuraaviin: ”Elgskytterne af Runeberg, Regina von Emmeritz af Topelius, Lalla Rookh af Th. Moore, Martyrerne af Stagnelius, Torquato Tasso af Göthe, Hertigens dotter af Göthe, Herman och Dorotea af Göthe.”

syntyä paljon, Nervanderin varhaisin ja kirjallisesti vakavin pyrkimys kohdistui draamaan.³⁵⁷ Nervanderin jäämistössä on noin 12 otsikon luettelo draamojen ja näytelmien aiheita. Varhaisimmat niistä koskivat Suomen sotaa (*Margarethe*, 1860–1861) ja Anjalan liittoa (*Vid Anjala* 1863).³⁵⁸

Myös Bergbomin kirjallinen kevättalvi 1860 jatkui aktiivisena ja *Sampsa Pellervoinen* julkaisi 12.2. nimimerkiltä ”B.” runon ”Sångaren”.³⁵⁹ Senkin runokuvasto oli täyttä saksalaista romantiikan repertuaaria: vanha bardi, joka tarkkailee ulkopuolisena ylhäällä linnassa pidettäviä häitä, käy katsomassa (eli tuijottamassa kohtalokkaasti) morsianta (kuin haamuna menneisyydestä) ja kuolee sitten onnellisena. Jotkin loppusoinnuista ovat suorastaan ”uskaliaan kömpelöitä” (-skämtade/-skämta, le). Että ”B.” tarkoittaa Bergbomia on uskottavaa, koska hänenkin kirjallisten tuotteidensa luonne on vahvaa esikuvien seuraamista tai jäljittelemistä. 16-vuotiaalla on selvästi ollut halu osata tehdä kaikkea sitä, mitä Euroopan kirjallisuuteen perehtyneen kuului osata.

Kolmas teksti runopoika Bergbomilta pääsi esiin *Sampsa Pellervoisen* numerossa 16 (15.4.1860), nimeltään ”Jägarchor” (LIITE 1). Sen kertosaieket ”i skog vill jag lefva, i skog vill jag dö” kaupunkilaisen pojan kynästä ovat jopa koomiset ja viittaavat enemmän taideharrastukseen ja oopperoiden reippaisiin kuorokohtauksiin, kuin omiin kokemuksiin ulkoilmaelämästä. Samaan aikaan jatkuivat käännösrunouden harrastukset. Toukokuun alun numeroon 6.5.1860 (Nr 19) Bergbom oli laatinut ruotsinkielisen mukaelman Ludwig Uhlandin runosta ”Ringén” ja Nervander taas erään runon Erik Gustav Geijerin mukaan. Nervander ruotsinsi useita tekstejä tältä Venäjällä ja siksi Suomessakin kielletyiltä runoilija Geijeriltä, ja niillä täytettiin illegaalien osakuntalehden palstoja.³⁶⁰

Pohjalaisessa osakunnassa Bergbom oli esittänyt dramaattikona jo syksyllä, mistä kuitenkin ei ole tietoa. Sunnuntaina 25.3.1860 oli luettavana *Ljuksialas ros*, jonka Karl itse luki.³⁶¹ Paikalla ei ollut kovin paljon kuulijoita, mutta kokous oli ollut vilkas (animerad). Näytelmä oli kirjoitettu kesällä 1858 Vuosaarella, mutta tutustuttuaan siihen Nervander on arvattavasti syytynyt sen teemoista: harhaileva prinssi palaa kotimaahan, maalaistyttö isänmaan symbolina sekä

357 Niinistö 1974: 35, 66, 72–73.

358 Nervanderin Kirjallisia aineistoja (Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV). *Margarethe* on käsikirjoituksen nimimuoto.

359 *Sampsa Pellervoinen* 12.2.1860/Nr 8/Fa1/PohjO/ms/KK.

360 *Sampsa Pellervoinen* 6.5.1860/Nr 19/Fa1/PohjO/ms/KK.

361 *Sampsa Pellervoinen* 1.4.1860/Nr 14/Fa1/PohjO/ms/KK.

sairasvuoteelta nousevan äidin kohtaaminen. Nervanderin oma äiti sairasti parhaillaan. Säilynyt puhtaaksikirjoitettu kopio *Liuksialan ruususta* on Nervanderin tekstaus-käsialaa.³⁶²

Tasavaltalaisenhenkisessä Pohjalaisessa osakunnassa Vaasa-suku ja romantiikan sävyttämä prinssi-idylli ei ollut aihepiiriltään aivan ongelmaton. Samassa *Sampsa Pellervoisessa*, jossa uutisoitiin Bergbomin luentatilaisuudesta, julkaistiin nimimerkki E. Bhm'in [= G. E. Boehm] demokratiaa käsittelevän artikkelin alkuosa. Se jatkui vielä numeroissa 16 ja 18 ja oli oikeastaan hyvin radikaali edustaen perustuslaillisia ja tasavaltalaisia ajatuksia.³⁶³ Nimimerkki Achillesin eli J. W. Calamniuksen kritiikki *Liuksialan ruususta* ilmestyi kuukauden viiveellä 6.5.1860, mutta siitä on täytyntynyt tulla nuorelle Bergbomille kova henkinen tappio, täydellinen nolaus pohjalaisessa piirissä.

Calamniuksen kritiikki kattaa 6½ kaksipalstaista foliosivua *Sampsa Pellervoisessa*. Vauhtiin päästyään kirjoittaja kuurnii *Liuksialan ruusun* viimeistä terälehteä myöten, antaa paljon korjausvinkkejä ja innostuu ivalliseen juhlintaan hulluimpia runokuvia esitellessään. Ensimmäiset palstat käytetään juoniselostukseen. Kritiikki alkaa historiallisen pohjan ohuudesta, ”vaikka se onkin lyyrinen näytelmä”. Sitten seuraavat muutoseikat säikeiden käsittelyssä, miten painot ja riimit luvattomasti heittävät kokonaisuudessa ja miten ”on vain kirjailijan onni, että teos ei tule julkisuuteen.” Vaikka nimi viittaa naispuoliseen päähenkilöön, on kansan tyttö Anni vaisusti kuvattu. Varsinainen päähenkilö on prinssi Kustaa Eerikinpoika Vaasa.³⁶⁴ Kokonaisuuden lopetus on kömpelö, samoin monet näyttämölliset ratkaisut, jossa prinssi esimerkiksi vain lähettää ystävänsä pois luvaten selittää syyt myöhemmin. Yksittäisiä repliikkejä Calamnius kritisoi säälimättömällä ironialla:

362 EAH1:70 viittaa eri teksteihin kuudessa A541/KBA/KiA/SKS. Kokonaisessa versiossa on eri käsialalla C. J. B. 1860. Vuosi 1858 on silti *Liuksialan ruusun* todennäköisin syntyaika, kuten edellä on esitetty. Arvostelija sanoi oman työnsä viivästyneen, koska häneltä puuttui puhtaaksikirjoitettu kappale.

363 Boehm kuului Röda Republikeniin salanimellä Fader Movitz. Koko *Sampsa Pellervoinen* oli republikenilaisten käsissä, päätoimittajana Anton Erlin. (Nervanderiana Ht15, RR-aineisto, ENA, SMMYA/MVA/MV.) Ks. m. Manninen 1985:144–147. Viikkoa myöhemmin *Sampsa Pellervoisen* pakinoitsija Achilles eli J. W. Calamnius sai tekstin käsiinsä: ”är i minom värje godhetsfullt lemnad, hvarföre jag tror mig kunna utlofva Onkel att om det svar Onkel hör att till nästa gång gifva något omdöme om stycket, således som författare sjelf önskat få höra någon reçension af detsamma.” *Sampsa Pellervoinen* (17/22.4.1860/Fa1/PohjO/ms/KK.)

364 Achilles (Calamnius) käy lävitse virheitä sivuittain: sivu 2 mittavirheitä tulvillaan, 3. sivu kelvollinen, 4. sivu tulvillaan jne. Esimerkki ”perusteettomasta mitanvaihdesta” löytyy sivulla 8. Arvostelija lupaa takaisin kappaleensa, johon hän on tehnyt kaikki merkinnät ja korjausehdotukset. Tällaista kappaletta ei ole löytynyt.

”Säg Henrik är mitt fosterland / Ej verkligen den skönsta fläck / som Herren Har skapat? Uti Polens rika slätter Mitt trötta öga irrlande der sökte en enda kulle”. - Hvad er detta för något? ”mitt trötta öga sökte irrlande en enda kulle i Polens rika slätter! – verkligen! ”irrlande fick ingalunda det öga vara som skulle förmå att inuti en slätt upptäcka en enda kulle” vore det ock i sjelfva Polen! Och ordet der: ”Uti Polens slätter mitt trötta öga irrlande der sökte” hvad skall det der ”der” göra ”der”, om ej för att fylla versfötterna ”der”. Straxt efteråt står: ”men en fruktbar öken af evigt släta fält min blick der mötte”. Se det var då en rar syn att så se en fruktbar oeken ! finns det verkligen i Polen fruktbara öknar? då är det ju ingen nöd att bo i en öken! Kors hvad den Palmblad pratar mycket skräp i sin geografi[-bok] då han påstår att öknarna äro ofruktbara!³⁶⁵

Lopuksi Calamnius vaihtoi sävyä ja antoi selväsanaista tunnustusta. Kirjoittaja kykenee itse parhaiten korjaamaan virheitään olemalla huolellisempi, ja hänessä on erinomaista ainesta vähälukuisten draamatikkojemme joukkoon. *Liuksialas ros*-teosta kiittävät ja kannustavat kappaleet on kirjoitettu rehellisesti.³⁶⁶ Nimimerkki siteeraa kaunista Annin melodraamaa ensimmäisen näytöksen lopusta, nimittäen sen säikeitä suorastaan timanteiksi, kuten ”*Min brudsäng jag bäddar...*”³⁶⁷, jotka

icke är de enda, utan att sådana diamanter rätt ofta ändå framlysa. Med sådana resurser kan man gå långt blott man vill. Jag önskar därför författaren mera omtanke och kraft att förbättra sina fel och tviflar icke att hans lycka skall i en framtid blifva stor, jag recommenderar mig med önskan att författaren ville se till min goda vilja.³⁶⁸

Kuunneltuaan ääneen luetusta lehdestä ensin iloittelevaa murskakritiikkiä Bergbom sai vanhemmalta opiskelijakollegalta julkista tunnustusta runollisesta ja draamallisesta lahjakkuudesta. Kritiikki oli tarkoitettu akateemisen rakentavaksi.

365 *Samps Pellervoinen* Nr 19/6.5.1860/Fa1/PohjO/ms/KK.

366 ”Ty jag för min del är böjd att tro att författaren med något mera omsorg på sina verk skall svinga sig betydligt högt upp bland våra dessutom få dramatiska författare i landet och dertill berättigar mig såväl detta stycke, som i synnerhet det förra han engång förut uppläst. I allmänhet har författaren varm känsla som icke sviker, endast går för mycket väsende, och ett språk som ofta är verkligen skönt och i poetisk färgprakt hållet.” (*Samps Pellervoinen* 6.5.1860/Nr 19/Fa1/PohjO/ms/KK.)

367 Ks. m. EAH1:72.

368 nimimerkki Achilles eli J. W. Calamnius/*Samps Pellervoinen* 6.5.1860/Nr 19/Fa1/PohjO/ms/KK.

Miten Bergbom on kritiikkiin reagoinut? Masentumalla ja sairastumalla-ko? Myöhemmin teatterivuosinaan hänellä oli vastoinkäymisten jälkeen tapana sairastaa pari päivää sängyssä. Tapaus on voinut aiheuttaa Bergbomille halua irtiottoon itseään vanhempien – ja sarkastisempien – opiskelijoiden joukosta. Monarkistisen senaattorinpojan, varsinkaan näin romanttisen ja sentimentaaliseen taipuvan tapauksen oli vaikea tulla hyväksytyksi perustuslakia, tasavaltalaisuutta, kansallisia ja liberaaleja aatteita kannattavassa ryhmässä (kotteri).³⁶⁹ Katuiko hän debytoimistaan osakunnassa tällä naiivilla prinssinäytelmällä? Ainakin se pakotti hänet aikuistumaan kirjailijana. Koulupoikatekstin jälkeen Bergbomin seuraavat draamalliset aiheet siirtyivät koskemaan jo aatehistoriallisia poliittisia teemoja, aikuisen intellektuellin kysymyksiä.

Bergbom ehkä kokosi itsensä ja meni parin päivän päästä 9.5.1860 Yliopiston juhlasaliin kuuntelemaan Paciuksen johtamaa konserttia, joka pidettiin teatterikouluhankkeen hyväksi? Konsertissa oli ollut vain 150 kuulijaa, joten tulos oli keräykselle huono. Sieltä Bergbom on voinut kiiruhtaa suoraan seuranäytäntöjen harjoituksiin, sillä toukokuun alussa Esplanadi-teatteri oli vapautunut Schwartz & Dahlgrénilta ja talo saatiin kaupungin säätyläisharrastajien käyttöön. Koska teatteriin piti jo sitä seuraavalla viikolla tulla C. T. Nielitzin seurue, seuranäytäntöt piti järjestää nopeasti. Harjoitusajat jäivät lyhyiksi eivätkä esitykset olleet ensi kerralla kovin valmiita.

Torstaina 11. toukokuuta 1860 annetut ylioppilasnäytännöt uusittiin vielä kolme kertaa. Esittäjäjoukon pohjana oli samoja piirejä kuin kaksi vuotta aiemmin *Preciosassa*.³⁷⁰ Suuren nuorisojoukon kokoontuminen oli jo sinänsä hauskaa, ja tiedossa oli, että uuden teatteritalon avajaisiin suunniteltiin ohjelmaa kaupunkilaisilta itseltään.

Toukokuun näytännöissä esitettiin aluksi pienenäytelmät molemmilla kielillä: ruotsiksi Runebergin *Friaren från landet* ja suomeksi R. Benedixin *Riita-asia*. Se oli hiljattain painettu *Suomettaressa* (20.4., 27.4. ja 4.5.1860) ja lokalisoitu sijoittamalla vankilaan joutuneet käräjäpukarit hämäläisiksi.³⁷¹

369 Manninen 1985.

370 Amatööriesityksiä esiteltiin *Helsingfors Tidningarissa* vielä seuraavalla viikolla 15.5.1860. *Riita-asian* juoni kerrottiin ja mainittiin, että *Amagerin* esiintyjä oli kuorossa peräti 40 henkeä. On oletettavaa, että Bergbomeista ainakin Betty ja Karl ovat olleet mukana, vähintään joukkokohtauksissa, mikseivät myös Emelie ja Augusta. Myös J. J. Wecksell on näytellyt siinä. (Mörne 1909:97).

371 *Suometar* 11.5.1860 tiesi kertoa että ”ne herrat, joilla ”Riita-asiassa” ovat pää-kohdat, ovat: ylioppilainen G. J. Lagerstam (Ruotsila), kandidati M. J. Nordqvist (Lind), yli-oppil. H. R. Schlyter (Raski), S. W. Hougberg (Wingler), ja paitse näitä kuwailewat siinä kandidati H. Ilmoni ja yli-oppil. H. A. Roschier. Tällä näytelmällä on Suomen kieli taas astunut kukon-askelen eteen-päin teaterilla. Näitä kolmea kappaletta

Helsingfors Tidningarissa mainostettiin, että *Riita-asia* pitäisi oikeastaan esittää maaseudulla pari kertaa vuosittain, sillä se käsitteli onnistuneella ja reippaalla tavalla käräjöintihimoa.³⁷²

Runebergin ja Benedixin jälkeen oli vuorossa tanskalainen suosittu laulunsekainen huvinäytelmä *En söndag på Amager*, joka kuusi vuotta aiemmin oli jo nähty Helsingissä. *Amagerin sunnuntai* oli Tanskan kuulun näyttelijättären, Johanne Louise Heibergin vuonna 1848 kirjoittama ja säveltämä vaudeville, jossa Kööpenhaminan naapurisaarelle on sijoitettu tavanomainen kansannäytelmän juonenkuljetus: merimies saa lopulta toivomansa tytön. Siinä esiintyy varakkaita talonpoikia ja ”antelias” herra Kööpenhaminasta. Herrasväki ja kansa elävät välittömässä kosketuksessa ja sovinnossa toisiinsa nähden. *En söndag på Amagerissa* soitti todennäköisesti tuleva teatteriorkesteri, ja johti kenties kapellimestariksi valmentautuva von Schantz. Helsingistä oli koottu noin 40 hengen kuoro, mutta nimiä ei ole tuotu missään esille.³⁷³ Kaikissa neljässä näytännössä oli ollut kuitenkin runsas ja kiinnostunut yleisö. Näyttelemine myönnettiin onnistuneeksi ja havaittiin, miten paljon valmisteluun oli pantu huolta. Näytännöt annettiin tulevan teatterikoulun rahaston hyväksi ja hyvät tulot osoittivat ”att den blifvande inhemska scenen alltmera visar sig vara något mer än endast en tom drömbild.”³⁷⁴

Oliko Karl Bergbom joissain tehtävissä keväällä 11.5.1860 järjestetyissä näytännöissä? Hän olisi kyennyt näyttelemään ruotsiksi toista kahdesta ranskaa viljelevästä koomisesta roolihenkilöstä *Friarenissa*. Bergbom on voinut olla myös yhtenä *Amagerin* saaren kööpenhaminalaisista sunnuntaivieraista,³⁷⁵ vaikkei lapsuuden lauluääntä tietävästi ollutkaan jäljellä. Syksyllä 1860 Bergbom valittiin *Kypron prinsessan* pieneen, mutta esittäjältään näyttämöllistä rohkeutta vaativaan Megapontoksen rooliin. Siksikin lienee oikein päätellä, että jo toukokuun alun

on aikomus näytellä noin kolme kertaa, sitten otetaan ”Putronius” esiin, jos teateria waan silloin wielä on mahdollista saada. Tulot näistä näyttelyistä annetaan tänne perustettawan teateri-koulun hyödyksi.”

372 HT 15.5.1860. Ratkaisun avaimet ovat taloudellisessa järkevyydessä: oikeusjutut ovat advokaattien etu, ei kansalaisten, niinpä pääkaupungissa sattumalta samaan putkaan joutuneet naapurukset tämän tajutessaan äkkiä sopivat vuosikautisen kiistansa ja oikeudenkäynti voidaan peruuttaa.

373 HT 12.5.1860.

374 HT 19.5.1860.

375 Juoni on lyhykäisyydessään: ”Lisbeth on ihastunut nuoreen merimies Jokumiin. Mutta tämä on köyhä ja todennäköisyys saada Lisbeth ei ole suuri. Kaksi hyvinvoivaa talonpoikaa Hans ja Rasmus kosiskelevat häntä. Isä Jepsen on tietenkin vain kiinnostunut siitä, että tyttö tekisi hyvät kaupat. Hans ja Rasmus alkavat juonitella Jokumia vastaan kaikin tavoin. Mutta rakkaus voittaa lopulta – kiitos hauskan ja anteliaan kööpenhaminalaisen, herra Hermansenin.” (lähde: www.danskefilm.dk, filmdatabas, En söndag paa Amager (1941). sit. 15.2.2012., suom. PP)

näytännöissä Karl oli saanut tehdä jonkin hupaisan hahmon, joko *Friaren-* tai *Amager* -esityksessä.

Seuranäytännön esiintyjäjoukko oli *Amagerissa* jälleen niin suuri, että samoja voitaisiin käyttää myös syksyllä 1860, kun kiviteatteri vihittäisiin käyttöön. Tämän joukon varaan nimittäin ovat Cygnaeus, Topelius ja Pacius ilmeisesti alkaneet rakentaa syksyllä eteen tulevaa uuden teatteritalon avajaisesitystä *Kypron prinsessaa*.

Tuon merkkitapaoksen kiviteatterin avajaisiin ohjasi Wilhelm Bolin.³⁷⁶ On loogista olettaa, että näyttävää ja vaativaa tehtävää ei olisi annettu Bolinille, ellei tämä olisi ohjannut onnistuneesti jo kevään näytäntöjä. Kevään 1860 seuranäytäntöjen ohjaus on toiminut Bolinin työnäytteenä teatteria varten, mutta hänenkin valintansa on saattanut tapahtua Fredrik Cygnaeuksen suositteluksena.³⁷⁷

Wilhelm Bolin (1835–1924) oli filosofiaan ja draamaan orientoitunut tutkija, joka oli varttunut ruotsalais-saksalaisessa perheessä Pietarissa.³⁷⁸ Yliopistoksi hän valitsi Helsingin jo 1851. Hän ihaili aluksi Suomea, mikä Pietarista tullessa merkitsi ”saapumista Eurooppaan”. Filosofian suhteen Suomi kuitenkin oli ”hegeliläinen maa”, mutta pinnan alla oli paljon Feuerbachin kannatusta ja tähän joukkoon Bolin tutkijana asettui. Hän väitteli 14.4.1860 Snellmanin johdolla perheen käsitteestä kuukautta ennen seuranäytäntöjä.³⁷⁹

Pietarissa kasvaneena Bolin oli nähnyt paljon hyvää teatteria. Hän on ehtinyt olla mukana tai ainakin nähdä Helsingissä keväällä 1858 *Preciosan*, jonka Pacius johti. Suomen kulttuurisessa heräämisessä Bolin pysyi ulkopuolisena ja tunsii itsensä aina sellaiseksi. Hän ei yrittänyt nähdä vaivaa suomen kielen opettelmiseksi, vaan pysytteli koko ikänsä ruotsin- ja saksankielisissä piireissä.³⁸⁰

376 Juliste, ks. esim. Weckström 1966, 73.

377 Bolin muistaa tavanneensa Bergbomin mahdollisesti Cygnaeuksen luona. Ks. Aspelin-Haapkylä 1980, 97. sekä 5.12.1905 EAH pvk/A490/EAHA/KiA/SKS.

378 ”[Bolinin] iäjä työskenteli ruotsalaisessa vientirytyksessä ja äiti, omaa sukua Römpler, oli hovikultasepän tytär. Kotona puhuttiin saksaa, luonnollisesti myös ranskaa ja venäjää. Poika lähetettiin saksalaiseen St. Petri -kouluun, jossa oppi latinaa ja kreikkaa, myöhemmin myös englantia. Jälkeenpäin hän muisteli mielellään varsinkin koulun kirjallisuuden opetusta. Taidekasvatuksestakin huolehdittiin jo varhaisessa vaiheessa; Wilhelm Bolin mm. opetteli soittamaan viulua. Bolinit olivat selvästi kulttuurista kiinnostuneita, ja erityisesti he arvostivat Pietarin korkeatasoista ranskalaista teatteria.” (Manninen – Gimpl 1991: 3) Bolin on julkaissut muistelmiaan esseissä ’Hågkomster’ *Finsk tidskriftissä* 1921–1923.

379 Perheen käsite oli Snellmanilta saatu aihe, josta Bolinin varsin radikaali kanta kiteytyi hänen sanoonsaan: ”perheen käsitteen kehitys on mitattavissa naisen arvon tunnustamisen ja lasten ihmisarvon perusteella.” (Manninen – Gimpl 1991:7).

380 Manninen – Gimpl 1991: 3.

Yliopiston kirjastonhoitajana hän kuitenkin jatkoi myös teatterin liepeillä ja 1880-luvulla toimi Nya Teaternin johdossa useina vuosina.

Wilhelm Bolinin elämä tuli parin vuoden ajan kytkeytymään myös Karl Bergbomin elämään. Ehkä Bergbom toipui *Liuksialan ruusun* haaksirikosta tulemalla harrastamaan komiikkaa seuranäytännöissä. Bergbom ja Bolin tutustuivat lähemmin ilmeisesti juuri näinä aikoina, sillä heidän välillään oli myös homoeroottinen suhde, mistä Nervander on kertonut.³⁸¹

Lehdistössä muistutettiin siitä, että kun teatteritalo paranee, pitää myös tarjonnan ja osaamisen parantua.³⁸² *Papperslyktanissa* ihmeteltiin, miten *Suometar* vieläkin väitti taideharrastuksia tarpeettomiksi. Vihdoin 13.4.1860 *Suometar* kuitenkin kirjoitti siitä, miten näytelmien hankkiminen suomeksi on tärkeää. Se alkoi julkaista suomennettuja näytelmiä palstoillaan tarjotakseen eri puolilla maata pidettäville seuranäytännöille näyteltävää. Heinäkuussa *Suometar* julkaisi ensimmäisen Molièren näytelmäsuomennoksen *Wäkinäinen Naiminen (Le mariage forcé)*.³⁸³

Kevään 1860 promootiovieraille esitettiin aktia edeltävänä iltana uusintana suomeksi *Antonius Putronius*.³⁸⁴ Se sopi hyvin, sillä kevään 1860 promootio oli fennomaanien juhlaa. Sillä siellä saivat tohtorinhattunsa neljä siihen mennessä suomenkielellä väitellyttä tohtoria: August Ahlqvist, Yrjö Koskinen, Rietrikki Polén ja Paavo Tikkanen. Julius Krohn osallistui maisteripromootioon.

Promootion ajaksi ilmestyi myös kirjallisia albumeita, mikä kertoi, että pitkästä aikaa opiskelijoiden kirjalliset harrastukset ovat kukoistaneet. Toukokuussa ilmestyi kaikilta maanalaisilta osakunnilta julkaisut.³⁸⁵ Tässä vuoden 1860 *Joukahainen*

381 Bolinin ja Bergbomin suhteesta on kirjoittanut vanha Nervander Aspelin-Haapkyllälle. E. Nervander → EAH 17.1.1906, PM-blad/101/EAHA/KiA/SKS.

382 *Papperslyktan* 2.4.1860.

383 *Suometar* 6.7.1860 1–4 koht; *Suometar* 13.7.1860 5 kohtaus; *Suometar* 20.7. 7–12 koht; *Suometar* 27.7. 13–17 koht. *Le mariage forcé*n suomentajaa ei ilmoiteta, mutta se saattaisi olla A. Törneros (Tuokko), joka aloitti käännöstyöt jo opiskeluvuosinaan.

384 Teatteri-innustus kaupungissa jatkui. *Papperslyktan* 29.5.1860 kertoo, että edellisenä perjantaina 25.5.1860 amatöörinäytäntönä oli esitetty *Friaren från landet* ja *Antonius Putronius*, eli samat kuin edellisenä vuonna, paitsi, että Wecksellin *Två studenter* oli jätetty pois. ”Kaikki teatterin paremmat paikat oli varattu.” Promootion kunniaksi oli toinenkin, *Antonius Putronius* ja *Söndag på Amagerin* uusintaesitys Esplanadin puuteatterissa 30.5.1860, osana aattoillan ohjelmaa (EAH1:11, HT 12.5.1860).

385 *Album utgifven af Nyländningar* sisälsi draamallisia kappaleita, nimimerkeitä gl. och -d-d-, sekä jälkimmäisen Kalevala-lauluja. [Vihtori Laurilan aineistossa on merkintä: ”B. F. Godenhjelm maininnut, että Album utgifven av Nyländningar” n 1860 sisältäisi kaksi A. Kiven runoa.] *Lännetär* af Vestfinnar [oliko Elmgren toimittajia]; *Joukahainen*, 4e häftet. Ströskrift utgifven af Österbottningar. Edelliset *Joukahaiset* olivat tulleet 1843, 1845 ja 1848. Vuonna 1860 tuli siis numero IV. Bergbomin oma novelli ’Belsazzarista’ ilmestyi vasta *Joukahainen* V:ssä, keväällä 1864. *Papperslyktan* 2.7.1860 selitti, että maakuntaosastot

-albumissa Bergbomilta ei ilmestynyt vielä vuoden 1860 albumissa mitään, vaikka hän oli potentiaalinen kirjailija. *Ljuksialas rosin* tappio sai hänet ehkä vetäytymään Pohjalaisten piiristä, joka jatkoi tasavaltalaisia harrastuksiaan.³⁸⁶

Toukokuun seuranäytäntöjen tuloilla päätettiin perustaa uusi näytelmäpalkinto, jota varten määrättiin 100 ruplan palkintoraha ”för ett dramatiskt stycke af inhemsk författare, antingen original eller öfversättning på finska språket, eller original på svenska. Jälkimmäiseen saattoivat osallistua vain opiskelijat. Kilpailun määräaika menisi umpeen 1. helmikuuta 1861.³⁸⁷ O. Toppelius tai A. Ahlqvist ”ottavat kilvoitusteokset vastaan”. Loput koossa olevat 1514 ruplaa rahastoitiin tulevaa Helsingin teatterikoulua varten.³⁸⁸

Säiden puolesta kesä 1860 oli huono. Opiskelijat lähtivät yleensä maakuntiin, mutta Karl on voinut olla nyt kaupungissa uuden toveripiirinsä ja helsinkiläisten ylioppilaiden myötä. Todennäköisesti hän on viettänyt kesän 1860 Helsingissä ja tuolloin tutustunut paremmin Wilhelm Boliniin.³⁸⁹ Hra Ténint järjesti edelleen kirjallisia tilaisuuksia (litterära séancer), ”ympärillään pieni, mutta sitäkin kauniimpi piiri kuulijoita kaivohuoneessa.” Kylpylävieraita oli paljon idästä ja näyttämötaiteilijoita heidän joukossaan.

Senaattori Bergbomin perheen kesänvietosta 1860 tiedetään vain, että Emelie oli promootiotanssiaisten yhteydessä sairastunut niin, että hän joutui matkustamaan lääkärin määräyksestä Emsiin ja Interlakiin.³⁹⁰ Arvauksena voisi ehdottaa, että muiden Bergbomien kesämatka 1860 olisi suuntautunut, joko uudelleen Vuosaaren tai senaattorin veljen vastikään ostamaan Herttoniemen kartanoon ellei sitten sukulaisiin Vaasaan, ehkä Raaheen.

toimivat ”kirjallis-toverillisina piireinä, joihin opiskelijat samalta kotiseudulta kokoontuivat jonain iltana viikossa luottamuksellisiin keskusteluihin ja väittelyihin.”

386 Huhtikuussa salaseura Punaiselle Tasavallalle (RR) suunniteltiin lippu ja juhliittiin ravintola Thölön Karolina-nimistä tarjoilijaa. Tuolloin myös jaettiin pohjalaisten valmistaman *Joukahainen IV* -julkaisun kirjoittajavuorot. (RR-paperit/Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV.) Lipussa piti olla valkoinen pohja muistuttamaan ”ajatustemme puhtaudesta”, siinä sininen reunus ”kertomaan toivostamme” ja keskellä RR ”loistamaan niin punaisina ja aatelisina (ylväinä) kuin tasavaltalainen ajatustapamme”.

387 *Papperslyktan* 11.6.1860.

388 *Papperslyktan* 18.6.1860.

389 Aspelin-Haapkyllän päiväkirjojen painetussa versiossa (1980:97) mainitaan vain käynti Bolinin luona. Päiväkirjassa (EAH:n päiväkirjat 5.12.1905, EAHA/KiA) Aspelin kirjoitti, että Bolin ”ei tunnustanut ystävyttä olleen heidän välillään.” Bolin itse on sanonut, että *Kypron prinsessan* aikaan hän, ehkä Cygnaeuksella olisi tavannut Bergbomin näin vähätellen tuttavuuttaan. – Tämän EAH:lta kuultuaan Nervander nauroi ironisesti ja kertoi vastauskirjeessään Aspelin-Haapkyllälle suorasukaisesti Bergbomin ja Bolinin suhteesta. EAH teatterihistoriassaan ei mainitse Bolinia. Professori Wilhelm Bolin oli kirjoittamisen aikaan vielä elossa. Cygnaeuksen luona Bolinin ja Bergbomin tuttavuus on voinut hyvin toki alkaa. Cygnaeuksen kutsut toimivat tunnetusti nuorten miesten tapaamispaikkana.

390 EAH1:53.

Emil Nervanderin äidin sairaus paheni kevään aikana, kunnes äiti kuoli 3.7.1860. Yhteinen kokemus, äidin menetys on voinut syventää Karlin ja Emilin välistä ystävyyttä. Nervanderin muistiinpanoissa on paperiarkki, joka on Bergbomin käsialaa.³⁹¹ Siihen on lueteltu runoilijoiden nimiä ja teoksia, jotka ”behandlar sorgen”. Äidin menetys – ja surun käsittely – sekä toisaalta kaipuun tunteet ”suojelemaan” ja ihannoituun äitiin yhdisti poikia heidän tutustuessaan lähemmin: toinen oli jo 19-vuotias toinen vasta 16-vuotias. Molemmilla oli edelleen annettavaa toisilleen: Nervanderilla lämpöä ja ystävyyttä, Bergbomilla laajoja tietojaan.

Syksyllä 1860 Karlin kirjastolainauksia oli edelleen niukasti joten vaikka hän osallistui pieneen rooliin *Kypron prinsessassa* marraskuussa ja suoritti opintojaan, mm. latinan pro exercition joulukuussa 1860, hänellä oli aikaa myös muuhun. Ehkä hänellä oli tarve kirjoittaa revanssi *Liuksialan ruusun* teilaukselle.

Kiintoisin oletus kesän 1860 aktiviteetista nimittäin on, että Bergbomilla oli menossa intensiivinen kirjallinen luomistyö. Se on pääteltävissä, jos tarkastellaan seuraavan kevättalven tapahtumia. Maaliskuussa 1861 uutisoitiin, että kesän 1860 alussa julistettuun teatterikoulurahaston järjestämään ylioppilaiden draamaliseen kilpailuun oli jätetty useampia käännöksiä, mutta vain kaksi alkuperäisteosta, jotka molemmat siksi kannustus-palkittiin 100 markalla eli 25 ruplalla. Yksi niistä oli suomenkielinen ”*Aino*” efter motiv ur Kalevala af pseudon. Kivi.” Toinen oli ruotsiksi kirjoitettu runomittainen näytelmä, *Borgaren i Lüttich*, jonka oli jättänyt lääketieteen ylioppilas J. A. Florin, Bergbomin kouluaikainen toveri.³⁹²

Aleksis Stenvall ainakin siis osallistui ja sai kannustuksen näytelmällään *Aino*, jonka käsikirjoitusta ei tunneta, mutta sekin lienee ollut työn alla joulukuussa keisarin opintostipendejä jaettaessa. Kaikki stipendien saajat saivat vain 20 ruplaa, eikä Aleksis Stenvallinkaan nimeä enää ollut listassa. Stenvallin puuttuminen joulukuun 1860 opintorahan jaosta on selitettävissä sillä, että tammikuun alusta 1860 kahden vuoden ajan Stenvall sai nauttia tehtailija Leopold W. Krohnin maksamaa yksityistä apurahaa.³⁹³ Sen apurahan hedelmiä oli ainakin *Aino*, jonka

391 Personalia/Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.

392 HT 5.3.1861: ”Dramatiska pris. Deltagarne uti studenternes dramatiska öfvningar, som sistlidne vår inbjödo till en pristäfvlan uti dramatisk skriftställareskap, hafva nu haft nöjet belöna tre täflingskriffter: Lessings ”Emilia Galotti”, med förtjenst öfversatt till finskan af kapellanen i Syßmä E. J. Blom, samt tvenne original-skådespel, hvilka båda ansetts vittna om anlag hos sina författaren, ett på svenskt vers ”Borgaren i Lüttich” af stud J. A. Florin, det andra på finska, ”Aino” efter motiv ur Kalevala af pseudon. ”Kiwi”. Öfversättaren har tillagts ett pris af 200 mark, de begge originalförfattarne hvardera en uppmuntran af 100 mark.”

393 Julius Krohn oli pyytänyt isäänsä Leopold Krohnia avustamaan lahjakasta kirjailijaa. ks Lassila

hän jätti sisään helmikuun 1. päivänä 1861, ennen kuin palasi *Kullervon* muokkaukseen ja proosaversioon kirjoittamiseen. Muista Cygnaeuksen draamakirjallisista suojaiteista myös Bergbomilla, Nervanderilla ja Wecksellillä olisi ollut intressi osallistua ja saada kilpailussa julkinen noteeraus ja varoja. Bergbomilla oli opintojen kannalta kevät 1860 ja syksy 1860 suvantoa, mitä myös kirjastolainauksen harveneminen indikoi.³⁹⁴ Hänellä on ainakin ollut aikaa kirjoittaa.

Oudointa on nimittäin, että Bergbomin entinen koulutoveri, nyt aktiivisesti opintonsa käynnistänyt medisiinari J. A. Florin olisi ehtinyt laajojen luonnontieteellisten opintojensa keskellä laatia valmiiksi myös runomittaisen historiallisen näytelmän *Borgaren i Lüttich (Liègen porvari)*.³⁹⁵ Florin opiskeli 1860–1861 kolmatta vuotta lääketiedettä sekä oli ornitologi ja aktiivinen luontoharrastaja. Florinin arkistossa ei ole säilynyt mitään, mikä viittaisi näytelmän kirjoittamiseen, runomittaiseen draamaan tai Belgian historiaa koskeviin harrastuksiin. Florin ei ole muissa yhteyksissä julkaissut kaunokirjallisia teoksiaan³⁹⁶ ja sellaiset puuttuvat tai on siivottu arkistoista. Runoja Florin edelleen kirjoitti ja kävi teatterissa, sillä seuraavalta kesältä (1861) on säilynyt nuorukaisten keskinäisiä kirjoituksia. Niissä Florin kertoo Helsingin teatterikuulumisia ja Karl kommentoi asiantuntevasti ja itsevarmasti Florinin lähettämiä tuoreita runoja.³⁹⁷

Bergbomin biografille on selitystä vaativa ongelma, miksi draamakirjailijaksi haluavan miehen ystävä ja naapuri maaliskuussa 1861 tuli palkituksi. Tämä suuntasi toiselle alalle, mutta olisi silti tarjonnut historiallisen näytelmän arvioidavaksi julkiseen kilpailuun. Florinin historian harrastuksen systemaattisuudesta saadaan hyvä kuva käsinkirjoitetusta Euroopan historiallisesta kronikasta, *'Historiska anteckningar'*, jossa eri maat ja niiden tärkeät ajanjaksot on käsitelty tiivistetysti. Kyseessä on eräänlainen käsikirja omaan käyttöön. Belgian kohdalta merkinnät ovat niukat eivätkä sisällä mitään, mikä osoittaisi kiinnostusta säätykonflikteihin Liègessä.³⁹⁸ Historiallinen aihe runomuotoiseksi draamaksi vaati pidempiaikaisen kehittelyn, perehtymisen aineistoon, dramaturgisen suunnitte-

2003, 252.

394 KB:n lainausluettelot/kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

395 *Suometar* 15.6.1860. Ks. m. Sihvo2002: 203 ja 152. Lüttich on Belgian Liègen saksalainen nimi, flaamiksi Luik. Erityistä on, että ennen vuotta 1949 ranskankielinen oikeinkirjoitus oli Liège.

396 Florinska släktarkivet (FloSA/ms/ÅAB). Fennica-tietokanta ei tunne Florinilta julkaisuja. Myöhemmin hänestä tuli Suomen valokuvauksen uranuurtaja ja lääkintöhallituksen johtaja.

397 Runoja on lääkintöneuvoksen arkistossa säilytetty käytännössä vasta 1880-luvulta alkaen, mutta vain tuolloisia onnitelu- ja tilapäärunoja. (Florin släkten/ÅAms).

398 Florin släkten/ms/ÅA.

lun, kirjoittamisen, versifikaation ja viimeistelyn.³⁹⁹ *Lüttich*-draaman kirjoittajan on täytynyt varata aikaa ja aloittaa työnsä jo kesällä 1860. Mutta kesällä Florin taas teki matkan Ruotsiin, eikä kirjoita mitään draamallisesta työstä.⁴⁰⁰

Liègen historiassa säätyjen välisten ristiriitojen takia on kaksi poliittisen draaman aiheeksi sopivaa ajankohtaa, varhaisempi sen kuullessa Burgundiin ja Ranskaan 1400-luvulla, myöhempi Ranskan vallankumouksen alkuvaiheesta. Dosentti J. G. Frosterus oli 23.5.1860 väitellyt Ranskan 1400-luvun Ludvig XI:n aikaisista sosiaalisista oloista. Hän oli aatelista koskevan tutkimuksensa jälkeen selvittänyt säätyjen keskinäisiä suhteita ja asemaa suhteessa kuninkaanvaltaan.⁴⁰¹ Frosterus julkaisi pari vuotta myöhemmin myös kirjan vuonna 1830 itsenäistyneen Belgian valtion historiasta, ”*De belgiska landskapens utbildning till en stat.*”⁴⁰² Teos osallistui keskusteluun valtionmuodostuksen ja etnisyyden suhteista. Poliittisen draaman aihetta oli myös 1790-luvun Liègen piispallisessa ruhtinaskunnassa, jossa Ranskan vallankumouksen vanavedessä tehtiin ”valtiollinen koe” ja toteutettiin porvarillis-kansallista itsehallintoa. Se kukistui Preussin ja Itävallan liittyessä taistelemaan Ranskaa, sen vallankumouhallitusta vastaan.⁴⁰³ Matti Klingen mukaan Frosterus halusi osoittaa, että kielellinen ja etnografinen yhteys ei ollut olennainen tekijä valtiomuodostuksessa, mikä oli aivan toinen kuin Yrjö Koskisen näkemys asiassa.⁴⁰⁴

399 Asiassa ei olisi ongelmaa, mikäli Florinin arkistosta löytyisi aineistoa, joka viittaa siihen, että muiden harrastusten ohella toisen tai kolmannen vuosikurssin medisiinari myös kirjoitti vaativaa historiallista draamaa.

400 Arkistossa on matkapäiväkirja oleskelusta Tukholmassa ajalla 17.6.–16.7.1860 (mapp 7/Florin/ÅAms). Matkapäiväkirjakaan ei mainitse näytelmäsuunnitelmista, vaikka kilpailu oli julistettu juuri ennen hänen lähtöään kesämatkalle.

401 Klinge 2010:100–102. Frosterus ”siirtyi selkeämmin kuningasvallan ja feodaaliaatelisten välisen valtataistelun aikaan dosentinväitöskirjassaan *Ludvig XI och Frankrikes sociala förhållanden i hans tid.* (1860)” (Klinge 2010:102). 1460-luvulla Liègen kaupunkilaiset puolustautuivat sekä Ranskan kuningashuonetta että Burgundin herttuaa vastaan. (Guerres de Liège, Liège ; wikipedia.fr./luettu 3.11.2012)

402 Dosentti J. G. Frosteruksen luentoja Karl on kuunnellut ainakin keväällä ja syksyllä 1862. Frosterus on voinut jossain luennoida teemaa jo ennen teoksensa julkaisemista. – Kun Bergbom toukokuussa 1869 haki ulkomaan matkastipendejä kansallisuuksien ja kirjallisuuden suhteita tutkiakseen, oli juuri Belgia yksi hänen suunniteltu kohdemaansa.

403 Kuukausi Bastiljin valtauksen jälkeen 1789 Liègessä karkoitettiin kaupunkia hallitseva ruhtinaspiispa ja muodostettiin kaupungin käsityöläistön vanhoihin 1600-luvun porvariston säädöksiin perustuva autonominen hallinto, joka oli tavallaan kansallinen muodostelma porvariston ehdoilla. Tilanteeseen sekaantui Preussin lähettiläs von Dohm, joka valistusmiehenä yritti tasapainoilla Ranskan ja Preussin välillä ennen Itävallan puuttumista asiaan. (<http://www.zeit.de/2006/29/A-Dohm>. luettu 1.3.2010.) Liègen hallintokokeilu tuhoutui Ranskan tasavaltalaisten edustaman ”radikalismmin” ja Itävallan keisarikunnan edustaman ”konservatismmin” välissä. (Tiedot Wikipedian artikkeleista *Lütticher Revolution* (de.wikipedia.org), *Révolution liégeoise* (fr.wikipedia.org), *Liège revolution* (en.wikipedia.org). Artikkelit luettu 20.9.2011.)

404 Klinge 2010:171.

Frosteruksen tuotantoon ja luentoihin on kaiken järjen mukaan perehtynyt historian opiskelija Bergbom, ei luontoretkeilevä medisiinari Florin. *Liègen porvarin* kirjoittajana tulee perustellusti pitää Bergbomia itseään, joka valmiiksi saatuaan antoi sen kilpailuun kirjailevan ystävänsä nimissä. *Liuksialan ruusun* teilauksen jälkeen hän ei todennäköisesti halunnut esiintyä omalla nimellään, vaan halusi anonyymin arvion.

Aatehistorian avulla voidaan jatkaa aihetodistelua. Bergbomin kehittyneemmän poliittisen ajattelun ensimmäinen ilmentymä tuli olemaan *Pombal ja jesuiitat* (1863/65), jossa ”kansallisuusprinsiippi” asettui välittäjäksi radikaalin liberaalin tasavaltalaisuuden ja konservatiivisen autokratian kesken. *Liègen porvarit*, mikäli se oli Bergbomin kirjoittama ja mikäli tässä kadonneessa näytelmässä puolustettiin porvariston johtamaa autonomista hallintoa, asettuisi ideologisesti esityöksi *Pombaliin* nähden. Senaattorin pojan poliittinen huoli saattoi olla sama kuin isänsä: miten tasapainotella yhteiskunnan vakautta vaativien konservatiivien ja muutospaineita artikuloivien uudistajien välillä.

Bergbom kirjoitti *Pombalin* vasta kesällä 1863, mutta hän laati ensimmäisen luonnoksen *Pombalin* juonesta jo talvella 1861. Perusasetelma siinä oli jokseenkin sama kuin aikanaan laajemmissa versioissa. Oireellista on, että vasta teatterikoulurahaston näytelmäkilpailun sisäänjätön (1.2.1861) jälkeen lainasi Bergbom kirjastosta ensimmäisen kerran Portugalin historiaa koskevat teoksensa *Pombal*-aihetta varten. Hän ei ilmeisesti ehtinyt ennen sitä. Tämän keväällä 1861 syntyneen ensimmäisen suunnitelman luki kriittinen ystävä Wilhelm Bolin alkukesästä 1861 kehottaen miestä kypsyttelemään *Pombalia* vielä monta vuotta.⁴⁰⁵

Mutta Bergbomilla riitti uusia draaman aiheita. Kesän 1861 kirjeissään Florinille Karl mainitsee luonnoksesta ”uuteen draamaani, jonka juoni tulee olemaan varsin mutkikas, mutta joka luultavasti jää vain luonnokseksi”.⁴⁰⁶ Ennen tätä 1500-luvun alun Sisiliaan sijoittuvaa draamasuunnitelmaa *Kuolla sydämeni naisen tähden* Karl oli siis luonnostellut draaman pääministeri Pombalista ja, kuten näyttää, kirjoittanut yhden Liègen porvareista. Hänellä oli selvästi aktiivinen pyrkimys tulla historiallisten draamojen kirjoittajaksi.

Syksyllä 1860 historiallis-filologisen opiskelijatiedekunnan kokouspöytäkirjoissa Bergbomin nimi ei esiinny: hän ei siis ole tarjoutunut tai ryhtynyt yliopis-

405 KB → J. Forsman 13.9.1864/180/KiA/SKS.

406 ”Jag har utkastat planen till en ny dram betitlad, ”Dö för sitt hjertas dam”, men troligen kommer den att stadna vid ett blott planutkast. Händelsen tilldrager sig i Neapel ungefär år 1500, då Ferdinand den Katholske redan hade eröfrat landet. Intrigen kommer att blifva något invecklad men som jag hoppas ej utan några intressanta momenter.” KB → J. A. Florin, 18.7.[1861]/vol. 1/FloSA/hs/ÅAB.

tollisiin toimitsijatehtäviin, toisin kuin Wecksell ja Jaakko Forsman. Se kertonee Karlin vetäytyvyydestä tai siitä, että hän vain pitkästyti kokouksissa, luki takarivissä kirjaa tai että hän kirjoitti. Lokakuussa 1860 tiedekunnassa esitelmöitiin myös Italian poliittisesta tilanteesta. Marraskuussa maisteri Th. Rein puhui siitä, miten Italian vallankumouksessa näkyi selvästi ensi kertaa ”nationalitetsprincip / kansallisuusprinsiippi.”⁴⁰⁷ Sitä voi kuvitella Bergbomin olleen kuuntelemassa, sillä ainakin hänen kirjalainoissaan historian ja historianfilosofisen pohdinnan osuus lisääntyi. Reinin välittämät ajatukset olisivat näin juuri tuolloin inspiroineet Karlia ja kääntyneet sekä *Liègen porvarin* että ainakin sitten *Pombalin* historia-ajatusten pohjaksi. Kansallisuusprinsiippi oli avainsana – se oli eteenpäin katsova, territoriaalisesti kansojen menestykseen, perustuslaillisuuteen ja kansanvaltaisuuteen viittaava ajatus.

Ylioppilastiedekunnan kokouksissa marraskuussa 1860 syntyi kuitenkin jo poliittista jännitettä, kun maisteri Julius Krohn Viipurista ryhtyi ankaraan hyökkäykseen A. O. Freudenthalin rannikkoruotsalaisväestön alkuperää koskevia teorioita vastaan.⁴⁰⁸ Vuoden 1860 päättyessä Krohn ja Freudenthal jatkoivat vielä väittelyään.

Bergbom näyttämöllä 1860

Syyslukukaudella 1860 jatkuivat Cygnaeuksen draamakirjallisuuden luennot. Bergbom jatkoi käymistä Edvard af Brunerin pitämällä Rooman kirjallisuuden ja latinan luennoilla ja seurasi nyt myös Elias Lönnrotia, joka luennoi tulkiten *Kalevalan* runoja ruotsiksi sekä eri vuosina vaihdellen suomen kielioppia tai mytologiaa ja loitsuja.⁴⁰⁹ Joulukuussa (15.12.1860) Bergbom läpäisi latinan pro exercitiota vastaavan kirjallisen kokeen, tosin vain approbaturilla, latina ei ollut hänen vahvin aineensa. Se tapahtui pari viikkoa Nya Teaternin suurten avajaisien jälkeen.

Yliopiston kirjastosta Bergbom lainasi syyskuussa (19.9.1860) Saksan nuoren sukupolven kirjallisen liikkeen kärkinimen, Karl Gutzkowin *Vermischte Schriften* 1–3 Bd. Gutzkowin kirjoitukset toimivat vuosia myöhemmin yhtenä pohjana hänen väitöskirjassaan. Gutzkow-kirjat Karl palautti kuitenkin juuri ennen kuin teatteritalon vihkiäisnäytännön loppusuora alkoi, mutta otti tilalle (13.11.1860) P. F. Suhmin kirjoittaman *Historie af Danmark*, 7. osan, pitäen sitä koko

407 1.11.1860 §3/B1/Yo.Yhd.2/ms/KK.

408 15.11.1860 §5/B1/Yo.Yhd.2/ms/KK. Keskustelua selostaa Lassila 2003:75–76.

409 Aspelinin muistiinpanot/B121/EAHA/KiA/SKS. Lönnrotin luennoista ks. Anttila 1985:393–395

kevään. Kenties myös *Kalevala*-innostus, jota oli ilmassa, sai hänet lainaamaan Lukuyhdistyksen kirjastosta A. I. Arwidssonin *Svenska fornsånger* -teoksen kaikki 3 osaa. Hänen on täytynyt ainakin tilapäisesti inspiroitua näistä muinaisajan asioista, eritoten kun runojen ja motiivien vertaileva tutkimus ja historiallinen pohja olivat nousseet esille tieteellisessä keskustelussa. Kirjalainat eivät ole koko totuus Karlin lukeneisuudesta. Hänellä oli kotinsa puolesta varaa myös ostaa kirjallisuutta ja oopperapartituureja, joita kirjakaupat toivat maahan. Dramatiikkaa oli Helsingissä saatavilla ranskaksi, saksaksi tai ruotsiksi.

Syksyllä 1860 yliopistoon tuli Otto Henrik Florell Borgå gymnasiumista. Hänestä tuli pian yksi Karlin läheisistä, hyväntuulisista ja uskollisista ystäväistä, jonka kanssa huumorintajut kohtasivat. Heidän intensiivinen ja tutkijan kannalta informatiivinen kirjeenvaihtonsa tuli koskemaan sekä arkisia asioita että näyttämötaidetta. Otto Florell tuli niukoista oloista, mutta hänellä oli ilmeisesti säätyläiset kasvattivanhemmat Ruotsinpyhtäällä (Strömfors). Florellilla ilmenee heroista optimismia ja huumorintajua kaoottisissa ja ankeissakin olosuhteissa. Oton kirjeet saivat Karlin yleensä aina hyvälle mielelle, ja Otolle Karl mielellään kirjeissäänkin hullutteli.⁴¹⁰

Samps Pellervoisessa ilmestyi syksyllä 1860 ensi kertaa ruotsiksi Friedrich Schillerin kirjoitus ”Theater betraktad som moralisk anstalt.”⁴¹¹ Kääntäjäksi on merkitty nimimerkki Osvald, joka tietävästi tarkoittaa Emil Nervanderia, toisena kääntäjänä esiintyy K - Et eli Karl Ervast.⁴¹² Nervander pääasiassa toimitti *Pellervoista* syksyn 1860 ajan, siksi sen täytteenä on häneltä itseltään useita runoja ja ruotsinnoksia.⁴¹³ Nervander jakoi aktiivisuuttaan myös Röda Republikeniin, jonka presidenttinä hän oli kauden 1860–61.⁴¹⁴ Lokakuussa oli Republikenin ko-

410 Käsitykseni mukaan Florellin ja Bergbomin suhde ei edennyt intiimille asteelle kuten Bergbomin suhde joihinkin toisiin tovereistaan. Kirjeessä Nervanderille Bergbom vitsailee ”Florellin kanasista”, viitaten tyttöihin. Florell avioitui heti saatuaan viran Haminasta.

411 Alkup. ”Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet” (1784) esitelmä Deutsche Gesellschaftissa, oli vastaus kysymykseen „Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken?”.

412 Artikkelin I osa *Pellervoisessa* Nro 20/Söndagen den 30 Sept 1860; II osa *Pellervoisessa* Nro 21/Söndagen d 7de Oktober 1860; III osa *Pellervoisessa* nr 22/Sön d 13e Oktober, 1860. Nimimerkki ”K - Et” on kirjaston kappaleessa tulkittu Karl Ervastiksi. (*Samps Pellervoisen*/Fa1/Pohjo/ms/KK.)

413 *Samps Pellervoisen* numeroissa oli vapausaiheisia runoja ja käännöksiä, monet Nervanderin hankimia. Hän sanoutui irti *Sampsasta* vuoden 1861 alusta. (*Samps Pellervoisen*/Fa1/Pohjo/ms/KK.)

414 Röda Republikenin ohjelmassa oli esitelmää sensuurin kannalta arveluttavista aiheista lähes viikoittain. Viaporin antautumisen jälkeiseen tilanteeseen liittyvä patrioottinen ”Margarethe. Dramatisk utkastaf Bredström [= E. Nervander]” oli yksi monista syksyllä 1860 käsitellyistä kirjoista ja draamoista. (RR-paperit/Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV.) Ilmestyessään aikanaan Aleksis Kiven versiona 1871 *Margareta* läpäisi sensuurin Cygnaeuksen arvovallalla.

kouksissa väittelyn aiheena ”skål för Italien”, kunnes 24. lokakuuta 1860 ”laajojen keskustelujen jälkeen” Republiken päätti, että Italian malja oli ilman muuta uskallettava juoda, ”joten R.lla on tämäkin ansio osakunnan kunniasta”.⁴¹⁵

Syksyn innostavin tapahtuma oli Uuden Teatteritalon (Nya Teatern) vihkiäisjuhla. Rakennuksen valmistuminen oli lykkääntynyt ja se oli vaarassa lykkääntyä edelleen, mm. hallitsijahuoneen suruaikojen takia. Vihkiäisjuhla haluttiin toteuttaa omin voimin.

Talo avattiin siis paikallisella seuranäytännöllä *Princessan af Cypern*. Se on Topeliuksen kuvitelma Lemminkäisestä ja hänen ”etelän Saaresta” tuomastaan morsiamesta Chryseis-Kyllikistä, jolla on vaikea sopeutua pimeään, kylmään ja pohjoiseen. Lajiksi määrittyi ”Sagospel i 4 akter efter motiver ur Kalevala”, johon Pacius sävelsi musiikkinumerot.⁴¹⁶ Kun elokuussa 1860 harjoitusten olisi pitänyt alkaa, puheosien tekstit eivät olleet valmiit, joten aloitettiin musiikki-osista ja kuoroista. Harjoitukset pidettiin kaupungin eri saleissa. Vanha puuteatteri oli pystyssä ilman pysyviä vuokralaisia, joten sitä lienee myös käytetty harjoitteluun.⁴¹⁷ Marraskuun puolivälissä olivat vihdoinkin kaasuasennukset valmiina Uudessa Teatterissa ja samaan aikaan kadulla talon ulkopuolella, Helsingin ensimmäisissä kaasulyhdyissä.⁴¹⁸

Orkesterin kokoaminen ja harjoittaminen oli uuden talon kapellimestariksi nimitetyn Filip von Schantzin vastuulla,⁴¹⁹ joka avajaisissa sai johtaa oman *Kullervo*-alkusoittonsa. Pacius johti *Kaarle-kuninkaan metsästyksen* alkusoiton. Cygnaeukselta ja Julius Krohnilta tilatut prologi-runot esitettiin ruotsiksi ja suomeksi. Edellisen lausui maisteri L. Mechelin ja jälkimmäisen viipurilainen opiskelija S. Hougberg.⁴²⁰ Teatteritalo vihittiin 1860 symbolisesti siis Suomen molempien kielten käyttöön *Kalevala*-aiheitten tunnelmissa.

415 Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV.

416 Vasenius (V osa) 1931: 452 ja Topelius (V.2) 1920, 368 alk.

417 Vanhassa puuteatterissa vietettiin läksiäisiä vasta 18.2.1861 ja purku aloitettiin 15.3.1861 (Weckström M 1864:69).

418 Tor Weckström kirjoittaa: ”Kaasun asentajilla oli monia vaikeuksia voitettavanaan, mutta [laitteet] tulivat lopulta valmiiksi 17 marraskuuta. Kolme päivää aiemmin, 14 marraskuuta, oli sytytetty Suomen ensimmäiset katulyhdyt – teatteritalon ulkopuolella.” (Weckström T 1966:71, suom. PP).

419 Sopimukseen kuului, että teatteritalon johtajiston (direktionen) kanssa sovittavalla tavalla kapellimestari myös opetti kotimaisia nuoria muusikoita sekä sai käyttää tietyn kuukausirahan itse soittajien palkkioihin, sen mukaan kun näitä tarvittiin.

420 Tekijöiden ja esittäjien tiedot ovat julisteessa, josta valokuva T. Weckströmillä (1966:73). Cygnaeuksen prologi julkaistiin 3.12.1860 *Papperslyktanissa* ja 6.12.1860 *HT:ssa*; Julius Krohnin suomenkielinen *Suomettaressa* 7.12. ja 14.12.1860.

Princessan af Cyperniä päästiin harjoittelemaan vasta 19.11.1860, jolloin valaisuksen ja näyttämökoneiston virittäminen sekä teknisen henkilökunnan eli ”palvelusväen” kouluttaminen olivat kovin kesken.⁴²¹ Se aiheutti harmeja, suorastaan vahinkoja loppuun asti. Ensikertalaiset ja harrastajat olivat vasta opettelemassa modernia näyttämökoneistoa. Esityksen ohjaaminen oli annettu tohtori Wilhelm Bolinin käsiin, joka hänkään ei ollut kovin kokenut. Kun joukko 19.11.1860 koottiin ensi kertaa uuteen rakennukseen, oli ”tunnelma niin korkealla,” että orkesteri ja kuoro virittivät *Vårt landin*. Seuraavana päivänä onnettomuudeksi 80 lampun kattokruunu romahti alas tyhjien katsomopenkkien päälle. Ennettä säikähdettiin ja kruunu rikkoutui pahasti, vaikka henkilövahingoilta säästyttiin.

Avajaisesityksen ”masinisti” oli herra Malmberg, tukholmalainen ”fabrikööri”, joka näyttämölaitteet, nostimet, lattialuukut ja muun tekniikan oli toimit-tanutkin. Hänellä itselläänkin näkyi olevan vaikeuksia niiden käyttöönotossa. Leskikeisarinnan kuoleman johdosta teatteria ei saanut avata ennen joulukuuta, joten samalla saatiin lisää aikaa tekniikan sisäänajoon. Vain hän itse osasi käyttää niitä, joten hänet pestattiin sittemmin teatterin teknikoksi tai näyttämömestari-riksi (maskin-mästare).⁴²²

Saksasta Gropiuksen ateljeesta ostettujen vakiolavastusten joukosta löytyi ainakin eteläinen maisema eli ”ihana Kypros,” mutta kotimaisilta taiteilijoilta, Magnus von Wrightiltä ja hra Hårdilta oli tilattu Suomea koskevat lavasteet, kuten suomalainen pirtti eli Helkan ja hänen poikansa Lemminkäisen koti, erilaiset lumiset tunturimaastot, Lemminkäisen palatsi ja Tuonelan joki. Topelius oli päästänyt näkynsä valloilleen kirjoittaessaan *Kypron prinsessan* suurisuuntaiset näyttämöohjeet niin palatseille, Lapin maisemille kuin Tuonelalle.⁴²³

421 Elmgren 1939:396 pvm. 18.11.1860. *HT:ssa* kerrottiin: ”Den stora kronan med dess 80 flammor, motsvarande i ljusstyrka 960 stearinljus, i förening med omkring 150 flammor vid rampen och kulisserna, motsvarande 1800 stearinljus, sprede ett sken starkare än i den bäst ekärerade balsalong. Salong och scen, fullt belysta, gäfvö den mest bländande anblick. Tre dekorationer, artistiskt utförde af Gropius förevisades. Aldrig har man i Helsingfors eller Finland sett någonting ditåt i perspektiver och ljuseffekter, med konst frambragta.” (*HT* s.d., sit. Weckström T 1966:71–72.)

422 Weckström T 1966:72.

423 Vaikuttavimpia on Tuonelan kuvaus, Topeliuksella näin (1920:484–485) ”Man ser undervärlden, Tuonela, omgifven av höga svarta klippor och genomfluten av en dunkelt glimmande sakta flytande flod. Vid klipporna vakta Tuoni och hans folk med järnhanskar och långa spjut. Till vänster vid flodstranden sitter Lemminkäinen sovande och fastkedjad vid klippan. Scenen är mörk och tablån i början så svag belyst, att föremålen blott dunkelt urskiljas. Under följande sång stiger Helka ned från klipporna till höger för åskådaren, skyggar för floden och anropar himlen om bistånd.” Seuraa rukous auringolle, minkä jälkeen: ”En stolstråle faller ned på Helkas huvud, följer henne vart hon går och kastar ett flämtande sken på Lemminkäinens och den somnande Tuonis stela, askgrå drag.” Kuvaelmassa Helka vapauttaa Lemminkäisen kahleesta ja saattaa hänet virran poikki takaisin elävien puolelle.

Maanantaina 26.11. teatteritalon johtoryhmä ilmoitti avajaispäiväksi seuraavan päivän eli 27.11, mutta kun maanantai-illan harjoituksessa kaikki oli vielä kovin kesken, siirrettiin avajaisia vieläkin päivällä, keskiviikkoon 28.11.1860.⁴²⁴ Aivan liian lyhyestä harjoitusajasta ja nähtävästi puutteellisesta organisoinnista johtui, että kokonaisuus oli keskeneräinen, vaikka juuri näyttämöllisiä tehoja *Kypron prinsessassa* tavoiteltiin.⁴²⁵ Yleisesti roolit ja puvut saivat kuitenkin kiitosta huolellisuudesta.

Hvad utförandet angår, torde ingen väntat artistisk produktion, men med nöje erkändes några rolers oväntadt vackra utförande och i allmänhet en stor omsorg, hvilken de spelande nedlagt på styckets införning. 99 å 100 personer på scenen i bjerta kostymer gåfvo en vacker anblick.⁴²⁶

Kuoroissa oli daameja 25 ja herroja 54. Mieskuoroa tarvittiin erityisesti Lemminkäisen sotamiehiksi. Nimettyjä rooleja on 20.⁴²⁷ Lemminkäisen äidin, Helkan laulama ”Qvarnsång”, ”Jauhinlaulu”, oli ensimmäinen Paciuksen sovittama ja orkestroima kalevalamittainen laulu, jonka neiti H. Widerholm esitti.⁴²⁸ Lemminkäisenä oli Julius Roschier, Bergbomien äidin serkku, pari vuotta Karlia vanhempi opiskelija.⁴²⁹ Muista miesrooleista mainittakoon Wirokannas ”en bjarmisk troll-

424 Kertomuksessa seurataan Weckströmiä 1966. Hupaisa kuvaus lippujen metsästyksistä on: *Samps Pellervoinen* -lehden nr. 23 (1.12.1860) n 3½ palstan mittainen teksti ‘Scen vid en biljettförsäljning’ [ei kirj. nimeä].

425 Harjoitusaikaa ei ollut ehkä riittävän ammattitaitoisesti suunniteltu, jos harjoittelematta jäi niinkin olennainen ja kokonaisuuden kannalta tärkeä, teknisesti vaikea ja tunnelmaltaan herkkä jakso, kuin se, jossa Lemminkäisen äiti Helka noutaa poikansa Tuonelasta.

426 *HT* 29.11.1860.

427 Tekijöiden ja esittäjien tiedot julisteessa, josta valokuva Weckströmillä (1966:73). Näistä mainittakoon Chryseis/Kyllikki, jota esitti vapaaherratar M. Vogack ja hänen seuralaisenaan Anemotiksena (Tuulikki) neiti H. Stadius. Kyllikin seurueeseen kuului mm. neiti A. Hartvall, joka oli Emelie Bergbomin vanhoja ystäviä, hra Hartvallin toimiessa koko hankkeen ekonomina sekä Tuonen (’underverldens gud’) roolissa. Talousvoimat ja aikanaan mesenaatit tässä ensimmäisessä kivalatoyhtiössä ja sen toiminnassa olivat Hartvallit ja Kiseleffit. Kiseleffin perheen jäsenetkin olivat hankkeessa: naiskuorossa lauloi nti A. Kiseleff ja orkesterissa soitti N. Kiseleff. Näissä järjestelyissä oli siis vielä yhteisöllisyyttä ja ruotsinkielisten suhde suomenkieleen pelkästään ”ystävällisen myönteinen.” Kieliasiaa ei ollut kukaan alkanut vielä kärjistä. Oskar Toppelius oli teatterikoulurahaston hoitaja ja teatterikoulun hyväksi myös avajaisteoksen tulojen piti mennä.

428 Kalevalamittaista laulua oli kuultu aiemmin erilaisina välinumeroina tai kansantyttyöjen laulama. Neiti Hilda Widerholmista taas kertoo näyttelijä Emilie Degerholm muistikuvissaan ((I) 1900:6–7), kuinka koulumamselli Bergin tyttärentytär tuli iltapäiväkahville yksityiseen koulutaloon, jossa kertoi inspiroivasti harjoituksista. ”Hennes utförande af Helkas roll omtalades sedan både offentligt och enskildt med mycket beröm.”

429 Eric Gustaf Julius Roschier oli myös salaisen Pohjalaisen osakunnan jäsen, kolmannen vuoden

karl”, jota esitti tuleva senaattori ja valtiomies Leo Mechelin. Rooleissa olivat Bergbomien muusta perheestä ainoastaan Betty Bergbom prinsessa Chryseiksen seurueessa Dafnena. Kuoroissa ovat varmasti laulaneet Emelie ja Augusta, vaikkei heistä olekaan mainintaa.⁴³⁰

Kypron kuninkaan juomanlaskija Megapontos oli 17-vuotias ”Herr C. Bergbom.” Megapontos esiintyy vain ensimmäisessä näytöksessä, jonka näyttämökuvana on ”Kypro, jumalien lehto. Taustalla meri. Keskellä näyttämöä Afroditen kuvapatsas. Sen edessä alttari ja lähde”. Prinsessan neidot löytävät nukkuvan Lemminkäisen (Julius Roschier), joka herää ja innostuu tytöistä. Nämä kyselevät miehen kotiseutua ja Lemminkäinen ilmaisee olevansa ”barbaari,” miksei jopa Kentauri, Kyklooppi, tai Minotaurus. Topelius pääsi esittelemään tuoreita *Kalevala*-tulkintoja, kun Lemminkäinen ja neidot vertailevat suomalaisia jumalia kreikkalaisiin. Betty Bergbomin hahmo Dafne, hankkii paikalle Kypron miehet, jotta Lemminkäinen ei voisi rakastua heidän prinsessaansa. Chryseis tulee Artemiin kaltaisena metsästäjättärenä sisään. Hän ei ole Lemminkäisen helposti houkuteltavissa. Syntyy asetelma, jossa mies ja nainen joutuvat kisaan yhtäläisillä metsästäjän taidoillaan. Chryseis ampuu taitavasti Lemminkäiseltä hatun päästä. Hän on siis topeliaanisen reipas tyttösankari!

Kuninkaan sotapäällikkö Medon tulee taistelemaan Lemminkäisen kanssa. Medonin perässä tulee Kypron kuninkaan juomanlaskija Megapontos – fauni- tai satyyri-hahmo, jollaiseksi lyhyt Bergbom oli helppo maskeerata. Megapontos ei puhu runomittaa kuten muut, vaan proosaa ja hänellä oli Dionysoksen sauva mukanaan, jonka kautta hän vannoo vannomisensa.⁴³¹ Näin koomikko sai ottaa tilan haltuunsa ja laverrella siitä, miten Afroditeen patsaan alla ei saisi tapella. Hän ei kärsi rähinää valtakunnassa ja Shakespearen Falstaffin tavoin alkaa käydä rauhanomaista oikeusselvittelyä. Megapontos kehuu Lemminkäistä varsin ’sorea-muotoiseksi’ fauniksi: ”Unge man, du ser ut som en välskapad faun” ja uhittelee

ylioppilas. Kun *Kypron prinsessa* 1897 tehtiin suomeksi hän itse vanhana rovastina tuli Topeliuksen kera väliajalla tervehtimään sukulaistaan Bergbomia ja kiittämään esiintyjä. (Halme 1928:90–91).

430 Naamioinnista (maskeringen) vastasivat Hrr [V.] Löfgren ja Friherre G. von Troil. Löfgren tarkoittaa tulevaa Viktor Lounasmaata ja *Uuden Suomettaren* päätoimittajaa. Gustaf von Troilista tuli Elisabethin, Betty Bergbomin puoliso, maaherra ja senaattori, joka kotioloissaan monia vuosia harrasti edelleen teatteria. (E. von Troilin muistelemaa./kuori 1/laatikko 25/VLA/KiA/SKS). On hauska ajatella, että Troil on ollut liimaamassa vanhan ukon partaa tai satyyrin attribuutteja tulevan morsiamensa pikkuväljen, Kalen päälle ja punaamassa tämän juomanlaskijan nenää. Käytännössä herrat vastasivat ehkä tekoparroista ja miesten naamioinneista. Bettyn tytär Matilda von Troil aikanaan teki Vanhasta yhteiskoulusta (myöh. SYK) teatteritoiminnan kehdon ja johti Kansallisteatteria vuoden 1916–17 ajan.

431 Topelius (V.2) 1920:390–394.

kuninkaan sotapäällikölle, että hänen virkansa viinikellarin päällikkönä – ”kautta Dionysoksen sauvan” – on paljon enemmän arvoinen kuin sotajoukon päällikön. ”Me olemme sivistynyttä kansaa, me emme hirtä kestiystäviämme. Jos lurjus on juonut viiniämme, niin on hän juonut sitä meidän menestykseksemme.”⁴³² Kuningas tulee paikalle ja tilanne purkautuu. Lähtörepliiikkinä Megapontos käyttää viinitratin koomista idiomia:

Vid Tantalos, detta äfventyr har gjort mig törstig. Jag vore i stånd att utdricka Joniska hafvet, om jag icke gjort ett heligt löfte att aldrig smaka en droppe vatten. (Tantalus avita, onpa tämä seikkailu aiheuttanut minulle ankaran janon. Voisin varmaan juoda kuiviin vaikka koko Joonian meren, ellen olisi tehnyt pyhää lupausta etten koskaan maista tippaakaan vettä.)⁴³³

Megapontoksella on vain tämä yksi kohta, jossa hän hallitsee tilannetta, samalla kun hahmo ”hääräilee kuin etelämaisessa pikkuhovissa.” Repliiikki sisälsi myös sukupuolisen ambivalenssin, humalaisen kekkulin kommentoimassa komeaa Lemminkäistä.⁴³⁴ Lehtikirjoitukset eivät käsittele harrastajien esityksiä henkilöitä eritellen, joten Karlin näyttelämisestä on säilynyt ilmeisesti vain yksi lause Nervanderin muistelmana: ”Tällaisena vanhana koomillisena olentona osoitti 17-vuotias tarpeellista liikkuvaisuutta eleissään ja esiintymisessään.”⁴³⁵ Bergbom teki näyttämödebyyttinsä siis Bakkhoksen hahmossa, jonka suojissa oli luvallista vihjailla nukkuvan miehen ulkomuodosta. Bolin on voinut antaakin satyyrihahmon flirtata Lemminkäisen ympärillä pyöriessään.

Kypron prinsessan esityksen onnistumista koskevat arviot vaihtelevat: paljon oli kömmähdyksiä, jotkin seikat sujuivat hyvin. Bergbomin kokemusten ja teatterielämysten kannalta tärkeää oli tietysti olla täysivaltaisesti osallistujana Helsingin suurimmassa seuranäytännössä kahdeksaan vuoteen, sitten *Kung Carls*

432 Topelius (V.2) 1920:392. Topelius (VIII) 1949:383 (suom. Eino Leinon käännöstä muokaten Toivo Lyy.)

433 Topelius (V.2) 1920:394. Topelius (VIII) 1949:385 (suom. Eino Leinon käännöstä muokaten Toivo Lyy.)

434 Vasenius 1931:459. Valfrid Vasenius (1931:453) katsoo, että Megapontoksen hahmon välittömin esikuva oli vuoden 1859 lopulla kirjoitetun *Lintu Sininen* -näytelmän suurisuinen juomanlaskija Holofernes. Megapontos, ”Suurvirta/Isovuono” on toki suppea versio Holoferneesta, mutta molempien takana kummittelevat myös vakioiset teatterihahmot Shakespearen Falstaff ja Helsingissäkin paljon esitetty Victor Hugon luoma kerskuri Don César de Bazan.

435 Nervander 1906a:412.

jaktin. ”Stycket, ehuru aldrig fullt repeteradt gick utan afbrott.”⁴³⁶ *HT:n* kirjoittaja päätteli että sen 3½ tunnin kesto oli ”en naturlig följd af betjeningens ovana vid maskineri och dekoration, hvarigenom uppehåll ej kunde nu undvikas.”⁴³⁷ Keskeytykset pantiin siis palveluskunnan eli tekniikan syyksi, ei kunnianarvoisten vastuuhenkilöiden.⁴³⁸

Yöllisissä juhlissa puhui Cygnaeus siitä taiasta ja suomalaisesta noita-voimasta, jolla kaikki oli loihdittu esiin, hieman niin kuin Lemminkäinen itse loihtii linnansa asunnoksi Kyllikille. Pari päivää myöhemmin *HT* raportoi jo siitä, että palveluskunnan kanssa oli nyt hyvin harjoiteltu, mutta silti osa näyttämön lamppuriveistä ei ollut sytytetty. Näyttämökuvan kokonaisuudesta jäi *Papperslyktanin* mielestä ensi-illassa vielä jotain puuttumaan.⁴³⁹ S. G. Elmgren sitä vastoin kirjasi lahjomattomaan päiväkirjaansa 29.11.1860.

Useimmat rooleista näyteltiin tosin huonosti, ja itse näytelmä on draamallisessa katsannossa melko olematon, ilman kunnollista kokoavaa rakennetta, enimmäkseen suunniteltu olemaan tekosyynä musiikille ja koreille lavastuksille, mutta voi sen sanoa täyttävän tarkoituksensa esitellä teatterin resurssit. Paljon kiitosta ansaitsee maisteri Krohnin suomalainen prologi, sillä se on uskomattoman runollinen ja kaunis.⁴⁴⁰

Lehdistö otti vihkiäiset teatteritaiteen merkkipäiväksi, jolloin laadittiin katsauksia teatterin historiaan Suomessa. Näytelmä ei vastannut draamallisia vaatimuksia, ja sen roolit oli mitoitettu harrastajille. Olosuhteet selittävät monet puutteista ja hyviäkin puolia nähtiin.⁴⁴¹ Avajaisohjelma uusittiin vielä toisen ja kolmannenkin

436 *HT* 29.11.1860.

437 *HT* 29.11.1860.

438 ”Största tjesten derwid äger maskinbyggaren Hr Malmberg, som natt och dag arbetat med oöfvad manskap för att få saken i gång. De brister som ännu widlåda denna del af scenen, skola idag afhjelpes.” *HT* 29.11.1860.

439 *HT* 1.12.1860. *Papperslyktanin* mielestä ”Både maskineri och spel hade vunnit i säkerhet och jämnhet.” (*Pl* 3.12.1860)

440 Elmgren 1939:398, pvm 29.11.1860. (Suom. PP.) Krohnin runo on julkaistu *Suomettaressa* 7.12. ja 14.12.1860.

441 *Papperslyktan* 26.11.1860., ”Företal till theater-invigningen. I & II.” Kuvatessaan *Princessan af Cypernin* sisältöä *Papperslyktan* viittaa siihen, että prof. Zachris Topelius on itse selvittänyt sitä *HT:ssa*, että se on poimittu *Kalevalan* 11., 12., 15. ja 29. runoista. ”[D]e flera scenerna af innerligt täckhet och af verklig dramatisk kraft, den öfverallt lediga och välljudande versen, och isynnerhet den sköna musikaliska texten till sångnumrorna. – – hvilka alla på rolernas och sångpartiernas inöfvande hade användt den berömvärdaste möda.” *Papperslyktan* 3.12.1860.

kerran seuraavina päivinä, kunnes teatterin vuokrannut P. J. Deland seurueineen sai sen käyttöönsä joulukuun alusta ja Bergbom alkoi lukea latinan kokeeseen.

Kaudella 1860–61 Pierre Delandin seurueessa oli mukana kuuluisia näyttelijöitä Ruotsista, ennen muuta Betty ja Knut Almlöf. Betty oli Delandin tytär ja Knut Almlöf maineikas romanttinen näyttelijä. Edellisen talven Helsingissä näytellyt Theodor Schwartz jakoi nyt Almlöfin ja Delandin kanssa keskeiset miestehtävät.

Viikon päästä 7.12.1860 jatkui pelleily antiikin hahmoilla paljon räikeämmässä Pariisin hengessä. Olympon jumalilla oli yhtä vilkas huvielämä kuin Pariisin pörsirikkailta teoksessa *Orpheus i Underjorden*, Hector Grémieux'n burleski laulunäytelmä 4 kuvaelmassa, musiikki Jacques Offenbach. Filip von Schantzin johtama teatteriorkesteri joutui tulikokeeseen, mitä tulee soiton nopeuteen ja kepeyteen. Seitsemän kertaa esitetty kyyninen poliittinen satiiri Ranskan II keisarikunnasta oli jyrkkä hyppäys isänmaallis-kansalliseen ihanteellisuuteen viritetyistä tunnelmista.⁴⁴² Talven 1860–61 teatteriohjelmisto ei vastannutkaan Cygnaeuksen utopiaa ”laadullisesta hyppäyksestä”, mutta oli muuten tervetullutta. Joulun alla Deland esitti pienimuotoisia komedioita ja vaudevilleja, usein kaksi samana iltana. Näitä jatkui myös kevätpuolella, nimikkeiden määrä hämmästyttää.⁴⁴³ Uudenvuodenpäivänä 1861 esitettiin Molièren *Skola för äkta män*, Sganarellelle näytteli Knut Almlöf. Kunnianosoituksena Suomelle P. J. Deland esitti vanhan suosikkiroolinsa paroni Magnus Drakenhjelmin Topeliuksen *Efter 50 år* -näytelmässä. Muuten teatterikaudesta tuli Pierre Delandille taloudellisesti menestyksekkäs, ja hän lopetti toukokuun alussa järjestämällä *Kalevala-tableaun*, joka suorastaan enteili R. W. Ekmanin *Väinämöisen soitto* -taulun (1866) asetelmaa.⁴⁴⁴

Ohjelmistokeskustelu kuitenkin kärjistyi maaliskuun alkupäivinä. Maisteri Julius Krohn oli avainhenkilö yllyttäessään toverinsakin viheltämään ranskalaiselle komedialle *La corde sensible*, jonka monimielinen nimi tarkoittaa mm. ’heikko lenkki’, ruotsiksi se näyteltiin nimellä *Svaga sidan*. Se oli yksi loputto-

442 Voisi luulla, että Bergbomia huvitti myös Offenbachin burleski, jatkoihan se tavallaan Megapontoksen hahmon linjalla ja samassa hengessä kuin hänen omat kirjeensä 1860-luvun alkuvuosilta ystäville, huolettoman kepeässä ja hulluttelevassa hengessä. On suuri vahinko, että aikanaan Suomalainen Teatteri tuli niin tarkasti karttamaan kaikkea satiirista ja burleskia ohjelmistossaan.

443 Nya Teaternin ohjelmistotiedot tästedes kaikki poimittu Marianne Lüchoun kirjasta *Svenska Teatern. Repertoarbok 1860–1975*. (1977)

444 ”Vellamo, nousee merestä seurueensa kanssa, kuunnellakseen Väinämöisen soittoa ja Pohjatar pohjantähtineen istuu pilvellä ja kaikki kirkkaassa iltaruskon valossa. Kotimainen alkuperäinen, nti Ernrothin *Salongissa kummittelee (Det spöker i salongen)* annettiin myös, mutta oli erittäin huono ja teki täydellisen fiascon. [-] Delandin tuotto tältä puolivuodelta on täytynyt olla melko huomattava, ja vahvistaa sitä käsitystä jota viljellään Ruotsissa, että Helsinki on todellinen Kalifornia [= kultamaa] ruotsalaisille näyttelijöille.” (Elmgren 1939:418. pvm 11.5. 1861, suom PP.)

mista ranskalaisista pikkukomedioista, joissa oli ”jotain tuhmaa”. Tällä kertaa se oli rohkea kupletti ja lisätty cancan -numero. Keskiviikkona 28.2.1861 yleisö oli bis-huudoillaan saanut nähdä cancan -kohdan toistamiseen, jolloin puritaaneiksi heittäytyneet ylioppilaat olivat viheltäneet näytelmälle ja yleisölle. Tilanteessa kuitenkin aplodeeraajat ja esityksestä nauttineet olivat saaneet yliotteen.⁴⁴⁵

Topelius ei tällä kertaa tuominnutkaan teatterin kevyttä ohjelmistoa, vaan moitti taiteilijoiden häiritsemisen työssään. Tapaus sai Topeliuksen katkerana huomauttamaan, että hän on joutunut aikoinaan yksin puolustautumaan arvottomia kappaleita vastaan ja Cygnaeus on ollut hiljaa. Nyt taas Cygnaeus moralisoi ja puolusti häiriköitä. Kollegoiden välille kehkeytyi näiden kevään 1861 lehtikirjoitusten perusteella vuoden kestänyt välirikko.⁴⁴⁶

Helmikuun alussa 1861 Bergbom oli mukana, kun suunniteltiin vanhan puuteatterin purkajaisjuhlia ja jäähyväisnäytäntöä yli 40 vuotta palvelleelle ”kanakopille”. Topeliukselta oli pyydetty iloittelua siihen, ja hänen keskeneräisten käsikirjoitustensa joukossa onkin aloitettuna teos *Sista Bolagstämman* tai *Skuggornas Bolagstämman*, jonka rooliluettelo koostuu tusinan kuuluisan näyttämöhahmon kavalkadista, mukana ”Kritikern”, ”Konsten”, ”Publiken” jnp. Topelius ei päässyt tekstissä alkua pitemmälle, mutta helmikuun 21:ksi suunnitellun illan esiintyjiiä oli luonnosteltu jälkimmäisen version henkilöluetteloon: Bautastenius, fornforskare Hr Ilmoni; Putronius, Filosofie magister – Hr Hougberg; ’Figaro’ – W. Bolin; ’Preciosa’ – E. Nervander. Calle Bergbom olisi päässyt esittämään roolihahmoa nimeltä ’Gamla teaterhus’.⁴⁴⁷ Koska Topeliukselta ei ole tullut tekstiä, on speksi lopulta varmaan improvisoitu. Nervander sai jälleen esittää tyttöroolia, tällä kertaa Preciosaa ja Karl siis kaiken nähnyttä nuhuista kodikkaan-ylevää teatteritaloa.

Bergbom ei tiennyt vielä, että samasta vanhasta, vaikka jo korjailusta teatteritalosta tulisi hänen elinikäinen teatterikotinsa. Helsingin teatterikiinteistöjen omistajat nimittäin olivat päässeet sopimukseen siitä, että puinen teatteritalo siirretään pois Esplanadilta. Näin kiviteatterin ympäristö siistiytyi. Puuteatteri löysi paikan Espoon tullin ulkopuolelta puutarhurimestari Bohnhoffin Arkadiahuvilan maalta, jonne se rakennettiin ehostettuna ja laajennettuna uudelleen.⁴⁴⁸

445 Weckström 1864:69; Elmgren 1939:409: pvm 4.3.1861. Tämä on pääteltävissä siitä Julius Krohnin suhteesta sukupuolikiusymykseen, josta Lassila 2003:44–46 kirjoittaa. Julius Krohn oli jo aiemmin osallistunut tällaisiin demonstraatioihin. Hirn Y 1950:63–.

446 Hirn Y 1950:70–77.

447 Mapp 6 s. 41–46/Coll 244.106/ms/KK.

448 *Papperslyktan* 11.3.1861 ja Elmgren 1939:413 pvm 11.4.1861 kertovat, että vanhan teatterin puutavara on viety puistosta vihdoin pois. Kunhan perustukset raivataan ja paikka siistitään Uuden Teatterin puis-

Kuten eurooppalaisissa suurkaupungeissa tällaista puista ”esikaupunkiteatteria” pidettiin sopivana juuri ”kansanteatteria” varten.

Talven 1860–61 aikana valtiollis-poliittiset tapahtumat alkoivat herättää kiinnostusta, sillä paitsi Italian yhdistymistä ja USA:n mustien orjien tilanteita, Venäjän keisari oli ilmaissut aikovansa kutsua Suomen säädyt koolle. Rautatien rakentaminen oli edennyt, kaasuvaloja tuli kaupunkikuvaan ja ylioppilaiden piirissä suomalaisuusliikkeestä alettiin innostua ja toimia määrätietoisemmin kuin ennen.

Näitä kansallisia tunteja artikuloi omassa työssään Emil Nervander, joka näyttää olleen *Kypron prinsessan* produktiossa korkeintaan avustajana. Hänen äitinsä oli kesällä kuollut, hän täytti marraskuussa 20 vuotta ja pohti elämää päiväkirjansa lehdilleen. Hänen virallisen huoltajansa prof. N. A. Gyldénin perheestä tarjottiin huone, ja erityisesti rouva Gyldén vuodatti hänen päälleen ”lupaavan runoilijan auraa”. Nervander oli vielä virallisesti fyysis-matemaattisen tiedekunnan opiskelija, mutta vuoden vaihteen jälkeen hän vaihtoi historiallis-filologiseen osastoon.⁴⁴⁹ Samoihin aikoihin Nervander kirjoitti uuden kotimaisen näytelmänsä,⁴⁵⁰ ensimmäisen version *Margrethestä*, joka tapahtuu Viaporin antautumisen jälkeen 1808. Hän sai idean nopeasti ja kirjoitti sen saman tien muistiin.⁴⁵¹

Margarethe oli syntynyt siis niin, että marraskuun lopulla 1860 hän näytti yksinäytöksistä proosaversiota jo rouva Gyldénille ynnä luki sen RR:n veljille, mistä on tieto RR:n papereissa merkinnällä ”*Margarethe, dramatisk utkast*”.⁴⁵² Terminä utkast tässä tarkoittaa luonnosta, mutta on enemmän kuin synopsis, tässä siis yksinäytöksinen proosaversio, jota sellaisenaan ei voinutkaan vielä nimittää val-

tonpuoleinen julkisivu kohentuu siitä.

449 24.1.1861/Yo.Yhd.2: B1/ms/KK.

450 Nervanderin päiväkirjat 25.11.1860/Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV; *Margaretha* -synopsikset ja tekstit/Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV. Ks. m. Niinistö 1974:20–21.

451 ”Jag kan nästan på dagen uppe första inspirationsögonblicket. Jag skulle gå till min svåger Borenius att stå fadder för deras tredje son (Johan Lorenz född 28.okt.1860.) och troligtvis döpt ungefär i medlet af november. Under det jag klädde mig i frackkostym till akten, sprang idén till enaktspjesen plötsligen upp i min fantasi, jag skyndade att teckna upp huvuddragen, allt under ifvrigt toalettbestyr och kom litet sent till dåpelsen.” – ”Efter min mors död bodde jag hos prof N. A. Gyldéns, omhuldad som ”poet” af hans vittra fru Beata-Sophie. Jag lämnade enaktspjesen åt henne till bedömande på senhösten 1860 och då hon tårögd gaf det tillbaks, sade hon bedröfvad _ ”men hvad skall man säga om att ämnet är så likt Runebergs ”Bröderne”, (som utkommit den 12(14) december samma veckor.) Ja fatalt nog, men jag tröstade mig och henne med att någon litterär stöldhistorie, ej ens kunde antydas af någon, då jag redan för så många läst upp stycket, som ju för öfrigt i plananläggning hade intet gemensamt med Runebergska dikten. Sedan skref jag om mitt stycke på vers och i 4 akter. Det blef färdigt 26/8 1861. Klockan 7 e.m. (!)” (E. Nervander → EAH 28.–30.12.1905/101/EAHA/KiA)

452 Manninen 1985:139. Perustuu RR-papereihin Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV.

miiksi teokseksi. Termillä luonnos tekijä jätti itselleen takaportin paranteluun ja ennen muuta laajentaakseen sen nelinäytöksiseksi runomittaiseksi draamaksi.⁴⁵³

Kevätlukukaudella 1861 Karlin ei tarvinnut enää lukea latinaa ja roomalaisia, vaan hän saattoi siirtyä kuuntelemaan J. V. Snellmania.⁴⁵⁴ *Sampsa Pellervoiseen* Bergbom ei näytä kirjoittaneen ennen kuin vasta huhtikuussa 1861, vuosi *Liuksialan ruusun* kritiikin jälkeen. Silloin oli kyseessä L. Uhlandia mukaileva runokäännös 'Munken och herden'.⁴⁵⁵ (LIITE 1.) Sen lisäksi Nervander julkaisi omia runojaan nimimerkillä 'Emleky' sekä nimimerkillä 'N.' ruotsinnoksia E. G. Geijerin runotuotannosta.

Ylioppilastiedekunnassa 14.2.1861 Cygnaeus pyysi civis Weckselliä ryhtymään Goethen *Torquato Tasson* ruotsintamiseen ja selvittää, mitä siitä voisi kokouksissa esitellä. Wecksell oli tähän valmis, mutta hänen piti saada maisteri Forssell mukaan samaan työhön.⁴⁵⁶ Seuraavassa kokouksessa 28. 2. 1861 Wecksell jo luki aloittamaansa *Tasson* käännöstä. Tätä tultaisiin jatkamaan seuraavissa kokouksissa sitä mukaa kuin käännös valmistuu, mistä seuraisi kasvavaa nautintoa ja yleistä hyvää. Huhtikuussa 1861 Wecksell kuitenkin jo sairastui syfilikseen ja vietti kesän 1861 Ullanlinnan kylpylässä lääkärin valvonnassa.⁴⁵⁷ Viimeistään nyt Wecksell otti perehtyäkseen Cygnaeuksen näytelmään *Clas Flemings tider*, jonka pohjalta hänen *Daniel Hjortinsa* valmistui syksyksi 1862. Kirjoittaminen oli pitkä ja vaikea prosessi.⁴⁵⁸

Alkuvuodesta 1861 Röda Republiken käsitteli myös kysymystä Kaarle XII:sta, eli kysyttiin oliko tämä tehnyt mitään hyvää maalleen. Seuran kokouksissa pidettiin neljä muuta esitelmää sekä 11 erilaista teosesittelyä, runoa ja draamaa (mm.

453 ”Myöhemmin myös Bergbom piti nimenomaan yksinäytöksisestä versiosta, sitten kun *Margarethe* 10 vuotta myöhemmin Kiven työstämänä tuli taas ajankohtaiseksi.” (suom. PP) (E. Nervander → EAH 28.–30.12.1905/101/EAHA/KiA.)

454 EAH:n mp/B121/EAHA/KiA/SKS.

455 *Sampsa Pellervoinen* Nr 33/7 April 1861/Fa2/PohjO/ms/KK.

456 B1/Yo.Yhd.2/ms/KK.

457 Mörne (1909:127) päättyy siihen, että syfilis ei ilmeisesti ollut syy Wecksellin mielisairauteen, vaan sellaisen merkkejä oli näkynyt jo aiemmin. Syfiliksestä Wecksell olisi tuonaikaisen lääkärin tiedon mukaan parantunut jo keväällä 1862.

458 *Daniel Hjort* on teoksena tietoisesti hillittyjen tehojen varaan rakennettu. Yhteydet Cygnaeuksen ryöppyävään näytelmään on haluttu kieltää, vaikka henkilöhahmoissa on useita samoja. Wecksell keskittyy Cygnaeuksen aineksista kiintoisimpiin ja kehitteli niitä. (Mörne 1909, 129, 140.) Wecksell teki ”näyttämöversion” Cygnaeuksen aiheesta, kuten näyttelijä ja teatterinjohtaja Fr. Deland ”hovimiesmäisesti” oli asian Cygnaeukselle myöhemmin ilmaissut. (Nervander 1907:281.) Yhteyden kieltäminen johtunee autonomisesta kirjailijajihanteesta, Wecksell-kultista ja siitä, että Cygnaeuksen draamaa ei juuri ole tunnettu. Mörnen mukaan Börjesson oli tärkeä kirjailija Wecksellille.

Antigone ja Lidnerin *Medea*).⁴⁵⁹ RR:n tilaisuuksissa Bergbom ei ollut tietenkään mukana, mutta samat kirjat ovat kulkeneet Nervanderin käsien kautta ja kaikkea on epäilemättä luettu ristiin. Tämän jälkeen RR:n toiminta näyttää hiipuneen, niin että seura jo vuoden päästä 15.5.1862 päätettiin lopettaa.⁴⁶⁰

Helmikuun alussa 1.2.1861 oli teatterikoulun näytelmäkilpailun sisäänjätto. *Borgaren i Lüttich, Liègen porvari* – ilmeisesti siis Bergbomin kirjoittama, mutta Florinin nimellä jätetty – tuli palkintosijalle maaliskuun alkupäivinä, kun tulokset julistettiin. Maaliskuun puolivälin näytelmäpalkinnoista ja niiden jakotilaisuudesta löytää myös kiinnekohdan tapaamiselle, jossa Bergbom viimeistään on istunut Aleksis Stenvallin kanssa samassa pöydässä iltaa. On loogista kuvitella nimittäin yhteinen karonkka *Ainon* ja *Lüttichin* ympärille. Kun Oskar Toppelius maksoi palkintorahat teatterikoulurahaston kassasta, saattoivat Stenvallin ”läheiset ja hiljaiset ystävät” Nervander ja Forssellit sekä toinen palkinnonsaaja Florin sekä tämän ja Nervanderin yhteinen ystävä, ”salainen kirjailija” Bergbom kuitenkin kokoontua lasin ääreen.⁴⁶¹

Kevät ja kesä 1861

Helmikuun alussa 1861 Bergbom lainasi kaksi kirjaa, jotka koskivat Portugalin historiaa, toinen Münchin *Geschichte von Portugal* ja toinen Rabben *Histoire de Portugal*. Molemmat hän palautti jo toukokuussa 1861. Tuolloin Bergbom laati ensimmäisen hahmotelman Portugalin pääministeriä koskevasta näytelmästään *Pombal ja jesuiitat*, jota hän näytti Wilhelm Bolinille.⁴⁶² Bolin sanoi, että ”aihe on suuri ja kiinnostava. Odota sen kanssa vielä ainakin 5–6 vuotta ja ajattele sitä sitten uudestaan.”

459 RR-aineisto/Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV. Keväällä 1861 pidettiin esitelmiä sekä esiteltiin mm. Hugon ja Stagneliuksen teoksia.

460 RR-aineisto/Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV.

461 Bergbomin ja Kiven tutustuminen on liitetty vasta marraskuulle 1864 *Nummissuutarien* painatusrahojen lainaukseen, perusteena Bergbomin oma kirjemaininta ja vanhalta Nervanderilta tullut tieto. Vaikka Stenvallilla ja Bergbomilla oli yhteistä harrastusta ja heidän on täytynyt tietää toisensa, säätyero ja sosiaalinen varautuneisuus molemmin puolin on tutustumista voinut toki viivyttää. Kivi on uskaltanut jo 1864 kääntyä Bergbomin puoleen, hän on siis pitänyt tätä riittävän ystävällismielisenä, joten se osoittaa, että he ovat tienneet toisensa jo aiemmalta ajalta.

462 Wilhelm Bolin suoritti ensimmäisen julkisen esiintymisensä pitämällä 22.3.1861 esitelmän Pohjois-Amerikan orjakysymyksestä. Hän assosioitui ”nuoriin vapaamielisiin, jotka puolustivat ruotsin kielen asemaa ja vastustivat sekä Snellmanin kansallisuusohjelmaa että hegeliläisyyttä.” (Manninen – Gimpl 1991:6–7.) Bolin toimi *Helsingfors Dagbladissa* 1862 alkaen. Bolinista ks myös Knapas 2012:163–166 ja passim.

Bergbom jatkoi aiheen kanssa kuitenkin jo hieman nopeammin, työ aktivoitui keväällä 1863 ja pääsi mukaan Saarijärvelle.⁴⁶³ Häntä nimittäin kiinnosti Pombalin markiisi, 1750-luvun Portugalin lahjakas pääministeri ja valistusaatteiden toteuttaja sekä tämän hankala poliittinen tilanne Rooman kirkon ja vanhan aateliston vastustaessa radikaaleja uudistuksia. Heikko ja moraalisesti korruptoitunut kuningaskaan ei pystynyt niitä tukemaan.⁴⁶⁴ Välittömien poliittinen analogia löytyy Karlin isästä, senaattori Bergbomista, joka delikaatissa poliittisessa asemassa joutui tulevien Suomen Valtiopäivien valmistelutyöhön.⁴⁶⁵ Hän joutui toimimaan diplomaattisesti keisariin päin, kun näinä vuosina senaatti tasapainoili liian radikaalien vaatimusten ja maltillisuuden välissä. Moni asia viittaa siihen, että Karl Bergbomia omien sisäisten dilemmojensa takia kiinnostivat tällaiset hyvää tahtovat, mutta poliittisiin ahdinkoihin joutuvat valtiomiehet, kuten Pombal ja kuten kuningas Filip II hänen lempinäytelmässään *Don Carlos*. Vastaavaa poliittista problematiikkaa Bergbom oletettavasti käsitteli jo Liègeen sijoittuvassa draamassaan.

Keväällä 1861 Bergbom löysi Ylioppilaiden lukuyhdistyksen kirjastosta draamakirjailija Hebbelin *Maria Magdalenan*, *Genovevan* ja *Der Diamantin*.⁴⁶⁶ Näytelmät saattoivat olla tentittävinä dosentti Estlanderille tai lainattu omia draamasuunnitelmia varten, olihan Hebbel ajankohtainen nimi Saksassa ja draamatikon ura yksi Karlin mahdollinen elämänvalinta. Toukokuussa Bergbom otti lukeakseen G. W. E. Lessingin tuotannon. *Gesammelte Werke* kymmentä osaa hän piti yli kesän ja palautti vasta lokakuussa 1861. Näyttää kuin historia kiinnostaisi Karlia enemmän kuin estetiikka tai sen teoria. Se näkyy kevään 1861 muissa lainoissa, kuten Ranskan vallankumousta käsittelevässä Lamartinen teoksessa ”*Histoire des Girondins 1–8*”, jonka hän otti toukokuussa kesälukemiseksi.

Senaattori J. E. Bergbomin veli, lääninkamreeri C. G. Bergbom Oulusta hankki vuonna 1860 omistukseensa Herttoniemen kartanon. Se tapahtui osin

463 KB → J. Forsman, 13.9.1864/180/KiA. Aspelin siteeraa kohdan (EAH1:82–83) mainitsematta Bolinia sanallakaan. Laurila (1934:287av2) poimii siitä tiedoksi *Pombalin* varhaisversion olemassaolon.

464 KB:n lainausluettelot/kje 4/ltko 25/VLA/KiA/SKS. Myös Nervander (1906a) ja Laurila (1927 ja 1934) katsovat, että kiinnostus Pombalin aihepiiriin on herännyt jo tässä 1861. Siihen, että Karl jatkoi *Pombalin* suunnittelua ja päätti sen kirjoittaa, saattoi johtua myös siitä, että Nervander sai *Vid Anjala*-näytelmänsä valmiiksi 22. helmikuuta 1863. (taitos 8/Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV). Ja kun kerran Nervander sellainen oli tehnyt, oli Karlinkin syytä jatkaa draamaansa. Pitihän ihmisen (miehen) elämässään kirjoittaa historiallinen näytelmä, kuten Bergbom myöhemmin vitsaili.

465 Valtiopäivien poliittisesta valmistelutyöstä ks. Klinge 1997a:206–221; Teperi 1967:146–189; Tommila-Pohls (toim.) 1989: 69–86. Savolainen 2003:548–549.

466 KB:n lainausluettelot/kuori 4/ltko 25/VLA/KiA/SKS. Viitettä lainaustietoihin ei aina toisteta.

hänen vaimonsa Helene Bergbomin pesään tuoman varallisuuden turvin, sillä tämä oli Pohjois-Pohjanmaan rikkaita Franzéneja. Perhe muutti etelään, mutta lääninkamreeri kuolikin jo 27.1.1861. Huhtikuun alussa pidettiin perunkirjoitus Herttoniemessä. Koska velivainajan ja Helene-rouvan viisi lasta olivat alaikäisiä, setä, senaattori ja ritari Johan Erik valvoi näiden oikeuksia lesken ilmoittaessa pesän. Suurimmat kiinteistöt olivat Herttoniemen ja Puotilan säterit. Rahallisia saatavia oli Vuosaaren kartanon isännältä, asessori A. J. Chydeniukselta, sekä Johan Erikiltä itseltään. Pieni velka oli myös toisinpäin. Testamentin mukaan omaisuus, joka oli ostettu lesken isänperinnöllä, ”Raahen rikkaimman miehen” rahoilla, tuli Helenen yksinomaiseksi omaisuudeksi. Yksityiskohdista mainittakoon kirjojen lisäksi kaksi karttapalloa. Irtaimistosta Johan-veljelle tuli kultasormus karneoli-kivellä, joka periytyi veljesten isältä Gabriel Bergbomilta.⁴⁶⁷

Kesäksi 1861 senaattorin perhekunta apunaan moster Sofie Sanmark, äitivainajan sisar, matkusti Iittiin Kymijoen latvalle, jossa asui Sofie-tädin ja äitivainajan serkku, ruustinna Laura Susanna Lundán (s Roschier). Iitin kirkonkylästä he saivat vuokralle asunnon. Matkustus on kenties tapahtunut laivalla Loviisaan ja sieltä hevoskyydillä Lapinjärven ja Taasian kautta Kausalaan ja Iittiin. Haminan kadettikoulusta kesälomalle päässyt Ossian-veli liittyi muiden mukaan ja senaattori itsekin tuli maalle juhannuksen aikoihin, mutta sää oli tänäkin vuonna viileä ja ”haittasi nautintoa”.⁴⁶⁸

Kesältä 1861 on säilynyt 8 kirjettä, jotka Karl on kirjoittanut ystävälleen J. A. Florinille ja yksi vastauskirje. Sävy on leikkisä ja kirjallisesti snobistinen niinkuin vuoden 1858 Vuosaaresta kirjoitettu Florin-kirje, jossa hieman ”tyttömäinen hupsuttelu” kuului Karlin pidäkkeettömään tyyliin.⁴⁶⁹ Karl ilmaisi estotta kaipaavansa ystäväänsä, sillä maaseutukirjeissä näkyi hänen perusongelmansa: ikävystyminen. Sitä torjuakseen hän puuhasi kaikenlaista, luki, kirjoitti, soitti ja ohjasi teatteria sisaruksilleen. Kirjeet sisältävät asianmukaisia kysymyksiä tytöistä ja rakastumisen barometreistä, siitä millaisessa vaiheessa ”suhde” kulloinkin oli. Kesäkuun alussa Karl ikävöi ystäväänsä Flottea eli Florinia taas hauskan pateettisin sanakääntein:

467 C. G. Bergbomin perukirja 4. 4. 1861/Mapp 1/C. G. Bergboms Arkiv/BB.113/ms/KK. – J. E. Bergbomin perukirja 1869 tuntee ”en guldring av två dukater vigt”, arvo 24 mk. (Ec:31:5207/Perukirjat/ROA/HKA). Ks. myös Ojala 2002.

468 Tiedetään sattumalta, että senaattori lähti tänä vuonna kesänviettoon Iittiin 15.6. klo 4 ip. (J. E. Bergbom → Helene Bergbom 15.6.1861 ja 24.6.1861/mapp 3/BB.113/ms/KK).

469 Vaikka vuosilukua ei ole, nämä Florin-kirjeet ajoittuvat kesälle 1861 niissä mainittujen ooppera- ja teatteritietojen perusteella. Karl kommentoi Florinille kateellisena Helsingissä vierailleita laulajanimiä.

Förfärligt, grufligt, rysligt, genomfaseligt ledsamt har jag haft efter dig, men en kris står nu som bäst för dörren och min längtanssjukdom lär slå ut ”uti ett illa artadt öde”. Huru är det med din poetiska inspiration. Har hon, det englabarnet, den huldgudinnan blifvit lyckliggjord genom några nya ”Kyssar” eller ”Helsningar”.⁴⁷⁰

Karl viittaa helsinkiläiseen neiti Alvina Kraftmaniin, jonka ”kaltaiseen iittiläiseen tyttöön hän voisi jopa rakastua.” Muuten hän katsoi ympäristöönsä lähes samanlaisella 17-vuotiaan arroganssilla kuin vaikkapa Oscar Wilde 50 vuotta myöhemmin: ihmisissä on vain sikoja ja pikkupossuja, kaiken ikäisissä ja kaiken säätyisissä. Helsinkiläinen senaattoriperhe oli arvoasteikossa huomattavasti ylempänä kirkonkylän säätyläisiäkin.

Vi bo temmeligen bra eller som Moster Sanmark häromdagen uttryckte sig: vår baksida är förfärlig, vår insida är vacker och vår framsida är presentabel. Grannar hafva vi i parti ehuru vi hvarken ännu hafva besökt dem och ej heller, som jag tror, framdeles komma att göra det. En mamsell finnes här, som så starkt påminte om Alvina Kraftman att hon alldeles höll på att stjåla bort mitt hjerta. – En omständighet, som bör uppfylla ditt hjerta med den renaste och sannaste själafröjd och konsnjutning är att jag ingenstädes sett en sådan mängd svin af alla stånd, åldrar, kön som här. Ifrån den mest respektabla galtstatsman finnes här ända till den minsta och täckaste kammartörnegräs (eller grisett); man vill önska sig. I trakten häromkring finnas många rätt vackra ställen, isynnerhet vid Kymmene elf, (som icke är någon vildt brusande fors à la Insjövågen [tuore novellikokoelma], utan en anständig, bred, stilla flod).⁴⁷¹

Florin lähetti runojaan Karlille kommentoitavaksi ja tämä puolestaan kertoo ryhtyneensä moniin teksteihin (stycken), mutta kärsimättömänä jättävänsä usein kesken työn alla olevan runon tai laulun.⁴⁷² Florin kertoi Helsingin ulkoilmakonserteista ja siitä, miten uuteen teatteritaloon oli tulossa ensi kertaa ranskalainen operettiseurue ja heinäkuun lopussa myös ensi kertaa Tukholman Kuninkaallisen

470 KB → J. A. Florin 7.6.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.

471 KB → J. A. Florin 7.6.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB; *Insjövågen* – oli tuore neljän naisen julkaisema kirjallinen antologia, jonka tyyliä tässä ironisesti kommentoidaan.

472 KB → J. A. Florin 18.6.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.

opperan taiteilijoita. Ritarikadun talojen kissajahdista Florin pyytää raportoi-
maan erikseen Emelille.⁴⁷³ Kuvaus Suomen Kaartin lähdöstä Zarskoje Seloon
kesäleiriin tai kauemmaksikin, on myös kiintoisa, jopa ainutlaatuinen sosiaalisen
jännitteensä kannalta:

I thorsdags [20.6.] på ef. m. afreste gardet härifrån, vid hvilket tillfälle
man fick se mången öm scen och höra mångt klagande afskedsrop,
bland hvilka senare jag kommer ihåg tvenne, det ena rigtad till en dräng
af en bortresande dito lydde: Hyväst nyt! Perkelen köyhät! det andra
yttradt af en soldat till begge Linsénerna, Hartwall och undertecknad:
Hyväst nyt Suomen maan Herrat! Hvilken kontrast!⁴⁷⁴

Karl vastasi tiiviillä kritiikillä Florinin runoista, niiden mitallisista ongelmista
ja inspiraation satunnaisuudesta: ”Sången till Finlands qvinnor är lång välment
och tråkig. Ämnet måtte ej inspirerat dig.”⁴⁷⁵ Ankarimman kritiikin sai Florinin
”Elfvornas lek” -niminen runo, sitä jota Karl moitti suhteessa ”keijukais-aiheiden
traditioon”. Tiukan kritiikin jälkeen kirje päättyy näin:

Farväl nu älskade och fortfar att vara lika hygglig, som du hittills visat
dig vara.

De kära helsa ut[i] Pihlflykts salar.
Och helsa våra frida ungdomsdalar
från Carl⁴⁷⁶

Heinäkuun puolella 1861 Bergbomit kävivät parin päivän retkellä Kymijokea
etelään ja tutustuivat Anjalan kartanoon, jossa Karlia inspiroivat siihen liittyvät
kuninkaat ja Wrede-suvun hahmot. Kosket eivät tehneet niin suurta vaikutusta
kuin hän oli kuvitellut. Bergbom jatkoi ”Keijukaisrunoelman” kommentointia ja
kertoi omasta seuraavan historiallisen draaman suunnitelmastaan, jonka tapah-

473 ”Du kan berättat Emelie att jag gör allt hvad i min förmåga står för att utrota de henne så förhatliga
kattorna i gården, ehuru jag ej hittills lyckats döda en enda. I går på morgonen upptäckte jag en katt sit-
tande på vårt vedbo[d]tak. Jag laddade genast min pistol, öppnade matsalsfönstret, sigtade och tryckte af.
Katten gjorde ett väldigt luftsprång och rusade i vildaste fart derifrån. Att jag träffat den var ögonsken-
ligt, men lika säkert var också, att kulan endast rispade den. Du ser emellertid att jag har god vilja.” (J. A.
Florin → KB, 22.6. [1861]/50:20:1/KBA/KiA/SKS.)

474 J. A. Florin → KB 22.6. [1861]/50:20:1/KiA/SKS.

475 KB → J. A. Florin 28.6.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.

476 KB → J. A. Florin 28.6.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.

tuma-aika ja -paikka oli haettu taas melko kaukaa – ja juoni varmuudella monimutkainen.⁴⁷⁷ Seurasi kritiikkiä Wecksellin ”liian keinotekoisia” runoja kohtaan: niissä oli liikaa Byron-vaikutteita.⁴⁷⁸ Haminassa opiskelevalla Ossian-veljellä oli toimitettavaa Heinolassa, ja sinne tehtiin yhteinen retki Iitistä. Karlille Heinola oli pelkästään ”kauniisti sijaitseva, mutta varsin köyhä” kaupunki. Matka oli ”två dagars tråkighetstortyr.”⁴⁷⁹

Kun Karl kuuli, miten Florin oli Helsingissä päässyt teatteriin ja mitä siellä oli nähtävää, hän oli avoimesti kateellinen ja olisi halunnut ”matkustaa pilvihevosella” teatteriin ja oopperaan.⁴⁸⁰ Niinpä Karl kyseli myös oopperajuoruja, sillä Iitissä oli vierailut vain laulukvartetti. Elokuun alussa hän kertoi, miten Iitissä lapset alkoivat näytellä keijunäytelmää ja siinä Karl varasi itselleen sankarin äidin roolin. Muuten meni hyvin, mutta Ossian ei enää halunnut ryhtyä isoveljen näytelmätouhuihin.⁴⁸¹ Teatterileikissä 17-vuotias Karl kiinnitti seurueeseen sopivia naisia – lähinnä mielikuvituksessaan. Mutta valinnoissa näkyvät teatterin roolifakit. Iittiläinen tyttö oli siis dramaattinen kyky, naistyyppi joka vetosi häneen jatkossakin.⁴⁸² Karlin tavasta nähdä tilanteet komiikalla ja ironisen ulkopuolisella

477 ”Jag har utkastat planen till en ny dram betitlad, ”Dö för sitt hjertas dam”, men troligen kommer den att stadna vid ett blott planutkast. Händelsen tilldrager sig i Neapel ungefär år 1500, då Ferdinand den Katholske redan hade eröfrat landet. Intrigen kommer att blifva något invecklad men som jag hoppas ej utan några intressanta momenter.” (KB → J. A. Florin 18.7.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.)

478 ”Det skall bestämdt låta vara en imitation af Byron, den skald, som man kanske mindst bland andra med lycka kan försöka efterhärma. Ty allt hos Byron är så satt på sin yttersta spets, hans sentimentalitet lika så väl som han qvickhet, hans känsla lika så som hans hån, så att det endast kan lyckas ett så utomordentligt snille som hans att till ett harmoniskt helt ordna alla dessa stridiga elementer.” (KB → J. A. Florin, 26.7.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.) Mörne 1909:132–139 analysoi Heine-, Almqvist- ja Byron-vaikutteita Wecksellin runoudessa, jota tämä sairaudestaan ja draamahankkeestaan huolimatta viimeiset vuotensa myös kirjoitti.

479 KB → J. A. Florin 26.7.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.

480 KB → J. A. Florin 26.7.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB. Ohjelmistosta ks. esim. Lüchou 1977:11–12. Mörne 1909:100–101 tietää, että näitä esityksiä myös Wecksell kävi katsomassa, mm Börjessonin Vaasa-kuninkaista kertova *Brödraskulden*.

481 ”Apropos af theater så beslöts det att vi skulle spela på Moster Sofis namnsdag. Jag skulle skrifva en pjes för tillfället. Jag fullbordade likväl endast två akter (pjesen skulle innehålla 3), emedan Ossian, som hade en af hufvudrollerna, föll på det infallet att ej vilja spela med. Äfven fattades kostymer så att denna plan, af hvilken vi väntade oss mycket nöje, alldeles ej blef realiserad. Pjesen skulle vara ytterst enkel; Intrigen till en del grundad på en saga, till en del af mig sjelf uppfunnen; personerna skulle vara: Elfdrottningen Titania (Augusta), Zeila en elfva (Lilli), Rudolf, en jägare (Ossian) Margaretha, hans gamla mor (Undertecknad) och Cidli en elfva (Atte).” (KB → J. A. Florin 9.8.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.)

482 ”Vår blifvande theater i landsorten har blifvit förstärkt med en medlem. Jag har (i andanom naturligtvis) engagerat Alvina Kraftman för högre karaktersroller såsom Lady Macbeth, Maria Tudor, Lucrezia Borgia, Drottning Elisabeth, Prinsessan Krystallina och andra. Augusta hafva vi för tragiska älskarinnor af första ordningen, Lilli S[anmark] för roller af andra ordningen, och Hanna Wasenius i subretroller; kom då sen och säg att vi ej hafva en värdig fruntimmerspersonal. Om herrarne vill jag naturligtvis ej tala, ty dess förmågor äro lika stora, som de äro allmänt erkända.” (KB → J. A. Florin 9.8.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.)

katseella on esimerkki kuvauksessa kuvernöörin tekemästä visiitistä senaattorin luokse. Kuvernööri ”tuli, loisti ja poistui”:

Dagens stora evenement härstädes är att Guvernören öfver Nylands län Senatorn och Riddaren Samuel Henrik Antell har varit här. Han kom, lyste och försvann. Hvad jag beklagar att du ej fick vara med på en middag, som gafs för honom på prestgården och då höra det tal han då höll. Hufvudbeståndsdelen i den andeliga ragout han der oss presterade var långt utdragna hm – hhm – hmm – hmmm. – Sjelfva musten i rätten utgjordes af: jag skulle utbedja mig att få proponera en skål för värden och värdinnan och kryddorna utgjordes af ”hymens rosenbojor”, ”sann glädje”, ”upplyftande syn”, ”rörande endragt”, ”sublim kärlek”, ”medborgerlig krans”, med flera fraser, hvilka såsom på parad voro utställda här och der uti hans tal.⁴⁸³

Karl kertoo jälleen kyökkimurteella taiteellisesta ”raskaudesta” Flottelle ja tunnustaa kantavansa tällä kertaa 48 painoarkin (vihkon) laajuista romaania.⁴⁸⁴ Klassisesti valistunutta vitsailua edustakoon kohta, jossa Karl ylevöittää väivännäkönsä antiikin heerosten mittoihin yrittäessään ehtiä aamulla lähtevälle postille:

Tror du Pylades' vänskap någonsin var så stark att han steg upp klockan 5 (som jag dock får lof att nu göra) för att skrifva bref till sin vän Orestes?⁴⁸⁵

Arkadia-yhdistystä ja opintoja

Karl Bergbomin syyslukukausi 1861 painottui opintoihin ja kirjallisiin suunnitelmiin. Luentoja hän on kuunnellut edelleen Snellmanilta ja Estlanderilta, sillä Cygnaeus oli virkavapaana.⁴⁸⁶ Marraskuussa Karlin kirjallinat Lukuyhdistyksestä lisääntyivät, hän lainasi koottuja teoksia draamatikoilta Molière, Calderon ja Goethe ja alkoi syventää tietämystään draaman teoriasta: August W. Schlege-

483 KB → J. A. Florin 13.8.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB. Maaherra S. H. Antellin arvio Helsingissä nähdyistä taitelijoista oli ollut karu. Puheen viittaus avioliittoon (hymens bojor) jää vailla selitystä.

484 ”P.S. Här i pässkriftumen ska' jag säga däj. Att jag går havande (för guss skull säj dätt äj åt någån) på en ny roman I fyrtiätta häfftän.” (KB → J. A. Florin 13.8.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.)

485 KB → J. A. Florin 16.8.[1861], vol. 1/FloSA/ms/ÅAB.

486 EAH:n muistiinpanot, B121/EAHA/KiA/SKS.

lin *Über dramatische Kunst* I–II oli romantiikan draaman perusteos. Joulun alla Karl lainasi vielä näytelmiä Gutzkowilta ja Voltairen koottujen teosten osan. Romaanikirjallisuutta edusti Alfred de Vigny'n *Cinq-Mars*, joka kertoo kardinaali Richelieutä vastaan suunnatusta salaliitosta. S. H. Mosenthalin *Deborah* puolestaan oli draama kirjailijalta, jonka erääseen myöhempään teokseen Bergbomin oma *Paola Moroni* (1869/1870) tuli pohjautumaan.⁴⁸⁷

Vuoden 1861 aikana suomalaisuus-ruotsalaisuus jännite alkoi yhä enemmän kuumentaa tunteita ylioppilastiedekunnassa. Julius Krohnin ja A.O. Freudenthalin edellisen talven väittelyt jatkuivat ja niitä seurasivat keskustelut tärkeimmistä suomen kielen tulevaisuutta koskevista toimista. Ennustettiin jopa kielten sulautuvan toisiinsa.⁴⁸⁸ Päiviltä 25.11. ja 5.12.1861 on kirjattu uusia keskusteluja suomen kielen tulevaisuudesta. Jaakko Forsman on suurisuuntaisesti argumentoinut, että kyllä ruotsi äidinkielenään syntyneestä henkilöstäkin voi tulla suomen kieltä käyttävä kirjailija.⁴⁸⁹ Oliko hän tuolloin jo päättänyt kääntää Karl Bergbomin suomenkieliseksi kirjailijaksi?

Salaseura Röda Republikenin lakattua keväällä 1861 Emil Nervander oli työstänyt eteenpäin runomuotoista versiota *Margarethe*-näytelmästä, jonka suppea versio oli kirjoitettu loppuvuodesta 1860. Laajemman version Nervander sai valmiiksi elokuun lopussa ja päiväsi sen 26.8.1861, klo 7 jpp. Hän on sen myös silloin lukenut Topeliukselle ja Cygnaeukselle,⁴⁹⁰ joten saatavilla olisi uusi isänmaallinen draama ”fyraktig på svenska i vers.” Kahden Nervanderin *Margarethe*-version eroja on kuvannut Maunu Niinistö tuomiten niitä kuitenkin Kiven version mitalla:

487 KB:n lainausluettelot/kuori 4/ltko 25/VLA/KiA/SKS.

488 Liite/B1/Yo.Yhd.2/ms/KK. Kun opintorahoja jaettiin kokouksessa 14.11.1861, oli valmistelevala komitea päättänyt ehdottaa 25 Hopearuplaa ”till Bremer, Stenvall o Pallmén”, ja 8 rpl avustusta ”Tötterman, Svensson, Rancken, Cronström, Nervander, P E Ervast, Nordlund, Salenius, Jansson, Lindholm och Linsén.” Kaikki sillä ehdolla että myönnetty rahat riittävät. Stenvall oli jälleen otettu mukaan opintorahojen saajaksi, sillä hänen Krohneilta saamansa stipendi oli päättymässä.

489 Jaakko Forsmanin kirjoittamasta pk-luonnoksesta: 5.12.1861, selviää, että paikalla olivat Cygnaeus ja Estlander. – §.”Fortsattes den på föregående mötet förda diskussionen om det finska språksträfvandet och uppstod härvid den på föregående möte afhandlade frågan om den större eller mindre möjligheten för en ifrån barndomen i finska språket okunnig att vid en längre framhållen ålder uppträda såsom skriftäl-lare på detta språk.”(liite/B1/Yo.Yhd.2./ms/KK)

490 E. Nervander → EAH 29.–30.12.1905/101/EAHA/KiA. Ks m. Manninen 1985:139–141, joka tarkentaa Tarkiaisen (1916:565–573) kuvausta. Nervander-tutkija Niinistö 1974:20–21 on ollut suppea versioita selostaessaan, sillä hän ei pidä *Margarethea* ”teoksena”, sen sijaan Kiven *Margareta* on ”teos”. Nervanderin käsikirjoitukset ovat näin jopa Nervanderin tutkijalle olemassa vain alisteisessa suhteessa Kiven teokseen. Yhtymäkohdista Runebergin ’Torpan tyttöön’ on myös usein huomautettu. Tapahtumapaikat laajemmassa versiossa ovat: I: eversti von Hjelmin tilalla Virroilla elokuussa 1807, II samassa paikassa toukokuussa 1808, III Alavudella 17.8.1808, IV saman pitäjän yksinäisessä torpassa.

Toisin kuin Kiven [1871] versiossa, jossa Margareta vihkii Anianin kuolemaan [lähettäessään tämän sotaan maan puolesta], Nervanderin [yksinäytöksisessä] suunnitelmassa [=luonnoksessa/versiossa] Otto lähtee taisteluun myös sankarillinen paluu mahdollisuutenaan. Nelinäytöksisessä runoasisuisessa versiossa loppuratkaisu on patrioottisessa tendenssissään valmiiksi ohjelmoitu ja teatraalinen: Otto kuolee haavoittuneena sankarina ja saa anteeksiannon Margaretalta. Kiven aiheenkäsittelyyn verrattuna on, syystä kyllä, nähty Nervanderin kuvauksessa vain ”pelkkiä aatteen edustajia ja yleistyyppejä” ja ”isänmaalinen iltamakuvaelma runebergiläisistä aiheista.”⁴⁹¹

Nya Teaternia ei syksystä 1861 vuokrattu valmiille seurueelle, vaan teatteritaloyhtiö kiinnitti johtajaksi Isidor Högfeltin ja tämä itselleen kiinteän seurueen. Näytäntökausi alkoi lokakuussa ruotsalaisella sovituksella Calderónin *Lifvet en dröm* -näytelmästä, joka myös esiteltiin *Samps Pellervoisessa*.⁴⁹² Puuteatterin pystytys Turun kasarmin pohjoispuolelle kesti maaliskuusta pitkälle syksyyn 1861.⁴⁹³ Lämmitysteknologia, uunit kiertävine lämpöhormeineen olivat keskeinen parannus edelliseen versioon, samoin kaasuväläistus, kuten Elmgren kertoo:

– – Muutettu vanha, eli Arkadia -teatteri on nyt niin pitkälle tullut, että lattia on laskettu ja maalaus pian alkaa, ainakin ravintolassa. Se on nyt paljon korkeampi kuin ennen, siinä on suuret buffetit, foyé [sic! p.o. foyer] saleja, kamareita paljon kolmessa kerroksessa, tulee valaistavaksi kaasulla ja lämmitetään lämpöjohdoilla ym. Siten siitä voi tulla joltisenkin hyvä teatteri, jos se vaan saisi jostain näyttelijöitä; mutta on tuskin luultavaa, että mikään ryhmä uskaltautuu tänne kilpailemaan kiviteatterin pysyvän seurueen kanssa.⁴⁹⁴

Tämän uuden, mutta tutun teatteritalon lämpiössä alkoi kokoontua Ylioppilaiden kulttuuriin keskittyvä keskustelukerho, joka otti nimekseen Arkadia-yhdistys tai Arkadia-seura. Se syntyi Nervanderin ja Jaakko Forsmanin, Otto Florellin ja

491 Niinistö 1974:21. Sitaatin sisällä on viitteet Tarkiaisen ja Koskenniemen luonnehdintoihin Kiven *Margaretasta*.

492 Pohjalaisten osakuntalehdessä 27.10.1861 ilmestyi laaja kirjoitus Calderónin *Lifvet en dröm* -näytelmästä. Se esitteli näytelmän 8½ palstan pituisessa artikkelissa, nimimerkkinä ”rl_rl.”

493 Weckströmin kokoelma Coll. 255.8b/ms/KK.

494 Elmgren 1939:429: pvm 5.10.1861, suom PP. – Piirustukset Weckströmin kokoelma/Coll 255.8b/ms/KK.

Bergbomin ympärille heti keväällä 1862 jatkamaan niitä kirjallisia harrastuksia, jotka uhkasivat nousevan valtiopäiväkuumeen ja poliittisen aktivoitumisen takia jäädä vähemmälle. Vihtori Lounasmaan (Löfgren) muistaman mukaan Arkadian

kokouksissa lausuttiin tai luettiin uusia sävellyksiä, y. m. Runoilijoina esiintyivät etupäässä Nervander itse ja K. Fr. Eneberg, pianonsoittajina Kaarlo Bergbom, veljekset L. ja A. Homén sekä H. Lagermarck, viulunsoittajina veljekset V. ja J. Ekroos, laulajina L. A. [L. N.] Achte sekä veljekset K. ja M. Paldani. Suuria tuumia Nervander tässä piirissä suunnitteli kotimaisen kirjallisuuden ja taiteen edistämiseksi. Tämän yhdistyksen vaikutuksesta, mutta sen ulkopuolella olevien henkilöiden välityksellä saatiin aikaan, että ennen Shakespearen syntymän 300-vuotisjuhlaa ilmestyi 1864 ensimmäinen tämän runokuninkaan draaman suomennos, Kaarlo Slöörin taidolla tekemä Macbetin käännös. Seuraavana syksynä perustettiin yhdistyksessä erityinen ”suomalainen osasto” jonka puheenjohtajaksi tuli J. V. Calamnius ja jonka erityistarkoituksena oli suomenkielisen kaunokirjallisuuden viljeleminen ja suomalaisen kaunotieteellisen sanaston sepittäminen.⁴⁹⁵

Löfgrenin mukaan Arkadian emoyhdistys hajosi keväällä 1865 hänelle tunte mattomista syistä, mutta varmaankin, koska Nervander oli tuolloin ulkomailla. Suomalainen osasto pysyi hengissä pitempään, kun sitä piti yllä suuri joukko ”Pohjalaisen osakunnan lahjakkaita jäseniä”. Viipurilainen Viktor Löfgren kuvasi oloaan Arkadiassa hieman ottopoikamaiseksi ja myös saaneensa venäläisten sanojen muodossa pöyhkeitä kommentteja siitä, että hän oli Venäjän puolelta kotoisin. Hän alkoi juuri siksi puuhata Wiipurilaisen osakunnan elvyttämistä.⁴⁹⁶ Arkadia-yhdistyksestä, jota myös sanottiin Seuraksi ja jopa Akatemiaksi, Nervander kertoi vuonna 1906:

Jag har inte publicerat något om Arkadiaföreningen, öfver hvilken en viss elegant konstnärlighet och stark patriotism hvilade. Där föreslog jag Shakespearesjubileets firande [1864] med Macbeth på finska. Oskar Toppelius blef språkrör för i finska Litt. S. och Slöör grep genast i med

495 Lounasmaa 1910:86 alk. Lounasmaa lisää EAH1:92–93 olevaan 7 miehen luetteloon vielä Frith. Peranderin, Alb. Forssellin ja K. Fr. Enebergin.

496 Lounasmaa 1910:81–83.

arbetet. Där uppläste Gustaf Rancken en af honom – på vers – gjord öfversättning af Kivis Kullervo, och ett och hvarje annat hörde dit, som jag skall gräfvu upp ur minnet. Alla voro vi dels producerande, Achté, H. Borenius, G. Linsén i musik, andra med pennan. För öfrigt solosångare, ej kvartett.⁴⁹⁷

Kevätlukukaudella 1862 Bergbomin kirjastolainat jatkuivat edelleen draamojen merkeissä, Gutzkowin rinnalle tulivat Heinrich von Kleistin tekstit ja näytelmät, sekä Hebbelin tragediat *Judith* sekä *Herodes und Marianne*. Kotimaista lukemistoja edusti Gabriel Reinin tutkimus *Biskop Thomas*. Se on lainattu helmi-maaliskuussa 1862. Pakanuuden ja keskiajan maisemat innostivat monia, vielä pari vuotta myöhemmin myös Bergbom kertoi hautovansa Tuomas-piispaa näytelmän aiheeksi. (LAATIKKO 2-V) Heinrich Heinen runot Bergbom lainasi huhtikuusta syyskuuhun vuonna 1862. Oli aika tutustua Saksan runouden suureen tunteilijaan ja ironikkoon! Tämä kertoo Karlin lisääntyvästä runoharrastuksesta yhdessä Emil Nervanderin kanssa. Vaikka Karlilla oli runoilijoista laajemmat tiedot kuin Nervanderilla, tämän suhde runouteen oli kenties syvempi ja omakohtaisempi.

Wilhelm Bolin matkusteli talvella 1861–62 ulkomailla ja nimitti sotilaita täynnä olevaa Berliiniä nimellä Kasernopolis. Hän pääsi keväällä 1862 Yliopiston kirjaston palvelukseen, mutta tarjosi omia pieniä historiallisia näytelmiään Nya Teaternille, joka niitä seuraavana talvena esittikin.⁴⁹⁸ Keväällä 1862 yliopistossa estetiikkaa opetti vielä C. G. Estlander, joka näköjään vaati opiskelijoilta ajan-kohtaisempia lukupaketteja kuin Cygnaeus. Huhtikuussa Bergbom lainasi pinot Euroopan eri kansojen kirjallisuuden historiaa, tekijöinä Demogeot, Sismondi, Schaefer, Sainte-Beuve, Guizot, Gottschalck, Gibbon, sekä Ulricin tutkimuksen *Shakespeare's dramatische Kunst*. Tämän kirjan Bergbom piti joulukuulle asti, muut hän palautti syyskuussa. Eräs erityisyys huhtikuulla lainatuissa kirjoissa ovat Fl. Josefín [Flavius Iosephuksen] teokset *Hist. om Judarnes krig* sekä *Judiska historia*.⁴⁹⁹

497 E. Nervander → EAH 6.1.1906/101/EAHA/KiA/SKS. Gustaf Rancken (1837–1895) on julkaissut vain *Lännetär*-albumissa, joitain runoja, eikä häntä tule sekoittaa samannimiseen vuosina 1756–1831 eläneeseen virsirunoilija-sukulaiseensa. Nuorempi Rancken avioitui 1869 Kiven ystävän Alexander Jägerhornin sisaren kanssa. *Kullervon* loppukohtaus julkaistiin *Lännettäressä* ruotsinnoksena. Ks m EAH1:92.

498 Manninen-Gimpl 1991:7–8.

499 KB:n lainausluettelot/kuori 4/ltko 25/VLA/KiA/SKS. – Juutalaisten historian tuntemus tulee esiin Bergbomin eräässä viimeisistä ohjauksista, näytelmästä *Makkabealaiset* (1904).

Keväällä (30.5.1862) Karl Johan Bergbom suoritti äidinkielen kokeen (svenska skriftprof) arvosanalla cum laude, ei erityisen hyvin. Nervander oli saanut approbaturin. Ehkä kirailijanalut eivät ottaneet äidinkielenkoetta turhan vakavasti, eivät tosin muutkaan, kuten Karl kirjoitti Nervanderille 3.6.1862.⁵⁰⁰ Yksi Bergbomin tuolloin lainaamista teoksista oli ruotsinmaalaisen Atterbomin *Svenska Siare och Skalder 6e Del*. Se oli teos, joka ”jokaisen salongeissa esiintyvän litteraatin pitää tuntea.” Sen Karl on lainannut vasta heinäkuussa 1862, käydessään Voipaalasta käsin Helsingissä oopperaa katsomassa.

Nya Teaternin kiinteästä seurueesta vastaava Isidor Högfelt oli velvoitettu esittämään myös kotimaisia näytelmiä.⁵⁰¹ Fredrik Berndtsonin 11 vuoden takainen näytelmä *Ur lifvets strid* sai juhlitun uusinta-esityksensä 22.1.1862 ja välittömästi 8 esitystä lisää. Sen menestys kertoo, että isänmaallisella seikkailunäytelmällä oli kysyntää. Toisin kuin kantaesityksen aikaan 1851 venäläiset eivät enää hermostuneet von Döbelnin saapumisesta ratsain Lapuan maisemiin pitämään puhettaan. Maaliskuussa professori von Willebrand pyysi eron teatterin johtokunnasta ja toimistopäällikkö (expeditionschefen) tri F. Berndtson valittiin hänen tilalleen. Samalla määriteltiin teatterin maksamien tekijänpalkkioiden taksat ja määrättiin kirjallisen neuvonantajan (scenisk litteratör) tehtäväksi ennen muuta seurata ulkomaisia näytelmiä.⁵⁰² Dramaturgin ammatti teatterissa oli noussut saksankielisellä kielialueella yhdeksi taiteellisen edistymisen edellytykseksi.⁵⁰³ Nuorella Bergbomilla ei vielä ollut julkilausuttua kiinnostusta tähän tehtävään, hänenhän piti ainakin tulla kirjailijaksi.

Maalis–huhtikuussa 1862 oli Högfeltin johtamassa teatterissa kokeillut siipiään kolme kotimaista draamatikka. Wilhelm Bolinin kaksinäytöksinen komeedia *Ett förlorat paradis* esitettiin 3 kertaa.⁵⁰⁴ Adelaide Ernrooth sai kantaesityk-

500 ”Du har gått igenom med ett lysande approbatur _ se der det intressanta jag kan berätta dig. Vitsorden voro i allmänhet goda i Svenskan ”3 cum laude”, (ett af dem knep jag mig) en hel mängd non sinister, resten approbaturer.” (KB → E. Nervander 3.6.1862/47:9:1/KBA/KiA/SKS.)

501 Syksyllä 1861 ei ollut onnistuttu saamaan ketään teatterinjohtajaa seurueineen vuokraajaksi Helsinkiin, vaan omiin kiinnityksiin ryhdyttiin pakkotilanteessa. Tieto ilmenee *HT:n* katsauksessa 22.3.1862. Keväällä ilmoitettiin, että otetaan yli 16 v. oppilaita, jotta seurue asteittain kotimaistuu, kun koulutetaan suomalaissyntyisiä. Vaikka tämä ei onnistunut, oli Isidor Högfelt ja seurue ensimmäinen suomalaisen taloon kiinnitetty näyttelijäryhmä.

502 ”Den sceniska litteratörens åliggande blefve att nogsamt följa med de dramatiska produktionerna och förhållandena i utlandet; att deraf föreslå det bästa och värderikaste, som kunde öfverflyttas på vår scen, antingen i öfversättning eller original (svenska); att afgifva förslag till repertoire, som komma att granskas af det esthetiska utskottet inom direktionen med biträde af några dertill utsedde litteratörer, samt att meddela råd och upplysningar åt regissören i afseende å pjesernas uppsättning och utförande, m. m.” (*FAT* Nr. 72, 28.3.1861).

503 Bergman 1952:142–143.

504 Juoni selostetaan *HT* 20.3.1862. W. Bolinin *Ett förlorat paradis* sisältänee jotain omaelämäkerral-

seen 2-näytöksisen komediansa *Älskare och Bandit*, joka sai 2 esitystä. Kolmannen niistä, *En förmiddag på landet* (laulunsekainen yksinäytöksinen pila) oli kirjoittanut Carl Robert Mannerheim, kreivi ja Ylioppilasten Näytelmäyhtiön aktiivi ulkomailta palatessaan. Hän oli esityttänyt sen jo eri nimellä Turussa harrastajien kanssa, mutta kiusallista oli, että juonellinen peruskuvio noudatti samaa ideaa kuin Wecksellin *Två studenter i runosamling* keväällä 1859. Silloin Mannerheim itse nimimerkki Busenfreundin takaa oli moittinut näytelmää *Papperslyktanissa*. Osin siksi Wecksellin teoksen esittäminen lopetettiin. Uhkasiko Turusta tullut hatuntekijän poika Wecksell maan mahtavimman suvun vesan, nuoren kreivin asemaa johtavana sketsikirjoittajana? Mannerheimin *En förmiddag på landet* sai kuitenkin kiitosta dialogin nokkeluudesta ja yleisön jatkuvasta naurattamisesta.⁵⁰⁵ Helsingissä haluttiin nähdä suomalaista eli siis suomenmaalaisia (finländska) näytelmiä.

Teatterikoulun saaminen Nya Teaterniin oli osa Fredrik Cygnaeuksen alkuperäistä konseptia Suomen teatterielämän synnyttämiseksi.⁵⁰⁶ Oskar Toppelius ja koulun johtokunta julkaisivat keväällä 1862 kaksikielisen koulun aloitusjulkituksen, lisäksi kerrottiin ohjelmasta, rahoituksesta ja opettajatarpeesta. Mikäli toukokuun loppuun mennessä ilmoittautuisi tarpeeksi oppilaita, koulu aloittaisi syksyllä 1862. Siitä muodostuisi oma kotimainen teatteriseurueensa, ja suomenkielinen toiminta kasvaisi vähitellen kotimaisen ruotsinkielisen toiminnan rinnalle.⁵⁰⁷ Ruotsalaissyntyinen Berndtson piti hanketta täysin turhana.⁵⁰⁸ Aleksis

lista: ”Också detta är en ung författares första försök på den dramatiska banan. [–] Hufvudpersonen är en mor, som har sina egna åsigtter om uppfostran. Hon eger en son, nu tjugu år, hvilken hon velat göra till ett mönsterexemplar ibland karlar, och i sådant ändamål hållit och fortfarande håller sin ständiga och noggranna tillsyn. Han har aldrig fått aflägsna sig från sin söta mamma, han har icke fått gå i skola för att ej utsättas för världens förderf, allt.” Miehestä on tullut ”täydellinen mammanpoika [morsgris], vailla tahtoa tai luonnetta.” Isän ystävän reipas ja aloitteellinen tytär saa pojan lähtemään jopa veneretkelle ja lopulta poika myös pääsee matkustamaan.

505 Tätä selostaa Yrjö Hirn (1950:85). Mörnen (1909) Wecksell-kirja ei selosta asiaa. *ÅU* 18.3.1862 viittasi *HT:hen* 13.3., joka oli kirjoittanut: ”högtidsafton i går i vår teater. Den nya inhemska originalpjesen, som gafs – ”En förmiddag på landet” – hade, så liten den ock är; på förhand förvärfvat sig ett stort renommé. Den hade förut under annan titel och föröfvrigt i annat skick blifvit uppförd af amatörer i Åbo, man visste att om den berättas så mycket, man trodde, man fruktade och ville och visste, det veta vi icke så noga, men alltnog: hela werlden skulle upp, och teatersalongen var så fylld som den ännu icke sedan sin invigning varit.”

506 Mutta Cygnaeus itsekin tiesi, että yleisön vaatimustaso edellytti ammattinsa osaavia ruotsinmaalaisia vielä pitkään. Teatterikouluhanke myös soti ruotsinmaalaisen teatterilaisten intressejä vastaan, sillä ruotsinkielisen teatterin perustaminen Helsinkiin olisi kilpailusivistä heille huonoa.

507 *HT* 12.4.1862. ”Anmälan personlig eller genom ombud, med uppgift om elevernas ålder, samhällsklass, skolkunskaper m.m. emottages af doc. C. G. Estlander boende i Helsingfors i assessor Baeckes gård vid Elisabethsgatan [20.5.1862 mennessä].”

508 *HD:ssa* 15.4. ja 16.4.1862 ilmestyi Berndtsonin kirjoitus, jossa koulua pidettiin turhaa turhempana. Myös Yrjö Hirn (1949: 276) pitää 5.4.1862 hyväksyttyä kaksikielistä suunnitelmaa naiivina ja ylimitoitettuna ja näkee siinä Oskar Toppeliuksen idealismia. Syksyille ei ollut edes opettajia värvätty.

Stenvallin kiinnostus toimeentuloon näyttelijän ammatissa on kirjattu kirjeessä vasta neljä vuotta myöhemmin, mutta hän on hyvin voinut ajatella asiaa jo nyt.⁵⁰⁹

Bergbomin suhde Emil Nervanderin kanssa syveni opiskelukevään aikana, sillä kirjallis-taiteellisissa kysymyksissä he olivat nähtävästi lähellä toisiaan. Nervanderin kirjoitellessa Bergbom soitti pianolla hänelle taustamusiikkia, kuten seuraava emootioiden ja kaipuun virittämä muistelma kertoo:

Jämte Mendelsohn, Schubert, Schumann och äfven Weber voro – och det framför dessa alla – Beethoven och Mozart Bergboms älsklings-kompositörer. Wagner var i början på 1860-talet föga känd hos oss, dock spelade Bergbom då redan sången till aftonstjärnan [ur Tannhäuser] gärna och vackert.

Då Bergbom nogsamt visste, med hvilken glädje jag åhörde god musik och huru mycket lättare det gick för mig att därunder i tankarna utarbata planer till ett och hvarje, som ville fram ur bläckhornet, erbjöd han sig, med den honom utmärkande själfuppoffringen i stort och smått, att huru ofta som hälst spela för mig stycken efter mitt fria val. Det var en rik gåva han bjöd mig och formen den mest grannlaga: han ville, sade han, komma sig till att upparbeta sin spelfärdighet.⁵¹⁰

Kiireettömän, toisilleen omistautuneen yhdessäolon hetket Akateemisessa Lukuyhdistyksessä ovat olleet tärkeitä Nervanderille, jolta puuttui lapsuudenkoti ja jonka asunto-olot jo tuolloin olivat ahtaat ja tilapäiset. Yksityisesti Nervander on todennut, että vaikka Karlin soitto oli teknisesti puutteellista, se oli tulkinnaltaan runollista.⁵¹¹ Myös Bergbomin ”lempeys niitä kohtaan, joille hän omistautui, oli rajatonta.”

Vi installerade oss i studenternas dåvarande enkla läseföreningens lokal vid pass kl 4 e.m., då middagsgästerna lämnat stället, och våningen plä-

Teatterikoulun komiteassa istuivat F. Cynaesus, A. Schauman, O. Toppelius, J. Lindfors. Yrjö Hirn (1949: 418-419) paheksuu F. Berndtsonin kääntymistä liberaalista skribentistä hallituksen äänitorveksi. On esitetty, että se johtuisi hänen avioitumisestaan aatelisnaisen kanssa. Berndtsonista ”suomenruotsalainen” teatterikoulu oli saanut vastustajan, joka myös arvosteli oppilasnäytökset ja istui ajoittain teatterin johtokunnassa.

509 A. Kivi → Emanuel Stenvall 5.9.1866/Kirje 31/AK Kirjeet 2012.

510 Nervander 1906b:180-181.

511 E. Nervander → EAH 17.1.1906/101/EAHA/KiA/SKS. Viimeisten vuosien kirjeissä Nervander kertoo asioita Aspelinille suorasukaisesti, vailla ideologisen tarkoituksenmukaisuuden sensuuria.

gade stå tom ett par timmar framåt. – Vårt ”five o'clock” som ej afbröts af något samtal – det sparade vi till hemvägen – började regelbundet med ouverturen till ”Egmont”, tre gånger å rad, och slutade med den till ”Hebriderna”. Emellan dessa stycken sonater af Mozart och Beethoven, den senares tredje Leonora-ouverture och ”Adelaïde” samt romanser och Lieder af Schumann, Schubert och Mendelsohn, hvilka sjöngos så vackert och fint af pianot enligt Bergboms poetiska uppfattning. Till programmet hörde dessutom ofta smärre stycken af Chopin, ouverturen till ”Friskyttan”, Mozarts a la turca o.s.v.

Hebriderna erbjöd, mera i mitten af stycket, till en början min hofpianist stora svårigheter, men med seg energi lärde han sig i hemmet öfvervinna dem och öfverraskade mig snart med rent spel. Sådan var Bergbom som ung, en känslans yngling, en svärmare, som ej visste något bättre än att hos den, han med vänskap omfattade, få väcka en vacker tanke.⁵¹²

Nervanderin tarkkaan muistiin tukeutuen voi ohjelmistosta päätellä, miten laajaa ja ajankohtaista Bergbomilla musiikin tuntemus jo oli. Wagnerin Bergbom oli löytänyt viimeistään kesällä 1857, kun *Tannhäuser* esitettiin Helsingissä. Wolfram laulu iltatähdelle oli romanttisen kaipuun, yksinäisyyden ja lohdun kiteytymä. Se on tullut ikoniseksi myöhempien aikojen kulttuurille ja esimerkiksi miesrakkauteen sisältyvälle kaipuulle, ei vähiten Viscontin *Ludwig II* -elokuvan (1972) yhtenä toistuvista musiikkiaiheista.

Mendelssohnin *Hebridit* -alkusoitto tulvahtaa puolestaan esille Karlin yksinäisyyden ja ikävän kokemuksessa uudelleen juhannuksena 1863 Saarijärvellä, kun hän pappilan salissa soitti sitä Nervanderia ikävöidessään. Seuraavan vuoden talvena kuullessaan *Hebridejä* soitettavan Napolissa joutui Nervander puolestaan Karlia koskevan ikävän valtaan.⁵¹³

Bergbom eli 1860-alun vuosina tovereistaan poiketen vielä taloudellisesti turvattua elämää. Nervander kertoo tämän viattomana todenneen, että ”kyllä Helsingissä säästäväinen opiskelija pärjää noin 1000–2000 ruplalla syysluku-kauden ajan.”⁵¹⁴ Nervanderin tai Stenvallin näkökulmasta summat olivat täh-

512 Nervander 1906b:181.

513 Nervander eläytyi *Hebrideihin* myös Kölnin tuomiokirkossa (Mp. 5.3.1865. Nervander, Resedagbok 1865/114–115/Ht30b/ENA/SMMYA/MVA/MV) Tieto saatu Leena Valkeapäältä. Nervander halusi teoksen myös oman suuren draamayrityksensä (*Kungabarn*, 1873) alkusoitoksi. Esim. Niinistö 1974:31.

514 Nervander 1906a:412.

titieteellisiä, 4000–8000 markkaa, mikä vastasi tähtinäyttelijä-pariskunnan vuosipalkkaa. Nämäkin anekdootit siirtyvät Nervanderilta Aspelin-Haapkyllälle.

Du skall veta, att vi alltid höllo Kaarlo B. för ett lärdomsljus i framtiden och funno honom mycket opraktisk. Jag skulle ju ej bli lärd, var öfverrik på planer, behöfde ej skämmas för att bli teaterpappa, jag var dessutom äldre än K. B. – – men ingen tänkte på hvilken syster han egde. Knappast han själf, senatorsbarn, som de voro. Då vi skämtade med honom, att han ej förtjenade en styfver och sade: ”Du kommer att svälta ihjäl med tiden”, då skrattade han och svarade: ”Har ni hört att en senatorspojke i Finland dött af svält!”⁵¹⁵

Lausuma voidaan tulkita eri tavoin: loogisinta on sanoa, että Karl tiesi, että sääty-yhteiskunta pitää huolta eliittinsä lapsista. Silti vekseli- ja vippitalous oli säätyläisnuorilla normaalia. *Nummisuutarien* painokulut 1864 olivat vain 150 ruplaa, eli 600 mk, mutta nekin piti lainata pankista. Bergbomien isä oli aateliton ja vailla perittyä tai hankittua omaisuutta. Hänen äkkiä velkaantuessaan vuoden 1865 alussa senaattorin poikaa koskeva lause sai traagisen ironian häivän ympärilleen. Karlilla ei ollut enää mahdollisuutta lähteä ulkomaille, ja omat käyttörahat piti raapia kasaan kirjoitus- tai sanomalehtityöllä.

Miten intiimiksi Karlin ja Emil Nervanderin ystävyys näinä vuosina kehittyi? Nervanderin arkiston luetteloiduissa kansioissa on paljon paperilappuja ja muistikirjoja, joista joissain on päivämäärät. Pari pienempää on osin repeytyneitä tai revittyjä, lehtiä on irti, kirjaa on käytetty eri aikoina eri tarkoituksiin.⁵¹⁶ Vuodelle 1862 ajoittuu pari Nervanderin muistiinpanoa, joissa voi lukea homoeroottisen kaipuun ja kiintymyksen osoitusta. Keltaisella nauhalla sidotun muistikirjan, *Rester af en annotationsbok från 1862, 1864 osv.* aloitussivulla on pitkä ystävää kaipaava teksti ja toisella sivulla viittaukset rakkauden kohteeseen esiintyvät pronomineilla ”han” ja honom”.

Om jag egde en vän, huru säll skulle ej denna tanke göra mig. Endast hoppet om att engång vinna en sådan, kan rena mitt hjerta så, att jag darrar af glädje öfver din skönhet, som kunde bli utbredd öfver detta bröst, der nu så ofta endast mörker och orenhet, der vilda drömmar och förskräckande tomhet

515 E. Nervander → EAH 29.12.1905/101/EAHA/KiA/SKS.

516 Ht1/taitos 8/ENA/SMMYA/MVA/MV.

*gömma sig under ögats löje och läpparnes leende. – Jag skulle få höja och styrka honom, jag skulle få tröst af honom, jag skulle få lugn vid hans barm. Han skulle lyfta min blick mot höjden, då den sjunkit mot jorden. Jag skulle få säga honom, huru jag älskar honom, hans själ. Jag skulle med outsäglich, brinnande odödlig kärlek hänge mig åt honom. O! om någon utstack mitt hjertas värma. Om någon förstode mig. Om lifvet sänkte mig en vän.*⁵¹⁷

Toinen kiihkeän intiimi tekstikohta on irtireväisty sivu, jolla sivumerkintä 43, samoista Nervanderin muistikirjoista. Siinä esiintyy maininta kolmesta varsin tuoreesta illasta. Kirjoittajalle nämä hetket olisivat vain väliaikaista ja Minä alistuu toivottamaan ystävänsä poistumaan ”salaisen neidon” luo.

*Till honom, den ende, den store! Dig tackar jag för ett nytt lifs första vårflägt. Dessa tre aftnar af skönhet, denna musik af Spohr äro för mitt sinne oförgätliga – ack, att minnet ej alltid behåller sin dagg. Din hand har jag tryckt, du har sett efter mig. Jag har skrivit till dig och du har läst mina för dig främmande rader. Jag kände mig lycklig, att äfven vara konstnär och att genom dig vara det. Blif stor och lef i oskuld i din ungdom. Ännu är ditt ögas djup en spegel af renhet. Må en hemlig flicka bli ditt ideal och lifvets hemlighet genom henne klarna för Dig. Lefväl! Den 15 Juni.*⁵¹⁸

Ludwig Spohrin musiikki ja ”15. Juni” ovat johtolankoja: ystävistään Emil on kuvannut muusikoksi nimenomaan Bergbomin,⁵¹⁹ jonka syvän kauniit silmät puolestaan esiintyvät muillakin muistelijoilla. Karl taas kirjoitti 3.6.1862 olevansa valmis tulemaan Sääksmäelle kesänviettoon ja pyysi Nervanderia varaamaan hänelle huoneen Wuorentaasta, erillisestä naapuritalosta.⁵²⁰

517 Ht1/taitos 8/ENA/SMMYA/MVA/MV.

518 Ht1/taitos 8/ENA/SMMYA/MVA/MV.

519 Muistelmatekstissä Karlin soitto-ohjelmistosta Nervander (1906b) ei tosin mainitse Ludvig Spohria. Syy Spohrin nimen puuttumiseen *Finsk Musikrevy* -lehden muistelmassa voi olla, että tämä oli säveltäjänä jo pudonnut kaanonista ja siksi unohtui myös Nervanderilta. Karlin musiikki-repertuaariin 1862 jokin Spohrin kappale on ilman muuta voinut kuulua. On nimittäin epätodennäköistä, että Nervanderilla olisi ollut toinen pianoa soittava herkkä ystävä, joka soitti nimenomaan Spohria, mutta ei muita varhaisen romantiikan säveltäjiä.

520 Tämän kirjeen päivämäärästä puuttuu vuosi. Sen Aspelinin on lisännyt. Nervanderin tiedon (1906a:413) mukaan Karl olisi käynyt kesällä 1862 Saarijärvellä ja tavannut siellä jo Varvikon talon väkeä. Tässä Nervander muistaa väärin, oikea vuosi ensivierailulle siellä oli 1859.

Jag tänkte först skrifva till dig ett hjerterörande och utförligt bref, men som jag undergått en våldsam skomakare och skraddaretortyr i dag, är jag så utmattad att jag knappt förmår hålla pennan. I nästa Måndag, sist i Onsdag, hoppas jag få omfamna dig i Woipalas dalar. Carl.⁵²¹

Kesäkuun 15.6.1862 kuvatut voimakkaiden kokemusten kolme iltaa olisivat siis tapahtuneet ystävysten vietettyä yhdessä viikon verran alkukesän valoisia öitä. Tästä oleskelusta vanha Nervander mainitsee kirjeessään Aspelinille näin:

Först långt senare [än 1854/55] bodde Kaarlo i närmaste grannskap en sommar i Sääksmäki, hos ”kantorskan”, ett stenkast från Woipala. Han kom dit för att dagligen få vara med mig – det var något år efter vår första bekantskap och hans svärmiska vänskaps vackra vårdagar.⁵²²

Emil Nervanderin arkistossa on myös noin 10 x 4 cm kokoinen paperilappu, jolle on piirretty kuva profiilissa seisovasta miehestä, jolla on leukaparta ja viikset. Vaatetus on eräänlainen alusasua tai voimisteluasua, punainen ihopaita ja puolisääreen ulottuvat siniset housut, liina sidottuna vyöksi – hieman kuin ”mustalaisilla”. Ruumiinrakenne ei ole atleettinen, jalassa on tohvelit. Kuvan alla on paksuteräisen mustekynän tekemä merkintä kaunokirjoituksella: *Pekka*, mikä oli yksi Nervanderin salanimiä.⁵²³ Kuva siis esittää Pekkaa, mutta myöhemmin on Pekka-nimen selitykseksi ja yläpuolelle kirjoitettu *Filosofian maisteri Emil Nervander*. Käsiala on selvästi Nervanderin omaa. Kääntöpuolella lukee poikittain: *Muisto kallelta Pekkalle*. [sic!] Etupuolen ja takapuolen Pekka-nimissä on erilaiset P-kirjaimet, niin on myös Bergbomin ja Nervanderin käsialoissa. Etupuolen Pekka on kirjoitettu Nervanderin P-kirjaimella. Kääntöpuolen isot kirjaimet, niin M kuin P vastaavat Bergbomin käsialaa. Kaikki lappunsa säästännyt Nervander on pitänyt

521 KB → E. Nervander 3.6.1862/47:9:1/KBA/KiA/SKS, alkuperäinen ENA/SMMYA/MVA/MV.

522 E. Nervander → EAH 17.1.1906/101/EAHA/KiA/SKS.

523 Nimenä Pekka (Petter) oli Emil Nervanderin yleisesti tunnettu lempinimi tai roolinimi. Suuri arvoitus ei voi olla, kuka olisi ”kalle”, mutta onko tuo ”kalle” kirjoittanut itse takana olevan tekstin? Käsialan puolesta se kyllä voi olla Bergbomin kirjoittama omistus. Astevaihtelun puuttuminen omistuksesta (Pekkalle pro Pekalle) paljastaa, että kirjoittajan äidinkieli ei ole suomi. Vaihtoehtona on, että astevaihtelun osaamattomuudella vitsaillaan ja/tai että on muodostettu yhteisnimi, jossa molemmat ovat yhdessä Pekka + Kalle = Pekkalle. Lappuun on liimattuna toinen lappu, jossa on hyvin vaikeasti tulkittavia saman kynän punapäällä kirjoitettuja sanoja, kuten *Kirvu/Kiui; Harjavalta, Kiukainen*; sekä väreillä kirjoitettu sana *Maisteri*. Ovatko nämä mitenkään relevantteja alkuperäisen piirroksen kanssa on vaikea tietää. (taitos 4/Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV).

tärkeänä säästää tämäkin muistoksi saatu kuva. Vaihtoehtoiset identifikaatiot tuntuvat haetuilta. Kallen täytyy tarkoittaa Bergbomia.⁵²⁴

Entinen Röda Republikenin jäsen, tuomariksi valmistuva Anton Erlin oli samana kesänä Pohjanmaalla kotiopettajana. Keväällä Nervander kertoi Erlinille oleskelevansa nykyään paljon Karl Bergbomin ja Jaakko Forsmanin kanssa. Erlinin kirjeessä Nervanderille heinäkuussa (4.7.1862) on tärkeä tieto:

Det skulle äfven bli bra roligt att få höra hur det gick med veteranfesten i Sääksmäki. Hvarifrån ficks all den musik som dertill behöfvdes och hvarifrån aktörer och aktriser till theatern? Hvilken pjäs spelades? Du sade att du i T[avaste]hus lärde känna de blifvande theaterleverna, hvilka äro de? Hos hvem bor Bergbom? Håll honom rätt mycket från mig. När tänker du begifva dig till Jaakko [Forsman] och Mutter [Aleksander Gummerus] ? Jag hade igår äfven bref af Jaakko, han säger sig hafva funderat på att med Stora Kantorn [J. E. Swahn] besöka dig. -- Jaakko och Svan skola ofta vara tillsammans. Troligen likaså du och Bergbom. Man tror i Wasa att Bergboms far skall bli president i Wasa hofrätt efter [William] Forsman som nu tagit afsked.⁵²⁵

Tulevalle tuomarille oli edullista tuntea senaattori J. E. Bergbomin poika ja lähettää terveiset.⁵²⁶ Erlinin kirjeestä saamme varmana tiedon, että Karlin ja Emilin toveruuden kesä 1862 Voipaalassa oli myös taiteellisesti produktiivinen. Kesäkuun kahden viimeisen viikon aikana he olivat järjestäneet Sääksmäellä Veteraanijuhlan Suomen sodan veteraaneille.⁵²⁷ Bergbom oli tuolloin vielä Voi-

524 RR:n salanimien luettelossa ei ole ketään Kallea, mutta Bergbomista sitä yleisesti Helsingissä käytettiin. Piirros olisi siis Bergbomin piirtämä Nervanderista. Yhä enemmän erakoituvalla Nervanderille se on ollut tärkeä säilytettävä, muisto Kallelta. Maisteriksi Nervander valmistui vasta 1867/68 eikä suorittanut enää tutkintoja sen jälkeen.

525 Anton Erlin → E. Nervander 4.7.1862 (Lillkyrö)/Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV. On säilynyt myös Erlinin kirje Jaakko Forsmanille Hämeenkyröön, jossa hän kehottaa tätä tekemään retken Sääksmäelle, sillä siitä Petter (= E. Nervander) ilahtuisi kovin. (Anton Erlin → J. Forsman, 10.7.1862/180/JFoA/KiA/SKS.)

526 Erlinin kirje on niitä, joita Nervander on järjestellyt ja kommentoinut vanhoilla päivillään – ehkä selittääkseen jotain jälkimaailmalle, ehkä jotain kätkien. Nervander on kirjoittanut tähän selittävän kommentaarin: ”Jag hade nu sällskap i Paldanierna, Bergbom, Jaakko. Då Paldanierna och deras normalt bekanta voro nyländingar, ville Anton ej riktigt gilla mina nya bekantskaper. Bergbom bodde i Sääksmäki, men vi lockades af sv. operan midet i sommaren till Hfors. Anton [kotiopettajana] skolade pligtroget 2 bondgossar i Lillkyro.” E. Nervanderin kommentaarit A. Erlinin lähettämistä kirjeistä tehtyihiin muistiinpanoihin/4.7.1862/Ht15/ENA/SMMYA/MVA/MV)

527 Ajankohta paikantuu kesäkuun lopulle 1862 sillä Nervander oli ehtinyt mainita siitä ensin Anton Erlinille, joka jo heinäkuun alussa jo kysyi asiasta lisää.

paalassa. Suomen sodan veteraanit olivat säätyläistön isänmaallisten tunteiden tuonaikaisia kohteita *Vänrikki Ståhlin* hengessä. Jokin juhannuksen pyhistä tuntuisi luontevalta ajankohdalta, vaikka tuona vuonna Hämeenlinnan seudulla oli erittäin kylmää ja sateet jatkuivat heinäkuun alussa.⁵²⁸

Toinen uteliaisuutta herättävä seikka Erlinin kirjeessä on veteraanijuhlaan liittyvä viittaus Hämeenlinnaan ja siellä oleviin ”teatterikoulun tuleviin oppilaisiin”. Niistä Nervander oli nähtävästi maininnut Erlinille menneessä kirjeessään, jota taas ei ole säilynyt. Hämeenlinnan lyseossa oli 1860-luvun taitteessa harrastettu näytelmätoimintaa, jossa yhtenä primus motorina oli Oskar Wilhelm Gröneqvist (myöh. O. Wilho). Koululaiset Hämeenlinnan lyseossa olivat esiintyneet ainakin keväällä 1861 ja syksyllä 1862. Lyseon harrastukset oli tiedetty Voipaalan kartanon piirissä varmasti myös siksi, että lyseon esitykset olivat aina hyväntekeväisyyteen tarkoitettuja ja näytäntöihin lukion saliin kutsuttiin lähitienoon säätyläisiä.⁵²⁹

Kuviteltavissa on siis, että Emil ja Karl ovat kesäkuussa 1862 Hämeenlinnan kautta kulkiessaan tavanneet näitä lyseolaisia, joita Emil on voinut toki tuntea ennestään. Karlin ja Emilin kutsusta jotkut näistä ovat voineet lähteä juhannuksen aikaan Sääksmäelle ”isänmaallisiin talkoisiin” valmistamaan näytelmää veteraanijuhlaan. Vähissä varoissa eläneelle koulupoika Gröneqvistille sellainen kutsu ainakin olisi sopinut paremmin kuin hyvin.

Oletus Gröneqvististä yhtenä Nervanderin ja Bergbomin veteraanijuhlan näyttelijänä olisi looginen tapa selittää se, että juuri kesän 1862 aikana Gröneqvistille on tapahtunut jotain merkittävää tai inspiroivaa elämänuran valintaa koskien. Lyseisti Gröneqvist 21.9.1862 kirjoitti yliopistoon siirtyneelle toverilleen, että hän on ”vakaasti harkittuaan päättänyt ryhtyä näyttelijäksi” ja viittasi kevään lehtitietoihin teatterikoulun ja kotimaisen teatterin perustamisesta. Hän alkoi myös hankkia itselleen lisää näytelmätekstejä.⁵³⁰

Sedan jag sist skref dig till hafva stora förändringar inträffat med din vän. Du vet väl att jag beslutat blifva artist. [- -] Du måste anse mig hafva handlat rätt och förnuftigt såvida jag försäkrar idag att mitt beslut att blifva skådespelare icke är förhastat, utan moget granskadt och öfverlagt.

528 *Hämäläinen* 27.6.ja 11.7.1862.

529 Nämä seikat selviävät Gröneqvistin kirjeistä J. R. Aspelinille, in passim./JRAA/SMMYA/MVA/MV

530 O W Gröneqvist → J R Aspelin 8.3.1861, 21.9.1862 ja 22.10.1862./JRAA/SMMYA/MVA/MV. Pyydettyjen joukossa on myös suomenkielinen *Silmänkääntäjä*.

Så snart jag af tidningarne fick se att det stod i fråga att skaffa Finland en egen scen, en egen theater, kläckte det till i hjertat på mig, bröstet vidgade sig och andades högt. Den sköna idéen hade gripit mig och nu är det en oförklarlig inre känsla som bjuder mig blifva skådespelare.⁵³¹

Gröneqvistin osallistuminen Nervanderin ja Bergbomin järjestämään juhlaan näyttelijänä kesällä 1862 olisi loogisesti yhteydessä myös siihen, että kun Gröneqvist joulun jälkeen tuli Helsinkiin ja hankkiutui harjoittelijaksi Nya Teaterniin, hän oikopäätä sai kontaktin Cygnaeukseen ja Topeliukseen. Nervanderin ja Bergbomin sanoilla on voinut olla painoa ”Esteettisen Karhun” (”Ursus Aestheticus”) eli Cygnaeuksen luona. Teatterin tulipalon (1863) jälkeen hänelle myös järjestyi Cygnaeukselta rahoja seuraavan vuoden Tukholman opintoihin.

Kolmas kysymys Anton Erlinin kirjetiedon pohjalta kuuluu: mitä Sääksmäellä järjestetyssä veteraanijuhlassa juhannuksena 1862 on voitu esittää? Arvattavasti Suomen sodan tapahtumiin liittyviä kohtauksia. Tableau *Pilven veikko* oli mahdollinen ja näissä tilaisuuksissa aina paikallaan, eikä Topeliuksen *Veteranens jul* tunnu oikein kesäjuhlan näytelmältä. Sääksmäen sateisessa veteraanijuhlassa näyteltiin siis jokin muu pienimuotoinen, mutta isänmaallinen näytelmä, ei tableau, vaan ”theaterpjas,” jollaisessa tarvittaisiin aktöörien lisäksi aktriiseja. Joko esitetyssä näytelmässä oli naisrooleja, mistä Nervanderin oli täytynyt Erlinille jo aiemmin kertoa, tai sitten kysyjä vain oletti, että näin on. Voipaalassa asui ainakin kaksi Emilin serkkua, Laura ja Beata nuorempi, jotka molemmat ovat voineet tarvittaessa näytellä.

Oliko Nervanderilla ja Bergbomilla jotain Suomen sotaan liittyvää näytelmää? Oli.

Nervanderilla oli kaksi versiota näytelmästä *Margarethe*: marras-joulukuun 1860 yksinäytöksinen ”utkast” ja kesällä 1861 valmistunut 4-näytöksinen runoversio. Olosuhteisiin ja voimavaroihin sopi paremmin yksinäytöksinen versio, sama, josta Nervander vanhana sanoo Bergbomin eniten pitäneen.⁵³² Tapahtumapaikkana *Margarethessa* on Pohjois-Häme ja aiheena Viaporin antautumisen 1808 sisämaassa herättämät vihan ja pettymyksen tunteet, jotka kasvattivat halun puolustaa maata. Aihe oli hyvä, ja henkilöasetelma oli riittävän suppea, naisroolejakin kaksi.

531 O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 21.9.1862, /Hr 18/JRAA/SMMYA/MVA/MV.

532 E. Nervander → EAH 28.-30.12.1905/101/EAHA/KiA/SKS.

- - Isä edustaa vanhaa suomalaista aatelia Kustaan ajoilta, joka on nähnyt kuninkaan mukana taistelussa. Margareta edustaa isänmaata, Sotamies Suomen uhroollista soturia ja Antti Suomen kansaa. Otto heikkoa rakastavaa luonnetta, Karin vienoa tuulahdusta tuona juhollisena hetkenä, kenties Suomen luontoa.” [– –] Nervanderin suunnitelmassa [= luonnoksessa eli 1-näyt. versiossa] Otto lähtee taisteluun myös sankarillinen paluu mahdollisuutenaan.⁵³³

Margarethen yksinäytöksinen versio olisi Sääksmäellä ollut siis varsin hämäläinen ”paikallinäytelmä”, mutta ruotsin kielellä. Kahden naisroolin, kiihkeän Margarethen ja lyyrisemmän Karinin antaminen Lauralle ja Beatalle onnistui kyllä, lyseolaisia olisi nuorukaisina, Karl ja Emil vanhempien miesten rooleissa. Mutta jotta tällaista *Margarethen* varhaisversion esitystä voisi täydellä varmuudella ajatella tapahtuneeksi, tarvittaisiin vielä enemmän todisteita. Itse veteraanijuhlan vietto ja jonkin naisroolejakin sisältäneen kokonaisen näytelmäkappaleen esittäminen Sääksmäellä kesäkuussa 1862 ilmenee sinänsä Anton Erlinin kirjeen kysymyksestä kiistatta.

Oletuksia Gröneqvistin ja jonkun hänen toverinsa mukanaolosta ja *Margarethen* esittämisestä horjuttaa vain se, että tapausta eivät mainitse sen paremmin Nervander, Bergbom kuin Gröneqvist missään säilyneessä paperissa. Syy voi tosin olla, että tapahtuma on lopulta ollut ”lapsellinen” ja ”nolo,” eikä kukaan kolmesta ole tuntenut tarvetta muistella sitä myöhemmin. Näytäntö toimeenpantiin ruotsiksi keskellä Hämettä, joten katsomossa on voinut olla vain rypäs naapureita, eikä kovin monta, jos yhtäkään pitäjän 70–80-vuotiaista veteraaneista. Nervanderin kirje Erlinille on tietenkin voinut sisältää vasta innostunutta suunnittelua, mihin Erlin kysyy tarkennuksia olettaen suunnitelmien toteutuneen.

Lyseisti Gröneqvist ei kerro kirjetoverilleen ”Reinille” käynnistään Sääksmäellä tai osallistumisestaan veteraanijuhlaan. Kesän takia säilyneissä kirjeissä on pidempi väli juuri siinä kohdassa. Syksyn ensimmäinen säilynyt kirje, jossa ammatinvalintapäätös kerrotaan, on säilynyt vain puolikkaana. Onko sen lopussa ollut jotain tuosta mahdollisesta Sääksmäen käynnistä, jonka vastaanottaja Reinhold Aspelin olisi jälkipolvilta sensuroinut?⁵³⁴ Hämeenlinnan lyseossa

533 Niinistön esittämä tiivistys (1974:21) Nervanderin arkistossa olevasta synopsiksesta (Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV).

534 O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 21.9.1862, /Hr 18/JRAA/SMMYA/MVA/MV.

alettiin taas valmistella seuraavaa oppilasnäytäntöä. Oskar Gröneqvist harjoitti itselleen hupimonologin *Studentens majnatt*, jonka esittäjänä hän menestyi luki-
onsa juhlissa syksyllä 1862.

Kesällä 1862 Bergbomin elämään mahtui edellistä operettikesää paljon an-
toisampi oopperasesonki Helsingin uudessa kiviteatterissa. Tällä kertaa 4.7.
– 20.8.1862 Tukholman Kungliga Theaternin oopperataiteilijoiden kesäkiertue
esitti yhteensä 12 keskeistä teosta aikakauden repertuaarista, kutakin 2–4 kertaa.
Sarja täydensi sitä monien oopperoiden sarjaa, jotka Karl oli nähnyt ja kuullut
jo Schràmekin seurueen esittäminä. Nervander kertoo, miten pojat matkustivat
junalla Helsinkiin ja hikoilivat toisella parvella niin, että liivit jätettiin frakkitakin
alta pois. Herrat olivat varanneet ylimmältä parvelta kuuden hengen aition, jossa
Bergbomin ja Nervanderin lisäksi kantavieraina olivat Otto Florell ja Lorenz
Nikolai Achté. ”Om de två öfriga logeplatserna täflade musikaliska studenter,
lika fördomsfria som vi, och flera af dem nu uppstigna lika högt i samhället som
vi då befunno oss öfver de lägre regionerna i salongen.”⁵³⁵

Joukko katsoi mahdollisimman monta kesän teoksista: *Don Juan* (Mozart),
Kärleksdrycken, *Lucie, eller Bruden från Lammermoor*, *Regementets dotter*
(Donizetti), *Barberaren i Sevilla* (Rossini), *Norma* (Bellini), *Trubaduren*, *Ernani*
(Verdi), *Friskyttan* (Weber), *Alessandro Stradella* (von Flotow), *Alphyddan*,
Nürnbergsdockan (Adam). Luettelo tuo mieleen seuraavalla vuosikymmenel-
lä toimivan Suomalaisen Oopperan ohjelmiston lähes sellaisenaan. Tällaisiin
solistien vierailukiertueeseen ei tuotu lavastuksia, vaan käytettiin paikallisen
teatteritalon valikoimasta sopivia taustoja, kuten oli tapana ns. tyyppikulissien
aikaan. Oliko kuorokohtauksissa mukana helsinkiläisiä avustajia, on avoin ky-
symys, mutta vastaus lienee kielteinen. Tuohon aikaan kuorokohtaukset voitiin
myös surutta hypätä.

Kielenvaihto haasteeksi 1862

Syksyllä 1862 Bergbomin perhe asui edelleen Pihlflychtin talon puisessa osassa
Ritarikatu 6:ssa, jota myöhemmin on kuvattu sanomalla, että se

var en typisk Helsingforsvåning. En mycket stor salong med tre eller
fyra fönster åt gatan och mindre rum – de flesta genomgångsrum grup-
perade omkring salongen.⁵³⁶

535 Nervander 1906b:183.

536 Furuhejm 1932:56. Talon näkyy Wickbergin kirjan kuvassa 43 (1978:67).

Karlilla alkoi opintojen neljäs vuosi. Pohjalaisen osakunnan toimintaan Bergbom ei syksyllä 1862 näytä osallistuneen, eikä *Sampsa Pellervoisessa* ole hänen kirjoituksiaan.⁵³⁷ Eliel Aspelin-Haapkylä ja häntä seuraten muut ovat sijoittaneet ”suomalaisuusaatteen” alun Karlin elämässä vuoteen 1862. Vanha Nervander myös viittasi Jaakko Forsmanin ja Emelie-sisaren vaikutukseen artikkelissaan, joka suomennettuna ilmestyi *Valvojassa* 1906.⁵³⁸ Siinä Nervander mainitsee Bergbomin kieliharrastukselle ajankohdan ja ”ensimmäisen toimenpiteen” eli lähdön Sisä-Suomeen. Hänen luonnoksessaan on vedetty yli sanat ”työskennellä suomalaisuuden asialla”.

Noin 1862 tienoilla taipui Bergbom, oman selityksensä mukaan sisarensa Emilien vaikutuksesta noudattamaan sydämensä kaipuuta [följa hjärtats bud] ja velvollisuutensa käskyä [plikstens maning] ja päätti tulevaisuudessa työskennellä suomenkielisenä kirjailijana [~~arbete för finskhetens sak~~, /arbete som finsk litteratör]. Vankkana tukena oli tässä hänen vanhempi pohjalainen osakuntatoverinsa Jaakko Forsman, joka vaikuttavana ystävänä yhtyi sisaren toivomuksiin. Päätettiin että Bergbomin ensin tulisi käytännöllisesti oppia suomea, mieluummin Saarijärvellä.⁵³⁹

Jaakko ja Emelie olivat kuitenkin päättäneet pelastaa Karlin suomalaisuuden asialle. Mutta Emelie Bergbom ei itse jostain syystä ryhtynyt opettelemaan riittävästi suomea, vaikka hänestä kielipolitiikassa alkoi pian tulla Karlia jyr-

537 *Sampsa Pellervoisessa* 16.11.1861 Nr. 14 (Fa2/Pohjo/ms/KK) ilmestyi ”Pelles första uppvaktning.” Komedii en akt. Inhemsk original. Första gången uppförd på Nya Teatern i Helsingfors d. 16. November 1862. Ennustus ensiesityksestä oli tietenkin pila.

538 EAH:n muistiinpanoissa (B121/EAHA/KiA/SKS) on merkintä: ”Kaarlo sanoi itsensä kaikista läsnä olevista (W. Enebergin pitoissa, [5.2.1870 tai 5.11.1870] kun hän oli tullut notarioksi Porvoon tuomiokapitulissa) luultavasti olevan ainoa, jonka nainen oli kasvattanut suomenmieliseksi. (Kenties juuri sentähden suomalaisuuden aate on hänen koko elämänsä)”. W. Enebergin varatuomarin tutkinto ja nimitys notariiksi tapahtuivat molemmat vasta vuonna 1870.

539 Nervander 1906a:413. Tekstin konseptissa koko kohta on näin: ”Det var omkring 1862 Bergbom påverkad (efter hvad/skall han själf ~~menat upp~~ förklarar af sin syster böjde sig för hjärtats bud och pliktens maning att arbet i framtiden arbete för som finskhetens sak litteratör. Ett godt stöd häri/erhöll fann han af Jaakko Forsman, som förenade vänskapens först [= p.o. röst] med systemens förhoppningar. Det beslöts, att Bergbom skulle till först söka läsa sig praktiskt finska språket och hälst i Saarijärvi.” (Ht24/Nervanderiana/SMMYA/MVA/MV) Käsikirjoituksesta näkyy, miten vanha Nervander oli ensin aikonut sanoa ”arbete för finskhetens sak”, mutta muuttanut sen muotoon ”arbete som finsk litteratör”, minkä *Valvojan* toimittajat ovat kääntäneet ”suomenkieliseksi kirjailijaksi”. ”Följa hjärtats bud” on myös enemmän ”sydämen käsky” tai ”sydämen viesti” kuin romanttinen ”sydämen kaipuu”, mutta se sopi *Valvojassa* rakennettavaan Bergbom-myyttiin johdonmukaisena suomalaisuusmiehenä.

kempi, suorastaan ”hänsynslös i språkfrågan”, kuten hänen vanha viipurilainen ystävättärensä sanoi.⁵⁴⁰ Emelie hehkui ”för finskhetens sak”, mutta läänitti velvollisuuden opetella suomea pikkuveli Karlin niskaan. Jaakko Forsmania on myös sanottu ”melkein liian yksipuoliseksi fennomaaniksi”, joka tästedes ajoi Bergbomia määrätietoisesti kielen vaihtajaksi.⁵⁴¹ Omissa kirjeissään Karl käsittelee haluaan ja vaikeuksiaan suomen oppimisessa, mutta toivoo tulemista ”todellisesti Suomalaiseksi runoilijaksi”; ”sannt Finsk skald.”⁵⁴² Lausumat ovat aina omakohtaisia, eivät periaatteellisia julistuksia. Hänen kaikki muut intresinsä suuntautuivat 1860-luvun alkupuolella vielä Eurooppaan, historiaan, kirjallisuuteen ja oopperaan sekä omaan kirjailijantoimeen, suomen kieli näyttää Karlille velvollisuudelta.

Dosentti C. G. Estlander oli Cygnaeuksen viransijaisena yliopistolla. Estlander oli uutta sukupolvea ja systemaattisempi tieteellisenä opettajana kuin Cygnaeus. Hän laajensi nähtävästi luettavan kirjallisuuden piiriä uudempaan tutkimukseen. Bergbomin lainausluettelo osoittaa, että hän aktivoitui Estlanderin opettajavuosina sekä luki ja opiskeli nyt kohti kandidaatin tutkintoa. Bergbom lainasi lisää keskeisiä ja ajankohtaisia draamoja, kuten Ludwig Tieckin *Kaiser Oktavianus*, Victor Hugon koottuja ja Adam Oehlenschlägeriä. Draamatutkimusta oli Röttscherin teos *Cyclus Dramatische Charaktere*. Jonkin verran oli estetiikkaa, kuten Karl Rosencrantzin *Ästhetik des Hässlichen* ja tämän *Goethe*-tutkimus sekä *Die Poesie und ihre Geschichte* ja *Geschichte der Poesie im Mittelalter*. Bergbom luki myös runsaasti eri maiden kirjallisuus- ja kulttuurihistoriaa.⁵⁴³ Uusi alue Bergbomin lukupaketissa oli tänä syksynä runous. Kootut tai muut runoteokset ainakin seuraavilta runoilijoilta kuuluivat Karlin käsissä: Achim von Arnim, Börne, Chamisso, Heine, Geijer, Lenau, *Ossians sånger* (övs. N. Arfvidsson). Keveämpää luettavaa olivat Cooperin *Den sista mohikanen* ja Dickensin *Nicholas Nickleby*. Syksyllä 1862 hänellä oli ensi kerran lainassa myös Gallettin *Geschichte von Spanien* ja Portugalin pääministeri Pombalin itsensä kirjoittamat *Mémoires I & II*. Niitä hän käytti marraskuun alusta (3.11.1862) alkaen läpi vuoden, 9.11.1863 asti. Silloin vasta kirjat Saarijärvellä seikkailtuaan palasivat Helsinkiin.⁵⁴⁴

540 Sofie Jaenisch myöh. Sofie von Willebrandt; EAHA mp:t/B121/EAHA/KiA/SKS.

541 Tallgren 1937:93, lainaus J. R. Aspelinin kirjeestä 6.4.1868. kotiväelle. (JRAA/SMMYA/MVA/MV)

542 KB → J. Forsman 13.9.1864/180/JFoA/KiA/SKS. Sit m. EAH1:83.

543 Nimiä on runsaasti: Taillandier, Prutz, Gervinus, Vehse, Cygnaeus, Carlson, Gibbon (engl.), Gottschall, Wolff (*Die schöne litteratur im Europa, Geschichte des Romanen*), Heine (*Die romantische Schule*), Staël (*De l'Allemagne*), Si[s]mondi, Mundt (*Samtidens litteratur*).

544 Luettelot KB:n lainaamista kirjoista HYK ja AkatLukuyhd/kuori 4/ltko 25/VLA/KiA/SKS.

Kandidaatintutkinnon Bergbom suoritti keväällä 1863. Bergbomille Estlander on voinut olla opettajana intellektuaalisesti merkittävämpi, kuin Aspelin-Haapkyllän fennomaaniperspektiivi myöntää.⁵⁴⁵ Syksyllä 1862 Karl kuunteli dosentti J. G. Frosterusta yleisessä historiassa.⁵⁴⁶ Lisäkipinöitä Portugalin valitusaikaan on voinut tulla myös Frosterukselta, vaikka tämän pääintressi olivat Ranska ja Belgia. Lisäksi Karl kuunteli August Ahlqvistia, joka opetti suomen kieltä ja suomenkielistä runousoppia. Ahlqvistin luennot ovat ainoat, jotka kertoisivat Bergbomin heräävästä ”suomalaisuusharrastuksesta.” Bergbomin suomen kieltä koskevien esteettisten näkemysten pohja tulee niin ollen myös Ahlqvistilta. Se näkyy Bergbomin varauksellisessa suhteessa Kiven kielen hiomattomuuteen sekä hänen omissa yrityksissään viljellä eurooppalaisesta taiderrunoudesta, germaanista ja romaanista runomitoista omaksuttuja hyveitä muokatessaan oopperasuomennoksia.

Talvikausi 1862–63 Nya Teaternissa oli tasokas, sillä näyttelijä Fredrik Deland oli Helsingissä koko vuoden. Se mahdollisti näytelmät, joissa oli vaativat miespääroolit. Lisäksi Fredrik Deland koulutti teatteriin hakeutuvia nuoria. Toivottiin, että teatterikoulu kotimaisia varten saataisi käynnistettyä, mutta oppilaat olisivat tarvinneet jonkin toimeentulon opiskelunsa ajaksi. Ellei Nya Teatern antanut pysyvää harjoittelija- tai avustajasopimusta, mahdollisuudet olivat huonot, eikä raha voinut riittää kuin kotona asuvilla helsinkiläisillä. Nya Teaternin palvelukseen kiinnitettiin syksyllä 1862 neiti Gullstén ja neiti von Achte ”statisteiksi, praktiseeraamaan teatterissa” palkkaa vastaan.⁵⁴⁷ Neiti Aurora Gullstén suomensi 10 vuotta myöhemmin nimensä Toikaksi ja avioiduttuaan hänestä tuli Aurora Aspegrén, Suomalaisen Teatterin alkuvuosien kantava naisvoima.⁵⁴⁸ Joulukuun

545 Koska Estlander myös tuli hylänneeksi Bergbomin huolimattomasti laaditut hakemukset ulkomaan stipendeiksi (vuosina 1869–71), Aspelin leimaa hänet pahantahtoiseksi ruotsalaiseksi viholliseksi, mikä oli osin hänen antagonisinaan edeltäjäprofessoria kohtaan. Näyttää kuitenkin siltä, että Estlander Bergbomin opintojen tässä vaiheessa ja vielä ensimmäistä post doc -apurahaa haettaessa olisi pitänyt häntä kehityskykyisenä yliopistomiehenä ja suhtautunut häneen suopeasti. Bergbomin tekemät fennomaanisat provokaatiot tulivat vasta tuonnempana.

546 EAH:n muistiinpanot Bergbomin kuuntelemista luennoista/B121/EAHA/KiA/SKS.

547 SvTA/Nya Teaterhus Aktiebolaget/Protokoll 1861–1866, sisältää seuraavat merkinnät: ”22.10.1862 §3 Tvenne unga fruntimmer, mamsellerna [Aurora] Gullstén och von Achte anhöllo hos Direktionen att till en början, såsom statister, få praktisera vid teatern, hvilket direktionen biföll, och edgade, i ersättning för dervid förlorad tid, att för hvarje representation, i hvilken de tjenstgjorde, uppbära lämpligt statistarfode, från 2 till 3 mark.” Toinen merkintä on 28.12.1862: §3 ”Mamsell Gullstén, hvilken nu i tre [sic] månader tjenstgjort vid teatern, tillerkände Direktionen en gratifikation af tjugufem rubel silfver.”

548 Aurora Gullstén kertoi nuoruudestaan Aarni Koudalle (1910:31–33): ”Syntynyt olen Helsingissä [1844], [– –] Ollessani kahdeksanvuotias [1852] isäni [vääpeli Gustaf Adolf Gullstén] muutti Sipooseen, missä sain tietopuolisen sivistykseni rouva Olinin sikäläisessä pensioonissa. Pääasiallisesti olen kuitenkin

lopussa 1862 Aurora Gullstén” sai kolmesta kuukaudestaan Nya Teaternissa vielä 25 ruplan erityispalkkion.⁵⁴⁹ Hän muistelee ensimmäistä harjoittelijakiinnitystään kuitenkin jo teatterikouluna. Tavallaan se sitä olikin, sillä näitä ensimmäisiä piti koulutettaman ja heidän avullaan asteittain kotimaistaa teatteria.⁵⁵⁰

Syksyllä 1862 teatterin regissööri Isidor Högfelt teki merkittävän kulttuuriteon: harjoiteltavaksi otettiin teatterille tullut uusi kotimainen käsikirjoitus, jonka jo ”poissaolevassa tilassa” ollut ylioppilas J. J. Wecksell oli teatterille jättänyt.⁵⁵¹ Se oli historiallinen tragedia Turun linnasta joitain vuosia Nuijasodan jälkeen, tilanteessa, jossa Klaus Fleming oli juuri kuollut ja taisteltiin vallasta Suomessa. *Daniel Hjortin* kanta-esitys oli 26.11.1862 ja sitä näyteltiin kevääseen – teatterin tulipaloon mennessä yhteensä 8 kertaa.⁵⁵² Wecksell oli vuoden 1861

opiskellut kotona isäni johdolla, sillä hän sai itse opettaa lapsensa varojen niukkuuden vuoksi. – Muistan hyvin kuinka äitini [Birgitta Katariina Sjögren] aina päivitteli, että mikähän ihminen tuostakin työstä tulee, joka alati vain kulkee ja kuvittelee olevansa milloin kreivitär, milloin markiisitar, milloin mikäkin outo olento. Itsetietoinen halu antautua näyttelijäuralle minussa heräsi vasta kolmetoistavuotiaana [1857], jolloin jälleen olimme asettuneet Helsinkiin, asuttuamme sillä välin kuitenkin vielä Saimaan kanavalla. Helsingissä sitten näin Ruotsalaisessa Teatterissa Schillerin ”Kavaluuden ja rakkauden”, jonka Louisen osa tuli elämäni ensimmäiseksi ja suureksi unelmaksi. – Muutimme Helsingistä parin vuoden päästä Hämeenlinnaan, sieltä takaisin Helsinkiin 1856, ja toiminpa vielä kotiopettajanakin Kuortaneella, missä oppilaanani oli neiti Eva Vettberg, maisteri Heikki Klemetin tuleva äiti.”

549 Neiti Gullstén oli päässyt avustamaan *Daniel Hjortin* kantaesityksessä marraskuussa 1862. Tulevan Suomalaisen Teatterin kannalta tieto on tärkeä: Auroora Aspegren, jonka tärkeimmäksi roolityöksi nousi *Daniel Hjortin* Katri, kosta vaatava kansannainen, oli Nya Teaternissa avustajana jo sen kantaesityksessä. Mörnellä 1909:101 on ristiriitainen tieto, että päättähti F. Rydberg näytteli kantaesityksen Katrin, mutta saman kirjan sivulle 151 kopioidussa julisteessa lukee M:l Nyberg. Ilmeisesti 19-vuotiaan neidin toimintaan Fredrik Deland tai joku muu oli tyytyväinen, sillä noin 100 markan palkkio ”statistille” on melko paljon.

550 Gullstén jatkaa: ”Vasta vuonna 1862 pääsin silloiseen Ruotsalaiseen teatterikouluun, joka kuitenkin paloi seuraavan vuoden toukokuussa, ja siihen myös loppuivat ensimmäiset teatteriyrittämykseni. [–] Juuri tämän koulun oppilana esiinnyin ensi kerran talvella 1863 kappaleessa ”De små fåglarna” näytellen siinä kamarineitsyen osaa.” ks. Kouta 1910:33–34. Ennen liittymistään Westermarckin seurueeseen (1870) Gullsténilla on ollut myös avioton lapsi tai muu säädyllisyysriike, mikä käy ilmi Emelie Bergbomin paljon myöhemmästä kirjeenvaihdosta. (Ks. EB → KB, 12.8.1885/45:1:145/KBA/KiA/SKS.) Erillinen joulukuinen palkkio Gullsténille (25 rbl/100 mk) saattaisi siten olla jopa teatterin maksamaa hyvitystä siitä, että tämä eroaa eikä pilaa teatterin miesten mainetta; asiasta ei ole kuitenkaan tietoa.

551 Wecksellin käytöksestä ensi-illassa on kirjoitettu vasta vuosien päästä *UStr* 7.12.1905.

552 ”*Daniel Hjorthin* nimirooli oli teatterin toisella päänäyttelijällä Th. Schwartzilla, joka oli monien todistusten mukaan lahjakas. Äiti–Katrin rooli oli nti Nybergillä. Päiväkirjassaan S. Elmgren kertoo, että Wecksellin näytelmä on yleisesti otettu hyvin vastaan ja arvioitu yleisön toimesta, jopa enemmän ylistettäväksi kuin itse teos ansaitsee. Kolme ensimmäistä kertaa olivat salit täynnä ja tänään annettiin se neljännen kerran. Estlanderin arvostelu *Dagbladetissa* oli lioitellun ylistävä ja kestää merkittävästi karismista; mutta on myös niitä, jotka löytävät näytelmässä virheitä monissa yksityiskohdissa; mutta vielä eivät *Hels. Tidn.* tai *Finl. allm. tidn.* ole antaneet lainkaan arviotaan.” (Elmgren 1939:475, 3.12.1862. suom. PP.) Tukholman Kuninkaallisessa näytelmässä esitettiin 18.1.1864, minkä saamaa suurta kiitosta Ruotsissa Gröneqvist kirjeenvaihdossaan välitti. (O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin, 17.2.1864/Hr 18/JRAA/SMMYA/MVA/MV) Valitettavasti Karlilta ei ole säilynyt varhaista kommenttia *Daniel Hjortista*.

aikana käynyt bordellissa ja saanut syfiliksen, mistä oli seurannut uskonnollinen katumus. Mutta noin vuoden päästä syfilis oli parantunut ja Wecksell sai kirjoitettua *Daniel Hjort* -näytelmänsä valmiiksi. Kevään 1862 aikana Wecksell on jo ollut kirjoitustyössä.

Vaikka muuta on väitetty, pohjateksteinä tai materiaalina ovat ilman muuta olleet Fredrik Cygnaeuksen draama *Clas Flemings tider* ja toisena *Hamlet*. Näiden teosten risteyksessä syntyi kesällä 1862 merkittävin Suomessa ruotsiksi kirjoitettu draama. Wecksell oli syksyllä 1862 itse lukenut käsikirjoituksen, sekä Topeliukselle että Cygnaeukselle ja vienyt sen sitten teatteriin Högfeltille joka ohjasi. Marraskuussa 1862 Wecksell kuitenkin meni pitkäaikaiseen psykoosiin ja vaikka hän oli läsnä ensi-illassa, hän oli jo 'henkisesti muualla'. Hänen puolestaan kiitokset otti vastaan ohjaaja.⁵⁵³

Bergbomien kokoelmassa on säilynyt syksyltä 1862 vain yksi, tapaninpäivänä kirjoitettu kirje. Siinä Karl kuvailee ystävän (Malte Achrénin) kuolemaa ja yksinäisyyden tunnetta, se on yhtäaikaan haikea ja täynnä 19-vuotiaan pilailua ja mietiskelyä. Se on osoitettu Otto Florellille, joka oli mennyt jouluksi Strömforsiin eli Ruotsinpyhtäälle kasvattivanhempiansa luo, mutta siinä odotetaan, että hänen Helsingin ikkunassaan taas palaisi valo. Aloituksena on Karlille tyypillinen hulluttelu, joka ei ole vailla totuutta.

Jag kan just inbilla mig huru glad du blifver, då du får detta bref att förkorta en alltför tråkig eftermiddagsstund med. Du håller troligtvis på med att genomgåspa Gervini odrägligt tråkiga perioder då hushållerskan på Strömfors (jag vill minnas der finns en romantisk sådan á [p.o. à] la mlle Rylander) inkommer till dig och med mysande min säger: här har herr Florell ett kärleksbref åt sig. Du tänker då genast att din svenska älskarinnas man dödt och hon nu fri och ledig är färdig att störta i dina armar och bilda en Kotzebuesk familjegrupp. Du ser

553 Wrede 2001:1:383 ja von Frenckell 1972:69–70. Mörne (1909:151–165, 179–249) kuvaa *Daniel Hjortin* taustoja ja reseptiä laajasti. Cygnaeuksen näytelmä oli ilmestynyt painosta joulukuussa 1851, joten se oli ilman muuta saatavilla ja Wecksell oli ollut aktiivinen opiskelijatiedekunnassakin. Johonkin ”uskottavaan tietoon” tukeutuen myös Nervander on sitä mieltä, että Wecksell ei olisi lukenut *Clas Flemings tider* -näytelmää. (Nervander 1907:281). Loogisesti asia vain ei ole todennäköistä. Pitäisi kyetä uskottavasti selittämään, miten historiallisesta draamasta kiinnostunut lahjakas ja aktiivinen opiskelija ei olisi voinut olla lukematta keskeisen kotimaisen toimijan ja oman professorinsa taiteellista teosta. Mörne katsoo, kuten tämän tekijä, että on ilman muuta selvää, että Wecksell on sen tuntenut. Itse teosten henkilöasetelmien samankaltaisuudet myös viittaavat siihen suuntaan. Kuten F. Deland oli sanonut: *Daniel Hjort* oli oikeastaan hyvä ”näyttämösövitös” Cygnaeuksen näytelmästä. (sit. Nervander 1907:281.)

på utanskriften. Visst blir du bedragen. Men du hemtar dig snart och tänker ”en ann kan vara lika så god som en ann”.⁵⁵⁴

Karlin persoonasta saadaan tietää, että hän liikuttuu ja tulee iloiseksi jokaisesta ihmisten häneen kohdistamasta muistamisesta ja omistautumisesta (tillgifvenhet).

Vet du, jag blev så innerligen glad när jag såg detta bevis på att du kommit ihåg mig, att det riktigt klack i mitt inre och jag ej kunde nu hindra min fantasi att flyga till Strömfors att dugtigt klappa och hålla af dig du vet ej huru hvarje prof på tillgifvenhet rör mig och jag vet att detta är ett så. Det gladdde mig så mycket mer som min sinnestämning var då sorgsen hela julqvällen och natten. Jag vill minnas att du redan under din härvaro hörde att Malte Achrén var sjuk. Nåväl, han har lidit ut. För honom sjelf var det en lycka, ty äfven om han blifvit frisk, skulle han aldrig troligen återfått sina själsförmögenheter, men hårdt var det dock för den arma, arma modren, hvars ögonsten han var, brodren, för många kamrater, som så hjertligt hylla af honom. Jag vakade vid hans plågebädd den sista natten för honom här på jorden. Det var julnatten. Se det hvarföre jag var då sorgsen. Också har här eljest varit tomt. Jaak[k]o Forsman reste i Måndags, Nervander i Onsdags. Jag har haft så ledsamt efter er alla tre. Kom derföre snart, snart, snart tillbaka. Ehuru jag nog vetat att det varit en omöjlighet har jag ofta nära nog blifvit tvungen af mig sjelf att gå och se om det tindrande ljuset i ditt fönster bebådade din härvaro.⁵⁵⁵

Kirjeen tunnelma viittaa jo neljän ystävän varsin tiiviiseen yhteydenpitoon juuri syksyllä 1862. Karl oli ystäväystynyt elämäniloisen Otto Florellin kanssa, jolle hän ”tarjosi itseään,” ruotsinmaalaisen rakastajattaren tilalle. Florellin vastauskirje on kirjoitettu 29.12.1862 Strömforsista, missä hän kertoo olevansa kortteerissa Forssellien, kasvattivanhempiansa luona. Vitsaileva kirje on täynnä hauskoja kielikuvia ja pohdintoja luettavasta kirjallisuudesta talvisina viikkoina. Taipumuksessa ”kaunosieluisuuteen” Florell ei jää huonommaksi, kun hän kuvittelee, miten vastenmielistä hänen arkipäiväinen tekstinsä oli Bergbomille.

554 KB → O. Florell 26.12.1862/47:7:1/KBA/KiA/SKS.

555 KB → O. Florell 26.12.1862/47:7:1/KBA/KiA/SKS.

Jag hade just fått byxorna på mig (usch! hvilken ryslig prosa säger du) då vännen Haglund, förvaltarn på stället, kom in och medförde det väntade och välkomna brevet. Hjärtligt tack för det.⁵⁵⁶

Karlin puheesta tiedetään, että r skorrasi kurkussa ja s vokaalien välissä zoin-nahti. Siis: ”Usch! vilken rryyzlig prrooza!”

Karl Bergbomin kotona oli aitiopaikalta seurattu keisari Aleksanteri II:n liikkeellepanemaa uudistustyötä, sillä senaattori-isä oli vielä kaikessa mukana.⁵⁵⁷ Valtiopäivien koolle kutsumista edelsi säätyjen muodostama pienempi valiokunta, ns. tammikuun valiokunta. Vuoden 1861 ”perustuslaillinen kriisi” tarkoitti suomalaisten pelkoa, että pieni valiokunta korvaisi säätyjen oikean koollekutsumisen, mikä osoittautui aiheettomaksi. Vuonna 1862 tammikuun valiokunnan työskentelyyn lainsäädännön asiantuntijana osallistui iäkäs senaattori J. E. Bergbom, joka pohti mm. tulisiko rikoslain uudistuksiin ryhtyä ja missä hengessä. Hänen oli helppo yhtyä valiokunnan kantaan, jonka mukaan kaikki häpeälliset rangais-tukset tulisi periaatteessa poistaa laista.⁵⁵⁸

Suuriruhtinaskunnan elämä tulisi huipentumaan syyskuussa 1863 avattaviin valtiopäiviin ja keisari Aleksanteri II:n vierailuun. Koska Valtiopäivien kaikki asiakirjat piti toimittaa myös suomen kielellä, työllistivät valmistelut ja aikanaan itse istunnot monia suomenkielentaitoisia nuoria humanisteja, juristeja ja tulevia sanomalehtimiehiä, ei vähiten fennomaaneja. Suomen kielen käyttö edistyi näin ollen elimellisessä yhteydessä valtiollisen elämän alkamiseen. Yrjö Koskinen ja hänen eteenpäin pyrkivät jung-fennomaaninsa joutuivat tuona vuonna tosin erimielisyyteen *Suomettaren* toimittajien eli Paavo Tikkasen ja Rietrikki Polénin kanssa, joita alettiin nimittää ”vanhoiksi rehellisiksi”. Vuoden 1863 alussa Yrjö Koskinen perusti *Helsingin Uutiset* -nimisen lehden, jota Jaakko Forsman toimitti, mutta se ei vielä taloudellisesti menestynyt vuotta kauempaa. Fennomaanien

556 O. Florell → KB 29.12.1862/50:19:1/KBA/KiA/SKS.

557 J. E. Bergbomin saamat ansiomerkit olivat: Anna 2 lk 15.4.1857; Wladimir 3 lk 24.4.1859 ja Anna 1 lk 12.4.1868. Hänet vihittiin HY:n riemumaisteriksi 31.5.1869. Isä toimi myös 1857 sotalakien uudistamistyössä ja seurasi kenraalikuvernööri Bergiä, kun tämä kiersi maakunnassa neuvottelemassa ruotuvelvollisten maanomistajain kanssa. (Kannel 1939:155). ”Bergbom suoritti 1861 sensuuriasetusten tarkastamisen ja ehdotti tarpeellisia muutoksia. Teki 20.6.1863 saamallaan 4000 mk matka-apurahalla matkan Eurooppaan hankkiakseen tietoja eri maiden vankilalaitoksista, erityisesti sellijärjestelmästä ja laati tästä matkasta suomeksi ja ruotsiksi kertomuksen vuosien 1863–64 valtiopäiville. Oli jäsenenä siinä 9-osastoisessa komiteassa, joka 14.11.1862 asetettiin valmistaman hallituksen esityksiä viimeksimainituille valtiopäiville; pj:na komiteassa, joka oli saanut tehtäväkseen laatia ehdotuksia esityksiksi v 1867 valtiopäiville ja jäsenenä komiteassa hallintovirastojen uudelleen järjestämisessä ynnä useissa valiokunnissa.” (Savolainen 2003: 548–549)

558 Esim. 3.2.1862. *Suomen Julkisia Sanomia* 9/1862.

uusi häikäilemättömämpi sukupolvi näki mahdollisuudet vallata kulttuurisia johtopaikkoja.

Karl valmistuu filosofian kandidaatiksi 1863

Bergbomin tuonaikainen ystävä Wilhelm Bolin kirjoitti Karl Gutzkowin kertomuksen pohjalta draaman *Kungens Guddotter* (16.1.1863), joka esitettiin kolme kertaa, aiheena Ranskan Frans I.⁵⁵⁹ Wecksellin *Daniel Hjortin* valmistumisen ja esittämisen marraskuussa 1862 on täytynyt antaa puolestaan Emil Nervanderille erityisen sykäyksen siihen, että hänen, monien luonnosten miehen, oli vihdoin myös julkaistava ensimmäinen näytelmänsä. Heti loppiaisen jälkeen Nervander alkoi kirjoittaa näytelmäänsä *Vid Anjala*,⁵⁶⁰ joka valmistui muutamassa viikossa, jo 22.2.1863.⁵⁶¹ Kirjaksi se oli painettu jo toukokuuhun mennessä.⁵⁶²

Nervanderin näytelmässä Suomen varhainen ”itsenäisyysmies” Gustaf Jägersköld taistelee isänmaan velvoituksen ja rakkauden välillä sekä päättää lopussa siirtyä Mäntyharjulla rajan yli Venäjän puolelle. Hän toimii G. M. Sprengtportenin hengessä. Juonellisesti näytelmä on rakkausintrigien täyttämä kamarinäytelmä, jossa Kustaa III itse ei edes esiinny.⁵⁶³ Näytelmän arvosteli vasta kesäkuun alussa J. V. Snellman *Litteraturbladetissa*. Snellman löysi teoksesta paljon puutteita, mutta koetti lopulta kannustaa: ”Anser man stycket för ett ungdomsförsök, har man likväl idet anförda grunder nog att äfven anse det vara ett vackert löfte, som kanske framtiden skall infria.”⁵⁶⁴ Tämän enempää *Vid Anjala* ei koskaan kerännyt julkista huomiota, ja huolimatta Snellmanin loppukannus-

559 Manninen – Gimpl 1991: 8. *HT* 17.1.1863 uutisoi, että salonki oli täysi ja esitys ”briljantti”, mutta vastaanotto laimea. Nähtyään esityksen toisen kerran lehti kirjoitti siitä tarkemmin (*HT* 20.1.1863).

560 Nervanderin muistiinpano/Ht42/ENA/SMMYA/MVA/MV.

561 Nervanderin merkintä pienellä lapulla, taitos 8/Ht1 Personaliala/ENA/SMMYA/MVA/MV. ”Den 22 Febr 1863 skref jag tillegnan till det just då färdiga ”Wid Anjala”.

562 Toukokuussa *Helsingin Uutiset* (7.5.1863,) kertoi, että ”viime tiistaina ilmestyi kirjakauppoihin näytelmällinen teos Vid Anjala,” Romantisk skådespel från 1788, i fem akter, Kirjallisuusseuran kp 2mk.” Myös 4.5.1862 *FAT*.

563 Maunu Niinistö kytkee Nervanderin itsenäisyysretoriikan Cygnaeuksen näytelmistä peritytyviin teemoihin ”Suomen erillisyydestä” ja analysoi lähinnä henkilöiden psykologisia kuljetuksia. (Niinistö 1974:29–30.) Isänmaa-velvoituksen ja henkilökohtaisen rakkauden välisestä ristiriidasta rakentuu sarja melodramaattisia kohtauksia Anjalan liiton viikkoina 1788. Jägersköld pakenee Venäjän puolelle, kun käy selväksi, että Kustaa III ei voi olla rankaisematta upseerejaan tottelemattomuudesta. Dialogiltaan ja toiminnaltaan näytelmä on huonodraama, poliittista kaavailua, sekä rakkautta ja melodraamaa. Juonesta ks. tarkemmin Niinistö 1974:21–28, sekä Nervander 1863.

564 Snellman J. V., *Litteraturbladet* 4/1863 s 148–150. Arvostelua ei ole Snellmanin *Koottujen teosten* suomennoksissa.

tuksesta Nervander lienee ollut allapäin.⁵⁶⁵ Nervander poistui kesänviettoon Sortavalan suuntaan. Historiallinen tutkimus Anjalan-liitosta alkoi vasta edetä näihin aikoihin.⁵⁶⁶

Helmikuussa 1863 Bergbom kirjoitti näyttelijätär Freja Rydbergille ihailija-runon italialaisen sonettimuodon kaavalla. (LIITE 1) Tämä oli näytellyt Hugon *Angelo Malipierissä* näyttelijätär Thisben roolin. Nervander hankki kukat, jotta kohteliaisuuden osoitukset saatiin valmiiksi saman päivän illaksi.⁵⁶⁷ Bergbom ja Nervander tekivät sitä, mitä taiteenharrastajien piti: palvoa näyttelijättäriä.

Nervander kirjoitti myös *Helsingin uutisiin* teatteriarvostelun, jonka Forsman suomensi ”med möda och intresse.”⁵⁶⁸ Karl laati edelleen myös runojen ruotsinnoksia *Samps Pellervoiseen*, mm. tyylikkään käännöksen Walter Scottin hienosta runosta *Cypresskransen* (ur *Roqueby*).⁵⁶⁹(LIITE 1)

Kevätkaudella 1863 Karl opiskeli aktiivisesti saattaakseen päätökseen kandidaatin tutkintonsa. Luennoista hän oli kuunnellut af Bruneria ja Ahlqvistia.⁵⁷⁰ Ensimmäiset suomenkieliset kirjat Karl on lainannut vasta kesän maaseuturetkeä ajatellen. Toukokuussa hän lainasi monen säätyläisnuoren käsissä kuluneen kirjan G. E. Eurénin *Finsk språklära* (1849). Tuolloin hän lainasi myös *Kantelettaren I ja II* sekä Paavo Korhosen *Runot*. Nämä kaikki Bergbomilla on ollut mukana Saarijärvellä, sillä hän on palauttanut ne vasta joulukuussa 1863.⁵⁷¹

Kevään kirjastolainoissa näkyi Rooman kirjallisuuden opiskelu: Tacituksen *Annaalien* ruotsinnos, Ciceronis *Opera* ja Bernhardyn *Grundriss der römischen*

565 Syksyllä, kun Bergbom on kirjoittanut *Pombalin*, piti Nervander omaa näytelmäänsä jo varsin mitättömänä. ”Frukta ej, att jag är missmodig ännu: Jag kan hafva skrivit ett obetydligt stycke, af dess fel kan jag läsa mycket; Jag tror att jag skall hafva mod att dessa dagar genomläsa Vid Anjala, då skall jag fullt se dess fel.” (E. Nervander → KB 14.9.1863/52:167/KBA/KiA/SKS.)

566 FAT 21.7.1863 ja 27.8.1863. Frenckell-kustantamon tietokirjojen luettelossa esiintyy *Anjala-förbundet. Bidrag till dess historia. Efter enskilda och offentliga handlingar af Maunu Malmonen. Kuukautta myöhemmin Creutzin teos Anjala-förbundet.*

567 Muistiinpanoissaan (Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV) Nervander selostaa tilanteen, jossa hänen itsensä piti kirjoittaa runo näyttelijättärelle. Mutta hän oli ottanut liian vaativan tehtävän, joten Karl astui siihen, mistä Nervander hieman yllättävästi väittää, ettei Karl olisi koskaan ennen kirjoittanut runoa. Jostain syystä Nervanderin muisti on pettänyt, olihan *Samps Pellervoisessa* jo monta runoa julkaistuna ja *Liuksialan ruusu* oli osin runomittaa. Tai sitten Nervander halusi rakentaa rakastavaa nerokulttiaan Bergbomin ympärille. Tämä oli noin vain sepittänyt runon Freja Rydbergille italialaiseen säeakaavaan: ABBA, CBBC, DBBD. (Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV).

568 E. Nervander → EAH 29.-30. 12. 1905/101/EAHA/KiA/SKS. – ks. *Helsingin uutiset* 19.2.1863.

569 *Samps Pellervoinen* Nr 16/15.2.1863/Fa2/PohjO/ms/KK.

570 Tiedot EAH:n mp B121/EAHA/KiA/SKS; Tiedekuntamatrikkeli/HKOA/HYKA/HY.

571 KB:n kirjallainojen luettelo/kuori 4/ltko 25/VLA/KiA/SKS. Joukossa oli vielä teos, jonka V. Laurila on merkinnyt muotoon: *Kajaani, Suomen historia.*

Litteratur. Mukana oli Rooman sivilisaation nousua ja tuhoa koskevaa Gibbon-tematiikkaa. Mutta näkyy listoilla vielä draamatikkoja ja runoilijoita: Topeliuksen *Regina*, Hugon *Notre Dame*, Tieckin *Shakespeare's Vorschule*, Hebbelin *Gedichte* ja *Neue Gedichte*, Hochländers *Werke*, Gutzkowin *Nero*. Uusiakin alueita on, kuten psykologia, Eschenmayerin *Psychologi*, Hegelin *Filosofian historia*. Grafströmin *Skaldeförsökin* voisi ajatella olevan jonkinlainen ”mitä aloittelevan kirjailijan tulee tietää.” Suomen historiallisen draaman parhaiten näyteltävissä oleva suuri esikoinen, Topeliuksen *Regina von Emmeritz* (1853) ja *Psykologia* -niminen teos ovat palvelleet 19-vuotiaan miehen haavetta tulla eurooppalaiseksi draamatikoksi. Psykologista kuvausta hän ilmeisesti halusi oppia.⁵⁷² Lisää kirjallisuuden historiaa löytyi Schmidtiltä. Varsinaista draamatyötään varten Bergbom lainasi vielä Schlosserin: *Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts*, sekä Smithin toimittaman *Memoirs of The Marquis of Pombal*.

Samps Pellervoisessa ilmestyi maaliskuussa 1863 kirjoitus *Tankar öfver Regina von Emmeritz*, jonka lopussa ei näy nimimerkkiä, mutta joka sisältönsä puolesta saattaisi olla Bergbomin kirjoittama arvio, pituudeltaan 5½ palstaa.⁵⁷³ Kirjoittaja vertaa Topeliuksen kymmenen vuotta aiemmin kirjoittamaa *Regina* -näytelmää ja Schillerin *Orleansin neitsyttä* sekä Reginaa kuvaavia jaksoja *Välskärin kertomusten* alkuosissa. Kertomuksessa ”Tuli ja Vesi” Regina lähetetään Suomeen arestiin ja täällä hän aikanaan avioituu Kustaa Bertel/Bertelsköldin kanssa, saa lapsen ja ”saligen afsomnar. Detta är fullkomligt, icke blott odramatiskt, utan äfven pro-saiskt.” Kirjoittaja on kuitenkin kriittinen myös itse näytelmän suhteen. Ajattelu sopisi ironisen nuoren Bergbomin hieman snobiin tekstiin, jossa tehdään irtiottoa maan kulttuuripatriarkasta.⁵⁷⁴

Bergbomin elämässä talvikausi 1862–63 on kiinnostava henkilöverkostojen kannalta. Vuoden 1863 alussa Hämeenlinnasta Helsinkiin tullut 23-vuotias ylioppilas Oskar Gröneqvist oli pettynyt: Teatterikoulu ei aloittanutkaan toimin-

572 Vihtori Laurilan keräämässä kirjastoluettelossa on maininta vielä 16.7.1863 lainatusta kirjasta – mutta todennäköisemmältä tuntuisi, että merkintä on virhe ja se tarkoittaa 16.6., Karlin matkustuspäivää, jolloin hän on vielä ottanut sen matkaansa Yliopiston kirjastosta. (KB:n kirjalainojen luettelo/kuori 4/ltko 25/VLA/Kia/SKS).

573 *Samps Pellervoinen* Nr 19, 22.3.1863/Fa2/PohjO/ms/KK.

574 Myöhemmin Bergbom ohjasi Topeliuksen itsensä arvostaman huolellisen tulkinnan *Reginasta* (1882), mikä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että 19-vuotias kenties halusi pohtia historiallisen näytelmän kirjoittamisen perusasioita. Nervander on kääntänyt *Samps Pellervoiseen* 12.4.1863 lisää ”Sånger som Intermezzi”, XVII ja XXXVIII af E. Geibel. On merkitty että toimitukselle on tarjottu (insändt) näitä runoja. Geibelin runot saattoivat olla sensuurin kannalta ”hankalia.” *Samps Pellervoinen* Nr 23 Sönd 26.4.1863 (Fa2/PohjO/ms/KK) sisältää J. W. Calamniuksen kääntämänä myös Hegelin tekstiä ”Konstens ändamål”.

taansa, sillä siihen ilmoitettiin edelleen liian vähän oppilaita. Gröneqvist sai luvan seurata harjoituksia Uudella Teatterilla ja avustajantehtäviä, mutta joutui tekemään myös muuta eläkseen.⁵⁷⁵ Gröneqvist itse ”debytoi” sotilaana *Daniel Hjortissa* helmikuussa.

Aurora Gullstén ja Oskar Gröneqvist (Wilho) oppivat siis tuntemaan toisensa ammatillisesti jo 10 vuotta ennen fennomaanien oman Suomalaisen Teatterin perustamista. Molemmat ehtivät hankkia itselleen ammattinäyttelijän identiteettiä ja silmää Fredrik Delandin edustaman tukholmalaisen ”realistisen koulukunnan” työtapaan. Samalla he pääsivät tutustumaan ohjelmistoon ja näkemään Fredrik Delandin roolisuorituksia monissa keskeisissä rooleissa. Richard Sheridanin *Juurukoulusta eli Parjauspästä* (*The School for Scandal*) tuli näytelmä, johon avustaja Gröneqvist suuresti innostui ja jonka hän aikoinaan suomensi tuoden sen Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon.

Oskari Wilhon pitkään rooliluetteloon Suomalaisen Teatterin vuosina sisältyi juuri näiden vuosien hahmoja, mm. *Juurukoulun* hra Teazle ja Jourdain Molièren näytelmästä *Porvari aatelismiehenä*. Shylock oli ensimmäinen ja viimeinen suuri Shakespeare-rooli, jonka Oskari Wilho ehti harjoitella suomeksi vuonna 1882, jaksaa sairaudeltaan esittää sitä vain pari kertaa. Senkin roolityön juuret löytyvät hänen ensimmäiseltä teatterikeväältään Nya Teaternissa, sillä *Köpmannen i Venedig* esitettiin maaliskuussa 1863. Gröneqvist pääsi siis seuraamaan Fredrik Delandin harjoituksia Erottajan kulisissa ja otti tältä tunteja. Hän hankki tuoreen ruotsalaisen deklamationin, puheen ja lausunnan oppikirjan, jota hän piti hyvin hyödyllisenä.⁵⁷⁶ Juuri kevään päätteeksi toukokuussa hänen piti saada puherooli vapaustaistelija *Engelbrektistä* kertovassa näytelmässä, mutta teatteri syttyi tuleen.⁵⁷⁷

Ilmeisesti kaasuohdoista johtuva onnettomuus aiheutti sen, että 7. – 8. 5. välisenä yönä keskiyön aikoihin uusi teatteritalo oli ilmiliekeissä. Sitä yritettiin epätoivoisin ponnistuksin sammuttaa ja pelastaa arvokasta irtaimistoa.⁵⁷⁸ Gröneqvist kirjoittaa osallistumisestaan sammutusyöhön ja uskostaan silti Suomen teatterin nousuun. Katastrofissa tuhoutuivat parin vuoden ikäiset fondit ja sivukulissit, monia pareja kalliita uusia maalauksia. Näyttelijättäret

575 O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 10.4.1863/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV.

576 Opetuskuluista olivat Topelius ja Cygnaeus luvanneet vastata, mikäli F. Deland ottaisi maksua. (O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 10.4.1863/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV.)

577 Koottu O. W. Gröneqvistin kirjeistä J. R. Aspelinille. passim./Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV.

578 Elmgren 1939: 491, pvm 8. 5. 1863.

itkivät epätoivoissaan kalliitten pukujensa perään: puvut olivat reaalisia suuria investointeja näyttelijöiden elämässä ja kaikilla, varsinkin päärooleilla oli oltava huomattavat pukuvalikoimansa.⁵⁷⁹

Murheelliset teatterin rauniot törröttivät vaalenevissa kevättilloissa. Näky on ollut masentava, mutta luonut vastapainoksi uutta ”uhrimieltä” tai ”yrittämisen tahtoa”. Palaneen teatteritalon tilalle haluttiin uusi, joten heti käynnistyi osakkeiden merkintä uutta teatteritaloyhtiötä varten. Uskonnollisissa piireissä reagoitiin korostamalla paholaisen temppelin tai siveellisen rappion oikeutetusti saamaa rangaistusta. Karlin suhteesta teatterin tulipaloon ei ole erityistä tietoa, muuta kuin arvattavasti järkytys ja masennus, kaikkien yhteinen. Gröneqvist lähti mahdollisesti Cygnaeuksen tuella Tukholman Kuninkaalliseen teatterikouluun vuodeksi 1863–64.⁵⁸⁰

Bergbomilla oli edessä filosofian kandidaatin tutkinto.⁵⁸¹ Tentti oli 30.5.1863, ja kun examinandit⁵⁸² olivat jättäneet teologiaa koskevan todistuksensa pöytäkirjaan, kulki tutkinto tavallista järjestystä. Arvosanoiksi tuli suomen kielessä ja kirjallisuudessa Peranderille, Fabritiukselle, Silckelle ja Limónille laudatur, mutta Bergbomille approbatur.⁵⁸³ Historioissa, isänmaan ja yleisessä, Perander ja Bergbom saivat molemmat laudaturin. Filosofiasa taas Perander laudaturin ja Bergbom cumlauden; latinan kielessä, Rooman kirjallisuudessa ja antikiviteeteissa Bergbomille tuli pelkkä lubenter. Sen sijaan hän kunnostautui estetiikassa ja modernissa kirjallisuudessa sekä saksan ja ranskan kielissä: ainoana kuudesta hänellä oli niistä kaikista laudaturit.⁵⁸⁴ Peranderilla oli korkein äänimäärä (14/15)

579 O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin s.d. [toukokuussa 1863]/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV. Ilman päiväystä, mutta tulipalo ajoittaa kirjeen heti 7.–8.5.1863 jälkeen.

580 Tukholman opintovuoden rahoitus selviää kirjeestä: ”Nyt kun olen sopinut Cygnaeuksen kanssa Tukholmaan menosta.” (O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin s.d. [toukokuussa 1863]/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV.) Cygnaeus oli ilmeisesti kustantanut osan hänen keväisistä yksityistunneistaankin.

581 Pk:t 1863–1871/Mf1/8/96:34/HKOA/HYKA/HY.

582 Suullisessa kuulustelussa läsnä olivat professorit Cygnaeus, af Brunér, kansleri Snellman, dosentit Frosterus ja Ahlqvist kuulustelijoina sekä ylioppilaat Johan Julius Frithiof Perander, Karl Johan Bergbom, Henrich Edvard Fabritius, Karl Gustaf Svan, Fredrik Gustaf Silcke och Karl Limón tutkinnon suorittajina. Prof. Gylden oli jättänyt todistuksen, jossa annettiin kreikan kieltä koskevat arvosanat.

583 Suomen kielikin oli kuulusteltu Florellin kirjeen mukaan jo aiemmin 26.5.1863. Urho Verho (1951:26) on tulkinnut KB:n tuolloisia suomen opintoja ns. approbatur-opintokokonaisuudeksi. Tilanne oli oikeastaan päinvastoin. Osaston lähes kaikki aineet olivat pakollisia ja näyttää, että KB osasi vain huomattavasti huonommin suomea kuin toverinsa. Hän siis läpäisi suomen kielen kokeen alimmalla arvosanalla. Fennomaanisen myytin kannalta seikka on kiusallinen.

584 Pk:t 1863–1871/Mf1/8/96:34/HKOA/HYKA/HY. Puoltoäänet, max 15: ”Perander 14; Svan 10; Bergbom 9; Fabritius 8; Silke o Limon 7; af högsta möjliga 15, samt derpå grundat benämning för Perander dignissimus för Svan maxima dignus, för Bergbom o Fabritius admodum dignus samt för Silke o Limon clarissimus, högtidligen förkalades hafna vunnit historisk filologisk kandidat grad; öfver hvilket utslag

ja Bergbomilla vain (9/15) puoltoääntä (admodum dignus). Ne aiheet, joista hän oli kiinnostunut, hän suoritti laudaturin edestä, mutta muita aineita selvästi huonommin. Suomen kielen kokeen hän näyttää ainoastaan läpäisseen. Karl Bergbom ei vuonna 1863 ollut siis järin kiinnostunut suomen kielestä, joten ei ihme, että ”varaäiti” Emelie ja ”fenno-isoveili” Jaakko suunnittelivat yhä päättävämmin hänelle kielikylypyä Keski-Suomeen.

Sitten pidettiin blusning eli Bergbomin karonkka, jota Otto Florell kuvasi Sääksmäelle lähteneelle Nervanderille. Ensin oli August Schaumanin luona kutsut, jolloin tämä teki sinunkaupat Karlin kanssa. Itse juhla pidettiin Kaisaniemen merisalongissa, jonne Fosmanilla oli ollut valta kutsua vieraat.

Först satte han mycket i fråga, om han skulle bjuda Bergbom eller ej. Bergbom funderade först något öfver en sådan möjlighet att ej bli bjuden på sin egen blusning; men han tröstade sig dock med: ”äh, nog tror jag att han bjuder mig, huru skulle han nu ändå glömma det”. [- -] Du skulle se huru vackert det nu är i Kajsaniemi. Bladen äro visst ej fullkomligt ut, spruckarna, men i det närmaste, ett lif öfverallt i träden, och de mest vårfriska behagliga dofter. Bergbom är lycklig att få det, denna tid allra trefligaste rum i hela Helsingfors. På sin kandidatexamen uppträdde han orakad och utan duk.⁵⁸⁵

Ystävät pitivät hauskaa Bergbomin nuhjuisen ulkoasun muutoksesta uudeksi tyyliksi hämmentyneenä keikarina. Florell raportoi Nervanderille:

På Forsmans alfvarliga föreställningar om det förste svarades att han genast efter examens slut ämnat gå till [barberaren] Appelrot. Stöflarna voro alldeles söndriga och oblankade emedan han ej hittade sina hela. Hvad duken beträffar så hade Bolin och Forsman lofvat köpa honom en duk till Pingsten och Bergbom förbundet sig att genast börja gå med den, i det säkra hopp att ingendera skulle komma ihåg hela saken. Forsman glömde ganska riktigt till sin innerliga förargelse; Bolin hade han efter Pingst ej träffat. Idag inkommer han till mig [- -] med en splitterny svart sidenduk, elegant knuten om halsen. Till hans olycka hade Bolin

protokollutdrag skull dem till bevis meddelas. in fdm Carl G. Estlander.”

585 Kopio O. Florell → E. Nervander 31.5.1863/kuori 4/laat 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. ENA/SMMYA/MVA/MV.

ej glömt löftet, ehuru han ej före examen varit i tillfälle att lemna honom duken. Bergbom var köpt ovan och generad öfver lyxen. [– –] I dagbok: morgon resa studenter tjojtals. Bergbom har ännu ej bestämt sin afresa. Straxt efter det han rest kommer äfven jag att på någon tid afresa, ty jag kommer att sakna honom ofantligt mycket, och här skulle bestämdt bli mycket tråkigt de första tiderna.⁵⁸⁶

Bergbomille huivin osti Wilhelm Bolin, joka sittemmin ikämiehenä ei myöntänyt mitään lähempää tuttavuutta tai ystävyyttä Bergbomin kanssa olleenkaan.⁵⁸⁷ Nervanderia huvitti ”diplomaattinen frekkiys”, jolla vanha Bolin kielsi Bergbomilla olleen hänelle ”tuskin mitään merkitystä.” Nervanderin mukaan Bolinilla ja Bergbomilla oli ollut tiivis suhde 1860-luvun alussa. Bergbomin pitämät ”luennot” kiinnostivat varmasti Bolinia, silloinkin kun ”me muut niihin väsyimme”.

Men för att återkomma till Bolin, hvars sällskap K.B. sökte, då denne var ensam och ej omgifven af sina gardesofficerare [sic!] eller Abel Landén – så frågade vi en gång på [Café] Gloet i vårt förtroliga krets: ”Huru ids du vara med den där Bolin?” – som var en nagel i ögat på oss. ”Nå”, svarade K.B. ”han är så älskvärd. Kan ni tänka, då vi pratat ut och ämne tryter, brukar han kyssa mig.” Du kan förstå hvad effekt dessa ord gjorde på kretsen. Ett fyrverkeri af muntra blickar, hejdlöst slir [hillitön liukuminen] af Churberg, och Jaakko, han utstötte ett par väldiga frysningar. Om Bolin talade vi sen ej mera i K. B:s närvaro.⁵⁸⁸

Vanha Nervander viittasi avoimesti seksuaaliseen suhteeseen Bergbomin ja Bolinin välillä. Siinä hän nimitti Karlia linnuksi ja Bolinia kissaksi, huolimatta Karlin muuten ”tulisesta luonteesta.”

586 Kopio O. Florell → E. Nervander 31.5.1863/kuori 4/laat 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. ENA/SMMYA/MVA/MV.

587 ”Hän oli hyvin lyhytsanainen eikä tunnustanut ystävyyttä olleen heidän välillään. ”Han var mig rent ut sagdt likgiltig”. Tuttavuus alkoi noin 1863 [p.o.1860] ”Han hade mycket läst och följde med, det enda som imponerade mig. Sedan har han visat mer begåfvning än jag tilltrorde honom.” _ _ Siten käyntini tulos oli kerrassaan negatiivista laatua.” (EAH:n päiväkirjat 8.11.1905 – 31.12.1906/A490/EAHA/KiA/SKS.) Julkaistun edition viitetieto: EAH 1980:97, 5.12.1905. Teatterihistoriassa hän ei mainitse Wilhelm Bolinia. Emilie Degerholm taas muistelee Bolinia Nya Teaternin johdossa äärimmäisen sivistyneenä ja miellyttävänä miehenä (ks. Degerholm II 1903:50–55).

588 E. Nervander → EAH 17.1.1906, PM-blad/101/EAHA/KiA/SKS.

Jag tror, att K. B. ehuru ytterst eldig af naturen, åtminstone till en början ej fattade att han var fågeln, Bolin var katten. En gång kom K.B. in på Gloet med ett fullkomligt främmande utseende; gossen, som alltid dittills gått barhalsad – (utan duk) bar nu en elegant brokig smal halsduk! ”Hvad kommer åt dig?” ropades med glad förundran. ”Jag vågar ej ta den bort, ty Bolin har köpt den åt mig och själf knutit den. Han skulle bli ledsen, ty han tycker den klär mig”, svarade han med uppenbar humor.⁵⁸⁹

Nervanderin kirje kertoo in expressis verbis miesten yhteisöstä, jolla oli keskinäistä piiloviestiä ja joka kokoontui Gloetissa. W. Churberg ja Jaakko Forsman mainitaan samassa yhteydessä iloisin katsein nauramassa suuteluvitsille.⁵⁹⁰ Bolinista sanotun osalta on vaikea tulkita, mikä kaikki on vitsailua. Huivin ostaminen ja tai pukeminen Karlin päälle viittaa kuitenkin siihen, että Bolin kuuluu ”joukkoon”, mutta että Karlin tulisi huolehtia itsestään paremmin ja olla fiksumman näköinen.⁵⁹¹

589 Historiaa kirjoittavalle Aspelinille Nervander vielä jatkoi: ”Vet du, nu gjorde du en fatal bock, då du intervade Bolin! – Då jag kom till orden ”Han var mig rent ut sagdt likgiltig”, skrottade jag länge och väl, om och ej godt. Hela Bolins utsago till dig var i sitt slag mästerligt, diplomatiskt, fräckt. Sant var väl, att Bboms gräsliga beläsenhet imponerade på den äfven beläste W. B. som helt visst kände sig, som ofta vi andra, uttröttad af K.B:s ”föreläsningar,” så intressanta de voro. – Men K.B. var för litet människokännare, i många fall, då ännu, men finkänslig var han som få och uppoffrande som ingen. Allt var lätt för honom att göra för en vän, som han instinktivt kände sig dragen till. – Till och med en underlig karl, hederlig och bra, Aron Nyström hette den studenten. Han blef slutligen vansinnig. Då jag frågade K. B. hvad föreningsband, som fanns dem emellan, svarade han: ”Han är så redbar” [–] – Nej, nämnen ej i K B.s biografi ens ett enda ord om Bolin. Bergbom är viss gammal och härdad nu, men nog tror jag att han slängde boken i vrån, om han läste W. B.s namn där i sammanhang med hans. Jag tror W. B. först drog sig undan K. B. och det var med ens totalt slut.” (E. Nervander → EAH.1.1906, PM-blad/101/EAHA/KiA/SKS.)

590 W. Churberg teki 30 vuotta myöhemmin murhayrityksen Jaakko Forsmania kohtaan, tilanteessa, jossa Forsmanin johdolla laadittu Suomen uusi rikoslaki määräsi rangaistuksen samaa sukupuolta olevien suhteille. Churbergin teko kanonisoiitiin ”selittämättömäksi mielipuolen teoksi.” Näin vielä Koskimies 1951. Mutta Keskiarja (2010:18–84) kuvaa Forsmanin ja Churbergin suhteen jo läheiseksi (Armaat Veljet; Castor ja Pollux), sulkematta pois eroottista suhdetta. Churberg oli Keskiarjan mukaan ennen muuta Yrjö Koskisen henkilökultin ja puoluekomennon kriitikko, jonka poliittinen attentaatti määrätietoisesti naamioitiin mielenhäiriöksi, vaikka Churbergin kaikki muu toiminta oli poliittisesti ja taloudellisesti järkevää.

591 Bergbom tuli huivin kanssa helluntaijuhliin kandidaatin tenttiä juhlimaan. Nervanderin kuvaama tapahtuma on ollut ehkä jokin toinen huivikohtaus, sillä tuon karonkan aikana toukokuussa 1863 Nervander itse oli jo maalla. Vanha Bolin oli maininnut Aspelinille tutustumisen vuodeksi 1863, mutta silloin hän unohti *Kypron prinsessan* esityksen 1860. Onko Bergbomin ja Bolinin suhteessa ajateltava Nervanderia seuraten, että Bolin on ollut aktiivisempi ja arrogantimpi tai laskelmoivampi osapuoli ja Karl taas passiivisempi? Pienikokoinen Karl ihaili pitkää voimakasta miestä, joka hiljaisuuden hetkellä päätti vain suudella. Miesten välisissä suhteissa aina neuvoteltava valta-asetelma esiintyy paljaana Nervanderin käyttämässä vertauksessa lintu ja kissa. Yhdessä syksyn 1863 kirjeistä Karl mainitsee jopa ”pelkäävänsä” Bolinia. (KB → O. Florell 24.10.1863/47:7:7/KBA/KiA/SKS.)

Kaisaniemen ravintolan merisalongissa pidettyjen bluusningien jälkeen Karl Bergbom lähti Saarijärvelle, ja sen kesän kirjeissä ystävät kertovat kuulumi-
sia. Bolinin arkistossa ei ole kirjeitä Bergbomilta eikä päinvastoin.⁵⁹² Nervander
sanoo, että ilmeisesti Bolin aikanaan ”vetäytyi” pois, eli jätti Bergbomin. Sen
kanssa sopii yhteen Wilhelm Bolinin myönnytys Eliel Aspelinille, että Bergbom
oli silloin tällöin käynyt hänen kanssaan juttelemassa.⁵⁹³ Aspelin tiesi, että viime
vuosina vanhat herrat Bergbom ja Bolin silloin tällöin taas tapailivat.⁵⁹⁴ Valtava
lukeneisuus teki näistä intellektuaalisesti tasavertaisia ja mahdollisia keskuste-
lukumppaneita.

Kevättalven 1863 aikana senaattori ja ritari J. E. Bergbomin tehtäväksi tuli
vankilalaitoksen uudistaminen. Hänen mielestään ruumiillinen rangaistus on
helppo sille, joka on ”redan moraliskt fördärvad” mutta ensikertalaiselta se saat-
taa viedä kaiken ihmiskunnioituksen ja tehdä hänestä yhteiskunnan vihollisen,
josta taas on erittäin vaikea nousta tai parantua. Rangaistuksen kärsiminen ns.
koppivankiloissa edesauttaisi rikollisen mahdollisuutta ”katua tekoaan” ja pa-
lautua yhteiskunnan jäseneksi.⁵⁹⁵ Nyt, vuotta myöhemmin senaattori teki juuri
tämän asian tutkimiseksi oman ulkomaanmatkansa Saksaan ja Ruotsiin, sekä
kirjoitti asiasta tutkielman. Karl oli toivonut kovasti pääsevänsä isän mukana
matkaseuraksi ja avustajaksi, mutta isä valitsi 28-vuotiaan Emelien.⁵⁹⁶ Tästä oli
enemmän apua isälle ja ehkä Emelie, perheen emännöitsijänä, tavallaan ”ansaitsi”
tällaisen elämyksen, vaikka kyseessä olikin ohjelmoitu virkamatka. Emelie ja sisar
Betty viettivät 1863 juhannuksensa Herttoniemessä ja Vuosaassa. Augusta
taas oli viettänyt juhannusta ystävänsä Lillin luona. Ossian-veli oli Pietarissa
teknisessä yliopistossa ja palaamassa vasta heinäkuun alkupäivinä kotiin.

592 W. Bolinin kokoelma/Coll 27/ms/KK.

593 Väitelleenä ja julkaisevana tiedemiehenä, nimenomaan filosofina Wilhelm Bolin siirtyi ”opillisesti
eri sfääriin”. Oliko Bolinin halu lopettaa suhde Bergbomin kanssa ollut Bergbomille syvempikin pettymys?
Bolinin oli professorinväitöksessään tehnyt myös jonkin blaskin, jonka takia hän nimesi työn vain dosen-
tuurityöksi. (KB → O. Florell 20.12.1864/47:7:20/KBA/KiA/SKS.) Bolin solmi avioliiton jo 1867 senaattori
John Snellmanin tyttären kanssa, mutta liitto oli ilmeisesti onneton. (Manninen – Gimpl 1991: 20) Dosentti
Gimpl on myöntänyt, että Bolinin homo- tai biseksuaalisuus on mahdollinen selitys mm. tälle asialle. Suul-
linen tiedonanto tekijälle, joulukuussa 2010. Knapas 2012:166 vahvistaa suuntautumisen.

594 EAH oli kirjoittanut herrojen tapailevan, mitä Nervander kommentoi: ”Situationen Bolin, Berg-
bom, och den af mig aldrig sedde [Hjalmar] Lenning roade mig melankoliskt och gaf mig uppslag till en
enaktsooperett med dessa tre figurer som huvudpersoner, helften i roçoço stil resten i frälsningsarméns
maner på tribunen.” (E. Nervander → EAH 12.1.1906/101/EAHA/KiA/SKS.) Nervander saattaa tarkoittaa
käsimkirjoitusidea ”Röstkomedi” i 1 akt, Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV.

595 HD 13.12.1862.

596 KB → E. Nervander 31.7.1863 ja 2.8. 1863/47:9:3/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

Senaattori ja tytär matkustivat torstaina 2.7.1863 Helsingistä höyrylaiva Grefve Bergillä ensin Turkuun, jossa he viipyivät noin viikon ja lähtivät 9.7.1863 Tukholman suuntaan.⁵⁹⁷ Reitin piti kulkea Göteborgin ja Christianian kautta Oldenburgiin, Brucksaliin ja kotiin Berliinin kautta. Näitä vaiheita Augusta-sisar raportoi Karlille kirjeissään.⁵⁹⁸ Emelie ja isä eivät olleet vielä lähteneet, kun Karl jo matkusti Saarijärvelle. Nämä palasivat parin kuukauden jälkeen, mutta Karl oli Saarijärvellä ylitse syksyn ja suuria juhlallisuuksia edellyttäneiden Valtiopäivien avajaisten. Hän palasi Helsinkiin vasta marras-joulukuussa 1863. Elisabeth eli Betty-sisar ja täti Sofie Sanmark saivat vastata taloudenpidosta. Bettyllä oli vakavasti otettava kosijansa, vapaaherra Gustaf von Troil (Gösta). Kun isä ja Emelie olivat lähteneet Euroopan matkalle, oli moster Sofie Sanmark todennut, että esiliinaksi Göstalle ja Bettylle eivät riitä nuoremmat sisarukset Augusta, Atte ja Ossian. Täti olikin ollut kaiken aikaa Emelien matkustamista vastaan. Nyt pitäisi Karl hälyttää maalta kaupunkiin vahtimaan, ”ettei Bettyltä mene maine”. Kirje oli jo melkein kirjoitettu, kunnes keksittiinkin pyytää Emelien ystävätär Anna Hartwall heille asumaan.⁵⁹⁹

Saarijärven kesä ja syksy 1863

Ajatus, että Karlin pitäisi lähteä maaseudulle Suomea oppimaan, on ollut Emelien ja Jaakko Forsmanin ajatus,⁶⁰⁰ mutta miksei jopa senaattorin itsensä. Jaakko halusi Karlilta kirjailijaa, Emelie, että tämä löytäisi varakkaan morsiamen säädystään. Wilhelm Bolinin kannattama ajatus maaseutumatkailu varmasti ei ollut: tämä oli ja pysyi anti-fennomaanina, eikä ymmärtänyt syytä moiseen haihatteluun ja epämuikavuuteen.

Suomen kielen oppiminen Sisä-Suomessa oli sosiaalisesti ja käytännöllisesti pakollinen liike suomenmielissä säätyläisperheissä. Maaseudulta tulevien pappeiden ja virkamiesten pojat olivat maaseudulla käyttäneet lapsena suomea, vaikka opiskelleet koulunsa ruotsiksi. Karlin lapsuus taas oli eletty Helsingissä, missä suomea puhuttiin siinä yhteiskuntaluokassa, jonka kanssa asioitiin vain lyhyesti. Sitä paitsi Karl ei lapsena leikkinyt ulkona, vaan luki sisällä ruotsiksi ja saksaksi.

597 HD 2.7.1863. Turussa ilmestyvä *Tähti* -niminen sanomalehti kertoi 16.7.1863, että ”Lähti täältä myös [- -] höyrylaiwilla senaattori J. E. Bergbom Ruotsiin, ulkomailla tutkimaan wankihuoneita ja erittäinkin semmoisia wankilaitoksia, joissa wangit pidetään kukin eri huoneessa, koska on ehdotettu waltiopäiwillä keskusteltawaksi semmoisten laitosten asettamisesta Suomessakin.” (*Tähti* 16.7.1863.)

598 Augusta Bergbom → KB 29.6.1863/54:47:1/KBA/KiA/SKS.

599 Augusta Bergbom → KB 29.6.1863/54:47:1/KBA/KiA/SKS.

600 Nervander 1906:412.

Vuonna 1859 oli Bergbomeilta jo käyty Saarijärvellä, jossa asui äidin Roschier-nimisiä sukulaisia. Perhe tai ainakin sen pojat oli tuolloin sijoitettu asumaan lautamies Vilhelm Varvikon taloon, jossa oli saatu ”ystävällinen vastaanotto.”⁶⁰¹ Juhannusta 1863 seuraavien viiden kuukauden aikana jatkuivat suomen opinnot, eikä Karl suoranaisesti valittanut tai kapinoinut urakkaa vastaan. Mutta koko kesän ja seuraavan talvikauden kirjeenvaihdossa suomen opiskelu esiintyi hänelle ainoastaan ongelmallisena, ei koskaan iloisena, palkitsevana tai innostuneen uteliaisuuden kohteena. Sen ääreen hänen oli tuon tuostakin pakotettava itsensä: ”jag måste tråla mig” tai ”kommer att bli trögt”.⁶⁰² Maalla oltaessa piti karttaa ruotsinkielistä säätyläistöä, mutta täysin äidinkieltä ei voinut välttää, olihan voitava seurustella intellektuaalisesti omalla tasollaan. Tai kuten Karl ilmaisi Varvikon talonpoikaistalossa oleskellessaan, ”keskustelunaiheemme ovat niin kovin rajoittuneita.”

Karl ei käsittele kirjeissään lainkaan suomen sanastoa, ilmaisia tai kielipolilisia asioita, hänellä ei ole yhtäkään lausetta runsaassa kesän kirjeenvaihdossa, jossa hän olisi fasinoitunut muusta kuin luonnon jylhydestä tai ihmishahmojen karakteristiikasta, ulkomuodon ja käytöstapojen ilmiöistä tai Euroopan historiasta ja kirjallisuudesta. Jaakolle hän kyllä kuuliaisesti raportoi opiskeluistaan pappilan pojan A. Steniuksen johdolla, mutta kieli unohtui heti, kun *Pombal och jesuiterna* -näytelmän kirjoittaminen pääsi vauhtiin elokuussa.

Karlin matka alkoi rautatiellä Helsingistä Hämeenlinnaan 16.6.1863. Florell seurasi häntä ja kirjoitti sitten paluumatkalla junassa tapaamistaan ihmisistä. Hän kertoi saamiaan tietoja palaneen Nya Teaternin rakennusteknisistä ongelmista ja fantisoi hajamielisestä Karlista, joka oli aina vaarassa sotkea asiansa ja hukata ”rouvamaisen shaalinsa.”⁶⁰³ Kaikkea Bergbomille tyyppillistä unohtamista ja sähläystä tapahtuikin, mitä Karl itseironisella silmällään kuvasi:

Om man afräknar några små missöden, såsom att mitt skrin blef glömdt vid inpackningen, att till följe af tvälens närhet åtskilliga böcker förstördes, att det regnade en god bit mellan T[avaste]hus och Anianpeldo

601 KB → E. Nervander 27.6.1863/47:9:2/kopioita/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

602 KB → E. Nervander 27.6.1863/47:9:2/kopioita/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

603 ”Än såg jag dig i tankarna utan pengar, än hade du tappat nycklarna, el. drömde jag dig en ny Profet Elia, med efterblifven mantel, d.v.s. den madamliga gråa schalen, som du bestämdt glömde kvar om ej på Anjanpeldo, så redan förut.” (O. Florell → KB 16.6.1863/50:19:2/KBA/KiA/SKS.) Florellin kirje jatkui kukkaostosten ja oopperaesityksen eräiden koomisten sattumusten kuvauksilla. Itse hän lähti Ruotsinpyhtäälle kasvatustalonsa kotiin, ihmisten luo, ”jotka eivät häntä kiinnostaneet”.

[Vääksy], att jag tappade min nya gråa mössa (min präktiga Havanna hatt); att jag till följe af väntan på hästar hela Tisdagen ej for mer än sju mil, att två hästar tröttnade för mig på vägen, så att jag från torp fick lof att taga nya, att alla sängar på Anianpeldo gästgifveri voro upptagna, så att jag fick sofva i sittande ställning, att vägg innevånarne dersammanstädes omöjligen kunna vara af Tavastländsk extraktion, ty då voro de ej så ytters[t] lifliga och sällskapliga, ja, med ett ord, utom allt detta gick resan stilla och angenämt.⁶⁰⁴

Vääksystä matka jatkui Jyväskylään valtion omistamalla sisävesilaiiva 'Suomella', joka oli rakennettu 1856 Anianpellossa, eihän sitä muuten olisi saatu Pääjanteelle. Se lähti maanantaina kohti Jyväskylää ja torstaina sieltä takaisin. Mukana tämä "tulilaiiva" hinasi myös lotjia ja tukkeja, kuljetti matkustajia ja kävi "meno- ja tulomatkoilla Jämsän ja Sysmän valkamissa."⁶⁰⁵ Jyväskylästä eteenpäin Karl on käyttänyt kieverilaitosta tullakseen Saarijärvelle, ensin kirkonkylään Palavansalmen rannalle Koivurantaan ruotsia puhuvien sukulaistaisten luo. Mutta suomenkielinen talonpoikaisasumus oli salmen eteläpuolella Ranta-Hännilän kylässä Varvikon talossa.⁶⁰⁶

Bergbomin oleskelu Saarijärvellä asetui maantieteellisesti ja sosiaalisesti kolmen kiintopisteen ympärille, joita yhdisti suuri Saarijärvi. Sen eri rannoilla sijaittivat kaikki kolme kuin kärjellään seisovassa kolmiossa: Varvikko oli etelärannalla, Pappila siitä luoteeseen, kirkonkylä Varvikosta koilliseen.

Varvikon talo kuuluu kylän vanhoihin kantatiloihin.⁶⁰⁷ Tuolloinen ja samalle paikalle rakennettu nykyinen talo sijaitsee keskellä laaksomaista peltoaluetta. Talon pääty on etelään ja talon pitkät sivut antavat itään ja länteen avaten nä-

604 KB → E. Nervander 27.6.1863/4:9:2/kopioita/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

605 Brummer 1916, 267: "Matkustavia vastaanotetaan myös alukseen Pulkkilan, Hintolan ja Judinsalon väylissä sekä Kärkin salmessa syyskuun 1 päivään saakka; kuitenkin pitää näiden tulla alukseen ja noudattaa aluksesta omalla veneellensä."

606 Elokuun alun kirjeessä Nervanderille Bergbom muotoili tarkemmin, "ovat yhtä ystävällisiä kuin taannoisena kesänä". "Folket här på Warvikko är lika hyggligt och vänskapligt mot mig, som förra sommarens." Nervander tulkitsee tämän tarkoitaneen kesää 1862, mutta muistaa väärin. J. A. Florinille Karl sanoo täsmällisesti olevansa samassa talossa kuin "kolme vuotta sitten." (KB → J. A. Florin 15.11.[1863]/vol 1./FloSA/ms/ÅAB.)

607 Vuonna 1858 oli pitäjään perustettu palovakuutusyhdistys, jonka kantaviin voimiin kuului lautamies Vilhelm (Viljami) Varvikko. Talon 1860-luvulla käytössä ollut päärakennus sijaitsi samalla paikalla kuin nykyinen (Taipaleentie 60), joka rakennettiin vuonna 1885 sattuneen tulipalon jälkeen. Hävinneestä rakennuksesta on jäljellä päädyn nurkkakivet ja maakellarin ovi. Kaksikerroksisen rakennuksen pituus oli ollut noin 10 metriä. Eräissä kirjeessään Bergbom valittaa näkevänsä vain tallin seinää, mikä viittaa, että hänen huoneensa olisi ollut talon pohjoispäässä tai pihapiirin puolelle lännen suuntaan.

kymät yli peltojen. Eteläpuolella nousee korkea vuori, jolle kiipeämistä Karl on harrastanut. Nykyistä Matolahden lossi- ja siltapaikkaa kohden mentäessä on lisäksi erillinen pieni lampi. Lännessä laakso laskeutuu kohti Säynätlahtea, johon pääarakennukselta johtaneen vanhan pihatien pohja on yhä käytössä. Sitä pitkin ovat Karl ja talon monta poikaa kulkeneet lähtiessään Saarijärven selän ylitse kohti Kolkanniemen pappilaa. Säynätlahden rantaviivassa on sortunut hirsirakennelma, entinen savusauna, joka olisi voinut olla käytössä jo 1860-luvulla. Kirjeissä nimittäin viitataan erittäin savuiseen saunaan ja säännölliseen saunomiseen.⁶⁰⁸

Vastaanotto oli ollut erittäin ystävällinen.⁶⁰⁹ Perimätieto Varvikossa kertoo lisäksi, että Bergbom olisi ”siinä määrin tykästynyt talon nuoriin miehiin, että oli jopa istunut Herman Varvikon sylissä.” Toinen tieto sanoo, että ”jos vain jonkun nimi on Varvikko ja on Saarijärveltä, on Helsingissä aina tervetullut heille [Bergbomeille] kylään”,⁶¹⁰ mikä Nervanderin mukaan joskus tapahtuikin. Karl Erik Varvikon lähettämässä kirjeessä terveisiä lähettivät myös ”Kalle, Emma ja Iida.” Bergbomin kirjeissä taas mainitaan yksi pojista, joka oli laittanut asumuksen erämaahan ja jonne Bergbom oli syksyllä tehnyt viikon retken. Uudisasutus esiintyy aiheena yhdessä niistä novellin aihioista, joita Bergbom seuraavalla talvikaudella kehitteli.⁶¹¹

Kun Karl elokuun 1863 alussa halusi lähteä Jyväskylän seminaarin avajaisjuhlaan, hän kirjoitti saavansa Warvikosta pojan ajamaan hevosta. Tämän 14-vuotiaan innostus päästä ensi kertaa kaupunkiin selvästi liikutti Karlia: ”en snäll gosse, ifrån Warvikko har af mig fått löfte att följa med. Han har ännu aldrig sett någon stad och gör sig de mest storartade föreställningar om allt det herrliga i Jyväskylä? Hvad en så oskyldig glädje är älskvärd!”⁶¹² Ikänsä puolesta tämä on voinut olla Matti Varvikko, josta tuli kanttori.

608 Kantatila jakautui Hermanin poikien aikana Varvikoon ja rannan puoleiseen Uus-Varvikoon. Jälkimmäinen on osoitteessa Säynätlahdentie 79, isäntänä vuonna 2008 oli Veikko Varvikko, jolta tämä ja muut sukua koskevat tiedot on saatu.

609 KB → E. Nervander 27.6.1863/47:9:2/kopioita/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

610 Veikko Varvikon ja Pasi Varvikon haastattelut 17.4. 2008.

611 Herman Varvikko vaikuttaa Karlin ikätoverilta, ehkä kuitenkin jonkin verran vanhemmalta. Hän kutsui Karlin häihinsä keväällä 1867. August Varvikko tuli 1869 Saarijärven kansakoulun ensimmäiseksi opettajaksi, mutta kuoli jo vuonna 1872. Matti Varvikko opiskeli kanttoriksi ja oli perustamassa Varvikon veljesten torviseitsikkoa, johon perheen eri sukupolvet vuorollaan osallistuivat. Lautamies-isä Vilhelm V. puolestaan oli ollut tarkka ja osaava viulumies. Karl Erik Varvikko puolestaan muutti Karstulaan, kohosi kunnallisneuvokseksi ja kirjoitti koulumuistojaan Saarijärveltä. Lähtiessään 1863 marraskuun lopulla Helsinkiin Bergbom oli Koivurantaan jättänyt häntä varten suomenkielisen [Perustus-] Laki-kirjan. (Tiedot koottu useista lähteistä, haastatteluista, lehtiartikkeleista ja Saarijärven historiankirjoista.)

612 KB → J. Forsman, 6.7.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

Maantieteellisen kolmion yksi kärki oli kirkonkylässä, jossa äitivainajan täti Juliana Hackzell (s. Roschier) asui.⁶¹³ Hän oli jo 74-vuotias arvostettu leskirouva. Samassa asui kaksi äidin serkkua, Augusta ja Wilhelmiina, jotka olivat vasta noin 40:n. Talo oli Koivuranta-niminen rakennus, Palavansalmen töyräällä ja se kuului vuoteen 1885 saakka ns. Kantalan tilaan. Perhe osallistui Saarijärven säätyläistön aktiviteetteihin, Miina Roschier mm. kuului ensimmäisen kansakoulun johtokuntaan vuodesta 1869 alkaen. Noustaessa Saarijärven Palavansalmelta, nykyiseltä Matosalmelta Koivurannan talon pihapiiriin kannaksella näkyy kaksi pientä lampea, joiden vieritse kulkee kaunis mäntyharjanne.

Kolmas kiintopiste oli kauempana lännessä sijaitseva Saarijärven suuri pappila. Kolkanniemi työntyy Saarijärveen pohjoiselta puolelta ja on toiminut pappilana vuodesta 1639 alkaen. Tuolloinen pappila, jossa oli 10 huonetta kahdessa kerroksessa, oli valmistunut 1794, kun Karlin äidin isoisä Erik Johan Roschier tuli Saarijärven kirkkoherraksi. Vain jonkin matkaa pohjoiseen siitä on se von Essenien sotilasvirkatalo, jossa J. L. Runeberg 40 vuotta aiemmin oli viettänyt osan kotiopettajavuottaan. Samat inspiroivat järvimaisemat väikkyvät hänen runoissaan. 1850-luvulla rakennuksen tuohi- ja malkakatto muutettiin pärekattoksi ja seinät maalattiin keltaisiksi ja ikkunoiltaan valkoisiksi.⁶¹⁴ Pappilaa hallitsi 1860-luvulla toimeliaan ja kansanomaisen rovasti Karl G. Steniuksen perhekuunta, lapset ylioppilas Axel ja tytär Laura esiintyvät kirjeissä. Ruustinna oli aktiivinen musiikin harrastaja ja pianisti, viipurilaista Freyn musiikkiperhettä. Alkuun Axel oli vaikuttanut Karlin mielestä hiljaiselta ja ikävältä, vaikka olikin ”en praktig gosse.” Sovittiin, että hän opettaa suomea kolme kertaa viikossa: Axel tulee kaksi kertaa viikossa Varvikoon ja Karl menee kerran viikossa pappilaan.

Saarijärveltä Karlin kirjeiden yleissävy kesäkuusta marraskuulle 1863 oli melankolinen: ilon ja innostuksen hetkiä oli, mutta usein hän valitti aikaansaamattomuuttaan ja olojen yksitoikkoisuutta. Piristyä saattoi ajatteleamalla ystäviä ja Helsingin kuulumisia. Urbaani filosofian kandidaatti, joka oli seurustellut pääkaupungin intellektuellien kanssa, käynyt ikänsä tanssiaisissa ja jolla oli tutta-

613 Kirjallisuushistoriaan neiti Juliana Roschier (1789–1875) jäi tilanteessa, jossa hän äitinsä kuoltua 1809 oli saanut emännän tehtävät pappilassa ja tuli ikuistettua Runebergin runoihin. Juliana avioitui luutnantti ja maanmittari Gustaf Hackzellin (1786–1856) kanssa 1826. Tämä oli kirkonkylässä sijaitsevan suuren Mannilan [Kantalan] talon isäntä. (Kallio 1972:656) Leskenä Juliana Hackzell asui Mannilassa kuolemaansa saakka. (Junnila 1995:55 kuvateksti ja kuva). Matosalmentien rakennuksessa toimii nykyisin päiväkot.

614 Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo (Saarijärvi 74) sekä tietoja Saarijärven Museon Arkistosta. Kun uusi pappila 1890-luvun lopulla valmistui, vanha rakennus ”käännettiin 90 astetta” nykyiseen paikkaansa pihapiirin laidalle väentuvaksi. Sotien jälkeen vanha rakennus erotettiin omaksi tontikseen ja toimii 2000-luvulla yksityisenä kesäasuntona.

vapiirinsä ylioppilaiden joukossa, oli äkkiä heitetty orpona keskelle suomalaista maaseutua. Siksi Karl mietti vakavasti myös pianon hankkimista Varvikkoon, mutta kun se olisi ollut logistisesti liian hankalaa – hintaa ei edes ajateltu – hän tyytyi pappilan soittimeen.

Elokuun alussa Jaakko kiteytti uhkauksensa: ”Du ber mig uppmana Dig till flit. Ja det vill jag göra, i synnerhet att Du koncentrerar all din flit på finskan. Allt annat bör du betrakta såsom en bisak.” Forsman siis painosti Karlia ja määritteli tälle, mikä on pää- ja mikä sivuasia. Toisaalta Karl kirjoitti Jaakolle, että tämän painostus ”rohkaisee ja innostaakin häntä.”⁶¹⁵ Ritarikadun kodissa Emelien johdolla päätettiin, että luettavakseen Karlin piti Saarijärvelle saada mieluummin *Päivätär* kuin *Suometar*, jonka kanssa yrjökoskislaiset olivat jo riidoissa.⁶¹⁶

Kertomus juhannusaatosta 1863 on Karlin humoristinen tuokiokuva, joka alkaa tuskailulla parranajon hankaluudesta ullakkokammarissa ja sonnustautumisesta mustaan pukuun Steniusten illalliskutsuja varten. Syödessään hän tahrasi liinansa kastikkeella. Hän kertoo innostuneensa vasta kun keskustelunaiheeksi nousi tuore *Vid Anjala* -näytelmä. Emil Nervanderin nimi ”karkotti hänen mielestään ikävyyden”. Illallisen jälkeen häntä pyydettiin soittamaan pianoa naapurihuoneessa ja hän soitti Mendelssohnin *Hebridit* -alkusoittoa, jolloin hän tunsu suurta ikävää Nervanderia kohtaan.⁶¹⁷ Hän jätti totit juomatta ja ryntäsi suoraan soudattamaan itseään järvelle ja pois pappilasta, kuin romanttisen kertomuksen kiihkeiden tunteiden valtaan joutunut päähenkilö. Ehkä Karlin odotettiin pitävän seuraa talon tyttäreille. Soutelu ympäriinsä ja soutajapojan laulu järvellä sen sijaan olivat vahva esteettinen suomalaisen juhannusyön ja luonnon elämys.

Under det vi rodde uppstämde en af roddarne en melankolisk folkvisa, jag hade aldrig hört och dock begrep jag den fullkomligt; allt omkring mig öfversatte ju den. Den är så egendomlig naturens skönhet härstädes. Få utsigter der man ser otaliga löfpnydda holmar och leende vikar på en vidsträckt vattenyta spegla sig i qvällsolens sken, deremot ofta höjder,

615 KB → J. Forsman 26.7.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

616 Augusta Bergbom → KB 29. 6.1863/54:47:1/KBA/KiA/SKS. *Päivätär* oli syksyllä 1863 aloittanut viikoittainen suomenkielinen sanomalehti, joka ilmestyi vuosina 1863–1865.

617 Nervanderin Italian matkan päiväkirjoissa 1864–65 taas on maininta, että *Hebridien* kuuleminen laukaisi hänen Bergbomia kohtaan tuntemansa ikävän. Kölnin tuomiokirkon arkkitehtuurin Nervander koki musiikkina, nimenomaan *Hebridit*-alkusoiton sävelin. (Mp. 5.3.1865. Nervander, Resedagbok 1865/114–115/Ht30b/ENA/SMMYA/MVA/MV.) Tieto saatu Leena Valkeapäältä. Ks myös tämän julkaisematon esitelmä 1800-luvun tutkimuksen verkoston tapaamisessa 31.1.2013, Turku.

från hvilka man skådar öfver dystra skogar endast här och der afbrutna af en svedjeflacka eller en insjöns blånande vik. Det är med en känsla af förtrollning, som man går i dessa hemlighetsfulla och dystra skogar. Naturens melankoli är på engång hjertskärande och majestetisk.⁶¹⁸

Varvikon poikien musikaalisuus huomioon ottaen voi soutilajaksi ajatella juuri tuota 14-vuotiasta kanttorin alkua Matti Varvikkoo, yhtä pelimanni-isän pojista. Eräitä tällaisia huippukokemuksia lukuun ottamatta Karlin suomalaista luontoa koskevilla kuvauksissa ei ole merkkejä pysyväästä ”vahvasta luonnontunteesta”.⁶¹⁹

Aamiainen Varvikon maalaistalossa tarjottiin kello kymmenen, jolloin talon väki oli ensimmäisen työrupeamansa tehnyt. Lounasta sai kello kahden aikaan. Päivällisen jälkeen Karl saunoi, eikä sen vaihtelevampia huveja ollut. Mutta mikäli hänen suhteensa Varvikon veljeksiin oli niinkin leikkisä tai läheinen, kuin muistitiedon mukaan oli, voidaan ajatella, että osa elämästä Saarijärvellä olivat juuri nämä ”komeat pojat”, joiden kanssa hän säännöllisesti saunoi ja joiden avulla hän yritti opetella puhumaan suomea.⁶²⁰ Nervanderille ja Florellille hän mainitsee suomenopinnoista vain ohimennen, mutta Jaakolle hän puolestaan mainosti juuri sitä.

618 ”Sällskapet satt i salen, pianot var i ett annat rum så att jag alldeles ostörd och ensam fick drömma mig in i Mendels[sohns] tonrike. Hvad jag var nära dig! Plötsligen hörde jag skrammel af thekoppar och toddyglas. Jag rusade opp, strök på fot och gick. Hela qvällen ända inpå natten lät jag ro mig omkring. Det var en av dessa sköna nätter då naturen ej somnar, men darrande af den heligaste brudkänsla domnar bort i nattens armar.” (KB → E Nervander 27.6.1863/47:9:2/kopioita/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

619 Vaikkei asiaa juuri näin ole ilmaistu, korostavat kaikki Bergbomin kirjallista tuotantoa analysoineet (Nervander 1906a, Aspelin-Haapkylä 1906 (EAH1), Leino 1909 (1983) ja Koskenniemi 1910) yhdenmukaisesti hänen kiinnostumistaan romantiikan raskaisiin tekniikoihin ja vain Leino erityisesti hänen kaupunkilaisuuttaan ja nuoruuden sarkastista silmää.

620 ”Jag framlever här mitt lif så stilla som möjligt. När jag om morgonen stiger upp är klockan vanligtvis 7. Jag tvättar mig och dricker kaffe hvilket nu räcker ungefär en half timme. Så sitter jag och läser till tio då frukosten serveras, hvarpå jag oftast följer gårdsofvet ut på arbetet. Klockan 2 kommer jag hem och intar min middag, hvilken efterföljes af en några timmars dolce far niente med ty åtföljande promenad. Kl 6 sätter jag mig och läser ånyo och räcker detta till qvellsvarden. Efter qvellsvarden går jag i en äkta Finsk badstuga, så brinnande och rökig som möjligt. Några omvexlande nöjen saknas. Dock behöfver jag ej dem. Det enda sällskap jag längtar efter är att få bref så ofta som möjligt. Ett piano skulle jag visserligen gerna hafva, men som jag omöjligen kan få något sådant så har jag funnit mig i mitt öde. Utom hos mina släktingar har jag ej varit annorstädes än hos Steniuses på prostgården. Axel Stenius, som jag förr tyckte vara så tyst och tråkig, finner jag nu ej vara så oäfvnen. Jag har börjat taga lektioner i Finskan hos honom. Vi läsa tre gånger i veckan d.v.s. han kommer 2 gånger till mig och jag en till honom. I synnerhet är det roligt emedan jag med honom kan tala om dig, ty han känner dig åtminstone något. Jag gör det också nära nog alltid när vi äro tillsammans. När man ej kan samtala med sina vänner är det åtminstone en tröst att samtala om dem. (KB → O. Florell 5.7.1863/47:7:2/KBA/KiA/SKS.)

Jag läser ganska ifrigt Finska och har nu äfven börjat att skriva ämnen på samma språk för en student Stenius, med hvilkor att jag äfven talar Finska. Folkets utarbeten hafva varit sådana dessa tider att jag ej kunnat följa med dem, derföre har det varit nära nog uteslutande om qvällarna vi kunnat samtala. Nu sedan jag äfven börjat få tidningar och isynnerhet bref, finner jag mig ej så illa här, fast nog händer det ibland isynnerhet, när jag är på någon tråkig visit, att jag gripes af en sådan längtan hem (till hvem mest säger jag ej, ty jag vill ej sk[r]ämma bort dig). Ett piano skulle det ej vara så oäfvat att hafva, men oaktadt alla bemödanden har det ej lyckats mig erhålla något sådant. Ej för att jag egentligen nu om sommaren saknar det, men hela den långa hösten vore lite musik då och då ganska uppfriskande. Ett annat nöje, som du i Hfors får i hög grad njuta af, nemligen badande saknar jag äfven här temmeligen. Stränderna äro på en gång både långgrunda och leriga.⁶²¹

Tätä kuvausta Forsman kertoi eteenpäin Nervanderille selittäen Kallen hiukan surreen, että ei voi hankkia pianoa, luultavasti voidakseen soittaa erämaan karhulle, kuten Forsman vinoili.⁶²²

Keisari Aleksanteri II vieraili tänä kesänä Parolassa ja Snellman piti huolen, että hallitsija antoi kielimanifestin jo ennen valtiopäiviä. Näin voitiin taata vuoden 1863 valtiopäivien kaksikielisyys. Ajankohtainen oli myös Puolan nousu kapinaan keisaria vastaan. Bergbomin näkökanta lojaalisuus-ongelmaan Puola vai Venäjä vaihtui: Karl oli aiemmin Nervanderin tapaan hurrannut puolalaisille ja puhkunut vapaustaistelun intoa, mutta Snellmanin kesällä kirjoittaman tyynnyttelevän artikkelin perusteella hänkin näki, että aseellisiin yhteenottoihin ei voi suhtautua kevytmielisesti eikä Suomessa pidä vastuuttomasti vaatia sellaista.⁶²³ Vuonna 1869 Bergbomilta ilmestyi Puolan kansallistunteeseen solidarisoituva

621 KB → J. Forsman 6.7.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

622 J. Forsman → E. Nervander 9.7.1863/poimintoja kuori 4/ltko 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. Ht8 kirjeenvaihtoa 3/ENA/SMMYA/MVA/MV.

623 *Litteraturblad* 5/1863/193–201. (Ilmestyi 9.7.1863.) “Jag måste bekänna att jag läste artikeln [’Krig eller fred för Finland’] med blygselns rodnad på mina kinder. Jag hade mången gång i våras lättsinnigt nog äfven jag tänkt för Pohlackernas skuld: ack, om det ändå blefve krig, utan att egentligen närmare reflektera alla de olyckor, som deraf för Finland kunde uppstå. I mina bättre stunder tänkte jag visserligen allvarligare, men först vid genomläsningen af Snellmans artikel uppfattar jag frågan klart. [– –] Artikeln är riktad mot dem, som genom en falskframtällning af förhållandena härstädes uti uttalandet, i synnerhet uti Sverige sökt påskynda krig emot Ryssland. Artikeln är verkligen mästerligt skriven. Stylen är lika klar, kraftig och varm, som den äkta Snellmanska stylen alltid är. Några kärnställen äro verkligen slående.” (KB → O. Florell 19./26.7.1863/47:7:3/KBA/KiA/SKS.)

novelli *Sydämmiä ihmistemeessä*, jonka ruotsinkielinen alkuteos (*Hjärtan i meniskovimlet*) saattaisi olla peräisin jo näiltä Puolan kapinan ja varhaisen Puolainnostuksen vuosilta, ja jonka Bergbom siirsi julkaistavaksi tuonnempana.

Virallinen valtiopäiväkutsu oli annettu, ja valtiopäivät määrättiin alkaviksi syyskuun 15. 1863. Emelie kritisoi Snellmanin ilmaisemaa ylenpalttista kiittolisuutta keisarille valtiopäivien johdosta.⁶²⁴ Karl pohti rovasti Steniuksen yllättävän vähäistä kiinnostusta valtiollisiin asioihin. Bergbomien perheessä niiden harrastaminen oli normaalia, myös Jaakkoa kiinnosti ensimmäisten valtiopäivien kokoonpano.⁶²⁵ Talonpoikaissäädyn valinnoista Karl tiesi kertoa vielä, että ensin Saarijärvellä oli tarkoitus valita hyvin ”sivistynyt ja taitava talonpoika Matts Taipale”,⁶²⁶ mutta elokuussa, joidenkin juonittelujen jälkeen, valitun nimi olikin Paavo Nyrylä, yhtä lailla ”hiljainen, kunniallinen ja varsin valistunut talonpoika.”⁶²⁷ Uskonnollisuudesta ja sen ilmenemisen muodoista Saarijärvellä Karlilla oli kriittistä huomautettavaa. Kirjeitä kirjoittaessaan hän kuuli alakerrasta ”taidenautintoa” ja hehkuttelee sillä vielä toisenkin kerran.

[S]om det idag är söndag hafva några gudeliga käringar stämmt möte hos min värdinna och qvintilera nu med de gällaste toner en psalm. Du har ej hört Saarijärvis gummor sjunga psalmer!!! O' Ve! Jag öfverlemnar åt din inbillning att göra dig en föreställning om det, ty jag tror knappt att din erfarenhet räcker till här. Eljest äro söndagarna ganska trefliga ty emedan jag då vanligen får bondvisiter lär jag mig den dagen bäst Finska.⁶²⁸

– – jag skrifver nu en Söndags qväll ackompanjerad af en kör gudeliga käringar, af hvilka hvar och en söker expementerera med det bibliska Jericho – försöket. Endast beskrifningen af denna musik skulle troligen förorsaka Pacius våldsamma nervskakningar.⁶²⁹

624 EB → KB 30.08.1863/45:1:2/KBA/KiA/SKS. Snellmanin artikkeli 'Lantdagen', *Litteraturblad* 6/1863/272–279. (Ilmestyi 11.8.1863.)

625 ”Prosten Stenius tros komma att blifva vald af dessa traktens prester. En hygglig, beskedlig och treflig karl, men alldeles icke gjord att tala och besluta i allmänna frågor. Emedan Saarijärvi väljer tillsammans med tre andra socknar en deputerad i bondeståndet är det svårt att säga hvem härifrån torde blifva vald. Adelsmän finnes här ej ens skynten af.” (KB → J. Forsman 6.7.1863/180/JFoA/KiA/SKS.)

626 KB → J. Forsman 19.7.1863/180/JFoA/KiA/SKS. Mats Taipale tunnettiin aktiivisena ja aloitteellisena suomalaisuusmiehenä, joka yhdessä rovasti Steniuksen kanssa ajoi mm. koulun perustamista. (Kallio 1972:675–664)

627 KB → J. Forsman 29.8.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

628 KB → O. Florell 19.–26.7.1863/47:7:3/KBA/KiA/SKS.

629 KB → J. Forsman 9.8.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

Pietismin eli herännäisyyden Karl arveli apulaispappi O. A. Stenrothin aikana (1859–65) lisääntyneen, mikä näkyi suurten juhlien vähäisyytenä. Sellainen saattoi toki johtua myös katovuosisista ja seudun köyhyydestä.⁶³⁰ Karlin suhteesta kristinuskoon paljastuu valistuneen säätyläistön asenne: kirkko on hyvä kansalle, eikä sitä tule moittia, vaikka uskonasioista itse ei ajatellakaan kirjaimellisesti.⁶³¹ Heinäntekoon Karl osallistui:

Herrskapsfolket med undantag af prostens familj, lika tråkiga. De hufvudsakligaste nöjen jag har är när jag får tidningar och framför allt bref hvarvid jag isynnerhet måste prisa Florells outtröttlighet. Det skall bli ganska treffligt, när han kommer hit. [– –] Man har från och med igår idag börjat höbergningen här på Warvikko och jag har naturligtvis varit med, det vill säga jag har åt mig utvalt den sämsta biten af ängen och därtstädes med en räfvsa förtvifladt rifvit i tufvorna, för att sedan jag arbetat mig svettig, kunna hvila med den tillfredsställande tanken att man åtminstone tillfredställt stackars hungrig komage, om ej annat här i verlden. Föröfrigt har jag mycket litet varit på bjudningar eller visiter här i trakten. Folket har till följe af att pietismen, som här allt mera utbredd sig, blifvit allt mer och mer allvarsamt.⁶³²

Riemukkain Bergbomin kirjeistä on hänen heinäkuun lopussa Florellille kirjoittamansa speksi, jossa Jag tuskastuneena siihen, että *Pombal* ei ota käynnistykseen huutaa avukseen yhdeksää muusaa. Äkkiä muusat pöllähtävätkin Saarijärvelle, sillä Helsingin teatteritalo oli palanut ja muusia kiinnosti retki maalle. Dialogin Jag on ongelmissa, joita setvitään muusien kera, kunnes kaksi

630 ”Folket i allmänhet här i Saarijärvi har blifvit allt mera pietetiskt tack vare adjunkten ifriga bemödanen. Hwarken bröllop, begrafningar eller barndop (sådana nemligen, som firas), höras af. Dock är troligen sista hungersåret äfven orsak till denn allvarsamhet. Derigenom att jag blifvit så litet bortbjuden, har jag så få bekanta bland bönderna.” (KB → J. Forsman, 26.7.1863/180/JFoA/KiA/SKS.)

631 ”I stället för alla de nöjen hvaraf du får njuta för jag ett eremitlif i den mest stilla och fromma stil. I synnerhet skulle jag ofta ej ha någonting emot litet mera sällskap än jag nu har. Med Axel Stenius stud. på prästgården, är jag ganska ofta tillsammans; han är en ganska präktig gosse. Här finnes också en student Kekoni [kappalaisen poika], som likväl efter hvad jag tycker mig hafva märkt betraktar mig med en viss from rysning, allt sedan jag engång talade något fritt, hvilket jag dock ej gjort, om jag vetat att han är theolog. Folket här på Warvikko är lika hyggligt och vänskapsligt mot mig, som förra sommaren. [taannoisena kesänä, ei viime = 1859]. (KB → E. Nervander 31.7.1863 ja 2.8. 1863/47:9:3/KBA/KiA/SKS. orig. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

632 KB → E. Nervander 31.7.1863 ja 2.8. 1863/47:9:3/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

paikallista sosieteetin rouvaa ilmestyy paikalle.⁶³³ Iloittelussa maaseudun rouvat edustavat kahta eri kantaa taiteeseen: joko diletanttista ja naiivia intomielisyyttä tai pietistisen askeettista torjuntaa. Muusat kauhistuvat myös kuullessaan, että maalaisidyllissä voi sataa ja huolehtivat siitä, onko piika hiustensa puolesta ”ajusterad” vai ei. Sade ja ulkotyöt ovat tehneet hänestä ulkoisesti likaisen, mutta pietistille sisäinen puhtaus onkin tärkeintä. Muusat lähtevät kiireellä takaisin Helsinkiin, sillä heitä tarvitaan siellä nyt, kun keisarille kirjoitetaan paljon juhlarunoja. Tanssin muusa Terpsichore oli alusta asti ollut maaseutumatkaa vastaan, joten hänelle lennähdys takaisin Helsinkiin oli erityisen helppo. (LIITE 1)

Heinäkuun 19.7.1863 Karl kertoo suunnitelleensa kertomusta ’Däumchen’ [=Däumling/Peukaloinen] suomalaisista maalareista Düsseldorfissa. Elokuussa Karl taas kirjoitti Nervanderille runon aiheena ”Don Juan”. Siinä hän luetteli valtavan määrän tyttöjä – kuin kukkia – joissa tämä pyrkii yhdestä toiseen. Nervander näyttäisi tuon luonnekuvauksen mukaan olevan aktiivinen seuramies. Elleivät kukat tarkoittaneetkin poikaystäviä, komeita sotilaita tai muita, joita oli Helsingissä tarjolla. Tässä runossa yksi naisesimerkki oli ”uskollinen Sara”, mutta se olikin harhauttava. Elokuussa kirjjeessä nimittäin paljastuu että Sara on tekeillä oleva Nervanderin kirjallinen työ, ei neito. Se oli mukana hänen viettäessään kesäänsä Paldanin veljesten luona Sortavalassa.⁶³⁴

Otto Florell kertoi heinäkuun kirjjeissä episodin Kaivopuistosta, uimahou-
suista ja vilkuiluista herrojen varustuksiin. Homoeroottisia tuntemuksia jakavan yhteisön kirjjeenvaihdossa on siis hauskaa vihjailua. Kaivopuiston uimalaan tuli helteellä uimaan jopa filosofi Wilhelm Bolin, mies, joka muuten karttoi ulkoilmaelämää.

Idag med simningen träffade jag Jaakko Forsman. Han sade att han just hade expedierat ett bref till dig, (hvilket du troligen får tillsammans med detta.) och deruti äfven omnämndt att jag ännu ej hade anländt. Till följe af hettan, dom varit dessa tider, har badhusen varit öfver-

633 KB → O. Florell 19.–26.7.1863/47:7:3/KBA/KiA/SKS.

634 Sortavalassa järjestettiin kesäisiä seuranäytäntöjä Nervanderin johdolla. ”Der skall uppföras bland annat Göthes Syskonen, Titians första kärlek (Emil Paldani blir Titian) o s v. Nervander kommer att dirigera det hela. Bök skall hålla en litterär soaréé ett föredrag om Hamlet el. Macbeh, jag minns ej hvilkendera.” J. Forsman → KB 2. ja 3. 8.1865/51:9:2/KBA/KiA/SKS. Kantaesityksestä 1853 kertoo Ramsay 1987 (I/1966/1904), 253–254. Ehkä Nervander halusi uusia oman Sortavalan *Titianinsa* ja siksi maaliskuulle 1866 koottiin esitys uudelleen.

fulla dagligen. Till och med Bolin hade i dag kraflat sig ned i vattnet, och presenterade sig i ett par benkläder el. rättare behagkläder, ty det var blott hans små hemligheter med sina environger, som måste aktas för najadernas kyssar och de profana medsimmarnas ögonkast. Äfven Schaumann presenterade sig i dag fullkomligt natural, samt motsvarade fullkomligt den bild jag alltid gjort mig om Necken.⁶³⁵

Bergbom kiitti Oton kuvausta hausaksi⁶³⁶ ja levitti sitä edelleen Forsmanille.⁶³⁷ Jaakko puolestaan kertoi:

Bolin träffar jag ganska ofta. En gång i sommar har jag besökt honom. Mest träffas vi vid badhuset. Der måste brodren Florell ofta hafva skådat honom, då han kunnat gifva en så noggrann beskrifning på hans ”behagkläder”. Det är verkligen stor skada, att du ej får vara här och se din eleganta vän [Bolin] när han utstyrd som en romersk gladiator tager sig sitt bad.⁶³⁸

Oton ja Jaakon kirjeissä oli kuvauksia kesäisestä Helsingistä ja keisarivierailun valmisteluista. Palaneiden teatteriraunioiden maskeeraus suurella A-kirjaimella on ikuistettu valokuvaan, mutta muutakin tohinaa oli. Otto työnsi Karlia kirjoitus-pöydän ääreen ja tiedusteli jatkuvasti *Pombalin* tilanteesta samalla kun Jaakkoa huolestutti suomen opiskelu, jolta *Pombal* vei aikaa.⁶³⁹ Jo heinäkuun alussa Karl yritti saada liikkeelle *Pombalin* kirjoittamista, mutta tuskailua sen aloittamisen kanssa näkyy lukuisissa kirjeissä.

Heinäkuun kirjeet paljastavat myös rahapulan. Karl oli ottanut vain niukasti rahaa mukaan, vaikka kuluja oli kaikenlaisesta: säätyläisen, erityisesti senaattorin

635 O. Florell → KB 16.7.1863/50:19:3/KBA/KiA/SKS.

636 ”för att tacka dig för de två bref af dig, som jag på en gång fick i förrgår. Det första med den smörgåsätande herr Engelet och den badande Bolin roade mig obeskrifligt.” (KB→O. Florell, 19. ja 26.7.1863/47:7:3/KBA/KiA/SKS.)

637 ”Jag hade bref från Florell hvari han berättar att han sett dig två gånger i Helsingfors. Han skriver ganska treffigt och hans beskrifning öfver Bolin badande i sina ”behagkläder” var verkligen humoristisk. Enligt hvad han berättade lär du mest vara tillsammans med Blomstedt. (KB→J. Forsman, 26.7.1863/180/JFoA/KiA/SKS.)

638 J. Forsman → KB 2. ja 3. 8. 1863/51:9:2/KBA/KiA/SKS.

639 Jaakko oli yo-osakunnassa [1860–61] osallistunut ja pitänyt pöytäkirjaa keskustelusta, jossa arvioitiin sitä, voiko äidinkieleltään ei-suomalaisesta tulla suomenkielistä kirjailijaa! Joidenkin mielestä saattoi tulla, mitä voi pitää arroganssina käännynnäisfennomaaneissa: ”kyllä suomen kielen fiksu säätyläinen oppii täydellisesti”.

ja ritarin pojan, tuli myös olla antelias. Säätyläisen tuli maksaa palveluksista ja erityishankinnoista hyvin, se oli osa mainetta ja legitiimisyyttä säätyläisenä. Karl sydämellisen luonteensa mukaan halusikin maksaa anteliaasti, mutta rahat olivat loppumassa. Hänen olisi pitänyt lähteä seminaarin avajaisjuhliin Jyväskylään, mutta hän tuskin olisi saanut katettua kuluja. Hän kertoo käyttävänsä olkihattua, johon on yrittänyt saada reikiä ja vaikka se on kovin ”viettelevän näköinen”, hän haluaisi vaihtaa sen Jyväskylästä hankittavaan uuteen hattuun.⁶⁴⁰ Jyväskylän seminaarin avajaiset lykääntyivät pidettäväksi 14.8.1863, mutta ne mainittiin jo Karlin kirjeessä Jaakolle 6.7.1863. *Helsingin Uutisten* toimittajana hän olisi halunnut jutun Karlilta lehteen. Mutta koska Karl lopulta ei lähtenyt Jyväskylään eikä ollut muuta sopivaa kirjeenvaihtajaa, näyttää kuin jungfennomaanien lehti ei olisi lainkaan noteerannut suomenkielisen Seminaarin avajaisia elokuussa 1863.

Pombal och jesuiterna -draaman kirjoitusprosessi oli alkanut jo keväällä 1861, kun Karl luki taustakirjallisuutta ja laati ensimmäisen *Pombal* -nimisen näytelmän suunnitelman.⁶⁴¹ ”Luovaa vitkuttelua” jatkui nyt kesä–heinäkuun ajan, jolloin työtä kannusti eniten Florell, kun taas Forsman toppuutteli, käski jättää estetiikan sikseen ja opiskella vain suomen kieltä. *Pombalin* kirjoittamiseen oli kuitenkin sisäinen pakko: vanha aihe oli saanut uudet muodot ja niiden piti päästä ulos. Hänen pyrkimyksensä tulla joskus ”todellisesti suomalaiseksi runoilijaksi” (”sannt Finsk skald”) oli silti edelleen voimassa.⁶⁴² Nervander oli kannustajana ollut selvästi varovaisempi. Siihen on voinut olla henkilökohtainen, keskinäisestä kilpailusta johtuva syy. Nervanderin mielestä Bergbomin ei olisi lainkaan tarvinnut käyttää runomittaa, vaikka juuri se oli suuren romanttisen draaman tunnusmerkki! Nervanderin oma *Vid Anjala* oli proosaa ja siten lähempänä realistista käsittelytapaa. Runodraamalla Karl voittaisi niin runoilijana kuin draamatikkona Nervanderin, joka kirjoitti runonsa ja draamansa erikseen. *Pombal* kilpailisi Wecksellin *Daniel Hjortin* kanssa.⁶⁴³ Otto Florell taas oli hyväntuulinen bon-vi-

640 “Jag har beslutat att fara till den första Augusti till Jyväskylä för att vara närvarande vid folkskoleseminariets öppnande. Det blir en ganska intressant resa. På samma gång tänker jag ifrån mitt hufvud afsätta strållan och upphöja en Jyväskylämössa på tronen. Du kan ej tro vad strållan sett förförisk ut, i synnerhet nu, sedan jag efter trägna bemödanden får några små håll på den.” (KB → O. Florell 19./26.7.1863/47:7:3/KBA/KiA/SKS.)

641 Asiasta mainitaan KB:n kirjeessä Jaakko Forsmanille 13.9.1863/180/JaFoA/KiA/SKS sekä KB → J. A. Florin 15.11.1863/vol 1/FloSA/ms/ÅAB).

642 KB → J. Forsman 13.9.1864/180/JFoA/KiA/SKS. Sit m. EAH1:83.

643 Stenvall ja Wecksell olivat saaneet kiitosta. Nervanderin oma *Vid Anjala* oli Snellmanin näytelmän poliittista kritiikkiä lukuun ottamatta vaiettu. Nyt Bergbomkin tavoitteli suuren draamatikon viittaa eikä Nervanderilla ollut ehkä itsevarmuutta ja voimaa kannustajaksi. Pitkin kesää Karl kiitti ja analysoi Nervanderin Sortavalasta lähettämiä runoja. Ateljeekritiikki oli suoraa ja edellytti perusuottamusta ystävyteen.

vant, jolla ei ollut sen paremmin melankoliaa kärsittävänsä kuin tosikkomaista puolueohjelmaa ajettavanaan.⁶⁴⁴ Jaakolle Karl alistuneesti tunnusti, että kehotus jättää estetiikka on häntä painanut ja että ehkä pitäisikin preferoida suomea.

Jag nämnde i mitt sista bref att jag hade för öfrigt att snart börja med mitt sorgespel Pombal och Jesuiterna. Dock har all den lust jag hade att ny begynna försvunnit, då jag i ditt sista bref läste din uppmaning att lemna esthetiken på båten. Det bästa är väl att jag först blir säkra-re i Finskan, innan jag börjar att så mycket sysselsätta mig med ett Svenskt arbete.⁶⁴⁵

Kesäkuussa Varvikkoon tultuaan Karl oli joutunut *Pombalin* juonenkuljetuksen ja jäsennyksen kanssa kriisiin. Teoksen vaiheiden yksityiskohtaisempi analyysi on LIITTEESSÄ 2. Vaikka aihe käsitteli 1700-luvun Portugalin pääministeriä vastaan suuntautunutta salaliittoa, Bergbom rakensi siinä vastavoimat, jotka olivat hänen oman aikansa ajankohtaisinta aatehistoriaa. Pääministeri, Pombalin markiisi yritti heikkoa kuningastaan palvelemalla edistää valistuksen ajatuksia ja kehittää Portugalia. Lissabonin maanjäristyksen 1755 jälkeen hän organisoï sen jälleenrakennuksen nerokkaasti. Maan kehittäminen edellytti vielä jesuiittaveljeskunnan vaikutusvallan vähentämistä ja järjestön karkottamista valistuksen nimissä. Näin Pombal uhmasi Roomaa ja joutui poliittisesti hankalaan tilanteeseen, etenkin kun hänellä toisella puolella oli vastassaan vanha ylimystö.

Hvad Pombal beträffar så har jag ej ännu börjat att skrifva den. Jag har dessa dagar ånyo genombläddrat hans memoarer, af vilka jag dock ej haft den nytta jag skulle trott. De äro skrifna i en tråkig panegyrisk ton, och halka följakteligen flyktigt öfver sammansvärjningen mot konungen, hvars bestraffande Pombal på ett despotiskt och grymt sätt bedref. Äfven innehålla de ganska litet af hans tidigare lif, hvilket för karakteriseringen i detaljerna vore ganska intressant att känna. När jag fått bref och tidningar (jag är i den mest plågsamma ovisshet om

644 Otto Florell oli hauska ja observantti, ja hänen vaikeutensa olivat aina konkreettisia, kuten raha-huolia. Muutoin Florell asennoitui huolettomammin, eikä hänellä ollut estettä ihailia säätyläistaustaisia ja taiteellisia ystäviään tai lähestyä taitelijoita. Otto itse tuli vaikeista oloista ja oli kasvatustavhemmistaan riippuvainen. Oopperan harrastajien joukkoon hän ilman muuta kuului ja vaati Karlilta muun muassa, että *Pombalissa* pitää olla muutakin kuin proosaa.

645 KB → J. Forsman 6.7.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

hvad som försiggår i verlden), komma de troligen att lifva mig så mycket att jag fast sätter mig ner och börjar. Du vet huru svåra de första scenerna äro utaf erfarenhet ty den första expositionen var kanske det, som förorsakade dig mest möda vid författandet af Anjala. Med nästa eller derpåföljande bref sänder jag dig en skrifven plan af Pombal. Du skall åtminståne då kunna säga om den spänner ditt intresse att se den i dagen eller ej.⁶⁴⁶

Vaikka elokuussa Karlin pitkästyneisyys vielä jatkui, hän kuun alussa jo kertoi Otolle vihdoin kirjoitustyön alkaneen:

Jag började på fullt allvar att skrifva Pombal. Jag hade visserligen redan två, tre gånger försökt börja men kasserat det strax derpå. Nu kände jag mig så lifvad att jag genast kunde utvälja en af mina många introduktionsplaner och gripa verket an. Svårast och långsammast kommer första akten att gå. Äfven den fjerde fruktar jag ej kan hålla oppe så att intresset ej något svalnar. Deremot tror jag ej andra och femte akten komma att förorsaka mig några synnerliga svårigheter och i tredje akten tror jag att den i så vidtomfamnande stycken som Pombal svåra grupperingen kommer att blifva verkligen lyckad och dock förekomma i denna akt nära nog alla pjesens personer, så att jag ej är litet nöjd med mig sjelf, om jag kan un[d]vika allt scenförvirring och otydlighet. Jag tror jag sparar den svåra fjerde akten till dess du kommer hit och riktigt piggar upp alla mina själsförmögenheter. Att denna akt kommer att blifva den svagaste märker jag äfven deraf att jag mest derifrån fått lof att rensa bort falska toma effekter.⁶⁴⁷

Elokuun alussa (2.8.1863) oli olemassa tuo ”idéell exposé”, ideoiden hahmotus, jonka Aspelin ja Nervanderkin ovat julkaisseet suomeksi (”aatteellinen selonteko”).⁶⁴⁸ Siitä Bergbom halusi nimenomaan Nervanderin kannan, se toimisi kirjoittamisen runkona. Karl näyttää suhtautuvan kirjoittamiseen hyvin teknisesti. ”Svåra grupperingar” tarkoittaa monen hengen kohtauksia, joissa vaikeaa on

646 KB → E. Nervander 27.6.1863/47:9:2/KBA/KiA/SKS.

647 KB → O. Florell s.d. [juli/augusti] 1863/47:7:5/KBA/KiA/SKS.

648 EAH1:76–79 ja Nervander 1906a: 475–478. KB → E. Nervander 31.7.1863 ja 2.8. 1863/47:9:3/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

pitää useita henkilöitä yhtäkaa tilanteessa elävinä. ”Olen iloinen jos voin välttää kaiken näyttämöhämmennyksen ja epäselvyyden”.

”Ideella exposén” rinnalle Karl suunnitteli kirjoittavansa ”kuivan” kertomuksen kunkin kohtauksen sisällöstä.⁶⁴⁹ Oli kuitenkin vaikea kirjoittaa yksityiskohtaisia kohtaussuunnitelmia valmiiksi tällaiseen ”inspiraatiota vaativaan teokseen”. Loputtoman yleväksi ja kiihtyneeksi viritetty runodraama uhkasi kuivua tilanteiden toimintarungoksi. Viikkoa myöhemmin hän vielä kirjoitti Jaakolle yrittävänsä saada sellaisen valmiiksi, mutta kun postin lähdön aika tuli 9.8., Karl kirjoitti Nervanderille pettävänsä lupauksensa ja sanoi, että hänen on mahdotonta saada yksityiskohtaisempaa exposéta aikaiseksi, aihe piti jo kirjoittaa ulos.⁶⁵⁰ Tähän kirjoitusprosessiin hän palasi vielä syys- ja lokakuun kirjeissä Jaakolle. (LIITE 2)

Otto Florell oli tullut viettämään joitain viikkoja hänen kanssaan Varvikkoon. Itse näytelmän Bergbom kirjoitti siis kuumeiseen tahtiin elokuun iltojen pimeässä noin neljän viikon aikana.⁶⁵¹ Bergbom touhusi Oton vierailukäyntiä varten ja päätti kasvattaa itselleen viikset, joista tuli yhtäältä ”pirun siistit” ja toisaalta ”viehätysvoiman onkilierot.” Yrittikö hän jotenkin siis ”vietellä Oton”, saman jolle hän joulukuun kirjeessä oli tarjonnut itseään rakastajattareksi? Toisaalta hän valitti, että neitoja oli paikkakunnalla kovin vähän. Parranajo ja huivin sitominen olivat hänelle ylivoimaista, mitä taas ei saanut sanoa Bolinille, jonka hankkima liina oli. Karlin kirjeet ovat hauskoja ja älykkäitä, niistä puuttuu paatos tai tosikko valitus. Vaikeuksiaan Karl kuvasi aina itseironisella näkökulmalla ja pienillä liioitteluilla.

Florellin tuloa varten Karl ryhtyi käytännölliseksi, hän hankki herkkuja, halusi laittaa ruokaa ja isännöidä. Hän laittoi uusia verhoja, varmisti pannukakkujen eli räiskäleiden saannin, sekä hankitutti itselleen hilloja ja viiniä.⁶⁵² Florellin

649 ”På samma gång som du får detta bref skickar jag dig äfven den idéella exposén af Pombal. Det torra berättandet på hvad hvarje scen innehåller får du först efter nästa post, efter en vecka.” (KB → E. Nervander 31.7.1863 ja 2.8. 1863/47:9:3/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

650 KB → E. Nervander 9.8.1863/47:9:5/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

651 *Pombal och jesuiterna* valmistui, elokuun 10. p. ja syyskuun 5. p. välillä. Florellin kirjeestä ma 14.9.1863 näkyy, että hän palasi Helsinkiin edellisen viikon lopussa (la 12.9.) ja lähti ehkä jo noin viikkoa aiemmin (ma 7.9.) Saarijärveltä. Vaikka Florellin vierailu epäilemättä veikin Karliilta kirjoitusaikaa, se inspiroi. Florellista oli apua puhtaaksikirjoituksessa ja hän kuljetti valmiin käsikirjoituksen Helsinkiin.

652 ”Det skall bli ganska treffigt, när han kommer hit. Vet du, hvad jag har blifvit huslig och praktisk i den mest storartade stil. Jag har låtit sätta opp gardiner, koka sylt (Florell tycker så mycket om pannkakor), laga mina stöflor o.s.v. Alla dessa ”muvemanger” i den inre \riks/hushållningen har jag väl ej i detalj utröttat, men jag har dock tagit initiativet till dem och mina blick har styrande hvilat öfver det hela. Jag ser din beundran och njuter utaf den. Två saker har jag dock ej mäktat med. Rakning och halsduksknytning. Berätta för all del ej det sednare åt Bolin, som var så stolt öfver sitt verk. Jag har, för att åtminstone till en del slippa det förra, lagt mig till mustacher, dem en liten löjtnant förmodligen skulle kalla till ”dje-

sitten saavuttua elokuun puolivälin aikoihin elettiin iloisesti – ellei pitkästyttty olympolaisittain.⁶⁵³ Pääasiassa kirjoitettiin näytelmää ellei se pudonnut järveen:

Med andra akten hände det en ganska ledsam händelse. Jag hade den hos mig, när jag engång var på Prosgården. På hemfärden öfver sjön måtte den hafva fått allt för stor lust att göra visst bland fiskarna, ty den slintade ur fickan och föll i sjön. Första stunden märkte jag ingenting – när jag kom hem kände jag först att min ficka var tom. Jag kastade mig i båten, rodde af alla möjliga krafter tillbaka och lyckades äfven uppfiska första akten, hvilken äfven fanns med, andra hade redan sjunkit, åtminstone kunde jag ej upptäcka något tecken till den. Du kan förstå huru tråkigt det var att skrifva om den. Dock tror jag ej den blef sämre än den förut var i sitt gamla skick. – Ja, den fick en förtjenst till den har blifvit några pagina kortare. Nej nog nu af det draffet hör jag dig gäspande och mustaschtummande utropa, men jag har just ingenting att förtälja utom Pombal. Jag har under hela sommaren fått så litet tala om den att jag nu om jag vill eller ej ständigt återkommer till samma ämne.⁶⁵⁴

Ystäväpiiri Helsingissä sai makeat naurut, kun levisi tieto, että tragedian liuskat olivat ehtineet kastua Saarijärven vedessä ja melkein joutuneet kalojen arvosteltaviksi. Tähtikartta oli huonossa asennossa:

fientliga konstellation Pombal herrskar uppå min himmel. Jag har nu tre akter färdiga – ja på sätt och vis fyra, ty andra akten har jag fått lof att skrifva två gånger – jag tappade nemligen manuskriptet i sjön till stor förargelse. Stylen fruktar jag att i första akten är något hård och tvungen, ehuru jag tror den ej saknar kraft och karakteristik, i de båda andra akterna är den lättare. Det är verkligen skada, att det ej finnes theater i Helsingfors det skulle hafva varit ganska roligt att i jul få se det gå öfver tiljorna. nb. om det står sig inför den kritiska

fligt nätta". Skada att här finnes så få unga damer, hvilka jag med dessa behagens matkrokar kunde fånga. Nu god natt för i dag, ty klockan är half ett och jag är grufligt sömnig." (KB → E. Nervander 31.7.1863 ja 2.8.1863/47:9:3/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

653 KB → J. Forsman 29.8.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

654 KB → J. Forsman 29.8.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

areopag bestående af herrar Forsman, Nervander, Bolin m.fl. hvilken i Hfors skall bestämma om det stackars piltebarnet bör kastas ut för vilda djur eller ej.⁶⁵⁵

Florell kertoi saman episodin kirjeessä Nervanderille, ja kysyi voiko mitään enemmän ”karl-bergbomilaista” olla kuin tällainen haaveri. Ystävät ovat tunteneet Karlin siis ennen muuta epäkäyttännöllisenä, hieman sählänä, hajamielisenä, hyväntahtoisena, realiteetit unohtavana.⁶⁵⁶ Florell toimi nyt puhtaaksikirjoittajana tai dramaturgisena sihteerinä, joka samalla kannusti Karlia kirjoittamaan. Tämä inspiroitui ehkä myös kunnostautumaan, näyttämään kykynsä ystävän hyväksyvän silmän alla. Ruokavaliosta ja herkuista kertoo Oton kirje Nervanderille:

Wår vän är för resten sig fullkomligt lik, med undantag af mustascherna och pipskägget, som räkna nyare anor. Win, chocolad, de raraste syltar m. m. hafva anskaffats, ehuru jag ännu ej haft synnerlig fröjd af alla dessa Guds gåfvor, emedan Maja först i morgon kommer att sändas till Mannila för att taga lektionerna i att tillredan pannkaksdag och chocolad. Under tiden hafva vi hållit på med potatis, salt fisk, mjölk, (sur och söt), gröt, salt fisk, mjölk, potatis, gröt och återigen lika. Min aptit derborta har varit underbar. Jag har på sista veckan ätit t.ex. mera potäter, än förut på åratal.⁶⁵⁷

Karlin kirjeisiin ilmestyi maininta ”florellilaisesta vallankumouksesta”, joka mulisti Varvikossa hetkeksi kaiken, mutta unohtui sitten. Ainakin pianonsoiton takia Karl vieraili Oton kanssa pappilassa, josta hän kirjoitti kirjettä ja sai uusien

655 KB → J. Forsman 23.8.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

656 Florellin kirje Nervanderille on vahingoittunut osin lukukelvottomaksi: ”en vacker dag (det här kommer --- må du tro,) första och andra akterna, under öfver --- båt från Prestgårdén, - falla i vattnet, --- sig på egen hand i verlden, som de stora gåsungarne. En stund hade förgått, utan att någon förlust märktes, till äfven det ögonblicket kom. Men det var redan för sent. Andra akten hade kämpat ut och kritiserades nu af fiskarna; första akten kämpade ännu med sina sista krafter, då den skäligen genomblöt ertappades, och tillba[ka]togs. Kan man tänka sig någonting mera Karl Bergbomskt. Vid min ankomst var likväl redan andra akten, med undantag av sista scenen åter satt till pappers, och enligt försäkran lika goda, som den förolyckade. -- Jag har sysselsatt mig med att -- - Pombal. Fjerde akten har lofvats få -- - min afresa, femte - osäkert. Den --- de lyriska partierna (på femfotar --- het, efter det lilla jag ännu kan s --- en gång hört de 3 akterna, och då --- . Du var emot, att någonting alls skulle bli på vers, men jag tror ei att du skall komma att finna det störande på något vis. --- ” (O. Florell → E. Nervander 30.8.1863/poiminta/kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. Ht8:3/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

657 O. Florell → E. Nervander 30.8.1863/poiminta/kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. Ht8:3/ENA/SMMYA/MVA/MV.

tragedioiden ideoita päähänsä.⁶⁵⁸ Bergbomin kirjeessä Nervanderille on säilynyt seuraavan näytelmän ideasynteesi: *Simon de Caus* oli kardinaali Richelieun aikainen (1624–1642) kirjailija Ranskassa.⁶⁵⁹ Caus suljetaan mielisairaalaan liian vaarallisena kirjallisenä kunnianhimoiselle pääministerille. Despootit selvästi kiinnostavat Bergbomia sillä myös Rooman keisari *Neroa* koskeva aihe vilahti kesän kirjeissä, kun Karl pyysi ostamaan A. Dumas'n tuoreen tragedian *Caligula*, ”nähdäkseen miten Rooman keisariaikaa runollisesti on käsitelty.⁶⁶⁰ Kiinnostava novelli-idea oli myös suomalaisen taiteilijain historiaa ja elämää Düsseldorfissa käsittelevä *Däumchen (Peukaloinen)*.⁶⁶¹

Otto Florell saapui Helsingin rautatieasemalle perjantaina 11.9.1863, jolloin Emil Nervander kaappasi *Pombalin* Oton matkalaukusta ja luki ensin itse tuon suurisuuntaisen draaman. Kun se luettiin ystäväpiirissä, Nervander luki useimmat näytökset, Otto yhden. Oton lukutapaa Forsman piti kovin ”pureksivana,” mitä se sitten tarkoittikaan. Ehkä hän painotti sanoja liikaa tai luki yliselkeästi. Otto kirjoitti Karlille sunnuntaina 13.9.1863 pidetyn ensimmäisen luennan herättämiä reaktioita innostuneesti ja sanoi Nervanderin julkisesti myöntäneen, että ”ei olisi vielä odottanut häneltä mitään näin suurta!” Huomautettavaa oli vain yksityiskohdissa.⁶⁶²

Spänningen och intresset stort. Efter första akten utbröt Forsman: det var märkvärdigt och man såg att allas förhoppningar redan tillfredställdes. (Erlin sade visserligen ingenting.) Förtjusningen (märk!) steg efter hvarje akt, och den triumph var fullständig. Nervander menade visserligen detsamma som jag redan i Saarijärvi nämnde vis à vis Victor

658 KB → J. Forsman 29.8.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

659 ”[H]ufvudidén till en ny tragedi i hufvudet, betitlad Salomon de Caux. [– –] Kardinal Richelieu det stora statsmanna-snillet föraktar, ja vill till och med krossa alla slags snillesöfverlägsenhet bredvid sig. Vetenskap och konst få visserligen finnas, men dess idkare måste stå under hans öfvervalde. Han styr dem på samma sätt som han styr det öfriga i Frankrike d. v. s. despotisk[t]. Två unga snillen vilja undandraga sig honom, Corneille och Salomon de Caus. Båda förföljer Kardinalen. Corneille räddar sig genom att skapa sina odödlig mästerverk och sålunda skaffa hela Frankrike till sin försvarare. Mondecaus åter lefver endast i drömmar och förmår ej bringa något verkligt till stånd, han är endast ett anande geni – derföre begripa människorna honom ej, han bortstöttes utaf alla och inspärras af Richelieu (den praktiske mannen, som endast ser på resultaterna), som en inbillsk drömmare på därhuset. [Caus/Caux KB:lla vaihtelee, Caus on oikein] (KB → E. Nervander 30.8.1863, 47:446/kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

660 KB → J. Forsman 10.8.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

661 KB → J. Forsman 19.7.1863/180/JFoA/KiA/SKS ja KB → O. Florell 19.-26.7.1863/47:7:3/KBA/KiA/SKS.

662 O. Florell → KB 14.9.1863/50:19:7/KBA/KiA/SKS.

Hugo, i scenen mellan Lafoens och Theresia; men sade rent ut, att *han ännu ej hade väntat något så stort af dig*. Forsman hade ingen invändning mot någonting alls. Man såg tydligt en innerlig belåtenhet [som] uttryckte sig i de genom sednaste nattens rummel något matta ögonen.⁶⁶³

Taiteita harrastava ystäväpiiri oli odottanut täysin epäkäytännöllisenä haaveilijana pitämältään Bergbomilta juonitekniisiä kömmähdyksiä. Mutta hän piti otteessaan monimutkaisen juonenkuljetuksen. Ystävät ovat myös voineet sanoa ääneen ajatuksen, jonka Florell muutoillee Karlille näin: ”Språket var man särdeles förtjust i för dess kraft och klang”. Karl oli toveripiirissä ja Helsingissä äkkiä lupaavin ruotsinkielinen kirjailija. Toisen kerran näytelmä luettiin vielä ”Akatemiassa” eli Arkadia-seuran kokouksessa.⁶⁶⁴

Forsmanin vaikenevan reaktion Florell tulkitsti innoissaan myönteiseksi. Itse Pombalin hahmo jäi epäselväksi, mutta kaikki muut huomautukset olivat pikkuseikkoja. Florell vei *Pombalin* Bergbomeille juuri Valtiopäivien avajaisten ja keisarivierailun alla.

Allmän belåtenhet öfver att den var färdig. Emedan tiden när så opasslig kunde jag blott dröja några minuter. Alla visade sig, äfven [Gösta von] Troil. Mera härnäst. Jag har ännu ej anmält mig, och dessutom börjar man redan springa emot Kejsarn. Läsningen råkade något öfver två och en half timmar, ehuru nästan inga pauser iaktogs. Tack för sist! det höll jag på att glömma. Bolin får läsa sedan, honom har jag ännu ej sett. Calamnius och Crohnström – – glömde. Nervander var ganska bitande mot dem sedan, så att t.o.m. Chronström vardt flat.⁶⁶⁵

Emelie-sisar onnitteli veljeä *Pombalista* sen ensi kerran luettuaan:

Tack min egen Karl, såväl för ditt sednaste kärkomna bref, som för din Pombal. Jag har läst den med ett oväntadt nöje och belåtenhet, och lyckönskar dig uppriktigt till att hafva kunnat skrifva den. Allt närmare bedömande vill jag spara tills jag hunnit läsa stycket en gång till, jag

663 O. Florell → KB 14.9.1863/50:19:7/KBA/KiA/SKS.

664 J. Forsman → KB 12.10.1863/51:9:3/KBA/KiA/SKS.

665 O. Florell → KB 14.9.1863/50:19:7/KBA/KiA/SKS.

vill blott anmärka att jag var nöjd, men nog tycker jag att man ser att du med synnerlig förkärlek läst Victor Hugo.⁶⁶⁶

Sisar varoitti, että kaupungissa olevaa J. P. Roosin teatteriseuruetta ei saisi ”päästää pilaamaan Pombaliasi”, sillä he eivät kykenisi sitä esittämään.⁶⁶⁷ Emelie olisi ollut heti viemässä sitä Cygnaeukselle tarkastettavaksi ja pyysi Karlin mielipidettä.⁶⁶⁸ Karl sanoi, että sen kohtalo ratkaistaisiin vasta jouluna, kun hän itse antaisi Cygnaeuksen tai Snellmanin lukea sen. Wilhelm Bolin oli Karlin kirjeessä mainittu yksi kolmen hengen tuomariston, ”areiopagin” jäsenistä. Nervander huolehti, että Bolin – epäseurallinen älykkö – saisi lukea sen itsekseen.

Ensi ihastuksen mentyä kriittisimmät kommentit tulivat Nervanderilta uskotun ystävän oikeudella. Hänen syyskuun lopussa Saarijärvelle kirjoittamansa kirjeet ruotivat teoksen perusteellisesti, mutta kehuivat myös paljon. Kirjeistä muodostui Nervanderille oma prosessi ja hän johtui päätelmään, että hänen *Vid Anjala* -näytelmänsä oli oikeastaan kapea ja laihanlainen ja että *Pombal och jesuiterna* olisi suorastaan ansiokkaampi kuin *Daniel Hjort*. Karl vastasi Nervanderille 20-vuotissyntymäpäivänään 2.10.1863 ja jatkoi yksityiskohtia ja henkilöahmoja, kohtausten kuljetuksia tai lopetuksia koskevia kysymyksiä seuraavana päivänä. Bergbom kirjoitti omat kirjeensä suhteellisen vahvalla taiteilijan omanarvontunnolla, sillä hän tiesi laatineensa suuren käsikirjoituksen ja harkinneensa sen kaikki kohdat. Kirjoittamalla Euroopan historian keskeisestä kysymyksestä – kuuliaisuutta vaativan paavinkirkon ja valistuneen hallitustavan suhteista – Bergbom oli myös erittäin ajankohtainen, sillä kansallisvaltiot ja paavinkirkko olivat Euroopassa usein antagonistisessa tilanteessa.

Kirjeissään Karl suhtautui teokseensa tyyneydellä tietäen, että asioita voi ja täytyykin muuttaa, mutta pääasiat olivat kunnossa. Palautteen vastaanottajana hänen asenteensa oli professionelli. Myöntäen paljon Nervanderin kritiikistä hän kertoi osin jo pohtineensa tämän esittämiä ideoita, kuten olivatko dramaattisesti

666 EB → KB 21.09.1863/45:1:3/KBA/KiA/SKS.

667 ”[B]örjar jag mitt bref med en petition att du ingalunda, ens må tänka på låta Rooska truppen fuska bort din Pombal. Jag vet ej ännu om sagte trupp anländt hit, och har således ej den minsta aning om huru den är sammanlappad, men redan till följe af sitt gamla rykte, skulle jag aldrig låta den uppföra min fantasies första skötebarn. Låt det hellre hvila ännu något år, innan det slipper ut i verlden, än att låta klåpare och skojare introducera det på scen. Att du naturligtvis skall vara högst intresserad af att få se din pjes från scen, förstår jag nog, vänta dock hellre en tid, min egen gosse, och stäffa din längtan tills en ljusare dag randats för den dramatiska konsten här hos oss.” (EB → KB 02.11.1863/45:1:4/KBA/KiA/SKS.)

668 EB → KB 21.09.1863/45:1:3/KBA/KiA/SKS.

tehokkaat henkilöt riittävästi ”lihaa ja verta”. Teoksen pohjana oli ollut Pombalin elämää käsittelevä 12-näytöksinen alkuperäissuunnitelma.

Om Theresias slutscen vill jag ingenting säga. Den pinsamma uti min känsla af att finna den hafva likhet med [V. Hugos] Angelo [*Malipieri*] tycker jag, när jag nu läser igenom det, till och med gifva sig luft i några otherosianska, men deremot ganska thisbéska uttryck. När jag kommer hem i jul få vi öfverlägga om den mera. Du säger att Theresia ej riktigt är kött och blod. Men äro icke vissa qvinnofigurer (äfven man-, ehuru mera sällan), likasom ett idealiskt töcken omgäfvde dem, utan att de derföre äro mindre sanna. Tänk på Shakespeares Margaretha i Richard den III, Hebbels Margareta i Genoveva, Cygnaei Hexa [*Clas Flemings tider*], Wecksells Katri: är det ej som om de hade mindre kött och blod än vanliga menniskor och verkliga figurer äro de likväl.⁶⁶⁹

Jos muutokset näytelmässä olisivat kuin muuttujat laskuesimerkissä, kyseessä olisikin laskuesimerkki, sanoo Karl. Näytelmän tulevaisuutta hän mietti joulun aikana, annettuaan Cygnaeuksen tai Snellmanin ensin lukea sen. Yksi heikoista kohtauksista oli kirjoitettu muka vain, jotta Karl olisi voinut näyttää Florellille olevansa ahkerassa työnteossa.⁶⁷⁰

Karlin ja Jaakko Forsmanin välillä oli käyty kirjeenvaihtoa ruotsinkielisen kaunokirjallisen työn merkityksestä.⁶⁷¹ Jaakon kirjoitti kommentaarinsa muita myöhemmin. Hän kertoi yleisvaikutelmastaan ja innostuksestaan, mutta lupasi tutustua siihen vielä uudelleen, sillä ensimmäisessä lukuistunnossa hänen huomautuksilleen yleensä naurettiin tai ne vedettiin alas. Toiseen luentaan, Arkadia-seuraan hän ei halunnut kuitenkaan mennä. Tyyli ja rakenne olivat voimakkaita, ja ajoittain Jaakko oli hyvin otettu, hänen oli helppo samastua näytelmässä esitettyihin ajatuksiin, joten teos ylitti ilman muuta hänen odotuksensa.⁶⁷² Forsman

669 KB → E. Nervander 2.10. ja 3.10.1863/47:9:8/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

670 ”Sista scenen i andra akten känner jag på mig att är ohyggligt svag – felet är dock på sätt och vis ej mitt, utan Florells, den var nemligen ännu öfrig då han kom hit. På de första dagarna skref jag då ingenting, ehuru han stundeligen uppmanade mig. För att då slutligen göra honom tillfreds skref jag denna scen utan någon egentlig inspiration.” (KB → E. Nervander 2.10. ja 3.10.1863/47:9:8/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV. Tähän on Nervander liittänyt erillisellä lapulla kommentaarin: ”Skrefs utan ngn egentl inspiration, blott för att göra Fl. tillfreds med att se K.B. arbeta.” (Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV).

671 Esim. KB → J. Forsman 13.9.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

672 ”Jag tyckte ofta att tankar och känslor der uttryckta voro mina egna eller åtminstone med mina starkt befryndade [=sukulaisia]”. J. Forsman → KB 12.10.1863/51:9:3/KBA/KiA/SKS.

huomautti myös ateljeekritiikin ja ystäväpiiriilyistyksen vaaroista: kun ystävät ylistävät pilviin, ihminen jää kuvitelmiin ja sitten julkinen kritiikki teilaakin. Bergbomin vanhuuden päiviltä tiedetään kommentti *Pombalista*: ”romantisk fantasi”. Sillä ”nuorena hänellä oli sellainen fantasia, ettei voinut jättää kirjoittamatta draamoja.”⁶⁷³ Hän ei suinkaan halunnut omien näytelmiensä esittämistä kantaesitysten jälkeen.⁶⁷⁴

Saarijärvelle taas yksin jäänyt Karl kirjoitti Florellille heti 9.9.1863 päivätyn kirjeen, jossa hän kertoi lähdön jälkeisiä tunnelmiaan, haikeutta ja sekavia tunteita siitä, että edessä oli vielä kolme kuukautta maalla. Bergbom päätti, että tänä syksynä ei pitäisi enää kirjoittaa mitään, koska oli ”tullut Saarijärvelle oppimaan suomea eikä kirjoittamaan tragedioita.” Kirjoitusurakan jälkeen hän ehti viettää aikaansa Kirkonkylän Mannilassa ja apupappi Stenrothilla, jossa myös oli piano. *Hebridit*-alkusoitto kuulosti taas hyvältä.

Det var rätt roligt att litet dunka på tangenterna igen, ehuru jag fann att jag glömt mycket. Hos Adjunktens här finnes nemligen ett makalöst piano och som han i sin fördömelse af de sköna konsterna alldeles undantager musiken – underligt nog, ty dess motståndare hafva alltid påstått den vara den mest veklīga och förslappande bland alla konster – så har jag äfven spelat för ett mycket intresserat auditorium.⁶⁷⁵

Ruustinna Steniuksen kanssa Kolkanlahdessa Karl oli taas soittanut pianoa ja keskustellut *Hugenotit* -opperasta tehdyistä eri pianosovituksista ja niiden saatavuudesta. Paikalliset olot olivat rauhoittuneet, myös rovastin poika Axel Stenius oli palannut opintoihinsa Helsinkiin ja ehtinyt tehdä siellä lisää tuttavuutta Florellin ja Forsmanin kanssa.⁶⁷⁶

För öfrigt går här så allt sin jemna gång på Warwikko, som om den Florellskt-Pombalskt-portvinskt-åkerbärssylts-pankakerevolutionen aldrig skulle ens funnits till.⁶⁷⁷

673 Vihtori Laurilan muistiinpano Hjalmar Lenningin haastattelusta 11.6.1943/kuori 4/laatikko25/VLA/KiA/SKS.

674 Viime vuosinaan Kaarlo vastusti Finnen ja muiden suunnitelmaa elvyttää *Paola Moroni* hänen 60-vuotispäivänään. (EB → Jalmari Finne 7.9.1903/2:92/JaFiA/KA)

675 KB → J. Forsman 10.10.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

676 O. Florell → KB 17.10.1863/50:19:7/KBA/KiA/SKS.

677 KB → O. Florell 9.9.1863/47:7:6/KBA/KiA/SKS.

Karl oli alkanut käydä luomistyön jälkeistä reflektiota ja pohtia, mitä oli kirjoittanut ja miksi. Hän alkoi nähdä työnsä puutteita ja odotti ystäviltään pieniäkin kommentteja. Bergbom retkeili viikon ajaksi erämaahan (ödemark) yhden Warvikon veljeksensä uudisraiviolle, ja tämä vierailu heijastui sitten lähivuosien kertomuksiin ja novellisuunnitelmiin.

Jag får lof att hålla mig mycket inne, ty mina vanliga promenadstigar i skogarne äro till följe af det uthållande regnet så genomblötta, att det är omöjligt att länge vandra uppå dem. Jag har beslutat att denna vecka göra en liten utflykt inåt ödemarken till en gård der jag har en bekant bonde, en af min värds söner, hvilken gift sig och anlagt eget hushåll. Jag beger mig dit i Fredag, sedan jag erhållit posten och tidningarna från Helsingfors d.v.s. Fredag eftermiddag och återvänder följande Thorsdag. Det är fullkomligt aflägsset, djupt i ödemarken, fast det ej är mer än 2 ½ mil härifrån. Natur omgifningarna der äro hemliga och jag tänker riktigt njuta af den högtidligt svårmodiga höstens skönhet derstädes. Men något bref ifrån mig nästa vecka har du derigenom ej att förvänta, ty som gården är mycket aflägsen, är det troligast att jag ej kan med något bud skaffa fram mina bref till Befallningsman Hertzens gård, derifrån Saarijärvi posten beger sig af till Jyväskylä.⁶⁷⁸

Samaan aikaan Helsingissä Nervander jatkoi kirjallista toimintaansa. Pohjalaisen osakunnan lehdessä häneltä oli *Sampsan Pellervoisessa* 27.9.1863 optimistinen kirjoitus valtiopäivien johdosta. Nervander pohti myös poliittista tilannetta, vanhana ”republikaanina” hän muistutti, että samalla kun jossain juhlassa ylistettiin Suomen suuriruhtinasta, samalla ylistettiin Puolaa sortavaa hallitsijaa. Nervanderin mukaan ylistäjä ”ei ansainnut suomalaisen nimeä.” Nervander pysyi siis kriittisenä ja kapinallisena keisariin nähden.⁶⁷⁹

Seuraavassa *Sampsan Pellervoisen* numerossa 11.10.1863 ilmestyi novelli *Tjurfäktningen* (Öfversättningen fr. Franskan af K. J. B.), joka jatkui vielä seuraavassa numerossa 18.10. Ruotsintaja K. J. B. on osakunnan jäsenluettelon kannalta yksiselitteinen merkintä. Aihepiirinsä ja tyyliinsä kannalta värikkään ja dramaattisen härkätaistelukulkueen sekä areenataistelun kuvaus inspiroi juuri

678 KB → J. Forsman 13.9.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

679 *Sampsan Pellervoinen* 27.9.1863/Fa2/PohjO/ms/KK.

Bergbomia käännöstyöhön.⁶⁸⁰ Hänen on täytynyt tehdä se lehdelle täytemateriaaliksi jo ennen Saarijärvelle lähtöään. Siihen ei ole viittauksia kirjeissä. *Samps Pellervoinen* julkaisi 8.11.1863 myös arvoitukselliseksi jäävän kirjoituksen ”Om Pelle och Calle” ja kirjoittajana ”en annan Calle”.⁶⁸¹

Lokakuun 10. päivältä Bergbomilla on kirjeessä elävä kuvaus kyntökilpailusta, lukkarinvaaleista ja erilaisista skandaaleista Saarijärveltä. Erakoksi ei tarvitse ryhtyä, sellaiseksi tulee väistämättä, kun koko Saarijärvi on ”erakkomaja.”⁶⁸² Luonto alkaa pukeutua valkoisen ”ruumisvaatteeseen,” mitä Karl vihaa.

I natt var det första gången frost – det vill säga vår vackra, färgskiftande, vemodiga höst är slut och naturen börjar redan sy på sin likbeklädning, den för mig så förhatliga hvita snö- och isdrägten. Med flyttfåglarna har jag skickat många helsningar; jag hoppas att de fört fram dem. Jag skref sist att alla arbeten här voro slutade – jag misstog mig. Potaterna äro till det mesta opptagna dock finnes det ännu litet kvar i jorden. Årsväxten har i allmänhet varit ganska tillfredsställande.⁶⁸³

Lokakuussa 20-vuotias Bergbom suunnitteli tulevaisuutta. Oman kielitaitonsa hän ymmärsi puutteelliseksi. Maaseutuväestö oli muutenkin vähäpuheista ja keskustelunaiheet harvat, koska maailmat olivat kaukana toisistaan. Suomen oppiminen ei voinut näin onnistua.⁶⁸⁴ Karl valmistautui urheasti olemaan toisenkin vuoden suomenkielisellä seudulla, mutta halusi mieluummin suomen kieltä

680 *Samps Pellervoinen* 11.10. ja 18.10.1863/Fa2/PohjO/ms/KK. Pohjalaisen Osakunnan jäsenluettelossa ei ole toista civistä nimikirjaimilla KJB. Kirjoitus yhdistyy ilman muuta Bergbomiin: se on dramaattinen, jännittävä, värikäs, se kuvaa ensimmäistä kertaa areenalle lähetettyjen härkien taistelua, suurta kulkuetta ja juhlaa, jossa Espanjan maakunnat olivat edustettuina. Se on kuin ikoninen kuva 1800-luvun kansallispukuisesta näytteille asetetusta sunnuntaikansasta. Kertomuksessa on jotain Karliä puhuttelevasta ”eteläisestä energiasta, kuumaverisyydestä ja dramaattisuudesta” yhtyneenä näyttäviin pukuihin. Mytologisten hahmojen mukanaolo novellin kuvaamissa kulkueissa ja näytösvaunuissa kertoi keskiajalta perytyvistä kirkkonäytelmistä (autos sacramentales). Bergbomin huumorintajuun on myös vedonnut novellin humoristinen tyyli, ranskalaisen kirjoittajan nokkeluus: ”ett förspel till Vulkanen triumf, Han inkomma på en vagn dragen af tjugo cykloper. Vulkan visade under sin purpurmantel en helt och hållet castiliansk gravitet som var fullkomligt ohomerisk och cykloperna hade mycket svårt att bibehålla sitt stora öga midt i pannan.”

681 Pakinassa viitataan kierrellen ja vihjaten, että yleensä ei pitäisi oleskella liikaa piikatytöjen kamareissa. Tällä kertaa siitä syytettiin Pelleä. Tällainen sisäpiirin teksti ei aukene ulkopuoliselle, mutta on kiinnostavaa, että Nervanderista käytetty lempinimi oli Pekka jo Röda Republikenin vuosina, ja koska ensimmäinen Calle varmaan viittaa Bergbomiin, kirjoittajana on ”toinen Kalle”.

682 KB → J. Forsman 10.10.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

683 KB → J. Forsman 10.10.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

684 KB → J. Forsman 19.10.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

käyttävään kaupunkiin, jossa olisi myös sivistyneistöä. Hän empi nyt Kajaanin ja Jyväskylän välillä. Se kertoo hänen vakavasta suhteestaan projektiin, Emelien ja Jaakon kannustukseen, mutta myös epätoivosta, oppiiko koskaan puhumaan suomea.

Jag har derföre tänkt tillbringa nästa termin i stad för att der få som jag hoppas bättre tillfälle att utveckla min språkkänedom. Men till hvilken – Jyväskylä eller Kajana. Snellman föreslog mig i våras den sednare staden och påstod der talades så allmänt Finska att man knappt fick höra Svenska, men jag har nu en hufvudstadsspanique för Kajana och som jag tror ej utan skäl. Deremot är Jyväskylä en litterär, musikalisk och liffig stad, som genom den mängd unga skollärare der finnas kunde för mig blifva en ganska angenäm ort. Jag har likväl hört berättas att Finska ej talas der allmännare i sällskapen. Jag har starkt börjat fundera på att vara här oppe äfven nästa år, fast nog blir det förfärligt. Jag har alltid haft och kommer alltid att hafva mycket svårt att lära mig tala språk. Redan mitt uttal smakar af det omöjliga.⁶⁸⁵

Marraskuun alussa Emelie antoi jo ohjeita paluumatkan varalle, huolehti joululahjat sukulaisiin ja kehotti hankkimaan yksinkertaisen lammasturkin.⁶⁸⁶ Päijännettä liikennöivä siipirataslaiva Suomi meni talviteloille jo lokakuun viimeisellä viikolla, ainakin vuonna 1865.⁶⁸⁷ Vuonna 1863 se on voinut toki yrittää vielä liikennöidä marraskuun puolivälin jälkeen. Matkustaminen maata pitkin Saarijärveltä Helsinkiin syysmärkiä teitä pitkin olisi ollut hankalaa. Olihan laivan jälkeen istuttava kärryissä läpi marraskuisen Hämeen, Vääksystä Vanajalle junaan. Saapuessaan Hämeenlinnaan 26.11.1863 Bergbom oli halunnut myös yöpyä siellä.⁶⁸⁸ Bergbom palasi Helsinkiin marraskuun viime päivinä 1863. Karl tai käytännössä Emelie lähetti asianmukaisesti joululahjoja Saarijärvelle. Vastaanottajissa suurinta kiinnostusta herätti Karlin tuore valokuva, jossa esiintyi etunojainen viiksekäs nuori

685 KB → J. Forsman 19.10.1863/180/JFoA/KiA/SKS.

686 ”Jag uppskjuter med att skicka dig strumpor, tills dess jag fått svar på min fråga om Minas och Warvikkos julklapper. Hvad du nödvändigt bör försöka att skaffa dig, är en fårskestulubb, så enkel och billig som möjligt, samt beklädd med simpelt hemväfvedt tyg. Jag tar för afgjort att du kan få köpa en begagnad sådan af någon bonde. Utan pels kan du naturligtvis ej reda dig på hemresan. Sak samma med en varm mössa!” (EB → KB 2.11.1863/45:1:4/KBA/KiA/SKS.)

687 Brummer 1916:268.

688 *Hämäläinen*, no 49, 4.12.1863 raportoi: ”Matkustavaisia Hämeenlinnassa, ”Marrask 26 pv kandidati Bergbom Jyväskylästä.” – J. A. Florinille KB kirjoitti vielä 15.11.1863 (vol. 1/FlöSA/ms/ÅAB)

mies. Joulukuussa 1863 otetusta valokuvasta hän tilasi pinon visiittikortteja, ja se on päätynyt tämän kirjan kanteen.

Saarijärveltä Bergbomille Helsinkiin on kirjoitettu kolme säilynyttä kirjettä. Yksi on August Varvikon hyvin kunnioittavin sanankääntein suomeksi kirjoitettu kirje:

En koskaan voi unhottaa Maisteriä sen ystävyiden tähden, jolla minua kohtelitte, joka oli minulle otottamatonta, jota en ollenkaan osannut toivoa niin korkeasti oppineelta Maisterilta, että alentaa itsensä halvimpain kansan jäsenten ystävyteen. Wai lieneekö se niin kuin ”tietoviisaat sanovat että ihmis-suvun pitää tuleman veljes suvuksi, kaikki ahkeroitseman samaa tarkoitusta”. Woipiko tämmöistä tulevaisuutta koskaan toivoa Suomen kansalla? ⁶⁸⁹

Vaikka Karlin ystävilleen kirjoittamat kirjeet sisälsivät pitkästyminen ja huvittunutta etäisyyttä Saarijärven ”kansan hahmoin”, on oletettava, että hänen käyttöksensä paikan päällä koko kesän on ollut sydämellistä ja kohteliasta, vilpittömän säätyläisidealistin luontevaa ja välitöntä huomaavaisuutta. Ystävyystyminen talon nuoremman sukupolven kanssa on kiinnostava piirre, joka on vahvistanut Varvikon nuorten tulevaa sosiaalista pääomaa. Senaattorille, veljille ja sisarille Saarijärveltä lähetetyt terveiset kertovat siitä, että tuttavuus oli peräisin jo vuodelta 1859, jolloin sisaruksia oli ollut mukana. Valokuvasta ja perustuslain suomenkielisestä versiosta kiitti K. E. Varvikko 30.12.1863:

Minä sain sen kirjan jonka minulle olitten jättänyt Mannilaan Perustuslaista joka oli mielestäni suurimmin lahjoa sillä minulla ei ollut semmosta kirjaa. Toinen vielä iloisempi lahja kun tuli oma kuvanne, jonka sain Warvikolla 27. p. tätäkuuta kun satuin siellä olemaan juuri kun se kirje tuli jonka sisällä se oli. Tässä on ikuinen muisto meille teistä joka ei koskaan katoa, joista molemmista lahjosta annan nöyryimmästi kiitokset. Ei tänne kuulu mitään entistä enempää, ei edes häistäkään velmiesteni ole tietoa, vaikka niitä yhnä siihen olen kiihottanut, saishan sillon edes tanssia, johon minäkin olen innokas kun harakka. Ei muuta tällä kertaa vaan terveisiä paljon Emmalta, Kallelta ja Idalta. Kalle on

689 August Varvikko → KB 19.12.1863/50:37:1/KBA/KiA/SKS.

vielä ollut Warvikolla. Ja ei nyt muuta vaan jääkää hyvästi, ja onnellista uutta vuotta, ja sanokaa terveisiä Isällenne veljillenne ja sisarillenne.⁶⁹⁰

Myöhemmiltä vuosilta, kesäkuulta 1867 on tallella Herman Varvikon kirjoittama hääkutsu, jota Karl ei ole voinut noudattaa. Sen sijaan Nervander kirjoitti, muistiinpanolapuissaan ja *Valvojan* kirjoituksessa, että yksi näistä, kenties erämaahan asettunut poika, asui pitempään Helsingissä Bergbomien luona.⁶⁹¹

Varvikossa, [– –] tunnollinen talonväki häntä hoiteli liikuttavan ystävällisesti. Hän kiintyi kovin erääseen talon nuoreen poikaan ja tämä viipyikin myöhemmin hänen kodissaan Helsingissä pitemmän aikaa. Mahdollisesti kävi hänen luonaan eräs toinenkin talollisen poika etäisestä talosta Saarijärven erämaasta, jonne hän syyskuussa meni viikoksi ”oikein nauttiakseen syksyisen luonnon ihanuudesta”, niin kuin hän helsinkiläisille ystävilleen kertoi.⁶⁹²

Kolmas kirje tuli joulunajan pappilasta neiti Laura Steniukselta, joka kainosti laajoin sanakääntein kiitti nuorta miestä valokuvasta. Hän kertoi myös, miten Roschierin tädit kirkonkylästä halusivat tulla käymään ja katsomaan Bergbomin valokuvaa. Laura-neiti pahoitteli omaa oikullista ja epäkohteliasta käytöstään kesällä, kiitti Rafaellon maalausta esittävästä kuvasta ja nuoteista. Ja jos Lauran ja Karlin välillä on ollut jokin ”kadonnut illuusio”, olisivat he kuitenkin jatkossa ystäviä.

isynerhet, som jag uppriktigt måste tillstå att jag gjort mig mindre förtjent af Er godhet, genom mitt ofta nog nyckfulla och kanske mindre artiga sätt emot Er. – Att jag dock mycket ångrat det – i synnerhet allt sedan den tid då jag bättre lärde mig känna Er – derom ber jag Er vara öfvertygad. Var säker derom bästa Herr Bergbom, att jag är Er oändligt tacksam både för allt besvär Ni gjorde Er med att anskaffa de Noter vi

690 K. E. Varvikko → KB 30.12.1863/50:39:1/KBA/KiA/SKS.

691 ”Vid I. en af sönerne erhöil han snart en fästa han sig mycket och emottog senare af denne ett långt besök i sitt hem i Helsingfors af denne, skulle jag tro af samme yngling eller möjligen af en annan gosse från en gård mycket aflägsen gård, i vildaste ödemarken i Saarijärvi, dit han i september 1863 begaf sig på någon vecka ”för att riktigt njuta af höstnaturens skönhet”, skref han upp gaf han. (Nervanderin muistiinpanot, Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV)

692 Nervander 1906a:413.

önskade oss – som ock i synnerhet för det Ni tillsänder mig Ert porträtt, hvilket icke var mindre välkommen en Rafaëls. – Denna Er gåfvan ger mig anledning att hoppas att den ”försvunna Illusionen” – Ni minns väl? – dock qvarlämnat en liten återstod af vänskap – ty i alldeles motsatt fall hade Ni väl ej velat gifva Ert porträtt åt mig.⁶⁹³

Kesän kirjeissä ystävilleen Karl ei kertaakaan ollut maininnut neiti Laura Stenius, joten ”illuusiot” luultavasti olivat hyvin yksipuolisia. Juhannusiltana Karl oli paennut pappilasta erityisen nopeasti.

Karlin tullessa Helsinkiin marraskuun lopussa Arkadiassa esiintyi J. P. Roosin teatteriseurue, jonka suursatsaus joulun välipäivinä ja uuden vuoden aikoihin oli Offenbachin *Orfeus [i Underjorden]*. Se oli hyvin harjoitettu ja esitettiin peräti 7 kertaa. Monta kuukautta maalla oleskellut 20-vuotias Karl kävi Helsingin teattereissa epäilemättä monta kertaa.

Mitä muuta Karl ehti tehdä Helsingissä ollessaan? Ainakin hän on tutustunut Runebergin uutuuuteen, *Kungarne på Salamis*, Troijan sodan jälkeiseen Kreikkaan sijoitettuun draamaan, joka käsitteli kahden eri sukuhaaran oikeutta hallita Salamiin saarta. Suomen kielen harjoittaminen erityyppisissä kirjallisissa töissä näytti olevan ”koulutuksellisesti ajankohtaista.” Karl yritti käyttää suomen kieltä ja tehdä näytelmäsuomennoksen. On mahdollista, että hän on yrittänyt kääntää Goethen näytelmää *Sisarukset*, ainakin Jaakko Forsman 4.3.1864 mainitsee tarkistavansa Karlin käännöstä. Ruotsinnosta ei olisi tarvinnut tarkistaa, joten se lienee ollut Karlin yritys suomentaa.⁶⁹⁴ Teksti ei kuitenkaan ole ollut käytössä edes sillä ainoalla kerralla, kun Suomalainen Teatteri 13.11.1872 näytteli Goethen *Sisarukset*. Suomentajaksi on tuolloin merkitty F. W. Rothsten – ehkä Karlin suomennos oli vuosien aikana hävinnyt jonnekin.⁶⁹⁵

Joulun 1863 Bergbomin perhe vietti vielä Ritarikatu 6:ssa. Emelie täytti helmi-kuussa jo 30. Elisabeth eli Betty seurusteli tiiviisti vapaaherra Gösta von Troilin kanssa, suorastaan niin intensiivisesti, että heitä oli kesällä pitänyt ”vartioida”.

693 Laura Stenius → KB 27.12.1863/50:34:1/KBA/KiA/SKS.

694 ”Tähän aikaan oletkin ollut mielessäni aivan yhtenä, sillä minä olen läpikäynyt ”die Geschwester”. Se on erinomaisen kaunis ja ihana kappale. Olen siihen oikein ihastunut. Saksalaista alkuperäistä teosta en ole vielä katsonut. Minä olen vaan sinun käännöksestä ihastellut sitä.” (J. Forsman →KB 4.3.1864/51:462/KBA/KiA/SKS.)

695 Suomalaista Teatteria koskevat tekniset faktatiedot, näytelmien alkuperäiset nimet, ensi-illat, uusinnat ja suomennokset otettu EAH4:n luetteloista, ellei toisin mainita. Nya Teaternin ohjelmistotiedot pääsääntöisesti Lüchou 1977.

Vanhin veli Leonard palveli Venäjän armeijan 2. meriekippaasissa, komennettuna kukistamaan Puolan kapinaa Liettuassa Vilnan alueella. Kapina oli sissisodan tyyppistä ja miehitysvallan upseerien kannalta turhauttavaa, vailla gloriaa ”eläimistyttävissä olosuhteissa”, kuten Karl myöhemmin sanoi. Ossian-veli oli syksyllä aloittanut insinööri-opintonsa Pietarissa, Atte eli Axel kävi vielä Yksityislyseota Mikonkadun ja Kaisaniemenpuiston kulmassa. Isä, senaattori kirjoitti syksyllä 1863 raporttiaan koppivankilajärjestelmän edullisuudesta. Muiden perheenjäsen-
ten tilanne oli ennallaan. Seuraelämää ja tanssiaisia oli, esimerkiksi helmikuun alussa 1864 Sinebrychoffin suuret tanssiaiset, jotka tasoltaan vertautuivat vain kenraalikuvernööri kreivi von Bergin alkuvuosien tanssiaisiin.⁶⁹⁶ Saarijärven syksy oli estänyt Karlia osallistumasta mihinkään valtiopäiviin liittyviin seura-
piiritapahtumiin.

Aleksis Stenvall asui joulukuusta 1863 alkaen kevääseen 1864 senaattorin-
leski, vapaaherratar Wilhelmiina Mellinin luona tarkoituksena saada *Kullervo*
muokattua ja kirjoittaa uutta näytelmää. Edesmennyt vapaaherra Mellin oli ollut
varapuheenjohtaja Senaatin oikeusosastossa, siinä jossa Johan E. Bergbom oli
jäsen.⁶⁹⁷ Isä Bergbom on voinut olla välittäjänä, varsinkin jos Jaakko Forsman,
Emelie ja Karl ovat pyytäneet apua Stenvallin asunto-ongelmaan.⁶⁹⁸ Käytännössä
Emelie Bergbom on voinut sitten hoitaa Stenvallin asuntoasian rouva Mellinin
kanssa, niin että Stenvall pääsi mahdollisimman arvokkaaseen kortteeriin.⁶⁹⁹
Sellainen asunto myös nostaisi Stenvallia esittelykelpoiseksi Helsingissä, mi-
käli Stenvall tekisi jotain avioitumiseen tai perheen perustamiseen viittaavia
liikkeitä. Emelie muutenkin osallistui kaikkiin Fredrik Cygnaeuksen ideoihin
projekteihin varattomien, mutta suomalaisuuden asialla olevien taiteilijoiden
tukemiseen. Karl tunsu Stenvallin Cygnaeuksen luennoilta syksyltä 1859 ja sitten
Nervanderin kautta.⁷⁰⁰

Kevään 1864 aikana Emelien tehtäväksi tuli etsiä myös itse senaattorin per-
heelle uusi asunto. Kaupungin vuokra-asuntoja koskeva virallinen muuttopäivä

696 EB → KB 19.2.1864/45:1:6/KBA/KiA/SKS.

697 Viljo Tarkiainen 1916:121 ja Hannes Sihvo 2002:155.

698 Sihvo 2002:155.

699 Sitkeänä elänyt huhu keskenään samanikäisten Emelie Bergbomin ja Aleksis Stenvallin rakastumi-
sesta, tai sympatian tuntemuksista voisi olla ollut mahdollinen parhaiten juuri tässä elämänvaiheessa. Sten-
vallin ja Karlin seuraavana syksynä alkavaa läheisempää kontaktia edesauttoi Emelien toiminta. Augustan
kuvauksissa Stenvall istui myöhemmin Bergbomien eteisessä, odottaen Karlia. (ks. Sihvo 2002:201–202)

700 Tai viimeistään, kun Karlin paras kouluaikainen ystävä J.A. Florin oli voittanut [Kaarlon bul-
vaanina tai omana itsenään] samassa näytelmäkilpailussa Stenvallin kanssa maaliskuussa 1861. Ajatus
yhteisestä karonkasta tuntuu loogiselta.

oli kesäkuun alku. Hän etsi lehtien vuokrattavien huoneiden palstoilta ja kyseli kaikilta tuttaviltaan. Ritarikadun talo oli siirtynyt prof. K. F. von Willebrandtin omistukseen edellisenä keväänä, ja tämä halusi muuttaa siihen itse. Bergbomit eivät muuttaneet omasta tahdostaan tai sitten talo oli myös turhan suuri ja kallis pienentyvälle perheelle.

Hvad kan dessutom en sådan menniska som jag förnimma, som sen du reste knappt varit utom dörren och hvars tankar nästan uteslutande hvalft sig kring ”Rum att hyra”. Det är det första jag ser efter i tidningarna, och det första jag frågar, de personer jag träffar, om icke dess mindre äro vi ännu utan rum för nästa år, och denna våning är redan uthyrd.⁷⁰¹

Kirjallinen kevät Jyväskylässä 1864

Karlin projekti ”tulla suomalaisiksi kirjailijaksi” vaati lisää oleskelua suomenkielisessä Suomessa. Jyväskylästä oli kehittymässä Päijänteen vesiliikenteen myötä merkittävä kaupunki, jossa myös kauppiaiden kannatti puhua suomea. Alkuun kaksikieliseen ylä-alkeskouluun oli perustettu lukioluokat ja niin suomenkielinen oppikouluopetus sai alkunsa Jyväskylässä. Opettajaseminaarin toiminta Jyväskylässä alkoi syksyllä 1863 ja toi sinne lehtoreita, jotka ammattinsa puolesta suuntautuivat suomen kielen edistämiseen. Ensimmäisten suomenkielisten oppikirjojen tekijöitä ja kirjapainoja tarvittiin. Tyttökoulu sai alkunsa pari vuotta myöhemmin.

Bergbomista ei ollut siis huono ajatus lähteä ”Suomen Ateenaan” – vaikka tätä nimitystä aikalaiset tuolloin vielä käyttivät leikillisessä mielessä. Forsman korosti miten tärkeää on hankkiutua oppineiden piiriin Jyväskylässä ja pelkäsi vain, ettei siellä puhuttaisi vielä tarpeeksi suomea.⁷⁰² Nervanderin mukaan Bergbomin oli tarkoitus ”där forcera sina studier i finska språket och erhålla prägeln på fulländad vitter stil.” Säätyläiskirjailijalle kuului siis ”viimeistelty kirjallinen tyyli.”⁷⁰³

701 EB → KB 19.2.1864/45:1:6/KBA/KiA/SKS. Helmi Krohn (1917:44) viittaa upseeri-esikoispojan tekemisiin suuriin velkoihin, todennäköisesti pelivelkoihin. Bergbomien muutto Kirkkokatu 3:een vuoden 1864 aikana johtui Pihlflychtin talon joutumisesta toiseen käyttöön. Senaattori-isän rahavaikeuksiin viitataan kirjeissä vasta keväällä 1865.

702 J. Forsman → KB 8.2.1864/51:9:4/KBA/KiA/SKS.

703 *Valvojan* toimituksessa Nervanderin teksti koristettiin muotoon: ”kiirehtiäksensä suomen opinnoitansa ja ehkä saavuttaaksensa kunniakirjan suomalaisena stilistinä”. Nervander 1906a:414 (*Valvoja*) sekä EN:n muistiinpanot kirjoitusta varten/Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV.

Karl matkusti tammikuun lopulla, ensimmäiset kirjeet ovat helmikuun alusta 1864. Junassa hän oli saanut olla rauhassa ja puhunut ranskaa (”förstås!”) venäläisen upseerin kanssa. Hämeenlinnasta hän oli jatkanut suoraan menemättä kaupunkiin, sanoo ”tietysti jalkojaan paleltaneen”. Reitti kulki Hämeenlinnasta Asikkalaan tai Anianpeltoon, mistä reellä rantaa pitkin tai talvireittejä yli jään.

Föröfrigt erbjöd mig naturen, som jag aldrig förr riktigt sett i vinterskrud så många ämnen till betraktelser att jag ännu ej på någon resa varit så intresserad af sjelfva färden. I går på förmiddagen anlände jag till mitt Tomi der jag är så Ovidiskt stämd som möjligt.⁷⁰⁴

Jyväskylässä Bergbom asui 40-vuotiaan lyseon lehtori Georg Weilin’in luona. Tällä oli takanaan opintoja Kasanin yliopistossa, minkä jälkeen hän asettui Jyväskylään 1858 ylä-alkeiskoulun (oppikoulun) venäjän opettajaksi. Kuten muutkin Jyväskylän lehtorit, Weilin hankki lisäansioita ja osallistui liiketoimintaan perustamalla kustannusliikkeen ja kirjapainon lehtori Göösin kanssa.⁷⁰⁵ Weilin oli vuokrannut talon vastapäätä Jyväskylän uutta kirkkopuistoa, Kauppakadun nykyisessä numerossa 25.⁷⁰⁶ Viereinen oli kaupunginlääkäri Woldemar Schildt-Kilpisen talo, kaupungin huomattavimpia, jossa kandidaatti Bergbom myös vieraili. Seminaarinmäen tiilirakennukset nousivat vasta 1870 – 80 -luvulla. Karl koki Weilinin persoonan tungettelevana ja esitti varauksellisia huomautuksia, kunnes tottui ja alkoi päästä seuraelämään osalliseksi.⁷⁰⁷ Karl kaipasi omaa rauhaa, mutta suomen kielen takia hänen täytyi sietää Weiliniä. Karl oli kieliongelmassaan avomielisempi Otolle kuin Jaakolle.

704 KB → J. Forsman 2.2.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

705 Matrikkeli tiedot lyseon opettajista *Jyväskylän lyseo 1858–1908*.

706 Valjakka 1971:262. Weilin & Göösin kirjapaino avattiin samassa talossa 1881.

707 ”Lektor Weilin, som är min värd, är en menniska, men hvilken jag ej det minsta kommer att sympathisera. Han kunde dock vara bra ifall han ej vore så familier af sig att jag aldrig får vara i fred. Lyckligtvis springer det menniskor hos honom både bitti och sent, så att man derigenom kommer i tilfälle att tala Finska. Utaf seminarielärarne härstädes har jag träffat [uskonnonopettaja ja tyttökoulun perustaja Nestor] Järvinen, [lehtori] Göös och [musiikinopettaja] Hagfors. [Äidinkielenopettaja] Länkelä har jag sökt, men han var ej hemma. Studenten Tikkander [tuttu Helsingistä] har jag äfven träffat, som gjort mig alldeles nedslagen, genom sitt påstående att här i Jyväskylä ingalunda så allmänt talas Finska. Det vore fatalt om jag skulle haft lika mycket gagn af en vistelse i Helsingfors. – Jag har nu underhållit dig brevet igenom med Jeremiader – förarga dig dock ej deröfver. Det är så min natur. Den allra minsta motgång kan göra mig handlöst nedslagen, men sedan jag har något fått sansa mig är allt bra igen.” (KB → J. Forsman 2.2.1864/180/JFoA/KiA/SKS.)

Min värd, lektor Weilin, har just ej heller någon förmåga att upplifva ens nerstämda lynne. Han är nära nog odräglig – en verklig typ för en rysk språklärare. Det värsta är att jag ej kan hålla honom på distans, utan får lof att tåla hans familiarité för den präktiga Finska han talar.⁷⁰⁸

Toimettomuuttaan ja ikäväänsä Bergbom valitti huumorilla Otto Florellille ja sitä, miten pettynyt hän oli kun ensimmäisessä postipaketissa olikin vain isotäti Roschierin lähettämiä Saarijärven Mannilaan unohtuneita nenäliinoja – krooninen unohtelija sai postia.⁷⁰⁹ Seminaarin ”komeisiin opettajiin” hän odotti tutustuvansa parhaiten liittymällä viikoittain kokoontuvan laulu yhdistyksen toimintaan. Edessä olivat myös kelkka- tai reki ajelut, ”slädparti”, johon hän aikoi osallistua. Pianon hän sai vuokrattua.⁷¹⁰

Asetuttuaan kaupunkiin hän kirjoitti 15.2.1864 heti värikkään kuvauksensa Nervanderille, kertoo esiintyneensä jo kavaljeerina, oppineena, maailmanmiehenä ja huomattavana taiteilijana, jolla silti oli tavaton ikävä Helsinkiin.

Käre Emil. Me voila dans Chyvaisqulait – det är uttydtd, jag har nu änteligen efter resor, in- och utpackningar, visiter, slädpartier, konserter o.s.v. o.s.v. kommit ungefär i ro här i Finlands Athen. Jag har nu börjat finna mig i mitt öde – ej det lättaste, när man betänker att dertill åtgått två veckor. Jag har introducerad mig med alla möjliga älskvärda egenskaper uti sällskapslifvet – såsom en elegant caballero (på ett slädparti), grundlig lärd (jag disputerade i två runda timmar om concordieformeln med stadens högkyrkliga parti), stor verldsman (jag har undergått storartade examina om balerna i H.fors), en eminent konstnär (jag har biträdt på en konsert) – kort sagdt såsom ”en ande utrustad med alla möjliga fullkomliga egenskaper.” Jag har dock under tiden haft gräsligt tråkigt och ordentligen trånsjukats till Helsingfors.⁷¹¹

Melankolia oli ensin estänyt Bergbomilta hänen tuoreen *Belsazzar* -kertomuksensa edistämisen. Sen piti tulla kevään 1864 promootioksi valmistuvaan *Jou-*

708 KB → O. Florell 5.2.1864/47:7:8/KBA/KiA/SKS.

709 Karlin hajamielisydestä tai haaveilevaisuudesta tuli opiskeluaikoina hänen tavaramerkkinsä ystäväpiirissä ja se selittää Emilien kirjeenvaihdossa esiintyvän loputtoman muistuttelun käytännön asioista.

710 KB → O. Florell 5.2.1864/47:7:8/KBA/KiA/SKS.

711 KB → E. Nervander 15.02.1864/47:9:9/kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV. Suom. osin Nervander 1906a:415.

kahainen -julkaisuun. Vaikka määräaika oli mennyt umpeen, hän oli suomeksi saanut aikaan vain pari pientä ”lyriska bitar” – eli runon tapaisia, suorasanaisia, ”ej likväl i bunden [form]”; samantapaisia novellisatuja kuin Nervanderin.⁷¹² Hän eläytyi syvästi romanttisiin balladeihin ja kohtalotarinoihin.⁷¹³ Niitä hän aikoi kirjoittaa lisää ja lähettää sitten Forsmanille kielentarkastukseen, jotta ne kel-paisivat *Tellervoon*.⁷¹⁴ Bergbomin suomenkielinen toiminta oli siis Forsmanin ja B. F. Godenhjelmien kielentarkastuksen varassa.

Neljän novellisadun ruotsinkielisiä aihioita tai pienoispaloja on säilynyt Nervanderin arkistossa. Yksi niistä, *Ljuset i ödemarken* on mukana niissä, jotka Bergbom pari viikkoa myöhemmin ilmoitti lähettävänsä Jaakko Forsmanille. Silloin hän sanoo kirjoittaneensa kahdeksan vastaavaa, mutta lähettävänsä vain neljä ja ne suomeksi. Hän kehui, että Nestor Järvinen Jyväskylässä katsoi niitä eikä löytänyt paljonkaan virheitä.⁷¹⁵ Bergbom lähetti samat Nervanderille ruotsiksi ja luettaviksi Arkadia-akatemiassa tai esiteltäviksi Pohjalaiselle osakunnalle *Sampsa Pellervoisessa*. AteljEEKRIITIKOLLEEN Karl antoi myös tarkimman selityksen niistä:

Jag har inalles skrifvit 8 sådana skizzer, men vid genomläsningen strök jag likasom Byron [– –] ut hälften, så att endast 4 återstå, få se om Ni i Akademin fortsätter mitt verk och stryken ut äfven de återstående. Ville du nemligen, ifall du ej tycker de äro alltför skräpiga, läsa upp dem på Arkadien. Den första af dem påminner kanske litet om ”Vargspår i skogen”. [= EN:n tekstejä] Du får dock ej anställa någon jämförelse mellan dem, ty mitt stycke skulle alltför mycket lida deraf. 2.an är kanske den bäst utförda, fast den kanske lider af trivialitet. I 3 och 4 tycker jag är grundidén poetisk. De hade likväl bordt blifva behandlade i en kort, kraftig balladform – hvilket jag, när jag fick lof att hvarje mening kämpa mot språket, omöjligen kunde.⁷¹⁶

712 Tällä viitataan Nervanderin tekstiin, joka julkaistiin *Sampsa Pellervoisessa* Nr 9, 7. Febr 1864/Fa2/PohjO/ms/KK. Novelli *Vargspår i skogen* on ilman nimimerkkiä, mutta siihen on lisätty ”Emlekyl.” Helmikuun alussa julkaistun novellisadun on Nervander ehtinyt näyttää Karlille ennen tämän lähtöä Jyväskylään.

713 KB → E. Nervander 15.02.1864/47:9:9/kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. ENA/SMMYA/MVA/MV.

714 Fennica ja Arto -tietokannat eivät tunne tämännimistä julkaisua vielä 1860-luvulta. Vuonna 1891 samanniminen Godenhjelmien toimittama artikkelikokoelma on julkaistu. Ehkä sellaista vasta suunniteltiin.

715 KB → J. Forsman 29.2.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

716 KB → E. Nervander 3.3.1864/47:9:10/kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. ENA/SMMYA/MVA/MV.

Bergbomin kirjallista toimintaa analysoinut Vihtori Laurila tunsi nämä neljä tekstiä ainoastaan toverien antaman lausunnon perusteella, sillä Nervanderin valtava arkisto selvitettiin vasta 1930-luvulla; siellä ne ovat alkuperäisinä.⁷¹⁷ Laurila tuomitsi ne kirjalliselta arvoltaan jäljittelyn jäljittelyksi, mutta niillä on silti kiinnostavuutta taiteilijanalun sielunmaiseman kuvana.⁷¹⁸ Bergbom itse varoitti Florellia, että 3. ja 4. ovat liian romanttisia ja niissä tuntuu vahvana ”die blaue Blume”, romantiikan sininen kukka.⁷¹⁹ Biografille ne kertovat Karlin pyrinöstä, romantiikan topoksista ja niiden keinotekoisuudesta Suomen maisemissa. Myös Karlin ”henkilökohtaiset teemat”, kuten miehen ja naisen välisen rakkauden toteutumattomuus yhdistyvät näissä Saarijärven kokemuksiin puettuna konventionaalisiin kirjallisiin formaatteihin. (LAATIKKO 2-I.)

2-i Neljä aihetta novelliksi keväällä 1864

Bergbomin neljästä novellin aiheesta kaksi on yltyölyyriisiä, kuten kukkien ja sadepisaroiden suhdetta kuvaava tunnelmapala (2. *Regndroppen*) tai itämaiseen tunnelmointiin kirjoitettu haavekuva (3. *Drömmen*). Suomi ja Saarijärven syksyiset kokemukset heijastuvat kahdessa muussa. (1.) *Ljuset i ödemarken* -aiheessa metsien kuvaus sisältää luonnon salaperäisenä ja uhkaavana elementtinä. Iloinen poika kulkee metsän läpi, syksyn kaipuu ja surullisuus valtaavat rinnan. Salaperäinen valo näkyy erämaassa, mutta sammuu. Kauhusta – hyvin teatraalisesti – nuorukainen kaatuu maahan, ”han minnes sin mor, sina systrar, sitt hem. Det är som vore han redan död sedan hundra år och läge i mullens kalla sköte.” Hän näkee kuitenkin vielä tähden – kuin Wolfram *Tannhäuserissa* – ja ymmärtää, mitä kuolema erämaassa merkitsee. Metsään sijoittui kaipuu ja houkutus, mutta metsä tuotti myös mielentilan, jossa yhteys syvimpään itseän aukeni ja jossa jokin syvä pelko purkautui kauhuksi ja kokemukseksi siitä, että oli ollut ”död sedan hundra år”. Pohjaksi voi tulkita jonkin kokemuksen Saarijärveltä, sekä syvän koti-ikävän, äidin ikävän ja perheen ikävän.

Neljäs luonnos (4.) *Nybyggaren* on saanut herätteensä yhden uudistaloa raivanneen Varvikon pojan olosuhteista, mutta mystisin maustein. Aution erämaan ja sen Haltian rauhaa häiritään, mistä seuraa rangaistus.

717 Luonnosten ruotsinnoiset ovat laatikossa: Emelie ja Karl Bergbomia koskevaa aineistoa, Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV.

718 Vuonna 1927 Vihtori Laurila pro gradussaan ei vielä tuntenut näitä Nervanderin järjestämättömän arkiston tekstejä, vaan luuli, että niistä on säilynyt vain nimet ja toverien arvostelu. Laurila (1927:93–94) tuomitsee ne taiteellisesti eikä artikkelissaan (1934) edes mainitse näitä.

719 KB → O. Florell 29.2.1864/47:7:9/KBA/KiA/SKS.

”Der hörs människosteg – der klingar människoskratt. Nybyggare hålla på att nersätta sig i den. Gossarne hugga träden och den raskaste står med yxan i handen vid den urgamla furan. Och ynglingen säger: ”snart skall här min stuga resa sig; det vill jag föra en dufva från byn, en blomma från dalen till min hemfågel, till min enda. Af dig, du höga träd, vill jag göra en bänk att sitta vid min dufvas, vid min hulda makas sida. Och raskt hugger han. Furan skakas och såsom en suck klingar derur en underbar röst: ”Du dödar mig men ej till kärlekslycka, nej till egen undergång. Den svarta kista af fyra bräder, i hvilken du skall nedskänkas i grafven – den skall vara gjord af mig. Förskräckt skyggar ynglingen tillbaka – i det samma slinter yxen, tränger sig in i hans röda kött, dricker hans varma blod. Blek och kall sjunker ynglingen till marken.”

Metsää kohtaan tunnettu pelko ei kuulosta saarijärveläisen uudisraivaajan omalta ajattelutavalta, vaikka perinteisiin kuuluikin ehkä hyvittää metsän haltioita korpeen raivattavalla asuinpaikalla. Loppu on selittämättömän dramaattinen: ”kirves kimpoaa kädestä ja osuu rintaan”. Asian voinee ymmärtää vain, jos ajattelee, että kirjailijan katse lepäsi metsää kaatavissa nuorukaisissa. Reippaan maalaispojan kuolema ja hänen vuotava verensä ovat myös eroottinen elementti. Kuoleva poika voi silloin jäädä unelmien kohteeksi ja kuvitteleva minä saa pojan avioliiton raukeamaan, onhan nainen (”kyyhkynen kylältä”) kilpailija homoeroottiselle mieskertojalle. – Myöskään *Drömmen*-aiheessa miehen ja naisen välinen rakkaus ei toteudu, kuten ei missään muissakaan Bergbomin kirjallisissa teoksissa.

Molemmat versiot olivat tulleet perille yhtäaikaa: ruotsinkieliset luettiin Arkadia-akatemiassa, joka 1864 toimi Kleinehin tiloissa Kauppatorilla ja suomenkieliset Pohjalaisessa osakunnassa.⁷²⁰ Nervander näki vaivan, että kirjoitti perusteelliset kommenttinsa näistä novellin aihioista ja oli suhteellisen ankara referoiden Arkadiassa käytyä keskustelua. *Valo erämaassa* ei kelpaa juuri mihinkään, se on siinä määrin ”huonosti kirjoitettu”. *Vesipisarassa* kirjailija hallitsee aiheensa, eikä juttu ole täysin vailla huvia ja kiinnostavuutta. *Uni* on muistuma Heinrich Heinen runosta ja usein toistuvasta aiheesta, ja olisi ollut hyvä, että se olisi tiiviimmässä

720 J. Forsman → KB 14.3.1864/51:9:7/KBA/KiA/SKS. Otto Florell oli hyvin innostunut ja kertoi että ne tullaan seuraavassa akatemian Kleinehilla pidettävässä tapaamisessa lukemaan suomen kielellä (O. Florell → KB 14.3.1864/50:19:10/KBA/KiA/SKS.) Arkadia-teatteri oli vielä varattuna J.P. Roos'in teatteriseurueelle.

balladimuodossa, samoin kuin neljäs ja viimeinen *Uudisasukas*. Sitäkään ei pidetty aiheensa puolesta kovin omaperäisenä tai hyvin käsiteltynä. Kotikyyhkyen ja muut epiteetit eivät oikein istu Suomeen ja myös syy, miksi uudisraivaajan pitää kuolla jää epäselväksi – hänen täytyi olla varmaan ”suuri rikollinen”. Palautteessa kehoitettiin kirjoittajaa tarkempaan havaintokykyyn kaikilla alueilla ja sanottiin myös, että luontokuvaukset ovat kuin draamoissa dekoratöörille annettuja lyhyitä ohjeita lavasteista. Luontokaan ei ole kirjailijaa sen enempää kiinnostanut.⁷²¹ Harjaantumista suomen kieleen neuvottiin hankkimaan käännöstyön kautta. ”Om han kände sig lockad att stränga sin lyra, så står ju honom det svenska språket ännu öppet, hvarpå han förstätt att nyligen dikta ett så godt och glänsande verk som Pombal.”⁷²²

Kevätkaudelta 1864 ei ole säilynyt Karlin kirjeitä kotiin, mutta vastauksissaan Emelie otti hyvin määrätietoisen ja päättäväisen kannan suomen opiskeluun. Suomen kieli oli Emelien projekti, ja se perustui tiettyyn pelkoon: ”muuten olemme kohta muukalaisia omassa maassamme.”

Mätte bara det afsedda målet vinnas; då betyder det ej så mycket om du ej har så utmärkt roligt. Du är ändå mer än lycklig, som får lära dig Finska. Man blir helt ängslig och beklämd om hjärtat, då man tänker att man inom några år, kanhända är en fremling inom eget land; om man då mera lefver.⁷²³

Myöhemmin keväällä Emelie kirjoitti valtiopäivien päättymisestä ja iloitsi siitä, että kotitarvepolton kieltävä laki lopulta hyväksyttiin säädöissä. Kanta vastasi kansallisen siveellisen kasvatuksen ohjelmaa.⁷²⁴ Helmikuun lopulla Jaakko Forsman vaihtoi omien kirjeidensä kielen ja alkoi kirjoittaa Karlille suomeksi:

Kiitoksia viime huvittavasta kirjeestä, joka kuvasi minulle elävästi Jyväskylän olot ja ylimysseuraa. Yhdessä kohden täytti se mun kuitenkin haikeilla tunteilla – Suomen Atänassa ei puhutakaan siis Suomen kieltä! – Tämä on monessa kohden surullinen asia, mutta erittäinkin on se sinulle ikävä seikka – sinä veikkoseni joka Suomen kielen tähden

721 *Några ord om "fyra skizzer" af K. J. Bergbom/50:19:14/KBA/KiA/SKS.*

722 *Några ord om "fyra skizzer" af K. J. Bergbom/50:19:14/KBA/KiA/SKS.*

723 EB → KB 19.2.1864/45:1:6/KBA/KiA/SKS.

724 EB → KB 18.4.1864/45:1:7/KBA/KiA/SKS.

olet heittänyt pääkaupungin huvitukset. Koko asia osoittaa velttoutta Jyväskylän ”societetin” äänenkannattajissa. Näyttää melkein kuin olisi Suomen kielen pakeneminen sieltä, missä ikinä sivistyksen valo viriää.⁷²⁵

Forsmanin reaktioita voi ymmärtää, sillä edellisen vuoden hän oli veljensä Yrjö Koskisen kanssa toimittanut *Helsingin Uutisia*, joka vuoden 1863 lopussa lakautettiin. Samassa Jaakko ilmoitti, että kyllä *Belsazar* ehtisi vielä *Joukahaiseen*, vaikka sen ilmestyminen oli epävarmoissa kantimissa.⁷²⁶ Forsman kantoi huolta Bergbomin suomenkielisestä kirjailijadebyytistä.

Muutoin käski N[er]v[ande]r kiittää kirjeestä ja pyysi vielä lisäksi sanoa, että voisithan hyvästi lähettää tänne Belzazarin vaikka maaliskuun loppuun saakka, sillä Joukahaista ei voida sitä ennen painattaa. Minä puolestani pidän Joukahaisen tyhjänpäiväisenä yrityksenä enkä luule että kukaan viitsii ottaa sitä kantaaksensa. Mutta jos päätät lähettää Belzazarin Joukahaiseen, niin voisithan antaa sitä suomeksi, kun sulla kuitenkin on jokseenkin pitkä aika sitä valmistaa. Minä mielelläni korjaan sitä kielen puolesta.⁷²⁷

Karl piristyi Jaakon kirjeestä, mutta vastasi ruotsiksi;

att jag svarar dig på Svenska bör du ej misstycka ty jag har försökt flere gånger att börja på Finska, men när man skall sitta och tänka ut de ytterliga obetydligheter man vanligtvis ihopsmörjer i bref – då vill man ej just få någonting ihop.⁷²⁸

Bergbom innostui siitä, että saa *Belsazarille* lisää aikaa ja ryhtyi maalikuun alussa työstämään sitä suomeksi. Karlin ensimmäiset ihastuneet kommentit suomen kielestä sisältyvät seuraaviin kirjeisiin:

du kan ej tro hvad det gör mig godt och hvad det ger mig nytt mod. Skrif äfven på Finska, ty då äro de mig om möjligt ännu kärkomnare än

725 J. Forsman → KB 19.2.1864/51:9:5/KBA/KiA/SKS.

726 J. Forsman → KB 3. ja 4.3.1864/51:9:6/KBA/KiA/SKS.

727 J. Forsman → KB 19.2.1864/51:9:5/KBA/KiA/SKS.

728 KB → J. Forsman 29.2.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

eljest – tills vidare får jag väl lof att begagna Svenskan, men snart skall jag väl så lätt röra mig i modersmålets sköna drag att jag åtminstone ej snafvar vid hvart steg.⁷²⁹

Vaikka opettaja kiitti, koki Karl kuitenkin suomenopintonsa vaikeina ja ääntämisenä kankeana.⁷³⁰

Seuraelämän suhteen hän näyttää kotiutuneen ja päättelee, että lehtori Weilinillä oli ollut suhde taloudenhoitajattarensa Evan kanssa. Perusteena tämän 'virnistys' ja emäntämäinen käytös, sekä "neiti Weilin" ilme/ulkonäkö. Seminaarin opettajatkin ovat lähes poikkeuksetta "todella komeita miehiä" (verkligen praktiga karlar).⁷³¹ Jyväskylää puhutti seminaarissa alle vuoden aikana kasvanut tyytymättömyys Uno Cygnaeukseen, joka oli järjestänyt itselleen liian itsevaltaiset oikeudet seminaarin opiskelijavalintaan. Maaliskuun alussa olivat myös *Belsazarin pidot* valmiina, siitä piti vain opettaja Järvisen tarkastaa kielioppivirheet, minkä jälkeen alkaisi vielä tekstin muokkaus.⁷³²

Odotan vähän sulta saada jonkun kaunokirjallisen kappaleen, sen mukaan mitä mulle joku aika sitten kirjoitit. Belizazar – tai mikä tuo pakkannallinen nimi nyt olikaan – makaako se vielä läkki-tötterössä? [=musketolpessa] Oikein odottamalla odotan sulta kirjeen. Kirjoita siis pian pyytää ystäväsi Jaakko.⁷³³

Belsazarin ruotsinnos häntä kyllästytti, sillä hän joutui tekemään sen kahdesti. Rahapula vaivasi ja hän laiskotteli. Karl suomensi jotain Runebergin novellia sekä suunnitteli Topeliuksen *Skärgårdsäventyr* -näytelmän suomentamista.⁷³⁴

Tärkein aktiviteetti Helsingissä oli tuhkasta nouseva uusi teatteritalon rakenushanke, tuo "Suomen kansallisteatteri," millä Forsman tarkoitti, että ruotsalaisten hallitsemana talo ei vielä voinut olla todellisesti kansallinen. Teatteritalo

729 KB → J. Forsman 10.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

730 "Under mina lektioner hos Järvinen går det långsamt, ty innanläsning tar nära nog största delen af timman. Mitt uttal är förfärligt. Han får ofta bråka långa stunder för att få mig att säga ut rätt något svårare ord. Det är skada att han ej hinner gifva mig flere lektioner än 4." (KB → J. Forsman, 29.2.1864/180/JFoA/KiA/SKS.)

731 KB → J. Forsman 29.2.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

732 KB → J. Forsman 10.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

733 J. Forsman → KB 3. ja 4. 3. 1864/51:9:6/KBA/KiA/SKS.

734 KB → J. Forsman 20.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS. *Saaristosta* tuli hänen suosikkinsa Suomalaisen Teatterin alkuvuosille.

oli arpajaisten ja seuraelämän hankkeiden kohteena, jopa Arkadia-seura oli uskaltanut ostamaan osakkeen uudesta teatteritaloyhtiöstä, millä taattiin pääsy yhtiökokoukseen. Karl puolestaan oli ehtinyt Jyväskylässä suunnitella seuranäytännön järjestämistä uuden teatteritalon hyväksi, mutta luopui, kun kuitenkin osakkeita oli myyty hyvin, eikä saatavilla ollut sopivaa salia. Jyväskylässä sivistyneistö oli saanut sivistyksensä ruotsiksi. Kaupungilla taas puhuttiin suomea, joten mitään suurempaa tarvetta sivistyneistön keskinäiseen suomen puhumiseen ei ollut. Ei ollut varsinaista vastustajaa, kun ei ollut puolue-elämää.⁷³⁵ Karl katui hetken sitä, ettei ollut jatkanut opiskeluaan maaseudulla, jossa hän ehkä olisi voinut oppia enemmän. Lukiolainen Muikku antoi tuomion Helsingissä toimivista suomen kielen auktoriteeteista.

en gymnasist Muikku som nära nog ej kan tala annat än Finska. Dessa förkasta i sina resonemanger nära nog alla nuvarande skriftställares Finska. Maiden ja Merien Takaa är full med fel, Koskinen skrifver endast sveticismer, Hannikainen eller Polén må man ej ens nämna. Till och med Ahlqvist har ingen nåd i deras ögon. Den enda de någorlunda gilla hvad språket beträffar är Herkules. Du kan lätt begripa hvad sådant skall uppmuntra mig, som ej ifrån barndomen lärt mig språket, då jag hör om litteraturens pelare att de ej skrifva Finska. Tro dock ej att jag är så enfaldig att jag lägger egentlig vikt på deras prat, att det för enskiljda stunder gör mig rätt mycket nedslagen, vill jag ej neka. Dina bref jaga dock bort allt tvifvel, som ännu då jag ej pröfvat egenteligen saken är onödigt.⁷³⁶

Bergbomin lapsirakkauden ilmentymänä voidaan pitää useita mainintoja neiti Kristin Nappan pitämästä lastentarhasta ja sen ”iloisesta tunnelmasta.”

Jag har några gånger varit äfven i barnträdgården – Mlle Nappas afdelning. Den nöjsamhet, den otvungenhet, den liflighet, som der existerade intogo mig särdeles. Flere små lekar och gymnastiköfningar, hvilka företogos under sång, voro utmärkt nätta att åse.⁷³⁷

735 KB → O. Florell 29.2.1864/47:7:9/KBA/KiA/SKS.

736 KB → J. Forsman 10.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

737 KB → O. Florell 29.2.1864/47:7:9/KBA/KiA/SKS.

Emelie pyysi kertomaan joskus lisää lastentarhasta tai neidistä itsestään, joutuihan ”perheenpää Emelie” suunnittelemaan Karlille sopivaa naimakauppaa, mutta häntä itseäänkin saattoivat kiinnostaa lastentarhat naiselle mahdollisena elämänurana.

Karlin kirjallinen kevät jatkui: hänellä oli mielessä jokin ”kyläkertomus.” Saarijärvellä käyntiäkin hän ajatteli useampaan kertaan: Augusta Roschier ja ruustinna Stenius kävivät Jyväskylässä ja pitäisivät ”suurena huomaavaisuuden puutteena” (förklarar sig högelingen markerade) mikäli Karl ei lähtisi käymään Saarijärvellä.⁷³⁸ Paluun Saarijärvelle hän voisi motivoida sillä, että Varvikossa saisi keskittyä maaseutuaiheen kirjoittamiseen ja varsinkin draamalliseen aiheeseen, josta voisi olla murhenäytelmäksi. ”Sinistä kukkaa ei tarvitse pelätä” mutta ”ylijännitetyjä henkilöahmoja” saattaa kyllä tulla. Jyväskylän soirée-ohjelmista oli kuvauksia, niissä piti istua jopa neljä ja puoli tuntia. Woldemar Schildt-Kilpinen järjesti illanvieton, jossa Bergbom oli Tikkanderin ohella ainoa herra keskellä ”sievän sukupuolen legioonia.” Muut herrat olivat hautajaisissa, joten hän sai yksin näytellä ”lammasta sutten keskellä.”

Bergbom onnistui järjestämään itsensä erääseen nurkkaan, jossa seminaarin musiikin opettaja neiti Soldahn oli viihdyttänyt häntä kiinnostavilla kuvauksilla monista Saksan musiikkifestivaaleista, joilla oli onnistunut vierailemaan.⁷³⁹

Hon påstod der bland annat att Finska bönder nära nog aldrig hafva bass utan endast tenorer finnas bland allmogen. En egen företeelse! Och tvärtemot hvad det vanligtvis är fallet. Såsom stöd anförde hon att i någon socken här (jag minnes ej mer hvilken) der man inöfvat allmogen att sjunga i stämmor i kyrkan hade psalmerna fått lof att arrangeras trestämmiga, just emedan det ej funnits alls baser, som skulle fyllt den fjerde stämman.⁷⁴⁰

Mutta oli Jyväskylässä pidetty myös haukotuttava illanvietto ilman tanssia, ohjelmassa vain M[onsieu]r Göösin esitelmä aivoista, kvartettisoittoa, Bergbomin esittämä lausuntanumero ja Mozartin sonaatti viululle ja pianolle.⁷⁴¹ Hänet oli

738 KB → O. Florell 14.3.1864/47:7:11/KBA/KiA/SKS.

739 KB → O. Florell ?.3.1864/47:7:10/KBA/KiA/SKS.

740 KB → J. Forsman 20.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

741 KB → O. Florell ?. 3.1864/47:7:10/KBA/KiA/SKS.

puoleksi pakotettu viihdyttämään seuruetta musiikilla ja lausunnalla.⁷⁴² Karl kaipasi kiihkeästi ulkomaanmatkalle, siksi häntä ärsyttivät seminaarin opettajien toistuvat kuvaukset osin valtion kustantamista pedagogisista opintomatkoista: ”kun olin Sveitsissä...”⁷⁴³

Bergbom kokeili *Pombalin* yhden kohtauksen suomentamista opettajalleen Järviselle, joka innostui ja ehdotti näytelmän ääneenlukua ruotsiksi. *Pombalin* luenta oli kirvoittanut läsnäolijoissa kysymyksen, miksei se ole suomeksi ja miksei siinä ole patrioottista aihetta.⁷⁴⁴ Kolme näytöstä luettiin, ja kuulijat lupasivat palata loppuihin kahteen myöhemmin. Kahteen viikkoon ei kuulunut uusia ehdotuksia ja asia jäi.⁷⁴⁵ Otto Florellille Karl oli ruotsintanut myös *Belsazarin*, jonka hän kehotti lukemaan Arkadia-akatemiassa. Karl oli siis aktiivinen tarjoamaan kirjallisia töitään näytille ja kuulolle.

Keväällä 1864 vietettiin Shakespearen 300-vuotisjuhlia. Schiller- ja Shakespeare-suomennoksia oli ilmestynyt ja Kaarlo Slöör, jonka *Macbeth*-suomennos keräsi kiitosta, julkaisi Shakespearen pienoiselämäkerran nimimerkillä Santala.⁷⁴⁶ Kaksi kohtausta *Macbethistä* julkaistiin lehdessä ja ne tultaisiin esittämään Shakespeare-juhlassa 23.4.1864, joka järjestettiin Ritarihuoneella.⁷⁴⁷ Bergbom Jyväskylässä ideoi myös, että Shakespearen 300-vuotissyntymäpäivänä voisi järjestää jonkin pienimuotoisen tapahtuman, esitelmän, kohtauksia tragedioista, Mendelssohnia jne. Suureellinen hanke tietysti raukesi, mutta erilaiset vuosipäivät inspiroivat Bergbomia teatterissa aina myöhemmin.

Suomenkielisen kirjallisuuden matala yleistaso herätti Bergbomin pettyneen huomion: Jyväskylässä saatavilla oleva suomenkielinen käännösvälikoima oli ”henkisiä tehdastuotteita”, hengellisen kirjallisuuden ”hurskautta ja halpahintaisuutta”, ”hengen kynttilänjalkoja” sekä ”maitoa tai hunajaa nälkäisille sieluille.” *Kantelettaresta* oltiin kovin vähän kiinnostuneita.⁷⁴⁸ *Maiden ja Merien*

742 KB → J. Forsman 20.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS. Karl oli tutustunut myös laulajatar Maconiin ja hänen mieheensä. KB → O. Florell ?. 3.1864/47:7:10/KBA/KiA/SKS.

743 KB → J. Forsman 20.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

744 ”Skulle jag ej kommit ihåg med hvad du tröstade mig i afseende å min opatriotiskhet så skulle det förargat mig.” (KB → J. Forsman 20.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.)

745 KB → O. Florell ?. 3.1864/47:7:10/KBA/KiA/SKS.

746 *Maiden ja Merien Takaa* 8/1864, 15.4.1864.

747 Kaksi numeroa aiemmin eli *M&MT* 6/1864. Sitä edellisessä numerossa oli kerrottu rautatievaunuihin sijoitetusta teatterista, joka Manchesterin ja Liverpoolin välillä esitti William Shakespearen näytelmää ”*Näin ilkeää akkaa kuritetaan.*”

748 ”Jag har häpnat öfver den otaliga mängd skröpiga andeliga fabriksvaror, som blifvit öfversatt. Som den andliga litteraturen dock är mig ett fullkomligt terra incognita, så har det ej dock varit utan ett visst

Takaa -kuvalehden toimitukselta eli Julius Krohnilta ei kuulunut mitään Karlin pikkunovelleista. Niitä ei siinä julkaistu, eikä kirjeenvaihdossa näytä niihin palatun – olivathan ne aivan liian naiiveja. Bergbom kirjoitti ensimmäiset säilyneet lauseet Aleksis Stenvallista, jolta oli ilmestymässä *Kullervon* korjattu versio ja jolle Bergbomit olivat talvella hankkineet asuntoa.

Kom ihåg att allt hvad du får höra om Kullervo skall du berätta åt mig; jag är så intresserad af allt som rör Stenvall alldeles som om vi vore gamla bekanta.⁷⁴⁹

Teatterirakennuksen korjaaminen Helsingissä on selvästi mennyt askelen eteenpäin, sillä kerrottuaan kiertävästä serbiteatterista Julius Krohn peräänkuulutti myös meille kotimaista teatterijoukkoa, jota tulisi rahoittaa, ei vain seiiniä ulkomaalaisille.⁷⁵⁰ Huhtikuun kirjeissä oli mainintoja Helsingin kuumeesta, jota Karl jo poti. Florell empi osallistumistaan promotioon, niin myös Karl. Mutta viimeinen säilynyt kevään kirje tai lisäliuska on lyhyt ja ytimekäs. ”*P.S. Jag låter promovera mig.*” Karl halusi palata Helsinkiin toukokuuksi promotioon.

Kevään 1864 promotiossa⁷⁵¹ Karl sai filosofian maisterin seppeleen ja sormuksen. Seppeleen sitojattarena hänellä oli sisarensa Emelie, joka veljensä daamina näin osallistui akateemiseen juhlaan. Juhlarunoilijana oli Fredrik Cygnaeus ja primus maisterina Fritjof Perander. Yhtä tärkeää oli Karlin debyytti kirjailijana: ilmestyi *Joukahainen V*, jossa oli *Belsazarin pidot* – Karl Bergbomin ensimmäinen julkaistu painotuote suomenkielisenä kirjailijana Nestor Järvisen ja Jaakko Forsmanin tiiviillä kielellisellä tuella. Jaakko oli yksi *Joukahainen V:n* toimittajista. Sisältö koostui runoista, joista osa oli julkaistu *Sampsä Pellerwoisen* numeroissa, mutta muut olivat enimmäkseen ruotsiksi.⁷⁵² Nimimerkki K.B.:n

intresse att gå igenom dessa ”andelige ljustakar” eller ”mjölk och honung för hungrande själar” och dylikt. Förargeligt är det dock att se att personer, som kunna Finska, skola använda tid och förmåga till riktande af denna litteratur. Vore det original-arbeten, tycker jag deremot ingenting vore att anmärka, men tyvärr äro de till det mesta öfversättning. De, som här tyckas hafva strykande åtgång äro de oäkta evangeliierna, isynnerhet Nikodemi och Jesu Barndom. Desto förargeligare är det då att se huruledes ingen menniska bryr sig om den nya kanteletar ehuru den förenar billighet och prydighet med sitt utmärkta värde. Af den äro nemligen ytterst få exemplar köpta.” (KB → J. Forsman 20.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.)

749 KB → J. Forsman 20.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

750 *M&MT* 9/1864, 2.5.1864.

751 *M&MT* 11/1864, 1.6.1864 kertoo promotiovalmisteluista: ”Nyt tulevat nuorten tiede-urosten isät, äidit, sisaret ja kultaset, ja ilo ja toivo loistaa kaikkien silmistä.”

752 J. Forsman → KB 21. 3. 1864/51:9:8/KBA/KiA/SKS.

novelli oli sen ainoa suomenkielinen proosateksti.⁷⁵³ Bergbom asettui näin myös suomenkielellä julkaisevien kirjailijoiden varhaiseen joukkoon aloittaen hieman ennen Stenvallin näytelmiä. Kielenhuolto oli keskeistä, sillä oikeista muodoista käytiin vielä kiistoja.⁷⁵⁴

Belsazarin pidot (1864) perustuu *Raamatun* Danielin kirjan 5. lukuun.⁷⁵⁵ *Belsazarin* alkuperäistä käsikirjoitusta ei ole säilynyt, mutta verrattaessa vuoden 1864 kieltä⁷⁵⁶ ja Paavo Cajanderin ”ajanmukaistamaa” vuoden 1907 kieltä,⁷⁵⁷ hämmästyttää, miten vuoden 1864 kieli tuntuu jopa voimallisemmalta ja tiiviimmältä. Sellaisena se muistuttaa Aleksis Kiven kieltä, jollaisen nykylukija hyväksyy ehkä helpommin kuin edellisen vuosisadan vaihteen lukija. (LAATIKKO 2-II.)

2-ii Belsazarin pidot keväällä 1864

Novellin aihe noudattaa Vanhan testamentin Danielin kirjaa. Babylonian kuningas Nebukadnesar oli luonut suuren ns. Uus-Babylonian valtakunnan ja ottanut mm. israelilaiset pakkosiirtolaisiksi ”Baabelin vankeuteen”. Danielin kirjan tapaan hänen poikansa Belsazarin kemut kuvataan poliittis-moraalisessa sävyssä. Ne ovat suuret ja pidoissaan Belsazar häpäisee Jerusalemin temppelein rituaaliastiat. Novellin alku vuoden 1864 kieliasussa kuuluu:

Tuliset soihdut, joita vasten lukemattomia kiiltokiviä säihkyi, valaisivat tuhansittain kuninkaallisen salin ihmeellisellä, kirjavalla valolla. Vasten valkoisia marmoriseiniä loikkuivat purpurapeitettyillä penkeillä soturit ja heidän edessään oli kauniita nuoria poikia, polvillaan tarjoten heille mehukkaita hedelmiä, vaahtoelevia viiniä. Hillimätöin ilo hallitsi kaikkien mielet, raivokkailla ihastusnuruilla se palkittiin, joka irstaisuudella ja ilveillä koetti huvittaa raakoja toveriansa. Salin keskellä keijaili hekkumallisissa tanseissa mustasilmäisiä orjattaria,

753 Vain nimimerkki -l -b -s. [= Karl Jakob Gummerus] julkaisi kolme suomenkielistä runoa (”Toivon päivänä”, ”Milloin palaa sydämessä riemu?”, sekä Topelius-käännöksen ”Tähtitie taivaalla”. =Vintergatan). Muuten oli kirjoittajajoukko nimekäs ja osa nimimerkeistä helppo tunnistaa: J. W. S. (Ord talade vid Castréns graf), Z.T. (Wasa Gymnasisters Sång) ja Emlekyl (Nervander, jonka 7 runoa olivat: En Juninatt, Tjenstefickan, I häcken, O jag vet, o jag vet!, Vemodet, Vargspår i skogen, Orangeriet.)

754 Ensimmäinen kielentarkastusta vaille oleva autenttinen Bergbomin kirjoittama suomenkielinen kirje on vasta talvelta 1871, siinä hän kirjoittaa hyperkorrektilla tavalla, ja taivutusvirheet ovat etupäässä nimistöissä, tyypillistä siinä on myös ruotsissa notkeiden, mutta suomeksi kankeiden partisiippiarakenteiden käyttö.

755 KB → J. Forsman, 10.3.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

756 *Joukahainen* V. 1864:54–61.

757 KBK1:219–228.

ihan kuin kevät-tuulen tuuvittelemia kukkia. Muut tytöt seisoivat tanssivaisien ympärillä ja säästivät heidän hempeitä liikkeitään pauhaavilla cymbaaleilla, helisevillä huiluilla. Tulisemmin kuin soihdut säihkyivät orjattarien silmät – enemmän kuin viinit ne kiihoittivat miesten mielet. Mutta salin perällä istui kulta-istuimella itse kuningas. Tämä raivokas ilo miellytti häntä, ehkei siitä jälkeäkään näkynyt synkeässä katsannossaan. Laihat kellertävät kasvonsa olivat ikään kuin kamalana arvoituksena ja rohkeinkin soturi ei tohtinut vastata leimausta hänen terävästä silmästään.

Poliittista valtarakennetta kuvaamaan Bergbom on rakentanut kolme henkilöahmoa: Persian kuningas Koreksen (Kyyros) lähettilään Harpagonin, joka houkuttelee sotapäällikkö Arsakesta ja ylimmäistä tähtienselittäjää Borosesta pettämään ja surmaamaan hallitsijansa, lupaamalla palkkioiksi rikkauudet. Novelliin sisältyy kappale, jossa Israelin lapset istuvat pimeissä majoissaan.

Päätettyään päivän orjantyöt, he nyt olivat kokountuneet muistaaksensa ja surraksena yhdessä. Miesten päät lankesivat väsyneinä heidän rinoilleen – vaimot peittivät käsillään kyynelissä valuvat silmänsä – ukkojen äänet vapisivat itkusta, laulaessaan Zionin virsiä ja impien silmät seurasivat ikävöiden länteen päin rientäviä pilviä.⁷⁵⁸

Tämä oli toistuva vahva kuva ”vieraan ikeen alla olevasta kansasta,” jonka tunnetuin taiteellinen ilmaus oli samaa aihetta kuvaava Verdin *Nabucco*-oopperan ’Heprealaisorjien kuoro.’⁷⁵⁹ Bergbom jatkoi tuhon kuvaa Baabelissa:

Pöllöjä raakuu, missä Taavetin ääni ennen kaikui, ja sjakaalia hiivii, missä Israelin tyttäret ennen liihoittelivat – mutta kuitenkin mieleni ikävöiden himoaa vaihettaa komean Babylonin kivienne rauhaan. Oi Herra Zebaoth! oletko sinäkin hyljännyt meidät? Lapsina äidittä, lampahina paimenetta, morsiamina, jolta sulhaiset ovat surmatut, kuljemme jumalattomien nauruna ja pakanoitten pilkkana.⁷⁶⁰

758 *Joukahainen* V. 1864:57; KBK1:224.

759 Teos oli jo sävelletty, mutta sitä ei ollut esitetty Helsingissä. *Nabucco* ei myöskään esiinny Suomalaisen Oopperan ohjelmistossa. Karl itse oli runoillut vastaavaa etelänlasten kaipuuta runossaan *Savoyardin kaiho* (ks. Liite 1)

760 *Joukahainen* V. 1864:57. Vastaava kohta KBK1:224–225 Cajanderin muokkaamana: ”Huuhkajat

Novelli tarjoutuu tulkittavaksi loistossa elävän yläluokan, vieraskielisen tai vierasmaalaisen (ruotsalaisuus) kontrastina israelilaisiin (suomalaisuus). Mukana on vielä kolmas valtakunta, idän suurvalta Persia (Venäjä), jonka asiamies houkutteli eliittiä puoleensa. Lopussa eliitti itse surmaa ”väärän hallitsijansa” (ruotsalaisen).⁷⁶¹ Raamattu ei kerro, miten Belsazar kuolee. Vihtori Laurila on löytänyt esikuvan *Belsazarin pidot* -novellin lopetukselle – omien miesten tekemän murhan – Heinrich Heinen samaa aihetta käsittelevän runon ”lakonisista loppusäkeistä”:

Die Magier kamen, doch keinen verstand / Zu deuten die Flammenschrift
an der Wand. / Belsatzar ward aber in selbiger Nacht / Von seinen
Knechten umgebracht.⁷⁶²

Novellissa on aiheena petos: kenen puolella olla, oli tematiikka, joka koski useita kotimaisia kirjailijoita.⁷⁶³ Aihe on kiinnostanut myös myöhemmin kotimaisia draamatikkoja.⁷⁶⁴

Karl Helsingissä, ystävät Euroopassa

Senaattori Bergbomin perhe muutti kesällä 1864 Ritarikadun kodista. Emelie oli kevään ajan etsinyt uutta asuntoa ja löytänyt vapaan asunnon Kirkkokatu 3:sta Konstantininkadun, nykyisen Meritullinkadun kulmassa. Seitsemän ikkunoista antoi Kirkkokadun puolelle ja kolme Konstantininkadulle. Talon takana oleva

huutavat, missä Taavetin ääni ennen kaikui, ja sakaalit hiipivät, missä Israelin tyttäret ennen liihottelivat – mutta kuitenkin mieleni ikävöiden halajaa vaihtaa komean Babylonin kivienne soraan. Oi Herra Zebaoth! oletko sinäkin hyljännyt meidät? Niin kuin äidittömät lapset, niin kuin paimenettomat lampaan, niin kuin morsiamet, joilta sulhaset on surmattu, kuljemme jumalattomien nauruna ja pakanoitten pilkkana.”

761 Baabelin vankeus nousi 1800-luvulla käytetyksi nationalismin metaforaksi. Bergbomin novelli päättyy alaisten yhteisesti isännälleen antamiin miekan iskuihin. *Raamattu* toteaa lakonisesti ”samana yönä Belsassar surmattiin”. Kyyros vapautti israelilaiset Baabelin vankeudesta ja nämä palasivat kotiin.

762 Laurila 1927:97.

763 Sitä oli kysynyt jo Berndtsson *Ur lifvets strid* -näytelmässä (1851) tosin hieman eri asetelmassa. Se koski Jägerhornia Nervanderin näytelmässä *Vid Anjala*, se oli *Daniel Hjortissa* päähenkilön keskeinen kysymys. Myös Kullervo nousi isäntäänsä vastaan. Olennaista on, keitä Belsazzarin upseeristo ja oppineisto tästedes palvelevat, varmaan Persian voittoisaa suurkuningasta. *Belzassarin pidot* -novellin asetelmasta voi lukea jungfennomaanien ohjelman, itse asiassa pelottavan jyrkkänäkin, mikäli Belsazzarin surmaaminen todella tarkoitti ruotsalaiselle säätyläistölle tehtävää ”isänmurhaa.”

764 Laurila vertasi novellia Hjalmar Procopén samannimiseen näytelmään *Belsazzars gästabad* (1905), johon Sibelius sävelsi näyttämömusiikin: ”[Hjalmar] Procopén Belsazzarissa on enemmän uneksijaa ja erotikkoa kuin voimaihmistä ja hänen tuhonsa on psykologisesti paljon hienommin motivoitu kuin Bergbomin novellissa. Salome- ja Judit-tyypit luovat näytelmään lyyrillistä kukkeutta, jota ei voi sanoa Bergbomin lyhyessä novellissa olevan.” (Laurila 1927:97/kuori 3, laatikko 25/VLA/KIA/SKS.)

piha oli vehmas.⁷⁶⁵ Promootion jälkeen senaattorin perhe lähti kesänviettoon Lohjalle, Hiidenveden rannalla olevaan Kouvolan rustholliin.

Stället där vi bo heter Kouwola och är beläget ej precis vid sjelfva Lojo sjö, men dock vid en mindre insjö – den heter antingen Hiidenvesi eller Hiidenjärvi, någonting diaboliskt är det. Dock gör den ingalunda skäl för namnet. Det är den täckaste, fredligaste och gladaste insjö man kan önska med blandad björk och granskog på sina stränder. Vi bo i en röd byggning (aldeles skapad för ett kaplansboställe tycker jag) med tvenne vindsrum af hvilka jag bebor det ena med den trefligaste utsigt åt sjön.⁷⁶⁶

Tarkoitus oli opiskella suomea, mutta hanketta vaikeutti, että rusthollin isäntäväki osasi ruotsia. Omana ”kesätyönään” Karlin piti opettaa sisaruksilleen suomea, Emelie, Betty, Augusta ja Atte olivat kaikki eri tasolla, joten opetus oli käytännössä yksityisopetusta. Eikä hän tästä työstä nauttinut, varsinkaan kesähelteessä.⁷⁶⁷ Karl asui yksin toista kammaria, joten Atte on nukkunut sisarten kanssa tai jossain muualla talossa tai aitassa. Senaattori itse kenties tuli vasta juhannukseksi ja vietti lomaa heinäkuussa. Kesältä on säilynyt kaksi Bergbomin kirjettä, yksi Jaakolle, yksi Otolle, sekä kaksi Oton kirjettä hänelle. Florell halusi kopion *Pombalin* käsikirjoituksesta mukaansa Ruotsinpyhtäälle voidakseen esitellä sitä ihmisille. Maalis–huhtikuussa Karl oli lukenut *Pombalia* Jyväskylässä, mutta teksti oli sen jälkeen kadonnut hänen näköpiiristään, kunnes hän onnistui löytämään sen erään arkun pohjalta niin, että Florell sai sen mukaansa.

Efter den på knalleffekter rika dag på hvilken vi skiljdes (en tragedi i en pigkista! det är ju den romantiska ironin förkroppsligad) har jag tillbragt tiden i ett dolce far niente här i det täcka Lojo på det idylliska Kouwola. Jag har ett litet vindsrum med utsigt mot sjö den täckaste sjö man vill hafva med det hemska namnet Hiidenvesi, Gud må veta hvarföre ty i

765 Wickberg 1978 kirjan kannessa on osa E. Hoffersin Nikolainkirjon tornista 1866 ottamasta panoraamasta. Kuvassa näkyy Kirkkokatu 3:n rakennus hyvin. Kuva 11/(1978:37) sama kortteli Rauhankadun kulmasta, taustalla vasemmalla lehtevä puisto, Bergbomien asuttaman talon piha, ”tomt 4a Sjötullsgata”. (Wickberg 1978:89)

766 KB→ J. Forsman 15.6.1864/180/JFoA/KiA/SKS. Tässä kirjeessä *Pombalin* löytymisestä Karl sanoo, että hän sai myös tietää, että Florell oli kopioinut tekstin, että se oli siis tallessa. Tämä on Bergbomien kokoelmassa tällä erää viimeinen Forsmanille kirjoitettu ja säilynyt/säilytetty kirje.

767 KB→ O. Florell 23.6.1864/47:7:14/KBA/KiA/SKS.

dess blåa glittrande vatten och täcka gröna stränder ligger då ej ett grand [?] trolskhet.⁷⁶⁸

Karl tiesi rajansa suomen taidossaan, mutta suomenkielen muoto-oppi tuntui olevan ylivoimaisen hankalaa, varsinkin kesähelteellä, mitä hän avoimesti valitti piiskurilleen Jaakolle. Vaikka hän opetti 4–5 tuntia päivässä, hän kuvasi elämänsä laiskotteluksi, mutta myös saarelaisen elämäksi: ”min ölännings vistelse här.”⁷⁶⁹ Elisabeth eli Betty-sisar on ainakin osan kesästä ollut Lohjalla, sillä eräessä kirjeessä ”hän lainaa mustepulloa kirjoittaakseen sulhaselleen”. Keväällä 1864 Jyväskylässä Bergbom oli harkinnut vielä lähtöä uudelleen Saarijärvelle kirjoittamaan erästä kyläkertomusta, joka voisi sopia myös draamaksi.⁷⁷⁰ Kirjalliset työt jatkuivat, sillä Karlin oli helppo luonnostella uusia aiheita aivan kuin Nervanderin, mutta lyhytjänteisyyttään hänkin valittaa: ideoiden valmiiksi saattaminen ei ole helppoa.

Vireillä oli edelleen tragedia *Salomon de Caus*. Sen aihe näyttää noudattavan romanttisen taiteilijanäytelmän mallia, nuoruuden hybristä ja desilluusion katkeraa ironiaa absoluuttisen vallan edessä. ”Ideat törmäävät toisiinsa ja tekevät tungosta” Karlin aivoissa. Hän kyseli Jaakolta tietoja Nervanderin oleskeluista ja lähtisi ilman muuta tätä tapaamaan, ”sikäli kuin Inkoo ja Lohja ovat lähellä toisiaan”, kuten hän kyseli.⁷⁷¹

Jo keväällä 1864 Bergbom oli lukenut Leopold von Ranken *Paavien historiaa*, jota hän kehui. Sen rinnalle hän oli heti toukokuussa palattuaan Helsinkiin lainannut Ranken *Fürsten und Völker 1–4*.⁷⁷² Bergbom on lisäksi lainannut Ylioppilaiden lukuyhdistyksen kirjastosta kesäkuun alussa 1864 suuren joukon kirjoja, jotka hän palautti vasta syyskuun lopulla. Niissä on Dickensin *David Copperfieldin*, Jean Paulin *Titanin* ja Hebbelin *Genovevan* lisäksi mm. Jakob Schmidtin kirjoittama

768 KB → O. Florell 23.6.1864/47:7:14/KBA/KiA/SKS.

769 KB → J. Forsman 15.6.1864/180/JFoA/KiA/SKS.

770 KB → O. Florell ?.3.1864/47:7:10/KBA/KiA/SKS.

771 Lohjalta 1864 Karl suunnitteli lähtevänsä Inkooseen, koska kaipasi Nervanderin tapaamista. Hän odotti Jaakon tuloa Lohjalle ja toivoi, ettei se lykkäänny liian pitkälle. Onko Jaakko Forsman käynyt Lohjan Kouvolassa, ei ole varmaa. Kesä-heinäkuun taitteessa 1864 heidän välillään on voinut olla kiivastakin kirjeenvaihtoa, jota myöhemmin kommentoidaan. Sitä ei ole säilynyt.

772 KB → J. Forsman 15.6.1864/180/JFoA/KiA/SKS. – Kirjalainojen luettelo/kuori 4/ltko 25/VLA/KiA/SKS. Otolle Karl kirjoitti: ”Rankes Geschichte der Papste, hvars förträfflighet jag i hvarje rad beundrar. Jag skulle kanske hvad stilen beträffar anse det för det förträffligaste arbete nutiden har att uppvisa Macaulays engelska historie dock undantagen. Bestämdt är att af ingen historiker en poet hvad karaktersteckningen beträffar har mer att lära af än af Ranke.” (KB → O. Florell 23.6.1864/47:7:14/KBA/KiA/SKS.)

Saksan kirjallisuushistoria sekä Michelet'n ja Guizot'n suuret teokset Ranskan historiasta, erityisesti Richelieun ajasta. *Salomon de Caus* -tragediaan on viittauksia vielä seuraavan talven (1864–65) kirjeenvaihdossa.⁷⁷³

Karl selosti Otolle uuden pitkän novellinsa idean, joka on nyt eri kuin keväällä: melodramaattinen maalaistarina *Zigenerskan*.⁷⁷⁴ Siinä on draaman ainekset ja jotain minkä voimme tunnistaa myöhemmin myös Minna Canthin Homsantuun hahmossa. *Mustalaistyttö*-novellissa talollisen pojan viettelemä tyttö ei voi olla kuka tahansa piika, vaan juuri ulkopuolinen, vaarallinen, erityinen, toisetta edustava mustalaistyttö. Potentiaalinen sosiaalinen jännite eli säätykonflikti eksoisoidaan ja saadaan siirrettyä suhteeksi ulkopuolisen kanssa. (LAATIKKO 2-III).

2-iii Zigenerskan (Mustalaistyttö) – novellisuunnitelma 1864

Bergbomin päässä jo valmiiksi kehitelty novellisuunnitelma Mustalaistyttö esiintyy Lohjalta kesällä 1864 kirjoitetussa kirjeessä Otto Florellille ja sen on Aspelin-Haapkylä suomentanut kirjaansa. (EAH1:88–90) (KB→ Otto Florell 27.6.1864/47:7:14/KBA/KiA/SKS.) Juonen melodramaattisuus on väkevää. *Mustalaistyttö*-novellista esiintyy maininta, että Bergbom olisi jättänyt tekstin *Kirjalliseen kuukauslehteen* syksyllä 1868. Se ei kuitenkaan ilmestynyt, eikä siihen palata kirjeissä.

Novellissa esiintyy vauraan ja kunnioitetun, mutta vihatun talonpoikaistalon poika, joka parin renkinsä kanssa ottaa suojelukseensa kyläläisten pahoinpitelemät mustalaistytöt Saaran [Sara] ja Cecilian. Saara ”luopuu vapaasta elämästään metsissä” ja tulee piiaaksi Niemen taloon ja kestää urheasti näiden kovuuden ja pietistisen suvaitsemattomuuden. Lopulta Saara ei enää kestä vaan kertoo olostaan Aarolle [Aro], jonka aistit heräävät ja joka viettelee tytön. Aaro kuitenkin torjuu tytön, joka synnyttää salaa lapsen.

Kauhuissaan Aaro käskee Saaraa tappamaan lapsen. Talon liepeillä asuu köyhän mökkiläisen (bagstuguqvinna) Gretan poika Kaarle, joka aavistaa Aaron Saaran viettelijäksi ja lupaa hankkia tälle paikan toisessa pitäjässä. Saara on kuitenkin niin kiinni Aarossa (kedjad vid Aro), että

773 Maaliskuussa 1865 Bergbom vasta lainasi samaa aihetta koskevan norjalaisen A. Munchin näytelmän *Salomon de Caus, dramatisk digtning*, joka oli ilmestynyt Christianiassa jo 1854. Hän oli tuntenut Munchin näytelmän idean ja oli moittinut sen käsittelytapaa pietismin tyypistämäksi. Kevät 1865 merkitsi kuoliniskua tälle aiheelle, eikä hän mainitse sitä sen jälkeen.

774 KB → O. Florell 23.6.1864/47:7:14/KBA/KiA/SKS; ks. EAH1:89–90.

on valmis lapsenmurhaan, mutta Aaron kylmyys ajaa tytön lopulta itsemurhaan.

Kaarle ei peitä halveksuntaansa Aaroa kohtaan eikä haluaan kostaa. Hänellä oli syntynyt tekemistä Cecilia-sisaren kanssa, joka oli jäänyt elämään heimonsa kanssa. Hän ottaa nyt sisarensa kohtalon ”kuin aito mustalainen” (som en äkta Zigenerska) ja on valmis murhaamaan Aaron, mutta epäonnistuu. Aaro saa epäilyt tekijästä vieritettyä Kaarlen niskoille, mutta Cecilia tunnustaa Kaarelle murhayrityksen, joka taas Cecilian pelastaakseen ilmoittautuu itse yrityksen tekijäksi. Hänet tuomitaan Siperiaan, ja tuomio pannaan täytäntöön.

Otto Florell luki Ruotsinpyhtäällä tuttavilleen Bergbomin näytelmää, ja vaikka *Pombal* ”maattuaan piiankirstussa” vieläkin tuoksui, 19-vuotiaan traagikon lahjakkuutta kiitettiin. Florellin mukaan Emil Nervander ei viihtynyt Voipaalassa ja halusi lähteä Helsinkiin. Tämä oli kirjoittanut uutta näytelmää ”*Till Vilja*” ja muitakin hänellä oli ’portefeuillessään’. ”Från Helsingfors ämnade han möjligen resa ut till någon landsbygd, men till hvilken visste han ej. Huru skall denna oro sluta!”⁷⁷⁵ Tasapainoiselle ja arkiselle Florellille Nervander oli selvästi hieman nervöösi.

Sattumalta Florell Helsingissä käydessään⁷⁷⁶ tapasikin Nervanderin, joka oli tullut katsomaan Anders Selinderin näyttelijä-, tanssija- ja oppilasseuruetta.⁷⁷⁷ Ensimmäinen vastahakoinen katsoja oli ihastunut näiden esittämään balettiin, joten Nervanderista tuli äkkiä myös balettomaani.⁷⁷⁸

Jaakko Forsman, jonka Florell oli tavannut heinäkuun puolivälin paikkeilla Helsingissä, oli ”etsiytyessä” Bergbomeille päin ”för att fria” kuten ”pahat kielet” kertoivat. Ei ole mahdotonta, että Jaakko olisi pohtinut mahdollista yhteen liittymistä.

775 O. Florell → KB 10.7.1864/50:19:15/KBA/KiA/SKS. Kirjeessä on jatkopäiväys 12.7. jossa kerrotaan läheisistä talonpoikaishäistä ja iloista tanssista.

776 Heinäkuun 5. 1864 Otto Florell matkusti Strömforsista Suomenlahden rannalle Koivistolle (Björkö), jossa oli miellyttävä ”viileä ilmasto” ja jossa hän kuunteli Mathilda Sirénin soittamia populaareja oopperasävelmiä. Laivamatkalla Loviisasta Viipuriin hän oli tutustunut Rafael Hårdhiin, joka Florellin tavoin suunnitteli opintoja Saksassa. He olivat Viipurissa pysähtyessään käyneet Monrepos’n marmorilähteellä ja ystävystyneet kovin. ”Siellä meistä tuli veljiä.” He päättivät lähteä samaa matkaa Turusta ulkomaille syyskuun alkupäivinä. Koivistolta käsin Florell pistäytyi myös edestakaisin Helsingissä. Hänen oli tarkoitus pistäytyä vain laivalla Viipurissa, mutta Victoria-laivan kapteeni olikin hänen isänsä läheisimpiä ystäviä ja tarjosi ilmaisen käynnin Helsinkiin sillä aikaa, kun laiva kävisi Turussa. (O. Florell → KB 26.7.1864/50:19:16/KBA/KiA/SKS.)

777 Hirn S 1998:267.

778 ”besöker derunder balletten, (som Nervander, i förbigående sagdt blifvit förtjust i, ehuru han till en början ej ville bevärdiga dem med en blick) och en marksoirée i det fria, samt sednare på aftonen en älskvärd lefnadsamatrice; vandrar ett par tjuuningens timmar i hennes sällskap i Ederes glada lustgård, stiger ombord på ångbåten igen” (O. Florell → KB. 26.7.1864/50:19:16/KBA/KiA/SKS.)

mistä Emelie Bergbomin kanssa. Myös Emeliellä on ollut jokin tuntemattomaksi jäänyt haave aviomiehestä.⁷⁷⁹ Jaakko Forsmanin sukupuolista suuntautumista ei ole julkisuudessa pohdittu: pitkä ystävyys ja läheisyys Nervanderin ja Bergbomin kanssa sekä myöhempi elämä vanhanapoikana ei jätä kuitenkaan paljon epäilyjä. Kahvilassa Bergbom saattoi käpertyä sohvaan Jaakon selän taakse juomaan sherrylasiaan, eräässä ryhmävalokuvassa Bergbom pitää kättään Forsmanin hartialla. Nervanderin mukaan Karl suorastaan palvoi tätä.⁷⁸⁰ Forsmanilla ja häntä myöhemmin ampuneella W. Churbergilläkin oli tiivis toveruus.⁷⁸¹

Aleksis Stenvallin *Kullervo* ilmestyi SKS:n *Näytelmistöissä* syksyn 1864 aikana. Hän on oleskellut Helsingissä 11.7.–20.8.1864,⁷⁸² jolloin hän muokkasi varhaisemmasta *Bröllopsdansen*-luonnoksesta tulevaa näytelmäänsä *Nummisuutarit*. Kirjoitusprosessi on käynnistynyt tai kiihtynyt viimeistään 10.8.1864, kun julistettiin valtionpalkinto vuoden 1864 aikana julkaistusta teoksesta.⁷⁸³ Stenvall oli jo voittanut kaksi edellistä kilpailua suomenkielisillä näytelmillään *Kullervo* ja *Aino*. Nyt olisi aika kolmannelle, joka pitäisi saada ilmestymään vielä ennen vuodenvaihdetta, sillä senaatin lupaama rahasumma oli suuri, 2500 markkaa, mikä vastasi 625 ruplaa. *Bröllopsdansenin* käsikirjoituksen on kerrottu olleen Bergbomilla ja tämän jäljiltä hävinneen.⁷⁸⁴ Tässä vaiheessa Bergbomin ei ole tiedetty olleen Stenvallin ateljeekriitikon asemassa. Edellä kuitenkin on esitetty, että kontakti olisi syntynyt maaliskuun 1861 näytelmäkilpailuvoiton jälkeen, joten maininnat *Bröllopsdansenista* tukisivat tätä oletusta.

779 Helmi Krohn (1917:31) mainitsee Emelien pettymyksestä, kun hän ”huomasi tuhlanneensa parhaimmat tunteensa henkilölle, joka ei ollut niiden arvoinen.” Yksi ehdokas tällaiseksi henkilöksi on saattanut olla juuri Jaakko Forsman.

780 ”Förhållandet mellan Jaakko och K.B. var godt. Bergbom svärmade för J.F., som ärligt höll af K. B. Det var Jaakko, ej alls mig K. B. uppsökte på Gloet. Jaakko var van vid att sitta på Gloet med oss andra vid glaset.” (E. Nervander →EAH 17.1.1906, Promemoriablad/101/EAHA/KiA/SKS.)

781 Keskisarja 2010:18–84.

782 Tarkiainen 1916:127av1.

783 Itse palkinto oli julistettu 10.8.1864. Aktivoiko vasta tämä tieto Stenvallin palaamaan *Bröllopsdanseniin*? Siihen asti hän oli viimeistellyt *Kullervoa*. Bergbom hyväksyttiin SKS:n jäseneksi 5.10.1864 ja lainasi *Nummisuutarien* painatusrahat Stenvallille marraskuussa 1864. Palkintolautakunta asetettiin vasta 12.4.1865, jolloin myös Bergbom nimitettiin siihen. (ks. m. EAH1:109.)

784 Artikkelissaan Kivestä ja Bergbomista (KTSV 1934:306av1) Vihtori Laurila kertoo Jalmari Finneltä kuulleensa, ”mm. että Canzion käsikirjoitus virui teatterin rekvisiittojen [=tarpeiston] joukossa, mistä hän korjasi sen talteen. Mutta ”Bröllopsresanin” käsikirjoitus, jonka Kivi on jolloinkin antanut Bergbomille, on kadonnut.” Tietoa on kertonut Jalmari Finne jo Tarkiaiselle. (Tarkiainen 1916:181) Bergbomin ja Stenvallin tuttavuus on voinut syntyä viimeistään mahdollisessa *Ainon* ja *Liègen porvarin* karonkassa. Kirjeessä Bergbom mainitsee kiinnostuksestaan Stenvalliin keväällä 1864.

Karlin kaikista liikkeistä kesällä 1864 ei ole varmuutta, ehkä hän on pysynyt Lohjalla tai käynyt Inkoossa, jossa Nervander myös jonkin aikaa oleskeli. Elokuun alussa ovat tulleet Karlin molemmat veljet lomalle Helsinkiin, 3. Krenatööritarkk'ampuja-pataljoonan luutnantti Leonard Bergbom Liettuankomennukselta ja insinöörikadetti Ossian Bergbom Pietarista.⁷⁸⁵ Venäjän armeijan lomakuukauden aikana perheen pojat ovat voineet tulla järjestämään tavaroitaan uudessa Kirkkokatu 3:n asunnossa. Marraskuun 16. 1864 esikoispoika luutnantti Leonard Bergbom ylenettiin vielä ”ali-kapteeniksi”, ehkä ansioistaan Puolan hankalaa ja veristä kapinaa kukistettaessa.⁷⁸⁶

Syksyllä 1864 Otto Florell ja Emil Nervander pääsivät molemmat matkustamaan talvikaudeksi Eurooppaan. Bergbom jäi kateellisena Helsinkiin seuranaan Jaakko Forsman. Mutta Karlin oma elämä vakiintui, kun hän joulukuussa sai työpaikan *Helsingfors Tidningarista*, jonka Yrjö Koskisen jungfennomaanit juuri tuolloin miehittivät.⁷⁸⁷ Matkoista johtuvan runsaan kirjeenvaihdon takia talvikaudesta 1864–65 tiedetään paljon: Bergbomin omat ikävöimiset, lehtityön arki, kaupungin teatteriesitykset sekä *Pombalin* pääsy näyttämölle nousevat lähikuvaan.

Otto Florell matkusti Tukholman ja Kööpenhaminan kautta Saksaan, päämääränään Pariisi, jossa hän voisi opiskella ranskan kieltä.⁷⁸⁸ Matka käynnistyi syyskuun alussa Turusta, jossa mukaan lähti tekniikan ylioppilas Rafael Hårdh, johon Otto kesällä oli tutustunut. Oton kirjeistä ensimmäinen on kirjoitettu Berliinistä 17.9.1864. Se sisältää perusteellisen kuvauksen Kööpenhaminan teatterista ja yllättäen myös Hampurin ilotyttökorttelista. Matka jatkui Berliiniin, Dresdeniin ja Müncheniin, joista Florell vuolaasti raportoi taide-elämyksiä. Lokakuu samoin oli tiivistä kuvausta teatteriesityksistä ja oopperoista. Ensimmäinen kontakti Saksassa oli Düsseldorfissa opiskeleva kuvataiteilija Berndt Lindholm, jonka Florell tapasi jo Münchenissä.⁷⁸⁹ Taideakatemian loman päättyessä lähdettiin sieltä yhdessä Düsseldorfiin.

Järjestelyihin liittyi yllätys: lokakuun alussa Karl kirjoitti Otolle, että Nervander ei ole pystynyt vastaamaan kirjeisiin, sillä tämä oli muka mennyt

785 HD 5.8.1864.

786 Kari J. Talvitién sähköpostikirje tekijälle 15.10.2011. Alikapteeni vastaa käytännössä yliluutnanttia.

787 Kauppinen 1955, 8–11.

788 Ennen Pariisin matkaa Otto Florell aikoi käydä Wilhelm Bolinin luona saamassa neuvoja matkantekoa varten, ellei tämä koe sitä ”för påfluget”, näin hän mainitsee kirjeessään 26.7.1864 Bergbomille (50:19:16/KBA/KiA/SKS). Bolin ei tässä vaiheessa siis vielä ollut irti Bergbomin ystäväpiiristä, vaan osa sitä.

789 Kuvaus perustuu kirjeisiin O. Florell →KB 17.9., 19.9., 9.10., 18.10., 31.10. ja 18.11.1864/50:19:18–22/KBA/KiA/SKS.

maaseudulle. Emil Nervander oli tuolloin jo lähtenytkin matkaan Oskar af Heurlinin kanssa, joka oli kutsunut hänet matkaseurakseen. Tämä onnistuttiin pimitämään Florellilta, niin että kun Otto yllätykseksen Düsseldorfissa kohtasi Nervanderin ja Heurlinin, oli ilo sitä suurempi. Sitten Florell jatkoi Pariisiin, jonne marraskuun alussa seurasivat myös Nervander ja Heurlin, kunnes nämä jatkoivat joulukuussa 1864 Nizzaan ja sitten Roomaan.⁷⁹⁰

Emil Nervanderin kustansi matkalle Oskar af Heurlinin perhe.⁷⁹¹ Nervander otettiin ”seuran pitäjäksi,” sillä Heurlin oli jollain tavalla sairaaloinen, mistä Emil diskreetisti mainitsee Karlille, samoin tämän luonteesta.⁷⁹² Italian nähtyään Nervander aloitti Suomen keskiajan taidearteiden inventointityön pienimuotoisesti jo kesällä 1865 Sääksmäen kirkon luuhuoneesta. Nervanderin elämäntyö sai suuntansa tästä matkasta – ja samalla käynnistyi Suomen keskiajan kirkkojen restauroinnin ensimmäinen vaihe.⁷⁹³ Nervanderin taloudellisesti niukassa elämässä se jäi ainoaksi ulkomaanmatkaksi.

Marraskuun lopulla Florell oli Pariisissa ja raportoi sikäläisistä esityksistä Bergbomille hauskasti ja asiantuntevasti. Otto elätteli toivetta, että Karl pääsisi myös matkustamaan. Kirjeet piristivät Karlia, vaikka matkasuunnitelma raukesikin varojen puutteeseen. Florell taas oli hankkinut liian laihan matkakassan ja joutui rahapulaan jo alkukeväästä 1865 Pariisissa.⁷⁹⁴

Arkadia-yhdistys kokoontui Kauppatorin varressa Kleinehilla, jossa tunnelma ei ollut kovin eloisa. J. W. Calamnius valittiin puheenjohtajaksi, Bergbom toiseksi ohjelmavastaavaksi Herman Lagermarckin rinnalle. Yhdistyksessä luettiin ääneen vastikään ilmestyneestä Stenvallin *Kullervosta* tehtyä ruotsinnosta. Gustaf Ranckenin runomittaisen ruotsinnoksen kolme näytöstä ”anslogo

790 Nervanderin matkakirjeitä on esitelty ja analysoinut Valkeapää 2004.

791 ”På vänlig inbjudning af en studentkamrat, sedermera afidne Oskar af Heurlin blef N[ervander]. i tillfälle att under hela läsåret 1864–65 jämte denne vistas i utlandet, dervid han egnade sitt intresse åt historiska museer, konstgallerier och teatrar förnämligast i Stockholm, Köpenhamn, Paris, Rom, Neapel Florens, Pisa, Bologna och Venedig samt i Wien, München och Dresden.” E. Nervanderin autobiografia EAH:lle/100/EAHA/KiA/SKS.

792 Düsseldorfista Nervander kirjoitti 8.11.1864 aikoihin Karlille mm.: ”Jag känner, att jag kunde lära mig enormt, men jag reser ej ensam. Heurlin är mycket vänlig och grannlaga, men han är så sjuk och bortskämd deraf. Han orkar ej rätt. Det gör en ond om den tyste sjuklingen. Han tyckes dock trifvas med mig. Detta för dig ensam.” (E. Nervander → KB n 8.11.1864/52:23:5/KBA/KiA/SKS.)

793 Kuvaus artikkelissa: Nervander, Emil, *Till J. Reinhold Aspelin*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXVI. J. R. Aspelinille omistettu. Helsinki. Sivut 71–72. Siitä ks. esim. Valkeapää (2007, 41), joka kirjoittaa: ”Kuvaus on nervandermaisena hämärä ajoitukseltaan ja tarkoilta faktoiltaan, mutta hieno.”

794 Lisävaikeuksia tuli keväällä siitä, että Karl aiheutti nolon sotkun erään vekselin kanssa. Otto oli pari viikkoa todella hädässä ja häntä vielä epäiltiin petkuttajaksi. Hän olisi halunnut Pariisista käsin käydä Nervanderin ja Heurlinin luona Italiassa ja palata takaisin Pariisiin, mutta se oli mahdotonta.

i allmänhet mycket”.⁷⁹⁵ Rancken suunnitteli ruotsinnoksen julkaisemista, mutta siitä ei toteutunut kuin viimeisen näytöksen jälkimmäinen osa länsisuomalaisten opiskelijoiden julkaisussa *Lännetär* (III, 1865).⁷⁹⁶ Stenvall ei ole ollut paikalla, siitä olisi joku maininnut. Ruotsintaminen oli parhaita tapoja edistää suomenkielisen kirjallisuuden tuntemusta, Bergbom toivoi, että *Kantelettaren* joku ottaisi ruotsintaakseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura kutsui maisteri Karl Bergbomin jäsenekseen 5.10.1864.⁷⁹⁷

Arkadia-yhdistykseen perustettiin suomenkielinen osasto, johon Bergbomkin kuului.⁷⁹⁸ Se kokoontuisi joka lauantai. ”Ei oteta mitenkään juhlavasti, vain familiääristi kokoonnutaan toistemme luona!”⁷⁹⁹ Jaakko Forsmanin luona J. V. Calamnius luki suomennostaan Aristoteleen *Runousopista* ja keskusteltiin savenalainnoista.⁸⁰⁰ Marraskuussa 1864 voitiin kokouspaikka muuttaa Kleinehilta takaisin kunnostetun Arkadia-teatterin lämpöön.⁸⁰¹

Ennakkotieto Stenvallin *Nummisuutareista* kulki marraskuun lopun kirjeessä Forsmanilta Nervanderille:

Komedin heter Nummisuutarit och skall vara efter hvad jag hört berättas utmärkt munter och rolig, burlesk ända till ytterlighet.⁸⁰²

795 KB → O. Florell 7.10.1864/47:7:15/KBA/KiA/SKS. Jaakko Forsman kirjoitti Nervanderille 29.11.1864, että *Kullervon* yhden näytöksen runomittainen ruotsinnos ilmestyisi *Lännettäressä*, LSO:n julkaisussa. (Ht8/ENA/SMMYA/MVA/MV.) *Lännetär. Album utgifvet af Västfinnar. III.* (1864) julkaistiin viidennen näytöksen loppujakso. Gustaf Rancken (1837-1895) avioitui 1869 Kiven ystävän Alexander Jägerhornin sisaren kanssa.

796 Karl Bergbomin Otto Florellille Dresdeniin kirjoittamaa *Kullervon* ekspositiota eli näytelmän henkilöasetelman ja kuljetuksen pääpiirteet sisältävää kirjettä ei ole tallella, mutta ystävänä ja ateljeekriittikkona hän on tuntenut Nervanderin vanhan *Kullervo*-suunnitelman ja epäilemättä verrannut Stenvallin asetelmaa ja kuljetusta siihen. (KB→ O. Florell 27.10.1864/47:7:17/KBA/KiA/SKS.) Ks. myös muistiinpanoja kirjeestä J. Forsman → E. Nervander 29.11.1864/kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. Ht8/ENA/SMMYA/MVA/MV.

797 Kutsukirja SKS:n jäseneksi. Bergbomin henkilökohtaisia papereita/B 144/KBA/KiA/SKS.

798 Tästä on Nervanderilla kirjekommentti, mikä viittaa siihen että Arkadia-yhdistystä vetäessään hän oli halunnut pitää erikieliset tai eri kielten puolesta kiivailevat yhdessä. (ks. E. Nervander →KB 8.11.1864/52:23:5/KBA/KiA/SKS.)

799 KB→ E. Nervander 17.10.1864/47:9:11/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV. EAH1:92–93 luettelee osallistujia J. V. Calamnius, J. Forsman, V. Löfgren, K. J. Gummerus, O. Blomstedt, K. Bergbom ja A. Hagman.

800 KB→ E. Nervander 25.10.1864/47:9:12/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

801 ”Arkadiaföreningen har åter flyttat till de gamla Penaterna [= kotijumalat], hvars prestinna ej nu mera är den der gamla tjocka frun med hennes man [viitannee ravintolaa pitävään pariskuntaan], utan en alldeles ny uppsättning från Sverige. Foyern är alldeles omlagad och ett nytt, godt piano anskaffat. Ännu har ej mer än ett möte der blifvit hållet, på hvilket Lagermarck med en sonat af Mozart gjorde mycken lycka. Sedan Nervander farit ser det nästan ut som om det skulle blifva stående praxis att med toddy eller bål sluta hvarje soiré.” (KB→ O. Florell 17.11.1864/47:7:18/KBA/KiA/SKS.)

802 J. Forsman → E. Nervander 29.11.1864/kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. Ht8/ENA/

Forsman huomauttaa, että *Kullervo* ei ollut vielä arvosteltu.⁸⁰³ Puolessa vuodessa ei edes *Suometar* onnistunut hankkimaan kirjoittajaa palkintonäytelmä *Kullervon* arvostelemiseksi. Toimitus tosin alkoi havahtua kulttuurille, sillä vuoden 1865 alusta *Suometar* oli pyytänyt musiikkiarvosteluja Bergbomilta. Se olisi ”mahtavaa” niin vapaalippujen kuin suomen kielen harjoittelun takia, totesi Bergbom.⁸⁰⁴ Hän on voinut toivoa saavansa arvostella myös teatteria.

Ruotsinkielinen Arkadia-yhdistys kokoontui myös joka toinen viikko. Musiikkia oli paljon, yksi esittäjistä oli Bergbom, joka myös aikoi ryhtyä uudelleen pianonsoiton opintoihin.⁸⁰⁵ Herman Lagermarck kertoo Nervanderille, että Karl ei olisi omin päin saanut ryhdyttyä, ellei Jaakon myönteinen – tai ironinen – kanta olisi antanut puhtia päätökseen ryhtyä heti asiaan. Nervanderin mukaan Bergbom luopui soittotunneistaan kevääseen mennessä.⁸⁰⁶

Lokakuussa 1864 Bergbomien perhepiirissä vietettiin ensimmäiset häät: Elisabeth Bergbom avioitui vapaaherra Gustaf von Troilin kanssa 18.10.1864. Heidän seurustelunsa oli jatkunut jo useamman vuoden. He olivat käyttäneet yhdessäoloon kaikkia seurapiiritapahtumia, *Kypron prinsessan* esitykset mukaan lukien. Karlin oli häissä määrä pitää puhe morsiusparille. Nervanderille Karl kirjoitti, että vaikka Betty ei hänelle koskaan ollut läheinen, tämä kuitenkin häissään oli erinomaisen suloinen, ja rakastuneet olivat helliä toisilleen. Puhuja oli kovin

SMMYA/MVA/MV.

803 ”Det har jag dock till min stora förvåning hört, att Rancken kommer att i Lännetär införa sin metriskä öfversättning af en akt ur *Kullervo*, hvilken han uppläste inför Akademien. Reflexionerna göra sig sjelfva. Inom parentes sagdt har *Kullervo* ej ännu fått sig någon recension i något af våra periodiska blad. Både fennomanska och icke-fennomanska blad tyckas anse det för en ringa sak, att ett sådant skådespel sett dagen på finska språket. En komedi i fem akter af författaren till *Kullevo* är förnärvarande under trycket och kommer med all säkerhet ut till julen.” (J. Forsman →E. Nervander 29.11.1864/kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. Ht8/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

804 KB→ E. Nervander 25.10.1864/47:9:12/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

805 ”Wi hafva nu [i november 1864] haft våra Arkadiamöten uti Arkadia teaterns foyer hvarannan tisdag och hafva haft ganska trefligt, ehuru de äldre herrarna nu mera tyckas hafva lämnat den åt sitt öde. Wi hafva haft synnerligen mycket musik, exequerad af Bergbom, Homénerna, Ekroos och undertecknad [Lagermark]. Också hafva vi gjort vårt bästa att hålla dem vid lif. – Bergbom går i stor fundering att börja spela för fru Clasén, och jag skulle ej tro, att däraf skulle bli allvar, om jag ej i dag hört Forsman säga åt honom, att han tyckte det vore synnerligen nödigt och bra, och då svarade Bergbom naturligtvis ”Ja, jag skall väl i morgon gå anmäla mig.” (Utdrag ur bref till mig af Herman Lagermarck af den 28 november 1864.) Tätä kirjekatkelmaa on vanha Emil Nervander täydentänyt EAH:lle: ”Fru Clasén var en renommerad musiklärarinna i Hfors, äfven för Lagermarck på samma tid. Hon hörde till den Borg-Westerlund-Dahlströmska släktkomplexen i Uleåborg. Vännen Höckert på statskontoret borde kunna upplysa närmare, sannolikt ock fru Heurlin. Huru länge K. B:s lektioner, om de alls vidtogo (men troligtvis detta) fortforo kan jag ej uppge. Mig tyckes de ej mera voro vid lif, då jag hemkom 1865 i maj.” (Erillinen muistiinpano 47:9:13/KBA/KiA/SKS. Lagermarckin kirje Nervanderille, Ht10/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

806 EAH1:65.

hermostunut.⁸⁰⁷ Nuori pari muutti Vaasaan, Göstan virkapaikkaan, joten elämä Kirkkokadun talossa väljeni, mutta myös hiljeni.⁸⁰⁸

Senaattori-isän uudet matkasuunnitelmat olivat vireillä, tällä kertaa läntiseen Eurooppaan tutkimaan vankilaoloja, mukaan voisi lähteä ehkä useampia nuoria. Suunnitelma peruuntui varojen puutteessa ja mahdollisesti korkean iänkin takia. Karl joutui toppuuttelemaan Ottoa tämän innostuessa Bergbomin aikeesta tulla Pariisiin.⁸⁰⁹ Matka-ikävässään Karl kuvitteli saavansa runsaasti tuloja *Pombalista* keväällä 1865. Näytelmä oli Bergbomille, kuten Stenvallille se kirjoittamisen muoto, jolla saattoi myös tienata.

Opiskelutoverien välisistä suhteista voi pitää oireena sitä, että naisista puhuttiin kirjeissä usein ”kanoina”, ”sivistyneinä kanoina” tai ”Florellin kanasiina”. Otto Florell oli ”hauska ystävä”, jota muut joskus nimittivät ”naiiviksi”. Arvoituksellinen on Karlin maininta Lukuyhdistyksen kahvilan emännän ”sivistyskelpoisista pussihousuja [mamelukkeja] käyttävistä tarjoilijattarista, jotka eivät ole voineet inspiroida minua”.⁸¹⁰ Myöhemmin Karl ironisoi ja juoruaa kahvilanpitäjän rakastajasta:

Nu går dess fräckhet så långt att den – horresco referens – påstår att Fru Avander, denna jungfruliga blandning af ros och lilja, skulle hafva en amang, med hvilken hon stämde möte i ett vedlider! De bildade hönsen i mamluckorna hafva också kändt sin sedlighetskänsla så sårad att de alls icke visat sig ute på flere dager. Har du träffat reda på några tyska höns?⁸¹¹

Syksyn alussa Bergbomilta pyydettiin esitelmä Pohjalaisen osakunnan Porthan-juhlaan. Empimisen jälkeen Bergbom valitsi aiheeksi Heinrich Heinen, määräämällä marraskuun alussa.⁸¹² Lokakuussa Heine-esitelmä kyllä eteni, vaikka jälleen hieman haluttomasti ja ulkoohjatusti:

807 KB→E. Nervander 17.10.1864/47:9:11ja12/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

808 KB→O. Florell 27.10.1864/47:7:17/KBA/KiA/SKS.

809 ”[Resan är] dock ej annat än en mycket svag möjlighet. Du får på intet sätt det minsta rätta dina reseplaner efter ett så bedrägligt hopp. Det är ytterst tvifvel underkastat om min far ens orkar än minder har lust att företaga någon så lång och ansträngande resa. Hvad mig sjelfv beträffar, beror mycket på huruvida Pombal blir såld eller ej.” (KB→O. Florell 17.11.1864 /47:7:18/KBA/KiA/SKS.)

810 KB→E. Nervander 17.10.1864/47:9:11/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

811 KB→E. Nervander 25.10.1864/47:9:12/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

812 ”Du frågar i hvilket ändamål jag sysslat med Heine – saken är den, att jag skrifver ett föredrag om honom för Österbottniska nationsfesten den 9:de November. [Fritjof] Perander blef egentligen sista

Jag har redan skrivit färdigt ungefär en två tredjedelar af afhandlingen. Jag är temmeligen missnöjd med den sjelf ty jag skulle hafva så mycket att säga om honom och får med händer och tänder arbeta att få det så sammanträngdt att det ej räcka längre än den sedvanliga tiden – en timme. Den Heineanskhets som bemäktigade sig mig, då jag läste honom, är likväl nu alldeles, när jag engång satt honom till pappers, försvunnen.⁸¹³

Bergbom kirjoitti Nervanderille, miten he Jaakon kanssa kaipasivat häntä ja puhuivat hänestä alati. Heine-työssä Karl nimittäin kuuli aina korvissaan Nervanderin kriittisen äänen. Karl kulki Pohjoisrannan laituria pitkin, uneksi tai istui pienessä puutarhassa (talonsa pihalla) Kirkkokadulla. Aiemmin hän oli tuntenut ”nedstämning och obehag” aina luettuaan Heinea paljon, mutta nyt hänellä on ollut ”en viss njutning af att vara olycklig med honom”. Olihan ystävä matkalla ja hän saattoi heittäytyä haikeuden tunteisiin, täyttymättömän rakkauden ja täyttymättömän elämän:

I synnerhet är det en hel liten dikt, hvars refrain är ”U[n]erfehltte Liebe! U[n]erfehlttes Leben!” som jag ofta omläser. Det är som om jag alltid då komme ihåg två personer – Du och min syster Emelie -⁸¹⁴

Kylmenevässä syksyssä Liisanpuistikossa kävellessään Karl ajatteli Emiliä:

Vår promenad vid Elisabethstorget är nu så betäckt med drifvor så att man knappast kan komma fram der – der är nu allting så kallt, dödt emot då vi voro där tillsammans.⁸¹⁵

Karl inspiroitui myös säveltämään ainakin kaksi runoa.

gången vald, men i våras afsade han sig, hvarvid [Tullus] Enebergh blef utsedd i hans ställe. Nu när Enebergh öfvertog Helsingfors Tidningar i stället för Donner, som farit till Berlin att studera Sanskrit hinner han ej med hela historien. Nu har jag i hans ställe temmeligen mot min vilja blifvit utsedd. Efter långt ventilerande alla möjliga ämnen valde jag slutligen på Jaakkos och Nervanders uppmaning om Heine, och studera nu med all flit derpå.” (KB → O. Florell 27.10.1864/47:7:17/KBA/KiA/SKS.)

813 KB → O. Florell 27.10.1864/47:7:17/KBA/KiA/SKS.

814 KB → E. Nervander 30.11.1864/47:9:14/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

815 KB → E. Nervander 30.11.1864/47:9:14/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

Jag har gått med Heines verser ”det är så tyst så dunkelt, och flytt hafva blommor och blad, och stjernan sprakande slocknat, förklingat der sången qvad” hela denna tid i mitt hufvud, den har summat så i min hjerna att jag till slut satt melodi till den. Och när jag en gång var på trafven fick jag äfven något ihop, som passar till ”In einem kühlen Grunde” af Eichendorf.⁸¹⁶

Nervander muisteli vanhana, että enempää kuin nämä kaksi laulua pianolle Bergbom ei olisi säveltänyt ja ettei näitäkään olisi merkitty muistiin. Lauluja olisi laulettu siis vain ulkomuistista.

Melodierna slöto så smidigt till orden, och ackompagnemanget var stämningfullt. Dock tror jag, nej, jag är förvissad om, att Bergbom ej kom sig till att uppteckna dessa Lieder.⁸¹⁷

Maisteri Karl Bergbom piti esitelmän Heinrich Heinesta Kaivohuoneella Portahanin syntymäpäiväjuhlassa 9.11.1864, jossa ”tavan mukaan oli ollut läsnä vanhempia ja nuorempi akateemisia, jotka kuuluvat ent. pohjalaiseen osakuntaan.”⁸¹⁸ Ensin Kaivohuoneessa hörpittiin teetä, kunnes

Cygnæi präktiga, gamla kära stämman, som vanligt – jag skulle gerna säga, klingade, men det passar ej om hans stämman – ljud ifrån salens ända. Han talade varma ord, att äfven 9de September [p.o. November] och dess högtidligheter lockade några hjertekärnsuttryck af honom är naturligt. – Så kom mitt föredrag. Jag hade varit mycket ängslig för dess skuld, men det lyckades öfver förväntan. Hela historien räckte ungefär en timme. Det enda ogillande jag hört var af theologen Ingman, som, medgifvande att föredraget var mycket upplysande och väl skrifvet, dock på det högsta förundrade sig öfver att jag tagit en så ”diabolisk” person till föremål. Föredraget var hållet mer i historisk än ästhetisk stil.⁸¹⁹

816 KB → E. Nervander 17.10.1864/47:9:11/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

817 Nervander 1906b:182.

818 ”Det sedwanliga företaget hölls denna gång af mag. K. J. Bergbom och behandlade Heinrich Heine. Tal höllos, skålar föreslogos. För Österbotten föreslogs en skål med de verser som läsas längre fram i bladet.” *HT* 10.11.1864.

819 KB → E. Nervander 15.11.1864/47:9:13/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

Bergbom sijoitti Heinrich Heinen (1797–1856) elämän ja tuotannon Saksan poliittisen historian vaiheisiin, selitti hänen liberaalia aatemaailmaansa osin Düsseldorfin kaupunkilaisten tyytyväisyydellä Napoleonin jo toteuttamiin lakiuudistuksiin vuosina 1811–1813 ja pettymyksellä sen siirtyessä 1815 vanhakantaisen Preussin yhteyteen. Heine määrättiin julkaisukieltoon 1835.⁸²⁰ Bergbomin Heine-esitelmästä johtavat suorat linjat hänen kirjallisuuskatsauksiinsa ja väitöskirjaan, sillä myös siinä sijoitetaan dramatiikka aatehistoriallisiin ja sukupolvien välisiin suhteisiin.⁸²¹ Käsikirjoitus on säilynyt ja se on V. Tarkiaisen suomennoksena julkaistu vuoden 1908 laitoksessa.⁸²² Bergbomin kuvaukset puhuvat jännittämisestä ja hikoilusta julkisen esiintymisen äärellä: hän oli ujo julkisuudessa, hilpeä, rakastettava ja leikkisä yksityisessä seurassa. (LAATIKKO 2-IV)

2-iv Heinrich Heine -esitelmä syksyllä 1864

Bergbomin näkökulmasta Heinrich Heine oli ambivalentti, sillä 1843 Pariisista Saksaan tekemällään matkalla ("Deutschland – ein Wintermärchen") Heine ei enää tunnistanut sitä uutta, rakentavaa ja entisiä jakolinjoja yhdistävää kansallista henkeä, kansallisuusaatetta, joka oli alkanut elähdyttää nuorisoa. Essee sitoo teokset kontekstiinsa ja pitää silmällä Heinen persoonaa, yhtäältä hänen kyynelöintiään onnettomasta rakkaudesta, toisaalta tämän viiltävän sarkastista ja ivallista Saksa-kuvaa. Ihanteellinen Bergbom ihmettelee, miten Heinen myrkyllisimmät ja kyynisimmät runot, esimerkiksi erotiikkaa käsitellessään ovat se osa tuo-

820 Suomessa oli alkanut jo 1840-luvulla Heinen harrastus, kun T. T. Renvall piti esitelmän länsisuomalaisessa osakunnassa (1847). Seitsemän ihailijaa Emil von Qvantenin aloitteesta oli perustanut Heinea harrastavan seuran. (Qvanten, Collan, Renvall, Nestor Tallgren, A Ahlqvist, Johann Alfthan, säv Ingelius.) 1849 oli ilmestynyt ruotsinkielinen käännöskokoelma, Heine-kultti oli siis olemassa ja omalla tavallaan sitä oli jatkanut myös Emil Nervander. Vihtori Laurila (1927:35–37) taustoitti Bergbomin esitelmän tilannetta. (kuori 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.) Irja Maliniemi (1941) vahvistaa tämän, muistuttaen, että Heine-reseptio keskittyi tämän romanttiseen tuotantoon, ei lainkaan satiiriseen tai yhteiskunnalliseen näkökulmaan.

821 "Först betraktade jag hans barndom ungdom och läroår (ungefär 5 pagina), så genomgick jag hans arbeten (17 p) och i resten (ungefär 8 p) försökte jag att visa Heines ställning i tyska kulturhistorien, de orsaker, som framkallade honom och de följder han frambragt. Sist nämnde jag om, att jag äfven gerna skulle teckna hvad rol han spelat i judendomens utvecklingshistoria, men Cygnaeus hade i sina Betraktelser öfver Fänrik Stål så väl skildrat hans ställning der att jag endast då komme att upprepa af min publik kända saker. Sedan jag föredragit draggade man bälarna." "Fyra skålar proponerades: en för Grönblad (Y Koskinen) med låg röst så att man ej hörde, en för skuggorna (H. Runeberg) litet osäkert, en för Österbotten (af Calamnius på finska) lifligt, kraftfullt och väl, och ett för de äldre (Chronström) med ovanlig uttrycksfullhet och "fermeté". Efter skålen för Österbotten kom ett poem af Tullus Eneberg. (KB→ E. Nervander 15.11.1864/47:9:13/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

822 KBK2:135–172. Suomennos V. Tarkiaisen. Heine-esitelmän ruotsinkielistä originaalia ei ole Bergbomin arkistossa.

tantoa, joka ”nauttii suurinta yleisönsuosiota ja [–] on saanut enimmän jäljittelijöitä.” Nuori Bergbom on tässä siis topeliaaninen moraalikriitikko, joka tuomitsee vanhemman kirjailijan tuotannosta sen kyyniset osat. Poliittisten näkemysten osalta näkyy *Pombalista ja jesuiitoista* tuttu ajatus: hän ei asetu jyrkän liberalismiin kannalle, vaan maltilliselle nationalistiselle ja ”rakentavalle” linjalle. Heine-esityksen loppu erittelee vielä tätä aatehistoriallista keskustelua ja päättää nousevan kansallisuusteeman Suomea koskevaan analogiaan.

Tarkiainen nimittää tekstiä ’luonnekuvaksi’, mutta sitä kommentoivat jo Aspelin-Haapkylä (EAH1:91) ja Nervander (1906:483), molemmat korostaen työmäärää, jonka Bergbom siihen oli uhrannut. Tämä oli lukenut koko Heinen tuotannon, mutta esteettisen analyysin sijaan luonnehti lähinnä runoilijan historiallista asemaa. Bergbom jätti tekstin konsistorille arvioitavaksi kirjoituskilpailussa, jossa tekijän tunnustettiin osoittaneen ”itsenäistä käsitystä ja vilkasta harrastusta”. Koottujen teosten ilmestyttyä huomattavaan ylistykseen puhkesi nuori V. A. Koskenniemi:

”Bergbomin tutkielma, tehty siinä ijässä, missä ylioppilaat tavallisesti kirjoittavat professoreille harjoitusaineitaan, on kerrassaan hämmästyttävä kyvynnäyte, ihmeellisen laajanäköinen sekä yksityisten teosten arvioinnissa että varsinkin Heinen historiallisen aseman määrittelyssä. On vaikeata ajatella mitään soveliaampaa johdantoa Heinen teosten lukemiseen kuin on tämä voitollisen tasapuolinen ja tyyni esitys. Varsinkin voi tätä Bergbomin kirjoitusta suositella nuorille kirjallisuudenystävälle, joilla, kritiikin vielä kehittymättömänä ollen, usein on taipumus liian ohjattomasti antautua Heinen herkkuteleviin tunnelmiin. On tuskin liioiteltua sanoa, että tämä tutkimus hyvin kestää vertailun Brandesin tunnetun Heine-kirjan kanssa, (joka on kirjoitettu myöhemmin). – – – [Lyriikan arvostelussa Bergbom ei onnistu yhtä hyvin.] Vasta silloin kun Bergbom, kuten Heine-tutkielmassa, saa asettaa lyriikan yleisen maailmankatsomuksen taustaa vastaan, saa hänen arviointinsa täyteläisemmän ja persoonallisemman luonteen. (Koskenniemi 1910:694–695)

Irja Maliniemen (1941:109–111) mukaan Bergbomin näkemys vastasi ajan kapeaa, romanttiseen painottuvaa reseptiä, jolle Heinen satiiri jää vieraksiksi.

Helsingfors Tidningarin toimitukseen oli tullut monia fennomaanien sympatisoijia. Zachris Topeliuksen vanhana lehtenä sillä oli myös teatterikirjoittamisen perinne, jota jatkoi veljenpoika Oskari Toppelius, teatterikouluhankkeen vastuumies

ja Ludvig Holbergista väitellyt tutkija. Lehden päätoimittaja vuonna 1864–65 oli Waldemar Eneberg, Arkadia-seuran jäsen. Maisteri Bergbom oli jo yksi varteenotettava mahdollisuus kaupungin nuoren polven kriitikoksi.

Näytäntökaudeksi 1864–65 Arkadia-teatterin oli vuokrannut Helsingissä tunnettu teatterinjohtaja Wilhelm Åhman. Ennakkoon julkaistiin otteita Göteborgin päälehden ylistävistä kritiikeistä ”Finländsk Theatersällskapetille”, jota nimeä Anderssonin-Åhmanin seurue oli Ruotsissa käyttänyt.⁸²³ Näyttelijät olivat kokeneita: osa ollut jo Anderssonin aikana Helsingissä, ja syyskuun puolivälissä kaupunkiin saapuisi myös seurueen suosikki neiti Charlotte Forsman, joka oli mennyt kihloihin näyttelijä Frithiof Raan kanssa. Jo ensimmäisten esitysten jälkeen todettiin, että yhteisnäyttelemisen oli erinomaista: Åhmanin näyttelijät ”yhdistävät elämän (= elävyyden) ja yhteisnäyttelemisen”.⁸²⁴ Teatterihistoriallisesti Euroopassa siirryttiin kokonaisuutta korostavan näyttämöajattelun aikaan asteittain 1850-luvulta alkaen.

Lokakuun 1864 loppuun mennessä Bergbom kävi Arkadiassa vain kolme kertaa, mutta kehui seuruetta: kenties *Pombalia* voisi tarjota Åhmanille esitettäväksi. Karl kuvaili seurueen jäseniä tarkalla silmällä:

Nöjen ytterst tunsådda, om jag undantager theatern, som spelat för fulla hus nära nog alla qvällar. Det är en verklig präktig skådespelartrupp, *de förena lif och samspel på ett beundransvärt sätt*. Hr [W.] Åhman är en mycket mångsidig talang, fin, väl tänkt, alltid lagom, dock ibland litet kylig, Pousette kraftig, uttrycksfull, karakteristisk men ibland något ojemn, hr Ahlström, en älskvärd, manlig älskare, dock något enformig, hr Lichtenberg, vacker röst då han deklamerar, stark färg, läggning, ibland dock något ovan, hr Raa, stå[t]lig figur, vacker baryton, hr A. Åhman, förtäfflig i smärre komiska partier – se de[r] har du de viktigaste af den manliga personalen med deras förtjenster och fel. De viktigaste bland damerna äro: fru Pousette, vacker, kraftig, när situationen är gynnsam poetisk, men när den ej är, det ibland intetsägande, *Mlle Forsman, passionerad, äfven*

823 ”Det hela beredde en sann konstnjutning och wisade att det finska teatersällskapet intager en aktingsvärd plats bland de ambulatoriska teatersällskaperna i vårt land.” (HT 3.9.1864, Nr 204) Tämä oli sanottuna Ruotsin toiseksi suurimman kaupungin tärkeimmässä sanomalehdessä *Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning*. Päinvastoin kuin joskus on väitetty, Helsingissä näyttelivät Ruotsin kiertävien seurueiden parhaat, sillä samat ryhmät Helsingin ohella esiintyivät joko Tukholmassa (esim. Djurgårdsteatern) tai Göteborgissa (Stora Teatern).

824 HT 11.10.1864 ja 18.10.1864.

naiv, publikens gunstling, derföre äfven ibland falsk, Mlle Hartman, hvarken bra eller illa, Mlle Petterson, käck, medvetet naiv, kokett, ett mellanting mellan Nerman och fru Fornell, fru Lagerqvist, elegant, alltid gifvande rätta tonen, fin, men ibland utan lif, se der har du allt det hufvudsakliga af dampersonalen. [– –] Jag har ej varit riktigt ofta, ty min tid har genom det Heineska föredraget varit temmeligen upptagen, dock hafva de tre qvällar jag tillbragt i theatern varit synnerligen njutningsrika.⁸²⁵

Sanomalehdissä seurattiin Nya Teaternin uuden talon rakentamista. Nikolai Benois'n piirustusten mukaan se nousi palaneesta teatterista jääneiden ehjien kivirakenteiden varaan. Koristelut teatteritaloon hankittiin Saksasta Gropiukselta, masinistia kysyttiin Pietarista.⁸²⁶ C. E. Sjöstrandilta tilattu friisi "Väinämöisen soitto" oli liian raskas salin parvekkeen kaiteisiin, eikä sille löytynyt ensin muuta paikkaa. Se oli koottu kansalaiskeräyksenä, minkä vuoksi teokseen suhtauduttiin suurella hartaudella ja sen kohtaloa selviteltiin pitkään.⁸²⁷ Bergbomin kanta oli, että Väinämöis-friisi ei sopinut teatterisaliin, ja hän ehdotti rahoja käytettäväksi teatterikoulun hyväksi.

Mycket bråk har man haft med frisen, som damerna skänkt theatern. Hvarken Benois eller Gropius vilja på något villkor hafva den in i salongen, utan hafva föreslagit dess placering i foyern. Så ofta jag träffar W. Eneberg eller Hagman kälta jag på dem att i Hfors Tidningar föreslå att de för frisens samlade penningar måtte användas till theaterskolan. Det vore då åtminstone någonting nyttigt. Med penningar har man slöst vid byggnaden ogudaktigt.⁸²⁸

Bergbom koki Heine-esitelmän jälkeen voimakasta tyhjyydentunnetta. Hän kertoi Otolle elämästään ajeltavana tyhjäätoimittajana, joka innoissaan toteuttaa

825 KB→O. Florell 27.10.1864/47:7:17/KBA/KiA/SKS. EAH1:94 suomentaa tämän kuvauksen, mutta koska kirjassa ei saa olla mitään kielteistä fennomanian sankareista, kuten Charlotte Forsmanista, hän suomentaa kohdan näin: "intohimoinen, naivinenkin, yleisön suosikki, sentähden ei joskus oma itsensä". Virhe ei ole kohtalokas: "falsk" on joku, joka "ei ole oma itsensä." Mutta näyttelijäntyötä tarkoittamaan parempi sana olisi falski, valheellinen, epäaito tai epätosi.

826 Schultén 1970:26–28. 14.11.1864 HT:ssa uutisoitiin rakennusprojektin tilanteesta. Friisin sijoittaminen oli ongelmallista. Gropiukselta tulivat kulissit ja kaksi ridoota, jotka tehtiin drapeerattuun muotoon, sillä "maiesemamaalaukset" eivät sovi pääkaupunkiin.

827 af Schultén 1970:42–45.

828 KB→O. Florell 17.11.1864/47:7:18/KBA/KiA/SKS.

muiden ehdotuksia, mutta huomaa, että tulee petetyksi ja hyväksikäytetyksi. Tätä kokemusta artikuloi voimakkaasti tuolloin teatterissa esitetty näytelmä, Albert Brachvogelin⁸²⁹ *Narcisse Rameau*. Bergbomille näytelmä oli nyt eräänlainen ydinkokemus.

Brachvogelin näytelmä pohjaa kaukaisesti Diderot'n teokseen *Le Neveu de Rameau (Rameaun veljenpoika)*. Siinä markiisitar de Pompadour ja hänen suhteensa kuningas Ludvig XV:een asetetaan 1800-lukulaisen moraalikritiikin alle. Narciss on Pompadourin ensimmäinen aviomies (tai rakastaja), jonka odottamattomalla ilmestymisellä halutaan järkyttää kuolemansairasta Pompadouria ja välillisesti ehkäistä kuninkaan avioero kuningatar Maria Leszcynskasta.⁸³⁰ Kritiikin kohteena on valistusajan itsekkyydeksi tulkittu vapaamielinen ajattelu. Näytelmä haluaa olla hyveen asialla.

Bergbom oli nähnyt *Narcisse Rameaun* todennäköisesti jo 1857 ja nyt uudelleen Heine-esitelmän jälkeen sunnuntaina 13.11.1864. Sanomalehtikritiikki on jonkun muun kirjoittama.⁸³¹ Tässä elämänvaiheessa Bergbomin käsitys oli, että *Narcisse*-näytelmä on ”vaarallinen” syvästi eläytyville katsojille: päähenkilö on ulkopuolinen, irrallinen ja tahdottomasti muiden käytettävissä ja ajautuu hulluuteen. Hänessä itsessäänkin oli narcissoksenkaltaista ”vajavaisuutta” tai ”rikkoutuneisuutta” (brustenhet).

829 Albert Emil Brachvogel oli syntynyt 29.4.1824 Breslaussa (Wroclaw), kuollut 27.11.1878 Berliinissä. Yritti nuorena näyttelijäksi, mutta luopui ja loi monipuolisen kirjallisen tuotannon. Suurin menestys oli näytelmällä *Narziss* (1857), josta kirjanakin ilmestyi kuusi painosta ja jota esitettiin melkein kaikilla Saksan näyttämöillä suurella menestyksellä. http://www.literatur-lexikon.de/Albert_Emil_Brachvogel/. Luettu 10. 6. 2009 ennen sivujen muuttumista suljetuiksi.

830 Brachvogelin henkilögalleria jakautuu kahteen puolueeseen, Madame Pompadourin ja valistusfilosofien ryhmään, ja kuningatar Maria Leszcynskan kannattajiin, jotka vastustavat Pompadourin aikomaa avioliittoa Ludvig XV:n kanssa. Säveltäjän veljenpojan Narcisse Rameaun hahmo paljastuu Pompadourin ensimmäiseksi puolisoiksi, millä käytännössä tarkoitetaan vietettyä nuorta rakastajaa. Narcisesta on rakennettu moraalituomion hahmo, joka kokee itse myös teatraalisen, hulluutta lähentyvän kuoleman. (Brachvogel 1879–1897. Bd 5.)

831 ”den ställning han intager såsom den reflekterande spegeln af det tidehwarf, såväl han som de handlande personerna tillhöra. Hän är sjelf behäftad med dess otro, dess cynism, hela dess negatiwa wäsande, men de återspeglas hos honom uti ett hjerta hwars höggre och ädlare längtan icke kunnat nedtystas. Denne förtwiflade och halft wansinnige man representerar oförstörbarheten af hjertats idealer gentemot mätresswäldet, materialismen och sjelfwiskheten samt wid sidan af den oädla intrig, som fyller stycket och hwari man tilldelar äfwen honom en roll, men som, utan honom, ej skulle kunna wäcka sympathy, utan endast afsky. Han är tidehwarfwets bestraffande samwete. Han är, genom tidens sedeslöshet, bedragen uti den kärlek, som utgjorde glanspunkten af hans lif och som ännu fortlefwer under askan af hans andliga warelse. Den skärper hans bittra ironi mot den werld han tillhör, men den sprider tillika en själswärme öfver sjelfwa hans bitterhet.” (HT 17.11.1864.)

En utomordentligt präktig afton var då man gaf Narcisse Rameau. Du vet, jag har alltid haft en viss klockarkärlek för stycket, huru många gång har ej den tanken flugit genom mig, att det ganska lätt kan hända att äfven mitt öde blir att Narcisseras, ifall jag ej i lifvet finner en verkningkrets, der jag känner att jag kan gagna. Nervander har ofta brukat skämta öfver min förfärliga nykterhet [=järkevyys] och sagt att få se det jag slutar som Tallindberg, ty äfven han började lika stilla. Fast jag aldrig velat visa det har detta skämt mycket plågat mig, ty jag har ofta på allvar darrat för precis samma sak, allt till följe af den Narcissartade brustenhet, som hos mig i sjelfva verket finnes.

Men återvändom till teaterns Narciss. Pousette var i hufvudrolen mästrelig. Af de många skiftningarna i Narcissus karakter var det alltid den innerliga känsligheten, som han lät utgöra grundtonen. Äfven fru Pousettes Pompadourskan var en verkligt konstnärlig skapelse.”⁸³²

Jotain vastaavaa tahdotonta harhailua tuli olemaan Karlin oman novellin *Julianin* nimihenkilössä. Hän kirjoittaa Nervanderille 15./16.11.1864 myös eräästä tuttavasta, joka teatterin jälkeen oli joutunut Lapinlahteen.⁸³³

Väitöskirjassa Bergbom ei esittelle lainkaan Brachvogelia näytelmäkirjailijana, mutta tässä vaiheessa näytelmä vielä teki häneen vaikutuksen. Suomalainen Teatteri esitti sitä myös alkuaikoina, mutta teos unohdettiin pian.

Senaatti päätti myöntää valtionpalkinnon vuoden 1864 aikana ilmestyneestä parhaasta kotimaisesta draamateoksesta. Stenvallin *Kullervo* oli jo ilmestynyt, samoin Runebergin *Kungarna på Salamis*. Bergbom on miettinyt myös oman *Pombal och jesuiterna* -näytelmänsä kohtaloa: jos hän antaisi painattaa sen vuoden 1864 puolella, se voisi osallistua kilpailuun. Bergbom alkoi kuitenkin suunnitella *Pombalin* viemistä teatteriin nähdäkseen sen näyteltynä. Cygnaeus taas kehotti painattamaan, silloin se pääsisi kilpailemaan valtionpalkinnosta.

832 KB → O. Florell 17.11.1864/47:7:18/KBA/KiA/SKS. Myös EAH1:96.

833 ”Med Aron Nyström stackare ser det sorgligt ut. Jag har flere gånger varit hos honom och han har varit på det mest olika lynne – än fullkomligt frisk och klok, än äter så bortblandad att det skurit en i hjertat att se. I sista Söndags [13.11.] såg jag med fasa, att han var uppe på theatern och såg Narcisse Rameau; dagen derpå hörde jag att han blifvit förd till Lappviken. Troligen inverkade detta med vansinne uppfyllda stycke alltför våldsamt på honom. Hvilken skada på ett hjerta så ädelt och präktigt som hans – –” (KB → E. Nervander 15.11.1864/47:9:13/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

Sedan nu 9de November [Heine-esitelmä] är förbi skall jag gå till Åhman och läsa opp Pombal för honom. Jag har blifvit så intresserad af att få se den spelt. Du förundrar dig kanske öfver att jag ej låter trycka den oaktadt Cygnaei uppmaning. Dertill har jag flere orsaker – isynnerhet skulle det gränsa mig att ifrån en Finsk författare taga förtjensten – han som ändå vida bättre än jag behöfver uppmuntring, ty jag kan ju möjligen få min pjes spelt, hvilken fördel han ej kan njuta af.⁸³⁴

Tämä kohta Bergbomin kirjeestä on saanut huomiota, sillä se viitanee Stenvallin valmistumassa olevaan näytelmään *Nummisuutarit*. Aspelin-Haapkyllän mukaan Bergbom ”jätti *Pombalin* painamatta” ja syy ”oli kai pääasiassa se että se oli ruotiksi kirjoitettu eikä semmoisena voinut rikastuttaa suomalaista kirjallisuutta.” Tämä selitys konstruoi myyttiä Bergbomista kategorisena ja epäitsekkäänä fennomaanina.

Toisaalla Aspelin kuitenkin sanoo, että kirjeessä oleva syy ”näyttää etsityltä – niin vähän sillä on todellista pohjaa – mutta epäilemättä se hänen tuntuksensa mukaan oli täysin pätevä.”⁸³⁵ Kirjeessä Bergbom sanoo ainoastaan ”tuntevansa olonsa kiusalliseksi” (skulle gränsa mig),⁸³⁶ jos hänen näytelmänsä sekä painettaisiin että esitettäisiin. Se mitä hän ei sano, mutta on voinut loogisesti ajatella on, että hänen tekstinsä kenties voisi vielä voittaa valtionpalkinnonkin. Olihan joku tuttava pitänyt *Pombalia* jopa parempana kuin *Daniel Hjortia*. Eihän *Pombalin* painattaminen olisi mitenkään estänyt *Nummisuutarien* painattamista, minkä Aspelin-Haapkylläkin toteaa.

Teatterin maksamat tekijänpalkkiot kantaesityksistä olivat kohtuullisen hyviä, joten Bergbomista niiden saaminen (mahdollisen valtionpalkinnon lisäksi) olisi tuntunut kovin nololta suhteessa varattomaan Stenvalliin ja suomenkielisen kirjallisuuden heikompiin esillepääsyn mahdollisuuksiin. Siten se ei olisi ”etsitty” syy, kuten Aspelin-Haapkyllä sanoo, mutta ei myöskään aatteellinen (tai puolueuskollinen), vaan enemminkin sosiaalinen ja eettinen, mikä oli osa säätyläisfennomanian psykologista taustaa.

Bergbom oli kirjoittanut oman näytelmänsä täynnä sosiaalisen ja kulttuurisen asemansa antamaa itsevarmuutta, eikä hän syksyllä 1863 sen valmistuttua lainkaan tähdännyt painatukseen. Jos *Pombal* pärjäisi kilpailussa paremmin

834 KB → E. Nervander 17.10.1864/47:9:11/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

835 EAH1:81viite.

836 gränsa mig = närma mig = tulla liian lähelle, olla tunkeileva, olla kiusallista

kuin Stenvallin näytelmät, tämä jäisi paitsi ilman tekijänpalkkioita, myös ilman valtionpalkintoa. Vanha Nervander muisteli, että Karl halusi jättää tilaa Aleksis Kivelle tai ainakin suomenkieliselle näytelmälle, jolle ei ole olemassa teatteria. Nervander pitää palkintoasiaa kuitenkin esillä.

Bergbom tarkoitti luonnollisesti A. Kiveä ja tämän ystävien toiveita, että Nummisuutarien tekijä saisi senaatin palkinnon 2,500 markkaa, niin kuin kävikin. B arveli myöskin mahdollisesti saavansa jonkin palkinnon [/hinnan], jos ”Pombalin” esitys onnistuisi.⁸³⁷

Karlin kirje Nervanderille jatkui spekulatiolla *Pombalin* myyntihinnasta. Sitä taas Aspelin-Haapkylä varoo referoimasta kirjassaan, sillä taloudellinen hyöty oli tabu aattellisia motiiveja painottavassa ja puolueeseen sitoutuneessa historiankirjoituksessa. *Pombalin* hintoihin Bergbom palasi vielä moneen kertaan, ja lokakuun lopulla hän hahmotti, että täytyisi mennä töihin tai hankkia omaa rahaa muutenkin, sillä oli kiusallista täysi-ikäisenä enää pyytää isältä.

Om jag skulle få något för pjesen skulle det mycket glädja mig, ty jag skäms ohyggligt hvarje gång, jag nu som myndig måste begära penningar af min far. Vill du att jag äfven för Åhman skulle nämna några ord om ”Vid Anjala”, ty han känner troligen ej pjesen det ringaste.⁸³⁸

Karlin on täytynt tietää tarkemmin *Nummisuutareista* jo lokakuun lopussa, sillä marraskuun puolivälissä hän kirjoitti Nervanderille Italiaan, että se oli valmis: ”Stenvalls nya komedi är nu färdig och skall vara i stark burlesk stil.”⁸³⁹ Marraskuun puoliväliin mennessä Bergbom siis oli jo lukenut *Nummisuutareita* tai ainakin kuullut luonnehdinnan sen tyylistä, ehkä samalla, kun se on mennyt painoon. Kuun vaihteessa 1.12.1864 sitä mainostettiin sanomalehdissä, ja se jaettiin kirjakauppoihin 21.12.1864. Painatuskulujen hankkimisesta on Stenvallin ja Bergbomin välillä voitu puhua jo marraskuussa, mutta asia aktuaalistui joulukuun puolivälin lähestyessä, kun tilattu painos piti lunastaa kirjapainosta.

837 Nervander (*Valvoja*) 1906a:479. Alkutekstissä voi olla ”nägon pris” – ”jonkin hinnan” joka Valvojan toimituksessa on suomennettu huolimattomasti. Tai sitten ”nägon belöning”. Tekijänpalkkio oli tienestimahdollisuus teatterissa.

838 KB → E. Nervander 17.10.1864/47:9:11/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

839 KB → E. Nervander 15.11.1864/47:9:13/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

Marraskuun aikana Bergbom oli suostunut toimittajaksi *Helsingfors Tidningarin* ulkomaan osastoon, tehtävänä poimia ja ruotsintaa uutisia ulkomaisista sanoma- ja aikakauslehdistä ja tehdä palstantäytteitä. Heine-esitelmän osoittama kyky analysoida Saksan politiikkaa vakuutti lähipiirit siitä, että tällä muuten koomillisella haihattelijalla oli kapasiteettia intellektuaalina kirjoittajana.⁸⁴⁰ Hän kertoi myös tulevasta vuoden sopimuksestaan, jonka taustahahmoksi paljastuu Nervander, jonka tilalle Bergbom tarvittiin. Hän oli innoissaan päästessään kirjoittamaan pikku-uutisia esimerkiksi oopperalaulajista.⁸⁴¹

För hela subberten [höskä] har jag 560 Rubel och måste då vara här hela året. Hufvudidén sade Waldemar Eneberg hade de ursprungligen fått af dig [Nervander], som alltid lär tussat dem på mig poika parka. Mycket arbete får jag naturligtvis derigenom, men det är nu småningom på tiden att jag börjar förtjena något och dessutom kommer en praktisk sysselsättning att göra mig mycket godt. Hade jag endast tillräcklig förmåga, ty jag är fullkomligt rädd öfver alla de förhoppningar vis à vis tidningens framtid man gör sig om mig. Dessutom kommer jag att hafva theater och musikafdelningen till Suometar för hela nästa termin, för hvilket jag kommer att erhålla fribiljett. Du ser således jag kommer att få vara rätt flitig.⁸⁴²

Karl on tässä kirjeessä vielä innostunut nuorille maistereille tavallisesta lehti-työstä ja säännöllisyydestä. Vuosipalkka 560 ruplaa (2240 markkaa) maksettiin neljässä osassa eli kvartaalissa, mikä tarkoitti, että hän sai neljä kertaa vuodessa

840 "Helsingfors Tidn. få till en del ny redaktion. Kristoffer kommer att afträda för att i nästa år helt och hållet egna sig åt studier. Bremer har öfvergått till Dagbladet. I deras ställe hafva inträdt i redaktionen Alb. Forssell såsom byråchef och Karl Bergbom såsom utrikesreferant och spaltfyllare, d.v.s. såsom öfversättare från utrikes tidskrifter och journaler. Suometar får ny redaktion i nästa år. Äfven jag har ingått vid tidningen." (J. Forsman → E. Nervander 29.11.1864, kuori 4 laatikko 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. Ht8/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

841 "Redaktionen är otålig att få mera [av Nervander] – Hagman och Eneberg fråga jemnt och samt om ingenting anländt. Du vet möjligen att Helsingfors Tidningar från och med 15 December kommer ut i förstorad skala och att således allt hvad man sände hit är ytterst välkommet. Vet du, kan du tänka, tror du dig kunna ana hvad som händt?!?! Jo, jag är medredaktör för nästa år i Helsingfors Tidningar! Bremer blef nemligen med hopp om högre aflöning lockad till Dagbladet och jag då i hans ställe anmodad att sköta utrikesportföljen. – Det vill säga, jag skall tre gånger i veckan skriva "Gårdagens post", tre gånger "Utrikes" och en gång en ledande artikel om "posiziaunen" i Europa. Dessutom kommer jag att hafva spaltfyllnader, tala om Nadar och Gerard och Kristina Nilsson och Gud vet ej allt hvem." (KB → E. Nervander 30.11.1864/47:9:14/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

842 KB → E. Nervander 30.11.1864/47:9:14/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV

palkkana 140 ruplaa (560 markkaa). Bergbomilla oli tekemistä Helsingfors Tidningarin toimituksessa jo 30.11.1864, jolloin hän editoi Nervanderin lähettämää Tanskaa koskevaa ulkomaankirjettä. Uusi työpaikka piristi miestä, ja hän sai kerättyä energiaa siihen, että vei *Pombalin* teatterinjohtaja Åhmanille, mihin Cygnaeus oli taas kehottanut.

Bergbom jätti *Pombal och jesuiterna* -näytelmän luettavaksi, mutta teatterijohtajat Åhman ja Pousette olivat pyytäneet tätä itse lukemaan tekstin heille ääneen kahtena iltana näytäntöjen jälkeen. Åhman saattoi muodostaa mielipiteensä tekstin näyttämöllisestä kantavuudesta paremmin kuunnellessaan kuin lukiessaan. Sitä paitsi kirjailijalle itselleenkin muodostui oikeampi kuva sen näyttämölaadusta.

I dag är den stora dag, då jag för Åhman och Pousette skall gå och läsa opp Pombal. Du kan ej tro hvad jag har magapollsknip; det är ändå helt annat än att lemna det i välvilliga kamraterssällskap. Cygnaeus har dock rådt mig dertill.⁸⁴³

Bergbom oli miettinyt näyttelijät läpi ja suunnitellut oman versionsa roolijaoksi, jonka esitteli Åhmanille. Siitä miten näytelmä vaikutti, Åhman kertoi sunnuntaina 20.11.1864. Lukemista jatkettiin vielä seuraavana iltana (21.11.) näytännön jälkeen ja sitten teksti jätettiin teatteriin tutkittavaksi. Karl odotti toiveikkaana ja alkoi suunnitella, millä hinnalla teoksensa myisi – tai ei myisi. Hän mietti minimihinnakseen ensin 75 ruplaa (= 300 mk), mutta nosti sen sitten 100 ruplaan (= 400 mk).⁸⁴⁴ Tuoreelle lehtimiehelle tämä olisi tarkoittanut puolen vuoden palkkaa. Bergbom kirjoitti samaan aikaan alistuneesti Otto Florellille suhteestaan Jaakko Forsmanin kielipainostukseen: ”Jaakkoa ei kiinnosta minun ruotsinkielinen kirjailijuuteni.”

Jag anar att Jaakko är fullkomligt likgiltig för mitt svenska skriftställer
– därför vill jag aldrig gerna tala om det för honom att icke sålunda på sätt och vis tvinga honom att visa ett intresse, han ej äger. I Söndag qväll [20.11.] får jag af Åhman svar huruvida Pombal går att uppföra

843 KB → E. Nervander 15.11.1864/47:9:13/KBA/KiA/SKS. Alkuperä: Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

844 ”Vuonna 1863 hyväksytyt taksat Nya Teaternissa olivat täysimittaisten puhenäytelmien osalta ensimmäisestä neljästä esityksestä, 1/5 (eli 20%) nettotulosta, maksimissaan 268 ruplaa (1072 mk), sekä senjälkeisiltä esityksiltä 1/30 osa eli 3,33%.” Memorialbok uppgjord av K A Weckström/Permanent skådespelarsällskapet i Hfos/Kotelo 2/Coll 255.IV/ms/KK.

eller ej. Sedermera kommer vi väl att tala om villkoren. Under 100 Rubel säljer jag den ej gerna.⁸⁴⁵

Mutta Pombalin loppuosankin luennan jälkeen Wilhelm Åhmanin vastaus oli torjuva.

Efter första qvällen var han mera snäf, förklarade stycket ospelbart, utan liffig handling, uttjändt, [pitkäveteinen] ehuru han derjemte medgaf många förtjenster.⁸⁴⁶

Teatterinjohtajan valitteluvirsi nuorelle näytelmäkirjailijalle oli ymmärrettävä. Lajina Euroopan historiaan sijoittuvan suuren draaman oikeampi paikka olisi Tukholman tai Berliinin hoviteattereissa. Muissa teattereissa sitä voisi esittää vain lyhentämällä riittävästi, jopa 1/3 tekstistä joutaisi pois. Ensin Åhman oli valittanut, ettei ollut tarpeeksi toimintaa, mitä huomautusta Karl ei ollut odottanut (mikä saattoi olla termin erilaista ymmärtämistä), toisella kerralla hän oli jo toista mieltä. Teatterinjohtajan täytyisi saada näytelmästä hyötyä ainakin Tukholmassa, jossa hän voisi sen yrittää myydä Kungligaan. Åhman lupasi kirjoittaa tarvittaessa lyhennöksen eli näyttämösovituksen, kun arveli Bergbomin olevan tottumaton.⁸⁴⁷

Jag tackade men sade att jag ej brydde mig derom. Jag var nemligen rädd att han derifrån skulle skaffa undan all poesi, der möjligen fanns, ty han hade i allmänhet ytterst banala åsigter i dramatik, ehuru han var ganska beläst. Han förklarade t.ex. Shakespeare utförlig i våra dagar, förklarade att Cygnaei dramer vore barbariska, sade att Daniel Hjort var något ohyggligt tråkigt o.s.v. Du ser således – igen en förhoppning omintetgjord.⁸⁴⁸

845 KB → O. Florell 17.11.1864/47:7:18/KBA/KiA/SKS.

846 KB → O. Florell 3.12.1864/47:7:19/KBA/KiA/SKS.

847 ”Han sade visserligen äfven då att der talades för mycket, att åtminstone 1/3 måste bort ifall stycket ville göra lycka på scen, men sade tillika att på en stor theater vore stycket ganska fängslande, dock med tillägget att ingen theater i hela Europa utom möjligen Hoftheatern i Berlin hade tillräckligt förmågor för ett så ytterst svårspelt stycke. Sjelf, sade han, kunde han ej taga det, emedan det skulle kosta honom så mycket tid och krafter att få den inöfvad, men han lofvade att, ifall jag ville, han skulle skaffa den till Kongl. theatern i Stockholm, hvarest han var öfvertygad, man tage upp den.” (KB → O. Florell 3.12.1864/47:7:19/KBA/KiA/SKS.)

848 KB → O. Florell 3.12.1864/47:7:19/KBA/KiA/SKS.

Tapaus kertoo Bergbomin ensikohtaamisesta ammattiteatterin kanssa. Karlin käsitys seurueen kyvyistä alkoi yllättäen tasoittua. Hän joutui nuolemaan haa-vojaan muutaman päivän ja oli alkajaisiksi mennyt murehtimaan asiaa pappa Cygnaeuksen luokse Heikinkadun ja Aleksanterinkadun kulmaan. Cygnaeus – nuorten taiteilijanalkujen ja ”hullujen” suojelijana omalla tavallaan puuttui asiaan. Suorasukaisesti – viisi minuuttia vain – hän puhui Åhmanille, minkä jälkeen tämä oli suostunut ottamaan teoksen.⁸⁴⁹

Miksi Åhman muutti mieltään? Oliko Cygnaeus viitannut kotimaisuusvelvoitteeseen, joka moraalisesti satoi teatterinjohtajaa Helsingissä, vai antoiko hän muuten vain painavan lausuntonsa *Pombalin* erinomaisuudesta? Ainakin Cygnaeus oli vielä teatteritalon johtokunnan jäsen. Oli myös tiedossa, että Karl tulisi tulevana vuonna olemaan *HT:n* toimittaja ja mahdollinen teatterikriitikko. Se tarkoitti, että Åhmanin oli hyvä olla hyvissä väleissä paikallisen kriitikon kanssa ja kriitikon näytelmän esittäminen on teatterinjohtajalle pieni henkivakuutus. Åhman päätti, että maaliskuussa 1865 *Pombalin* voisi esittää.⁸⁵⁰

Juuri tuolloin Åhmanin seurue esitti Arkadiassa ruotsalaista Kustaa Vaasan hoviin sijoittuvaa Börjessonin näytelmää *Dagen gryr*. Siihen hän myös viittasi tuskaillessaan Bergbomille, että *Pombal* ei käsitellyt sellaista historiaa, joka tunnettaisiin ja jota seurue voisi näytellä myös Ruotsin puolella.⁸⁵¹ Karlin selitys *Dagen gryr* -näytelmän yleisönsuosioista oli sen speaktaakkelimainen komeus.⁸⁵² Tässä on myös ”ketulle happamia pihlajanmarjoja”: olihan teksti uusi ruotsinmaalainen historiallinen näytelmä. Tämä oli viitekehys sille debatille, joka äk-

849 KB → O. Florell 3.12.1864/47:7:19/KBA/KiA/SKS.

850 ”Fast Åhman hade i början betänkligheter behöfde Cygnaeus blott tala med honom en 5 minuter innan dessa voro häfda. Åhman kommer nu att göra förslag till ändringar, hvarefter jag sedan fäster mig vid huru mycket Cygnaeus och jag sjelf finna godt. I slutet af Mars kommer jag väl att få se den på tiljorna.” (KB → O. Florell 20.12.1864/47:7:20/KBA/KiA/SKS.) Ks. m. EAH1:97–98.

851 *HT:ssa* 1.12.1864 on maininta F. Hedbergin Kustaa Vaasa -aiheisesta draamasta *Dagen gryr*, josta teatteritoimittaja kiteyttää: ”Dagen gryr emottogs i går med särdeles värme. Stora historiska minnen äro uti detta skådespel infattade i mycken teatralisk pomp och ståt. Der finnes något för olika klasser af åskådare.” *Dagen gryr* -näytelmästä on tarkempi arvostelu joulukuussa (*HT* 13.12.1864), jossa näytelmää kiitetään, verrataan tiettyihin historiankirjoituksen tietoihin, todetaan että kirjailija on toisissa kohtaa ollut liian uskollinen dokumenteille, toisia tärkeitä tilanteita (tai draamallisia mahdollisuuksia) hän on jättänyt käyttämättä.

852 ”Dagen gryr”, ifrån hvilket jag just för en stund sedan kommit. Det var då en träaktig dram! Ej tecken till lyftning i diktionen, enhet i plan eller sammanhållighet i intrigen! Publiken var galen af förtjusning; hvad *Giboyers son*, hvad *Narciss*, hvad *Argbiggan* ej kunnat, det gjorde *Dagen gryr*. Men den var också uppsatt med stor prakt. Tredje akten (riksdagen i Westerås) var bländande – det var verkligen, tyckte man, Gustaf Wasa. Äfven spelet var godt. I synnerhet var Lagerqvist bra. I allmänhet kan man dock ej säga att truppen står så i publikens gunst, som man kunde vänta.” (KB → O. Florell 3.12.1864/47:7:19/KBA/KiA/SKS.)

kiä nousi aiheesta ”Ruotsin vai Portugalin historia”. Keskustelussa Åhmanin kanssa nimittäin sanailtiin siitä, miksi nuoren maisterin aiheeksi ei kelvannut Ruotsin historia. Siihen Karl oli tuiskahtanut, että vieraiden maiden historioista Portugalin historia on suomalaisille yhtä läheistä kuin Ruotsin historia! Tämän uhmakkaan nokkeluuden hän vielä löysi edestään.

Samoina päivinä tuli ajankohtaiseksi Aleksis Stenvallin *Nummisuutarien* painatuslasku ja painoksen lunastaminen. Bergbomin ja Stenvallin ystävyys on viimeistään tuolloin alkanut, mitä eri lähteet korostavat. Silti on oletettavaa, että he ovat tienneet toisistaan jo aiemmin. Nervanderiin ovat monet tukeutuneet:

Vasta näihin aikoihin lienee Stenvall – jota nimeä hän itse ja mekin ennen hänen kuolemaansa aina käytimme – tullut lähempään tuttavuuteen Bergbomin kanssa ja saanut tuta tämän suoraa, hienotunteista huolenpitoa.⁸⁵³

Vanhan Nervanderin lausunto jättää takaportin sanalla ”lienee.” Viimeinen lause on merkittävä: *saanut tuntea tämän suoraa hienotunteista huolenpitoa.*

Bergbom itse myös sanoo kirjeessään Otto Florellille tapahtumasta, että ”ehuru jag då ej var det minsta bekant med honom.”⁸⁵⁴ Mikä on toki tulkittavissa niin, että Bergbom sanoo ei olleensa ”mitenkään tuttava” (”vähimmässäkään määrin tuttava”) hänen kanssaan. Se ei sulje sitä pois, että he silti olisivat tienneet ja tunteneetkin toisensa. Täytyihän Kivellä olla valmius lähestyä Bergbomia, jonka perhe oli häntä auttanut jo alkuvuodesta asunnon hankinnassa. Muotoilu saattoi viitata siihen, että intensiivisiä keskusteluja ei ollut vielä alettu käydä.

Stenvall oli Nervanderin koulutoveri ja myöhemmin Bergbom taas oli hänen hyvä ystävänsä: miten Bergbom ja Stenvall olisivat jääneet toisilleen vieraiksi pienissä piireissä? He olivat saman syksyn 1859 fukseja, jotka ovat voineet kohdata muissakin yhteyksissä, esim. silloin kun *Aino* ja *Borgaren i Lüttich* maaliskuussa 1861 tulivat palkituiksi; tai talvella 1863–64, kun Stenvallille hankittiin asuntoa senaattorinleski Mellinin luota. Sen jälkeen keväällä Bergbom jo kiinnitti häneen huomiota. Yhteydenpito alkoi siis vasta joulukuussa, mutta jo marraskuussa 1864 Bergbom tiesi *Nummisuutareista*.

853 Nervander 1906a:482. – Saman tutustumisajankohdan toistavat EAH1:87, Tarkiainen 1916:125 ja Laurila 1934:300.

854 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

Jo ensimmäisessä Kiven elämäkerrassa Eliel Aspelin (1877) sanoo, että Bergbom ”kuusikymmen-luvun keskeltä loppuun saakka oli hänen turvansa kaikissa asioissa.”⁸⁵⁵ Bergbomin ja Stenvallin suhteeseen sisältyi siis luottamusta, keskinäistä arvostusta, kirjojen lainausta sekä yhteisiä juominkeja tai muita jälkimaailmalta katveeseen jääneitä kokemuksia Stenvallin Helsingin käynneiltä.

Nuoresta maisteri Bergbomista tuli ikäylioppilas Stenvallille yksityinen kirjailainojen järjestelijä ja tuotantoa kiittävä aikalaiskritikko, joka sai foorumikseen suomenkielisen aikakauskirjan *Kirjallisen Kuukauslehden* vuosiksi 1866–70. Stenvallin kirjeissä Bergbom oli kirjailijakollega, jonka hankkeille hän toivotti onnea, aikanaan myös tämän ”tohtorinhattuun.”⁸⁵⁶

Suomen kirjallisuushistorian ”myyttisestä tapahtumasta”, *Nummisuutarien* joulukuisista painatusrahoista on kirjoitettu eri versioita.⁸⁵⁷ Luotettavin on Karlin oma kirje Florellille tapausta seuraavalta kesäkuulta 1865.⁸⁵⁸ Tämän version toistaa myös Tarkiainen,⁸⁵⁹ joka silti esitti vielä rinnalla Nervanderin fabuloiman version.⁸⁶⁰

855 Aspelin 1877: xxiv, alaviite.

856 Ks. Kiven kirjeet Bergbomille: Kirjeet 22, 38, 39, 41,45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 62, 63, 64, 65, 66, 67 ja 68/AK Kirjeet 2012.

857 Viljo Tarkiainen 1916:125–126 esittää kaksi anekdootin kaltaista sananvaihtoa, joita olisi käyty rahoja lainattaessa. Ensimmäinen oli Aspelinilta Kiven *Valittujen teosten* (1877) johdannosta. Sen mukaan Kivi tapasi ”eräänä päivänä ’Helsingfors Tidningarin’ toimituspaikassa hänelle tähän saakka tuntemattoman miehen, joka enemmän kuin kukaan muu meidän maassamme on näytelmätaidetta rakastanut.” Kertomus jatkuu niin, että miehet lähtevät kävelemään kadulle. ”Siinä kun jatkoivat keskustelua, kysyy tuo toinen Kiveltä, paljonko hän tarvitsisi saadaksensa komedian painosta. ’Seitsemän sataa markkaa, vastaa runoilija, vähemmällä en saa sitä toimeen.’ – ’Vai seitsemän sataa’ lausuu toinen mietiskellen, ’no juuri sen summan voin minä teille antaa’. Hän oli samana päivänä nostonut palkka-kvartaalinsa, joka sattui olemaan juuri se rahasumma, jota tarvittiin. Tuo satunnainen yhdenmukaisuus koski häneen niin, että seitsemän sataa markkaa seuraavana hetkenä oli hämmästyneen runoilijan kädessä. Sillä tavoin tulivat ’Nummisuutarit’ painetuksi!” (Aspelin 1877:xx–xxi) Aspelinilla on ollut tuolloin mahdollisuus kuulla tapahtumasta Bergbomilta itseltään, mutta hän on kuullut tai käsittänyt väärin, Bergbom vasta lainasi rahat vakuutena tuo tuleva palkka.

858 Se on pohjana Aspelinin *Suomalaisen Teatterin Historiassa* 1906 (EAH1:42–43). Aspelin-Haapkylä kirjoitti nyt tarkemmin, sillä hänellä oli Bergbomin kirjeenvaihdot käytettävissään ja hän tiesi, että tämä joutui lainaamaan rahat Yhdyspankista ja maksamaan lainan takaisin sinne heti keväisestä palkan- neljänneksestään. Aspelin-Haapkylä rakensi samalla kuitenkin myyttiä Bergbomin altruistisuudesta: ”Bergbomin tasku oli näet sillä hetkellä yhtä tyhjä kuin Kiven, mutta kun runoilija oli selittänyt hätänsä ja kuinka hän turhaan oli koettanut lainata tuon summan, silloin Bergbom omassa nimessään lainasi rahat Yhdyspankista.”

859 Tarkiainen 1916:125–126.

860 Tarkiaisella olevan toisen version lähde oli Nervander, joka Tarkiaisen vanhana tavatessaan on voinut kertoa hänelle asian suoraan, vaikka olikin asian tapahtuessa parhaillaan ulkomailla. Siinä kysyjänä oli Kaarlo, joka pyysi isältään, joka sanoi vain ”Jassoo, sinä tarvitset 700 markkaa”, ja meni kassakaapilleen. (Tarkiainen 1916:126)

Saken är den att i vintras då Stenvalls Nummisutarit kom ut behöfde han nödvändigt 150 Rubel för att få den tryckt och han fick ej låna denna summa någonstades ifrån. Ehuru jag då ej var det minsta bekant med honom skaffade jag mig likväl genom ett lån från föreningsbanken ofvannämnda summa och sträckte honom därmed, hvarigenom han blef [i] tillfälle att få sin mästerliga komedi tryckt till julen. När jag nu sedan få[r] ut mina qvartal, har största delen af summorna gått till att betala detta 150 Rubels lån från Föreningsbanken.⁸⁶¹

Karl ei sijoittanut painatukseen vielä joulukuun 1864 palkkarahojaan, vaan sai Föreningsbankenista lainaa, yhtenä vakuutenaan työpaikka, toisena isän asema. Karl joutui yllättäen keväällä itse rahapulaan, kun palkintoasia oli kesken ja Stenvallin takaisinmaksu viipyi. Senaattorin raha-asiatkin äkkiä heikkenivät.

Helsingfors Tidningarissa Karl sai ensitehtäväkseen jouluksi ilmestyneen kirjallisuuden arvostelemisen. 15.12.1864 ilmestyi arvio kolmesta teoksesta. Niissä oli suomenkielinen kaunokirjallinen kalenterijulkaisu ”*Siweä. Kauno-annakka 1865. Toimittanut Sakki.*”⁸⁶² Joulukirjallisuuden sarjassa Bergbom kirjoitti K. Collanin kokoamasta teoksesta *Poetisk läsebok för Finlands ungdom*. Kriitikki oli suora ja kiihkeä, vaikka alkoi kohteliaalla toimittajan maineen tunnustamisella. Sisällysluektelo paljasti, että koulunuorisolle tarjottiin vain ruotsinkielisten (vähäisempienkin) kirjailijoiden töitä. Näin suurin osa Suomen nuorisosta ei voinut käyttää kirjaa lainkaan. Edes *Kalevala* tai *Kanteletar* eivät löytäneet paikkaansa kokoelmassa, saati uudemmat suomenkieliset.⁸⁶³ Kirjoitus oli terävä, älykkäästi argumentoitu ja muodollisen kohtelias, mutta haastoi taisteluun: suomenkielisellet kirjallisuudelle oli annettava se arvo, mikä sille kuului ruotsinkielisen

861 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS. Jo maaliskuussa hän oli kirjoittanut Florellille, että hänen ensimmäinen kvartaalinsa oli mennyt parissa päivässä. (KB → O. Florell 18.3.1864/47:7:23/KBA/KiA/SKS.)

862 Kaunokirjallinen kalenterijulkaisu ”*Siweä. Kauno-annakka 1865. Toimittanut Sakki.*” oli ensimmäinen laatuaan suomeksi ja olisi parempi, ”mikäli sisältö ei olisi niin kuivaa (tarflig)”. Laajimpana siinä on novelli nimeltä *Kawaltaja*, joka sanotaan kirjoitetun Berndtsonin, Wecksellin *Daniel Hjortin* ja Koskisen *Nuija Sodan* mukaan. – Tämän jälkeen Bergbom moittii teoksen siitä, että se on itse asiassa lähes sama kuin Berndtsonin *Necken* albumissa 1849 julkaisema novelli *Förrådaren*, jonka sankari on Daniel Hjort. Tämän lisäksi käännökseen oli lisätty Katrin kohtaukset Wecksellin näytelmästä. Tulos on kriitikon mielestä epätasainen ja vailla todellista kirjallista arvoa. – Hän uumoili Berndtsonin itsensä olevan jotenkin muokkauksen takana. (HT 15.12.1864)

863 Ruotsinkielisistä Wecksellin puuttui joukosta. Kriitikon mielestä asian pelastaisi, jos Collanin kokoelma olisi ensimmäinen osa, jolloin voisi odottaa jatkoksi suomenkielistä. *Kalevalan* häälaulut voisi tuoda *Hirvenhiittäjien* rinnalle tai muistaa, että kaunein siitä, mitä Topelius on elämässään kuunnellut tulee *Kantelettaresta*. (HT 17.12.1864)

rinnalla. Kotimaista kirjallisuutta riitti arvosteltavaksi. Jo 19.12.1864 esiteltiin Theodor Lindhin kirjoittama näytelmä *Konung Birger och Hans Bröder, Sorgespel i fem akter*.⁸⁶⁴ Karl suhtautui kirjoittajaan myönteisesti, runoilijan kokoelmassa oli ilmennyt Heine- ja Byron-vaikutteita.⁸⁶⁵

Joulun alla 21.12.1864 ilmoitettiin *HT*:ssa uudesta näytelmästä. Mainosteksti voisi olla Bergbomin:

I bokhandeln utkommer idag ”Nummisuutarit komedia 5ssä näytöksessä. Kirjoittanut Alexis Kiwi Helsingissä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa 1854 [p.o. 1864] 119 pagg. 8:o pris 1 mark 80 peni.” – Redan namnet af Kullerwos författare på titelbladet borgar för förträffligheten af detta arbete som är vår första strängt konstnärligt urförda komedi på finska språket likasom tragedin Kullerwo af samma författare är i dubbel mening vår första tragiska produkt. Komedins ämne är taget ur vår äktfinska folklif och utan att sjunka till det låga har författaren med underbar konst förordnat realismens och konstens fordringar. Wi skola efter någon tid granska denna intressanta företeelse inom finska litteraturens område.⁸⁶⁶

Samana päivänä 21.12.1864 allekirjoitettiin velkakirja, jolla Stenvall lainasi Bergbomilta 150 ruplaa.⁸⁶⁷ Joulun alla 22.12.1864 Oskar Toppelius kirjoitti laajan ylistyksensä *Kullervosta Helsingfors Tidningariin*. Kiittävä ja analyttinen kirjoitus viittasi Shakespearelta saatuun oppiin siitä, miten koomisia kohtauksia on yhdistetty teokseen. Mutta Toppeliuskin sanoo sitä draamalliseksi runoelmaksi, sillä toiminnan osalta, varsinkaan ”toiminnan yhteyden kannalta” siinä

864 Theodor Lindh oli kirjoittanut samasta aiheesta, josta Oskar Gröneqvist oli keväällä 1864 Tukholmassa opiskellessaan suunnitellut kirjoittavansa draaman. Ks. O. Gröneqvistin kirjeet J R Aspelinille 25.1.1864, 17.2.1864 ja 6.4.1864 (Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV). Hän päättää kirjoittaa teoksensa suomeksi ja kertoo saaneensa juuri Lindhin samanaiheisen näytelmän.

865 Lisäksi häneltä oli ilmestynyt dramaattinen luonnos ”Tassos festdag”. Folkunga-suvun rikas historia ja sen tuhoutuminen vanhaan veljesriitaan ja niistä johtuviin kostoisiin oli draaman aiheena. Bergbomilla oli yksityiskohtaisia huomautuksia. (*HT* 19.12.1864)

866 *HT* 21.12.1864.

867 Neiti Paula af Heurlin on lahjoittanut velkakirjan SKS:n arkistoon: ”Af Filosofiemagistern Karl Bergbom har jag (undertecknad) till läns erhållit en summa stor Hundrafemtio (150) Rubel Silfver, och förbinder jag mig, att vid anfordran nämnda summa återgålda. Helsingfors den 21 december 1864. Säger 150 Rub Silfver.” Alexis Stenvall (sinetti). /mp. Näillä rahoilla painettiin Nummisuutarit ensi kerran. E. Aspelin-Haapkylä. (AKA/KiA/SKS.)

on toivottavaa.⁸⁶⁸ Jouluna 1864 Aleksis Stenvall tavoitti siis yhden etappinsa: hän oli avannut suomenkielisen draamakirjallisuuden kentän. Kaksoisdebyyttistä ensimmäiset tunnustuksetkin olivat tulleet, ja kaksi teosta oli osallistumassa valtion kilpailuun.

Karl Bergbomin rooli fennomaanisenä riitapukarina lehdistössä alkoi rakentua. Collanin antologian häneltä saamat moitteet olivat kirvoittaneet vastaiskun *Helsingfors Dagbladissa*, jossa (19.12.1864) kerrottiin, miten *HT:n* kriitikolle ”Portugalin historia on yhtä tärkeää kuin Ruotsin historia”. Siihen vastattiin, ja 23.12.1864 oli taas kirjoitus *HD:ssa*, jossa suomikiihkoilu ja Portugalin historian nostatus kytketään yhteen. Vaikka kyseessä oli yksityinen lausuma, sillä oli lehden mukaan yleisempää kantavuutta:

det så småningom kommer att tillhöra offentligheten och blir så att säga ett ”commune bonum”. [– –] Det cirkulerande yttrandet om det portugisiska och svenska historien, på hvilket vi gjort en allusion, var nu visserligen icke något snillrikt infall men deremot så mycket mera pregnant och karakteristiskt för den superlativaste grad af genuint finsk självkänsla. Det hade derföre, just genom sin egen natur, nått offentligheten redan långt förrän vi liknelsevis och i förbigående häntydde på detsamma i våra spalter.⁸⁶⁹

Helsinkiläinen lukijakunta sai pitää hauskaa koko joulun Karl Bergbomin kustannuksella. *Helsingfors Posten* jatkoi asiasta jouluaattona (24.12.1864).⁸⁷⁰ Nyt kun *Pombal* oli päätetty esittää, Bergbom oli itsevarmempi ja kykeni vastaamaan. Lauantaina 31.12.1864 Bergbomin nimellään allekirjoittama kirjoitus julkaistiin *HT:ssa*. Se oli terävä, asiallinen ja kohtuullista ymmärrystä pyytävä selvitys. Hän viittasi ensin *HD:ssa* ja *HP:ssa* olleisiin kirjoituksiin, joissa oli lainattu lausetta ”Portugalin historian olevan meitä yhtä lähellä kuin Ruotsin”. Lause oli yksityisluontoisesti sanottu, ja niiden kohdalla lehti oli aina ilmoittanut olevansa hyvin diskreetti. Kun se vielä toistettiin, oli selvää, että yksityisesti sanotun lauseen levittely teki sanomalehdestä juorukronikan, asian levittyä se on pakko selvittää perusteellisesti.⁸⁷¹

868 *HT* 22.12.1864. Julkaissut suomeksi Lehtonen 1931:24–31.

869 *HD* 23.12.1864.

870 *Helsingfors Posten* 24.12.1864.

871 ”Jag uppläste för någon tid sedan för theaterdirektören hr Åhman ett af mig författadt sorgespel,

Karlin ”fennomaanisuuden” laatua ja kehittymistä arvioitaessa täytyy huomata, miten vaikeaa hänelle kielen, kirjailijan tärkeimmän työkalun vaihtaminen oli. Siksi suorasuuntainen intomieli, kuten tuiskahdus Portugalin historiasta oli eniten ehkä nuoren kirjoittajan ylpeyttä, jolla hän markkeerasi Suomea tai ohjelmallista kompleksia suhteessa Ruotsiin. Marras-joulukuussa Bergbom esiintyi julkisuudessa jo hyvinkin päättäväisesti suomenkielisen kirjallisuuden ja kulttuurin asialla. Hänen välinsä ruotsinkielisiin piireihin saivat ensimmäiset pysyvät särönsä.

Pombal och jesuiterna näyttämölle 1865

Emil Nervander ja Otto Florell olivat matkoilla, joten kirjeissään heille keväällä 1865 Bergbom kirjoitti paljon tunnoistaan ja urasuunnitelmistaan. Florellille Karl ei jaksanut kirjoittaa niin usein kuin tämä toivoi, mutta hoiteli tämän raha-asioita. Hän teki kohtalokkaan virheen lähettämällä vuoden vaihteessa erään aiemmin lähetetyn vekselin kopiokappaleen (ns. secundan) eikä uuden vekselin ykköskappaletta (prima). Yrittäessään Pariisissa lunastaa jo aiemmin lunastettua vekseliä tarkistuskopion avulla rahatonta Florellia epäiltiin petoksesta. Tätä Bergbom sitten nolona pyyteli anteeksi. Karlin niukkaa kirjoittamista valittavat sekä Florell Bergbomille että Nervander Florellille.

Syksyllä Karl oli saanut yhden kirjeen Nervanderilta Düsseldorfista ja toisen joulukuussa 1864 Nizzasta. Siinä tämä kaunopuheiseen tyyliinsä kuvasi Välimeren huumavaa luontoa ja ihmisten kirjoja.⁸⁷² Sitten seurasi Nervanderilta korrespondenssi-kirje *Helsingfors Tidningarissa* julkaistavaksi sekä kolme perusteellista yksityiskirjettä Roomasta, joissa selostettiin taidekokemuksia ja

hwari scenen war förlagd till Portugal. Hr Åhman yttrade under samtalets lopp sin förundran öfver att jag walt ett ämne ur ett så aflägsset land, då ”wår egen inhemska swenska historia war så öfwerrik af tragiska ämnen”. För att göra hr Åhman uppmärksam på att wi finnar göra en skilnad mellan finska och swenska historien swarade jag: ”jag tycker den portugesiska historien står oss ungefär lika nära som den swenska”. Att detta war en i samtalets ifwer framkastad öfwerdrift, hwilken naturligtwis ej kan förswaras är tydligt. Den enda närwarande, då detta uttryck fälldes, herr Åhman, uppfattade äfwen saken sålunda. Dagbladets redaktion, som *ej* war närwarande, utan följaktligen hört saken sqwallerwägen, wet deremot bättre. Den har med sin wälkända taktik af denna lösligt uppsnappade fras gjort ett politiskt program, hwarigenom den nu riktigt kan wisa allmänheten till hwilka rysliga följder detta kätterska ”finska sjelf-medwetande” leder.” (*HT* 31.12.1864). Seuraavan vuoden puolella *HT* 1865/nr 6 Kåseri om skandalhistoria, nr 8 polemik, mp/B121/EAHA/KiA/SKS.

872 Luottamuksella Nervander mainitsi, miten Oskar af Heurlin oli hieman rasittava mitä tulee vaikeuksiin, sillä hän näkee ”jokaisessa pikkukivessä vuoren.” (E. Nervander →KB 20.12.1864/52:23:6/KBA/KiA/SKS.) Myöhemmin Nervander vielä kertoi, että joutuu pitämään omaa mielialaansa iloisena, jotta Heurlinin mieliala ei laskisi alle 0°. (E. Nervander →KB 24.-28. 2.1865/52:23:8/KBA/KiA/SKS.)

pysähdyttiin niitä kontemploimaan.⁸⁷³ Teatterisilmällä Nervander on kuvannut keinoja, joilla katolisissa juhlissa, kuten ehtoollisella, osallistujat saatetaan voimakkaiden tunnevaikutusten valtaan. Nervander kehotti huolehtimaan Arkadiayhdistyksestä ja sanoi haluavansa kuulla Karlin laulusävellykset. Dosentti C. G. Estlander oli ollut Nervanderin ja af Heurlinin kanssa samaan aikaan Roomassa ja hänelle oli kirjoitettu Helsingistä, että Ähman olisi kovin ihailnut Bergbomin draamaa. Nervander kehotti myös painamaan *Pombalin*.⁸⁷⁴ Bergbom puolestaan kiitti Nervanderia matkakirjeistä, joita *HT* oli julkaissut ja joita oli pidetty ”sata kertaa kiinnostavampina kuin Estlanderin kirjeet.”⁸⁷⁵

Helmikuun lopun kirjeessä Nervander – vanhana tasavaltalaisena – kertoi ostaneensa punaisen Garibaldi-villapaidan ja panneensa siihen paljon rahaa.⁸⁷⁶ Ikävästä kertoo se, miten hän maaliskuussa 1865 Vesuviuksen rinteitä kiivelessään oli huutanut kaikuvaan laaksoon Karl Bergbomin nimeä.⁸⁷⁷ Muuten kokemukset noudattivat pohjoiseurooppalaisten tavallisesti aistimia Italian tunnelmia.⁸⁷⁸ Nervanderin poissaolo oli Bergbomille kuitenkin surullista, sillä tämä kirjoitti suhteellisen harvoin ja Karl tuskaili Florellilta uutisia Nervanderin olinpaikasta. Maaliskuun alussa 1865 Karl haikaili Nervanderille, mahtaisiko koskaan päästä näkemään Roomaa, josta tämä oli lähettänyt upeat kuvauksensa.⁸⁷⁹

873 Niitä on erikseen kuvannut Leena Valkeapää (2004:88 ff).

874 E. Nervander → KB 21.1.1864/52:179/KBA/KiA/SKS. Päätettyään tai tultuaan painostetuksi ottamaan *Pombal* Ähmanin oli tärkeää levittää näyttelmästä hyvää mainetta Helsingissä, minkä käsityksen joku välitti myös Roomassa olevalle C. G. Estlanderille.

875 Tarkan luettelon ajalta 24.9.1864–10.3.1865 antaa Valkeapää 2004:106–107 av 23. Karl kirjoitti Nervanderille 10.3.1865, kiitti uusista matkakirjeistä ja kommentoi niiden tyyliä, ylisti mm Tanska- (joulukuu) ja Düsseldorf-tekstejä (julk. 12.1. ja 13.1. 1865) ja sanoo miten pakinatyyli matkakirjeessä tekee hienon efektin ja muutenkin voi olla maalaillevampi, ei niin yksityiskohtainen. Karl viittasi tuoreeseen 3.3.1865 julkaistuun turhan yksityiskohtaiseen Pariisin ohjelmistokatsaukseen. *HT:ssa* 20.4.1865 julkaistiin ”Dante-festen i Florence”.

876 Tähän myös Valkeapää 2004:87–88 kiinnittää huomiota. Garibaldi-pusero oli Nervanderilla päällä ensimmäisellä SMMY/FFMF:n kesäretkellä 1871. ”punainen merimiespaita yllä ja pieni musta hattu päässä, [hän oli] pirteimpiä ja iloisimpia koko seurassa.” Ks. Nervander 2010:25.

877 Mp. 5.3.1865. Nervander, Resedagbok 1865/114–115/Ht30b/ENA/SMMYA/MVA/MV. Tieto saatu Leena Valkeapäältä.

878 Nervander katseli karnevaaliumua ja poikkesi ”någon bigata, seende på huru de dansa saltarellan.” Hän kertoi illanvietosta maalla, jonne tehtiin kävelyretki: ”Wi vandra in i en Osteria med hönor, dufvor, hundar och kattor. Wi dricka det lifvande vino romanesco vi hvilat ut oss i koliséen, der ett tåg af maskerade munkar sjunga sina sorgsna hymner till korssets ära. Och sedan en afton, äkta italiensk, sådan den nu är under karnavalens brus. Saltarella i hvarje knut, tambour de basquen (den glada tamburella), säckpipan, mandolinen, flöjten, sången, skrattet, leendet och jag tror, att du skall längta hit af hela ditt hjerta och redan i tankarna njuta af den berusande vissheten, om att sedan du skadat Rom i dess djupa öga, du aldrig kan blifva fullt lycklig.” (E. Nervander → KB 24.–28.2.1864/52:181/KBA/KiA/SKS.) Ks. m. Valkeapää 2004:84–88.

879 KB → E. Nervander 3.3.1865/47:9:16/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

Bergbomin kevään 1865 tunnelmista Helsingissä Aspelin-Haapkylä toteaa, että ”toimittajan työ ei sovi Bergbomille,” minkä hän päätteli Karlin huokailuista pitkin kevättä: ”litteratörskapet är något ohyggligt.”⁸⁸⁰ Se oli kuitenkin runoilijan ”in spe” lause toiselle runoilijalle ”in spe” ja 21-vuotiaan huolettomasti elävän kirjoittavan nuorukaisen ensimmäinen työpaikka, jossa hän on aikaan ja ulkoiseen tehtävään sidottu. Nuori nero opetteli ”työelämän pelisääntöjä”, kuten että lehden pitää ilmestyä ja että kaikenlaista joutuu kirjoittamaan. Lehtityön lyhytjännitteisyys kuitenkin sopi Bergbomille, jonka oli vaikea keskittyä laajoihin töihin virikkeiden tulviessa ympärillä. Ystävien kuulumisissa riitti raportoitavaa.

Nervanderin vanhana kirjoittama muistelmä väittää, että sanomalehtityö häiritsti Bergbomin päätehtäväksi käyneitä suomen kielen opintoja.⁸⁸¹ Mikään kevään 1865 aineistossa ei viittaa kuitenkaan siihen, että ”suomen opiskelu olisi käynyt päätehtäväksi”, ainakaan innostuksen ja aktiivisuuden puolesta. Bergbom ei kerro suomen kielen opinnoistaan. Edellisenä kesänä hän jo valitti suomen muoto-opin monimutkaisuutta.⁸⁸² Eivät kirjeet, eivätkä varsinkaan runsaat saksan- ja ruotsinkieliset kirjalainat todista suomen kielen harrastuksesta. Florellille Karl kirjoitti tammikuun lopussa että ”Jag håller på ifvrigt med arbete,” jota hänelle oli taas kerääntynyt. *HT:n* ulkomaanosaston lisäksi hänen piti kirjoittaa *Suomettaren* teatteriarvostelut, joita lopulta ilmestyi vain yksi koko vuonna. Aleksis Stenvall asui Helsingissä alkupuolen kevätlukukautta 1865 J. W. Wareliuksen talossa Läntisen Heikinkadun ja Simonkadun kulmassa, nykyisen Forumin kohdalla, mutta hänestä ei ole mainintoja Bergbomin kirjeissä.⁸⁸³

Bergbom ei suinkaan moittinut Florellille työehtoja, joita hänelle oli tarjolla, vaan hän suorastaan kiitti sanomalehden olosuhteita. Moitteet ansaitsi hänen oma tottumattomuutensa sääntöjen alaiseen työhön sekä vähäinen kiinnostuksensa ulkomaan poliittisiin tapauksiin ja muihin pikku-uutisiin, minkä takia hän helposti viivytteli. Säännöllisen työn vaikutus oli lähes päinvastainen: säännöllinen työ vain lisäsi taipumusta laiskurimaiseen unelmointiin. ”Huokailevasta kaipailusta” Otto oli häntä aina moittinnut, ja nyt hän pelkäsi että oma ”tungsintet” (raskasmielisyys) voi kehittyä ”svärmodiksi” (synkkämielisyudeksi). Oton

880 KB → E. Nervander 1.1.1865/47:9:15/KBA/KiA/SKS. Alkuperä. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV ja EAH1:106–107.

881 Nervander 1906a:484.

882 KB → J. Forsman 15.6.1864/180/JfoA/KiA/SKS.

883 Sihvo 2002:140; ks m. Laurilan poiminnat Kiven asuinpaikoista, laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

iloinen seura auttaisi siinä.⁸⁸⁴ Viivyttely työssä venytti Karlin työpäiviä ja oli pois siltä vapaalta kirjoittamiselta, jolle oli luvattu jäävän aikaa, joten tuskaantumisen kierre oli valmis. Kierteessä hän tunsu, ettei saa aikaan mitään ja muuttuu kons-tikkaaksi ja närkästyväksi. ”Kiinnostumattomuus” säteili sitten ympäristöön ja teki hänestä huonotuulisen ja äkkipikaisen kotiväkeä ja läheisiä kohtaan. ”Der hemma beter jag mig rätt ofta sårande mot dem utan att jag precist vill [paperi revennyt] [förbli dri]ven af ögonblickets onde djefvul.” Tämä on ensimmäinen kerta, kun Bergbom mainitsee joutuvansa ”silmänräpäyksen paholaisen riivaa-maksi” tai ”äkipikaisuuden pahan hengen” valtaan.⁸⁸⁵

Tällainen äkillinen raivonpuuska oli tuttu kimpaantumisesta Åhmanin luona marraskuussa. Suomalaisen Teatterin vuosilta on paljon kertomuksia Bergbomin tästä ominaisuudesta: peruslempeyden saattoi horjuttaa sinänsä vähäpätöinen seikka, jonka taustalla kuitenkin oli jokin latentti ärsytyksen aihe. Karlilla oli siis ”rakastettavaa roschieriläistä mielenlaatua”. Karl tunnusti Otolle käyttäytyvänsä myös Jaakkoa kohtaan huonosti, ”kiusaamalla häntä oikuillaan ja vastahangal-laan” – mikä siis kertoo heidän läheisestä mutta jännitteisestä suhteestaan.

Du frågar om ej Jaakko kan lifva om mig? Äfven mot honom beter jag mig jemnt och samt dumt. Jag plågar honom med mina nycker och med min tvärhet och känner mig sedan bitter och olycklig, när han sårad drager sig tillbaka. Och likväl älskar jag honom som någonsin förr.⁸⁸⁶

Mitä oli se vastahanka, johon Karl Jaakko Forsmanin kanssa joutui? Kieliasia? Vai jokin muu seikka? Silti hän sanoo: ”Rakastan häntä [Jaakkoa] enemmän kuin koskaan!” Otolle hän tunnusti, miten hänen narsisminsa tarvitsee toverien huomiota: ”jag har ännu så mycket barnsligt hos mig, jag behöfver så mycket andra menniskor för att känna mig lycklig.”⁸⁸⁷

Nervanderille Karl on kirjoittanut huhtikuun aikoihin suhteestaan Jaakkoon jotain sellaista, jonka hän 24.4.1865 on pyytänyt Nervanderia hävittämään edel-lisen kirjeen mukana.⁸⁸⁸ Oman muistiinpanonsa mukaan Nervander oli sen teh-nyt, ja arkistossa on ajallinen aukko. Siinä kirjeessä Karl oli ollut ”gräseligen

884 KB → O. Florell 24.2. ja 1.3.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS.

885 KB → O. Florell 24.2. ja 1.3.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS.

886 KB → O. Florell 24.2. ja 1.3.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS.

887 KB → O. Florell 24.2. ja 1.3.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS.

888 KB → E. Nervander 24.4.1865/47:9:18/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

nedstämd.” Puhuttuaan ja kevennettyään sydäntään Jaakon kanssa, ”joka on entisensä”, ja jota hän oli ”lapsellisuudessaan ja epäluuloisuudessaan” epäillyt jostakin muusta, hän oli saanut takaisin elämänhalunsa. Ehkä Karl oli pelännyt Jaakon hylkäävän hänet. Vanha Nervander on merkinnyt muistiinpanoihinsa, että ”Karl pyytää myös unohtamaan asian,” mutta lisää paperiin, että sitä hän ei ole tehnyt, vaikka itse kirje on hävitetty.

Karl alkoi pelätä, että kokonainen vuosi saattaisi mennä hukkaan, eikä hän saisi aikaan mitään hyödyllistä. Sitä oli ainakin suomen kielen kohentaminen (”skulle kunna förkofra mig i Finskan”). Se toistuu myöhemminkin, kun hän sanoo, että ei ole yhtään ylimääräistä aikaa soittaa pianoa eikä opiskella suomea, joita hän oli aikonut ehtiä sinä vuonna tehdä. Bergbomin suomenkielen opinnot siis takkuilivat. Mutta kielikysymys eli polttavana ennen muuta suhteessa kirjallisiin töihin:

I synnerhet grämer det mig för Finskans skuld. Jag hade hoppats kunna i höst så mycket att jag kunde börja med min Saul temmeligen färdig i mitt hufvud, ehuru jag ej ännu vet huru jag skall gruppera scenerna. Äfven för biskop Thomas har jag fått en mängd nya och som jag tror intressanta idéer. Den tragiska konflikten i denna tragedi har jag redan temmeligen klar för mig, men saknar fullkomligt ännu staffaget.⁸⁸⁹

Karl on luvannut siis itselleen – ja Jaakolle – että kunhan on opiskellut tarpeeksi, seuraavat draamat kirjoitetaan suomeksi. Raamatun kuningas Saulista kertova näytelmä olisi melko valmiina. Suomen Tuomas-piispaa koskeva aihekin on pitkällä, mutta siltä puuttuu ”staffaget”, eli täytekuvat, lavastus, henkilöasetelmaa elävöittävä ympäristö. (LAATIKKO 2-V)

2-v Tuomas-piispa draaman aiheena

Bergbomin suunnitelma Tuomas-piispaa (k. 1248) käsitteleväksi näytelmäksi on kuvattu kirjeessä Otto Florellille 27.3. 1865 (47:7:24/KBA/KiA/SKS) ja sen mainitsee EAH1:107. Bergbom haluaa kuvata oloja keskiajan Suomessa mahdollisimman realistisesti. Hän on keksinyt, että tietoa olosuhteista hän saisi matkustamalla Tallinaan ja Riikaan tutkimaan Itämeren maakuntien kronikoita ja dokumentteja, sillä saksalaisilla on

889 KB → O. Florell 24.2. ja 1.3.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS.

”oikein ollut mania” tehdä muistiinpanoja kaikesta minkä kanssa jou-
tuivat tekemisiin. Viro ja Liivinmaa edustivat ”suunnilleen samanlaista”
kulttuuria kuin Suomi ennen ruotsalaista valtausta. – Niiden perusteella
saisi kirjoitettua näytelmään hyvän ”staffagen” eli miljöökuvauksen, jossa
pääjuoni tapahtuisi:

Piispa Tuomas on mies, joka lähetysaarnajaan koko villillä kiih-
keällä voimalla yhdistää terävän ja terveen käytännöllisen ymmär-
ryksen lisäpiirteeksi ylpeän itsevaltaisuuden, mikä on katolisille
kirkkoruhtinaille ominaista. Hän on yksinkertainen avioton saksi-
lainen, joka on noussut äkkiä piispanistuimelle, vaikka istuin onkin
kaukana pohjoisessa jään ja kaarnan välissä. Se on silti paikka, jolla
hän seisoo alamaisena vain Kristuksen käskynhaltijalle. Kun hän
saapuu ensi kerran Suomeen, hänessä nousee esiin pelkkä palava,
abstraktisti intohimoinen lähetysaarnaja, mutta pian hän oppii
rakkautta siihen kansaan, jolle hän saarnaa elämän korkeimpia
oppeja. Samalla herää hänen juutalainen kunnianhimonsa ajatuk-
seen, että hän joskus ruhtinaana voisi hallita tätä kansaa.

Tuomas-piispa näkee päämääränä muodostaa Suomesta hen-
gellisen valtion, joka olisi riippuvainen ainoastaan kaukana asuvas-
ta pyhästä isästä. Tähän johtavat hänen kaksi pääpyrkimystään:
katolisen uskon levittäminen ja Suomen parhaan edistäminen. Näi-
den kahden suunnitelman ristiriita johtaa hänen tuhoonsa. Hän
on toki onnistunut suojelemaan pientä kristillistä siirtokuntaansa,
mutta vain siksi että suomalaiset heimot ovat epäyhtenäisiä ei-
vätkä halunneet yhtyä yhteistä vihollista vastaan. Suomalaisesta
päälliköstä tulee uusi Arminius, jonka johdolla heimot sopivat ja
näennäisellä myöntyvyydellään rauhoittavat piispa Tuomaksen val-
mistellen salaa hyökkäystä pientä kristillistä siirtokuntaa vastaan.
Piispa, joka halusi vain opin ja esikuvallisuuden avulla voittaa suo-
malaiset kristinopille ja on siksi laiminlyönyt sotavarustukset, tulee
lyödyksi. Koko kristillinen alue, jonka pakanat ovat valloittaneet,
menetetään niin että vain Turun linna seisoo niiden hyökkäystä
vastaan. Tämän heikon kohdan varassa, jota lukuisa ylivoimainen
vihollinen piirittää, on nyt kristinuskon asia Suomessa. Piispan
voimat ovat liian heikot Turun suojelemiseen, siksi täytyy kutsua
apua. Hän saa myös tarjouksia kahdelta suunnalta, Birger-jaarilta
Ruotsista ja Saksalaiselta ritarikunnalta Liivinmaalta. (suom. PP)

Karl ei vielä tuottanut suomea kuin kankeasti. Jyväskylän keväänä oli tapahtu-
nut edistystä ja *Belsazar* oli julkaistu, mutta syksyn 1864 Karl oli työskennellyt

saksaksi ja ruotsiksi Heine-esitelmää valmistaessaan ja siirtynyt muokkaamaan ruotsinkielistä näytelmäänsä ja toimittamaan ruotsinkielistä sanomalehteä. Bergbomista ei vielääkään välity innostusta tai uteliaisuutta itse suomen kieltä kohtaan. Karlista piti kesällä 1863 jo tulla ”en sann finskt skald”, mutta hänen passiivisuutensa suomenkielen suhteen hämmästyttää. Ehkä hän olikin vain Jaakko Forsmanin idean välikappale, se jonka piti todistaa oikeaksi Forsmanin jo opiskelijatiedekunnassa 1861 esittämä korskea teesi: suomenkieliseksi kirjailijaksi saattaisi tulla opiskelemalla kielen.⁸⁹⁰

Helsingfors Tidningarin ulkomaanosastojen analyysi ei kuulu elämäkertaan, mutta eräitä Bergbomin teatteria koskevia kirjoituksia keväältä 1865 on syytä tarkastella. Ei ole varmaa, mitkä *Helsingfors Tidningarin* teatteriarvosteluita Karl on kirjoittanut, sillä Oskar Toppelius oli edelleen sen kriitikko ja ainakin yhden kirjoitti Edvard Böök.⁸⁹¹ *Don Carloksesta* Bergbom sai puserretuksi laajan arvostelun suomeksi *Suomettareen*, mutta siinä kielen jähmeys näkyy. Musiikkiarvosteluja *Suomettaressa* vuonna 1865 ei ole julkaistu, vaikka niitä Bergbom oli suunnitellut tekevänsä.⁸⁹²

Bergbom halusi tutustua Nya Teaternin tärkeimpiin näyttelijöihin, jotka keväällä esiintyisivät hänen *Pombalissaan*. Tammikuussa 14.1.1865 *HT*:ssa arvioitiin A. Dumas’n Pärttylynyön verilöylyyn sijoittuva draama *Kuningatar Margot*, jota Arkadiassa Åhmanin seurue esitti nimellä ”*Drottning Margot och hugenotterna*”. Bergbomia on arveltu tekstin kirjoittajaksi,⁸⁹³ joka toteaa ensin, että aihe vetoaa yleisöön kuten alkuperäinen romaani ja koko aikakausi muutenkin. Sen jälkeen pohditaan historiallisten henkilöiden aitoutta ja arvioidaan, miten eri roolit vastaavat ”historian antamaa kuvaa” kustakin henkilöstä. Tässä kirjoittaja seurasi mm. Cygnaeuksen edustamaa tapaa arvioida historiallisia draamoja. Lopussa kiitettiin Rva Lagerqwistia Katariina de Medicin ja Hra Frithiof Raata Henrik Navarralaisen, tulevan Henri IV:n roolissa. ”Hr Lagerqwist, såsom narren är förträfflig; stundom kanske öwerflödigt sentimental. Mamsell Forsman utför drottning Margots rol med den finhet och känsla, som hon aldrig saknar.”⁸⁹⁴

890 Jaakko Forsman oli puolustanut ylioppilastiedekunnassa ajatusta, että kielensä vaihtaneestakin voi tulla suomenkielinen kirjailija. (5.12.1861/B1/Yo.Yhd.2./ms/KK).

891 ”recensenten var Emil Böök” on EAH merkinnyt marginaaliin, mp B121/EAHA/KiA/SKS.

892 Saman havaitsi jo EAH1:98av2. Haut tehty digitaalisesti *Suomettareen* keskeisillä teatterihakusanoilla.

893 EAH:lla muisttiinpano: 14/1 1865 ”tydl.af K.B.”. B121/EAHA/KiA/SKS.

894 *HT* 14.1.1865.

Bergbom (tai O. Toppelius) kirjoitti tässä Mamsell Forsmanista myönteisemmin kuin syyspuolella, jolloin Bergbom mainitsi privaalisti tämän ajoittaisesta falskiudesta. Julkisuuteen tarkoitettu kirjoitus oli tietysti eri asia ja koska tämä seurue tulisi pian näyttelämään *Pombalia*, hän ehkä halusi rakentaa näyttelijöiden ympärille myönteistä auraa historiallisen genren näyttelijöinä. Tai sitten häntä oli todella koskettanut Forsmanin tapa tehdä loistorooliaan, kuningatar Margot'ta.

Suometar-lehti 18.1.1865 oli katkera siitä, että teatterit eivät anna ilmoitukseen ja näytöspäiviään suomenkieliseen lehteen, kun ne eivät ajattele suomenkielistä teatteriyleisöä olevankaan. Suomen maaseudulla säätyläistön piirissä oli kuitenkin jo alettu innostua suomenkielisistä seuranäytännöistä.⁸⁹⁵ Tammikuussa jatkuivat numerosta toiseen August Ahlqvistin moniosaiset haukkujaiset Kiven *Kullervon* kielestä. Mutta *Suometaren* 25.1.1865 julkaisema laaja arvostelu Schillerin *Don Carlosista* on kiinnostava. Suomenkielistä teatteriarvostelua ei ollut juurikaan harrastettu sitten Pietari Hannikaisen (1848), ainakaan pitempinä kirjoituksina. Muotoutumassa oleva termi ”näytelmäkunto” viittaa selvästi esittäjien kykyyn.

”Se ruotsalainen teateriseura, joka tätä nykyä oleskelee Helsingissä, – – [on] taitavasti walittuin näytelmäkappalten kautta, että myöskin useiden seuran jäsenten osoittaman taiteellisen näytelmäkunnon kautta, woittanut suuren suosion pääkaupungin taidetta rakastawassa yleisössä. Wiime wiikon näytelmät ansaitsevat erittäin kiitosta sen kunnon tähden, millä Schillerin mainio teos ”Don Carlos” näytettiin. [– –] Waikka ei kukaan niistä, jotka näytteliwät syrjäosat olleet etewämpiä, jos erottaa hra Lagerqwis'tin uskollisena ja rehellisenä Lerma kreiwinä, niin eiwät kuitenkaan millään lajilla häirinneet näyttelemisen yhtä-sointuwaisuutta.”⁸⁹⁶

Kieliasun vertaaminen *Suometaren* muihin taidekirjoituksiin on hankalaa, sillä lehti vain harvoin seurasi taidetapahtumia. Se selosti tuolloin lähinnä säädöksiä ja maataloutta. Karlin suomenkielestä vastasi viimekädessä *Suometaren* päätoimittaja Paavo Tikkanen. Kirjoittaessaan Bergbom valitsi kansanvalistuksellisen

895 Tämä Karlin tieto voi mm. viitata 9.2.1865 *HT:ssa* olleeseen uutiseen Loimaalta.

896 *Suometar* 25.1.1865 ja EAH1:98av** mainitsee että *Suomettaressa* on ollut vain yksi teatteriarvostelu, *Don Carloksesta*, joka mahdollisesti on Bergbomin kirjoittama. Kirjoittajan näytelmäntuntemus varmistaa asian. Kirjeistä käy ilmi, että Bergbom näki esityksen 16.1.1865.

otteen, taustoitti ja analysoi kolmen päähenkilön ja heidän edustamiensa aate-
maailmojen väliset suhteet.

Seuraa sitten se jalojulkinen kohtaus, joka on kauniimpia, mikä ikinä
on missään historiallisessa murhenäytelmässä esiteltynä, se kohtaus,
missä Filip kysyy neuwoa isänsä wanhalta opettajalta suur-inkwiisi-
torilta. Tämä kohtaus on kuitenkin walitettawasti suurimmaksi osaksi
poiskarsittu kappaleen näytelmällisessä mukailuksessa, jottei katsoja
woi siitä oikeata käsitystä saada.⁸⁹⁷

Bergbom kiitti kaikkia näyttelijöitä, jotka olivat osoittaneet ”yhtä paljon kunnioi-
tusta suurta runoilijaa kohtaan kuin omituisuutta eri-osain käsittämisessä”, mut-
ta esitti pieniä varauksiaan. Kirjoittaja kehui nuorta hra Ahlströmiä Carloksena,
Wilhelm Åhmania Filipinä ja Mauritz Pousettea Posan markiisina.⁸⁹⁸ Mamselli
Charlotte Forsmania prinsessa Ebolin roolissa koskeva kuvaus on tärkeä:

Wiehkeilewä ja himokas prinsessa Eboli, joka alussa oli oiwan likeisessä
yhteydessä näytelmäkappaleen aatteen kanssa, on lopulla aiwan wähä-
pätöinen. [– –] Mamselli Forsman wiettää Eboli prinsessana parhaita
woittoriemujaan. Kaikki osansa eri wäreet, imartelewasta mielistelemi-
sestä hurjistuneen wimman ja katumuksen puhkeamisiin saakka, owat
täydellisesti hänen wallassaan.⁸⁹⁹

Päähenkilöä näytelleestä hra Ahlströmistä Bergbom kirjoitti *Suomettaressa*:

Itse Don Carlosta näytteli hra Ahlström, joka tämän osan kuvaelemi-
sessa oli jännittänyt parhaimmat taiteelliset ahkeroitsemisensä. Kaikki
mitä koski itse käsitykseen oli todellista ja lämpimästi tunnettua, mutta
itse näyttelämisessä tavattiin kuitenkin joskus epätasaisuuksia.⁹⁰⁰

897 *Suometar* 25.1.1865.

898 ”Hra Pousette oli pääasiallisesti käsittänyt Posan osaa kaunopuheisuuden kannalta, ja vaikka
tämä käsitys ylipäänsä on oikea, olisi kuitenkin se kohtaus, missä Posa selittelee kuninkaalle mieli-
kuwiansa, tullut todellisemmaksi, jos hra Pousette olisi osoittanut enemmän nuoruudellista innostusta.”
(*Suometar* 25.1.1865).

899 *Suometar* 25.1.1865.

900 *Suometar* 25.1.1865.

Kirjoituksessa näkyvä *Don Carloksen* perinpohjainen tuntemus vahvistaa sen kirjoittajaksi Bergbomin, toimituksessa ei ollut muuta esteettä. Kuvaus on myös yhdenmukainen sen kanssa, miten Karl kuvaili esitystä kirjeissään Florellille. Häntä viehätti erityisesti Filipin poliittinen tarkkanäköisyys suhteessa Carloksen ja Posan idealismiin ja vapaudenpaatokseen.⁹⁰¹ Analyysi oli myös vastausta Florellin tammikuiseen kirjeeseen, jossa näytelmästä oli jo puhuttu. Bergbom ei kirjeissään kuitenkaan mainitse kirjoitusta *Suomettareen*. Se liittyi lähinnä kieliharrastuksiin, joista hänellä oli tapana kirjoittaa Forsmanille, eivät Nervander ja Florell tarvinneet ”ripittäytymistä” kieli asiassa. Mutta näytelmästä hän aidosti nautti, kuten Florell sai lukea:

Ifrån theatern är det vigtigaste evenemanget – Don Carlos, hvilken för några veckor sedan gafs 5 gånger efter hvarandra för fulla hus. Du kan ej tro huru jag njöt! Jag vet knappast någon gång jag varit så lycklig på theatern, som under första representationen af det Schillerska ungdomsmästerverket då jag lefvande såg framför mig dessa storartade figurer, då mina öron finga insuga dessa verser som den ädlaste och varmaste kärlek besjälade.

Det är isynnerhet Filipens grandiosa person, hvilken mest kom mitt hjerta att klappa. Jag märker att min uppskattning av Schillers Filip [– –] Huru stadgad, mogen, med klar och praktisk blick står han ej emot de båda idealisterne Carlos och Posa, han vet att han i verlden, i verkligheten kan uträtta hvad han vill, under det dessa ännu ej funnit någon försoning mellan sina drömmar och lifvet. Men å andra sidan huru djupt rotad är ej hans själ i samma höga idealism, huru varmt älska han ej Posa, hvari han ser en urbild af det ädla, friadt från jordisk slagg, huru menskligt och följakteligen skönt och svagt står han ej emot storsinnsvisitorn, denne förtorkade gubbe, som ej mer ens är en varelse, utan en ur grafven stigen idé! Man spelade Don Carlos i allmänhet förträffligt, isynnerhet

901 KB → O. Florell 24.2. ja 1.3.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS. Don Carloksen jännitteinen suhde isään syntyi siitä, että isä oli ottanut puolisoikseen sen Ranskan prinsessan (Elisabeth de Valois), joka oli kihlattu Carlokselle. Näin Carlos näytelmässä ”rakastaa äitipuoltaan”. Markiisi Posan hahmo on miehinen ystävä Carlokselle, joka on yksinäinen ja ”erilainen,” ja jonka rakkaus Elisabethiin ei voi toteutua. Posan vapauspaatos Flanderin puolesta oli myös jotain, johon fennomanian oli ainakin myöhemmin helppo samastua.

gaf Mlle Forsman åt Eboli en tragisk lyftning, som man minsann ej får se alla dagar.⁹⁰²

Myös muissa lehdistä kirjoitettiin: *Don Carlosista* ilmestyi kahteen numeroon jaettu analyysi *Helsingfors Tidningarissa* 25.1. ja 26.1.1865, mutta niiden kirjoittaja ei ollut Bergbom vaan Edvard Böök, joka tekstissään muistutti Posan markiisin aatehistoriallisesta anakronistisuudesta: Schiller oli asettanut valistusajan ajatuksia renessanssihenkilön suuhun.⁹⁰³ Karl kertoi Nervanderillekin, miten upea *Don Carlosin* esitys oli ollut: ”Jag njöt obeskrifligt. Jag vet mig aldrig varit så upplyftad vid någon scenisk representation som då. Den spelades förträffligt.”⁹⁰⁴

Tammikuussa Otto Florell oli kysellyt ja kosketellut arkaa kohtaa, Karlin *Saul*-näytelmää ja *Tuomas-piispa*-aihiota. Suorin sanoin Otto käski Karlia kirjoittamaan draama-alkionsa ulos eikä jättää niitä syntymättömiksi siksi aikaa kun ”suomenkielinen kättilö antaa odottaa itseään”.

Dock torde det vara vanskligt att numera vänta få se något af dig på svenska, eller huru. Du blott kritiserar och polemiserar på svenska, åh ja! nog kan det ha sina sidor, men rysligt förargligt är det ändå om du ämnar låta Saul, Nero och ~~f. o. m. med sin mor~~, (jag, har glömt bort dina andra idéer) ligga ofödda som embryoner för det den finska barnmorskan låter vänta på sig. Om du ändå ville börja tänka på de begge nämnda (Saul & Nero) !! dock nej. Jag skulle då bli alldeles för högfärdig. Och för Guds skull, – ej ett ord för [Jaakko] Forsman härom, ty då blir det visst något af, om man också eljest ej har synnerligt hopp att se något fint på din närvarande ofruktsamhet.⁹⁰⁵

”Luojan tähden ei sanaakaan tästä Forsmanille” kirjoitti Otto tässä tammikuun kirjeessä, ”sillä silloin siitä varmasti jotain tulee, vaikkei muutenkaan ole erityistä toivoa nähdä jotain hienoa nykyisessä hedelmättömyydessäsi.” Tässä ironisoitiin

902 KB → O. Florell 24.2. ja 1.3.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS.

903 ”recensenten var Emil Böök”on EAH merkinnyt marginaaliin, mp/B121/EAHA/KiA/SKS. Tämä pohti teoksen taustoja ja historiallista tilannetta, päähenkilön muuttumista Schillerin kirjoittamisen aikana Carlosista Posaksi, joka on fiktiivinen hahmo (diktad person) ja jonka ajatukset parempien aikojen koittamisesta ovat vasta valistusajalle tyypillisiä. Siksi Posan hahmo on tavallaan anakronistinen. Myös Böök ylisti seurueen esitystä.

904 KB → E. Nervander 3.3.1865/47:9:16/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

905 O. Florell → KB 13.1.1865/50:19:23/KBA/KiA/SKS.

niin Jaakon tapaa usuttaa kuin sitä, miten Jaakko piti vain suomeksi tehtävää kirjallista työtä arvokkaana. Ystävillä oli ristiriitaisia odotuksia Bergbomin suhteen. Säännöllinen sanomalehtiytyö kyllästytti häntä edelleen ja ”esti suomen opiskelua” ja uusien kirjallisten aiheiden valmistumista maaliskuun tilanteessa näin:

Det är för Finskans skuld, som jag egenteligen tröttnat vid att arbeta i tidningen. Jag hinner nu ej det mindsta studera det och likväl ligga Saul, Biskop Thomas och andra heroer på knä för mig och bedja att jag måtte vara flitigare vid grammatika och ämneskrifning på det att de snart må slippa ur sitt fängelse.⁹⁰⁶

Bergbomin kirjastolainat ja näytelmäsuunnitelmat olivat vuonna 1865 edelleen vilkkaita. Yliopiston kirjastosta hän lainasi 24.3.1865 runsaasti kirjoja, jotka palautti vasta 24.10.1865.⁹⁰⁷ Kevään teosten joukossa huomiota herättää norjalaisen A. Munchin *Salomon de Caus* – eli juuri se näytelmä, joka oli jo Saarijärvellä seurannut Karlia. Todennäköistä on, että Karl pudotti Caus-teeman suunnitelmistaan viimeistään kesällä 1865. Jäljellä oli toki yllin kyllin muita aiheita, ainakin *Saul*, *Tuomas piispa* ja *Keisari Nero*. Yksi lainoista koski saksalaisia puoluetaiteluita: *Parteikämpfe in Deutschland*, jossa on käsitelty Guelfejä ja Ghibelliinejä (1100–1200 -luvulta). Tämä laina on voinut saada impulssin Bergbomin lukies-sa Berliinin ja Wienin sanomalehdistä kuvauksen ja arvion S. H. Mosenthalin näytelmästä *Pietra* (1864), jonka taustalla oli Eurooppaa jakanut puolueriita.⁹⁰⁸ Kirkkovaltion ja maallisen vallan suhde oli Euroopassa akuutti teema, joka oli jo keskiajalla erottanut liittokuntia toisistaan. Keväällä 1865 ja kesäkauden yli hänellä oli siis intensiivinen lukemisen ajanjakso, jonka hedelmänä voidaan osin pitää esseistin tointa *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* ja aikanaan väitöskirjaa.

Tammikuussa 1865 Bergbom kirjoitti Florellille, miten tuskallista *Pombalin* kirjoitus- ja muokkausprosessi oli.

906 KB → E. Nervander 10.3.1865/47:9:17/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

907 Poiminnat Bergbomin kirjallainoista Yliopiston ja Akateemisen lukuyhdistyksen kirjastosta./kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

908 Mosenthalin tragedia *Pietra* kantaesitettiin Wienin Burg-teatterissa 17.11.1865. Sen esitti myös teatterinjohtaja Brachvogel Berliinissä. Näytelmästä ovat kirjoittaneet *Neue freie Presse* 1864:38 ja *Neue freie Presse* 1865:444, jonka mukaan ”über Pietra das erste Mal von Brachvogel nach der Aufführung in Berlin, das zweite Mal von Speidel nach der Aufführung in Burgtheater”. Myös *Illustrierte Zeitung* (Leipzig) 1866:1178. ANNO, Historische Österreichisch Zeitungen und Zeitschriften. <http://anno.onb.ac.at>. Siteerattu 15.11.2008, jolloin sivustot olleet vielä maksuttomia.

Utom båda mina redaktions bestyr, kostar mig ändringen af Pombal mycket bråk. Jag är nu redan inne på fjerde akten. I slutet af nästa vecka kommer jag troligen att få den färdig, då skall jag skrifva till dig – nu hinner jag ej. Som jag redan berättat har Åhman lofvat den inom Mars månad.⁹⁰⁹

Mutta näytelmän ”sopassa” oli monta kokkia, joten kuukautta myöhemmin tilanne oli vielä sekavampi. Karlista kertoo jotain, ettei hän uskaltanut olla näyttämättä sovitustyötään Cygnaeukselle, jonka ehdottamat muutokset taas eivät kelvanneet Åhmanille ja päinvastoin.⁹¹⁰ Ensi-illan piti ensin olla maaliskuussa 1865.⁹¹¹ Cygnaeus halusi palauttaa kuninkaan hahmolle takaisin sellaisia ”meheviä kohtauksia”, joita Karl oli karsinut. Näistä muutoksista Åhman puolestaan ei pitänyt ja yritettyään aikansa miellyttää molempia Karl sanoo jättäneensä tekstin helmikuun puolivälin aikoihin Åhmanille, huomauttaen, ettei itse muuta enää mitään.⁹¹²

Teatterinjohtajalle aiheutti ongelmia II näytökseen tarvittava Pyhän Sebastianin patsas. Mutta mihin sitä tarvittiin? Ensimmäisen näytöksen toinen kuvaelma (Andra tablån, koht. 4–7/6–9) tapahtuu Theresian luona ja siellä mainitaan olevan vain koroke (altan). Toisen näytöksen ensimmäisessä kuvaelmassa ollaan kuninkaan palatsissa ja sinne on tekstissä merkitty krusifiksi ja Marian patsas. Mistä onkaan tullut Pyhä Sebastian? Alastoman, nuolilla ammutun nuoren miehen patsas on lisäys, joka mieserotiikkaa tihkuvana kuvana on voinut olla jopa Cygnaeuksen idea.⁹¹³ Maaliskuun alussa Nervander sai uuden kuvauksen näytelmän vaiheesta ja siirtyneestä aikataulusta:

Pombal är nu ändrad – ungefär en tredjedel af stycket är borttaget, nej, icke precis en tredjedel, men åtminstone en fjerndel [=1/4], den kommer att gå af stapeln första dagarna i April. Få se om den polemik [Ruotsin vai Portugalin historia], som stycket på sätt och vis var anledning till och hvarom jag skref till dig redan i början af året, skall blifva en orsak

909 KB → O. Florell 27.1.1865/47:7:21/KBA/KiA/SKS.

910 KB → O. Florell 24.2.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS.

911 KB → O. Florell 27.1.1865/47:7:21/KBA/KiA/SKS.

912 KB → O. Florell 24.2.1865/47:7:22/KBA/KiA/SKS.

913 Kuningas näytelmässä sanoo vannoneensa Pyhän Sebastianin nimeen IV näytöksen kohtauksessa xii, tekstin vanhemmassa versiossa. Näyttämöversiossa hän ei enää sano niin. Ehkä patsasta ei ollut löytynyt, eikä ehditty tehdä.

för Dagbladet och dess kotteri att förhindra pjesens möjliga framgång. Knappast dock, ty jag har hört att äfven flere af Dagbladets ifrigaste vänner varit missnöjda öfver dess skamlösa beteende mot mig. – Äfven en annan inhemsk produkt kommer denna vår att uppföras på Arkadia theatern, nemligen ett slags opera af Schantz, Wellamo. [p.o. Ainamo] Af hvem texten är, vet jag ej.⁹¹⁴

Maaliskuun 18. 1865 Karl kirjoitti Florellille, että Pombal olisi luvassa näyttämölle jo huhtikuun 19. päivä. Perinteisen tavan mukaan kirjailija valvoi teatterissa kantaesityksen valmistamista, mutta Åhman ei halunnut tätä nuorta kiivasta miestä pyörimään taloon, vaan hän sai toimittaa roolianalyyysinsä näyttelijöille kirjallisesti.

den välsignade Pombal har åter varit framme och skaffat mig bestyr. Åhman har nemligen (eget nog) ej inbjudit mig att öfvervara repetitio- nerna, jag får derföre lof att skrifva långa historier åt aktörerna och aktriserna för att orientera dem i det inre af deras roler. När jag säger att min framställning af Theresia fyller ett helt ark kan du fatta huru mycket dessa anvisningars upptecknande tagit min tid anspråk. – Litet förargad blef jag än dock på Åhman. Kan du tänka dig. Stycket kommer nu ej att räcka längre än till något öfver 10. Der har jag för min ytterliga beskedlighet att stryka ut och ändra så i oändlighet allt hvad man fordrade.⁹¹⁵

Venäjäns kruununprinssin kuolemasta aiheutuva maansuru sulki kuitenkin teatterit kahdeksi viikoksi, joten ensi-ilta siirtyi toukokuun 8:een. Silloin Nervander saisi ajatuksissaan tulla muun perheen mukana etunäyttämön aitioon.⁹¹⁶

Otto Florellin rahatilanne Pariisissa oli kuitenkin surkea ja se ahdisti kovasti Karlia, jolle asia nyt vasta selvisi. Mutta maaliskuussa hän ilmaisi myös oman perheensä äkilliset taloudelliset ongelmat:

914 KB → E. Nervander 3.3.1865/47:9:16/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV. Marginaalissa on merkintä ”af Rosendahl i Björneborg”.

915 KB → O. Florell 6.4.1865/47:7:25/KBA/KiA/SKS.

916 KB → O. Florell 6.4.1865/47:7:25/KBA/KiA/SKS.

För två veckor sedan fick jag ut mitt qvartal, men det var slut redan efter tre dagar. Min far är fullkomligt pank, han vet ej sjelf huru han skall slå sig ut denna månad.⁹¹⁷

Karlin piti omalla ensimmäisellä neljännesvuoden palkallaan eli kvartaalillaan ensin maksaa *Nummisuutarien* painatusvelka pankkiin. Taannoinen Suomen vieras, tutkija ja Kalevalan ranskantaja Léouzon LeDuc oli jäänyt vuonna 1851 velkaa senaattori Bergbomille. Senaattori lähetti hänelle nyt kirjeen, jossa pyysi suorittamaan hänelle kuuluvan velan Otto Florellille Pariisissa.⁹¹⁸ Isän rahapulaan Karl palasi vasta kesäkuun kirjeessä.

Helmikuun alussa 1865 Runebergin päivän aattona pidettiin Konstnärsgilletin eli ”Taitoniekkojen seuran” kokous, kuten *Suometar* kirjoitti.⁹¹⁹ Taiteilijaseuran ohjelma oli suurenmoisen runsas.⁹²⁰ Teatterilaiset haluttiin integroida osaksi Helsingin taide-elämää. Osin siksi tarkoitus oli esittää vihdoin myös Fredrik Cygnaeuksen draamasta *Juhana-herttuan nuoruudenunelmat* edes osia. Mutta esiintyjät olivat olleet tyytymättömiä tai Karlin mukaan ”oikutelleet” (krånglat), vaikkei hän kerro miten. Zachris Topelius joutui selittämään asiaa Cygnaeukselle ja totesi, että näyttelijät olivat ”pelänneet sinua.”⁹²¹ Charlotte Forsman ja Frithiof Raa esittivät kohtauksia ruotsinmaalaisen Karl August Nicanderin vanhasta näytelmästä *Runesvärdet eller den första riddaren*, (1820 *Taikamiekka/Riimumiekka*).⁹²² *Runesvärdetin* kohtauksia nähtiin Arkadiassa uudestaan 1.3.1865, kun näyttelijät

917 KB → O. Florell 18.3.1865/47:7:23/KBA/KiA/SKS.

918 Mutta, koska LeDuc oli aika ”skojarartad” [huijarimainen] tyypiltään, Karl ei täysin luota asiaan; eikä Otto Florell onnistunutkaan löytämään tämän osoitetta Pariisista. Myös toista tuttavuutta yritetään viritellä: takaajiksi löytyy köyhiä opiskelijoita, mutta Karl uskoo että hänen isästään saa toisen ja paroni [August] Mannerheimistä toisen.

919 Konstnärsgillet eli Taitoniekkojen seura (Taiteilijaseura) oli perustettu toukokuun alussa 1864. Sen vuosijuhla oli Runebergin syntymäpäivän aattona eli 4.2. Mattson 2008 käsittelee tuota vuosijuhlaa.

920 KB → E. Nervander 3.3.1865/47:9:16/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV. Ohjelmassa oli C. E. Sjöstrandin ”Kullervo repii kahleensa” -patsaan esittely, kaksi tableautta *Kung Fjalarista*, sisältäen Kaartin orkesterin soittamaa marssi-musiikkia *Tannhäuserista*. Se tarkoittanee II näytöksen vieraiden tuloa Wartburgin laulusaliin tai pyhiinvaeltajain kuoroa. Juhla päättyi keskiyöllä Runebergin apoteosiin: rintakuvan paljastukseen, lauluun ja Porvooseen lähetettyyn sähkösanomaan.

921 Z. Topelius → F. Cygnaeus 3.2.1865/Br 670/Coll 41.9./ms/KK.

922 *Runesvärdet och den första riddaren* (1820) -näytelmän kohtaus herätti sinänsä kiitosta (Krohn 1922:74) *HT:n* selostus lienee Bergbomin kädestä: *Runesvärdetin* kohtaus ”kunde väl icke ersätta det pätänka för tillfället thyvärr utförbara stycket ur Hertig Johans Ungsomsdrömmar, men skänkte dock en sann njutning, för hvilken de församlade hade att tacka m:lle Forsman och hr Raa.” Konstnärsgilletin ja teatterin kontakti kertoo, että tämä ryhmää pidettiin taiteellisesti hyvässä maineessa: ”står konstnärsgillet främst i tacksamhetskuld hos de sceniska artister vid härvarande svenska dramatiska sällskap, hvilka med beredvillighet och vänlighet uppfprat sin tid och sina krafter till förhöjande af aftonens glädje.” (*HT* 6.2.1865)

ne kerran olivat harjoitelleet.⁹²³ Karlin, tämän lukutoukan ja haaveilijan sekä tulevan juhlien järjestäjän mieliala oli tällä kertaa juhlassa ollut varsin penseä, sitä paitsi hän oli sairas, joten hän raportoikin juhlasta vain lakonisesti.⁹²⁴

Helmikuun lopulla, 25.2.1865 *HT:ssa* ilmestyi laaja joko Oskar Toppeliuksen tai Bergbomin kynästä syntynyt alakerta Beaumarchais'n *Figaron häistä*, jota esitettiin Arkadiassa. Nämä *Figaron häiden* esitykset antoivat impulssin myös Fredrik Cygnaeukselle, joka 7.3.1865 julkaisi *HT:ssa* ensimmäisen *Nummisuutareita* koskevasta arvostelujen sarjasta. Siinä hän vertasi komedioita toisiinsa.⁹²⁵ Julkinen debatti valtionpalkinnosta oli alkanut. Bergbom kirjoitti Nervanderille innostuneen kuvauksen Stenvallin *Nummisuutarien* saamasta vastaanotosta ja Ahlqvistin haukkujaisista *Suomettaressa: Kullervon* tämä haukkui tammikuussa, sitten *Nummisuutarit*. Nervanderille Bergbom kirjoitti:

Hvad jag i detta [försvunna] bref förtäljde, minnes jag ej. Hufvudsaken rörde sig dock kring Stenvalls nya, mästerliga komedi Nummisuutarit, till hvilken Cygnaeus skrifvit en makalös kritik i Hfors Tidningar. Hvilken realism! Hvilken orginel intrig! Hvilka djupt poetiska enskildheter! Det esthetiska "feinschmeckereiet" här i Helsingfors har ej gillat stycket, isynnerhet har Ahlqvist uttaladt sig så skarpt, fördömande och illvilligt man möjligtvis kan emot både Kullervo och Nummisuutarit i en kritik i Suometar, hvare bevisas att dessa dramer äro eländig[a] mach-verk [tekele], att en skolpojke på första klassen skulle skämmas att klotta ihop sådan Finska o.s.v. du känner den gamla trallen.⁹²⁶

Karl Bergbomin virallinen asema kulttuurin kentällä vahvistui, kun hänet valittiin SKS:n näytelmäpalkinnon raatiin:

Finska litteratursällskapet (till hvilket jag i parenthes sagdt är sedan November) hade i förgår [16.3.] sitt årsmöte, hvarest man inrättade en finskt esthetisk sektion, till hvilken jag höll på att blifva invald. Jag

923 *HT* 2.3.1865.

924 KB olisi mielellään nähnyt suojelijansa Fredrik Cygnaeuksen teosta esitettävän näyttämöllä, etenkin, kun hän itse odotti ilmoitusta *Pombalin* esitysten ajankohdasta. Olisi ollut "hierarkisesti korrektaa," että professorin näytelmästä olisi jotain esitetty ennen nuoren maisterin näytelmää.

925 *HT*, 7.3., 27.3. ja 11.4.1865. Ne on julkaissut suomennoksina Lehtonen 1931:58–81, samoin sitä seuraivat hajamuistiinpanot Cygnaeuksen artikkelisarjan toteutumaton neljättä osaa varten.

926 KB → E. Nervander 3.3.1865/47:9:16/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

hade nemligen de flesta rösterna efter Cygnaeus, Ahlqvist, Krohn, O. Toppelius och Törneros.⁹²⁷

Cygnaeuksen kirjoituksessa Beaumarchais'n ja Kiven hahmot, parturin ja suutarin, voi nähdä kokonaisen kansan edustajina, siinä missä Figaro edusti ranskalaista tai espanjalaista toimintatapaa, Eskon lainkuuliaisuus ja kristillinen alistuminen oli suomalaisille tunnistettavaa:

Betrakta deremot det äkta Finska, nästan bistra allwar, hwarmed författarn till Nummi-suutarit gått till wäga med de personer, hans inre åskådining uppställt för wår!⁹²⁸

Toinen osa ilmestyi maaliskuun lopulla, ja siinä Cygnaeus huokasi jo suomenkielisen teatterin puutetta. Kolmannessa osassa jatkui Eskon laaja ylistys. Cygnaeusta on täytyntä Kiven huumori naurattaa: ”oi sinä vihani uhrilammas, hän huutaa klanetistiparalle”.⁹²⁹

Cygnaeuksen kirjoitukset oli avoimesti tarkoitettu vaikuttamaan palkintoprosessiin. Karl Bergbom Aleksis Stenvallin velkamiehenä, käytännössä kustantajana, oli kiinnostavaa kyllä, täysin jäävi palkintolautakunnan jäseneksi. Tätä seikkaa Suomen Kivi-kirjallisuus ei koskaan ole pitänyt ongelmana, sillä sankarin pitikin voittaa.

Maaliskuussa Bergbom pohti, miten vain Stenvallin mitä ankarin realismi puhutteli häntä nykyisin, ja miten se vaikuttaisi hänen kirjoittamiseensa.

Likaså theatern! Jag är der dagligen, men jag är så esthetiskt förslöad, det är endast Stenvalls Nummisuutarit som numera anslår mig, jag är endast gripen af den strängaste realism. Derför har jag återtagit [Hebbels] Maria Magdalena och Judit. Den förra blir då mitt alpha och

927 KB → O. Florell 18.3.1865/47:7:23/KBA/KiA/SKS. Arkadia-yhdistyksen toiminta oli ollut vaisua. Bergbomin mielestä sen voisi antaa sammua ja odottaa, haluaisiko Nervander mahdollisesti herättää sen palattuaan ja ”tuotuaan taas kesän Suomeen”.

928 Fredrik Cygnaeus, *HT* 7.3.1865. (I) Yksi näytelmän ansioita oli henkilöiden ”objektiivinen tarkastelu”, jossa dagerrotypiakaan ei olisi riittävän tarkka alkuperäisiin nähden.

929 Fredrik Cygnaeus, *HT* 27.3.1865. (II) ” – ända till dess att den genuint Finska scenen – derborta i wida fältet – hinner få dörrar jemte några andra lika outhärliga tillbehör, – Men äfwen om Finska språket hade en verklig scen med hwad dertill hörer, är det alldeles icke omöjligt att Nummi-suutarit, åtminstone delwis, kunde utsättas för de hala tiljornas pröfningar utan att nödwändigt snafwa [=kompas-tuu].” Kolmas osa (III) julkaistiin *HT* 11.4.1865.

omega i modern dramatik. Jag hoppas att Judith skall inverka välsignande på teckningen af den judiska grundvalen i Saul. Maria Magdalena kommer jag alltid att vända mig till när jag tänker på min sociala tragedi ur folklifvet.⁹³⁰

Bergbomille heräsi ajatus rakentaa näytelmä aiheesta, jossa hän asettaa heränteen (pietistin) ja porvarillista nykyaikaa edustavan henkilön vastakkain.

Du vet troligen att jag i verlden tänkt på en sådan – nu kommer tanken att åstadkomma något i den stilen. Hjelten blir en pietist – konflikten består då i sammanstötandet af den rätt, som finnes uttalad i bibeln och isynnerhet i Gamla Testamentet, och som allmän sed finnes inpreglad i folkets hjerta, mot den rätt, som finnes uttalad i den borgerliga lagen. Jag tror ämnet är intressant och den effektfulla fördelningen af dagrar och skuggor kommer att vinna genom att kontraster mellan bonde och herreman äfven kommer att spela med.⁹³¹

Suomen näytelmäkirjallisuuden kannalta suunnitelman raukeamista voi vain valittaa. Tuomas-piispan aihetta hän kuvaa ja pohtii laajasti, mutta kirjeen toisen sivun puuttuessa se loppuu kesken. Bergbomia alkoivat kiinnostaa Baltian puolen tapahtumat samalta ajalta (1250-luku) sekä niistä esiin saadut uudet tiedot. Tuomas-piispan ajatukset Suomesta itsenäisenä kirkollisena valtana idän ja lännen välissä puhuttelivat tietenkin fennomaaneja. (LAATIKKO 2-V)

Keväällä 1865 järjestettiin Helsingissä seuraavat suomenkieliset seuranäytännöt, mutta niiden kanssa Bergbomilla ei näytä olleen mitään tekemistä, eikä asiaa edes mainita runsaassa kirjeaineistossa.⁹³² ”Suomen ystävain liitto” oli perustettu 15.1.1864, ja sen myötä Helsingissä oli muodostunut suomenkieltä harrastavien säätyläisten keskustelu- ja illanviettopiiri. Suomalaiset iltahuvit (Finska soiréerna) käynnistyivät tammikuun lopussa 1865, pohjana vuoden jatku-neet suomea käyttävien säätyläisperheiden suorastaan viikoittaiset tapaamiset, joissa – ”för att åstadkomma mera samband sinsemellan och förskaffa denna

930 KB → O. Florell 27.3.1865/47:7:24/KBA/KiA/SKS. Tämä on Bergbomin tärkeimpiä ”ankaran realismin” manifesteja.

931 KB → O. Florell 27.3.1865/47:7:24/KBA/KiA/SKS.

932 Eliel Aspelin on muistiinpanoihinsa poiminut vain uutisen *HT:sta: 16.2.1865 HT no39: Suomen ystävain liitto fir[ade] i går sin årsdag, fj[ö]renin[g]e[n] erhållit 76 unga medl[emma]r inalles nu 588 _ tillskrifvit män: i landsorterna o uppm[un]tr[ajt] dem att fj[ör]b[e]reda filialer* EAH:n mp/B121/EAHA/KiA/SKS.

stads finska talande bildade innewånare tillfälle till sällskapslif på rent finsk grund” – järjestettiin tavallisia huveja, esitelmiä, musiikkia laulua ja tanssia koulutetun suomea ymmärtävän väen keskuudessa.⁹³³ Vuoden 1865 alusta suomalaiset iltahuvit siirrettiin siis julkiseen tilaan ja ilmoitettiin yleisesti tiedoksi (till allmänhetens kännedom), jotta useammat voisivat osallistua. Vaatimuksena oli suomen taito niin, että yleisimmistä aiheista (’i de vanligaste ämnena någorlunda kunna tillsätta’) pystyy jotenkin keskustelemaan – ”ty något annat språk talas icke i sällskapet.” Osallistuminen maksoi herroilta 2 ja rouvilta 1 markkaa per ilta, ja niitä alettiin pitää Kleinehilla Kauppatorin varrella.

Kuten Suomettaren lukijat tietää, ovat täällä Helsingissä pian kaksi vuotta taapäin kerran viikossa Suomenkielen harrastajat kokoontuneet Suomenkielisillä lukemisilla ja muilla huvilla viettämään iltaansa. Tästä seurasta, joka pian päivän päivällä on uusilla jäsenillä lisääntynyt, syntyi tämän vuoden alussa näytelmällinen yhtiö, joka tänään [29.3.1865] runnihuoneessa näyttää ensimmäisen näytelmänsä: Syyn sovitus ja Silmänkääntäjä, seuran jäsenille ja niille, jotka nämä jäsenet myötäänsä tuovat.⁹³⁴

Oskar Gröneqvist (Wilho) oli Tukholman Kuninkaallisen teatterin koulussa opiskellessaan 1863–1864 herännyt tietoisuuteen suomalaisuudestaan: hän vaihtoi kirjjeittensä kielen ja ryhtyi aktiivisesti suomen kielen käyttäjäksi ja fennomaaniksi. Tukholmasta palattuana Gröneqvist aktivoitui suomalaisuusharrastuksiin. Yliopistoon kirjautuneena hän kuului oppineeseen säätyyn, mutta oli varaton ja asui läheisissä suhteissa kauppiaanleski Stålhandsken kanssa.⁹³⁵

Helsingfors Tidningar seurasi kyllä Konstnärsgilletin ohjelmia, mutta suomenkielistä seuranäytäntöä ei mainostettu edes saman päivän lehdessä, syynä ehkä se, että suljettuina esityksinä ne kuuluivat ”yksityisyyden piiriin.” Tapaus uutisoitiin jälkepäin, mutta korostettiin, että se oli ollut vain seuran jäsenille ja heidän vierailleen.

933 Ks. ilm. *HT* 30.1.1865.

934 *Suometar* 29.3.1865.

935 Gröneqvist oli asunut keväällä 1863 ennen Tukholmaan lähtöään rouva Stålhandsken luona, missä hänen tavaransa ja paperinsa majailivat Tukholman talven aikana. Tulevina vuosina hän kuljetti rva Stålhandsken ja tämän lapset kesänviettoon Längelmävedelle ja toimi myös rva Stålhandsken kuolinpesän ilmoittajana. Lasten huoltajuutta hänelle ei myönnetty. Ks. passim O W Gröneqvist → J. R. Aspelin, *Ht18/JRAA/SMMYA/MVA/MV*.

*De f. sällskapsspektaklen församl[ade] i onsdags o. torsdags en betydlig mängd intresserade åskådare i brunshuset, hvilka skänkte sin hyllning å dessa försök att göra finskan hemmastadd på scenen.*⁹³⁶

Myös opiskelija Anton Alberg, tuleva Antti Jalava ja Suomalaisen Teatterin johtokunnan jäsen, kirjasi näytelmien tiedot almanakkaansa.⁹³⁷ Teatterikronikka laatinnut Matias Weckström on kirjansa (1864) välilehditettyyn kappaleeseen lisännyt jopa muutamien esittäjien nimiä.

*1865 mars 29, 30 gåfvo fennomanerne sällskapsspektakel för de sina, i brunshuset, hvarmed uppfördes: "Syyn sovitus" /Die Sühne/af Th. Körner/, och "Silmän kääntäjä" af Hannikainen. De spelande voro: Fru M. v. Fieandt, Mams. Blomros och Wesander; studerand. [J.R.] Aspelin, Gröneqvist, Hiisa, och Savander.*⁹³⁸

Gröneqvist oli saanut mukaan siis koulu- ja kirjeenvaihtotoverinsa J. Reinhold Aspelinin, tulevan valtionarkeologin, ja yhdessä tämän kanssa näytellyt murhenäytelmässä *Syyn sovitus*.⁹³⁹ Nimet Hiisa ja Savander ovat vaikeita jäljittää, samoin Mamsellit Blomros ja Wesander. Mutta rouva M. v Fieandt tarkoittaa SKS:n jäsenenä vuodet 1865–1909 ollutta Mathilda von Fieandtia, jonka isän ammatiksi annetaan Maanmittaushallituksen insinööri. Samana vuonna hänen kanssaan SKS:n jäseneksi oli liittynyt myös Otto von Fieandt, kirjanpitäjä Yhdys-

936 EAH:n mp/B121/EAHA/KiA/SKS. Muistiinpanoihinsa EAH on poiminut lehti uutisen, mutta jättänyt pois ohessa hakasulkeisiin merkityt kohdat: *HT* 27.3. [1865] Nr 71 En nyhet af intresse [som vi tro oss kunna omtala, ehuru den hör till enskildhetens område,] är att inom den f[inska]. sällskapskrets, som för mera än ett år sedan härstädes bildat sig, [och som fortfarande haft sina sällskapssoiréer en gång i veckan,] nästa onsdag [29.3.]skall gifvas en dramat[isk]. föreställning, hvarvid tvenne f[inska]. stycken Syyn sovitus (Die Sühne) o[ch]. Silmäkääntäjä komma att uppföras. Brunshussalongen inreds för tillfället till teater. Repres[entationen blir]. tillgänglig för [föreningens] medlemmar o[ch] dem som af dessa erhålla inträdeskort. Myöhemmin *HT* 3.4. [1865/Nr] 79. [I Hfors har denna vecka varit ganska torftig på anmärkningsvärda tilldragelser.]

937 Anton Albergin [Antti Jalavan] kalenterissa 1865 on seuraavia mainintoja: " 17.3. Tartuffe ja Les precieuses ridicules. 23.3. Hakon Jarl C[harlotte] F[orsmani]:n resetti; 30 [Maaliskuu] Suomalainen näytelmä Brunshus'issa. Syyn sovitus ja Silmäkääntäjä." Alberg kävi myös suomalaisissa iltaseuroissa, 28.2., 6.3., ja luki siellä 14.3. Huhtikuu 20 1865: Olin näytelmässä "Ainamo"; toukokuu 10 "Olin näytelmässä Pombal och jesuiterna". 11. Nov. Olin Suomal. näytelmässä Arkadia teat. (Jeppe Niilonpoika). Kalenteri 1865/AAJA/KiA/SKS.

938 *Anteckningar rörande teatern i Finland* -teoksen interfolioitu kappale, vasten sivua 31/255. XIX/ms/KK.

939 Asian vahvistaa myös J. R. Aspelinin vaiheista kirjoittanut A.-M. Tallgren (1937, 90–91).

pankissa.⁹⁴⁰ Weckströmin muistiinpano ”fen[n]omaner för de sina”: fennomaanit omilleen, vahvistaa, että esitys on ollut oman piirin kesken.

Karl Bergbomilla ei ollut näiden näytäntöjen kanssa mitään tekemistä. Näyttää jopa siltä, että hän ei olisi nähnyt niitä, eikä edes osallistunut tähän kaupungin suomenkieliseen, säätyrajat ylittävään keskusteluklubiin, joka oli ollut olemassa jo yli vuoden ajan. Näytelmiä siellä oli harrastettu arvatenkin heti kun Gröneqvist oli siihen liittynyt. Karl Bergbom sen sijaan ei 21-vuotiaana ole tehnyt vielä elettäkään suomenkielisen teatterin perustamisen suuntaan: hän oli vasta julkaissut yhden novellin suomeksi ja ottanut nimiinsä rahalainaa kirjailija Stenvallin suomenkielisen näytelmän kirjapainolaskuun.

Heti pääsiäisen jälkeen Arkadiassa esitettiin *Ainamo*, ”skådespel med sång och melodramer i 4 akter och 1 tablå”, kirjoittajana K. Rosendahl, musiikki Filip von Schantzin.⁹⁴¹ Utinen 20.4.1865 *HT:ssä Ainamon* esityksestä voisi olla jopa Bergbomin kirjoittama. Kirjoittajan varsin myönteiset kannat ovat kuta-kuinkin samat kuin eräessä samanaikaisessa kirjeessä. Siinä kuitenkin käy ilmi, että Frithiof Raa oli ”sairastunut äkillisesti”, joten monia kohtia oli lyhennetty. *Ainamon* aihe on otettu Andersenin *Pienestä merenneidosta*. Bergbom kiitti erityisesti Schantzin musiikkia ja sen wagnerilaisia johtoaiteita:

var jag i onsdags och Fredags och såg det nya inhemska stycket Ainamo. Schantz har verkligan hedrat sig i denna musik. I allmänhet sluter den sig ganska bestämdt till den romantiska tyska skolan, (Weber och Mendelsohn) med en bianstrykning af modern Wagnerism, så t.ex. karakteriserar han en persons framträdande ständigt genom samma tonfigur i orkestern. Det är orimlig skada att han ej varit i tillfälle att deraf göra en riktig opera. Nu har han slösat sin hufvudsakliga talang på melodramer, hvilket fall blir alltid mer eller mindre otacksamt för musikens, isynnerhet ifall ej situationerna åro dess mera omvexlande

940 Mathilda von Fieandt näytteli vielä kevään 1869 *Pilven veikon* kuvaelmassa ja Topeliuksen *Saaristossa*. Hän on siis varhain suomeksi esiintynyt säätyläisrouva. Kolme mukana ollutta naista eivät ilmeisesti esiintyneet enää vuosina 1869–71 Karlin järjestämissä Suomalaisen Seuran näytännöissä, ainakaan samoilla sukunimillä. Ehkä Hiisa, Savander, Blomros ja Wesander olivat myös alempisäätyisiä, eivätkä liittyneet tähän myöhempään Suomalaiseen Seuraan.

941 ”Till sin natur är stycket ett sagospel i den wanliga opera-libretto genren. Upprännningen till Ainamos parti har författaren, hr Rosendahl erhållit från Sjöjungfruns saga af Andersen, hwilket dock icke minskar hans förtjenst, isynnerhet som stycket anspråkslöst endast kallas bearbetning. Det Hrr Rosendahl och von Schantz framropades. Likaså m:lle Forsman (Ainamo) och hr Ahlström (Bertil).” (*HT* 20.4.1865)

än i Ainamo. Sjelfva pjesen är oaktadt dess lediga (ej derföre poetiska) vers temmeligen torftig.⁹⁴²

Helsingissä valmisteltiin Pacius-konserttia ja kohtauksia *Kung Carls Jaktista*, josta piti esittää ainakin ”alkusoitto, metsästäjäkuoro, juomalaulu, toisen näytöksen duetto, markkinakuoro ja kolmannen näytöksen suurenmoinen finaali. Ehkä vielä jokin aaria tai balladi.” Esiintyjiä olisi 200 ja harrastajilla täydennetty orkesteri.⁹⁴³ *Kaarle kuninkaan metsästyksen* konserttiversio 3.5.1865 oli valtaisa succès: yliopiston juhlasali tungeksi väkeä, joten se luvattiin uusia seuraavan viikon tiistaina 9.5.1865. *Ainamon* viimeinen esitys puolestaan nähtiin 7.5.1865 Arkadiassa. Loppukesällä 1865 nuori säveltäjä Schantz äkillisesti kuoli.

Senaatin säätämän valtionpalkinnon kilpailun jättöaikaa jatkettiin vielä viikolla ja osallistujat julkistettiin 7.4.1865. Kaunokirjallisista teoksista siihen osallistuivat Kiveltä *Kullervo* ja *Nummisuutarit*. Runebergilta tuli *Kungarna på Salamis*⁹⁴⁴ ja *Weckselliltä Daniel Hjort*. Palkintolautakuntaan kaunokirjallisille tuotteille yliopisto valitsi professorit Cygnaeus, B.O. Lille och Z. Topelius sekä dosentit J. Krohn ja O. Toppelius. Loput nimeäisi SKS.⁹⁴⁵ Seuran nimittäminä 12.4.1865 tulivat J. Forsman, J. W. Calamnius ja K. Bergbom. Palkintolautakunnan fennomaanista täydennystä kritisoitiin ruotsinkielisellä puolella: kolmen näin vähän tunnetun henkilön valinta alensi kilpailevien teosten arvoa.⁹⁴⁶

Kilpailulautakunta piti viimeisen kokouksensa kuukautta myöhemmin 17.5.1865. Uutinen lautakunnan kannasta levisi jo 18.5.1865 lähtien.⁹⁴⁷ Kirjelmä, jossa *Nummisuutareita* ehdotettiin palkittavaksi, lähetettiin Senaattiin ja esiteltiin 15.6.1865. Senaatin päätöksen päivämäärä oli 20.6.1865. Päätöksen kielipoliittinen luonne on haluttu kieltää ja siten hehkuttaa Kivi-myyttiä,⁹⁴⁸ mutta SKS:n uusi

942 KB → E. Nervander 24.4.1865/47:9:18/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV. – Bergbom lähetti Nervanderille myös kopion Stenvallin *Nummisuutareista*.

943 HT 21.4.1865.

944 V. A. Koskenniemi, *Uusi Suomi* 12.2.1950 (ja *Kootut teokset III*, 1955:585) kirjoittaa: ”Yrjö Hirn on hienossa tutkielmassaan ’Salamiin kuninkaista’, [–] ohimennen viitannut siihen, että Leontes, kuninkaanoika, asettuessaan laillisen vallanperijän puolelle omaa isäänsä vastaan, suorittaa moraalisen valinnan, joka voi tuoda mieleen sen eettillisen ratkaisun, minkä kansallisuusajatuksen innoittama sukupolvi – myös meillä Suomessa – teki omaksuessaan itselleen kansan kielen ja kulttuurin.”

945 HT 10.3.1865.

946 KB → E. Nervander 24.4.1865/47:9:18/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

947 Lehtonen 1931:130–133.

948 ”Nummisuutarit oli ja on merkittävä näytelmä, mitä Kungarna på Salamis ei ollut eikä ole.” (Rahikainen 2004:190). Rahikainen haluaa painaa taka-alalle kielipoliittikan (Rahikainen 2004:187–192) ja yrittää osoittaa, ettei raatia valittu Kiven palkitsemista varmistamaan. (Rahikainen 2009:24–34)

historia näkee asian ilman muuta sukupolvi- ja kielipoliittisena päätöksenä.⁹⁴⁹ Eikä pienessä Helsingissä jääviyskriteereitä olisi voinut mitenkään noudattaa.

Bergbomin asema suhteessa Stenvalliin oli silti kaikkein kyseenalaisin, sillä kilpailija oli tuomarille velkaa neljännesvuoden palkan verran rahaa.⁹⁵⁰ Velkasuhteen takia Bergbom oli itse asiassa *Nummisuutarien* senhetkinen kustantaja. Velkojan (kustantajan) asiallinen etu on ajaa palkintoa omalle velalliselleen ja Bergbomin etu oli, että Stenvall voisi maksaa velkansa hänelle. Bergbomin perheen talous julkisivun takana oli romahtanut. Jos havainto kuulostaa provokaatiolta kansallista myyttiä vastaan, tulee muistaa, että asiassa ei ollut Bergbomille itselleen ristiriitaa: pitkin kevättä hän vilpittömästi ylisti *Nummisuutareita* Florellille ja Nervanderille.

Kruununperillinen Nikolai Aleksandrovitshin kuolemasta 23.4.1865 johdettiin yllättävä suruaika ja *Pombalin* esitys lykkääntyi jälleen. Toukokuun alussa *Helsingfors Tidningar* (8.5.1865) vihdoin mainosti uutta allkuperäisdraamaa *Pombal och Jesuiterne* näin:

Stycket behandlar en af de intressantaste episoderna inom 18:de seklets historia, Jesuitordens fall i och fördifning ur Portugal genom konung José Emanuels (hr Pousette) frisinna och refomatoriska premierminister, markisen af Pombal (hr W. Åhman), hwilket hade till följd att detta dittills så allsmäktiga samfund störtades äfwen inom alla andra katolska länder. Jesuiterordens fall war en följs af en sammanswärjning, en mängd medlemmar af denna orden, främst Jesuiterne Moreira (hr Lagerqwist) och Malagrida (hr A. Åhman), anstiftade tillsammans med en fraktion inom högadeln, främst familjen Tawora (hr Wagner, hr Rylander, m:lle Forsman), en sammanswärjning, i hwilken konungens naturliga bror, hertigen af Lafoens (hr Ahlström) äfwen indrogs. De öfriga personerna inom dramat äro: Portugals primas kardinal Saldanha (hr Hafgren), Pombals dotter Beatrice (fru Pousette), dennes gemål, hertigen af Elwas, äfwen en medlem af familjen Tawora (hr Raa), jesuiterne Sonza och Mathos (hrr Tibell och Martinsson), Pombals handsekreterare (hr Lichtenberg), en ung jesuiter-nowis (m:lle Hartman) samt åtskilliga smärre biroler. Tiden för handlingen är slutet på år 1759 och början på år 1760. Lokalen för handlingen är dels Lissabon, dels det

949 Sulkunen 2004:137–166.

950 Aleksis Kiven velka oli 150 Rbl ja Bergbomin palkkakvartaali 140 Rbl, eli 600 mk ja 560 mk.

nära hufvudstaden belägna slottet Belem, hwari de portugisiske konungarne, på samma sätt som de franska i Versailles, wanligen residerat. Den form, i hwilket ofwannämnda drama nu spelas, är en för tillfället af författaren, mag. K. Bergbom, gjord scenisk bearbetning, nödwändig emedan stycket i sin ursprungliga form warit för långt för scenen.”⁹⁵¹

Helsingfors Dagbladissa ei julkaistu yhtä laajaa puffia, mutta 9.5.1865 siinäkin ilmoitettiin, että Hr. Karl Bergbomin murhenäytelmä esitettäisiin seuraavana päivänä. Esityspäivänä 10.5.1865 oli *HD:ssa* sen sijaan erittäin laaja, noin neljän pitkän palstan mittainen esittely *Pombalin* politiikasta ja historiasta. *Pombal och jesuiterna* -näytelmän syntyhistoriasta, rakenteesta ja reseptiosta erikseen (LIITE 2).

Lupauksen herättävä draamatikko

Toukokuun 10. päivänä 1865 Karl Bergbom seiso i ensi kerran elämässään kiittämässä Arkadia-teatterin palkeilla, mutta kirjailijan ominaisuudessa. *Hufvudstadsbladet* (11.5.1865) uutisoi ensi-illasta: ”Stycket som eger många förtjenster, åhördes med ganska lifligt intresse, och författaren äfwensom flera af de spelande, framropades.” *HT:ssä* oli sama uutinen,⁹⁵² samoin *HD:ssa*: yleisön suuret odotukset eivät pettäneet, uusi kotimainen draama oli draamanakin merkittävä.⁹⁵³ Varsinaiset arvostelut *HD:ssa* tulivat 15.5.1865, jolloin kirjoittajaa, maisteri K. Bergbomia tervehdittiin erittäin lupaavana kykynä:

Helsingfors publik har åter haft den lyckan att se ett större inhemskt skådespel af öfvervägande förtjenst gå öfver scenen. *Pombal och jesuiterna*, historiskt sorgespel i 5 akter af K. Bergbom är ett stycke, som innebär de gladaste löften för framtiden. Det utgör ett af de vackraste bidragen till de förhoppningar om uppblomstrandet af inhemsk dramatisk litteratur, hvartill de sednaste tidernas företeelser gifvit grundad anledning. Dess författare synes i hög grad kallad att på detta fält verka inflytelserikt.⁹⁵⁴

951 *HT* 8.5.1865.

952 *Hbl* 11.5.1865, *HT* 11.5.1865.

953 *HD* 11.5.1865.

954 *HD* 15.5.1865.

Näytelmän käsittely *HD:ssa* oli asiantuntevaa ja korkeatasoista aatteellisen ja psykologisen toiminnan erittelyä. Kritiikki otti tehtäväkseen pohtia, miten näytelmä oli ”yhteisestä materiaalista” rakennettu, se kävi roolit huolellisesti lävitse ja keskusteli niistä kaikista.⁹⁵⁵ Kielen energisyyttä, dialogin vapautuneisuutta ja iskeviä repliikkejä ei voinut olla huomaamatta. ”Realismi”, joka kaiken takaa pilkistää on

den bästa borgen för verklig kallelse till dramatisk författarskap. Må den i en ungdomsprodukt, som väl icke i första draget kan blifva ett konstnärligt mästerverk, gerna finnas; hvad man der minst önskar se, är tam verklighet och luftiga dimfigurer. Af sådant finnes här intet. Allt är deremot raskt, liffullt och djerft. [– –]

Förff[attaren]. har haft att fröjda sig åt ett synnerligt vårdadt och omsorgsfullt utförande. Man såg tydligen att flere af de spelande återgåfvo sina roller *con amore*. M:ll Forsman, som i Donna Theresias parti hade en uppgift motsvarande sin talang, löste den förträffligt. Hr W. Åhman som Pombal, hr Lagerqvist som pater Moreira och hr Pousette som konungen förstodo äfven att i hög grad gifva lyftning och karakter åt sitt spel.⁹⁵⁶

Teos oli jo mennyt neljä kertaa, mutta vain ensi-illassa Arkadia oli ollut täynnä, mikä oli tavallista. Fredrik Berndtsonin myönteinen, lyhyt, mutta tarkkasilmäinen arvostelu ilmestyi *Finlands Allmänna Tidningissä*⁹⁵⁷ ja on hänen kritiikkien antologiassaan (LIITE 2). Karlin oman lehden, *HT:n* kritiikki oli myönteinen, mutta melko pintapuolinen, jopa kliseinen, ikään kuin oman sanomalehden miestä ei uskallettaisi liikaa kehua. Se on voinut olla myös Oskari Toppeliuksen laatima, joka oli kyllä jonkin verran arvovaltainen, mutta kirjoittajana ei sytyttävä eikä omaperäinen. Hän lähestyi usein asioita normatiivisesta suunnasta. Charlotta Forsman oli hänen mielestään illan todellinen tähti.

Denna karakter är kanske styckets mest poetiska och bäst utförda parti, i denna rol har m:lle Forssman kanske mer än i någon annan wisat hela

955 Kirjoittaja kysyy myös, tarvittiinko henkilöön aina kaikkia niiden monia piirteitä, kuten esimerkiksi Donna Theresian siveyttä (kyskhet). (*HD* 15.5.1865.)

956 *HD* 15.5.1865. Kirjoittaja saattaisi olla jopa dosentti C. G. Estlander.

957 *FAT* 11.5.1865. F. Berndtson.

storheten och rikedomerna af sin talang. De så olika dragen af bigotteri, af frihetskänsla, af stolthet och hängifvenhet, af skygghet och lidelsefullhet smälte så harmoniskt tillsammans i ett genom den sydländskt nationella färg som hvilade öfver det hela. Huru olika är ej den Theresia, som i första akten med stolt harm stöter bort Lafoens, och den, som i sista akten krossad ber honom ej glömma sig, men när man såg m:lle Forssman, fann man lätt att samma qwinnohjerta uttalade sig på hwardera stället. [– –] Fru Pousette och hr Ahlström woro poetiska och ungdomligt warma; i synnerhet förtjenar fru Pousette allt loford för den omsorg och pietet hwarmed hon spelade Beatrices otacksamma och skäligen tråkiga rol; hr Ahlström [Lafoens] hade kunnat wara något liffigare.⁹⁵⁸

Bergbomin kirje 16.5.1865 Otto Florellille sisälsi yhteenvedon esityksestä ja vastaanotosta. Karl tunnusti ystävien kannustuksen suuren merkityksen, rakastamisen ja rakastetuksi tulemisen tarpeensa, erityisesti nyt kun kaksi keskeistä ystävää puuttui hänen juhlapäivästään.

Pombal hvári Ni hafva nära nog lika mycket del som jag har nu trädtt i dagen för publiken. Hvad jag tänkt på er! Huru skulle ej Ni varit glada med mig! Huru skulle du ej hört alla menniskor på theatern ifall du varit här. Huru tacksam måste jag ej vara Eder två för den framgång mitt verk haft, hvad hade jag kunnat, jag som så beror af den kärlek jag hyser till andra menniskor och den kärlek de skänka mig tillbaka, ifall jag ej haft eder som lifvat mig, när jag varit modfälld, gladts med mig, när jag hoppats.⁹⁵⁹

Åhman oli pitänyt Karlia ahdistavassa uutispimennossa, mitä hän kuvailee kirjeessään jo kevennetysti. Mitään ihmeellistä ”muutosta toiseksi ihmiseksi” Karl ei kokenut kantaesityksen myötä tapahtuneen.

10 Maj, två dagar efter Pombals dödsdag och två dagar före hans födelsedag, såg mitt verk dagens ljus. Du kan förstå min oro. Åhman hade i allmänhet ej låtit mig veta just någonting om stycket. Det var först de sista dagarna jag riktigt erfar hurudan rolfördelningen var. Och så lem-

958 HT 15.5.1868. Mahd. Oskar Toppelius.

959 KB → O. Florell 16.5.1865/47:7:26/KBA/KiA/SKS.

nades jag ständigt okunnig om tiden, då stycket egentligen finge spelas. Allra första terminen var slutet af Mars, så början af April, så den 19 och så den 28de April, men hvarje gång blef jag bedragen, pjesen gick ej öfver stapeln förr än i Maj. Du frågar kanske huru det nu kännes att på sätt och vis tillhöra historien; jag hade med bäfvan och under två år afvaktat denna dag, jag hade inbillat mig att jag blifve likasom en annan människa efter dess gifvande, men besynnerligt nog märker jag, när det nu är förbi ingen egentlig förändring hvarken inom mig eller i mitt förhållande till andra människor.⁹⁶⁰

Kuninkaan hahmoa koskevat ”liian realistiset” yksityiskohdat olivat jakaneet mielipiteitä, myös eräitä moraalikysymyksiä ja loogisia puutteita hänelle oli yksityisesti kommentoitu.⁹⁶¹ Bergbomin arvostamat henkilöt olivat olleet suopeita ja Cygnaeus lupasi mainostaa näytelmää käydessään Kööpenhaminassa kesällä. Katkelma päättyy Cygnaeuksen johdonmukaisesti hyvää tarkoittavan luonteen ylistämiseen, joka on syytä liittää Cygnaeuksen biografiaoihin.

Om konungen äro tankarna mycket delade, några anse honom i likhet med Nervander för styckets mest glänsande parti, *andra mena att realismen vid hans teckning gått öfver den gräns, det ej är tillåtet skönheten att gå*. Hvad som mest gläder mig är att alla personer på vars omdöme jag sätter värde, Cygnaeus, O. Toppelius, Calamnius, varit förtjusta. Berndtson har en kort men mycket upplysande och intressant kritik i F. Allmänna Tidning. [– –] Kan du tänka dig hvad Cygnaeus är underbar – han ville skaffa Pombal upp på Köpenhamns stora theater – tänk dig, Köpenhamn! Han reser nu i vår och tar då pjesen med sig. Är han ej beundransvärd! Visst kan det vara roligt att få sitt verk uppfördt på en af Europas första scener, men hufvudorsaken är ändock att se ett nytt skönt drag hos vår vän, egen Fredrik. Aldrig har väl en skald haft att kämpa med så mycket som han, aldrig hade någon haft mera skäl att blifva människohatare och hvad gör han? Jo, uppmuntrar hvarje talang, skaffar den framgångar, som han aldrig förstått skaffa sig sjelf,

960 KB → O. Florell 16.5.1865/47:7:26/KBA/KiA/SKS.

961 ”I allmänhet har pjesen gjort ganska mycket lycka. Jag har visserligen hört en mängd personer, som jemrat sig öfver dess rysliga omoraliskhet, men eget nog, har det varit ganska litet moraliska personer som gjordt det t. ex. Bolin och baron Mannerheim.” (KB → O. Florell 16.5.1865/47:7:26/KBA/KiA/SKS.)

arbete hängifvet att ingenting må gå förloradt för denna allmänheten som hjertlöst begabbar honom.⁹⁶²

Bergbom oli otettu Cygnaeuksen vilpittömästä epäitsekkydestä: vaikka Ukko itse oli kaikki runoilijantien vaikeudet saanut kokea, hän oli silti valmis kannustamaan jokaista lahjakkuutta. Karl esitti Florellille omat arvionsa näyttelijöistä, joihin hän on suorastaan innostuneen tyytyväinen.⁹⁶³ Tämän jo tähän mennessä varsin täydellisen draamatikko-debyytin kruunasi itsensä Zachris Topeliuksen kesäkuussa ilmestynyt paneutunut ja kannustava kritiikki.

Kaksiosainen nimimerkki T:n (Zachris Topeliuksen) arvio näytelmästä julkaistiin *Helsingfors Tidnigarissa* 16.6. ja 17.6.1865. Arvostelu käsitteli ensin näytelmän teemoja, missä oli lopulta melko paljon kritisoitavaa, mutta ominaiseen tapansa Topelius maalasi kuvan Suomesta, jossa dramatiikan kukoistus on nähtävissä osana kokoontumista kansallisen lipun ympärille.⁹⁶⁴ (LIITE 2)

Kun suomalainen kansa alkaa kokoontua yhä lähemmin kansallisen lippunsa ääreen, sen runous yhä enemmän rakastaa pukeutua draamaliseen muotoon, josta enemmän kuin kaikista muista on nauttiminen, ei unelmoivassa yksinäisyydessä, vaan seurakuntana, jonka runoilijan ääni yhdistää yhdeksi tuntemukseksi, yhteiseksi ajatukseksi. – Jopa Runeberg siirtyi lopulta tähän muotoon, jolla juuri olemme nähneet Pombalin rohkean kirjoittajan aloittavan runoilijantiensä.⁹⁶⁵

Vaikka Topelius itse edusti 1800-luvulla esitettyä kritiikkiä valistusaikaa kohtaan, myönsi hän pääministeri Pombalilla olleen valtioviisautta, koska tämä ikivanhan

962 KB → O. Florell 16.5.1865/47:7:26/KBA/KiA/SKS.

963 ”Du frågar kanske efter spelet. Det var beundransvärt! Du kan ej tänka dig hvad Forsman var stor som Theresia, jag hade tänkt mig Freja Rydberg i denna rol, men aldrig hade hon kunnat gifva den så. Du skulle höra henne utropa åt Lafoens i första akten ”ni vet ej hvilka dolkar med ni leker – gå! gå! jag afsky er!” eller då hon bruten och krossad tar farväl af honom i sista akten. Du skulle se henne då hon för lampan till balkongen, eller då hon i vidskeplig ångest tror konungen vara satan och sträcker krucifixet emot honom (ack! det stället känner du ju ej, det är först senare tillagt).” (KB → O. Florell 16.5.1865/47:7:26/KBA/KiA/SKS.)

964 Ainoa kohta EAH:n muistiinpanoissa Topeliuksen arvostelusta (mp/B121/EAHA/KiA/SKS.) on se, jossa tämä pohti aiheen kansallisuutta: ”Konsten likasom utbildning, allt ljus måste i viss mån få vara kosmopolit till sina ämnen utan att konstnären derföre upphör att främst och närmast tala till sitt eget folk, eller representera dess blick öfver verden och tingen. – Pombal kämpas mot jesuiterna en kamp, som i sig innebär upplysningen, samvetsfrihetens, hela den friborna menskliga andens strid mot det trånga förmyndarskapet.” (”T[opelius]”, *HT* 16.6.1865)

965 ”T[opelius]”, *HT* 16.6.1865; suom. PP.

hierarkian sitomatta toimi kansansa valistuksen ja onnen hyväksi. Topelius itse oli jesuiittojen demonisoinnin kantaisä Suomessa: *Välskärin kertomusten* konnan, isä Hieronymuksen hahmon luoja hyväksyi helposti pääministeri Pombalin pyrkimyksen vähentää jesuiittajärjestön vaikutusvaltaa. Topelius ylisti Bergbomin tapaa kuvata jesuiittojen vaikutusvaltaa muun muassa kuninkaaseen, mutta samalla hän valitti sitä, että näytelmän jesuiittahahmoille ei ole annettu mitään mahdollisuutta edustaa omaa vakaumuksellisuuttaan arvokkaasti. On kuin Topelius kritisoi myös oman jesuiittakuvansa antamaa huonoa kirjallista esimerkkiä tai ylipäänsä melodramaattista tapaa rakentaa konnan hahmoja. Hän esitti kritiikkiä näytelmän henkilöhahmoja kohtaan ja aikalaisten tavoin pohti, miten näytelmä oli rakennettu ja johtuvatko traagiset tapahtumat sattumasta vai henkilöiden toiminnasta johdonmukaisesti ja välttämättä.

Topeliuksen vanhempana kollegana antamien julkisten kiitosten on täytynyt merkitä paljon maisteri Bergbomille. Tulevaisuutta tuntematta Topelius ilmaisi aikalaiskäsityksen siitä, missä Bergbomin lahjakkuus voisi piillä:

Ajankuva on lajissaan erinomainen. Kirjailija on sen piirtämisessä käyttänyt realistista energiaa, joka herättää ihailua. [– –] kaikki tämä on, [– –] maalattu niin suurin ja vahvoin vedoin sekä niin rohkealla, vakaalla ja varmalla pensselillä, että se voisi herättää monessa jo kuuluisassa, kokeneessa kirjailijassa kateutta.⁹⁶⁶

Topelius vertasi Pombalin yksityissihteeri Josén hahmoa vielä Suomen kirjallisen maailman sensaatiomaiseen päähenkilöön Daniel Hjortiin:

hänen juutalainen yksityissihteerinsä Josef – jälleen lyhyin mahtavin vedoin hyvin piirretty hahmo – tämä toinen Daniel Hjort, joka sukukoston ja torjutun rakkauden takia lähtee petturin tielle⁹⁶⁷

Topelius oli ollut valtionpalkinnon lautakunnassa vain kuukautta aikaisemmin Bergbomin kanssa eri mieltä ja katsonut, että Runebergin *Salamiin kuninkaat* tuli palkita. Se ei ollut este antaa nuorelle kollegalle täysi tunnustus.

966 ”T[opelius]”, *HT* 16.6.1865; suom. PP.

967 ”T[opelius]”, *HT* 16.6.1865; suom. PP.

Sanottu lienee tarpeeksi osoittamaan, että ”Pombal ja jesuiitat” on runoteos, joka suuresti ylittää tavanomaista laatua olevan tragedian mitat. Reipas ja rohkea karakterin piirtäminen, rikas, tulevaisuudessa niin paljon lupaava keksimiskyky, voimakas realismi ja lopulta ylimittaisesti nuoruuden tulta ja omistautumista – kaikki antaa aavistaa, että Pombalin kirjoittajalla on tulevaisuus draamarunouden alueella. Tämän talven teatterikaudesta ”Pombal” jää mieleen yhtenä loistokohdista, siksi, että se on ainoa kotimainen näytelmä, jolla on jotain *draamallista* arvoa ja koska se oli ylöspantu ja esitettiin niin suurella huolella.⁹⁶⁸

Karl oli päässyt tutustumaan Åhmanin teatterin näyttelijäkuntaan lähemmin Villingin saareen tehdyllä Taiteilijaseuran retkellä toukokuussa. Karl kuvasi Otto Florellille kirjeessä näyttelijöitä, erityisesti Lagerqvistin taitoja koomikkona ja traagisissa rooleissa.⁹⁶⁹ Mutta tammikuun *Don Carluksesta* alkaen Bergbom oli alkanut ihaila Walter Ahlströmiä ja saikin Åhmanin antamaan juuri tälle Lafoensin roolin. Tätä kiinnostavaa miestä, jota Nervander toisaalla nimitti Bergbomin suojatiksi, Bergbom kuvasi tarkasti Otolle:

Mer närmade jag mig Ahlström, hvilken dock drog mig till sig mera genom sin person än genom sin skådespelartalang. Han var truppens första älskare (Lafoens). Det var en ej så kort, men så mycket mer smärt och spenslig yngling om 23 år. Hans anlete bar en egendomlig blandning af barnslighet och blasirhet. Han hade något skyggt, förtryckt uti sitt väsende och likväl var hans sätt fullkomligt jemnt. Jag började egentligen svärma för honom i Don Carlos, hvilken rol han ej från konstnärlig synpunkt hela tiden förmådde uppbära, men som han återgaf med sådan innerlig hängifvenhet för den stora ande han skulle tolka, med sådan värme att han verkligen rörde mig. Jag försökte allt att få Lafoens åt honom hvaremot Åhman ville ge honom Elvas. Genom en tillfällighet lyckades jag i mina bemödanden. Hvad beträffar hans återgifvande af Lafoens kan jag ej säga det just öfverensstämde med hvad jag tänkt mig det, men bra spelte han i alla fall.⁹⁷⁰

968 ”T[opelius]”, *HT* 16.6.1865; suom. PP.

969 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

970 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

Emil Nervander palasi Italiasta 16.5. *Pombalin* viimeisten esitysten aikoihin. *Valvojassa* (1906) hän muisteli, että palattuaan ulkomailta ja kun näytelmä oli viimeisen kerran esitetty,

kysäsi hän [Bergbom] tutkivasti, tahtoisinko todellakin nähdä kappaleen ja arveli että tuo kävisi vieläkin päinsä. 'Kylläpä hyvin mielelläni tahtoisin sen nähdä näyttämöltä, mutta mitä sinä arvelet?' vastasin minä. – 'Niin', sanoi hän tyyneästi mutta sävyisästi, 'en ole vielä nostonut teki-jänpalkkiotani ja jos annan heidän pitää sen, esittänevät he mielellään kappaleen vielä kerran, vaikkakin sinä olisit ainoana katselijana.' – Hyvä ja uhraava niin kuin aina! Ja kumminkin tiesin hänen kirjeestään, että hän oli kovin iloinen näistä itse ansaitsemistaan rahoista.⁹⁷¹

Nervander jos kuka ymmärsi, mikä on rahan arvo. Hän ei nähnyt esitystä, vaan palasi Voipalaan Sääksmäelle 10.6.1865.⁹⁷² Nervanderin kesänvietto maalla kesäkuusta syyskuulle 1865 viittaa täydelliseen rahapulaan.⁹⁷³ Myöhemmin Karl kertoi Otolle, miten Nervander oli paitsi ripittänyt häntä kirjoitustöistä myös kokenut ”ystävänsä kovin muuttuneena.” Nervander oli suunnitellut tuliaisit huolella ja toi ystävilleen erilaisia taidejäljennöksiä, kortteja ja kuvia, osan lahjoina, osan ystävän omaan laskuun. Saamiinsa taidekuviin Karl oli hyvin tyytyväinen. Niitä Nervander oli ostanut runsaasti, ja Karl maksoi niistä erittelyn mukaan.⁹⁷⁴ Karlin laskuun tuli kasa kuvia italialaisesta taiteesta, joita oli ostettu museoista. Huomiota herättää Napolista hankittu kuva *Herakles [Ercole] Farnese* -patsaasta,⁹⁷⁵ erityisen lihaksikas, suureen nuijaan nojaava Herakles-veistos Napolin museosta.

971 Nervander 1906a:480–481.

972 Nervanderin muistikirjoissa on hänen osoiteluettelonsa. ”*Woipalagård 10/6 1865*” on merkintänä kotiinpalausta. Samassa on merkintä tutustumisesta *Nummisuutareihin*: ”Den 15 Juni. Jag har läst Stenvalls ”Nummisuutarit”. Realistisk objektiv och tung, som vi finnar äro. I allt äkta. Den är så allvarlig, att man kunde, som fallet varit med Köpmannen i Venedig” – kalla den tragedi i vissa ögonblick. Och ändå hur barnslig! Just som vårt gamla och oefarna barkbrödsfolk. Kimito, Rimito, Nagu och Sagu och några socken till! Märkvärdig är denna produkt i alla fall.” (Muistiinpanoja/taitos8/Personalialia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

973 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS. Nervanderilla ei ollut rahaa eikä asuntoa oleskella Helsingissä. Samana kesänä 1865 Nervander aloitti jo Sääksmäen kirkon vanhojen esineiden inventoinnin ja selvittelyn. (Tieto Leena Valkeapäältä. Ajankohta selviää: E. Nervander → EAH s.d., PM-blad/100/EAHA/KiA/SKS.)

974 Nervanderin muistikirjoissa on merkinnät tuliaisista. Karlille olisi tuotu ”*Döende sektaren*”, kuolevaa gallialaista esittävän tunnetun patsaan kuva. Muistiinpanoja/taitos8/Personalialia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV. Mutta lisäksi hän on ostanut ystävien laskuun taidejäljennöksiä, postikortteja ja valokuvia.

975 Bergbomin laskuun Nervander hankki yhteensä noin 21–25 frangin edestä matkamuistokuvia Ita-

De fotografier han hemtade hem åt mig äro förträffliga. Der finnes alldeles utomordentligt intressanta saker, isynnerhet af Fra Angelico, Rafael och Murillo. Så små dessa fotografier än äro så skänka de mig mycket nöje.⁹⁷⁶

Karl Bergbom oli kevään 1865 aikana seurannut erityisesti kolmea näyttelijää, kaikki *Pombalin* esityksen parhaasta päästä. Nämä tekivät häneen vaikutuksen siinä, miten ammattilaisina paneutuivat työhönsä. Ujona hän ei ensin uskaltanut lähestyä näitä, kuten kertoo Otolle.⁹⁷⁷ Konstnärsgillet teki Villingin saareen kevätretken, mistä Cygnaeus runoili: ”Då konstnärsgillet vår fest dansade öfver det romantiska Villingens dyra gräsmattor.”⁹⁷⁸ Siellä Karl oli mieltynyt – ettemme sanoisi ihastunut – siinä määrin nuoreen näyttelijä Walter Ahlströmiin, että oli heti viettänyt monia alkukesän päiviä ja arvatenkin iltoja hänen kanssaan.

Huru längtade jag ej under hela denna tid att blifva bekant med honom [Walter Ahlström] – men intet tillfälle erbjöd sig. Slutligen en vecka förr än sällskapet for [kesäkuun puolivälissä] hade konstnärsgillet tillställt en vår fest, en utfärd till Villinge, dit de flesta bland theaterpersonalen voro inbjudna. Jag vet ej om jag berättat dig att jag blifvit invald i Konstnärsgillet; det skedde kort efter din afresa; sjelf har jag varit ytterst litet intresserad deraf, jag har endast besökt ett möte, d.v.s. just ofvannämnda vår fest. Jag gick dit i hopp om att träffa Ahlström och jag blef ej bedragen. Han blef presenterad för mig [...repeytymiä paperissa...] vi voro mycket tillsammans den qvällen. Sedan dess umgicks [...] vi nära noga dagligen den återstående veckan han var [...] Det var så roligt att studera honom. Han var så ytterst [...] ibland [...]

liasta. Niistä on säilynyt seuraava luettelo, josta hintamerkinät jätetty tässä pois. Paikkakuntien nimet on alleviivattu. Bergboms räkning: *Pisa Orcagna. Yttersta domen*; *Neapel Faun och herden*; *Neapel Farnesiske Herkules*; *Neapel Leda med svanen af Correggio*; *Milano Dómen i Milano*; *Firenze S. Marco Uppståndelsen af Fra Angelico*; [sama=dito] *Do Korsfästelsen af Do*, *Belle. Art. Firenze Yttersta domen*; *Marco Korset, gästvänskapetn, tystnaden och uppståndelsen*; *Belle. Art. Firenze Annunziata och kröning*; *Dantes porträtt af Giotto*; *Firenze Uffizi Madonna med steglitsin [=tikli]*; –”– *Botticellis Madonnas kröning*; *En del af yttersta domen i Belle Arti*; *Två englar in från Uffizi*; *Uffizi Lucca della Robbia: 1135 – ”– Luino Johannes hufvud*; *Belle Arti Nerrocchio Döpelsen*; – ”– *Ghirlandaio Madonna med barnet*; *Belle Arti da Fabiano de tre konungarna*; *Pitti. Raphael Ezekiels syn*; *Bologna. Reni. Pieta. Francia. Annunziata*; *Polstaem.* (luettelo ostoksista Bergbomin laskuun Italiasta/taitos8/Personalialia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

976 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

977 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

978 F. Cygnaeus → EB 23.7.1865/kopio/Varia 1/ms/KK.

en solstråle ur hans beslöjade ögon, hans hårt tilldragna mund löste sig ett varmt löje och man såg att det var en menniska ej en bildstod. Tänk dig Chateaubriands René omgifven, i stället för Amerikas vilda urskogar och fransk[a] revolutionens historiska bakgrund, af Arkadia teaterns smutsiga kulisser och de små förhållandena vid en svensk landsortstheater – och du har Walther Hugo Ahlström.⁹⁷⁹

Karlin ensimmäiset kuvaukset Hedvig Charlotta Forsmanista ovat myös kiinnostavia. Hän kuvasi neiti Forsmania komeaksi ja päättäväiseksi, mutta myös, että Frithiof Raa ei osannut arvostaa tätä sisäisesti. Oli tiedossa, miten vaimo jo kihlusaikana oli joutunut maksamaan miehensä velkoja.

Med mlle Forsman blef jag äfven ganska mycket bekant, jag var till och med åtskilliga gånger hos henne. Hon är en präktig qvinna fast stark och beslutsam som en man, men å andra sidan qvinnligt eftergifven, vek och innerlig mot sin fästman, som tyvärr ej uppskattar hennes kärlek så som han borde. Hennes fästman heter Raa och spelar alla möjliga roller af andra ordningen (t.ex. Elvas). Flickan stackare får nu redan lof att betala hans skulder, huru skall det ej blifva sedan de engång gift sig med hvarandra. Det värsta är att jag tviflar om han riktigt älskar henne, i alla fall är det nog för honom bra, om de gifta sig, ty det kommer att stadga honom orimligt, men jag tror nära nog hon blir olycklig. Du kommer att bli ytterst förtjust i henne, när du engång i verlden, hvilket jag hoppas, får se henne som Theresia eller som Eboli. I tragisk kraff[t], i omvexling och sanning står hon betydligt öfver tillochmed Freja [Rydberg]; deremot är hon mindre mångsidig än denna.

Jag halft ångrar att jag talat illa om hennes fästman, ty han är i det hela en karl med alldeles ovanliga naturgåfvor och en varmhjertad karakter. – Han fäste sig vid mig med en verkligen svärmisk tillgifvenhet, en tillgifvenhet som jag äfven till följe af de ytterst många älskvärda sidor han, oaktadt sin lättsinnighet, i sjelfva verket har, besvarade.⁹⁸⁰

979 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS. Ahlström palasi vuodeksi 1866–67 kiinnitykselle Nya Teaterniin Helsinkiin.

980 Frithiof Raa kirjoitti kirjeen Karlille jo heinäkuussa 14.7.1865 (50:30:1/KBA/KiA/SKS) istuessaan Walter Ahlströmin kanssa oluella.

Kesäkuun ”euforiaa” olivat monta iltaa jatkuneet ”keskinäiset omistautumiset” eli kapakkaillat nostaneet, mutta euforia nousi, kun Topeliuksen kiittävät arvostelut julkaistiin 16. ja 17.6.1865. Niissä Karlille povattiin lupausta draamakirjailijana. Kesäkuun puolivälissä 1865 Wilhelm Åhmanin seurue matkusti vuodeksi pois, mutta Åhman oli saatu lupautumaan teatterikoulun opettajaksi syksystä 1866. Teatterikoulu pääsisi vihdoinkin alkuun uudelleen rakennetussa kiviteatterissa.⁹⁸¹

Maaliskuussa 1865 Bergbomin ensimmäinen palkka *Helsingfors Tidningarin* neljännesvuodesta oli 140 ruplaa eli 560 markkaa. Samalla hän joutui maksamaan Yhdyspankille sen 150 ruplan eli 600 mk:n lainan, jonka oli joulukuussa 1864 ottanut *Nummisuutarien* painatusta varten. Senaatin päätös oli hallinnollisesti valmis vasta 20.6.1865,⁹⁸² jolloin Stenvall lienee saanut asiasta kirjeitse virallisen päätöksen, mikäli senaatilla on ollut hänen osoitteensa. Vielä kymmenen päivän päästäkään 30.6. Stenvall ei ollut tullut Helsinkiin, joten Karl muistutti Alexista asiasta.⁹⁸³ Bergbom selosti tilannetta myös rahapulassa olevalle Florellille Pariisiin:

När jag nu sedan få ut mina qvartal [maaliskuussa 1865], har största delen gått till att betala detta 150 rubels lån från Föreningsbanken. Nu [kesäkuussa 1865] har emellertid Stenvall erhållit det stora poetiska priset på 625 Rubel, hvilket senaten sistlidne sommar utfäste för det bästa poetiska alster som utkommit 1864. Jag hoppas han nu skall se sig i stånd att betala åtminstone en 100 Rubel, hvaraf jag då skall använda största delen ofördröjligen till dig. Likväl är jag ej fullkomligt säker på om jag får alls något af Stenvall, ty när han tog lånet af mig stipulerade vi att han ej ännu detta år skulle behöfva betala något. Pappa är äfven i sådant beknip att han ej kan hjälpa dig.⁹⁸⁴

Valtiolta saamastaan 2500 mk:asta Stenvall oli siis lähes neljänneksen (n. 600 mk) velkaa Bergbomille.

Jag tror jag talade något för dig [Otto Florell] om de pengar jag väntar att få från Stenvall, när han utfått sitt pris för *Nummisuutarit*. Jag

981 HT 16.6.1865.

982 Lehtonen 1931:130–134 mukaan.

983 KB → O. Florell 30.6.1865/47:7:28/KBA/KiA/SKS.

984 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

skref äfven till honom med förfrågan huruvida han ej ville komma och lyfta priset, ty jag visste att äfven han sjelf var i yttersta behof af penningar. Men deraf har ingenting hörts d.v.s. hvarken af Stenvall eller af penningarna.⁹⁸⁵

Karl toistaa Florellille, miten Stenvall henkilönä on alkanut vetää häntä puoleensa: ”Alexis Stenvall, hvars intressanta personlighet mycket dragit mig till sig”.⁹⁸⁶ Stenvall kuitenkin tuli Helsinkiin nostamaan palkintorahojaan ja maksamaan komeasti velkojaan pois. Ajankohdasta ei ole ollut varmuutta. Tarkiaisen mukaan syksyllä 1865, mutta Vihtori Laurilan mukaan ”keskikesällä tai syyspuolella 1865”.⁹⁸⁷ Matkaan on liitetty anekdootti Stenvallin hankkimasta runsaasta juomatarjoilusta ja sammumisesta.⁹⁸⁸ Tarkiaisen kertoo:

ja sitten [Kivi] kutsui eräitä tovereitaan iltaa viettämään Wareliuksen taloon. [Forummin kohdalla.] Mukana oli m.m. Kaarlo Bergbom. Illan kuluessa Kivi tarjoili ahkerasti juomatavaroita ja vieraat olivat iloisella tuulella. Mutta lopulta isäntä itse väsyi ja nukahti sohvalle. Bergbom meni hänen luoksensa, nykäisi häntä kylkeen ja sanoi: ”Nous’ylös nummisuutari, valvo ja ole aina valmis”. Mutta uni piti miehen vallassa aamuun asti.⁹⁸⁹

Tarkiaisen mainitsee Kiven kirjeestä kohdan, jossa hän sanoo ”vissiin viftanneensa” myös. Samassa kirjeessä Kivi mainitsi, että Granfeltin velka jäi maksamatta, sillä tämä ei ollut kaupungissa. Jos pidetään kiinni siitä, että tapaukset liittyvät toisiinsa ja että nummisuutari-repliikki sanottiin tuolloin ja sanoja oli Bergbom, jonka huumoriin vitsi hyvin sopisi, voidaan ajankohtaa tarkentaa.

Bergbom toimitti sanomalehteä (*HT*), vietti siksi heinäkuun Helsingissä ja piti lomansa vasta elokuussa. Todennäköisin ajankohta *Nummisuutarien* palkin-

985 KB → O. Florell 30.6.1865/47:7:28/KBA/KiA/SKS.

986 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

987 Laurila 1934:301 päättelee Tarkiaista (1913:134 =1916:127–128) ja ”aikalaisten kertomusta” seuraten, että Kivi oli ”keskikesällä tai syyspuolella 1865” nostanut palkinnon (2500mk) ja tehnyt komean kierroksensa ajurilla velkoja maksellen. Laurilan mukaan uuden velan pyytäminen jo 5.11. kirjeessä Bergbomilta viittaa siihen, että entinen oli maksettu pois.

988 Tarkiaisen 1916:128 ”aikalaisten kertoman” perusteella. Viittaa Kiven kirjeeseen Th. Reinille joulukuussa 1869/nro 59/AK Kirjeet 2012.

989 Tarkiaisen 1916:128.

torahojen ryypäykselle ja velanmaksulle on siis heinäkuun alussa, aikaisintaan 3.7.1865 pian sen jälkeen, kun Bergbom kehotti häntä tulemaan. Kivi-tutkijat eivät ole tunteneet Bergbomin kirjettä Florellille. Vetoaminen ystävien ketjuuntuneisiin rahantarpeisiin on voinut myös vedota Kiveen. Kiven matka rajautuu heinäkuun alkuun myös, koska kertomukseen kuuluva Bergbom oli poissa Helsingistä elokuusta 1865 lokakuun loppuun 1865. Hän matkusti Vaasaan ensin sukuloimaan, mutta joutui jäämään sinne moneksi viikoksi makaamaan lavantaudin kourissa. Heinäkuu selittää parhaiten myös sen, että Stenvall ”ei ollut tavannut kaikkia velkojiaan kaupungista.” Nämä olivat lähteneet maalle kesänviettoon.

Kivi saapui siis Helsinkiin aikaisintaan 3.7. ja viimeistään noin 15.7., sillä Jaakko Forsman on päivännyt 19.7.1865 kesätoimittaja Bergbomille varoituksen Stenvallin ryypäimisestä lähtiessään itse kesän viettoon.

Paljon terveisiä – nimittäin semmoisia terveisiä jotka ovat esille vietävät – sisarillesi. Försök hålla [korrehtuurin lukija] Kristoffer till läsning och Stenvall till nykterhet. Jaakko.”⁹⁹⁰

Forsman näki, että Kivi oli ehtinyt taas ryypätäkin. Velkojen takaisinmaksu ja Bergbomin ”nous’ ylös, nummisuutari” -repliikki on siis sanottu heinäkuun kahden tai kolmen ensimmäisenä viikkona.

Stenvallin seuraava lainapyyntö, vain muutamia ruplia, on kirjoitettu kirjeessä Bergbomille vasta 5.11.1865. Stenvall lyhensi suurta lainaansa Bergbomille ilmeisesti edes osittain jo heinäkuussa. Niinpä hän on voinut kehdata pyytää uutta vippiä marraskuussa ”entisten lisäksi”.⁹⁹¹ Loppusyksyllä tuloksena oli neiti Ida Forssellin myöntämä 800 mk:n laina, 11.12.1865. Sen takaajina olivat senaattori J. E. Bergbom sekä rva J. K. Tengström. Senaattori-isän luottokelpoisuus oli siis palannut, mikäli se korkealta virkamieheltä edes meni. Silloin taas Karlilla itsellään ei ollut enää vakituista kuukausituloa tai työpaikkaa ja hän kelpasi vain todistajaksi tuohon velkakirjaan.⁹⁹² Nervander oli pestattu Karlin tilalle *Helsingfors Tidningariin*.

990 J. Forsman → KB 19.7.1865/51:484/KBA/KiA/SKS.

991 Mikäli ryypäys olisi ollut vasta lokakuussa 1865 Bergbomin palattua Vaasasta toipilaana, olisi Stenvallin kannalta liian noloa pyytää jo parin viikon päästä uutta lainaa. Kesä selittää myös sen, miksei kaikkia tavoitettu.

992 www.finlit.fi – Tiet lähteisiin. Aleksis Kivi -aineisto (AKA/KiA/SKS) sähköisessä muodossa, velkakirja 11.12.1865, ”Ida Forssell lainaa...” ja Sihvo 2000:115.

Heinäkuun alkupuolella (3.–20.7.) Stenvall siis viipyi Helsingissä, ryyppäsi niiden kanssa, joita oli paikalla, mutta pääsi keskustelemaan ainakin Bergbomin kanssa. Samalla Kivi ilman muuta luki *Pombalin*. Olihan Bergbom Wecksellin jälkeen seuraava niistä opiskelutovereista, jonka näytelmä oli päässyt ”palkeille”; molemmat olivat tässä suhteessa Kiveä edellä, vaikka hänelle olivat tulleet palkinnot.

Näille parille kolmelle viikolle osuivat siten myöskin ne Kiven ja Bergbomin väliset ”draamateoreettiset keskustelut”, joilla on selitetty Kiven siirtymistä *Nummisuutarien* eepisydestä *Kihlauksen* tiiviiseen muotoon. Koskenniemi viittaa *Kihlauksen* kellontarkkaan muotoon, joka on saavutettu ”ilman suurempaa näyttämöllistä kokemusta”.⁹⁹³ Kiven näytelmät muuttuivat tästedes ’vähemmän eeppeiksi’ ja muodoltaan keskitetyimmiksi. Tätä selittää Vihtori Laurila sillä, että se tapahtui hänen ”saatuaan opetusta Bergbomilta,” ajan lukeneimmalta draaman asiantuntijalta.⁹⁹⁴

Ajatus Bergbomin vaikutuksesta Kiveen draaman muotoa koskevana valistajana tuottaa tietyn paradoksin Kiven henkilökuvaan. *Kullervon* ja *Nummisuutarien* lavea eepisyys oli yhtäältä muotovirhe draamassa, toisaalta jälkimaailma on pitänyt sitä Kiven suurena ”originaalisuutena”. Bergbomin mahdollisesti antaman muoto-opillisen konsultaation merkitystä on originaalisuus-myyttiä vaalivassa Kivi-kirjallisuudessa aina pidetty ”turmiollisena”, suorastaan ”kohtalokkaana”, ja se on ”johdattanut Kiven itselleen vieraalle alueelle.”⁹⁹⁵

Päätelmän looginen ongelma kuitenkin on: miksi Kivi ei olisi tehnyt asioita, joiden hän uskoi auttavan itseään ammatillisesti paremman taloudellisen toimeentulon suuntaan? Bergbom oli juuri 1865 saanut Åhmanin teatteriseurueelta tekijänpalkkioita *Pombalista*.⁹⁹⁶ Ne olivat kantaesityksen kirjailijalle kelvollisemmat kuin omakustanteiden pienet myyntitulot. Teatteri ja sellaisen mahdollisuus suomeksi tai ruotsiksi alkoi kiinnostaa Stenvallia reaalisesti toimeentulon kan-

993 Koskenniemi 1934:85.

994 Laurila 1934:303n2 ja 305.

995 Sihvo 2002:202.

996 Summaa on vaikea selvittää, mutta viitaten voimassa oleviin taksoihin, voi arvioida, että viidestä esityksestä se jäisi noin 150 mk tietämille, tuskin yli 200 mk:n. Jos iltakassa Arkadian salissa oli n. 800 mk, ja siitä vähennetään päiväkulut n 400 mk, jää 400 mk, siitä 20% = 80mk. Näin siis tulo hyvin kansoitettusta ensi-illasta olisi ollut 80 mk. Silloin vajaiden salien netot voi laskea à 100 mk:ksi, joten kolmelta seuraavalta esitykseltä rojalit olisivat olleet à 20 mk. Se tekisi yhteensä noin 140 mk neljän esityksen tekijänpalkkioina ja viidennen osalta 3,33% eli suunnilleen 5 mk. – Yhteensä 145–160 mk on se suuruusluokka, jossa Bergbomin tekijänpalkkiot *Pombalista* lienevät liikkuneet. Laskelma perustuu taksoihin, jotka on kirjattu K. A. Weckströmin pitämään muistikirjaan, johon tästedes viitataan merkinnällä KAW-memorial. (K. A. Weckström, Memorialbok/kotelo 2/Coll 255.IV/ms/KK.)

nalta, varsinkin, kun Bergbom siihen suuntaan häntä koko 1860-luvun jälkipuolen ajan eri tavoin rohkaisi. Tarkiainen päättelee myös:

Bergbom, josta tuli Kiven lähin ystävä ja uskottu sen jälkeen, kun Svanströmin ja hänen tiensä vähitellen erosivat, oli jonkun verran nuorempi häntä, mutta opintojensa puolesta jo paljon pitemmällä kuin hän ja harrastuksiltaan hänelle läheinen. Tuo senaattorin poika oli näet vastikään suorittanut kandidaattitutkinnon ja antautui jatkamaan esteettisiä opintojaan sekä toteuttamaan kirjallisia suunnitelmiaan. Hän oli syvä[ll]inen, syttyvä luonne, vannoutunut suomalaisuuden aatteelle ja taiteellisille harrastuksille, joihin rikkaat lunnonlahjat häntä vastustamattomasti vetivät. Kaikista Kiven tuttavista hän oli hänen kanssaan henkisesti kenties lähinnä tasaväkisin ja mielikuvitus- ja tunneihmisenä ikään kuin luotu häntä ymmärtämään. Sen vuoksi heidän välilleen rakentuikin ystävyys, jota ei tietävästi mikään horjuttanut.⁹⁹⁷

Kivi ei ollut tullut Helsinkiin siis vielä 2.7.1865,⁹⁹⁸ mutta tultuaan viipyi niin, että vielä 19.7.1865 juhlat uhkasivat jatkoa. Bergbomin kanssa Kivi pohti näytelmänkirjoittamisen kysymyksiä. Vaikka Kivellä oli kaksi näytelmää valmiina ja kolmantena *Aino*, hänellä ei ollut vielä yhtään näyttämöesitystä takana. Tulipalossa tuhoutuneen Nya Teaternin talon tilalle oli nousemassa uusi kiviteatteri. Stenvall kirjoitti tuolloin jo *Karkureita*, jossa suomalaisen kartanomiljööän käyttö tuntuu perustellulta idealta ajatellen sitä Helsingin säätyläistöä, joka teatterilippuja osti. Siitä saatavat palkkiot tarjoaisivat Stenvallille mahdollisuuden rahoittaa proosan kirjoittamista.⁹⁹⁹

Stenvallilla oli lisäksi heinäkuun alkupuolella 1865 mahdollisuus katsoa Bergbomin kanssa lyhessä ajassa joukko laadukasta teatteria, jota Arkadiassa tarjosi Georg Dahlqvistin seurue. *Helsingfors Tidningarin* kesätoimittaja Bergbom täytti kesäistä sanomalehteä innostunein ja ylipitkin arvosteluin. Stenvall ei

997 Tarkiainen 1916:126–127.

998 Kirje KB → O. Florell on päivätty 2.7.1865 (47:7:29/KBA/KiA/SKS). Siinä mainitaan Dahlqvistin Helsinkiin tuleva seurue, mutta ei vielä Stenvallia.

999 Stenvall kirjoitti asiasta myöhemmin kolmen pienoisnäytelmän yhteydessä ja pyysi Bergbomia miettimään mikä niistä sopisi Nya Teaternille. Hän ei ilmeisesti tohtinut ehdottaa Bergbomia itseään ruotsintajaksi, joka olisi ilmetty siihen tehtävään. (Aleksis Kivi →KB 25.9.1867, Kirje 38/AK Kirjeet 2012.) *Karkurit* on kirjoitettu kiviteatterin yleisöä varten. Karl olisi ollut optimaalisin dramaturgi ja ruotsintaja sille. Asia oli ajankohtainen koko vuosikymmenen loppupuolen ajan. Aikanaan Nya Teaternin joulukuun 1872 *Flyktingarna* -produktio sai osin siksi Karlin ja fennomaanit harmistumaan.

rahojen puolesta näinä päivinä pihistellyt, joten hän todennäköisesti kävi katsomassa ainakin Shakespearen *Othelloa* ja Molièren *Oppineita naisia*, jotka aloittivat Dahlqvistin teatterisesongin. Kolmas näytelmä heinäkuun alkuvuikoilta oli ranskalainen teos englantilaisesta kirjailijasta *Richard Sheridanista*. Georg Dahlqvist ja seurue olivat neljä viikkoa Helsingissä.¹⁰⁰⁰ Kesäviikot Helsingissä olivat tässäkin suhteessa hyödyllisiä Kivelle.

Bergbomin arvostelutekstit eivät esitelmöi näytelmästä yleisellä tasolla, kuten Oskar Toppeliuksen, vaan arvioivat käännöstä, esitystapaa ja dramaturgiaa sekä esittävät huomautuksia tyyllillisistä ja ajan aatteisiin liittyvistä kysymyksistä. Arvostelut ovat notkeita, havainto välitöntä, tietty yhtaikainen antautuminen ja samalla ironinen etäisyys ovat tuntomerkkejä. Arvioidessaan *Othelloa* Bergbom ylisti Hagforsin ruotsinnosta, mutta moitti tekstilyhennyksiä. Muuten Bergbom yhtyi 1800-luvun yleiseen käsitykseen, jonka mukaan Shakespearen näytelmien narrrien puheet ovat ”melko epänavutittavaa tämän päivän yleisölle,” karkeudet ja jopa itse narrin sai poistaa, mutta vaikea oli perustella Cassion naisystävän Biancan poistamista teoksesta.¹⁰⁰¹

Molièren *Lärdt folk i stubb*, *Oppineet naiset*, sai Bergbomilta kiitosta ruotsinnoksesta ja yhteisnäyttelemisestä.¹⁰⁰² Kirjailija Richard Sheridanin elämästä kertova ranskalainen juoninäytelmä taas moitteita johdonmukaisuuden puutteesta päähenkilössä.¹⁰⁰³ Bergbomille tärkeä arviointikriteeri oli henkilöhahmoin kohdistuva lämpö tai sen puute, jonka hän aina tunnisti.¹⁰⁰⁴

Stenvall on voinut viipyä Helsingissä vielä pitempäänkin, sillä viimeisillä viikoilla hänellä oli tilaisuus nähdä uudempaa ruotsalaista draamaa. Helsingissä esitettiin F. Hedbergin *Bröllopet i Ulfåsa*. Se kertoo Birger Jarlin perhesuhteista

1000 Georg Dahlqvistin seurueen mainitsee Sven Hirn (1998:271), joka kuvaa Dahlqvistiä itseään lahjakkaaksi. Jo 2. 7. 1865 aloitettiin *Othellolla*. Cassion näyttelijästä Bergbom antoi myönteisen arvion, noteeraten ”kauniin, komean hahmon ja hänen sointuisan äänensä, jotka tekivät hänestä erittäin soveliaan ritarillisen, galantin ja kevytmielisen Cassion esittäjäksi.” (HT 3.7.1865). Molièren *Lärd folk i stubb* esitettiin 4.7.1865 ja sitä kiitettiin 10.7. HT:ssä. Langlén *Richard Sheridanin* lisäksi oli toinen taiteilijadraama, *Törne och lager* (HT 15.7.1865) samaten Oehlenschlägerin *Correggio* ja Vignyn *Chatterton*. Muita olivat *Fregattkaptenen eller Salamandern*; F. Hedberg *Bröllopet på Ulfåsa* (25.7.1865 HT:ssa perusteellinen laaja arvio.) Dahlqvist ei myöhemmin palannut Suomeen. Seurueen näyttelijöistä myytiin valokuvia Vaseniuksen kirjakaupassa 1864–65, mm. *Ainamon* puvuissa. (HT 18.7.1865).

1001 ”Största loford förtjenar samspelet. Ingen af de spelande bemödade sig att glänsa på öfvriges bekostnad. Allt var värdigt, jemn och wittnande om den största omsorg i inöfningen.” (HT 3.7.1865) Yhteisnäytteleminen ihanne oli tavoitteena 1850-luvun jälkeen yleistynyt, samoin dramaturgiassa loogisuuden vaatimus ja toiminnan perustelut.

1002 HT 10.07.1865.

1003 HT 12.07.1865.

1004 HT 15.07.1865.

ja se sai Bergbomin analysoimaan kritiikissään uuden ruotsalaisen näytelmäkirjallisuuden tilaa. Entiset kassojen kuninkaat, August Blanche ja Johan Jolin ovat ”nykyään jo varsin kuollutta näytelmistöä.”¹⁰⁰⁵ Hedbergin kanssa samaa lajia edusti Henrik Ibsenin ja Björnstjerne Björnsonin nuoruudentuotanto: keskiajan henkilöt nähtiin uljaina ja vahvatahtoisina konflikteissa vallan, suvun ja avioliiton siteissä. Monista tuli Bergbomin käyttämää ohjelmistoa, joka edelsi nykyaikaan sijoituvia realismin ajan avioliittodraamoja. Historiallisen perhedraaman lajityypin kruunasi Suomessa Gustaf von Numersin (ja Bergbomin) *Elinan surma* (1891).

Fredrik Cygnaeus lähti Euroopan matkalleen kesäkuun viimeisinä päivinä 1865.¹⁰⁰⁶ Tänä kesänä Cygnaeus matkusti Tukholman ja Kööpenhaminan kautta Saksaan ja sitten Pariisiin. Sieltä käsin Otto Florell sitten raportoi Cygnaeuksen vaiheista Euroopassa. Cygnaeus oli päättänyt saada *Pombalin* esitettäväksi Kööpenhaminassa. Florell ei kerro, kenen luona Cygnaeus oli käynyt Tukholmassa ja oliko hän siellä mainostanut *Pombalia*. Ruotsin esitysoikeudet olivat nimittäin vielä Wilhelm Åhmännin seurueella, sikäli kuin tämä näki sillä mahdollisuuksia.

Kööpenhaminassa Cygnaeus oli etsinyt käsiinsä ystävänsä, professori H. P. Holstin, jolta hän kuulemma oli kysynyt, osataanko Tanskassa kirjoittaa kunnollisia draamoja nykyään, ”hvarpå jag sade att eljest kunde lemna honom ett. Jag skröt duktigt med Bergboms arbete, men det gjorde jag af öfvertygelse.”¹⁰⁰⁷ Cygnaeuksen keskustelukumppani H. P. Holst oli palvellut armeijassa, kirjoittanut patrioottisia runoja ja saanut ritarimerkkejä. Hän oli toiminut porvarillisissa ammateissa, mutta vuosina 1862–64 Casino-teatterin johtajana sekä kaudet 1864–67 Kongeligessa sceneinstruktörin eli ohjaajan tehtävässä. Hänen ”ansiookseen teatterin kehitykselle” tanskalainen teatterihistoria lukee, että hänen ”hyvä esteettinen makunsa kykeni torjumaan kaikkien tahdittomuuksien pääsyn näyttämölle uusia teoksia valmistettaessa.”¹⁰⁰⁸ Holst oli ’titulär professor’ jo 1849, useiden ritarikuntien jäsen – sekä Cygnaeuksen tapaan myöhemmin vielä valtioneuvos. Ainakin *Pombalia* oli esitelty relevantille henkilölle Kuninkaallisessa teatterissa. *Pombalin* oli Holst luvannut ottaa harkittavaksi Kööpenhaminassa, eikä sen kosmopoliittinen luonne ole sille haitaksi, toisin kuin Espoon tullin luona.

1005 HT 25.07.1865. Blanche ja Jolin ja heidän myötään leppoisa porvariskomedia tulivat puuttumaan ST:n ohjelmistosta.

1006 Nervander 1907:349 antaa ajaksi ”kesäkuun 29 p:stä keskipaikoille syyskuuta [1865].”

1007 O. Florell → KB 24.8.1865/50:19:30/KBA/KiA/SKS.

1008 Sähköpostikirjeet Kongeligen arkistonhoitaja N. P. Jörgenseniltä 12.9. ja 16.9.2008 tekijälle. Tarkempia tietoja: Thomas Overskou: *Den danske Skueplads*, 1854–1876, VII, s 257.

Nyt pitäisi Karlin vain lähettää viimeinen tekstiversio, tarkistettu ja kaikin puolin moitteeton teksti Det Kongeligeen tutkittavaksi samoin kuin avoin valtakirja lyhennyksiä varten.¹⁰⁰⁹

Florell huomautti puolestaan, että jesuiittapater Moreiran hahmoa Karl oli turhaan typistänyt alkuperäisestä ja kysyi suoraan, tarvittiinko kuninkaan rakastajattareksi suostuvalle Theresialle välttämättä hyveellisyysmonologia näytelmän alkuun. Tätä alkupuolen hyveellisyyttä – à la Hugo – olivat muutkin ihmetelleet. Muuten Cygnaeus kiitti Pariisissa vielä viiptyvälle Florellille Helsingin esitystä laadukkaaksi ja erityisesti tietenkin hänen vanha suosikkinsa neiti Forsman oli ansioitunut Theresiana.

Lähettkö Bergbom *Pombalin* käsikirjoitusta koskaan Kööpenhaminaan? Det Kongeligen näytelmä- ja arkistoluetteloista Bergbomin näytelmää ei löydy. Tai sitten se unohtui professori Holstin pöydälle, jos se niin pitkälle pääsi. Cygnaeuksella oli Kööpenhaminassa ollut tapaaminen vastikään leskeksi jääneen kruununprinsessa Dagmarin kanssa.¹⁰¹⁰ Avioiduttuaan kuitenkin Venäjän perintöruhtinas Alexanderin, vainajan nuoremman veljen kanssa prinsessa Dagmarista tuli 1881 Suomessa usein nähty ja siksi rakastettu suuriruhtinatar ja keisarinna Maria Feodorovna.¹⁰¹¹

Mitä vaihtoehtoja Karl itse kesällä 1865 on ajatellut tulevaisuudestaan? Aleksis Stenvall oli joskus lausunut epäilevänsä, tulisiko Bergbomista mitään erinomaista, ”koska hänellä ei ole intohimoja.”¹⁰¹² Lausuma kuvaa hyvin tietynlaisen väliinputoajan tai ”dagdrömmaren” hahmoa. Onhan heinäkuun 1865 valvottuina kesäöinä säätyerosta huolimatta puhuttu totuuksia. Kannattaisiko Bergbomin jatkaa draamojen kirjoittajana? *Pombalia* oli kiitetty energisyydestä ja konkreettisesta näyttämöllisyydestä. Se oli kiinni tapahtumissa ja poliittisessa toiminnassa eikä edustanut pilvissä haaveksivaa lyriikkaa eikä pikkuongelmien paatosta. Bergbomia kuitenkin oli aidosti inspiroinut *Nummisuutarien* edustama ”realismi”. Pohdinnat veivät Bergbomin kohti Friedrich Hebbelin realistisia tragedioita ja hän ajatteli hetken näitä kansannäytelmiä ohjenuorakseen.

1009 Fr. Cygnaeus → EB 23.7.1865/kopio/Varia1/ms/KK.

1010 Kööpenhaminassa FC:n oli tarkoitus ojentaa Topeliuksen kirjoittama runo keväällä kuolleen Venäjän perintöruhtinaan morsiamelle, kruununprinsessa Dagmarille. (Fr. Cygnaeus → EB 23.7.1865/kopio/Varia1/ms/KK.)

1011 Topeliuksen biografi Paul Nyberg mainitsee, että Cygnaeuksella oli omakätinen kiitoskirje kruununprinsessalta Topeliukselle. (Nyberg 1950:2:441) Florellin tietojen mukaan Cygnaeus tyypilliseen tapansa oli kadottanut juuri tuon Dagmarin kiitoskirjeen. (O. Florell → KB 24.8.1865/50:19:30/KBA/KiA/SKS.)

1012 C. G. Svan → V. Tarkiainen syyskuu 1909/400:31:1/AKSA/KiA/SKS.

Keväällä 1865 Karl oli kyselty Florellilta myös, oliko tämä nähnyt Hebbelin näytelmän *Nibelungit*. Kysymys on erityisen relevantti – ja antaa mahdollisuuden leikkiä ajatuksella, miten ja kuka voisi laatia lisää *Kalevala*-aiheisia näytelmiä Suomessa. Olihan olemassa vasta *Kullervo*. Suomen kielellä Bergbom itse ei vielä pystyisi, mutta kenties ruotsiksi hänkin voisi toimia Suomen mytologiasta tehtyjen näytelmien laatijana.

Dramaatikko Hebbelin polun seuraaminen Suomessa olisi merkinnyt, että historiallisten aiheiden pitäisi olla suomalaisia ja ”kansanvaltaisia”. Ensin mainittuja Bergbomilla oli *Tuomas-piispa* -aihe ja edellisenä kesänä työstetty Suomen maaseudulle (Saarijärvelle) kirjoitettu melodramaattinen novelli mustalaissisaruksista ja vuraan maatalon pojista, sekä toinen näytelmäidea ”heränneestä ja herrasmiehestä”. (LAATIKOT 2-III JA 2-V) Mutta suomalaisesta aiheesta kirjoittaminen oli mahdollista enää vain suomen kielellä. Ja jos hän sitä halusi kirjallisena kielenä käyttää, sitä piti opiskella lisää. Se olisi työlästä, eikä Stenvallin kaltaista huumorin tai traagiikan originaalisuutta olisi helppo tavoittaa.

Näyttelijöiden seura oli alkanut vetää puoleensa, ja Karlilla rakentui Åhmanin ryhmään läheinen suhde. Seurue oli tehnyt huomattavaa kunniaa hänen näytelmälleen.¹⁰¹³ Hän oli tehnyt jopa sinunkauppoja näyttelijöiden kanssa sellaisena iltana tai yönä, jota Frithiof Raa ”ei unohda”.¹⁰¹⁴ Sitten olivat tulleet ryyppäykset Stenvallin palkintorahojen kanssa, sillä Kivellä oli toipumista professori Ahlqvistin kaksista haukkujaisista, jotka olivat molemmat tulleet kevään aikana.¹⁰¹⁵ Vaikka Bergbomin piti joka päivä koota *Helsingfors Tidningar* vuonna 1865 hänellä oli eräänlainen ”boheemikesä” tai ”lehtimieskesä”.

Heinäkuussa Frithiof Raa, tämä ”erittäin komea näyttelijä”¹⁰¹⁶ vielä kirjoitti Karlille tuttavallisen kirjeen Tukholmasta, lasin äärestä ja Walter Ahlströmin seurasta. Tyhjänpäiväisen kirjeen taustalla voi uumoilla Raan laskelmointia,

1013 Fr. Raa → KB 14.07.1865/50:1/KBA/KiA/SKS.

1014 Fr. Raa → KB 14.07.1865/50:1/KBA/KiA/SKS.

1015 Cygnaeuksen Kiven tuotannosta esittämän ylistyksen rinnalla koko kevään August Ahlqvist motkotti *Suomettaressa* 1865 ensin *Kullervo*sta sitten *Nummisuutareista*: kahdet peräkkäiset haukkujaiset suomenkielellä kielentutkijan, ei kirjallisuudentutkijan kynästä. Kesällä ja syksyllä 1865 olivat tulossa *Karkurit*, samoin *Canzio*, *Kihlaus* ja runoja. *Karkureista* katkelma ilmestyi jo helmikuussa 1866. *Karkurit* oli valmiina jo 8 p marraskuuta 1865 *Suomettaren* mukaan. Se ilmestyi *Näytelmistö 4:ssä*, syksyllä 1866. Julius Krohn on siivonnut kieltä. *Kihlaus* ilmestyi syyskuussa 1866, runoja lisäksi maaliskuussa ja elokuussa kaikki *Kirjallisessa kuukauslehdessä*. Ajatteliko Kivi *Karkureita* uutta kiviteatteria varten herraspiirien näytelmäksi ja *Kihlausta* sille sopivaksi pariiksi, hupaisaksi jälkinäytelmäksi. Kivi saattoi laskea hyvän teatteridebyytin varaan?

1016 Ulkonäköä koskevan arvion on esittänyt Hjalmar Lenning 11.6.1943 V. Laurilalle. (laatikko 25/VLA/KiA/SKS.)

että senaattorin poika, kaunosielu ja draamaatikko Bergbom voisi olla jatkossa hyödyllinen kontakti Helsingissä. Frithiof Raan laskelmissa tämä Calle saattaisi periä jotain Cygnaeuksen ja Topeliuksen vaikutusvallasta. Ehkä hänet vielä pestattaisiin Nya Teaternin johtotehtäviin, mitä saattoi edistää se merkittävä tunnustus, jonka Zachris Topelius oli Bergbomin draamalle antanut.¹⁰¹⁷ Vähintäänkin Bergbomista voisi tulla merkittävä kriitikko, jollaiseen piti pitää välejä lämpimänä, mutta todennäköisesti peräti teatterinjohtaja.

Juhannuksena 1865 Karl matkusti Nervanderin luo käymään Voipaalassa, mutta joutui palaamaan lehden takia heti Helsinkiin.¹⁰¹⁸ Stenvallin heinäkuun Helsingin käynnin jälkeen Karl sanoo tuntevansa itsensä kovin hylätyksi Helsingissä, kun Nervander oli Sääksmäellä, Otto Pariisissa, Jaakko Forsman Hämeenkyrössä ja Aleksis Stenvall oli palannut Siuntioon.

Myös Jaakko Forsmanin kirjeissä huokuu kaipaus.¹⁰¹⁹ Jaakko Forsman yritti saada Karlia toimimaan johdonmukaisesti ja aktiivisesti, ensin suomen kielen opintojen ja tänä kesänä pianonsoiton suhteen. Jaakko moitti, sillä Kalle ei ollut harjoittanut musiikkia kunnolla kesän aikana, vaikka oli suunnitellut. Heinäkuun lopun järkyttävä uutinen oli vain 30-vuotiaan kapellimestari ja säveltäjä Filip Johan von Schantzin sairaus ja kuolema. Hautajaiset pidettiin 29.7.1865, ja niihin kaikki kaupungissa olleet kulttuurialojen edustajat osallistuivat.¹⁰²⁰ Schantzin lupaavuus mahdollisena kansallisena säveltäjänä – ja jopa Bergbomille optimaalisena oopperasäveltäjänä jäi toteutumatta. Mutta *Ainamon* musiikin wagneriaaniset piirteet eivät olleet jääneet Karlilta huomaamatta.¹⁰²¹

1017 Aikoessaan avioitua näyttelijätär Charlotte Forsmanin kanssa, Frithiof Raan oli hyvä rakentaa verkosto Helsinkiin, kaikkiin niihin, jotka saattaisivat edistää Lottenin uraa, mikä olisi hänenkin taloudelleen parasta ja joihin voisi jatkossa turvautua vippiasioissa. Siksi sopi kehua Helsinkiä, muistella Esplanadeja ja humoristisesti ihmetellä, miten oikein kirjoitetaan sana ”Iswochikarne”. Raa mainitsee elokuun lopulle 1865 sijoittuvista häistä. Raa ei vipannut rahaa tässä kirjeessä, mutta hän oli ehkä havainnut, että Walterin ja Karlin välillä saattoi olla vetovoimaa ja että hänen kannattaisi pitää yhteyttä siinäkin mielessä. Walter Ahlströmin piti kirjoittaa samaan kirjeeseen, mutta sellaista liuskaa ei ole säilynyt, mikäli on syntynytäkään. (Fr. Raa → KB 14.07.1865/50:1/KBA/KiA/SKS.)

1018 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

1019 J. Forsman → KB 30.6.1865/51:9:9/KBA/KiA/SKS.

1020 HT 25.7.1865:ssa oli kuolinuutinen: ”Kapellmästaren Filip Johan von Schantz afled efter en längre tids sjukdom den 24:de Juli i en ålder af 30 år, djupt sörjd och saknad af maka, tre barn, en ålderstigen moder, syskon och talrika vänner. Hvilket endast på detta sätt tillkännagifwes. – [–] Han afled i går på morgonen, i typhus, efter en flere weckors sjukdom. Genom tonernas oförgångliga makt hade han gjort sig, ehuru ung, känd och älskad inom sitt fosterland. – Finland skall ej glömma honom!”

1021 KB → E. Nervander 24.4.1865/kopio 47:9:18/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7 ENA/SMMYA/MVA/MV.

Kesäkuun viime päivinä Bergbom kertoi vekselin hankinnastaan Pariisiin juuttuneelle Otto Florellille. Kirje on kuin valmis kohtausta satiirisesta romaanista, Karlin tuttua itseironista tyyliä, komediankirjoittajan tekemä luonnos:

Victoria! Nu hafva vi pengar. Vänta har du fått, men den som väntar på något godt väntar aldrig förgäves. Dessa 225 Rubel äro från din qvasi-svåger i Padasjoki mr Sundqvist. Han sände redan för en vecka sedan ett bref till mig, hvare han säger sig skicka 300 Rubel till dig, men vänta fick jag. Den ena dagen efter en andra rasade jag på posten och först i går fick jag penningarna. Det är möjligt att du ej ens med denna post får penningarna, men då kan du vara säker på dem med nästa. Saken är nemligen den att man kl 10 köper vexeln men först kl 1 får ut den. Nu har man på banken idag lofvat mig att jag skall få ut den redan några minuter före 12, så att jag sedan må kunna afsända vexeln med dagens post. Hinner jag ej få vexeln kl 12 måste den blifva till nästa post och du gosstackare får så länge suga på ramarna. Hr Sundqvist skickade 300 Rubel, men du får deraf endast 225. Heurlin har nemligen skrivit till mig och påstått att du vore skyldig honom 249 francs, hvilka nu ungefär gör 75 Rubel för jemn räknings skuld. Han säger till och med att du skrivit derom till mig, men i sådant fall måste det brefvet förkommit, ty jag har ej sett något derom i dina bref.¹⁰²²

Otto Florellin ankea tilanne Pariisissa, rahattomuus, valtava Suomen ikävä, pohjoismaisen siirtokunnan keskinäinen juhannuksen vietto Sorbonnessa ja monenlaiset kuulumiset saivat Karlin myötätuntoiseen tunteenpurkaukseen heinäkuun alussa: hän koki hyväluontoisen Oton kohtalon kovin traagisena. Rahattoman Oton paluu Pariisista siirtyi syksylle, mutta Suomeen tultuaan hän saisi majapaikan Bergbomien vapaassa huoneessa.¹⁰²³

Bergbomin perheen kesä 1865 näyttää sujuneen töiden merkeissä Helsingissä. Matkasuunnitelmat tulivat ajankohtaisiksi vasta elokuussa, kun perheen piti

1022 KB → O. Florell 31.6.1865/47:7:28/KBA/KiA/SKS.

1023 ”Jag lefver härstädes det mest enformiga lif. Tidningsbyrån, bad, promenader, drömmar och theater regelbundet hvarje dag. Dahlqvistiska sällskapet har gifvit Molières Femmes savantes i en mäterlig öfversättning af Talis Qvalis. Hagman sitter som bäst hos mig och ber mig hjertligt hälsa dig. Han är öfverlycklig, ty lilla Hilma Tengmarck är antagen som elev vid kungliga theatern. Nervander är fortfarande på Woipala, i morgon hoppas jag få bref ifrån honom. Familjen helsar dig hjertligt; Emilie förklarar att vi hafva en kammar ledig för dig, när du först kommer hit i höst, så att du ej tager in på värdshus. Käre vän, jag slutar nu. Vill du vara så vänlig och i god tid skriva om din hemresa.” (KB → O. Florell 2.7.1865/47:7:29/KBA/KiA/SKS.)

matkustaa Vaasaan, eli Nikolaistadiin, jossa Betty von Troililla oli odotettavissa ensimmäisen lapsen syntymä.¹⁰²⁴ Silloin myös senaattori on voinut perhesyyn tonnalla matkustaa Vaasaan ja tavata nuoruudenystävänsä kamarineuvos Petter Herman Rosenbergin. Rosenbergin kanssa hän saattoi neuvotella diskreetisti lainasta, jolla Leonardin aiheuttamat kulut saataisiin hoidettua.¹⁰²⁵

Karlin ainoa maininta raha-asioista on kirjoitettu Florellille jo kesäkuussa, ja siinä kerrotaan vain rivien välissä Karlin ajatuksista isonveljensä sotilasurasta, joka Liettuassa oli ollut ”eläimistyttävää.” Mahdollisiin pelivelkoihin tai muihin skandaaleihin (ja ehkä ryyppäämiseen) hän ei viitannut kuin välillisesti (”eläimellinen”), mutta Karlin kielenkäytössä se on paljon.¹⁰²⁶

Oman matkansa Vaasaan Karl kulki Hämeenkyrön pappilan kautta, jossa Jaakko Forsman kipuili omaa ristiriitaansa juridiikan ja historian välillä. Bergbom vieraili siellä 1865 elokuun alussa. Kotitalossa oli paikalla tuolloin myös Yrjö Koskinen. *Kirjallisen kuukauslehden* syntysanat ja perustamispäätös on tehty tuolloin: ”Siellä salin takaisessa välikamarissa syntyi tuuma ulosantaa Kirjallinen kuukauslehti.”¹⁰²⁷

Kirjallisen kuukauslehden perustaminen 1866 alusta liittyy fennomaanisten julkaisujen kokonaistilanteeseen. Paavo Tikkasen toimittama vanha *Suometar* oli vaikeuksissa, Yrjö Koskinen ja hänen jungfennomaaninsa olivat sen kanssa riidoissa. He olivat yrittäneet julkaista vuoden ajan *Helsingin Uutisia* huonolla menestyksellä. Nyt he olivat hakemassa *Litteraturbladetin* kaltaista ratkaisua, jossa kaunokirjalliset ja asiapitoiset kirjoitukset limittyivät eikä ilmestymistahti olisi liian tiheä. *Kirjallisen kuukauslehden* kanssa yhtäaikaa aloitti ruotsinkielisellä puolella *Hufvudstadsbladet*, joka oli perustettu kilpailijaksi *Helsingfors Dagbladetille*. Vuosi 1866 oli viimeinen *Helsingfors Tidningarille* ja vanhalle *Suometarelle*.

Bergbom siis matkusti Vaasaan sisämaan kautta. Ensin Hämeenlinnaan, ehkä vesitse Voipaalaan, sitten laivalla eteenpäin Lempäälään ja Nokialle ja vaunuilla

1024 KB → O. Florell 21.6.1865/47:7:27/KBA/KiA/SKS.

1025 Senaattori on voinut tehdä matkan jo aiemminkin, kevään avovesillä Vaasaan nuoren parin kotia katsastamaan. Silloin hänen on ollut luontevaa huomiota herättämättä tavata Rosenberg. Saattaahan olla myös, että Leonardin maksut (mahd. pelivelat) ovat tarvinneet välittömästi lyhytaikaisen vekselin pankista ja Rosenbergilta haettiin nyt vasta pitkä-aikaisempaa lainaa, jolla vekselit maksettiin pois.

1026 Veloista ja senaattorin ottamasta 5000 mk lainasta, joka vastasi noin 4–5 toimittajan vuosipalkkaa, Karl ei luonnollisesti kerro edes ystävilleen, vaan selittää rahantarpeen vain veljen rykmentinvaihdoksella ja uusilla varusteilla. Mittakaava on kuitenkin toinen. Laina selviää senaattori Bergbomin perukirjasta 1869, suurin velkoja oli vaasalainen P. H. Rosenberg. (J. E. Bergbomin perukirja 1869/Ec:31:5207/Perukirjat/ROA/HKA)

1027 Kauppinen 1952: 22, viittaa Koskinen Y.: *Muistiinpanoja. Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia I.* 1904–1905:12.

pohjoiseen Hämeenkyröön. Sieltä Bergbom jatkoi pohjoiseen ja kävi matkalla tapaamassa vielä A. Lagermarckia.¹⁰²⁸ Karl pyysi kaikki elokuun kirjeensä Vaasaan, jossa koko Bergbomien perhe lomaili Mustasaaren (Korsholm) puolella Grönvikin lasiruukilla äidin sisaren Augusta Grönbergin emännöidessä.

Karl sairastui elokuussa 1865 lavantautiin eli typhukseen, samaan mihin von Schantz oli kuollut. Hän on saanut tartunnan matkatessaan sisämaan halki. Itämisaika oli 2–3 viikkoa, ja kun bakteeritaudin kuumeinen vaihe alkoi, kesti se yleensä 4–6 viikkoa.¹⁰²⁹ Tauti vaati täyttä eristämistä, ja kuumeen ollessa korkeimmillaan siihen kuului myös ihottuma ja potilas makasi usein lähes horroksenomaisessa tilassa.¹⁰³⁰ Karl Bergbom on siis sairastanut Vaasan Mustasaarella elokuun lopusta pitkälle lokakuuhun. Vaasasta hän kirjoitti työpaikalleen *Helsingfors Tidningariin*, jossa tarvittiin äkkiä kulttuurisesti orientoitunut toimittaja. Emil Nervanderille ehdotettiin elokuun lopussa 1865 toimimista *HT:ssa* apulaistoimittajana ja hän otti työn mielihyvin vastaan.¹⁰³¹

Karlin urasuunnitelmat olivat edelleen auki hänen maatessaan kovassa kuumeessa. *Kirjallisen kuukauslehden* aloittaminen näytti hyvältä tuumalta myös Karlin kirjoittajanuran kannalta: kirjoittamalla kirjallisuusarvosteluja siihen, toimimalla kokonaan suomenkielisen julkaisun parissa Bergbom saattaisi imeytyä paremmin osaksi tätä kieliharrastajien yhteisöä, jonka lupaukseksi oli kohonnut jo kirjailijanimi A. Kivi. *Kuukauslehti* julkaisi vastedes Kiven kontribuutioita, ja hänet mainitaan ensimmäisenä vuonna lehden vakituisessa avustajakunnassa. Lehti oli oikeastaan ainoa mahdollinen ja samalla paras foorumi Kiven teoksille.¹⁰³²

Jungfennojen *Kuukauslehestä* ei olisi leipäpuuksi, sillä kirjoituspalkkiot määräytyisivät kirjoitusten pituus ja laatu huomioiden.¹⁰³³ Toimitussihteeri B. F. Godenhjelm tuli saamaan vuosipalkan 350 mk ja kesätoimittajat 100 mk.¹⁰³⁴

1028 O. Florell → KB 24.8.1865/50:19:30/KBA/KiA/SKS.

1029 Taudin kulku kuvattiin ennen antibioottien aikaa näin: Itämisaika 2–3 viikkoa, yleinen väsymys, viluttaminen ja päänsärky; alkaa kuumeen noustessa, tavallisesti 4–6 viikkoa. I vaihe: portaattainen kuumeen nousu, II vaihe: pysyvästi korkea kuume ja punaiset täplät iholla, potilas lähes horrostilassa, ripuli ja janon tunne; korkeaa kuumetta 1–2 viikkoa, ankarissa tapauksissa 4–6 vkoa ja III jakso: asteittainen kuumeen laskeminen, yleisvointi paranee, mutta 1–2 vkoa, sen aikana vielä suoliston komplikaatiomahdollisuus. (*Iso Tietosanakirja* 1934:VII:931–933).

1030 EAH1:114.

1031 Nervanderin päiväkirja *Finland I* "Den 27 Aug. [1865] Woipala. [– –] Något för gnabbig är språket i H.T. ehuru ej så illa menadt. Det påminner om Råfven och rönnbären. Dock har jag intet, eller åtminstone ej mycket emot att sluta mig till redaktion som biperson." (Personalia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

1032 C. G. Swan → V. Tarkiainen 29.9. – 4.10.1909/400:31:2/AKSA/KiA/SKS.

1033 Kauppinen 1952:225.

1034 Kauppinen 1952:225.

Silti se sopi Karlin urahaaveiden kannalta hyvin. Kun päivittäiset rutiinit poistuivat, jäisi paremmin aikaa syventyä omaan töihin ja lopulta olisi pakko alkaa työskennellä suomeksi. Kielen opettelu *HT:n* palveluksessa oli pakosta jäänyt sivuun ja Bergbomille sopi, että aikakauskirjassa tahti on rauhallisempi kuin päivittäislehdessä.

Bergbomilla oli toki harkinnassa vielä yliopistollinenkin ura: Cygnaeus jäisi kohta eläkkeelle, tovereista Wilhelm Bolin ja J. W. Calamnius olivat väitelleet, estetiikassa C. G. Estlander oli jo dosentti, Oskar Toppeliuksen oli jatkanut väitöksen jälkeisiä tutkimuksiaan. Bergbom ei ehkä ole osannut vielä päättää, vaan on halunnut jatkaa kaikilla linjoilla: suomalaisena kirjailijana, suomalaisena kriitikkona tai draamakirjallisuuden tutkijana. Monilahjakas näyttää pitäneen monta vaihtoehtoa auki, kun ei ole osannut päättää. Aleksis Stenvall oli ehkä verrannut Bergbomia itseensä edellä mainitussa ennustuksessaan, että tästä ei voi tulla mitään suurta, kun tällä ”ei ole intohimoja”¹⁰³⁵

Kirjallisuuskatsaus ja seuranäytännöt 1866

Lokakuussa 1865 laivalla Vaasasta palasi lavantaudista toipunut Karl Bergbom, joka jatkoi *Helsingfors Tidningar* -lehden ulkomaanosaston toimittamista. Otto Donner oli oleskellut koko lukuvuoden Berliinissä, ja hänen poissa ollessaan lehteä olivat hoitaneet Waldemar Eneberg ja August Hagman. Palattuaan kesällä Donner otti jälleen lehden huostaansa. Nervander oli tullut Bergbomin tilalle, mutta riittikö molemmille työtä toipilaan palatessa? Aspelin-Haapkyllän mukaan Karl viimeistään vuoden vaihteessa ”pääsi irti” työstä, joka ei häntä innostanut.¹⁰³⁶ Tämä päätelmä on osa narratiivia, jossa oletetaan, että Bergbom vain odotti päästä perustamaan Suomalaista Teatteria, tai että palkkatulolla ei olisi hänelle merkitystä, vain oikealla aatteella. On vaikea ajatella, ettei Bergbom olisi tarvinnut omaa palkka-kvartaaliaan. On kuitenkin epäselvää, oliko hän loppuvuotta 1865 enää *Helsingfors Tidningarissa*, vai hoitiko Nervander sen vuoden loppuun asti. Varsinainen teatterikriitikko oli edelleen Oskar Toppelius.

Marraskuun alusta tunnetaan Aleksis Stenvallin kirje, jossa tämä pyytää uutta lainaa. Bergbomien perheellä rahaa ei riittänyt lainattavaksi, mutta joulukuussa 1865 senaattori-isä saatiin takaaajaksi Stenvallin velkakirjaan. Marraskuun alkupäivinä Stenvallilla on ollut tuotavana käsikirjoitus *Karkureihin*. Sen valmistumisesta uutisoitiin nimittäin jo 8.11.1865 *Suomettaressa*. Perusteilla oleva

1035 C. G. Swan → V. Tarkiainen 29.9. –4.10.1909/400:31:2/AKSA/KiA/SKS.

1036 EAH1:114.

Kuukauslehti oli valmis julkaisemaan *Karkureista* toisen näytöksen alkuosan jo helmikuun numerossa 1866.

Samaan aikaan Oskar Gröneqvist järjesti 11.11.1865 ylioppilaiden kanssa suomenkielisen näytännön Arkadiaan, joten on todennäköistä, että Stenvall viipyi pari päivää pitempään nähdäkseen Gröneqvistin ja tämän toverit suomenkielissä *Jeppe Niilonpojassa*. Gröneqvist oli saanut entistä ”ylioppilasten näytelmä-yhtiötä” vastaavan opiskelijajoukon mukaan kokoillan näytelmään. Gröneqvist, joka tähtäsi teatterista itselleen ammattia, oli Tukholman teatterikouluvuotensa 1863–64 jälkeen ”itse työllistänyt itsensä”.

Harrastajaesitykset oli tapana tehdä jonkin hyvän asian vuoksi, ja nyt ystävät päättivät antaa tämän näytännön Gröneqvistin itsensä eli ”erään ylioppilaan hyväksi.” Samalla Gröneqvist pääsisi esittelemään näyttelijäntaitojaan. Yleisön houkuttamiseksi akateeminen laulukouros saatiin laulamaan väliajoille. Valitettavasti katsojia oli ollut vain puoli salillista, mutta esitystä ehdotettiin uusittavaksi.¹⁰³⁷

Tässä *Jeppe Niilonpojan* esityksessä naisrooleja esittivät vielä ”tutentit”, sillä Nilla ja voudin vaimo eivät olisi olleetkaan säätyläisneitojen esitettäviksi sopivia rooleja. Rooliluettelo on säilynyt julisteessa, kiitos Nervanderin, joka on lisännyt nimet omaan kappaleeseensa.¹⁰³⁸ Niitä ei aiemmin ole julkaistu.¹⁰³⁹ Vertailu osoittaa, että keskeisten roolien näyttelijät, kuten Otto Ticcander (Nilla), Taavi Hahl (Paroni ja Sihtieri), Otto Wallenius (Jaakko) ja Elis Stenberg (lakeija, vou-

1037 Gröneqvistin kirjeenvaihtoveri J. R. Aspelin oli mukana ylioppilaiden laulukourossa. Kuorolais-ten piiristä on voinut löytyä osa näyttelijöistä. Arkadiaa kaudella 1865–66 vuokrannut teatterinjohtaja Lindmark oli jalomielisesti luovuttanut ”lauvantain” 11.11.1865, heidän käyttöönsä, joten esitys voitiin toteuttaa kunnollisessa teatterisalissa. *HD* 13.11.1865 kirjoitti: ”Det finska sällskapsspektaklet å Arkadia-theatern gafs för ungefär ”half salong”. Holbergs välbekante [”]Jeppe på berget[”] framställdes på finska af en student med ganska berömvärd talang. Också alla öfriga roler, till och med de tvenne qvinliga – om man får kalla den barska Nillas för en qvinlig rol – spelades af studenter. Emellan akterna sjöngos finska sånger.” (Ks. myös *Hbl* 13.11.1865).

1038 Henkilöluettelo Nervanderin käsialalla: Jeppe Niilonpoika – Gröneqvist; Nilla hänen vaimonsa – Ticcander; Parooni Niiles – Hahl; Sihtieri – ” – [=Hahl]; Kamaripalvelija – Krank; Erkki, lakeija. – Koliis; Toinen lakeija. – Stenberg.; Jaakko suutari, – Wallenius; Kaksi tohtoria, – Kekoni, Hulkkonen; Talon vouti. – Rudelius; Hänen vaimonsa – Stenberg.; Kolme aseellista miestä – – [ei nimiä]; Tuomari – Hulkkonen; Palvelijat – – [ei nimiä]; Kaksi asianajajaa, – Kekoni, Koliis; Maunu – Kekoni. (Laatikko 966 Teatteri – yleistä./HiKA/MV). Aleksis Stenvall kirjoittaa maaliskuussa 1869, että Leaa (*Leassa*) ei saisi kukaan ”tutentti” esittää. (A. Kivi → K. Bergbom maaliskuu 1869/Kirje 50/AK Kirjeet 2012.) Stenvall lienee siis nähnyt tämän *Jepen*, jossa Otto Ticcander näytteli Nillaa, mutta hän on voinut muistaa myös vanhempia, Wecksellin ja Nervanderin tekemiä tyttöhahmoja keväältä 1859.

1039 Julisteista yksi on Oskar Toppeliuksen arkistossa (mappi 4/454.6./HLA/SLSA/ms/KK) Toinen on Museovirastossa Historiallisen Kuva-Arkiston Teatteria ja oopperaa koskevissa laatikoissa. Ne näytävät olevan Nervanderin kokoelmasta irrotettuja ja sinne siirrettyjä, sillä nimet on kirjoitettu hänen käsialalaan. (Laatikko 966 Teatteri – yleistä/HiKA/MV.)

din vaimo) esiintyvät aikanaan myös Suomalaisen Seuran näytännöissä, Hahl ja Wallenius peräti Suomalaisen Teatterin palkkalistoilla.

Jeppe Nilonpojan esitystä kiitettiin – ja sen pääroolin esittäjää pidettiin lahjakkaana. *Suomettaressakin* oli herätty kulttuuriin. 13. 11. 1865 mainittiin, että Arkadiassa oli ollut melko runsaasti väkeä, mikä osoittaisi suomenkieltä osaavan yleisön olemassalaa. Selostettuaan näytelmän juonen toimittaja kirjoitti:

Näytelmä oli etenkin siitä syystä merkillinen, että tässä nähtiin – voimme sanoa – ensikerta nuori yliopistolainen, herra Gröneqvist, joka Suomenkielisen näytelmätaiteen palvelukseen on päättänyt antaa elämänsä; nähtiinkin tässä että hänellä on tavallista suurempi taipumus tähän ammattiin, etenki 2, 3 ja 4:essä näytöksessä, joissa herra Gröneqvist näytti täydelleen käsittäneen osansa. Hänen kielensä oli puhdas ja osoittelu useasti täydellinen, jotta ylipäänsä voimme sanoa että herra Gröneqvist hyvästi Jeppenä onnistui. Onnea hänelle pyrinöissään!¹⁰⁴⁰

Myös *Helsingfors Tidningar* halusi tuoda Gröneqvistin nimen julkisuuteen ja tunnetuksi. Oskar Toppelius piti pääroolin esittäjää hyvin lupaavana ”tulevan oman teatterimme” kannalta.¹⁰⁴¹

Ett ökadit intresse wän representationen genom den wackra anlag man fick se hos den unga student, som utförde hufwudrollen. Erkännerligen i andra, fjerde och femte akterna spelade han sin Jeppe så trohjertadt och natursannt som ingen skulle förmå det utan studium och werklig fallenhet för scenen. Wi tweka så mycket mindre att nämna hans namn, som hr O. Gröneqwist icke blott för stunden gaf theatern sin tienst utan beslutit att för framtiden egna sig deråt. Hans uppträdande har sålunda en lofvande betydelse för wår framtida egna teater.¹⁰⁴²

On oletettavaa, että Bergbom ja Nervander kävivät katsomassa tämän Gröneqvistin järjestämän näytännön. Aspelin-Haapkyän historiassa attribuoidaan

1040 *Suometar* 13.11.1865.

1041 *HT* 13.11.1865. Oskar Toppeliuksen arkistossa on luonnos tähän arvosteluun. (Diverse.../454.5.3./HLA/SLSA/ms/KK)

1042 *HT* 13.11.1865.

Bergbomin ansioksi yleensä kaikki suomeksi tapahtunut näyttämöharrastus, mutta Gröneqvistin järjestämän esityksen ”ohjaajana” tai ”henkisenä isänä” häntä ei voida mitenkään pitää. Näyttelijän ammattikoulutuksen saanut Gröneqvist työskenteli itsenäisesti ja hioi roolinsa yksityiskohtia myöten valmiiksi ennen kuin alkoi harjoittaa koolle saamaansa muuta näyttelijäjoukkoa.

Aleksis Stenvallilla on ollut myös asiaa Helsinkiin, kuten hän kirjeessään 5.11.1865 sanoo. *Karkurien* uutisoinnista tiedämme, että Kivi seuraavina päivinä jo oli Helsingissä ja on voinut olla vielä *Jeppä* esitettäessä (11.11.1865). Kivi pyysi Karlilta pikkuvippiä, aiempien velkojen lisäksi vain joulun asti. Pieni vippi tarkoitti 5 tai 3 ruplaa. Helsingin käynnillä on keskusteltu myös hänen tulostaan mukaan *Kirjallisen kuukauslehden* avustajakuntaan.

Joulukuun alussa 1865 uudelleen käydessään Helsingissä Kivi on saanut huomattavasti suuremman lainan vanhojen järjestelemiseksi. Silloin neiti Ida Forssell lainasi Kivelle 800 mk eli (200 ruplaa) 11.12.1865, todistajina A. Jägerhorn ja K. Bergbom (Filos. Magister), takaajina senaattori Johan Erik Bergbom ja rouva Johanna Karolina Tengström.¹⁰⁴³ Heinäkuun palkintohummaus tiivistä Kiven kontaktia Bergbomiin. Koska oletettavasti Karl on käynyt keskusteluja Kiven näytelmäsuunnitelmista, voidaan päätellä, että mukaan on tullut intressi saada näytelmiä jollain tavoin Uuden Teatterin näyttämölle.

Teatterisyksyä 1865 oli hallinnut Arkadiassa Lindmarkin seurue, josta useissa kirjoituksissa sanottiin, että sen yhteisnäyttelemisestä ei ole mitään kielteistä sanottavaa. Ohjelmiston vetonaula oli *Sköna Helena*.¹⁰⁴⁴ Se taas loukkasi idealismiin orientoituvaa nuorta ja vanhempaa väkeä.¹⁰⁴⁵ Tulipalosta korjatun kiviteatterin vihkiäiset olivat edessä vuoden päästä. Fredrik Cygnaeus katsoi vielä silloinkin aiheelliseksi moittia yleisön operetti-innostusta. Kotimaisia ruotsinkielisiä uutuuksinäytelmiä tarjottiin teatteriin, ja yrittäjissä oli paljon uusia¹⁰⁴⁶

1043 ”Af Herr mamsell Ida Forsell har undertecknad till läns erhållit en summa stor Åttahundra (800) Mark finskt mynt, hvilken jag förbinder mig att efter tre månaders uppsägning återbetala, jemte derå löpande årlig ränta efter 6 procent. Helsingfors den 11 December 1865. Säger åttahundra mark Alexis Stenvall. Bevittnad af A. Jägerhorn. Student. K. Bergbom. Filos. Magister. För återbetalningen af ofvannämnda lånesumma, åttahundra mark äfvensom gäldandet af utfäst ränta gå undertecknade en för alla och alla för en i proprie borben. Datum som ofvan. Joh. Er. Bergbom. (sinetti) J. Carolina Tengström. (sinetti). AKA/KiA/SKS; julkaistu m. teoksessa Sihvo (toim.) 2000:115. – Ks. m. A. Kivi → K. Bergbom 5.11.1865/Kirje 22/AK Kirjeet 2012.

1044 *Sköna Helena* samaan tapaan kuin *Orfeus i Underjorden* toi tuulahduksen Pariisista. Musiikkikomedialla, operetti oli avoimesti eroottinen, flirttaileva laji, joka pilaili mytologian henkilöillä, esitti jumalat ja *Iliään* sankarit yksinkertaisina ja itsekkäinä kuin olisivat pariisilaisporvariston edustajia. (*HT* 2.12.1865.) Ks m. Hirn S 1998:271–272.

1045 *HT* 22.12.1865.

1046 *HT* 30.12.1865 oli laaja selostus kotimaisen Theodor Lindhin näytelmästä *Maria af Skottland*, joka

Tammikuussa 1866 Bergbom sai nauttia ensimmäisestä Pietarin-matkastaan. Hän matkusti Ossian-veljen mukana tämän palatessa joululomalta Pietariin Insinöörikouluun ja viipyi siellä helmikuun alkupuolelle asti. Junanrata Pietariin ei ollut vielä valmis. Matkaa tehtiin kärryillä ja reellä lumitilanteen mukaan. Matka on ollut tuskallinen, kärryt ovat kaatuilleet ja reet vierähtäneet kumoon.

Pietarin taidearteista, teatterista ja oopperasta Karl on nauttinut suurella halulla. ”Hän on päässyt uimaan museoiden, oopperoiden, konserttien ja kaikkien mahdollisten huvitusten meressä”, kertoo Florell Nervanderille. Hän ”on ollut niin sen tarpeessakin.” Suunnitelmissa oli jokin litterääri soaré, johon Karl ehtisi osallistua aikaisintaan 8.2. tai 10.2.1866 matkalta palattuaan.¹⁰⁴⁷ Karlin ensimmäinen Pietarin matka on tärkeä: taiteen entusiasti pääsi 22-vuotiaana ensi kerran suurten taidearteiden äärelle.

Bergbomin täytyi epäilemättä suunnistaa Teatralnaja ploshad’ille, sillä Pietarin vanha Bolshoi, eli Bolshoj Kamennyj Teatr (Suuri kiviteatteri) toimi vielä Teatralnaja-aukiolla. Tuolloin se oli pääosin vielä vuoden 1836 asussa ja seiso siinä vuoteen 1886. Oopperaa ja balettia esitettiin aukion toisella reunalla, vuonna 1860 avatussa uudessa, Mariinski-teatterissa. Tammikuun puolivälistä helmikuun alkupuolelle 1866 Pietarin Bolshoissa esitettiin seitsemän eri teosta.¹⁰⁴⁸ Italialaista ohjelmistoa edustivat *Il Barbiere di Siviglia*, *L’Africana*, *La Traviata*, *Ernani*, *Beatrice di Tenda*, saksalaista *Martha* ja ranskalaista *Zorà*.¹⁰⁴⁹ Uudessa valtavassa Mariinskissa oli erityisesti venäläisiä oopperoita, *Rogneda*, *Rusalka*, *Ruslan i Ljudmila*. Italialaisen Pacinin teos *Carlo di Borgogna*, Burgundin kuningas Kaarle Rohkeasta esitettiin myös Mariinskissa (*Karl Smelnyj*). Ranskalaisen ohjelmiston teokset olivat ääripäistä: Offenbachin *Orfej v Adu* [Orfeus Hadeksessa/Manalassa] sekä kuoron lahjanäytäntönä *Robert*, eli Meyerbeerin *Robert le diable*. Pietarin ohjelmistossa ei ollut vielä yhtään Wagneria ja saksalainen ohjelmisto oli muutenkin vähissä. Bergbom ei näytä kirjoittaneen näkemästään.

Kirjallisen kuukauslehdien (1866–1880) merkitys suomenkielisen kirjallisen kulttuurin ja yhteiskunnallisen keskustelun foorumina oli keskeinen, vaikka sen

ilmestyi joulukuun 1865. Näytelmä keskittyi Maria Stuartia tukevien miesten väliseen kilpailuun ja surmatöihin. Edellisenä jouluna 1864 oli tullut näytelmä *Konung Birger och hans Bröder* ja vuonna 1862 tukeva runokokoelma. Lindh on jäänyt varsin vähälle huomiolle.

1047 Koominen kuvaus reen kaatumisista on Karlin omaa tekstiä kotivälille, mutta Pariisista palannut ja sinä talvena Bergbomeilla asunut Otto Florell tiesi raportoida siitä Nervanderille. (O. Florell → E. Nervander 25.1.1866, mp/kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS. Alkup. kirjeenvaihtoa 3, Ht8/ENA/SMMYA/MVA/MV)

1048 Tämä ja seuraava ohjelmistoluettelo perustuu *Golos*-lehden näytäntökalentereihin tammi-helmikuussa 1866, Slavica/KK.

1049 *Zorà*-teosta on vaikea löytää hakuteoksista. Nimi on slaavilainen, kenties serbialainen.

levikki oli pieni. Mikko Saarenheimo pitää Bergbomin urauurtavaa kirjallisuusarvostelua henkevänä ja korkeatasoisena.¹⁰⁵⁰ Aiempi suomenkielinen lehdistö suuntautui vain suomenkieliselle väestönosalle, käytännössä talonpoikaistolle. *Suomettaren* vanha polvi, ”vanhat rehelliset” edustivat tätä: maatalouden, kansanopetuksen, liikenteen ja kaupan asiat ja viralliset kuulutukset saivat palstatilan. *Kuukauslehti* halusi yhdistää valistuneen talonpoikaiston ja oppisäädyn kielikäännynnäiset.

Bergbom oli ennen Pietariin lähtöään kirjoittanut ensimmäiset kirjoituksensa valmiiksi *Kuukauslehteen*. Ensimmäinen osa Ranskan II Keisarikunnan kirjallisuutta (1852 alk.) koskevasta kolmiosaisesta sarjasta ilmestyi tammikuun 1866 numerossa.¹⁰⁵¹ Toinen osa ”Franskan keisarikunnasta ja sen kirjallisuudesta” tuli huhtikuun *Kirjallisessa Kuukauslehdessä*,¹⁰⁵² mutta kolmas osa ehti vasta kesäkuun numeroon. Toukokuun numeroon Bergbom nimittäin arvosteli suomenmaalaista runoutta esittelevän saksankielisen antologian.

”Franskan toinen keisarikunta ja sen kirjallisuus (I)”¹⁰⁵³ -kirjoituksen ensimmäisen osan fokuksessa oli realismin läpimurto. Bergbomin tekstiä leimaa yhtä hyvä poliittis-valtiollisen historian ja aatevirtausten tuntemus kuin puolentoista vuoden takaista Heine-tutkielmaa. Kirjallisuudessa toistui Bergbomin mukaan sama kuin valtiollisessa vallankumouksessa: välittävät kannat eivät voineet menestyä. Romantikoissa oli alkuun rojalisteja ja vuosina 1830–48 Louis Philippen kannattajia; kunnes ensin osa runoniekkoja ”heittäytyikin viimein hurjaan sosialismiin”. Lyhyttä tasavaltaa (1848–1852) seurannut keisarivalta lujitti maan asemaa poliittisella kartalla, mutta sisäisesti entiset aatteet sammuiivat. Tämä aatteellisuuden (idealismien) väheneminen suretti nuorta Bergbomia. Näyte *Kuukauslehden* tekstistä eräine merkitystä vielä etsivine termeineen:

Kirjallisuudessa nyt sama saamattomuus ja nerottomuus hallitsee kuin valtioelämässäkkin. Runoilijatkin epäilevät ihanteitansa ja kiintyvät ikään kuin epätoivossa oleviin oloihin. – Tässä on kuitenkin oikea vaisto [sic!]

1050 Kauppinen 1952:24 luettelee lehden avustajia: A. W. Ingman, Y. Koskinen, A. Meurman ja tri K. F. Ignatius, dos. Th. Rein ja lainopin kand. W. Lavonius. Kaunokirjallisessa osastossa tulee apumiehenä olemaan herra Alexis Kiwi, muita mainitsematta. Allekirjoittajina K. Bergbom, J. W. Calamnius, Jaakko Forsman, J. J. F. Perander; ulosantaja J. Forsman. – Levikki pysyi aina noin 300–400 vaiheilla.

1051 Kielen tarkastajina ovat voineet olla Jaakko Forsman tai J. W. Calamnius. Myöhemmin Bergbomin suomenkielen tarkastajana oli enimmäkseen ”Siivo”, B. F. Godenhjelm, mikä mainitaan itsestäänselvyystenä Emelien kirjessä Karlille 23.7.1868/45:1:8/KBA/KiA/SKS. – Godenhjelm luki myös Kiven tekstejä.

1052 *Kkl* 1866:4:75–80 ja *KBK2*:189–202.

1053 *Kkl* 1866:1:14–20 ja *KBK2*:173–189. Kirjoitusta on kommentoinut myös Saarenheimo 1932.

ohjeena. Terve realismi (asialaisuus [=asiallisuus]) on välitysaikoina sekä luonnollisin että helppoin [sic!] muoto, jossa kirjallisuus voi saada toimeen jotakin ansiollista. Tämä käytännöllinen suunta on kuitenkin valitettavasti toiselta puolen suuresti lisännyt keinoilevaa [=konstgjord/keinotekoista] kirjallisuutta, niinkuin vielä moni oikeakin taideniekka luulee ruokottomuuden samaksi kuin realismin.¹⁰⁵⁴

Bergbom esitteli Victor Hugon tuotantoa huomauttaen tämän ristiriidoista ja epäjohdonmukaisuuksista poliittisissa kirjoituksissa. Hugo oli muuttunut saarnaajaksi, minkä vuoksi varhaisempi *Nôtre-Damen kellonsoittaja* oli romaanina parempi kuin *Kurjat*. Siinä henkilöt (paitsi Gavroche) olivat Bergbomin mukaan henkilöhahmoina vain aatteitten edustajia, vaikka tietenkin Hugon sydän sykkii aina kansan asialla.¹⁰⁵⁵ Katsauksen toisessa osassa Bergbom arveli, että Georges Sand oli vaipunut alakuloon. Sandin viimeisin tuotanto oli ollut toisen keisarikunnan ”virkeimpiä” tuotteita. Ja vaikkeivät hänen näytelmänsä edustaneet hänen parasta puoltaan, oli hän kuitenkin

ensimmäinen, joka on tohtinut dramallisesti esitellä talonpoikain elämää. Näytelmällisillä kyläkertomuksillaan hän on au’aissut rikkaan aarnion tulevaisille näytelmän tekijöille. Yleensä lämmin ihmisyyys, tarkka havainto-voima ja vilpitön siveellisyys ilmauupi kaikissa George Sand’in myöhäisissä teoksissa.¹⁰⁵⁶

Vaikka Sand oli heittänyt ”entiset hairauksensa” ja pyrki ”soinnulliseen selvyteen”, tämän elämäkertateos oli Bergbomin mielestä ongelmallinen: *L’histoire de ma vie* sälytti kaikki viat kasvatuksen ja läheisten syyksi.¹⁰⁵⁷ Bergbom esitteli laajasti Napoleon III:n bonapartistisia kirjoituksia ja kansan valtuuttamaa keisariutta. Viisi vuotta myöhemmin Bergbom esiintyi jo maltillisen tasavaltalai-

1054 *Kkl* 1866:1:16, muokattuna KBK2:178–9.

1055 Hugo ylistää Napoleon I:tä, mutta kiroaa Napoleon III:n, ”kiihottaa kansallistunnetta, mutta saarnaa mailmanrauhaa.” Bergbom paheksui sitä, miten tämä oli menettänyt niin älynsä kuin siveytensä nykyisissä pamfletikirjoituksissaan. Hugo kannattaa yleistä äänioikeutta, mutta unohtaa että Napoleon III oli ensin vaaleilla valittu presidentti. Vain 1856 julkaistut runoelmat *Les Contemplations* saivat laatumerkinnän KB:lta, jonka mielestä myös entiset populaarit suuruudet A. Dumas père ja E. Sue ovat menettäneet yleisönsä ja teränsä kirjoituksissaan.

1056 *Kkl* 1866:4:76 ja KBK2:193.

1057 Sand ei selvitä omia lemmenseikkalujaan, mutta esitteli äitinsä ”törkeätä himollisuutta, äidin-äitinsä irstaista uskottomuutta ja miehensä typerää yksinkertaisuutta”. *Kkl* 1866:4:77 ja KBK2:194.

suuden kannattajana, mikä näkyy hänen Pariisin kommuunin vaiheita koskevista kirjoituksistaan *Morgonbladetissa* alkuvuodesta 1872. Bergbomin poliittiseen vakaumukseen kuului rehellisyyden ja johdonmukaisuuden vaatimus.

Kolmannessa jaksossa, kesäkuun 1866 *Kuukauslehdessä*, kritiikkiä Bergbomilta saivat monet Ranskan Akatemian jäsenet, jotka jatkuvasti moittivat keisaria akateemikon aseman tuomalla arvovallalla, vaikka lausunnot sisälsivät epäloogisuutta suhteessa näiden aiempiin mielipiteisiin ja siihen mitä etuja keisarikunta heille itselleen tarjosi.¹⁰⁵⁸ Keisarikunnan uutta kaunokirjallisuutta Bergbom piti kuitenkin niukkana, runoilijoista hän mainitsee Th. Gautierin, Th. Banvillen ja Ch. Baudelairen. Tylyn arvion sai Baudelaire aihevalinnoistaan, vaikka hänessä onkin ”oikeaa runoniekkää”. Runot ovat ”lakastuneina jo maailmahan syntyessään.”¹⁰⁵⁹ Vastakohtaksi Bergbom esitteli Lapraden, lempeän kristillisen ja panteistisen mystikon. Romaanin puolella oli ilmaantunut pieni joukko realisteiksi sanottuja kirjailijoita, kuten Gustave Flaubert ja tämän *Madame Bovary*. Flaubert’in toista romaania *Salambô* Bergbom moitti, vaikka kirjailija olikin tutkinut Karthagon hämärän historian tarkasti. Hän ei saanut sitä Bergbomin mielestä elämään.

...ihmiset tässä romaanissa ainoastaan lihanmöhkiä, joita me saamme nähdä verenheimossa taikka törkeän hekkumallisuuden hommassa; selujensa tunteet ja ajatukset ovat meille vieraita ja tuntemattomia.¹⁰⁶⁰

Romaanikirjailijoista ”Murger [– –] ottaa aineita somiin uuteloihin pariisilaisten yliopistolaisten ja taiturien [=taiteilijoiden] mustalaiselämästä, siitä alasta, joka Franskalaisessa kirjallisuudessa kutsutaan ”La Bohème’ksi”.¹⁰⁶¹

1058 *Kkl* 1866:6:127–135 ja *KBK2*:202–221.

1059 *Kkl* 1866:6:130. ”Kaikenlaista pahuutta ja ilkeyttä tämän ajan elämässä esitellään inhoittavalla julkeudella näissä runoelmissa, joille hän on antanut kummallisen nimen ”Les fleurs de mal” (Pahan kukat). Tämä kokous runoutta on nostanut suurta huomiota, vaikka kyllä tämä huomio on ollut meluavan rähinän laatuinen. Franskalainen yleisö hämmästyti näiden runoelmain omituisuudesta, jotka näyttivät siltä ikään kuin olisivat olleet kirjoitettuina delirium tremens’issa ja kuitenkin sai sama yleisö tietää sensuurin pyyhkineen pahimmat kappaleet. Kun Baudelaire’n runotar ei irستاile, eikä kiros Jumalaa eikä pilkkaa maailmaa, niin ottaa se laulun esineeksi aineita, semmoisia kuin ”käärme joka tanssii”, ”vampiro”, ”raato”, ”kalma” ”spleen”, ”kuolon-tanssi” y.m. Ja kuitenkin Baudelairesta löytyy oikean runoniekän omaisuuksia, sillä hänessä on sekä intoa että voimaa; mutta ulkomaailman saamuntuuli on jo hänen hengestään polttanut runollisuuden kukat – ne olivatkin lakastuneina jo maailmahan syntyessään.” Myös *KBK2*:209.

1060 *Kkl* 1866:6:131 ja *KBK2*:213.

1061 *Kkl* 1866:6:132 ja *KBK2*:214.

Ranskan draamakirjallisuuden Bergbom uppoutui muutaman palstan veran ja totesi, että monissa tärkeintä olivat ”loistavat dekoratsioonit ja komeat vaatteet” taikka hevoset ja kanuunat. Tragedian ja komedian sijaan on paljon ”porvarillisia näytelmiä, joissa sattumus päättää, tuleeko loppu murheelliseksi vai iloiseksi.”¹⁰⁶² Nämä uusien teesinäytelmien (pièce à thèse) analyysit auttavat ymmärtämään Bergbomin myöhempiä ohjelmistolinjauksia Suomalaisessa Teatterissa.

Pahin seikka tässä on, että näiden saarnaavien kirjailijain oma kanta on varsin epävakainen; ne eivät voi käyttää aineitansa vapaasti, he ovat samain valeluulojen orjina, joita vastaan ne sotivat. Niin es[i]m. usein viime ajan näytelmissä vastustellaan kasvavaa rahanhimoa ja rahan jumaloitsemista, hyviä avuja ja puhdasta omatuntoa selitetään rikkautta paremmaksi, mutta loppu kuitenkin aina on, että näytelmän hyvät henkilöt, tullaksensa oikein onnellisiksi, saavat jonkun millionan päällisiksi.¹⁰⁶³

Toinen Bergbomin kirjallisten moitteiden sija olivat demi-monde-naiset, jotka kuvattiin hyveellisiksi. Jakso luo pohjan hyvin vilpittömälle, suorastaan idealistiselle ”bergbomiaaniselle moraalikoodille,” jossa tämä asettaa tekijälle sisäisen johdonmukaisuuden vaatimuksen. Bergbom inhoaa sitä ”pinnallista hurskautta”, jolla paheellinen elämä usein kuitataan ja lopulta suvaitaan, kuten *Kamelianaisessa*.¹⁰⁶⁴ Hän karttoi tätä näytelmää koko ikänsä, vaikka Dumas ja tämän muut näytelmät (*La question d'argent*, *Le fils naturel*, *Le Demi-monde*, *Le père prodigue*) saivat häneltä kehuja tekotavastaan ja aiheen tuntemuksestaan sekä siitä, että hänen näytelmissään ”sattumukset [tapahtumat] ovat aina siivompia kuin henkilöt”. Victorien Sardoun näytelmissä¹⁰⁶⁵ oli muutamia loistavia kohtauksia,

1062 *Kkl* 1866:6:132 ja *KBK2*:215.

1063 *Kkl* 1866:6:133 ja *KBK2*:216.

1064 ”[A. Dumas nuorempi] on ensiksi uskallut (näytelmässään *’La dame aux camélias’*) esitellä tuomoksen jokapäiväisestä elämästämme otetun naisen viehättävässä valossa; yleisö ensin hämmästy, mutta kohta se tottui semmoisiin aineisiin ja osoitti viimein suurimman mieltymyksensä siihen. Tämä A. Dumas’in Marguerite Gautier (päähenkilö *’La dame aux camélias’sa’*) tahtoo muutamilla hellätunteisilla sanoilla Jumalasta, rakkaudesta y.m. kuolin-vuoteellaan sovittaa koko elämänsä synnit; tähän surkeaan kääntymykseen ei korkeampi siveys eikä taide voi suostua, sillä taide puolustaa innostuksesta syntyneitä rikoksia, mutta leppymättä se hylkää heikkouden pahuudet.” *Kkl* 1866:6:133 ja *KBK2*:216–217.

1065 Bergbom luettelee: *Les pattes de mouche* (Kynätahrat), *Piccolino*, *Les ganaches*, *Les femmes fortes* (Urheat naiset), *Nos intimes* (Ystävämmme), *Les vieux garçons* (Vanhat pojat), *La famille Benoiton* (Benoitonin perhe).

ne olivat sukkelia ja niissä oli hyviä sivuhenkilöitä, mutta olivat silti huolimattomia. Émile Augierin tuotantoa Bergbom luetteli ja suorastaan kiitti. Aikanaan hän esitti Augier'ta Suomalaisessa Teatterissa. ”Augierilta puuttuu samoin kuin muilta nykyisen Franskalaisen kaunokirjallisuuden edustajilta, riittävä sisällinen siveyden varasto.” Runolliselta kannalta niissä oli moittimista, ajankuvina ne ovat kestäviä.¹⁰⁶⁶

Kevään 1866 aikana Karl lainasi kirjastosta Georges Sandin kaksi teosta ja julkaisun *Revue des deux mondes*. Kesäkuussa, kun tämä ranskalaisen kirjallisuuden katsaus oli valmis, hän lainasi joukon saksankielistä kirjallisuutta, runoutta, sanakirjoja ja historiaa. Niistä ei tullut enää lehtikirjoituksia, mutta kenties niistä alkoi kehkeytyä jo tuleva väitöskirja.

Helmikuun 1866 *Kuukauslehdessä* ilmestyi näyte A. Kiven *Karkureista*, toisen näytöksen (”Parooni Maunon huone Kuuselassa”) alusta kohtaan, jossa näyttämökuva vaihtuu.¹⁰⁶⁷ Lehti tarjosi näin julkisuutta vastikään palkitulle suomenkieliselle kirjailijalle. Kiven runoja ilmestyi myös seuraavassa, maaliskuun numerossa: ”Tornin kello”, ”Ensimmäinen lempi” ja ”Lintukoto.”¹⁰⁶⁸ *Kuukauslehti* oli tullut taide-elämässä tarpeeseen, vaikka levikki pysytteli koko sen olemassalon (1866–1880) ajan vain 300–400 välillä.¹⁰⁶⁹ Julius Krohnin *Maitten ja Merien takaa* saavutti hetkellisesti vuonna 1864 jopa yli tuhat tilaajaa. Mutta Krohn joutui tilaajien puutteessa jo kesken vuotta 1866 lopettamaan kuvalehtensä.¹⁰⁷⁰ Aikanaan *Valvoja* 1881 sai heti 800 tilaajaa, kun taas ”vanha uskollinen *Posten* (*Kuukauslehti*) [– –] koko elin-aikansa rahjusteli 300 tilaajalla.”¹⁰⁷¹

Karl Bergbomin ensimmäinen ohjaustyö, joka tapahtui kotipiirin ulkopuolella, työllisti hänet keväällä 1866 heti Pietarista palattua. Kokonaisuudessa oli kolme

1066 Näitä olivat *La ciguë, Le joué[ur] de flûte; Philiberte, Gabrielle, ja Diane. Le mariage d'Olympe, Les lionnes pauvres; Le pierre de touche, La ceinture dorée, Maître Guerin, Le contagion, Le gendre de Mr Poirier, Les éffrontes; Le fils de Giboyer*. Ks. *Kkl* 1866:6:135 ja *KBK2s*220–221. Tämän pohjana oli vielä tarkempi analyysi: ”Vaikka esittelyksensä on realinen, hän kuitenkin pitää elämän ihanteiset vallat arvossa, hän toivoo nuoruuden ja aatteiden voimasta paremman tulevaisuuden Franskan kansalle. Ja kuitenkin ei Augier'in paremmatkaan näytelmät voi meitä oikein tyydyttää. Kirjailija tarkoittaa hyvää, mutta hänen ajatuksensa siitä eivät aina ole selviä: itse ristikohtaus [=ristiriita], jonka ympäri näytelmän toiminta liikkuu, on usein väärä; ihmisten pahuudet ja turhuudet hän kuvaalee sekä terävästi että sukkelasti hänen hyvien ja ihanteisten henkilöiden mielenluonteissa on useimmin joku välivaihe, joka antaa henkilöille ihan väärän muodon.” (*Kkl* 1866:6:134–135 ja *KBK2*:220.)

1067 *Kkl* 1866:2:35–40.

1068 *Kkl* 1866:3:57–60.

1069 Kauppinen 1952:224.

1070 Lassila 2003:232–233.

1071 J. Forsman → J. V. Calamnius 29.1.1881/188/KiA/SKS; sit. Kauppinen 1952:223.

pienoisnäytelmää, joista kaksi oli ruotsiksi ja yksi suomeksi. Suomenkielisen takana oli ilmeisimmin suomenkielisen teatterin edistämiseksi vihkiytynyt Oskar Gröneqvist (Wilho), joka samaisella Kaivohuoneella oli järjestänyt jo vuotta aiemmin maaliskuussa 1865 näytäntöjä suomeksi. Gröneqvist on voinut vetää Bergbomin ja kenties Nervanderinkin mukaan, kun nämä olivat nähneet Gröneqvistin näyttelävän marraskuussa 1865 Jeppenä. Näiden maaliskuun näytäntöjen jälkeen huhtikuussa 1866 Gröneqvist vielä uusi suuren *Jeppe*-esityksensä matkustaen sen kanssa koulukaupunkiinsa Hämeenlinnaan.

Hyväntekeväisyyden kohteena oli Viktor Salin, joka lukuvuoden 1865–66 ajaksi oli lähtenyt Tukholmaan opiskelemaan näyttelijäksi. Lähdön syynä oli Helsingin teatterikoulun toiminnan lykkääntyminen samoin kuin Gröneqvistillä pari vuotta aiemmin. Viktor Salin oli joskus asunut Ritarikadulla samassa talossa tai naapurissa kuin Bergbomit.¹⁰⁷² Salin on voinut olla Karlille tuttu jo niiltä vuosilta, kun koulupojat Bergbom ja J. A. Florin järjestivät esityksiä. Jostain syystä Bergbom oli valmis hyväntekeväisyys-aktioon rahapulassa olevan Salinin hyväksi. Karl tiedettiin ”rajattoman avuliaaksi ja anteliaaksi,” kaikkia niitä (samansäätyisiä) ystäviään kohtaan, joista hän piti tai joita kohtaan tunsu velvollisuutta tai kiitollisuutta.

Aspelin-Haapkyvän mukaan aloite 1866 vuoden seuranäytäntöön olisi tullut Bergbomeilta ja von Willebrandtin perheeltä.¹⁰⁷³ Rouva Sophie von Willebrandt oli syntyisin Viipurista, Jaenischin suuren kauppiassuvun tytär ja käynyt Töchterschulea yhtaikaa Emelie Bergbomin kanssa sekä näytellytkin nuoruudessaan.¹⁰⁷⁴ Näytäntöjen päivämäärä Kaivohuoneella on ollut tiistai 20.3.1866,¹⁰⁷⁵ mistä *HD* 21.3.1866 kirjoitti: ”Ett sällskapsspektakel af privat natur gafs i går

1072 Aspelinin mp/B121/EAHA/KiA/SKS. EAH1:35.

1073 ”Bergbomin ja professori von Willebrandtin perheiden alotteesta annettiin 22p [p.o. 20p] maaliskuuta 1866 Kaivohuoneella seuranäytäntö, johon pääsylippuja myytiin ainoastaan yksityisesti ja jonka ohjelma käsitti Z. Topeliuksen ”Tizianin ensi lempi” ja Cormonin ja Grangén ”Huone vuokrattavana” (molemmat ruotsiksi) sekä Heibergin ”Katsokaa peiliin” K. J. Gummeruksen suomentamana. Viime mainitussa rouva, nyk. vapaaherratar S[ofie]. von Willebrand näytteli pääosaa. Yrityksen tarkoitus oli kerätä varoja Viktor Salinille, millä tämä lahjakas teatteriinnostunut nuorukainen pääsisi Tukholman teatterikouluun. Salin, joka sittemmin jonkun ajan toimikin ruotsalaisessa teatterissa, oli asunut samassa talossa kuin mainitut perheet ja sen kautta saavuttanut niiden suosion. Näytännön johtaja ja harjoittaja oli Kaarlo Bergbom.” (EAH1:35) – Julius Krohnin *Maiden ja Merien Takaa* -lehdessä 3.4.1866 nro 7 julkaisema kahta päivää myöhempi päivämäärä saattaa olla väärinkäsityksen alkuperä.

1074 Lappeenrannan kanavatyömaan teatterista ks. Pietilä 2003:107 ja 308–309.

1075 EAH1:35 antaa päiväksi 22.3.1865, häntä ovat seuranneet Hirn Y 1949:293av ja Pietilä 2003:107. Sekaannus on ymmärrettävää, sillä loppuviikosta oli Helsingissä paljon muita tapahtumia, konsertteja ja Konstnärsgilletin juhla, viides talven kuudesta Dans-Soiréesta; Arkadiassa taas Lindmarkin seurue 21.3.1866 esitti *Elffjungfrun* [*Elfverhöj*] (Heiberg-Kuhlau).

tillmån af en ung man som i Stockholm idkar dramatiska studier.”¹⁰⁷⁶ Viktor Salin itse oli siis Tukholmassa.¹⁰⁷⁷

Kaivohuoneella näyteltiin ensimmäisenä Z. Topeliuksen *Titians första kärlek*, joka oli kantaesitetty 19.5.1853 ”vid artistiska soaréen” ja julkaistu sitten *HT:ssa* 21.5. – 4.6.1853. Sitä olivat viimeksi esittäneet Nervander ja Paldanin veljekset Sortavalassa kesällä 1863. Kaksi kohtausta sisältävä näytelmä on oikeastaan repliikeillä laajennettu tableau, kirpeä taiteilijan nuoruuden apoteoosi. Tizianon ensimmäinen malli ja puoliso Sylvia de Cuña sekä kolme hengetärtä tanssivat ja seppelöivät lopuksi nukkuvan Tizianon ja ennustavat hänen menestyskseen uransa. Esiintyjien nimistä voidaan esittää arvauksia. Aikalaiskronikoitsija M. Weckström on lyhytsanainen, mutta selkeä:

*1866, mars 20 gafs i brunnshuset sällskapsspektakel af ”privat natur” för en ung man A. V. Salin, hemma från Hfs gar. kas. [gardets kasern] förut vid Frenckellska bokhandeln härstädes, som någon tid idkat dramatiska studier i Stockholm, Pjeserna voro tre. De gåfvos mera skavt [=hankaavasti], den enda, som spelade bra var professorskan v. Willebrand, född Jaenisch. Baletten af trenne fruntimmer utfördes synnerligen väl.*¹⁰⁷⁸

Sophie von Willebrand oli mukana suomenkielisessä näytelmässä, mutta on voinut esittää myös ruotsiksi Sylvian, aristokraattisen mesenaatin roolin. Taiteilijan suhde naiseen on Topeliuksella säädyllisesti epäeroottinen, hän on vain muusinen innoittaja, joka ilmestyi keskelle unta kuin enkeli, mutta oli silti ylhäinen nainen. Tiziano taas oli nuoren miehen osa, joka teoksen alussa pitkän aikaa ”uneksuu tuolissa” ja on siis latentissa ”ei-miehen” tilassa. Se tarjoaa hyvän mahdollisuuden nähdä ”kaunis nuorukainen” spehtaakkelinä. Ei ole varmaa, kuka on esittänyt Tizianoa. Kenties Emil Paldani, joka oli pari kesää aiemmin tehnyt Tizianon roolin

1076 Victor Salin sai kunnian olla ensimmäisiä kotimaisia näyttelijöitä, joka kuului Nya Teaternin näyttelijäkuntaan vuodet 1867–77. Emilie Degerholm (I 1900:10–12) mainitsee: ”Bland amatörer på sextioalet gjorde en yngling sig särdeles fördelaktigt bemärkt. [– –] det lyckades äfven dessa konstväänner att få Salin antagen som elev vid Kungl. teaterns elevskola i Stockholm. Att de förhoppningar man fäst vid Salin ej varit färfänga, därom vittnar de intyg elevskolans i St:holm dåvarande bägge främste ledare, Frans Hedberg och Johan Jolin, gaf Salin vid hans afgång från läroverket.”

1077 EAH1:35 mukaan Salin vasta aikoiisi Tukholmaan; hän kuitenkin oli siellä jo, arvatenkin rahapullassa. Degerholm (I 1900:10) sanoo lisäksi, että palattuaan Suomeen Viktor Salinista heti syksyllä 1866 tuli ”en af stödjepelarne i den elevskola, som öppnades i H:fors under hösten 1866.” Hän esitti uuden kivitallon avajaisissa lausuntanumroita, samoin keväällä 1867 Teatterikoulun näytteissä.

1078 *Anteckningar rörande...* interfolioitu kappale, merkinnät vastap. sivua 33–34/Coll. 255.XIX/ms/KK.

Nervanderin ohjauksessa Sortavalassa.¹⁰⁷⁹ Tästä ”Mischa” Paldanista sanotaan nimittäin myöhemmin, että ”kenties Mischa jopa seisoo vakaana päätöksessään tulla näyttelijäksi.”¹⁰⁸⁰ Ehkä toiminnallisesti aloitteellinen Nervander oli tätäkin näytäntöä edesauttamassa, suorastaan ideoimassa. Mahdollisesti Nervander itse näytteli pientä tehtävää jossain illan teoksista?

Pienen *Titian*-näytelmän koominen isähahmo on nahkuri Bartholo, jonka nimen Topelius tietysti oli velkaa Beaumarchais’lle ja Rossinille. Lempeä sarkasmi tekee Tizianon isästä rahanahneen ja esittää hahmon poroporvarina, joka ymmärtää taidetta vain rahasummina: taide voi siis olla myös hyödyllinen ammatti. Tämä artikuloi Topeliuksen ja Cygnaeuksen ohjelmaa Finska Konstnärsgilletissä: porvariston lasten oli sallittua ja kunniallista antautua myös taiteelliselle uralle, jos näiden lahjat siihen viittasivat. Taidetta ei saanut ajatella vain taloudellisen menestyksen kannalta, muuten oli kyseessä pahanlaatuinen poroporvarismi, jota Bartholo edusti. Oskar Gröneqvist oli Helsingissä tuolloin ainoa näytön antanut karaktäärirooliin kykenevä kotimainen kaksikielinen näyttelijä. Gröneqvistin osuus *Titian*-esitykseen jää päättelyn varaan, sillä kirjallisista lähteistä näyttelijänimet eivät toistaiseksi ole varmistuneet. Gröneqvistin motiivina olisi ollut halu auttaa toveria Tukholmassa, tutustua Bergbomiin ja päästä näyttelemään. Vastaavia saituri-ukkoja ja isäpappoja Gröneqvist sai tulevina vuosina paljon näyteltäväkseen.

Toinen 20.3.1866 esitetty näytelmä oli ranskalainen Carmon – Grangén yksinäytöksinen komedia *Rum att hyras?*, jossa pariisilainen porvari vuokraa huonetta teollisuusnäyttelyn aikoihin. Vuokralaisten joukossa ovat ainakin meksikolainen ja englantilainen. Sama näytelmä nähtiin Helsingissä vuotta myöhemmin Teatterikoulun ensimmäisissä oppilasnäytännöissä, jolloin Gröneqvist oli mukana ja näytteli englantilaista herraa.¹⁰⁸¹ Rooleja oli yhteensä kuusi, mutta voi ajatella, että kokenein eli Gröneqvist olisi näytellyt pariisilaista porvaris-isäntää tässä

1079 Maininnat Saarijärven kesän kirjeissä KB → EN 27.6.1863/47:9:2/ja 2.ja3.10. 1863/47:9:8/KBA/KiA/SKS, Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV; sekä J. Forsman → KB 2.ja3.8.1863/51:9:2/KBA/KiA/SKS, jossa sanotaan: ”Der [i Sordavala] skall uppföras bland annat Göthes Syskonen, Titians första kärlek (Emil Paldani blir Titian) o s v. Nervander kommer att dirigera det hela.” Emil Paldani (s 1844) kuoli 14.12.1873.

1080 KB → E. Nervander ?08.1869/47:9:20/KiA/KBA/SKS, Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1081 Tieto Lüchou 1977:21, esityspvm. 13.5.1867. HD 13.5.1867 mukaan näytelmässä *Rum att hyras* oli 6 roolia, joista ”oppilas Gröneqvist” näytteli englantilaista Sir’iä joka saapuu Pariisiin teollisuusnäyttelyn aikana. – Gröneqvist on jo voinut 1866 osata *Rum att hyrassa* tuon englantilaisen roolin, jonka hän esitti oppilasnäytteenä mutta todennäköisimmin hän on kuitenkin näytellyt isäntää, pariisilaista porvaria, jonka Wilhelm Åhman itse oppilasnäytteissä esitti. HD 14.5.1867 pitää tapausta erittäin lupaavana, lupaa palata asiaan! HD 15.5.1867 mainosti oppilasnäytäntöä.

Kaivohuoneen esityksessä. Hän on myös voinut toimia esityksen kokoajana ja ohjaajana, sillä muut roolit hän saattoi miehittää tovereillaan *Jeppe Niilonpojasta*, josta kuuden karaktääriroolin esittäjät olivat valmiina koossa. Ehkä ajatus näytännöistä oli syntynytkin *Jeppe*-esityksen jälkilämmössä. *Maiden ja Merien Takaa* sanoo, että ”Kuuntelijakuntana oli tällä kertaa Helsingin parhaimmat kansaluokkalaiset, joita näyttelijätkin olivat.”¹⁰⁸² Näyttelijät olivat siis säätyläistäustaisia ja sitä oli Gröneqvistin ylioppilasseurue, joka kykeni näyttämään myös ruotsiksi.

Kolmas esitys tehtiin vihdoinkin suomeksi: K. J. Gummerus oli kääntänyt Ludvig Heibergin *Speglen er* ja seuraavina viikkoina Julius Krohn lehdessään julkaisi suomenoksen muiden seuranäytäntöjen tarpeisiin. Näytelmässä *Katsokaa peiliin*¹⁰⁸³ nuori aviovaimo auktoriteettien kehotuksesta huolimatta kokeilee tupakanpolttovälineitä sekä ottaa myös uskaliaasti talossaan vastaan nuoren miehen ja ”saa opetuksen”.¹⁰⁸⁴ On tarvittu suomenkielentaitoisia esiintyjä, joista rouva Willebrandt, joka oli vasta noin 33–34 -vuotias, oli valmis hulluttelemaan roolissa, vaikka hänen miehensä Knut Felix von Willebrandt olikin tuore Lääkintöhallituksen pääjohtaja.¹⁰⁸⁵ Sophie von Willebrand oli esiintynyt Lappeenrannassa Saimaan kanavan rakennustöiden aikana tohtori Dammertin johdolla harrastetussa teatterissa. Hänen suomenkielen taitonsa oli peräsin lapsuuden Viipurista, jossa kauppiasperheissä osattiin ”kaikkia neljää” kieltä.¹⁰⁸⁶

1082 *Maiden ja Merien Takaa* No 7, 3.4.1866 raportoi myös teatteriesityksestä. ”Teateri-permannoilta on täällä Helsingissä nykyään taas kuulunut sulo Suomemme kieli. Seuranäytelmät, joihin pääsyopiljettejä kuitenkin myytiin ainoastaan yksityisesti, annettiin tämän kuun 22 p:nä [p.o. 20.] kaivohuoneessa. Siinä näytettiin kaksi ruotsinkielistä ja yksi suomenkielinen kappale, joka viimeainittu oli erittäin tätä näytöstä varten, nimellä ”Katsokaa peiliin”, tehty käännös Heiberg’in Tanskalaisesta samallaisen-nimisestä alkuteoksesta. Kuuntelijakuntana oli tällä kertaa Helsingin parhaimmat kansaluokkalaiset, joita näyttelijätkin olivat.”

1083 *Maiden ja Merien Takaa* (7, 3.4.1866) julkaisi näytelmän *Katsokaa peiliin!*. Henkilöt : Eno, Herra, Rouwa, Palweluspiika, Palwelija . ”Näytelmäpaikkana on kauniilla huonetauluilla varustettu huone. Oikealla puolella akkuna, sen wieressä pöytä, jota ylempänä seinällä riippuu riwein useita tupakkapiippuja. Pöydällä on tupakka-askia ja tulusneuwot. Vastapäätä pöydällä suuri waatekaappi.” Julkaisemista jatkettiin: nro 8, 16.4.1866 kohtaukset 3, 4 ; nro 9, 1.5.1866 kohtaukset 5, 6, 7, 8, 9, 10 sekä nro 10, 15.5.1866, kohtaukset 11, 12. Suomentaja: - l - b - s. [Karl Jakob Gummerus]

1084 Pietilä 2003:108 antaa juoniselostuksen.

1085 Knut Felix von Willebrandt korotettiin vapaaherraksi vasta 1889. Vuonna 1866 Anna Sophie Jaenisch oli ”vain” lääkitöhallituksen johtajan rouva ja miestään 16 vuotta nuorempi. EAH:n muistiinpainoissa hän identifioi neiti Kuhlmanin juuri Heibergin näytännön mukaan. EAH:n mp:issa vuosi on vielä virheellisesti 1864. (EAHA/KiA/SKS.)

1086 Elina Pietilä, joka Lappeenranta koskevan tiedon on löytänyt, epäili Sophie Jaenischin kielitaitoa, nähdäkseni turhaan. Viipurissa porvarissäätikin sitä osasi, sillä palveluskunta oli suomenkielistä. Pietilä (2003:107 ja 308–9.) on tehnyt huolellista työtä. Tiedot perustuvat Weckströmiin 1864. Pietilä kuitenkin ei vielä epäile EAH:n narratiivia, jossa Bergbom nuoruudessaan ei tehnyt muuta kuin suunnitellut Suomalaisista Teatteria juuri sellaisena kuin se toteutui.

Suomenkielisissä miesrooleissa on täytynyt olla Gröneqvist ja jotkut hänen tovereistaan.

Elinä Pietilä olettaa, että Sophie olisi jopa itse ehdottanut tätä Heibergin komediaa ja itseään naisrooliin. Arvelu on uskottava, sillä Bergbomille *Katsokaa peiliin* oli kevytmielistä eikä hän olisi säätyläisrouvalle itse ehdottanut muuta kuin tämän arvon mukaista esitettävää. Kun Heibergin suomenkielelle saatettu komedia oli valittu, Bergbom ja Nervander ovat voineet pyytää rouva Willebrandtin esiintymään myös *Titianissa* varakkaana taiteilijan muusana, eli esittämään arvokkaasti daamia, joka rakastuu taiteilijanuorukaiseen. Rva Willebrandtin voi päätellä esiintyneen ongelmitta myös ruotsiksi Topeliuksen kauniissa taiteen ylistystä vaativassa tehtävässä.

Weckströmin muistiinpanojen mukaan kaikki näytelmät esitettiin kuitenkin ”hangaten” eli jähmeästi tai laahaten. Esiintyjistä erottui edukseen vain rva von Willebrand ja kolmen rouvan onnistunut baletti. Se viittaa Tizianon unessa näkemiin hengettäriin, joiden sommittelu lienee muistuttanut Botticellin kolmesta sulottaresta eli gratiasta.¹⁰⁸⁷

Edellä on päätelty, että maaliskuun 1866 näytäntö-illan kokonaisuuden kolmesta eri osasta ovat vastanneet mahdollisesti kaikki kolme: Nervander, Gröneqvist ja Bergbom, yksi kustakin esityksestä. Aspelin-Haapkylä on attribuoinut kaiken Bergbomille ”Näytännön johtaja ja harjoittaja oli Kaarlo Bergbom” sillä tonnalla, että aloite oli Bergbomien ja Willebrandtin. Aloite saattoi kuitenkin olla vanhojen koulutoverusten, Emelie Bergbomin ja Sophie von Willebrandtin, mihin Karl vain vedettiin mukaan. Karl saattoi sitten pyytää Nervanderin ja Gröneqvistin, vaikka esiintyjätietoja ei olekaan säilynyt. Yhtä hyvin alkuimpulssi on voinut tulla Gröneqvistin ylioppilasseurueelta ja Nervanderilta, joka halusi uusia Sortavalassa esitetyn *Titians första kärlek* -näytelmän Helsingissä. He olisivat sitten vetäneet Bergbomin mukaan ja tämä taas Emelien koulutoverin Sofie von Willebrandtin. Koska esitetyillä teoksilla oli oma historiansa ja luonteensa, oikeampana lienee pidettävä kokonaisuutta jonkinlaisena ”ryhmätyönä”.

1087 Valitettavasti Weckström ei sano muuta, eikä muita kuvauksia tapahtumasta ole löytynyt. Mukana on esimerkiksi voinut olla jälleen myös rouva Mathilda von Fieandt, joka vuotta aiemmin oli osallistunut Gröneqvistin järjestämään suomenkieliseen esitykseen (1865). Oskar Gröneqvist on voinut sitä paitsi näytellä kaikissa kolmessa: *Titianissa* porvaris-isän roolin, *Vuokrahuoneessa* isännän sekä *Katsokaa peiliin* -näytelmässä joko nuoren aviomiehen tai kenties Enon roolin, jolla on opettavaiset sanansa sanottavana katsojalle ja joka on samalla moraalinen auktoriteetti ja kokemuksen ääni. Kevään 1866 säätyläisten näytännössä suomi ja ruotsi saattoivat siis vielä elää rinnakkain.

Bergbom palasi seuranäytäntöjen ohjaajan toimeen seuraavan kerran vasta kolme vuotta myöhemmin.

Fennomaanien piirissä ja myöhemmin Suomalaisessa Klubissa (per. 1876) vitsailtiin ja pidettiin tärkeänä, että ylioppilaat avioituisivat mahdollisimman varakkaitten tyttöjen kanssa.¹⁰⁸⁸ Emelie Bergbomin kirjeissä esiintyy myös päätäväisenä ajatus, että omaisuuksia ei saisi päästää ruotsinmielisiin käsiin.¹⁰⁸⁹ Siksi Emelien tärkein huoli oli saada Karl varakkaisiin naimisiin. Karl Bergbomin ”naittamisaikeista” Sophie von Willebrandt on muistellut, että samana talvena 1865–66, kun hän oli mukana *Katsokaa peiliin* -näytelmässä, heidän luonaan asui eräs neiti Kuhlman, josta ”hauskan näköinen Karl Bergbom” oli ollut kiinnostunut keskustelukumppanina. Neidillä oli lantiovika ja kainalosauvat, mutta hänellä oli omaisuutta takanaan. Emelie Bergbom olisi suonut, että heistä olisi tullut pari. Olisihan ollut erinomaista, jos Karl olisi avioitunut varakkaan tytön kanssa. Lantiovian takia keppejä käyttävä neiti saattoi olla seuranäytännössä vain katsojana.¹⁰⁹⁰

Aspelin-Haapkylä on muistiinpanoissaan pitänyt tapausta ”erikoisena”, ehkä jopa epäuskottavana, sillä siihen ei ole viittauksia Karlilta Nervanderille menneissä kirjeissä. Mutta sitä ongelmaa asiassa ei ole: talvikauden 1865–66 Nervander oli Helsingissä, joten hän tiesi asiasta suullisesti sikäli kuin Karl itsekin tällaisesta häntä koskevasta suunnitelmasta oli perillä. Neiti Kuhlmanin elämäntalosta tuli monivaiheinen, ja invalidina hän ymmärsi hyvin, että muutkin kosijat olivat aktiivisia lähinnä hänen perintöjensä takia. Lopulta hän avioitui toimittaja August Schaumanin kanssa.¹⁰⁹¹ Emelie Bergbomille tapa ideoida ja järjestellä erityisesti Karlin elämää oli tullut jäädäkseen.

Oskar Gröneqvist jatkoi omalla tiellään ja organisoï ryhmälleen seuraavan näytännön koulukaupunkiinsa Hämeenlinnaan huhtikuun lopussa. *HT* (23.4.1866) mainosti asiaa, samoin *Hämäläinen* (27.4.1866),¹⁰⁹² lehti, johon Oskarin entinen

1088 Viljo Tarkiaisen mp, taitos: ”Suomalainen Teatteri 1870–80 -luvuilla”/Cc/Laatikko 6/VTA/KiA/SKS.

1089 Emelie Bergbom pohtii vuosien 1883–85 kirjeissään Kuopion varakkaan kauppaneuvos Raninin tytären avioliittoa, jossa omaisuuden pitäisi päätyä fennomaanisiin käsiin ja lisätä kaupungissa suomenkielisten veroäyriä ja äänilukua. V. I. Leninillä oli sama huoli, mutta suurempana: samasta syystä bolshevikkinuorukaisten piti naida varakkaiden miesten tyttäriä.

1090 Eliel Aspelin-Haapkyllän arkiston Teatteria koskevia papereita B121/EAHA/KiA/SKS. Haastattelu tehty 1.10.1906.

1091 Eliel Aspelin-Haapkyllän arkiston Teatteria koskevia papereita B121/EAHA/KiA/SKS. Haastattelu tehty 1.10.1906.

1092 *Hämäläinen* 27.4.1866: ”Sekasanomia: Suomalainen Näyttelö. Lauwantaina ja Sunnuntaina, 28 ja 29p huhtikuuta pidetään Hämeenlinnan uudessa teatterissa [sic!], jolloin muutamat yliopistolaiset esittelevät

lukion rehtori ja huomattava suomen kielen opetuksen edistäjä G. E. Euren kirjoitti 4.5.1866 *Jepen* esityksestä. K. J. Gummeruksen suomennosta hän ruoti tarkalla silmällä.

Mennä lawantaina ja sunnuntaina saivat kaupunkilaiset tuta suomalaisen ”näytelmän” ensimmäisen ehkä maailman alusta tässä kaupungissa. Jeppe itse agerattiin auttawan hyvästi, mutta muut ”jäsenet” olivat melkein liiaksi tottumattomia, siihen määrään että heidän puheestansa tuskin woi seurata koko teelmän juoksua. Itse suomennos seuraa kowin tarkoin danilaista [tanskalaista] alkukirjoitusta, mutta on poikkeewa liika paljon meidän jokapäiväisestä puhekielestä, jotta sekini teki Jepen hywin oudonlaiseksi, semmenkin kun pelaajat eiwät ollenkaan uskaltaneet puhekieleksi mukailla suomentajan sywää kieliopillista wiisautta. Ei, waan Jeppeä kuullessa oli ikään kuin olisi kuullu jonkun koulupojan lukewan kirjaansa toisten kuullen.¹⁰⁹³

Eurén oli merkittävä suomen kieliopin, sanakirjan ja muiden oppikirjojen tekijä sekä varhainen suomenkielisen asiatekstin tuottaja. Esiintyjien kielellinen arkuus, ”kuin lukisivat kirjasta”, saattoi tietysti saattoi johtua siitä, että enimmäkseen esiintyjät olivat näitä suomea opetelleita säätyläispoikia. Helsingin säätyläistön edessä esiintyminen marraskuussa 1865 oli myös edellyttänyt, että kuulijat ymmärtäisivät. Näitä ajatellen puhuttu korreksti kirjallinen suomi ei toiminutkaan suomenkielisen väestön edessä Hämeenlinnassa. Gummeruksen suomennos sai myös kritikkiä Euréniltä. Ehkä repliikeissä oli käytetty kieliopillisesti outoja muotoja eikä kenties tavoitettu puheen rytmiä ja kansanomaista ilmaisutapaa. Muistiharjoituksiakin saattoi olla takana liian vähän. Kirpeä lausunto saattoi masentaa Oskaria, joka oli halunnut näyttelijänä kunnostautua entisen rehtorinsa Eurénin edessä. Gröneqvistin mukanaolo maaliskuun 1866 seuranäytännöissä tarkoitti hänelle kuitenkin kontaktin ja toveruuden vahvistumista Bergbomien kanssa. Vuotta myöhemmin, kesän 1867 kirjeessä hän jo nimitti Bergbomin sirsaruksia omiksi ”suojeluspyhimyksikseen.”¹⁰⁹⁴

näytelmän ”Jeppe Niilonpoika”, komedia 5:ssä näytöksessä, suomennos Holbergin kirjoittamasta ”Jeppe paa Bjerget”. – Näyttelö alkaa kello 7 ipp. – Hinnat; istumapaikoista 2 markkaa ja seisomapaikoista 1m. 50p.”

1093 *Hämäläinen* 4.5.1866, vast. toimittaja G. E. Eurén.

1094 O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 31.8.1867/Ht18/JRAA/SMMYA/MVA/MV. Gröneqvistin tuttavuus Nervanderin ja Bergbomin kanssa on voinut juontua jo kesältä 1862, jolloin Voipaalan veteraanijuhlissa on järjestetty näytelmä.

Kirjallinen kesä ja syksy 1866

Asuttuaan kaksi vuotta Kirkkokatu 3:ssa senaattori Bergbomin perhe joutui jälleen muuttamaan tai halusi muuttaa. Vuoden 1866 osoitekalenterissa oli jo vuoden alun henkikirjan mukainen tilanne ja osoitteena Unioninkatu 7. Muuton ajankohtaa ei voi sanoa varmasti, mutta oletettavasti se tapahtui jo kesäkuussa 1865 kaupungin muuttopäivien mukaisesti. Seuraava asunto oli uuden kaupunginosan, nykyisen Kaartinkaupungin puolella: katunumero Unioninkatu 7 kuului suureen tonttiin, jolla oli osoite myös Eteläranta 6 puolella.¹⁰⁹⁵ Senaattori J. E. Bergbomin perheeseen kuuluivat 1866 pian 70-vuotias senaattori itse, Emelie, Karl, Augusta ja Atte eli Axel. Leonard oli Kaukasuksella, Ossian Pietarissa ja Betty avioitunut.

Kesänvietosta vuodelta 1866 ei ole erityisiä tietoja. Karl on viettänyt sen saksankieliseen kirjallisuuteen, erityisesti runouteen uppoutuen (Rückert, Lenau, Goethe). Kirjalainat Karl on noutanut Akateemisesta lukuyhdistyksestä 12.6. mennessä, minkä jälkeen hän on voinut lähteä maalle kesänviettoon.¹⁰⁹⁶ Bergbomin vuonna 1866 kirjoittamia kirjeitä ei ole tallella. Voi olettaa, että kesäohjelmaan olisivat kuuluneet matkat Voipaalaan ja Hämeenkyröön. Sääksmäellä Nervander organisoii tuolloin joidenkin ystäviensä kanssa jo näyttelyä Sääksmäen keskiaikaisista esineistä ja taiteesta. Siellä Karl on voinut käydäkin, sillä Nervander on halunnut jakaa Karlin kanssa tämän inspiroivan isänmaan harrastuksen. Samana kesänä on voitu harrastaa jälleen teatteria.¹⁰⁹⁷

Kesäkirjeessään Otto Florell tiedusteli, mitä kuuluu Karlin näytelmälle kuningas *Saulista*.¹⁰⁹⁸ Antti Tuokon (Törneroosin) *Saul*-näytelmästä oli jo ilmestynyt katkelma toukokuun *Kuukauslehdessä* 1866. Karlin kannalta aihepiiri oli niin ollen rauennut. Hän ei halunnut itse kirjoittaa siitä niin analyttistä arvostelua, kuin aihe ja Tuokon asema vaativat, vaan teksti pyydettiin Oskar Toppeliukselta.

Toimitustyöt *Kuukauslehteä* varten jatkuivat, ja Aleksis Stenvall antoi *Kuukauslehdelle* julkaistavaksi *Lyyrillisiä runoelmia*. Elokuussa 1866 ilmestyivät 'Kaukametsä', 'Sunnuntai', 'Uneksuminen', 'Sota' ja 'Onnelliset'. Syyskuun nu-

1095 Tontin tiedot: sd. III, kv.55, t.14. Ks. m. Luettelo Helsingin kaupungissa sijaitsevista tonteista ja niiden omistajista 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Kolmas kaupunginosa. (HKA) Tontilla olevien talojen omistus oli 1864 siirtynyt kirjakauppias Karl Johan Wikbergille, joka myi sen Pol. rådmän Ad. Fredr. Salinille kesällä ja syksyllä 1868 ja jonka omistuksessa talo oli seuraavat kymmenen vuotta. Tonttikorteissa on kuitenkin merkintä, että jo 16.10.1865 tontin omistajaksi on tullut Constantin Linder.

1096 Ks. V. Laurilan tekemät KB:n kirjallainapoinnat/kotelo 25/VLA/KiA/SKS.

1097 Nervanderin ensimmäinen Sääksmäen kirkon esineistöä koskeva näyttely oli pienimuotoisesti esillä jo kesällä 1865, mutta harrastus jatkui kesällä 1866. Tieto Leena Valkeapäältä.

1098 O. Florell → KB 15.7.1866/50:19:40/KBA/KiA/SKS.

merossa julkaistiin vielä neljä runoa 'Pohjatuuli', 'Lapsi', 'Alma' ja 'Myrsky'. Kivi eli tuotteliainta aikaansa, mitä todisti se, että elo- ja syyskuussa 1866 ilmestyi kahdessa osassa myös komedia *Kihlaus*. Lehden yhtenä toimittajana C. G. Swan oli hoitamassa sitä painoon.¹⁰⁹⁹ *Kihlaus* on siis kirjoitettu keväällä 1866 *Karkureiden* jälkeen. Työn alla alkoi olla myös *Yö ja päivä*, mukaelma vanhasta näytelmästä, jossa sokea tyttö saa näkönsä takaisin.¹¹⁰⁰ Kivellä oli loppukesästä ja syyskuusta 1866 valmiina myöskin suurempi ”nelinäyttönen komedia.” Se oli saanut aiheensa 16.7.1866 *Helsingfors Tidningarissa* julkaistusta Baijerin ja Preussin välisen sodan oluttynnyreiden valtaamista koskevasta pikku-uutisesta.

Kivi tuli Siuntioista Helsinkiin ja asui lokakuun 1866 alusta jonkin aikaa Kasarminkatu 25:ssä nti Tammelinin talon piirissä, huoneessa, jota on nimitetty myös pihamaalla sijainneeksi röttelöksi.¹¹⁰¹ Se sijaitsi lähellä Bergbomien asuntoa. Stenvallin oli tarkoitus järjestää uuden komedian luenta ystäville, mutta kuten C. G. Swan kirjoitti Tarkiaiselle:

Meidät muutamat – Bergbom, Forssell, minä [Swan] ja muistaakseni Jaakko Forsman ja J. W. Calamnius, ehkä vielä joku, oli kutsuttu hänen luoksensa kuulemaan uutta huvinäytelmää. Hän majaili tilapäisesti jossain matalassa puutalossa eteläpuolella esplanaadia. Saapuessamme sinne oli lattialla kokonainen kori olutta, josta Kivi jo ennen tuloamme oli kylläksensä nauttinut. Hän rupesi kuitenkin lukemaan. Se oli ”Baijerin olutretki” niminen huvinäytelmä. Mutta huonosti lukeminen sujui, ja viimein se kävi niin mahdottomaksi, että hänen täytyi lakata lukemasta, ja me poistuimme kaikki.¹¹⁰²

1099 C. G. Swan kirjoitti V. Tarkiaiselle 29.9.1909 (400:31:2/AKSA/KiA/SKS): ”julkaistavaksi Kuukauslehdessä [–] ”Kihlauksen”, joka tapahtui eräänä kesänä, kun K. K.:n toimitus oli minun valvontani alla. Käsikirjoituksen lähetti toimitukselle neiti Emilie Bergbom (Bergbom ei liene itse ollut kaupungissa). Käsikirjoituksesta, ~~ei~~ joka vielä on minun hallussani, oli pyyhitty pois muutamia liian realistisiksi katsottuita rivejä. Oliko Kivi itse, vai neiti Bergbom ne poistanut, en tiedä.”

1100 Esikuva oli H. Hertzin paljon esitetty lyyrinen näytelmä *Kong Renés Datter*, mistä Tarkiainen (1916:294) virheellisesti arvelee, että sitä ei olisi Helsingissä näytelty. Sven Hirn 1998:186 korjaa virheen. Sihvo 2002 ei tunne Hirnin teosta, mutta toteaa Hertzin näytelmän olleen Kivelle tuttu Palmqvistien kirjastosta (Sihvo 2002:149). Sihvo 2002 ei tunne Lüchou 1977 ohjelmistokirjaa. Siitä selviäisi, että *Kung Renés dotteria* esitettiin viimeksi maaliskuussa 1861 Betty Almlöfin vieraillessa. Teos on ollut monien seuruiden vakio-ohjelmistoa. Näkönsä saava Kiven Liisa on kuin Iolantha Hertzin näytelmässä. Parantajana Kivellä on Kerttu-muori, Hertzillä maurilainen lääkäri Ebn Jahia. *Yö ja päivä* julkaistiin Stolpen kustantamana 1867. Tshaikovskin ooppera *Iolanta* (1892) perustuu samaan Hertzin draamaan.

1101 Sihvo 2002:145.

1102 Tarkiainen1916:301, vrt. C. G. Swan → V. Tarkiainen syyskuu 1909/400:31:1/AKSA/KiA/SKS.

Tarkiainen arvelee, että juuri Bergbom olisi kieltänyt julkaisemasta *Olviretkä* ja jatkaa, että se olisi vain huonontanut Kiven tuonaikaista mainetta, kun se oli ”farssimainen luonnos” ja ”vailla korkeita kirjallisia ominaisuuksia.”¹¹⁰³ Ajatus Bergbomista *Olviretki Schleusingenissa* -näytelmän hiljaisena pimittäjänä on looginen: Kiven suojelemiseksi sopimatonta aihetta ei haluttu viedä eteenpäin, mutta näytelmän säästääkseen Kiven ateljeekriitikko Bergbom on sen voinut ottaa mukaansa. Hän menetteli, niin kuin humalaisen kanssa menetellään, otti tekstin talteen, ettei humalainen aiheuttaisi itselleen lisää vahinkoa. Käsikirjoitus jäi Kiven muiden kirjallisten töiden joukossa Bergbomille, joka lahjoitti sen 1879 SKS:n arkistoon.¹¹⁰⁴

Bergbomin toimi kirja-arvostelijana jatkui *Kuukauslehdessä*: toukokuun 1866 numerossa oli ilmestynyt kirjoitus Hermann Paulin toimittamasta suomalaisen runouden kokoelmasta¹¹⁰⁵ ja syyskuussa 1866 Julius Krohnin toimittamasta suomalaisesta antologiasta.¹¹⁰⁶ *Helmivyö* koostui 52 runosta, joita Julius Krohn oli koonnut sanomalehdissä ja muissa tilapääjulkaisuissa ilmestyneistä. Suomen kieli Bergbomin mukaan ei ollut vielä klassisen täydellistä, mutta sillä oli jo riittävästi omaa historiaa ja ”runollinen kieli on muodostunut niin tarkaksi ja sujuvaksi, ettei se enään pane esteitä taitavalle runosepälle korkeimmissakaan aineissa.”¹¹⁰⁷

Ruotsin romantiikan sensaatiomainen kirjailija *Karl Jonas Ludvig Almqvist* oli kuollut Bremenissä syyskuussa 1866 vietettyään noin 15 vuotta maanpaossa Amerikassa. Hän ansaitsi laajahkon käsittelyn *Kuukauslehdessä*.¹¹⁰⁸ Bergbomin kirjoitus Almqvistista on linjassa hänen kirjallisuuskäsityksensä ja ihmiskuvansa kanssa. Hän tunnisti Almqvistissa kiihkeän ja kapinallisen romantikon ongelmat.

1103 Tarkiainen 1916:301.

1104 Ks. Kiven digitaalinen arkisto/AKA/KiA/SKS.

1105 Karl kiitti saksankielistä valikoimaa erityisesti siksi, että mukana oli pari *Kantelettaren* ”ihaninta valiohelmeä” Topeliuksen, Cygnaeuksen, Oksasen, Nervanderin ja Runebergin rinnalla. Jotkut käännöksistä olivat suorastaan mestarillisia. *Kkl* 1866:5:121 ja *KBK2*:281. *Finnische Dichtungen*, ins Deutsche übertragen von Hermann Paul. 1866.

1106 *Kkl* 1866:9:211 ja *KBK2*:284. *Helmivyö suomalaista runoutta*. Helsinki. 1866.

1107 Bergbom huomautti, että virsiä ei ollut mukana, vaikka ne ”muodostavat suurimman osan lyyrilistä runoutta menneinä vuosisatoina.” *Kkl* 1866:9:211–212 ja *KBK2*:287.

1108 *Kkl* 1866:11:274–277 ja *KBK2*:225–232. Vihtori Laurila mainitsi pro gradu työssään (1927:38/kuori 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.), että Bergbomin Almqvist-kirjoitus olisi julkaistu myös teoksessa *Magazin für die Litteratur des Auslandes* (1867). Laurilan laatimasta kirjastolainojen luetteloista ilmenee, että Karl on vasta marraskuun 1 päivä 1866 lainannut Yliopiston kirjastosta teoksen ”Det går an -litteraturen”, mikä viittaisi teoksesta käytyyn polemiikkiin sekä *Törnrosens bok* -kirjasta joitain osia (5–7, 11–13). Ylioppilaiden lukuyhdistyksestä hän otti Almqvistia 27.10.1866, *Gabriele Mimanson* ja *Amorinan*. Almqvistin *Monografi* -teoksen hän sai kirjastosta vasta kirjoituksen jo ilmestyttyä 22.11.1866, ellei *Kuukauslehti* sitten laahannut ilmestymisaikatauluista jäljessä.

Ne näkyivät niin tuotannon epätasaisuudessa kuin logiikan puutteessa, silti hänen kirjallisten ansioidensa huiput olivat kiistattomia. 1830-luvulla ”koko Ruotsi ihastui rikkaase[en] mielikuvitukseen, plastiseen voimaan ja värien loistavuuteen, jotka yht’äkkiä ilmautuivat tässä teoksessa [*Törnrosens bok*].”¹¹⁰⁹ Kirjallinen uudistaja halusi olla myös yhteiskunnallinen uudistaja – mikä tietysti herätti ankaran vastustuksen. ”Harvoin on semmoinen kaikkinais-nero kuin Almqvist löytynyt.” Vaikuttavia suuntauksia on ainakin kolme: ”saksalais-ruotsalainen romantisuus, franskalais-ruotsalainen vapaamielisyys ja kansanvaltainen ruotsalaisuus.”¹¹¹⁰ Hän on puhunut monesta tärkeästä Ruotsin yhteiskunnan kipupisteestä, mutta ”hänen henkensä kaksi perisyntiä, epäselvyys ja halu liioittelemaan, ovat vielä suuremmaksi haitaksi yhteis-kunnallis-runollisissa teoksissaan, kuin mitä ne olivat paljasrunollisissa kuvauksissaan.” Filosofinen epätarkkuus tieteellisiksi tarkoitetuissa teoksissa oli yksi Almqvistin ongelma, samoin kaikille romantiikan hahmoille tyypillinen kyvyttömyys toteuttaa ihanteitaan.¹¹¹¹ Mieheltä ja teoksilta Bergbomin mukaan ”puuttuu yksi sekä elämän että runollisuuden ensimmäisiä ehtoja – eheys.”¹¹¹²

Kirjoittiko Karl *Kuukauslehd*en esseet alun perin ruotsiksi vai suomeksi? Novelli *Julianin* osalta kirjeissä on viittaus siihen, että se pitäisi erikseen kääntää ruotsiksi, mikä viittaa siihen, että se olisi luonnosteltukin suomeksi. Karlin varhaisin säilynyt suomenkielinen tekstinäyte on matkakirje talvelta 1871. Erikoisista sanonnoista huolimatta se on kuitenkin kieliopillisesti korrekki. *Kuukauslehd*en vuodet merkitsivät tiivistä suomen oppikurssia Karlille ainakin luetun ymmärtämisessä, mutta silti Jaakko Forsmanin tai Siivo Godenhjelmin käsi on käynyt

1109 *Kkl* 1866:11:275 ja *KBK*2:227. Vuonna 1793 syntynyt Almqvist oli Upsalan romantikkona rousseaulaisessa hengessä muuttanut ystävineen Värmlantiin ja avioitunut talonpoikaistyön kanssa. Almqvist palasi pian opettajaksi Tukholmaan ja kirjoitti ”värikylläisen” tuotannon, joka sisälsi niin näytelmiä, runoja ja romaaneja kuin sarjan erityyppisiä kirjoituksia otsikolla *Törnrosans bok*. Kiistanalaisin oli avio-
liitto-instituution kyseenalaistava *Det går an*, mihin Runeberg ja Snellmankin Suomesta käsin puuttuivat. (*Det går icke an!*). Talousvaikeuksiensa takia rikokseen sekaantuneena Almqvist pakeni Ruotsista 1851 ja eli maanpakolaisena. – Almqvistin vaikutusta Kiven inspiroijana on tutkittu yllättävän vähän.

1110 *Kkl* 1866:11:275 ja *KBK*2:228.

1111 *Kkl* 1866:11:275 ja *KBK*2:230. ”Romantikkojen tapaan kierrettyään harhailevina ritareina kaukaisia maita hänkin näki ”runottaren istuvan hänen oman kuusen juurella, hänen oman kansansa majoissa.” – ”Almqvist on George Sand’in, Heine’n, Byron’in ruotsalainen veli, hän on sitä Wertherin ja Renén sukua, joka todella on meidän vuosisadan onnettomimpia tunnus-merkkiä. Täynnä jaloja ihanteita, ne eivät kuitenkaan jaksa toteuttaa niitä; he sanovat silloin aina joko olevaiset olot taikka ihanteensa syypääksi tähän, mutta unhottavat oman heikkoutensa. Harvat hetket he elävät rauhassa Jumalan ja itsensä kanssa; tavallisesti he horjuvat yli-mielisyyden ja epätoivon, innostuksen ja pilkan, haaveellisen spiritualismon ja törkeän materialismon välillä.” *Kkl* 1866:11:277 ja *KBK*2:232. – Tätä ajatusta ovat Laurila 1934:297 ja Verho 1951:126 pitäneet Bergbomin ”esteettisenä credona.”

1112 *Kkl* 1866:11:277 ja *KBK*2:232.

Karlin kaikkien tekstien ylitse, muokkaajana mutta näiden vaativien intellektuaalisten tekstien osalta myös suomentajina. Bergbomin arvostelijantyöstä ja esseistä on yleensä todettu niiden selkeys ja kirkkaus. Bergbom kirjoitti siis ainakin asiantuntemukseltaan vaativimmat ja laajimmat *Kuukauslehd*en tekstien luonnokset ensin ruotsiksi, saadakseen niihin tarvittavan lennokkuuden ja nyansoinnin. Sitten hän suomensi ne joko itse tai joku toimituksesta teki sen.¹¹¹³ J. O. Tallqvist arvioi *Nya Arguksessa* vuonna 1943, että Bergbomilla intellektuaalisesti ja psykologisesti kiintoisimpia ovat hänen erinomaisen draaman väitöskirjansa ohella juuri nuoruuden kirjoitukset.

– – han hör till 1860-talets ’moderna’. Han intresserar oss som andlig tidsföreteelse, som exponent för brytningen mellan efterromantik och tidig realism. I sin estetiska värdering utgår han från den runebergska idealismen. Men han upptäcker genast Kivis genialitet och blir en av dennes första och varmaste förespråkare, han dras till splittrade, problematiska naturer som Heine och Almqvist, han läser Madame Bovary med en blandning av avsky och förtjusning, han vädrar i dikt och drama den ny tid, som sedan kom och vars nakna naturalism ingav honom motvilja och olust. Det är betecknande att han som ämne för sitt tillärnade, men aldrig skrivna docentspecimen valde en öfversikt över det 19:e seklets diktning.¹¹¹⁴

Vihtori Laurila jo korosti, että ”ei näet voi sanoa kenenkään tuolla vuosikymmenellä toimintansa aloittaneista suomalaisista [kirjailijoista] olleen niin kirjallisesti sivistynyt kuin Bergbom.”¹¹¹⁵ Samalla Laurila, ensimmäisen tasavallan kulttuurin rakentajana ei voinut olla vakuuttelematta, miten raikkaana Bergbom piti kansanrunojen yksinkertaista kauneutta. Hänkin yritti lisätä Bergbom-kuvaan mahdollisimman paljon suomalaiskansallisia attribuutteja. Komparatiivisen tutkimussuunnan edustajana Laurila kiteytti selkeästi Bergbomin kriitikotoimen ja näkemykset suhteessa kotimaisiin aikalaiskollegoihin.

1113 Käsitystä tukisi kevään 1872 kiistakirjoitusten alkuosien olemassaolo rinnakkain ruotsiksi ja suomeksi ja jatko-osien kirjoittaminen ainoastaan ruotsiksi. Niiden foorumi olikin jo *Morgonbladet*.

1114 Tallqvist J. O.: ”Den unge Kaarlo Bergbom. Till hundraårsminnet 2. X. 1943.” *Nya Argus* Nr 16/1.10.1943.

1115 Laurila pg 1927:42/kuori 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

Särkyneelle ja alhaiselle Bergbom ei halunnut antaa itsenäistä sijaa runouden maailmassa, luonnotonta idealismia ja ihanteetonta naturalismia hän vastusti, niin kuin teki samaan aikaan C. G. Estlander, jonka muodollisuusvaatimuksia Bergbom ei kuitenkaan allekirjoittanut. Ja niin kuin Fr. Cygnaeukselle, niin Bergbomillekin taide on ihanteellista olotilaa, korkeampaa ja jalompaa todellisuutta ja Fr. Schiller idealistisen draamarunouden ihailtavin ilmestys, joskaan Bergbom ei yhdy Cygnaeuksen Heinen-halveksuntaan. Heidän tyyliinsä ovat toistensa vastakohtia: Cygnaeuksen paisutettua, raskasta, mystillisen sekavaakin, Bergbomin älyvoittoista ja selkeää. Ja niin kuin Fr. Berndtson, Bergbom punnitsee kirjallista tuotetta sen taiteellisuuden, mutta Bergbom lisäksi myös kansalliskirjallisuuden vaa'alla.¹¹¹⁶

Syksyllä 1866 Bergbom kirjoitti *Kuukaulehteen* lisää arvosteluja ruotsinkielisistä näytelmäjulkaisuista ja esseistä, joiden tekijöinä olivat porilainen K. Rosendahl¹¹¹⁷ ja turkulainen N. H. Pinello, eli nimimerkki ”Kapteeni Puff.” Jälkimmäinen kirjoitti henkilö- ja ajankuvia.¹¹¹⁸

Lokakuun 2 pvä 1866 vietettiin uuden kiviteatterin vihkiäisjuhlaa, kun Åhmanin ja Pousetten seurue oli palannut Helsinkiin näyteltyään edellisen kauden Göteborgissa. Avajaisjuhlaa vietettiin sattumalta Bergbomin syntymäpäivänä ja voisi kuvitella, että kohta 70 täyttävän senaattorin perhe oli hankkinut liput. Bergbomit ovat luultavasti omistaneet myös Teaterhusbolagetin osakkeita ja liittyneet vielä 1860-luvulla teatterin takausyhdistykseen.¹¹¹⁹

1116 Laurila 1934:297–8.

1117 *Kkl* 1866:10:241–242 ja *KBK2*:282–283. *Ainamo*. Skådespel med sång i 4 akter och 1 tablå af K. Rosendahl. 1866. 88 s.; *På Lemos strand*. Dramatisk idyll med sång i 2 tablåer af K. Rosendahl. 1866. 53 s. *Sceniska monologer* af K. Rosendahl. 1866. 32s. – Iäkäs kirjailija ja runoilija K. Rosendahl sai Bergbomilta ankarat moitteet koulupoikamaisesta runokäsityksestä ja runojen sepittämisestä vailla sisäistä tarvetta. *Ainamo*-näytelmän yleisömenestys keväällä 1865 johtui von Schantz -vainajan musiikista. Itse näytelmä merenneidosta, joka saa sielun ”vain saavuttaessaan jonkun maallisen nuorukaisen rakkauden,” taas oli germaaninen aihe vailla yhteyttä Suomeen. Se oli kielellisesti kaunista, mutta Bergbomille kaikki alkuperäisyys tai omaperäisyys puuttuvat. *På Lemos strand (Lemun rannalla)* oli sopiva isänmaallishenkinen idylli, joka sopi seuranäytelmäksi. ”Ihan vähäpätöisiä ovat hra Rosendahlin ’näyttämölliset yksinpuheet’: *Kukkaisten myyjätär* ja *Vastaleivottu ylioppilas (En nybakad student.)*” *Kkl* 1866:10:242 ja *KBK2*:283.

1118 *Kkl* 1866:10:242 ja *KBK2*:283–284 *Små berättelser och tidsbilder af Kapten Puff*. (1866) Nils Henrik Pinello oli Cygnaeuksen opiskelutoveri ja Turun taide-elämän moniottelija. ”Kirjailija puheliaan vanhuksen tavoin juttelee melkein liian paljon jokapäiväistä hokua.” Teoksella on Bergbomin mukaan arvoa, sillä siinä on tietoa kaikista suomalaisista miehistä ja naisista, jotka ovat hakeutuneet näyttämötaiteen palvelukseen.

1119 Kesällä 1869 Bergbomia ei olisi voitu valita johtoon, ellei hän myös olisi ollut takausyhdistyksen jäsen.

Edellinen, vuoden 1860 avajaisjuhla oli järjestetty kaupungin omana seuranäytäntönä. Tuolloin temppeli haluttiin vihkiä *Kalevalan* hengessä runoin, musiikein ja näytelmin, kaksi kieltä rinnan. Tällä kertaa vihkiäisjuhlan luonne oli toinen: suomenkielinen osuus oli vain yksi kansanlaulesitys. Aiempi idealistinen kaksikielisyys oli hävinnyt kiivastuvan kielipolemiikin takia. Näyttöjä antaneelta Oskar Gröneqvistiltä ei ollut tilattu esitystä suomen kielellä, mutta häntä nuorempi Victor Salin sai esiintyä Cygnaeuksen runon lausujana ruotsiksi.

Avajaisten musiikkeina olivat C. M. von Weberin *Oberon*-alkusoitto, Fr. Paciuksen ”Suomis sång”, Viottin viulukonsertto, nimetön suomalainen kansalaulu, juhla kuoro *Kypron prinsessasta* ja Mendelssohnin piano-konsertto sekä finaali ja loppukuoro *Kaarle kuninkaan metsästyksestä*. Ohjelma oli siis koottu takuvarmoista, valmiiksi osatuista esityksistä eikä seuranäytännöllä tahdottu riskeerata.

Fredrik Cygnaeuksen runo *Prologi 1866* vaikuttaa lähes koomiselta. Kuusi vuotta aiemmin Cygnaeus oli runoillut avajaisiin siitä, miten Väinämöisen harpun oli vihdoin aika nousta näyttämölle. Nyt Cygnaeus rähisi, että ei ohjelmistolla pitänyt yleisöä kosiskella. Cygnaeus haukkui edellisenä vuonna Helsingissä näytelleen seurueen ja sen ohjelmistossa olleen Offenbachin *Sköna Helenan*. Juhlaohjelmaksi *Prologi-runo* oli paradoksaalinen ottaen huomioon teatterin riippuvuuden yleisöstä ja kannatusmaksuista. Korkeataiteellisen ohjelman vaatimus asetettiin kulttuuris-akateemiselta taholta tällekin vuoden 1866 teatteritalolle, jonka tärkeimmät rahoittajat olivat kuitenkin Helsingin teollisuus- ja kauppiaspiirejä Borgströmien, Kiseleffien, Hartwallien ja Sinebryhoffien johdolla.

Elokuun alussa 1866 ilmoitettiin Teatterikoulun vihdoin aloittavan toimintansa.¹¹²⁰ Jo lokakuussa käynnistettiin polemiikki koulusta ja sen kielestä. Kuten teatteritalon piti olla tarkoitettu palvelemaan molempia kieliä, myös koulun tarkoituksena oli varoja kerättäessä ollut, että maan molemmille kielille koulutetaan näyttelijöitä. *Kirjallisen Kuukauslehden* kuukausikirjeessä syytettiin koulua suomen kielen unohtamisesta. Jaakko Forsman totesi, että lehdet olivat vaienneet ainakin suomalaisuuskysestä. Hän jatkoi teatterikoulun toiminnan puutteellisesta järjestämisestä, kritiikin kohteina C. G. Estlander, A. Schauman ja O. Toppelius! Aloittavassa teatterikoulussa kansan kielen ”pitää ainakin osaksi

1120 Ilmoituksen allekirjoittivat C. G. Estlander, Aug. Schauman ja O. Toppelius. Siitä oli tuleva itsenäinen laitos, jonka oppilaiden pohja olisi kotimainen ja heistä syntyvän ryhmän tulevana kielinä sekä ruotsi että suomi. Kahdeksalle valitulle oppilaalle tulitaisiin antamaan maksuton opetus, sen jälkeen kun heidän lahjansa oli todettu. ks. Hirn Y 1949:277–278.

oleman kansallisen teaterin kielenä”.¹¹²¹ Oppilaita oli nyt 12 ja näistä kolme tai neljä osasi edes auttavasti suomea.¹¹²²

Wilhelm Åhman ja Mauritz Pousette seurueineen olivat uuden kiviteatterin ensimmäiset vuokraajat, ja he aloittivat näytäntönsä heti lokakuussa 1866. Bergbomin kannalta inspiroivaa oli, että Walter Ahlström oli palannut seurueen mukana Helsinkiin, samoin vastikään avioitunut Raan pariskunta. Ahlström näytteli jo 8.10.1866 Karlin lempinäytelmän, *Don Carlosin* pääroolia ja Charlotte Raa Ebolia. Walter Ahlströmin huomattavin rooli oli 23.11.1866 esitetty Hamlet, Charlotte oli Ofelia ja Frithiof näytteli Laerteen. Åhmanin ja Pousetten ohjelmisto oli kunnianhimoinen. Syksyllä esitettiin yhteensä 30 eri teosta, keveämpien komedioiden joukossa oli Molièren ja aikalaisten komedioita, kaksi Schilleriä, Shakespeareltä *Hamletin* lisäksi *Äkäpussi* sekä Börjessonin tuttu *Erik XIV*.¹¹²³ Keskeiset miesroolit olivat yleensä Åhmanin ja Pousetten omissa käsissä, Frithiof Raa näytteli seuraavaksi suurimpia rooleja. Schillerin *Orleanska jungfrun* oli talvikauden haastavin teos. Sanomalehtitietojen (*HD* 29.12.1866) mukaan ensimmäisessä esityksessä oli ollut paljon väkeä ja ansiokas esitys sai suuret suosio-osoitukset. Charlotte Raa on ollut Johanna ja Walter Ahlström Lionel, nuori englantilainen ritari; Frithiof Raa Orleansin bastardi. Uudenvuodenpila oli vuoden 1867 alkaessa nimeltään ”*Tiden teaterdirektör*”, tekijänä F. Berndtson. Sitä ennen esitettiin *Syrsan*, eli *Sirkka*, jossa myös Charlotte Raa esitti ”villin tytön” roolin. Hänen asemansa Helsingin teatterin johtavana naisnäyttelijänä oli varmistunut.

Vuodenvaihteessa 1866–67 Bergbom näyttäisi olleen vierailulla Nervanderin luona Voipaalassa. Asia ei ole varma, mutta Nervanderin päiväkirjojen valossa kuitenkin todennäköinen. Nervander oli Euroopan-matkansa jälkeen kesäkuusta 1865 alkaen viettänyt pitkiä aikoja Voipaalassa, missä hän sai sukulaisilta ylös-

1121 Forsman kirjoitti, että jos koulun kautta ”perustettava seura [=seurue] tehdään ruotsinkieliseksi, sitä pitää vastustaa.” Suomalainen suomenkielinen teatteriseurue taas olisi tarpeen. Kun kirjallisuudessa näytelmät ovat hyvin edustettuina, voisi näytelmäkirjailijoilta intoa ”laimistua” ellei niitä näytetä teaterin ”permannoilla.” – Tässä ajatuksessa Forsman jatkoi huoltaan Stenvallin jaksamisesta ja toimeentulosta. Forsman muistutti, että lahjoitukset koululle aikanaan oli annettu myös suomenkielistä teatteria silmällä pitäen. (J[aaakko]. F[orsman]. *Kkl* 1866:10:243–246.)

1122 Forsman kirjoitti vielä, että koulun johtokunnan täytyisi olla aktiivisempi olla edellyttää sisään otettavilta oppilailta molempien kielten hallintaa. Hän pohti olisiko pitänyt vieläkin lykätä koulun aloittamista ja lisärahaa keräämällä hankkia stipendimahdollisuuksia maaseudulta (lue: suomea osaaville) hakijoille. Me ”toivotamme sydämmen pohjasta hyvää kaikille yrityksille, jotka tehdään suomenkielisen teateriseurauksen synnyttämiseksi tästä huonosta alusta. Me tiedämme koulun johtokunnassa löytyvän ainakin yhden miehen, joka ei tule voimiansa säästämään suomalaisuuden etujen valvomisessa.” (J[aaakko]. F[orsman]. *Kkl* 1866:10:245–246.) Forsman tarkoitti Cygnaeusta, sillä muut jäsenet Estlander, Toppelius, Mechel in tai Schauman eivät olleet hänen näkökulmastaan ”suomalaisuuden” edun valvojia.

1123 Sitä käsittelee Cygnaeus jo 1853. *Samlade Arbeten* III: 69–70.

pidon muiden tulojen puuttuessa. Hänen päiväkirjansa, jotka alkavat kesällä 1865, kantavat nimiä *Finland I–IV*.¹¹²⁴ Nervanderilla oli peräti 18 näytelmää käsittävän kirjallisen tuotannon suunnitelma, käytännössä luettelo ja erikokoisia luonnosnappuja.¹¹²⁵

Marraskuussa 1866 Nervander mietti omaa elämänsuuntaansa: hän oli ruonouden lisäksi harrastanut ystäväpiirien kokoamista ja selvästi viihtynyt seremoniamestarin roolissa niin Röda Republikenissa kuin Arkadia-akatemiassakin. Teatteriryhmän johdossa nämä ominaisuudet voisivat hänen mielestään yhdistyä. Hänen pitäisi vain kirjoittaa *Kullervonsa* ja *Lallinsa*, hänen pitäisi perustaa 17 hengen suuruinen kiertävä teatteri.¹¹²⁶ Hänellä oli edelleen siis oma *Kullervo*-näytelmänsä vireillä.¹¹²⁷ Toinen Nervanderin näytelmäsuunnitelma *Lalli* on myös kiintoisa. Siitä hänellä oli vuonna 1863 laadittu synopsis ja myöhemmin tuli vielä tablå-suunnitelmia 1860-luvun lopulla. Opiskelija Eliel Aspelin kysyi Nervanderilta kaksi vuotta myöhemmin: ”oletko saanut Lallisi valmiiksi, vai mitä olet tehnyt kesän [1868] aikana?”¹¹²⁸

Nervanderin useamman liuskan kokonaisuus suomalaisiksi kiertueteatteriksi sisältää tarkat matkustussuunnitelmat. Logistiikka tuon ajan Suomessa olikin haasteellista ja tuotti erilaisia reittikuvauksia Nervanderin lappusiin.¹¹²⁹ Mukana on palkkataulukko ja Nervanderin laskelmia keskimääräisestä lipputulosta ja ohjelmistosta kolmelle vuodelle.¹¹³⁰ Bergbomin ja Nervanderin homoseksuaali-

1124 Personalialia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV. – Talvikauden 1865–1866 Nervander näyttää olleen Helsingissä.

1125 Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1126 ”20. Nov. 1866 Jag tänker, att ingen så lämplig bana kunde öppna sig för mig, som den att bli den förste banbrytaren för den finska scenen. Sedan jag blifvit magister, och sedan jag med Kullervo och Lalli uppträdt som publik författare, skulle jag gripa verket an. Med en trupp af 3 damer och 5 herrar, 1 sufflör renskrivare och sminkare, 1 theaterdräng, 1 symadam, och kanske en orkester af fem personer – hvartill som lyx skulle tillkomma en liten dansös, summa 17 personer. [–] i Helsingfors, för dess mest bildade och fosterländska publik en serie af 3 à 5 sällskapspektakler, med finsk och svensk repertoire hvarje afton, med tablåer, dans, deklamation, sång o.s.v.” *Finland I*:19/Personalialia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1127 Sihvo (2002:267) otaksui, että Aleksis Kiven teos olisi upottanut Nervanderilta tämän suunnitelman. Päiväkirjojen valossa näyttää siltä, että Nervanderille *Kullervo* olisi ollut vielä ajankohtainen näissä sinänsä kovin epärealistisissa kaavailuissa.

1128 Ht6/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1129 Kolmivuotinen kiertue alkaisi Cygnaeuksen syntymäpäivänä 1. huhtikuuta Helsingissä, kävisi siten Hämeenlinnassa, ehkä Tampereella ja lähtisi vesien vapauduttua kohti Porvoota kiertäen perinteisen reitin Itä-Suomea pohjoiseen ja Oulusta rannikkoa alas Turkuun sekä syksyksi taas Helsinkiin. Seurue pitäisi pitkän jouluvapaan. *Finland I*:21/Personalialia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1130 Nervander laati kolmeksi vuodeksi (1870–72) aikataulun. Ohjelmisto koostuisi noin 10 näytelmästä (Molière, Holberg, Heiberg, Hertz ym.) jostain operetista ja muutamista valmiista soolotanssinumeroista ja 5–10 ryhmälle suunnitellusta tablåsta. Erityistä on ajatus tanssijattaren pysyvistä mukanaolosta.

sesta identiteetistä huolimatta naiset liittyivät elämänsuunnitelmiin ajoittain: kiertuesuunnitelman kohdalla päiväkirjassaan Nervander haaveili avioitumisesta innokkaan ja varakkaan neidon tai jopa näyttelijättären kanssa, jonka omaisuuden tuotoilla teatteriseurueen tappiot katettaisiin. Ajatusleikissä nainen oli siis melko välineellinen olento.¹¹³¹

Joulukuun alussa 1866 Nervander kaavaili huvinäytelmää, joka tapahtuisi Porthanin ajan Turussa. Monimutkaiseksi kehkeydyttyään näytelmä sai nimenkin: *Åboskalden eller Illusionerna. Lust spel i en akt i två tablåer* ja seuraavana päivänä *Borgmästarens Illusioner*.¹¹³² Nervanderin kirjallisten luonnosten joukossa¹¹³³ esiintyy vielä näytelmä *En rötånads-dag* (1867) [*Mätäkuun päivä*]. Sen talonhaltia-aihetta hän on käyttänyt myöhemmässä teoksessaan *Haltia kummittelee* (1899). Voipaalan päiväkirjoissa Nervander jatkoi pohdintojaan ja sitä, miten hänen pienoinäytelmänsä voisivat raivata tilaa Suomen teatterille ja miten hyvää hänelle itselleenkin tekisi esiintyä näytelmien pikkurooleissa, se parantaisi hänen omaa sosiaalista rohkeuttaan ja ulosantiaan. Tämä vähitellen erakoituva teatterinrakastaja muistutti itselleen olleensa mukana hyväntekeväisyyttä edistävissä seuranäytännöissä.

Oletettavasti Karl katsoi *Orleansin neitsyen* Nya Teaternissa 28.12.1866, minkä jälkeen hän olisi lähtenyt aamujunalla Hämeenlinnaan ja iltapäiväksi Voipaalaan. Nervanderin päiväkirjamerkinnässä tuolloin esiintyy maininta ”*kuten Karl sanoo*” [*som Karl säger*], mikä ei ole välttämättä todiste senhetkisestä läsnäolosta, onhan Karlin muistutukset Nervanderin laiskottelusta voitu lausua jo paljon aikaisemminkin.

Päiväkirjoissa seuraa hupaisa kinastelu-pakina, jossa kaksi miestä pohtii, miten Pohjanmaan kiertueella valmistettaisiin jankki-nimistä perinneruokaa. Seuraa nokkelan sanailun kirjaaminen, joka saattaa toistaa jonkin Nervanderin ja Bergbomin, ”Pekan ja Kallen” välisen absurdin riidan, padotut emootiot ja

Sellainen ei myöhemmin kuulunut Suomalaisen Teatterin konseptiin. Tanssijattarelle suunniteltu palkka, 400 ruplaa, oli sama kuin korkein mies- ja naisnäyttelijän palkka. Suunnitelmaan kuului ajatus myös valtionavusta, minkä lisäksi täytyisi pitää rahankeruulistoja Helsingin kadunkulmissa hyvää tarkoitusta varten. *Finland I*: 21/Personalia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1131 ”Till denna tanke hör äfven mitt giftermål med en så lifvad flicka, att hon ville för idéns skull följa mig med kärlek och förmögenhet, hvars ränta blott finga betäcka balansen. – Lönerna skulle blifva små – tyvärr! – kontrakt uppgöras på tre år, och allt genom ömsesidigt aftal noga bestämmas, i seder, affärer och pligter.” *Finland I*:19/Personalia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1132 *Finland I*:35/Personalia Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1133 Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV. *Mätäkuun päivä* valmistettiin heinäkuun alussa 1867 Voipaalassa. Bergbom ei päiväkirjamerkintöjen mukaan ollut tuolloin paikalla.

melodramaattisen purkauksen. (LIITE 1) Sketsimäisessä dialogissa kaksi miestä päättää tehdä jankkia, mutta syntyy kiista, miten sitä syödään ja mitä siihen kuuluu. Yksi valittaa, miten toinen vain on vastahankainen ja aiheuttaa toiselle sydänkohtauksen. Koskaan ei käy selville, oliko maakunnallisella herkulla ehkä ollut tarkoitus tehdä vaikutus pohjalaisiin nuorukaisiin.¹¹³⁴

Loppiaisen jälkeen 1867 Nervanderin päiväkirjassa mainitaan, että ”olemme keskustelleet Oulun vanhoista teatterioloista” ja Westerlundin seurueesta. Moisia keskustelukumppaneita ei ole monta, joten Karl on ollut vielä 8. tammikuuta Voipaalassa. Nervander jatkoi kaksikielisen kiertueatterin suunnitelmiaan, mutta kirjoitti seuraavan versionsa kiertueideasta Voipaalan päiväkirjoihin vasta toukokuun alussa 1867.¹¹³⁵ Mallina olivat ne ”kakstoistikot”, ”tolfvanit” eli tripla-kvartetit, jotka olivat kiertäneet keräämässä rahoja Ylioppilastalolle. Teatteriseurue voisi olla kaksikielinen.¹¹³⁶ Aspelin-Haapkylä tulkitsee Nervanderin suunnitelmat osaksi kertomustaan Suomalaisen Teatterin syntyhistoriasta.¹¹³⁷

Julian ja Kivi-kritiikit

Bergbomin laajin novelli *Julian* ilmestyi *Kuukauslehdessä* helmi-, maalisi- ja toukokuun numeroissa 1867.¹¹³⁸ Nelikymmensivuisen novellin kokonaisuuden on täytyntä olla valmiina jo tammikuussa. Ehkä viimeistely tapahtui vuoden vaihteessa Voipaalassa tai sitten tuo vierailu ja eläytyminen Nervanderin tilanteeseen nimenomaan kirjoittivat nopeasti aiheen ja tekstin liikkeelle. Suomen kielen tarkastus, joka oli B. F. Godenhjelm vastuulla,¹¹³⁹ on sitä vastoin voinut tapahtua kolmessa osassa julkaisutahdin mukaan. Aspelin-Haapkylä tiivistää *Julianin* tapahtumat näin:

Jos ajattelee Juliania, hämäläisen paroonin, vakavaan elämään kykenemätöntä poikaa, joka palatessaan pitkiltä ulkomaanmatkoilta tapaa kotikartanon veljen hallussa ja entisen lemmittynsä veljen vaimona

1134 Teksti on kuin sketsi, jossa ”kaksi homoa keittiössä alkaa pateettisesti riidellä.” Se vahvistaa päätelmää, että Karl oli vuodenvaihteen 1866–67 Voipaalassa ja teatteriturneesta Pohjanmaalle on puhuttu.

1135 Nervanderin päiväkirja *Finland II*: 6.5.1867, Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1136 *Finland II* 6.5.1867, Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1137 EAH kohtelee Nervanderin tätä ja muita suunnitelmia myönteisesti selostaen ja liittää ne väitettävänsä, että ajatus suomenkielisestä teatterista oli ilmassa, ”vaikka Nervanderin suunnitelma on kaksikielinen.” (EAH1:32–34 ja 143–144.)

1138 I osa: *Kkl* 1867:2:44–50; II osa: *Kkl* 1867:3:85–89; III osa: *Kkl* 1867:5:139–145 ja koko novelli: KBK1:231–268.

1139 Godenhjelmin voi päätellä Emelien kirjeestä Karlille 23.7.1868/45:1:8/KBA/KiA/SKS.

ja joka intohimonsa ajamana ensin koettaa vietellä kälynsä ja sitten epätoivoisena aikoo surmata itsensä, mutta sen sijaan tulee syypääksi veljensä tapaturmaiseen kuolemaan, niin täytyy myöntää että hän olisi omansa romanttisen perhedraaman sankariksi. Muutoin Julian on jonkunlainen Renétyypin toisinto; toinen päähenkilö Magdalena, on puhdas, haaveista vapaa luonne ja vasta hänen kuoltuaan Julian eräästä kirjeestä saa tietää, että vainaja kuitenkin oli häntä rakastanut.¹¹⁴⁰

Novelli on varhainen yritys käsitellä suomeksi romantiikan kirjallisuudessa tavallista dagdrivare-hahmoa, joutilasta tyyppiä, elämänsä etsijää, joka 'hukkaa tilaisuutensa', ajelehtii, ei löydä paikkaansa rakkaudessa eikä työssä – ja tuhoutuu. Bergbomin Juliania on verrattu Goethen Wertheriin tai Stendhalin Renéhen.¹¹⁴¹ Se on *Pombalin* jälkeen Bergbomin laajin kaunokirjallinen teksti ja siitä poikkeuksellinen, että se alun perin on kirjoitettu ja julkaistu suomeksi.¹¹⁴² Kirjoittaessaan Karl oli 23-vuotias, mutta koki itsensä jo kaiken nähneeksi, elämään kyllästyneeksi harhailijaksi. Päähenkilössä on helppo nähdä jotain sekä Bergbomin että Nervanderin elämäntilanteesta. Hämäläisen kartanon poika, joka kertomuksessa on ylennetty paroniksi, sukukartano ja pitkä ulkomaanmatka viittaavat ystävään enemmän kuin kotimaassa istuneeseen kirjoittajaan. Juoni on turhan monipolvinen novelliin, siinä on jo pienoisromaanin ainekset.

Bergbomin biografille juonta kiinnostavampia ovat päähenkilön autobiografiset reflektiot. Kuvaukset päähenkilön perhetaustasta voisivat joiltain osin heijastaa senaattorin perheen sisäisiä suhteita. Veljesten kuvaus panee miettimään Bergbomin vanhimpien poikien, Leonardin ja Karlin suhdetta. Novellin Julian kertoo alkuperäisessä, vuoden 1867 versiossa näin:

[– –] äitini kuoli synnytettyänsä minut maailmaan, ja isäni jäi murheelliseksi leskimieheksi kahden pienen pojan kanssa. Niin kuin usein veljeksissä tapahtuu, minä ja vanhempi veljeni Malkus, olimme ihan eri luontoa. Malkus oli punaposkinen, erinomaisen kaunis poika, iloinen ja vilpiton, herkkä suuttumaan mutta pian lepytetty, ylpeä ja uljas,

1140 EAH1:116–117.

1141 Ks. Leino 1909/1983:50 ja V. Laurila 1927:101, joka viittaa EAH1:117.

1142 Samassa kirjeessä Emelie viittaa Karlin seuraavan novellin lähettämisestä Godenhjelmille sekä puhuu *Julianin* ilmestymisestä *Wiborgs Tidningissä* 'öfversatt på svenska'. (EB → KB 23.7.1868/45:1:8/KBA/KiA/SKS.)

itse-määrätty kuningas kaikissa leikissä; minä taas olin arka, hieno, kivulloinen lapsi, joka harvoin näkyi toverien seuroissa; pelkääväinen ja arkaluontoinen kun olin, minä en voinut osoittaa muuta maailman vaatimusten tyydyttämiseksi, kuin salamielistä myöntöväisyyttä. Veljeni oli kaikkien rakastama, isäni jumaloitsema, minua vastaan ihmiset olivat kylmiä, ja isäni kovakin. [– –] Minun tunteeni isääni vastaan olivat vaihtelevaisia; välistä sydämeni tykki palavimmasta rakkaudesta häntä kohtaan, mutta välistä taas, kun isäni pilkalliset muistutukset ja veljeni edut loukkasivat ylpeyttäni, minä havaitsin povessani kiehuvan oikean vihan, joka kasvoi sitä hirmuisemmaksi, kun minun täytyi sitä peittää.

Vanhempi veljeni lähetettiin luonnollisesti kadettikouluun, minun kasvatuksestani ei juuri pidetty suurta huolta. [– –] Vähitellen minä opin elämään kahtamoista elämää, toista jokapäiväisissä oloissani, joissa minua ylenkatsottiin ja joita minä ylenkatsoin, ja toista unelmien maailmassa, jossa kiihoittunut mielikuvitukseni hallitsi itse-valtiaana ja jolle minä pyhitin parahimmat tunteet, ajatukset ja voimat. Tämä runollinen innostus karkoitti sydämestäni entisen tyytymättömyyden, olin entistäni onnellisempi, sillä unelmani olivat kirjavia ja iloisia kuin opium-polttajan huumehduksessa.¹¹⁴³

Julian-novellissa isä on määrännyt kertojan lakitieteen opintoihin, mutta ajatus virkaurasta ”inhotti häntä”. Opinnoissaan Julian antautui taiteille ja runollisuudelle ja kaikille huvituksille aivan kuin 20-vuotias Bergbom.

Kun aina toimitin ainoastaan mitä mieleni teki, minä viimein rupesin oikein pelkäämään kaikkia ankarampia töitä, vaikk’en suinkaan toiselta puolen nautinnut tavallisten tyhjän-toimittajien huoletonta olemusta.

Ääretön kunnian-himo raivosi sydämessäni, vaikka ulkonäöltään olin ylenkatsovinani ihmisiä ja maailmaa. Minä tunsin katkerasti, että vaikea olisi työttä saavuttaa sitä loistavaa tilaa maailmassa, joka oli unelmien perä, mutta en löytänyt sopivaista töitä. – – [sukutalo oli fideikomissi, se tulisi menemään vanhemmalle veljelle, joten] jo syntyni oli siis määrännyt minua köyhyyteen ja vähäpätöisyyteen. [– – tiedossa ei ole virkauraa] Enemmän taipumusta minä tunsin rupeemaan tieteesiin,

1143 *Kkl* 1867:2:45 ja *KBK1*:232–233.

mutta se alinomainen ahkeruus ja tarkkuus, jotka tarvitaan niissä, pelästyttivät minua pois. Taiteissa minulta puuttui tuo käsityön tapainen taito, joka on välttämätöin asia; sitä vastoin oli minulla toivona että vilkas mielikuvitukseni ja sivistynyt makuni runollisuudessa synnyttäisivät tuotteita, jotka tekisivät nimeni mainioksi kirjallisuuden historiassa. [– –] minä lu'in ahkerasti kaikenlaisten maiden kaunokirjallisuutta ja käänsin ruotsiksi paljon, erittäin italialaisia lauluja, harjaantuakseni vaikeissa runous-muodoissa. Olin noin 22 vuoden vanha, kun ensimmäinen kokous runouttani tuli ulos, jolle olin antanut teeskennellyn nimen ”Yön hattaroita”. Muutamat arvostelijat, joille minä olin lainannut rahoja, muutamat vanhat virnakat,¹¹⁴⁴ jotka pitivät mustaa tukkaani ja kalpeata laihuuttani ”varsin viehättävänä”, muutamat nuorukaiset, jotka katsoivat neroa ja runollisuutta ainoastaan löytyvän eriskummaisuudessa, selittivät niin ahkerasti ja niin lujasti minua suureksi runoniekaksi, että minä ensin ja sitten yleisökin uskoi sitä. [– –] Vaikka matkustus ulkomaille oli sieluni rakkahimpia toivoja, minä en kuitenkaan suostunut isäni ehdotukseen siihen.¹¹⁴⁵

Vanhat virnakat eli koketit herrat olivat hänen ulkomuodostaan kiinnostuneita, samoin jotkin häntä ihailevat nuorukaiset. Päähenkilön tilanteessa kaikki näytti turhalta, syyt pettymykseen oli helppo vierittää olosuhteille.

Nulomielisenä [=alakuloisena] minä heittäydyin kaikenlaisiin seuroihin ja hurjiin huvituksiin, joissa kuitenkaan en osannut löytää muuta kuin ikävyyttä. Erittelevä älyni aina pian huomasi ihmisten heikkoudet ja pahuudet, mutta olin liika itsekäs ottaakseni huomioon heidän hyviä puoliansa.¹¹⁴⁶

Kertomuksen juoni on monimutkainen: Julian kohtaa köyhän äidin vaatimatoman tyttären Magdalenan. Myöhemmin tästä tulee Malkus-veljen vaimo ja sukukartanon perillinen. Tragedia kehkeytyy sattumien ja väärinkäsityksen kautta saaden melodramaattisia yllätyskäännteitä, Malkus kuolee samoin Mag-

1144 Wirnakka = Lönnrotin sanakirjassa: ”a[djektiiv]. kokett, flissande, grinolle; w. tyttö./wirnakoita v[erbi], rel. flina, flissa; wirnakoitsija.” – Vanha virnakka tarkoittaa siis kokettia vanhaa herraa.

1145 *KkI* 1867:2:45–46 ja *KBK1*:234–235.

1146 *KkI* 1867:2:46 ja *KBK1*:236.

dalena. Vuosien jälkeen Julianille selviää, että Magdalena olikin rakastanut häntä. Novellin loppu kiittää silmien ohi kuin toimintaelokuva, jonka käänteet tulevat suurina ja täysin yllättävinä. Kirjailijana Bergbom ajatteli ihmiset kuin draaman henkilöinä.

Bergbomin *Kirjoitusten* ilmestyttyä 1908 Eino Leino ja V. A. Koskenniemi kuvasivat Bergbomin kirjailijalaatua ja antoivat tunnustusta lähes samoin sanoin. Leino kirjoitti:

Vilkas, eloisa mielikuviutus, tavallista suurempi sommittelukyky ja keveä pakinoiva esitystapa ovat tämän vaatimattoman kaunokirjallisen tuotannon kannattavia ominaisuuksia, pian silmiinpistävän, älyllisen, kriittisen aineksen ylivalta taas sen erikoisuus suomenkielisessä kirjallisuudessa, [- -] Hän on ensimmäinen *kaupunkilainen*, ensimmäinen todella kriittinen henki suomenkielisessä kirjallisuudessa.¹¹⁴⁷

Myös V. A. Koskenniemen mielestä *Julianissa* olisi ollut kehiteltävissä ainekset psykologiseen romaaniin. Bergbomin teoksia leimasi älyllisyys ja tekotapa oli suorastaan ”laske[moi]van” taiturillinen.

[Julian kuvaa] hiukan luonteettoman mutta lahjakkaan paroninpojan elämänvaiheita ja muistuttaa tekotapansa puolesta Mériméen novelleja. Kiihkeä rakkausmotiivi ajan tapaan antaa tälle kertomukselle eräänlaisen romanttisen hehkun, joka yhdessä draamallisesti paisutetun juonen kanssa, tuntuu jo hiukan vanhentuneelta, mutta todistaa puolestaan B:n intohimoisesta mielenlaadusta. [- -] Toiminta on [- -] niin kiireinen, että yksityiset tapaukset ja käänteet yllättävät lukijan liian valmistamattomina. [- -] Bergbomissa ei ole mitään [- -] luonnonlapsen avosilmäisestä herttaisuudesta, [- -] Bergbom luo raskaasti harkiten; hänessä asuu romanttisen kaunosielun mieltymys väkeviä intohimoja, rakkautta, vihaa, mustasukkaisuutta, jopa julmuuttakin kohtaan, hän asettaa henkilönsä ratkaiseviin ylivoimaisiin elämänkäänteihin, missä ihmiskohtalon tragiikka irvistää vastaan lohduttomana ja paljaana. [- -] Bergbomin tuotannolle – samoin kuin Fredrik Cygnaeuksen runoudelle, jota se niin paljossa muistuttaa – antaa oman viehättyksensä

1147 Leino 1909/1983:48.

romantiikan hienostunut kauneudenkaipuu, tarve nähdä elämä suuresti ja loistavasti.¹¹⁴⁸

Bergbomin työskennellessä *Helsingfors Tidningarissa* 1865 lehti julkaisi Georges Sandin novellin *Jean de la Roche*. Sen mahdollista ruotsintajaa ei ole vaikea arvata. Vihtori Laurila vertaa Bergbomin *Julianin* tekstiä Sandin ”naisellisesti laverteleviin” lauseisiin, mutta löytää sen sarkastiset kohdat ja näkee, että Bergbom romantikkona kykenee myös romantikkojen toiseen tunnusmerkkiin, ironiaan.¹¹⁴⁹ Julianin itsereflektiivinen havainto taiteilijuudesta sopii Bergbomiin:

Minä luulin, niinkuin moni muu meidän aikanamme, runollisuuden riipuvan ulkonaisista oloista, mutta monen katkeran taistelun perästä havaitsin että, jos oma sydämemme on tyhjä, ei kaunehin luonto, ihannimmat taide-teokset, viehättävimmät elämän-kohtalot voi kiihoittaa mieltämme oikeaan, alkuperäiseen runollisuuteen.¹¹⁵⁰

Bergbom jatkoi arvostelijantyötään *Kuukauslehdessä* keväällä 1867. Topeliuksen *Läsning för barn (II boken)* -kokoelmaa Bergbom kommentoi nostamalla Topeliuksen H. C. Andersenin veroiseksi ja yhtä omaperäiseksi lastenkirjailijaksi.¹¹⁵¹ Silti hän huomautti Topeliuksen liian pitkälle menevästä kekseliäisyydestä, josta seurasi kummallisuuksia, kuten ”ole niin kuin sokurikakku lakkahillon kanssa” ja toisaalta kohtia, joissa lapsia kuvattiin niin hurskaina ja taivaallisina että farisealaisuus oli lähellä. Bergbomin toinen arvostelu tammikuun lehdessä käsitteli julkaisua nimeltä *Huvi-juttuja I. vihko*, jota hän moitti ”ruotsalaisen kalenteri-kirjallisuuden” mitättömyydestä.¹¹⁵² *Taideniekköjen yhdistyksen eli Konstnärsgilletin albumi*¹¹⁵³ sai kiitosta Topeliuksen ja Cygnaeuksen runojen sekä suomalaisia maalauksia esittävien valokuviansa takia. Mutta Bergbom moitti avoimesti yhdistyksen omahyväistä ajatusta itsestään koko Suomen taiteen uuden päivän alkajana. Samalla kun saarnattiin taiteen jumalallista alkuperää, halveksittiin sitä suuriarvoista merkitystä, joka taiteella aina kansan elämälle oli.

1148 Koskenniemi 1910:693–694.

1149 Laurila pro gradu 1927:42/kuori 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

1150 *Kkl* 1867:3:88 ja KBK1:251. Tallqvist 1943:193.

1151 *Kkl* 1867:1:21 ja KBK2:287. *Läsning för barn* af Zach. Topelius. *Andra Boken. Visor och Sagor*. Stockholm 1866.

1152 *Kkl* 1867:1:22. Tätä lyhyttä kirjoitusta ei ole otettu KBK2:een.

1153 *Kkl* 1867:3:69 ja KBK2:289. *Album utgifvet af Konstnärsgillet i Helsingfors*. Hfors 1866.

Painavin ja kauaskantoisin Bergbomin draama-arvosteluista oli SKS:n *Näytelmistö IV* -teoksen laaja käsittely huhtikuun 1867 *Kirjallisessa Kuukauslehdessä*. Edellisenä syksynä ilmestyneessä kirjassa oli julkaistu suomennokset Holbergin näytelmistä *Ei ole aikaa (Den Stundeslöse)* ja *Don Ranudo de Colibrados, eli köyhyys ja ylpeys*. Mutta siihen sisältyi ennen muuta Aleksis Kiven näytelmä *Karkurit*, josta toisen näytöksen alku oli *Kuukauslehdessä* helmikuussa 1866.¹¹⁵⁴

Bergbomin kiittävä arvostelu *Karkureista* on monella tavalla mielenkiintoinen: hän ylisti Kiveä siitä, että tämä oli keinoiltaan kehittynyt ja yltänyt puhtaaseen sielunkuvaukseen, jota ei häiritse *Kalevalan* mytologia tai talonpoikaiselämän arkiseikat: ”jokainen uusi teos [Kiveltä] odotetaan sekä uteliaisuudella että toivolla.” Kyseessä oli näytelmä joka ”on täydellisesti sovitettu teaterin vaatimusten mukaan.” Bergbom tarkasteli *Karkureita* sen tekniseltä kannalta ja viittasi sukuvihan ja sen ylittävän rakkauden teemoihin lukuisissa muissakin näytelmissä. Mutta hän esitti varauksiakin: ”Tykon valepukemus esim. liene[e] tuskin todenmukainen; Elman unijuoma taas sopisi myöskin paremmin ranskalaiseen melodraamaan à la Victor Hugo, kuin suomalaiseen tragediaan.” Avioliittosopimuskohtauskaan ei ole suomalaista tapahistoriaa ja on siksi aika turha. Paitsi konnaa, Niiloa, Bergbom kehui kaikkia muita henkilöitä, erityisesti Elman hahmoa, jossa suomalainen tyttö ei enää olekaan vain rakkauden ja alistumisen kautta kuvattu:

Elma sitä vastoin on uhkea, innokas vaimo, jonka rakkaus palaa tulena ja jonka sielussa ei ole vähäisintäkään tilaa lau[h]kealle malttavaisuudelle. Semmoinen mieliluonne voisi kenties näyttää enemmän italialaiselta kuin suomalaiselta, mutta Elman haaveksivainen ikävöitseminen antaa kuitenkin hänen luonteelleen pohjois-ihanteisen vivahduksen.¹¹⁵⁵

Runomitan ja proosan vaihtelua kriitikko ihmetteli, mutta vertasi Aleksis Kiveä draamatikkona jo Björnsoniin ja Otto Ludwigin. Bergbom ei muistanut eurooppalaisesta kirjallisuudesta viimeisen 15 vuoden ajalta ketään, joka olisi ohittanut Kiven omaperäisyydessä. *Nummisuutarit* oli nerollisin tuote. *Karkureissa* ”kieli on paljoo tarkempi, ylevämpi ja oikeampi kuin ’Kullervossa’, vaikk’ei yhtä alkuperäi-

1154 *Kkl* 1867:4:110–113; julkaistu KBK2:290–295 ja Lehtonen 1931:137–141.

1155 *Kkl* 1867:4:113 ja Cajanderin muokkaamana KBK2:294.

nen.”¹¹⁵⁶ Hän huomautti vielä tragedian keskeisestä kysymyksestä, seuraavatko tapahtumat luonteista väistämättä, vai tuodaanko ulkopuolisia sattumia mukaan:

Kivi on muodustanut [sic!] aineensa jalon tragilliseksi ja vaikka (niinkuin useimmiten semmoissa aineissa tapahtuu) sattumuksen osa on muutamissa paikoissa ottanut melkein liika tärkeän sijan, niin päähenkilöiden omat mieliluonteet kuitenkin pääasiassa päättävät toiminnan kehityksen.¹¹⁵⁷

Bergbomin arvostelu havainnollistaa makukäsitysten muutoksen, sillä jo 10 vuoden kuluttua suhtautuminen *Karkureihin* alkoi hänellä itselläänkin muuttua varautuneeksi pysyäkseen vastedes kielteisenä. On ajateltu, että Bergbom ikään kuin ”oli väärässä” *Karkurien* suhteen. ”Sopivuus teatterin vaatimuksille” tarkoitti kuitenkin sitä, että näytelmässä ei ollut liikaa syrjäpolkuja, mikä on totta. Maisemia ja lavastuksia koskevat vaatimukset ovat siinä toteuttamiskelpoisia eikä henkilöiden puheissa ole sellaista, etteivätkö he voisi esiintyä säätyläistön edessä ja olla kuvina säätyläisnuorista uskottavia ja hyväksyttäviä.¹¹⁵⁸ Bergbomin esittämää *Karkureiden* arvostelua on jälkeinpäin pidetty joko ”liian empaattisena” tai muuten vain ”ainutlaatuisen teatterimiehen hairahduksena”. (LAATIKKO 2-VI)

2-vi Karkurit, Kivi-reseptio ja Bergbom

On usein ajateltu, että Aleksis Kivi oli ”kokonaan vieraalla maaperällä” käsitellessään kartanoiden nuorten puolison valintaa ja perintöjä, mutta silloin unohdetaan, miten läheisesti Kivi tunsikin Raalan kartanon ja Adlercreutz-suvun asiat. Eikö juuri kartanon liepeillä metsästelevien ”puoliherrojen” ja aatelisten vesojen maailma ollut Stenvallin pojalle eniten omaa ja ”itse koettua” maailmaa? Sihvo (2002, 120 ja passim.) toteaa, että tunnetulle oletukselle siitä, että laamanni Henrik Adlercreutz oli kraatari Erik Stenvallin biologinen isä, on varsin kattavaa aihetodisteisiin perustuvaa näyttöä, vaikka ”lopullinen varmuus puuttuukin.” Sihvo toteaa, että juuri tällä seikalla selittyisivät parhaiten Stenvallien moninaiset ja läheiset

1156 *KkI* 1867:4:113 ja *KBK* 2:295. Lehtonen 1931:137–141 käyttää alkuperäistä Godenhjelmin tekstiä.

1157 *KkI* 1867:4:112 ja *KBK* 2:293.

1158 Bergbomin omatkin ajatukset *Karkureiden* toimivuudesta näyttämöllä muuttuivat, mutta vasta kun sitä oli esitetty Suomalaisessa Teatterissa 1877.

suhteet Raalaan ja Adlercreutzeihin. Sihvokin käsittelee aatelisteemoja Kiven tuotannossa (2002:125-131).

Hannes Sihvo toisaalla suree, että Kivi lähti vääränlaisen tuotannon pariin, kun Bergbom ”meni ja ylisti Karkurit”. Sihvon mukaan Bergbom oli ”ainutlaatuinen teatterimies”, jonka ”aisti petti tältä kohden.” (2002:202). Lausuma vähentää Kiven arvostelukykyä omien valintojensa tekijänä. Kivelle kirjoittamisessa oli kyse ammatista ja toimeentulosta, joten hänen piti kirjoittaa näytelmiä, jotka voisivat päästä näyttämölle (ruotsiksi tai suomeksi). Sellaisista hän saisi teatterin maksamia tekijänpalkkioita, jotta voisi rahoittaa romaaninsa kirjoittamista.

Karkurit perustuu oman aikansa juonitekniikalle, jonka realismin aikakausi ja ibseniläinen retrospektiivinen draama hylkäsivät osana omaa todellisuustulkintaansa. On ongelmallista pitää *Karkureita* ”sittenkin vain välityönä,” sillä mahdollisesti juuri *Karkureissa* Kivi käsitteli mainittua oman identiteettinsä kipukohtaa, isänsä asemaa aatelissuvun aviottomana lapsena eli biologisen ja sosiaalisen syntyperän ristiriitaa. Näytelmässä paluu ”kotikartanoon” voidaan tulkita fiktion projisoituna sovituksena ja korjauksena siitä yhteiskunnallisesti ”väärästä asemasta”, johon kraatarin pojat olivat syntyneet.

Bergbom puolestaan on huhtikuussa 1867 *Karkureita* arvostellessaan voinut olla aidosti innostunut mahdollisuudesta, että samana syksynä perustettava kiinteä teatteriseurue Uudessa Teatterissa (Nya Teaternissa) voisi sen esittää. Hän saattoi myös odottaa ja toivoa, että häntä kenties pyydetäisiin teatteriin dramaturgiksi, jollainen sen palveluksessa oli jo ollut. Pääkaupungin teatterissa olisi tilausta kotimaiselle säätyläistöstä kertovalle osin runopukuiselle näytelmälle. *Nummisuutarit* ja *Kullervo* eivät siinä määrin tuntuneet toistaiseksi esittämiskelpoisilta. Myös saksalaisen W. Schottin mukaan (sit. Lehtonen 1931:158.) Kivi oli kirjoittanut eurooppalaisittain ”vientikelpoisen” näytelmän.

Bergbomin draamakäsitykseen kuului kuitenkin, että näytelmällä oli hyvä muoto, että päähenkilön toiminta on riittävän aktiivista ja että henkilöt olivat monisyisiä siinä, mitä he ajattelussaan ilmaisivat. Kirjailijan ilmaisun tuli olla runollista ja ajatukset elleivät yleviä, ainakin sellaisia, että niitä kannattaa idealistinen henki. ”Hyvin tehdyn näytelmän” (pièce bien faite) ideaaleilla mitattuna *Karkurit* oli siis täysin relevantti aikansa näytelmä. Vihtori Laurila on yrittänyt sovittaa *Karkurien* myöhemmän reseption ja Bergbomin reseption välistä ristiriitaa viittaamalla ”kiihtyvän toiminnan ihanteeseen”, mutta hänkin päätyy toistamaan kappaleen ”teennäisyyttä.”

Bergbomin omaan draamakäsitykseen kuului jännityksen asteittainen kohottaminen toimintaa kiihdyttämällä. Kun hän *Karkureissa* tapaa tätä ’oikeaa draamallista jännitystä’, niin voisi selittää sen olleen vaikuttimena siihen, että hän ylistää juonensa puolesta niin teennäistä kappaletta kuin *Karkureita* ylen määrin.¹¹⁵⁹

Kukin aika pitää eri asioita teatterissa teennäisinä tai ”aitoina”. Kivi-reseptiossa teoksia on pääsääntöisesti arvotettu syntykontekstistaan irrotettuina. Teatterintutkijalle jokainen esitettävä näytelmä on kuitenkin ”teennäinen”, eli tietyn esityskonvention mukainen. *Karkureissa* esiintyvä valepuvuissa tehty rakkauden koettelu tai lemmityn testaaminen on draamakonventio, joka tosin 1860-luvun teatterissa oli vanhahtavan ohjelmiston keinoja. Aika oli ajamassa Kiven käyttämän juonishabluunan ohitse.

Kihlauksen asema Bergbomin laatimissa Kivi-teksteissä on myös kiintoisa. Luetellessaan Kiven tuotantoa huhtikuun 1867 *Karkureiden* arvostelussa Bergbom ei edes maininnut vastikään ilmestynyttä edellistä näytelmää, *Kihlausta*.¹¹⁶⁰ Aikalaisarvostelut koonnut J. V. Lehtonenkin ihmettelee, että *Kihlausta* ei omalla aikanaan huomioitu. ”Kihlaus, tuo nerokas pikkunäytelmä, joka on ikään kuin *Nummisuutareista* veistellessä singahtanut lastunen, ei välittömästi saanut osakseen minkäänlaista arvostelua.” Lehtonen arvelee syyksi sen ilmestymistä kaksiosaisena vain *Kuukauslehdessä*.¹¹⁶¹

Saattoiko Bergbomin syy unohtukseen olla vain se, että se oli ilmestynyt omassa lehdessä ja oli jo lähtökohtaisesti pienoisnäytelmä. Vai selittykö asia vakuuttavammin säätyargumentilla: viiteryhmänsä taidemaun, sivistyksen ja esteettisen harkintansa perusteella Bergbom vieroi *Kihlauksessa* esiintyvän näkökulman kyynisyyttä tai sosiaalisen maiseman karkeutta. Säätyjen välisen seksuaalikontaktin teema voidaan nähdä mahdollisesti keskeisenä palana Kiven identiteetille: miten naisen, joka on ollut kartanon poikamiesten emännöitsijänä, oli vaikea tulla emännäksi kraatarin mökkiin. Tämä sääty-yhteiskunnassa sinänsä arkisen ilmiön burleski variantti on etsimättä tulkittavissa jälleen Stenvallin näkökulmasta Raalan kartanoon ja Kiven isänäitiin, joka järjestettiin avioon

1159 Laurila 1934:302–303.

1160 *Kkl* 1867:4:111 ja KBK2:289.

1161 Lehtonen1931:165. Tarkiainen (1916 3p) ei pohdi *Kihlauksen* alkuvastaanoton hiljaisuutta.

hulttiolle merimiehelle.¹¹⁶² Nuorena myös *Nummisuutarien* Martta oli palvellut kartanossa. (LAATIKKO 2-VII)

2-vii Bergbom ja Kihlaus

Kihlauksen rakenteellista taituruutta on monen muun muassa ylistänyt Koskenniemi (1934:85). Hän katsoo, että Kivi on ”sen saavuttanut ilman suurempaa näyttämöllistä kokemusta, kuin minkä jotkut pääkaupungissa nähdyt teatteriesitykset ovat voineet tarjota.” Vihtori Laurila taas päätteli, että juuri Bergbomin antama ”opetus” auttoi Kiveä kirjoittamaan eheän ja muodoltaan ”täydellisen” komedian, *Kihlauksen* (Laurila 1934:303av2 ja 305), sillä Kiven lähipiirissä ei ollut ketään muuta, joka olisi tuntenut draaman rakennetta koskevaa kirjallisuutta niin hyvin kuin Bergbom. *Kihlauksessa* odotusten rakentaminen ja niiden lunastaminen yllätyksin, mutta odotetusti, muistuttaa Scriben ja Sardoun komedioiden tekniikkaa. Keskustelut draaman muodosta Bergbomin kanssa ovat olleet mahdollisia ja todennäköisiä juuri kesällä 1865, kun he myös näyttäisivät käyneen yhdessä teatterissa.

Kirjoittaessaan keväällä 1867 *Karkureista* Bergbom ei maininnut *Kihlausta*. Jos Bergbom olisi ollut innoissaan *Kihlauksesta* tuon rakenteen erinomaisuuden takia, eikö hän olisi siitä jossain Kivi-teksteistään maininnut jo ennen sitä ylimalkaista lausuntoa, jonka hän laati vasta vuosien jälkeen katsauksessaan Suomen kirjallisuudesta (1870). *Kihlauksessa*

tavataan muutamia noita totisia, viattomassa ja alkuperäisessä komillisuudessaan omituisia [=erityislaatuista] olentoja hämäläisestä talonpoikais-elämästä, jotka Kiven kautta ovat saaneet kansalais-oikeuden kirjallisuudessamme. [– –] erittäinkin hänen komillisissa kappaleissaan koko galleria viehättäviä kuvia tarjoo Suomalaista talonpoikais-elämää tuntevalle näyttelijälle.” (*Kkl* 1870:2:27–28. ja KBK2:261–271).

Seuranäytelmiä tutkinut Elina Pietilä ihmettelee, miksi Bergbom suomalaisia näytäntöjä valmistessaan ei tarttunut *Kihlaukseen*, vaikka siitä Suomalaisen Teatterin aloitettua tuli sen yksi eniten esitetyistä näytelmistä,

1162 Laamanni Carl Henrik Adlercreutzilla (1772–1832) asui Siuntiossa emännöitsijänä palvelijataustainen nainen, joka synnytti hänelle joukon lapsia. Heidät laillistettiin ritarihuoneeseen 1820-luvulla. Stenvallin isän Erik Stenvallin äiti ei ollut yhtä onnekas, raskaaksi tultuaan hänet määrättiin avioksi merimies Anders Stenvallille, jonka näin piti sovittaa aiempia lastenruokko-rötöksiansä (Sihvo 2002, 46 ja 112–115; Puokka 1979, 50–60). Erik Stenvall (1798–1866) oli mahdollisesti laamanni Adlercreutzin biologinen esikoinen. Se on voinut terävöittää Kiven kokemusta sosiaalisesta vääryydestä ja näkyä hänen kiinnostuksessaan käsitellä näytelmissään maaseudun aatelia.

jonka avulla ”merkittävä osa Suomen kansaa” ensi kerran tutustui Aleksis Kiveen. (Pietilä 2003:119.) Pietilän oikean kysymyksen yksi premisseistä on väärä, eikä hän ole siinä yksin. Ei ole yhtään aikalaislähdettä, jossa kävisi ilmi, että maisteri Bergbom vuonna 1866 olisi halunnut perustaa kiertueteatterin suomenkielistä rahvasta varten; tai että hän olisi halunnut tehdä säädyllisyyden rajoilla liikkuvaa teatteria ja kiertää sillä maaseutukaupungeissa.

Vastausta Pietilän kysymykseen on haettava siitä, että *Kihlaus* oli täysin kelpaamaton kansaa idealisoivan säätyläistön seuranaäytelmäksi. Kuka säätyläisfennomaanien rouvista olisi voinut näyttellä Herrojen Evaa? Sen yhteiskuntakuva ja sukupuoliasetelma vain loukkasi hyvää makua. Pietilä (2003:121) havaitsee, että vastaanotto *Kihlauksen* esityksille Suomalaisessa Teatterissa 1870-luvulla oli myönteinen ja spontaanisti onnistunut, mutta tieto koskee nimenomaan maaseutukaupunkeja ja vain varauksin Helsinkiä. Sitä paitsi Bergbomilla ei vielä ollut piireissään ”suomalaista talonpoikais-elämää tuntevia” näyttelijöitä.

Suomenkielen asiaa ruotsinkielisessä Helsingissä ei voinut ajaa *Kihlauksella*, jossa sitä paitsi viitattiin säätyläisten (kartanon nuorten herrojen) moraalisiin puutuksiin. Fennomanian edistämisen kannalta olisi onnetonta, jos suomenkielinen kirjallisuus jäisi ”rentusteluksi”. Kivi itsekään muutti linjaansa, varmaan luottamuksellisen ystäväpiirin hyvää tarkoitavasta kehotuksesta. Siksi seuraavina näytelminä Kiveltä tulivat ihanteellisuuden varaan rakentuvat *Yö ja päivä*, *Sankarteos*, *Leo ja Liina*, *Canzio* ja *Lea*. Suomenkielisiä säätyläiskelpoisia näytelmiä piti saada säätyläisharrastajien tarpeisiin ja siihen Kivi näytti vastedes tähtäävän.

Bergbom kirjoitti siis ensimmäiset kommenttinsa *Kihlauksesta* vasta *Lean* esityksen jälkeen. *Kuukauslehden* kirjallisuuskatsauksessa 1870 ne olivat diplomaattisen kohteliaat, suorastaan varautuneet, mutta selvänäköiset mitä suomenkieliseen teatteritoimintaan tulee. Hänen mukaansa

Kiven näytelmät ennakoitsevat kaikki suomalaista teatteria; erittäinkin hänen komillisissa kappaleissaan koko galleria viehättäviä kuvia tarjouu Suomalaista talonpoikais-elämää tuntevalle näyttelijälle.¹¹⁶³

1163 Neljä vuotta [1866–69] Suomen kirjallisuuden historiasta. *Kkl* 1870:2:25–29 ja *KBK*2:261–271. Lainattu kohta on *Kkl* 1870:2:27–28.

Myös nuori Eliel Aspelin piti *Kihlausta* keskeneräisenä,¹¹⁶⁴ mutta *Suomalaisen Teatterin historiassaan* hän joutui havaitsemaan sen kiistattoman seikan, että kotimaisista kappaleista *Kihlauksella* oli nopein, suurin ja pysyvin yleisömenestys.¹¹⁶⁵ Bergbom oli kriitikkona avainpaikalla Kiven pragmaattisimmat ammattikirjailijan vuodet 1866–1868. Hän tietenkin kannusti Kiveä kirjoittamaan omien ja aikansa kirjallisen yleisön, eli säätyläistön ihanteiden suuntaan – mitä muuta hän olisi voinut tehdä. On reseptiohistorian asia todeta, miten Kiven tuotannon ihanteellista osaa kulloinkin on arvostettu.

Erottajalla Nya Teaternissa keväällä 1867 nähtiin Molièren *Luulosairas* tammikuussa, *Saituri* helmikuussa, *Sievistelevät hupsut* maaliskuussa ja *Tartuffe* huhtikuussa. Teatterinjohtaja Wilhelm Åhman näytteli itse pääroolit. Ahkera Oskar Gröneqvist epäilemättä opiskeli Åhmanilta Molière-rooleja toivoen pääsevänsä esittämään niitä joskus. Walter Ahlström, josta Bergbom oli keväällä 1865 ollut kiinnostunut, näytteli tammikuussa 1867 Romeota. Shakespearen muista näytelmistä esitettiin tällä kertaa vain *Kuningas Lear*. Beaumarchais'n kaksi juonellisesti toisiaan seuraavaa komediaa, *Barberaren i Sevilla* ja *Figaros bröllop*, näyteltiin peräkkäin. Mauritz Pousette näytteli molemmissa kreivi Almavivaa ja Charlotte Raa Rosinaa, tulevaa kreivitärtä. Figarona oli Albert Åhman, teatterinjohtajan veli, joka tuli viipymään Suomessa monta vuotta veljensä jälkeen. Kotimaisia uutuuksia oli tänä vuonna yksi, Carl Robert Mannerheimin komedia *Ett original*.

Keväällä 1867 paaston aikaan Helsingissä vieraili Suuren kiviteatterin (Bolshoj kamennyj teatrin) baletin jäseniä. Edellisessä marraskuussa 1866 oli puolestaan moskovalainen tanssiryhmä esiintynyt viisi päivää Helsingissä. Mutta miten suurta innostusta nämä herättivät Bergbomissa ja fennomaaneissa? Kesällä 1864 Nervander oli ilmoittanut muuttuneensa balettomaaniksi.¹¹⁶⁶ Alkuvuodesta 1866 Karl oli todennäköisesti Pietarissa istunut baleteissa siinä missä oopperoissakin. Näillä suosituilla balettivierailuilla on ollut varmasti oma vaikutuksensa siihen,

1164 ”De hederlige skomakarne hafva fått sin förtjenta heder; men äfven skräddarne äro värde att få rum på de tiljor 'som betyda verlden'. I enaktslustspelet 'Kihlaus' är turen för skräddarne, Apeli och Enokki, att uppträda med den synnerliga känsla av eget värde, som ifrågavarande sysla skänker sina idkare. Obehagligt nog hafva de kommit i händerna på en genomdrifven Eva, som icke det bittersta begriper eller ärar dem. I detta lilla stycke är teckningen än raskare än i 'Nummisuutarit'. 'Kihlaus' påminner om någon skizz, hvare en artist med några spridda, djerfva drag fästet en plötslig, genialisk tanke, lemnande den i samma stund åt sitt öde.” EA, *Mbl* 10.12.1872. Suomeksi *Kkl* 1872:10–11: 227–239 sekä Lehtonen1931:165.

1165 EAH2:39.

1166 O. Florell → KB 26.7.1864/50:137/KBA/KiA/SKS.

että kenraalikuvernööri Adlerberg alkoi hankkia Helsinkiin pysyvää tukikohtaa venäläiselle teatterille ja oopperalle.¹¹⁶⁷

Teatterikoulu oli aloittanut syksyllä 1866 ja toimi ensimmäisen vuoden Wilhelm Åhmanin johdolla.¹¹⁶⁸ Oskar Gröneqvist ilmoittautui sinne oppilaaksi siten, että hän samalla opetti suomen kieltä kaksi tuntia viikossa.¹¹⁶⁹ Oskarin taloudellinen ahdinko jatkui, sillä hän sai kaudella 1866–67 tuskin riittävästi tuloja teatterikoulusta. On lisäksi säilynyt tieto, että samalla, kun Gröneqvist oli alkanut opiskella englantia tähtäimessä Shakespearen suomentaminen, hän ajatteli yhtenä mahdollisuutenaan myös opettajan uraa ja oli päättänyt pyrkiä Normaalilyseoon auskultoimaan.¹¹⁷⁰ Keväällä 1867 Teatterikoulun näytteissä piti myös olla suomenkielisiä osuuksia, mutta ne peruuntuivat sairaustapauksen takia.¹¹⁷¹ Ruotsinkielisiä näytteitä oli parina iltana, jolloin Oskar Gröneqvist ja Viktor Salin olivat esiintyjien joukossa. Gröneqvist esitti myös ranskalaista kieltenopettajaa Topeliuksen proverbissä *Ingen ros utan törne*.¹¹⁷² Ylioppilas Anton Almberg, tuleva Antti Jalava on tehnyt oppilasnäytännöstä 13.5.1867 päiväkirjaansa merkinnän.¹¹⁷³

Karlista tulee Kaarlo kesällä 1867

Kesäkuun 11.–12. [1867] päivänä ajettiin vielä hevosella (Näsijärven ym.) jäitä. Kesäkuun 17. päivänä tuskin näki ainoaa lehteä puussa. Pellot olivat kylvämättä tai tulvien tuhoamina. Pohjanmaalla kukkivat tuomi ja pihlaja vasta heinäkuun keskipaikkeilla. Ensimmäistä syysballaa, joka sattui elokuun 10. päivänä, seurasi syyskuun 3.–5. päivinä uusia, ankarampia halloja,

1167 Venäläisen teatterin hallinnollinen perustaminen ja aloitus ks. Byckling 2009: 27–36.

1168 Kun katsoo Wilhelm Åhmanin omia päärooleja ja ohjelmiston harjoittamisen kiireitä, voi uskoa syytöksen, että häneltä ei paljon liennyt aikaa eikä intressiä suomenmaalaisille teatterikoululaisille. W. Åhman saattoi henkisesti kylläkin olla siihen sitoutunut, sillä hän oli avustanut ylioppilaita näytäntöjen harjoittamisessa jo talvella 1857–1858, kun rahan keruu teatterikoulua varten aloitettiin.

1169 Hirn Y 1949:279.

1170 Auskultoinnista ks. O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 31.8.1867/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV. Hän ilmeisesti teki töitä vuokraemäntänsä leskirouva Natalia Ståhlhandsken laskuun, tämä on yrittänyt kahvilan pitämistä ja Gröneqvist on ollut tämän lapsille isäpuolena huolehtien mm. kesänvietosta.

1171 Diverse anteckningar och lösa lappar/Oskar Toppelius' samling/454.5.3/HLA/SLSA/ms/KK.

1172 Von Frenckell 1972:68.

1173 *Anteckningar rörande...* interfolioitu kappale/vasten s 35/Coll. 255. XIX/ms/KK. Myös Anton Almbergin almanakassa on merkintä: 13.5.1867 kohdalla: "Var jag på spektaklet der teateskolans elever (frk. Magito, Laurent, Handolin & Lundgren samt hrr Gröneqvist, Fridstedt & Salin) första gången uppträdde i Bruden och Rum att hyra! Samt dekl. af grefvinnan Spastaras död – En smädeskrift." (kotelo 2/AAJA/KiA/SKS).

ja ne tuhosivat suurimman osan toukoviljoista sekä ison osan rukiista, joka oli vielä korjaamatta. Hätäleipää leivottiin poronjäkälästä ja vehkasta tai kahdesta osasta heiniä ja yhdestä osasta rukiita. Mutta monet tunsivat mielessään uskonnollisia epäilyksiä tuollaisia yrityksiä kohtaan, että näet siten pyrittiin lievittämään Jumalan rangaistustuomiota. Marraskuussa alkoi kerjäläisiä pohjoisesta päin sadoittain virrata Helsinkiin, missä olivat hukuttaa tulvaansa kaikki sairaalat. Ryhdyttiin panemaan toimeen keräyksiä hädänalaisten hyväksi, myös yksityisten taholta.¹¹⁷⁴

Näin kuvasi Paul Nyberg huonon vuoden kulkua Topelius-elämäkerrassaan. Helsingin eteläsatamasta lähtivät jäät vasta toukokuun 28. 1867.¹¹⁷⁵

Keväällä 1867 oli päätetty, että Helsinkiin perustettaisiin ”stående teater,” pysyvä teatteri. Sen piti jatkaa siitä, mitä jo vuosina 1861–63 oli tehty. Teatteria ei vuokrattaisi valmiille seurueelle, vaan näyttelijäkiinnitykset tehtäisiin suoraan Helsingissä. Teatteritalon osakeyhtiöstä irralleen perustettiin teatterin toimintaa pyörittämään Garantiförening, Takausyhdistys, jonka direktion, johon (kunta) käytännössä toimi teatterin toimivana johtona kokoontuen vähintään pari kertaa kuussa, toisinaan viikoittain. Syksyä 1867 varten kaikki näyttelijät siis tekisivät sopimuksensa suoraan Takausyhdistyksen johtokunnan kanssa, jossa toimitusjohtajana oli kaupungin teatteriharrastuksen kokenut tukipilari, konsuli Nikolai Kiseleff.¹¹⁷⁶ Näin myös toivottiin Wilhelm Åhmania ja Mauritz Pousettea pysyvästi Helsinkiin, mutta Pousetten pariskunta siirtyi mieluummin Tukholmaan. Bergbom seurasi kiinnityksiä uteliaana, saattaisihan näin alkaa myös teatterin kotimaistaminen, ja kun helsinkiläiset saivat lisää sananavaltaa sen kokoonpanoon voisi paremmin vaikuttaa.

Kauden päätteeksi 1.6.1867 järjestettiin iltama (Dramatisk-Musikalisk Soaré). Sen järjestäjä oli nimellisesti Walter Ahlström, joka ei ollut aikeissa jäädä Helsinkiin seuraavaksi vuodeksi.¹¹⁷⁷ Ohjelmassa oli kohtaus Runebergin vielä esittämättömästä näytelmästä *Kungarna på Salamis*. Parin muun kappaleen

1174 Nyberg 1950:2: 446–447.

1175 Klinge 1978ii:198.

1176 Viiden hallituksen jäsenen valinta annettiin elektoreille, valitsijamiehille, joita olivat N. Kiseleff, Z Topelius, F. Cygnaeus, R von Trapp, J. Estlander, G. Estlander, R. Montgomery, E. Lindner ja A. Törnqvist. (HD 17.5.1867). Vastaava takausyhdistyksen pohjaava hallintomalli luotiin alkuvaiheessa myös Suomalaiselle Teatterille.

1177 Ahlström joutui maksamaan vuokraa 300 mk tästä illasta. 26.maj 1867, §1/Nya Teaterns Ab pk 1867–76/SvTA/HLA/SLS.

jälkeen uusittiin kohtaus Karl Bergbomin *Pombal och jesuiterna* -näytelmästä. Kantaesityksestä oli kulunut tasan kaksi vuotta. Walter Ahlström ilmeisesti esitti jonkin Lafoensin kohtauksista Theresian (Charlotte Raan) kanssa. Oliko kyse Ahlströmin puolelta eleestä Bergbomin suuntaan tilanteessa, jossa tiet olivat erkaantumassa? Vai keräsikö Ahlström rahoja omien velkojensa maksamiseen, mikä on yksinkertainen oletus.¹¹⁷⁸ Pieni kohteliaisuus Helsingin mahdollisesti nousevalle draamatikolle ja tulevaisuuden teatterimiehelle ei tietenkään ollut pahasta. Kesäkuun 2. 1867 Åhman & Pousetten seurue matkusti Turkuun ja näytteli sen ajanmukaisessa teatteritalossa vielä kuukauden.¹¹⁷⁹

Toukokuun loppupuolella 1867 aloitettiin jännittävät kiinnitysneuvottelut. Niistä ja pysyvän teatterin uudelleen aloittamisesta on Nikolai Kiseleff kirjoittanut laajan muistion.¹¹⁸⁰ Neuvotteluihin kuului selviä vedätyksiä ja jälkilypsyjä sekä muita tavanomaisia piirteitä.¹¹⁸¹ Eräässä vaiheessa Raan pariskunta kohotti yhteenlaskettua palkkavaatimustaan, jolloin heräsi ajatus, että puuttuva palkanlisä saataisiin siitä, että rouva Raan ottaisi vastatakseen opettamisesta Teatterikoulussa.

Bergbom urkki kiinnostuneena tietoja, eikä kesäkuun alkupuolella muita kiinnityksiä vielä tiedetty, kuin, että kotimainen Viktor Salin oli kiinnitetty huolimatta tämän ilmeisestä ”uppiniskaisuudesta” tai boheemisuudesta, puolestapuhujanaan ”täkäläinen hullujen suojelija, Cygnaeus”.¹¹⁸² Maisteri Bergbomin kirjoittaman *Pombal*-draaman esille nostaminen kevään iltamissa saattoi olla osa taktiikkaa, jota myös Fredrik Cygnaeus on voinut olla ajamassa. Maisteri Karl Bergbom olisi ollut oiva henkilö syksyllä aloittavan teatterin Takausyhdistyksen johtoryhmään

1178 Bergbom kertoi Nervanderille 19.7.1867 (47:9:19/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV), miten jotkin Ahlströmin raha-asiat Florellin kanssa olivat epäonnistuneet: Florell ei ole saanut Ahlströmiltä rahoja, sillä tämä ei ollut kirjannut ao. kirjettä.

1179 *Anteckningar rörande...* interfolioitu kappale/vasten s 45/255. XIX/ms/KK.

1180 Kuvaus perustuu tekstiin: ”Anteckningar gjorda af N. Kiseleff öfver stiftandet af den permanenta Svenska scenen i Helsingfors.” (18 maj 1867 – 10 okt 1867) N. Kiseleffs samling/SvTA. Kopioituna: Emilie Degerholm (SLSA 127) ja B. Karlsson/SvTA/HLA/SLS. Siihen viitataan jatkossa merkinnällä NK-muistio.

1181 Johtokuntaan kuuluivat R. von Trapp, F. Cygnaeus, K. Collan, C.G. Estlander ja N Kiseleff. Kiinnitysneuvottelut aloitettiin Åhmanista, jolle tarjottiin pysyvän seurueen ohjaamisesta (regissörskapet) vuosipalkkana 6000 mk, minkä lisäksi hän saisi sivutoimisesti opettaa teatterikoulussa, mistä hänen oli toivoa saada 4000 mk. Alle 10000 mk vuosipalkan Åhman ei Suomeen halunnut jäädä.

1182 ”Om theatern har jag ej hört någonting. Cygnaeus synes ej till, jag vet ej hvar han håller hus. Endast [en] sugett har jag reda på är engagerad och denne är V. Salin. Du minnes möjligen den der dumma örfilen som O. Toppelius gaf Salin. Den har åstadkommit en sådan brytning dem emellan att Toppelius och Estlander förklarar att Salin måste skiljas från teaterskolan. Salin var olycklig, men Cygnaeus, som verkligan här är de dårars förmyndare, antog sig honom, och dref igenom att han kan bli engagerad vid stående truppen, oakadt Estlanders protester.” (KB→ChRaa s.d. kesäkuussa 1867/47:12:1/KBA/KiA/SKS.)

nimenomaan kirjalliseksi asiantuntijaksi (scenisk litteratör), nykynimikkeellä dramaturgiksi.

Ajatus työurasta Helsingin Uuden Teatterin litteratöörinä, on voinut tuolloin herätä Bergbomille yhtenä uutena mahdollisuutena. Kilpailijoita tehtävään olisivat F. Berndtson ja O. Toppelius, jotka olivat molemmat tohtoreita, joten lisäopinnot hyödyttäisivät häntäkin. Kesän 1867 kirjeistä käy ilmi, että Bergbom on viimeistään kevään aikana päättänyt kirjoittaa lisensiaatin väitöskirjan, joka laadittiin promootiossa saatavaa tohtorin arvoa varten. Työ mainitaan kesäkuussa kirjeessä Raan pariskunnalle 1867 ikään kuin tunnettuna asiana.¹¹⁸³ Idea Bergbomista teatterin ”litteratöörinä” on ollut tiedossa ainakin Stenvallilla ja Gröneqvistillä, mikä näkyy syksyn 1867 kirjeissä.¹¹⁸⁴

Bergbomin kirjastolainauksen luetteloissa oli ollut useita estetiikan kirjoja jo edellisenä syksynä: Saksan kulttuurihistoriaa, koottuja teoksia sekä lisää myös muuta kuin saksalaista kirjallisuutta. Osa oli lainoja Stenvallille, ja ainakin J. L. Almqvistia ja Dickensia toimitettiin Siuntioon. Kirjaliikennettä oli säännöllisesti, kuten Karlin Augusta-sisaren kertomus paljastaa:

Kivellä oli nöyrä kunnioitus kaikkea tiedettä ja tietoa kotaan. Hän pelkäsi meitä tyttöjä kanssa (Emilie ja Augusta Bergbom). Hän ei tahtonut tulla senaattorin perheeseen, ei vaikka mitä. Hän kävi vain Kaarlon huoneessa. Siellä istui, siellä puheli, eikä tullut muiden seuraan mielellään. Hän oli niin arka. Kirjojen kautta Kaarlo B. ja Kivi tulivat enimmäkseen tekemisiin keskenänsä. Kaarlon tehtävänä oli hankkia niitä kirjoja, mitä Kivi tahtoi maalle. Kivi lähetti aina jonkun noutamaan Kaarloilta tai Kaarlon piti viedä kirjapaketti jollekin maalaiselle joka oli torilla ja jolle Kivi oli puhunut asiasta.¹¹⁸⁵

Tammikuussa Bergbom luki jo italialaisen kirjallisuuden historiaa, mm. Dantea ja helmikuussa Hebbelin näytelmiä ja Hettnerin teoksen *Das moderne Drama*, jolla

1183 KB → H.C.Raa s.d. kesäkuussa 1867/47:12:1/KBA/KiA/SKS.

1184 O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 31.8.1867/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV ja A. Kivi→KB 25.9.1867/Kirje 38/AK Kirjeet 2012.

1185 Sihvo 2002:201–202 viittaa Tarkiaisen muistiinpanoihin (laatikko 7/AKSA/KiA/SKS). Sihvo on loukkaantunut säätyläisrouva Augusta af Heurlinin kertomuksesta, jossa viitataan Kiven sosiaaliseen arkuuteen. Ei ole Kiveä vähättelevää kertoa, että tämä noudatti aikanaan säätynsä mukaista käytöstä, jossa alempisäätyinen ei tehnyt itseään tykö. Senaattori Bergbomin talossa käyttäydettiin eri lailla kuin kaupungilla tai markkinoilla. Sihvon tulkintoihin tarvittaisiin hieman enemmän säätyensensitiivisyyttä.

oli suuri merkitys hänen väitöskirjatyössään. Syyskuun lopulla 1867 Bergbom palautti kirjastoon kesälukemistonsa runsaat lainat: Auerbach, Delavigne, Byron, Goethes Werke, Sismondi, Gervinus.

Kesän 1867 Bergbom siis jo käytti väitöskirjatyöhön ja jäi Helsinkiin Unioninkadun tilavaan kotiin, jossa oli väljä etelään antava piha. Kesäkuun 1867 saapuneista kirjeistä yllättävin oli se, jossa Herman Varvikko Saarijärveltä lähetti 18.6.1867 päivätyn kutsun omiin häihinsä. Pojat olivat nimittäin luvanneet kutsua toisensa ja Herman Varvikko ehti ensin:

Parahin Herra Maisteri! Entisten meidän välillämme sovittujen liittojen mukaan rohkenen nyt Teitä pyytää tulemaan tänne Saarijärven Saloille. Te ehkä muistatte hyvinkin meidän keskinäiset lupauksemme että olla läsnä toistemme häissä! Nyt ovat täällä asiat muodostuneet ja valmistuneet sille kannalle. Päivä määrää ei vielä ole, vaan tulee tapahtumaan kumminni loppu-puolella ensi tulevaa Heinä_kuuta. Siis nyt nöyrin pyyntöni olisi, että jos suinkin teidän sopii, tulisitte täällä häissä käymään? Terveysten laita on ollut sangen hyvin me kaikki koko perhe olemme olleet terweet. Nöyryydessä, sekä ett'ette suinkaan pahaksi ottaisi tätä liian rohkeata pyyntöäni, sulkeudun Teidän suosioonne.
Herman Warvikko.¹¹⁸⁶

Bergbom ei tätä matkaa kuitenkaan tehnyt, vähät varat yhtäältä syynä, ajan ja kiinnostuksen puute toisaalta.

Kesän 1867 kirjeissä Raan pariskunnalle Karl Bergbom ensi kerran signeerasi kirjeensä nimellä ”Kaarlo”, millä nimellä myös Raat puhuttelivat häntä. Signatuurina ”Kaarlo” esiintyi siis leikillisesti korostamassa suomenmaalaisuutta suhteessa Raan pariskuntaan, jotka tulevan kiinnityksensäkin takia orientoituvat Suomeen. Nimi säilyy muodossa Karl hänen kirjoittaessaan ruotsiksi, kuten esimerkiksi Emelielle.

Ensimmäinen ”Kaarlon” kirje on kirjoitettu Lottenille kesäkuun alkupuolella¹¹⁸⁷ tilanteessa, jossa Takausyhdistyksen johtokunta oli jo tehnyt pääosan vuoden 1867–68 sopimuksista. Frithiof Raan kirjeessä Karlille¹¹⁸⁸ ylistetään heidän

1186 Herman Varvikko → KB 18.6.1867/50:344/KBA/KiA/SKS.

1187 KB → H. Ch. Raa kesäkuu 1867/47:12:1/KBA/KiA/SKS. Kaarlon kirjeet toimitettu Aspelin-Haapkylälle 1906, Kristian Winterhjelmmin lähetekirje on kokoelmassa 105/106 EAHA/KiA/SKS.

1188 Fr. Raa → KB s.d. [n 8.-10. 7.1867]/50:30:2/KBA/KiA/SKS.

ystävyyttään ja kerrotaan Turussa tehdystä visiitistä R. W. Ekmanin ateljeehen, jossa tällä oli työn alla Lemminkäis-aiheisia maalauksia, joissa matka ”jonkun häihin” on täynnä luonnonvoimien tuomia vastuksia. Frithiof oli kehunut komposition yksinkertaisuutta, mutta Ekman oli vastannut jotenkin masentuneena, ettei ”mytologia oikein kelpaa”, tarkoittaen ilmeisesti ostajia.

Karl lupasi tavata Raat Göteborgissa kesänäytäntöjen aikana. Bergbom on siis suunnitellut matkaa Ruotsin suuntaan kesällä 1867, mutta matka ei ole toteutunut. Kirjeessä oli myös rahaa, niin että Frithiofin ”ei tarvitsekaan kuvailla valtavaa köyhyyttään ja moittia Pousetten saituutta.” Keskinäisen pitämisen merkiksi Frithiof Raat odotti Karl Bergbomilta seuraavana vuonna ”vähän enemmän toimintaa” hänenkin hyväkseen – vaikka ymmärsi, että Karl ”pitää Lottesta vielä enemmän kuin hänestä”.¹¹⁸⁹ Viittaako toivomus Karlin aktiivisuudesta siihen, että hekin elättivät toiveita Bergbomin nimeämisestä teatterin johtoryhmään?

Charlotte kirjoitti Karlille lämpimiä tervehdyksiä sisältävän kirjeen¹¹⁹⁰ heinäkuun 8.–10. päivän aikoihin 1867, sillä siinä kuvattiin vaikutelmat Åhmanin seurueen matkasta Göteborgiin. Charlotte ilmaisi, ettei kaivannutkaan Tukholman kevyttä ilmapiiriä. Hän haluaisi opiskella lisää ja oppia ”havaitsemaan virheensä,” ja sitä työtä hän haluaisi tehdä Kaarlon kanssa.¹¹⁹¹ Lotten siis ilmaisi luottavansa ammatillisesti Kaarlon arvostelukykyyn. Hän sanoo myös, miten Frithiof rakasti Kaarloa ”melkein yhtä paljon kuin hän itse”. Helsinkiä varten Charlotta valmisti syksyn roolejaan eli luki ja tutki sekä *Regina von Emmeritzin* nimiroolia että *Daniel Hjortin* Katria. Pariin kertaan myös vilahti idea kesän viettämisestä jossain maalaispaikassa, jossa Kaarlo olisi heidän luonaan. Tämä toive oli lähellä toteutumista jo seuraavana kesänä Arabia-Kumpulassa, mutta silloin Kaarlo pakeni Järvi-Suomeen.

Nervander kirjoitti Bergbomille jotain hyvin järkyttävää nälänhädästä: kerjäläisistä Voipaalan kartanon portailla tai liukuhihnalla tapahtuvista hautauksista kirkkomaalla. Karl sanoo kirjeen alun olleen ”ängslig.”¹¹⁹² Väitöskirjatyö oli siis

1189 Fr. Raat → KB s.d. [n 8.–10. 7.1867]/50:30:2/KBA/KiA/SKS.

1190 H. C. Raat → KB [n 8.–10. 7.1867]/50:30:2/KBA/KiA/SKS.

1191 ”Resan från Åbo gick lyckligt. Jag var hjertligt glad att få återse min syster, men i Sthlm ville jag ej vara; dess luft, dess glada, lätta nöjen äro ej för mig; jag skulle qväfvas, der alla andra skämta och leka, och – Gud bevare mig från Kgl Theatern, åtminstone ännu – jag skulle spela en slät figur, bland den granna skaran. Kanske kommer der en gång en rensning – få se då! Jag längtar ej dit; jag är nöjd med mitt Helsingfors sålänge, men studera vill jag, arbeta flitigt; du skall hjälpa mig, Kaarlo! ty jag kan ej se mina fel, så bra som du kan det som åskådare; på ditt omdöme litar jag lugnt.” (H. C. Raat → KB [n 8.–10. 7.1867]/50:30:2/KBA/KiA/SKS.)

1192 Sääksmäellä ja Hämeessä oli lavantautia ja koleraa, joita ei Helsingissä esiintynyt. Nervander oli

jo käynnissä, vaikka vastauksessa Nervanderille 19.7.1867 paljastui myös henkisesti köyhää joutenoloa: Karl on käynyt musiikkisoarresta toiseen, pelannut keilaa ja juonut limonadia (limonad gazeuse).¹¹⁹³ Otto Florell Ruotsinpyhtäällä teki sävellystöitä ja opiskeli pedagogiikkaa. W. Eneberg ja J. Calamnius olivat Kirkkonummella Danskarbyssä, mihin Bergbom oli aikeissa lähteä käymään.¹¹⁹⁴

Seuraava Karlin säilynyt kirje Raan pariskunnalle lähti luultavasti heinäkuun lopulla 1867.¹¹⁹⁵ Se lienee osoitettu Göteborgiin, mutta siitä puuttuu ensimmäinen arkki, joka on voinut sisältää tietoa myös syistä, miksi Kaarlo vastoin lupaustaan ei tullutkaan Göteborgiin. Päällimäisenä syynä saattoi olla rahapula, sillä eihän Bergbomilla ollut tuloja: hän asui isänsä talossa ja teki kirjallisia töitä. Näiltä vuosilta hänelle kertyi henkilökohtaisiakin velkoja.¹¹⁹⁶ Toisen kirjearkin alkupuolella kuvataan ruotsalais-norjalaista laivastovierailua: ruotsalaiset upseerit käyttäytyvät paremmin, mutta norjalaiset matruusit taas olivat reippaampia ja komeampia.¹¹⁹⁷ Laivastovierailun iltajuhlilla Cygnaeuksen juhlapuhe oli runollisen pateettinen ja käsitteli tulenarkaa teemaa, ”oliko Suomella kiittolisuudenvelkaa Ruotsille”. Puhuja kuvasi värikkäästi, miten suomalaiset olivat kautta vuosikatojen vuodattaneet vertaan Ruotsin turvaksi.¹¹⁹⁸

Kaarlo tiedotti Raan pariskunnalle, että Takaushdistyksen kokous heinäkuussa 1867 oli vahvistanut siihenastiset teatteriseurueen kiinnitykset.¹¹⁹⁹ Karlin

kirjoittanut 9.7.1867 päiväkirjaansa vaikuttavan kuvauksen siitä, miten papit Sääksmäen hautausmaalla siunasivat portille tuotuja vainajia kuin liukuhihnalla. Nervander saattoi kirjeessään kertoa Kaarlolle samanlaisen tapauksen, josta hän teki päiväkirjamerkinnän 13.7.1867: ”Jag såg en tiggargosse af omkring 14 år, blek, dålig sittande på kökstrappan och ätande sin måltid, hvarefter han hopknäpte sina magra händer öfver det till sista smulan tömda fatet och bad andäktigt en bön. Det var en rörande syn, vacker och minnesvärd.” (*Finland II/Ht1/ENA/SMMYA/MVA/MV.*)

1193 ”Nu något om våra vänner. Heurlin är snäll och nätt och beskedlig går flitigt och badar, men har tråkigt. Jag tycker rätt mycket om honom, han är endast så gräsligt grannlaga och tillbakadragen att man har svårt att blifva bekant med honom.” (KB→E. Nervander 19.7.1867/47:9:19/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

1194 KB → E. Nervander 19.7.1867/47:9:19/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1195 KB → Frithiof ja Charlotte Raa 30.7.1867/47:12:2/KBA/KiA/SKS.

1196 Bergbomien taloudellista asemaa on käsitelty Tarvas 1917, joka mainitsee myös jo ennen isän kuolemaa syntyneistä Kaarlون henkilökohtaisista ”opiskeluaikaisista” veloista.

1197 HD 15.7.1867. HD kertoi Kronstadtia kohti menevästä laivastovierailusta 17.7.1867, se oli odotettavissa Helsinkiin lauantaina 20.7.1867 ja viipyisi 3–4 päivää, ennen kuin jatkaisi Viipuriin ja Kronstadtin, minne sen piti saapua 26.7.1867.

1198 Nervanderin *Cygnaeus-elämäkerran* mukaan puhe meriupseereille olisi pidetty vasta 27.7.1867. Nervander 1907/(1891):362.

1199 KB → Frithiof ja Charlotte Raa 30.7.1867/47:12:2/KBA/KiA/SKS. Oppilaskoulun nimet ovat tässä kiinnostavia: *hr Salin = Viktor Salin, kiinn. 1867–77/hr Fristedt = Ludvig Fristedt 1866–70/frk Handolin = Augusta Handolin 1867–69/frk Lundgren = Ida Lundgren 1867–68/& frk Magito [som spelat på Arkadia = Hilda*

huoli jo tuossa kirjeessä oli tuleva ohjelmisto ja Lottenin eli Charlotten jaksaminen siinä. Itse asiassa kirje on täynnä epäluuloa ja epäilyä seurueenkin kyvyistä: suuriin näytelmiin henkilökunta yksilöinä ei riittäisi, hyvin komedioihin taas ei sen yhteispeli. Pikkutavaraa pystyvät muutkin esittämään, mutta herrasväki Raa saisi yksinään kannatella suurinta osaa vaativammasta ohjelmistosta.¹²⁰⁰ Cygnaeus oli jälleen sanonut hyvän sanansa rouva Raan puolesta, minkä Kaarlo halusi kertoa:

På tal om theater kommer jag ihåg ett bon mot af Cygnaeus. Jag frågade hvad han tyckte om den blifvande truppen. Han svarade truppen är medelmåttig men den eger tvenne stora obestridliga förtjenster – en positiv och negativ. Jag frågade _ hvilka? Ja, mente gubben, den positiva är att fru Raa finnes der, den negativa åter att fru Pousette icke finnes der.¹²⁰¹

Vastaukset Raan pariskunnalta viipyivät, mutta nyt Frithiof ja Charlotte myötäelivät Suomen edessä olevaa nälkävuotta.¹²⁰² Göteborgissa on kirjoitettu 12.8.1867 Charlotten kirje,¹²⁰³ jossa tämä puhui Suomen asiaa ja tunki piston sydämessään, kun hänkin on ollut ottamassa ”leipää suomalaisten suusta”.¹²⁰⁴ Charlotte Raahon liitetty ”halu uhrautua Suomelle” sai alkunsa näistä myötätunnon osoituksista nälkävuosina, vaikka asia sittemmin on idealisoitu.¹²⁰⁵ Charlotte lähetti terveiset Emeliele ja Augustalle ja vitsaili myös Karlin mahdollisista muista tytöistä. Elokuulta 1867 on säilynyt Charlotte Raan arkea kuvaava, runsain sanakäärtein

Magito 1867–69. Lúchou 1977 mainitsee vielä *Konrad Handolinin 1867–69*. Nämä suomenmaalaiset saivat onnekkaina teatteriin oppilaskiinnityksen. Cygnaeuksen ajamaa neiti Magittoa piti Karlin tietojen mukaan jopa suostutella ottamaan kiinnitys.

1200 ”Du ser att truppen hvilat temmeligen starkt på Dina och Frithiofs axlar. Du kommer att få ohyggligt arbete, måtte de ej nedtynga, utan tvärtom lifva din själsspänstighet.” Bergbom kirjoitti perusteellista analyysiä seurueesta ja millaiseen ohjelmistoon se kykeni ja pohti ketkä voivat toimia vetonauloina kassakappaleille. Charlotten piti kuitenkin säästää itseään liialta rasitukselta: ”Ingenting förstör bestämt mer en scenisk artist än att spela alltför mycket tacksamma bravurroller, sådana som Bhitra [?], Jane Eyre, m.f. De äro ju också i sanning endast roler, icke karakterer. Att spela väl en rol fordras naturel och virtuositet, att skapa en karakter, en menniska dereromt – snille. Att Du har virtuositet visa de flesta af dina figurer; 5 à 6 bland dem bevittna att Du äfven äger snille.” (KB→Frithiof ja Charlotte Raa 30.7.1867/47:12:2/KBA/KiA/SKS.)

1201 KB→Frithiof ja Charlotte Raa 30.7.1867/47:12:2/KBA/KiA/SKS.

1202 ”Huru hårdt är ej Finland pröfvadt! Skall det bli ännu ett misswextår? Hwarest då taga bröd åt de tusentals hungrande? Allt detta är gränslöst sorgligt.” (Fr. Raa→KB 12.8.1867/50:30:3/KBA/KiA/SKS.) Frithiof juoruua myös, että vaikka ”neiti Hartmanilla on sulhanen, nti Hartmanin ja W. Ahlströmin välille onkin alkanut kehittyä rakkaussuhde.”

1203 H. Ch. Raa → KB 12.8.1867/50:31:1/KBA/KiA/SKS.

1204 Tätä argumenttia ulkomaalaisia vastaan oli käytetty jo Topeliuksen aktiivisina vuosina 1840-luvulla.

1205 Helmi Krohn (1922) kirjoitti Hedvig Charlotten elämäkerran tästä näkökulmasta.

laadittu kirje, jossa hän omasta (ellei Frithiofin) puolesta pyysi valtioneuvos Cygnaeukselta lainaa syksyn palkkaa vastaan, kun teatterin toimitusjohtaja ei myöntänytkaan ennakkoa, josta hän mielestään oli sopinut.¹²⁰⁶

Nikolai Kiseleff kiinnitti teatteriin myös kotimaisia taiteilijoita. Viktor Salinin ja Ludvig Fristedtin palkat olivat molemmat 780 mk ja Ida Lundgrenin ja Augusta Handolinin palkat 720 mk. Oppilaspalkoissakin voi havaita naisten ja miesten palkkaeron. Mutta tanssitaiteinen kotimainen taiteilija, neiti Hilda Magito otettiin nimenomaan Cygnaeuksen sitkeästä suosituksesta vieläpä 1000 mk vuosipalkalla.¹²⁰⁷ Teatterikoulun ensimmäinen toimintavuosi 1866–67 oli valmentanut osan oppilaista teatterin töihin, kuten oli pitänytkin. Teatteri sai nuoret käyttöönsä pienemmillä palkoilla ja oppilaat toimeentuloa opiskelun rahoittamiseen.

Heti syyskuussa 1867 näytti johtokunta joutuvan erimielisyyksiin: Fredrik Cygnaeus erosi eikä enää osallistunut kokouksiin. Tarkemmin Nikolai Kiseleff ei selosta syitä vuoden 1867 muistiossa. Hän toteaa vain puheenjohtajan, senaattori von Trappin kohdelleen epäystävällisesti kanslianeuvos Cygnaeusta, jonka tekemät ehdotukset myös Kiseleff kyllä koki ”käytännölle vieraiksi”. Mikä on ollut viimeinen Cygnaeuksen teatterille tekemä ”käytännölle vieras” ehdotus? Olisiko se peräti maisteri Bergbomin ehdottaminen kirjallisen avustajan virkaan sillä tarkoituksella, että teatteri voisi pitää ohjelmiston ”laadun korkeana” sekä vähitellen alkaa esittää myös suomenkielisiä näytelmiä, esimerkiksi Kiveä? Siihen tarvittaisiin Bergbomin kaltainen henkilö. Jotenkin näin Cygnaeuksen ajatuksenjuoksun voisi ajatella syksyllä 1867 menneen. Suomen kielellä esiintyminen toki on voinut olla jo riittävässä määrin ”käytännölle vieras ajatus,” jotta senaattori von Trapp olisi voinut olla sanomatta jotain häijyä Cygnaeuksesta, joka työnsi suojattejaan kaikenlaisiin tehtäviin. Cygnaeuksen näkökohtia kuitenkin pitäisi Kiseleffin mielestä kuunnella kärsivällisemmin.¹²⁰⁸

Kirjallisen avustajan tai dramaturgin pestäminen siirtyi Takaushdistyksen johtokunnassa syyskuun lopun kokoukseen. Wilhelm Åhman ei halunnut lainkaan kirjallista johtajaa, ei edes tohtori Fredrik Berndtsonia, sillä hän katsoi, että tällainen johtokunnassa oleva ”litteratör” vain loukkaisi teatterinjohtajan operatiivista toimintamahdollisuutta ja suvereenia valtaa yli ohjelmiston. Vuosia

1206 H Ch. Raa → Fredrik Cygnaeus 26.8.1867. Museoviraston Historiallisen Kuva-arkiston laatikossa 966 Teatteri - yleistä, joka näyttää sisältävän Nervanderin arkistosta (SMMYA/MVA/MV) siirrettyjä teatteriaineistoja.

1207 NK-muistio 1867/SvTA/SLS. Myös KB→H. Ch. Raa [kesäk 1867]/47:12:1/KBA/KiA/SKS.

1208 NK-muistio 21.9.1867/SvTA/HLA/SLS.

menestyksekkäästi teattereitaan johtanut Wilhelm Åhman oli ymmärrettävästi loukkaantunut ajatuksestakin.¹²⁰⁹ Nya Teaternin ”scenisk litteratörin” paikka päätettiin kuitenkin johtokunnan haluamalla tavalla ja niin virkaan valittiin tohtori Fredrik Berndtson. Tämän tehtävänä oli ottaa huomioon ”taiteen ja yleisön vaatimukset” – eli tietyllä tavalla tulla toimivan johtajan rinnalle edustamaan sivistynyttä makua ja tavallaan vastata ohjelmiston laadusta.¹²¹⁰ Virka oli siis valistuneen yleisönosan asiamies keskellä toimivaa johtoa. Vielä vähemmän Åhman tietysti olisi halunnut itsepäistä maisteri Bergbomia, jota hän oli joutunut pitämään poissa *Pombalin* harjoituksistakin keväällä 1865. Cygnaeus oli nimittäin saattanut edellyttää juuri kotimaisuusasteen varmistamista ohjelmistossa ja ehdottaa virkaan Bergbomia.¹²¹¹

Yksi kotimaisista näyttelijäoppilaista jäi syksyllä 1867 vailla kiinnitystä, nimittäin Oskar Gröneqvist. Vuoden 1866–1867 ajan Gröneqvist oli opettanut suomea Teatterikoulussa. Opettamisen on täytynyt olla turhauttavaa, koska kyse oli vain suomen kielen alkeista, ei näyttelemisestä suomeksi.¹²¹² Gröneqvist omalta osaltaan katsoi, että alle 1000 mk vuosipalkan tarjoaminen teatterista oli halventavaa hänen Tukholman koulutuksensa ja muun kokemuksensa huomioiden.¹²¹³ Hän kirjoitti, että ”jos Bergbom olisi ollut teatterin johtoryhmässä, hänen kiinnittämisenä ei olisi ollut ongelma.”¹²¹⁴ Oskari Gröneqvistin ja Bergomien suhteista saadaan näin ensimmäisen kerran kirjallista dokumenttia.

1209 ”Trapp uppläste et Bref från Åhman, hvaruti han ogillar anställandet af en scenisk litteratör ja, [och] han känner sig till och med förnärmad öfver att uppgörandet av repertoiren ej ensam hvilat på honom.” (NK-muistio 21.9.67/SvTA/HLA/SLS). Åhman tunsu itsensä loukatuksi, olihan hänen ohjelmistonsa jo vuosikaudet todettu laadukkaaksi ja esitykset hyviksi.

1210 ” Vid sista sammanträdet beslöt bestyrelsen att en scenisk litteratör eller intendent skulle anställas vid Åhmans sida, för att tillsammans med honom uppgöra förslag till repertoir, öfverensstämmande med såväl konstens som vår publiks fordringar. Han skulle äfven följa Europas öfriga dramatiska litteratur, för att ur densamma kunna föreslå pjäser lämpliga för vår scen. Till denna plats valde bestyrelsen urhälligt Expeditionschefen doktor Berndtson, såsom i besittning af mesta intresse och erfarenhet för en dylik befattning. Berndtson mottog äfven platsen med dess 1000 mark i årligt arvode och var i dag närvarande vid sammanträdet.” (NK -muistio 21.9.67/SvTA/HLA/SLS).

1211 Cygnaeuksen tiedetään ajatelleen sitä, että suomalainen (=kotimainen ja suomenkielinen) teatteri voisi syntyä nimenomaan Nya Teaternin piirissä. Cygnaeuksen vaikutusvalta kohdistui ruotsalaiseen teatteriin, ”josta hän aina uskoi suom. teatterin tulevaisuudessa saavan alkunsa.” (Augusta af Heurlin → Viljo Tarkiainen 24.9.1910/400:18:1/AK-kirjeenvaihtoa/AKSA/KiA/SKS.) Ajatuksesta seuraa loogisesti KB:n mahdollinen ehdottaminen tehtävään. *Pombal* ja kriitikontoimi olivat vakuuttava näyttö. Lisäksi hänellä oli tapana ajaa suosikkiensa asioita.

1212 Hirn Y 1949:279.

1213 Gröneqvist oli vuoden 1863–64 opiskellut Kungliga Teaternin oppilaskoulussa Tukholmassa Johan Jolinin johdolla. Ks. O W Gröneqvist → J. R. Aspelin 1.11.1863/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV.

1214 ”Hade Karl Bergbom blifvit invald till Direktionsledamot, så skulle inga krängel uppstått om mitt engagement. Under det svenska skådespelare lefva i frosseri och yppighet, skola de finske draka på

Gröneqvistin kirje elokuun lopulta 1867 kuvaa tilanteen tarkasti ja sisältää valtavien energian, harmin ja ylpeyden. Gröneqvist oli pitänyt vuosipalkka-vaateensa 1000 mk:ssa, kun samaan aikaan teatterikoulun muut oppilaat tyytyivät 650 – 750 mk oppilaspalkkaan. Parhaimpien näyttelijöiden vuosipalkat taas liikkuvat 2000 – 4000 mk:n välillä. Gröneqvist oli katkera ja jäi näin ilman kiinnitystä.¹²¹⁵

Gröneqvistin toivetta Bergbomin valinnasta voi tulkita niin, että johtajistoon kuullessaan Karl olisi voinut alkaa ajaa suomenkielisten teosten esillepääsyä teatterin sisällä: Oskar itse ja muut kotimaiset olisivat voineet esiintyä ajoittain myös suomeksi. Gröneqvist nimitti Karl ja Emelie Bergbomia omiksi *suojelusyhtymyksikseen*. Oskar oli elokuussa 1867 aikonut mennä ”tapaamaan Kallea”, mutta tavannutkin nämä mustiin pukeutuneina kadulla. Irrallisesta episodista voi päätellä vain, että tarkoitus saattoi olla puhua Nya Teaternin asioista. Oskar aikoi auskultoida Normaalilyseossa suomen opettajaksi ja suunnitteli opiskelevansa sitten kunnolla englantia, voidakseen suomentaa Shakespearen näytelmiä. Suunnitelmassa oli matka Englantiin. Tätä varten Gröneqvist aloitteli pikkuveli Eliel Aspelinin kanssa kirjeenvaihtoa englanniksi.¹²¹⁶

Aleksis Stenvall näyttää myös tienneen toiveesta saada Bergbom teatterin johtoryhmään. Kirjeessään 25.9.1867 hän nimittäin lähetti kolme tekstiä Bergbomille luettaviksi. Näiden kolmen on katsottu olleen sittemmin kadonnut *Sankarteos* sekä *Leo ja Liina* ja *Yö ja päivä*.¹²¹⁷ Stenvall pyytää Bergbomia niiden suosittelijaksi, sillä kustantaja Per Theodor Stolpe oli pannut ehdoksi, että joku ”mahtava tarkastaja” antaisi niistä tuomionsa. ”Kehoita häntä siihen niin paljon kuin oma-tuntos myöntää”. Maisteri Bergbom oli siis kustantaja Stolpen silmissä riittävän ”mahtava tarkastaja.”

svältremmen. Om man bestänker att hela vårt folk gör detsamma så har Direktionen till principen handlat rätt, men den hade äfven bordt tänka på vårt lands fattigdom vid engagerandet af en Wagner och andra medelmottor. Direktionen trodde väl att finnarne skulle lefva af blotta äran att få vara med, Det är icke tutan att jag ej har samvetsqval öfver att ha använt tid och kapitaler på ett mål som svek vid uppnåendet. Sålänge jag har lärarebefattningen i finskan vid theaterskolan hinner jag genomgå den praktiska kursen vid normalskolan och deran söka anslag att fullkomma mig i engelskan. Teatern kommer jag i alla falla sakna som andra sidan af mitt lif. – Med det första kommer jag att skrifva till Eliel. Wi ha nämligen öfverenskommit att sköta en liten engelsk korrespondens.” (O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 31.8.1867/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV.)

1215 ”Nu har jag kommit till erfarenhet af att jag gäller mindre en 1000 vid teatern, har jag kommit på funderingar att resa till England för att till fullo lära mig språket och sedan söka mig till språklärare vid något af landets läroverk.” (O. W. Gröneqvist → J. R. Aspelin 31.8.1867/Hr18/JRAA/SMMYA/MVA/MV)

1216 O. W. Gröneqvist → Eliel Aspelin 28.6.1867/105/EAHA/KiA/SKS on ainoa säilynyt englanninkielinen kirje.

1217 A. Kivi → KB 25.9.1867/Kirje 38/AK Kirjeet 2012.

Stenvall ajatteli Bergbomia henkilönä, joka olisi voinut vaikuttaa teatterin johtokunnan päätökseen, eikä hän tiennyt vielä teatterin neljä päivää aiemmasta kokouksesta, jossa valituksi tuli Berndtson eikä Bergbom.¹²¹⁸ Kivellä oli jo neljä näytelmää valmiina, tässä tuli kolme lisää. Hän pyysi, että ajatusta näytelmien tarjoamisesta teatterille ei saisi vielä kertoa eteenpäin kenellekään. Kivi ehkä toivoi, että joku, kenties Karl itse, voisi ruotsintaa jonkin niistä ja toimittaa sen näyttämölle. Teatterilla voimassa olevat tekijänpalkkiot kotimaisista alkuperäis-teksteistä olivat sen verran säälliset,¹²¹⁹ että niiden eteen kannatti tehdä työtä. Stenvall tarvitsi rahaa vuokrattuaan Nurmijärveltä kammarin *Seittemän miehen* kirjoittamiseen. Bergbomista tuli näin Kiven teatteriagentti näytelmien ohjelmistoon saamista varten.

Mutta ellei Stolpe huoli niistä, vaihkas arvasit niitä kelvollisiksi, niin oliskohan mahdotonta aatella, että uuden teaterin johtokunta ottaisi jonkun niistä näytettäväksi ruotsinkielisessä käännöksessä? Koeta sinä aatella jonkun miehen päälle, joka taitasi ne tai jonkun niistä ruotsintaa, ja jonka luoksi minä, tultuani Helsinkiin, käysin keskustelemaan. Hän ja minä jaettaisi sitten keskenämme mahdollinen palkinto. Minä muistan, että Mannerheim sai kappaleestansa En förmiddag på landet 60 ruplaa [= 240 mk]. Mutta kaikki on rippuva ensiksi siitä, jos näillä teoksillani on sitä ansiota, että niitä taidettaisi näyttää. Ja tämä, mitä nyt mainitsin, niiden näyttäminen, on minulta ainoastaan löysä aatos, ja ole ilmoittamatta sitä muille, mutta mietiskele vähän tätä asiaa. Sillä minä olen aatellut sinnen tannen mitä tekisin, ellei Stolpe kappaleihin suostu.¹²²⁰

Kiven toive oli siis saada näytelmänsä esille edes ruotsiksi. Karl olisi ollut siinä oikea välittävä henkilö ja kirjettä voi tulkita niin, että käytännössä Bergbom sai asiamiehen valtuudet edistää ja edustaa Kiven näytelmiä.¹²²¹ Kivi ei suoraan

1218 A. Kivi → KB 25.9.1867/Kirje 38/AK Kirjeet 2012.

1219 KAW-Memorial/Coll255.IV/ms/KK.

1220 A. Kivi → KB 25.9.1867/Kirje 38/AK Kirjeet 2012.

1221 Tämä oli muodollisesti yksi avainkysymys kevättalven 1873 oikeudenkäynnissä: oliko KB:lla valtuudet toimia joulukuussa 1872 Kiven asiamiehenä. Tämän kirjeen perusteella oli, mutta sopimustekniseltä kannalta voisi sanoa yhtä hyvin, että KB ei koskaan ollut toteuttanut päämiehen toivetta. – Bergbom on ilmeisesti ollut vain pukemassa *Lean* suorasaanaista ruotsinnosta säemuotoon 1873, kun näytelmän vientiä pohjoismaihin suunniteltiin.

pyytänyt Karlia ruotsintajaksi; ehkei hän tohtinut vaivata Karlia, jonka draama oli jo esitetty ja joka myös aikoi suomenkieliseksi kirjailijaksi.

Miksi Kaarlo koskaan ei ruotsintanut Kiveä? On liian hätäinen päätelmä sanoa, että Karl olisi vuoden 1867 syksyllä jo valinnut kielensä niin tiukasti, ettei olisi voinut esiintyä julkisesti myös ruotsiksi. *Pombalin* kohtauksen uusinnasta oli vain muutama kuukausi, ja väitöskirjan hän joka tapauksessa osaisi kirjoittaa vain ruotsiksi. Eikä Stenvall-Kivellä ollut mitään ruotsiksi esittämistä vastaan. Tekijänpalkkiot jaettiin kääntäjän kanssa, kuten tapa oli. Kirjeensä lopussa Aleksis Kivi viittasi suoraan Carl Mannerheimin näytelmänsä teatterioikeuksista saamiin jopa 60 ruplaan.¹²²² Poikien silmissä Erottajan Nya Teatern oli Hollywood, jossa rahat ja menestys houkuttelivat.

Teatterin näytökset alkoivat vasta lokakuussa Zachris Topeliuksen pienen näytelmän, *Brita Skrifvarsin* kantaesityksellä. Syksyn 1867 toinen kotimainen oli uusinta *Regina von Emmeritz*, jota varten Lotten oli lukenut nimiroolin ke-sällä. Fredrik Berndtson esiintyi ruotsintajana tai sovittajana monissa näytelmissä, ja pariskunta Raa sai ahkeroida. Syksyn aikana esitetyistä draamoista Bergbomia eivät liene kiinnostaneet monetkaan, korkeintaan Karl Gutzkowin komedia *Tartuffes urbild*, sillä väitöskirjan aihepiirissä, saksalaisessa dramatiikassa Gutzkow oli tärkeä nimi.

Lokakuussa 1867 aktivoitunut Bergbomin kirjalainaus osoittaa, että väitöskirjan taustatyöt olivat käynnissä. Nämä lainat Bergbom palautti vasta toukokuun lopulla 1868 eli väitöstilaisuuden jälkeen. Yliopiston kirjastosta lainoja oli vähemmän kuin Akateemisesta lukuyhdistyksestä (myöh. Ylioppilaskunnan kirjasto). Olennaisia väitöskirjan kannalta olivat Ludvig Tieckin kirjoitukset ja draamat, Eduard Devrientin kirjoitukset ja Grillparzerin draamat. Kaarlon väitöskirjan kirjoittamiskausi oli siis lukuvuosi 1867–68. Tuloksen laajuuden huomioon ottaen kirjoittaminen vaati kokonaisen vuoden, mutta ei välttämättä enempää. Hän osui olennaiseen heti ja kirjoitti nopeasti, eikä painosivuja ole kuin 133.

Väitöskirjatyön ohella Bergbom jatkoi arvostelijantointaan *Kirjallisessa kuukauslehdessä* syksyllä 1867. Kirjoituksista voi lukea Bergbomin esteettisiä, sosi-aalisia ja kirjallisia kannanottoja. Topeliuksen *Välskäärin juttuja*, ensimmäinen kertomus, *Kuninkaan sormus*, oli ilmestynyt K. G. Levanderin suomentamana. Arvostelunsa Bergbom aloitti korostamalla Topeliuksen asemaa: kielestä huolimatta hän oli ”Suomen kansan kuuntelija”. Mielikuvitus ja kertomataito eli

1222 A. Kivi → KB 25.9.1867/Kirje 38/AK Kirjeet 2012. 60 ruplaa oli noin 240 markkaa.

Topeliuksen 'muodostusvoima' sai kiitosta. Hän kuului kaikille, ei vain ruotsalaiselle herrassäädylle ja siksi Topeliuksen suomentaminen oli tärkeää, "sillä kirjakieleltämme enimmin puuttuu tuo nerokas, sokea kirjoituslaatu, joka on Topeliuksen oma."

Tämä tulee nähdä myös yhteydessä Bergbomin Kiveä koskeviin arviointeihin. Suomen kieleen Bergbom soisi siis enemmän tuota Topeliuksen "soreaa kirjoituslaatua." Sitten hän moittii romaanin kömpelöä sormusteemaa, vaikka epäilemättä lapsuudessaan on ollut yhtä koukussa romaaniin kuin muutkin lukijat.

Parantaakseen [laajassa romaanissa] tätä yhteyden puutetta on Topelius keksinyt arveluttavan keinon – tuon kuninkaan sormuksen, joka kulkee polvesta polveen, mieheltä miehelle ja taikavoimallan aina ensin saattaa omistajalleen mahtavuutta ja onnea, sitten syöstäkseen heidät onnettomuuteen ja surmaan.¹²²³

Bergbom laati myös kaksi laajaa artikkelia *Ulkomaan kirjallisuutta Kuukauslehden* marras- ja joulukuun numeroihin.¹²²⁴ Kirjoituksissa käydään lävitse ranskalaista, saksalaista ja englantilaista romaanitaidetta muutaman esimerkkiteoksen avulla, osin ironisella tavalla, osin aatehistorian kannalta. Bergbomin mukaan Ranskassa kirjoitetaan enemmän teattereille, mistä saa paremmin rahaa. Victor Hugon ohjelmallisuutta ja laveutta hän kavahtaa.¹²²⁵ Eräästä Dumas nuoremman novellista ja Georges Sandin romaanista, Bergbom ajattelee, että "kun jokin piirre on tarpeeksi voimakkaana ihmisessä, niin psykologian ja runouden alat lakkaavat, ja tilalle tulee fysiologia ja hospitaali. Hänen mielestään ns. "patologiset henkilöt" eivät "kuulu runouden alaan". Silti hän sanoutuu irti "budoaarikristillisyydestä", joka viehättää vanhoja aatelisrouvia, ja sellaista vastaan "materialismikin on aivan oikeassa." Englannista tulevat sensatsioniromaanit ovat "ihastuttaneet monen kimnasistin esteettistä aistia".

Joulukuussa 1867 artikkelin toinen osa käsitteli saksalaisia romaaneja, joiden piirissä on osoitettu "semmoista tuotteliaisuutta ja pontevuutta, jommoista ei tätä nykyä missään muualla ilmaannu."¹²²⁶ Bergbom kuvasi laajasti romaanien ta-
pahtumat, arvosteluissaan hän hallitsi maan poliittisen elämän: historianopinnot

1223 *Kkl* 1867:10:261–262 ja *KBK*2:295–297.

1224 *Kkl* 1867:11:286–291 ja *Kkl* 1867:12:314–318 ja *KBK*2:235–258.

1225 *Kkl* 1867:11:287 ja *KBK*2:237.

1226 *Kkl* 1867:12:314 ja *KBK*2:248.

yhdistyivät lehtityön kautta tapahtuvaan Saksan päivittäisen valtiollisen elämän harrastukseen ja kantoivat hedelmää täsmällisinä poliittisina analyysineen. Karl piti silmällä eri sukupolvia ja näiden kokemuksia sijoittaen romaanikirjailijat Saksan sääty- ja puoluekartalle. Viimeisenä esiteltävänä oli Ivan Turgenjevin *Sumua (Dym)*. Kertomuksen päähenkilö liikkuu kahden yhteiskuntaluokan ja katsantokannan välissä. Turgenjevia Bergbom esitteli laajasti imperiumin kuu-luisimpana kirjailijana, jonka oletti tunnetuksi myös Suomessa.

Kiven *Yö ja päivä* -näytelmä oli ilmestynyt vuoden 1867 aikana. Se oli käynyt Bergbomin huomautusten kautta, joten oli korrektia, että hän pidättäytyi sitä arvostelemasta. Joulukuun *Kuukauslehden* numeroon siitä kirjoitti J. W. Calamnius. Tämä moitti näytelmän äkillistä sovintoa epäuskottavaksi, mutta muistutti siitä monipuolisuudesta, mikä Kiven tuotannossa jo tähän mennessä oli näkyvissä. Calamnius ajatteli näytelmän suoraan suomenkielisten seuranäytäntöjen tarpeisiin, mutta moitti kielivirheitä ja huolimattonta painatusta. Siitä voinee päätellä, että vaikka Bergbom oli *Yön ja päivän* tarkasti lukenut, hänestä ei ollut virheiden korjaajaksi suomenkieliselle käsikirjoitukselle.¹²²⁷

Bergbom täytti 24 vuotta, mitä juhlistettiin 2. lokakuuta 1867 Unioninkadulla. Tapahtumasta on säilynyt vain Jaakko Forsmanin kirjallisesti ilmoittama este.¹²²⁸ Syyskuussa Emil Nervander palasi Helsinkiin kirjoittautuen takaisin yliopistoon. Lokakuun 2 päivän kohdalla Nervanderin päiväkirjassa ei ole merkintää Kallen syntymäpäivästä. Seuraavana päivänä hän vain kiitti saamaansa asuntoa: talvikaudeksi vuokralle Ullanlinnan merikylpylän huoneisiin. Se oli hintatasoltaan halpa opiskelija-asumus, mutta talvella kylmä.¹²²⁹ Nervander mainitsee käynneistään klinikoilla katsomassa Mischka Paldania ja Weckselliä.¹²³⁰

Uudenvuodenaatto 1867–68 Fredrik Cygnaeuksen luona on kuvattu Emilie Björksténin muistelmissa. Frithiof Raa lausui siellä Wecksellin runon sekä ”Vårt land” ja ”sai kaikkien suonet liekehtimään.”¹²³¹ Charlotte lausui ruotsiksi *Orleansin neitsyen* monologia ’Hyvästijättö kotiseudulle’. Hän palasi tähän Johannan mo-

1227 Lehtonen 1931, 170–172.

1228 J. Forsman → KB 2.10.1867/51:9:11/KBA/KiA/SKS.

1229 *Finland II/Ht1Personaliala/ENA/SMMYA/MVA/MV*.

1230 Ks. ainakin Mörne 1909:145 kootusti ja E. Nervander *Hbl* 18.3.1906.

1231 Wecksellin runo oli ”Don Juans afsked från lifvet”. Se herätti viileän vastaanoton jopa helsinkiläisissä kirjallisissa piireissä. Mörne siteeraa neiti Björksteniä: ”Wecksells stycke kunde väl vara fulländat i sitt slag” skriver fröken Björkstén, men det var ”så vidrigt i alla fall, att det gerna kunde uteblifvit på dessa årets sista timmar.” (Mörne 1909:162, lähteenä Emilie Björksténin (sign. e***) *Några minnen* (1871) sid.39f.) Helmi Krohn (1922:99) suomensi Björksténin kuvauksen, mutta jätti pois kielteisen maininnan Wecksellin runon ristiriitaisuudesta.

nologiin suomen kielellä *Lean* jälkeen, kun häntä alettiin pyytää esiintymään säännöllisesti suomeksi.

Nya Teaternin velvollisuus oli esittää kotimaista dramatiikkaa, ja siitä Fredrik Berndtsonin piti dramaturgina huolehtia. Tammikuussa 29.1.1868 nähtiin kantaesityksenä K. R. Malmströmin näytelmä *Erik Fleming* vain 3 kertaa. Näytelmän ilmestyttyä painosta helmikuussa julkaisi Bergbom siitä myös kritiikin.¹²³² Malmström oli herättänyt runoilijana ”paljon odotuksia”, ja vaikka yleisö näytelmää kiitti, tiesi Bergbom jo, että se ”ei kyennyt anastamaan pysyväästä sijaa näyttämöllä.” Tapahtumat Kustaa Vaasan Suomessa vaikuttaneen tukimiehen Erik Flemingin elämässä ja politiikassa olivat niin runsaat, että valinnan vaikeus oli johtanut kirjailijan romaanimaiseen tapahtumien moninaisuuteen. Malmströmillä oli lisäksi taipumusta näyttävien ja teatraalisten hahmojen ja tilanteiden luomiseen, millä Bergbom kritiikissään taiturimaisesti ilakoi:

Ritareita, joita viedään mestauspaikkaan, tyttö, joka pojan-vaatteissa pelastaa rakastettunsa, ritari munkiksi puettuna, nuori nainen, joka tahoo surmata itsensä miekalla, ja toinen, joka todella myrkyttää itsensä, isä, joka kiroo poikaansa, ja piispa, joka unelmissa näkee tulevaisuutta, alinomaista sota-aseiden kalsketta, valon kajostus palavasta Turusta, isänmaallisia lauluja – siinä on miellytys-keinoja yltäkyllin, mutta osanottomme on liiaksi hajallaan; viehättävimmät kohtaukset tapaavat meitä aivan valmistamattomina, eivätkä siis voi meitä innostuttaa.”¹²³³

Karl pohdiskeli myös eettis-moraalisia kysymyksiä siitä, millaisilla motiiveilla tai miten arvokkaassa toiminnassa historialliset henkilöt tuli kuvata. Hänellä oli tässä ja myöhemminkin vaikeuksia äkillisten tyylivaihdosten kanssa.¹²³⁴ Näytelmän päähenkilöiden motivaatorakenteet olivat avainkysymys ja pohdinnat saattoivat olla yhteydessä tekeillä olevan väitöskirjan prosessiin. Siinäkin hän käsitteli historiallisen näytelmän päähenkilön aatteellisuutta ja hyviä pyrkimyksiä suhteessa ”itsekkäisyyteen”.

Kirjeessään loppuvuodesta 1867 Bergbom oli ehdottanut Kivelle korjauksia näytelmiin *Sankarteos* ja *Leo ja Liina*. Tammikuussa 1868 Kivi ilmoitti suostuvansa

1232 *Kkl* 1868:2:52–54 ja *KBK2*:299–302.

1233 *Kkl* 1868:2:53 ja *KBK2*:300.

1234 *Kkl* 1868:2:53–54 ja *KBK2s301*–302.

niihin muutoksiin, jotka Bergbom oli ehdottanut. Tekstit piti hakea pois Stolpelta ja hoitaa hänelle korjauksia varten, minkä jälkeen ne voitaisiin painaa.¹²³⁵

Samana keväänä olivat työn alla myös *Lea* ja *Canzio*. Bergbomin osuutta niiden syntyyn ei ole selvitetty, mutta molempia on syytä pohtia. Ei ole nimittäin poissuljettu, etteikö säätyläisyleisön maun tunteva ja sitä ohjailemaan pyrkivä Bergbom olisi ehdottanut Kivelle, että tämä kirjoittaisi raamatullisesta aiheesta. Sellaisessa olisi hyvä olla idealistinen elementti ja ihanteellisesti hehkuva naisrooli.

Huhtikuun 1. 1868 Kivi lähetti Godenhjelmin tarkistettavaksi *Lean*, *Sankarteoksen* ja *Leon ja Liinan*, jotta tämä lähettäisi kaikki kolme eteenpäin Viipurin Suomalaiselle Kirjallisuusseuralle, joka oli ottanut ohjelmaansa maa-seudulle tarkoitettujen seuranäytelmien kustantamisen.¹²³⁶

Huhtikuun 1868 kirjeen mukaan Kivi ei ole kuitenkaan näyttänyt *Leaa* Bergbomille, vaan on lähettänyt sen suoraan Godenhjelmin käsien kautta Viipuriin. Jostain syystä Kivi ohitti Bergbomin ateljee-kriitikkonaan. *Leasta* oli tullut malliesimerkki draamasta, jossa kaikki on sattunut jo valmiiksi: näyttämön ulkopuolella tapahtuneen haltioitumisen syyt kerrotaan. Joko Kivi oli riittävän varma *Leasta* tai sitten hän pelkäsi, että Bergbomilla olisi kipakoita kommentteja toiminnan puutteesta draamassa.

Lea oli muiden ohella esillä Viipurin SKS:n toukokuun kokouksessa, jolloin se annettiin Rietrikki Polénin, Robert Malleniuksen ja Eligius Olsonin arvioitavaksi. Nämä totesivat lausunnossaan 6.10.1868 *Leasta*, että se on ”kaikin puolin muuten otollinen pait’ että muutamat yksinpuheet (eli monologit) olisivat lyhennettävät ja kieli yleiseen koko teoksessa varotellen [=varovaisesti] paranneltava ja korjailtava”. Muut kaksi Kiven näytelmää palautettiin korjailtaviksi, mutta *Lean* Seura osti ja päätti painattaa. *Näytelmiä II* -vihkonen ilmestyi tammikuussa 1869 ja Kivi sai helmikuun lopulla tekijänpalkkiona 50 mk, joka arkkia kohden oli vähemmän kuin hänen muut tekijänpalkkionsa. Se oli köyhän julkaisijan taksa.¹²³⁷

Samana keväänä 1868 tiedetään Kiven kirjoittaneen *Canziota*, sitä ”5-näytöksistä murhenäytelmää, joka tapahtuu Italiassa Arnon rannalla”, kuten hän mainitsi kirjeessään 5.1.1868 Siuntioista A. R. Svanströmille. Kivi-tutkimuksella on ollut kovin vähän sanottavaa *Canziosta*, ja vihjeiden puutteessa siihen ei edes ole tarkemmin ryhdytty. Sen eteläeurooppalainen maisema ja aihepiiri sekä

1235 A. Kivi → KB tammik 1868/Kirje 41/AK Kirjeet 2012.

1236 Tarkiainen 1916:404 ja Teperi 1959:24 pohtivat tätä motiivia.

1237 Teperi 1959:19–20 ja 36.

keskiaikaiset sotatoverit panevat ainakin kysymään, voisiko *Canzion* aihe olla Bergbomin syöttämä.

Bergbom tiesi luultavasti jo, että hänestä ei voi tulla suomenkielistä dramaattikkoa, mutta että tarvittaisiin lisää suomeksi kirjoitettuja historiallisia draamoja. Siihen vain Kivi pystyisi. Bergbomin maun mukaan sellaisessa tulisi olla taistelua, eurooppalaista linnaa ja keskiössä energinen naishahmo. *Canzion* työstäminen keskeytyi Kiveltä kesän kynnyksellä 1868.¹²³⁸ Yhtä selvästi bergbomilaista ihanetta tavoittelevaa historiallista draamaa Kivellä ei ole toista.

Kevätkaudella 1868 Nya Teaternin suuria tapauksia olivat Viktor Hugon *Marie Tudor*, pääroolissa Charlotte Raa sekä Shakespearen *Othello*. Nimiroolin näytteli Åhman, Jagon Frithiof Raa ja Desdemonan Charlotte Raa. Komedioita oli Musset'ltä, Molièreltä ja Benedix'iltä sekä Casimir Delavignen näytelmä *Don Juan av Österrike*. Delavignen ja Scriben librettoon perustuva Augerin koominen ooppera *Muraren (Le maçon)* jäi musiikkiohjelmistoihin vuosiksi.

Teatterissa uusittiin myös Wecksellin ja Bergbomin draamat, sillä Åhman, Berndtson ja Kiseleff ymmärsivät, että kotimaisten oli syytä päästä esille. *Daniel Hjort* elvytettiin neljän esityksen verran: dramaattiseen fakkiin kuuluva Charlotte sai nyt esittää äiti Katria, Frithiof Raa Daniel Hjortia ja Sophie Wiberg Sigridiä. Tämä tapahtui maaliskuun alussa 1868 ja roolisuoritukset saivat paljon kiitosta.¹²³⁹ Raat saavuttivat lisää suosiota sillä, että he esiintyivät lausujina juhlissa esittäen suomenmaalaista runoutta. Frithiofillakin oli ohjelmistossa kotimaista runoutta – niinpä hän tätä ”Suomen asiaa” nostettuaan sai fennomaaneilta aikanaan hautakiven ja runon. Raan pian alkava liika alkoholinkäyttö, lisääntyvä epäsäännöllisyys ja väkivaltaisuus ohitettiin myöhemmin kohteliaasti. Se myös lisäsi yleisön Charlotte Raata kohtaan tuntemaa salaista myötätuntoa. Edellisen kesän (1867) kirjeenvaihto Raan pariskunnan kanssa jo kertoi Karlista innokkaana keskustelijana ja analyysiapuna päärooleille. Karlin ja Charlotten ystävyys syveni tänä talvena, sillä seuraavan kesän kirjeenvaihdossa (1868) jo viitattiin yhdessäoloon ja tapaamisiin. Karl oli Charlotten kanssa jopa soutelemassa Töölönlahdella.¹²⁴⁰ Kyseessä oli siis ystävyys ja ainakin Lottenin puolelta

1238 *Canzion* vaiheita voi seurata Kiven kirjeissä 40, 44 ja 54/AK Kirjeet 2012.

1239 Helmi Krohn (1922:94–96) siteerasi laajasti Danielin ja Katrin roolisuorituksia kiittäviä arvosteluja lisäten legendanrakentajan tavoin: ”epäilemättä oli Bergbomilla osansa tässäkin saavutuksessa.” Asia voi koskea Karlin keskusteluja Charlotten kanssa, joita varmasti on ollut enemmän kuin Frithiofin kanssa.

1240 H. Ch. Raa →KB 18.7.1868/50:31:3/KBA/KiA/SKS.

ihastus ja varmaan flirtti. Anekdotin mukaan rouva Raan pukuhuoneessa oli kaikilla tuoleilla jotain tavaraa. Ainoalla, joka oli vapaa, istui Karl Bergbom.¹²⁴¹

Bergbomin *Pombal och jesuiterna* uusittiin huhtikuussa 1868. Berndtson oli antanut sille aikanaan vilpittömän, vaikka niukan kiitoksensa,¹²⁴² joten näytelmä oli syytä esittää, etenkin kun mies oli kuukauden sisällä väittelemässä tohtoriksi. Tämä ”suomalainen alkuteos (finskt original)” piti peruuttaa 15.4. äkillisen sairaustapauksen takia, mutta esitettiin ensi kerran perjantaina 17.4.1868 ja toisen kerran sunnuntaina, esityksen kesto oli noin kolme tuntia. Roolimiehitys oli suhteellisen helppo, sillä kolme vuotta aiemmin sitä Arkadiassa näytelleistä oli moni mukana seurueessa: Pombalina oli edelleen W. Åhman, Charlotte Raa Theresiana, mutta F. Raa oli siirtynyt Elvasista kuninkaaksi ja Lafoensia esitti nyt hra Wolter. Suomalaisyyntyiselle Viktor Salinille oli annettu juutalaisen sihteerin Josén kiitollinen rooli.¹²⁴³ Lähivuosien kotimaisista draamoista *Pombal* haluttiin uusia *Daniel Hjortin* rinnalla. Sitäkin voi pitää arvostuksen osoituksena Bergbomille. Emil Nervander sai viimein nähdä teoksen.

Helsingin teatterikartasta talvella 1867–68 on muistettava myös kilpaileva teatteriseurue Arkadiassa. Arkadiaan tuli 12.1.1868 aloittaneilla näytöksillä Carl Otto Lindmarkin teatteri, joka esitti muun muassa teokset *Sköna Helena* ja *Orfeus i Underjorden*. Se aiheutti alkuun yleisöryntäyksen, mutta seurueen sesonki jäi kaavailtua lyhyemmäksi.¹²⁴⁴

Arvosteluja Bergbom kirjoitti edelleen säännöllisesti *Kirjalliseen kuukauslehteen*. Neljä ensimmäistä ilmestyi tammi- ja helmikuussa 1868. Väitöskirjan loppusuoran aikana oli taukoa, kunnes hän seuraavaksi kirjoitti kesäkuun numeroon. Nimimerkki Stella eli Marie Linder (1840–1870) oli kirjoittanut romaanin, ”karaktersteckning” *En qvinna af vår tid*. ”Kirja on kosmopoliittinen tarkoituksen, ajatuksen ja kirjoituslaadun puolesta”, se on ikään kuin Englannista, eikä silti ole. Aatehistoriallisesti se edusti Bergbomin mukaan Euroopassa jo väistynyttä muotia (1830–1840-lukujen romaaneja), nimittäin ”aristokraattisuuden ja vallan-

1241 Anekdotin on kertonut lastentarhan johtajatar Therese Vuoreneheimo, Ossian-veljen tytär eli ”pikku Trissa” maisteri Vihtori Laurilalle helmikuussa 1943. Mp./kuori 4/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

1242 Fredrik Berndtson kirjoitti tuoreeltaan ensi-illan jälkeen *Finlands Allmänna Tidningissä* 11.5.1865 tekstin, joka julkaistiin uudelleen hänen antologiassaan (1879:14).

1243 Muutokset rooleissa. Kuningas: M. Poussette > F. Raa; Saldanha: Agardh; Lafoens: Ahlström > Wolter; vanha Tavora: Wagner > Mallander; Moreira: Gustafsson; Aveiro: Rylander; Elvas: Raa > Wagner; Malagrida: A Åhman; Souza: Tibell > Fristedt; Mathos: Martinsson > Bergström; Rafael: Hartman > Grabow; José siht: ??? > V. Salin; paasit: Magito, Handolin; Theresia: Ch. Raa; Beatrice: Ch. Poussette > S. Wiberg. Mm. *HD* 15.4.1868.

1244 Hirn S 1998:282–283.

kumouksellisuuden” yhdistelmää, jossa ylhäisönaisen emansipatsioni perustui hänen erinomaisuuteensa. Tällainen ”tyhjä liberaalisuus” oli jo muualla ohitse, ja tilalle oli tullut ”konservatiivisuus ja kansanvaltaisuus”. Muuten kirjoittajan taitavuus ja kyky henkilökuvauksiin sai pääosin Bergbomilta kiitosta.¹²⁴⁵

Samassa numerossa Bergbom esitteli Theodor Sederholmin kertomuskokoelmaa *I Finland* (1867).¹²⁴⁶ Sederholmin kertomukset sijoittuvat Suomeen, henkilöt olivat yliopistolaisia ja mamselleja, kadulta tuttuja, kirjailijalla oli paljon ymmärrystä, mutta vähän mielikuvitusta. Lyhyet kuvaukset olivat ”siveämielisiä” ja Bergbom uskoi niiden voittavan suosiota: aiheina ”yliopistolaismatami”, ”onneton nuori runoniekka, joka luulee itseään neroksi” tai saksalainen kauppatukustaja. Lystillisuus vei näissä voiton ”rakkauden hellätuntoisuudesta.” ”Parhaiten tekijä liikkuu keskimmaisissa ja kaupunkien alhaisissa säädyissä”. Kohtaukset talonpoikaiselämästä sen sijaan eivät sopineet Karlin mielestä tekijälle: ”tyttöraukat tölleissä puhuvat ja haaveksivat ikään kuin he olisivat kasvatetut jossakin ylhäisessä kasvatuslaitoksessa”. *Kuukauslehden* helmikuun numerossa 1868 Bergbom arvioi ruotsinkielistä runo-antologiaa *Axet* (=Tähhä) *Diktsamling med bidrag af Runeberg, Cygnaeus, Stenbäck, Topelius, m.fl.*, joka oli julkaistu hädänalaisten hyväksi! Ensimmäinen katovuosi oli jo nähtävissä kulttuurissa.¹²⁴⁷

Kuriositeettina mainittakoon, että Bergbomin perheen nuoret herrat, Karl ja Axel joutuivat kaupungin vapaaehtoisen palokunnan öisiin katupäivystysvuoroihin. Ajatus Kaarlo Bergbomista palovartijana ruokkikoon lukijan mielikuvitusta.¹²⁴⁸ Ehkä sekin oli pitkästyskidutusta (tråkighetstortyr) Karlille.

Väitöskirja *Det historiska dramata i Tyskland* (1868)

Bergbomin väitöskirja *Det historiska dramata i Tyskland* on ollut mietittävänä jo edellisenä keväänä. Viimeistään syksyn 1867 dramaturgipäätös ja Bergbomin jääminen teatterin ulkopuolelle vauhditti kääntymistä tutkimukseen päin.¹²⁴⁹

1245 *Kkl* 1868:1:22–23 ja *KBK*2:297–298.

1246 *Kkl* 1868:1:23–24 ja *KBK*2:298–299.

1247 *Kkl* 1868:2:54–55 ja *KBK*2:302–303.

1248 *Hbl* 20.4.1868 julkaisi ilmoituksen ”Vakter för den frivilliga brandkårens redskapsdepöt.” Yötä 24.4.1868 vasten vuorossa olivat Bergbom A [xel = Atte] ja Bergbom K. Merkintä B. IV liittyyne kaupunginosiin tai piireihin.

1249 Emil Nervander (1906a:483) selittää, että Bergbom olisi lukenut näytelmiä ja muuta kirjallisuutta Saksan suurten kaupunkien kirjastojen lukusaleissa ilman muistiinpanoja. Hän olisi vain asettautunut muutamaksi kuukaudeksi kirjoja ahmimaan ja palannut Suomeen ilman yht’ainoa muistiinpanoa, mutta päässänsä täydelliset ainekset väitöskirjaan. Ajankohdat Nervander on tässä sekoittanut tai fantiseerannut. Lukuunottamatta joitain viikkoja Pietarissa 1866 Karl asui vasta keväällä 1871 ensi kertaa

Aiheen valinta viittaa siihen, että Bergbomin intressiksi oli tullut meritoituminen päteväksi teatterin johtotehtäviin. Kirjallisen neuvonantajan tai jopa teatterin intendentin paikka, kansallisessa, joskus kaksikielisessä taidelaitoksessa olisi hänen ulottuvillaan parhaiten arvo-ohjelmiston tuntemusta osoittavalla dissertaatiolla.

Bergbom esitti väitöskirjan liseniaatin arvoa varten, se ilmoitettiin 25.5.1868 tiedekunnalle ja tarkastettiin 30.5.1868, opponenttina Oskar Toppelius, kustoksena W. Lagus. Praeses eli työn ohjaaja oli F Cygnaeus. Cygnaeus oli jäämässä eläkkeelle, ja hänen urallaan Bergbom oli viimeisiä väittelijöitä. Tapoihin kuuluneessa työnohjaajan avausluennossa Cygnaeus pääsi laajasanaisesti kuvailemaan toimintaansa draamakirjallisuuden opettajana ”parhaitten siementensä kylvöksi”. Niitä hän sai nähdä täydessä kukoistuksessa useita kypsyneinä sadoksi. Draama oli ollut hänelle opetettavista aiheista myös rakkainta.¹²⁵⁰

Sitten respondentti Karl Bergbom esitti oman väitöskirjansa *Det historiska dramata i Tyskland*, joka jatkoi esseistiseen tyyliin kirjoitettujen yleiskatsausten perinnettä. Siinä esitetyt havainnot oli valistuneen lukijan helppo jakaa, mutta niitä ei tarkemmin tai yksityiskohtaisemmalla analyysillä perustella. Rinnastukset ja aineiston ryhmittelyt ovat henkeviä ja aatehistoriallisesti relevantteja, mutta ne perustuvat tuolloin yleiselle näkemykselle, että näytelmissä kuvattavat historialliset henkilöt ja aikakaudet ovat sellaisenaan yleistettävissä suuriksi linjoiksi. Historian henkilö tai ilmiö on ikään kuin pysyvä, tutkimuksen etabloima ilmiö, johon eri ajan kirjailijat vain ottavat erilaisen näkökulman.

Bergbomin tutkielma alkaa katsauksella siihen, miten historiallinen näytelmä oli viimeisen sadan vuoden aikana (1768–1868) noussut kuvaamaan erilaisia poliittisia ja aatteellisia ristiriitoja. Hän käsittelee historian eri vaiheet ja rakentaa sille, että draama edellyttää henkilöä, jolla on vapaa tahto toimia. Siksi protestantismi Bergbomin mukaan on ollut draamalle otollista maaperää, minkä Shakespearen henkilöhahmot osoittavat.¹²⁵¹ (LAATIKKO 2-VIII)

ulkomailla. Lukemistekniikan osalta kertomus on uskottava, sillä kaikki muistelijat yhdenmukaisesti korostavat Bergbomin tietovarantoja ja yksityiskohtaista muistia, historian ja kirjallisuuden hallintaa. Näin Bergbom toimi myöhemmillä matkoillaan päivittäessään kirjastoissa itseään uuteen kirjallisuuteen ja teatteriohjelmistoon. Hänellä oli 1890-luvun alkuun asti suunnitteilla yleinen kirjallisuushistoria SKS:n kustannettavaksi.

1250 Cygnaeus muistutti, että oli astunut virkaansa 1853 esitelmällä ”om historiska dramats rättigheter och skyldigheter i sitt förhållande till historien sjelf.” Cygnaeus paheksui moraalisesti C. Hauchin draamaa *Marsken Stig*, henkilöiden ”paatuneisuutta ja kunniantunnon puutetta”. Se oli vastikään esitetty F. Berndtsonin sovituksena. (Cygnaeus SA:V:307–315.) Samasta historian henkilöstä kertova runoelma oli ollut päivän opponentin, tohtori Oskar Toppeliuksen väitöskirjan aiheena 1862.

1251 Bergbom 1868. Viljo Tarkiaisen suomennos julkaistu KBK2:1–133.

2-viii *Bergbom: Historiallinen draama Saksassa (1868)*

Bergbomin väitöskirjan alkuosa muodostaa katsauksen draaman historiaan ennen noin 1760 tapahtunutta käännettä, jonka jälkeen myös germaanisten kansain historialliset tapahtumat alkoivat saada paikkaansa draamassa ja saksalaisten halu irrottautua Ranskan kulttuurisesta ylivallasta kasvoi.

Bergbom moitti Shakespearen näytelmistä alkunsa saanutta 1700-luvun nuorten radikaalien ”yksipuolista liioittelua”, jossa kaikkea katsottiin vain sorron ja sorrettujen näkökulmasta, jossa ihmisellä aina alkuperäiseksi ja oikeaksi esitetty intohimo vain törmäsi vääriksi leimattuihin ulkoihin rajoitteisiin. Bergbomin suhde Sturm und Drang -kauteen on siis varautunut: ”Että tämä vapaudenjano sisälsi yhtä paljon mielivaltaisen itsekkäisyyden vihaa kaikkea vakaantunutta vastaan kuin oikeutetun rikkalahjaisen yksilön halua purkaa sydäntänsä, sen osoitti lopputulos.” (KBK2:37–38) Mutta Friedrich Schillerin myötä kansanvaltaisuuden ja demokraattisuuden tendenssit nousivat Saksassa yhä tärkeämmiksi. Bergbomin mukaan Schillerille ihmisluonto oli perimmältään hyvä. Missä Shakespeare haki ihmisen yö- tai hämäräpuolia, Schiller ”antaa lempeän sovitettavan hohteen valua yksinpä Filip II:n synkälle päälle.” (KBK2:53) *Don Carloksen* avainhenkilön, Posan markiisin kuvauksessa voi lukea Bergbomin credon, mitä tulee poliittisen aatteellisuuden traagisuuteen.

Samoin kuin kaikki tämän ja menneen vuosisadan jalot uneksijat, joiden sydän on täynnään abstraktisia vapaudenhanteita, astuu Posakin näyttämölle antaen loistavia lupauksia, hänen haltioituneessa rakkaudessaan ihmissukua kohtaan on uskonnollisen pyhityksen leima, joka saa ihmiset odottamaan ihmeitä. Mutta ei yksikään kuolevainen, olkoonpa kuinka jalo ja innostunut tahansa, todellisuudessa kuitenkaan voi tehdä ihmeitä, s. o. täyttää keskenään ristiriitaisia vaatimuksia. Humaanisen monipuolisen Posan täytyy, voidakseen viedä aatteensa perille, muuttua fanaattisen yksipuoliseksi, se on traagillinen kohta hänen, samoin kuin kaikkien abstraktisten vapaudensankarien kohtalossa. (KBK2:57–58)

Viides jakso (KBK2:73–107) pohti romantiikan vaikutusta historialliseen näytelmään ja siihen nähden Bergbom on myös kriittinen. Edeltävän sukupolven ”humanismi” oli tyytymätön vallitseviin oloihin ja haki eheää ja yleisinhimillistä ihmiskuvaa antiikista. Mutta romantikot kehittyivät kielteisiksi kaikelle omaa aikaa koskevalle, jolloinkehittyi tämä vastenmielisyys harkituksi vihaksi kaikkia silloisen ajan oloja vastaan, he tekivät ihanteensa niin avaraksi, kirjavaksi, epämääräiseksi, mystilliseksi kuin

suinkin vastustushalusta oman aikansa ahtaita, värättömiä, käytännöllisiä ja kuivan järkeviä harrastuksia kohtaan. (KBK2:74)

Etenkin kansallisiaiheet innostivat tiedettä monilla aloilla eteenpäin. Historian ja kielitieteen osalta tehtiin valtavat harppaukset eteenpäin. Bergbomin tuomio lankeaa romantikan mystisyydelle, salaperäisyydelle, uni- ja henkimaailmalle ja kaikille pyrkimyksille ”ulkoisen luonnon hengellistytämiseksi ja ruumiillistuttamiseksi.” (KBK2:76).

Väitöskirjan viimeinen jakso käsittelee aikaa vuodesta 1830 alkaen, jolloin draamoissa yritettiin laajempia aatteellisia hahmotuksia.¹²⁵² Tieteellinen historiankirjoitus oli edistynyt ja tuonut paljon uutta materiaalia draamatikkojen käyttöön. Bergbom jatkoi Cygnaeuksen 1853 edustamaa linjaa: historiallisen näytelmän tuli perustua siihen, mitä tapahtumista ”todellisesti tiedettiin”. Niinpä draamatikon identiteetti oli lähellä historioitsijan identiteettiä.

Bergbom jakoi saksalaisen historiallisen draaman tällä perusteella kahteen ryhmään. Ensimmäisen ryhmän muodostivat ne draamat, joissa mahdollisimman realistisesti esitetyt tai kuvatut tapahtumat puhuivat puolestaan. Niissä ei ihannoida millään tavoin tekijöiden motiiveja, draamatikon tehtävä on ”vain tuoda esille”. Lisäksi niissä on helpommin rinnastuksia nykyaikaan ja poliittisiin enemmän kuin runollisiin mielihaluihin. Tähän ryhmään kuuluu esimerkiksi Grabbe, joka poikkeaa joskus historiallisesta tapahtumajärjestyksestä, mutta kirjoittaa lennokkaasti esimerkiksi joukkokohtauksensa. Teoksissa on luonnosmaisuuksia, ei huolellista viimeistelyä. Grabben *Napoleonissa* on näyttämö esittävinään koko Waterloon tappelukenttää, *Hannibalissa* liikutaan ”kolmessa maanosassa” Shakespearen tapaan. Grabbe aloitti Ernst Raupachin kilpailijana ja Bergbomin mukaan on tätä parempi, sillä hänen tuotantonsa ei sisältänyt niin paljon oppinutta saarnaamista.¹²⁵³ Tässä ryhmässä kiintoisin on Georg Büchner, jonka *Dantons Tod* -näytelmä leikkaa Ranskan vallankumousta kuin anatominen veitsi. Büchnerin ajatus oli myös draamassa päästä niin lähelle todellista tapahtumista kuin suinkin.¹²⁵⁴ Bergbomin luonnehdinta kestää aikaa erittäin hyvin:

1252 Bergbom 1868 :81–101 ja KBK2:107–133.

1253 Ernst Raupach kirjoitti draamoja Nibelungi-aiheista sekä sarjan Hohenstauffen-dynastiaa kuvaavia toiminnallisia näytelmiä. Hän pyrki Shakespearen kuningasnäytelmien saksalaiseen vastineeseen. Grabben näytelmät samoista keisareista taas pyrkivät olemaan ”ankaran objektiivista historiallista” draamaa. (Bergbom 1868 :87 ja KBK2:115)

1254 Bergbom 1868 :89 ja KBK2:118 sisältää viitteen mm. Schmidin teokseen *Gesch. d. dt. Litt. III:252*.

Sitä paitsi ei näytelmässä [*Dantonin kuolema*] ole yhtään ainoata kohta, joka tekisi nämä vallankumouskuvat ylentäviksi. Büchner oli hurja kansanvaltainen [vild demokrat] ja kuitenkin ei pahin taantumuksen mies [argaste reaktionär] olisi voinut maalata vallankumouksen oloja mustemmilla [mörkare] väreillä.¹²⁵⁵

Bergbom itse sanoutui toisaalta irti Büchnerin tavasta katsoa historiallista toimintaa. Syy miksi ”materialistinen kanta” oli Bergbomille vastenmielinen, on siitä seuraava ihmiskuva, joka ei näe ihmisen pyrinnöissä mitään kaunista tai hyvää: ”se kyynillinen materialistinen kanta, jolla hän seisoo, tekee kuitenkin historialliset ilmiöt epäkauniiksi ja yksitoikkoisiksi sekä myös epätosiksi.”¹²⁵⁶

Büchnerin teosten lisäksi Bergbom esitteli muutakin tutkimukseen perustuvaa vallankumousdraamaa sekä näytelmiä, joissa oli sisällissotiin liittyvää tematiikkaa. Lindner-nimisellä kirjailijalla on mm. *Stauff und Welf*-aihe, Saksan keskiaikaisista puoluekiistoista.¹²⁵⁷ Historiallinen tietämys on Schillerin päivistä valtavasti lisääntynyt, mutta Bergbomin mielestä näistä kirjailijoista monet ovat jääneet vähemmän tunnetuiksi; lisäksi heidän tuotannossaan usein puuttuu taiteellista muotoa.¹²⁵⁸

Toisessa ryhmässä vuoden 1830 jälkeisiä draamoja on keskiössä tavallisesti vapaamielisyyden aate, jolloin se dominoi näytelmiä siten, että ”väännetään historiallisia tosiseikkoja aatteen nimissä.” Näistä tunnetuin on Karl Gutzkow. Näytelmien ongelmaksi tulevat korulauseet ja tendenssi – kannan ottaminen jonkin henkilön tai tämän edustaman ajatuksen puolesta.¹²⁵⁹ Oman ajan kirjoittajista Hebbel on Bergbomin mielestä yksilöllinen ja nerokas, mutta näytelmien konfliktit ovat siinä määrin yksityistä laatua, että taitavasti rakennettu historiallinen puku on lähinnä taustaa, näin mm. *Judithissa* ja *Genovevassa*.

1255 Bergbom 1868 :90 ja KBK2:119. Luonnehdinta pääsi motoksi Riitta Pohjolan *Dantonin kuolema* koskevaan väitöskirjaan (2004).

1256 Bergbom 1868:90 ja KBK2:118.

1257 Bergbom 1868:85–92 ja KBK2:112–122. Guelfien ja Ghibelliinien sodat olivat pian Bergbomin omassa *Paola Moronissa* (1870) taustalla. Se on sovitus Samuel Mosenthalin näytelmästä *Pietra*. Väitöskirjassa mainitaan historiallista tarkkuutta harjoittavan ryhmän kohdalla draamatikko nimeltä Julius Mosen, mutta ei melodramaattista Samuel Mosenthalia.

1258 Bergbom 1868:84–85 ja KBK2:111–113.

1259 Muita tämän ryhmän kirjailijoita ovat Laube, ja Putz, [Julius] Mosen ja Gottschall. Niissä muodostetaan selviä analogioita (Preussi - Rooma) tai käsitellään esimerkiksi Saksan yhdistymisen aatetta, vaikka historiallisilla henkilöillä ei olisi ollut sellaiseen osuutta. Bergbom kiittää myös Gustav Freytagin näytelmää *Die Fabier*, jossa tämä sijoittaa sinänsä pieneen Liviukselta otettuun tapaukseen, perhekunnan sisälle kaikki Roomassa liikkuneet historialliset aatevirtaukset. (Bergbom 1868:92–99 ja KBK2:122–130.)

Bergbomin väitöskirja loppuu ikään kuin kesken ja toteamukseen, että Otto Ludwigin ja Friedrich Hebbelin kuolemata ovat jättäneet tyhjiön, jota on vaikea täyttää. ”Nykyään elävien näytelmäkirjailijain piirissä voidaan kyllä tunnustaa erällä olevan runoilijakykyä, mutta ei yhdelläkään runoilijaneroa.”¹²⁶⁰ Väitöskirjassa ei ole yhteenvetoa eikä tiivistelmää.¹²⁶¹ Bergbomin tapa ottaa aatehistoriallisesti ja draamateknisesti kantaa on lähellä Cygnaeuksen omaa arvottavaa tapaa kuvata taide-esineitä ja -ilmiöitä. Väittelijä itsekin draamatikkona kuului jälkimmäiseen kategoriaan eli niihin, jotka antoivat aatteen värjätä tapahtumat ja tarpeen mukaan muokata niitä. Henkilöt saivat olla aatteiden kantajia Bergbomillakin, kuten Theresia kansallisuusaatteen, pääministeri Pombal valistuksen ja Pater Moreira auktoriteettikuuliaisuuden. (LITE 2)

Historiallis-kielitieteellisen sektion kokouksessa 4.6.1868 luettiin Oskar Toppeliuksen lausunto.¹²⁶² Opponentti kiitti väittelijää näytelmä- ja kirjallisuushistorian laajasta lukeneisuudesta ei vain Saksan, vaan myös muiden maiden dramatiikasta. Tämän perusteella väittelijä onnistui kuvaamaan Saksan draamatiikan historian ennen ja jälkeen Schillerin. Väitöksessä väittelijä oli osoittanut selkeyttä ja varmuutta. Tärkein kritiikki sisältyi siihen, että kirjoittaja ei ollut muotoillut näkyviin niitä esteettisiä katsomuksia, joiden perusteella eri näytelmiä oli arvioitu. Mitkä olivat esteettisiä esikuvia, tai mikä oli se ”vakio”, joihin muita teoksia verrattiin? Kirjoittajalla oli siis jokin oma ideaali, jota ei ollut artikuloitu. Toinen kritiikki koski huolimattontaa ruotsin kielen käyttöä, jollaista ei pitäisi ottaa esikuvaksi.¹²⁶³ Ajattelun selkeys ja hyvä harkintakyky esitetyissä arvioissa kuitenkin olivat teoksen kiistattomia ansioita.

1260 Bergbom 1868:101 ja KBK2:133.

1261 Cygnaeus ei kenties vaatinutkaan sellaista, sillä Cygnaeuksenkin kirjoitukset loppuvat usein äkisti. Puhuessaan hän on voinut sitten lopetella laajakantoisemmin.

1262 Lausunnossa todettiin: ”eftersom det kan anmärkas såsom en brist, att författaren ingenstädes formulerat de estetiska fordringar, efter hvilka de skilda skaldernas och skaldinnornas produkter bedömmas. Men oaktadt detta, samt ehuru författaren skrifvit en till den grad metiös svenska, att bedrägligt vore, att man i våra akademiska skrifter tage till plägad att så ringakta konsten att använda detta språk, anser jag dock arbetet genom det mått af lärdom det äger, genom framställningens tydlighet samt de välbetänkta åsigter det innehåller om de tyska dramatikerna och deras verk, full motsvara ändamålet med dess utgifvande så mycket heller som äfven det offentliga försvaret af afhandlingen ådagalade klarhet och säkerhet.” (Hist-kielit. Osaston pk 4.6.1868/HKOA/HYKA/HY).

1263 Aspelin-Haapkylä, joka ei salli poikkipuolista sanaa Bergbomista halusi projisoida Karlin huolimattoman ruotsinkielen taas muitten syyksi eli ”ruotsinkielen vaalijoiden” ongelmaksi: ”Kielellisen esityksen puolesta, joka oli liian vähän huoliteltu, se herätti mielipahaa ruotsinkielen vaalijoissa.” (EAH1:120.) Eikö fennomaaniprofessorin mielestä akateeminen opinnäyte tullut siis kirjoittaa huolella ja vaalia asianomaista kieltä, vaikka se olisi ruotsi?

Bergbomin *Kirjoitusten* suomenkielisen laitoksen ilmestyttyä 1908 väitöskirjaa on myös arvioitu. Näin V. A. Koskenniemi *Ajassa*:

Selkeää aiheenpitelyä ja suurta lukeneisuutta todistaa myöskin Bergbomin väitöskirja [- -] Se osoittaa samalla tekijänsä ymmärtämyksen harvinaisen joustavaisuuden. Schillerin, Wernerin ja Kleistin niin erilaiset runoilijaluonteet saavat kukin vuorostaan Bergbomissa herkän ja tunnollisen tulkin, ja sama on laita muidenkin käsiteltyjen kirjailijain. Bergbomilla on huomattava kyky tehdä kirjailijansa lukijalle mieltäkiinnittäviksi varsinkin osoittamalla heidän kykyjensä rajat ja siten tuomalla heidät ikään kuin läheisemmän tarkastusmatkan päähän.¹²⁶⁴

Bergbomin 1860-luvun draamateoreettisia näkemyksiä on tarkemmin taustoitettu ja analysoitu Urho Verhon väitöskirjassa (1951) Bergbomin ”draamankäsityksestä”. (LAATIKKO 2 - IX)

2-ix *Kommentteja Bergbomista draaman tutkijana*

Suomenkielisellä puolella Bergbom-kultti oli kritiikitöntä vielä hänen 100-vuotisjuhlintansa yhteydessä 1943. *Nya Arguksessa* J. O. Tallqvist tarkensi kuvaa esittelemällä nuorta Bergbomia. Tallqvist piti tämän väitöskirjaa erinomaisena (”utmärkt”). Kriitikontoimesta ja artikkeleista *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* Tallqvist kirjoitti:

han förmedlade kännedom om de litterära strömningarna och de nya författarna i Frankrike, Tyskland och i det övriga Europa. Hans kritik står på en solid grund av kunskaper och ett vetenskapligt betraktelsesätt, den präglas av smak och omdöme, skarpsinnig iakttagelseförmåga och klar, intelligent stilkonst. (*Nya Argus* 1943:16:194, 1.10.1943)

Tallqvistin artikkeli korosti Bergbomin vahvaa kulttuuripohjaa. V. A. Koskenniemen oppilas Urho Verho laati ”Bergbomin draamankäsitystä” koskevan väitöskirjan rajautuen pelkästään teoreettisiin kirjoituksiin. Urho Verho (1951) katsoi, että kautta 1860-luvun tekstien Bergbom sanoutui irti romantiikan yltiöpäisyyksistä. Vaikka hänen

1264 Koskenniemi 1910:695.

sangviinisessa temperamentissaan havaitaankin romantikoille usein tyypillisiä innoituksen hetkellisyyttä ja häilyvyyttäkin, hänen inspiraationsa on läpikotaisin intellektuaalinen, jopa rationaalinen perussävy erottaa hänet heistä selvästi. (Verho 1951:116)

Romantiikasta ei kokonaan päästä nuoren Bergbomin kohdalla eroon, mistä huomautti Laurila (1953) arvioidessaan Verhon teosta. *Pombal* on täynnä hugolaista rekvisiittaa ja tehokeinoja ja tarvetta nivoa hyve ja lankeemus toisiinsa. Verho nimittää käsitystä kuitenkin klassillis-idealistikseksi.

Osittaisesta romanttisesta valepuvustaan huolimatta *Pombal* ja jesuiitat merkitsee ideologiselta ytimeltään hyvästijättöä romantiikalle ja huomentervehdystä uudelle aikakaudelle, jonka lippuun valistus ja liberalismi ovat piirtäneet runsaita toiveita herättävät nimensä. (Verho 1951:117)

Toinen Verhon (1951:120) päätelmä koski Bergbomin vierautta kaikelle ”estetismille”, l’art pour l’art -ajattelulle. Verho viittasi siihen, miten symbolismin ja uusromantiikan mystiikkaan taipuva ajattelu jäi vieraaksi Bergbomille, joka sittenkin säilyi valistusoptimistina.

Bergbom ei omassa väitöskirjassaan käsitellyt mitallisen ja suorasanaisten dialogin välistä eroa tai jännitettä. ”Traagisen ja koomisen vuorovilljely draamassa johtaa Bergbomin mielestä vain sekavaan epävarmuuden tilaan eikä suinkaan saa aikaan totuuden kirkastumista, kuten tulisi.” (Verho 1951:174). Shakespearen kohdalla katsoja tietää aina tarkoitetaanko traagista vai koomista, mutta ”Saksan romantikkojen suhteen on lukija aina tuskallisessa epätietoisuudessa siitä, tarkoittavatko he täyttä totta vai laskevatko leikkiä.” (KBK2:84) Tämä on keskeinen piirre Bergbomin ajattelussa myöhemminkin – hän turhautuu ollessaan epätietoinen tekijän intentiosta tai kohdatessaan merkitysten ambivalenssia.

Väitöstilaisuuden karonkasta ei ole säilynyt kuvauksia, mutta formaalin professori-illallisen lisäksi on voitu pitää muita blusningeja, jolloin paikalla oli varmasti Calle Bergbomin vanhoja tuttavuuksia. Koko ajan Bergbom kirjoitti aikakauslehteen. Toukokuun alun jälkeen ehti ilmestyä arvosteluja *Kirjallisessa kuukauslehdessä*. Yksi käsitellyistä oli A. Rahkosen ruotsalaisesta mukailema runollinen *Kukka kultain kuusistossa*, jolla oli alkuvuosina vakiopaikka Suomalaisen Teatterin ohjelmistossa.¹²⁶⁵ Ruotsalaisen version takana on Müller von Königswinterin *Sie*

1265 *Kk* 1868:6:165–166 ja KBK2:304–305.

hat ihr Herz entdeckt. Näytelmä on yksinkertainen, mutta Bergbomin arvostelun mukaan erityisen kaunis. Rahkonen runoilijana on tehnyt siitä jopa alkuteosta onnistuneemman.¹²⁶⁶ Yksi kritiikeistä koski runoilija G. V. Antellin esikoiskokotelmaa *En natt i torpet, Scen från Finland*, jossa heijastuivat meneillään olevien nälkävuosien kokemukset.¹²⁶⁷

Väitöstilaisuuden jälkeen kesäkuun alussa Bergbom on antanut tavalla tai toisella palautetta Aleksis Stenvallille, sillä 12.6.1868 kirjeessä Kivi yllättäen ilmoitti A. R. Svanströmille, että *Canzion* valmistuminen siirtyy hamaan tulevaisuuteen.¹²⁶⁸ Ehkä Bergbom oli tunnistanut *Canzion* toisenkin version epädraamalliset elementit. Bergbom suosi nimenomaan toimivia päähenkilöitä, ei surevia, haaveksivia pohdiskelijoita. *Canziossakin* kaikki tapahtumat olivat jo sattuneet ennen näytelmän alkua.¹²⁶⁹ Kivi ehkä suivaantui tämän kenties jo toistuneesta kritiikistä ja pani työn syrjään.

Edellinen kesä 1867 oli ollut poikkeuksellisen lyhyt ja kylmä, joten sadot olivat jääneet kypsymättä ennen muuta pohjoisessa Suomessa.¹²⁷⁰ Kevättalvi 1868 merkitsi nälkäkatastrofin huipennusta Suomessa – elintarvikkeet olivat loppumassa. Senaattori J. E. Bergbom oli jo 72-vuotias, vielä virassa, mutta voimiltaan heikentynyt. Kesän yllätysuutinen oli J. V. Snellmanin ero Senaatin Talousosaston varapuheenjohtajan tehtävästä maan vaikean elintarviketilanteen keskellä ja siitä johtuen. Maaseudun rakennemuutosten aika oli tullut, mihin vaikutti myös rakenteilla oleva rautatieverkko, jonka myötä niin elintarvikkeiden tuonti kuin paperin vienti Venäjälle tuli helpottumaan. Ossian työskenteli Riihimäki–Pietari–rautatieyömaalla. Se oli aloitettu hätäaputoinina, minkä takia monimutkaiset tilitys- ja laskenta-asiat tuottivat erityistä hankaluutta.¹²⁷¹

Nya Teaternin kesäloma koitti, vaikka toiminta tänä keväänä jatkuikin kesäkuun 14:een saakka. Syysnäytäntökausi Nyanissa oli tarkoitus aloittaa jo

1266 *Kkl* 1868:6:165–166 ja *KBK2s*304–305. Erakoitunut isä piilottaa tyttärtään metsän keskellä. Lempi syttyy hänen ja metsästäjänuorukaisen välillä. Isä suostuu avioliittoon, kun selvää, että metsästäjä on nuoruudenystävän poika.

1267 *Kkl* 1868:6:165 ja *KBK2*:303–304.

1268 A. Kivi → R. Svanström 12.6.1868/Kirje 44/AK Kirjeet 2012 ja Tarkiainen 1916:383–384.

1269 Ks Tarkiainen 1916:383–384.

1270 Petun, oljen ja jäkälän lisäksi yritettiin valistaa muistakin ruoka-aineista, kuten sienistä, mutta niiden ”käyttöön ei osattu sopeutua”. Koko maan kuolleisuus vuonna 1868 oli noin 7,9% maan väkiluvusta eli 137 700 henkeä. Kevät vuonna 1868 tuli kuitenkin aikaisiin ja oli erityisen hyvä ja lämmin, joten vuoden 1868 sato saatiin onnistumaan, kun siemenvilja oli saatu toukokuussa maahan. Ks. esim. Klinge 1997:238–239 ja Juva ja Juva 1966:397.

1271 EB → KB 23.07.1868/45:1:8/KBA/KiA/SKS.

26.8.1868. Kahdeksi vuodeksi (1867–69) kiinnitetystä teatteriseurueesta moni halusi viettää lyhyen kesälomansa 1868 Suomessa. Tämä säästi matkarahoja, ja maalla oli mukavinta viettää lämmin vuodenaika. Syntyi Arabian ja Kumpulán kesäinen taiteilijasiirtokunta, josta on kerrottu muistelmissa.¹²⁷² Siirtokunnan naisten piirissä haluttiin uudistaa vaatetusta ja elää itsenäisempää ja reippaampaa elämää. Rouva Charlotte Raá ja rouva Bernardine Bosin olivat valmistaneet itselleen ”hyvin viehättävät poikien vaatteet”¹²⁷³: ”blus och vida, turkiska benkläder af brunt ylle, för att kunna vara riktigt beqväm och ogenerad – och Fru Agardh har klippt mitt hår kort.”¹²⁷⁴ Charlotte itse kirjoitti lisänneensä hattunsa vielä ylioppilaslyyran osoittaakseen kuuluvuuttaan tähän ryhmään.¹²⁷⁵ Kesäksi Helsinkiin oli saapunut esiintymään Tukholman Mindre teaterista hra Anders Selinder oman oppilasteatterinsa kanssa.¹²⁷⁶

Otto Florell vietti kesää 1868 Strömforsissa juhannuksesta heinäkuun lopulle ja kuvaili Karlille karjan kuolemia kulkutauteihin, ihmisten suurta fatalismia – ”ske Guds vilja” – ja sitä, miten uudet kuolemanviestit eivät enää järkyttäneet. Florell on myös lukenut Karlin väitöskirjaa ja kommentoi sen loppua ”stenhård” – kiven kovaksi. Hänkin tunnisti teoksessa aatehistoriallisen selkeyden.¹²⁷⁷ Otto Florell itse oli saamassa ensimmäisen työpaikkansa Helsingissä Tyttökoulun ranskanopettajana.

Augusta Bergbom lähti ystävänsä Hanna Snellmanin luo kesänviettoon isän hoidon takia vähän vastentahtoisesti. Myös tati Sofie Sanmark lääkärimiehiin matkusti kaupungista, joten Emelie jäi kahdestaan isän kanssa. Perheessä asui tuolloin vielä kolme palvelijatar.¹²⁷⁸ Konttoristina toiminut perheen eno Gustaf

1272 ”Sommaren 1868 hade en hel koloni valt sig ”sommarnöje” ute på Arabia-området, några kilometer från staden. Trakten bar då ännu en ostördt landtlig prägel. I den ansenliga ”karakters”-byggnaden, till hvilken en vacker allée ledde upp från landsvägen, bodde ställets ägarinna, den vackra unga enkan fru E. L. med sina älskliga barn. ”Malle” [Mallander] var gift med en syster till fru L. och sannolikt var det på hans rekommendation alla dessa skådespelarfamiljer uppslagit sina bopålar där ute.” (Degerholm I, 1900:38.) Emilie Degerholm (I, 1900:28–33) kuvaukset on Helmi Krohn (1922:100) referoinut suomeksi.

1273 Degerholm I, 1900:39.

1274 H. Ch. Raá → KB 18.7.1868/50:31:3/KBA/KiA/SKS.

1275 Helmi Krohn 1922:101 puhuu Charlotten kielitaidosta ja halusta opiskella suomea viettäessään kesää Suomessa, mutta se on fennomaanisen legendan lisäystä: suomenkielen opettajaksi Lotten kirjeessä sanoo kelpuuttavansa vain Karlin, mikäli he kesällä tapaisivat. Asia näyttää olevan vain yksi keveä kesäharrastus muiden joukossa. Ajatus Nya Teaternin muuttumisesta joskus kaksikieliseksi saattoi tosin olla kuitenkin jokin näkyvä tulevaisuudessa.

1276 Hirn S 1998:287.

1277 O. Florell → KB 25.7.1868/50:19:41/KBA/KiA/SKS.

1278 Palvelijattarien lukumäärätieto vltá 1869. Henkikirjat Helsingin kaupunki. (HKA)

Herman Roschier (1824–1882) oli 44-vuotias vanhapoika. Tämä tuli Vaasasta Helsinkiin sisarensa Sofien luo kesän alussa. Heinäkuun lopussa hän lähti Wexsundaan ampumaan sorsia.

Karl Bergbom vietti kesän 1868 yllättäen Säämingissä, Savonlinnan ympäristössä. Hän matkusti jo juhannuksen aikoihin, mutta kävi ilmeisesti ensin Voipaalassa.¹²⁷⁹ Silloin hän pääsi ensi kertaa Itä-Suomen järvimatkailun piiriin. Atte-veli oli mukana, mutta hän ilmeisesti oleskeli eri paikassa, sillä Karlin kirjeissä Attea ei mainita. Atte oli raportoinut Emeliele olevansa terve, mutta Karlilta Emelie ei ollut saanut kuukauteen kuin yhden kirjeen. Emelie vaati häntä pikaisesti kirjoittamaan, mitä häneltä puuttuu ja ennen muuta terveydestään. Erityisen huolissaan sisar oli tautien levinneisyydestä maassa ja vaatii ”rehelystä” tilannekuvaa. Emelie kirjoitti Karlille Emil Nervanderista, joka oli vihdoinkin aikeissa valmistua, mutta jonka taloudellinen tilanne oli kurja.

Nervander stannar hela sommaren i staden; vi hafva träffa[t] honom ganska ofta dessa veckor, ty vi hafva haft åtskilliga små affärer med hvarandra. Han har talat så ovanligt öppet och uppriktigt med mig, men jag har dock ej haft mod att fråga om han ämnar taga sin kandidat-examen i höst; att dömma efter flere yttranden, tror jag att de[t] kommer att ske. Stackars Nervander; hans ekonomiska ställning tycks trycka honom grymt.¹²⁸⁰

Kaikki valittivat Karlin lähdön äkillisyyttä. Ukko Cygnaeus oli ollut pahoillaan, että Karl oli lähtenyt sanomatta hyvästiä. Hän oli kuitenkin pari kertaa käynyt ovelta tiedustelemassa tapaamatta isäntää. Mutta Bergbom oli selvästi paennut ja kätkeytynyt Sääminkiin, nimenomaan kirjoittamaan. Vai jostain muusta syystä? Miksi nuori tohtori haluaisi lähteä maaseudulle? Emelie usutti Karlia kirjoittamaan, nimitti tämän kirjeheiljaisuutta itsepäiseksi ja toivoi, että ei ole muuta

1279 EB → KB 23.07.1868/45:1:8/KBA/KiA/SKS. Kaarlo on saattanut kuitenkin matkustaa ensin Voipaalaan Nervanderin luo. Tämä oli siellä viimeistä kesää, sillä kartano oli vararikon takia joutumassa pois hänen sedältään. Tädit ja isoäiti jäivät syytinkiin Voipaalan sivurakennuksiin. Sieltä Kaarlo on 3.7.1868 nähtävästi kirjoittanut ensimmäisen kirjeensä Charlottelle. Marianpäivänä 2.7.1868 Voipaalassa oli nimittäin valmistettu teatteriesitys ja siihen viitataan vanhan Nervanderin kirjeessä Bergbomeille (E. Nervander → EB 23.12.1898/54:29:1/EBA/KiA/SKS). Näytelmän *En rötmanads dag [Mätäkuun päivä]* oli Kaarlo vanhan Nervanderin mukaan pyytännyt joskus kirjoittamaan uudelleen esityskuntoon Suomalaiselle Teatterille. Oletettavaa on, että Kaarlo olisi sen siis aikoinaan nähnyt. Kaarlon ensimmäinen kirje Säämingistä on päivätty vasta elokuun alussa.

1280 EB → KB 23.07.1868/45:1:8/KBA/KiA/SKS. Vaikuttaa siltä, että Nervander oli palannut Voipaalasta Helsinkiin, olihan kartano siirtymässä pois hänen sedältään ja suvultaan.

syitä siihen kuin ”tavallista vitkaisuutta”. Hän halusi kuulla Suomen luonnon vaikutuksesta Karlin ”luomiskykyyn” ja ihmetteli, ettei *Julian* ollut vielä ilmentynyt *Wiborgs Tidningissa*.¹²⁸¹ Sääminki (Savonlinna) oli rovasti Gummeruksen pitäjä, mistä hän vuokrasi asunnon saadakseen olla rauhassa.¹²⁸²

Yrjö Koskinen ihmetteli *Kuukauslehden* toimituksen autiutta vielä syyskuun alussa.

Tit[ulus]. Bergbom on kadonnut tietämättömiin. Heinäkuun alussa hän lähetti Säämingistä tänne alkupuolen muutamaa novellia, nimeltä Mustalaistyttö, sen perästä ei ole häneltä eikä hänestä mitään kuulunut.¹²⁸³

Kaarlo oli saanut siis *Zigenerskanin* eli romanttisen maaseutunovellinsa ainakin alkuosan kirjoitettua. Tekstiä ei ole säilynyt, vain varhainen synopsis. (LAATIKKO 2-III)

Charlotte Raan kirjeistä ensimmäinen säilynyt on kirjoitettu Karlille 18.7.1868, kirjoituspaikka on ”Kanaans land”, eli Toukolan ja Arabian seutu Helsingissä.¹²⁸⁴ Käy ilmi, että Karl oli kirjoittanut jo 3.7.1868 päivätyn kirjeen Lottenille, jota ei ole säilynyt ja että se oli ollut 9 päivää matkalla saapuen vasta 12.7.1868. Lotten kirjoitti vastauksensa kuuden päivän viiveellä.

Kesän 1868 kirjeissä on huomattavaa intensiteettiä Lottenin ja Karlin välillä, joten voi arvella, että mikäli nyt olisi ollut mahdollisuus ja he olisivat viettäneet kesää samassa paikassa, heidän suhteensa olisi voinut tai täytyntä edetä pidemmälle. Kaikki viittaa siihen, että Lotten piti Karlia itselleen intellektuaalisesti hyvänä kumppanina, arvosti tämän analyysia, kirjallista kykyä ja teatteritajua. Heidän ystävyytensä intensiivisin vaihe jatkui lähimmät vuodet 1868–72. Jos Karl olisi tohtinut tai halunnut olla sukupuolisesti aktiivinen, intimiin suhteen syntymiselle ei Charlotten puolelta varmaan olisi ollut estettä, siinä määrin vastenmielinen alkoi jo olla liitto juopottelevan Frithiofin kanssa. Lottenin mielestä

1281 ”så roligt det vore att se den öfversatt, så tycker jag dock att den blir nästan för mycket splittrad i W.T.; der beslås ju vanligtvis några rader följetång i gängen.” EB→KB 23.07.1868/45:1:8/KBA/KiA/SKS.

1282 Gummerukset olivat avioliiton kautta sukua, sillä yksi Vaasan Roschier-tädeistä, Leontine oli naimissa Adolf Emanuel Gummeruksen kanssa, mutta tämä oli kuollut Vaasassa elokuussa 1867. Vainajan veli oli Säämingin rovasti Alexander Jakob Gummerus (1807–1891). Karl lähti Sääminkiin, jonka pappila tuolloin sijaitsi nykyisen Laitaatsalmen vierellä. Ruustinna, Emilia Nordling oli syntynyt Oulussa 1814, mutta kuollut juuri 26.6.1868. Gummerusten kolme poikaa olivat Bergbomin tuttuja.

1283 Yrjö Koskinen → J. Forsman 4.9.1868/185/JFoA/KiA/SKS.

1284 H. Ch. Raa → KB 18.7.1868/50:31:3/KBA/KiA/SKS.

Karl oli jättänyt heidät ja Helsingin kovin innokkaasti tai äkisti. Lotten kirjoitti, että ”nyt minä en ole niin ikävöinyt sinua.”

kanske är det därför att det är så nytt för mig att vara på landet; dagarna räcka ej till, jag har så mycket att se på; himlen träden, blommorna, fjärlarna, vattnet, insekterna. Jag har så mycket att göra: Jag badar, ligger på rygg i gräset, ser upp i himlen, drömmer, det tar lång tid, läser, syr några stygn och gungar; seglar, då våra studenter kommer hit. Du har rätt, Kaarlo! att vi bo för nära staden.¹²⁸⁵

Lotten kertoo vieraista, joita on käynyt: Kurten ja Rydman, komeita nuorukaisia. Lotten kertoo lisää pojanvaatteistaan. Tutkija joutuu kysymään, haluaisiko Lotten suorastaan rientää Karlin luokse ”suomalaisena ylioppilaspoikana.”¹²⁸⁶ Karl myös opettaisi hänelle suomea: ”vain sinä saat kantaa huolta siitä, haluathan?” flirttaa 29-vuotias nainen 24-vuotiaan nuorukaisen kanssa.¹²⁸⁷ Karl kirjoittaisi hienoja uusia teoksia, joita Lotten innokkaasti lukisi. Teksti on innostunut tunnus Karlin kirjalliselle lahjakkuudelle, suorastaan rakkauskirjeen kaltainen. Lotten oli juuri kevään uusinnassa näytellyt *Pombalin* Theresiaa, ja hän halusi ”olla ylpeä Karlista”.

Kirjeessä siirryttiin näytelmiin, joita Karl oli Raan pariskunnalle lainannut. *Lady Tartuffe* -näytelmä ei kiinnostanut Lottenia, Lordi Byronista kertova näytelmä sen sijaan Frithiofia. Jeanne d’Arciin, eli Schillerin *Orleansin neitsyeen* Lotta ei ollut vielä saanut henkeä päälle. Hän epäili, pääsisikö sitä koskaan uudelleen esittämään; hän oli esittänyt sen jouluna 1866. Kolme ensimmäistä näytöstä ovat vaikeita, mutta ei hän halunnut roolista luopuakaan, sillä se oli aivan liian rakas. Paljonpuhuva on Lottenin lausahdus Karlille: ”pyysit minua varustautumaan talven varalle (rusta mig för vintern).” Lause vahvistaa oletusta siitä, että Karl haaveili olevansa teatterin palveluksessa mahdollisesti jo syksyllä 1868.

Lotten tunsi itsensä riittämättömäksi suurten tehtäviensä suhteen. Hänen epätoivoaan ja epäuskoaan lohdutti kiinnittyminen Karliin, ja teksti paljastaa, että jo edellisellä näytäntökaudella 1867–68 hän oli paljon oleskellut Karlin luona tai seurassa – varmaan Frithiofin ryypätessä. Karlin vastauksesta käy ilmi, että

1285 H Ch. Raa → KB 18.7.1868/50:31:3/KBA/KiA/SKS.

1286 H Ch. Raa → KB 18.7.1868/50:31:3/KBA/KiA/SKS.

1287 Toisin kuin Helmi Krohn tulkitsee, suomen kielen opettelusta puhuminen on enemmänkin leikinlaskua. Ei mitään systemaattista kieliopintoa ollut vielä kesällä 1868.

he ovat olleet yhdessä soutuarekella Töölönlahdella. Lukijalle syntyy mielikuva, jossa Lotten istuu Karlin jalkojen juuressa ja katsoo ylös tämän lämpimiin ystävällisiin silmiin. Karl tuntuu vahvistavan ja rohkaisevan häntä, tilanteessa jossa aviomies oli kateellinen ja alistava.

Så talar stundom misströstan och skulle än oftare så tala, om jag ej ägde Dig, min Kaarlo! därför har ock hela mitt väsen klamrat sig fast vid Dig. O! var Du alltid när mig, styrk mig, stöd mig, banna mig, uppmuntra mig! mitt hjerta klappar ju så ungt och varmt! ej vill jag hemfalla åt ett sjukligt missmod, som så gerna vill gripa mig; jag vet ej hvarifrån det kommer eller i hvilken vrå af mitt väsen det har sin hemvist, men det vet jag, att det slår sina armar omkring mig, utan att fråga mig om lof. Hur ofta flydde jag ej då i vintras till Dig; Du vet ej hur mycket Du var, Du är för mig, hur många mörka stunder Du förjagat för mig. Är det då underligt om jag sörjer att jag kan gifva Dig så litet!¹²⁸⁸

Lotten olisi siis ”halunnut antaa Karlille enemmän”. Jälkikirjoituksessa selitetään miten Frithiof on kyllä terve ja reipas, pulska ja mustanruskea auringosta, mutta juo valtavasti olutta, korin toisensa perästä, eikä anna sanoa siitä mitään.

Karl vastasi Charlottelle Säämingistä 5.8.1868 päivätyllä kirjeellä. Alkupuolella Karl vastasi vuolain sanoin kaipuun tunteisiin, mutta melko vaikeasti tulkittavien tuntemusten keskeltä voi erottaa ajatuksen, että heidän välistensä tunteiden tulisi kuitenkin olla maltillisia. ”Meidän siteemme ei syntynyt mistään tilapäisyydestä, vaan välttämättömyydestä. Jotta tunteemme voisi olla voimakas, sen täytyy olla rauhallinen.” Nainen, Charlotte ja taiteilijatar – näiden suhdetta koskevassa kohdassa on paljon paperin repeytymiä ja vaikeasti tulkittava virke. – Karl kirjoittaa, että haluaa painaa ”jaloimman osan olemustasi rintaani vasten. [– –] Tiedän että taiteilijuutesi ei ole mikään erillinen ominaisuus sinulla, joka joko on tai ei, vaan näyttelijällä ne ovat yhtä”.

ty jag såg och trodde att vårt band ej var ett verk af tillfälligheten utan af nödvändigheten. Du vet ju att för att vara stark måste vår känsla vara lugn. Qvinnan Hedvig [repeytymä; – –] sin skönhet, sina talanger, sin älskvärdhet vara mig främmande, personen måste försvinna för mig

för att min själ skall kunna trycka konstnärinnan, den ädlare delen af ditt väsende till mitt bröst.¹²⁸⁹

Karl haluaa siis pitää Hedvigin ”kauneimman osan, taitelijan” rintaansa vastaan. Muuten Karl näyttäisi tietävän, että läheisemmästä suhteesta ei voi tulla mitään, monistakaan eri syistä.

Ser du, dyra Hedvig, vi måste alltid tänka på, vi kunna ej evigt förblifva tillsamman genom den personliga förbindelse, lyckan hittills åt oss unnat, vi skola derföre ställa så att vi utan någon bäfvan, med fasthet kunna se vårt möjliga afsked. Dock nekar jag ej, att ofta, i synnerhet om aftnarna, en obeskriflig, ostillbar, orolig tränglan efter dig fattar mitt hjerta,¹²⁹⁰

Karl kertoi aloittaneensa *Saul*-näytelmää, mutta se kulki huonosti, aihe oli vanha.¹²⁹¹ Seurasi kuvaus Säämingin olosuhteista. Itse paikka oli ruma, mutta joka puolelta aukesivat upeat maisemat, ja hän teki retkiä rovasti Gummeruksen poikien kanssa, jotka hän tunsu. Näistä vanhin Aleksanteri (1845–1915) opiskeli teologiaa ja hänet tunnettiin lempinimellä Mutter Gummerus. Hänestä tuli myöhemmin Pihtiputaan rovasti.¹²⁹²

Olavinlinna vetosi Karlin mielikuvitukseen suurten historiallisten näytelmien lavastuksena! Karlin mielikuvitus lähti linnassa valloilleen, kun hän eläytyi maanalaisiin holveihin. Se oli paljon voimakkaampaa kuin se luonnontunne, jota hän koki Punkaharjulla. Sitä hän artikuloi aivan runebergiaanisesti.

Så t.ex. har jag besökt Nyslotts gamla slott grundat på 1470 talet och ännu i förträffligt skick oaktadt de otaliga belägringar det såväl från rysk som

1289 KB → H Ch. Raa 5.8.1868/47:12:3/KBA/KiA/SKS.

1290 KB → H Ch. Raa 5.8.1868/47:12:3/KBA/KiA/SKS.

1291 *Saul*-näytelmää Kaarlo yritti kirjoittaa, mutta ei enää tunne mitään vetoa siihen, se on idea ”kauan sitten taakseen jääneestä kehitysvaiheesta”. (KB→H. Ch. Raa 5.8.1868/47:12:3/KBA/KiA/SKS.) Kaarlo kysyi myös Florellilta (KB → O. Florell 22.8.1868/50:42:1/KBA/KiA/SKS), onko Antti Tuokon *Saul* kaikkien puheenaiheena jo Helsingissä. Sen ilmestyminen keväällä/kesällä 1868 löi varmaankin viimeisen naulan Bergbomin *Saulin* arkkuun, vaikka idea oli jo muutenkin haipumassa pois. Kritiikin Tuokon näytelmästä *Kuukaustehteen* (1869:12) kirjoitti Cygnaeus. Näytelmä on unohdettu, eikä koskaan esitetty.

1292 Aleksanteri Gummeruksen nuorin poika puolestaan oli tuleva urheiluprofessori Lauri (Tahko) Pihkala. Gummerusten sukuarkistoissa (ms/KK) ei ole Bergbomin nimellä kirjetietoja. Nuoremasta veljestä Jonathanista (1849–1931) tuli virkamies ja Julius Immanuelista (1855–1919) ilmeisesti pappismies.

från svensk sida utstått. Nu är det tom. Hemska, men intressanta voro de talrika underjordiska källarhvalven. En annan utfärd gällde det berömda Pungaharju, en 7 versts brant mycket hög ås, från hvilken man har storartadt vidsträckta vyer på hvartdera sidan öfver fjärdar och holmar. Du må tro huru det tog sig ut i denna dunkelblåa skymmande belysning, som är så gripande innerlig och ljuf och som endast kan finnas på våra tusen sjöars stränder. Hela naturen var så Runebergsk att jag ofrivilligt i mit minne reciterade för mig sjelf några af hans poemer, och jag begrep hvarifrån han fått svar på den sköna frågan i "Fästningsfångarna": "Vet du hur ett sinne är som älskar"? Jag kom så lifligt ihåg den lilla färd vi företogo tillsammans öfver Thölö viken du mins väl? Äfven i dag kommer jag på qvällssidan att åse ett storartadt skådespel. En half mil härifrån är nemligen en stor skogsbrand och jag ville se huru den svarta röken med sin[a] eldfransar kastas emot den ljusa frida augusti natthimmelen.¹²⁹³

Karl palasi rooleihin, joita Raan pariskunta oli opettelemassa: "iloitsen että ne tulevat teatterissa esille". Seuraavan kauden ohjelmistossa ei näy sen paremmin *Lady Tartuffeä* kuin *Lordi Byronia*. Helmi Krohn katsoo, että Frithiof Raai oli epäluotettava jo syksyllä 1868 ja päättää, että Byronin rooli ei koskaan valmistunut, ainakaan juomalla niin paljon olutta kuin Raai tässä vaiheessa joi.¹²⁹⁴ Säämingistä Bergbom kirjoitti myös Otto Florellille laajan kirjeen elokuun jälkipuolella 22.8.1868.¹²⁹⁵ Siinä hän keveällä tyylillään luonnostelee karikatyyrit kaikista henkilöistä talossa, josta hän vuokrasi huoneensa.

Mycket promenad något lektyr, något skriftställer, några visiter – dess emellan bad, landtliga utfärder o.s.v. du känner receptet, efter hvilket dylika landsejourerna brukas vara tillagade. Allt går framåt till följe af framfärdighetslagen, men existerade ej denna, så skulle allt så stilla. Mitt sällskap består af 1° min värd, en liten surögd pratsam, rik; vänlig gubbe, som sett verlden och har ett outtömligt förråd på historier i synnerhet skandalhistorier. 2° värdinnan vacker, tråkig och elak, 3° Ulla och Kajsa, två pig-ideal med rofformiga anleten och pillska skratt, hvilka båda tjent förut hos herrskap och der uppsnappat svenska fraser, som

1293 KB → H. Ch. Raa 5.8.1868/47:12:3/KBA/KiA/SKS.

1294 Frithiofin juopottelusta ks. esim. H. Ch. Raa → KB 18.7.1868/50:31:3/KBA/KiA/SKS.

1295 KB → O. Florell 22.8.1868/50:42:1/KBA/KiA/SKS.

de ej begripa (i synnerhet älska de att med den mest beundransvärda intonation exegera ”Suggor på te flytta tar etc etc”). 4° en höna som frappant liknar senatorskan Munck, med 5 kycklingar hvilka frappant likna fröknarna Munck; 6° en katt, 7° en – sa[??] nu kan det vara nog.¹²⁹⁶

Bergbom kuvasi muuttunutta suhdettaan luonnonlyriikkaan Florellille näin:

Det som är det underbaraste och verkligen sevärda här är naturen. Jag har ännu ej sett en mera finska – på en gång fast och sentimental, fridfull och dyster rik och enformig. Jag har ofta i mitt sinne gifvit här Nervanders poesi (och i stort äfven Runebergs) rättvisa mot den beskyllning jag ibland i mitt sinne gjort den, att den för mycket fördjupar sig i naturen, för att ej glömma menniskan. Här känner man att naturen måste vara en makt i finska poesin. När jag stod på Pungaharju förstod jag första gången fullkomligt att det kunnat gifvas en tid, då patriotismen, som skäl för sin tillvaro, pekade på naturens skönhet och sade med skalden: ”Säg kan man dö då för detta land”. Att denna tid dock redan är förbi, är kvitt derom äro vi väll alla ense.¹²⁹⁷

Bergbom artikuloi Florellille analyyttisemmin sitä mitä oli kokenut Punkaharjulla, nimittäin, että romanttinen luontosuhde oli pakosta muuttumassa, eheä antautuva edellisen polven runoilijan puhe oli jo historiaa, vaikka oli itse kirjoittanut juuri siihen sävyyn asiasta Charlottelle. Florellin saamaan kirjeeseen on arkistossa liitetty erilaiselle paperille eri kynällä kirjoitettu katkelma, jossa Karl puuskahtaa sitä, että Helsinkiin perustetaan venäläinen teatteri.

Ryska theaterns inrättning i Helsingfors har förargat mig innerligen, men efter någon eftertanke har jag funnit att företaget är allt för vågadt för att kunna bära sig. Det måste gå omkull. Kanske den kommer att hafva då den nyttan att människorna lära sig begripa nödvändigheten af en finsk theater.¹²⁹⁸

1296 KB → O. Florell 22.8.1868/50:42:1/KBA/KiA/SKS.

1297 KB → O. Florell 22.8.1868/50:42:1/KBA/KiA/SKS.

1298 KB → O. Florell 22.8.1868/50:42:1/KBA/KiA/SKS.

Venäjänkielinen teatteritoiminta käynnistyi syksyllä 1868 Arkadiassa, ja siitä ilmestyi uutisia jo kesän aikana. Karl harmitteli asiaa, mutta mietittyään sanoi uskovansa, että venäläinen teatteri ei tule kannattamaan ja että ehkä ihmiset nyt ymmärtävät, että tarvitaan myös suomalainen teatteri.¹²⁹⁹ Tämä on ensimmäinen kerta, kun Karlin säilyneissä kirjeissä esiintyy sana ”finsk teater”, minkä kuitenkin voi vielä tulkita tarkoittavan ”suomenmaalainen” ja siten myös ”inhemsk”, ei pelkästään suomenkielinen.¹³⁰⁰

Bergbom pääsi Helsinkiin syyskuun puolivälin tienoilla 1868. Nya Teaternin tilanne jatkui entisellään: Fredrik Berndtson oli teatterin litteratöörinä ja Karl ilman työpaikkaa. Rouva Raalle tarjottiin opettajantointa Teatterikoulussa ja Karl jatkoi kirjallista uraansa ja *Kirjallisen kuukauslehden* avustamista. C. G. Estlander nimitettiin estetiikan professoriksi Cygnaeuksen jälkeen.

Venäläinen teatteri käynnisti toiminnan kenraalikuvernööri N. Adlerbergin suojeluksessa ja keisarillisin varoin. Virkamiehistölle ja sotilaspireille tarvittiin sopivaa viihdykettä. Avajaisesitys oli 29.10.1868 Arkadiassa, jota vuokrattiin venäläisille tästedes seitsemän vuoden ajan 1868–1875. Aloittajana oli A. Ziminin venäläinen näyttelijäseurue, joka lopetti 14.3.1869, ortodoksien laskiaisena, kun alkoi suuri paasto.¹³⁰¹ Ohjelmisto koostui aikalaiskomedioista ja vaudevilleistä, mukana oli paljon musiikkia ja aikanaan näyttävästi tehtyjä operetteja, jotka vetivät parhaiten yleisöä yli kielirajan. Mutta myös huomattavia näyttelijöitä Pietarista vieraili eri vuosina. Ohjelmista ilmoitettiin lehdissä ruotsiksi ja venäjäksi.¹³⁰² Se siivitti fennomaanien puolella julkisuudessaakin happamia kommentteja – ei niinkään venäläisiä vastaan, kuin lisäämään katkeruutta ruotsinkielistä teatteria kohtaan.

1299 EAH1:121 kirjoittaa teatterin historiaa vielä Venäjän keisarin hallitessa ja lieventää siksi Bergbomin muotoilua ”innerligen förargat mig” ja sanoo vain, että KB ”pahoittelee venäläisen teatterin perustamista”. Tämän havaitsi myös Byckling (2009:28–29 ja av13/327). Aspelin jatkaa: ”Tästäkin pikku piirteestä huomaa, kuinka suomalaisen teatterin aate eli hänen mielessään, vaikka emme silti tiedä hänen vielä hetkeäkään ajatelleen ryhtyä sen toteuttamiseen”. (EAH1:121).

1300 Helsingin venäläisen teatteritoiminnan historiassa Liisa Byckling (2009:28–29 ja av13/327) lainaa tätä kirjeen kohtaa ja tulkitsee Bergbomin kirjeen kannanottona voimakkaaksi. Hän päättelee turhan pitkälle sanoessaan, että ”ilmapiiri Venäläisen teatterin perustamiselle” olisi ollut ”hyytävä” Helsingissä. Bergbomin huomautus koski kotimaista teatteria, sillä fennomaaneilla ei ollut vielä omaa teatteria, ei edes selkeää suunnitelmaa sellaisesta. Venäläisten runsaita resursseja arvattavasti kadehdittiin, heille kaikki järjestyi kruunulta ja vierailutoiminta Arkadiassa lisäsi kilpailua säätyläisten suosiosta.

1301 Ks. Byckling 2009:367 alk.

1302 Tarkat ohjelmistotiedot on selvittänyt ja julkaissut Liisa Byckling 2009:367–404. Ks. m. Hirn S 1998:289.

Meillä tulee tästä-lähin olemaan k a k s i kansallisteatteria, toinen Ruotsalainen Uudessa Teaterissa ja toinen Venäläinen Arkadiassa.¹³⁰³

Wilhelm Åhmanin johdolla Nya Teaternin syysnäytäntökausi 1868 alkoi elokuun viimeisellä viikolla. Syyskuussa esitettiin kevyempää, mutta lokakuun alussa 5.10.1868 uusittiin K. Rosendahlin vanha merenneitonäytelmä *Ainamo*, joka oli nähty 1865 Arkadiassa. Nyt Charlotte Raa sai tehdä nimiroolin, suomalaisen vedenneidon ja Filip von Schantzin musiikki pääsi uusissa paremmissa oloissa esiin. Victor Hugon *Lucretia Borgia* jäi syyskauden ainoaksi suurimuotoisemmaksi draamaksi, mistä taidepiirit keskustelivat. Vasta joulukuussa 11.12.1868 esitettiin Schillerin *Kabal och kärlek*, jossa nuorta Ferdinandia esitti Frithiof Raa. Louise Millerinä oli Sophie Wiberg, joten Charlotte Raalle jäi juonitteleva Lady Milford. Yhtenä syynä klassikkojen vähyyteen on voinut olla jo se, että Frithiof Raa oli muuttunut epäluotettavaksi: vaativampia teoksia ei saatu aina valmiiksi tai edes harjoiteltua. Syksyn ohjelmistossa oli tuki Alfred de Musset'n *Ei lempi leikin vuoksi*, Richard Brinsley Sheridanin *The Rivals, Kilpailijat*, ja A. Oehlenschlägerin melkein vuosittain nähty ritariaikaan sijoittuva *Axel och Walborg*. Uusi Franz von Suppén operetti *Den sköna Galathea* esitettiin joulukuussa 9 kertaa, kyse oli siis mainiosta ”pikkujouluoperetista”. Vielä joulun alla 18.12.1868 esitettiin kotimaisen kirjoittajan laatima 2-näytöksinen komedia *Ett litet äfventyr*.

Ohjelmistosta laati kriittisiä kirjoituksia nimimerkki X *Helsingfors Dagbladetiin* 19.9.1868 ja 3.10.1868. X moitti bagatelleja ohjelmistossa ja luetteli lokakuussa kotimaisen ruotsinkielisen dramatiikan mainiten sitten, että kaikkein lahjakkain maassa on kuitenkin Aleksis Kivi, jonka näytelmiä pitäisi kääntää ja sovittaa näyttämölle.¹³⁰⁴ Syksyllä 1868 suomenkieliset seuranäytännöt eivät olleet vielä fennomaanien johdolla käynnistyneet, eivätkä eri näkökannat teatterin edistämisen tavoista olleet sovittamattomassa ristiriidassa. Ennen puoluekantojen jyrkkemistä nimimerkki X esitti vision kaksikielisestä kotimaisuudesta ja kansallisesta teatterista, jossa kaikki kotimainen dramatiikka tuntisi olevansa kotona. Esillä oli myös kysymys ”kansakunnan omasta kielestä”, millä viitattiin suomeen ja ehdotettiin ”johdolta käytännöllistä ja ennakkoluulotonta suhdetta kotimaisuuteen”:

1303 *Kkl* 1868:9:242 (Jaakko Forsman).

1304 Kirjoittajaa 'X' on ollut vaikea selvittää, mutta se saattaisi olla jopa C. G. Estlander, Cygnaeuksen seuraaja professuurissa ja *HD:n* vakituinen kriitikko. Ajatus on mahdollinen, sillä kielikiistaa ei ollut teatterin osalta vielä kärjistetty.

... vi vilja blifva bekanta med den finska andens åskådningssätt, om också tolkat på svenska, ty, vare sig att vi tala svenska eller finska i detta land, kunna och böra vi dock vara *ett folk, en nation*. Då teatern fattat sin ställning såsom nationel, skall den upphöra att vara en lyxartikel i ett fattigt land. Den skall ifrån att såsom nu vara en anstalt för familjers trefnad och nöje, blifva en nationens angelägenhet. Den skall arbeta för möjligheten af en nationalteater; genom att skapa en finsk publik äfven i teatersalongen. Och framtiden skall visa, att den finska hufvudstadens publik icke skall njuta utmärkelsen att vara den enda i verlden, som ej älskar att från scenen se en bild af sitt eget lif. Sålunda förberedd skall man äfven hos oss längta att från scenen höra nationens eget språk, och teatern hos oss skall icke, då andra tider komma, stå såsom en fremling gentemot publiken, ej heller publiken inför teatern.¹³⁰⁵

Ajattelutapa oli kirjoittajan mukaan kuitenkin vieras teatterin tuolloiselle johdolle. Nimimerkillä oli kuitenkin rakentava ja eteenpäin katsova kantsikielisen teatterin puolesta lokakuussa 1868, vieläpä *Helsingfors Dagbladin* sivulla.¹³⁰⁶ Tästä kirjoituksesta oli vain kuukausi siihen Kleinehilla pidettyyn kokoukseen, jossa päätettiin suomenkielisen seuranäytännön järjestämisestä.

Teatterikoulun toiminta Nya Teaternin yhteydessä tuntui huomattavasti virkistyvän, kun Charlotte Raa otti opettajan toimen vastaan syksyllä 1868. Emilie Degerholm on muistellut häntä inspiroivimpana opettajana.¹³⁰⁷ Mutta kun opiskelijoille ei osattu rakentaa mitään tulevaisuudennäkymää, opiskelijoiden innostus ja halut olivat alhaalla. Oskar Toppeliuksen tapaan hoitaa Teatterikoulun käytännön asioita oli oltu tyytymättömiä, eikä hän myöskään saanut aikaan lainkaan suomenkielistä ammatin opetusta.¹³⁰⁸ Oppilaita oli 11, jotka päivittäin saivat opetusta Åhmanilta ja Raalta ”lausunnassa (deklamationissa) ynnä rollien toimittamisessa” sekä määrättyinä ”viikonpäivinä suomenkieltä herra O. Gröneqvistin, laulua

1305 HD 3.10.1868; signatur X.

1306 HD 3.10.1868; signatur X.

1307 Degerholm I 1900:28–32.

1308 Vuodelta 1867 on olemassa C. G. Estlanderin kirje Cygnaeukselle, jossa tämä tuskaili erästä veltoa hakijaa, joka oli ollut pakko hyväksyä, ja pahoitteli, että ei ole saanut suomenkielisen opetuksen järjestämistä aikaan. Sen vastuun Toppelius oli siirtänytkin Estlanderille. Marraskuussa 1867 kirjoitettu kirje osoittaa, että C.G. Estlanderilla oli asiallinen ajatus teatterikoulutuksessa tarvittavasta kahdesta kielestä ja että Toppeliuksella vastuu suomenkielisen opetuksen saamisesta oli vain ”så godt sig göra låter.” (C. G. Estlander → Fredrik Cygnaeus 11.11.1867/38:456/FCA/KiA/SKS.) Toppelius ei ollut saanut pidettyä edes kunnollista oppilasluetteloa.

neiti Mechelinin ja tanssia neiti [Cecilia] Rylanderin johdolla. Mutta draamallisia harjoituksia ei pidetä suomen kielellä.”¹³⁰⁹ – Syynä oli se, että oppilaat eivät osanneet suomea, joten opetus piti rajoittaa vain kielen alkeiden taitoon. ”Että aivan äskettäin on tullut kaksi oppilasta lisäksi, tähän asti ainoastaan koitteeksi, joiden suomentaito antaa enemmän toivoa, se seikka vähän, vaan ei paljon, asia parantaa.”¹³¹⁰ Vaikka koulun tehtävä ei ollutkaan suoraan aloittaa suomenkielistä teatteria oli sekä sen ”kunnianansa että tehtävänänsä avata suomen-kielelle tie näyttelysillalle” ja keino kotimaisten näyttelijöiden hankkimiseen.¹³¹¹

Syitä vaikeuteen järjestää suomenkielistä opetusta oli Toppeliuksen mukaan kolme. 1) Pääkaupungin epäsuomalaisuus [=ruotsinkielisyys], 2) sivistyneitten [ja suomenkieltä suosivain] säätyluokkain vastenmielisyys näyttelijän ammattia kohtaan ja 3) koulun varattomuus.¹³¹²

Kaksi harjaantumaton vasta-alkajaa, jotka taitavat suomea, vaikk’ei molemmat hyvin, ynnä muutamat, jotka koulussa ovat juuri niin paljon tätä kieltä oppineet, että vähäpätöisinä sivuhenkilöinä voivat olla avuksi, – nuo eivät saa näytelmää aikaan. [Maalta tarvitaan opiskeluajan ylläpitokustannusten takia varakkaampia suomenkielentaitoisia mukaan.]¹³¹³

Kirjallisen kuukausilehden marraskuinen kuukausikirje vastasi Toppeliukselle¹³¹⁴ ja vieritti syytä suomenkielisten vähyyteen tähänastisen johtokunnan toiminnan ylle. Kirjoittaja Jaakko Forsman yhtyi toivomukseen, että maalta lähetettäisiin ”raha-avulla varustettuja nuorukaisia, jotka osoittavat näytelmä-taipumusta ja osaavat suomenkieltä.” Nykyisestä oppilasmäärästä *Kuukauslehti* kirjoittaa:

1309 Degerholm I 1900:22 mainitsee Rylanderin oppiaineiksi ”dans, plastik och pantomim”. O. Grönqvistin titteliksi hän mainitsee magister, hieman yläkanttiin siis.

1310 *Kkl* 1868:11: 273–275.

1311 *Kkl* 1868:11: 273–275.

1312 ”Mutta helsinkiläisten pojat ja tyttäret eivät puhu suomea. Ne nuorukaiset, jotka täällä tätä kieltä taitavat, ovat – tietysti paitsi täällä oleskelevaa työväkeä – enimmäen ylioppilaita ja muita, jotka [– –] ovat maalta tänne tulleet. Mutta näistä säädyistä ei näytä olevan mitään toivoa teaterin suhteen. [Teatteriharrastajat ovat halunneet kääntyä sivistyneiden puoleen ja näiden parista sen harjoittajienkin pitäisi tulla. – – näiden mielestä] yhä vielä pidetään sivistyksen jaloin tuotteiden selittämistä näyttelysillalla muka halvemman arvoisten ja siis tavallisesti vähemmän sivistyneiden tehtävänä.” (O. Toppelius *Kkl* 1868:11: 274.)

1313 O. Toppelius *Kkl* 1868:11: 275.

1314 *Kkl* 1868:11:293. Kuukausikirje, J. Forsman.

Tällä hetkellä kuitenkin asia alkaa näyttää vähäistä valoisemmalta. Tämän syksyn kuluessa on koulu saanut kolme Suomenkieltä jotenkin taitavaa oppilasta (kolmas on tullut vast'ikään näinä päivinä, sitten kuin lähettäjän kirjoitus jo oli painettu).¹³¹⁵

Kolme suomea taitavaa koululaista olivat ilmeisesti Aurora Gullstén ja Edvard Himberg sekä Kuopiosta kotoisin oleva kaartin entinen soitonoppilas ja kirjuri Nils Öhqvist, joka myöhemmin otti nimen August Korhonen.

Karl Bergbomin intresseissä ei vielä syksyllä 1868 ole näkyvissä kiinnostusta Teatterikoulun toimintaan. Olennaisempaa hänen ajankäytölleen oli piiri, joka syksyllä 1868 kokoontui Kleinehilla säännöllisesti: fennomaaninen junta, joksi varsinaissuomalainen Anton Almberg eli Antti Jalava heidän joukkoaan jo nimitti.¹³¹⁶

Anton Almbergiä itseään pyydettiin 1869 aloittavan *Uuden Suomettaren* päätoimittajaksi, ja hän alkoi työn muun muassa Yrjö Koskisen kanssa. *Uuden Suomettaren* suunnittelu ja valmistaminen oli tämän joukon päätavoite. Yksi Maalahden kirkkoherran nuoremista pojista oli Eliel Aspelin, estetiikan opiskelija, joka alkoi kulkea joukossa mukana. Hän saattaa omien muistikuviansa perusteella viitata näinä aikoina Karl Bergbomin ”alakuloisuus- ja masennuskohtauksiin”.¹³¹⁷ Karlin masennusta ei kuitenkaan voi lukea ”suruksi siitä, että suomalaista teatteria ei vielä ole”. Oikeampi tulkinta syksyn 1868 alakuloisuudelle on täysi epätietoisuus tulevasta, nuoren akateemisen työttömyys.

Pohjalaisten viettämän Porthan-juhlan (9.11.1868) ohjelmaan ja koristeluihin osallistuneet henkilöt pyydettiin Keilaradalle Kaivopuistoon keskipäivällä 12.11.1868.¹³¹⁸ Ja kun juhlaa mentiin jatkamaan Kleinehille Kauppatorin varteen, mukana oli ollut myös rouva Raa, joka oli luvannut kesällä, että vain Bergbom saa opettaa hänelle suomea. Historiassaan Aspelin kertoo, että tuolloin päätet-

1315 *Kkl* 1868:11:293. Kuukausikirje, J. Forsman. Voi viitata soitto-oppilas Nils Öhqvistin liittymiseen.

1316 Antti Jalavan arkistossa (kotelo 2, kalenterit/AAJA/KiA/SKS) vuoden 1868 kalenterissa on mainintoja mm. ”18.10.1868: hos Y. Koskinen, som erbjöd mig att bli redaktör för Suometar under nästa år.”; ”14.11.68 Finska juntan sammanträdde hos Kleineh. Diskuterade om Uusi Suometar ; 16.11. Tidningssammanträde hos Kleineh; 22.11. finska juntan hos Kleineh; 23.11. Redaktionsmöte hos Koskinen.”

1317 EAH1:121.

1318 Aspelinin kalenterissa on mainintoja mm: ”nov 12 [torstai, 1868]: *) Professorskan Castrén, Fru Ståhlberg, Fr.na Aino & Olga Westerlund, Bergbom[s], Snellman, Nervander, hvilka hjälpt ti[ll] vid decorationen av Porthanfesten och Fru Raa, bjödes af 14 st. Österb. str till Kägelbanan i Brunns p. på kaffe, vin, konfekt och kägelkastn. En mycket treflig f. an. 1½ till 2½ . Wi Herrar äto[- -] Å Kleineh - Beslöts att till nästa termin få i gång ett finskt skådespel med Fru Raa i hufvudrollen. Nerv. skrifver stycket. (Jag höll tal för damerna och tackade dem för deras hjälp.) Afton på Nationalsångarnas konsist. (E. Aspelinin muistikirjat 1868–1869/muistikirjoja 6809/EAHA/KiA/SKS.)

tiin ”seuraavana lukukautena s.o. kevätpuolella 1869 panna toimeen suomalainen näytäntö, jossa rouva Raa näyttelisi pääosan.”¹³¹⁹ Historioitsijan taipumus attribuoida erilaisia tekoja yhden luojaheeroksen, tässä Bergbomin ansioksi on tavallista, ja niinpä Aspelin arvelee ajatuksen olleen Bergomilta. Suomenkielisiä seuranäytäntöjä ei kevään 1866 jälkeen todellakaan ollut annettu Helsingissä, kun Gröneqvistkin oli joutunut ajattelemaan elantoaan.

Tuossa tilaisuudessa Emil Nervander ”lupasi kirjoittaa uuden näytelmän, joka tietysti olisi suomeksi käännettävä.”¹³²⁰ Tämän vahvistaa Aspelin-Haapkyllän em. päiväkirjamerkintä, mutta historiankirjaansa hän nimeää aloitteentekijäksi ”luultavasti Bergbomin,” mutta yhtä hyvin sosiaalisista puuhailuista aina innostunut Nervander saattoi itse olla tuon aloitteen tekijä. Sellaista hän ei 66-vuotiaana aktiivisesti muistanut, kun kirjoitti Aspelinille: ”och mitt löfte då naturligtvis blott ett vackert hopp att få ihop stycke och roll för sällskapsspektaklet och för fru Raa.”¹³²¹ Nämä sanat kirjoitettuaan vanha Nervander siirtyi kertomaan *Margarehestaan*, jonka kaksi versiota hän oli laatinut 1860 ja 1861. Hän palasi seuraavassa kirjeessä vielä aiheeseen pitäen mahdollisena, että hän olisi tuolloin marraskuussa 1868 ajatellut esitettäväksi juuri *Margarethen*.

När jag tänker på saken, så hade det ju kunnat vara möjligt, att jag lofvade bearbeta Margarethe ånyo till en enaktspjes för fru Raa? Ty Bergbom var, tror jag, fästad vid enaktspjesen, ej den i 4 akter med dess större personal. Möjligen föresväfvade mig dock ett planutkast som aldrig fått annat namn än ”En romersk idyll” i Palazzo Rospiglioso, hvilken bit länge med förkärlek af mina teaterplaner (=känslor) omhuldades.¹³²²

Nervanderin muistikuvaa ei voi tarkistaa: hänellä oli aina useampia näytelmän aiheita haaveinaan. Hänellähän oli kokonaisen teatterikiertueen matkustus-suunnitelmia valmiina käytettäväiksi, joten on uskottavaa, että häntä kiinnosti ryhmän kokoaminen ja että hän ilmoittautui kirjoittamaan näytelmän. Itse asiassa tilaisuuden isänmaallista henkeä ajatellen *Margarethe* olisi ilman muuta ollut mitä soveliaain aihe: aatteellinen naispäärooli ja isänmaallinen aihe.¹³²³ Ner-

1319 EAH1:125.

1320 EAH1:125.

1321 E. Nervander → EAH 29.-30.12.1905/101/KiA/SKS.

1322 E. Nervander → EAH 29.-30.12.1905/101/KiA/SKS.

1323 E. Nervander → EAH 29.-30.12.1905/101/KiA/SKS. On mahdollista, että tässä kohdassa Nervanderin

vanderin pitäisi vain tiivistää nelinäytöksinen runomuotoinen teksti yksinäytöksisen kaltaiseksi, ja kenties muuntaa sekin runomittaan, sillä syystalvella 1860 oli syntynyt vain proosaversio ja ”dramatisk utkast”, ”näytelmällinen luonnos”. Sama, joka kenties kesällä 1862 Voipaalassa pidetyssä Veteraanijuhlissa oli näytelty. Viimeistään vuoden vaihteeseen mennessä oli kuitenkin selvinnyt, että Nervander ei pystynyt näytelmätekstiä toimittamaan. Silloin löytyi Kiven *Lea*.

Bergbomin viimeiset novellit ja kaartilaisten *Kihlaus*

Bergbomin kaksi viimeistä novellia *Aarnihauta* ja *Sydämiä ihmistelmessä* ilmestyivät talvikaudella 1868–69. Marraskuun ja joulukuun *Kuukausehdet* julkaisivat kahdessa osassa romanttisen kauhukertomuksen *Aarnihauta*.¹³²⁴ *Sydämiä ihmistelmessä* ilmestyi maaliskuussa 1869. Molemmissa kielentarkastajana oli lehtori Godenhjelm eli Siivo. Koottuihin teoksiin 1908 Paavo Cajander on korjannut kieltä runsaasti.¹³²⁵

Vaikka Bergbomin kesän 1868 kirjeet Säämingistä eivät asiaa mainitse, on todennäköistä, että hän kirjoitti tai ainakin työsti *Aarnihauta*-novellia oleskellessaan Säämingissä. Saarijärven maisemat ja todellinen postinkuljettajan ryöstömurha hämmöttävät novellin takana. (LAATIKKO 2-X)

2-x *Aarnihauta*

Aarnihaudan keskushenkilö on kaukana kyliltä metsän keskellä yksinään asuva Sakeri-niminen mies, joka kyllä käy kirkossa, mutta ei juuri muuten ole muiden kanssa tekemisissä. Hänen irtaimistonsa on kulunutta ja vanhaa. Asunnon lattian alla hänellä kuitenkin oli arkullinen hopeaa, rahaa ja arvoesineitä. Taloon tuleva kulkija, vankilasta karkumatkalla oleva Vilho hakee piilopaikkaa ja vetoaa heidän yhteiseen rikokseensa. Vilho sanoo

muisti tekee tepposet, tai hän hieman kaunistelee ja kultaa omaa merkitystään korostaen. Mutta kontekstin ja sisältölogiikan kannalta asia on hyvin mahdollinen. – *Margarethe* pitäisi tarkistaa ja suomentaa, mahdollisesti riimiin, mutta kuka sen tekisi? Stenvallilla oli kiire *Seittemän miehen* kanssa, minkä ystäväpiiri tiesi. Aspelin-Haapkyän historiateos ei ole ottanut Nervanderin *Margarethea* tässä kohdassa edes epävarmana asiana esiin, vaikka vanha Nervander juuri siitä muistutti kirjoittajalle. Ehkä EAH itse ei muistanut sitä, eikä ehkä Nervander ollut sanonut näytelmänsä nimeä Kleinehiilla ääneen. Tai sitten Aspelin on päätellyt, että kertomus Suomalaisen Teatterin synnystä ei olisi riittävän kirkas, jos väärän kirjailijan nimi sekaantuu legendaan *Leasta*. Aspelinin omassa kalenterissa 12.11. on merkintä vain, että Nervander lupasi kirjoittaa näytelmän. (E. Aspelinin muistikirjat 1868–1869/muistikirjoja 6809/EAHA/KiA/SKS.)

1324 *Kkl* 1868:11:275–280 ja *Kkl* 1868:12:302–309 ja KBK1:271–298.

1325 *Kkl* 1869:3:69–75 ja KBK1:301–314. ”B:n novellien korjaamisessa on ollut paljon työtä. Mutta en ole voinut vähemmällekään heittää. Lienenkö sitten tehnyt siinä oikein.” (P. Cajander → E. Aspelin-Haapkylä 23.11.1907/94/EAHA/KiA/SKS).

löytäneensä suolta aarnihaudan ja saa Sakerin ahneuden heräämään, mikä sitoo miehet toisiinsa. Kirjailija kuvaa Sakerin nuoruudenkokemuksia tavalla, josta ei puutu sosiaalista silmää niille vähille vaihtoehdoille, joita köyhälle tarjoutuu. Yhdessä miehet nostavat aarteen suon laidasta ja alkavat jakaa sitä. – Sanomalehdet kertovat suuresta postiryöstöstä ja kuljettajan murhasta. Vilho piileskelee Sakerin talossa, tämä pelkää rahojensa ja järkensä menettämistä. Kylällä asuu surmatun postinkuljettajan 11-vuotias tytär. Sakeri arvaa Vilhon syylliseksi ryöstöön, mutta voi saada tiedon selville vain noituuden avulla: kaivamalla pääkallo kirkkomaasta, viemällä se kosken pyörteeseen ja kysymällä asiaa ”kirkonväeltä” eli hengiltä. – Yöllisessä metsässä pääkallon kanssa Sakeri näkee lähestyvän kerjäläistytön, joka taas luulee häntä kuolleeksi isäkseen. Vilho on sillä aikaa karannut rahojen kanssa, mutta hänet saadaan kiinni. Sakeri ottaa tytön hoitoonsa.

Novelli on kirjoitettu psykologisen trillerin ja toisaalta aave- tai uskomustarinan muotoon aidoksi moraliteetiksi. (*Kkl* 1868:10 ja 1868:11; *KBK1*:269–298)

Nuoren V. A. Koskenniemen silmissä *Aarnihauta* todisti Bergbomin ”mielenkiinnosta rikollisia tyypejä ja sielullista eriskummaisuuutta kohtaan”.¹³²⁶ Vihtori Laurilan mukaan rakenne on eheä, vaikka kaavamaisessa kauhuromantiikassa lukija joutuu nielemään ”surkeilematta sen romanttisen ihmeen, että konna kääntyy hyväksi”. Tämä on ainoa Bergbomin kaunokirjallisista teoksista, joka päättyy sopuun, ei epäsointuun eikä traagisesti.¹³²⁷

Kotimaisissa kirjailijakuvissaan Eino Leino luonnehti Bergbomia Suomen ensimmäiseksi kaupunkilaiskirjailijaksi, kriittiseksi hengeksi, joka syntyi ”ruotsinkielisen intelligenssin” huipulla.¹³²⁸ Novellin *Sydämmiä ihmistelmessä* [sic!] alkupuolen ironinen tyyli on tuttua Kaarlon kirjeistä:

Jokainen tuon suuren nurkkakunnan jäsen, jota sanotaan maamme sivistyneeksi yleisöksi, tietää, että tätini, Aurora Pomeranslund (syntynyt von Sportelsköld) on tullinhoitajattarena W:n kaupungissa Itä-Suomessa;

1326 Koskenniemi 1910/*Aika* :693. Piirtäessään kirjailijakuvaa Bergbomista Eino Leino ohitti tämän novellin, varmaan siksi, että se oli vanhanaikaisen oloinen kauhu- ja moraalioromantiikassaan ja kovin tavanomainen kummitus- ja rosvotarina. Ks. Leino 1983/1909:47–51.

1327 Laurila pro gradu 1927:104–107/kuori 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

1328 Leino 1909/1983:48.

miehensä on näet, samassa kaupungissa tullinhoitajana. Sportelsköld'ien suku on vanha, kuuluisa ja laaja; tätini siis tietää tehneensä ”mesallian-
cen” mennessänsä naimisiin eno parkani kanssa ja antaakin hänelle siitä joka päivä hellät viittaukset. Muuten hän on lihava, viidenkymmen-
vuotinen, ko'okas ja hajasäärinen eukko; hän on pitänyt miehensä Herran kurituksessa, hän on opettanut lapsiansa puhumaan franskaa, hän tarkastelee väsymättä lähimmäisensä tekoja, hän ylenkatsoo kaikkia ihmisiä, jotka eivät ole aatelisia, saatikka von Sportelsköldejä, hän on, lyhyesti sanoen, ”ett i allo respektabelt fruntimmer.”¹³²⁹

Ihmistelleen pikkukaupunkilaisseurapiiriä kuvaa minäkertoja, opiskelija, sen muita henkilöitä ovat perheen upseerispoika ja kaupungissa oleileva Mirgorodin rykmentti, joka novellin tapahtumavuonna 1863 oli lähdössä Puolaan. Everstinna Vanda Lubomirska oli ristiriitaisissa tunnelmissa kaupungin puolalaisena kaunottarena. Seurapiirien juhlassa kohdataan Vappu-niminen kansanlaulaja, minkä esikuvana on selvästi Kreetta Haapasalo ja tämän esiintymiset säätyläisille. Hänen laulunsa vetoaa Lubomirskaan, joka hyräilee puolalaista kansanlauluaan. Eversti Lubomirski joutuu hakemaan vaimonsa pois, sillä kaikki puolalaisen kansallistunteen ilmaukset ovat Venäjällä kiellettyjä. Lyhyessä loppujaksossa saadaan tietää, että Vapun lapsi on kuollut ja että puolalaisten kapinallisten joukossa oli ollut myös naispuolinen soturi, jonka nimeä ei enää voinut mainita, sillä hänen miehensä on ylennetty venäläiseksi kenraaliksi sodassa puolalaisia vastaan.

Novelli ilmestyi aikana, jolloin sensuuri – parin vuoden täyden vapauden jälkeen – oli taas osittain palannut. Vaikka novellilla oli selvät kansa – isänmaa -konnotaatiot, se ei olisi voinut olla poliittisesti arkaluontoisempi. Se onkin lähimpänä realismia ja tutusta elämänpiiristä kirjoitettua havainnointia Bergbomin koko tuotannossa.¹³³⁰

Sydämmiä ihmistelleessä oli ainoa Bergbomin novelleista, joka lopulta ilmestyi myös ruotsiksi. Se julkaistiin *Wiborgs Tidningissä* syksyllä 1869 nimellä *Hjertan i menniskovimlet*.¹³³¹ Muita novelleistaan, *Juliania* tai *Aarnihautaa*, jotka

1329 *Kuukauslehd*en versio tekstistä. *Kkl* 1869:3:69–70 ja KBK1:301.

1330 ”Tekijä on tuossa älykkäästi ja notkeasti kirjoittamassaan tilannekuvauksessa siirtynyt ensimmäisen (ja viimeisen!) kerran nähdyin elämän piiriin. On kuin sinä tuo historiallisia ja kirjallisia unelmiaan hautova romantikko tunnustelisi maaperää ympäröivästä elämästä.” Laurila pro gradu 1927:108/kuori 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS.

1331 *Wiborgs Tidning*, 16.10., 23.10., ja 27.10.1869., ”*Hjertan i menniskovimlet*” ”af K. B.” – Tyylin eleganssin kannalta on vaikea pitää ketään muuta kuin Bergbomia itseään ruotsinkielisen version kirjoittajana/

oli työstetty suomeksi, Bergbom ei ruotsintanut, tai välittänyt ruotsintaa. Ehkä hän olisi hävennyt niitä osana ruotsinkielistä kirjallisuutta.

Sydämmiä ihmistelmässä -novellin keskiössä on kansallisesti herännyt nainen: Vanda Lubomirska käytännössä eroaa miehestään ja kaatuu naisoturina Puolan kapinassa. Kirjallinen esikuva Jeanne d'Arc, isänmaan puolesta haltioitunut ja taisteleva nainen kantaa tässä Puolan värejä. Novellin on täytynyt syntyä jo vuoden 1863 tunnelmissa, jolloin nuoret yliopistomiehet sympatisoivat Puolan vapauspyrkimyksiä – ennen Snellmanin varoittavaa lehtikirjoitusta. Sen elegantti muoto jättää mahdollisuuden päätellä, että teksti kirjoitettiin alun perin ruotsiksi, ja poliittisesti liian vaarallisena jäänyt tuolloin julkaisematta. Ajallinen etäisyys mahdollisti julkaisemisen, ensin suomeksi, ja sitten alkukielellä, ikään kuin käännöksenä. *Sydämmiä ihmistelmässä* -novellin jälkeen Bergbomin kirjailijantoini päättyi ja jäi teatterikiireiden alle.

Bergbomin vaihtoheitoisten elämänskenaarioiden joukossa yksi kysymys kuuluu: miksi hän ei jatkanut ruotsin kielellä kirjoittamista, miksi hän ei pysytellyt nykyhetken kuvaamisessa, satiirissa tai poliittisten jännitteiden maailmassa? Suomen kirjallisuuteen olisi saatu Aleksis Kiven rinnalle urbaani sivistyneistökirjailija pari sukupolvea aiemmin. Olisi myös saatu terävä humoristi ja satiirikko, jollainen noilta vuosilta puuttui. Koskenniemi (1910) kiteyttää:

Bergbomin kirjallinen perintö – hänen nuoruudendraamansa, kertomuksensa ja kritiikkinsä – hämmästyttää lukijaa nerokkaalla varhaiskypsyydellään. Ei ole vaikea seurata Bergbomin tuotannossa älyn, arvostelun kasvavaa ylivaltaa, joka näyttää osaltaan vaikuttaneen siihen, että hän lakkasi runoilemasta.¹³³²

Bergbomin komiikantaju ja sen ulostulon väylät kuolivat fennomaanien aatteellisessa tosikkoudessa ja taisteluhengessä. Humoristilta puuttui sopiva kanava, huumori jäi vain yksityisten kirjeiden ja suullisen kanssakäynnin sfääriin sekä myöhempien aikojen leikkisiin hetkiin teatterilaisten kanssa. Suomalaisen Teatterin ohjelmistossa satiirilla tuli olemaan kovin vähän sijaa. Vain oopperatoiminnan

kääntäjänä. Kirjeessään Emelie (EB → KB 23.7.1868/45:1:8/KBA/KiA/SKS.) odottaa *Julianin* ilmestymistä *WT:ssä* ”öfversatt på svenska.” *Juliania* ei käännetty, mutta ”*Hjertan...*” ikään kuin kääntyi ruotsiksi.

– Ilmeisesti *Hjertan...* on varhaisempi teos, peräisin jo Puolan kapinan vuosilta 1863–64 ja aiheensa arkaluontoisuuden takia odottanut Karlin pöytälaatikossa, kunnes *Kuukausilehden* keväisiin numeroihin 1869 tarvittiin kirjoituksia.

1332 Koskenniemi 1910:695–696.

päättäjaisrevyy vietetiin muusta poikkeavasti repäisevässä karonkkahengessä 1879.¹³³³

Bergbomin säilynyt kirjeenvaihto syksyltä 1868 on niukka. Aleksis Stenvall pohti päiväämättömässä kirjeessään, että pian kun *Seittemän miehen* toinen versio on valmiina, se pitäisi lukea niin, että Cygnaeus ja muita olisi paikalla. Lyhennyksistä pitäisi keskustella, sillä ne olivat varsin vaikeita ratkaisuja.¹³³⁴ Maaliskuussa 1869 mamselli Lönnqvistin velka 400 mk Fanjunkarsin torppaa vastaan oli maksettava.¹³³⁵ Kiven kannalta myönteistä oli että 6.10.1868 Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran arvostelijakunta hyväksyi *Lean* painettavaksi näytelmäsarjassaan, vaikka hylkäsi vielä *Leon ja Liinan* ja *Sankarteoksen*.¹³³⁶ Stenvall tiedusteli lainaksi muutamia kirjoja ja kehotti lisäksi valitsemaan Karlin omasta runsaasta hyllystä itselleen jotain luettavaa, sellaista, josta Karl itse voisi olla erossa joitain viikkoja. Lisäksi Stenvall pahoitteli, että Bergbomin isä oli joutunut maksamaan hänen velkojaan. Ainakin yksi takaus oli tehty 3 vuotta aiemmin marraskuussa 1865, ehkä juuri se oli erääntynyt. ”Minä tiedän, että sinun isäs on saanut maksaa ulos rahoja minun tähteni; mutta nyt en voi sitä auttaa.”¹³³⁷

Aspelin-Haapkyllän historiankirjan Bergbom-korostus on häivyttänyt näköpiiristä Suomen Kaartin aliupseerien järjestämät suomenkieliset näytännöt, vaikka Aspelin itse tuolloin jo opiskeli Helsingissä. Näytäntöjen jäljille on päästy vasta viime vuosina.¹³³⁸ Joulunpyhinä ja vuodenvaihteessa 1868–69 järjestettiin Kaartin kasarmilla teatteriesityksiä, joista julkaistiin uutisia parissa lehdessä. Kaartin kirjuri Nils August Öhqvist (1848–1873), joka oli päässyt teatterikouluun, oli ilmeisesti pyytännyt opettajaa ja opiskelutoveria Oskar Gröneqvistiä ohjaamaan esityksiä varuskunnassa. Tai sitten Oskar oli itse innostunut ja tarjoutunut auttamaan aliupseereita suomenkielisessä näytelmäpuuhassa. Oskar Gröneqvistin yksityiselämän olosuhteet olivat monimutkaiset: hän eli leskirouva Stälhandsken taloudessa tämän lasten isäpuolena. Talo meni pakkohuutokauppaan kesäkuussa 1868, mutta avopari onnistui saamaan asunnon heinäkuussa Maneesikatu 2:sta,

1333 EAH2:454–457.

1334 A. Stenvall → KB [marraskuu 1868]/Kirje 46/AK Kirjeet 2012.

1335 A. Stenvall → KB [marraskuu 1868]/Kirje 46/AK Kirjeet 2012.

1336 Ks. m. Teperi 1959:19–20.

1337 A. Stenvall → KB [marraskuu 1868]/Kirje 46/AK Kirjeet 2012.

1338 Pietilä 2003, 119 viittaa niihin, samoin Rahikainen 2009, 35 ja Paavolainen 2010, 129.

jonka omistaja oli Helene Bergbom, Herttoniemen kartanon varakas leskirouva. Karl ja Emelie lienevät olleet suojelusenkeleinä asiassa.¹³³⁹

Suomen Kaartiin oli värvätty 25. 8. 1866 ”Musiklärning Nils [August] Öhqvist Född i Kuopio Län”,¹³⁴⁰ joka oli tuolloin 18-vuotias, edessä 12:n vuoden pesti. Vuoden 1868 lopussa Öhqvist siirrettiin Tarkk’ampujapataljoonan toiseen komppaniaan, jossa hän palveli vuoden 1869 aikana.¹³⁴¹ Öhqvist oli ulkonäöltään kaunis ja luonteeltaan erityisen miellyttävä ja ystävällinen. Ruumiinrakenteeltaan hän oli hento ja pieni, mutta mieleltään ”rohkea” (håg). Öhqvistin tarkoitus oli ollut pestautua tuolloin aloittavaan Teatterikouluun, mutta kun Teatterikoulu ei alkanut, hän oli joutunut menemään Kaartiin, sillä hän oli vailla muuta elantoa. Nilsillä oli niukasti koulutusta, mutta sitä hurjempi tiedonhalu, niin että hän viimeistään sotaväessä hankki suomen- ja ruotsinkielen taidot, kirjalliset ja suulliset, sekä ”herätti päällystön huomiota.” Kansliatehtävien ohella hän opiskeli saksaa, luki historiaa ja kaunokirjallisuutta, kirjoitti prosaa ja havaintojaan maailmasta.¹³⁴² August Öhqvistin kirjoittamista runoista tunnetaan *Suomen Kaartin sotahymni*, jonka kapellimestari Leander on säveltänyt. Emil Nervanderin hallussa on ilmeisesti ollut myös pari runovihkoa ja eräitä kirjeitä.¹³⁴³ Öhqvist osallistui Teatterikoulun toimintaan viimeistään syksystä 1868 alkaen, kun Charlotte Raa jo opetti siellä. Hän tarvitsi siviilipuvun, sillä hänelle oli huomautettu, että univormu ei olisi suotava Teatterikoulun näyttämöharjoituksissa. Lokakuun 3. 1868 on päivätty valtioneuvos Cygnaeukselle osoitettu kirje, jossa Öhqvist pyysi tältä käytettyä pukua, jota hän tarvitsi Teatterikoulua varten. Aiempi siviilipuku oli lainattu Kaartin kirjurilta, mutta lähtiessään tämä vei puvun mennessään.¹³⁴⁴

On mahdollista, että Öhqvist Kaartin soittokunnan jäsenenä oli ollut teatterissa soittamassa ja tällaista kautta tutustunut Bergbomiin, Nervanderiin ja Cygnaeukseen, joka mielellään katseli ”univormupukuisia miehiä.” Muotoilu on Augusta af Heurlinin: ”Entisenä Haminan kadettikoulun opettajana Cygnaeus

1339 O. W. Gröneqvist → Eliel Aspelin 2. 6. 1868/105/EAHA/KiA/SKS.

1340 Nervanderin kirjoitus ”Kaatunut etuvartija” *U.Str.* 1891 no 119 (26.5.) ja 120 (27.5.) kuvaa Öhqvist-Korhosen vaiheet ja ne tiivistä EAH1:29–30 omassa kuvauksessaan: ”Korhosnimen Öhqvist otti vasta 1872 tultuaan Suomalaisen teatterin jäseneksi. Isä Johan Petter Öhqvist, ammatiltaan sorvari, oli Ruotsista muuttanut Suomeen; äiti Johanna Fredrika Broberg oli linnanhoitajan (slottsbefallningsman) tytär Kuopiosta. Aukusti, syntynyt 1851, oli toinen järjestyksessä seitsemästä sisaruksesta.” Kuvaukseen palataan Öhqvistin toiminnan sivutessa Bergbomeja.

1341 Suomen Kaartin Mönsterrullor/M 61/17, 31.12.1868/sekä M61/18 31.12.1869/SA/KA.

1342 Käsikirjoitus *Uuden Suomettaren* artikkeliin, Nervanderiana Ht22/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1343 Ovat siirtyneet ilmeisesti EAH:n kautta KiA:n kokoelmaan 484/KiA/SKS.

1344 N. Öhqvist (A. Korhonen) → Fr. Cygnaeus 3.10.1868/38:484/FCA/KiA/SKS.

oli kovasti mieltynyt univormuihin.”¹³⁴⁵ Myös Karl kiinnitti aina huomionsa kauliisiin miehiin, joita hän pääsi tarkkailemaan asuessaan Unioninkadulla lähellä Kaartin kasarmia. Tähtitorninmäki Kaartin kasarmin takana tiedettiin sitä paitsi puistoksi, jossa miehet esteettä saattoivat tavata toisia miehiä.¹³⁴⁶

Fredrik Cygnaeus järjesti perinteiset Uudenvuodenjuhlaansa, Sylvesterin päivän illatsun 1868. Kaikille oli runoiltu kutsukortteja, joista Bergbomeille kirjoitettu on sattunut säilymään:

”Från F.C. till Emelie och Kaarlo Bergbom, 31. Dec 1868.

Poem i Pickus qvicka stil.

Fröken Emelie

Et kompanie

(Bror och syster menar jag)

Härmed ödmjukast kallas,

Att då årets sista dag

Drar sitt sista andetag

I ett mycket snillrikt lag

Delta uti allas

Fröjd, att vi nu dock till slut

Kunna säga honom: hut!

Och få helst den busen ut

Och till nytt år få en riktig – Pallas.

Samlingen sker kl 8 Sylfvesterafton i sorgehuset hos

F. Ç. ¹³⁴⁷

Samoihin uudenvuodenkutsuihin myös Öhqvist oli kutsuttuna. Tällä kertaa hän ei voinut tulla valtioneuvoksen luokse univormussaan, vaan hän joutui lainaamaan ystävältään ”tricot” puvun, joka malliltaan muistutti frakkia. Nervander

1345 A. af Heurlin → V. Tarkkainen 24.9.1910/400:18:1/AK-kirjeenvaihtoa/AKSA/KiA/SKS.

1346 Hirschfeld 1914:539 kirjoittaa: ”Vor 1905, als Finnland noch eigenes Militär hatte, war auch der Betrieb in dem Park hinter der Gardekaserne in Helsingfors sehr bunt und ungeniert.“ Suomen olojen informantti, joka Löfströmin (1999:285) mukaan tunnetaan, sanoo lisäksi että 1900-luvun alkupuolelta hän tunsi ainakin 200 koulutettuihin piireihin kuuluvaa homoseksuellia, lisäksi paljon niitä, jotka eivät sitä paljasta, puhumattakaan keski- ja alemmista luokista.

1347 Kirjekopioita ym/Ht17/Cygnaeiana2/ENA/SMMYA/MVA/MV.

kuvasi tämän istumassa tuolilla katsomassa suurenmoisen seurapiirin juhlia ennennäkemättömän haltioituneena, ”lämpimän katseen seuratessa talon jaloa vanhaa isäntää.”¹³⁴⁸

Juuri tuolloin vuoden 1868–1869 vaihteessa antoivat Suomen Kaartin aliupseerit teatterinäytäntöjä Kaartin kasarmilla, läntisessä sivurakennuksessa. Joulun pyhinä on nähty neljänä kertana *Silmänkääntäjä* ja *Riita-asia*.¹³⁴⁹ Tammikuun alussa harjoitettiin ”Kiven pilateeskelmää *Kihlaus*.”

Alkusen alku suomenkieliseen teateriin on joulujuhlana ilmestynyt Suomen kaartin kasarmissa, kussa päällikkö-kunnan luvalla pataljonan alaupseerit ja sotamiehet nyt jo neljä kertaa ovat näkymölle saattaneet nuot kaksi tunnettua komediaa *Silmänkääntäjät* ja *Riita-asian*. Avara huone, musikisali läntisessä kylkirakennuksessa, on joka kerta ollut täpötännä katselijoita, jotka virkeimmällä mielihalulla ovat tähystelleet tuota vikevää ja osittain hyvinkin tarkasti eri vivahduksia noudattavaa kuvailemista. Par’aikaa harjoitellaan muutamia muita näytelmiä, joiden joukossa Kiven pilateeskelmä ”*Kihlaus*”. Lieneeköhän tuo ensimmäinen kerta, kuin kaartin miehet omin neuvoin ovat tällomaisia huvituksia toimeen panneet, ja soisimme mielellämme, ett’ei tämä olisi viimeinen.¹³⁵⁰

Kiven *Kihlauksen* kantaesityksenä on pidetty Suomalaisen Teatterin esitystä Porissa 25.10.1872, mutta asiallisesti ottaen kantaesityksenä tulee pitää tätä harrastajien esitystä, jonka päivämääräksi varmistuu sunnuntai 10.1.1869.¹³⁵¹ Nimimerkki Veikko raportoi Jyväskylään:

Katsojia on ollut joka kerralla kaartin musiikki-sali täpösen täynnä (kolmatta sataa henkeä), ja sisälle pyrkiviä lienee jäänyt ulkopuolelle vielä enemmän. Pääsy-maksu, 40 penniä hengeltä, kuulutaan käytettävän omantakeisten teatteriverhojen ja muiden tarpeiden hankkimiseksi,

1348 Nervanderin luonnos kertomukseen *En stupad förpost/Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV*.

1349 *Uusi Suometar* 4.1.1869. Kirjoitus on nimetön, mutta lehden ensimmäisen vuoden päätoimittaja oli Anton Almqvist. Tieto levisi vielä muihinkin lehtiin. *Suomen Wirallinen Lehti* 5.1.1869, *Åbo Underrättelser* 7.1.1869, *Kansan Lehti*, *Tapiossa* 16.1.1869, *Oulun Wiikko-Sanomien* 30.1.1869.

1350 *Uusi Suometar* 4.1.1869. Tätä koskeva uutinen on myös Jyväskylän *Kansan Lehdessä* 16.1.1869 ollut ”Veikko” kirjeenvaihtajan kertomus Helsingistä. (Ks. Rahikainen 2009:35). Seuraavalta vuodelta vastaava tieto oli *Uudessa Suometarissa* 4.1.1870, jonka Elina Pietilä on löytänyt (Ks. Pietilä 2003:119).

1351 *Kansan Lehti* 27.2.1869.

jotka kapineet nyt ovat lainatuita. Siellä harjotellaan par'aikaa uusia näytelmiä, joiden joukossa myöskin herra Kiven ”Kihlaus.” – Uskallanpa toivoa, että teatterikoulukin kohta vääntää näkyviin jotakin erinomaisista, jotakin todella kansallista, koska siellä kuuluu jo olevan useampia suomalaisia oppilaita ja sen lisäksi vielä kaksi kokonaista tuntia viikossa herkytellään oppilaiden kielenkantimia lausumaan suomalaisia sanoja. Kenties valmistuu siellä suomea puhuva ”Lea” ennen kuin tämä itämaalainen kaunotar ennättää oppia ruotsia. Se ei sietäne epäilemistä, että näissä puuhissa on vähän ylevämpääkin kuin pelkkää ”konvenans’ia”!¹³⁵²

Fennomaanien muistelijoista kukaan ei kerro Aleksis Kiven *Kihlauksen* esittämisestä Kaartin kasarmin musiikkisalissa 10.1.1869.¹³⁵³ Eliel Aspelinin almanakoissa ei ole merkintää käynnistä Kaartin kasarmilla, vaikka hän muuten kirjasi tarkasti Helsingin talven opiskelijariennot.¹³⁵⁴ Aspelin-Haapkylä ei mainitse historiassaan näitä Kaartin suomenkielisiä näytäntöjä, eikä Kaartin pataljoonan diaarioihin ole jäänyt jälkiä vapaa-ajalla järjestetyistä tapahtumista.¹³⁵⁵ Onko selitys säätykysymyksessä tai siinä, että nimimerkki Veikko osin ironialla piti esityksiä ”pelkkänä konvenans’ina”, tavanomaisuutena, ilman ylevyyttä, jota *Leassa* saataisiin. *Kansan Lehti* moitiskeli vielä, että suomalaisten näytäntöjen jälkeen piti ”tasapuolisuuden nimissä” näytellä toisina iltoina ruotsiksi: *Skarpskytten* -nimisen monologin jälkeen tuli saksalainen komedia *En Menniskovän* (11. ja 17.1.1869)¹³⁵⁶

Aleksis Kiven *Kihlauksen* kantaesityksellä on siis tunnetusti uusi päivämäärä, mutta myös näyttelijöiden nimet. On säilynyt kaksi paperilappua, jossa esiintyjät luetetellaan, ne ovat voineet toimia ilmoitustaululla tai muuten osana tiedotusta.¹³⁵⁷ Niissä huomion herättävät tutut nimet Grönqvist [sic!] ja Öhqvist. Kaartin palveluksessa ei ole ollut tietävästi ketään hr Grön[e]qvistiä¹³⁵⁸ joten hän on

1352 *Kansan Lehti* 16.1.1869. Teksti kommentoi vielä O. Toppeliuksen kirjoitusta *KKI:ssä* ja tämän muuttoa Vaasaan.

1353 *Kansan Lehti* 27.2.1869 mainitsee *Kihlauksen* päivämääräksi 10.1.1869.

1354 Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.

1355 Suomen Kaartin henkivartiokomppanian käskypäiväkirjat 1868–70 M 53/11–13/SA/KA.

1356 *Kansan Lehti* 27.2.1869.

1357 Silmänkääntäjä/Jussi Oluvinen = Undoff Lökman/Liisa = skrifvar Öhqvist/Hölmönen = Rustmästar Wallenius/Katri = Undoff. Weppberg/Mari = Undoff Rautell/Ensim. katsoja = Undoff Hagelberg. Riita-asia/Ruotsila = Undoff Hagelberg/Lind = Undoff Lökman/Wingler = Skarpskytt Winqvist/Vanginvartija = Undoff. Söderman/Poliisimies = Undoff. Rautell,/Yövärtija = Rustmästar Wallenius. (Laatikko 966 teatteri, yleistä./HiKA/MV.)

1358 Sp-kirje Kaartin historiantutkijalta VTM Kari J. Talvitieltä 2. 2. 2012, tekijälle. Tekijän hallussa.

ulkopuolinen, joka on näyteltyt ruotsiksi yhden miesrooleista *Menniskovänissä*.¹³⁵⁹ Aliupseerit Hagelberg ja Lötkman näyttelivät *Riita-asian* kahta käräjöivää ukkoa ja Lötkman lisäksi *Silmänkääntäjän* Jussi Oluvisen. Oluvisen Liisaa on esittänyt skriivari August Öhqvist. Samat Hagelberg ja Lötkman olivat nimittäin *Kihlauksessa* Enokki ja Apel, ja naisroolia, Herrojen Eevaa esitti taas skriivari Öhqvist. Joosepiksi on *Kihlaukseen* merkitty tarkk'ampuja Winqvist. *Kihlauksen* kantaesityksen 10.1.1869 roolimiehitystä ei ole siis aiemmin tunnettu:

Enokki = Undoff. Hagelberg

Apel = Undoff. Lötkman

Eva = skrifvar Öhqvist

Jooseppi = skarpskytt Winqvist¹³⁶⁰

Ensimmäinen Herrojen Eeva oli siis kirjuri August Öhqvist, tuleva Korhonen. Näin *Kihlauksen* kantaesitys kytkeytyi Suomalaisen Teatterin ensimmäiseen menestykseen, sillä August Korhonen näytteli aikanaan Jooseppia, silloin kun Oskari Wilho näytteli Eenokin ja Aurora Toikka(-Aspegren) Eevan.¹³⁶¹ Samojen viikkojen ruotsinkielisissä näytännöissä oli mukana myös aliupseerien rouvia, samoin Gröneqvist ja Öhqvist.¹³⁶² Kaartin esityksiin pääsivät ulkopuoliset yleisöksi. Säätyläistön Helsingissä *Kihlauksen* kantaesitys oli kuitenkin vain alemman säädyn tapahtuma: aliupseerit esiintyivät miehistölle ja toisilleen sekä näiden perheille ja seuralaisille. Oskar Gröneqvist oli välittäjähahmo sikäli, että ylioppilaana ja silti rahvaasta lähteneenä hän saattoi esteettä ohjata sekä näitä

Nimen oikeinkirjoitukset horjuivat, mutta sen paremmin Grönqvist- kuin Gröneqvist-nimellä Kaartista tuolta ajalta ei löydy yhtään henkilöä. Siksi varsin varmasti voidaan päätellä, että kyseessä oli juuri Oskar Gröneqvist, joka todennäköisesti oli tarjoutunut ohjaamaan näytännöt.

1359 Muistilaput ovat olleet Emil Nervanderin arkistossa ja nykyisin Museovirastossa Historiallisen kuva-arkiston puolella yleisessä teatteri-aiheisessa laatikossa (966). Ne on siirretty sinne Emil Nervanderin (SMMYA/MVA/MV) kokoelmasta, kun niitä 1930-luvulla järjestettiin.

1360 Laatikko 966 teatteri, yleistä./HistKuvA/MV.

1361 Tutkijan elämässä jotkin päivät ovat merkittäviä ja tekevät nöyräksi. Olin arvaillut, että kaartilainen Öhqvistillä olisi tekemistä Kaartin *Kihlauksen* kanssa. Cygnaeuksen ja Nervanderin osoittama palvonta taas viittasi Öhqvistinkin mahdolliseen homoseksuaalisuuteen. Se taas johti ennakoarvaukseen, että jos ja kun hän oli mukana *Kihlauksessa*, hän luultavasti näytteli siinä Herrojen Eevaa. Näin ei tietenkään tarvinnut olla, hamerooleja esittivät myös heteromiehet. – Kuva-arkistossa 26.4.2010, kuitenkin eteeni tulivat valmiit rooliluettelot, jotka vahvistivat arvauksen. Suomi sai *Kihlauksen* kantaesityksen roolijaon.

1362 *Skarpskytten./scenisk monolog i en Akt/af Gust. Richard./Skarpman, student, – spelas af Hr Sjöholm./derefter/En Menniskovän. Komedi i 2 Akter från tyskan/af Uller/Personer/Frits Olson, målare spelas af Hr Buchert/Ludvig Liljeström spelas af Hr Öhqvist/Grönlund spelas af Hr Grönqvist/Löfving spelas af Hr Sjöholm/Charlotte hans hustru, seplas af fru Sjöholm/Wendla deras dotter spelast af fru Buchert/Kammarjungfrun spelas af Mll Antonoff/Nästa representationen i Thorsdag. (Mp/966 teatteri-yleistä laatikko/HKuvA/MV.)*

aliupseereja, että näytellä seuraavaksi säätyläisten kanssa, jopa ruotsiksi. Hän oli Jac. Ahrenbergin mielestä ”den ständigt ifrige Gröneqvist.”¹³⁶³

Kun esityksissä alkoi käydä paljon ulkopuolista katsojakuntaa, ja niistä perittiin kuluja kattamiseksi rahaa, ei niitä voinut pitää enää yksityisinä näytäntöinä. Siksi ne ilmeisesti lopetettiin. Näytännöt voitaisiin uusia seuraavana jouluna.¹³⁶⁴ Kaarlo Bergbomin tähän asti jatkunut hiljaisuus Aleksis Kiven *Kihlauksen* tekstin ympärillä on oireellista. Kaarlön ensimmäinen luonnehdinta *Kihlauksesta* on laadittu vasta näiden esitysten jälkeen. (LAATIKKO 2-X)

Kansan Lehden kirjeenvaihtaja mainitsi jo 16.1.1869 *Leasta*. Näytelmä oli tullut painosta ja kirjoittaja pelkäsi, että se ehdittäisiin ruotsintaa ja esittää ruotsiksi Nyanissa. Koska Kiven ”seurapiirikelpoisista” näytelmistä ehkä tultaisiin kilpailemaan, kirjoittaja toivoi sen pikaista esiintulemistä edes Teatterikoulussa, jossa sitä olisi voitu näytellä suomeksi. Tasan neljä kuukautta ennen toukokuun 1869 *Leaa* oli kantaesityksen kuitenkin saanut Kiven *Kihlaus*. Se ei sopinut Aspelin-Haapkylän ja fennomaanien oman teatterin syntylegendaan. Suomalaisen Teatterin esihistoriaksi on laskettu kaikki mahdolliset ylioppilaiden ruotsin- ja suomenkieliset näytännöt, mutta aliupseerien harrastajateatteria ei. Gröneqvistin kutsusta Bergbom oli kuitenkin Nervanderin kera voinut nähdä esityksen, vaikka suomensi samaan aikaan puolalaisnovelliaan.

1363 Ahrenberg 1910:277–278.

1364 ”Pahoilla mielin täytyy minun kertoa, että kaartilaisemmekin kiitettävät näytelmäpuuhut ovat kutistuneet sikseen, kumminkin tältä vuodelta. Ei, näette, kuulu kannattavan panna toimeen näytelmiä omille miehille omilla varoilla, joka olisi tosin luvallista, kuin asianomainen päällikkökunta on nähnyt niin paljojen vierasten kasarmissa ”juoksemista” sopimattomaksi, sanotaanpa, että näitä näytelmällisiä iltoja on arveltu muka niin ”yleisiksikin”, että niitä varten olisi hankkiminen myöskin asetusten mukaista lupaa. Onhan niitä esteitä. Koko tämä yritys jäänee siis lepäämään aina tulevaan joulun asti. Mutta minä luulen kuitenkin kohta saavani mainita täällä pidetyistä hyvistäkin suomenkielisistä seuranäytelmistä.” – ”Kirje weikoille” (jossa on paljon kotimaisuus- ja suomalaisuusasiasta Helsingin teatterissa) on päivätty 31.3., mutta siitä on julkaistu ensimmäinen osa 10.4. ja toinen osa vasta 17.4.1869 *Kansan Lehdessä*.

III. Seuranäytäntöjen ohjaajaksi 1869–1872

Bergbom ei näytä vieläkään tietävän, mitä elämällään tekisi. Ainakin hän halusi ulkomaille ja pääsikin Berliiniin puoleksi vuodeksi. Samoina vuosina Karl, nyt jo Kaarlo Bergbom haluttiin järjestämään suomenkielisiä seuranäytäntöjä, oopperaa ja teatteria, tärkeimpinä Kiven *Lea* ja Verdin *Trubaduuri*. Niiden yhteisöä luova ja innostava vaikutus tarkoitti, että toiminnalle piti saada jatkuvuutta. Hänen laaja oopperan ja draaman tuntemuksensa alkoi vähitellen asettua sen säätyläispiirin palvelukseen, joka halusi harrastaa kulttuuria suomen kielellä ja ottaa käyttöönsä kansan kielen. Jotta fennomaanien oopperanäytäntöjä varten Nya Teatern olisi saatu jatkossa halvemmalla, laadittiin aloite Valtiopäiville 1872. Koska asia ei kuulunut Valtiopäivien toimivaltaan, täytyi perustaa fennomaaneille oma Suomalainen Teatteri, joka voisi saada valtionapua. Puheosasto oli poliittisesti järkevää käynnistää heti varsinkin, kun August Westermarckin johtamasta seurueesta oli irrotettavissa ammattia jo pari vuotta harjoittaneita suomea taitavia näyttelijöitä. Oskar Gröneqvist tuli ohjaajaksi ja Bergbom toimitusjohtajaksi. Bergbomin nuoruus loppui siis 29-vuotiaana – siihen asti oli ollut aikaa kirjoittaa ja haaveilla. Teatterin ja oopperanjohtajalla oli vain työtä vuorokaudet ympäri. Fennomania sai lippulaivansa.

Suomenkielisten näytäntöjen suunnittelu keväällä 1869

Tammikuun 1869 *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* Kaarlo Bergbom arvosteli opettajansa, professoriksi nimitetyn C. G. Estlanderin kirjoittaman kuvataiteen historian, *De bildande konsternas historia från 18de årh. till våra dagar*.¹³⁶⁵ Kaikkien taidesuuntausten oikeutuksen myöntäminen ja kultainen keskitie olivat Estlanderin kirjan ansioita. ”Hra Estlanderin” tieteellisesti huolellinen ote, jopa nerokkuus, jätti kaipaamaan kielellistä originaliteettia, energiaa ja kauneutta:

1365 C. G. Estlander oli julkaissut sen 1867 Tukholmassa 598-sivuisena. Arvio oli *Kk* 1869:1:13–15. Ks.m. KBK2:305–309.

eipä sillä ole tarpeellisessa määrässä tuota omituista [omaperäistä, omintakeista], alkuperäistä virkeyttä ja aistillista loistetta, jonka puute taidetta koskevassa kirjallisuudessa aina tuntuu meistä ikävältä.¹³⁶⁶

Vaikka teoksessa taiteen ja muun sivistyselämän yhteydet kulkivat rinnan, Estlanderilta jäi kokonaan käsittelemättä ”kansallishengen taidetta synnyttävä vaikutus.”¹³⁶⁷ Muutkin Bergbomin kritiikit koskivat kotimaisia kaunokirjallisia tuotteita. *Album utgifvet av Nyländingar IV* (1868) oli osakuntalaisten julkaisu.¹³⁶⁸ A. Oksasen, professori August Ahlqvistin toinen runokokoelma *Säkeniä, Kokousrunoelmia. II parvi.* (1868) sai perusteellisen ja kohteliaan arvostelun, joiltain osin suorastaan ylistävän. Arvostelija kaipasi enemmän mahtavia isänmaallisia ja suomalaisuushenkeä nostattavia runoja, sillä Oksasen toinen kokoelma oli melko henkilökohtainen, surumielinen ja kaipuuta kuvaavien tekstien joukko. Syyksi ”runoilijan väsymiselle” Bergbom selitti kohteliaasti runsaat tieteelliset harrastukset, kuten tärkeän *Runousoppi*-kirjan tekemisen. Bergbom kuitenkin huomautti kriittisesti sanojen lyhentämisestä runomitan toteutumista varten.¹³⁶⁹ Huhtikuussa 1869 ilmestyivät vielä arvostelut kahdesta pienestä kirjallisesta tuotteesta. Kustantajana tunnetun [Kar]-l [Jako]-b [Gummeru]-s nimimerkin kirjoittama *Rahvaan tytär, miljonain hallitsija. Historiallinen kertomus* (1868) sai melko tylyn tuomion pintapuolisuudesta ja epäuskottavista käänteistä.¹³⁷⁰ Jou-

1366 *Kkl* 1869:1:14 ja KBK2:307. Bergbomin mielestä oli tasapainovirhe se, että Ruotsin taiteen osuus kattoi 1/3 koko kirjasta. Se paljasti, että kirjan markkina-alueeksi oli ajateltu Ruotsia. Ruotsin taide olisi tullut esitellä eri kirjassa.

1367 ”[E]mme hänen teoksestaan saa täydelleen selville, missä taide on ollut kansallishengen välttämätön tuote, eräänlaisen salaisen, synnyttävän voiman täydellinen ilmaus ja kuvaus – missä ei. Epäluulosta saksalaisen filosofian ylenmääräistä taideihastusta kohtaan herra [sic] Estlander sanoo taiteen olevan ainoastaan ”iloisia tarpeita” varten; ja tämä epäluulo onkin mitä luonnollisin meissä, joiden elämässä taiteiden joukosta ainoastaan runoudella on ollut tärkeä sija. Mutta taiteella on toinen ja suurempi merkitys, se on tosiaan se ala, jolla kansan luova voima ilmaantuu puhtaimpana ja jaloimpana. [– –] Tämän historiallisen, kansallisen puolen olisimme mielellämme nähneet herra Estlanderin kirjassa selvemmin osoitettuna.” *Kkl* 1869:1:17 ja KBK2:309.

1368 Bergbom halveksi ruotsin kielellä kirjoitettuja ”lyyrisiä hemmuja” ja A. O. Freudenthalin huolta siitä, että ruotsin kielen taito ja taso heikkenevät. Se on ”enentyvän suomalaistumisen luonnollinen ja tarpeellinenkin seuraus, emme voi yhtyä A. O. F:n hätähuutoihin.” (*Kkl* 1869:1:17 ja KBK2:309–311.) Juuri ruotsinkielen huolimattomasta käytöstä Karlin oma väitöskirja oli saanut edellisenä vuonna moitteet.

1369 *Kkl* 1869:1:17 ja KBK2:311–315.

1370 *Kkl* 1869:4:101 ja KBK2:315–316. Toisaalta kansantajuisia kirjailijoita ei pitäisi vähätellä, sillä he ”tarjoavat jokapäiväistä kirjallista leipää suurelle ihmisluokalle, joka tuskin, paitsi virsikirjaansa, lukee muita kirjoja kuin romaaneja, ja vaikuttavat siis mahtavasti yleisön sivistykseen sekä siveyden että runouden puolesta.”

luksi ilmestynyt *Biet*-vihko (*Biet. Literär kalender med bidrag af inhemska författare* 1868) oli kriitikon mielestä epätasainen, kuten kokoomateokset usein ovat.¹³⁷¹

Arvosteluista välittyi Bergbomin oma taidekäsitys: kuvataiteessa viileä harmoninen akateemisuus sai moitteita, myöhempinä vuosina hän aina väheksyi tätä piirrettä kuvanveistäjä Walter Runebergin tuotannossa. Tunnepitoisuus ja ”kansallinen aate” tuottivat koskettavampaa taidetta. Kirjallisuuden puolella hän piti Oksasen edustamasta kauneusihanteesta ja näki populaarikirjallisuuden ”vahingollisena kansalle”. Bergbomin kanta esteettisiin kysymyksiin oli ”valistusvastuussa” olevan säätyläistön näkökanta.

Nya Teaternin kevätnäytäntökauteen 1869 sisältyi monta kotimaista uusintaa, jotka Raan pariskunnan ansiosta ”painuivat katsojien mieleen.” Rouva Raan valtava työmäärä tulee huomata, etenkin kun hän samaan aikaan valmistautui suomenkieliseen seikkailuunsa. Osa teatterirooleista oli vanhoja, kuten nimirooli *Regina von Emmeritzissä*. Frithiof Raan Kustaa II Aadolfia aikalaiset ylistivät, Topelius mukaanlukien.¹³⁷² *Daniel Hjort* uusittiin neljä kertaa, nimiroolissa Frithiof Raa, joka siinäkin saavutti aikalaisten jakamattoman suosion.¹³⁷³ Ulkomaisista merkittävimpiä olivat uusintana Hugon *Maria Tudor*, sekä ensi kertaa Venäjän ja Suomen sensuurista vapautunut Scriben & Lebouvéen *Adrienne Lecouvreur* – paraatirooli näyttelijättärelle näyttelijättärestä, jolla on rakastettuna saksalainen prinssi ja jota kilpailijat kohtelevat tylästi. Charlotte Raa näytteli nimiroolin.¹³⁷⁴

Maaliskuun lopulla esitettiin kantaesityksenä Gabriel Laguksen *Klubbhöfdingen (Nuijapäällikkö)*¹³⁷⁵ ja toukokuun loppuviikoilla tuli lisää kotimaista: *På Gröna Lund*, tekijänä Hedvig Ehrenstam-von Numers, toinen näytös Runebergin teoksesta *Kungarna på Salamis* sekä N. H. Pinellon muokkaama *Sommarnatten*, jonka alku-

1371 C. Synnerbergin ja F. Berndtsonin kirjoitukset saivat kiitosta. Berndtson analysoi Runebergin *Salamiin kuninkaiden* ”kristillistä kreikkalaisuutta” antiikin kreikkalaisiin vertaamalla, kirjoitus on ”täynnä totuutta ja näppärää havaintokykyä”. Berndtsonin kirjoituslaatu on tässä enemmän kuin tavallisesti ”vapaa noista teeskennellyistä korulauseista, jotka muuten ovat sille sangen suureksi haitaksi.” *Kkl* 1869:4:102 ja KBK2:316–317.

1372 Degerholm I 1900:35.

1373 Mörne 1909:160–162.

1374 Birch-Pfefferin *Syrsan (Sirikka)* oli uusintana vanhaa ohjelmistoa, Börjessonin Kustaa Vaasasta kertova *Solen sjunker* uusittiin, samoin vaatava ja näyttävä Schillerin *Orleanska jungfrun*, pääroolit Raan pariskunnalla. Ranskasta oli löytynyt *Richard Sheridan* -niminen tämän näyttelijän ja kirjailijan elämää käsittelevä näytelmä, hyvä päärooli Frithiofille. Välissä sitten operetteja ja komedioita, joista musiikillisesti vaativimpia Offenbachin *En sömnlös natt* ja Donizettin *Regementets dotter*; virtuoosisissa laulurooleissa Jenny Widgren ja Harald Apelbom.

1375 Näytelmää esitettiin vain kaksi kertaa. Lagus esitti Jaakko Ilkan kriittisessä valossa, mikä tuohdutti fennomaaneja. Syksyllä Bergbom moitti sitä *Kuukauslehdessä* ks. *Kkl* 1870:1:16–17; KBK2:326–328.

peräinen teksti tuli Johan Heibergiltä Kööpenhaminasta. Charlottelle muodostui todella työteliäs kevät 1869. Samaan aikaan Frithiof juopotteli jonkin verran ja kurtiseerasi neiti Frankenfeldtiä, Lotten opetti aamupäivät Teatterikoulussa, harjoitteli päivät ja suostui Bergbomia varten vielä opettelemaan ulkoläksyä kielellä, jota ei osannut lainkaan.

Sama säätyläisneiti ja ylioppilaiden seurapiiri, joka marraskuussa 1868 Porthanin-juhlan karonkassa oli päättänyt järjestää teatteria suomen kielellä, odotti Nervanderilta suomennettavaksi näytelmää, jonka piti kenties olla kohennettu *Margarethe*. Tammikuun käytti nuorisoryhmä Roomassa opiskelevan kuvanveistäjä Johannes Takasen toimeentulon hyväksi pidettävien arpajaisten järjestelyyn.¹³⁷⁶ Ylioppilas Eliel Aspelinin kalentereissa joukon nimi on ”Takaniter”. Tammikuun lopulla Bergbomien luona luetteloitiin Takasen soiréeen myyntiin pantavia kirjoja.¹³⁷⁷ Heistä kukaan ei näytä kuitenkaan käyneen tammikuun alussa Kaartin kasarmissa katsomassa suomenkielisiä seuranäytelmiä.¹³⁷⁸ Paitsi mahdollisesti Bergbom Gröneqvistin kutsusta.

Suomalaisen teatterin historiassa Aspelin-Haapkylä sanoo Aleksis Kiven *Lean* löytymisestä, että ”ennen kuin Nervander oli ennättänyt ryhtyä lupaustaan täyttämään”, erääseen tapaamiseen Bergbom oli saanut *Lean* käsiinsä ja Gröneqvist lukenut sen siellä ääneen.¹³⁷⁹ *Lean* käsikirjoitus oli ollut syksyn Viipurissa, jossa VSKS sen painatti, ja josta se Bergbomille lähetettiin 9.1.1869.¹³⁸⁰ Epäselväksi jää,

1376 ”Avustajina arpajaisiltamassa [2.2.1869] oli 15 ylioppilasta ja yhtä monta nuorta naista, jotka jälkimmäiset erilaisiin kansallispukuihin puettuina möivät tarkoitusta varten lahjoitettuja kirjoja. Melkoinen osa nuorista jatkoi koko kevätkauden ystävälistä seurustelua keskenään ja niiden joukosta saatiin ensimmäiset vapaaehtoiset ”statistit” suomalaiselle näyttämölle.” EAH1:126.

1377 30.1.1869/Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.

1378 Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS; Kaartin näytännöistä ks. ed. pääluvun loppu.

1379 *Lea* oli tullut painosta kirjakauppoihin jo tammikuussa, mutta Aspelin sanoo muistavansa nimenomaan, että Bergbomeilla se luettiin käsikirjoitusversiosta. ”Bergbom näyttää saaneen käsikirjoituksen vasta myöhään vuoden [1868] lopulla taikka uudenvuoden alussa [1869]. Tek.[ijä =EAH] muistaa varsin hyvin, että kappale hänen luonaan luettiin käsikirjoituksesta (eikä painetusta vihosta).” EAH1:126av. Tästä poikkeava, mutta epäluotettavampi tieto esiintyy EAH:n omassa arkistossa, jossa on Augusta af Heurlinin muistiinpanoja ”Karlun puhuman mukaan.” (Teatteria koskevia muistiinpanoja/B121/EAHA/KiA/SKS.) Siinä *Lean* esittämistä varten – juuri Kiven tunnetuksi tekemiseksi ja jotta tämä saisi teatterista vähän rahaa – esiintyy maininta, että Bergbom olisi saanut käsikirjoituksen jo syksyllä 1868 Kiveltä. (Fru A af Heurlin antecknat enl Kaarlos berättelse:) ”1869 gick Lea som af Kivi lemnats åt Kaarlo föregående höst med utspelandet tänkt för att göra Kivi känd samt förskaffa honom en liten inkomst, ett hopp som dock slog fel ty svenska teatern tog hela inkomsten.” – Tämä merkintä on postfactum versio, jossa Kaarlokin on voinut muistaa väärin ja unohtaa sen, että Kivi sivuutti hänet *Lean* valmistuessa. Motiivi näytelmän esittämisestä Kiven rahoittamiseksi on uskottavasti sanottu, sehän vastasi Johannes Takasen hyväksi tehtyjä tukitoimia.

1380 Kirjan ilmestyminen on kirjattu VSKS:n hall. pöytäkirjaan vasta 3.2.1869. Kivelle maksettiin 50

mistä Bergbom tiesi *Lean* olemassaolosta, ellei Godenhjelm ollut maininnut siitä ja ehdottanut. Kahdessa Stenvallin kirjeessä Bergbomille syksyllä 1868 pohditaan nimittäin *Veljesten* valmistumista, mutta *Leasta* Kivi ei niissä Bergbomille mainitse.¹³⁸¹ Kun Bergbom sitten tammikuun lopulla 1869 kirjoitti, että *Lean* esittämistä suunnitellaan, tämä hämmästy:

Kuinka olet tullut tilaisuuteen lukemaan Leaa? Sanomissa ei ole missään seisnnyt, että se on ehtinyt kirjakauppaan. Huvittaishan minua, että se näytettäis, mutta sen luulen tukelaksi asiaksi. Miesten rollit siinä ovat kylläkin keveät; mutta kuka tyttö H:singissä, ja vielä suomea taitava tyttö, tekisi mitä *Lean* tulee? Minun mielestäni se on vaikea rolli ja vaatii tottuneen aktriisin.¹³⁸²

Kivi oli suunnitellut tulevansa Helsinkiin helmikuussa 1869 saadakseen *Seittemäl- lä miehellä* sen verran ennakkoa SKS:stä, että saisi mamselli Lönnqvistin taloa painavat velat kuitattua. Samalla hän katsoisi Taideyhdistyksen näyttelyn, jotta voisi ”sanoa senkin nähneensä.”¹³⁸³ Tammikuun 19. päivätyössä kirjeessä Bergbomille Kivi pyysi järjestämään itselleen kortteerin Jaakko Forsmanin luona, kun hänellä ei ollut varaa ottaa huonetta ravintolasta.¹³⁸⁴ Hänkään ei näytä tienneen mitään *Kihlauksen* esityksistä kasarmilla.¹³⁸⁵

Johannes Takasen hyväksi järjestetyn soarén jälkeen Takaniitit ryhtyivät teatteripuuhaan. Helmikuun 9. päivänä Bergbomien luona Unioninkadulla Gröneqvist luki ääneen Kiven *Lean*.¹³⁸⁶ Iltaohjelmia riitti, ainakin Aspelinin kalen-

markan palkkio, jonka hän on kuitannut 16.2.1869. Ks. Tarkiainen 1916:421av1 ja Teperi 1959: 19–26, 36, 37. Aspelin ei tiedä (tai muista, tai sano), mistä Bergbom olisi käsikirjoituksen saanut. Tarkiainen käyttää samaa arkistolähdettä kuin Jouko Teperi, mutta sanoo ”lainattiin”. Teperi kumoo sen: mitään ehtoa lähettämislle Seuran pöytäkirjassa ei asetettu.

1381 Aleksis Kivi → KB lokakuun loppu 1868/Kirje 45/ja marraskuu 1868/Kirje 46/AK Kirjeet 2012.

1382 Aleksis Kivi → KB helmikuun alussa 1869/Kirje 49/AK Kirjeet 2012.

1383 Aleksis Kivi → KB helmikuun alussa 1869/Kirje 49/AK Kirjeet 2012.

1384 Aleksis Kivi → KB 19.1.1869/Kirje 48/AK Kirjeet 2012.

1385 Kiven pyyntö 19.1. sai Karlin tekemään kortteeri-järjestelyjä, sillä ilmeisesti Jaakko Forsmanin luokse ei voinut tällä kertaa päästä. Seuraavassa kirjeessä Kivi taas pyyteli anteeksi, että aiheutti niin suuren vaivan, ”kunhan kysäisisit”. (Aleksis Kivi→KB helmikuun alussa 1869/Kirje 49/AK Kirjeet 2012.) Kivi oli ehdottanut asiat avaimen noutamista myöten.

1386 ”Möte hos Karl Bergbom ang. åstadkommande af en finsk teater i termin. Gröneq. läste ”Lea” af Kivi. Sedan blevo Eneberg och jag qvar och sutto inne hos damerna.” Nuori Eliel Aspelin oli nimittäin kiinnostunut Augusta Bergbomista, mikä selittää hänen viihtymistään Unioninkadun talossa. Mutta ilmeisesti Karl puolestaan oli kiinnostunut Elielin seurasta, sillä seuraavana päivänä tällä on merkintä: febr 10. ”hos Karl B. som föreslog att vi tillsammans skulle företa en fotresa i sommar genom Finland. Fr h om jag

terissa: illalla 10.2.1869 hän ja Nervander olivat katsomassa venäläistä teatteria Arkadiassa, jossa Vasili Andrejev näytteli katkelmaa Gogolin *Mielipuolen päiväkirjasta*.¹³⁸⁷ Esitystä saattoi seurata, vaikkei ymmärtänyt kieltä.¹³⁸⁸ Seuraavana päivänä 12.2.1869 Aspelin näki *Daniel Hjortin*, jonka yleisö otti hyvin vastaan juhlien Raan pariskuntaa.¹³⁸⁹

Nuoriso jatkoi talven viettoa. Seuraavaksi Bergbomien talossa pidettiin ”Tilintarkastustanssiaiset (Revisionsbal)” (13.2.1869). Arvatenkin Karl soitti pianolla tansseja aamukolmeen, sillä ”alla som haft med soirén att göra voro bjudna. Glad dans och otvunget lif till kl 3.” Aamupäivällä reippaasti taas kokoonnuttiin kahvila Gloetissa, ainakin miesjoukolla ja sovittiin uusista tanssiaisista: ”Stämningen upprymd. Wi kommo öfverens om en ny ”revisionsbal”, på hvilken vi skall bjuda damerna. Den beramades att bli första Lördag.” Tästä on säilynyt lisäksi Karlin kirjoittama kutsukirje, joka kertoo tunnelmasta.

B.B. Den omtalade revisionen för Takasen soaré blir af i morgon qväll. Efteråt komma vi att taga ”en sväng.” Ifall du ej vill utsätta dig för de samtliga damernas vrede, måste du infinna dig. Pardon ges i intet fall. Vänskapsfullt. Karl Bergbom.¹³⁹⁰

Teatterikoululaiset antoivat näytöksen maanantaina 15.2.1869 Arkadiassa. ”Theaterskoleleverna spelte under Fru Raas ledning på Arkadien. Det gick ganska bra. Fru R. framropades 2 ggr till sist.” Esitettiin tanskalainen *Rosa och Rosita*, vanha vaudeville *Rataplan eller den lille trumslagaren*, sekä kohtaus *Maria Stuartista* ja lausuntanumero.¹³⁹¹ Viikolla järjestettiin lisää tilaisuuksia, kuten

ej antagen.” (Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.) Tällaiset patikkaretket olivat paitsi kansallisuus-aatteellista ohjelmaa, myös nuorten miesten fyysisesti läheistä elämää.

1387 Tämä lahjakas ja tavoiltaan värikäs näyttelijä oli kahtena talvena kiinnitettynä Helsinkiin. (Byckling 2009:40–41 ja kuva s 129 Andrejevista *Mielipuolen päiväkirjassa*.)

1388 ”Febr 11: var jag med Emil Nervander på ryska theatern. [Arkadiassa] Publiken helt rysk, det kändes som om man varit långt fr Helsingfors. Man gaf bland annat en scen ur Gogols ”en vansinnigs dagbok”. Andreef spelte utmärkt väl, fastän man ej förstår ett ord, kunde man ändå följa med (Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

1389 ”Febr 12: -- Daniel Hjort gick öfver scen. Herr Raa i titelrollen och Fru Raa s[om]. Katri voro hänförande. Publikens förtjusning stor. Hvilken skilnad mot gängna afton. (Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

1390 KB→ E. Aspelin 12.2.1869/93/EAHA/KiA/SKS.

1391 E[mil]. N[ervander]. kirjoitti *Hbl:ssä*: ”[–] Theaterskolan har under året erhållit några nya elever, och åtskilliga af dess äldre medlemmar hafva i smärre roller på Nya Teaterns scen visat prof på studier, hvilka förtjena ett billigt erkännande.” (*Hbl* 14.2.1869). Esiintyjinä olivat fröken Degerholm, fru Weckman, frn Thunberg, frn Liebert, hr Handolin, hr Salin, hr Renholm ja hr Fristedt.

torstaina 18.2. tanssiaiset teatterin lämpiössä, jossa daamit yllättivät herrat pukeutumalla Takasen soaréssa käyttämiinsä pukuihin.¹³⁹² Tiistaina helmikuun 23 ”visit hos Bergboms” ja keskiviikkona 24.2. ”på Gloet Karl B, spelade piano” Aspelinin kalenterin mukaan. Ylioppilas Aspelin oli jo kaksi vuotta aiemmin kirjoittanut sisarelleen kuulleen maisteri Kalle Bergbomin soittavan pianoa:

Igår afton [24.2.1867] var man på en stor fest. Österbottn afd[elning] firade sin 10åriga tillvaro. [–] Här hörde jag första gången Mag. Kalle Bergbom spela. Han kan göra det med smak och skicklighet. Ej en ton skulle förfelas. Han synes tänka hvarje ton och framsäga den med fingrarna. Man påstår också om honom att han läser liggande på soffan en opera med samma nöje som se behanget.¹³⁹³

Suomalaisen Teatterin historiassa annetaan ymmärtää, että Rouva Raan suostuttelu päärooliin olisi tapahtunut jo laskiaistiistaina 9.2.1869. Kun *Lea* luettiin rouva Sanmark olisi mennyt silittämään Charlotten tukkaa ja sanonut, että ”här har vi ju en Lea”.¹³⁹⁴ Mutta miksi rouva Raa olisi ollut vielä paikalla, kun vasta ensi kertaa tutustuttiin näytelmään kielellä, jota hän ei ymmärtänyt? Teatterin lämpiössä pidettyihin tansseihin 18.2. rva Raa arvattavasti osallistui, ja sen jälkeen hänet voitiin kutsua mukaan tiistaina 23.2.1869 pidettyyn iltaan ainakin näytöksen jälkeen. Silloin Aspelinin almanakan mukaan oltiin Bergbomeilla. Unioninkatu 7:n talo oli ”stort gammaldags trähus i palladio-stil [– –] med stor, soliga, luftiga, enkelt möblerade rum, i hvilka man trifdes förträffligt.”¹³⁹⁵ Karlilla oli jo tiedossa Kiven toivomus, että naisen, ”tottuneen aktriisin” pitäisi esittää päärooli.¹³⁹⁶

1392 ”Febr 18: danstillställningen i teaterföyern [Arkadiassa] var glad och treflig. Damerna surprisade oss genom att uppträda i sina kostymer från Takanens soiré. – Jag föreslog på vers om skäl för damerna _ Supé intogs allt slut för kl 3.” Seuraavana aamuna, perjantaina herrat kokoontuivat Kluuviin oluille. Febr 19: Samlades ledda af en instinkt omkr. 10 af herrarna på f.m. på Gloet. Gingo derifrån till Kleineh, hörnrummet och åto der middag, efter hvilken vi dröjde vid en finan bål till kl ½7, då vägen gick till theatern, der ”Adrienne Lecouvreur” gafs. Det var trefligt hos Kleineh, vi lefde på våra minnen. (Eliel Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

1393 Eliel Aspelin → Emmi Aspelin 25.2.1867/87/EAHA/KiA/SKS.

1394 EAHI:128. Kertomus noudattaa rva Wintehjelmän 1906 sanelemaa kertomusta.

1395 Ahrenberg 1910, 274. ”Hans fader senatorn, som jag ej minns mej ha sett, bodde i ett par af de inre rummen i våningen, öfver hvilken syster Emilie Bergbom härskade absolut enväldigt. Hon representerade för öfrigt energin och den manliga kraften i detta hus.” Det kan sägas om henne: hon föddes äldst bland syskon alla, därav lärde hon befalla.” Klok, redig, kall, där brodern var drömmare, inätvänd och varmhjärtad, blef hon den första verkliga partimenniska i språkligt afseende, som jag lärt mig känna.”

1396 Aleksis Kivi → KB helmikuun alku 1869/Kirje 49/AK Kirjeet 2012.

Yli 30 vuotta myöhemmin Hedvig Charlotte kertoi tapahtumasta norjalaisen miehensä, Kristian Winterhjelm in kirjoittaessa muistiin. Aspelin-Haapkylä oli kysynyt, muistiko tämä ajatuksen heräämistä jo marraskuussa 1868 Kleinehilla oltaessa, eikä rva Winterhjelm pitänyt sitäkään mahdottomana.¹³⁹⁷ Siteeratessaan tätä kirjettä Aspelin-Haapkylä jätti pois Hedvigin moitteet suomen kielen taitonsa vajavaisuudesta ja siitä miten hän katui tällaista lähes vastuutonta uhkayritystä, eikä ikinä uskaltaisi tehdä sitä uudelleen. Unohduksen tullessa hän ei olisi pystynyt improvisoimaan suomeksi.¹³⁹⁸ Alkuperäinen kirje kertoo asian norjaksi näin.

Initiativet till at spille Lea udgik ikke fra min hustru. Hun anser det meget rimeligt,¹³⁹⁹ at den første tanke om opførelsen just kan have dukket op på den af Dere omtalte Kleineh-middag. Første gang hun kom i berørelsen med spørgsmålet var en aften hos Bergboms. Der taltes om ”Lea” og om muligheden af dets opførelse, og det sagde, at mandsrollerne vor det nog muligt at få gode framstillere til – men Lea? Da rejste doktorind Sandmark sig, gik bak til min hustru, strög hende over håret och sagde: ”Her har vi jo Lea!” – ”Skall hun da vaere stum”, sagde min hustru; ”jag kan jo endnu ikke mere finsk end ”hyvå päivå” lagde hun til, da de sagde, at det var stykkets hovedroll. Dagen efter kom Kaarlo op til min hustru og spurgte hende, om hun dog ikke troede det muligt at spille rollen. Og de talte laenge om fremgangsmåden for at muliggjøre det för hende. Det hele gick jo også således til, at hun fik en ordret (nöjagtig underlagt) oversættelse – ord for ord. Så måtte hun lære den rigtige udtall af ordene. Det siger sig selv, att da hun ikke kjendte sproget hverken ordforråd eller grammatik, vilde hun – om et eneste ord havde glippet i hukommelsen – slet ikke på nogen måde kunnet erstatte det. Lykkeligvis har hun – som jag selv har havt anledning till at iagttage – en ganske uforklarlig evne till hurtigt og sikkert at indlære roller aldeles ordret; men det vor dog alligevel [=ändå] et næsten uforvarligt vovestykke [=risk] at stole [=lita] på detta i et tilfælde, då

1397 Kr. Winterhjelm → EAH 26.2.1906/105/EAHA/KiA/SKS. Kristian Winterhjelm on kirjoittanut tekstin Hedvigin sanelun mukaan tämän asian vasta itse tapahtuman kuvauksen kohdalle, lisäämään jännitystä. Krohn 1922:122.

1398 Helmi Krohn sijoittaa tämän asian vasta itse tapahtuman kuvauksen kohdalle, lisäämään jännitystä. Krohn 1922:122.

1399 Omassa kirjeessään EAH oli nimenomaan tiedustellut tätä asiaa.

hun vilde stået aldeles fast, om et eneste ord var faldt bort. Og hun har mange gange sagt mig, at hun aldrig for nogon pris vilde gjort det om igjen, og at hun først følte, hvad hun vovede [=vågade], i det øjeblik, da hun skuede ind på scenen.¹⁴⁰⁰

Rouva Sanmark oli siis ehdottanut rouva Raata, joka oli torjunut ajatuksen. Mutta seuraavana päivänä Karl oli mennyt hänen luokseen pyytämään ja suostuttelemaan, että entäpä jos hän sittenkin kokeilisi. Asiasta puhuttiin lisää ja sovittiin tarkemmin järjestelyistä, joilla se olisi mahdollista (muun muassa sanatarkka käännös). Samana iltana 24.2.1869 Bergbom oli mennyt taas Gloetiin ja soittanut pianoa: ehkä esittämismahdollisuus *Lealle* ja suomenkielinen iltama voitaisiinkin toteuttaa.¹⁴⁰¹

Stenvallille Bergbom kirjoitti suunnitelmasta vasta helmikuun lopulla, kun Charlotte oli antanut suostumuksensa, mutta pitänyt vielä mahdollisena esitettävän muuttumista: hän saattaisi vielä vetäytyä hankkeesta, mikäli työ teatterilla tai suomen kieli tuottaisi liian suuren esteen. Kivi antoi suostumuksen ja vapauden esittää aivan mitä haluavat.

Jos saatte neidon, joka luulee taitavansa pelata Lean rollin, niin olkoon menneeksi. Nainenhan tavallisesti, vapaa miehen kopeasta pöyhkeydestä, täyttää mihin hän kerran uskaltaa ruveta. Minulle itselle olis se suuri huvitus nähdä kerran teostani näytettävän. Ja jos näyttäminen onnistui hyvin, niin saattaisi se asia ehkä vähän mieluisimmiksi kirjankustantajat ostamaan kirjojani. He katsovat vielä kovin viistoon ja epäillen teosteni päälle. Alä mainitse muille, että sanoin Lean vaikeaksi rolliksi; se ehkä kuuluu hieman tyhmältä. Mutta aatokseni on, ettei jokainen rolli, jonka pidän vaikeana pelata, tarvitse (ettei tarvitse) olla mikään erinomanen mestariteos. Minä tulinkin mainitsemaan Leasta viime kirjeessäni aivan vähän ja niinkuin välinpitämättömästi, mutta syy oli se, että luulin teidän aikovan Leaksi jonkun pojan, niinkuin on ollut laita kaikissa suomalaisissa representationeissa, joita olen nähnyt. Mutta siinä tilassa en ensinkään olisi tahtonut katsella Leaa näyteltävän. Mutta nyt, koska tiedän, että teillä totisesti on toivo saada siihen tyttöä, niin soisin kai-

1400 Kristian Winterhjelm →EAH 26.2.1906/105/EAHA/KiA/SKS.

1401 ”24.2.1869: febr 23: visit hos Bergboms; febr 24: på Gloet Karl B, spelade piano” (Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

kesta sydämestäni aikeesi onnistuvan. Toista tällaista tilaisuutta, nähdä teostani tiljoilla, saan ehkä vuosia vartoa. Jos olette jo päättäneet jättää *Lean*, niin älkää näistä sanoistani rupekaat enään uusiin tuumauksiin, vaan näyttäkää kappale, jonka parhaaksi katsotte.¹⁴⁰²

Bergbomilta puuttui muita näyttelijöitä. Viipurilainen Jac. Ahrenberg, tuleva arkkitehti ja kirjailija muisteli, että kun muut roolit oli jo sovittu, Sakeuksena olisi Gröneqvist, Bergbom sanoi:

Ni viborgare ha nu skaffat mig fyra sujetter, skaffa mig ännu en. Det bör vara en ung man, väl vuxen, vacker, mörklett, han bör tala vacker finska och besitta en sympatisk, bildad stämma.¹⁴⁰³

Ahrenbergin eno, Carl Bäck, myös 'rikkaaksi enoksi' kutsuttu, asui yhdessä Nils August Peranderin kanssa, jota kutsuttiin nimellä "Tatus". Tietämättä mitä asia koski, "Eno Bäck" esitteli Nils Peranderin Bergbomille, "joka ihastui" (blef förtjust). Perander oli etsitty Aram. Hän oli alkuun jonkin verran jäykkä ja varautunut, mutta Bergbomin ja rouva Raan "rakastettavassa käsittelyssä" hänestä tuli jalo ensirakastaja. Erityisesti teki hänen nuori mutta silti matala, sympaattinen ja sivistynyt äänensä hyvän vaikutuksen näyttämöllä.¹⁴⁰⁴

Maanantaina 8. maaliskuuta Bergbomeilla nostettiin esiin ajatus järjestää [toinenkin] suomenkielinen seuranäytäntö.¹⁴⁰⁵ Jokin aika aiemmin oli Topeliuksen *Skärgårdsäventyr* esitetty, mutta nyt – mahdollisesti Emelien ehdotuksesta – se täytyisi "antaa" suomeksi. "Näytelmä otettiin esiin ja pilanpäiten alettiin jakaa rooleja." K. J. Gummerus suomensi sen, ja parin viikon sisällä voitiin pitää jo lukuharjoitus.¹⁴⁰⁶

1402 A. Kivi → KB helmi-maaliskuu 1869/Kirje 50/AK Kirjeet 2012.

1403 Ahrenberg 1910:279. Jac. Ahrenberg kertoo myös joutuneensa valmistelemaan esitelmää huumorista esteettisessä yhdistyksessä. Kun tehtävä oli vaikea "bad han [Bergbom] mig komma hem till sig. Han hade litteratur, han hade själf behandlat samma ämne, och nu lade han ut saken för mig. Därmed var jag introducerad i detta hem, ett af de mest bildade i hufvudstaden i denna tid." (Ahrenberg 1910:274.)

1404 Ahrenberg 1910:279–280. Nils Perander kohosi hovioikeudenneuvokseksi Viipuriin.

1405 Silloin on kuitenkin ollut tanssiaisilta, "Silkesbal" Ylioppilastalolla, jossa Aspelin ja Nervander olivat. Ahrenberg muistaa päivämääräksi 8.3.1869.

1406 Ahrenberg 1910:275–277. Avainhenkilöt olivat O. a Heurlin, Emil Nervander, veljekset Wahlström, E. Aspelin, O. W. Gröneqvist. "Spinnsidan [kehruupuoli] var mycket litet företrädd i Karl Bergboms umgängeskrets. Utom fru Raa, – – minns jag endast fröknarana Hanna Snellman och Ellen Nervander."

Maaliskuun 10. aamupäivällä rouva Raai oli lukenut näytteeksi monologin Lean roolista: ”framgången utmärkt! Kom af en händelse att sitta hela afton hos Bergboms.”¹⁴⁰⁷ Aspelin-Haapkyllän historia ei sanallakaan mainitse Emilien ja Karlin ruotsinkielisiä serkkuja, joiden kotina oli Herttoniemen kartano ja jotka omistivat maata paljon Puotilan ja Marjaniemen alueilla. Sinne Takaniter-nuorisoi kuitenkin retkeili, esimerkiksi perjantaina 12.3.1869 (suom. PP):

Maaliskuun 12. Tanssiaisissa maanantaina oli hiihtoretki sovittu tälle päivälle. Takaniitit kokoontuivat joukolla, noin 25. Suojaa, minkä takia sukset pian jätettiin ja matkustimme isvossikalla [isc=ischvoschik] Herttoniemeen (Bergbomeille) tulimme perille klo 10 ap, vietimme koko päivän, hauskaa, klo 7 kaupunkiin, teatteriin: ”Syrsan” [Sirkka] yläparvelta.¹⁴⁰⁸

Iltamien valmistelu jatkui, mutta ohjelmaan haluttiin saada myös oopperaa. Emilie Mechelin ja Ilta Lagus, Daniel Hahl, Elis Duncker ja Rudolf Duncker selviäisivät viiden hengen voimin, jos esitettäisiin Friedrich von Flotowin oopperasta *Richmondin markkinat* eli *Martha* sen toinen näytös. Lopussa tarvittavaan pieneen kuorokohtaukseen löytyisi myös riittävästi innokkaita. Bergbom itse pystyi tarvittaessa korrepeteeraamaan pianon avulla, ja kun kyseessä oli Lyonelin maalaistalossa sisällä tapahtuva intiimi näytös, myös toimintaa mahduttiin harjoittelemaan vaikkapa senaattori Bergbomin salissa.¹⁴⁰⁹

Esiintyjät kokoontuivat *Saaristoseikkailun* lukuharjoitukseen Bergbomeille jo tiistai-iltana 23. maaliskuuta 1869: ”hela aftonen hos Bergboms, kollationering af rôlerna till Ett Skärgårdsäfventyr förfinskadt.”¹⁴¹⁰ Tässä ruotsinkielisen

1407 Lyhyt almanakkamerkintä on muuttunut EAH1:129:n runolliseksi ja yllättävän tarkaksi muistoksi: ”Läsnaolijat ihmettelivät kuinka selvästi hän lausui sanottavansa, ja joskin muutamien sanojen ääntämisessä havaittiin vieras sointu, oli kumminkin epäily yrityksen mahdollisuudesta kadonnut.” EAH:n tavasta erityisesti viljellä yksityiskohtia on kirjoittanut Pikkanen 2012.

1408 ”Mars 12 på balen i månd har en skidfärd aftalts tills i dag, – Takaniterna samlades talrikt omkr 25. blidt hvarför skidorna snart lemnades och vi reste med isc[hvoschik] till Hertonas (Bergboms) kommo fram kl 10. f.m. drivade hela dagen, trefligt kl 7 till stan. teater: ”Syrsan” (på galleri).” (Eliel Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

1409 Aspelinin päiväkirjoista saadaan tietää, että 25.3.1869 oli juotu viiniä Kaslinin luona, paikalla Nervander, ja hänen tuolloinen ystävänsä Johannes Wegelius, Berndt Ingman ja E. Aspelin. ”Skämtades och drucko vin”. Pääsiäisaattona (lauantaina) 27.3.1869 taas oltiin Bergbomeilla, jossa paikalla Heurlin, Florell, Ellen ja Emil Nervander, Stämningen glad och trävlig. – Nervander ja J Wegelius muodostavat ystävyysparin ”Petter och Pes.”

1410 Eliel Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.

Pohjanmaan seurapiirissä ei ollut tarpeeksi suomenpuhujia, joten viipurilainen Ahrenberg ehdotti suomentaitoista veljeään ylioppilas Carl Ahrenbergia sekä enoan Carl Bäckkiä mukaan.¹⁴¹¹ Prinssi (Fredrik Adolfin) rooliin oli löytynyt neiti Anni Cajanuksen ”elegantti ja vartehikas persoona.” Ahrenberg selittää, miten hänen oli vaikea saada viipurilaisia tovereitaan mukaan, sillä yhdessä eteläsuomalaisien kanssa nämä jakoivat mielialan, joka vieroi ”ylimielisiä ja yltyöisänmaallisia” pohjalaisia. ”Mutta, koska minä olisin joutunut vaikeuksiin ja koska roolit olivat tarpeeksi lyhyitä, he suostuivat.”¹⁴¹²

Ahrenberg kertoo myös tapauksesta, josta muualla ei ole tietoja.¹⁴¹³ ”Ständigt ifrige Gröneqvist” oli löytänyt näytelmän *Kauppamies Käkisalmeista*. Ahrenbergillä oli siinäkin pieni rooli, mutta kun hän oli omasta mielestään mahdoton näyttämöllä, hän jäi siitä pois. Vaikka katsomossa hän ”ymmärsi näytelmistä aina kaiken.”

Köpmannen från Kexholm hade vi då repeterat allaredan flerfaldiga gånger t.o.m. uppe på scenen d.v.s. elevteaterns i svenska teaterns hus. Hela pjesen befanns för öfrigt undermålig och lämnades därhän¹⁴¹⁴.

Kyseessä oli *Laukkuryssän* nimellä julkaistu A. Rahkosen mukaelma L. Heibergin tanskalaisesta näytelmästä *Kong Salomo og Jörgen Hattemager*, tai kuten tekstissä oli: ”Tanskalaisen teoksen mietteen [idean] mukaan kirjoittanut A. Rahkonen”. Tapahtumat oli siirretty Käkisalmeen.¹⁴¹⁵ Ilmestymisvuosi on 1869. Bergbom arvosteli tekstin vasta lokakuun 1869 *Kuukauslehdessä* ja suositteli sitä ”ruotsalaisten renttukomedioiden sijaan”: jotkin sen porvarismiesten roolit olivat hyviä koomillisille kyvyille.¹⁴¹⁶ Oskar Gröneqvist oli siis harjoitellut näytelmää keväällä

1411 Aspelinin muistiinpanoissa ja kirjassa tämä eno esiintyy tittelillä ylioppilas Carl Bäck. Ahrenberg sanoo: Tämä oli ”en riktig petit maitre, alltid klädd efter nyaste modet, – Han kallades bland kamraterna marquis Becque.” [= nokka]. Näillä oli molemmilla isommat roolit, kirjoittaja itse oli vain ”toinen hoviherroista”.

1412 Ahrenberg 1910:277–278.

1413 Ahrenberg 1910:277–278.

1414 Ahrenberg 1910:278.

1415 Näytelmää ei edes Elina Pietilä (2003) tunne huolellisessa seuranäytelmä tutkimuksessaan.

1416 Ks. KBK2:325–326. ”On tehty Heibergin ”Kong Salomo og Jörgen Hattemager’in” mukaan. Eräs köyhä juutalainen tulee muutamaankansalaiseen pikkukaupunkiin, jonka asukkaat luulevat häntä rikkaaksi pankkiiriksi Hamburista, josta sitten kaikenlaisia ilveellisiä sekaannuksia syntyy. Herra Rahkonen on muuttanut näyttämön Tanskanmaalta Käkisalmeen ja tehnyt juutalaisesta kiertelevän laukkuryssän. Tätä keksintöä täytyy kiittää jotenkin sukkelaksi. Mutta muissa kohden tämä mukaelma ei ole yhtä hyvin onnistunut. [– –] sekä laukkuryssän että Käkisalmen porvarien osat sopivat oivallisesti hyvin koomisille näyttelijöille.”

opiskelijoiden kanssa. Käyttöön oli saatu teatterikoulun harjoitussali Nyanin vintiltä. Pitikö tämänkin näytelmän olla alun perin toukokuun alun ohjelmissa? Sen harjoitukset keskeytettiin, mihin Gröneqvist saattoi olla pettynyt, varsinkin jos aloite oli hänen ja Rahkosen. Tyyliiltään se olisi poikennut illan muusta annista.¹⁴¹⁷ *Käkisalmen kauppiaasta* ei tullut osa ”Takaniittien” evenemangia.

Bergbom-sisarusten elämä oli yhtäkkiä täynnä päämäärätietoista toimintaa, iloista seurallisuutta, tyttöjen ja poikien välisiä ihastumisia, illanviettoja, joissa oli paljon puuhaa. Emelie ja Augusta olivat mukana harrastuksissa. Karl ja Emil Nervander olivat jo ”ikämiehiä”, fataalisti yli 25:n, Emil kohta peräti 30-vuotias, mutta Emelie Bergbom oli ”tottunut komentamaan perheessä.”¹⁴¹⁸ Aspelin ja muut olivat vasta opintonsa aloittaneita, jotka elivät kotoa vapautumisen huumaa opiskelijaelämän pyörteissä ja joista oli mukava päästä vanhempien opiskelijoiden seuraan. Vanhempia akateemisia taas kiinnostivat nämä nuoremmat.

Aleksis Stenvall suunnitteli 16.3.1869,¹⁴¹⁹ että hän lukisi pääsiäisen aikana Cygnaeon, Bergbomin ja muiden edessä *Seitsemää veljeä*. Hanke siirtyi vieläkin, mutta Kivi referoi ystävälleen Forssellille paitsi viinalakkoaan, myös Bergbomin kirjettä, jossa tämä oli kommentoinut Aleksiksen halua lähteä pehtoriksi maalle: ”jag gillar fullkomligt ditt förslag och hoppas det skall lyckas”. Sitaatti kertoo, että vaikka Bergbom jo julkaisi suomeksi, hän kirjoitti kirjeensä Stenvallille ruotsiksi ja tämä taas suomenkielisessä kirjeessään Forssellille säilytti sitaatin alkukielisenä luonnehtiakseen Bergbomia. Bergbom siis kannusti Kiveä maaseutuelämäänsä kirjoitusrauhan ja toimeentulon takia. Pääsiäisen jälkeen torstaina 30.3.1869 oltiin taas Takaniittien hiihtoretellä Kaisaniemessä ja perjantaina 31.3. oli G. Laguksen *Klubbehöfdingen* -näytelmän kantaesitys, mistä Aspelin ei ollut pitänyt.¹⁴²⁰ Stenvall kyseli Bergbomilta kenen näytelmä oli, luullen sen olevan itse ukko Cygnaeuksen, jonka Kivi vilpittömästi joskus toivoi saavan kunniaa ja kompensatiota ”monista harmeistaan”.¹⁴²¹

1417 V. Laurilan mukaan suomennoksen olisi Bergbom tilannut, mutta hänen päätelmänsä koskee vasta vuotta 1875, jolloin A. Rahkonen on Suomalaista Teatteria varten muokannut *Laukkuryssän*. (V. Laurila pro gradu 1927:122, /laatikko 25/VLA/KiA/SKS.) Näytelmä ei silti tullut Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon.

1418 Ahrenberg 1910:275. ”[Emeliestä:] Allt detta målmedvetet, ampert, skarpt, stundom till och med hårdt. [-] här var en vilja, som visste hvad den ville och förstod att sätta denna vilja i verkställighet.”

1419 A. Kivi → Th. Forssell 16.3.1869/Kirje 51/AK Kirjeet 2012.

1420 Syynä varmaan se, että Lagus esittää Jaakko Ilkan ristiriitaisena ja epäsuotuisassa valossa. Bergbom moittii tulkintaa arvostellessaan kirjan.

1421 A. Kivi → KB maaliskuu 1869/Kirje 50/AK Kirjeet 2012. Kivi viittaa siihen, että Cygnaeon omat näytelmät eivät koskaan päässeet näyttämölle, vaikka hänellä oli kaksi merkittävää aihetta kirjoitettuna, kuten *Juhana Herttuan nuoruusunelmat* ja *Klaus Flemingin aikoina*..

Maaliskuun lopulla ilmenivät näytäntöhankkeen juridiset ja sopimustekniset hankaluudet, joita ei ollut aiemmin hoidettu. Ensimmäinen oli, että normaalin näyttelijäsopimuksen tonnalla seurueen jäsen ei voinut julkisesti näyttellä kaupungin toisella näyttämöllä. Rouva Raas saattoi kilpailusystä esiintyä vain Nya Teaternissa. Nikolai Kiseleff valitti Emelie Bergbomille, että johtokunta ei voi mennä alle 850 mk:n, mikä vastasi salin keskimääräistä iltatuottoa ja siksi Emelien tekemä 650 mk vastatarjous teatterin vuokrasta hylättiin.¹⁴²² Maaliskuun viimeisenä ”Nerv[ander]. var hos Kiseleff [i Nya Teatern] för fru Raas spel i Lea. Hon lär komma att spela Lea, men på stora teatern, hvilka finska direkt. [ionen] hyr av sv.[enska] direkt.[ionen] för 850 m[ark] för den aftonen.”¹⁴²³ Tuosta 850 mk:sta noin 400 mk oli päiväkuluja eli avustavan henkilöstön iltapalkat. Arkadiassa vastaavat henkilö- eli päiväkulut, kuten lipunmyyjä, vahtimestarit, naulakonhoitajat ja näyttämörengit olivat vain noin 250 mk.¹⁴²⁴

Teatteritaloyhtiö joutui iltakulujen päälle laskemaan myös kulunsa lainan lyhennyksiin eikä katsonut voivansa lähteä iltakohtaisiin alennuksiin, kun taloutta valvoivat tilintarkastajat. Aspelin-Haapkyllän historiankirjan toistuva piirre on valittaa rahasta ja pitää liiketaloudellisin periaattein toimivien laitosten edellyttämiä maksuja fennomaaneilta aina ja vain osana suomalaisiin kohdistuvaa sortoa.¹⁴²⁵ Kieltäytyessään tinkimästä iltavuokrasta ja lainarahastolle menevästä lyhennyksestä Nya Teaternin johtokunta oli vain vastuullinen ja tietoinen taloudellisesta ahdingostaan, sillä Takausyhdistys toimi tappiolla ja se jouduttiin purkamaan toukokuun alkupuolella. Venäläisen teatterinkin ensimmäinen kausi oli ollut tappiollinen ja se oli lopettanut esityksensä jo 14.3.1869,¹⁴²⁶ joten Arkadian taloyhtiö vuokrasi keväällä mielellään tyhjää teatteriaan.

Aprillipäivänä 1869 perinteen mukaan laulettiin Heikinkadun ja Aleksanterinkadun kulmassa onnittelut Cygnaeolle, joka oli sairas, mutta lä-

1422 Nikolai Kiseleff → EB 30.3.1869/53:8:1/EBA/KiA/SKS. Vanhana vaatturi Maria Grape kertoi, että ensimmäinen vaatimus rouva Raan esiintymisestä olisi ollut 1000 mk. Hän ei kuitenkaan sano mihin se perustui ja miten se purkautui, hän väittää kuulleensa suoraan Bergbomilta itseltään. (Maria Grape → EAH 7.2.1907/96:372–373/EAHA/KiA/SKS.)

1423 Merkintä 31.3.1869/Eliei Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.

1424 EAH1:133 kirjoittaa myös, että kun se saatiin venäläiseltä seurueelta edelleen vuokrattuna käyttöön 100 markan iltamaksua vastaan, olivat nämä ”tulleet vastaan” runsaasti. Tieto voi koskea jotain muuta vuotta, sillä 1869 venäläisten sesonki oli päättynyt jo maaliskuun puolivälissä. (Byckling 2009, 43, 366.)

1425 Sortodiskurssi on Aspelin-Haapkyllällä tästedes läpikäyvää ja sen edellytyksenä oli silmien sulkeminen talousasioilta. Ei Nyanissakaan kukaan ”hankkinut itselleen taloudellista voittoa”, siellä vain pidettiin tilejä tasapainossa yleisön aina arvaamattoman käytöksen takia ja osakkaiden etua valvoen.

1426 Byckling 2009:43, 366.

hetti nimissään kaikki juhlimaan Kaisaniemeen. ”Läkarna säga att C. ej öfverlever promotion.” Aspelinin kalenterimerkinnät jatkuvat: 8.4.1869 ”Repet hos Bergboms till Martha, Jag var der hela aftonen.¹⁴²⁷ ”15.4.1869 En stund på repet. till Ett Skärgårdsäfventyr. Rullning på Arkadia.”

Valtiopäiväasetus oli nyt vahvistettu, joten seuraaviin päiviin osui imponoivia joukkotilaisuuksia, laulutervehdyksiä ja väenkokouksia. Yksi aloitti fennomaanien tulevan kevätjuhlaperinteen: Yrjön päivän viettämisen G. Z. Forsmania juhlien.

”20.4. En stund hos Bergboms; 21.4. Såg Orleanska jungfrun; [– –] 23.4. hyllning för Koskinen, f.m. på K[aisa]niemi.; 24.4. rullning och vift på Arkadia., Heurlin och Florell, Westfinnar; 26.4. visit hos B[erg]boms”; 27.4. estet. möte. Ahrenberg om ”humorn”; jag uppläste öfvers[ättning]. af Lea.”¹⁴²⁸

Eliel Aspelin on voinut olla juuri se, joka kirjoitti sanasanaisen ruotsinnoksen *Leasta*, vaikka historiakirjassa teko annetaan Bergbomin nimiin. Paremman suomenkielensä takia hän olisi tehnyt sen ehkä ensin Karlin avuksi ja muokannut ruotsinnosta sitten paremmin luettavaan muotoon esteettisen seuran kokouksessa esitettäväksi. Näin tutustutettiin sidosryhmää teokseen, jonka kieltä he eivät vielä olisi ymmärtäneet.¹⁴²⁹

Vaikka ylioppilas Eliel Aspelinin kalenterimerkinnät ovat runsaat, niistä ei käy ilmi, montako kertaa *Leaa* kaikkineen harjoiteltiin koko ryhmällä, sillä Aspelin itse esiintyi vain *Pilven veikon* kuvaelmassa. *Lean* työryhmän jäsenet Gröneqvist, Berndt Ahnger ja ylioppilas Taavi Hahl sekä Niilo Perander ovat opiskelleet roolinsa ulkoa kotona, ja luultavasti vasta huhtikuun lopulla on pidetty muutama yhteisharjoitus. Tämä lienee tapahtunut sen jälkeen kun Charlotte Raa oli selvinnyt kevään suurista roolitöistään: *Orleanska jungfrun* esitettiin 21.4.1869

1427 ”9.4. [1869] aftonen hos Nerv. Otto Florell bestod punsch och portvin. [12.4. haudattiin August Ahlqvistin vanhin ja viimeinen poika.] 14.4. På dans hos Tengströms. (Eliel Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.) Eliel Aspelin oli kiinnostunut ilmeisesti Augusta Bergbomista.

1428 Eliel Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS. C. G. Estlanderin perustama Estetiska föreningen ei näytä olleen Bergbomin kannalta enää ajankohtainen.

1429 *Lean* ruotsinnos *Mbl* 11.9. –18.9.1873, nr:is 210–216. Ruotsintajan nimeä ei mainita, sanotaan vain ”Efter finskan.” Siinä Lean Kristus-näky on oikeastaan ”lätt versifierad” samoin osa Lean muistakin puheista jambimitassa. Se ilmestyi *Morgonbladetissa* syyskuussa 1873 ja säkeitä voisi ajatella Bergbomin laatimiksi suorasanaanaisen ruotsinnoksen pohjalta. Ainakin Bergbom oli pyytänyt VSKS:ltä lupaa *Lean* ruotsintamiseen, jotta Kr. Winterhjelms voisi myös kääntää ja antaa Hedvigin esittää sitä norjaksi. (VSKS:n hall.pk. 7.1.1873, §6; tieto Laurila 1943:144–145.)

alkaan kolme kertaa. Se tosin oli uusinta kolmen vuoden takaa. Sen jälkeen hänellä oli vain kaksi viikkoa aikaa suomalaisiin (suomenkielisiin) esityksiin. Huhtikuun illoista on jonkin verran merkintöjä Aspelinin almanakassa, ainakin *Marthan* ja *Saaristoseikkailun* harjoituksia. Näin oli joka kevätillaksi puuhaa.

Bergbom toimitti edelleen kirjoja luettavaksi Kivelle.¹⁴³⁰ Hänen omat kirjallansa keväältä kertovat pari kiinnostavaa tietoa. Huhtikuun 24. Karl on lainannut Ylioppilasten lukuyhdistyksen kirjastosta nuottijulkaisun *Musik till Carl Mikael Bellmans Samlade skrifter: efter den traditionella behandlingen. Arrangerad af J. A. Josephson* (1861). Tätä musiikkia tarvittiin Topeliuksen *Seikkailu saaristossa* -esitystä varten, sillä siinä esiintyy joukko lauluja, joiden melodioiksi Topelius on merkinnyt ”vanhoja ruotsalaisia” lauluja. Lopussa on lausuntaosuus mereltä kuuluvan ”hiljaisen musiikin” soidessa taustalta, melodraamana.¹⁴³¹ Toinen Bergbomin kiinnostava kirjallana oli 1.5.1869 Yliopiston kirjaston puolelta lainattu laaja pukuteos *Versuch über das Kostüm der vorzüglichsten Völker des Alterthums, des Mittelalters und der neuern Zeiten*.¹⁴³² Tässä ensyklopedisessä pukuhistoriassa on yksi juutalaisia pukuja esittävä kuvalaatta. Toinen sen hahmoista on tempelin ylipappi rintalaattoineen, polvistunella neidolla on valkoisen vaipan päällä punainen kiedottu kangas. *Lean* esitykseen oli aikaa vain 10 päivää.

Toukokuun alkupäivinä oli aika harjoitella kokoon myös kuvaelmat, niiden kävelyt, henkilöiden paikat, nousemiset, seisomiset, käsien asennot, runot ja laulut.¹⁴³³ Ensimmäinen kooste otsikolla *Suomalainen Seuranäytelmä* esitettiin Arkadiassa maanantaina 3.5.1869, ”då gafs Pilven Weikko, Saaristossa och Martha. – allt lyckades förträffligt, publiken lifvad. Vi som hörde till saken äto alla och togo en sväng efteråt i foyern.”¹⁴³⁴ *Pilven veikon* loppukohtauksesta on olemassa ainakin neljä eri maalausta, joita kaikkia on voitu käyttää pohjana tässä suosituksessa kuvaelmassa.¹⁴³⁵

1430 Kiven kirjatilaukset kirjeessä 1868 lopulla Bergbomille (marraskuu 1868/Kirje 46/AK Kirjeet 2012).

1431 Näytelmässä laulujen melodiat Topeliuksen mukaan ovat: 1. Folkvisa; 2. Fredmans epistel; 3. Näckens polska; 4. Ur Lilla matrosen: 'Svärare seglats'; 5. Gammal svensk melodi; 6. Deklamation under sakta musik från sjön.

1432 Tekijä on Robert von Spalart (1796–1837) ja se on julkaistu Wienissä lähes 40 vuoden aikana noin 20 niteenä.

1433 Lauantaina 1.5.1869 ”På K[aisan]niemi vandrade några Takanit[er]. damer och herrar i Orangeriet, drucko kaffe hos Ekbergs. blåste kallt_ afton drucko vi punsch hos Emil N[ervander]., Pes, [Joh. Wegelius,] Kaslin, Lundg[ren]. Florell och jag. [– –] 2.5. repetition på Arkadia, Jag [E. Aspelin] med s[å]s[om] bondgosse i Pilven Weikko. (Eliel Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

1434 3.5.1869 Eliel Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.

1435 Hirn M 1937 (*Runeberg ja hänen maailmansa*) s:lla 148 on neljä erilaista asetelmaa *Pilven veikon* lopusta, varhaisin (kuva 298) on vuodelta 1848, Oskar Nylanderin maalauksen pohjana lienee hänen

Kun orkesteri oli soittanut Mendelsohnin uvertyyrin Ruy Blas’iin nousi esirippu ja näyttämöllä nähtiin aitauksen ympäröimä kirkkomaa, jolla nuorukaisen ruumiin ympärillä seisoi maalaiskansaa ryhmissä. Se oli loppukohtaus ”Pilven veikosta”. Ja orkesteri alkoi taas soittaa säestääkseen [A. F.] Lindbladin säveltämää kaksinlaulua kaatuneen sankarin morsiamen ja isän välillä, jonka neiti Therese Decker ja maisteri F. H. Alopaeus lauloivat ylen kauniisti. Yksinkertaisen somasti sommitelun kuvaelman (Pilven veikon [Kaarlo Kaslin] kasvot oli Frithiof Raa mestarillisesti maalannut situatsionin mukaan) ja varsinkin sydäntä kouristavan laulun vaikutus oli vastustamaton. Kuvaelma uudistettiin [toistettiin] kohta, niin kuin sittemmin säännöllisesti tapahtui joka kerta kun se uudelleen esitettiin suomalaisen teatteriohjelman osana – ja oikea maailma oli viritetty koko illaksi.¹⁴³⁶

Yrjö Hirnin mukaan jo 1848 Oskar Nylander laati ensimmäiset tableau-esitykset, muita aihetta kuvanneita olivat C. F. Staaff, B. A. Godenhjelm ja R. W. Ekman, joiden kaikkien sommitelmia voitiin käyttää ”elävien taulujen” pohjana.¹⁴³⁷ Kevään 1869 esityksen mallina oli todennäköisesti Godenhjelm vanhemman maalaus, koskapa kirkkomaan aita mainitaan kuvauksessa ja Aspelinin muistiinpanoissa luetellaan kuusi talonpoikaisia tyttöä, neljä talonpoikaa, kaksi sotilasta ja kaatuneen ”pilven veikon” rinnalla vielä haavoittunut sotilas.¹⁴³⁸ ”Arrangööriksi” mainitaan H. Dahlström ja näytöntöjen yleiseksi johtoryhmäksi Regissör Mag. Karl Bergbom, Fröken Emilie Bergbom, Fru M[athilda] Krohn; Biträdande: stud. O. af Heurlin. *Pilven Veikon* tableaussa lauluosia lauloivat Tytär (nti Therese Decker) ja Isä (maisteri F. H. Alopaeus).¹⁴³⁹ Ad. Fr. Lindblad (1857) oli säveltänyt

Oulussa toimeenpanemansa tableau. Ajallisesti seuraava oli vuosilta 1862–63, ruotsinmaalaisen C. F. Staaffin värillinen kivipiirros (kuva 301), jossa korostuu lähinnä vainaja, tytär ja isä, muu väki taustalla. B. A. Godenhjelmin maalauksen (kuva 300) sommittelussa on vain vähän ihmisiä harmonisessa asetelmassa ja kuutamotaivas keskeisessä osassa. R W Ekmanin piirros (kuva 299) on tosin myös vuodelta 1869.

1436 EAH1:134.

1437 Hirn Y 1949:295–296. Taideyhdistyksen juhlissa 1866 oli esitetty C. E. Sjöstrandin luomaa *Molnets broder* -tableauta.

1438 Muut esiintyjät olivat *Pilven veikossa*: vanhana muorina rva Mathilda v Fieandt, suomalaisina talonpoikaistyttöinä Augusta Bergbom, A. Forstén, H. Wasenius, Ellen Nervander, Minette Munck, Lilli Munck. Haavoittuneena soturina Johannes Wegelius (Petter & Pes -parin Peesi) sotilaina Berndt Ingman ja Jac. Ahrenberg, talonpoikina Eliel Aspelin, P. E. Ervast jr., Emil Nervander ja Häradhöfn. B. Ahnger. (Rooliluettelot toukokuun 1869 näytännöistä/Teatteria koskevat paperit/B121/EAHA/KiA/SKS.)

1439 Rooliluettelot toukokuun 1869 näytännöistä/Teatteria koskevat paperit/B121/EAHA/KiA/SKS.

vuorolauluksi runon loppusäkeistöt, ja niitä ”oli laulettu kodeissa ja säätyläispiireissä kautta koko Suomen”¹⁴⁴⁰

Topeliuksen *Seikkailu saaristossa* tarvitsi lavastukseksi tunnelmallisen Helsingin maiseman, sillä se tapahtuu Helsinkiä vastapäätä rantakalliolla kalastajamökin tuntumassa. Kustaa III:n pikkuveli Fredrik Adolf av Östergötaland ei juhannuksena 1767 halunnut pysyä virallisessa matkakohteessaan Viaporissa, vaan lähti läheisille Laajasalon ja Santahaminan saarille seikkailemaan.

Topeliuksen toistuva teema säätyläispojan ja kansantytön kohtaamisesta päättyy tietenkin kansan lojaaliin hallitsijajulistukseen ja siihen, että paikalta löytyy myös se oikea ylhäinen morsiankandidaatti, jota oli yritetty paeta.¹⁴⁴¹ Hovi vierailee Viaporissa, mistä nuoret ovat lähteneet aikuisia pakoon. Yrjö Hirn kuvaa lopulta melko vaatimattoman komedian loppukohtausta isänmaallisen tunnelman kannalta ja havaitsee siinä tietyn omaperäisyyden, jonka on täytynyt vedota helsinkiläisiin:

Det vilar någonting af den ljusa sommarnattens stämning över pjäsens slutscen, där man ser huru midsommareldarna tändas uppe på bergen, och hör sång och musik ljuda över fjärdarna och fästningens kanoner salutera general Ehrensvärd, som låter sig ros i sin slup under vallarna på Sveaborg, allt medan prins och baron och adlig fröken och bondflicka deklamera var sin strof till den nordiska naturens, det egna fosterlandets och de patriotiska strävandenans lov.¹⁴⁴²

Maanantaina 3.5. Arkadiassa seurasi Mendelssohnin *Ruy Blas* -alkusoiton, *Pilven veikon* ja *Saaristossa* -näytelmän jälkeen väliaika. Sen jälkeen kuultiin alkusoitto Flotowin *Alessandro Stradellasta* ja esitettiin toinen näytös Flotowin *Marthasta*, joka sekini oli ”suomennettu kiireimmiten.”¹⁴⁴³ Sitä varten oli oopperan tekstivihkoja myynnissä Arkadian ovilla.¹⁴⁴⁴ Kyse oli sen osoittamisesta, että suomen kielellä voitiin ylipäänsä laulaa vaativaa taidemusiikkia.¹⁴⁴⁵ *Martha*-ooppera on sääty-yhteiskunnan ja säätyläistön heräävän kansasuhteen kannalta kiinnostava

1440 Hirn Y 1949:295.

1441 Topelius (V.2) 1920: 27–95, *Skärgårdsäfventyr* in passim. Asetelma on tuttu esim. Büchnerin komediasta *Leonce und Lena*, jossa romantiikan kaavamainen asetelma on kuvattu satiirisella otteella.

1442 Hirn Y 1949:298.

1443 EAH1:133–134 ja 130.

1444 *UStr.* 3.5.1869.

1445 Hirn Y 1949:297.

teos.¹⁴⁴⁶ 1700-luvun alun Englannissa kuningatar Annan hovineito Lady Harriet pukeutuu palvelijattarensa Nancyyn kanssa maalaistytöksi. Markkinoilla he pestautuvat piioksi hauskan näköisille nuorille tilanomistajille Lyonelille ja Plumkettille. Toisen näytöksen aikana selviää, että lady ja palvelijatar eivät selviäkään maatalon emännän töistä, vaan miehet joutuvat heitä opettamaan rakin käytössä. He saavat kuitenkin apua ja pakenevat, mistä seuraa myöhemmin hankaluuksia. Loppupuolella oopperaa selviää, että Lyonel on Derbyn jaarli, ja parin mutkan kautta säätyharmonia pääsee toteutumaan. Musiikin johti Nya Teaternin tuolloinen kapellimestari R. Littmarck.

Torstaina 6.5.1869 suomalaisten näytännöissä oli välipäivä ja Bergbom lähti muiden mukana keilaradalle Kaivopuistoon.¹⁴⁴⁷ Teknistä hankaluutta tuli siitä, että Arkadiassa aloitti 6.5.1869 näytöksensä toinen vuokraaja, prof. F. I. Basch Dresdenistä, jonka Theater för Trolleri aloitti esityksensä ”inom den intressanta Physikens, Magins, Optikens och Musikens områden med framkallande af Andar och spöken.” Torstain esityksessä viimeinen numero oli *Protheus Metamorphosens Skåp*.¹⁴⁴⁸

Uusi Suometar kirjoitti perjantaina 7.5.1869 kiittävän ja tunteikkaan arvostelun maanantain suomenkielisestä illasta kertoen, miten yleisö oli liikuttunut *Pilven veikosta* ja halunnut sen uudestaan. Kehuttuaan Flotowia oopperasäveltäjänä kirjoittaja mainitsi myös, miten huolellisesti oli työskennelty ja miten hauskaa oli kuulla ”prinssien, amiraalien ja kreivintojen haastelevan suomea”.¹⁴⁴⁹ Kirjoittaja muistutti vielä ”A. Kiwen kauniin ja wihättävän näytelmän *Lean*” esityksestä tulevana maanantaina ja miten se on ainutkertainen, koska sitä ei voitaisi uusaa. ”Pää-jäsenenä näyttelee ruotsalaisen teaterijoukon etewin näyttelijätär rouva Raa.”¹⁴⁵⁰

Suomalaisten näytäntöjen uusintaa suunniteltiin niin, että lauantaina esitettäisiin Arkadiassa sama ohjelma kuin maanantaina. *Hufvudstasbladetin* ilmoi-

1446 Friedrich von Flotow (1812–1883) *Martha oder der Markt von Richmond*. 4-näytöksinen ooppera, Libretto Friedrich Wilhelm Riesen (= W. Friedrich). Kantaesitys Wienissä 25.11.1847. (Ks. m. Suutela 2005:32.)

1447 E. Aspelin oli käynyt myös Mechelinin neitien luona. ”6. 5. e.m. och aftonen i brunsparken, kastade kâgel, Bergboms, Nervanders, Alma Mechelin osv.” Eliel Aspelinin Kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.

1448 *Hbl* 4.5.1869.

1449 *UStr* 7.5.1869. ”[A]iwan hauska oli kuulla kuinka prinssit, amiraalit ja kreivinnat haastelevat suomea, jommoista erinomaisuutta ainoastaan taiteen vielä on lupa esiin tuoda. [– –] Se tapa, jolla tämä [toinen] näytös nyt suoritettiin, näytti suuresti tyydyttävän yleisöä ja osoittaa kuinka tarkkaa huolta on harjoituksiin laskettu sekä myöskin kuinka oiwallisia laulukykyjä owat meidän tarjonamme.

1450 *UStr* 7.5.1869.

tuksesta 7.5.1869 selviää kuitenkin: ”Ilmutuneesta syystä lykätään toistaiseksi huomiseksi [8.5.] ilmoitettu suomalainen seuranäytelmä” ”I följd af mellankommet hinder inhiieras det i morgon annonserade finska sällskapsspektaklet.” Alapuolella on ilmoitus, jossa taikuri Basch antaa toisen näytäntönsä ja voisi päätellä, että syy peruutukseen oli se, että hänen näyttämölaiteittensa purkamisen Arkadian näyttämöllä olisi ollut liian hankalaa. Maagisen esityksen kulisseyksissä eivät saaneet ulkopuoliset muutenkaan oleilla. Tätä lauantain 8.5.1869 näytännön peruutusta ei ole muisteltu. Mutta *Hufvudstadsbladetissa* oli jo ilmoitus seuraavasta maanantaista 10.5.1869 suomeksi ja ruotsiksi:

1. Ouvertyyri Mozartin Don Juaniin, 2 Pilven veikko tableau; 3:ksi Lea, kirj. A. Kiwi. 4: Ouwerturi Flotow’n Aless Stradellasta, ja 5. toinen näytös Marthasta. Ovet avataan 7. alkaa ½8 /Edeltäpäin tilatut piljetit ulosotetaan ja jälkeen-jääneet myydään tänään Uudessa teaterissa klo 12–½3 sekä sunnuntaina ja maanantaina tawalliseen aikaan.¹⁴⁵¹

Toukokuun alussa Aleksis Stenvall oli tuomassa *Seitsemän veljeksien* käsikirjoitusta SKS:n runoustoimikunnalle tarkastettavaksi. Helmikuuksi 1869 suunnitellun *Seitsemän veljeksien* luennan hän oli siirtänyt ensin pääsiäiseen, sitten toukokuun alkuun. Kiven mielestä Bergbomin pitäisi olla silloin paikalla. Tarkiainen on kuvannut Kleinehissa pidettäväksi tarkoitetun luentatilaisuuden menneen mynkään Kiven juopumuksen takia. Romanin kuunteleminen olisi ollutkin monen päivän urakka, varsinkin, kun kaikki mahdolliset kuuntelijat juuri olivat valmistautumassa suomenkielisiin näytäntöihin.¹⁴⁵² Samoina päivinä jätettiin myös keisarille

1451 *Hbl* 8.5.1869. Taikuri Baschin viimeiset esitykset lauantaina 8.5 ja sunnuntaina 9.5. olisivat huomattavasti suuremmat sensaatiot: ”Sphinx eller Det levande talande menniskohufvudet, Söndagen: Den oförklarliga förvandling af en herre till en dam. Lördagen och Söndagen; Konsert på munharmonika och Andjagten i salongen, till slut: Framställning af storartade världstablåer, med hydro-oxygengas-belysning.”

1452 ”[K]irjailija oli luvannut saapua lukemaan teostaan. Hän tulikin vihdoin ja alkoi lukea, mutta ei voinut, sillä hän oli juovuksissa. Tuttavat saivat lähteä kotiinsa, ja Kivi, joka selvittyään käsitti esiintyneensä sopimattomasti, pakeni kohta häpeissään takaisin Siuntioon, kirjoitti Bergbomille tapahtuman johdosta kovin masentuneen kirjeen ja oli nti Lönnqvistin sanojen mukaan ollut vähällä lopettaa itsensä, niin kovasti se häneen koski.” (Tarkiainen 1916:434.) Tapahtuman ajoitus herättää kysymyksiä: voiko se viitata jo *Olviretken* luentaan vai oliko tapauksia kaksi? Lönnqvist on voinut vuosien takaa sekoittaa mielessään useita erilaisia paluureissuja. Tarkiaisen referoima humala ja Charlotte Lönnqvistin kertoma masentunut ja itsetuhoisa paluu Siuntioon ovat tuskin tapahtuneet vielä 5.5. ja 10.5. päivien välillä. Nimittäin jos Kivi olisi ”itsemurhaa hautoon” lähtenyt *Seitsemän veljeksien* käsikirjoituksen jätön jälkeen Siuntioon, miksi hän olisi palannut vain neljä päivää myöhemmin katsoakseen *Lean* pääharjoitusta ja lähteäkseen 10.5.1869 uudessa paniikissa pois. Kyse täytyy olla samasta Helsingin matkasta, siitä, jossa *Veljeksiä* oli aiottu lukea Kleinehissa, mutta jolla hän jätti sen jo runoustoimikunnalle ilman äänenlukua. (LAATIKKO 3-1)

anonus normaalikoulun suomalaisten luokkien perustamiseksi (133 allekirjoitusta).¹⁴⁵³ Fennomaanit pyrkivät varmistamaan, että heidän lapsilleen olisi tarjolla oppikoulusivistystä.

Seitsemän veljestä tarjottiin tarkastettavaksi julkaisemista varten SKS:lle 5.5.1869, pari päivää ennen suomenkielisiä näytäntöjä. Kivi on jäänyt epäilemättä silloin Helsinkiin muutamaksi päiväksi, nähdäkseen *Lean*.

Mitä tapahtui 10.5.1869?

Lean esityksessä 10.5.1869 oli Aspelin-Haapkyllän mielestä kolme päähenkilöä, joista Aleksis Kivi oli poissaoleva. Toiminnallisen sankaruuden hän kirjoitti Charlotte Raalle, jonka juhlintaa hän kuvasi eniten. Karl Bergbomin tunnelmista tai toiminnasta tuona päivänä on kirjoitettu vähemmän. Vain Jac. Ahrenberg Bergbom-henkilökuvassaan luonnehti tunnelmaa yöllä kaiken jännityksen lauettua: ”Bergbom gick hela aftonen i ett stilla rus af lycka och hänförelse.”¹⁴⁵⁴

Muuten voidaan päivän kulku Bergbomin kannalta ajatella käytännön järjestelyjen touhuamisena Nyanin näyttämöllä. *Leassa* Sakeuksen asumus ja pari kalustetta piti rakentaa itämaisen maisemafondin eteen. *Martha*-oopperan lavastukseksi riitti eurooppalaista maalaistaloa tai kartanon sisusta ja suurta ikkunaa esittävä fondi, rukki ja pari tuolia. *Marthaa* ei tarvinnut harjoitella enää uudelleen orkesterin kanssa sinä päivänä, sillä se oli esitetty jo Arkadiassa, kenties vain tarkistettiin kohtauksen kulku näyttämöllä ja lopun pieni kuoro. *Pilven veikko* -tableau vaati ryhmittelyn harjoittelun Arkadiaa isommalla näyttämöllä. Nämä molemmat on voitu pitää vasta lähempänä iltaa. *Leaa* oli voitu siihen asti harjoitella Arkadiassa, mitä Charlotten sopimus ei kieltänyt. Kenraaliharjoitus kuitenkin täytyi pitää Nyanin näyttämöllä, olihan *Lea* tuon päivän ainoa uusi esitys. Se on ehditty mennä lävitse – toivottavasti – ainakin kaksi kertaa, silti hermopaine nimiroolin esittäjällä on ollut suuri. Päivän jännitteisyyttä kuvaa se, että mahdollisesti rouva Raata olisi uhkailtu vihellyskonsertilla ja toisaalta se, että teatteritalon johto kävi hakemassa talolle tulevat maksut suoraan iltakassan lipunmyyjältä.¹⁴⁵⁵

1453 *UStr* 13.5.1869.

1454 Ahrenberg 1910:280.

1455 ”[Rva Raa] ensi hetkellä oli ollut kovin peloissaan, tunnusti hän itse, ja siihen kuuluu osittain olleen synnä sekin, että hän aamupäivällä oli saanut useita nimettömiä piljettejä, joissa häntä varoitettiin esiin astumasta, koska muka oli aikomus hänet ulosviheltää. Teateri-yhtiön johtokunta on muutoin tässä asiassa käyttänyt itsensä sekä nurjasti että tuhmasti. Siitä ainoasta asiasta, että Rva Raa sai seura-näytelmässä olla muassa, täytyi johtokunnalle maksaa 450m. (tältä ainoalta illalta), s.t.s. 1/11 koko hänen vuo-

Aleksis Kivi oli arvattavasti seurannut Arkadiassa järjestettyjä *Lean* harjoituksia edellisinä päivinä. Hän jäi Helsinkiin jätettyään *Seitsemän veljestä* SKS:lle 5.5.1869. Hän oli vielä maanantaina 10.5. Nyanilla, kun *Lean* viimeiset näyttämöharjoitukset pidettiin.¹⁴⁵⁶ Stenvall oli iltapäivän ja illan aikana matkustanut kuitenkin pois, niin ettei hän ollut yleisön juhlittavana esityksen jälkeen. Kiven poissaoloon ei ensimmäisissä illan kuvauksissa kiinnitetty mitään huomiota, hänethän tiedettiin ihmisaraksi. Sanottiin, että hän ”ei ymmärtänyt tapahtuman merkitystä.”¹⁴⁵⁷ Myöhemmin poissaoloa tai paniikinomaista poistumista kaupungista selitettiin hermojen heikentymisellä.¹⁴⁵⁸ Viime vuosikymmenet Kivi itse on vapautettu vastuusta ja poissaolosta on syytetty Suomen säätyläistä.¹⁴⁵⁹ (LAATIKKO 3-I)

3-i *Missä Aleksis Kivi oli 10.5.1869?*

Aleksis Kiven poissaoloa *Lean* esityksestä on tulkittu vaihtelevin tavoin. Kiven vielä eläessä piti Eliel Aspelin esitelmän, mutta ei maininnut asiaa (julk. *Mbl*, joulukuu 1872). Kiven kuoltua hän kertoi: ”Wielä samana päivänä oli Aleksis Kivi ollut kaupungissa vaikk’ei hän uskaltanut eikä mielinnyt jäädä tänne ehtooksi. Hän lähti kotia, Siuntioon, jossa hän tähän aikaan

sipalkastaan. Johtokunnan tuhmasta käytöksestä neiti Bergbomia vastaan (esm. huoneen 400m + nuo 450 otettiin jo aamulla ulos piljettikonttorista, ketään kysymättä, en huoli laveammin puhua. [Puheenjohtaja] Trapp on pienissäkin seikoissa näyttänyt kiukkuaan”. (Yrjö Koskinen → J. Forsman s.d. [11.5.1869?]/185/JFoA/KiA/SKS. Sit. Koskimies 1968:90–91.) Ks m. EAH1:132av, joka kuitenkin tiesi vanhan käytännön, että toimitusjohtaja itse nouti kassan joka ilta ennen esityksen alkua. (Ks. m. Weckström 1966:98).

1456 Ei ole syytä olettaa Bergbomin valehtelevan, kun hän pari vuotta myöhemmin *Margaretaa* arvostellessaan kirjoitti: ”[tuolloin] ihastui sen tekijä [Kivi] niin tuohon kauniiseen taitoon, jolla näyttelijätär Charlotte Raa antoi muodon päähenkilölle, että hän päätti sepittää draaman erittäin tätä etevää taiteilijatarta varten. Sen hän tekikin... [*Alma*] ” (Sit. KBK2:335). Tuloksina olivat Charlotte Raata varten kirjoitetut *Alma* ja *Margareta*, molemmat lienevät olleet kuitenkin Bergbomin tilauksia Suomalaisen Seuran ja suuren naisroolin tarpeisiin, joten maininta Kiven aktiivisesta ”ihastumisesta” voi olla Bergbomin kaunistelema muotoilu. Kivi oli kuitenkin kuullut ja nähnyt Charlotten tätä roolia lausuvan. (ks. m. Augusta af Heurlinin kertomus, mp/Teatteria koskevaa/B121/EAHA/KiA/SKS.)

1457 Lähimpänä tapahtumaa kirjoitetussa esitelmässä ja pienoiselämäkerrassa Eliel Aspelin ei käsittele Kiven elämää vuoden 1865 jälkeen, mainitsee vain, että väliin oli puutetta välttämättömyydestäänkin. (*Mbl* 8.12.1872). *Suomen kuvalehdessä* (15.5.1873) suomeksi muokatussa versiossa (nimim. Ellei) lukee: ”Muis-tiko kukaan tässä ihastuksessa tekijää? Missä hän oli tällä hänen kunnian-päivänänsä? – Wielä samana päivänä oli Aleksis Kivi ollut kaupungissa, vaikk’ei hän uskaltanut eikä mielinnyt jäädä tänne ehtooksi. Hän lähti kotia Siuntioon, jossa hän tähän aikaan asuskeli.” Laajemmassa pienoiselämäkerrassa Aspelin kirjoittaa: ”Entäs *Lean* runoilija – saiko hän osansa tästä ilosta? Kivi oli samana päivänä kaupungissa; mutta sisällinen levottomuus esti häntä tulemasta teatteriin; hän lähti pois kaupungista.” (Aspelin 1877/1879, s xxv., = 1897 2p.)

1458 Tarkiainen 3p.1916:423 ja 5p.1950:361.

1459 Sihvo 2002:148.

asuskeli.” (*Suomen Kuvalehti* 10. 15.5.1873; sekä ’Aleksis Kivi, kirjeitä ym. elämäkerran aineksia’ kerännyt E. Aspelin /A436/EAHA /KiA/SKS) Verbit ”ei uskaltanut ja mielinyt” tarvitsivat lisää selitystä, joten Kiven *Valittuja teoksia* varten Aspelin tarkensi: ”Kivi oli samana päivänä kaupungissa; mutta sisällinen levottomuus esti häntä tulemasta teatteriin; hän lähti pois kaupungista.” (Aspelin 1877 s.xxix ja 2p.1897, s.xxv). Sisäinen levottomuus yhdistyi tulkintaan orastavasta mielisairaudesta. Tulkinta näkyy sitten jo Aspelinin teatterihistoriassa, jonka mukaan Kivi ei ”ymmärtänyt tapahtuman merkitystä.” (EAH1:139–140.)

Nervander kuvasi esityspäivän tarkemmin: ”Lähdin käymään hänen [Kiven] luonaan majapaikassaan pienessä hotellissa ja tapasin hänet hyvin hermostuneena. Hän ei voinut luvata käyttävänsä teatterin salongissa hänelle varattua paikkaa, mutta tuntui lopulta suostuvan. Kun esityksen aika läheni, lähdin noutamaan häntä hänen majapaikastaan. Hän oli jättänyt viestin, että oli klo 4 iltapäivällä ottanut kyytihevosen Siuntioon”. (Rahikainen 2004:250) Nervander tulkitsi samaan suuntaan: ”[Silloin] oli jo murtuneella nerolla vielä voimaa ymmärtääkseen, ”eriskummalliseksi” [=erityiseksi] että tämä tapahtui – Suomessa, mutta ei ollakseen läsnä esityksessä.” (Nervander 1906a:482, suom. toimitus).

Kiven läsnäolon Lean aiemmissa harjoituksissa [5.–10.5. välillä] vahvistivat myös Augusta af Heurlin, vaikka erehtyy siinä, että esityspäivän harjoitusta ei pidetty enää Arkadiassa, vaan jo Nya Teaternissa: ”Leaa harjoitettaessa oli Kivi teaterin (Arkadian) korridorissa. Hän oli vielä klo 6 samana iltana, jolloin premieeri [Nya Teaternissa] oli, mutta ei jaksanut jäädä katsomaan ja yleisön huomion esineeksi. Matkusti vielä samana iltana pois maalle.” (Sihvo 2002:148, viittaa tähän A. af Heurlinin kirjeeseen V. Tarkiaiselle (Itk 7/AKSA/KiA/SKS).

Augusta af Heurlinillä tapahtuman järjestelijänä oli tietysti edellytys muistaa tapahtumia Nya Teaternilla. Kiven matkakohde tuona iltana oli kuitenkin Nurmijärven Raala, ei vielä Siuntio. Juna Jokelaan lähti jo klo 4.05 jpp., joten, jos lähtö siirtyi siitä myöhemmäksi Kiven on täytynyt turvautua kyytihevoseen. (Saarenheimo, KTSV 12 /1952:206-209)

Myöhemmin Aleksis Kiven poissaolo oli fennomaaneille noloa. Viljo Tarkiainen (1913) tiivistä päivän näin: ”Kivi oli sinä päivänä kaupungissa ja aikoi ensin jäädä näytäntöönkin. Mutta kun ilta läheni, valtasi hänet omituinen arkuus. Hän meni asemalle, osti junalipun ja matkusti veljensä Emmanuelin luokse Nurmijärven Raalaan. Hän oli hermostunut eikä voinut mennä teatteriin, jossa olisi joutunut huomion esineeksi. Niin hän selitti veljellensä syyn äkilliseen saapumisensa ja kiiruhti seuraavana päivänä jatkamaan matkaansa Siuntioon.” (Tarkiainen 3p.1916:423 ja 5p. 1950:361). Selitykseksi Tarkiaiselle sopi ”ihmisarkuus” ja ”etenevä mie-

lisairaus”, jonka hän väittää alkaneen jo näinä vuosina. Tarkiainen toisti Aspelin-Haapkylää ja vieritti vastuun Kiven sairaudelle, vaikka tämä yhdeksän päivää myöhemmin kirjoitti täysin selvän ja analyttisen kirjeen Bergbomille.

Seuraavaksi tehtiin Bergbomista ja hänen piiristään syyllisiä tilanteeseen. Sen mukaan Kivi olisi valittanut lasin ääressä kerran kirjailija Evald Ferdinand Jahnssonille, ”että häntä ei ollut [päästetty tai] tahdottu päästää ensi-iltaan. Kivi oli vaistonnut, että häntä ei kaivattu ja teki loukkautuneena päätöksen olla menemättä.” (Saarenheimo, KTSV12/1952:209; Sihvo 2002:148). Kertomusta on kuitenkin täytynyt värittää se, että Jahnsson oli itse katkera Bergbomille omien 1870-luvun näytelmiensä kokemien kohtaloiden takia. Hänen versiostaan tuli avaus sille säätykaunan sävyttämälle paradigmalle, jossa Stenvall oli vain säätyläisten sortama taiteilija-marttyyri, joka kirjailijantyönsä takia oli syyntakeeton, omasta vastuusta vapaa.

Tämän toistaa vielä Hannes Sihvo (2002:148) asettaessaan 130 vuoden takaisesta rikoksesta häpeätuomiolle pääkaupungin säätyläisfennomaanit: ”On todella ollut kuvaavaa, jos häntä ei tahallaan erityisemmin pyydetty oman näytelmänsä ensi-iltaan koko yhteiskunnan kerman kanssa. Häpeän tunsii kirjailija, mutta häpeä kuuluu oikeammin sen ajan suomalaiselle hienolle sosieteetille.”

Sihvo erehtyy: Kivelle nimenomaan oli varattu paikka teatterissa, hänet todellakin olisi haluttu juhlistamaan fennomaanien voimannäytöstä, jonka hänen läheinen ystävänsä Bergbom ja tämän *Leaan* vilpittömästi ihastunut piiri järjestivät. Paikalla ei suinkaan ollut koko ”Helsingin hieno sosieteetti”, senaattoreistakin luultavasti vain Bergbomien vanha isä ja pari muuta. Katsojat olivat Yrjö Koskisen kannattajakuntaa, maaseudulta tullutta akateemista sukupolvea, joka suhtautui melko myönteisesti tuntemiinsa Kiven teoksiin ja olisi mielellään huutanut hänetkin lopussa esiin.

Kivi on saattanut kuitenkin havaita, miten epävarmoissa kantimissa itse esitys oli. Häntä saattoi jännittää rva Raan muistin puolesta vähintään yhtä paljon kuin esiintyjä. Tai hän saattoi tuskaantua rva Raan keinoitekoiseen ääntämykseen. Saatuaan käsityksen millainen esityksestä oli tulossa, Kivi hermopainetta välttääkseen ehkä vain päätti jättää ensi-illan väliin. Siis-timpien vaatteiden puute ja ”sosiaalinen arkuus”, ”tillbakadragen natur” ja mahdollisesti viesti veljen lapsen kuolemasta Raalassa, sinetöivät päätöksen lähteä joko klo 16 junalla tai sitten klo 18 jälkeen kyytihevosella Raalaan.

Poislähtö oli kuitenkin Stenvallin oma päätös. On mahdollista ja jopa todennäköistä, että Emelie Bergbom oli teatterilla valistanut, että illalla permannolle tulevilla

katsojilla, myös kirjailijalla tulisi olla juhlapuku. Sillon hän voisi tulla näyttämölle lopussa, kun huudetaan esiin. Eikä pitäisi nauttia liikaa alkoholia. Ehkä Kivellä oli menossa jo toinen tai kolmas päivä ryyppyjen suhteen. Jos tällainen huomautus on sanottu ääneen, se on tehty sanojan puolelta tilannetta kuvailevana ennakointina ja luonnollisena ohjeena. Tarkoitus oli sitä paitsi hyvä: kyseessä oli Aleksis Kiven kannalta erinomaisen tärkeä tapaus, jolloin hän saattoi julkisesti esittäytyä pääkaupungin suomenmielisille. Kivi tulisi esiinhuudetuksi ja juhli-tuksi tulevan lukijakuntansa, fennomaanien edessä, siinä missä Bergbomkin. Karl-veljen huolimatonta pukeutumista sisaret joutuivat myös alituisesti vahti-maan, joten huomauttelu boheemien miesten vaatteista oli sisaruksille varmasti rutiinipuhetta. Karlin kannalta asia ei ollut tähdellinen, mutta kun tapahtuman piti olla kaikin tavoin edustava ja rikkeetön suomalaisharrastuksen manifestaatio kaupungissa, ei ollut yhdentekevää, millaisen käsityksen jotkut paikalle tulevat ruotsinkieliset säätyläiset suomenkielisestä kirjailijasta saisivat.

On myös arveltu, että Stenvall olisi ollut tuolloin ”katkera Bergbomeja kohta-an”, jotka eivät muka ”olisi halunneet häntä ensi-iltaan”.¹⁴⁶⁰ Bergbomin kaltaisen läheisen ystävän kannalta esityksen järjestämisen motiivit olivat vilpittömät: esitys oli järjestetty, jotta hankittaisiin rahaa Aleksis Kivelle itselleen ja julki-suutta hänen näytelmälleen. Samalla saatiin Charlotte Raan avulla merkittävä propagandavoitto, ulkomainen kuuluisuus fennomanian palvelukseen.

Ilmassa oli ajatus kaksikielisestä Nya Teaternista, jossa Aleksis Kiven näy-telmät voisivat nousta Wecksellin, Börjesonin tai Holbergin rinnalle. Kiista ja tinkiminen teatteritalon vuokrasta olivat yritystä saada varoja jäämään Kivelle korvaukseksi näytelmän esityksestä. Koska kalliiden orkesterikorvausten, ilta-henkilöiden palkkojen ja lainalyhennysten jälkeen varoja ei riittänyt, järjestettiin 30.5.1869 Kiven hyväksi ylimääräinen, muiden suomenkielisten harrastajaesi-tysten uusinta, josta saatiin kasaan tekijänoikeustaksoihin verraten asiallinen summa 300 markkaa.¹⁴⁶¹

Helsingin ja Raalan jälkeen Kivi palasi Siuntioon jo 11.5. kirjoittaen samalla viikolla kirjeen.¹⁴⁶² Siihen Karl ei ilmeisesti vastannut tai ehtinyt vastata. Kivi

1460 Mikko Saarenheimo (KTSV12/1952:209) on kertonut E. F. Jahnssonin lesken version. Jahnsson itse oli tuolloin jo katkera Bergbomeille omien näytelmiensä kohtaloista.

1461 EAH1:141.

1462 Mikäli siinä olisi ollut jotain ikävää Bergbomeille, on mahdollista, että kirje olisi hävitetty jo 1870-luvun lopulla, kun Aspelin ensimmäisen kerran keräsi Kivi-aineistoja SKS:ään. Sisaruksista Emelie Bergbom hoiti perheen papereita – ja maineita: omia, Kaarlona ja miksei Kivenkin mainetta.

tiedusteli ensimmäisen kirjeensä kohtaloa toisessa kirjeessään 19.5.1869. Siinä ei esiinny loukkaantunutta sävyä, muuten kuin *Dagbladia* kohtaan. Ensin hän tiedusteli *Veljesten* kohtalosta, kun reaktioita ei ollut tietenkään tullut, ja kommentoi sitten *Dagbladin* arvosteluja ollen täysin ammattimainen ja kirkas *Leaa* analysoidessaan. (LAATIKKO 3-II)

3-ii *Miten Lean loppu piti näytellä?*

Palattuaan Siuntioon Aleksis Kivi kirjoitti Bergbomille kirjeen, jota ei ole säilynyt tai ei ole säilytetty. Jo 19.5.1869 hän kirjoitti uudelleen esittäen näkökohtia siihen, miten *Lean* loppu pitäisi näytellä.

Kivi oli nähnyt *Leasta* harjoituksia, mutta hän ei tiennyt varmuudella, miten hra Berndt Ahnger oli näytellyt lopussa Joaksen poistumisen: oliko hän poistunut ”aattelevana” näytelmän lopussa, vai oliko hän ”yhtynyt yleiseen ilonpitoon”. Kivi ei siis halunnut näytelmässään väittää, että Joaksen ja hänen kaltaistensa kääntymys voisi oitis tapahtua suuren tappion jälkeen. Joas oli juuri syytänyt ympäristöönsä samanlaista anatheemaa kuin Kiven teosten mahtavat kanttoorit: ”Astukoon sisäänne perkeleiden kiljuva lauma, polttava rutto ja spitalitauti, joka kuluttaa ja syö hamaan luihin asti! (Kovalla möräävällä äänellä, ja paukutellen sauvaa lattiaan.) Hamaan luihin asti, hamaan luihin asti! Haa!” Tähän Lea, Sakeus ja Aram suorastaan lammasmaisen kristillisesti toivottavat Joakselle rauhaa ja Lea sanoo: ”Kuin kesän lempeä sade, niin vuotakoon onni ja rauha sinulle ja viimein Jumalan kunnian loiste!” Tämän jälkeen viimeinen parenteesi kuuluu: ”Sakeus syleilee Leaa ja Aramia. Joas poistuu kovin aattelevana ja käsi otsalla.” Joas ei poistunut vihassa, mutta ei hän myöskään äkkiä kääntynyt ja muuttunut kaikkien ystäväksi. Hän lähti miettivänä, joten mahdollisuus hyvään hänenkin kohdallaan jätettiin. Joas tulee siis osin uusiin aatoksiin, mutta muiden kanssa häntä ei pitänyt jättää iloitsemaan.

Kirjeessään Bergbomille Kivi ruoti *Helsingfors Dagbladissa* (11.5.1869) ollutta analyysiä näytelmätekstistä, jonka takana oli C.G. Estlander. Tämä kritisoi eniten sitä, että muihin hahmoihin verrattuna Joaksen hahmolla oli vähiten nyansseja, ja hänen jotkut reaktionsa olivat epäuskottavia ja karkeasti piirrettyjä. Toinen kirjoittaja raportoi esityksestä yleissävyltään myönteisesti. Kirjeessään Bergbomille Kivi perusteli henkilöitään näin:

mutta niinkuin Israelin kansassa hengittää se hellin, riutuvin, hohtavin ja taivaallisin rakkaus, niin sen povessa myös puuskuttaa verraton viha ja kiukku, aina kärkäs käymään mustenevaksi raivoudeksi. Se on tunnettu asia, ja sen näyttää melkein joka leh-

ti pipliassa. Ja mistä vartosit enemmän kiukkua ja sen riehuva, raakaa osoitusta kuin eräältä fariseukselta, kitsaalta, saidalta fariseukselta, jolta hangoittelija eli kilpailija, (toisesta, vihatusta lahkokunnasta,) temmasee silmänräpäyksessä sekä kaikki varrotut aarteet että kauniin morsiamen?

[– – *Helsingfors*] *Dagblad* [Estlander] sanoo Lea-näytelmästä, että ainoastaan ”Joasta ei liikuta se ihmeellinen oppi” ja sittemmin, että ”toiminto loppuu ennen itsen kappaleen loppua”. Mutta minä sanon, että toiminto kestää aina kunnes ”esirippu putoaa” ja juuri siinä hetkessä näytetään, että kristinuskon taivaallinen lempi ylivoittaa suurimmankin maallisen vihan. Joas oksentaa ympärillensä kirousta, mutta saa takasin paljasta siunausta (Kristinuskon tärkein pykelä). Joas kummastuu ja kysyy ”Mitä?” mutta aina vaan sataa hänen päällensä rakkautta ja hän ”poistuu kovin aattelevana ja käsi otsalla” [– –]

(Kukaties ei *Dagblad* olekkan huomannut näitä ihan viimesiä sanoja parentheses välissä, kukaties ette tekän, jotka sen näytitte, ole niitä huomannut, vaan osotitte sen teaterissa samaa mielipidettä mukaan, joka on *Dagbladin*. No olkoon menneeksi. Hyvähän, että tapahtui minulle se kunnia ja teokseni näytettiin; ja hyvä, että kävi se niin hyvin ja hän (Joas) sillä tavalla osottaa selvästi, että se ihmeellinen oppi on häneenkin sattunut; vaihka minun mielestäni se ei sopinnut, että hän yhtyi siihen yleiseen riemuun, vaan parasta, että hän poistui. (A. Kivi → K. Bergbom 19.5.1869 /Kirje 52 /AK Kirjeet 2012.)

Kirjeessä Kivi osoitti näyttämötoimintaa koskevien valintojensa olevan tarkkaan harkittuja. Estlanderin kirjoitus on lehden ensimmäisellä sivulla ja ilmeisesti ladottu ennen illan esitystä. Hän oli kirjoittanut laajan teosanalyysin painetun näytelmän perusteella ja kritisoi Joaksen epäuskottavuutta. Se on voinut Kiveä juuri harmittaa. Koska Kivi ei ollut nähnyt lopullista esitystä, hän tarkisti, oliko asia jäänyt Bergbomilta huomaamatta. On vaikea ajatella, miksi Bergbom olisi vetänyt Joaksen ilonpitoon, kun tekstin mukaan Joaksen piti ”poistua miettivänä”. Esittämistä koskevassa osuudessa Estlander myöskään ei palaa asiaan.

Haltioituneen Lean kääntymys peilasi eleenä ja kokemuksenä fennoomaanisen, kieltään muuttavan pappis- ja virkamiestaustaisen sivistyneistönuorison idealismia. Rahojaan laskeva Jerikon publikaanien päämies Sakeus oli kuin se kaupunkiporvaristo, jonka käännäyttäminen isänmaan ja rakkauden asialle oli ”tytärten tehtävä.” Lean ihailevat monologit kertovat Nasaretilaisesta:

Sairaat hän parantaa, syntisille saarnaa hän armoa ja orjille ijäistä vapautta.[– –] Niin kuin aamun koitto paistaa hänen kirkas otsansa ja kuin aamun tähteä kaksi hänen silmänsä säteilevät, lausuen maailmasta, jolla ei ääriä ole. [– –] kiharat hänen olkapäillänsä välkkyvät niin kuin muhevut pilvet, niin kuin varjoisten vuorten somat kierrokset Hermon-vuoren hartioilla välkkyvät. (*Lea*, 4 koht.)

Lean ylistyspuheita Nasaretilaiselle Joas kommentoi ironisesti, mutta Sakeusta kiinnosti se, että nyt saisivat publikaanit vihdoin ihmisarvon. Kiven poliittisesta viestistä ei voi erehtyä.

Teemana on kääntyminen kristinuskoon, joka kolmelle henkilölle tapahtuu varmana, neljäs jää empivälle kannalle. Tunnekokemuksena se vastasi katsojapiirille näiden omaa kokemusta, suurta kääntymistään fennomaaniksi, kuten Hanna Suutela on havainnut. Charlotte Raa oli analogisesti Lean tavoin esimerkillisin käännynäinen.¹⁴⁶³

Karl Bergbom antoi näin ensimmäiset kolme julkista työnäytettä ohjaajana. Näytteet olivat hyvin erilaisia, mutta ”esityksissä konkretisoitui uusi suomenmielinen moraali, sekä fantasia kuuliaisesta, isänmaan edestä uhrautuvasta ja lempeästä suomalaisesta naisesta”, kuten *Leassa* ja *Pilven veikossa*. ”Myös *Martha* toimi iltahuveissa säätyrajoja ylittävän sosiaalisen kääntymyksen kuvana.”¹⁴⁶⁴ *Seikkailu saaristossa* asettui samaan säätyraajat ylittävään ideaan ylhäisön ja kansan kohtaamisesta.

Charlotte Raa muisteli myöhemmin konkreettista pelkoaan ja helpotustaan, kun sanat alkoivat muistua mieleen.¹⁴⁶⁵ Katsojapuolella vallitsi ”pelonsekainen innostus”, kunnes hunnun nostaminen kasvojen edestä paljasti valaistuneet kasvat ja kaunis suomenkieli hälvensi pelot.¹⁴⁶⁶ Kantaesityksessä Lean vaate oli yksinkertaisen vaalean ruskea, ainakin 8-vuotiaan Tuovi Yrjö-Koskisen muistaman

¹⁴⁶³ Suutela 2005:28.

¹⁴⁶⁴ Suutela 2005:31, 32.

¹⁴⁶⁵ ”Emelie Bergbom og en andra dame måtte ligefrem stå og holde i hende, da hun ventede på sin entrée og holdte på att sygne ned af angst. Men – så siger hun selv – i samma øjeblik hun satte sin fot på scenegulvet till entrée, var det som om en højere magt strøg bort al angst, og idet hun tager sløret fra ansigtet og siger de första ord, var det som om hun vidste, att hun var hjälpen. Hun så ikke publikum, taenkte ikke på sig selv, blot på Lea. Og så gick det jo, som De ved!” (K. Winterhjelms → EAH 26.2.1906/105/EAHA/KiA/SKS.)

¹⁴⁶⁶ *UStr* 3.11.1870. Kerrottiin kun *Lea* uusittiin Charlotte Raan hyväksi ja toimesta.

mukaan.¹⁴⁶⁷ Hän ei mainitse, oliko jo tuolloin mukana punainen vaippa kiedottuna hartian ylitse, kuten itävaltalaisen pukukirjan juutalaisnaisella oli ja kuten on seuraavan vuoden syksyllä 1870 otetussa ensimmäisessä valokuvassa. Punainen vaate hallitsee sittemmin Edelfeltin maalausta, jossa publikaanin tyttärestä on tehty itämaisen ruhtinattaren näköinen valkoisine ja punaisine väreineen.¹⁴⁶⁸

Eliel Aspelin oli itse yksi esityksen todistajia, joka neljä vuotta myöhemmin 1873 kuvasi sitä hiljaisuutta, joka viimeisten repliikkien jälkeen salissa oli vallinnut. Sen jälkeen vasta suuret suosionosoitusten myrskyt puhkesivat ja ihmiset säteilivät yli rajojen menevää onnistumisen kokemusta ja – yhteisyyttä.¹⁴⁶⁹ Yrjö Koskinen kirjoitti Jaakko Forsmanille vaikeudestaan saada unta esityksen jälkeen: suomalaisuuden johtohahmo oli nähnyt salillisen pääkaupunkilaisia juhlimassa suomalaisuutta ja alkoi visioda tulevaisuutta.¹⁴⁷⁰ Historiassaan Aspelin-Haapkylä erityisesti kuvaa sitä, miten katsojat tai ainakin sisäpiiri olivat tavattomasti itse jännittäneet Charlotte Raan suoritusta. Aspelin-Haapkylä on pyrkinyt huomiomaan myös, miten alkukohtaukset eivät vielä vetäneet mukaansa, vaan vasta Lean tulo.¹⁴⁷¹ Lausumistavassa oli outoa sävyä, mutta se ei

1467 Koskimies 1968:177. Lean puku juuri tuolloin 10.5.1869 on luotettavimmin kuvattu pikkutyttönä sen nähneen Tuovi Yrjö-Koskisen (1861–1933) muistelmassa. (*Sukuviesti* Nr.19.s.13.) Sittemmin Lean punainen stoola sai alleen valkean vaatteen. Edelfeltin maalaus noudattelee em. Spalartin kirjan juutalaistyön kuvaa punaisen kietaisuvaatteen osalta. Kultaukset ovat yleistä juhlakulttuuria. Maria Grape valmisti palvomalleen Charlottelle tulevina vuosina erityisen ”Lea-röijyn”, jota vain tämä sai käyttää, mutta hapsuhoineen se oli tietysti anakronistinen. Se esiintyy vuoden 1880 valokuvassa. (Ks. m. Suutela 2005:26–32, 48–51.) Grapella itsellään oli samanlainen.

1468 Suutela 2005:26–32 on kirjoittanut Lean hahmosta ”la belle juivena” ja katsoo Edelfeltin myös ”suomalaistaneen” hahmoa.

1469 ”Kun Charlotte Raa oli lausunut viimeiset sanansa näytämöllä, vallitsi katsomossa ensin täydellinen hiljaisuus: ’mutta jo saa yleinen ihastus äänivuoronsa. Kaikki yhtyvät kiitokseen. Vilkkaampia käsien taputuksia, innollisempia ylistyshuutoja ei Helsingin teatterissa ole kuultu. [– –] paikalla ollut Eliel Aspelin kuvasi Lean esitystä vuonna 1873.” *Suomen kuvalehti* 15.5.1873. sit. Lassila 2003 s128 av70.

1470 Yrjö Koskinen → J. Forsman s.d. [11.5.1869],/185/JFoA/KiA/SKS/sit. Koskimies 1968:90. ”Vuorokauden aikana olen sairastanut yhtämittaista ihastuksen kuumetta eilisen näytännön jälkeen. Rouva Raa on täydellisesti onnistunut! Siitä on ainoastaan yksi ääni. Hän on puhunut suomea semmoisella kirkkaudella ja soinnulla, että joka tavu on käynyt selvänä ulos ja ainoastaan jossakin harvassa sanassa on havaittu vivahdus muukalaisuuteen. Hänen ihanasta näytelmällisyydestään en tahdo mitään puhua. Yleisö oli raivoissaan ihastuksesta, ja minä epäilen, onko mikään näyttelijä täällä milloinkaan semmoista triumfia saanut.” Samassa kirjeessä hän mainitsee, että viehättävä aloittelija Ilta Lagus pitää ”ottaa huostaamme tulevaista kansallis-teateria varten.”

1471 ”Vaistomaisesti aavistaen, kuinka paljo oli kyseessä, suurin osa katsojia esiripun noustessa istui ’sydän kourassa’. Levottomuus oli niin suuri, että alkukohtaukset – Sakeuksen lyhyt vuoropuhelu Rubenin kanssa, hänen yksinpuhelunsa ja rahanlaskunsa sekä kohtaus Joaksen kanssa, joka päättyy tämän aitofarisealaiseen rukoukseen – tuntuvat pitkiltä, sillä vaikka ne näyteltiin tavallisen hyvin, eivät ne merkinneet mitään ratkaisevaa. Mutta silloin samassa kun Joas nousee polviltaan, Lea astuu sisään, astuu keveästi ja varmasti, ja kun isä moittii hänen viipyneen kauemmin kuin lupa myönsi, hän nostaa hunnun kasvoiltaan ja puhuu sisällisen hehkun vallassa, mutta selvällä äänellä: ’Ah isäni! lentäen kuluu aika, kun sydämemme

haitannut, eikä hän tehnyt ainoatakaan virhettä.¹⁴⁷² Teatterikoululainen Emilie Degerholm muistaa, että Charlotte Raa onnistui älykkyytensä ja energiansa ansiosta opettelemaan tekstin, mutta että hän ilmeisesti osasi vain sen keskeisen sisällön (”endast andemeningen i rollen var fru Raa bekant.”).¹⁴⁷³ Epäröidessään ottaa roolia hän oli sanonut, ettei osaa vielä: ”jag kan jo endnu ikke mere finsk end ”hyvå päivä”. Jac. Ahrenbergin mukaan Charlotten suomi taas kuulosti paremmalta kuin Bergbomin oma:

Spektaklet – – väckte en stormande hänförelse. Publiken höll på att, som det heter, i entusiasm taga ner hela huset. Charlotte Raa, – – uttalade hvarje replik, hvarje ord på ett förtjusande sätt. Det hela klingade, utan öfverdrift sagdt, bättre än Bergboms egen finska. Hon samlade omkring sig all beundran och hyllning.¹⁴⁷⁴

Esityksessä käytetystä suomen kielestä *HD:n* arvostelija Estlander antoi myös ihmettelevät onnitelunsa ja tunnisti sen valtavan työn, joka rouva Raa oli roolin eteen tehnyt, mutta josta hän oli selvinnyt taiteilijantaidoillaan.¹⁴⁷⁵ Bergbomille tulevaisuudessa lankeavia mahdollisia teatterin johtotehtäviä ajatellen työnäytteistä huomattavin oli ooppera *Marthan* toinen näytös. Tässä laulajille kuiskaa-jana toimi Bergbom itse, joka nuotinlukutaitoisena¹⁴⁷⁶ on sen voinut tehdä ja saattanut tarvittaessa huudella ohjeita.

Ajan tapana oli keräyksiin hankkia korulahjoja, jotka siten sitouttivat esittäjää ja katsojia toisiinsa. Samalla ne olivat säätyasemien mukaan myönnettyä erityis-

askartelee taivaan ihmetöissä.” EAH1:136.

1472 ”Olihan siinä hieman outoa sävyä lausumistavassa, mutta sanat soivat kuitenkin selvinä ja heleinä, niin että katsojain milt’ei tuskallinen jännitys siinä tuokiassa laukesi ja vaihtui levolliseksi, vaikkei sentään hiiskaustakaan sallivaksi tarkkaavaisuudeksi. [= ei siis aivan täydellisen intensiiviseksi.] Ja sitten pikku näytelmä sujui luontevasti kohtaus kohtaukselta ilman vähintäkään häiriötä, Lean ainoatakaan kertaa kompastumatta. Päinvastoin hänen tositäiteellinen näyttelemisensä sai aikaan, että esityksen taiturimainen puoli – pitkän vieraskielisen osan ulkoalukeminen – unohtui ja sen sijaan antauduttiin taiteen tenhon valtaan.” EAH1:136–137.

1473 ”Sannolikt hade fru Raa redan begynt sina språkstudier, för hvilka doktor K. Bergbom, [– –] lyckades intressera den svenska skådespelerskan. Med fru Raas intelligens och energi var det möjligt för henne att på finska språket inlära den stora maktpåliggande hufvudrollen i Alexander [sic!] Kivis pjäs ”Lea.” (Degerholm I:1900:39)

1474 Ahrenberg 1910:280.

1475 *HD* 11.5.1869, ”ett fullbordat faktum att hon med konstnärskicklighet debyterade på finska och uttalade språket med en renhet och nyansering, som måste väcka förvåning.” Tekstin on suomentanut Krohn H 1922:129–130.

1476 E. Aspelin → kotiväelle 25.2.1867/87/EAHA/KiA/SKS.

palkkiota. Raan lahjoista arvokkain oli kultainen rannekoru, jossa omistuksena näytelmän viime säkeet ”*Kuin kesän lempeä sade, niin vuotakoon onni ja rauha sinulle*”.¹⁴⁷⁷ Teatterin lämpiössä syötiin illallinen, jolla Yrjö Koskinen puhui rouva Raalle ruotsiksi antaen tapahtumalle merkityksen: kyseessä ei ollut mikään tavallinen ensi-ilta, vaan ”historiallinen tapaus, joka merkitsi käännettä teatteriolojemme kehityksessä.”¹⁴⁷⁸ *Uusi Suometar* (päätoimittajana Antti Almberg) rakensi arvostelunsa myös kokonaan tämän käännekohtakokemuksen varaan,¹⁴⁷⁹ ja siitä alkaen ”myyttinen syntyhetki” alkoi elää omaa yhä uudelleen toistettavan legendan elämäänsä. Maljojen kohotukset kaikille myös *Saaristossa*-esityksessä mukana olleille ja Bergbomin perheelle kävivät ajan tavan mukaan, samoin rouva Raan kantaminen kultatuolissa.¹⁴⁸⁰ Ylioppilaat saattoivat häntä kotiin ”myrskyssä ja sateessa laulaen”, mikä Aspelinin kalenterin mukaan tapahtui kello ”½2 yöllä”.¹⁴⁸¹ Sade jatkui vielä 11.5. aamupäivänä. Yrjö Koskisen 8-vuotias tytär Tuovi oli myös paikalla, mutta hänen muistelmaansa sade ei ole tarttunut:

Minäkin pääsin isän ja äidin mukana teatteriin, mutta muistan vain himmeästi, että yleisö oli ihastuksissaan, vaikka rouva Raan suomenkielen ääntäminen oli jotenkin puutteellista (’Mun hyvve isseni’); Taiteilijan valitsema utuinen vaaleanruskea puku myöskin tehosi katsojiin. Näytännön ja sitä seuraavan illanvieton jälkeen lähdettiin joukolla häntä kotiin saattamaan. Isä talutti ihailtua näyttelijätärtä, ja äiti kulki minua taluttaen saattueessa mukana.¹⁴⁸²

Osallistujat jatkoivat euforista kevätjuhlaansa. Keskiviikkona 12.5.1869 mentiin Bergbomeille ja sieltä Raalle Uudenmaankatu 3:een.¹⁴⁸³ Emilie Degerholm oli mukana:

1477 EAH1:137–138. Nämä lahjat voitiin myöhemmin muuttaa rahoiksi. Näin on epäilemättä käynyt, sillä rannekorua säilytetään nykyisin Suomen Kansallisteatterin pääjohtajan kassakaapissa. Tieto Maria-Liisa Nevalalta.

1478 Krohn 1922:124 lainaa EAH1:138.

1479 *Ustr* 13.5.1869.

1480 Ahrenberg 1910:281.

1481 ”maanantai 10.5. Gafs Lea. framgången storartad, Fru helsas med oskande af applauder och buketter. En ofantlig bukett med ett guldarmband. fennomanerna bjödo oss s. haft att göra med theat. på sexa i foyern _ följde fru Raa med sång t kl. ½2. Hon var lycklig.” (Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

1482 Koskimies 1968:177, lainaa Tuovi Yrjö-Koskisen (1861–1933) muistelmia. *Sukuviesti* Nr.19.s.13.

1483 Krohn 1922:124. Kodin pöydistä ja lipastoista saa käsityksen Frithiof Raan perukirjasta vlta 1872.

Dagen efter Lea -föreställningen [p.o. 12.5.] var yttermera en festdag för alla medvärkande; och hemma hos herrskapet Raas, i deras lilla våning vid Trekantiga torget, i den bekanta Rosenströmska gården, var stor mottagning. – Ett par af fru Raas elever infunno sig äfven för att lyckönska sin lärarinna till denna ensamstående triumf. Där rådde en stor, meddryckande, entusiastisk stämning, hvilken nådde sin kulmen, då en mångtalig studentafdelning uppvaktade konstnärinnan och hyllade henne med sång. – Fru Raas själf var strålande vacker, då hon trädde ut på den anspråkslösa förstutrappan och högt yttrade till sångarskaran: *Minä kiittän sydämellisästäni teidän hyvyys.*¹⁴⁸⁴

Tähän oli huudettu eläköötä ikkunan alla. Läheisemmät vieraat joivat menestyksen maljoja ”för mag. K. Bergbom, Alexis Kivi, finska teatern o.s.v.” Degerholm kertoo, että Frithiof Raas esitti pianon ääressä säveltämiään lauluja, joista yksi perustui häneen ihastuneen neidon kirjoittamaan runoon.¹⁴⁸⁵ Jubileeraus ja yhdessäolo jatkuivat: ”Takaniitit” olivat nyt muuttuneet teatteriseuraksi – tulevaksi Suomalaisen Seuran oopperakuoroksi ja näyttelijäkunnaksi. Aspelinin almanakassa seikkaili jo termi ”finska teatersällskapet.”

Kun Floran-päivänä oli juhlittu tulevan promootion seppeleensitojatarra, pidettiin vielä yhden juhlat Bergbomien ja Raan pariskunnan kunniaksi Kaisaniemen merisalongissa.¹⁴⁸⁶ *Uuden Suomettaren* (13.5.1869) teksti ilmoitti ”tawattomasta tapauksesta” ja kiitti paitsi omia herroja ja neitiä, jotka olivat uhranneet aikansa ja toimensa, etupäässä Charlotte Raata, joka ei olisi voinut tämän paremmin roolia oppia. Hanke oli mitä uskaliain, ja kuten kirjoittaja tiesi,

(Ef:98/20/1872/Vararikkoasiat/ROA/HKA.)

1484 Degerholm I:1900:39. Helmi Krohn referoi Degerholmia, mutta modifikaatiot ovat ideologisesti kiinnostavia: ”anspråkslösa förstutrappan” vaatimaton porstuan porras on Krohnilla ”vaatimaton kuisti.” Krohn puhdistaa Charlotten suomenkielen, joka Degerholmin muistikuvassa (31 vuoden takaa) sisälsi tietyt kielioppivirheet hankalissa kohdissa. Degerholm I:1900:39, sekä Krohn H 1922:124.

1485 Frithiof oli myös säveltänyt melodioita Wecksellin runoihin. Olisiko tässä taiteilija-avioparin toinen osapuoli ollut mustasukkainen vaimonsa saamasta huomiosta ja halusi huomiota itseensä. Degerholm I: 1900:39, sekä Krohn H 1922:124.

1486 ”tiistaina 11.5. f.m. flödregn, middag hos E. N. , estet. möte det sista, sexa för Estlander. ; 12.5.1869 kl 9 samlas theatersällskapet hos Bboms, gingo att gratulera Charlotte Raas. Sen på bugen derå i brunnsparken. Fröken Minette Munck kransbinderska, Hyllades kl 1 med sång. kl 6 e.m. möte hos Mechelins om ett tillställning för Bboms och Raas. Den blir Sjösalongen 13.5. På aftonen theatersällskapet en tillställning för Bergboms och Raas i Sjösalongen Utmärkt treffigt.” (Eliel Aspelinin kalenteri 1869/ Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

häntä ei ollut suinkaan vain kannustettu.¹⁴⁸⁷ Kuvauksista puuttuvat kaikki maininnat siitä, mitä *Martha*-oopperan solisteille kuului. *Kirjallisen Kuukauslehden* toukokuisessa kuukausikirjeessä Yrjö Koskinen nosti yleisemmin tällaisten suomenkielisten teatterinäyttäjien merkitystä.¹⁴⁸⁸

Fennomaanien juhliessa toukokuun valkenevina iltoina oli Nya Teaternin takausyhdistyksellä taloudellisia huolia. Kausi 1868–1869 ei ollut tuottanut tarpeeksi pääsylipputuloja, lisäksi 12.000 mk:n valtionapu oli jäänyt saamatta. Takausyhdistyksen kokouksessa maanantaina 3.5.1869 esiteltiin neljän miehen komitean jättämä ehdotus tulevasta toiminnasta ja organisaatiosta.¹⁴⁸⁹

Seuraavaksi vuodeksi piti perustaa uusi takausyhdistys, joka voisi pestata uuden seurueen. *Hbl* piti jopa mahdollisena, että ”jokin muu kieli” valloittaisi teatteritalon.¹⁴⁹⁰ Tämän kärjistyksen tarkoittama uhka ei reaalisesti voinut olla vielä muu kuin venäläinen toiminta, joka oli aloittanut Arkadiassa ja joka myös tarvitsi käyttöönsä parempaa näyttämöä ja orkesterisyvennystä. Vain venäläiset, kenraalikuvernöörin taustatuella, kykenisivät vuokraamaan Nya Teaternin. Vaikka fennomaanit olivat antaneet seuranäyttäjää, reaalin vaihtoehto vuokraajaksi he eivät voineet olla.¹⁴⁹¹ Sitten piti kiviteatterin taloyhtiö, Teaterhusaktiebolaget kokouksensa, jossa kirjanpainaja Frenckell ja kauppaneuvos Kiseleff saivat edelleen kantaa vastuuta ja varojaan teatterille.¹⁴⁹²

Maaliskuun alusta oli lehdistössä käyty debattia, onko Nya Teatern oikeutettu valtionapuun ”kansallisena teatterina”, mikäli se ei esitä tarpeeksi kotimaista ohjelmistoa, suomenkielisestä puhumattakaan. Suomenkieliset opiskelijatkin teatterikoulussa oli jätetty heitteille.¹⁴⁹³ Vaikka kaikki kirjoittajat puolustivat teatteria sinänsä, esiintyi keskustelussa myös liberalistinen näkökulma, jonka

1487 *UStr* 13.5.1869. *HD* 11.5.1869 julkaisi laajemman arvion painetusta näytelmästä ja toisen kirjoituksen illan tapahtumista. *Hbl* lähinnä vain uutisoi. Silti jo 15.5.1869 *Hbl*:ssa E. N. kirjoitti *Regementets dotterista* ja muusta. Tiistaina 18.5.1869 Arkadiassa oli vielä Teatterikoulun näyte: *Magistren från Bremen; Lillan; Friaren från landet*.

1488 *KKI* 1869:5.

1489 *Hbl* 4. 5. 1869.

1490 ”Theatergarantifören. upplöst. [– –] Nya Teatern kommer alltså att under nästa spelår stå tom eller också falla i händerna på något fremmande sällskap, man wet icke af vilket tungomål, såframt icke ett nytt bolag bildar sig, som vågar att, med tillhjälp af det väntade statsunderstödet, taga på sig upprätthållandet af ett swenskt skådespelarsällskap. Och detta måste man dock ännu hoppas.” *Hbl* 12.5.1869.

1491 ”Uuden teaterin vakuusyhtiö piti toissapäivänä (11.5.) kokouksen (teaterin ylemmässä ravintolassa), jossa se HD:n mukaan päätti hajoittaa itsensä; johtokunta valtuutettiin ylössanomaa teaterijoukkoa heinäkuun aluksi sekä muuttamaan rahaksi yhtiön omaisuutta tarpeen mukaan.” *UStr* 13.5.1869.

1492 *Hbl* 14.5.1869.

1493 *UStr* 4.3.1869.

mukaan valtion ylipäänsä pitäisi sekaantua mahdollisimman vähän rahallisella tuella taidelaitoksiin ja antaa teatterin toimia rauhassa liikeyrityksen tavoin.¹⁴⁹⁴

Seuraavana lauantaina *Hbl* mainosti tiistaina 18.5. järjestettäviä oppilasnäytöksiä, joissa nähtäisiin Charlotte Raan ohjaamia ruotsinkielisiä esityksiä.¹⁴⁹⁵ Ylioppilas Aspelin ryypäsi punschia Kaisaniemessä Nervanderin seurassa, kunnes oppilasnäytösten jälkeisenä iltana ”Suomalainen teatteriseurue” istui Bergbomeilla, missä myös tanssittiin (19.5.1869). Seuraavana lauantaina (22.5.1869) purjehdittiin kahdella laivalla Santahaminaan ja illalla oltiin taas Bergbomeilla Eteläisen Makasiininkadun ja Unioninkadun kulmassa.¹⁴⁹⁶ Kevätjuhlinta oli muuttunut suoranaiseksi toukokuun huvisesongiksi ja tohtoripromootion valmisteluksi.

Aleksis Kivi oli saanut *Sankarteoksen* sekä *Leon ja Liinan* takaisin Viipurin SKS:ltä jo syksyllä 1868 korjauksia varten, mutta ne olivat jääneet Bergbomin käsiin. Hän pyysi lähettämään *Sankarteoksen* ja *Leo ja Liinan* käsikirjoitukset Siuntioon niitä työstääkseen. Kivi kyseli, mitä *Veljeksistä* on ajateltu, ”niitä hän ei hylkää.” ”Eikä [hän] muuta mitään” niistä. Jollei hän pääsis Helsingin SKS:n kanssa kauppoihin, hän julkaisisi sen ajan mittaan omana kustanteena tai Viipurin Kirjallisuusseuran (VSKS) kautta.¹⁴⁹⁷ Kivi oli huolissaan mamselli Lönnqvistin puolesta, jolle hänen pitäisi maksaa velkaansa. Karl saa kiitosmaininnan, että tämä on tehnyt Kiven puolesta mitä on voinut. Tämä tarkoittanee juuri näytelmän tuomista esiin näyttämöllä. ”Hyvähän että tapahtui minulle se kunnia ja teokseni näytettiin; ja hyvä, että kävi se niin hyvin.” *Dagbladin* arvostelu 11.5.1869 on vain kestettävä ja samalla ”kousulla, jolla annettiin lämmintä Frouva Raan päälle, kaadettiin kylmää” hänelle. (LAATIKKO 3-II)

1494 *HD* 5.3.1869.

1495 ”Theaterskolan gifwer förstkommande tisdag en representation i Arkadia theatern, wartill programmet läses längre fram i detta blad. Man hoppas att publikens senast visade intresse för skolan icke ännu skall vara alldeles bortblåst.” *Hbl* 15.5.1869.

1496 ”14.5. Petter [Nervander], Pes [Johan Wegelius], Pilven Weikko [Kaarlo Kaslin] och jag dracko punsch på Kniemi. Jag blusade för min lycka i går. 16.5. Sista mötet. Stämningen försorlig [?] Dracko punsch i Kniemi. 17.5. -- [useita tapahtumia] 19.5. Finska theatersällskapet hos Bergbom, dansades. 22.5. finska theat. sällsk. lustseglade i två båtar till Sandhamn, sedan aftonen hos Bergboms. (Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

1497 Kiven pyynnöstä Julius Krohn oli tiedustellut myös Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran kantaa *Seitsemän veljeksien* julkaisemiseen. Jouko Teperi (1959:38) kirjoittaa: ”Seitsemän veljeksienkin painattamisesta [Viipurin Suomalaisen Kirjallisuus]seuran oli täytyntä luopua vuoden 1869 lopussa, kun seuran niukat rahavarat olivat kuluneet Polénin ”Kirjallisen Aarreitan” kustantamiseen.” (viite: VSKS ptk. 13.11.1869, sekä V. Laurilan tutkielma ”Aleksis Kivi ja VSKS”, *KTSV* 7, 1943.)

Kiven huoli *Veljeksistä* oli päällimmäisin. Hän selvästi kaipasi Bergbomin kommentteja,¹⁴⁹⁸ yhdessäoloa ja keskusteluja, laatuajan viettämistä kirjailijakollegan kanssa. Ajatus nousee mieleen, kun Kivi kysyy Karlin omia suunnitelmia kesän 1869 vietosta.¹⁴⁹⁹ Nervanderin mukaan ystävyys Kiven ja Bergbomin välillä oli jopa ”intiimiä luonteeltaan”. Sanaa ei voi ottaa yksiselitteisesti nykyisessä merkityksessään, mutta silti voi kysyä, miksi Karl ei sitten viettänyt enemmän aikaa Kiven kanssa? Oliko syynä säätyero, temperamenttiero, Karlin sosiaalinen elämänpiiri, Kiven yksinäisyyttä vaativa työ? Tai sitten heidän välillään oli muu ratkaisematon jännite, joka piti heitä erillään. Promootion alla neiti Charlotta Lönnqvist oli käynyt Helsingissä ja tämän palattua Siuntioon – varmaankin pyydettyjen käsikirjoitusten kanssa – Stenvall kirjoitti seuraavan kirjeensä Bergbomille.¹⁵⁰⁰ Siinä hän täysin selväjärkisesti ja vastuullisesti, vailla mitään ”alkavaa mielisairautta”, kantoi huolta Fanjunkarsin veloista, joiden maksamiseen Seuran niukka ennako *Veljeksistä* ei mitenkään riittäisi.

Vissiin kertoi nainen, että aiotte näyttää Lean kerta vielä ja josta minulle myös lankesi hyötyä, mutta niin paljon kuin tarvitsen en saa tämän kautta koskaan. – Ja kuitenkin ei ole minulla mitään oikeutta saada penniäkän Leasta; mitä annatte, sen annatte paljaasta hyvyydestä. — Mutta kaikitenki: kuinka saan 200 markkaa? [– –] Kirjoita minulle kuinka Seuran kokouksessa päätettiin ja mitä sinä itse teoksestani aattelet niinmyös Sankarteoksesta ja Leosta ja Linasta ja missä tulet olemaan kesän, sano myös koska mamselli L[önnqvistin] on paras tulla kaupunkiin toiveissa, että asia onnistuisi. A. Kivi. Kohta on teillä ilonen ja korkea juhla. Toivotan sinulle onnea hattuus. — Hävitä tämä kirje, niin pian kun olet sen lukenut; muista ettäs teet sen.¹⁵⁰¹

Bergbom on selvästi ollut haluton ilmaisemaan kantaansa *Veljeksiin*. Hän ei ollut niitä vielä hitaalla suomen kielellään lukenut, ja pienoisenäytelmien ongelmat hän

1498 Syksyllä 1869 Bergbom kommentoi Kivelle myös *Almaa* ja *Selman juonia*. Ehkä Kivi työsti jotain näistä, kun hän joulukuussa 1869 kehui Th. Reinille: ”Bergbomin lause siitä näytelmästä, joka parhaillaan on minulla tekeillä, on seuraava: ”jag har läst den med förtjusning och i den yttersta spänning”. (A. Kivi → Th. Rein 8.12.1869/Kirje 59/AK Kirjeet 2012.) Bergbom kirjoitti ja puhui Kivelle epäilemättä ruotsiksi.

1499 A. Kivi → KB 19.5.1869/Kirje 52/AK Kirjeet 2012. Ks. m. A. Kivi → Th. Rein 8.12.1869/Kirje 59/AK Kirjeet 2012. Mikään tekstissä ei viittaa siihen, että Kivellä 10.5.1869 jo olisi ollut ”orastavaa mielitautia”, kuten Tarkiainen väitti.

1500 A. Kivi → KB toukokuun loppu [20.–30.5.] 1869/Kirje 53/AK Kirjeet 2012.

1501 A. Kivi → KB toukokuun loppu [20.–30.5.] 1869/Kirje 53/AK Kirjeet 2012.

näki selvästi: ”ei toimintaa”, eikä hän ehkä halunnut pahoittaa Stenvallin mieltä. Erityistä vaatimattomuutta Kiveltä, tai ”hienoa luonnetta”, kuten Nervander sanoisi, osoitti tämän resignoitunut ajatus, että hän ei olisi edes oikeutettu tekijänpalkkioon ja että kaikki *Leasta* tuleva raha olisi pelkkää hyvyyttä.

Leaa ei voitu uusia Kiven hyväksi Charlotte Raan sopimuksen takia. ”Finskt spektakel” oli kuitenkin maakunnasta tuleville promootiovieraille tärkeä ohjelma, joten Aleksis Kiven kirjailijapalkkiota varten järjestettiin ylimääräinen näytös 30.5.1869 juuri promootion alla. Silloin uusittiin ensimmäisen illan ohjelma *Pilven Veikko*, *Saaristossa* ja *Martha*.

Programmi sama kuin ensi kerrallakin. Tulot ovat määrätty ”Lean” tekijälle hra A. Kiwelle. Me olemme sentähden vakuutetut, että teatterisali on tuleva täytetyksi.¹⁵⁰²

Huone ei ollut kovin hyvä, mutta Bergbomit lähettivät Kivelle 300 markkaa.¹⁵⁰³ Kivi kiitti, vaikka ne eivät auttaneetkaan Fanjunkarsin velka-asioissa, siihen tarvittiin jälleen professori Th. Reinin apua.¹⁵⁰⁴ Bergbom ei näy vastailleen Kiven kirjeisiin kesän 1869 aikana, ja siitä Kivi suoraan moitti Bergbomia.

Keväeseen 1869 sisältyi myös Karlille ensimmäinen suuri pettymys: hän haki yliopiston suurta matka-apurahaa eli Aleksanterin stipendiiä.

Filosofie Magistern Karl Johan Bergbom, som uppgifvit sig sinnad att, för vinnande af kändedom om litterära och konstförhållanden såväl i Tyskland och Frankrike som hufvudsakligen i Böhmen, Ungarn, och Belgien, äfvensom Norge, de sistnämnda länderna med specielt ändamål att studera hvilka vägar detta århundrades nationella sträfvanden hos Europas mindre nationer valt för att komma till en egendomlig litteratur och konst, upphålla sig hufvudsakligen Berlin, Prag, Pesth, Brüssel, Paris och Kristiania.¹⁵⁰⁵

1502 *UStr* 27.5.1869. (Ks. m. Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.)

1503 EAH1:141. – Todellinen pääsylipputuotto ei olisi riittänyt, joten Bergbomit ja lähipiiri panivat summaan omiaan, tai 10.5. yli jäänyttä rahaa. Aspelinin mukaan kyseessä ei ollut laina, vaikka Tarkiainen 1916:584 niin sanookin.

1504 Tarkiainen 1916:584.

1505 HY:n Konsistorin pöytäkirja 12.5.1869/KHA/HYKA/HY.

Historiallis-kielitieteellisen osaston kahdesta hakijasta Bergbomilla oli liseniaa-tintutkinnosta laudatur ja tieteellisiltä ja kirjallisilta ansioiltaan hän oli pätevämpi kuin opettaja, lehtori Oskar Blomqvist. Tämän suunnitelma oli kuitenkin rajattu ja toteuttamiskelpoisempi kuin Bergbomin, jonka hakemus oli varsin laaja eikä sen uskottu vuoden ajassa voivan toteutua. Molemmat olivat kuitenkin aikeissa hakea dosenttioikeutta yliopistolta. Konsistorissa prof. C. G. Estlander puolusti Bergbomia hakijana, joka on myös työskennellyt kirjallisuuden ja teatterin alalla käytännöllisesti ja kirjoittanut uudemmasta kirjallisuudesta paljon enemmän kuin kilpailijansa. Estlander painotti paikan päällä tehtävän tutkimuksen tärkeyttä.

med kännedom för det exakta forskningsarbete som numera vidtagit inom konstföreteelsernas verld, och den omgestaltning som dermed förberedes i samtidens estetiska åskådningssätt, anse[s] såsom synnerligen maktpåliggande, att yngre vetenskapsidkare sättes i tillfälle att på ort och ställe deltaga i detta arbete. Det hade visserligen varit önskligt, att Magister Bergbom icke utsträckt sin reseplan för vidt, utan vid denna fösta urflygt inskränkt sig till de strora kulturfolkens konst och litteraturförhållanden, men så jag är fullt öfvertygad, att han sjelfmant skall på utrikes ort utföra den i det syfte Sektionen i sitt utlåtande antydt, vill jag för min del, under denna förutsättning, till dela honom resenunderstöd.¹⁵⁰⁶

Kolmas hakija oli kuitenkin erittäin ansioitunut lääketieteen edustaja, jota omakin tiedekunta kiistatta puolsi, joten konsistorin päätös 12.5.1869 näyttää lopulta olleen helppo tehdä lääketieteen eduksi.¹⁵⁰⁷ Estlander piti Bergbomia humanisteista ansioituneempana, joten Bergbomin talvella esittämät varaukset Estlanderin taidehistoriasta eivät olleet suoraan vaikuttaneet tämän arviointiin konsistorissa.

Karl Johan Bergbomin tohtoripromootio oli 31.5.1869. Kivi oli kirjoittanut hänelle onnittelun: *Kohta teillä on ilonen ja korkee juhla. – Onnea hattuus!*¹⁵⁰⁸ Bergbomin perhekunnan kannalta promootion 1869 teki erityisen juhlavaksi se,

1506 HY:n Konsistorin pöytäkirja 12.5.1869/KHA/HYKA/HY.

1507 HY:n Konsistorin pöytäkirja 12.5.1869/KHA/HYKA/HY. Ks. m. EAH1:151.

1508 A. Kivi → KB 20.–30.5.1869/Kirje 53/AK Kirjeet 2012. Teatterikorkeakoulun ensimmäinen promootori onnitteli promovendejä näillä Kiven sanoilla. Promootiopäivä sattui lisäksi olemaan Bergbomin syntymäpäivä 2.10.2009.

että siihen osallistui vanha senaattori Johan Erik Bergbom, joka promovoitin riemumaisteriksi. Hänen oma vuoden 1819 promootionsa Turussa oli pidetty tuolloin vastavalmistuneessa Carlo Bassin piirtämässä Akademia-talossa, jossa hänet oli 23-vuotiaana vihitty sekä filosofian maisteriksi että tohtoriksi. Lakitieteen kunniatohtorin arvon hän sai vuoden 1840-promootiossa, jolloin hän oli siirtymässä Viipurin hovioikeuteen. Vuonna 1869 Johan Erik Bergbom oli 73-vuotias, mutta edelleen virkatehtävissä.¹⁵⁰⁹ Hänen daaminaan oli varmaankin Emelie, jolloin Augusta-sisar on voinut olla Karlin daamina. Promootio-juhla jatkui aktipäivän jälkeen 1.6. ja vielä 2.6. päivällisillä. Torstaina 3.6. ja perjantaina 4.6. oltiin molempina päivinä pienemmällä joukolla taas Bergbomeilla.

Senaattori-perheen taloudellinen tilanne ei ollut huoleton, mikä on voinut myös lykätä isän eläkkeelle jäämistä. Valtiopäivien käynnistäminen 1863 ja 1867 oli vaatinut kokeneen lainsäädäntömiehen työpanosta. Bergbom oli virka-aatelissa ”ritari ja tähtiniekkä,” mutta hänellä ei ollut perittyä omaisuutta, kuten aatelisilla senaattoreilla, eikä hän ollut avioitunut yhtä varakkaaseen kauppiassukuun kuin edesmennyt veli, Herttoniemen isäntä, joka oli nainut Oulun rikkaiden Franzénien tyttären. Silti Johan Erikin oli asuttava arvonsa mukaisesti vuokralla keskustan taloissa. Lasten suuri tuttavapiiri vaati oman osansa, toisaalta se oli osa elämän laatua. Palvelijoita perheessä oli kolme.¹⁵¹⁰

Bergbom Nya Teaternin johtoryhmään 1869

Nälänhätä ei ollut poistunut Suomesta, mutta ainakin vuonna 1869 kevät oli kaunis ja toivo eli. ”Takaniter” eli ”Takaniitit” olivat muuttuneet ”Suomalaiseksi teatteriseuraksi” ja hajaantuneet kesäksi.¹⁵¹¹ Oskar Gröneqvististä ei *Lean* Sakeuksen jälkeen ole tältä vuodelta muita tietoja kuin että hän hankki tienstestäjä muun muassa *Kuukauslehd*en tilausasiamiehenä¹⁵¹² ja että hän oli päässyt veljensä tavoin senaattiin kirjoitustehtäviin. Hän aikoi suorittaa hallintotehtäviin tarvittavan ”tuomarin tutkinnon.”¹⁵¹³ Vuoden 1870 alussa ”kammarskrifvare

1509 EAH1:122. Mm. Krohn1917:48.

1510 Henkikirjat. Helsingin kaupunki 1869. (HKA)

1511 Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS.

1512 Eliel Aspelinin kalenteri 1869/Muistikirjat/6809/EAHA/KiA/SKS sekä O. W. Gröneqvist →E. Aspelin 10.11.1869/105/EAHA/KiA/SKS.

1513 Siitä Gröneqvist myös kertoo kirjeessään Aspelinille 10.11.1869. (105/EAHA/KiA/SKS) ”Hvad min egen värda person angår, befinner den sig såsom tienstgörande i Senatens Ekon. Dept , på ett arvode af 800 mark tillsvidade. Stor strid i mitt inre mellan den gryende finska teatern och tillernad domareexamen!”

Gröneqvist” asui leskirouva Elisabeth Ståhlhandsken kanssa piharakennuksessa Maneesikatu 2:n talossa.¹⁵¹⁴ On traagista, että Gröneqvist ei ylpeyttään halunnut syksyllä 1868 ottaa vastaan harjoittelijasopimusta Nya Teaterniin alle 1000 mk vuosipalkan. Hänelle tarjottiin silloin 750–800 mk vuodessa. Syksyllä 1869 miesharjoittelijoiden palkat, muun muassa Viktor Salinin olivat nousseet teatterissa jo 900 mk:aan. Nyt Gröneqvist joutui työskentelemään senaatissa samalla 800 mk:illa, mutta joutui tekemään työtä, johon ei tuntenut intohimoa. Teatterissa hän olisi ilman muuta saanut palkkansa korotetuksi harjoittelijatasosta ylös jo ensimmäisillä näytöillään.

Bergbomin valtava halu päästä edes kerran ulkomaille ei vielä toteutunut, kun konsistori ei myöntänyt apurahaa. Edellisen kesän kaltainen pitkä oleskelu Säämingin erämaassa ei enää houkutellut: Bergbom oli nähnyt Suomen maalaispappilat ja tarpeeksi kansan elämää. Piti vain käydä käsiksi uuden draaman kirjoittamiseen, tällä kertaa suomeksi. Suomenkielisiä näytöksiä olisi hauskaa ja tärkeää päästä jatkamaan. Yliopiston kirjastosta Bergbomilla on vilkkaasti lainausmerkintöjä seuraavan kerran taas vasta 10.6.1869. Hän on saalistanut kesäksi luettavaa: Dunckerin *Geschichte des Alterthums*, Lamartinen *L’histoire des Girondins* ja *Histoire de la Revolution*. Musiikin historiaa, Michelangelon elämäkerta ja Adam Oehlenschlägerin tragedioita 5 osaa. Näitä kirjoja Bergbom palautteli vasta vuodenvaihteen jälkeen 1870.¹⁵¹⁵

Ilmeisen inspiroituneena Charlotten suorituksesta ja ehkä nyt, kun hänellä oli takanaan useita suomenkielisiä novelleja, Karl katsoi voitavansa palata historiallisen draaman pariin – suomeksi. Osoittautuu nimittäin, että Bergbomin suomeksi kirjoittama kaksinäytöksinen draama *Paola Moroni* oli valmiina jo marraskuun alussa 1869,¹⁵¹⁶ joten Bergbom on kirjoittanut sen todennäköisesti kesä–syyskuussa 1869, mutta viimeistään lokakuussa, eikä vasta keväällä 1870, kuten on luultu. Bergbomin ensimmäinen ja viimeinen suomenkielinen draama, 2-näytöksinen *Paola Moroni* on parhaiten voinut käynnistyä toukokuun tapahtumien inspiroimassa euforiassa ja optimismissa.

Vielä 10.6.1869 Karl oli kirjastolainoista päätellen Helsingissä, mutta 26.6. Otto Florellin kanssa Sääksmäen Voipaalassa Nervanderin ja Johannes

1514 Henkikirjat Helsingin kaupunki, 1870. (HKA.)

1515 Kirjalainat Vihtori Laurilan poimintaluetteloista (kuori 4/kotelo 25/VLA/KiA/SKS).

1516 O. W. Gröneqvist → Eliel Aspelin 10.11.1869/105/EAHA/KiA/SKS. Historiassaan Aspelin-Haapkylä ei ole tätä ajoitusta tiennyt tai muistanut ja viittaa vielä Bergbomin kirjoitusten (1908) esipuheessa siihen, että *Moroni* olisi valmistunut vasta keväällä 1870, ikään kuin suoraan esitettäväksi huhtikuun alussa. Se julkaistiin *Kuukauslehdessä* kesä- ja heinäkuussa 1870.

Wegeliuksen seurana, mistä Oskar af Heurlin houkutteli heitä kovasti tulemaan vierailulle Kuitiaan, Paraisille.¹⁵¹⁷ Kiven kirje 10.8.1869 Bergbomille on osoitettu ”Hämeeseen,” eli Kivi tiesi Bergbomin olevan jossain kirjoittamassa.¹⁵¹⁸

Syy Karlin passiivisuuteen saattoi olla myös halu pitää etäisyyttä Kiveen, joka kärkkäästi odotti arviota romaanistaan. *Seitsemän veljeksien* käsikirjoitus kiersi runoustoimikunnan jäsenten keskuudessa toukokuun alusta alkaen. Oskar Toppeliuksen piti lukea se ennen muuttoaan Vaasaan syksyn alussa, Antti Törneroos, Cygnaeus ja Bergbom joutuivat kierrättämään käsikirjoitusta, josta valmistui puoltava lausunto viiden ja puolen kuukauden jälkeen, lokakuun loppuun (27.10.1869). Tutkijalautakunnan yhtenä jäsenenä Bergbom yritti siis jaksaa lukea ja pysyä kärryllä *Seitsemän veljeksien* polveilevassa ja hurjassa menossa, sekä samalla kirjoittaa *Paola Moronia*.

Elokuun alussa 1869 Kivi nähtävästi luuli vielä, että Bergbom oli aikeissa matkustaa ulkomaille tulevana syksynä. Hän ei siis tiennyt konsistorin epäävästä päätöksestä, eikä Karl siitä tietenkään ensimmäisenä kerskunut. Tärkeintä Kivelle oli, että Bergbom ehtisi antaa oman lausuntonsa *Veljeksistä* ennen lähtöään.¹⁵¹⁹ Syksyä koskeva matkasuunnitelma esiintyi ihme kyllä Nervanderin 20.8. Karlille kirjoittamassa kirjeessä. Silloin Bergbom oli jo valittu Nya Teaternin johtoryhmään,¹⁵²⁰ joten ehkä hän elätti toivoa pääsystä matkalle uuden dramaturgin virkansa tonnalla. Teatterin hyväksi tehtävä opintomatka olisi jollain aikavälillä toteutunutkin, mikäli Bergbom ei olisi joutunut konfliktiin jo joulukuun alussa.

Bergbomin kesään 1869 kuului kuitenkin suurempi hanke. Näytelmän *Paola Moroni* kirjoittamisajankohtaa käsitellessään Aspelin-Haapkylä on epämääräinen. Hän kuvaa luonnollisesti sen esityksen 4. huhtikuuta 1870. Käsikirjoitus oli kuitenkin valmis niin, että se jo marraskuussa 1869 oli Oskari Gröneqvistillä luettavana. Ottaen huomioon, että se oli suuritöinen, se oli täytynyt panna alulle viimeistään kesällä 1869, mikä on loogista toukokuun euforisten tunnelmien jälkeen. *Paola Moroni* tehtiin siis Suomalaisen Seuran näytelmätoiminnan tarpeisiin, ja jotta rouva Raalla olisi jotain uutta ja arvokasta näyteltävää *Lean* jälkeen. Bergbom siis kirjoitti *Paola Moronia* jo kesällä 1869 sekä korkeintaan viimeisteli sitä syksyllä ollessaan Nya Teaternin palveluksessa.

1517 O. af Heurlin → E. Nervander 26.6.1869/Ht9/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1518 A. Kivi → KB 10.8.1869/Kirje 54/AK Kirjeet 2012.

1519 A. Kivi → KB 10.8.1869/Kirje 54/AK Kirjeet 2012.

1520 E. Nervander → KB 20.8.1869/52:23:10/KBA/KiA/SKS.

Lean ja *Marthan* onnistumisten jälkeen Bergbom on voinut elättää toivoa siitä, että häntä pyydetäisiin teatterin palvelukseen. – Uuden draaman kirjoittamista voi tarkastella myös Bergbomin urasuunnittelun näkökulmasta. Teatterinjohtajan paikkaa varten hän oli antanut kelvolliset työnäytteet oopperan ja kahden puhenäytelmän ohjaajana. Näyttö ruotsinkielisenä draamakirjailijana oli myös takana, nyt hän saattoi antaa näytön myös dramaturgina, joka saattoi tuoda suomen kielellä ohjelmistoa muualta. Teatterinjohtajien ja litteratöörien piti nimittäin osata laatia näyttämöversioita (Bühnenfassungen) laajoista ja liian kirjallisista draamoista. Hänen näkökulmastaan oli vain ajan kysymys, milloin Nya Teaterniin tarvittaisiin kotimaista taiteellista johtajaa tai scenisk litteratööriä. Kevään ja kesän aikana 1869 Bergbom on voinut oivaltaa, että juuri tässä voisi olla hänen asiansa, ja siksi ryhtyä pienimuotoiseen näytelmään suomeksi, ”kansallisella kielellä”.

Bergbom ei kuitenkaan kertonut, että näytelmällä olisi ollut jokin esikuva. Oskar Gröneqvist oli 10.11.1869 siinä käsityksessä, että *Paola Moroni* oli Bergbomin alkuperäisnäytelmä. Seuraavana keväänä, *Paola Moronia* mainostavassa lehti-ilmoituksessa 4.4.1870 ei mainittu kirjailijan nimeä lainkaan, mutta kylläkin, että se oli tehty ”osittain saksalaisen aiheen mukaan.”¹⁵²¹ *Paola Moronin* ilmestyessä kesä- ja heinäkuun *Kuukauslehdissä* 1870 Bergbom ilmoitti sen ”saksalaisen aiheen johdosta” tehdyksi, ei siis ”osittain” vaan kokonaan. Muotoilu ”johdosta” tarkoittaa ”perusteella” tai ”mukaan”.

Myös teatterin historiankirjassa Aspelin-Haapkylä sanoi näytelmän syntyneen ”saksalaisen aiheen mukaan”¹⁵²² Seuraavina vuosina Paavo Cajander tarkasti Bergbomin kirjoitusten suomenkielistä asua ja täydensi puuttuvien teosten suomennokset SKS:n Bergbom-editiota (1908–1909) varten. Niiden esipuheessa Aspelin mainitsee, että Cajander on ”sen verran muutellut, kuin 1860-luvun osin vanhentunut kielenkäyttö on näyttänyt vaativan.” Cajander ehdotti Aspelin-Haapkylälle, että *Paola Moronin* kansilehden maininta ”saksalaisen aiheen mukaan” jätettäisiin pois, mihin tämä suostui.¹⁵²³ Näin *Paola Moroni* julkaistiin alkuperäisdraamana, saksalaiseen viittaamatta. Tämä tehtiin siis editiossa, joka lanseerasi Bergbomin julkaistun suomenkielisen ja suomennetun tuotannon.

Saksalaisen aiheen oli kuitenkin yksilöinyt jo Emil Nervander esitellessään huhtikuun 1870 seuranäytäntöä: ”med några motiver lånade af Mosenthals

1521 UStr 4.4.1870.

1522 EAH1:153.

1523 P. Cajander → EAH 3.11.1907/94/EAHA/KiA/SKS sekä KBK1:iii.

Pietra”.¹⁵²⁴ (LAATIKKO 3-III) H. S. Mosenthalin näytelmä *Pietra* (1864) oli siis Bergbomin *Paola Moronin* pohjalla oleva saksalainen alkuperäisdraama. Se käsittelee italialaista puoluetistelua, 1200-luvun guelfien ja ghibellinien pitkiä sotaisuuksia, jotka vaikuttivat koko saksalais-roomalaisen keisarikunnan alueella.

Mosenthalin *Pietrasta* Bergbom oli lukenut ensi kerran lehdistä jo talvella 1864–1865, kun näytelmä oli ollut esillä Berliinissä ja Wienissä. Hän on myös hankkinut näytelmän itselleen, sillä kopio siitä kuuluu siihen kirjastoon, jonka hän 1886 lahjoitti Suomalaiselle Teatterille.¹⁵²⁵ Väitöskirjassaan 1868 Bergbom ei kuitenkaan mainitse tuotteliasta H. S. Mosenthalia¹⁵²⁶ historiallisena draamatikkona, mitä hän tarkkaan ottaen ei ehkä ollutkaan. Sen sijaan mainitaan Albert Lindner -niminen kirjailija, joka on kirjoittanut draaman *Stauff und Welf* (1867) joka kuitenkin ”ei osoita mitään alkuperäisyyttä.”¹⁵²⁷

Mosenthal sijoitti draamassaan *Pietra* (1864/65) rakkaustarinan erääseen linnan ja sen ympäristöön guelfien ja ghibellinien sisällissotien maastoon. Nainen suojelee ja parantaa salaa haavoittuneen vihollispuolueen johtajan pojan. Tämä päästetään vapaaksi ja lähetetään rauhan lähettilääksi, mutta hän ei onnistu vakuuttamaan omaa puoltaan toisten rauhantahdosta. Koska rakastettukin luulee häntä petturiksi, tuloksena on väärinkäsitystä ja kuolemaa.

Veljessopua puoltava näytelmä oli Bergbomin kannalta kaikin tavoin tärkeä: mukana oli ihanteellinen sovinnon asialle herännyt nainen. Guelfi- ja ghibellini-puolueiden asia kiinnosti Bergbomia epäilemättä jakautuneen kansakunnan ja sen yhteensaattamisen teeman kannalta. Rauhantekijöiden traagikkaa sisällissodan oloissa oli teema, johon hänellä oli aatteellista syytä tarttua. Mutta

1524 Nervander kirjoitti *Paola Moronin* seuraavan kevään esityksestä *Hbl* 10.4.1870. Bergbomin kirjallisuudesta tuotannosta pro gradun (1927) kirjoittanut Vihtori Laurila ei ole tuntenut tätä kirjallista esikuvaa, ei myöskään draamankäsityksistä väitellyt Verho 1951.

1525 Suomal. Teatterin jk pk 27.12.1886 §4./SKTA/SKT.

1526 Herman Salomon Mosenthal'in (1821–1877) *Deborah*, kantaesitetty Hampurissa 1850, oli ensimmäisiä Saksan ohjelmistoissa säilyneitä hänen teoksistaan. Se tuli myös Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon. Kirjailija eteni uralla ja nousi keisarilliseksi virkamieheksi, vaikka olikin ”israeliitti.” Näytelmiä on runsaasti, joukossa myös kansannäytelmiä, joissa maanviljelijöitä ja käsityöläisiä. Tragedia *Pietra* kantaesitettiin Wienin Burg-teatterissa 17.11.1865, mutta sen esitti sitten teatterinjohtaja Brachvogel Berliinissä. ks. *Neue freie Presse* 1864:38 ja 1865: 444 sekä Leipzigin *Illustrierte Zeitung* 1866:1178. Mosenthal tunnetaan parhaiten libretostaan Otto Nicolaïn oopperaan *Die lustigen Weiber von Windsor*, Karl Goldmarkin oopperaan *Die Königin von Saba* sekä Fr. von Flotowin säveltämään *Der Müller von Meran*. (Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich, 19, Theil: Moll-Mwsliveczek 1868./Austrian literature Online/http:alo.uibk.ac.at. Sanomalehtien osalta lähteenä on ANNO, Historische Österreichisch Zeitungen und Zeitschriften/Österreichischer Nationalbibliothek = http://anno.onb.ac.at. Molemmat siteerattu 15.11.2008, jolloin sivustot olleet maksuttomia.)

1527 KBK2:121.

Paola Moroni ei ole vain *Pietran* aiheen pohjalta kirjoitettu, se on suorastaan näyttämösovitus tai typistelmä alkuperäisnäytelmästä. Siksi myös Paola Moroni rakastuu hoivaamaansa nuorukaiseen yli puoluerajan, herätessään rauhantekijäksi uhmaa isäänsä ja sukuaan ja lähettää Manfredon takaisin omalle puolelleen. Mutta tuloksena on väijytys ja vihollisen tunkeutuminen linnaan sekä kosto puolien ja toisten.

3-iii *K. Bergbomin Paola Moroni ja S.H. Mosenthalin Pietra*

Bergbomin kaksinäytöksinen näytelmä *Paola Moroni* on tiivistelmä H. S. Mosenthalin viisinäytöksisestä tragediasta *Pietra*, johon Bergbom todennäköisesti tutustui jo 1865 pian sen ilmestyttyä. Painettu näytelmä on hänen jälkeensä jääneessä kirjastossaan (Kansallisteatterissa). Hän on voinut tuolloin jo ideoida, ainakin Nervanderin kanssa puhuessaan, että siitä muokattaisiin suomen kielelle historiallinen draama. Neljä vuotta myöhemmin Bergbom otti sen itse työn alle ja päätti käyttää *Pietran* aiheen omassa mukaelmassaan. Sen hän kirjoitti jo kesällä 1869 rouva Raan suomenkielistymistä silmällä pitäen.

Paola Moroni sijoittuu guelfien ja ghibellinien eli paavimielisten ja keisarimielisten sotiin 1200-luvun Italiassa ja Saksassa. Bergbomin versiossa tapahtumapaikka on Giordano Moronin linna Vicenzan lähistöllä. Ankaran taistelun jälkeen Giordano itkee neljää kuollutta poikaansa, suvusta on jäljellä vain haavoittunut veljenpoika Leonardo Moroni, joka ilmaisee rakastavansa serkkuaan Paola Moronia.

Linnassa Paola ja hänen imettäjänsä Noora ovat hoitaneet haavoittunutta Manfredia, joka osoittautuu vihollisten päämiehen Ezzelinon veljenpojaksi. Moronien vakooja kertoo, että ghibellinit olivat etsineet mahtavan päällikön ruumista virrasta ja uumoilevat nyt Manfredin piileskelevän linnassa. Etsinnät aloitetaan. Manfred on Paolan huoneessa, mutta Paola asettuu oven eteen ja vakuuttaa, että se on tyhjä. Isä Giordano moittii palvelija Gorelloa, joka ei luovu epäilyistään.

Vihollisen poika Manfred tulee sivuhuoneesta, hourailien, tunnistaa Paolan, joka on joskus auttanut häntä ja on nyt kiintynyt Paolaan. (Ja palaavat piiloon Paolan kamariin). Paola syyttää Manfredia veljensä Tisolinin kuolemasta. Mutta äkkiä rakastuneena ja Manfredin osoittaessa intohimoa tätä kohtaan Paola on valmis pelastamaan hänet. Manfred haluaa saada isänsä luopumaan vihastaan ja siinä tarkoituksessa Noora neuvoo hänet kellarissa olevan hautaholvin kautta pakoon linnasta ja antaa hänelle salaportin avaimen. Nyt tuodaan Giordanolle rauhantarjous: Manfred pitäisi luovuttaa ja Ezzelino tunnustaisi häviönsä, mutta sitä Giordano ei hyväksy.

Toinen näytös tapahtuu hautakappelissa. Paola ja Noora kuulevat, että Manfred onkin johtamassa hyökkäystä linnaa vastaan; aseet haetaan kellarista ja varustaudutaan. Paola ei halua uskoa, että Manfred voisi tehdä petoksen. Huhutaan, että joku linnassa on pettänyt. – Salaportista tunkeutuu vihollisia, joiden puheesta paljastuu, että Manfred olisi halunnut säästää linnan, mutta Ezzelino pakotti hänet ilmaisemaan pako-reittinsä, riisti salareitin avaimen ja määräsi hyökkäyksen. Tunkeutujia surmataan ja sotamelske lisääntyy. – Paola tulee haltioitunut, mutta moniselkoista monologiaan puhuen ja saa vielä kuulla, että hänen oma isänsä on kaatunut. Manfred tulee, Paola on ensin poissa tolaltaan haluaa paeta ja lähteä, mutta surmaakin Manfredin tikarilla huutaen ”kavaltaja.” Manfred saa kerrottua, että isä pakotti hänet antamaan avaimen. Paola vajoaa onnettomana hänen päälleen. Ezzelino saapuu, mutta Paola surmaa nyt myös itsensä.

Vertailun vuoksi voidaan huomauttaa, että Mosenthalin viisinäytöksissä *Pietrassa* isä on nimeltään Tiso Campetri, tytär on Pietra Campetri, veljenpoika on Leonisio. Samannimisiä Bergbomilla ovat palvelija Gorello ja imettäjä No[o]ra, jotka Brenta-joen taistelun jälkeen ovat turvassa Fonten vuorilinnassa. – *Pietrassa* haavoittunut vihollinen, Ezzelinon poika Manfred, nähdään vasta toisessa näytöksessä, mutta silloin katseen kohteena olevana nukkuvana nuorukaisena: ”liegt Manfred leblos ausgestreckt, ohne Brustpanzer. Das offene, mit Lilien gestickte Wamms lässt den Verband der Brust sehen, blonde locke umwallen sein Haupt.” (*Pietra* s.33).

Myös *Pietrassa* pakojuoni ja salaisen kellarikäytävän avaimen antaminen sisältävät suunnitelman, että Manfred palaisi linnaan Pietran kosijana. Loppukohtaus tapahtuu jyrkän kuilun reunoilla. Manfred on saanut kuolettavan iskun Leonision miekasta. Pietra työntää miekan kunniansa ja rakkautensa surmaajaa Leonisiota päin. Manfred sanoo, että linnan avain oli häneltä riistetty ja että hän oli tullut pyytämään sitä anteeksi, ja kuolee. Isän ja Leonision edessä Pietra tunnustaa rakkautensa Manfrediin ja lopettaa elämänsä.

Näytelmän aikalaiskritikko 1865 wieniläisessä *Neue Freie Pressessä* oli ironinen ja liitti *Pietran* lukuisten efekti-kohtausten varaan rakentavien näytelmien joukkoon. Hän ei antanut mitään kiitosta henkilöiden psykologiselle kehittelylle. Haavoittunut Manfred luulee näkevänsä enkelin, rakastuu äkkiä ja lähtee, saa näyn, pakenee linnasta, juoksee virstojen matkan ja ui poikki joen. Monia naurettavia tilanteita syntyy salaportin avaimen kanssa, vaikka kriitikon mukaan nämä ghibelliinit rymistäisivät läpi mistä portista tahansa. Gorello, verenhimoinen taistelija, muistuttaa kaimapuoltaan ”gorillaa, tuota luonnonkansojen Aatamia”, joka ei himoa kuin verta. Näytelmä oli otettu kaikkialla innokkaasti ohjelmistoon, mutta

esitykset olivat lakanneet vähin äänin. (L.Sp., *Neue Freie Presse*, Wien. 22.11.1865; Brachvogel, *Neue Freie Presse* (Wien) 4.10.1864)

Pietran aihepiiri on juuri puoluetistelun takia kiinnostanut Bergbomia jo 1865, jolloin hän on ulkomaisia lehtiä viikoittain seuratessaan voinut lukea uutisia tuoreesta näytelmästä, jota esitettiin useissa kaupungeissa¹⁵²⁸ Bergbom on nähtävästi tilannut näytelmän kirjakaupan kautta ja heränneestä kiinnostuksesta vielä kertoo se, että jo 15.5.1865 hän on Ylioppilaskunnan kirjastosta lainannut teoksen *Parteikämpfe in Deutschland*. Sen hän on palauttanut vasta vuotta myöhemmin 17.4.1866. Ulkomailta tullut näytelmä *Pietra* sekä tutkimus keskiajan Saksan puoluetisteluista ovat siis kesällä 1865 lojuneet Bergbomeilla Kirkkokadun asunnolla, juuri niinä viikkoina, kun Stenvall on juhlinut Helsingissä *Nummisuutarien* palkintorahoja.

Bergbomin ja Stenvallin tuttavuuden syvenemisen kannalta tärkeä vaihe olivat nämä pian *Pombalin* esitysten jälkeen kesällä 1865 vietetyt heinäkuun viikot, kun Helsingissä ryypättiin *Nummisuutarien* palkintorahoja. Näinä viikkoina Kivi on lukenut *Pombal och jesuiterna*, mutta Bergbom on muiden ohessa myös voinut luettaa Kivellä Mosenthalin *Pietran*.

Vaikka Stenvall luki ja perehtyi historiaan mielellään, on hänen voinut olla mahdotonta ajatella tulla historiallisen draaman kirjoittajaksi alkuperäisaiheen perusteella. Mutta suomentamalla ja muokkaamalla olemassaolevasta draamasta, kuten alalla oli tapana, ammattimainen kirjoittaja voisi sellaisen helposti laatia.

Bergbom, joka itse harkitsi ryhtymistä suomenkieliseksi kirjailijaksi novelleja kirjoittamalla tiesi jo, että kestäisi kauan ennen kuin hän itse voisi kirjoittaa draamaa suomeksi. Stenvallille sellainen taas voisi olla hyvää kirjallista harjoitusta. Ja jos siitä tulisi valmista, sellaisen voisi saada teatterissa esille sitten, kun Nya Teaternista joskus tulisi kaksikielinen. Puoluekiistat olivat sinänsä teema, joka 1860-luvun Suomessa kiinnosti. Ja olihan Kivi juuri kirjoittanut Saksan sisäiseen sotaan liittyneen burleskin komedian *Olviretki*.

1528 Bergbomin tehtäviin kuului vuonna 1865–66 *Helsingfors Tidningarissa* ollessaan lukea lävitse ulkomaan lehdet. Wienissä ilmestyvä liberaalinen sanomalehti *Neue freie Presse* on epäilemättä tullut lehden toimitukseen. Vaikka Bergbomin työ alkoi vasta joulukuussa 1864, lehtikasoissa on hyvin voinut olla vielä lokakuun 1864 numero, jossa Bergbomin tuolloin vielä ihailema draamatikko Brachvogel (*Narcisse Rameaun* kirjoittaja) arvostelijana kiitti Mosenthalin *Pietraa*. *Pietra* on painettu 1865 Leipzigissa, joten hän oli epäilemättä tilannut sen jo tuolloin. Näytelmää ei esiinny Bergbomin kirjastolainoissa, mutta on siinä henkilökohtaisessa näytelmäkokoelmassa, jonka hän lahjoitti Suomalaiselle Teatterille vuonna 1886. (Suom. Teatterin jk pk §4, 27.12.1886/S. Kansallisteatterin arkisto/S. Kansallistetteri.)

Bergbom on voinut ehdottaa Kivelle, että tämä alkaisi kirjoittaa suomenkielestä sovitusta *Pietrasta*. Luettuaan sitä Kivi on voinut muiden töidensä kannalta sopivalla hetkellä ryhtyä Italian 1200-lukuun. Kivi olisi hylännyt *Pietran* aiheesta kaiken muun, kuten kaavamaiset henkilöt ja koukeroisen juonen, mutta ei sen sotasaa ja painostavaa tunnelmaa. Kivi näköjään valitsi itselleen tunnusomaisen kotiinpaluun teeman ja alkoi kirjoittaa *Canziota* viimeistään vuonna 1867.¹⁵²⁹

Kiveä on siksi voinut kiinnostaa lainata Bergbomilta *Parteikämpfe* -teos, sillä vuoden kestänyt laina-aika mahdollistaa ajatella kirjan talvehtineen 1865–1866 Siuntiossa. Bergbomin kirjalainoissa esiintyi sitä paitsi vielä 21.10.1867 lainattu *Italiens historia 1–3*. Sellaisesta olisi hyvin voinut olla hyötyä juuri Stenvallille. Sen Bergbom taas palautti 3.6.1868 yhdessä Beckerin *Weltgeschichten* kanssa, silloin kun *Canzio*-projekti oli jo keskeytetty.

Pietra ei siis ole *Canzion* suora pohjateksti, mutta se voisi olla sen käänteinen pohjateksti. Joka tapauksessa *Canzion* tekstiä syntyi jo syksyllä 1867, sillä se oli ensi kerran valmistunut alkuvuodesta 1868, jolloin Kivi kertoi siitä R. Svanströmille. Näytelmä oli siirtynyt vähän etelämmäksi, Arnon rannoille.

Vuoden 1868 alussa Stenvallilla oli *Canzio* ”melkein valmiina”. Mitä sille tapahtui? Bergbom ehkä luki sen ja epäilemättä totesi tutun seikan: melkein kaikki toiminta on jo tapahtunut ennen näytelmän alkua. Aiemmasta vain puhutaan ja ollaan luonnon, ystävyuden, sodan ja rakkauden haltioituneiden monologien äärellä. Keväällä 1868 Kivi on saattanut saada siitä ankaraa palautetta ja kuulla Bergbomilta suoria sanoja toiminnan puutteesta ja teoksen loputtomasta synkkydestä. Mutta ennen kuin palaisi uuteen versioon *Canziosta*, Kivi on voinut haluta saada *Lean* pois käsistään ja lähettänyt sen yhdessä muiden pienoisenäytelmien kanssa Viipuriin julkaistavaksi. Kivihän ei halunnut *Leasta* Bergbomin kommentteja, eikä siksi näyttänyt *Leaa* hänelle. Kivi lähetti *Lean* Godenhjelmin kautta suoraan Viipuriin. Loppukeväästä 1868 hän nähtävästi palasi *Canzioon* ja kirjoitti arvatenkin Bergbomin pyynnöstä sitä vielä uudelleen 3.–5. näytösten osalta. Kesän alussa 12.6.1868 Kivi kirjoitti Svanströmille, että Arnon rannalla

1529 A. Kivi → KB 10.8.[1869]/Kirje 54/AK Kirjeet 2012. Bergbom on voinut ehdottaa Italian keskiaikaiseen sisällissotaan liittyvää näytelmää, jossa olisi vahva päärooli rauhantahtoon heräävälle naiselle. Naisrooleja *Canziossa* onkin kolme, *Canzion* sisar Rachel, morsian Mariamne ja ”tiellä kohdattu” Marcia, ryöväriinainen. Tuloksena oli synkähkö puhelias tragedia, jossa päähenkilö tuntee ”traagista syyllisyyttä” ja kaikki ovat ”runoilevassa haltiotilassa.” Tarkkiainen 1916:384–394. *Canzion* käsikirjoituksen ajoituksesta Tarkkiainen 1916:384.

tapahtuva näytelmä lykkääntyy ”till obestämd framtid”.¹⁵³⁰ Jostain syystä siis *Canzion* kirjoittaminen keskeytyi.

Kivi oli satsannut näytelmään siis paljon energiaa halutessaan tulla Bergbomin veroiseksi historiallisen draaman kirjoittajana. Hänen teoksissaan oli kyllä valmiina palkittu mytologinen tragedia, mutta muut teokset edustivat vähemmän arvokkaita lajeja: palkittu komedia, nykyaikainen säätyläisdraama, julkaistu pienoiskomedia ja julkaisematon humalainen hulluttelu. Voidaan sanoa, että *Veljekset* vaativat hänen aikaansa, mutta on oltava myös jokin muu syy. Tällä välin tohtoroitunut Bergbom ei ollut nähtävästi vielääkään tyytyväinen, mutta käsikirjoitus tai sen muokatut uudet osat jäivät edelleen Bergbomin haltuun.¹⁵³¹ Vuotta myöhemmin, 1869 elokuussa Kivi pyysi *Canzion* käsikirjoitukset muiden tekstiensä kera Bergbomilta pois.¹⁵³² Bergbom toivoi *Pietrasta* suomenkielistä näyttämöversiota, mutta viimeistään kesällä 1868 oli selvää, että *Canzio* ei olisi sitä eikä siitä tulisi sellainen.

Ainoa näkyvä jäännös puoluetaisteluista kertovasta *Pietrasta* on se, että Kivi kirjoitti *Canzion* tapahtumaan noin viisitoista vuotta sen jälkeen, kun ”sisällisten sotain myrskyt taasen riehuivat isäimme maassa” eli ”suurten puoluesotien jälkeisenä aikana.”¹⁵³³

Kivi-tutkijat ovat olleet ymmällään *Canzion* esikuviin tai pohjateksteihin nähden. Tarkiainen etsii viittauksia Shakespearen näytelmien italialaisiin nimiin ja E. J. Stagneliuksen ”viitta- ja miekkanäytelmiin” tutkimatta niitäkään tarkemmin. Stagneliuksen *Kootut* kuuluivat Kiven kirjastoon. Koskenniemi ja Kinnunen eivät lainkaan vaivaa asialla itseään, Sihvo nostaa kätensä ja laajassa Kivi-teoksessaan ohittaa kokonaan *Canzion* maailman.¹⁵³⁴

Kunnes asia vahvistuu puoleen tai toiseen, edellä esitetty mahdollisuus *Canzion* ja *Pietran* välisestä kosketuspinnosta ovat hypoteesin asteella. Muuta vakuuttavaa oletusta *Canzion* syntyyn vaikuttaneista impulsseista ei ole koskaan esitetty. Bergbomin ja Kiven vuorovaikutuksen eri vaiheiden kannalta muodostuu looginen kokonaisuus: Bergbom ja Kivi on silloin nähtävä enemmän tovereina ja

1530 A. Kivi → R Svanström 12.6.1868/Kirje 44/AK-Kirjeet 2012.

1531 Tarkiainen 1916: 383–384.

1532 A. Kivi → KB 10.8.1869/Kirje 54/AK Kirjeet 2012.

1533 Kivi 1928:III:149 (*Canzio* I n. *Kootut teokset III*, 1928). Tarkiainen 1916:386.

1534 Tarkiainen 1916:383–386 taustateksteistä ja 386–393 analyysi. Koskenniemi 1934:140–148. Kinnusen (1967:241–254) analyysi on paneutunut aatehistoriaan. Sihvo 2002 ohittaa koko teoksen.

Kivi herkempänä ottamaan impulsseja Bergbomilta, kuin kansallismonumentille on katsottu olevan sopivaa.

Kesällä 1869 Kaarlo Bergbom katsoi ehkä itse jo voitansa toimia ”suomenkielisenä kirjailijana”. Kun Kivi oli käyttänyt *Pietran* aiheen omalla tavallaan tai oikeastaan ei ollut käyttänyt, Kaarlo on voinut päätellä, että hänellä itsellään oli sopiva aika palata aiheeseen ja kirjoittaa *Pietrasta* suomenkielinen sovitus rouva Raata varten. Siitä tuli *Paola Moroni*.

Lähdekirjallisuuteen perehtymisen kannalta *Paola Moroni* on myös oireellinen. Koska se oli lyhennys tai typistys *Pietrasta*, näytelmän vaatima taustakirjallisuus Bergbomin kirjalainojen luettelossa on huomattavasti niukempi verrattuna niihin aihepiireihin, jotka Bergbom työsti itse kokonaan. Näin oli *Pombalissa* ja näytelmäsuunnitelmassa kirjailija *Salomon de Caux'sta*, kuten edellä on nähty. Bergbomin kirjalainat ennen ja jälkeen väitöskirjan taas koskivat eri maiden kirjallisuuden historiaa, eivät spesifisti guelfien ja ghibellinien aiheista. Paaavin- ja keisarin valtasuhteita koskevalla taisteluiden sarjalla ei ollut suoraan tekemistä kansallisten kirjallisuuden kanssa, joten näyttää siltä, että historiallista materiaalia Bergbom akuutissa kirjoittamistilanteessaan kesällä 1869 tuskin on tarvinnut.¹⁵³⁵ Puolueriitaa ja yleisemmät Italian historiaa koskevat kirjat sen sijaan kävivät Kivellä lainassa.

Suomenkielisten näytelmien aikaansaamiseksi Bergbom oli siis yrittänyt saada Kiven kirjoittamaan säätyläisharrastajille sopivia teoksia. Mutta Kivi, joka käsitteli kaikki aiheet oman maailmansa kautta, teki *Canziostakin* aivan muuta, kuin mille olisi ollut Kaarlon mielestä teatterissa käyttöä. Kun se oli toiminnaltaan niukka, puheiltaan taaksepäin katsova ja runsaan runollinen, on ymmärrettävää, että *Canzion* näyttämöllisten mahdollisuuksien suhteen Bergbom oli ollut kriittinen ja Kivi siksi vetänyt sen takaisin. Sitä paitsi *Canziossa* Charlotte Raalle sopiva rooli olisi ollut vain kohtalokas ja paheellinen nainen Marcia, onnettomuuksien aiheuttaja. Bergbom halusi sijoittaa Charlotte Raan ylevien aatteiden julistajaksi. Hugolaisen tradition mukaan paheeseen onnettomissa olosuhteissa sortuvan naisen tuli toisaalla näytelmässä julistaa suurta hurskautta. Näin oli Victor Hugolla nimirooli *Lucrezia Borgiassa* ja Kaarlolla Theresia *Pombalissa*.

1535 1200-luvun Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan puolueriitaan, guelfien ja ghibellinien historiaan ja taustamateriaaliin liittyvää kirjallisuutta ovat olleet jo 1862 lainattu Hallamin *Europa under medeltiden*, 1864 Ranken *Fürsten und Völker 1–4*, 1865 *Parteikämpfe in Deutschland*, lokakuussa 1867 Reuelin *Italiens Historia 1–3*. Huhtikuussa 1869 *Pietraa* muokatessaan Bergbom on tarvinnut Ylioppilaiden kirjastosta vain yleiset Fr. K. Beckerin *Weltgeschichte* -teoksen osat 9–11, jotka hän palautti jo 10.6.1869. *Paola Moronia* varten ei siis tarvittu uuden aineiston haltuunottoa.

Kivi vastasi tähän konventioon kirjoittaessaan *Lean*, mutta Kiven kääntyneessä ja valaistuneessa naisessa ei silloin ole tahrn tahrta.

Bergbomin *Paola Moronissa* Paolan ja Manfredin rakkaustarina yli puolue-rajojen viittaa eksplisiittisesti siihen, että puolueriidan pitäisi päättyä. Sovitus on idealistinen: kun molemmilta päälliköiltä on kuollut rakkain tai viimeinen jälkikasvu, sovinnon aika voisi tulla. Muunnelma *Romeo ja Julia* -asetelmasta voidaan tulkita puolueriidoista varoittavaksi tai ainakin sellaisen traagiset seuraukset näyttäväksi.

Mielenkiintoista on se, että Viljo Tarkiainen, jostain impulssista johtuen on kirjoittanut vertailun *Paola Moronin* ja *Canzion* välisestä suhteesta.¹⁵³⁶ Hän arvioi Kiven *Canziota* varsin kriittisesti, löysi aikalaiseksi ja vertailukohdaksi Bergbomin *Paola Moronin*. Hänen sattuva metaforansa ihmiskehosta tiivistää hyvin Kiven ja Bergbomin erot draamatikkoina, vaikka hän ei muista tässä kohden mainita, että Bergbom kirjoitti opitulla kielellä, ei äidinkielellään.

Bergbomilla on valmiit luonteet, intohimoisen kiihkeä toiminta ja draamallisen suppea vuoropuhelu, mutta ei merkkiäkään näkemyksen alkuperäisestä tuoreudesta ja sanonnan runollisesta mehevydestä. Kivellä on toiminta siirtynyt syrjäälälle, luonteissa on vapaata väljyyttä ja vuoropuhelussa viipyilevää runomaalailua, mutta ei merkkiäkään draamal-lisesta vauhdista ja jännityksestä. ”Paola Moroni” on kuin kuiva luusto ilman lihaksia, ”Canzio” kuin lihaspaljous ilman vankkaa luustoa; vasta molempien elimellisestä yhdynnästä olisi odotettavissa vartalomuodon sopusuhtaisuus.¹⁵³⁷

Paola Moroni on ”luurankomainen” suhteessa *Canziioon*, mutta se on sitä myös suhteessa esikuvaansa *Pietraan*. Ehkä Kivi otti jotain Mosenthalin ”sakeammasta sanonnasta” kirjoittaessaan *Canziota*, vaikkei monimutkaista juonta halunnutkaan. Hyvässä draamassa olivat Bergbomin ihanteena aktiiviset toimivat henkilöt. Kiven näytelmissä keskushenkilöt ovat usein passiivisia ja he reflektoivat runsaasti tekemisiään tai suunnitelmiaan.

Kiven ja Bergbomin draamakäsitykset olivat oikeastaan vastakkaiset. *Paola Moroni* on nimittäin suorastaan kömpelöksi tyypistetty luuranko melodraamat-tisesta toimintanäytelmästä. Kaksi tapahtumapaikkaa ja yhteen kurotut kaksi

1536 Tarkiainen 1916:394.

1537 Tarkiainen 5p. 1950:337 = 1916:394.

näytöstä olivat liian vähän monivaiheiselle juonelle. Se pakotti Bergbomin kuljettamaan henkilöitä huonetilassa ulos ja sisään kokonaisina ryhminä, lisäten näin monia epätodennäköisyyksiä.¹⁵³⁸ Kiihkeät repliikit kankealla suomenkielellä hätäisissä tilanteissa jättävät motiivit ja henkilösuhteet epäselviksi ja kiinnostamattomiksi. Vanhana Bergbom ehdottomasti kielsi tilapäkäyttöön tehdyn teoksensa esittämisen.¹⁵³⁹

Nya Teaternin taloudellinen tilanne oli vaikea. Toukokuun puolivälissä 1869 sen vanha takausyhdistys purettiin ja heti sen jälkeen perustettiin uusi. Teatterin jatkamiseksi tarvittiin välttämättä suurempi valtionapu. Uusi takausyhdistys nimitti ensi töikseen seitsemän elektoria eli valitsijamiestä päättämään johtokunnasta (johtajisto/direktion), joka tekisi sopimukset näyttelijöiden kanssa. Kolmihenkiselle johtokunnalle annettaisiin lupa järjestää näytäntöjä myös Turussa ja Viipurissa, mikäli se voitaisiin tehdä ilman suurempia tappioita. Pois halusi nyt jäädä Nikolai Kiseleff, joka käytännössä oli vastannut toiminnan pyörittämisestä kahtena edellisenä vuotena. Kiseleff istui edelleen kuitenkin Teatteritalo-osakeyhtiön johtokunnassa. Kiseleffin tilalle valitsijamiehiin tuli Paul Sinebrychoff, joka oli kaupungin rikkaimpia miehiä. Seitsemiehinen valitsijamieskunta edusti taloudellista pääomaa, kulttuurista pääomaa ja lehdistöä.¹⁵⁴⁰

Keisarillisen senaatin ”käytäntörahoista” päätettiin 9.7.1869 maksaa näyttelijäseuran ylläpitämiseksi kolmena vuotena 12.000 mk. Orkesterin ylläpitämiseksi oli aiemmin saatu 12.000 mk, nyt siihen oli anottu 16.000 mk itse teatteria ja 4000 mk teatterikoulua varten, yhteensä 20.000 mk. Tästä anotusta summasta myönnettiin kuitenkin vain 16.000 mk, joten koulun avustus putosi pois. Kolme vuotta toimineen teatterikoulun valtionavun epäämiseen saattoi vaikuttaa se, että Fredrik Berndtson oli helmikuussa moittinut ankarasti koulua tarpeettomaksi. Katovuosien kiristyneen rahatilanteen aikana avustus sille jäi antamatta eikä koulua virallisesti näytetty voivan jatkaa. C. G. Estlander kritisoi yksityiskirjeessä Cygnaeukselle Oskari Toppeliusta suoranaisestä osaamattomuudesta

1538 Ranskalaisklassisen draaman säännön mukaan henkilöt eivät koskaan saaneet poistua kaikki yhtäaikaa, mikäli paikka ei samalla vaihtunut tai esirippu mennyt kiinni. Ainakin yhden henkilön oli jättävä paikalle kohtaamaan seuraava henkilö ja näin sitomaan tapahtumia toisiinsa.

1539 Se tapahtui vuonna 1903 syksyllä, jolloin Jalmari Finne halusi Bergbomin 60-vuotispäivän ohjelmaksi, mutta ulkomailla halvauksestaan toipuva Bergbom kielsi sen ilman muuta.

1540 Vanhan ja uuden takausyhdistyksen väliset raha-asiat selvitti väliaikainen hallinto, joka myös hoiti ensimmäiset kiinnitykset ja etsi uuden toimitusjohtajan. Tämän muodostivat: Borgmästaren W. Zilliacus, professor J. A. Estlander, bankodirektör Aug. Törnqvist, magister Aug. Schauman, kommerserådet Paul Sinebrychoff, ingeniörkaptenen K. G. Sanmark, professor Zachris Topelius; sekä varamiehinä senator E. von Knorring och vicehärads. K. A. Weckström. (*Hbl ja HD* 26.5.1869.)

jopa yksinkertaisissa käytännön asioissa, kuten oppilasluettelon pitämisessä. Syksyllä 1869 Oskar Toppelius sai viran Vaasan lukiosta. Vaikka hän nyt muutti pois Helsingistä, hän vastasi teatterikoululle taannoin kerätystä rahastosta.¹⁵⁴¹

Uusi kannatusyhdistys kokoontui valitsemaan johtokuntaa.¹⁵⁴² *Uudessa Suomettaressa* avattiin keskustelu: nimimerkki Dixi (22.7.1869) kysyi, tarvitaanko valtionapua ylipäänsä ja vastine Dixille tuli 26.7., jossa kävi ilmi Anton Almbergin (tulevan Antti Jalavan) kanta, että teatteria tuli kyllä tukea, mutta ei vain pääkaupungin ruotsinkielisille. Tämä keskustelu sai painokkaan päätöksensä Yrjö Koskisen kirjoituksessa 29.7.1869, jossa hän periaatteellisella tasolla totesi, että suomenkielisen teatterin toimeenpano edellytti valtionapua, se on tehtävä säätyjen myötävaikutuksella eikä tietenkään vaikeiden nälkävuosien aikaan. Koskisen ehdotuksessa suomenkielinen teatteri oleskelisi osan vuotta muissa kaupungeissa. Seuranäytännöt eivät voisi myöskään kilpailla ammattilaisten kanssa, eivät varsinkaan, jos teatteritalon iltakorvaukset ovat sitä luokkaa kuin miksi ne *Lean* esityksessä oli määrätty.¹⁵⁴³

Kun Nya Teaternin uusi takausyhdistys oli järjestäytynyt toukokuussa 1869, ovat useat henkilöt voineet ajatella tohtori Bergbomia myönteisesti ja sopivana Nya Teaternin johtoryhmään, nuoren polven laajasti oppineena ja käytännöllisen organisointikykynsä näyttäneenä ohjaajana. Tätä mahdollisuutta Bergbomille on voitu väläyttää jo touko-kesäkuun aikana 1869 ja kahden kesken kysyä jopa halukkuutta. Arvovaltaisen välikäden, kuten esimerkiksi Topeliuksen kautta tehty tiedustelu on saattanut entisestään innostaa Karlia ja antaa muuten masennuksiin taipuvalle miehelle tarmoa, esimerkiksi juuri siihen, että ryhtyy laatimaan sovitusta historiallisesta melodraamasta (*Pietra*) suomen kielellä, tai panna alulle suomenkielisen oopperalibreton, mikä myös näinä vuosina tapahtui.

Heinäkuun 1869 lopulla lähestyi kokous, jossa Nya Teaternin valitsijamiehet nimittivät uutta johtajistoa teatterille. Sitä ennakoitiin kolme päivää aiemmin Anton Almbergin päätoimittamassa *Uudessa Suomettaressa*, jossa 22.7.1869 nimimerkki Dixi viittasi Cygnaeukseen ja Estlanderiin sanoen, että tiedeherrat korostavat aina omaa mieltymystään valtavasti ja koko teatterin merkitys sivistyslaitoksena on vahvasti liioiteltua ja sen sellaisena näkevät ovat häviävä vähemmistö. Kirjoitus oli suunnattu C. G. Estlanderia vastaan, joka oli puoltanut anottua 20.000 mk:aa Takausyhdistykselle, summaa, jota kirjoittaja piti

1541 EAH1:142. Kirje: C. G. Estlander → F. Cygnaeus 11.11.1867/38:456/FCA/KiA/SKS.

1542 EAH1:142.

1543 Yrjö Koskinen *UStr* 29.7.1869.

tolkuttomana. Miten teatteriasian voisi sanoa olevan kansallinen intressi, kun tekijät olivat ulkomaalaisia. Yhden illan tuottamalla 2000 mk:lla voisi elättää arviolta 150 nälkään näännyvää kansalaista. Sen perään on lisätty nimimerkki Maalaisen sarkastinen huomautus siitä, miten tuosta haetusta teatterin avustuksesta oli senaatissa tosiaan myönnetty se 12.000 markkaa; kun taas Helsingin normaalikoulun suomalainen osaston avustus 3.000 mk oli menetetty. Mutta sitten *Suomettaressa* ironisen kirjoituksen keskellä vuodettiin uutinen:

Tämä ehkä todistaa, että theaterit edistävät sivistystyötä paljon enemmän kuin koulut. Ja kun uudessa theaterissa arwattavasti piankin ruwetaan pitämään näytelmiä suomen kielellä – niin onhan siinä kyllin määrin lohdutusta niille, jotka owat surreet mainitun koulu-osaston lakkauttamista. Antakoot wain poikansa käydä ahkerasti theatereissa – kyllä siellä wiisastuwat. Maalainen.¹⁵⁴⁴

Nimittäin, jos ei saada oppikoulua suomen kielellä, saataisiin ainakin teatteria suomeksi. Mistä tämä tiedettiin? Nimimerkki Maalainen viittasi myös B. Björnsonin novelliin *Kalatyttö*, ”jossa teaterin arvo ja merkitys on helposti ymmärrettävällä ja viehättävällä tavalla selitetty.” Kirjoittaja Maalainen on Dixin kanssa samaa mieltä, että Senaatin sijaan tästä valtionavusta olisi tullut päättää vain Säätyjen koossa ollessa, mutta myös Säädyistä saattoi löytyä enemmistö niitä, jotka eivät pitäneet teatteria sivistyslaitoksena. Kirjoittaja lopetti fennomaanisella argumentilla, jota tämän jälkeen toistettiin vielä usein:

Mutta varmaankin olis säätyjen eduskunnassa myös ollut miehiä, joilla kiellon syiden joukossa olis ollut sekin, että josko teaterimenon kannattamista waltiowaroilla kaikissa tapauksissa ei woikkaan tarpeettomana pitää, Helsingin ruotsalainen teateri ei ole mikään *kansallinen* laitos, jolle Suomen kansalta sopis millään tawoin kannustusta waatia. [–] Mutta kun hra Dixi'llä ja meillä, kuten edellisessä näky, teaterin arwosta ylipäänsä on eri ajatus, woipi meidän kannalta kysymys nousta: Onko *suomenkielisen* teaterin syntymistä waltionwaroilla auttaminen? Tahdomme wasta koettaa wastata tähän kysymykseen.¹⁵⁴⁵

1544 *UStr* 22.7.1869. Dixi.

1545 *UStr* 26.7.1869. Maalainen.

Nya Teaternin Takausyhdistyksen valitsijamiehet päätyivät ehdottamaan eronneen N. Kiseleffin sijalle kolmihenkiseen johtokuntaan toiminnanjohtajaksi Arkadian talo-osakeyhtiön asioissa kouliintunutta K. A. Weckströmiä, pormestari W. Ziliacususta ja kirjalliseksi neuvonantajaksi tohtori Karl Bergbomia. Weckström ja teatterin ohjaaja Gustafsson oli nimetty aiemmin kesällä kiinnittämään näyttelijöitä Tukholmasta. Tuolloin oli ajankohta jo melko myöhäinen, joten parhaat oli varattu. Ziliacus ja Bergbom tulivat nimitetyiksi myöhemmin, viimeistään 24.7.1869, joten heillä ei ollut enää vaikutusvaltaa sen paremmin näytäntökauden kiinnityksiin kuin ohjelmistoon. Osa näyttelijöistä oli ainakin Bergbomin mielestä käyttökelvottomia ja ohjelmisto oli ajateltu pelkästään kopioitavaksi Tukholman ja Pietarin suosikeista.¹⁵⁴⁶

”Teateri-wakuutusyhtiön” eli takausyhdistyksen johtokunnan valinnat uutisoitiin 25.7.1869 *Hbl:ssa* ja 26.7.1869 *UStressa*. Tohtori Bergbom tuli sopivalta yhteiskunnalliselta säätytasolta, osallistuakseen arvokkaan kulttuurisen investoinnin vastuulliseen hoitoon. Nuorella miehellä oli oppineisuutta teatteritaiteen ja näytelmäkirjallisuuden alalta, hänet tiedettiin musiikin tuntijaksi ja hänellä oli sinänsä myönteinen suomenkielen ja kansallisten harrastusten intressi. Bergbom voisi iän kartuttua 25 vuoden päälle hieman lisää, nousta kotimaisen, kansallisen teatterilaitoksen johtoon. Nuoren miehen taidot piti saada teatterin käyttöön, näin epäilemättä ajattelivat Topelius ja Cygnaeus.

Tohtori Karl Bergbom nimitettiin uuden näytäntökauden 1869 alkaessa elokuussa kaipaamaansa dramaturgin tehtävään. Bergbomin eräs mahdollinen unelma oli täyttymässä: loistavat resurssit omaava kiviteatteri Helsingissä oli juuri se paikka yhteiskunnassa, joka äkkiä näyttäisi olevan hänen työsarkansa. Aspelin-Haapkylä viittaa joko Nikolai Kiseleffiin tai Paul Sinebrychoffiin sanoessaan, että

eräs kaupungin varakkaimpia liikemiehiä, jonka avustus oli teatterille tärkeä, puolusti Bergbomin valitsemista.¹⁵⁴⁷

1546 Kuvaus on nimeämättömässä luonnospaperien nipussa, joka saattaa asiasisällön ja käsialan puolesta olla Bergbomin kirjoittamaa. Kirjoittaja on ironisen kannustava Weckströmille, mutta esittää kritiikkiä sanoen, että ohjelmistossa pitäisi olla enemmän kotimaisuutta ja monipuolisuutta, kun teatteri on kansallinen ja saa valtionapua. Teksti näyttää Bergbomin luonnokselta lehtipolemiikiksi, joten liuskat ovat voineet joutua Nervanderille kenties heti 1869. Bergbom ilmeisesti otti Nervanderin lehdistöasiamiehenekseen, jonka olisi pitänyt julkaista teksti *Hbl:ssa*. Elo- ja syyskuun *Hbl:ssa* 1869 ei kuitenkaan kirjoitusta näytä olleen. Nervander on ymmärtänyt jättää tällaisen kollegojen haukkumisen julkaisematta tai päätoimittaja Aug. Schauman on sen estänyt. Siniselle paperille lyijykynällä kirjoitettu muistio on ollut Nervanderin kokoelmassa (ENA/SMMYA/MVA/MV), josta se on siirretty MV:n Hist. Kuva-arkiston laatikoon Yleistä teatterista/HiKA/MV.

1547 EAH1:142. Aspelinin ylimalkainen tapa ohittaa juuri tämä vaihe nuoren Bergbomin elämässä kir-

Venäläis- ja saksalaistaustaisten liikemiesten kannalta oli olennaista palvella koko väestöä. Sinebrychoffin olutta ja Kiseleffien sokeria kuluttivat kaikki, samalla lailla saisivat teatteria kuluttaa kaikki. Venäläistaustaisen kauppiasporvariston intressi ei voinut olla muu kuin *geschäft*. Siltä näkökannalta vähittäinen, joskin vielä hidas väestösuhteiden muutos kaupungissa tarkoitti, että kaksikielinen teatteri olisi hyvin perusteltu. Kaupungin talousmiesten näkökulmasta katsoen kielikysymystä ei ollut mitään järkeä päästää kärjistymään niin, että sivistyneistön nuori polvi ja fennomaanit hylkäisivät Nya Teaternin. Sen toimeentulo ja legitimiisyys edellyttivät, että se kykeni tyydyttämään myös pienen, mutta aktiivisen fennomaanisäätyläistön tarpeita. Tämän yleisön takuumieheksi sopi Bergbom.

Toinen varma Bergbomin puolestapuhuja on ollut Zachris Topelius, jolla jo oli myönteinen käsitys Bergbomista, ei vähiten *Pombalin* ansioista, ja olihan *Saaristossa* juuri näytelty suomeksi. Mutta hän tiesi nuoren tohtorin harrastuneisuuden ja ajattelutavan idealistisuuden.¹⁵⁴⁸ Niin pätevä kuin kaksi vuotta aiemmin kiinnitetty F. Berndtson oli ollut, hän toimi ikävästi teatterikoulukysymyksessä ja ylipäättänsäkin kaikessa, mikä tarkoitti kotimaisuuden lisäämistä.¹⁵⁴⁹ Teatterin johtaja-ohjaajaksi syksystä 1869 alkaen oli valittu Gustaf Gustafsson, kokenut ja luotettava näyttelijä, jolta kuitenkin puuttui vielä teatterinjohtaja-kokemusta.

Valitseminen Nya Teaternin johtokuntaan on kirvoittanut Karlissa energiaa: hänelle oli vihdoin kunniallinen, omia intressejä ja lahjakkuutta vastaava työpaikka, jossa pääsee edistämään myös suomalaisuuden asiaa. Olihan Aleksis Kivi jo monta kertaa toivonut, että saisi näytelmiään esitetyiksi, ensin vaikka ruotsiksi, jotta saisi rahaa romaanin kirjoittamiseen ja elämiseen. Nyt siihen olisi mahdollisuus. Bergbom ei ole kokonaan voinut sulkea pois sitäkään ajatusta, että hän itse ruotsintaisi jonkin Kiven näytelmistä. *Karkureitahan* Karl piti vielä ”parhaiten näyttämön vaatimukset toteuttavana”.¹⁵⁵⁰ Viimeistään alustava tie-

voitti kirjoittajan esittämään uuden tulkinnan syksyn 1869 tapahtumista. (Paavolainen 2006.) Kuva niistä on tässä jo huomattavasti tarkentunut.

1548 *Hufvudstadsbladetin* päätoimittaja August Schauman, vaikka oli kymmenen vuotta aiemmin ollut kriittinen teatterin kotimaisuus-utopioita kohtaan, saattoi ymmärtää, että Bergbom oli kuitenkin tulevaisuuden mies. Schauman oli pestannut Emil Nervanderin kulttuuritoimittajaksi ja puolusti tätä, kun tämä talvella 1870 joutui kofliktiin Nya Teaternin johdon kanssa ”neiti Frankenfeldtin” asiassa.

1549 Fr. Berndtsson oli taustaltaan ruotsinmaalainen, mutta palvellut Suomen senaatin virkamiehenä jo pitkään. Kirjailija- ja lehtimiesuran ohella Berndtson avioitui aatelisneidon kanssa ja onnistui saamaan valtiollisia virkoja. Hän toimi teatterin kirjallisenä neuvonantajana ja esim. Uudenvuoden kabareiden tekijänä vielä 1860-luvulla. Draaman tuntijana hän oli pätevä, mikä näkyy hänen kirjoitustensa kokoelmasta vuodelta 1879.

1550 Kun Rafael Herzberg teki Kiven *Karkureiden* ruotsinnoksen joulukuussa 1872, nostivat Bergbom ja fennomaanit siitä suuren metelin. Mutta Nya Teatern teki oikeastaan vain, minkä fennomaanien itsensä olisi pitänyt tehdä.

dustelu ja nimityspäätös panivat liikkeelle intensiivisen kirjoitustarpeen ja *Paola Moronin*. Siinä tapauksessa näytelmän kirjoitusvaihe sijoittuisi vasta elokuulle 1869 ei vielä kesäkuuhun. *Uuden Suomettaren* arvelu siitä, että suomenkielistäkin olisi teatteriin tulossa, on kirjoitettu silloin, kun Bergbomin nimittäminen oli käynnissä, joten tältä osin voidaan sanoa, että Bergbomilla oli aikomuksena kaksikielistää teatteri.

Tosiasiaa Nya Teaternin piti keventää ohjelmistoaan tavoitellessaan parempaa yleisönsuosiota.¹⁵⁵¹ Samalla haluttiin monipuolistaa sen musiikkilista tarjontaa ja herättää kiinnostus myös oopperan aikaansaamiseen, josta Bergbom *Marthan* ohjauksella oli jo antanut näytteen. Euroopassa ooppera ja draamateatteri toimivat saman katon alla, eri osastoina kansallisissa ja kuninkaallisissa teattereissa.

Kapellimestariksi Nya Teaterniin kaudelle 1869–1870 tuli Viipurista Richard Faltin, joka oli onnistunut kehittämään Viipurissa vilkkaan musiikkilämän. Alkavana syksynä Bergbom lieneekin suunnitellut Faltinin kanssa lisää oopperatoimintaa. Sitä tehtäisiin kotimaisin voimin, jopa suomenkielellä. *Marthan* toinen näytös oli jo valmis, teos kokonaisuudessaan voisi olla avausteos Nyanissa. Sopraano-pääroolia oli laulanut Emilie Mechelin, joka nyt oli ulkomailla opiskellessa. Aikanaan jos ja kun suomenkielistä yleisöä olisi enemmän, voitaisiin koota ryhmä, joka voisi esiintyä myös draamassa suomeksi. Kouluttaminen ei ollut poissuljettu mahdollisuus, vaikka siihen ei valtionapua saatukaan.

Fennomaanisenkin historiaselityksen mukaan vuodesta 1847 alkaen oli odotettu, että suomenkielinen teatteri voisi syntyä yhdessä ruotsinkielisen kanssa. Kun Bergbom meni 1869 mukaan Nya Teaterniin ”monien toivomusten toivottiin käyvän toteen.”¹⁵⁵² Syksyn Vaasassa oleskellut Eliel Aspelin on yksi todistaja itsekin kirjoittaessaan Nervanderille:

Reinhold [Aspelin] kom hem för ett par veckor sedan. Han hemtade helsningar från dig och Bergboms. Det vore nöjsamt att vara närmare härden för det rörliga lifvet, nu då utsigterna, bland annat för theatern

1551 Vuosina 1869–1870, jolloin Nya Teaternin toimitusjohtajana oli K.A. Weckström, ei pidetty yhtä hyviä pöytäkirjoja Garantiföreningentä, kuin Kiseleffin toimitusjohtaja-aikoina sitä ennen ja sen jälkeen. Mutta syksyn 1869 tapahtumista on saatavissa tietoja toimitusjohtaja K. A. Weckströmin itsensä pitämästä Memorialbokista. (KAW-memorial/Coll 255.IV./ms/KK.) Se on eräänlainen lokikirja, joka sisältää kokousmuistioita, kirjeenvaihtopäiväkirjan, palkkalaskelmat, näytössuunnitelmia ja muita tapahtumia, hieman epäsystemaattisesti tosin. Se päättyi alkusyksyn 1870, jolloin Kiseleff käytännössä palasi johtamaan esitystoimintaa. Teatteritalon osakeyhtiön puolella hän oli ollut vastuussa kaiken aikaa.

1552 EAH1:143.

synas så goda. Har du fullbordat din Lalli, eller hvad har upptagit dig i sommar? – – din järkähtämätön veljesi Eliel A-n¹⁵⁵³

Syöksyllä 1869 Bergbom alkoi laatia suunnitelmia Nya Teaternin suomalaistamiseksi. Viimeistään heinäkuussa 1869 Bergbom on ehdottanut, että Emil Nervander, jolla oli kokemusta nuorison organisoimisesta, mutta jonka elämänura oli löytymättä, ottaisi huolehtiakseen Teatterikoulusta. Sen toimintaa supistettaisiin, sillä opettajiksi riittäisivät käytännössä ainoastaan Charlotte Raai ja Oskar Gröneqvist. Suppeakin versio varmistaisi sen, että koulusta valmistuisi näyttelijöitä kahdella kielellä. Bergbomin idea tähtäsi siis koulun ja sitä kautta teatterin vähittäiseen suomenkielistämiseen, vaikka sitä ei voinut ääneen sanoa. Nervander ja Emelie Bergbom kirjoittivat asiasta Karlille, joka oleskeli elokuussa 1869 vielä ”jossain Hämeessä”, ehkä *Paolaa* kirjoittaen. Nervander totesi 20.8.1869 kirjeessään, ettei hän uskonut omiin kykyihinsä teatterikoulun johtajana ja oli kovasti hanketta vastaan. Hän kehotti harkitsemaan Cygnaeuksen ajatusta:

Du får nu tänka på Cygnaei förslag att indraga tills vidare hela konkarongen o.s.v. och skrif snart utförligt dina tankar i frågan.¹⁵⁵⁴

Cygnaeus oli siis valmis lopettamaan ”koko hoidon”, mutta Nervanderiakin oli alkanut kiinnostaa Nya Teaternin uudelleenjärjestely.

Men endast det kunde tala för saken, att vi då blefvo tre, som höllo ihop och sedan, att jag [Nervander] möjligen, när du [Bergbom] reser utomlands hade kunnat rekommendera mig till din efterträdare i Nya Teaterns direktion. Dock såge jag oändligen gerna, att ett annat kombinerande kunde upphittas, hvarigenom jag komme in i theateraffärerna utan att få lof att intaga [Oscar] Topelii slafegarebefattning.¹⁵⁵⁵

Bergbom taivutteli Nervanderia mukaan ”tiimiin”. Teatterin johtokolmikron jäsenenä Karl ei voisi ottaa koulua johtaakseen, Emelie taas kuului vanhan Teatterikoulurahaston johtokuntaan ja hänellä oli hieman ”ikävät suhteet” Estlanderiin ja

1553 EAH → E. Nervander, 30.8.1869/Ht6/ENA/SMMYA/MVA/MV. Jälkeenpäin EAH piti koko Bergbomin syksyä vain ”harha-askeleena.” EAH1:142.

1554 E. Nervander → KB 20. 8. 1869/52:23:10/KBA/KiA/SKS.

1555 E. Nervander → KB 20. 8. 1869/52:23:10/KBA/KiA/SKS.

Schaumaniin, jotka siihen myös kuuluvat. Nervander herättäisi fennomaaneissa luottamusta, eikä ”sivistynytkään väki” pelkää häntä. Nervander ja Emelie voisivat silloin koulun johtokunnassa ”intrigeerata”, minkä ”säädyllisyys kieltää” Karlilta itseltään. Lisäksi Nervander oli hyvissä suhteissa rouva Raahon ”ilman, että on veloituksia häntä kohtaan”. Näyttelijätär siis jatkaisi opettajana, minkä lisäksi Nervander voisi tuoda koululle julkisuutta *Hbl:n* kautta.¹⁵⁵⁶ Bergbomien suunnitelma paljastaa taide- tai taidekoulutuskentän vallankaappauksille tavanomaisen taktiikan.

Nervander vetosi kielteisessä päätöksessään siihen, ettei voi tehdä Teatterikoulun johtajan töitä ilman palkkaa, kun on köyhä. Karlin mielestä toiminnan voisi minimoida ja keskeyttää musiikinopetuksen nyt kun neiti Emelie Mechelin on ulkomailla. Opettajina olisivat vain rva Raah ja Gröneqvist. Säästöt tulisivat eräiden muidenkin opetustuntien poisjäämisestä. Näin rajoitettuna koulu ei tuottaisi paljon töitä. Tai voisihan tämä toiminnanjohtajaksi valittuna keskeyttää jopa koulun toiminnan, kunnes parempi aika koittaa.¹⁵⁵⁷ Koko ”konkaronkan” lopettamista Bergbom sanoi pelkäävänsä, sillä ”kun nyt kerrankin olemme saaneet pysyvän jalansijan teatterissa ja mikäli oppilaskoulu kokonaan lopetettaisiin, sen uudelleen käynnistämiseen tarvittaisiin uusi kokous, jossa vankat hahmot kuten Lagerborg ja L[eo]. Mechelin helposti tunkisivat ulos meidät, meidät pienet”¹⁵⁵⁸

Historiassaan Aspelin-Haapkylä lopettaa Bergbomin kirjeen referoinnin tähän.¹⁵⁵⁹ Loppu paljastaisi aivan liian röyhkeän suunnitelman vallata Nya Teatern Teatterikoulun kautta. Idean mukaan suomenkielisiä harrastajia ilmoittautuisi runsaasti oppilaiksi kouluun, eikä Nervanderilla koulun johtajana olisi mitään suomenkielisen osaston kasvamista ja syntymistä vastaan, minkä jälkeen ”sen yhdistyminen suomalaisen draamallisen seuran kanssa olisi lisäksi toteutettavissa.” Kaarlo tiesi myös, ketkä tovereista saattaisivat harkita teatteria ammattina:

I allmänhet vore det bra om man ej brådstörtade sig nu genast med många beslut. Colla Paldani har ännu ingenting svarat, kanske Mischa äfven står fast vid beslutet att blifva skådespelare. Äfven med Lundqvist, Basilier, Petterson m.fl. kunna kombinationer ingås. Allt sådant kan

1556 KB → E. Nervander XX.08.1869/47:9:20/kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. ENA/SMMYA/MVA/MV.

1557 KB → E. Nervander XX.08.1869/47:9:20/kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. ENA/SMMYA/MVA/MV.

1558 KB → E. Nervander XX.08.1869/47:9:20/kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. ENA/SMMYA/MVA/MV.

1559 EAH1:142.

bestämmas muntligen. Mot en finsk afdelning i elevskolan har du naturligtvis ingenting. En förening mellan den och en finsk dramatisk förening är gjörbar ännu. Allt saker hvarföre du vore mycket lämplig till verkställande direktör i elevskolan. Vännen Karl Bergbom.¹⁵⁶⁰

Koska Teatterikoulu virallisesti oli osa Nya Teaternin toimintaa, syntyisi suomalainen ryhmä näin suoraan talon sisään, joka sitten alkaisikin tehdä yhteistyötä Suomalaisen Seuran harrastajien kanssa. Ei mitenkään huono suunnitelma. Suunnitelma suomenkielen vyörytyksestä oli siis lähtemässä liikkeelle. Toteutumista haittasi se, että koululla ei ollut enää määrärahaa, joten sen toiminta oli hiipumassa. Charlotte Raa antoi yksityistunteja entisille koulun oppilaille ja suomenkielisille teatteriharrastajille.¹⁵⁶¹

Nya Teaternin johtokunnan jäsenten palkkioista ei ole merkintöjä K. A. Weckströmin muuten tarkassa memoriaalissa. Mutta jos kaksi vuotta aiemmin kirjailija, tohtori Fredrik Berndtsonille oli maksettu osa-aikaisen vuosipalkkana 1000 mk,¹⁵⁶² on selvää, että Bergbomille on myös maksettu, mutta nuorempana miehenä ei ehkä yhtä paljon. Tulihan dramaturgin aktiivisesti lukea näytelmiä ja samalla vastata teatterin kirjastosta.¹⁵⁶³ Viimeistään elo-syyskuussa Bergbomin on pitänyt tarttua myös *Seitsemän veljeks*en laajan käsikirjoituksen lukemiseen voidakseen osallistua SKS:n runoustoimikunnan laatiman lausunnon kirjoittamiseen, joka valmistui vasta 27.10.1869 ja luettiin Seuran kokouksessa 3.11.1869.¹⁵⁶⁴ Jaakko Forsman määrättiin tänä vuonna jo hoitamaan suomen kielen ylimääräisen professorin virkaa lakitiedekunnassa.¹⁵⁶⁵

Nya Teaternin henkilökunnan kokoonpano alkavaksi näytäntövuodeksi 1869–1870 oli pääosin aiemman mukainen. Enimmäkseen valittiin samat näyttelijät kuin ennenkin, mutta osin pienemmillä palkkoilla. Ongelmia aiheutti epäluotettava Frithiof Raa, jonka palkkaa alennettiin, mutta rouvan Raan palkkaa

1560 KB → E. Nervander XX.08.1869/47:9:20/kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. ENA/SMMYA/MVA/MV.

1561 *UStr* 23.9.1869 kirjoittaa: "Täkäläisen teatterijoukon jäsenet lähtevät kuukaudeksi Wiipuriin, annettuansa vielä huomenna täällä näytelmän. Niissä muutamissa näytelmissä, joita parin viimeisen wii-kon kuluessa on annettu, on käynyt hywin vähän wäkeä. – Teaterikoulu on joku aika sitte hajoitettu, mistä systä emme tiedä. Rouwa Raa on kuitenkin hyväntahtoisesti ottanut johdattaaksensa koulun oppilaita".

1562 Ks. NK-muistio 21.9.1867/SvTA/HLA/SLS.

1563 Päätettiin myös muuttaa teatterin kirjasto vintiltä "till målar verkstaden (Elev[erna]s repetition-srum) samt att låta göra bokskåp med tapetbeklädnad." Johtoryhmän kokous 27.8.1869, s15/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1564 Lehtonen 1931:235.

1565 *Hbl* 18.9.1869.

nostettiin ja ne kirjattiin sitten yhteissummana.¹⁵⁶⁶ Göteborgiin asettunut Wilhelm Åhman houkutteli vielä Charlotte Raata tulemaan kiinnitykselle Ruotsiin.¹⁵⁶⁷ Charlotte oli yrittänyt Helsingissä neuvotella kaudelle 1869–1870 luvan esiintyä myös suomenkielisissä seuranäytännöissä ja mielestään saanut sen, mutta koska asiaa ei ollut kirjattu välikirjaan, lupausta ei alkaneen näytäntökauden aikana pidetty.¹⁵⁶⁸ Syksyn ohjelmisto hyväksyttiin toimitusjohtaja K. A. Weckströmin ehdottamassa muodossa 13.9.1869.¹⁵⁶⁹ Sanomalehdet saivat tästedes vain yhden lipun kaikkiin esityksiin ja johdon jäsenillä oli pysyvästi paikka salissa, Tri K. Bergbomin paikka oli numero 2 ensiparven aitiassa 19. Paikka sijaitsi ensiparen oikeassa etukärjessä lähes orkesterimontun yläpuolella, josta näki hyvin myös yleisön reaktiot.¹⁵⁷⁰ Kaarlolla oli ensi kerran elämässään pysyvä oma aitiopaikka teatterissa, vaikka sellainen on voinut ollakin aina senaattorin perheellä.

Senaattorin kuolema ja Suomalainen Seura syksyllä 1869

Senaattori Johan Erik Bergbom hoiti vielä 73-vuotiaana virkaansa senaatin oikeusosastolla. Isä ei päässyt nauttimaan eläkevuosistaan, sillä hän sairastui työpaikallaan 9.9.1869 ja kuoli maanantaina 13. syyskuuta, illalla klo 23. Kaarlون tunnelmista on säilynyt kuulopuheena tieto, että tapaus oli koskenut häneen kovin ja murtuneena hän olisi mennyt sisartensa luokse sanoen ”trösta mig!”¹⁵⁷¹ Toinen tieto sanoo, että Emelie otti asian raskaimmin ja suri ainakin ulkoisesti eniten.¹⁵⁷² *Finlands Allmänna Tidning* esitteli 15.9.1869 laajan ansioluettelon, joka oli koottu edellisen kevään riemumaisteri-promootiota varten. J. E. Bergbom oli kuollessaan senaatin pitkäaikaisin jäsen, palvellut tehtävässään 18-vuotta (1851–1869). Aspelin-Haapkylä kuvasi häntä:

1566 KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK. Näissä rouva Raan osuus oli jo laskettu suuremmaksi, 5000/3000.

1567 Krohn 1922:131–132.

1568 ”Den af elektorerna, som ledde underhandlingarna med fru Raa om hennes reengagement [1869] lofvade å desses vägnar, att, som ersättning för denna beredvillighet, gå in på de vilkor fru Raa i andra afseenden önskade bestämma. Fru Raa gjorde ej mer än ett – nemligen att ett visst antal gånger fritt få uppträda vid finska representationer. Detta antal bestämdes till 6. Fru Raa önskade erhålla denna punkt skriftligt uppsatt i sitt kontrakt, men beklagligtvis blef detta ogjordt och fru Raa nöjde sig med förklaringen att detta mundtliga löfte vore fullkomligt bindande. Tyvärr har denna mundtliga öfverenskommelse haft samma öde, som de flesta andra sådana _ det att uppfattas olika.” (KB:n artikkelikäsiKirjoitus 1872/B146/KBA/KiA/SKS.)

1569 Sivu 15/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1570 Sivu 12/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1571 J. R. Aspelin → E. Aspelin 24.11.1869/91/EAHA/KiA/SKS.

1572 E. Nervander → E. Aspelin 4.9.1869/100/EAHA/KiA/SKS.

vaatimaton, suora ja teeskentelemätön. Hänen mahtinsa ei ollut suurissa sanoissa, vaan väsymättömässä työnteossa. Suuri joukko niitä lakiehdotuksia, jotka kahdella viime valtiopäivillä ovat maan säädyille esitetyt, ovat saaneet alkunsa hänen kädestään.¹⁵⁷³

Hautajaiset olivat suuret, saattamassa oli senaatin jäseniä ja virkamiehiä sekä yliopistoväkeä.¹⁵⁷⁴ Emil Nervander oli menettänyt kuuluisan professori-isänsä varhain, joten Bergbomien isä oli ollut hänelle lämminhenkinen korvike. Nervander kirjoitti ”sydämestään” kauniin hautausrunon senaattorille: *Frid öfver grafven, som i qvällen redes...*¹⁵⁷⁵ Nervanderin oma kesäkoti Voipaalan kartano oli jo myyty vieraille, nyt purkautuisi myös Bergbomien koti, joka oli muodostanut lämpimän, ystävyyden täyttämän turvasataman Helsingissä. Siellä myös Stenvall oli viihtynyt istuskellen Karlin huoneessa.

Perunkirjoitus Unioninkatu 7:n talossa pidettiin kahden kuukauden päästä 12.11.1869¹⁵⁷⁶ Emelien ilmoittaessa kuolinpesän. Pesällä oli vastuullaan huomattavasti velkaa (9714,40 mk), eivätkä pesän varat (9 368,90 mk) riittäneet sen velkoihin.¹⁵⁷⁷ Kuolinpesä oli miinuksella siis 345 mk. Koska alijäämäinen pesä oli

1573 *Hbl* 15.9.1869. Johan Erik Bergbomin (* 18.11.1796 – †13.9.1869) tärkeimpiä hallinnollisia tehtäviä oli ollut yhteenveto Suomen Suuriruhtinaskunnan lakiuudistustarpeista vuoden 1863 valtiopäivien alla. Hän oli matkustellut kenraalikuvernööri kreivi [von] Bergin [1855–1861] mukana tarkastusmatkoilla. Korkeimman oikeusistuimen jäsenen lämmintä mieltä kaikille isänmaallisille harrastuksille on kiitetty. EAH1:123.

1574 ”Wid sorgehuset [kl 5 på e.m.] anslöt sig till tåget ett större antal österbottniska studenter med afdelningens inspektör och kurator i spetsen, hwarjemte några af de wid senaste promotionen lagerkrönte på samma sätt wisade den afidne jubelmagistern den sista hedersbetygelsen. Jordfästningen, som förrättades af kyrkoherden Snellman, bevestigades af ett större antal af senatens ledamöter och tjänstemän, universitetslärare m.fl.” (*Hbl* 18.9.1869.) Kuvaukset ovat Nervanderin kynästä.

1575 ”Före akten afsjöngs af studenter en koral; efter den högtidliga jordfästningen uppstämde yttermera twenne sänger, med för tillfället skrifna ord [av Nervander], hvilka läsa längre fram i bladet.” (*Hbl* 18.9.1869.)

1576 Seitsemän lapsen edustus järjestettiin niin, että majuri Gustaf Leonardia edusti tohtori F. G. Sanmark, läsnä olivat filosofian tohtori Karl Johan itsensä ja veljensä insinööri Erik Ossianin puolesta, opiskelija Axel Gabriel itsensä ja vapaaherra Gustaf von Troilin puolesta (joka oli vaimonsa Fredrika Elisabethin holhooja), sekä tyttäret Emelie Sofie ja Augusta Helena Bergbom henkilökohtaisesti. (Ec:31:5207/Perukirjat/ROA/HKA.)

1577 Käteisvaroja oli 1600 mk, kultaesineiden (lähinnä sormus) arvo oli vain 30 mk ja hopeoiden (lusikoita ja ruokailuvälineit, painon mukaan yhteensä 298½ lod à 2m) molemmat yhteensä 694 mk. Muut metalliesineet 366 mk, lasi- ja posliiniosasto yhteensä 328 mk; vaatteet ja liinavaatteet 1385 mk. (Vainajan pitovaatteiden korkealta kuulostava arvo 600 perustunee virkapukujen ja frakkien määrään ja senaattorin tarvitsemien kankaiden laatuun.) Huonekalujen irtaimisto oli 2636 mk; Kirjaston arvo (särskilda vetenskapliga verk) 800 mk. Huomiota kiinnittävät senaattorin omat vaunut ja oma kuomureki (kursläde), käsikärryt. Eli ajopelit ja puiset tarvikkeet yhteensä 829 mk. (Ec:31:5207/Perukirjat/ROA/HKA.) Lisäksi omaisuuteen kuului 700 mk hintainen varma saatava ”säker fordran i Laura Mathilda Bergboms bo” eli perintöosa Raahessa asuneiden naimattomien sisarten omistamasta talosta, joka 26.7.1869 sattuneen kuoleman jälkeen myytiin sisarusten lukuun. (Tätä asiaa koskeva kauppakirja ja ositussopimus: C. G. Bergbomin arkisto/BB113/ms/KK.)

julistettava konkurssiin, perikunta ilmoitti kaksi viikkoa myöhemmin 26.11.1869 raastuvanoikeudelle, että ”upptagne skulder numera blifvit till fullo guldne [tunnustettu] och att vi icke hafva oss bekant någon vidare gäld”.¹⁵⁷⁸ Raastuvanoikeus kuulutti 2.12.1869 asianmukaisesti tuntemattomia velallisia ilmoittautumaan vuoden sisällä (19.12.1870), minkä jälkeen pesä voitaisiin jakaa. Suurin velkoja (5600 mk) oli kamarineuvos Petter Herman Rosenberg.¹⁵⁷⁹ Mies oli senaattorin ikätovereita Turun opiskeluvuosilta ja tuttava Vaasan ajoilta. Ainakin kerran aiemmin oli Bergbom aikunut kääntyä hänen puoleensa.¹⁵⁸⁰ Pankkiiri Rosenbergin tapaamista ja velkojen järjestelyä Emelie yritti seuraavilla Vaasan matkoillaan järjestää.¹⁵⁸¹

Toinen velkoja (1400 mk) asessori, kruununvouti Gustaf Adolf Hårdh oli vainajan serkku, sillä hänen äitinsä oli senaattorin äidin sisar.¹⁵⁸² Senaattorin arvoisella Bergbomilla ei ollut monta henkilöä, jonka puoleen arkaluontoisissa laina-asioissa saattoi kääntyä. Kolmas velkoja (1600 mk) Dårvårdsfonden eli Houruinhoitorahasto taas oli Lääkintöhallituksen alainen instanssi, joka jakoi lainoja. Kaikista juoksivat korot.

Miten Bergbomin orposisarukset elivät talven 1869–1870? Suuresta asunnosta luovuttiin vasta vuokrasopimuksen päättyessä kesällä 1870, mutta palvelusväkeä jouduttiin sanomaan irti. Senaattorin arvon mukaiset isot ajokalut ja kaikki muu mikä voitiin, tietysti realisoitiin. Muutettiin asumaan tiiviimmin ja sali jaettiin vihreällä verholla, jonka takana tytöt nukkuivat. Muut huoneet vuokrattiin opiskelijoille.¹⁵⁸³

Laskennallisesti pesän 9000 mk velka olisi jakautunut seitsemän lapsen kesken siten, että kunkin osuus veloista oli noin 1285 mk, mutta kun yksi veli oli

1578 Ilmoituksen allekirjoittajana olivat perikunnan jäsenet, ja liitteenä avoimet valtakirjat ”eno” Sanmarkilta, Axelilta, Emelieltä ja Augustalta 26.11.1869; sekä Ossianilta Karlille, koskemaan kaikkia perintöön liittyviä asioita. (Ef:88/1/1869/Vararikkoasiat/ROA/HKA). Ossian ei ollut päässyt tulemaan edes hautajaisiin.

1579 Aatelismiehen aviottomana poikana syntynyt Peter Herman Rosenberg (1798-1874) eli lapsuutensa köyhissä oloissa, mutta toimi kruununvoutina Korsholman eteläisessä kihlakunnassa 1818–58. Hän keräsi huomattavan omaisuuden ja oli kamarineuvos vuodesta 1858. Omaisuus siirtyi hänen omalle aviottomalle pojalleen Herman Antellille (1847–93), jonka lahjoituksen turvin voitiin hankkia suuret taidekokoelmat Suomen valtiolle. (IsoTietosanakirja 1936/XI/322. Sekä Talvio 2003:320.)

1580 Vuonna 1852 isä suunnitteli talon ostamista Kirkkonummelta. (P. H. Rosenbergin arkisto/KA.)

1581 EB→KB s.d. [kesä 1870]/45:1:9/KBA/KiA/SKS. Myös von Troilit Vaasassa ovat voineet antaa Rosenbergille aluksi joitain sitoumuksia muiden puolesta.

1582 Johan Erik Bergbomin äidin, Catharina Elisabeth s. Peldanin (1772–1829) sisar Hedvig Sofia Peldanin (1774–1843) toinen puoliso oli Michael Hårdh (1763–1843). Heidän poikansa oli Gustaf Adolf Michaelinp Hårdh (1804–1888). Yo Turussa (pohj.) 1820. Saloisten kihlak. kruununvouti 1834, kollegiasessorin arvo 1858. (*Sursillin suku*, no: 2170).

1583 E. Nervander → E. Aspelin 4.9.1869/100/EAHA/KiA/SKS.

pysyvästi poissa Suomesta, jakautui se käytännössä kuuden Suomessa asuvan lapsen kesken. Kullekin lankesi 1500 mk velkaosuus ja saman verran omaisuutta. Helmi Krohnin mukaan kouluttautuneet veljet luopuivat osuudestaan, joten Betty, Emelie ja Augusta saivat perintönään 3000 mk.¹⁵⁸⁴ Krohnin lähteenä on todennäköisesti suullinen tieto vanhalta Augustalta. Krohn ei kuitenkaan manitse miten velat jaettiin. Jaettiin ne kuuteen osaan (à 1500 mk) ja omaisuus kolmeen (à 3000 mk), eli ottivatko, Karl, Ossian ja Atte osan veloista kantaakseen? Emeliellä oli oikeus ”lesken eläkettä” vastaavaan tuloon isänsä jälkeen? Hän oli kieltäytynyt Snellmanin tarjoamasta ”korotetusta eläkkeestä”.¹⁵⁸⁵

Lasten mahdollisuudet ja tarpeet olivat erilaiset. Betty eli varakkaasti avioituneena Vaasassa, hän ei tarvinnut pesästä mitään, Ossian oli töissä jo rautatiehallinnossa Pietarissa, Axel lopetteli tuomarin opintojaan ja etsisi pian viran itselleen. Vaikeimmassa tilanteessa olivat kolme Emelie, Karl ja Augusta, joiden pitäisi voida jatkaa elämäänsä säätynsä arvon mukaan. Karlilla oli lisäksi omia opintovuosien velkoja vastuullaan.¹⁵⁸⁶ Oikeudenmukainen ratkaisu olisi siis ollut jättää pesä näille kolmelle, mutta siten, että paremmassa asemassa olevat sisarukset osallistuivat velkojen lyhentämiseen. Leonard-veli Turkmenistanista käsin tuskin lyhensi aiheuttamia velkoja sisaruksille.¹⁵⁸⁷

Sisarukset muuttivat Bulevardi 10:n sisäpihalle pienempään asuntoon viimeistään kesän 1870 lopulla. Bergbomin nuorten yhteinen koti ei ollut kadun puolen päävuokralaisena, vaan Emelie ja Karl asuivat sisäpihan rakennuksen toisessa kerroksessa parissa huoneessa ja kolmannessa olivat Augusta, Ossian ja Axel kirjoilla eri aikoja. Perheellä oli vielä yksi vanha palvelijatar.¹⁵⁸⁸

1584 Krohn H 1917:49–50.

1585 Krohn H 1917:49.

1586 Tarvas 1917:227.

1587 On vaikea ajatella, että sisarukset olisivat ilman katkeruutta hyväksyneet sen, että he maksavat veljensä isälle aiheuttamia velkoja, ellei tämä niitä myös itse lyhennä. Majurintasaisen upseerin palkasta olisi pitänyt voida lähettää edes joitain lyhennyksiä Suomeen ja tästedes Emilien ja Karlin talouteen. Leonardin kirjeitä ei ole säilynyt. Aspelin-Haapkylä (EAHI:123–124) kuvatessaan Leonard Bergbomin uraa unohtaa mainita tämän palveluksen Meriekipaashissa ja vaikenee syistä lähteä Venäjän palvelukseen. Byckling (2009:84) puhuu vain ”menestymisestä upseerinuralla.” Tutkija Kari Talvitie vahvistaa nopeahkon ylenemisen, vaikka sotilaskoulutus oli jäänyt lyheksi. (Sp-kirjeet tekijälle 14. ja 15.10.2011, tekijän hallussa.) Aspelinin tieto: ”Kotimaassa hän oli viimeisen kerran käynyt jotakuta vuotta ennen isän kuolemaa”, viitannee juuri keväääseen 1865, jolloin hän vaihtoi armeijakuntaa. Perheystävänä Aspelin-Haapkylä yhtäaika sanoo ja kätkee asian. Mikäli Leonard olisi vuosien 1865–76 välillä käynyt Helsingissä, olisi asiasta mainintoja kirjeissä. Hän lienee pysynyt poissa Suomesta juuri kunniasyistä.

1588 Vuodelle 1870–1871 painetussa osoitekalenterissa Emelie ja Augusta on merkitty vielä Unioninkadulle, joten ainakin kirjan painoon mennessä muuttoa ei ole vielä tapahtunut. Asumuksen yksityiskohdat mainitaan Betty Elfvingin kirjeessä EAH:lle (10.8.1910/95/EAHA/KiA/SKS).

Taloudellista asemaa on käsitelty kirjallisuudessa uhrautumisen retoriikalla. Aspelin-Haapkylä on viitannut asiaan yleisesti, mutta ei senaattorin kuoleman kohdalla. *Emilie Bergbom* -kirjassaan Helmi Krohn, itsekin eronnut nainen kiinnitti pitkin matkaa enemmän huomiota ”talousrahojen” niukkuuteen kuin omassa elämässään varakkaasti avioitunut Aspelin-Haapkylä.¹⁵⁸⁹ Emeliestä tuli olosuhteiden pakosta Suomen ensimmäisiä virkanaisia, joka vaikka saikin senaattorin jälkeen eläkettä, joutui menemään palkkatyöhön. J. V. Snellman järjesti hänelle kirjanpitäjän paikan Suomen Hypoteekkiyhdistykseen.¹⁵⁹⁰

Olosuhteiden äkillinen muutos välittyy ystävien kirjeissä. Syksyn 1869 Maalahdella oleskellut opiskelija Eliel Aspelin kyseli Nervanderilta Bergbomien kuulumisia sekä tietoja syksyllä perustetusta Suomalaisesta Seurasta. Viittaus onnettomuuteen voi tarkoittaa Nervanderia järkyttänyttä Voipaalan menetystä ja Bergbomeille isän kuolemaa.

Du gjorde mig smått nedslagen, så du skildrar Ert lif i Helsingfors. Jag är ju en af de ”invigde” som vet, huru det varit hafver. [=haverier ?] – Bergbomska familjens stora förlust har väl på sitt sätt gjort mycket till att ändra det förra. Jag låter emellertid lättan trösta mig här borta, då lifvet der ej mera är detsamma, i hvilket äfven jag med själ och hjerta ingick. – Hvad är det för slags finsk konstförening som bildat sig? Äro du och Bergboms med, och hvilka andra öfverhufvud?¹⁵⁹¹

Eliel Aspelin, tai hauskeammalla signeerauksella ”din tillgifne Apelsin” on ajatellut kenties vielä kosivansa Augusta Bergbomia, jonka seurassa hän talon vakituiseina vieraana oli viihtynyt.¹⁵⁹² Hän kertoi kahdesta näkemästään unesta kirjeessä Kar-

1589 Krohn H 1917:49–50 kirjoittaa: ”Emilien isänperintö teki vain 3000 markkaa veljien luovuttua osuudestaan, ja sen lisäksi tuli eläke. Tosin perhe oli supistunut niin pieneksi, että Augusta sisar oli ainoa, joka vielä jonkun vuoden oli Emiliestä riippuvainen, mutta käytettävissä olevilla varoilla ei vaatimattomastikaan eläen olisi voitu pitkälle päästä.”

1590 ”Tänä tukalana aikana J. V. Snellman, joka ei ollut unohtanut entistä työtoveriaan [J. E. Bergbomia], tuli Emilien avuksi. Hän tarjoutui hankkimaan hänelle korotettua eläkettä, mutta sellaisesta erikoisarmosta Emelie kieltäytyi. Sen sijaan hän pyysi Snellmania toimittamaan hänelle työtä. Snellman, joka vasta oli valittu Suomen Hypoteekkiyhdistyksen johtokunnan puheenjohtajaksi, ottikin hänet kirjanpitäjäksi laitokseen. Tässä toimessa, jossa Emelie Bergbomilla aluksi oli 100 mk, sittemmin 135 mk palkkaa kuussa, [= 1620 mk/vuosi] hän pysyi yli 30 vuotta [eli 35–65 ikävuotensa] Hän oli ensimmäisiä naisia, jotka siten joutuivat julkisen laitoksen palvelukseen.” (Krohn H 1917:49–50.) Virkailijoiden työaika tuolloin alkoi 10 epp ja päättyi klo 2 jpp, joten muun ajan saattoi sitten omistaa teatterille, taideseuralle ym.

1591 E. Aspelin → E. Nervander 9.11.1869/Ht6/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1592 Tämän voi päätellä Augusta Bergbomin syksyllä 1869 Eliel Aspelinille lähettämästään valokuvasta. Keväällä 1869 Aspelin oli usein istunut Bergbomeilla iltaa, toisinaan Emilien ja Augustan seurassa. Toimi-

lille, johon hänenkin välinsä nähtävästi olivat lämpimät.¹⁵⁹³ Ensimmäinen uni oli lyhyt kohtaaminen, jossa Karlin hahmo tarttui häntä hellästi kädestä.¹⁵⁹⁴ Toinen uni oli jälkikatsannossa enteellisempi: siinä keskellä joulutunnelmaa ja sisältä kuuluvaa joululaulua, hän näki Karlin sisäistyneen raskaat ja surulliset silmät. Pihalla oleviin olkiin tarttui kipinä hänen papirossistaan ja se sytytti tulipalon.¹⁵⁹⁵ Karlin ahdistuneisuuden aiheita Elielillä oli tiedossa riittämiin, mutta se voimakain, jonka Aspelinin unikin artikuloi, oli varmasti kokemus lapsuuden kotien lopullisesta häviämisestä. Kaksi viikkoa myöhemmin nimittäin hänen oma isänsä, rovasti Aspelin kuoli (17.12.1869) ja Maalahdella vietettiin suuret hautajaiset.

Dramaturgi Karl Bergbomin asema Nya Teaternissa ei ollut yksinkertainen. Johtaja-ohjaaja Gustaf Gustafsson ja hänen vaimonsa olivat näyttelijöitä, jotka tunnettiin Helsingissä vuosien takaa. Gustafsson toimi teatterissa luotettavana ohjaajana peräti neljä näytäntökautta (1869–1873). Kun Gustafsson otti vastatakseen teatterin päivittäisestä toiminnasta, hänellä oli paineita jatkaa Wilhelm Åhmanin hienoa ohjelmistotraditiota, mutta taloudelliset tappiot alkoivat vaativia ohjelmiston keventämistä.

Toimitusjohtaja K. A. Weckström ja Gustaf Gustafsson eivät itse olisi kaivanneet kirjallista henkilöä sekaantumaan ohjelmistoasioihin, mutta joutuivat ilmeisesti alistumaan kirjallisen neuvontajan olemassaloon vain Takausyhdistyksen kulttuuripersoonien tahdosta. Kirjallisen neuvontantajan piti vastata ”taiteen mukanaolosta” ohjelmistossa; muodollisesti hän oli jopa johtaja-ohjaajan yläpuolella, mutta ei käytännössä.¹⁵⁹⁶ Gustafssonin kannalta ajatus nuoresta Bergbomista yhtenä hänen esimiehistään ei silti ehkä ollut aivan mahdoton, kun johtokunta kuitenkin oli säätyläiskatsojien edustaja ja aina teatterintekijöiden yläpuolella.

Gustafssonin ja uuden johtokunnan päätehtävä oli teatterin taloudellisesta menestymisestä huolehtiminen. Hän tunsu ohjelmiston pitkän näyttelijäkokeuksensa takia, mutta kielitaitoinen nuori tohtori saattaisi olla käyttökelpoinen ja diplomaattisesti hyvä vaihtoehto Takausyhdistyksen sekä ”taiteen ja yleisön” suhteen kannalta: tärkeää oli hankkia myös Suomessa kirjoitettuja näytelmiä

tettuaan pohjalaisen osakunnan *Joukahainen* -julkaisun, hän vei siitä ensimmäisen kappaleen Augustalle. Ennen lähtöään Maalahdelle kesänviettoon, Aspelin vieraili viimeiseksi Bergbomeilla. Tieto Augustan kihlauksesta Oskar af Heurlinin kanssa yllätti hänet.

1593 Eliel Aspelin → KB 2.12.1869/50:11:1/KBA/KiA/SKS.

1594 Eliel Aspelin → KB 2.12.1869/50:11:1/KBA/KiA/SKS.

1595 Eliel Aspelin → KB 2.12.1869/50:11:1/KBA/KiA/SKS.

1596 Kokenut johtaja Wilhelm Åhman tunsu itsensä yli kävellyksi jo syksyllä 1867, kun Fredrik Berndtson nimitettiin tehtävään. (NK-muistio 21.9.1867/SvTA/HLA/SLS.)

teatterille. Valistuneen yleisön puolelta nimittäin esitettiin toistuvasti toivo-
mus arvokkaasta ohjelmistosta. Idealistisen dramaturgi Bergbomin intressi
ei kuitenkaan ole voinut olla vain ohjelmiston keventäminen. Lisäksi Bergbom
meni teatteriin myös omia agendoja taskussaan, kuten suunnitelma teatteri-
koulun kielellisestä vyörytyksestä osoitti. Niihin hänellä ei ollut mandaattia
Takausyhdistyksen valitsijamiehiltä.

Syyskuussa Nya Teatern näytteli Helsingissä noin kolme viikkoa. Ohjelmistossa oli pieniä musiikkinäytelmiä, kuten ruotsalainen *Lucidor*. Komedioista Marivaux'n *Kärlekens försyn* voitiin esittää 3 kertaa. Molièren *Sganarelle*, nimellä *Onödig svartsjuka*, esitettiin kaksi kertaa W. Åhmanin näyt-
telijävierailuna.¹⁵⁹⁷ *Sganarelle*ns ensimmäinen esitys osui senaattori Bergbomin
hautajaispäivälle, mutta toiseen esitykseen ovat voineet päästä katsomaan niin
Nervander, Bergbom kuin Gröneqvist. Neljä vuotta myöhemmin Suomalaisen
Teatterin ensimmäinen Molière-esitys tuli olemaan *Lääkäri vastoin tahtoaan*,
jolloin Oskari Wilho esitti samassa teoksessa *Sganarelle*ns hahmoa ja aloitti suo-
menkielisen Molière-perinteen. Teatterin omat iltakulut oli saatu laskemaan 315
mk:aan.¹⁵⁹⁸ Mutta yleisöä oli käynyt melko vähän, joten teatterin kassa oli tyhjä
vielä elokuun lopussa, kun piti alkaa maksaa palkkoja.

Bergbomia koskevat merkinnät toimitusjohtaja Weckströmin teatteripäivä-
kirjassa syksyiltä 1869 ovat vain johtokunnan kokouksista, joissa lähinnä päätettiin
ottaa vekseleitä palkkoja varten ja harkittiin pitempiaikaista krediitiviä [tililuot-
toa], jossa johtajiston ja takaajien pantiksi annettiin teatterin puvusto.¹⁵⁹⁹ Muuten
täsmällisten palkkatietojen luetteloissa kirjallisen neuvonantajan (dramaturgin)
palkkaa ei mainita.¹⁶⁰⁰ Näytäntökausi lykkääntyi alkavaksi 8.9.1869 sillä sirkuksen-
johtaja Hinné oli sijoittanut teatterin lähelle sirkuksen, joka veti yleisöä. Tilastot

1597 *Hufvudstadsbladet* 22.9.1869.

1598 KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1599 ”Den 31. Aug kl. XI f.m. Kassan tom – aflöning i dag e.m. – Beslöts acd. vaxel i föreningsbanken gs. NZ – CB – KAW å 5500 mark på 3 veckor. [–] Som kassan klen sä för betaln af vaxel m.m. beslöts acd kreditiv i Fören banken 12,000 Af KAW och CB samt NZ _ och Paul Sinebr. i borgen. Låntag. och borgerm. få såsom säkerhet garderoben.” (KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.)

1600 Palkkaluettelossa vuodelle 1869–70 ilmoitetaan avioparien palkat yhdessä, näin miehet saattoivat säilyttää kasvonsa. Käy ilmi, että johtajapariskunta hra ja rva Gustafsson saivat yhteensä 7000 mk, paris-
kunta Raa 8000 mk vuodessa. Seuraavat pariskuntien palkat ovat jo siitä alempia, pariskunta A. Åhman
yht 5400mk ja pariskunta Fehrnrström 4500 mk. Oppilaskiinnityksellä olivat Salin 900 mk ja Fristedt 900
mk. Lauluopettaja Gaede ja oppilaat Fröken Liebert saivat 600 mk, Neidit Hjerppe ja Liljeros molemmat
400 mk. Lisäksi oli lyijykynällä lisätty merkintä rva Agardhista 800 mk. Ilman summia on merkitty pal-
kansaajien luetteloon kuitenkin myös verkställande direktören Wahlström, kassören v Fieandt, Ordonans
Grönroos. Scenisk litteratör puuttuu näistä palkkamerkinnoista. (KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.)

osoittavat, että lippujen myynnissä tapahtui katastrofaalinen 10–20% pudotus. Uusi johto ei kyennytkään toteuttamaan sille asetettua tehtävää.¹⁶⁰¹

Näytelmiä suomennettiin ja julkaistiin myös kasvanutta seuranäytäntöharastusta varten.¹⁶⁰² Loppukesällä ja syksyllä 1869, kirjoitettuaan *Paola Moronin* ja luettuaan *Seitsemän veljestä* Bergbom kirjoitti näytelmäsuomennosten arvioiteja *Kuukauslehteen*. Kritiikit osoittavat, että Bergbom selvästi orientoitui kesällä 1869 haaveeseen suomenkielisen osaston synnyttämisestä Nya Teaterniin. Sitä varten oli löydettävä sille sopivaa ohjelmistoa. Huomioon ottaen Bergbomin asema Nya Teaternin johtokunnassa lehtikritiikin alkulause syyskuussa ei ollut erityisen diplomaattinen:

Helsingin nykyisen ruotsalaisen teatterin merkitys ei ole kansalliselta kannalta aivan suureksi arvosteltava – sen myöntää jokainen – siihen katsoen, että sekä näyttelijät ovat ulkomaalaisia ja johtava henki kansalle vieras.¹⁶⁰³

Lause osoittaa lojaliteetin puutetta omaa työnantajaa kohtaan. Bergbom jatkoi, että kun kerran innostus teatteritaiteeseen kansassamme levisi, eivätkä suomalaiset ehtineet kirjoittaa, olivat käännökset vielä tarpeen, joutuvathan sivistyskansatkin lainaamaan naapureiltaan.¹⁶⁰⁴ Syyskuussa arvosteltavina olivat myös Viipurissa kustannetut näytelmät, jotka olivat ilmestyneet keväällä niteenä *Näytelmiä II* (1869). Siinä olivat Kiven *Lea* ja Taavetti Heimon suomennos L. Holbergin *Arabiske pulverista "Arabian-Pulveria."* Heimon suomennos on ”niin kuin melkein aina” hyvin tehty. Itse näytelmässä ”viekas sukkeluus peittää ahnasta typeyyttä” kuten usein komedioissa.

Lean painetun näytelmätekstin arvostelussa Bergbom jatkoi Aleksis Kiven tuotannon esittelyä ja kommentointia. Hän kirjoitti näytelmästä yhtä haltioituneesti kuin roolihenkilöt Jeesusesta. Ymmärrämme, miksi Bergbom ihan-

1601 Emilie Degerholm on koonnut tiedot teatterin vuotuisista tuloista Suomen markoissa. Esitysten määrä pysyi kohtalaisen vakiona, kun näyteltiin syyskuusta toukokuulle (40 vkoa) kolmena iltana viikossa (121–128). Kiseleffin paluu johtoon vuoden poissaolon jälkeen oli osoitus siitä, että taloustilanne vaati pätevää johtoa. Tilanne korjautui entiselleen muutamassa vuodessa. (E. Degerholmin kokoelma/SvTA/HLA/SLS)

1602 Tammikuun *Kuukauslehden* numerossa Bergbom oli käsitellyt Länsisuomalaisten toimittaman *Theaterikirjaston* kolmea nidettä, joista yhdessä oli Goethen *Sisarukset* (suom. F. W. R-n. [= Rothsten]) toisessa Don Manuel Juan Dianan komedia *Kuinka anopeista päästään* (suom. A. N.) ja kolmannessa Gustav zu Pulitzin *Sydän unhotettu*. (suom. A.A. [=Anton Almborg]). (KBK2:317–319 ja *Kkl* 1869:9:215–217)

1603 KBK2:318 ja *Kkl* 1869:9:215.

1604 KBK2:318 ja *Kkl* 1869:9:215.

teellisen mielenlaatunsa pohjalta oli heti ihastunut näytelmään talvella 1869. Bergbomin itsensä harrastama ”itämainen hehku” ja mitä jaloin ja kaunein aatteellisuus yhtyivät tässä täyteen hyveellisyyteen. Arvostelu esitteli Palestiinan uskonnolliset suuntaukset ja ihasteli tapaa, jolla Kivi oli nämä suuntaukset näytelmän perusasetelmaan kutonut: isä – tytär – vilpitön kosija – petollinen kosija. Kääntymykset esitettiin johdonmukaisesti noudattaen kunkin ”sisäistä ja siveellistä kehkeämistä.”

Bergbom tunnisti ne vaikeudet, joita esittäjillä oli, kun ihmeteko oli jo tapahtunut näyttämön takana ja siitä vain kerrottiin. Hän viittasi toukokuun esityksen herättämään innostukseen, joka ”antaa meidän toivoa, ettei se aika ole aivan kaukana, jolloin A. Kiven merkilliset [=merkittävät] teokset puhuvat suomalaisessa teatterissa suomalaisille sydämmille.”¹⁶⁰⁵ Bergbom selvästikin suunnitteli syksyllä 1869 saavansa Nyanissa aikaan ”kielivallankaappauksen”.

Lokakuun *Kuukauslehteen* Bergbom urakoi vielä lisää arvosteluja: novellit Björnstjerne Björnsonilta ja George Elliottilta kertoivat, että SKS oli valinnut laatutuotteita. Björnsonin *Kalatyttö (Fiskerjaente)* kertoo köyhistä oloista näyttelijäntaiteen piiriin pyrkivästä tytöstä, jolla on ”monta vastausta ja erehdystä voitettavana”. Nähtyään näyttelijöitä hän käy rovestin kanssa väittelyä tuon taiteen epäsideellisyydestä. Rovasti puolestaan on kiivaillut heränneiden abstraktia siveysihannetta vastaan. Kirjailijan mielestä ”ylenpalttinen siveellisyys tekee elämän pääsemättömäksi kuormaksi, tuo ylenpalttinen kaunotaiteisuus tekee elämän huolimattomaksi [=huolettomaksi] leikiksi.”¹⁶⁰⁶

Bergbom esitteli lisää pikkunäytelmiä: Roderich Benedixin *Kassan avain, Ilveilys yhdessä näytöksessä* (suom T. Heimo) ja *Laukkuryssä, Laulunsekainen ilveilys yhdessä näytöksessä*. Sen taas oli tanskalaisen teoksen mietteen [=idean] mukaan kirjoittanut A. Rahkonen. Nämä olivat ”runollisia päivänkorentoja, jotka jonkun illan liehuvat teatterivalaistuksessa”, mutta ovat sopivia suomalaiselle maaseudulle, jottei siellä tarvitse näytellä ”ruotsalaisia renttukomedioita”.¹⁶⁰⁷ *Laukkuryssä* perustui L. Heibergin *Kong Salomo og Jörgen Hattemager*. Rahkonen oli siirtänyt tapahtumat Käkisalmeen: köyhää juutalaista, tässä laukkuryssä, luullaan rikkaaksi. Köyhä ylioppilas kosii hatuntekijän tytärtä, mutta Bergbomin

1605 KBK2:319–321 ja *Kkl* 1869:9:215–317.

1606 KBK2:324 ja *Kkl* 1869:10:248.

1607 Termin ’renttukomedia’ alkuperäinen ruotsinkielinen versio on arvoitus. Bergbom tarkoittanee ’huonolaatuista, löysää ja huolimatonta’. Lönnrotin sanakirjan mukaan nimittäin substantiivina on *slarfer, stackare, rant, slusk*; mutta adjektiivina *renttuinen (renttu)* on *dålig, slarfvig*. Ehkä ”slarferkomedier” on sana, jota KB ajatteli. Mitä se tarkkaanottaen tarkoitti, on suurempi kysymys.

mielestä turhana tämän sivujuonen olisi voinut lyhentää. ”Käkisalmen porvarien osat sopivat oivallisesti hyvälle koomillisille näyttelijöille.” Tätä oli Gröneqvistin johdolla harjoiteltu keväällä 1869, mutta jätetty kesken.

Suomenkielisestä näytelmästään *Saul* Antti Törneros-Tuokko ansaitsi laajemman kritiikin, ja sen kirjoitti marraskuun *Kuukauslehteen* itse Cygnaeus, toisaalle Oskari Toppelius. Näin Bergbom väisti arvioimasta kollegan tekemää näytelmää aiheesta, josta itsekin oli suunnitellut kirjoittaa. Hän ei koskaan ottanut Tuokon *Saulia* näyttämölle teatterissaan.

Lokakuussa 27.10.1869 tuli valmiiksi SKS:n runoustoimikunnan puoltava lausunto Kiven *Seitsemästä veljeksestä*. Bergbomin lisäksi sitä ovat olleet laatimassa Cygnaeus, Krohn ja Tuokko. Kansanluonteita, huumoria ja luontokuvausta sekä nerokkaita henkilöitä koskevien kiitosten jälkeen tulivat moitteet ”pituudesta ja ikävyydestä”, lisäksi teksti oli ”oikeenkirjoituksen puolesta huolimattontta”. Teos tuli kuitenkin painaa.¹⁶⁰⁸ Oli luottamuksen osoitus Bergbomille, että Aleksis Kivi purki kuuluisan harmistuksensa suomen kielen vaalijoiden stobakillisuudesta eli pölkkypäisyydestä ja jäykkäniskaisuudesta juuri hänelle.¹⁶⁰⁹ Aleksis tunnisti Karlissa sittenkin ”taiteilijaveljen” eikä ”samanlaista irvistelijää kuin ne muut”.¹⁶¹⁰

Nya Teatern lähti vierailemaan Viipuriin. Siellä teatterin piti esittää laaja ohjelmistonsa, luettelossa oli paljon teoksia, joukossa Bergbomin *Pombal och jesuiterna*, mikä ei kuitenkaan toteutunut. Seurue matkusti sunnuntaina 26.9.1869,¹⁶¹¹ puvusto vakuutettiin merimatkan takia. Ohjelmistoa oli paljon, sillä näyttelijäkunta oli pääosin ennallaan – ja yleisöä oli Viipurissa ilmeisesti riittävästi ja hyvin.¹⁶¹² Nya Teatern oli vierailun ajaksi vuokrattu saksalaiselle musiikkiteatteri-seurueelle. Venäläisten näytännöt Arkadiassa taas kestivät tänä vuonna syyskuun lopusta maaliskuun alkuun, mutta joutuivat myymään lippuja halvennetuilla hinnoilla.¹⁶¹³

1608 Esim. Tarkiainen 1916:435. sit. ja Lehtonen 1931:235–236.

1609 ”Mutta yksi asia on tunnettu asia, se että suomenkiihkosuudessa ja melkein kaikissa sen esimiehisissä vallitsee suuri stobakillisuus, enimmäkseen näistä miehistä ovat olleet juuri sellaisia, jotka ovat kaiken nerollisuuden vastakohta, suuria tolvanoja, muutamat perin hullujakin. Senvuoksi on myös nyt se kieli jota se harjoittelee semmoista sijanruokaa kuin se on, ilman yhtään henkeä ja tulta, maistuu paljaalle puulle. Onko ihme ettei maamme sivistynyt kansa paremmin taivu sen viljelykseen, joka tuntuu niinkuin puurekkelis lastuja ja kiviä.” (A. Kivi → KB joulukuu 1869 tai tammikuu 1870/Kirje 60/AK Kirjeet 2012.)

1610 Tämä muotoilu on kirjeessä A. Kivi → KB toukok. 20–30 p. välillä 1869/Kirje 53/AK Kirjeet 2012.

1611 Ks. Hirn S 1970:200–201.

1612 Hirn S 1970:200–201.

1613 Byckling 2009:366–367.

Syksyltä 1869 on säilynyt Charlotte Raan kaksi kirjettä Berbomille Viipurista. Tämä valittaa niissä rahanmenoa, kun teatteri ei maksanutkaan majoituksia, vaan ne jäivät näyttelijöiden itsensä maksettaviksi. Kuuluisuuksien piti asua riittävän näyttävästi, mikä tuli kalliiksi. Seuraavassa ovat rivit, joilla Charlotte, 10 vuotta ammatissa ollut näyttelijätär ehdoitta kannustaa Karlia työssään ja ja jatkamaan teatterissa.

Dock nog nu om vedervärdigheter; det tyckes som jag till Dig, dyraste! aldrig skulle kunna skrifva annat än klagovisor; du kan bli trött derpå, och jag vill ej utråka dig; du har minsann, ej nu så synnerligen glad, du sjelf! [Viittaa isän kuolemaan.] – Kanske blir det bättre sedan vi börjat spela; wi börja i morgon med ”Gringoire” o ”Målaren o Modellerna”; jag får börja med en präktig rôle, som du ser. – Jag tror att Weckström ämnar resa i morgon redan. Ack! om Du varit med, Kaarlo! det hade dock varit något annat! Öfvergif ej theatern, Kaarlo! Jag hyser det fasta hoppet, den säkra tron, att är du blott stark och ihärdig, så med dig och genom dig kan ännu i Finland blomstra en framtid för konsten.¹⁶¹⁴

Näyttelijätär Raa näki, että Bergbomissa oli aineksia teatteriammattiin: ”Älä hylkää teatteria, Kaarlo!”. Hämmäntävä on näin suoraan ja varhain sanottu rohkeus ennuste Bergbomista suhteessa Suomen teatteritaiteeseen. Nyanin seurueen johdossa Karl innostumisellaan ja kekseliäisyydellään voisi luoda enemmän henkeä toimintaan kuin kamreerimaisen kuivakas toimitusjohtaja Weckström tai arkipäiväinen regissööri Gustafsson. Kirjoittajan huudahduksen voi tulkita myös niin, että jo syyskuussa Karl olisi uhannut ainakin yksityisesti, että jättää koko teatteritouhun.

Charlotte Raalta on säilynyt Viipurista Kaarlolle toinenkin kirje, lokakuussa 1869 kirjoitettu,¹⁶¹⁵ joka voidaan lukea henkilökohtaiseksi hätähuudoksi keskeltä aviokriisiä. Siinä hän suorimmin tunnustaa rakkauttaan ja kiintymystään, se on kiihkeä ja ristiriitainen kutsu Kaarlolle tulla ikään kuin pelastamaan häntä: ”tule ja ota minut”. Charlotte puolustautui siinä myös mahdollisia Kaarlon esittämiä moitteita vastaan. Kaarlo oli nimittäin sanonut, ”du får ej vara qvinna, du måste vara konstnär.” Siihen Charlotte protestoi:

1614 H. Ch. Raa → KB 28.09.1869/50:31:3/KBA/KiA/SKS.

1615 H. Ch. Raa → KB s.d. 10.1869/50:31:4/KBA/KiA/SKS.

men säg, tror du väl att jag kan vara konstnär, om jag upphör att vara qvinna, att vara menniska, om jag dödar alla känslor inom mig, om jag upphör att känna, att lida, gränslöst lida, om jag blir kall för allt. Jag kan det ej, Kaarlo! jag kan det ej! det bränner, sjuder inom mig; hela min varelse ropar: Ve, ve! Kaarlo! af barmhertighet! rädda mig från att hata eller blifva vansinnig. Svag, ja! men vet du väl hvad det är att släpa på jernkedjor och gå lätt framåt för att inbilla verlden att det är rosenbojor, då man vore färdig att krypa utefter marken af maktlöshet o förtviflan. – Gud! hvad skall de väl blifva af mig. Att lefva detta lif, att lefva detta lif! Kaarlo! vredgas ej på mig; men jag måste gråta, jag är ju så namnlöst olycklig. O! jag är ju blott menniska; jag blöder för hvarje stygn jag erhåller. Hvad gäfve jag ej för att vara kall, kall som is, hård som sten. – Hade jag medel, reste jag långt, långt bort, slet allt, och lät verlden kasta skulden på mig.”¹⁶¹⁶

Charlotte ilmaisi ristiriitaista tunnettaan kuvalla rautaketjujen raahaamises-ta, joiden kanssa piti maailman edessä kuitenkin askeltaa kevyesti kuin ruusu-siteissä. Hän kirjoitti halustaan matkustaa ja lähteä pois.¹⁶¹⁷ Homoerottisten tuntemustensa kanssa Karl on voinut elää helpoimmin välttämällä naisseuraa, mutta Charlotten kirjeen myötä hän ei voinut väistää asiaa. Karl tai Kaarlo, kuten Charlotte häntä toistuvasti kutsui, olisi tahtonut palvoa Charlottea ”vain taiteilijana, ei naisena.” Hän on varmasti ollut tässä vilpitiön. Charlotte vastasi hyvin suoraan, että ”hän ei voi olla vain taiteilija, vaan hän on myös nainen.” Eikö Charlotte sitten ole vaistonnut, aavistanut tai huomannut Karlin epäeroottista suhdetta naiseen? Vai ajatteliko Charlotte oman elämäkokemuksensa perusteella, että nuoruusvaiheen homoseksuaaliset suhteet miehillä eivät myöhemmin olleet este avioliiton solmimiselle tai eroottisen kiinnostuksen kohdistumiselle myös naiseen.¹⁶¹⁸

Jos Karl lukeneisuudellaan ja sivistyksellään nousisi joskus Nya Teaternin johtoon Helsingissä, ei suomen kielen opetteleminen olisi Charlottelle kynnyskysymys. Asetelma ei tuntunut huonolta vaihtoehdolta toimeentulonkaan kannal-

1616 H. Ch. Raa → KB s.d. 10.1869/50:31:4/KBA/KiA/SKS.

1617 Helmi Krohn julkaisee koko kirjeen suomennettuna tulkiten myös Charlotten parissa vuodessa kasvaneen tyytymättömäksi avioliittoonsa. (Krohn H 1922:133–134.)

1618 Hän oli nähnyt Karlin intensiivisen tavan olla miesystäviensä, kuten Nervanderin tai Forsmanin kanssa, sekä miten tämä oli ihastunut teatteriseurueen nuoreen Walter Ahlströmiin tai jopa komeaan Frithiofiin.

ta.¹⁶¹⁹ Säätyeron ylittäminen saattaisi hänen tasoiselleen ja säädyllisyydestään huolehtineelle näyttelijälle olla mahdollinen. Teatteriin antautuva säätyläisnuorukainen taas saattaisi jopa avioitua hyveellisen näyttelijättären kanssa säätyrajan yli, etenkin kun Karl Bergbom oli vailla varallisuutta. Hän kykenisi jatkamaan virkamiessäädyn mukaista elämää, mikäli saisi intendentin viran tai vastaavan valtion tukemasta teatterista. Sellaisesta virallisesta asemasta oli hieman vihjailtu, joten haave pysyi varmasti Karlin ja hänen lähipiirinsä mielessä.¹⁶²⁰

Viipurin kirjeet 1869 olivat selviä vihjeitä, että Charlotte olisi valmis jättämään juopottelevan ja väkivaltaisen Frithiofin heti, jos Karl tekisi miehenä aloitteen. Karlin sivistyneessä seurassa hän oli viettänyt parasta aikaansa jo useana vuonna. Charlotte tuskin tiesi vielä sitä, että senaattori Bergbomin pesä oli varaton.¹⁶²¹ Ammatillisesti Karl halusi ja tarvitsi Charlottea, mutta suhteen naiseen tai naisiin, hän halusi pitää ystävyiden tasolla.¹⁶²² Vuosien 1869–1872 aikana tilanne Charlotten ja Karlin välillä oli tavallaan ratkaisematon ja ehkä hankala, kunnes Charlotte heti Frithiofin kuoleman jälkeen kesällä 1872 muutti Ruotsiin. Hänen nopea avioitumisensa toimittaja Kristian Winterhjelmin kanssa yllätti kaikki. Helmi Krohn tiivistää:

Yhtenä todistuksena siitä, missä määrin rva Raa kärsi avioliitossaan ja kuinka syvälle hän vajosi epätoivoiseen tuskaansa, on se tosiseikka, että hän, saadakseen edes hetkellistä lievitystä, alkoi turvautua morfiiniin. Ilman morfinia hän ei näinä onnettomina vuosina olisi jaksanut näyttellä, ilman sitä hän ei olisi voinut, niin kuin hän Bergbomille kirjoittaa ”laahata perässään rautaketjua ja kuitenkin astua kevein askelin voidakseen luulotella maailmalle kantavansa ruusukahleita”. Ja tässä epätoivoisessa taistelussa hänen hermonsä menivät siinä määrin pilalle, että kesti vuosikautia ennen kuin hän saattoi luopua tuosta myrkyllisestä huumaus-

1619 Charlotte ja Karl voisivat pariskuntana olla Helsingissä yhtä tärkeitä, kuin olivat Kööpenhaminassa teatterin kuuluisa johtajapari Ludvig ja Louise Heiberg: herra oppinut kirjallinen teatterinjohtaja, rouva rakastettu klassinen näyttelijätär. Vastaavia esimerkkejä olisi muitakin.

1620 EAH1:145 kirjoittaa tarkoituksellisen vihjaavasti: ”– Bergbom yksityisesti oli ryhtynyt keskusteluihin eri henkilöitten kanssa, jotka, vallassäätyymme kuuluvina, liittyen noihin kotimaisiin osastoihin, olisivat avanneet niiden kehitykselle aavistamattomia mahdollisuuksia.”

1621 Asiaan liittyi Emelien taannoinen yritys naittaa hänet varakkaalle neidolle. – Olihan Nervanderkin muistiinpanoissaan fantisoanut, sillä, miten avioliitto varakkaan tytön kanssa auttaisi hoitamaan ”kierävän teatteriseurueen velat”. Wilhelm Bolin avioitui senaattori Johan Snelmanin tyttären kanssa 1867, mutta lapsetonta liittoa on kuvattu onnettomaksi. (Manninen – Gimple 1991:20.)

1622 Jo edellisenä kesänä 1868 Karl oli järjestänyt kesänviettonsa mahdollisimman kauas Charlottesta.

keinosta. Mutta se onnistui häneltä sittenkin, ei hitaasti vähentämällä annoksia, niin kuin olisi voinut luulla, vaan lujasti päättämällä luopua siitä kerrassaan. Ja terästääkseen tahtoaan hän ei, niin kuin olisi voinut luulla, piilottanut näkyvistään myrkkypulloa, vaan päinvastoin piti sitä pöydällään alituisena varoituksena.¹⁶²³

Morfiini oli levinnyt Euroopassa kipulääkityksenä ja osa Charlotten myöhemmäs-tä morfiininkäytöstä liittyi fyysisiin kipuihin.¹⁶²⁴ Toisen Viipurin kirjeensä lopussa Charlotte pelkäsi tulevansa mielisairaaksi, ”blifva vansinnig!”. Niin näyttelijän huudahdus kuin se onkin, se on syytä ottaa vakavasti. Hän oli tehnyt tiiviiseen tahtiin vaativia töitä, heittäytynyt vieraskielisen esityksen riskiin. Fennomaanit olivat juhlineet häntä, mutta samalla Frithiof oli kohdellut häntä huonosti, mustasukkaisena tämän saamasta huomiosta. Krohn olettaa, että Frithiof olisi saanut Viipurissa delirium-kohtauksen, ”joiden uhri hän ajoittain oli,” mutta ei uskalla ajatella, että Frithiof olisi ollut väkivaltainen, vaikka kirje on melko selvä: ”bespottar, hånar, sargar, trampar, trampar på ditt hjertas innersta fibrer.”¹⁶²⁵

Toukokuun 1869 onnistuneet näytännöt kirvoittivat organisoimaan fennomaanien taideharrastusta. Bergbom oli valintojen edessä: hän oli Uuden Teatterin palveluksessa, mutta ympärillä oli kasvava joukko, joka toivoi häntä johtamaan näyttämöharrastustaan. Hän ryhtyikin aktiiviseksi perustajaksi lokakuussa aloitettavaan Suomalaiseen Seuraan. Työnantajansa Nya Teaternin ja toimitusjohtaja Weckströmin kannalta Karl toimi tietyllä tavalla epälojaalisti alkaessaan rakentaa ”rinnakkaista taideorganisaatiota”.

Suomalainen Seura -nimisen kansalais- ja kulttuuriyhdistyksen perustaminen tapahtui lokakuun puolivälissä 1869. Sillä oli juuret 5–7 vuoden takana, kun F. W. Rothsten oli 1862 perustanut ”Suomen Ystävien Liiton” eli ”Suomenkielinen yhteys -nimisen” yhdistyksen. Sen ohjelmana oli suomen kielen käyttö ”sekä keskenämme

1623 Krohn 1922:134–135. Myöhempi kirjeenvaihto kertoo toistuvista lääkärien määräyksistä ja morfiinin käytöstä paikallisten särkyjen torjuntaan. Avioliitto Kristian Winterhjelmin kanssa (vsta 1873) ja samaan aikaan sattunut Wilhelm Åhmanin kuolema merkitsivät hänelle pitkiä työttömyysjaksoja ja taloudellista ahdinkoa.

1624 H. Ch. (Raa-)Winterhjelmin ja Maria Grapen kirjeenvaihdossa 1870-luvun kuluessa in passim.

1625 ”Säkert borde jag ej nu skrifva, ty det blir ett förtviflans skri; jag kan ock knappt hålla pennan, så darrar handen. Men jag qväfs om jag måste stänga allt inom mig, och, O! till hvem skall jag då vända mig, om jag ej får vända mig till dig. Jag vet att Du bannas på mig, vredgas kanske i ditt hjerta, ty du älskar ej svaghet; men kan det kallas svaghet, Kaarlo! om man ger till fasans skri, då den hand som borde stödja, söndersliter en, då den som borde känna dig, stå dig närmast, bespottar, hånar, sargar, trampar, trampar på ditt hjertas innersta fibrer.” (H. Ch. Raa → KB s.d. 10.1869/50:31:4/KBA/KiA/SKS.)

että kaikissa muissa sopivissa tiloissa.” Jäseneksi pääsi ”sekä mies että nainen, lienee mitä säätyä tahansa, asuu kussa hyvänsä,” joten jäsenmäärä nousi jopa 400:aan koko maassa, mukana oli noin 60 naista. Ajateltiin, että ainoa tapa edistää kieltä oli käyttää sitä.¹⁶²⁶ Tämän yhdistyksen piirissä Oskar Gröneqvist oli aloittanut seuranäytäntöharrastukset 1864–1865. Emil Nervanderin Arkadia-seuraan oli perustettu suomenkielinen osasto syksyllä 1864, ja se oli oikeastaan aktiivisempi kuin ruotsinkielinen lohko. Jos ensin mainitussa oli tavoitteena suomenkielisen monisäätyisen keskustelupiirin ylläpitäminen, Arkadia-seuran suomalainen piiri taas palveli säätyläisnuorukaisten omaa suomenkielen harrastusta.

Nyt perustettavan Suomalaisen Seuran tehtäväksi otettiin suomenkielisen taide-elämän edistäminen ja suomenkielisten kulttuuritilaisuuksien järjestäminen. Kaarlon elokuisessa kirjeessä Nervanderille oli maininta ”en finsk dramatisk förening”.¹⁶²⁷ Keväinen ryhmä, joka nimitti itseään vielä nimellä ”Takaniter” oli toukokuussa jo mieltänyt itsensä ”Suomalaiseksi näyttelijäseuraksi”. He olivat esiintyneet *Marthassa* maalaiskuorona, osa seissyt *Pilven veikko* -kuvaelmassa ja replikoitunut Topeliuksen *Saaristossa* -esityksessä, eräät laulusolisteina.

Suomalaisen Seuran syntysanojen lausujaksi nimetään musiikkiuraansa aloitellut Lorenz Nikolai Achté. Jo 15.10.1869 pidetyn perustamiskokouksen osanottajat tulivat enimmäkseen yliopistopiireistä, jopa 60 miestä ja naista,¹⁶²⁸ ja toiminta jakautui kolmeen haaraan draamalliseen, soitannolliseen ja kirjalliseen. Kuvataiteelle oli jo olemassa Konstnärsgillet (Taitoneikkain yhtiö, myöh. Taideyhdistys), mutta sen piirissä ei tarvinnut tai voinutkaan samalla lailla markkeerata kieltä. Suomalaisen Seuran toiminta organisoitiin hyvin. Aktiivijäseniä olivat ne, jotka itse harjoittivat jotain näistä taiteista, muut olivat passiivisia jäseniä, käytännössä siis yleisö- ja kannattajakuntaa. Kieltä ei tarvinnut osata, mutta kaikki taide tehtäisiin suomeksi. Viktor Löfgrenin kautta kulki näytäntöjen talous.¹⁶²⁹

Neiti Ida Basilier oli oululainen laulunopiskelija, joka matkalla Helsingin kautta Pariisiin oli saanut mahdollisuuden pitää teatterilla lauluillat 8. ja 10.11.1869. Yhtä yllättäen päätettiin ottaa ohjelmaan Neiti Emmy Strömerin, toisen oulu-

1626 Saarenheimo E. 1976:25–26.

1627 KB → E. Nervander XX. 8. 1869/47:9:20/KBA/KiA/SKS. Alkuperä. ENA/SMMYA/MVA/MV.

1628 EAH1:145–147.

1629 EAH1:146–147. Johtokunta oli yhdeksänhenkinen. Draamallista osastoa edustivat Mathilda Krohn ja Karl Bergbom, soitannollista nti Therese Decker (myöhempi Taavi Hahlin puoliso) ja L. N. Achté, ja kirjallista osastoa prof A. Ahlqvist ja dos J. Krohn. Passiivisten jäsenten edustajia oli kolme, Emilie Bergbom, dosentti O. Blomstedt ja ylioppilas V. Löfgren. Ahlqvistista, ainoana professorina tuli puheenjohtaja, Löfgrenistä sihteeri ja varainhoitaja.

laisen neidin esiintyminen. Neiti Basilier'in piti esiintyä illalla 8.11.1869, mutta jostain syystä hänen nimeään ei näy toteutuneiden näytäntöjen luettelossa. Sen sijalla teatterin diaarissa on merkintä Emmy Strömerin esiintymisestä. Hän oli myöskin lähdössä Pariisiin, kuten Ida Basilier ja antoi laulunumeronsa 5. marraskuuta *Den Bergtagna* -laulunäytelmän yhteydessä.¹⁶³⁰ Hän esiintyi ilman palkkiota, mutta johto päätti lahjoittaa hänelle palkkion sijasta timanttisormuksen. Sellaista vastaan taiteilija saattoi aina lainata itselleen käteisvaroja, mikä olikin korulahjojen aineellinen merkitys.

Beslöts att såvida Fröken Emmy Strommer, som ej fördrade velat emottaga ersättning i kontant för det hon bon beträddt med sång nummer vid representation den 5. nov. presentera henne en ring med diamant, samt en buket. [Marginaalissa on merkinnät, timanttisormuksen kohdalla 120 [mk] ja kukkakimpun 6 [mk], [ja merkintä] obs.]¹⁶³¹

Aspelin-Haapkyllän mukaan Strömer oli ”ruvennut” neiti Basilierin ”matkatoveriksi”, eikä sano enempää. Kenen idea oli kutsua Emmy Strömer esiintymään? Hän oli ollut jo Emilie Mechelinin opissa ja oli suomenmaalainen laulajatar. Ida Basilier oli antanut hyvällä menestyksellä konsertin Helsingissä lokakuun lopulla 1869. Hän ei välttämättä tarvinnut julkista esittäytymistä Helsingin yleisölle siinä missä vielä tuntematon Emmy Strömer. Sormus ja kukat ovat voineet olla juuri Bergbomin hankkimia generöösejä palkkioita, joiden kohdalle muistikirjaan toimitusjohtaja Weckström on kirjoittanut huomautuksen: *obs.* Ammattimainen toimitusjohtaja ja Arkadian taloyhtiön intendentti Weckström arvatenkin piti lahjoja debytantteille täysin liiallisina, ei sen sijaan Bergbom, joka saattoikin olla näiden esiintymisten taustalla.

Lokakuussa Helsingissä esiintyi uusi kyky, näyttelijä August Westermarck. Hän lausui runoja ja tarjoutui vierailijaksi teatteriin, olihan hänellä 45 eri roolia valmistettuna.¹⁶³² Westermarckille suunniteltiin ohjelmistoa saman tien, sillä hän

1630 EAH1:150 erehtyy tässä. *Regina* lämmitettiin tuona syksynä vasta 8.12.1869. ks. Luchou 1977:28 ja KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK. Myös Flodin-Ehrström 1934:119. Virhe on siirtynyt myös Helmi Krohnille, joka (1927:28) kirjoittaa, että ”Ida Basilier, jonka tähti oli jo tähän aikaan nousemassa, oli luvannut ottaa Emmy Strömerin mukanaan Pariisiin ja matkalle oli päätetty lähteä marraskuun keskivaiheilla. Sitä ennen Emmy Strömerillä oli tilaisuus ensi kerran esiintyä Helsingissä, nimittäin marraskuun 5. päivänä Ruotsalaisessa teatterissa, missä hän *Regina von Emmeritz* -näytännön [p.o. *Den Bergtagna*] väliajalla laului Helanderin romanssin ”Leivonen” sekä suomalaisen kansanlaulun ”Yksin istun.””

1631 s 31/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1632 Nya Theaterin johtokunta päätti tiedustella luottamuksella Tukholmasta, ”miten näyttelijät A.

oli puheidensa mukaan esittänyt kaikki keskeiset suuret miesroolit. Suomalaista ohjelmistoa hänellä oli Drakenhjelms Topeliuksen näytelmässä *Efter 50 år*.

Nya Teaternin seurueen palatessa Viipurista Helsinkiin lokakuun lopussa, syksyn viimeisellä laivavuorolla,¹⁶³³ paluun kunniaksi oli suunniteltu Topeliuksen *Regina* ja sen jälkeen Shakespearen *Mycket väsen för ingenting*, pääosissa taistelevina Beatricenä ja Benediktinä Raa:n tähtipariskunta.¹⁶³⁴ Mutta äkkiä teatteri tarvitsikin ”sairastuneen” Frithiof Raan tilalle jonkun toisen.¹⁶³⁵ Lääkärintodistus saatiin vasta 3. marraskuuta, ja jo 5. päivä piti tehdä nopea päätös. Pääohjelmaksi perjantaina 5.11. vaihdettiin vanha laulunäytelmä *Den Bergtagna*, eli *Vuorenviemä*. Rikhard Faltin pääsi orkesterin kanssa töihin ja Emmy Strömer vieraili väliajalla laulajana, Basilier’lle oli suunniteltu seuraavalla viikolla kaksi väliaikaesiintymistä.¹⁶³⁶ Alkoi kiivas näytäntötahti Helsingissä ja suunnitelmia improvisoitiin uusiksi.

August Westermarck oli sopivasti paikalla ja sai tilaisuutensa. Hänet kiinnitettiin debytoimaan *Hamletissa* 17.–19. ja 21. marraskuuta, ”kiinnityksestä sopimiseksi”. Lyhyessä tahdissa marras–joulukuussa tehtiin yksi Shakespeare (*Hamlet*), yksi suuri Schiller (*Röfvarbandet*) ja Topeliuksen tärkein draama (*Regina*). Nämä ohjelmistovalinnat viittaavat osin tohtori Bergbomiin, jonka arvoasteikossa teokset olivat korkealla.

Nya Teaternin Takausyhdistys oli kesällä päättänyt, että ohjelmistoa oli kevennettävä, jotta talous toimisi. Jos dramaturgi suositteli kovin ”raskasta ohjelmistoa” hän oli Zilliacuksen ja Weckströmin näkökulmasta varmasti haihattelija tai uneksija. Kaudella 1869–1870 oli näytäntöjä yhtä paljon kuin muinakin vuosina, mutta tulot jäivät silti noin 10 000 – 20 000 mk, eli 10%–20% pienemmiksi. Syksyn suuret draamalliset satsaukset eivät nähtävästi vetäneet yleisöä.¹⁶³⁷ Viipuri oli

Westermarck ja Th. Österberg olivat tehneet itseään tunnetuiksi”. Österbergin kiinnitys toteutui vasta vuonna 1870–71. (KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK) Ks m. Luchou 1977:269.

1633 Hirn S 1970:200. *WT* 30.10.1869.

1634 Päätetty 24.10.1869 johtoryhmän kokouksessa, läsnä WZ – CB – KAW. S. 28/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.)

1635 Johtokunta kokoontui heti 31. lokakuuta kl 5. ip, paikalla Zilliacus, Bergbom ja Weckström. Gustafsonia ei ole merkitty, mutta todennäköisesti oli läsnä. Oltiin tilanteessa, jossa hra Raa oli taas pettänyt. Asiaan liittyi O. Wasastjernan lääkärintodistus 3.p. marraskuuta. (KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.)

1636 Suunnitelmana oli: ”fred Nov. 5 Mycket väsen för ingenting/sönd Nov 7 dito [=sama]/måndag Nov 8 fröken Basilier + (små pjeser)/onsdag 10. Nov Mycket väsen för ingenting + Basilier/fred 12 nov Gringoire – Mälaren och Modellerne/sönd 14 nov Regina von Emmeritz/onsd 17 nov Hamlet/fred 19 nov Hamlet/sönd 21 nov Hamlet eller ock Den Bergtagna/onsd 24 nov Fredman och Ulla Winblad etc/lisäksi 1. Dec. alk./Fäktaren från Ravenna/lisäksi 8. dec. alkaen Den skönaste flicka i byn. (kokousmuistio 31.10.1869/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.)

1637 Ks. Emilie Degerholmin vuosiyhteenvodot SvTA/HLA/SLS.

tuottanut sen verran tuloja, että näyttelijöille jaettiin bonusta tuosta Viipurin sesongista. Neiti Maija Lönnegren puvustonhoitaja oli saanut matkalta suurimman bonuksen, kokonaista 100 mk.¹⁶³⁸

Näyttelijä August Westermarckille sovittiin vierailu kahdessa pääroolissa, Hamletina ja *Rosvojen* Karl von Moorina. Ensin tieto kirvoitti lehdistössä spekulatiota siitä, miten merkittävässä paikoissa August Westermarck olikaan Hamletia aiemmin näytellyt. Westermarck joutui ilmoittamaan lehdessä, ettei päärooli suinkaan ollut hänelle debyytti, vaan hän oli näytellyt sitä useita kertoja Ruotsissa hyvin kritiikein, vaikkei tarkemmin nimennytkään paikkakuntia.¹⁶³⁹ Samaa oli koettanut myös johtokunta selvittää, mutta vastauksia ei ole memoriaaliin kirjattu. Lääkäarin lausunto Fr. Raasta on nähtävästi viitannu ”sairauden” jatkumiseen. *Hamletissa* annettujen riittävien näyttöjen jälkeen johtokunta oli valmis tai jopa pakotettu kiinnittämään Westermarckin kuluvan vuoden loppuun. Westermarck oli työn tarpeessa, joten hänkin tinki palkastaan.

*1869 Den 23 Nov. att med anledning av Raas sjukdom och Wasastjernas utlåtande att engagera Westermarck till 1sta Mars. W vill 500 i månaden : Best erbjöd 400. Res[olution]: W villig och engagerades emot 400 i mån.*¹⁶⁴⁰

Westermarck näytteli *Hamletissa* 17.11.1869 Hamletia ja Charlotte Raa Opheliaa ja se nähtiin kolme kertaa. Vielä keväällä 1870 se elvytettiin Turun vierailua varten.

Koska August Westermarckilla tuli olemaan keskeinen asema Suomalaisen Teatterin synnyssä ja sen ensimmäisten jäsenten kouluttajana, on kysyttävää hänen taiteellista tasoaan. *Helsingfors Dagbladetin* arvostelut olivat varautuneita. Hänen näyttämöllisiä lahjojaan epäiltiin ja jotain ”korkeampaa ja vetovoimaisempaa” jäätiin kaipaamaan, samoin Frithiof Raata. Jopa rouva Raan Ophelian puheessa oli joitain ”liian keinotekoisia efektejä”.¹⁶⁴¹

Miten hyvin harjoituksia oli ehditty pitää, ja kuka niitä johti? Oliko ohjaus vain regissööri Gustafssonin vai oliko dramaturgi Bergbom istunut salissa? Intomielisen 26-vuotiaan sormenjälki saattoi näkyä jo siinäkin, että kiviteatterin ohjelmistoon määrättiin ainoastaan kaksi viikkoa *Hamletin* jälkeen Friedrich Schillerin laaja ja suuren näyttelijäjoukon vaativa *Rövarbandet* eli *Rosvot*.

1638 Ks. KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1639 HD 16.11.1869.

1640 S 43/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1641 HD 23.11.1869.

(3.12.1869). Ainoassa naisroolissa Amaliana oli Charlotte Raa, kun taas August Westermareck oli Karl von Moor ja Gustafsson itse kiitollisessa pahan veljen roolissa Franz von Moorina.

Kriitikoista selvästi lahjomattomin Emil Nervander (*Hbl*) havaitsi, että Westermareckin vierailu ei noussut aivan toisten näyttelijöiden tasolle.¹⁶⁴² *Dagbladissa* esitys sai silti melko myönteisen kritiikin. Westermareckin ääni oli kapea ja rajoittunut, mutta ”yhteisnäyttelemine oli melko hyvää lyhyet harjoitusajat huomioon ottaen.” Gustafsson näytteli hyvin, vaikka Franzin rooli ei ollut hänen fakkiaan eli laatuaan (rollfack). Charlotte Raa sai kiitosta, vaikka tärkeä kohtaus Amalian ja Karl von Moorin välillä linnan puistossa olikin lyhennetty pois. Mikäli näyttämösovitus oli Bergbomin tekemä ja näytelmä juuri Nya Teaternia varten lyhennetty, ratkaisu kuullostaa oudolta. Miksi miehen ja naisen välinen ainoa rakkauskohtaus oli jätetty pois?¹⁶⁴³ *Dagbladin* kriitikon mukaan jotkin kohtaukset ’olivat lähellä komediaa’, mikä näytelmään kirjoitetun huumorin huomioon ottaen oli ehkä myönteinen arvio, mutta mikäli lause viittaa vakavien kohtausten liian pateettisen esitystavan tuottamaan tahattomaan koomisuuteen, on Bergbomin työtä analysoiva tutkija uuden kysymyksen äärellä.¹⁶⁴⁴

Analyyttinen apu, luento näyttelijöille kuului perinteisesti kirjallisen johtajan tehtäviin. Schiller, Karlin lempikirjailija, oli epäilemättä vetänyt hänet katsomoon ja vaikuttamaan harjoitusten kulkuun. Näytelmässä on paljon tekstiä, joten myös Franzin roolista oli leikattu sen filosofisia osioita ja Bergbomia tuntien juuri Franzin esittämä aukottomin todistelu rationaalisuuden ja kylmän järjen puolesta saattoi pudota pois. *Röfvarbandetia* esitettiin myös 3 kertaa.

Oliko Karlin mukanaolo virittänyt näytelmää pateettiseksi? Vertailuun nousee joitain kuukausia myöhempi *Paola Moronin* esitys, sillekin naurettiin parvekkeilla.¹⁶⁴⁵ Miten August Westermareck koki Karlin mahdollisen osallistumisen harjoituksiin yltiöromanttisena ohjaajana? Mitä olisi ajateltava kriitikoiden huomautuksista, että Ophelia oli ajoittain ”liian keinotekoinen” (för konstgjordt)? Kun Charlotte Raa näytteli Opheliaa ja Amaliaa, ei ole epäilystäkään, ettei Karl olisi osallistunut analyysiin niin paljon kuin saattoi. Sitä paitsi samalla joulukuun alkuvuikolla Lotten opetteli laajaa suomenkielistä runoelmaa Suomalaisen Seuran

1642 *Hbl* 10.12.1869.

1643 Syytä tulkintaan on syytä hakea Bergbomin vaikeudesta kohdata heteroseksuaalista rakkautta tai deteoksissaan. V. Laurila (1934:284–285) on viitannut asiaan hänen kirjallisten teostensa osalta. Teemaan palataan tässä tutkimuksessa in passim.

1644 *HD* 7.12.1869.

1645 E.N[ervander]. *Hbl* 10.4.1870.

tilaisuuteen. Karlin innostuksen näinä syksyn kuukausina on täytynyt olla suuri: vihdoinkin hänellä oli virallinen jalansija teatterissa, jossa jonain päivänä myös suomen kielellä näyteltiin samoja klassikkoja, joita nyt tehtiin ruotsiksi.

Frithiof Raan oli menettänyt kaksi hyvää roolia August Westermarckille, joten hän piti huolta siitä, että sairasloman jälkeen olisi työkunnossa 8.12.1869, kun näyteltiin *Regina von Emmeritz*. Topeliuksen isänmaallinen juhlanäytelmä ja 30-vuotisen sodan 'soturikunnian', 'hurskauden' ja 'hallitsijalojaalisuuden ylistys' oli teatterissa monta kertaa esitetty, ja sitä yleisö katsoi mielellään. Charlotte Raan oli jälleen Regina ja ylistettynä Frithiof palasi rooliinsa jaloksi kuningas Kustaa II Aadolfiksi. Tätäkään produktiota on tutkijana vaikea ajatella ilman, että näkee Bergbomin roikkuvan harjoituksissa.

Karl työllisti itseään muutenkin, sillä Suomalainen Seura oli kokoontunut ensimmäiseen kuukausitilaisuuteensa Arkadiaan juuri *Hamletia* edeltäneenä iltana, 16.11.1869. Seurahuoneelle saapui 350–400 henkeä, jolloin siitä tuli enemmän järjestäytymiskokous kuin taidetapahtuma.¹⁶⁴⁶ Päätettiin tehdä Cygnaeuksen syntymäpäivästä 1.4. seuran vuosipäivä.¹⁶⁴⁷ Charlotte Raan ja Fredrik Cygnaeus valittiin Suomalaisen Seuran kunniajäseniksi.

Kuumeinen työtahti Karlilla jatkui, sillä rinnakkain teatterin klassikkojen kanssa alettiin valmistella Suomalaisessa Seurassa Weberin *Preciosa*. *Preciosan* laulut ja teksti siis suomennettiin.¹⁶⁴⁸ Seuran seuraaviin iltamiin 9.12.1869 mennessä teoksesta oli saatu harjoitettua vasta neljä kuoro-osuutta ja yksi soololaulu, jonka esittäjää Aspelin ei mainitse, mutta arvatenkin kyseessä oli Therese Decker ja *Preciosan* laulu. Seurahuonetta parempi tila soaréelle oli nyt Arkadia-teatteri, joka oli saatavissa vuokralle myös venäläisten esityskauden aikana. Siellä pidettiin tästedes suurin osa Suomalaisen Seuran tilaisuuksia.

Suomalaisen Seuran piirissä oli pitkän linjan seuranäytäntöharrastajia, joiden ideana oli elvyttää muistot vuonna 1858 esitetystä *Preciosasta*, Weberin – Wolffin

1646 Pohjanmaalla oleskelevan Eliel Aspelinin kirjeestä Kaarolle 2.12.1869 (50:311): "Suomalainen seura synes hafva framtiden för sig och puusta katsoen kan man knappt förstå hvarifrån de 350–400 fennomaner kunnat dyka fram till dess första aftonsamqväm. Du kan känna dig lycklig: S.s. är, snart sagt omedelbart, framkallad genom finska theatersäll sällskapsteatern i väras." Seuranäytännöllä oli luotu siis yleisöpohjaa kaupunkiin.

1647 Tässä ensimmäisessä tapahtumassa Seurahuoneella (nyk. kaupungintalo, 2 krs. länsipään sali) "ohjelmaan kuului paitse Ahlqvistin esitelmää 'Katoavista luonnonkansoista' kaksi Suonion julkaisemattontaa runoelmaa 'Karkuri' ja 'Purjehdusretki', jotka runoilija itse lausui. Achtén johtamia mies-kvartetteja ja sekaäänisiä lauluja – ja tanssia." Tanssi tarkoittanee seuratanseja, tuskin vielä harjoiteltuja "kansantanssiesityksiä." (vrt. EAH1:147)

1648 *Preciosan* tekstikirja, Suomen Kansallisteatterin pääkirjakokoelma/TeaMA.

mustalaisnäytelmästä. Sen kauniista musiikista haluttiin nauttia ja tehdä siitä yksi suomalaisen toiminnan avauksena. ”Mustalaiset” saivat esittäytyä vapauden kuvana, nämä olivat halveksittu, mutta sisimmältään jaloluonteinen kansa.¹⁶⁴⁹ Ensin teosta yritettiin saada näyttämölle jo ennen joulua 1869, mikä kuulostaa kaikin puolin mahdottomalta myös teatterin dramaturgin työkiireet huomioiden. Jo ensimmäisenä teatterisyksynään Bergbom aliarvioi harjoituksiin tarvittavan ajan. Energiaa ympärilleen luovassa innostavuudessa hän oli myös toistuvasti lyöptimistinen. Oskar Gröneqvist kirjoitti Eliel Aspelinille:

Du vill veta nyheter. De väsendtligaste sådana får du från tidningarne hvilka sällan äro sena att berätta hvad berättas kan. De särskilda sektionerna af ”Suomalainen seura” äro i full verksamhet. Du kan något i när få ett begrepp om det intresse, hvarmed denna förening omfattats, om jag blott nämner att allaredan 30 stycken – i all välmening stycken – fruntimmer tilläga i sångöfvningarne. Det ljusnar för finska teatern! I början på December kommer ”Preciosa” att gå öfver scenen med underpolismästerskan Ståhlberg, en täck menniska, i hufvudrolen.¹⁶⁵⁰

Niklas Achtén ideoimana suunniteltiin myös oopperoita, joista Gröneqvist mainitsee.¹⁶⁵¹

Bland föreslagna operor må jag omnämna ”Stradella” och ”Josef” (Méhuls). – – Hvad min egen värda person angår, befinner den sig såsom tienstgörande i Senatens Ekon. Dept mot ett arvode af 800 mark tillsvidare.¹⁶⁵²

Nya Teaternissa oli syksyn alussa 1869 ollut suunnitelma lämmittää Bergbomin *Pombal och jesuiterna* ja esittää se myös Viipurin vierailulla, mutta suunnitelma ei toteutunut, syystä joka voi olla käytännöllinen, teos vaati suuren koneiston. Toinen syy voi olla Bergbomin oma halu vaihtaa ruotsinkielinen tuotteensa suomenkieliseen *Paola Moroniin* ja tarjota sitä syksyllä Weckströmille ja Zilliacuk-

1649 Ks. esim. Cygnaeuksen prologi *Preciosaan* toukokuussa 1870. Cygnaeus F: *Samlade Arbeten IX* s 88–91.

1650 O. W. Gröneqvist → E. Aspelin 10.11.1869/105/EAHA/KiA/SKS.

1651 O. W. Gröneqvist → E. Aspelin 10.11.1869/105/EAHA/KiA/SKS.

1652 O. W. Gröneqvist → E. Aspelin 10.11.1869/105/EAHA/KiA/SKS.

selle. Gustafssonkaan ei osannut sitä suomeksi lukea. Bergbom on viimeistään lokakuussa antanut tekstinsä Oskar Gröneqvistille, joka olisi ilman muuta mukana näyttelijänä, kenties ohjaajana. Suomenkielellä sen voisivat esittää rouva Raan lisäksi vain ne esiintyjät, joita olisi tarjolla Suomalaisessa Seurassa. Niitä tarvittiin 8 – 10, kuten Bergbom kirjetiedon mukaan oli suunnitellutkin.

Luettuaan tekstin Gröneqvist kuvasi *Paola Moronia* ”erittäin tehokkaaksi draamaksi,” jonka esittämistä suunniteltiin jo vuoden 1870 alkuun.

I början på nästa år uppföres K. Bergboms original ”Paula” en synnerligen effekt- och förtjenstfull dram i två akter. Handlingen rör sig på historisk botten, på stridsplatsen för de storartade slagartpartierna Guelfer och Ghibelliner. Hufvudidén i dramen är ungefär: strid mellan kärlek och blodshämnd m. m. d. Paulas hufvudpersonens parti är fru Raa förbehållen. [– –] Stor strid i mitt inre mellan den gryende finska teatern och tillernad [=tillämnad] domareexamen! Fru Elise [Stålhandske] beder naturligtvis om sin hjertliga helsning.¹⁶⁵³

Suomalaisen Seuran kokoontuessa Arkadiaan 9.12.1869 *Preciosasta* esitettiin jo ”neljä kuoroa ja yksi soololaulu”. Juhlakäytäntöjä tuntien voisi olettaa, että esiintyjät oli puvustettu mustalaisvaatteisiin. Bergbom halusi ehkä lainata mustalaiskuorolaisille pukuja jo Nya Teaternin puvustosta, jossa hän teatterin johdon jäsenenä saattoi käydä ja josta voisi saada niitä käyttöönsä. Historiankirjassa tapaus on nimetty Bergbomin tuolloin tekemäksi ”päättökseksi perustaa suomalainen teatteri.”¹⁶⁵⁴ Aspelin teki alun perin seuraavan lakonisen muistiinpanon:

Karl Bergbom muistaa hyvin, milloin ajatus ensi kerran hänessä heräsi perustaa suom. teatteri. Se oli siihen aikaan kun hän usein kävi ruots. teatterissa. Kerran oli garderobieri neiti Lönnegren (ruotsinmaalainen) katsellut vanhoja pukuja ruots. teatterin garderobissa. K.B. oli kysynyt, kuka ottaa tuommoisia pukuja päälleen? – Nog duga de åt finnarna!

1653 O. W. Gröneqvist → E. Aspelin 10.11.1869/105/EAHA/KiA/SKS. ”Fru Elise” oli OWG:n tuolloinen avopuoliso, josta käytettiin myös nimitystä ”kasvatusäiti.”

1654 EAH1:145:ssa tapaus on muokattu tähän muotoon: ”Kenties tärkein tulos koko tästä episodista Bergbomin elämässä sisältyy seuraavaan kaskuun. Eräänä päivänä Bergbom hyväntahtoisen, mutta aitoruotsalaisen puvustonhoitajattaren kanssa tarkasteli joitakuita teatterin pukuja. Niiden joukossa oli osa ollut kovin likaisia ja repaleisia, niin että Bergbom ei voinut olla kysymättä: Kuka voi tuommoisiin pukeutua?” – ”Kyllä ne suomalaisille kelpaa!” vastasi naivisesti rouvas-ihminen. *Silloin*, kertoi Bergbom myöhemmin, vakaantui hänessä ajatus, että suomalaisilla sittenkin oli oleva oma teatterinsa!”

vastattiin ruotsalaisella murteella. Silloin oli B. ajatellut että kyllä on Suomella oleva oma teatterinsa.”¹⁶⁵⁵

Tapauksessa riikinruotsalainen puvustonhoitaja Maja Lönnegren, on siis antamassa vanhoja teatteripukuja säätyläisesiintyjien käyttöön, arvatenkin pukuja mustalaiskuorolle.¹⁶⁵⁶ Tapahtuman ajoitus voi olla joko joulukuun alussa 1869 (*Preciosan* laulunumerot Arkadiassa), toukokuussa 1870 (*Preciosan* esitys Arkadiassa, jolloin ilmeisesti käytettiin suurimmaksi osaksi venäläisten puvustoa¹⁶⁵⁷) tai viimeistään loka-marraskuussa 1870 (*Trubaduurin* mustalaiset Arkadiassa). Vaatteiden lainauksesta tulee huomata, että ne suomalaiset, joille näiden vaatteiden ”piti kelvata”, olivat säätyläistöä. Jospa teatterissa tarjolla olevat mustalaisten vaatteet olivat paljon rääsisemmät, orastavan näyttämörealismin hengessä, kuin millaisiksi säätyläisharrastajat omat seuranäytäntövaatteensa tuohon aikaan halusivat koristella.¹⁶⁵⁸ Tiedämme myös, että Kaarlo halusi näyttämölle aina vain kaunista ja koristeellista. Ehkä hän itsekin oli vanhoihin vaatteisiin tyytymätön. Miten resuisilta saisivat mustalaiset näyttämöllä näyttää?

Preciosan musiikkinumeroiden lisäksi Suomalaisen Seuran joulukuusiin iltamiin 9.12.1869 Karl oli hankkinut myös Charlotte Raan esiintymään. Tällä oli viikkoa aiemmin ollut *Rosvojen* ensi-ilta ja edellisenä iltana 8.12. *Reginan* uusinta-ensii-iltana. Charlotte ei saanut näytellä oman teatterinsa ulkopuolella, mutta hän saattoi esittää runoja, mihin Kaarlo oli valinnut A. Oksasen *Koskenlaskijan morsiamet*. Jylhässä balladissa koskenlaskija Vilho lähtee kuutamolla laskemaan

1655 Eliel Aspelin-Haapkyllän Teatteria koskevia papereita B121/6935/EAHA/KiA/SKS.

1656 Alkuperäiseen muistiinpanoon verraten kirjassa häivytettiin ”palveluskuntaan” kuuluvan neiti Lönnegrenin nimi, hänen ruotsinmaalainen alkuperänsä muunnettiin vuoden 1906 vihollista kuvaavaksi termiksi ’aitoruotsalainen’. Vaatteiden katselija ei ole enää neiti Lönnegren, vaan tarinan heros Bergbom, vaatteiden risaisuutta on lisätty, jotta marttyyrimainen ajatus huonon tarjoamisesta suomalaisille olisi vahvempi. Teatterivaatteet ovat normaalisti aina kuluneita eivätkä näytä lähietäisyydellä moitteettomilta. Millaisia mustalaisten vaatteiden tulee olla näyttämöllä, on lisäksi esteettinen valinta ja viimekädessä poliittinen.

1657 J. R. Aspelin → E. Aspelin 13.5.1870/91/EAHA/KiA/SKS.

1658 Nya Teaternin puvustoa oli täydennetty ostamalla sitä lisää 1867 Göteborgista. Lönnegrenin lause voi tarkoittaa vanhemman puvustonosan kelpaamista Helsingissä ylipäänsä, tai toivomusta, ettei säätyläisnuorukainen valittaisi. Vai tarkoittiko Lönnegren, että suomenkielisiin näytäntöihin, ne kelpaavat siinä missä muihinkin. Huomautuksen voi ymmärtää täysin arkiseksi vaatteita lainattaessa, ”Nog duga de åt finnarna”, suomeksi ”kyllä vaatteet kelpaavat” tai ”saavat riittää” harrastajille tai suomalaisille. Sana ”finne” viittasi yleensä suomenmaalaisiin, kuten vanha käytäntö oli, jolloin se voi tarkoittaa myös ”suomenmaalaisille katsojille” tai ”suomenmaalaisille esiintyjille.” Joka tapauksessa nuori vakavikko Karl loukkaantui ja Aspelin-Haapkyllä kertoi tapauksen historian kirjassaan omien muistiinpanojensa yksityiskohtia sävyttäen ja rakentaen retorista marttyyri- ja viholliskuvaansa.

Pyörtäjäkoskea. Vellamo on mustasukkainen hänen morsiamelleen Annille ja hukuttaa parin.

Voi kuinka kirkas on illan kuu
 Ja välkkyvä virran kalvo!
 Ei linnut liiku, ei oks' ei puu,
 Ei muut kuni tähdet valvo;
 Voi, kuinka nyt kuolema kaunis ois
 Kuin kultansa kanssa nyt kuolla vois!¹⁶⁵⁹

Dramaattisen balladin esittäjäksi tarvittiin huomattava kyky, ja ottaen huomioon Charlotten työmäärän, hän teki tässäkin erinomaisen omistautuneen työn. Charlotte kenties myös otti näitä muita töitä päästäkseen pois Frithiofin luota, joka tietävästi näki jo ”pikku-perkeleitäkin.” Rouva Raan suomenkielestä havaittiin, että se ei ollut enää niin oudon kuuloista kuin aiemmin.¹⁶⁶⁰

Karlin ero Nya Teaternin johtokunnasta joulukuussa

Suomalaisen Seuran iltamaa seuraavana päivänä, joulukuun 10. 1869 *Hufvuds-tadsbladet* Emil Nervanderin kynällä ylisti Nya Teaternin *Rosvoja*, sen *Reginaa* ja muutenkin runsasta ohjelmistoa.¹⁶⁶¹ Nervander moitti *Rosvojen* esityksestä Gustafssonia itseään Franz Moorina. *Reginan* saamasta hyvästä vastaanotosta hän kertoi, mutta haukkui sitten esille otettavan vanhan kappaleen *Den svaga sidanin* ja sen osaamattomat esittäjät.¹⁶⁶² Nervander kutsui näytelmää bagatelliksi, jolla ei ole arvoa valtion tukemassa ”kansallisteatterissa” ja julisti, että vakavampaa

1659 Sarlin 1924: 156–157. Koskenlaskija Vilhoon rakastunut Vellamon neito odottaa ”kosken kuumassa kuohussa” lemmittyään. ”Vene kiittää huimaa vauhtia eteenpäin ja Vellamon neito huomaa Annan Vilhon vieressä. Hän nostaa silloin kosken pohjasta paaden, johon vene murskautuu ja Vilhelmi morsiamineen hukkuu. Vellamon neito murehtii vieläkin meressä kadotettua rakkauttaan.”

1660 EAH1:149. Samassa iltamassa oli myös muuta ohjelmaa, J. Krohnin esitelmä ja kaksi Ernst Fabri-tiuksen sävellystä Suonion sanoihin, jotka rva Minna Ahnger lauloi. Mukana oli ollut taidenäyttely, johon itse Agathon Meurman oli saapunut paikalle. (EAH1:147–149.) Lähteenä J. R. Aspelin → E. Aspelin 27.11. ja 10.12.1869/91/EAHA/KiA/SKS.

1661 E.N[ervander]. *Hbl* 10.12.1869.

1662 E.N[ervander]. *Hbl* 10.12.1869. Juuri cancanin tanssimista oli Julius Krohn 1861 paheksunut, mutta nyt oli logiikka toinen: ”Direktionen, som tyckes hafva winnlagt sig om studier af gamla theaterpjäser, har denna gång fått infallet att upptaga ”Den swaga sidan.” Stycket, som är en obetydlig bagatell från en soldatteater, hade ej förtjenat någon andel af – statsanslaget för vår nationaltheater, isynnerhet då fröknarna Grabow och Wiberg icke torde förmås att till vederbörandes belåtenhet utföra den lilla bekanta [can-can] dansen, som kanske under bättre omständigheter kunde fylla theaterkassan.”

näyttämötaidetta Helsingissä edustivat vain venäläiset Arkadiassa,¹⁶⁶³ mikä ei aivan pitänyt paikkaansa.

Teatterin toimitusjohtaja K. A. Weckström oli varannut pimeän joulunalus-sesonin, kaupunkien perinteisen huvikauden, esittääkseen mukavia musiikinäytelmiä ja kepeää komediaa. Tarve oli helppo ymmärtää pitkän Viipurin vierailun ja marraskuun kolmen suuren historiallisen klassikon jälkeen. Kassaan piti näytellä kunnolla rahaa jouluksi. Nervander moitti epäloogisesti sitä, että cancan-numero jäisi pois hupailusta, näyttelijättärien puuttuvien taitojen takia. Nervander kävi siis epäreilua polemiikkia, joka selvästi perustui teatterin sisältä tulleeseen tietoon, eikä kenenkään muun kuin Bergbomin välittämään. Samalta päivältä, jolloin Nervanderin kirjoitus ilmestyi, on merkintä K.A. Weckströmin memoriaalissa:

*Den 10 December. Anmäلتes att K. Bergbom afsagt sig ledam. befattning, enär repertoiren icke enligt med hans åsigter. – Elektorerna sammankallades i anledning häraf och utsågs F. Berndtson i st. för K. Bergbom.*¹⁶⁶⁴

Bergbom oli sanonut eronsa syyksi, ettei ohjelmisto vastaa hänen näkemyksiään. Mitä siis tapahtui?

Heti *Hufvudstadsbladetin* ilmestyttyä, Weckström näköjään on kutsunut johtokunnan koolle kysymään yhdeltä sen jäseneltä, miten on mahdollista, että sanomalehdessä tiedetään kiistasta, joka on teatterin sisäinen ja koskee tulevia näytäntöjä. Ja miten lehdessä otetaan kantaa tavalla, joka muistuttaa johdon yhden jäsenen mielipidettä asiassa? Tai: kuinka Bergbomin ystävänä tunnettu Nervander sattuu tietämään synn joulukuuksi suunnitellun näytelmän tanssi-numeron pois jäämiseen?

Johtokunnassa on mahdollisesti käyty myös tiukkaa keskustelua, jossa on muistutettu, että Bergbom puuhasi samaan aikaan kaupungissa suomenkielistä esitystoimintaa. Ankaran keskustelun aikana Bergbom on ehkä väittänyt toimintansa olevan oikeutettua, mutta hänelle on sanottu, että olisi syytä ilmoittaa eroavansa, ellei voi paremmin sitoutua Nya Teaternin toimintaan. Bergbom on saattanut myös äkkipikaisesti ilmoittaa lähtevänsä teatterin johdosta. Muilla ei ole ollut mitään sitä vastaan. Samana iltana tai viimeistään seuraavaksi päiväksi

1663 Syksyn 1869 ohjelmistoon kuului mm. Turgenjovia, Birch-Pfeifferia, Scribeä (*Adrienne Lecouvreur*) ja Bulwer-Lyttonia (*Richelieu*). Byckling 2009:366.

1664 S 43/KAW-memorial/Coll 255.IV/MWA/ms/KK.

oli valitsijamiehet jo saatu koolle ja Fredrik Berndtson valittu Bergbomin tilalle itsestään selvänä ratkaisuna. Bergbomin erosta tuli tieto sanomalehtiin 12.12.1869 alkaen, mutta mitään mainintaa sen syystä ei julkisuudessa näkynyt. Aspelin-Haapkylä mainitsee tapauksen, mutta peittää eron syyt yleiseen lausumaan: ”että hän [KB] ei voisi mitään aikaansaada kotimaisen [lue: suomenkielisen] taiteen hyväksi ja kun muissakin kohdissa erimielisyyttä oli ilmaantunut”.¹⁶⁶⁵

Joulun ja uudenvuoden välissä näyteltiin myöhästyneenä ensi-iltana Shakespearen *Paljon melua tyhjästä*, jossa Frithiof ja Charlotte Raa näyttelivät riiteleviä, mutta älykkäitä rakastavaisia, Beatricea ja Benedictiä.¹⁶⁶⁶ Uudenvuoden päiväksi valmistettiin E. Löfgrenin laatima *Tablå*, ja sitä ennen *På Lemos strand*, jossa muisteltiin veteraanienkississä tunnelmissa Suomen sodan aikaista ruotsalaisten mairinnousuyritystä Turun vieressä Lemun kylässä.

Syksyn 1869 prosesseja on syytä selvittää. Bergbom oli pettynyt Teatterikoulun loppumiseen ja siihen, ettei Nervander lähtenyt sitä johtamaan. Kevään 1869 näytännöt olivat nostaneet hänen itsetuntoaan. Viiteryhmänsä kannattamana ja asiantuntijoiden valitsemana johtokunnan jäsenenä Bergbom pyrki ajamaan suomenkielisen teatterin ja oopperan asiaa. Hän on voinut tarjota teatterin ohjelmistoon näytelmäänsä *Paola Moroni* ja ehdottaa lisäksi ainakin kokousten ulkopuolella, että Suomalaisen Seuran ryhmä voisi tulla teatteriin esiintymään suomenkielellä. Zilliacus, Weckström ja Gustafsson ovat epäilemättä torjuneet suoralta kädeltä tällaiset haihattelut. Yksittäisiä seuranäytäntöjä voisi mahtua ohjelmaan keväisin, mutta pysyvästi harrastajia ei voinut tuoda kokeneiden ammattilaisten rinnalle. Bergbomin eroilmoituksen taustalla saattoi olla useita kasautuneita syitä, joista vain yksi oli se, että ”tuleva ohjelmisto ei ollut hänen mielipiteitensä mukaista”.

Epäilemättä tärkein suunnitelma, jonka Bergbom ja Nervander tänä syksynä 1869 laativat koski suomenkielisen osaston muodostamista Nya Teaternin sisälle. Nervanderin käsialalla kirjoitettu suunnitelmapaperi sisältää kolmeen osastoon jaetun teatterin. Suunnitelman sisältö on looginen ja kiintoisa ja kuvaa Bergbomin ajatuksia. Ensi katsomalla Bergbom olisi voinut haluta esitellä sitä johtoryhmässä, mutta asia ei näy Weckströmin viikottaisissa kokousmuistioissa. Yrjö Hirn sanoo Bergbomin tuskin jättäneen käyttämättä hyväkseen tilaisuutta edistää suomenkielisten näytäntöjen asiaa jo johtoryhmään kuuluessaan, mutta

¹⁶⁶⁵ EAH1:145.

¹⁶⁶⁶ Se piti esittää jo 27.12.1869, mutta siirtyi, joten ensi-ilta oli 29.12.1869 ja toinen kerta 4.1.1870.

Hirnilläkään ei ole tarkempaa käsitystä milloin ja missä muodossa tuo osasto-jako olisi tuotu esiin.¹⁶⁶⁷

Augusta af Heurlinin muistaman mukaan suunnitelma kolmesta osastosta oli Karlin, ja sellainen oli ollut esillä teatterissa heti kun hän sinne pääsi, syksyn alussa 1869.¹⁶⁶⁸ Aspelin-Haapkyän historia esittelee suunnitelman ohimennen. Hän väittää sitä Nervanderin ja Emelien yhdessä laatimaksi, sillä johtokunnan jäsenenä ”Karl ei katsonut voitavansa sellaista esittää.” ”Nervanderin oman ilmoituksen mukaan” suunnitelma oli syntynyt ”pääasiassa hänen ja Emilie Bergbomin välillä”, koska ”ehdotusta ei ollut sopivaa esittää Kaarlon tekemänä”. Tämän on toistanut myös Hirn.¹⁶⁶⁹ Aspelin-Haapkylä vapauttaa Bergbomin strategisesta juonittelusta ja unohtaa korostaa, että tämän suunnitelman mukaan teatteriin perustettava suomenkielinen osasto olisi nimenomaan lauluosasto, ei puheosasto.¹⁶⁷⁰

Bergbomin ja Nervanderin paperissa ajatus oli jakaa Nya Teaternin seurue kolmeen osastoon: yksi käsittäisi ruotsinkielisen puhenäyttämön, jonka esiintyjät olisivat edelleen ruotsinmaalaisia ammattinäyttelijöitä. Toinen osasto olisi suomenmaalainen ja suomeksi esiintyvä laulunäyttämö ja kolmannen ryhmän taiteilijat, jotka myös pääosin olisivat kotimaisia, esiintyisivät molemmilla kielillä kahden muun osaston esityksissä.¹⁶⁷¹ Hallinto olisi tasapuolisesti kootulla johtokunnalla, joka huolehtii, että samalla näitä kotimaisia kykyjä koulutettaisiin näyttämölle.¹⁶⁷²

Suomenkielisiä esityksiä voitaisiin järjestää paljon vähemmän, korkeintaan pari kolme kertaa kuussa, kun taas ruotsinkielisiä olisi tavalliset kaksi kolme iltaa viikossa. Se oli suunnitelmassa realismia. Epärealistista oli raskas ”osapuolihallinto”, sellainen, jossa tärkeintä ei ole toiminta, vaan toisen osapuolen valvominen. Toimivaksi johtokunnaksi ehdotetaan siinä jopa 8 henkeä. Toimitusjohtaja ja näyttämön esimies sekä ja 3+3 hallituksen jäsentä. Suurin utopia ja epärealistisin kaikkien neuvottelujen kannalta oli suunnitelmassa ehdotettu jako 50%

1667 Hirn 1949:314–316 selostaa asiaa EAH1:143–144 nojaten. KAW-memorial (Coll 255.IV/ms/KK) ei mainitse keskusteluista ”teatterin uudelleen organisoimiseksi” kaudelta 1869–70.

1668 ”Fru A af Heurlin antecknat enl. Kaarlos berättelse”/EAH, teatteria koskevaa/B121/EAHA/KiA/SKS.

1669 Hirn 1949:314, referoi EAH1:143–144.

1670 EAH1:143–144.

1671 EAH1:143–144.

1672 EAH1:144 tiivistää suunnitelman: ”Teatterin johto uskottaisiin johtokunnalle, jossa paitse toimitusjohtajaa ja [näyttämön] esimiestä olisi kolme ruotsalaista ja kolme suomalaista johtajaa. – Teatterikoulu ylläpidettäisiin lähimmässä yhteydessä teatterin kanssa ja johdettaisiin pitäen silmällä samassa määrässä ruotsalaista kuin suomalaista näyttämöä. – Orkesterissa olisi opetusta annettava kotimaisille oppilaille. – Eriytyinen kannatusyhdistys perustettiin takaamaan teatterille 1000 markan tulo kummastakin jokaisen suomenkielisen ohjelman kahdesta ensimmäisestä näytännöstä.”

– 50% johtokuntapaikoista kummallekin kielelle. Se jos mikä merkitsi yritystä vallata teatteri sisältäpäin, sillä mikään Helsingin väestösuhteissa, taloyhtiön tai Takausyhdistyksen osakkuuksissa ei olisi tuottanut kielten edustuksellista tasalukua vuonna 1869.

Bergbomin ja Nervanderin paperissa kiinnostavin muotoilu koski teatterin eri osastojen luonnetta. Se oli ehkä kansallisen sovinnon hengessä kuviteltu ideaalitila. Joka tapauksessa ensimmäinen kirjallinen luonnostelu ammatillisesta Suomalaisesta teatterijoukosta oli siis oopperaa ja laulunäytelmää laulava solistikvartetti, joka saisi käyttöönsä teatterilta ainakin musiikkisalim (b):

III. Truppen består af:

a) sujetter, engagerade enkom för den svenska scenen. (15 sujetter) [seuraa ehdotus, jossa näyttelijäkuntaan on lueteltu 7 herraa ja 6 rouvaa, ja jota voisi tarpeen mukaan lisätä 2 herralla]

b) sujetter, engagerade enkom främst för den finska scenen (6 sujetter). En tenor. En sopran. En bas. En alt. En dramatisk aktör af 3dje ordningen (Airaksinen.) Fröken Hjerppe. Om tillfälle erbjudes, böra medel reserveras att för finska talscenen ytterligare engagera nya medlemmar antalet dock beroende af tillgångarna.

*c) sujetter, användbara vid och engagerade för båda scenerna, dels som korister dels som statister och i roller. 7 sujetter. Hr Salin Hr. Renholm, Hr. Handolin.(3) Fru Magito, Fröken Liebert, Fr. Thunberg, Fr. Degerholm. (4) Summa: 28 sujetter, af hvilka några tillhöra elevskolan, som också söker att emottaga nya, främst finska [suomenmaalaisia] elever.*¹⁶⁷³

Ohjelmiston lajeista suunnitelmassa kirjoitetaan:

*Den svenska: Denna repoertoir bör kunna upptaga större sorgespel, skådespel komedier samt mindre pjäser, äfvensom större sångpjäser, men lemna åt Den finska: de mindre operetterna och sångspelen. Den finska scenen kompletteras i körerna af amatörer och amatriser, enligt garanti af ett antal damer och herrar bland hufvudstadens finska teater- och musikkvänner. Äfvenså förbehållas åt denna repertoir tablåer, i hvilka lämpliga sujetter från hvardera scenen uppträda.*¹⁶⁷⁴

¹⁶⁷³ E. Nervanderin mp koskien 1870-luvun Suomalaisesta teatteria/B1147/ENA/KiA/SKS.

¹⁶⁷⁴ E. Nervanderin mp koskien 1870-luvun Suomalaisesta teatteria/B1147/ENA/KiA/SKS.

Vanhan Nervanderin mukaan hanke täytyi pitää ehdottomasti salaisena ja hän kertoo esitelleensä sitä luottamuksella vain Nikolai Kiseleffille, joka oli palauttanut paperin epäkäytännöllisenä, mutta ilmeisesti kohteliaalla ja sydämellisellä asenteella.

Jag underhandlade med konsul N. Kiseleff, som humant som alltid lyssnade till planen och bad att få den skriftligen uppsatt. Det dokument, du talar om, är troligen samma exemplar jag kort derpå lämnade Kiseleff och som jag därefter återbekom med ett vänligt, men blekladgt beklagande, att planen stötte på praktiska svårigheter vid begagnandet af samma scen för två teatertrupper repetitioner. Icke ens musiksalens användande i nödfall befanns lämpligt, förutsadt mera af Bergboms än af mig. I alla fall såg allt hyggligt och kordialt ut, och vi kunde tryggt gå framåt.¹⁶⁷⁵

Nervander sanoo siis ottaneensa 1869 omiin nimiinsä Bergbomien toivomusten mukaisen suunnitelman. Samaan pohjaa Aspelin-Haapkylä sanoessaan, että Kaarlo ei ollut Nervanderin suunnitelmasta tietämätön tai sitä vastaan.¹⁶⁷⁶ Pehmeällä retoriikalla hän vapautti Bergomin siitä eittämättömästä vastuusta, että tämä oli selän takana toimimassa epälojaalisti ensimmäistä teatterityöntajajaansa kohtaan. Aspelinin konstruoima Kaarlo-heeros ei voinut syyllistyä intrigointiin. Tärkeää on huomata kuitenkin ystäväysten kohdistama luottamus Kiseleffiin teatterin todellisena vallankäyttäjänä.

Fusionsplanen hölls mycket privat, och Kiseleff var en mycket fäordig, korrekt person litet i engelskt sil, som ej spred ut skvaller.¹⁶⁷⁷

Joitain juoruja kaupungilla kuitenkin jo liikkui siitä, että Bergbom salaisesti suunnitteli suomenkielistä teatteria Nya Teaternin sisään.¹⁶⁷⁸ Jo tällainen ilmapiiri on vähentänyt luottamusta Nya Teaternin sisällä.

Idea oli siis saada suomenkielisille kulttuuriaktivisteille jalansija teatterissa ja päästä osalliseksi julkisin varoin tuetusta instituutiosta. Suomalainen Seura oli samaan aikaan ”ulkoteatterillinen” painostusryhmä. Teatteri oli syytä vallata,

1675 E. Nervander → EAH 9.4.1906/101/EAHA/KiA/SKS.

1676 EAH1:143–144.

1677 E. Nervander → EAH 9.4.1906/101/EAHA/KiA/SKS.

1678 J. R. Aspelin → E. Aspelin 24.1.1870/91/EAHA/KiA/SKS.

tai ainakin taata se, että Suomalainen Seura pääsisi esiintymään edullisemmilla hinnoilla kuin tuo ”rosvomainen” 850 mk:n iltavuokra, joka ”merkittävästä aatteellisesta kulttuurialoitteesta” oli jouduttu toukokuussa maksamaan. Ottamatta kantaa siihen, oliko hinta suuri vai ei, se oli laskettu kustannusten mukaan.

Yrjö Hirn (1949) on pohtinut, miten aatteen asialla olleita miehiä loukkasi se, että säätyveljet eivät antaneet idealismille mitään sijaa; vastaavasti taloutta pyörittävillä säätyveljillä ei ollut riittävän kypsää ymmärtämystä röyhkeästi esiintyvää ja marttyyriksi asettuvaa nuorisoa ja sen aatteellista pyrintöä kohtaan.¹⁶⁷⁹ Näiden mielestä nimittäin pelkkä valtionavun saanti velvoitti siihen, että teatterin piti edistää ja suosia myös suomenkielisiä näytäntöjä, vain silloin teatteri voisi olla ”sivistyslaitos” ja ”kansallisteatteri.”

Augusta af Heurliniltä on säilynyt muistiinpano, jonka hän on kirjoittanut sen mukaan, mitä Kaarlo on vanhana kertonut. Siinä esiintyy sensuroimattomana Karlin suunnitelma Nya Teaternin jakamisesta, mutta joissain nimissä on muistivirheitä¹⁶⁸⁰ ja siitäkin on unohtunut, että suunniteltu suomenkielinen osasto olisi ooppera. Augusta sanoo veljensä eron syystä vain, että jo ennen joulua ”ilmaantui skismoja ja hän tuli pois”.

Historiankirjan mukaan Bergbom havaitsi, että ”ei voisi mitään aikaansaada kotimaisen [lue: suomenkielisen] taiteen hyväksi ja kun muissakin kohdissa erimielisyyttä oli ilmaantunut”.¹⁶⁸¹ Ilmaisut viittaavat siihen, että jotain todella olisi yritetty saada aikaan. Jos ei muuta, ainakin tuo kolmiosaisen teatterin malli tuli Kiseleffin suulla tyrmätyksi epäkäytännöllisenä. Nuori Aspelin itse vietti syksyn 1869 kotonaan Maalahdella ja Vaasassa, joten tapahtumista hän on ollut vain kirjeiden ja myöhempien tietojen varassa. Erityisen kiintoisa kohta on kuitenkin maininta samalta syksyiltä:

1679 Hirn 1949:312.

1680 Augustan muistiinpanot on tehty Kaarlon halvausvuoden (1903) tai peräti vielä Emelie Bergbomin kuoleman (1905) jälkeen. Siksi mukana on nimiä, jotka eivät sinne kuulu. Toiseksi ryhmäksi on kirjoitettu suomenruotsalaiset ja kolmanteen suomentaitoiset nimet, mutta luettelo sekottaa vuoden 1872 tilanteen vuoteen 1869, joten listaa tulee lukea valikoiden. *Lean* esityksestä sanotaan, että ”utspelandet tänkt för att göra Kivi känd samt förskaffa honom en liten inkomst, ett hopp som dock slog fel ty svenska teatern tog hela inkomsten. Följande höst inträdd[e] K. som litterärt rådgifvare i svenska teaterns direktion och lär hans tanke då varit att bilda en scen i tre afdelningar.” [–] Kaarlos befattning vid svenska teatern räckte blott en kort tid, före jul hade redan inträddt schismer som gjorde att han kom bort. (”Fru A af Heurlin antecknat enl Kaarlos berättelse”/Teatteria koskevia papereita/B121/EAHA/KiA/SKS.)

1681 EAH1:145.

Tämän ohella on mainittava, että Bergbom yksityisesti oli ryhtynyt keskusteluihin eri henkilöitten kanssa, jotka, vallassäätyymme kuuluvina, liittyen noihin kotimaisiin osastoihin, olisivat avanneet niiden kehitykselle aavistamattomia mahdollisuuksia.¹⁶⁸²

Aspelin-Haapkylä ei ole malttanut olla kertomatta tällaista Kaarloilta, Emelieltä tai Augustalta saamaansa tietoa. Hän on tahtonut viestiä, että Karlilla oli kontakteja aatelissäädystä. Mutta milloin hän on tiedon saanut ja mitä ajankohtaa se tarkalleen ottaen voisi koskea? Vallassääty viittaa aatelistoon ja senaattoreihin. J. V. Snellman oli joutunut eroamaan edellisenä kesänä ja C. H. Molander nimitettiin senaattiin vasta marraskuussa 1869. Mutta viitattiinko peräti kenraalikuvernööri kreivi Adlerbergiin tai hänen avustajiinsa? Adlerberg harrasti innokkaasti teatteria ja näyttelijättäriä.¹⁶⁸³

Poliittisesti Adlerbergin ja venäläisen virkavallan kannalta olisi ollut hyödyllistäkin saada paras julkinen teatteritila venäläismyönteisten fennomaanien haltuun. Loogisesti fennomaanien ja keisarihuoneen edut kävivät siis yksiin. Olisiko senaatin tai kenraalikuvernöörin piiristä ehditty väläytellä ajatusta jonkinlaisista Suomen suuriruhtinaallisista teattereista, joissa maan eri kielet olisivat voineet elää rinnakkain, olihan Pietarissakin usean kielisiä teattereita saman hallinnon alla.¹⁶⁸⁴ Nya Teatern ja Arkadia voisivat olla yhteisen intendentin ja senaatin tai kenraalikuvernöörin kontrollissa.¹⁶⁸⁵ Venäjänkielistä teatteriakin kiinnostivat varmasti paremmat tilat kuin puinen Arkadia. Yhteisen johdon alla Helsingissäkin erikieliset oopperat ja puhenäytelmät voisi saada sopivasti jaettua eri näyttämöille eri esityspäiviksi.¹⁶⁸⁶ Nyanin johtokunnan jäsenenä Bergbom on voitu syksyn 1869 aikana esitellä kreivi Adlerbergille tämän käydessä teatterissa

1682 EAH1:145.

1683 Johtokunnan jäsenenä Bergbom on voinut joutua, jos ei aivan ”isännöimään teatterilla”, ainakin joutua kenraalikuvernöörin puhuttelemaksi. Myös isä Bergbomin hautajaiset ovat olleet tilaisuus, jossa hän on viimeksi joutunut kohtaamaan senaattoreita.

1684 Tästä ks. Byckling 2009:10–20.

1685 Keisarilliset teatterit Pietarissa olivat hoviministeriön alaisuudessa ja niillä oli kullakin omat virka-aateliin kuuluvat johtajansa. (Byckling 2009:12–13.) Samanlainen järjestely olisi saattanut kiinnostaa kenraalikuvernööriä Suomessakin. Nya Teatern oli yksityinen osakeyhtiö, johon senaatti ei voinut puuttua, mutta jota venäläisetkin havittelivat teatteriseurueilleen.

1686 Suunnitelma on tutkijan skenaario ja perustuu keisarilliseen tapaan organisoida teattereita. Aspelin-Haapkylä on voinut tietää enemmän kuin on kirjoittanut, mutta kaavailun tarkempi paljastaminen teatterihistoriassa olisi voinut komprometoida Bergbom-kuvaa entisestään suurlakon jälkeisessä Suomessa. Keisariljalistit ja vanhasuomalaiset olivat tuolloin halveksittuja nuorsuomalaisten ja ruotsalaisten piirissä, Bergbomit mukaan lukien.

katsomassa neiti Helka Frankenfeldtin näyttelystä. Johtoon voitaisiin nimittää joku sivistynyt ja luotettava säätyläinen. Ansioituneen edemenneen senaattorin taidetta harrastava ja tohtoriksi väitellyt poika olisi ollut periaatteessa aivan erinomainen ehdokas, parempi kuin ruotsalaissyntyinen F. Berndtson.¹⁶⁸⁷

Venäläislojaalisuutta ei kuitenkaan Emil Nervander ole koskaan osoittanut. Kreivi Adlerberg joutui hänen lehdessään suoraan moraalisen paheksunnan kohteeksi. Vuoden vaihteen jälkeen 1870 nimittäin Nervander esitellessään *Kung Renés dotterin* uutta osajakoa sijoitti ajatusviivan tekstiinsä ennen kuin kirjoitti sen näyttelijän nimen, jonka piti debytoida: ”sokean Iolanthan pääroolissa nähdään – neiti Frankenfeldt”. Hämmästyksen ortografisella merkillä Nervander vihjasi julkiseen salaisuuteen kenraalikuvernöörin suhteesta neiti Frankenfeldtiin.¹⁶⁸⁸ Hän ilmaisi omaa tai Kaarlton tuotumusta siitä, että empatiaa keräävä rooli oli otettu pois rouva Raalta. Oliko Karl Bergbom teatterin sisällä ja arvatenkin rouva Raan puolesta loukkaantuneena itse paheksunut asiaa jo joulukuun alun johtoryhmässä? Bergbom saattoi siis vuotaa tarkoituksella delikaatteja seikkoja lehdistöasiamiehelleen Nervanderille kuuluttaen teatterin ”moraalista rappiota”. Ajatusviivasta tuli laajempi lehtidebatti, jonka Yrjö Hirn on tarkasti selostanut. Siihen sekoittui traagista kyllä myös Emil Nervanderin pitkästä aikaa julkaiseman uuden runokokoelman täysi teilaus.¹⁶⁸⁹

Nervander oli keväällä 1869 moittinut lehtori Gabriel Laguksen *Klubbhövdingen* -näytelmää ankarasti.¹⁶⁹⁰ Bergbom ei myöskään pitänyt Laguksen *Nuijapäällikkö* -näytelmän anti-fennomaanisesta linjasta. Hän laati siitä laajan arvostelun *Kuukauslehden* tammikuun numeroon 1870.¹⁶⁹¹ Lagus oli toiminut Bergbomin mukaan hyvin siirtäessään näytelmänsä talonpoikien leiriin. Jaakko Ilkka kuvataan talonpoikien vääryyden ja häpeän kostajana, lisäksi hänellä on yksityistä kostettavaa Flemingille.

1687 F. Berndtson oli komprometoinut itsensä venäläisvastaisella näytelmällään *Ur lifvets strid* (1851). Myöhemmin hänen asenteensa oli muuttunut erittäin lojaaliksi, kun hän toimi senaatin tiedotuskanavan, *FAT:n* päätoimittajana.

1688 *Hbl* 9.1.1870.

1689 Hirn 1949: 333–348.

1690 *Hbl* 15.4.1869.

1691 *Klubbhövdingen* oli esitetty edellisenä keväänä (1869) Nyanin näyttämöllä. Se oli Bergbomin mielestä ollut vain succès d'estime, ei samalla lailla patrioottinen menestys kuin oli ollut Berndtsonin *Ur lifvets strid*. Sen vähäinen menestys johtui Bergbomin mielestä huonosta ylöspanosta, sillä näytelmä on ”hyvin sovitettu teatterin käytännöllisiin vaatimuksiin”, sama lause, jota hän oli käyttänyt *Karkureista*. Bergbom kiitti *Nuijapäällikön* ekonomisuutta, kohtaukset ovat tehokkaita, henkilöissä on hyvää huumoria ja kiinnostavia ”laatukuva-asetelmia”. Mutta sisällön keveyttä hän moitti, mikäli se ”punnitaan taiteellisuuden ja kansalliskirjallisuuden vaa’alla”. (*Kkl* 1870:1:16–17 ja *KBK*2:326.)

Mutta valitettavasti [– –] Ilkka luopuu tehtävästään, hän ylenkatsoo toverejansa, hän antaa kylmäverisesti poikansa kuolla, vaikka voisi hänen pelasta, hän joutuu salamurhaajaksi, hän särkee tyttärensä onnen, hän tappaa uskollisimman palvelijansa – ja miksi? Kaarlo herttua on näet luvannut hänelle aatelinimen ja -kilven ja tuo toivo hämmentää ukko parkaa niin, ettei hän hurjassa pöyhkeydessään tiedä, mitä tekee.¹⁶⁹²

Tämä kävisi komediassa, muttei murhenäytelmässä ja on hyvä, ettei ”yleisön isänmaallisilla tunteilla peijata”, mutta Bergbomin mielestä

tässä on astunut jonkunlainen tylyys ja kylmäkiskoisuus isänmaallista ainetta vastaan, jota ei sovi jättää mainitsematta. / – – Jos tekijä välttämättömästi tahtoi esittää rahvaan sankaria, jota tottumaton menestys vie hurjuuteen, olisi hän voinut ulkomailta hakea kuvailtavansa; hän olisi esim. voinut ottaa Masaniellon, Cola da Rienzin, Wullenweberin traagilliseksi päähenkilöksi. Mutta Ilkka? Mutta nuijamiehet? – – / – – Hän kuvailee Juhana Flemingiä riettaaksi naisten-houkuttelijaksi ja Pentti Pouttua ilkeäksi teatterikavaltajaksi – ja siinä on raja, jonka yli ei vapaimmankaan suomalaisen mielikuvituksen ole lupa astua.¹⁶⁹³

Tähän poliittiseen tuomioon Bergbomin arvostelu päättyi. Ensi kerran Bergbomin arvostelussa oli kategorinen ideologinen raja: näin ei ole lupa kuvata tai ajatella, sillä Yrjö Koskisen tulkinta Nuijasodasta oli rikkumaton. On mahdollista, että syksyllä 1869 Bergbom on halunnut Nya Teaternin dramaturgina torjua Laguksen seuraavan näytelmän, sillä se hyväksyttiin ohjelmistoon heti, kun Berndtson palasi dramaturgiksi. Heti Bergbomin eron jälkeen *FAT:ssa* ilmoitettiin nimittäin, että uutta kotimaista draamaa oli tulossa Nya Teaterniin, kuten sen nimi syksyn 1870 alusta kirjoitettiin.

Emil Nervander oli julkaissut runojaan monen vuoden tauon jälkeen (*Dikter* 1869). Lehtori Lagus oli syksyllä *Wiborgs Tidningissä* moittinut niitä, ja tammikuun 1870 alussa puolestaan Berndtson löylytti Nervanderia *FAT:n* useassa numerossa. Estlander oli arvostelussaan suopeampi.¹⁶⁹⁴

1692 *Kkl* 1870:1:17 ja KBK2:328.

1693 *Kkl* 1870:1:17 ja KBK2:328.

1694 Helsingissä kirjoittivat C. G. Estlander *HD* 15.12.1869 ja F. Berndtson *FAT*, 13., 14., 15., 18. ja

Gabriel Laguksen uusin näytelmä *Drottning Filippa* päätettiin esittää Nya Teaternissa helmikuussa 1870.¹⁶⁹⁵ Lagus oli oikeastaan Bergbomille kilpailija: kotimainen ruotsinkielisen historiallisen draaman kirjoittaja. Stenvallkaan ei pärjännyt siinä lajissa. Laguksen uuden näytelmän valinnasta on myös voitu kiistellä tuolloin 10.12.1869, ennen kuin Bergbom lähti. Periaatteessa Nyan esitti kaiken kotimaisen uuden tuotannon ja maksoi tantiemit. Erityistä on, että Aleksis Kiven näytelmät puuttuivat sen tarjonnasta, eikä Bergbom tehnyt mitään aktiivista Stenvallin hyväksi syksyllä 1869 teatterissa työskennellessään, vaikka juuri sitä Stenvall oli jo pari vuotta aiemmin toivonut.

Bergbomin ja Nya Teaternin toimivan johdon välillä saattoi syksyllä 1869 olla vielä yksi mahdollinen konfliktin tai jännitteen aihe. *Nyårsrevy* oli tavallisesti ollut talon dramaturgin tehtävä. Revy oli edellisinä vuosina sisältänyt vuosikronikkaa, vitsailua, satiiria ja lauluja ja sen laatiminen oli kuulunut kirjallisen neuvonantajan tehtäviin. Ehkä sitä odotettiin tänä vuonna Bergbomilta. Bergbomin satiirikon taidot tuntien sellainen häneltä olisi voinut syntyä, mutta sellainen olisi voinut olla kielipoliittisesti ja teatterin muun johdon kannalta hankala. Tai sitten hän kieltäytyi kirjoittamasta mitään ”halpaa pilaa” ja halusi uudeksivuodeksi jotain kohottavaa ja arvokasta. On sääli, että Bergbomista ei myöhemminkään tullut poliittista satiirikkoa. Hän ei koskaan kirjoittanut poliittista revyytä eikä esittänyt sellaista Suomalaisessa Teatterissa, mikä on suuri vahinko Suomen teatteritaiteen kehityksen kannalta. Vuoden 1870 aloittava Uudenvuodenpäivän ohjelma toteutui Nya Teaternissa vanhoja isänmaallisia numeroita esittämällä.¹⁶⁹⁶

Mutta teatterikysymys oli kuumana, kun tuntemattoman tekijän komedia *Ett Helsingforsgeni* tuli ensi-iltaan 9.2.1870 ja sen päähenkilön huhuttiin tarkoittavan tohtori Bergbomia. Teos oli kuitenkin sovitus tanskalaisesta.¹⁶⁹⁷

I onsdags [9.2./16.2.] gafs första gången ”Ett H[elsing]forsgenie af okänd författare, sen Mallander och Berndtsson ej äro det. Geniet skall föreställa K. Bbm och hans teaterplaner, hvilka af f[ör]fattaren synes vara

19.1.1870. Niinistö 1974:66 mukaan Estlander oli ollut osittain melko suopea.

1695 *Kkl* 1870:1:16–17 ja *KBK* 2:326–328. Jaakko Ilkkaa ei saanut kuvata itsekkäänä ja johtamiinsa joukkoihin nähden katalana.

1696 Luchou 1977:28 mukaan oli näytelty kotimainen vakavamielinen hupailu *På Lemos strand* sekä E. J. Löfgrenin patrioottinen kuvaelma.

1697 *HD* 11.2.1870. ”*Ett Helsingforsgenie*. Lustspel med sång i 1 Akt. Fri bearbetning af Erik Böghs ”*Geniet fra Odsherred*”.

kända. Maskeringen var dock så misslyckad att många trodde geniet föreställa Spg Spåre. Österbottningar, bevekta af ryktet att komedin gällde Bbm, Nervander, Fröken Decker (medlem af iltaseura) och Ahnger, infunno sig med hvisselpipor, men funno stycket roligt och menlöst.¹⁶⁹⁸

Olivatko Bergbom ja Nervander olleet syksyllä 1869 liian hätäisiä jako- ja valtaushankkeensa kanssa? Nya Teaternin Takausyhdistys oli tehnyt jo eleen kotimaista teatteria kohti vuokraamalla näyttämön suomenkielisille harrastajille ja kiinnittämällä näytännön puuhamiehen, suomenmieliseksi tiedetyn lupaavan asiantuntijan syksyllä töihin. Bergbom olisi voinut luotsata teatteria asteittain ”kansalliseen” suuntaan, mitä Kiseleffit ja Sinebrychoffit ilman muuta olivat valmiit maltillisesti kannattamaan. Hanke oli saattanut tihkua Weckströmin ja Zilliacuksen tietoon, ja nämä olivat epäilemättä arvovallostaan arkoja keskisarjan vaikuttajia, jotka eivät antaneet 26-vuotiaan hyppiä nenälleen. Heti seuraavana syksynä, kun Kiseleff joutui ottamaan teatterin taas hoitoonsa, hän ensitöikseen yritti saada Bergbomin ohjaaman *Trubaduurin* Nya Teaternin näyttämölle ja vielä seuraavana keväänä (1871) pyytää Bergbomeja mukaan Takausyhdistykseen.

Velkainen Karl Bergbom oli joulusta 1869 alkaen jälleen ilman palkkatuloa. Ensimmäinen joulu ilman senaattoria vietettiin vielä Unioninkatu 7:n kodissa, josta jouduttiin kuitenkin jo sanomaan irti palkkollisia.¹⁶⁹⁹ Bergbomit ottivat jatkaakseen Cygnaeuksen uudenvuodenaaton juhlaperinnettä, viimeistä kertaa kun he asuivat talossa, johon mahtui järjestämään suuremmat kutsut.¹⁷⁰⁰ Vuodenvaihteessa saatiin uutisia Vaasasta: sisar Betty, vapaaherratar Elisabeth von Troil oli vuoden viimeisenä päivänä synnyttänyt tyttären, joka sai nimekseen Mathilda von Troil. Hänestä tuli aikanaan Suomalaisen (eli Vanhan) Yhteiskoulun, rehtori ’Trolle’ ja vuodeksi Kansallisteatterin johtaja (1916–17).

1698 J. R. Aspelin → E. Aspelin 16.2.1870/91/EAHA/KiA/SKS.

1699 Vuoden 1869 alun tilannetta vastaavassa henkikirjassa Braxen-korttelin talon Unionink 7 – Et. Makasiinink. 6 kulmassa talo on nimetty Rådman Salinin taloksi, mutta tonttikorttien mukaan omistaja oli C. Linder. Vuokralla asuvan senaattorin perheessä olivat olleet tyttävät Emelie ja Augusta, sekä pojat fil mag Carl ja Ingenjör Erik Ossian sekä poika studeranden Carl [p.o.Axel] Bergbom. Palvelijattariksi (pig) oli merkitty Erika Ekström, Aurora Grönqvist ja Wilhelmina Aronsdotter. Verrattaessa vuoden 1870 alun henkikirjaan nähdään, että Ossian ei ollut enää kirjoilla kotonaan, vaan muuttanut jo Pietariin, mistä käsin hän oli osallistunut valtakirjoilla marraskuun perunkirjoitukseen. Näin Makasiininkadun talossa päävuokralaisina olivat senaattorin tyttävät Emelie [36v] ja Augusta [23v] sekä pojat Carl [26v] ja Axel [22v]. Palvelijattarista oli jäljellä vain Erika Ekström. Wilhelmiina Aronsdotterista ei ole mainintaa ja Aurora Grönqvist on merkitty erilliseksi vuokralaiseksi samaan taloon. Hän on ehkä joutunut lähtemään Bergbomin perheen ulkopuolelle töihin.

1700 Bergbomien järjestämien kutsujen perinteisiin viitataan muistelmissa usein.

Tammikuussa 1870 uusittiin Kaartin kasarmilla taas suomenkieliset näytännöt. Kirjuri Nils August Öhqvist oli avainhenkilö näytännöissä, joita joulun jälkeen jatkettiin, esillä olivat niin *Kihlaus* kuin *Jeppé Niilonpoikakin*.

”Suomenkielisiä näytelmiä ovat näinä päivinä muutamat kaartin alaupsierit ja sotamiehet antaneet kasarmissaan. Viime tuorstaina [28.12.1869] sekä toissapäivänä [su 2.1.1870] näytettiin Holberg’in tunnettu komedia ”Jeppé Niilonpoika”, jotensakin hyvin; erittäinkin Jeppen osa esitettiin taitavasti. [Jeppenä on täytynyt olla Gröneqvistin.] Aikomus kuuluu olevan vielä näyttää ”Arabian pulveria” sekä ”Kihlaus”, ensimmäinen Holberg’in, jälkimmäinen A. Kiwen tekemä. – Tulot näistä näytelmistä, joihin pääsee 50 pennillä, käytetään kirjojen ostamiseen kaartin kirjastoon.¹⁷⁰¹

Herrojen Eevaa tammikuussa 1869 näytellyt Öhqvist, on luultavasti näytellyt myös Nillaa *Jepessä*. *Jeppé Niilonpojan* esiintyjäluetteloa Kaartin näytännöissä ei ole säilynyt, mutta pääroolissa ei ole voinut olla kukaan muu kuin ”ikuisesti innokas Gröneqvist.”¹⁷⁰² Rooleissa oli epäilemättä samoja, jotka edellisenäkin talvena olivat näytelleet.

Tammikuun *Kuukauslehdessä* 1870 Bergbom esitteli kolme teosta. Karl ei pitänyt itseään jäävinä kirjoittamaan ystävänsä Emlekylin eli Emil Nervanderin runoteoksesta *Dikter* ja pienoisproosasta *Honkain tarinat*. (V. Löfgrenin suomentamina). K. F. Enebergin runoteos oli myös nimeltään *Dikter*. Enebergin ja Nervanderin runokokoelmat kantoivat Topeliuksen manttelia, joten arvostelija tuli luonnehtineeksi paljon tätä perintöä. Siinä oli rikkautta ja runollisuutta, mutta siitä puuttui kaikki taistelevuus ja aatteellisuus. Topeliusta seuraava runoilija myös lapsen tavoin heittäytyi naiivisti luonnon ja kaitselmuksen helmaan. Bergbomin arvostelu oli yksityiskohtainen ja viime kädessä ystävänsä kynästä: Emlekyli ei ole yhtä kekseliäs kuin Topelius, mutta hän ”vaipuu niin täydellisellä hartaudella runoilijakuvissa vaihtelevaisiin luonnon värivärähdyksiin, että ainoastaan katselemme niiden suloisuutta, luullen niistä kaikkialta vanhastaan tunnetun äänen meille puhuvan.”¹⁷⁰³

1701 *UStr* 4.1.1870.

1702 Nervanderin mp:t Kaartin näytännöistä/Laatikko: Yleistä teatterista/HiKA/MV. – Gröneqvistin luonnehdinta Ahrenbergilta.

1703 KBK2: 329–333 ja *Kkl* 1870:1:17–20.

Bergbomin ”Neljä vuotta Suomen kirjallis-historiasta” ilmestyi helmikuun *Kuukauslehdessä* 1870 ensimmäinen kaksiosaiseksi suunnitellusta kirjoituksesta.¹⁷⁰⁴ Hän käyttää ulkomaiden kirjallisuusanalyyseistä tuttua aatehistoriallista kehystä kotimaiseen tilanteeseen. Runouden arvioinnissa Kiven runot nousivat kirkkaasti Oksasen, Suonion ja muiden ohitse ja tietenkin Kivi loistaa myös draaman puolella:

Aleksis Kivi ”rakastaa voimakkaita, ytimellisiä henkilöitä, heidän luonteissaan on aina rikas omintakeisuus; heidän silmistään salamoitava innostus ja kiihoittuneet mielihalut meitä vastaan, heidän käytöksensä on pateettisen uljasta. Hänen draamallinen runottarensa on täynnä älyllisiä oikkuja ja vihaa kaikkea akateemista säännöllisyyttä. Koomillisissa osissa hänen huumorinsa on tuota karskeaa rehevää laatua, joka kenties kauhistuttaa jokaista teevesi-esteetikkoa.”¹⁷⁰⁵

Lea oli Bergbomin mielestä edelleen tuotannon huippu ja ”ihanin”. *Kihlauksen* Kaarlo mainitsi nyt vasta ensimmäistä kertaa omissa kirjoituksissaan ja pitää sen hahmoja lupaavina näyttämön kannalta. *Karkurit* ja *Yö ja päivä* käsitellään, muttei *Kullervo* ja *Nummisuutareita*, jotka olivat ajalta ennen tarkasteltavaa nelivuotiskautta 1866–69. Muut suomalaiset draamatikot saivat ”ansion mukaan” tuomionsa lukudraamoiksi, jotka unohtuvat aikanaan. Koska *Seitsemän veljestä* ei ollut ilmestynyt painosta vuoden 1869 puolella, hän ei maininnut siitä vielä mitään, ei edes ennakkotietoa, vaikka oli jo sen puoltolausunnon allekirjoittanut. Romaanikirjailijoiden joukosta hän mainitsi vain nimimerkki Stellan¹⁷⁰⁶ ja Th. Hanssonin.¹⁷⁰⁷ Samana vuonna debytoi J. H. Erkko ja astui ”suomalaiseen laulutarhaan”.

1704 KBK2: 261–271 ja *Kkl* 1870:2:26–29. Nälkävuodet olivat tyrehdyttäneet enemmän ruotsinkielistä kirjallisuutta. Suuret ruotsinkieliset kirjailijat olivat jo ikänsäkin puolesta tehneet vähemmän. Topeliuksen *Kuninkaan hansikas* oli ilmestynyt suomeksi ennen kuin ruotsiksi. Bergbomin mielestä tuottelias Topelius ”sotkeutuu nykyään juonenkäänteisiinsä” ja joutuu lopettamaan teoksiaan saamatta yhteensopiavuutta alun kanssa. Maan aineellinen puute on lisännyt sitä ”kansallishengen” ilmentymää, joka näyttää vain enenevän. Suomea lukevan yleisön vaikeudet ovat vain kannustaneet sitä lukemaan, oppiin ja tietoon.

1705 KBK2: 267 ja *Kkl* 1870:2:27.

1706 ”[j]otain suurempaa, aatteellisempaa on [nimimerkki] Stella [Marie Linder] tarkoittanut kirjoittaessaan ”En qvinna af vår tid”, jossa hän on tahtonut esittää jalomielisen, vapaan naisen esikuvan. Ihanne on häneltä muuttunut sen ivakuvaksi, mutta kirjoitustavassa miellyttää sivistynyt säädyllisyys.” (KBK2:271 ja *Kkl* 1870:2:29.)

1707 Theodolinda Hanssonin romaani *Haapakallio* arvostellaan vasta toukokuun *Kuukauslehdessä*. Hänen idyllintapainen kuvaelmansa Hämeenmaasta on sievästi kirjoitettu ja miellyttävä, henkilöt

Elokuussa 1870 Bergbom totesi Erkon runot sieviksi ja kauniiksi, hyvällä suomella kirjoitetuiksi, mutta korkeammat ajatukset jäivät keveiksi, sillä ääni ei vielä ole tarpeeksi voimakas.¹⁷⁰⁸ Helmikuusta toukokuulle julkaistiin *Kuukauslehdessä* katsauksia Euroopan eri maiden kirjallisuuteen, samaan tapaan kuin Bergbom oli käsitellyt Ranskan kirjallisuutta. Mutta ne eivät olleet enää Bergbomin kirjoittamia, kirjoittajakunta oli laajentunut.

Vuotta 1870 voi jopa sanoa Bergbomin ensimmäiseksi täydeksi ”teatteri- ja oopperaohjaajan työvuodeksi”, joka käynnistyi ankarilla debateilla. Touhukas Karl Bergbom oli korkeassa 26 vuoden iässä ja juuri löytämässä sopivan sosiaalisen väylän toiminnalleen. Vaikka hän muuten oli ujo ja vetäytyvä, turvallisessa seurassa hän oli sosiaalinen ja leikkisä, joka innostuksellaan innostutti muita. Maaseudun kiertueteatterin johtajan ura ei Bergbomin säädystä ollut mahdollinen, vaikka Nervander sellaisesta haaveilikin. Valtiovallan tukeman kansallisen teatterilaitoksen intendentinvirka sen sijaan kyllä olisi sopinut. Karl Bergbomia voi nimittää myös ”nuoreksi vihaiseksi mieheksi”, mikä näkyi lähivuosina yhä paremmin, niissä jyrkissä lehtikirjoituksissa, joissa hän omaksui fennomaanisen uhrinposition.

Bergbomin ajoittainen taipumus vihaisuuteen tuli esiin jo neljä vuotta aiemmin hänen itsestään esittämissä kuvauksissa huonotuulisuudestaan. Hän ”rähjäähä läheisilleen kotona turhan päiten.” Varsinkin vanhemmiten Bergbomia kuvataan yhtäältä lempeäksi, kiltiksi, haaveilijan kaltaiseksi ukkeliksi. Nuoruuden raivo-kohtausten tilalle tuli ajoittain lisääntynyt sarkasmien viljely. Mutta se ei ole koko totuus, sillä myös myöhemmiltä vuosilta on raportoitu raivo-kohtauksista. Riitojen jälkeen Bergbom saattoi ”sairastua” ja nukkua kotona kaksi päivää ja palata sitten teatterille. Ehkä kiukuttelujen takia säröilivät jotkut ihmissuhteet.

Suomenkielisten näytäntöjen vuosi 1870

Karl Bergbom oli ankarien tosiasioiden edessä: isä oli kuollut, liian kalliista asunnosta jouduttiin muuttamaan, hän oli jälleen vailla töitä sanouduttuaan irti Nya Teaternista. Tuloja piti saada. Karl jatkoi arvostelijantyötä *Kirjallisessa kuukauslehdessä*, varsinkin alkuvuodesta. Mutta hän ei vielä arvannut, että vuodesta 1870 tulisi hänelle erittäin toimelias vuosi suomenkielisten näytäntöjen järjestäjänä,

rakastettavia jne. Mutta miellyttävän kokemuksen jälkeen jää tyhjä olo. Kriittikkona Bergbom on luopunut ironisista sävyistään ainakin suomenkielistä kirjallisuutta arvostellessaan, vaikka lopussa ironisoi sitä, että teos päättyy peräti kolmiin häihin. (KBK2:334 ja *Kkl* 1870:5:127.)

1708 KBK2:334–335 ja *Kkl* 1870:8:206–207.

”impressaarina” ja ohjaajana. Bergbom tulisi ohjaamaan harrastajien kanssa neljä–viisi produktiota: *Paola Moroni, Yökausi Lahdella, [Tanssiaiskengät,] Preciosa* ja *Trubaduuri*. Lisäksi *Paola Moroni* julkaistiin kesä- ja heinäkuun *Kuukauslehdissä*. Keväällä 1870 oli myös kanssakäymistä Kiven kanssa, joka kiitteli Bergbomin lempeyttä ja hyvyttä, samalla kun järjestelytti kirjojaan ja raha-asioitaan.¹⁷⁰⁹ Kesäkuussa Bergbom osallistui *Seitsemää veljestä* puoltaneen uuden vastineen laadintaan. Elokuussa hän kommentoi J. H. Erkon esikoisrunoja ja syyskuusi 1870 kului jo *Trubaduuri*-oopperan merkeissä, samalla kun hän ”etäohjasi” Kiveä *Margarethen* kirjoittamisessa.

Emil Nervander *Hufvudstadsbladetin* teatterikriittikkona kirjoitti vielä pari kertaa siten, että Nya Teaternin johtokunta provosoitui. Bergbomin eropäivän aamuna 10.12.1869 Nervander oli moittinut teatterin ohjelmisto- ja näyttelijävalintoja.¹⁷¹⁰ Tammikuun alussa 1870 Nervander kiitti eräitä esityksiä ja puolusti August Westermarckia näyttelijänä.¹⁷¹¹ Vaativa Iolanthan rooli näytelmässä *Kung Renés dotter* oli rouva Raan sijasta annettu näyttelijätär Helga Frankenfeldtille.¹⁷¹² Frankenfeldtin viehättävyydestä kaikki olivat innostuneita, muiden joukossa kenraalikuvernööri Adlerberg. Ajatusviivalla nimen edessä Nervander kompromettoi näyttelijättären.¹⁷¹³ Vaativassa roolissaan tämä viikkoa myöhemmin Nervanderin mielestä sitten epäonnistui.¹⁷¹⁴

Toimitusjohtaja K. A. Weckström kyllästyi Bergbomin ja Nervanderin klikkiin ja johtokunta päätti peruuttaa *Hbl:n* toimittajan vapaalipun, mutta teki sillä itsensä naurettavaksi: Nervanderin pääsy vapaapaikalle estettiin,¹⁷¹⁵ mutta hän osti kassalta maksullisen lipun toisaalle ja kirjoitti normaalisti. *Hbl:n* päätoimit-

1709 A. Kivi → K. Bergbom kesäkuussa 1870/Kirje 62/AK Kirjeet 2012.

1710 E. N. *Hbl* 10.12.1869.

1711 E. N. *Hbl* 9.1.1870. Oliko hän Bergbomin asialla on vaikea tietää, Bergbom ilmeisesti oli suosinut Westermarckia näyttelijänä.

1712 ”widare H. Hertz bekanta, lyriska dram ”Kung Renés dotter”, med – fröken [Helga] Frankenfeldt såsom Iolantha, samt slutligen J. Jolins hist.-romantiska fem akters skådespel ”Ung-Hanses dotter”, hwari hufvudrolerna komma att spelas af fru Raa och hr Westermarck. Mot detta sistnämnda, i många afseenden underhaltiga styckes upptagande torde flere än en vän af vår theater hys välgrundade betänkligheter.” (E. N. *Hbl* 9.1.1870.)

1713 Yrjö Hirnin mukaan kyseessä oli kuvernööri Adlerbergin suosikinäyttelijätär, jolle teatterin johto oli varannut mahdollisuuden näytellä näkönsä takaisin saavan tytön liikuttavassa roolissa. (Hirn 1949: 338). Mitä pakinoitsija Nisse (T. Sederholm) myöhemmin keväällä *HD:ssa* ei voinut kirjoittaa, oli se, että kenraalikuvernööri Adlerberg ”livligt intresserade sig för teatern, och framför allt för de unga och vackra skådespelerskorna, så var det ju icke så onaturligt om man förutsatte, att även han blivit uppretad av det famösa tankstreck framom fröken Frankenfeldts namn”. (Hirn 1949:338.)

1714 E. N. *Hbl* 16.1.1870. Topeliuksen päivänä 14.1. oli myös ollut E. Löfgrenin laatima tableau.

1715 20. Jan. 1870, s 43/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

taja August Schauman irvaili teatterin johtokuntaa ja kielsi teatterin ystävänä tunnetun kriitikko Nervanderin tarkoituksen olleen mitenkään ”aiheuttaa teatteri-yritykselle” vahinkoa. Otsikolla ”Kråkvinkel” Schauman viittasi saksalaisiin pikkukaupunkikomedioihin, joissa niiden naurettavat pikkuvirkamiehet toilailevat tavalla, jolle suurissa kaupungeissa oli helppo nauraa alaspäin.¹⁷¹⁶ Polemiikki jatkui helmikuun puoliväliin saakka, ja siihen sekaantui myös *Helsingfors Dagblad*, joka luonnehti Nervanderin kirjoituksia sanalla ”teatersvärmerier”. Mutta se huomautti, että myös teatterin johto asennoitui virkavaltaisesti, kun se kuvitteli saavansa itse päättää, mitä teatterista kirjoitetaan.¹⁷¹⁷ Teatteriin kohdistuvan hyökkäyksen takana voitiin – syystäkin – uumoilla myös Bergbomia ja hänen pyyteitään. Olihan hän kokenut juuri pettymyksen suunnitelmissaan.

Fennomaaniseen historiankirjoitukseen on luotu lisäksi käsitys, että rouva Charlotte Raata olisi alettu ”kohdella kaltoin” omassa teatterissaan. Väitteelle on vaikea löytää asiaperustelua: sellaiseksi ei riitä ingenue-roolin siirtäminen 30-vuotiaalta 20-vuotiaalle. Enemmän teatterille tuli vahinkoa Frithiof Raan epäluotettavuudesta, ellei sitten ajoittainen morfiinin käyttö aiheuttanut niitä myös Charlottelle itselleen. On myös mahdollista, että hänen ilmaisunsa oli muuttunut pateettisemmaksi, mitä puolestaan Kaarlo nähtävästi ruokki. Frithiofin muisti alkoi tehdä tepposia ja erään laiminlyönnin johdosta hänen palkkansa jouduttiin pidättämään.¹⁷¹⁸

Emil Nervander sai maksaa ankaran hinnan debateista: sekä Fredrik Berndtson että Gabriel Lagus kohtelivat kaltoin hänen runokokoelmaansa juuri tammikuun puolivälin aikoihin.¹⁷¹⁹ Bergbomin ystäväksi tiedettyä varatonta ru-

1716 *Hbl* 23.1.1870 kirjoitti otsikolla ’Kråkvinkleri.’ ’Kråkvinkel’ on ruotsinkielinen versio nimestä Kråhwinkel, ”Kukonkulma” tai ”Kiekukulma”, ”Kiljukulma”, ”Kiekuaho”, Johann Nestroyn komedian *Die deutscher Kleinstädter* tapahtumapaikka. Näitä peräkyläkauppaloita naurettiin suurkaupungeissa. Niistä tuli 1800-luvun satiirisia suosikkiteoksia, joista tunnetuin on Nikolai Gogolin *Reviisori*.

1717 *HD* 1.2.1870.

1718 EAH:ta seuraten Krohn 1922 passim. toistaa väitettä. Nervander havaitsi jo tammikuussa *Daniel Hjortissa* Frithiofin näyttelemisessä ongelmia. (*Hbl* 16.1.1870) *Fåktaren från Ravenmassa* hänen muistinsa petti (*Hbl* 6.3.1870). *En krona* -näytelmän roolityö ei ollut valmistunut pitkästä opiskeluaajasta huolimatta, joten johtokunta päätti pidättää 3 % hänen vuosipalkastaan. (KAW-memorial, kokoukset 13., 14. ja 16.2.1870, s. 44–45/Coll 255.IV/ms/KK.) Vastaava tapaus kävi myös 18.10.1870, jolloin N. Kiseleff kirjoitti F. Raalle huomautuksen roolin menettämisestä. (NK -kirjeet/SvTA/HLA/SLS.)

1719 Nervanderin runoja oli arvioitu jo syksyllä ja Gabriel Lagus oli *Wiborgs Tidningissä* esittänyt niistä varauksia. Professori C. G. Estlander oli *HD:ssa* (15.12.1869) käsitellyt niitä melko positiivisesti, mutta Fredrik Berndtson taas oli erittäin kriittinen niiden suhteen *FAT:ssa*. Hän katsoi aiheelliseksi silpoa (ned-sabla) niitä neljässä numerossa 14.1., 15.1., 18.1. ja 19.1.1870. (Hirn 1949:342). *Wiborgs Tidning* on 29.1.1870 Laguksen artikkelissa ’En kritisk övader’ esiteltyt tilanteen ja sanonut hieman liioitellen, että *Hbl:lla* on ollut arvostelija, jolle ei ole kelvannut mikään ja joka on moittinut esityksiä joskus jopa etukäteen. Lagus piti hyvänä sitä, että kaikki roolit eivät pysyneet vain ykkösnäyttelijöiden hallussa, vaan että nuoremmat

noilija-skribenttiä oli helppo lyödä. Nervander on hämmästyttävän kärsivällinen ja urhoollinen läpi elämän kestävässä köyhyydessään. Emelie Bergbom kovana taistelijaluonteena teki mitä pystyi auttaakseen Nervanderia. Häneltä on säilynyt kirje Fredrik Cygnaeukselle, jossa hän pyytää tätä arvovallallaan puolustamaan ajatusta teatterista sivistyslaitoksena ja suojelemaan Nervanderia siltä noitavainolta, joka oli käynnissä. Berndtsonin kirjoitukset *FAT:ssa* menevät ”ju nästan utöfver hvad vanligt lefnads vett fordrar. No. 8 af Wiborgs Tidn. innehåller äfven ett längre andragande i frågan.”¹⁷²⁰

Emil Nervanderin tilanne oli keväällä 1870 siis lohduton. Yritykset toimia teatterin puolella ja runoilijana tai taistella kriitikkona olivat kärsineet tappion. Ikävät debatit olivat kenties yksi syy, siihen, että Nervander yhdessä Reinhold Aspelinin kanssa paneutui yhä suuremmalla innolla Suomen keskiaikaisiin kirkkoihin ja ryhtyi perustamaan Suomen Muinaismuistoyhdistystä. Nervander teki kesällä 1870 lukiolainen Albert Edelfeltin matkassa matkan Hattulan vanhaan kirkkoon piirittääkseen Edelfeltillä sen maalauksia ja patsaita. Teatterikiertueen sijaan Nervander alkoikin organisoida tutkimusretkeä Lounais-Suomen kirkkoihin etsimään keskiajan jäännöksiä. Seuraavana kesänä 1871 tehtiin Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ensimmäinen laaja tutkimusmatka Lounais-Suomeen ja siellä tuli Edelfelt olemaan piirustusvirtuoosina mukana.¹⁷²¹ Retki valitsi Emil Nervanderin keskeisen elämäntyön suunnan samoina aikoina, kun Bergbomille alkoi kajastaa hänen omansa.¹⁷²² Nervanderin ja Bergbomin aktiviteetit erkaantuivat.

Jos työtahti teatterissa oli tiivis ja uutta ulkoläksyä tuli tiheään, Charlotte Raan aikataulu oli vielä tiiviimpi. Marraskuussa 1869 Charlotte oli lausunut A. Oksasen balladin ulkoa suomeksi. Seuraavan kerran Suomalaisen Seuran iltamassa jo maaliskuun 3. päivänä 1870, tällä kertaa lausuen Schillerin *Orleansin neitseestä* monologin, jossa Johanna jättää jäähyväiset kotiseudulle.¹⁷²³

Aleksis Kiven kirjeissä Karl Bergbomille *Lean* jälkeen kulkee useita teemoja, pysyvimpänä raha-asiat ja niiden kommentointi. Jätettyään *Veljekset* keväällä

pääsivät niitä kokeilemaan ja oppimaan. Näin hän puolusti muun muassa Frankenfeldtin käyttöä Jolanthana. Sitten Lagus selitti Emlekylin runokokoelman F. Berndtsonin taholta saamaa ankaraa kritiikkiä *FAT:ssa* (WT 29.1.1870). Berndtsonia on verrattu tässä asiassa August Ahlqvistiin. (Niinistö 1974:66).

1720 EB → Fredrik Cygnaeus 1.2.1870/53:471/EBA/KiA/SKS.

1721 *Sommarresor 1871* on julkaistu myös suomeksi Valkeapää 2010 toim.

1722 Ks. esim. Valkeapää 2010, esipuhe.

1723 EAH1:160 mainitsee tilaisuuden. Suomennos monologista Antti Jalavan arkistossa/812:40:1/AAJA/KiA/SKS.

1869 luettavaksi Kivi pääsi jatkamaan säätyläisnäytelmiensä kirjoittamista mielessään rahan ansainta neiti Lönnqvistin velkojen maksuun. *Selman juonia* Kivi oli kirjoittanut vuoden 1869 aikana. Näytelmä oli käynyt jo ensi kommenteilla Bergbomin luona alkuvuodesta 1869.¹⁷²⁴ Toukokuun lopulla 1869 Kivi mainitsi Bergbomille, että *Seitsemän veljeksien* lisäksi hänellä oli ”myös yhtä ja toista kirjoitettua, jota en ole vielä näyttänyt esiin.”¹⁷²⁵

Kiven komedian keskiössä on luulosairas aatelistaustainen vanhapoika Achilles Fokas, jolla on vimmatu halu naimisiin varakkaan Selma-neidin, Kuikkarin kartanon perijättären kanssa. Fokasta huijataan niin, että Selman veli näyttelee shamaanin kaltaista Lapin noitaa, joka ennustaa tälle toraisaa avioliittoa. Komedialla noudattaa klassista muotoa kaksine pareineen, mukana on palvelija ja isähahmo, ja se tapahtuu kylpyläkaupungin laidalla. Kivi on ollut siitä ilmeisesti innoissaan, mutta odotettavissa ollut monimutkainen loppuselvittely jäi kirjoittamatta.¹⁷²⁶ – Toinen maininta, joka viitanee *Selman juoniin* oli Kiven kirjeessä Th. Reinille 8.12.1869, jossa hän arvioi tekemisiään ja teoksiaan pohtien niiden mahdollisuuksia menestyä.

Ne kaksi näytelmää ja se kokous runoelmia, jotka jälkeen joulun ovat valmiit, ne pidän minä parhaina kun koskaan ennen olen matkaansaattanut; sillä ensimmäisen kerran ijässäni kirjoitan minä ilman yhtään kiirettä ja hätäilemistä, fiilailen niitä niin paljon kuin mahdollista. Ensimmäisen originalin näihin näytelmiin on Bergbom lukenut, ja hän lausui siitä niin kii[to]llisesti, jota ei hän vielä ole tehnyt muista kappaleistani. Hän teki kuitenkin muutamia muistutuksia, joiden syyt minä nyt luulen poistaneekseni. Mutta sen toisen näytelmän katson minä vielä paremmaksi. (Huomaa, että tämän itsekiitoksen kanta on suhteileminen toisten omieni kappalteni kanssa, vaan ei vertoileminen muiden kirjaniekkain teosten rinnalla.)¹⁷²⁷

Näissä on ollut kysymys *Selman juonista* ja *Almasta*. Mutta kumpi on Kiven mainitsema ensimmäinen ja kumpi on toinen? Jompaankumpaan ”parhaillaan tekeillä olevista” näytelmistä Bergbom oli saman kirjeen mukaan sanonut: ”Jag

1724 Tarkkiainen 1916:552 viittaa kirjeeseen A Kivi →KB, toukokuun loppu 1869/Kirje 53/AK Kirjeet 2012.

1725 A Kivi → KB, toukokuun loppu 1869/Kirje 53/AK Kirjeet 2012.

1726 Tarkkiainen 1916:553–555.

1727 A. Kivi → Th. Rein jouluk 1869,/Kirje 59/AK Kirjeet 2012.

har läst den med förtjusning och i den yttersta spänning.”¹⁷²⁸ Lause on koskenut oletettavasti *Selman juonia*, onhan siinä selvä juoni ja hyviä henkilöihahmoja, kuten komediassa tulee olla.¹⁷²⁹

Bergbomin asema Nya Teaternin johdossa syksyllä 1869 oli arvatenkin liisännyt Kiven innostusta kirjoittaa säätyläisyleisöä varten. Runomuotoisesta *Almasta* puhuttiin myös jo syksyllä 1869. Sen oli Karl ajatellut olevan seuraavana vuorossa harjoiteltavana Suomalaisessa Seurassa ja esitettävänä Nya Teaternin lavalla: kartanoon sijoittuva runomuotoinen näytelmä mittatilauksena Charlotte Raalle heti *Paola Moronin* jälkeen. Kivi oli lähtenyt kirjoittamaan *Almaa* tilanteessa, jossa hänen siis täytyi olettaa Karlin dramaturgina saavan sen Nyaniin, jossa Suomalaisella Seuralla olisi ohjelmassa *Paola Moroni* keväällä 1870 ja sitten Kiven *Alma* syksyllä 1870.

Almasta on säilynyt kesken päättyvä kuusipolvisella jambilla kirjoitettu käsi-kirjoitus. Sen synnystä Bergbom itse kertoi tavoitteen olleen Suomalaisen Seuran esityksen syksyille 1870. Bergbom kuvasi syntyimpulssin näin:

Kun ”Lea” keväällä 1869 näyteltiin Helsingissä, ihastui sen tekijä niin tuohon kauniiseen taitoon, jolla näyttelijätär Charlotte Raan antoi muodon päähenkilölle, että hän päätti sepittää draaman erittäin tätä etevää taiteilijataria varten. Sen hän tekikin ja kirjoitti pienen ”Alma” nimisen näytelmän, joka oli aiottu näytellä syksyllä 1870. Pian kuitenkin huomattiin, kuinka tämä kappale, vaikka lyrillisesti kaunis, oli kokonaan epädraamallinen, eikä olisi voinut tehdä mitään vaikutusta näyttämön palkeilla. Kivi tahtoi silloin toimittaa jotain samassa tarkoituksessa.¹⁷³⁰

Kuvaus on osa painetun *Margaretan* arvostelua, jossa kerrotaan, minkä vaiheiden kautta se sai alkunsa. Kiven edellä esitetty oma kuvaus Th. Reinille joulukuussa 1869 ei erittele näytelmiä.¹⁷³¹ Näyttäisi kuin Kivi olisi lähettänyt *Alman* Bergbomille luettavaksi jo loppusyksystä 1869, silloin kun Bergbom vielä oli teatterin

1728 A. Kivi → Th. Rein jouluk 1869,/Kirje 59/AK Kirjeet 2012.

1729 Ohjeistaessaan kirjailijoita myöhemmin urallaan Bergbom aina korosti, että komediassa hyvät henkilöihahmot ovat tärkeämpiä kuin juoni. *Selman juonet* -käsikirjoitus päättyy kohdassa, jossa tarvittaisiin vielä pari uutta juonenkäännettä ja täysiveristä tilannetta, jotta näytelmä saataisiin ennustetulla tavalla päätökseen. Kiveltä on voinut energia ja motivaatio herpaantua, viimeistään toukokuussa 1870, kun *Veljesten* teilaus tuli.

1730 KBK2:335, *KKI* tammi–helmikuu, 1872.

1731 A. Kivi → Th. Rein jouluk 1869,/Kirje 59/AK Kirjeet 2012.

palveluksessa. Joulukuussa 1869 Bergbomin erottua Nyanista tilanne muuttui. *Alman* esitys järjestettäisiin Suomalaisen Seuran toimesta, mutta rouva Raan esiintyminen saisi edelleen tapahtua vain Nyanin näyttämöllä.

Kivi tuli Helsinkiin keväällä 1870, jolloin *Alman* kohtaloa lienee mietitty käsikirjoituksen ääressä. Viimeiselle sivulle on lyijykynällä kirjoitettu loppumerkintä:

*Ne nuoret miehet joita varrotaan, he eivät tule[/]valkat vaan jäsenet k[?] teaterilla käyvät ul[?]vastaan Tästä 38 sivusta tulee kaikki pois_ heitetätäväksi, ja ne jotka ovat sisällä, menevät ulos ilosina tulevia miesi nuorias vastaanottamaan*¹⁷³²

Tarkiainen olettaa, että tämä olisi Kiven Bergbomin kommenttien jälkeen tekemä myöhempi lisäys. Se voisi olla myös Kiven itsensä tekemä ”äkkilopetus” tilanteessa, jossa hän ei tiedä jatkaa teosta loppuun. Käsiala on nimittäin Kiven omaa käsialaa, vaikka se sisältää hämmäntäviä kielivirheitä. Tarkiaisen mukaan ”käsikirjoituksesta on näet loppupuoli leikattu pois ja kokonaisuus siten silvottu.”¹⁷³³

Toisaalta tiedetään myöhemmiltä vuosilta, että Bergbom suosi näytelmien nopeita lopetuksia. Roolihenkilö Cononin nimeä koskee huomautus: ”nimi muutettava sillä käytetty jo Margaretassa”. Tämä viittaisi siihen, että Kivi olisi yrittänyt palata *Almaan* vasta syksyllä 1870 laadittujen *Margareta*-versioiden jälkeen, vuoden lopulla.¹⁷³⁴ *Alman* käsikirjoitus on SKS:n arkistossa kuitenkin Bergbomin lahjoittamien joukossa. Vuonna 1879 tähän lahjoitukseen kuuluivat *Olviretki Schleusingenissa*, *Selman juonet*, *Alma*, ja katkelma *Kullervosta*, neljä arkistoyksikköä runoelmia, ja kertomuksen *Koto ja kahleet* -käsikirjoitus.¹⁷³⁵

1732 *Alman* käsikirjoitus, digitoituna/Kiven digitaalinen arkisto/AKA/KiA/SKS.

1733 Tarkiainen 1950:479 = 1916:560.

1734 E. A. Saarimaa on selityksissään (A. Kivi, *KT III*, 1928:489.) selostanut asiaa. ”Ainoa säilynyt, silvottu käsikirjoitus on luultavasti sama, jonka Bergbom on lukenut. Kaiketi hänen tekemiensä muistutusten johdosta Kivi on nähtävästi aikonut kirjoittaa kappaleen uudestaan suorasanaiseen muotoon. Käsikirjoituksen ensimmäisen sivun laitaan on näet jälkepäin kirjoitettu: ”Prosaksi kirjoitettava.” Ensimmäistä repliikkiä onkin samalla musteella, millä äskenen huomautus on tehty, korjailtu proosa-muotoon.” Saarimaa toteaa vielä, että kaikki kolme huomautusta ja proosakorjaukset on tehty ”samalla myöhemmällä musteella”. *Almassa* olevista huomautuksista ensimmäinen on nimiä koskeva. *Kononin nimi on muutettava toiseksi; sillä se sama ni-[mi] on jo käytetty Margaretassa*. Sivun alalaidassa poikittain eksposition kohdalla poikittain lukee: *Prosaksi kirjoitettava*. Mainitut viimeisen sivun laajat huomautukset ja niiden kielisotkut osoittanevat, että Bergbomin huomautukset ovat merkintöjen taustalla.

1735 Kiven digitaalinen arkisto; arkistoluettelo/AKA/KiA/SKS.

Tarkiainen ja Koskenniemi ylistävät varauksetta *Alman* runomittaisen tekstin kauneutta.¹⁷³⁶ On syytä huomata, miten uransa kannalta merkittävään tehtävään Kivi oli tarttunut, nyt kun *Seitsemän miestä* oli saatu ladottavaksi ja painoon. Hänen piti kirjoittaa runomittainen säätyläistön teatterissa esitettäväksi kelpaava draama suomeksi. Pragmaattisena, professionellina ja omasta, säätyjen välisestä asemastaan tietoisena¹⁷³⁷ Kivi asettuisi pian aloittavan suomalaisen säätyläisteatterin palvelukseen. *Alma* oli kotimainen aihe ja lisäksi siinä oli Kiven henkilökohtainen ja toistuva teema: ”oikeudenmukaisen ja sovittavan kotiinpaluun teema”. Nuori mies oli palaamassa kotikartanoonsa, jossa ihana neito häntä odotti.

Bergbom sanoi, että *Alma* oli ”kokonaan epädraamallinen, eikä voinut tehdä mitään vaikutusta näyttämön palkeilla.”¹⁷³⁸ Huomautus kertoo, millaiseksi Bergbom edellytti ”näyttämöllisen vaikutuksen”. Verrattaessa *Paola Moroniin*, joka toiminnallisen historiadraaman tavoin syöksyy ääritilanteesta äkkikääntein kautta toiseen, Kiven teksti oli todellakin vailla mitään tällaista ”effeettiä”.¹⁷³⁹ *Alma* oli *Lean* tavoin lyyrinen, staattinen haltioituneen mielentilan kuva. *Almassa* on jaksoja, kuten arkinen esittelytilanne, jonka runopuku on voinut alkaa ärsyttää Kiveä itseäänkin, mistä on seurannut etusivulle huomautus, että teksti oli pu-dotettava proosaksi.¹⁷⁴⁰

Aleksis Kivi kävi Helsingissä helmikuussa 1870 ja majaili Tammelinin talon pienessä pihanperän huoneessa Kasarminkadun varrella, jossa oli asunut jo neljä vuotta aiemmin Helsingissä käydessään. Viktor Löfgrenin kertoman mukaan Kivi tuolloin ”oli harvoin kotona. Häntä vaivasi sisäinen levottomuus. Sen tähden hän kierteli kaupungilla ja tuttaviensa luona.” Kivi oli muuttanut harvapuheisemmaksi haluten vain oleskella toisten luona. Löfgren huolehti Kivestä samaan tapaan kuin Bergbom ja tuki häntä öisten juopottelujen ja ”sosiaalisten tutkimusretkien” jälkeen. Kivi halusi kuitenkin asua edelleen pienessä huoneessaan eikä muuttaa esim. Löfgrenin luo asumaan.¹⁷⁴¹

1736 Tarkiainen 1916:559–565. Koskenniemi 1934:169–174.

1737 Tässä seurataan Sihvon (2002:120) käsitystä, että moniin sosiaalipsykologisiin kysymyksiin juuri Adlercreutz -oletus tarjoaa parhaan selityksen.

1738 KBK2:335. ja *Kkl* 1872:2:48–49. *Margaretan* painetun version arvostelussa Bergbom puhuu Kivestä jo kuin menneessä aikamuodossa.

1739 Verho 1951 selvittää Bergbomin ”draamankäsityksen” esteettiset ja teoreettiset yhteydet ajan teorioihin.

1740 *Alman* käsikirjoitus, digitoituna/Kiven digitaalinen arkisto/AKA/KiA/SKS.

1741 Tarkiainen 1916:594–595.

Bergbom kävi yhdessä Kiven kanssa vesihoidoissa tohtori Everthin luona. Siellä hän oli joutunut johonkin hankalaan tai noloon tilanteeseen, jota ei kuitenkaan tarkemmin kerrota. Seuraavana syksynä Kivi muisteli ja pahoitteli tapahtunutta sivustakatsojan huumorilla.¹⁷⁴² Tarkiaiselle Augusta af Heurlin on kertonut tilanteesta, joka tapahtui Unioninkatu 7:ssä, jossa he vielä keväällä 1870 asuivat.

Kivi oli tullut tapaamaan Kaarloa eräänä iltapäivänä, mutta Kaarlo ei ollut kotona. Kivi meni pois, mutta palasi illemmalla uudelleen ja jäi odottamaan ystäväänsä, jolle hän sanoi olevan tärkeätä asiaa. Kun talonväki tiesi hänen olevan Kaarlon parhaita tuttavuuksia, neuvoi se häntä tämän työhuoneeseen, jossa tuttavukset olivat usein ennenkin keskustelleet, ja Kivi meni sinne. Kaarlo ei kuitenkaan tullut kotiin ja Kivi odotti häntä kaiken yönä. Mutta hän ei ruvennut nukkumaan sohvalle, niinkuin häntä oli kehoitettu, vaan käveli levottomana edestakaisin lattialla koko yön kello 10:stä aina kello 6:een aamulla.

Kun Kaarloa ei vielääkään kuulunut kotiin, tuli Kivi puhuttelemaan hänen sisariensa Emilietä ja Augustaa. ”Minä en ole ennestään henkilökohtaisesti tuttu teidän kanssanne” sanoi hän. ”Mutta olen saanut nauttia paljon osanottoa ja hyvyttä teidän perheeltänne. Sen vuoksi minä pyydän nyt kiittää teitä kaikesta sydämestäni, sillä en kenties tule enää toista kertaa”. Sen hän lausui niin mieleenkoskevalla äänellä, ettei kertoja sanonut sitä koskaan unohtavansa, puhkesi sitten itkuun, ja meni pois. Sen jälkeen hän ei tietävästi enää käynyt Bergbomien asunnossa, vaan milloin Kaarlo tapasi, tapahtui se muualla. – Kiven oleskelu Helsingissä keväällä 1870 päättyi niin, että Löfgren maksoi hänen vuokransa rouva Ivanoffille ja toimitti hänelle kyytihevosen, jolla hän matkusti takaisin Siuntioon.¹⁷⁴³

Augusta af Heurlin kertoi tilanteen hieman eri tavoin Aspelin-Haapkyllälle, joka kirjasi sen vuoden 1907 päiväkirjaansa selittämään yhtä Kiven päiväämätöntä kirjettä Bergbomille.¹⁷⁴⁴

1742 A. Kivi → KB 12.9.1870/Kirje 63/AK Kirjeet 2012. Tapausta ei ole kyetty tarkemmin selvittämään.

1743 Tarkiaisen 1916:596. Olisiko tämä se ”itsemurhan partaalla oleminen”, johon Lönnqvist on viitannut?

1744 EAH:n päiväkirjamerkinnot 7.2.1907/A491/EAHA/KiA/SKS.: ”7 p. [helmikuuta 1907] (torst.) Eilen luovutin 52 Aleksis Kiven kirjettä Suom. Kirj. Seuralle. Niiden joukossa on yksi päiväämätön K. Bergbomille, jossa Kivi puhuu jostakin kauheasta tapahtumasta hänen viimeisellä Helsinginmatkallaan. _ Tämän selittää seur. Augusta af Heurlinin kertomus [joka ilmeisesti on sekottanut eri vuosien

Paras Veli! Kerran vielä sinulle monet kiitokset osotetusta hyvydestäs minua kohtaan! [– –] Mutta mitä aattelin retkestäni Helsingissä? Tuskan päivät! Enhän koskaan unohda sinun kasvojas, valistetut puoleeni, koska oljentelin kivussa ja sielun synkeimmässä pahteessa! Ilman sinua olisi onneni ollut kova. Kova oli minulle tämä isku. Alakuloisella mielellä havaitsen, että se ilonen ja rohkea mailmankatselma, joka tähänasti, huolimatta lukemattomista kivuista ja kärsimyksistä, on aina asunut povessani, rupeaa jo synkistymään ja elämä ja tulevaisuuden toivo ei anna minulla enään yhtään huvitusta. Kuitenkin koetan vielä parastani tänä kesänä [1870] itseäni miehustella. – Jos ehdit, niin kirjoita minulle paketissa muutama rivi. --

Voi hyvin! Ole aina onnellinen! Nouse runoilijain ihanimpaan kunniaan täällä! Ole varmaa siitä, että niin toivoo sydämmestänsä hän, joka on saanut sinulta niin paljon rakkautta ja hyvyttä, hän, jonka elämä kerran teki suuren haaks[i]rikon, joka saattoi hänen välinpitämättömäksi maailmalisesta pauhusta ja kunniaasta. Olis minulla jotain visseydellä uskottavaa elämästä haudan toisella puolella, niin tyytyisinpä päivihiini, aikani, joka nyt maistuu puulle, ei olisi niin pitkä. – Ole onnellinen! Ystäväs. Hävitä tämä kirje, koska olet sen lukenut.¹⁷⁴⁵

Kirje on merkittävä Kaarlon ja Aleksiksen välisen suhteen kannalta. Se kertoo sairastelusta, ryyppäyksestä tai molemmista, mutta myös, että Kaarlo on ollut Kiveä katsomassa ja ”valistamassa kasvojaan hänen puoleensa”. Kivi kaipasi taas kirjettä Bergbomilta ja ehkä tuo mainittu itsensä ”miehustaminen” [miehistä-

tapahtumia toisiinsa]. Alkupuolella vuotta 1870 (helmik. maalisk.?) oli Kivi tullut kaupunkiin ja silloin sovittiin että hän K. Bergbomin luona lukisi ääneen uuden teoksen (Seits. veljestä, luultavasti) ja tulisivat sinne kuulemaan Rein, Perander ja vielä joitakuita muita. [Tarinaa on kerrottu jo *Olvirekettä*.] Mutta kun lukemiseen oli ryhdyttävä, oli Kivi niin humalassa että siitä ei tullut mitään ja vieraat lähtivät kotiinsa saamatta mitään kuulla. Kivi jäi Bergbomin luokse hyvin kiihoittuneena ja Kaarlon kamarissa hän käveli koko yön edestakaisin ilman että kumpikaan pani levolle. _ Seur. päivänä noin klo 11 a.p./kun Kaarlo oli poissa, [serkkunsa] nti Emmy Chydeniuksen luona, jolle hän antoi tuntia suomenkielessä, tuli Kivi ja tavattuuan nti Augusta Bergbomin oli hän juhlallisesti selittänyt tullessaan jättämään hyvästi, sillä hän ei aikunut enää koskaan palata. Hänellä oli edellisenä päivänä [perjantaina/] sattunut tapaus, joka ei ollut parannettavissa. Hän oli kiittänyt kaikesta hänelle osoitetusta hyvydestä jne. Ennen lähtöään, joka oli tapahtuva klo 3, tahtoi hän kuitenkin välttämättömästi tavata Kaarlon, sanoakseen hänellekin viimeiset jäähyväiset. – Augusta oli sitten lähtenyt Kaarloa hakemaan, tavannut hänet nti C[hydeniuksen] luona, ja Kaarlo oli mennyt Kiven luokse hänen kortteeriinsa jossakin Kluuvikadun varrella. – Kiven sielunhätä oli ollut ääretön. _ Niin hän oli kun hän toipui juomakohtauksen huumauksesta.”

1745 A. Kivi → KB, keväällä 1870/Kirje 62/AK Kirjeet 2012.

minen] täksi kesäksi saattoi tarkoittaa juuri *Alman* kirjoittamista valmiiksi tai *Selman juonien* tai niiden parin muun pienoisnäytelmän työstämistä, jotka hänelle oli palautettu. Bergbom oli hänen kirjailijakollegansa ja *Paola Moroni* oli tulossa huhtikuun alussa esitykseen. Reipas kollegiaalinen toivotus oli paikallaan, lisäksi toivotuksessa on jotain vilpitöntä lämpöä, peräti ”romanttiseen toveruuteen” viittaavaa herkistymistä. Kivi myös halusi kuulla Karlin kesänvietosta, ehkä voidakseen hankkiutua tämän seuraan.¹⁷⁴⁶

”Suuren haaksirikon” tulkinnat Kivi-kirjallisuudessa ovat vaihdelleet. Yhden mukaan viittaus suureen haaksirikkoon tarkoittaisi jo August Ahlqvistin murskakritiikkiä *Seitsemän veljeksien* vihkoista 1–4. Se julkaistiin ruotsiksi *FAT:ssa* 20.–21.5.1870. Runoustoimikunta, lähinnä Cygnaeus laati Kiveä puoltavan vastineen, jonka Bergbom luki Seuran kokouksessa 1.6.1870. Vaikka se kokouksessa hyväksyttiin, jotkut halusivat, että sen julkaisemista lykättiin.¹⁷⁴⁷ Tuohon tekstiin viittaa samassa kirjeessä oleva Kiven pyyntö saada lukea ”Cygnaeuksen vastaus”. Tällöin tämä kirje on syytä ajoittaa vasta kesäkuulle 1870 ja ”elämänsä synkeneminen” heijastaisi lopullisesti Ahlqvistin aiheuttamaa masennusta.

3:neksi pyydän vielä: jos on sinulla saapuvilla se sanoma, jossa Cygnaeuksen vastaus kirj. Seuralle on julkaistu, niin lähetä se tässä samassa paketissa minulle myös. Sulje samaan nyytyyn myös muutama rivi sinun kädestäs ja anna minulle tiedoksi missä vietät tämän kesän.¹⁷⁴⁸

Kevään 1870 tapahtumista Karlin ja Aleksiksen välillä saadaan lisää tietoja vasta syyskuun kirjeessä. Aleksis oli käynyt Karlin kanssa tohtori Everthin luona, mutta ajallinen etäisyys salli nyt jo humoristisen näkökulman:

1746 Kiven suhde Charlotta Lönnqvistiin tulee ajatella 1860-luvun mittapuun eikä 1970-luvun mukaan. Se saattoikin olla ollut vailla lihallista erotiikkaa, kuten jo Tarkiainen päätteli, mutta se ei Veijo Meren (1973 ja 1974) mielestä ollut uskottavaa. Tuotannossaan Aleksis Stenvall kuvasi aina neitoja etäisinä ja ihannoituina, toisaalta hän aina ylisti miesten välistä toveruutta. Stenvallilla on täytynyt siis olla herkkyyttä myös miesten väliselle läheisyydelle ja Lönnqvist oli hänelle tästä näkökulmasta eroottisesti turvallinen naisystävä. On säilynyt muistitieto, jonka mukaan Bergbom ei ole uskonut Kiven ja Charlottan välillä olleen suhdetta, mikä tieto on siis peräisin erityisen läheltä kohdehenkilöä. (Sen on kertonut vanhuuden vuosien tuttava, T. Tarvas, ja se esiintyy V. Laurilan muistiinpanoissa (T. Tarvakselta muistiinpanoja/kot 25:4/VLA/KiA/SKS.)

1747 Sulkunen 2004:162.

1748 A. Kivi → KB, keväällä 1870/Kirje 62/AK Kirjeet 2012. Lausunto ilmestyi Snellmanin täydentämänä vasta vuoden 1873 laitoksen esipuheessa. Ks. esim. Sulkunen 2004:162–163.

Minä surkuttelen sinua vielä niistä kovista sielun ja ruumiin piinteistä, joita sinun keväällä täytyi kokea minun tähteni [lääkäri] Everthin luonna. Minä surkuttelen, ja olenpa täytynyt nauraakin näitä puristuksen hetkiäs.¹⁷⁴⁹

Karl Bergbomin ja Aleksis Stenvallin suhde on siis ollut luottamuksellinen, vaikka siihen on täytynyt sisältyä jännitteitäkin johtuen säätyasemista ja oppineisuuden asteesta sekä esteettisten käsitysten eroista. Mutta kuten on todettu: Karl oli aina hyvin omistautunut ystävilleen ja Aleksis oli rauhallinen, miellyttävä ja komea. Heidän välillään on voinut olla siis jopa miesten välistä vetovoimaa.

Kevään 1870 Bergbom on ollut kädet täynnä eri suunnissa tehtävää työtä, kuten tämä Kiven näytelmien kommentointi ja ”pitkäksi menneet palaverit” hänen kanssaan. Charlotte Raan esiintyisi *Orléansin neitsyessä* suomeksi maaliskuun alussa. Oman näytelmän, *Paola Moronin* kantaesitys olisi huhtikuun alussa. Toukokuulle suunniteltiin *Preciosan* esityksiä. Kirjallisuuskriitikien lisäksi Bergbomin luultavasti jo kesällä 1870 työsti *Elinan surmaa*, librettoa suomenkieliseen oopperaan, jonka aihe oli *Kanteleltaresta*. Sen säveltäisi Ernst Fabritius.

Nya Teatern halusi osoittaa olevansa kotimaisen ohjelmiston asialla, sillä teatterin kevättä 1870 koskeissa suunnitelmissa luvattiin myös F. Berndtsonilta uusi näytelmä, sekä tämän vanha *Ur lifvets strid*, mitä kuitenkin ei keväällä tehty. August Tavaststjernan kirjoittama ja säveltämä pieni operetti, *Semfira* esitettiin 3 kertaa, mutta siinä Raat eivät olleet mukana.¹⁷⁵⁰ Charlotte oli päässyt teatterissa taas uuden ruotsinkielisen tekstin kimppuun. Gabriel Laguksen kolmas näytelmä, 5-näytöksinen historiallinen draama *Drottning Filippa* esitettiin 16.3.1870 yhteensä viisi kertaa. Kahdessa laajassa kirjoituksessa Nervander analysoi tästä englantilaissyntyisestä Ruotsin keskiajan kuningattaresta kertovaa näytelmää, kiittäen sitä ansiokkaaksi ja kuvasi vastaanoton lämpimäksi.¹⁷⁵¹ Tämä kertoo Emil Nervanderin periaattellisuudesta ja itsenäisyydestä kriittikkona suhteessa fennomaaneihin ja ystävänsä Bergbomin suosikkeihin ja inhokkeihin.

1749 A. Kivi → KB 12.9.1870/Kirje 63/AK Kirjeet 2012.

1750 KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK sekä Lüchou 1977. *Semfiran* ensi-ilta oli 9.3.1870.

1751 *Hbl* 20. ja 22.3.1870. Filippa on unionikuningas Erik XIII:n, eli Erik Pommerilaisen, vaimo, joka miehensä ollessa ristiretkellä on ollut maan lempeä ja hyvä hallitsija, mutta kuninkaan palattua, kohtaa kansan tyytymättömyyden, mikä johti Engelbrektin kapinaan Ruotsissa. Nervander kirjoitti *Hbl:ssä* siitä perusteelliset kritiikit. Näytelmänä *Drottning Filippa* oli myös vientikelpoinen Ruotsiin. Ja aivan selvästi se toi teatterille sulan hattuun osoittaen syytökset ohjelmiston kepeydestä yksipuoliseksi. Nervander itse todisti aiempaa syytöstään vastaan.

Nervander piti taiteellista arviointia lahjomattomana: hän ei sortunut moittimaan Laguksen näytelmää, koska tämä oli moittinut Nervanderin runoja. Näytelmän ohjelmistoon saaminen oli aina myös taloudellinen hanke, sillä se merkitsi lähes puolen vuoden palkan suuruista rojaltia. Gabriel Lagus sai neljä kertaa esitetystä näytelmästäan 477,85 markkaa eli keskimäärin näyttelijän neljänneksen vuosipalkan verran.¹⁷⁵² Se oli 2/3 Kiven SKS:ltä saamasta laajan romaanin palkkiosta.

Heti *Filippan* valmistuttua pääsi Charlotte Raan ainutlaatuisen hyvä muisti uusiin harjoituksiin. Kaarlo oli saanut hänet opettelemaan pääroolin suomeksi *Paola Moroniin*. Kirjoitustyö oli tapahtunut kesällä 1869, joten teksti ja sen nasanainen ruotsinnos olivat valmiina odottamassa. Esitys tapahtui vain kaksi viikkoa *Filippan* ensi-illan jälkeen Nya Teaternin näyttämöllä.

Nya Teaternin vuokraaminen ulkopuolisille käyttäjille oli Takausyhdistyksen etujen vastaista, ellei se varmistanut riittävää osuutta illan tuloista. Sillä oli oma vuokransa taloyhtiölle läpi vuoden, ja 22.3.1870 pidetyssä vuosikokouksessa asialistalla oli jälleen ratkaistavana voitiinko ruotsinkielistä teatteritoimintaa ylipäänsä jatkaa 1.7.1870 jälkeen.¹⁷⁵³

Myös *Paola Moronin* esitystä edelsi kiista siitä, oliko rouva Raalle luvattu sopimuksessa mahdollisuus kauden aikana esiintyä myös suomen kielellä. Maaliskuun 11. päivänä Kaarlo oli Suomalaisen Seuran nimissä pyytänyt saada vuokrata teatteria kahdeksi illaksi: 28.3. ja 4.4.1870 sekä pyytänyt rouva Raalle lupaa esiintyä. Takausyhdistyksen valitsijamies A. Törnqvist oli edellisenä kesänä näin luvannut, vaikkei sitä ollut sopimukseen kirjoitettu. Toimitusjohtaja Weckström oli kysynyt asiaa Törnqvistiltä, joka kielsi luvanneensa. Johtokunnan puheenjohtaja W. Zilliacus totesi, että hän itse oli ”tavallaan luvannut” (på sätt och vis lofvat). Raa sai siis esiintyä ja iltavuokraksi edellytettiin ”hyvän huoneen hintaa” eli 850 markkaa, josta takuuyhdistys maksaisi taloyhtiölle tavalliset [ilta]kulut ja loput menisivät talon kuoletukseen eli rakennuslainakassaan.¹⁷⁵⁴

1752 KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1753 HD 23.3.1870.

1754 KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK kuvaa teatterin vuokraamisen *Paola Moronia* varten näin: ”Den 11. Mars. K. Bergbom vill Teat. för ”Suomalainen Seuran” för dramat. tillställn. d. 28 mars och 4 april, samt att fru Raa får uppträder, emedan Törnqv. lofvat ehuru ej i kontraktet ingått. KAW. talt med Törnqvist som strider att skulle lofvat. WZ[Zilliacus] upplys. att på sätt och vis lofvat. _ Res.[olution] Får om bet. så att föreningen godt[a]lger. som om ett godt hus = 850, hvaraf föreningen bet. åt Theat. Bol[aget]. vanliga afgiftr; – hemställes till Theat. Dir. att framgår 6 punkter i kontr. Den 16. mars. KAW framställer för Theat. Dn [direktionen] olämpligt af 6. punkten i kontr. vill upphäfvande muntligt att får bero på Garantiföreningen, som bestämmer tid, belopp och ersättning h[vil]k[e]n tillfaller föreningen som till Th Dn bet. vanliga. – Th. Dn afstår.[/afslår.] Den 17. mars K. Bergbom att om ej får stentheat. hemställes om Fru Raa får upptr. i Arkadia. Res. Icke i Arkadia. I stenth. om fullt godtgör = 850.

*Hufvudstadsbladet*in oli lähetetty näytäntöä edeltävänä päivänä 3.4.1870 kirjoitus, jossa nimimerkki 'En vän af den nationella theatern' kertoi kaupungilla kiertävästä huhusta, jonka mukaan teatterin johto oli asettunut rouva Raan esiintymistä vastaan. Tällaisen nimimerkin, sensaatiouhkan ja sitä paitsi voitetun ongelman uudelleen esiinkaivamisen takana oli epäilemättä joku Suomalaisen Seuran lähipiiristä, mahdollisesti jopa ylioppilas Eliel Aspelin itse. Kirjoituksessa muistutettiin taas *Lean* näytöksestä maksetusta suuresta 850 mk vuokrasta. Rouva Raa oli halunnut edellisenä kesänä sopimukseensa kohdan, jonka mukaan hän saisi esiintyä ”suomalaisissa” eli suomenkielisisissä kappaleissa ilman muuta.

De personer, som då hade fullmakt att upprätta och underteckna kontraktet, ansågo en sådan stipulation icke kunna bifallas, ehuru man naturligtvis icke ville på något sätt ställa hinder i vägen för fru Raa att någon gång uppträda i finska stycken, twärtom wore det glädjande att se fru Raa hysa så mycket intresse för vårt land, att hon lärt landets språk.¹⁷⁵⁵

Artikkelin muotoilu ”maan kieli” paljastaa kirjoituksen tulleen fennomaaniselta kirjoittajalta. Jatkaessaan selostusta kirjoittaja siirtyi tästä periaatteellisesta asiasta – Charlotte Raahan sai esiintyä suomeksi – kuitenkin taas raha-asiaan eli paheksumaan 850 mk päivävuokraa. Varsinkin, kun muilta salin käyttäjiltä ei muka peritty lähellekään samaa hintaa, ja koska teaterin johdon mukaan Charlotte Raa ei saisi esiintyä hinnaltaan halvemmassa Arkadiassa. Huhun mukaan toimitusjohtaja K. A. Weckström olisi uhannut erota, mikäli sanakaan tästä tulisi lehtiin. Kirjoittajan mukaan ”huhu kannattaa julkaista, jotta se voitaisiin kumota.” Ainakaan johtokunta ei tullut vastaan kotimaisen kulttuurin edistämisessä, koska palkattomat ponnistukset jäivät vailla vastaantuloa.¹⁷⁵⁶

Bergbomin arkistossa on kaksi vuotta myöhemmin laadittu lähettämätön vastine teatterille. Siinä palattiin muun ohella vuoden 1869–1870 tapahtumiin.¹⁷⁵⁷ Bergbom valitti laajemminkin Charlotte Raan palkan alennuksesta Theaternissa syksyllä 1869, jossa teatteri oli vedonnut edellisen vuoden tappioihin ja säästötarpeeseen.

1755 *Hbl* 3.4.1870.

1756 Tätä argumentaatiota Hirn Y 1949:376–396 on punninnut.

1757 Aspelin-Haapkylä (EAH1:160–162) on selostanut kiistaa tukeutuen ainoastaan tähän kirjoitukseen, ei sitä kumoaviin tietoihin. Kysymys rouva Raan suomenkielisestä esiintymisestä oli noussut esiin *Hbl:ssa* 3.4.1870, juuri ennen kuin *Paola Moroni* piti esittää. (ref. *Hbl* 3.4.1870/KB:n artikkelikäsitkirjoitus/B146/KBA/KiA/SKS).

Teaterdirektionen vägrade fru Raan att uppträda på en fremmande scen, förebärande att andemeningen i öfverenskommelsen väl torde medgifva en dylik rättighet, men att då Arkadiateatern ej särskilt blifvidt nämnd under de med elektorena förda underhandlingarna, teaterdirektionen var i sin fulla juridiska rätt att tolka den medgifna rättigheten endast åsyftande fru Raas uppträdande på stora teatern. Fru Raan lærer hafva betraktadt denna förklaring som ett löftesbrott, hvarföre hon anhöll om sitt afsked. Detta beviljades henne ej.¹⁷⁵⁸

Tässä Aspelin-Haapkyllänkin selostamassa tekstissä Bergbom totesi, että Suomalainen Seura oli pakotettu hyväksymään taloudellisesti vaativan tarjouksen, varsinkin kun illan käytännön järjestelyt voitiin hoitaa Nya Teaternin toimesta.¹⁷⁵⁹ Valmiin infrastruktuurin ja henkilöstön edut olivat siis ilmeiset. Yhteenvetona Bergbom muistutti, että rva Raalle oli suullisesti luvattu kuusi suomenkielistä näytännöllä, mutta lopetti ironialla: ”taloudellisen voiton näkökulma on aivan luonnollinen niille, jotka pitävät kaikkea työtä ’taiteen ja erityisesti kotimaisen taiteen hyväksi hulluutena.’”¹⁷⁶⁰ Taloudellisen voiton tavoittelun tuomitseminen moraalisesti vääräksi tarkoitti, että ulkopuolinen idealisti asettui reaalista palkanmaksajaa vastaan. Summa summarum, Suomalainen Seura sai keväällä 1870 vuokrata Nyanin ja Charlotte Raan esiintyä *Paola Moronissa* suomeksi, kun se kerran oli suullisesti luvattu, mutta edelleenkin ei kilpailevilla näyttämöillä. Hinnan määräsi rva Raan työnantaja eli Takaushdistys, joka oli vastuussa omille osakkailleen.¹⁷⁶¹

”Uusi Teateri. Asianomaisten luvalla antaa Suomalaisen Seuran Draamallinen Osasto Maanantaina Huhtikuun 4:nä päivänä Suomalaisen Seura-näytelmän. 1:ksi Ouverturi. 2:ksi ”Paola Moroni” Murhenäytelmä 2:ssa näytöksessä, osittain saksalaisen aiheen mukaan. 3:ksi ”Yö-kausi

1758 Luonnos vastineeksi kirjoitukseen *Hbl* 3.4.1870/KB:n artikkelikäsi kirjoitus/B146/KBA/KiA/SKS.

1759 Luonnos vastineeksi kirjoitukseen *Hbl* 3.4.1870/KB:n artikkelikäsi kirjoitus/B146/KBA/KiA/SKS. Selostettu EAH1:160–162.

1760 ”Insändaren i Hufvudstadsbladet tror sig veta att verkställande direktören hotat afgå, ifall saken blefve publicerad i tidningarna. Detta yttrande har visserligen blifvit fälltd, men ej som definitift beslut, utan endast under diskussionen i ett privat samtal. Direktionen för Suomalainen Seuras dramatiska sektion.” (Luonnos vastineeksi kirjoitukseen *Hbl* 3.4.1870/KB:n artikkelikäsi kirjoitus B146/KBA/KiA/SKS).

1761 Luonnos vastineeksi kirjoitukseen *Hbl* 3.4.1870/KB:n artikkelikäsi kirjoitus/B146/KBA/KiA/SKS. – Karlén jälkiselvittelyssä vuoden 1872 artikkeleissa väitettiin, että tuolloin ”rouva Raan eroon ei suostuttu”, mikä voi viitata siihen, että tämä oli sanonut eroavansa jopa kesken näytännötkauden, mutta että se olisi todettu taloudellisiin seurauksiin johtavaksi sopimusrikkomukseksi. Teatterin johdon muistiossa asiaa ei löydy, sen sijaan suostuntaan päättynyt keskustelu esiintymisestä *Paolassa*.

Lahdella”, laulunsekainen ilveily. Mukaelma Tanskasta. Ovet avataan [–
–] Pilettejä myydään [– –] ja kello 4:stä j.p.p. näytelmän loppuun asti.”¹⁷⁶²

Hufvudstadsbladetin uutispuffi 3.4.1870 kertoi, että kyseessä oli ”finsk bearbetning af Andersens lilla lustspel ”en Nat i Roeskilde” med titel *Yökäusi Lahdella*.” Toimittaja muistutti, että vain tämä yksi näytäntö annettaisiin.

Bergbomin oman näytelmän, *Paola Moronin* esitys valmistui huhtikuun alkuun,¹⁷⁶³ eikä sen maaliskuisista harjoituksista ole säilynyt kuvauksia. Näytelmässä, joka siis on ty pistelmä H. S. Mosenthalin draamasta *Pietra* (LAA-TIKKO 3-III), on paljon henkilöiden sisäntuloja ja monimutkaisen intrigin kannalta vaativia tilanteita ja taistelukohtauksia, joten useampia yhteisharjoituksia on tarvittu. Mutta kun Raa oli kiinni oman teatterinsa harjoituksissa, harjoittelua on täytynyt tehdä iltapäivä-aikoina ennen iltanäytäntöä tai sunnuntaisin. Arkadian näyttämö on ollut saatavilla harjoituksiin. Karlin on täytynyt harjoittaa rva Raan eli Paolan ja tämän lemmityn Manfredin kohtauksia enemmän kuin muita, sillä ne ovat laajimpia. Syntyi myös romanssi: vastaanäyttelijä, ylioppilas Theodor Erich rakastui syvästi Charlotteen.¹⁷⁶⁴

Emil Nervander pakinoi *Hbl:ssä* ”Paltamolaiselle ystävälle.”¹⁷⁶⁵ Hänellä oli *Paolan* yleisöä koskeva kommentti: ”Salongen war fylld från golf till tak.” Ensi esityksistä eivät vakikävijät (theaterhabituéer) koskaan jää pois. Mutta nyt näky oli tavalliselle teatterikävijälle mitä oudoin: ”Talrikast woro de akademiska kretsarne representerade. Parterren och hela andra raden woro fullbesatta af studenter i mörka täta leder.” Myös *FAT* ja *Wiborgs tidning* sanoivat yleisöä miesvaltaiseksi.¹⁷⁶⁶ Nervander jatkoi:

”Orkestern utgjordes af finska gardets musikkorps under hr Floessels ledning. Det hade nämligen icke konvenerat theaterorkestern att biträda wid representationen”.¹⁷⁶⁷

1762 Ilmoitus *Hbl* 2.4.1870.

1763 EAH1:153 antaa ymmärtää näytelmän kirjoittamisen tapahtuneen vasta keväällä 1870. Se on ollut kuitenkin valmiina jo syksyllä 1869, kuten näkyi O. W. Gröneqvistin kirjeestä E. Aspelinille (10.11.1869/105/EAHA/KiA/SKS).

1764 Asian mainitsee Helmi Krohn, ja sitä selvittää tuonempina esim. rva H. Ch. (Raa-) Wnterhjelmin ja Maria Grapen kirjeissä.

1765 *Hbl* 10.4.1870, jonka EAH1:162–163 on suomentanut.

1766 *FAT* 5.4.1870 ja *WT* 9.4.1870.

1767 *Hbl* 10.4.1870 Tässä EAH suomentaa marttyyrin suuntaan: ”ei ollut katsonut arvolleen sopivaksi” eikä esim. ”ei ollut sopinut.”

Esitys aloitettiin Beethovenin *Egmont* -alkusoitolla, ”[som var] utförd af den raska orkestern med dess wäldiga blåsinstrumenter, för hvilkas kraftiga toner Jerichos murar hade kunnat störta”. Teatterin orkesterilla on voinut olla muuta käyttöä, joten on ymmärrettävää, että käytettiin pienempää orkesteria, kun ei tarvittu kuin alku- ja välisoittoja. Nervander mainitsee kirjoituksessa Mosenthalin, mutta kaunisteli hieman: ”finskt original med några motiver lånade från Mosenthals ”Pietra.” Kirjoittaja oli

”med särdeles stor teatervana och smak skapat en med små resurser lätt spelbar och alltigenom spännande dram; hvilken tillika inom sin trånga ram af två akter inneslutar flera kraftigt skizzerade karakters-teckningar och effektfulla situationer.”¹⁷⁶⁸

Aspelin-Haapkylä lainasi Nervanderin kirjoituksesta erityisesti ylistystä Raalle, joka sai aploidit jo tullessaan näyttämölle mustassa samettipuvussaan, jota koristivat helmet ja jalokivitähdet olkapäillä.¹⁷⁶⁹ Rouva Raan suomen kieli ei jäänyt jälkeen kenenkään muun näyttämöllä olleen kielestä.

”det icke är en mekaniskt inlärd lexa skådespelerskan framsäger. den rätta andemeningen framträder ur hvarje replik och uppenbarar sig ofta i de finaste nyanceringar af talet. Det gjorde ett egendomligt intryck att höra den stora, wadmalsklädda [sarkavaatteisen] massans språk sålunda tolkas från språkets högsta forum, från scenen, af en bildad artist och i en rol, som rörde sig inom lifvets högsta intressen. Äfven utalet hvilket vid representationen af *Lea* förliden vår ganska tydligt tillkännagaf utländningen, røjde nu mera en högst ringa fremmande brytning”¹⁷⁷⁰

”Intelligentin yleisönosan innostus saavutti huippunsa toisen näytöksen päättyessä”, jolloin näyttelijätär sai kukkakimppuja ja laakeriseppeleitä ja hurraa-huutoja teatterin ulko-ovella. Nervander tiesi myös huhun, jonka mukaan Charlotte Raalähtisi Suomesta näytäntökauden päättyessä.¹⁷⁷¹ Muista esittäjistä Aspelin-Haap-

¹⁷⁶⁸ Hbl 10.4.1870.

¹⁷⁶⁹ EAH1:163.

¹⁷⁷⁰ E.N. Hbl 10.4.1870.

¹⁷⁷¹ Wilhelm Åhman toivoi rouva Raata seurueeseensa Ruotsissa. (ks. esim. kirje W. Åhman → H. Ch.

kylä mainitsee kovin vähän, vaikka näytelmässä oli useita puherooleja ja avustajia: B. Ahnger (Giordano Moroni), O. Gröneqvist (Gorello), neiti Handolin (Nora), D. Airaksinen, (Angelo), Th. Erich. (Manfred). Muista esiintyjistä Nervander kertoi ”Paltamoon”:

Då de öfriga rolerna spelades af amatörer will jag icke ens i detta förtroliga bref yttra något vidare om utförandet, än att man beträffande flera än en af de uppträdande war i tillfälle att iakttaga, hwilket wälgörande inflytande den numera tillslutna theaterlevskolan utöfvat på dem af uppträdandet hwilka någon tid tillhört densamma.¹⁷⁷²

Näin Nervander antoi kiitoksen oikeastaan entisille teatterikoululaisille, neiti Handolinille ja herra Gröneqvistille, joka myös oli ollut virallisesti oppilaskoulun oppilaana.¹⁷⁷³ D. Airaksinen on kolmas, hänenkin nimensä esiintyi jo edellisen syksyn suunnitelmissa Nya Teaternin osastojako-idean yhteydessä. Sen sijaan näytelmän ja esityksen pateettisista ylilyönneistä kertonevat seuraavat Nervanderin lahjomattomat havainnot ylimmän parven yleisöstä:

Jag har redan nämnt om en del af publiken i måndags. Jag will ännu säga något om en annan del af densamma. I alla mindre bildade länder är det omöjligt för den s.k. galleripubliken att uppfatta betydelsen af ett sorgespel. I huru mycket högre grad detta måste hafwa varit förhållandet wid denna enstaka, finska representation, inser du med lätthet. Det rådde derföre äfwen i paradiset en verklig olympisk glädje wid alla wåldsammare känsloutbrott på scenen, och intrycket här af war ytterligt plågsamt, eller, om du hellre så will benämnda det, nästan rörande. Hwad annat kunde man wäl wänta af dessa menniskor, för hwilka theatern warit och ännu kanske länge skall förblifwa ett terra incognita.¹⁷⁷⁴

Nervander oli tällaisten murtumien kirjoittaja: vapaa havainnoissaan, eikä sulkenut silmiään ikäviltä asioilta. Keitä olivat kolmannen parven katsojat? Istuiko ”paradiisissa” käsityöläisiä, fennomaaniperheiden suomea osaavaa palvelusväkeä

Raa 5.4.1871/HKWA/MTBA)

1772 E.N. *Hbl* 10.4.1870.

1773 EAH1:164.

1774 E.N. *Hbl* 10.4.1870.

vai nuorempia ylioppilaita? *Paola Moronissa* haavoittunutta miestä oli pidetty viikkoja salaa sivuhuoneessa ja silti hänet tuotiin näyttämölle intimiin tapaamiseen pois varmasta piilostaan. Näytelmässä kiiruhdetaan, tempoillaan ja kuollaan. Ylipateettiselle viritykselle ovat piippuhyllyn katsojat tunteenpurkausten kohdalla nauraneet. Loogisesti naurajia ovat olleet ainakin kaikki ei-fennomaanit, jotka ovat tulleet paikalle irvistelläkseen harrastajille. Mutta Nervanderin huomautus, että piinallinen nauraminen oli myös ”lähes liikuttavaa”, viittaa siihen, että paikalla olisi ollut suomenkieltä taitavaa käsityöläistöä ja palveluskuntaa, joka eläytyi innokkaasti tai huvittuneena sen rajuista käänteistä.

Huhtikuun seuranäytännön toinen ohjelmanumero tunnetaan mukailuna Labichen komediasta *Une chambre à deux lits* tai Andersenin *En nat i Roeskilde*. Ruotsin *En natt i Falkenberg* on nyt sijoitettu Lahteen, vaikka nimessä käytetään ulkopaikallissijaa. *UStren* ilmoituksessa 4.4.1870 sanottiin, että ”näytelmä tapahtuu Lahden ravintolassa,” eli majatalossa, siksi otsikon *Yökausi Lahdella* pitäisi nykykielellä olla vaikkapa ”*Yönseutu Lahdessa*”.¹⁷⁷⁵ Berndt Ahnger ja Oskar Gröneqvist tekivät siinä komiikkaa. *Uusi Suometar* kiitti myös komediaa, joka herätti naurunpurskahduksen toisensa perästä. Oskar Gröneqvist oli suomenkielisen toiminnan kantava voima ja näyttelijänä ammatillisesti pisimmällä: hänellä oli ilmeisesti rytmitys hallussa ja toimiva kontakti yleisöön. Juhlinnat olivat tavanomaiset. Taaskin Charlotte Raan saatettiin kotiin, mutta pienen ravintolais-tunnon jälkeen laulajaylioppilaat lähtivät vielä laulamaan Bergbomeille.

För frökn[arna]. Bergbom [sångarna] sjöngo ”Minun kultani kaukana kukkuu” samt något annat, hvarefter man gick under Karls fönster och sjöng ”Mun muisto mieleheni nyt” och slutade med ett eläköön, hvarpå Karl svarade med ett: Eläköön Suomalainen theateri! Som från våra livvade studenter sida vann ett skallande genljud. Sist sjöngs Vårt land. Denna hyllning tycktes göra Karl gott. Hans anlete, der han stod i fönstret strålade af en sällsam klarhet, som nattens mörker därute förhöjde. Måhända hägrade för hans blick den finska theaterns framtid, såg han morgonrodnans rosenskimmer med sitt färgspel förskingra den flydda nattens dimmer och tvinga dess skuggar att rodnande af blygsel fly bort för den dag som går upp.¹⁷⁷⁶

1775 Helsingin fennomaanit vasta opettelivat paikallissijojen käyttöä, joten tuloksena on kautta vuosikymmenten esiintynyt käsittämätön nimi: *Yökausi Lahdella* – kuin näytelmä öisestä onkemiehestä.

1776 K. Kaslin → E. Aspelin 10.5.1870/99/EAHA/KiA/SKS.

Huhut rouva Raan irtisanoutumisesta teatterista eivät olleet vailla pohjaa. Nya Teaternin johto oli maaliskuussa 1870 tiedustellut näyttelijöiltä halukkuutta jatkokiinnityksiin. Rouva Raa ilmoitti, ettei halua jatkaa teatterissa: ”Fru Raa: vill icke.”¹⁷⁷⁷ Vastaus on ehkä annettu uhmapäissä, keskellä *Moronin* valmisteluja käytävää kiistaa hänen oikeudestaan esiintyä suomenkielisissä näytännöissä. Tai sitten Charlottella todella oli haave fennomaanien, lähinnä Bergbomin kanssa toteutettavasta ulkomaisesta opintomatkasta sekä Gröneqvistin kanssa Teaterikoulun ja siitä kasvavan suomenkielisen seurueen perustaminen. Charlotte Raalla olisi ollut itsestään selvästi paikka suomenkielisessä teatteriseurueessa heti jos sellainen perustettaisiin.¹⁷⁷⁸ Kolmas syy eroilmoitukseen saattoi olla se, että seuraavalla kaudella (1870–71) Charlotte joutuisi ottamaan vastaan myös muita kuin omaan näyttelijä-fakkiinsa kuuluvia rooleja, sillä yleisön puutteessa populaarin ohjelmiston määrää piti lisätä.¹⁷⁷⁹ Neljäs syy voi olla halu heittäytyä mihin seikkailuun vain päästäkseen irti avioliitosta, jossa hänen piti sietää miehensä flirttailua näyttelijätär Helka Frankenfeldtin kanssa. Yritykset saada kiinnitys Tukholmasta eivät tuottaneet toivottua tulosta.¹⁷⁸⁰

Aspelin-Haapkylä yrittää vakuuttaa lukijalleen, että Bergbom ”ainakin ajoittain” mietti näyttelijäseurueen kokoamista ja sanoo:

Kumminkin näyttää hän [Bergbom] ainakin ajoittain jo mietteineen näyttelijäseuran kokoamista. Siihen viitataan eräässä kirjeessä tammi-kuulta; mutta sama kirjoittaja mainitsee huhtikuulla [1870] Gröneqvistin ryhtyneen puuhaamaan suomalaista teatteriseuraa, joka 12-henkisenä rouva Raan kanssa syksystä alkaen kiertelisi maaseudulla virittääkseen innostusta aatteeseen. Kuitenkaan Gröneqvist ei toiminut Bergbomin tietämättä, vaan he päinvastoin neuvottelivat yhdessä.¹⁷⁸¹

1777 S. 52 KAW -memorialbok/Coll 255.IV./MWA/ms/KK.

1778 Krohn (1922:146) ei valitettavasti ilmaise lähteitään tässä asiassa.

1779 Asia on pääteltävissä kirjeestä, jossa Nikolai Kiseleff vuotta myöhemmin tarjoaa hänelle jälleen kiinnitystä. Silloin hän kirjoittaa: ”tillsände Er uppgift på de löneförmången teatern kan erbjuda Er, under förutsättning att Ni äfven vill åtaga Er roler utöfver Eder respektabla genre, – något som är nödvändigt i betraktande af våra små resurser och den omvexlander repertoire vi nödgas prestera.” (N. Kiseleff → H. Ch. Raa 27.3.1871/NK-kirjeet/SvTA/HLA/SLS). Kiseleff käyttää termiä genre synonyyminä sanalle ”emploi”, joka viittaa seurueessa tarvittavaan näyttelijätyyppiin (rakastaja, ingenue, jalo isä). Charlotte edusti dramaattista naistyyppiä, joka kykeni traagisiin rooleihin.

1780 Frithiof Raa on kirjoittanut jo 14.6.1868 Ludvig Josephsonille ja tiedustellut pariskunnan mahdollisuutta vierailulla Tukholmassa. (L.O. Josephsons arkiv. Ep. J 5/KBI/Kungliga Bibliotek Stockholm).

1781 EAH1:152. E. Aspelin voi tietää sen toki omasta muististaan.

Aspelin-Haapkyllän mainitsemia kirjeitä ei ole löytynyt tai tullut vastaan. Ei Nervanderilta eikä Gröneqvistiltä ole kirjeitä nuorelle Aspelinille noilta kuukausilta. Hänen arvelunsa ei saa tukea tuonaikaisista Karliilta itseltään jääneestä kirjallisesta lähteistä. Ammattikiertue, jollaista Gröneqvist ja Raakaan ehkä suunnittelivat, ei sitä paitsi olisi tarvinnut epäkäytännöllistä Bergbomia oikeastaan mihinkään.¹⁷⁸² Aspelin-Haapkyllä vakuuttaa lukijoilleen, että kaikki tapahtui aina ja vain Bergbomin johdolla. Käytännössä aloitteellinen oli Gröneqvist, joka luultavasti kiertuetta suunnitteli, tai oli suunnitellut jo *Jeppie Nilonpojan* esityksistä alkaen. Maaginen lukumäärä 12 viittaa yhtäältä Nervanderin päiväkirjoissa toistuviin logistisiin kiertue-suunnitelmiin, mutta mikään ei viittaa siihen, että Bergbom näkisi itseään johtamassa maaseutukiertuetta.

Helmi Krohnin mukaan Charlotte Raakaan erosi teatterista 1870 lähteäkseen opintomatalle ulkomaille. Se on voinut liittyä hänelle kaavailtuun rooliin mahdollisen suomenkielisen seurueen kouluttajana. Konkreettisesti lähtöä viivytti kuitenkin kesällä 1870 puhjennut saksalais-ranskalainen sota, ja matka toteutui vasta kevätkaudella 1871. Matkaa varten hankittiin stipendi, mutta sitä ennen Charlottella oli yhtäkkiä edessään kokonainen kesä ja syksy vailla toimeentuloa.

Kesän hän [Ch. Raakaan] päätti kuitenkin viettää Suomessa ja lähteä Keuruulle perehtyäkseen paremmin suomenkieleen. Luultavasti tähän päätökseen oli erikoiset syynsä. Suomalaisten teatterinäytöntöjen kannattajat alkoivat näet perustaa suomalaisen teatterikoulun syksyllä 1871, jossa rouva Raakaan oli määrää toimia opettajana ja ohjata harjoituksia, sillä tarkoituksena oli muodostaa koulun oppilaista vaatimaton teatteriseurue, joka heti alusta alkaen saisi esiintyä julkisestikin.”¹⁷⁸³

Huhtikuussa *Paola Moronin* ensi-illasta selvittyään Suomalaisen Seuran draamallinen osasto jatkoi musiikkiosaston kanssa kesken jääneen C. M. von Weberin mustalaisnäytelmä *Preciosan* harjoittamista. Draamallisen ja soitannollisen osaston suurhankeessa Bergbom ja L. N. Achté tarvitsivat kuoroa, orkesteria ja laulavia esiintyjä, mutta *Preciosa* saatiin harjoiteltua valmiiksi kuukautta myöhemmin, toukokuussa 1870 ja mukaan saatiin Richard Faltinin johdolla soittava

1782 Asiaa ei ole mainittu säilyneissä Gröneqvistin kirjeissä sen paremmin Eelien kuin Reinhold Aspelinille.

1783 Krohn H 1922:146.

Nya Teaternin orkesteri.¹⁷⁸⁴ Teoksen lauluja oli harjoiteltu jo syksyllä 1869, mutta vasta keväällä oli voitu saada muut roolit musiikillisesti valmiiksi ja venäläisiltä vapautunutta Arkadian näyttämöä ja sen puvustoa riittävän monta kertaa käyttöön.¹⁷⁸⁵ Kuorojen suuruus oli yhteensä 50, ja ne ”olivat erinomaisesti harjoitetut, ja [teatteri]orkesteri Richard Faltinin johtamana toimitti tehtävänsä yhtä oivallisesti.”¹⁷⁸⁶

Preciosassa olennaista oli ”vapaana kulkevan kansan” ihannointi. Musiikki oli tuttua ja päähenkilö taiteilijana esiintyvä mustalaistyttö, joka ei olekaan mustalainen, vaan vaihdokas. Syntyjään aristokraattinen tyttö löytää takaisin kotilinaansa. Kantava roolihenkilö oli mustalaisvaimo Wiarda. Kuten iäkkäät kansan naiset tuohon aikaan tapasivat olla, sekin oli travestiarooli: Oskari Gröneqvist esitti Wiardaa vielä monta vuotta, sillä Kaarlo halusi pitää *Preciosan* Suomalaisen Teatterin ohjelmistossa. Torstaina 12.5.1870 Arkadiassa annettu näytäntö uusittiin tiistaina 17.5.1870 Nya Teaternissa, joka näyttelijäseurueen poissa ollessa oli saatu vuokrattua edullisemmalla hinnalla.

Ruotsinkielinen Otilia Meurman opetti *Preciosan* repliikit suomeksi ja niin ikään ruotsinkielinen Thérèse Decker (sittemmin rva Hahl) esitti lauluosuudet kulisseista siten, että Otilia liikutti huuliaan. ”Neiti Otilia Meurman hurmasi katsojia ei yksistään kauneudellaan ja suloudellaan, vaan myöskin sorealla suo-

1784 Esityksestä mainitsee myös Faltinin muistelmatekstin käsikirjoitus (Coll 52.18/ms/KK.) ”Fred d 29 September 1916. Träffade idag gamle vännen Fil Mag. [stud.] Ticcander [1870] var medlem i Suomalainen Seura och medverkade som sådan i ”Preziosa-körerna. Såsom ögon- och öronvittne intygade han, att ”Preziosa- för första gången uppfördes i Arkadia-teatern, men då denna scen i många avseenden visade sig olämplig, uppfördes stycket ytterligare 2 ggr. i Svenska teatern, alla 3 gånger med tillhjälp av Svenska teaterns orkester under min ledning och på finska språket. Denna Svenska [sic] medgörlighet förklarar väl derav, att Bergbom år 1869 varit i Sv. Teaterns direktion. Vad beträffar stud. Ticcander var och förblev han en den flitigaste körmedlem vid Finska operan under hela dess verksamhet, åren 1870-1880.”

1785 Yhdessä esityksessä tapahtunutta kummellusta tai vastuunkantoa muisti myöhemmin Otto Florell kirjoittaessaan Karl Kaslinin liian varhaisesta kuolemasta. O. Florell → EB 26.4.1873/50:2:2/EBA/KiA/SKS. ”Jag har så ofta dessa tider erinrat mig en af Preciosa representationerna våren 1869 [p.o. 1870]. Zigenarsällskapet hade skingrat sig i kulisserna och lemnat den traditionela grytan att koka mitt på scenen öfver en temmeligen starkt flammande gaseld. Jag satt smått ängslig i salongen fruktande att de klabbar som voro radade kring gaslågorna verkligen skulle fatta eld. Och Gud vet huru det hade gått om ej en lång, spenslig zigenare i detsamma hade kommit framvandrande från kulisserna och öfvertygat sig om att allt stod väl till vid grytan. Detta lilla prof på Kaslins (ty han var det naturligtvis) omtänksamhet och ordentlighet roade mig sedan mången gång, men nu förvarar jag det bland många andra [minnen?].”

1786 EAH1:165. Faltinin saaman työtodistuksen luonnos on säilynyt KAW-memoriaalissa (s. 48)/Coll 255.IV/ms/KK. Se kertoo hänen toimenkuvastaan ja luonteestaan varsin myönteisesti: ”... att Orgelnisten och Dirigenten för härvarande teaterorkester, herr R. Faltin, under den tid han i sistnämnde egensap fungerat samt dels inöfvat dels arrangeradt musiken till de vid stående teater förkommande musikpjäser, med utmärkt skicklighet, nit och ordentlighet fullgjort sina åligganden, varder härmedelst på begäran intygadt. Hfös den1870. K. A. Weckström” (Coll 255.IV/ms/KK.)

menkielellään. Onko ihme, että katsojien ihastus lähestyi kiehuma-astetta ja että Bergbomin sanotaan esiripun laskettua koko köörin edessä syleilleen *Preciosaa*.” – Kaarlosta kehittyi tunnettu ”halailija ja suukottelija.” Otilia Meurman sai suomen opettelemisesta ylleen uhrautumisen glorian. Myöhemmin hän on kuvannut omia tuolloisia näyttelijän taitojaan täysin puutteellisiksi. Muutettuaan Ruotsiin ja avioituttuaan siellä hän ei koskaan oppinut suomea edes niin paljon, että olisi pystynyt lukemaan sitä *Suomalaisen teatterin historiaa*, joka hänet mainitsee.¹⁷⁸⁷

”Somemmassa ympäristössä ja soitannollisessakin suhteessa edullisemmassa paikassa [Nya Teaternissa] näytännön vaikutus oli vielä parempi kuin ensi iltana. [Arkadiassa].” *Preciosa* uusittiin vielä kerran tarkoituksena järjestää rouva Raalle resetti-tulot kiitokseksi kevään suomenkielisistä esiintymisistä. Niistä hän ei ollut ottanut tai saanut palkkiota – ja olihan Suomalaiselle Seuralle äkkiä tullut moraalinen vastuu hänen elannostaan, kun hän oli jäämässä Nya Teaternista pois. Aloitteen lahjanäytäntöön tekivät esityksen kymmenet kuorolaiset ja mukanaolijat. Charlotte Raa itse oli tuolloin jo Turussa Nyanin muun seurueen mukana lopettelemassa näytäntökautta. Poissaolevana hänelle omistettiin Cygnaeuksen sepittämä prologirunoelma ja lähetettiin rahalähetys 69 nimen saattamana, joista Kaarlo oli 69. Nimi on näissä suomalaisuusyhteyksissä tästedes Kaarlo. Hän alkoi siis olla ”kansan valitsema teatterinjohtaja.” Samana päivänä 22.5.1870 Karl, vielä tällä alkuperäisellä nimellään allekirjoittaen, korosti Charlottelle, että idea lahjaan ei tullut häneltä tai Emelieltä, vaan esittäjiltä. Emelie oli ollut empivä, mutta kun kaikki olivat niin innostuneita, hänkin oli suopunut. Jotta Charlotte Raalle ”ei tulisi vaikeuksia”, esitystä ei annettu Suomalaisen Seuran nimissä. Siksi myös juhlaruno tilattiin ukko Cygnaeukselta ruotsiksi.¹⁷⁸⁸ Nya Teaternin näyttämö vuokrattiin yksityiselle *Preciosan* esitykselle siis vielä kerran sunnuntaina 22.5.1870.

Ruotsinkielisessä prologissa suomeksi esitettävään saksalaiseen musiikki-näytelmään espanjalaisesta mustalaistyöstä valtioneuvos Fredrik Cygnaeus rakensi metaforan, jossa suomen kielen harrastajia verrattiin mustalaisjoukkoon. Tämän väheksytyin, mutta jalon kansan rooli oli säätyläisjoukon itse-representatio. Cygnaeus artikuloi myös pelon tulla pilkatuksi, kun kaunis teos on heitetty barbaarisen kielen mustalaisleiriin.¹⁷⁸⁹

1787 Kirjeessään Antti Jalavalle vuonna 1909 Otilia (Meurman-)Silfverstolpe viittaa siihen suureen yleiseen innostuksen ilmapiiriin, johon kaikki lähtivät mukaan. ”En ole koskaan lakannut ihmettelemästä Kaarlon ja Emilien rohkeutta, kun he uskalsivat kokeilla ja käyttää minua, sillä hyvin vähän edellytyksiä minulla oli onnistumiseen.” (sit. Ilona Jalava 1948:73–74)

1788 KB → H. Ch. Raa 22.5.1870/47:12:6/KBA/KiA/SKS.

1789 EAH1:166–167. Ks. Cygnaeus F: *Samlade Arbeten IX* s. 88–91.

Derute frågas det kanske med hån:
 Skall man på nytt begå detsamma rån,
 Hvarpå är grundat Webers hela stycke?
 Skall denna pjes, musikens ädla smycke,
 Som blifvit gjord för bildningen och vettet,
 Förlösas och förnedras på det sättet,
 Att vind för våg det kastas ut till rof
 Åt ett barbariskt språks zigenarfhof?

--

Vi tale Wäinämöinenens modersmål:
 Oss är dock samma öde föreskrifvet:
 Är räddning möjlig, vi tillsammans räddas;
 Om ej – i samma graf vi alla bäddas.

--

Den gåfvan man i detta land ej glömmar,
 Och Charlotte Raas ej står från minnet skildt;
 Och när man här om scenens framtid drömmer,
 I drömmen främst skall stråla hennes bild.¹⁷⁹⁰

Bergbom on kirjoittanut näinä päivinä kiintoisan Oskar Gröneqvistiä koskevan luonnehdinnan Charlottelle.

Myöskin Gröneqvistin kiintymys sinuun liikutti minua, varsinkin kun muistin, miten usein olimme nauraneet hänelle. Perjantaina [19.5.1870] kuoli hänen kasvatustaiteensa [fostermor, p.o. naisystävänsä], hän oli aivan surun murtama, sillä hän oli sydämestään kiintynyt häneen. Minä tahdoin tietenkin peruuttaa koko näytännön. Hän vastasi: ”En kenenkään muun ihmisen hyväksi koko maailmassa [kuin rva Raan] voisi nyt tehdä mitään, mutta hänen tähtensä olisin valmis näyttelämään vaikka kymmenen iltaa yhteen menoon”. Ole ystävällinen hänelle syksyllä, kun tapaat hänet, sillä kun niin usein saa nähdä viekkautta sulavan kuoren alla, niin voihan sitä helposti antaa anteeksi kömpelön ulkoasun, jos sen alla piilee rakkautta.¹⁷⁹¹

1790 Cygnaeus F: SA IX s. 88–91.

1791 Krohn 1922:144. KB→H. Ch. Raas 22.5.1870/47:12:6/KBA/KiA/SKS. Suom. PP. ”Äfven Gröneqvists tillgifvenhet för dig rörde mig, isynnerhet då jag ihågkom de många gånger vi skrattat åt honom. I Fredag

Kirjeestä selviää, että Karl ja Lotten olivat aiemmin naureskelleet kömpelölle ja ehkä vähän kapeakatseiselle Oskar Gröneqvistille. Sanottiinhan, että hän oli tai halusi olla kaikessa mukana; ”den ständigt ifrige Gröneqvist.”¹⁷⁹² Gröneqvistin tapa omistautua täydellisesti ja olla lojaali valitsemalleen asialle kohdistui nyt Charlotte Raahon, jonka vilpittömyys suomalaisuusharrastuksessa ja ammatitaito vastanäyttelijänä oli tehnyt Gröneqvistiin vaikutuksen.¹⁷⁹³ Gröneqvist näytteli siis lisänäytöksen *Preciosan* Wiardaa huolimatta elämänkumppaninsa kuolemasta.

Keväällä 1870 olivat jälleen Yliopiston konsistorin päättämien matkastipendi- en haut. Bergbom haki Aleksanterin stipendiä, suurta matka-apurahaa nyt toisen kerran. Humanisteista hakivat myös J. R. Aspelin ja M. Wegelius. Hakemuksia käsiteltiin 4.5.1870 historiallis-kielitieteellisessä osastossa, joka piti Bergbomin suunnitelmaa tutkia kansallisuusaatetta eurooppalaisessa uudemmassa kirjallisuudessa suorittamiskelpoisena ja hakijaa kykyneväna siihen.¹⁷⁹⁴ Sitä käsiteltiin vielä toisen kerran viikkoa myöhemmin. Konsistorissa 21.5.1870 Estlander huomautti, että oli vaativaa tutkia ”päivittäin muuttuvia vaikeasti arvioitavia ilmiöitä.” Siitä voisi suoriutua mies, jolla olisi metodista osaamista ja varmuutta tutkijana enemmän taiteen ja kirjallisuuden vanhempien aineistojen parissa kuin Bergbomilla. Aihe on ylivoimainen sille, joka vasta kehittelee metodologiaan. Estlander päätyi kannattamaan lääketieteen edustajaa.¹⁷⁹⁵ Yrjö Koskinen kehui

[19.5.1870] dog hans fostermor [= fru Stålhandske], han var alldeles nedböjd af sorg, ty han var fästad vid henne med innerlig kärlek. Jag ville naturligtvis inställa spektaklet. Han svarade: ”för ingen annan menniska i verlden än fru Raa kunde jag nu göra någonting, men för henne kunde jag fast spela tio qvällar nu.” Var vänlig mot honom i höst, då du träffar honom, ty då man så ofta får se falskhet under en smidig yta, kan man ju lätt ursäcka en knagglig yta, då den gömmer tillgifvenhet.”

1792 Ahrenberg 1910:277–278.

1793 Gröneqvistin ”kasvatusäiti” tarkoitti hänen pitkäaikaista naisystäväänsä, jolla oli lapsia aiemmasta liitosta ja joille Gröneqvist yritti myös olla uusi isä, mm järjestämällä kesänviettoa Suomen maaseudulla. Tarkemmat vaiheet jäävät tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

1794 ”Hist.-fil. sekt-s prot. 4/5 1870. Bergboms reseplan, hvare han förklarar sig sinnad att vid några af den europeiska kulturens hufvudpunkter idka konstnärliga, estetiska o. litteraturhist. studier, dessa sedanst närunder öfver specielt med afseende å en avhandling tillämnad historia öfver 19 sek[et]s poesi o konst samt derjämte i Österrike-Ungern Studera de vägar vårt sekels nationalsträfvande valt för att komma till en national konst.” (EAH:n poiminta Hist.-kielitet. osaston pöytäkirjoista B121/EAHA/KiA/SKS.) Osaston mielestä hakija oli kykenevä sen toteuttamiseen.

1795 Konsistorin kokouksessa 1870 11/5 (§4) esitettiin hist-kielitieteellisen osaston lausunto. Sen mukaan hakijoiden J. R. Aspelinin ja M. Wegeliuksen suunnitelmat todettiin erityisen merkittäviksi, isänmaan muinaistutkimusta tarvittiin ja taide-elämää varten musiikin teoriaan ja historiaan perehtynyttä henkilöä. Rinnalla oli kuitenkin kolme luonnontieteen ja kaksi lääketieteen vahvaa hakijaa. Käsittely siirrettiin 21.5.1870 pidettyyn kokoukseen (§2), jossa Estlander toisti aiemmat perustelunsa ja asettaa Wegeliuksen tieteellisesti ja mahdollisena tulevana yliopiston opettajana lupaavammaksi. Vahva hakija oli fyysikko Wahlfors, mutta pyydettiin vielä ylimääräinen lausunto. Lopullinen päätös tehtiin vasta §7. 1.6.1870. (Kon-

konsistorissa Bergbomin ansioita kansallisen teatteritaiteen edistäjänä riittävästä syystä myöntöön, sillä muiden maiden taiteeseen tutustuminen koituisi hänen koulutuksensa hyödyksi. Hän jätti humanisteista näin J.R. Aspelinin ja M. Wegeliuksen Bergbomin taakse. Lopullinen päätös tehtiin vasta 1.6.1870, jolloin kaikki kolme humanistia hävisivät äänestyksessä ulkomaanopintoihin suuntaavalle kirurgille.¹⁷⁹⁶

Kielteinen päätös tuli juuri ennen *Preciosan* ylimääräistä lahjanäytäntöä. Karliln tulevaisuudennäkymistä – tutkimustyöstä ulkomailla – oli taas jäljellä vain murusia. Charlottelle hän kirjoitti luullen, että asian käsittely olisi jo päättynyt:

I går [21.5.] afgjordes i konsistorium min stipendiefråga. Den afgjordes naturligtvis, som jag hade väntat. Jag fick ej stipendiet, utan det tilldelades Wahlfors. [lopulta kuitenkin kirurgi Aspille] Farväl således alla tankar på bekymmerfri ekonomisk existens för nästa år, farväl min vackra dröm att kunna vara ute ett helt år, farväl alla våra planer rörande gemensam resa i sommar. Man får nöja sig med att suga på ramarne.¹⁷⁹⁷

Karlille toisen matkastipendin ohimeno saattoi laukaista energiaa kokonaisen oopperaesityksen suunnittelemiseen. Kun kerran joutui olemaan kotimaassa, hän saattoi jatkaa suomenkielisiä näytäntöjä. Suomalaisessa Seurassa olevat vahvat lauluvoimat ja Faltinin hyvä musiikinjohto viritti *Preciosan* esittäjien joukossa halun jatkaa haasteellisemmän oopperan suuntaan. Mutta mikä teos ja ketkä laulaisivat solistirooleissa? *Martha* -oopperan jälkeen syksyllä 1869 oli ollut puheissa von Flotowin *Antonio Stradella* ja Méhulin *Josef*.¹⁷⁹⁸ *Trubaduuria* on voitu empiä, se oli vaativa, mutta siinä oli toisaalta kansanvaltainen teema. *Lucia di Lammermoor* oli myös noussut esiin, sillä Pariisissa opiskeleva neiti Ida Basilier tiedettiin koloratuuriksi.

Pari päivää ennen *Preciosan* lahjanäytöstä sunnuntaina 22.5.1870 putosi pöytäkirja. Professori August Ahlqvist oli perjantain ja lauantain *FAT:ssa* hyökännyt täydeltä laidalta Stenvallin romaania vastaan, josta oli ilmestynyt vasta neljä viikkoa. ”Det var föga i en lyckosam stund då Finska litteratursällskapet fattade

sistorin pk §7, 1.6.1870/KHA/HYKA/HY).

1796 Kirurgi Asp sai 12 ääntä, fyysikko Wahlfors 9 ääntä, humanistit J. R. Aspelin, Bergbom ja Wegelius kukin yhden äänen. Professori Cleven lausunnossa sanottiin, että Bergbomin kirjallisilla ansiolla ei ole mitään tekemistä tieteellisen apurahan kannalta. (Konsistorin pk §7, 1.6.1870/KHA/HYKA/HY).

1797 KB → H. Ch. Raa 22.5.1870/47:12:6/KBA/KiA/SKS.

1798 O. W. Gröneqvist → E. Aspelin 10.11.1869/105/EAHA/KiA/SKS.

beslutet om detta arbetets offentligörande...” Teos oli häpeäpilkku suomalaiselle kirjallisuudelle, väkivaltainen, epäsiiveellinen ja niin edelleen.

SKS:n johdossa huolestuttiin ja vaadittiin selitystä runoustoimikunnalta, joka painatusluvan oli antanut.¹⁷⁹⁹ Cygnaeuksen johdolla tai hänen sanelustaan jouduttiin laatimaan uusi selvitys Seuralle. Puolustuksen laati Cygnaeus, mutta Bergbom sai lukea sen SKS:n yleisen toimikunnan kokouksessa 1.6.1870. Bergbom ja muut runoustoimikunnan jäsenet J. Krohn ja A. Törneroo ilmoittivat siihen allekirjoituksin yhtyvänsä. Cygnaeus valjasti Aleksis Kiven tueksi maailmankirjallisuuden Rabelais’n ja Shakespearen johdolla nimittäessään häntä suureksi humoristiksi. Lausunnossa myönnettiin romaanissa olevan liiallista pitkäveteyttä ja todettiin kirjailijalla olevan ”taipumusta mättää henkensä luonnoksiin kaikenlaisia raakoja kuvauksia, jotka hän on nähnyt aloilla, mihin sivistys ei ole vielä kyllin vaikuttanut.” Cygnaeuksen vastine on virtuoosinen:

ei [tappeluiden määrä tai ryyppääminen] riitä ryöstämään mahtavain kykyjen tuotteilta niiden kirjallista ja taiteellista arvoa muiden tuomareiden silmissä, kuin sääksenseulojain, jotka tahtovat peittää arvosteensa yksipuolisuutta hienohermoisen taidemakunsa hämärään.¹⁸⁰⁰

Eivät lausunnonantajatkaan toivo teokseen enempää karkeuksia. Kivellä on kauris ja ylevä sielunkorvansa ja SKS:lle on suuri ansio sen julkaiseminen. Vaikka se ei nyt olekaan aivan *in usum Delphini*,¹⁸⁰¹ tehtäköön korjattu painos nuorisoa varten. Siivottua laitosta ei voisi tehdä muu kuin tekijä itse, ”varoitettuna ja varoillaan olevana”. Tarkiaisen sanoin puoltolausuntoon ”toivottiin pientä lisäystä, jossa muutamilla sanoilla tehtäisiin selkoa kertomuksen yleisistä periaatteista, [mutta sitä ei – –] sinänsä julkaistu, vaan asia jäi – Cygnaeon sairauden vuoksi – lepäämään kolmeksi vuodeksi.”¹⁸⁰² ”Näyttää [myös] siltä kuin olisi [Julius] Krohnikin joutunut [yliopistollisen esimiehensä] Ahlqvistin arvostelun johdosta vähän epäröivälle kannalle.”¹⁸⁰³

1799 FAT 20.5. ja 21.5.1870. Irma Sulkunen tarjoaa taustaksi asialle fennomaanien sisäistä sukupolvi- ja kanttäistelua, August Ahlqvistin ja Yrjö Koskisen välistä voimainmittelöä. (Sulkunen 2004:154–166.)

1800 ks. Lehtonen 1931: 251.

1801 ”Delfiinin käyttöön” eli kruununperillisen (s. o. lasten) luettavaksi. Ranskassa kruununprinssin arvonimi oli Dauphin (delfiini). Delfiinit seurasivat laivaa ja toivat hyvää onnea.

1802 Tarkiainen 1916:534, 537.

1803 Tarkiainen 1916:534. *Suomen Kuvalehdessä* 1873 sanottiin raakuuden esiintyvän *Seitsemässä veljeksessä* ”liian alkuperäisessä muodossa” eikä kirjaa ylimalkaan sovi antaa lasten ja nuorisoin käsiin.

Seitsemän veljeksien teilauksen Irma Sulkunen asettaa osaksi SKS:n sisällä käytyä kamppailua Yrjö Koskisen vallan suitsimiseksi. Snellmanin tultua esimieheksi Ahlqvist halusi toimia noudattaen enemmän snellmanilaista kirjallisuuspolitiikkaa eli hankkia hyvää maailmankirjallisuutta suomennettavaksi. Krohn, Törneros ja Bergbom ilmoittivat eroavansa Cygnaeuksen mukana, mikäli SKS ryhtyisi ”välikkapaleeksi sille hävitystä uhkaavalle vainoomiselle”, jota Ahlqvist oli tekemässä. Käytännössä Cygnaeus ei enää osallistunut SKS:n toimintaan, ”vaan vetäytyi mielenosoituksellisesti seuran toiminnasta.”¹⁸⁰⁴ Teoksen painatus päätettiin keskeyttää. Cygnaeuksen esipuheeseen odotettiin vielä täydennystä, vaikka kokouksessa ei ollut puhuttu sellaisesta, vaan päätöspykälä kesäkuussa 1870 puolsi yksiselitteisesti kirjan julkaisemisen jatkamista.¹⁸⁰⁵

Vaikka Bergbom oli teosta puoltavan rintaman jäsen, hänen henkilökohtaisin kantansa *Seitsemän veljeksien* estetiikkaan ei suoranaisesti selviä lähteistä. Syyskuun 12. 1870 kirjeessä Bergbomille Kivellä oli kova ahdistus siitä, että Cygnaeuksen ja muiden vastinetta ei ole toimitettu julki, ei esimerkiksi *FAT:ssa*, jonka ”sellainen suorastaan kuuluisikin julkaista”. Kivi pyysi Karlia kirjoittamaan *Kuukauslehteen* arvostelun. Jostain syystä sellaisen *Veljeksistä* kirjoitti vasta Godenhjelm toukokuussa 1871.

Miksi Bergbom ei arvostellut tai esitellyt *Seitsemää veljestä*? Stenvall toisaalta kiitti Bergbomia tämän hyvydestä, kun tämä oli keväällä 1870 ”valistanut kasvonsa hänelle”. Tämän on täytynyt tapahtua ennen toukokuuta ja ennen Ahlqvistin arvostelun alkamista. *Alma* oli Kivellä jo työn alla, pitkälläkin, mutta oli tullut Bergbomilta takaisin. *Margaretan* aiheen eli ”kehäelmän” Bergbom on voinut antaa Kivelle jo kesä-heinäkuussa 1870, silloin kun *Seitsemän veljeksien* kohtalo oli synkimmillään ja Cygnaeuksen puoltolausuntoakin haluttiin täydennettäväksi ennen julkaisemista.

Kiven ryhtymisestä *Margaretaan* viimeistään loppukesällä 1870 Bergbom antaa tiedon arvostellessan *Margaretan* painettua kirjaa. Koska *Alma* ”ei olisi voinut tehdä mitään vaikutusta näyttö-alan permannoilla”,

Kivi tahtoi silloin toimittaa jotakin uutta samassa tarkoituksessa. Mutta tuo kamala hengen yö, joka odotti häntä oli jo ruvennut uuvuttamaan hänen aivojensa voimat. Katkerassa tuskassa valitti hän eräälle ystävälle ja pyysi jonkun valmiin aineen. Tämä [= KB] kertoi hänelle suunnitelman

1804 Sulkunen 2004:160–161.

1805 Sulkunen 2004:162.

erääseen 4:näytöksiseen draamaan, jonka ruoniekamme Emlekyl [= Nervander] oli kirjoittanut nuoruudessaan; tämä draama oli kypsy-mätöin, mutta sen peri-ajatus oli kaunis ja sopiva; vielä tarjousi sama ystävää hankkimaan Kivelle Emlekylin näytelmän. Sitä Kivi ei huolinut. Hän tahtoi vain tukeevan luurangon draamallensa _muodon, vartalon, kasvot, hengen tunki hän itsensä paraiten osaavan antaa. Niin syntyi Margareta, runoniekkan ottolapsi, mutta kasvatettu samalla rakkaudella, samalla huolella, kuin jos se olisi ollut hänen omansa.¹⁸⁰⁶

Tukeevan luurangon eli kehäelmän Kivi sai Bergbomilta, joka oli selittänyt al-kukesästä Kivelle Nervanderin *Margaretan* juonen, jonka hän tietenkin muisti hyvin, ja jonka hän myöhemmin lähetti kirjoitettuna. Syyskuun alkupuolella 1870 Kivellä oli jo *Margareta* kirjoitettuna suppeassa muodossa.

Bergbomin sisarukset muuttivat Unioninkatu 7:stä Bulevardi 10:een luul-tavasti kesän alussa 1870.¹⁸⁰⁷ Emelie Bergbom nautti leskelle kuuluvaa perheen hoitajan eläkettä isänsä jälkeen, 1200 mk vuodessa.¹⁸⁰⁸ Kesällä 1870 Emelie Vaasassa käydessään pyrki neuvotteluihin kuolinpesän suurimman velkojan, kamarineuvos Rosenbergin kanssa.¹⁸⁰⁹ Bergbom itse oli sen takia kesän 1870 aikana osin Helsingissä, osin Viipurin suunnalla tehden kirjallisia töitä. Hän on mahdollisesti jo laatinut ensimmäisiä suunnitelmia *Elinan surma* -oopperan libretoksi. Oskar af Heurlin oli yksi SKS:n kirjapaino-privileegion omistajia, ja hän kihlautui Augusta Bergbomin kanssa keväällä 1870.

Nya Teaternin seurue piti keväällä toista kuukautta (18.5.–29.6.1870) kestäväen sesongin Turussa. Charlotte Raa, Frithiof Raa ja August Westermarck olivat kiinni siellä toukokuun puolivälistä kesäkuun loppuun. Frithiofin loistelurooleja oli monia ohjelmistossa ja hänen kiinnityksensä oli uusittu syksyksi. Charlotten tavoin August Westermarck jäi vailla kiinnitystä kesäkuun lopussa ja joutui miet-timään omaa tulevaisuuttaan.

1806 Bergbom *KK72* 1872:48–49 ja Lehtonen 1931:210–212.

1807 Vuoden 1871 alun henkikirjassa Karl ja Emilie sekä Ossian olivat jo kirjoilla Bulevardi 10:ssä, teh-tailija Grönqvistin talossa. He asuivat pihan puolen rakennuksessa, johon heidän vuokranmaksukykyensä riitti. Ilmeisesti perheen kirjastoa onnistuttiin säilyttämään tai jakamaan niin, että sitä riitti vielä Bule-vardi 10:een. Vuoden 1870–1871 painettuun osoitekalenteriin uusi osoite ei ole vielä ehtinyt, mikä viittaa loppukesään. (ks. viite 1589).

1808 EAH päiväkirjoissaan 19.5.1905 selvittää senaatin päätöstä Bergbomien nauttimista eläkkeistä (EAH 1980:18).

1809 Tähän viittaa kirjetieto kesältä 1870, jonka mukaan EB:n oli raskasta lähestyä Rosenbergia. EB → KB s.d. kesä 1870/45:1:9/KBA/KiA/SKS.

Suomalaisuuden harrastajat, Bergbom etunenässä olivat kiittolisuudenvellassa rouva Raalle, jonka tiesivät jäävän vaille kiinnitystä seuraavaksi kaudeksi. Kaarlo kiitti vieläpä siitä, miten paljon Charlotte oli tuonut valoa hänen elämänsä. Niin he alkoivat suunnitella näytäntöjä syksyksi 1870. Mikä olisi ollut otollisempaa, kuin uusia *Paola Moroni*, jonka rva Raa voisi näytellä syksyllä? Karl selitti Charlottelle, miten tämä keväällä Turussa ollessaan voisi luoda jo kontakteja sikäläisiin suomalaisuushankkeen 'suojelijoihin' ja suostutteli hänet esiintymään myös siellä amatöörien kanssa. Nämä valmistaisivat kaiken, ja Karl toivoi voivansa tulla johtamaan näytäntöjä.

- Hvad menar du om denna plan? Åboboerne skulle i tid få styckena, utdela rolerna, läsa in dem, så att allt vore färdigt, då du komme dit i höst. Naturligtvis önskade jag då att leda de finska representationerna. Det enda, som härtill behöfves är att du för saken intres[s]jerar inflytelserika personer i Åbo, hvilket för dig ej bör vara svårt.¹⁸¹⁰

Turun suomalainen näytäntö pantiin nopeasti liikkeelle, mikä näkyy jo kesäkuun alussa Anton Almbegin (Antti Jalavan) kirjeestä.¹⁸¹¹ Turkulainen kulttuurivaikuttaja Nils Henrik Pinello kytkeytyi hankkeeseen, olihan Pinello itsekkin yrittänyt hankkia kotimaisille lahjakkuuksille teatterikoulua jo vuoden 1860 tietämissä. Almbeg kirjoitti:

”Paola Moroni” annetaan täällä syyskuun alussa, ennen kuin rouva Raa antaa näytelmiä Helsingissä, useammista syistä (muun muassa sen tähden että [ylioppilas T.] Erich silloin saadaan Manfred’iksi, mikä ei voi tapahtua syyskuun lopulla). Neiti Handolin [teatterikoululainen] tuodaan Helsingistä tänne näyttämään Noran osaa. Mitä Ezzelinooon tulee, niin lupasi toht. Pinello, jonka tyköä juuri tulit, tehdä parastansa saadaksensa siihen teateriin tottuneen ja Suomen kieltä osaavan miehen. Minä esitin hänen poikaansa, mutta ukko arveli sen ei ehtivän siihen aikaan, koska muka viinan polttimet silloin ovat tarkastettavat (kuinka perin materiaalista!) ja pait sitä mies parka ei taida ”suloista” [kieltä]. Mutta, kuten sanottu, hän lupasi hankkia jonkun muun sopi-

1810 KB → H. Ch. Raa [kesäkuun alku] 1870/47:12:7/KBA/KiA/SKS.

1811 Antti Almbeg → KB 13.6.1870/50:9:1/KBA/KiA/SKS.

van miehen. Pinello oli muuten hyvin kohtelias minua vastaan ja sanoi olevansa varsin ”intresseerattu” tästä näytelmästä.¹⁸¹²

Näin suomalaisten näytäntöjen jatkumoa ajateltiin. *Paola Moronin* teksti lähetettiin tuoreina *Kuukauslehden* numeroina, joissa se oli julkaistu. Lisää Turun esityksen valmisteluja koskevaa informaatiota on Manfredin osaa näytelleen ylioppilas Theodor Erichin kirjeessä. Hän kertoo tarkemmin Turun harrastajista¹⁸¹³ ja Åbo Teaterhusetin pukuvarastosta, jossa ei ollut valmiina kuin sotilaiden tamineita.¹⁸¹⁴ Ylioppilas Erichin innostukseen vaikutti se, että hän ihaili Charlotte Raata enemmän kuin vastanäyttelijälle sopi.

Turun esityksen rinnalla suunniteltiin Suomalaisen Seuran ensimmäistä oopperaesitystä. Mutta millainen oli prosessi: mikä teos tulisi esittää, miksi ja miten sitä koskeva päätös on tehty? Jotkin asiat jäävät edelleen auki.

Ida Basilier oli palannut Pariisista ja laulanut konsertin Nya Teaternissa Helsingissä 6.6.1870 esittäen ”några scener ur [Gounod’s] Faust och [Thomas’s] Hamlet”.¹⁸¹⁵ Bergbom, Achte ja Faltin olivat sopineet hänen kanssaan osallistumisesta Seuran suomenkielisiin näytäntöihin. Emmy Strömer ja Emilie Mechelin palasivat yhtä matkaa Pariisista Suomeen niin, että Emmy Strömer lauloi Helsingissä 11.6.1870 konsertin, jossa oli neljä numeroa. Jo 17.6.1870 *Helsingfors Dagblad* tiesi (ja *ÅU* 20.6. toisti), että Ida Basilier esiintyisi syksyllä joissain esityksissä ja että neiti Emmy Strömerille oli tehty samanlainen tarjous, mutta ”hän, järkevää kyllä” (hon, välbetänkt nog) oli kieltäytynyt.¹⁸¹⁶

1812 ”Mutta hän pyysi saada käsikirjoituksen Paolaan, voidaksensa päättää minkämoinen subjekti tarvitaan Ezzolinon ja muiden osia näyttämään. Se onkin syy minkä vuoksi nyt kirjoitan sinulle; pyydän näet että lähettäisit Paola-manuscripten ukko Pinellolle, ellei ennen niin sisesi kanssa tulevana tiistaina. Mielestäni toki täytyy ottaa kopia käsikirjoituksesta varovaisuuden tähden. Näin paljon tästä.” (Antti Almberg → KB 13.6.1870/50:9:1/KBA/KiA/SKS.)

1813 Giordanon (vanhan isän) roolin esittää kauppakoulun johtaja Forselius. Forselius näyttelisi myös *Riita-asiassa* toisen roolin ja palomestari Lilja toisen vankilassa istuvan herran. Muihin rooleihin hän kertoo saaneensa aiemmin jo näytelleitä henkilöitä. Pinellosta Erich ei mainitse. (Theodor Erich →KB, kesäkuu 1870/50:17:1/KBA/KiA/SKS.)

1814 Theodor Erich → KB, kesäkuu 1870/50:17:1/KBA/KiA/SKS. ”Den lämpligaste tiden för gifvandet af Paola vore dagarna i medlet af September. Då hafva alla stadsboear redan återvänt från landet, den 15de är marknad och många landsboar skulle säkert då af dubbel anledning infinna sig härstädes. [- -] - Deremot har jag hört många säga, att det ej vore skäl att gifva Yökäusi Lahdella, emedan den så ofta här blifvit uppförd på svenska. Kunde ej i stället för den tagas Riita asia? Den har ej blifvit sedd härstedes och till huvudrölerna kunna personer erhållas. Forselius lofvar spela Ruotsila och en brandmästar Lillja antager Linds röl. De övriga rölerna kunna nog besättas.”

1815 *HD* 7.6.1870.

1816 *HD* 17.6.1870. Glory Leppänen (1962:39) esittää, että Kaarlo Bergbom olisi tuonut kukkasia hänen isoäidilleen Emmy Strömerille tämän matkustaessa pohjoiseen juhannuksen alla ja suudellut kukkakimp-

Vuoden 1870 kesäkuun kirjeestä Kaarloilta Charlotte Raalle puuttuu päi- väys, mutta hän kertoo, että Ida Basilier on luvannut osallistua neljään suoma- laiseen näytäntöön à 150 mk. Hinta oli varsin edullinen. Neiti Strömerin ja Mili Mechelinin kanssa Bergbom ei ollut vielä saanut sovittua.¹⁸¹⁷ Nuo neljä Basilier'n esitystä näyttäisivät tarkoittavan pienoisooperettia *Jeannetten häät*, jonka lyy- riselle koloratuurille sävelletyn nimiroolin Basilier esittäisi. Richard Faltinin muistaman mukaan pienoisooperetti *Jeannetten häät* oli Basilier'n oma ehdotus ja sopi hänen laadulleen erinomaisesti. Sen suomennos, puhtaaksikirjoitus ja partituuri esiintyvät kesän kirjeenvaihdossa.¹⁸¹⁸ Palkkion pienuus viittaa siihen, että mistään suuren oopperan pääroolista ei ollut vielä sovittu. Richard Faltinin ja Bergbomin intressissä saattoi olla saada jotain merkittävämpääkin esitettäväksi suomeksi kuin *Jeannetten* tapainen bagatelli.

*Trubaduuri*n tekstin suomennos oli kesäkuussa pantu työn alle sillä mielellä, että se tulisi esille ja joko Strömer tai Mechelin lopulta laulaisi sen dramaattista ääntä vaativan naispääroolin Leonoran. – Siksi on voinut olla suuri pettymys Kaarlolle, että näistä kumpikaan, ei Strömer eikä Mechelin halunnut lupautua syksyksi Suomalaisen Seuran *Trubaduuri*n. Mutta koska Basilier kerran oli lu- pautunut olemaan mukana Seuran esityksissä, ja kun *Jeannetten häiden* lisäksi tarvittiin jotain muutakin esitettävää, Basilier on voinut ehdottaa omasta puo- lestaan päänumeroksi koloratuurille paremmin sopivaa *Lucia di Lammermooria*, eikä *Trubaduuria*, jonka naispäärooli Leonora oli oikeastaan liian dramaattinen ja raskas hänelle.

Tenoria etsittiin pitkin kesää. Emelie Bergbom lomaili heinäkuussa 1870 sisa- rensa luona Vaasassa ja oli vielä käsityksessä, että tenorin pitäisi laulaa Edgardoa

pua. Tieto on Emmyn kirjeestä Sophie Chronsille 25.6.1870 (Coll 4.27/ms/KK), jossa kuvataan kuitenkin oululaista konsuli Gustaf Bergbomia (Kaaron kaukaista sukulaista), joka pohjoiseen menevässä laivassa esiintyi tietenkin seuramiehenä.

1817 ”Hvad spektaklerna här i höst beträffar, har Basilier lofvat uppträda vid 4 finska representationer, 150 Mark för gången. Med Strömmen har jag ej ännu lyckats komma öfverens. Ej heller med Mili Mechelin. Apropos af henne, så var hon verkligen glad, neml. så glad, som hon kan vara, öfver mötet med dig i Åbo. Hon tyckte att du hade blifvit så mycket ”vackrare och meddelsammare”. (KB→ H. Ch. Raa [kesäkuun alku] 1870/47:12:7/KBA/KiA/SKS.)

1818 ”Det var isynnerhet för den för koloratursången Ida Basilier utvecklade en glänsande begåvning. Hon valde därför till sitt första uppträdande Massé's opera ”Jeanette's bröllop[”] i vilken opera hon hade tillfälle att visa sin begåvning i denna riktning. Också var det allmänna omdömet enhälligt uti att sedan Johanna von Schultz dagar (1813–63) en lika fulländad sångkonst icke hörst i vårt land. Det var en hög njutning för mig att höra och med orchester ackompanjera Ida Basilier, jag tjusades av denna ungdoms- riska, rena konstnärligt bildade stämman, vars volubilitet och vackra klangfärg sökte sin like.” (Kapitel 19/R. Faltin, Memoarer, käsikirjoitus/Coll 52.18/ms/KK).

Luciassa.¹⁸¹⁹ Ida Basilierin kirjeessä 13. elokuulta 1870¹⁸²⁰ käy ilmi, että kesäkuussa oli päädytty juuri *Lucia di Lammermooriin*. Milloin ja miksi *Lucia di Lammermoor* sitten vaihdettiin *Trubaduuriin*, jota Bergbom piti ”en af den moderna operans mest remarkabla produkter”.¹⁸²¹

Trubaduuri näyttää nousseen etusijalle jo alkukesän aikana, mutta varmin ajoitus, jonka päätökselle voi antaa, selviää Otto Florellin kirjeestä Karlille 16.7.1870. Siinä hän kertoi kirjoittaneensa Ida Basilierille kaksi viikkoa aiemmin, että tämä tuleekin saamaan laulettavakseen *Trubaduurin*.¹⁸²² Valintakeskusteluissa esiintynyt argumentti saattoi olla myös tämä tenorikysymys. Molemmat teokset vaativat laadukkaan tenorin. Tenori oli heinäkuun lopulla vielä löytämättä, sillä Kaarlo oli kokematon impressaari ja asia lykkääntyi.

Päätös *Trubaduurin* ottamisesta *Lucian* tilalle tehtiin siis viimeistään 1.7.1870, vaikka asiasta ei ollutkaan tietoa mennyt Emeliele Vaasaan. Emelien kirje tosin oli vailla päivystä. On vielä seikka, joka on voinut painaa vaakaa *Trubaduurin* suuntaan: jos Faltin johti, Nikolai Achté esiintyisi baritonina. Hänelle taas Kreivi Luna *Trubaduurissa* oli kiitollisempi rooli kuin Enrico *Luciassa*. Suomalaisen Seuran soitannollisen osaston johtajana hän on voinut haluta sanoa painavan sanansa oopperan valinnassa. Faltinille moderni Verdi on myös ollut musiikillisesti kiinnostavampi kuin Donizetti.

Painavimpana selityksenä valinnan kääntymiseen *Trubaduurin* kannalle voi pitää sen poliittista potentiaalia, joka kiteytyi mustalaisytematiikkaan ja sen merkitykseen fennomaaneille. Cygnaeus oli *Preciozan* prologissa artikuloinut analogian mustalaisytematiikan ja suomalaisten välille: jalo mutta väheksytty kansa. *Trubaduurin* mustalaisäidillä Azucenalla on kaksi poikaa, jotka eivät tiedä tai voikaan ymmärtää olevansa veljeksiä: kansanmies, kansan parissa kulkeva

1819 Näyte Emelie Bergbomin suomenkielestä heinäkuulta 1870: ”Minun mielestäni olisi parempi saadan jonkun saksalaisen laulajan näyttämään Edgardon osan mutta jos niitä ei löyty täytti hän tytty ruotsalaiseen: laulaako hän italialaisilla sanoilla? Milloinkaan sinä ajattelet olla Helsingissä? Eikö siis vielä ole aikaa päättämään tenoristamme? Kyllä se on vähä ikävä että tulen niin myöhä kotio, mutta jo nyt olen luwannut mennä tädin kanssa, ja minulle on waikaa ottaa sanani takaasin.” (EB→KB s.d. 7–8. 1870/45:1:9/KBA/KiA/SKS.) *Lucian* suomennosta on valmisteltu heti seuraavina vuosina, vaikka sitä on lopullisesti tarvittu vasta kesällä 1873.

1820 Ida Basilier → KB 13.8. 1872 [1870] (51:6:3/KBA/KiA/SKS.) Kirje ollut virheellisesti päivättyinä v:lle 1872. ”Det skall säkert glädja Eder att erfara, det jag är alldeles förvånad och förtjust öfver den lyckliga framgång Edra öfversättningarna haft. Jag är i sanning förvånad öfver att finna öfversättningarna så troget återgifna på finska, detta franskan så fullkomligt olika språk; och både rhythm och musik äro så väl respecerade! *Trubaduren* har jag redan inöfvat – den är herrlig! Aldrig trodde jag att vårt sköna språk skulle vara så vackert i sång! Sjelfva Näcktergals arian klingar behagligt på finska.”

1821 *Mbl* 27.4.1872.

1822 O. Florell → KB 16.7.1870/50:19:42/KBA/KiA/SKS.

(Manrico) ja säätyläinen (Kreivi Luna). Aristokraattinen ja kansanpuolue ovat käynnissä olevan sisällissodan osapuolet. Trubaduuri Manrico kuolee kreivin mustasukkaisuuden ja tietämättömyyden takia: Luna ei tiennyt Manricon olevan hänen veljensä.¹⁸²³ *Trubaduurilla* oli siis yhteisöllistä ja poliittista potentiaalia, toisin kuin *Lucia di Lammermoorilla*.

Trubaduurista oli heinäkuussa 1870 olemassa Antti Tuokon teksti, jota Lasse (eli Oskar) af Heurlin vapaahetkinään muokkasi nuotteihin sopivaksi. Otto Florellin mukaan ongelma oli Törneroos–Tuokon suomennos, joka ei osannut ottaa riittävästi huomioon nuottikuvaa ja melodioita, sekä ollut lisäksi epätarkka.¹⁸²⁴ Kaarlon suomenkieli oli epävarmaa, eikä hän itse vielä kyennyt tuottamaan suomeksi riittävän hyvää korvaavaa tekstiä. Helsingissä siis opiskeltiin suomen kieltä kääntämällä oopperaa.

Ida Basilier'n kanssa oli sovittu vain neljästä näytännöstä, nyt niiden määrä lisääntyisi. Samalla esitettävä rooli vaihtui koloratuurista dramaattiseksi sopraanoksi, mikä herätti Basilier'in isässä puolustavan reaktion. Basilier'n isän kirjeestä tuntemattomalle vastaanottajalle käy ilmi Idan laulunopettajan todenneen Pariisissa, ettei Idan pitäisi laulaa Leonoran roolia. Mikäli Ida opettelee Leonoran, pitäisi myös *Lucian* tulla myöhemmin tehtäväksi, niin ettei sen harjoittelu mene hukkaan. Ehdoton edellytys Ida Basilier'lle oli, että *Trubaduurin* suomenkieliset tekstit saataisiin Ouluun viimeistään elokuun alussa. Se piti saattaa Bergbomin tietoon.¹⁸²⁵ Seurasi kiireinen partituurien kirjoittaminen, jota Otto Florell, kontaktihenkilö Basilierin suuntaan, oli muiden mukana hoitamassa.¹⁸²⁶ Ida Basilier'lle käytettiin perusteena teosten vaihtamiseen sitä, että *Lucia* ”ei ole

1823 Oopperan pohjana olevan 1400-luvun sisällissotien Espanjaan sijoittuvan näytelmän *El Trobador*, oli kirjoittanut Antonio García Gutierrez. Häntä motivoivat Espanjassa puhjenneet 1830-luvun sisällissodat, joissa oli vastakkain kaksi dynastista haaraa ja samalla poliittista suuntaa. Toiset olivat leimautuneet kansanomaisiksi, toiset aristokratian kannattajiksi. (wikipedia.espanja/luettu 25.11.2010.)

1824 ”Som mellanarbete på kontoret håller han på med det tacksamma arbetet att skriva ut texten under stämmorna till Trubadure. – ett angenämt göra då Tuokko's öfversättning, den må nu sedan vara aldrig så skickligt gjord, på det mest nonchalanta sätt i verlden emanciperar sig från både melodie, tonvalör och takt. Vår makalösa Lasse [af Heurlin] sitter nu emellertid och bråkar att få det att gå ihop, men måste emellanåt lemna bort hela rader, emedan Törneroos ej synes hafva den aflägsnaste aning om den precision olika öfversättningar fordra.” (O. Florell → KB, 16 ja 19.7.1870/50:19:42/KBA/KiA/SKS.)

1825 Ida Basilier'n äänialaa koskee maanmittari Carl Fredrik Basilier'n, Ida ja Emmy Basilier'in isän säilynyt kirje. Ajankohtana lienee heinäkuun loppu 1870, vastaanottaja on arvoitus, sillä hän sinutteele ”Dig”. Kirjoittaja viittaa Otto Florellilta, Emmy Basileria koskisevalta nuorukaiselta saamaansa tietoon, että Suomalaisen Seuran esityksenä esiin tulisi *Trubaduuri*. Se ei ollut koloratuurin fakkia, jota hänen opettajansa ei ole halunnut Idalla harjoittaa. Opettaja oli luvannut kuitenkin harjoittaa, sillä ehdolla että Ida saa myös tehdä *Lucian Luciasa*. Idan pitäisi saada *Trubaduurin* suomenkieliset tekstit jo elokuun alussa. (Fredr. Basilier → N. N./54:147:1/KBA/KiA/SKS.)

1826 Käy ilmi O. Florell → KB kirjeistä 16.7., 21.8. ja 8.9. 1870. (50:19:42, 43 ja 44/KBA/KiA/SKS.)

niin tunnettu Helsingissä”.¹⁸²⁷ Perustelu ei ole aivan uskottava, sillä sekä *Lucia* että *Trubaduuri* oli nähty kesällä 1862 Helsingissä.

Ida Basilier’n ja Emmy Strömerin välille syntyi kilpailutilanne Oulussa kesällä 1870, eivätkä he voineetkaan esiintyä samassa konsertissa.¹⁸²⁸ Basilier ilmoitti tenoria tarvitsevalle Bergbomille, että Gunnar Fogelberg Ruotsista voisi olla sopiva.¹⁸²⁹ Basilier tapasi Fogelbergin pian ja itse hän tulisi syyskuun lopulla 1870 Oulusta Helsinkiin ja on sitten valmis harjoittelemaan lokakuun alusta alkaen. Myös Ylioppilastalon vihkiäiset Helsingissä oli alun perin suunniteltu pidettäväksi jo 20.9.1870, jolloin Basilier ja hänen isänsä halusivat hänen olevan Helsingissä.

Heinäkuun 19. päivä 1870 Ranska julisti sodan Preussille ja yllätyksenä Ranskalle Etelä-Saksan valtiot asettuivat Preussin puolelle eivätkä enää sitä vastaan, kuten aiemmissa sodissa. Tätä kommentoi Emelie päiväämättömässä ja ainoassa säilyneessä suomenkielisessä kirjeessään Karlille. Sota oli hänen mielestään turha, mutta hän iloitsi saksalaisten kansallisesta yhtenäisyydestä ja pohti vain sodan seurauksia matkasuunnitelmille.¹⁸³⁰ Frankofoni Otto Florell kuvasi Helsingin tunnelmia raportoimalla, että kaikki olivat Ranskan kannalla. Florell oli hakenut Kadettikoulun ranskan kielen opettajaksi ja odotti tietoa Haminasta. Hän kertoi vaikutelmiaan Helsingissä näkemistään tukholmalaisien solistien järjestämistä oopperaesityksistä, joista yhtenä oli myös *Martha*.¹⁸³¹ Heinäkuun puolivälin aikoihin Bergbom nimittäin ei ollut enää Helsingissä, vaan Viipurin suunnalla.¹⁸³²

1827 I. Basilier → KB 13.8.1870/51:6:3/KBA/KiA/SKS.

1828 Leppänen 1962:31–33, 36, 37.

1829 ”jag har i dessa dagar gjort bekantskap med en Herr Fågelberg från Stockholm, den ende, som debuterat sista vintern vid operan der, och således densamme, som de svenska artisterne recommenderat åt Eder. Jag vågar ej binda mig med någon recommendation, men tillägger dock att han är musicien, har en behaglig omfångsrik röst, med ett ord, hans sång behagar mig ganska mycket. Herr Doctors afsigt att engagera en tenor, har jag för honom omnämt, och han tyckes vara beredvillig att före sin resa till Paris i höst, passera någon vecka i Hfors, samt säger sig gerna sjunga på finska om det är möjligt att lära sig uttalat. Med Eder energi och Edert kända snille att lära finska åt främlingar, är jag öfvertygad om, att Herr Fågelberg med lätthet skulle sjunga på finska. Det beror således på Eder att skriva till honom – om vilkor tid et ca: men jag yrkar ej derpå om omständigheterna ej tillåta det. Adressera brevet till mig, så skall jag lemna det åt herr Fågelberg, då han den 26 Augusti inträffar härstädes. Antager han engagementet och besluter sig för att sjunga på finska skall jag genom ett telegram underrätta Eder derom på det sätt och steg kunna vidtagas med öfversättningen. (Ida Basilier → KB 13.8.1870/51:6:3/KBA/KiA/SKS.)

1830 EB → KB s. d. heinä–elokuu 1870/45:1:9/KBA/KiA/SKS.

1831 Ks. KB → O. Florell 27.1.1871/47:7:35/KBA/KiA/SKS.) ”Pietarilaisten tempot Marthassa olivat samat kuin meillä, eli paremmat kuin ruotsalaisten kesällä.” Florell oli kesällä kertonut, että ruotsalaisten tempot *Marthassa* olivat nopeammat. (O. Florell → KB 16.7.1870/50:19:42/KBA/KiA/SKS.)

1832 O. Florell → KB 16 ja 19.7.1870/50:19:42/KBA/KiA/SKS.

Charlotte Raan suunnitelma ryhtyä suomenkielisen seurueen näyttelijäksi ja kouluttajaksi yhdessä Gröneqvistin kanssa, vaati seuraavana askelena tehokkaan suomen kielen opiskelun. Siksi hän matkusti Keuruulle Keski-Suomeen, ”missä suomi oli puhtainta”. Ensimmäinen tämän kesän kirjeistä Charlottelta Bergbomille oli vasta heinäkuun lopulta 26.7.1870. Vaikka Charlottea oli juhlistettu ja hänelle oli kerätty varoja, hänen täytyi elää ahdistavassa ja deprimoidussa tilanteessa. Sota esti matkustamisen Eurooppaan ja jäätyään pois teatterikiinnitykseltä hänen tulevaisuutensa oli äkkiä amatöörien kanssa hätäisesti koottujen esiintymisten varassa.

Kirje Kaarolle alkoi moitteella siitä, että tämä kirjoitti laiskasti, mutta siitä huolimatta ”har jag bra många gånger längtat och kännt behof att tala vid dig och sedan – har det ändock ej blifvit något utaf”. Charlotte kaipasi Kaaron seuraavaa.¹⁸³³ Hän asui Keuruun kirkonkylässä, jossa J. M. Bergroth oli kirkkoherrana. Siellä hän tuli puhuneeksi ruotsia, joten kokonaan suomenkielinen kylä olisi siinä mielessä ollut parempi. Molemmat senaatinkamreeri C. C. Avellanin tyttäret, Elisabeth ja Carola Avellan olivat osallistuneet suomenkieliseen *Preciosaan* ja olivat hankkiutuneet myös Keski-Suomeen kielenoppiin. Heidän asumuksensa oli Häkkisen talossa, jossa kuitenkin ei ollut enää tilaa Charlottelle.

Nog tror jag det varit bättre för finskans skull, om jag fått bo på Häkkinen. Jag har varit dit en dag med Bergroths på en segelfärd; der var ganska treffligt och jag tycker mycket om fröken Avelan, båda [Elisabeth och Carola], för öfrigt! Der skulle jag hafva hört endast finska och dagligen kunnat få öfva mig att tala med henne. Men – det kan ju gå för sig nästa sommar, om vi lefva, den här kan ju få tjena till underbyggnad.¹⁸³⁴

Matkustaessaan Jyväskylän kautta Keuruulle ylitarkastaja Uno Cygnaeus ja Wolmar Schildt olivat olleet innoissaan ja kohteliaita Charlotten suhteen ja toivoneet häneltä lausuntailtaa tms. Sitten herrat alkoivat innoissaan suunnitella suomenkielistä *Lean* seuranäytelmä-esitystä, niin että miesroolien esittäjät saataisiin Jyväskylän opettajista ja seminaarilaisista. Lotten tiedusteli heinäkuun lopulla Kaarolta, oliko pukuja jäljellä ja miten ne voitaisiin saada Jyväskylään. Kaiken pitäisi tapahtua kuitenkin viimeistään 20. elokuuta, ennen kuin Uno Cygnaeus

1833 H. Ch. Raa → KB 26.7.1870/50:31:6/KBA/KiA/SKS.

1834 H. Ch. Raa → KB 26.7.1870/50:31:6/KBA/KiA/SKS.

perheineen muuttaisi Helsinkiin, jonne tämä siirrettiin kansakoulujen tarkastajan virkaan.¹⁸³⁵ Frithiofista Lotten ei ollut kuullut mitään. Mutta oli Kaarlokin ollut vaiti – tai kirjoittamaton. Ennen muuta Lotten peräsi kirjeessään Kaarlon kantaa Jyväskylän esitysjärjestelyihin.¹⁸³⁶

Kaarlo vastasi Lottenille vasta elokuun alussa. Kirjettä ei näytä säilyneen ja 9.8.1870 Charlottelta lähti toinen kirje Kaarlolle. Siinä Lotten mainitsi, että häneltä rahastetaan paljon enemmän kuin muilta ylöspidosta, joka ei koostuisi pelkästä puurosta ja vellistä. Avellanin tytöistä Bettyä, tulevaa rouva Löfgreniä, Lotten kuvasi erittäin seuralliseksi ja helposti lähestyttäväksi. Karola sen sijaan oli 'en liten toka', 'pikku hupsu', joka olisi hauskaa matkaseuraa. Oli helle ja naapurissa "skördetalkoo." Omat olotilansa Lotten kuvaili virkeäksi, mutta sai silloin tällöin tuskan kohtauksia, kylmää hikeä otsalleen ja halun lähteä metsään kulkemaan.¹⁸³⁷ Charlotte ilmeisesti mietti valintojaan, ja kirjeessä ilmaistu voimakas sitoutuminen Suomalaisen Seuran toimintaan oli oikeastaan pääasia: hän oli sitoutunut ja se tarkoitti, että Karlin johtamalle joukolle näin siirtyi osa "elatusvastuuta". Vaikka Charlotte ilmaisi haluavansa tehdä suomalaisia esityksiä juuri "aatteellisista syistä."

Sedan har jag åter känt liksom en ny, frisk kraft skulle genomströmmat hela min varelse och jag har känt en brinnande lust o förmåga att arbeta, kämpa och gå framåt; med ett ord, min ande lefver! Hvad finskan beträffar, kan jag väl ej göra några stora framsteg i talande; det vore väl äfven för mycket begärtdt af så kort tid, men jag hoppas dock lägga en temligen god grund, på hvilken jag kan stå fast, tills jag återkommer en annan sommar. Den finska saken, Kaarlo! den finska theaterns stadfästade och höjande öfverger jag aldrig förr än I sjelfva stöten mig ifrån Er. Och – det skolen I ju ej göra?! jag vågar ej tänka hur det skulle kännas!¹⁸³⁸

1835 H. Ch. Raa → KB 26.7.1870/50:31:6/KBA/KiA/SKS.

1836 H. Ch. Raa → KB 26.7.1870/50:31:6/KBA/KiA/SKS. Jyväskylän *Lean* järjestäminen oli hermoilua. *Lean* tekstikirja oli kadonnut ja pitäisi lähettää uusi, jotta hän voisi kirjoittaa itselleen uuden roolivihkon. Hän oli kuitenkin Keuruulla ja postinkulku Jyväskyläänkin oli arvaamatonta. Muista esittäjistä ei ainkaan Lottenilla ollut vielä mitään käsitystä. Mahtoiko Jyväskylässä asia vain unohtua, tai sitten ei kukaan ottanut sitä käytännössä järjestääkseen. Sekä W. Schildt että U. Cygnaeus olivat arvovaltaisia herroja, joiden oli helppo heitellä ideoita nuorempien toteutettaviksi.

1837 Tällainen oireilu saattaisi jo viitata edellä mainittuun morfiinin käyttöön ja yrityksiin vieroittaa itseään siitä.

1838 H. Ch. Raa → KB 9.8.1870/50:31:7/KBA/KiA/SKS. sit. suomentaen Krohn 1922:148–149. Kaarlo on

Tarkoitus oli siis järjestää suomalaisia näytäntöjä syksyllä ja niiden tarkempia tietoja Charlotte nyt pyysi Kaarlon mahdollisimman selkeästi, jotta voisi suunnitella: milloin hänen pitää tulla Keski-Suomesta etelään, näytteleekö hän *Paola Moronia* ensin Viipurissa vai Turussa, jossa esityksestä oli jo melkein sovittu? Näytännöt täytyisi järjestää ennen yliopiston alkua, sillä tärkein vastaanäyttelijä Manfredin osassa oleva T. Erich ei voisi olla poissa Helsingistä syyskuun puolivälin jälkeen. Charlotte ei halua Manfredin rooliin ja kiihkeisiin rakkauskohtauksiin ketään muutakaan, eikä etenkin nyt kun myös Paolan isää Giordano Moronia näytelyt Berndt Ahnger oli jäänyt toiminnasta pois.

Charlotten ammatilliset huolet ja tarpeet ovat panneet huolettomasti teatteria leikkineen Kaarlon äkkiä manageriaalisten vastuukysymysten ääreen. Lotten oli huolissaan siitä, miten kauan Euroopan sota jatkui ja saiko hän lopulta lainaa opintomatkaa varten.¹⁸³⁹ Laina-asian on ilmeisesti Emelien verkosto hoitanut syksyllä Helsingissä korkealla taholla: laina järjestyi aatelisneitien rahastosta, Ritarihuoneen ”neitsytpulaitoksesta”.¹⁸⁴⁰ Velvollisuus ja kunniantunto tekivät sen, että Lotten ei ottaisi palkkiota seuranäytännöistä, vaan luovuttaisi sen teat-
terikoululle.

Hvad inkomsten (om den blir någon) beträffar, tackar jag dig hjertnerligt för rådet o följer det, neml. till förmån för finska theaterskolan. Mina ovänners tungor skola väl ej här med tystas, tvärtom skola de säga att det är koketteri och tillgjordhet, derom är jag öfvertygad; men det bryr jag mig ej om; då jag dermed [om ock] på ringa sätt kan visa Eder min innerliga tacksamhet o min varma hängifvenhet för Edra sträfvanden.”¹⁸⁴¹

ilmeisesti antanut rohkaisevan vastauksen, jota ei ole säilynyt; päätellen Lottenin seuraavasta kirjeestä 16.8.1870. – Uno Cygnaeuksen lähtöpäivä Jyväskylältä läheni, joten *Lean* raukeaminen on ymmärrettävää. Sitä paitsi Lotten on ristiriitaisen ja hermostuneen oloinen, ja tuntuu elävän jonkinasteisessa depressiossa. Tulevaisuus on aivan avoin: hän on hylkäämässä aiemman ammatillisen uran, isänmaan ja kielensä ja jättäytymässä pienen fennomaaniipiirin hoteisiin. Avioliitto Frithiofin kanssa oli epävarmuuden tilassa, mutta heillä oli yhteinen koti. Frithiofin äiti, jolle hän myös oli omista asioistaan kirjoittanut, ilmeisesti olisi tulossa Helsinkiin. Lottenilla taas on sairas sisar Mathilda, jolle Kaarlon pitäisi toimittaa yksi kirje.

1839 ”Hvad säger du om kriget? Tror du att det blir slut, tills vi skola resa? Ibland öfverfaller mig en oro att jag ej skall få något lån! hvad gör jag då?” (H. Ch. Raa →KB 9.8.1870/50:31:7/KBA/KiA/SKS.) Lottenin muotoilu viittaa siihen, että hänen ja Kaarlon piti todellakin matkustaa yhdessä ulkomaille.

1840 Tieto selviää Frithiof Raan perunkirjoituksesta. (Ef:98/20/1872/Vararikkoasiat/ROA/HKA).

1841 H. Ch. Raa → KB 16.8.1870/50:31:8/KBA/KiA/SKS.

Toisessa säilyneessä kirjeessä elokuulta 1870 Lotten kertoi saaneensa Frithiofilta tiedon, että tämä oli taas kovin sairaana. Ystävätär kuitenkin oli nähnyt, että aivan terveeltä mies vaikutti. Lotten tuskaili valheen kanssa, kumpaan tietoon luottaa, miksei maailmassa ole totuutta. Hän pyysi Kaarloa käymään Frithiofin luona, olemaan kiltti tälle ja lähettämään kirjeitse tieto, milloin voi lähettää *Lean* vaatteita Jyväskylään. Hanke oli siis koko ajan vireillä, Aramin tuleva esittäjä asui Uno Cygnaeuksen luona, jonne puvut pitäisi lähettää saman tien.¹⁸⁴²

Helmi Krohn kertoo kirkkoherra Bergrothilla pidetyillä kutsuilla tapahtuneesta sananvaihdesta taiteen ja uskonnon suhteesta. Professori C. G. von Essen oli puhunut teatteria vastaan, mutta pyytänyt myöhemmin henkilökohtaisesti kirjeitse anteeksi rouva Raalta.¹⁸⁴³ *Lean* esittämishanke ei toteutunut, mutta sen sijaan Jyväskylässä järjestettiin iltahuvi, jossa Charlotte Raa esitti lausuntanumeroita. Wolmar Schildt *Kansan lehdessä* kirjoitti siitä omalla ortografisella järjestelmällään, jossa pitkät vokaalit korvattiin venykemerkeillä:

Kuten puhe oli käynyt, tulikin rouva Raa tæenne Keurûlta wîme lauwan-taina [20.8.] myøhællæ iltasella. Se oli matkalla wæhæn wilustunut. Lea-næytemlæ ei sâtu ihailla. Sihen oli useampia esteitæ. Kuitenni pidettîn wîme mânantaina [22.8.] ilta-huwit, joissa rouwa Raa suotus-asti osotti taitonsa, sûren taitinsa, sanella runo-lauselmaa ihanasti ja ponnellisesti. Soitelmia ja laulelmia esitettîn sînæ myøskin useita. Ilta kului mitæ mieluisemmin. Rouwa Raa læksi tættæ Lahti-høyryssæ pæ-kaupuntîn tistai-âmuna. Ensi kesænæ se etewæ taiteilija ehkæ tulenê tæenne keski-Suomên kieltæ oppimân vielæ paremmin. Silloin toiwot-tawasti sâmmæ kûlla ja næhdæ Lea-næytemlæ¹⁸⁴⁴

Emelie Bergbom on päättänyt yrittää siirtyä suomen kielen käyttäjäksi, mutta ainoa säilynyt suomenkielinen kirje Kaarlolle osoittaa, että Emelien vaikeudet suomen kirjoittamisessa olivat suuria. Seuraavaa suomenkielistä kirjekatkelmaa ei Aspelin-Haapkylä eikä Helmi Krohn ole halunnut lukijoilleen esitellä. Tämän ainoan, kenties vahingossa säilyneen kirjeen dokumenttiarvo on suuri, myös siksi, että siinä kerrotaan isä-vainajan kuolinpesän suurimmasta velkojasta.

1842 H. Ch. Raa → KB 16.8.1870/50:31:8/KBA/KiA/SKS.

1843 Krohn 1922:150–151. C. G. von Essen oli kirkkoherra J. M. Bergrothin pojan Edvin Bergrothin appi.

1844 *Kansan Lehti* (Jyväskylä) 27.8.1870.

Minä kerran käwi Rosenbergin luoksi, mutta hän ei ollut kotona; tulevana päivänä hän tuli minua katsomaan ja me olimme warsin hyvät ystäväät. Minä silloin en tahtonut puhua sanankaan lainastani, mutta arvelen vielä kerran meñä kaupunkiin ja silloin puhuin tästä asiasta. Kyllä minä toivon saawani rahaa häneltä. Hän tahtoi pitää pidot minun tähden, mutta sanoin että me lähdemme samana päivänä tänne, mitä myöskin tekisimme. Hyvästi minun rakkas Kaarlosen. Toivon että ymmärret kirjeeni, ja jos et, saat antaa mulle anteeksi, minä tahdon koko tulevana vuonna wain kirjoittaa tai lukea suomea. Jumala kanssasi, veljeni! Älä unohda sun sisaresi Emilie.¹⁸⁴⁵

Tarkempaa ei käy ilmi velkajärjestelyistä, kuin että Emelie kirjoitti omasta lainastaan, mikä on voinut tarkoittaa sitä, että kuolinpesän koko omaisuus ja velka oli siirretty muodollisesti hänen nimiinsä.¹⁸⁴⁶ Mustasaaren pitäjän Grönvikin lasitehtaalla emännöi Augusta Grönberg, Bettyn ja Emelien täti. Kesällä 1870 Vaasassa sisar Bettyllä eli vapaaherratar Elisabeth von Troililla oli puolivuotias Mathilda-vauva hoidettavanaan. Siellä kertoi aviomies Gösta von Troil uutisen Turusta: August Westermarck oli aloittanut suomalaisen teatterikouluhankkeen. Emelie kirjoitti Kaarlolle:

Oletko lukenut ”Åbo Underrättelser[”]”? Wiimeisen kerran kuin Gösta oli tässä Grönviikissä hän kertoi että vielä seisoj jotakin theateri-koulusta, mutta hän ei tarkain muistanut mitä se oli. Pää-asia oli kuitenkin että nyt on päätetty pannaan toimeen theaterikoulun, ensiksi ruotsiksi mutta silloin myöskin suomeksi ja ne jotka tahtovat tulla sinne saavat ilmoittaa itsensä teaterihuoneessa No ?. Muutta tietoja kuin tavallisixi tarvitaan. Ei mistään oli sanottu, tuliko thea[te]rikoulu toimeen Turussa, tai Helsingissä.¹⁸⁴⁷

Näyttelijä August Westermarck oli ollut kesäkuun 1870 Turussa seurueen mukana ja jäänyt ilman kiinnitystä seuraavaksi vuodeksi. Työtön näyttelijä ei voinut

1845 EB → KB s.d., heinäkuun lopulla 1870/45:1:9/KBA/KiA/SKS.

1846 Kyseessä voi olla uusi Emelien henkilökohtainen laina, sillä Rosenberg on saattanut jopa antaa kuolleen senaattorin ja ystävänsä velkoja kuolinpesälle osittain anteeksikin. Päivällistarjous Emelien kunniaksi viittaa lämpimään suhtautumiseen. Ehkä hän halusi kuulla perheen kuulumisia.

1847 EB → KB s.d., heinäkuun lopulla 1870/45:1:9/KBA/KiA/SKS.

tai halunnut palata Ruotsiin. Koska Suomessa nyt oli kysyntää oppilasteatterille, jossa saisi koulutusta ja joka samalla elättäisi itsensä kiertämällä ja esiintymällä ruotsiksi ja vähitellen myös suomeksi, hän päätti perustaa sellaisen. Nya Teaternin elevskola oli jäänyt syksyllä 1869 rouva Raan antaman satunnaisen yksityisopetuksen varaan, mutta juuri niitä oppilaita Nervander oli kiittänyt *Paola Moronin* arvostelussaan huhtikuussa 1870.

Kuultuaan kertomuksia Helsingin teatterikoulun aiemmista vuosista Westermarck, oivalsi, että teatterikoulun piti perustua sille, että oppilaat esiintyisivät ja saisivat runsaasti kokemusta yleisön edessä. Hankkeen aiemmat puuhamiehet olivat olleet yliopistomiehiä ja teoreetikoita tai sitten regissöörejä, jotka lähinnä katsoivat päältä itsenäisesti työskenteleviä näyttelijöitä. August Westermarck oli henkilö, joka käytännöllisenä miehenä kesällä 1870 otti suomenkielisen teatterin aloitteen kahdeksi vuodeksi käsiinsä ja josta Aspelin-Haapkylä käyttää harmistuneena sanaa ”ovela Westermarck”.¹⁸⁴⁸ Mutta Westermarckin motiivina ei ollut suinkaan kiusanteko fennomaaneille, kuten nämä kaikista luulivat, vaan yksinkertainen havainto, että teatteri oli ammatti, jota piti opiskella ja jossa piti harjaantua, jotta sillä saa elantonsa. Suomen oloissa vuonna 1870 asiaa oli järkevää katsoa kotimaisuuden ja kaksikielisyyden kautta. Westermarckin ote oli siis hyvin käytännöllinen, mikä selviää hänen laatimastaan laajasta kirjeestä toimittaja Nervanderille. Hänellä oli nimenomaan käytännölliset motiivit ja suunnitelmat, miten kehittää koulutusta ammatillisesti sikäli kuin varat sallivat.¹⁸⁴⁹ Syksystä 1870 kevääseen 1872 Westermarckin ryhmä kiersi Länsi-Suomen paikkakuntia, käyden jopa Kuopiossa asti. Kun se saapui vihdoin Helsinkiin, sen näyttelijöistä oitis muodostettiin Suomalaisen Teatterin puheosaston ydin. (LAATIKKO 3-IV)

3-iv August Westermarckin Unga finska teatern

Näyttelijä August Westermarck kuulutti *Åbo Underrättelserissä* heinäkuusta syyskuulle 1870, että Suomeen perustetaan oppilasteatteri, jossa oppilaiden oli tarkoitus esiintyä runsaasti, koska ammattiin opitaan opintojen ohella vain näyttelemällä yleisön edessä, kielinä ruotsi ja tulevaisuudessa myös suomi. (*ÅU* 21.7.1870) Hanketta mainostettiin Westermarckin 18 vuo-

1848 EAH1:191 kertoo: ”ovela ruotsalainen näyttelijä August F. Westermarck nimittäin ilman pitemmittä mutkitta perusti Uuden oppilasteatterin – julkaisi *ÅU* no 111 heinäkuulla, ilmoituksen.”

1849 Aug. Westermarck → E. Nervander 3.8.1870/Ht14 ENA/SMMYA/MVA/MV.

den ammattikokemuksella ja hänen Tukholmassa saamallaan opetuksella. Lisäksi otettaisiin opettajat musiikkiin, tanssiin ja suomen kieleen. Päämääränä oli jopa ”kansallisteatterin” saaminen Suomeen, mutta vaikka se ei onnistuisi, ansaitsi suunnitelma kuitenkin tunnustusta. (ÅU 26.7.1870). Westermarck hankki Turussa myös tukijaksi N. H. Pinellon, joka 10 vuotta aiemmin oli itse suunnitellut kotimaista teatterikoulua.

Westermarckin pätevydestä ja hankkeen ammatillisesti järkevästä ideoista saadaan käsitys hänen *Hufvudstadsbladetin* toimittajalle, Emil Nervanderille 3.8.1870 kirjoittamastaan kirjeestä (Ht14/ENA/MVA). Siinä hän selitti suunnitelmansa ja toivoi, että Nervander saattaisi suunnitelman keskeisten henkilöiden, kuten A. Schaumanin, Z. Topeliuksen, K. Bergbomin ja muiden tietoon. Pedagogis-taiteelliset ideat kirjeessä ovat puutoslistaa siitä koulusta, jota Helsingissä oli vuosina 1866–69 pidetty. Aspelin-Haapkyllän kritiikki Nya Teaternin oppilaskoulua kohtaan on esitetty vain kieliongelmana. Kyseessä oli kuitenkin ”laiskasta konservatoriomallista”, joka luotti vain vuosittain annettaviin ”näytteisiin”.

Ingalunda kunna skådespelare bildas genom att låta eleverna uppträda en gång om året, vid s.k. elevspektakler, och dessemellan endast göra stumma partier, de äro och förblifva nybörjare hela sitt lif igenom på detta sätt, då fråga blifver att lösa och tolka en scenisk uppgift. En teater, sådan som den för närvarande existerar i Helsingfors, kan ej på samma gång vara en elevteater, emedan teaterns arbeten för den löpande repertoiren upptaga hela dess tid, elevernas framdragande äro och måste blifva en bisak. – Detta fel skulle genom ofvan nämnda Elevteater afhjälpas. Eleverna om möjligt endast bestående af landets egna barn, skulle så fort möjligt vore, få uppträda i smärre, lätta men goda stycken med sång, att börja med, på svenska språket, men framledes äfven på finska. Genom att antaga en skicklig lärare i finska språket, blefve det sednare möjligt. En Musiklärare, som kunde utbilda deras sångröster, och en danslärare som bibringade dem en ledig hållning och behag i rörelser, skulle äfven anställas.

På det äfven obemedlade skulle kunna intagas i elevskolan, bör hvarje elev hafva en aflöning, tillräcklig för deras existens, för öfrigt beroende af mera eller mindre framstående anlag. – Företaget borde ur ekonomisk synpunkt kunna bära sig, utan något tillskott af staten, endast genom recett medlen för de gifna representationerna, förutsatt att publiken i Helsingfors, Åbo och Wiborg skulle omfatta saken med det intresse och den välvilja som idéen torde förtjäna. I största korthet har jag sökt framställa saken som jag fattat den, underställande densamma här med Eder pröfning.

Will man nå ett mål, måste medlen sökas, medlet för en Finsk Nationalteater i en framtid, är för närvarande en elevteater. Många försäkra det vara en ren omöjlighet att någonsin få en scen till stånd, uteslutande bestående af finnar, och le åt en dylik idé. Jag beklagar om så verkligen vore, det skulle vara ett bevis på allt för stor fattigdom på intelligens inom landet, då nästan alla bildade länder äga en national Teater i våra tider, ja t.o.m. Tysklands små furstendömen. (A. Westermarck → E. Nervander 3.8.1870 /Ht14/ENA/MVA)

Samalla on kysyttävä, missä määrin pikkunäytelmien pyörittäminen maakunnissa sitten kuitenkin koulutti näyttelijöitä? Ainakin se antoi kokemusta, rytmin hallintaa ja selviytymistaitoja yleisön edessä, vaikka se ei harjaannuttanutkaan ylevään deklamatoriseen ohjelmistoon ja haastavien kirjallisten teosten näyttelemiseen. Käytännössä Westermarck kahdessa vuodessa koulutti ensimmäiset suomenkieliset näyttelijät, ne joiden varaan Suomalainen Teatteri perustettiin: August Aspegren, Aurora Toikka-Aspegren, Edvard Himberg, Selma Heerman ja August Öhqvist-Korhonen. Heidän näyttelemistään kiitettiin Helsingissä keväällä 1872, siitä, että se tapahtui ”luonnollisella keskustelusävyllä.”

Kohti suomenkielistä oopperaesitystä – *Trubaduuria*

Kaarlo Bergbomin biografi on yhtä ihmeissään kuin hänen ystävänsäkin, sillä kesällä 1870 miestä ei näy missään. Hän on lähtenyt Viipurin suunnalle jo kesäkuun lopussa,¹⁸⁵⁰ kun esitettäväksi tuleva ooppera oli päätetty. Kaarlon elämä oli vuoden aikana muuttunut. Hänestä oli hauskaa puuhata ja innostua näytöntöjen järjestämisestä sen ylioppilas- ja säätyläisnuorison kanssa, joka hänet siinä tehtävässä mielellään näki. Suomenkielisten näytöntöjen säännöllinen järjestäminen oli paras tae sille, että juuri Suomalaisen Seuran piiristä voisi uskottavasti kehkeytyä suomenkielinen teatteri ja ooppera Nya Teaterniin. Siten voisi myös pääkaupungin sivistyneistöä parhaiten voittaa Yrjö Koskisen leiriin.

Suomalainen Seura tarvitsi lisää suomalaista ohjelmistoa. *Kalevalan* pohjalta oli olemassa vasta Topeliuksen ruotsinkielinen Lemminkäis-ilointelu *Kypron prinsessa* ja Aleksis Kiven lohduton *Kullervo*. Koska oopperaharrastus kiinnosti

1850 Bergbomin lähtö n. 1.7.1870 Helsingistä kesänviettoon määritty Florellin kolmessa kesäkirjeessä (50:19:42–44) olevien aikamääreiden mukaan. Näitä ovat tieto Hattulan retkestä sekä H. Ch. Raan matkustus. Lottenin kirjeessä taas mainitaan Viipurin suunta.

säätyläisnuorisoa, tarvittiin myös suomalainen ooppera. Bergbom, joka oli juuri debytoinut suomenkielisenä draamatikkona *Paola Moronissa*, alkoi nähtävästi hahmotella oopperaa *Elinan surma*. Sitä koskevien suunnitelmien versiot eivät ole tarkasti ajoitettavissa, mutta kesä 1870 ja Karlin pitempiaikainen oleskelu Viipurin suunnalla on voinut tarjota hänelle kaivatun mahdollisuuden keskittyä seuraavaan laajempaan suunnitelmaansa. Suomalaisen Seuran piirissä vaikutti viipurilaistaustainen muusikko Ernst Fabritius, jolla oli kiinnostusta ja taitoa säveltää.¹⁸⁵¹ *Elinan surmaa* Bergbom lienee ehdottanut Ernst Fabritiukselle, sillä se näytti olevan *Kantelettaren* draamallisin aihe, joka voisi toimia oopperana ja jonka saisi laajennettua neljään näytökseen.¹⁸⁵² Bergbomilta syntyi ruotsinkielinen juonisynopsis, jossa kohtaukset kuvataan. Hän alkoi kirjoittaa suomeksi runomittaista librettoa, mutta se jäi kesken jo melko pian.¹⁸⁵³

Elinan surman ensimmäisestä versiosta (1870) on siis jäljellä ruotsinkielinen synopsis, sekä kahden ensimmäisen näytöksen osalta osin runomittaista, osin proosamuotoista suomenkielistä librettotekstiä, joka rakenteeltaan on ajateltu erillisinä musiikkinumeroina. Tekstissä ja tilanteissa on vahva kristinuskon ja pakanuuden jännite: Kirsti saa monen aikakauden draaman tapaan olla pakanallisen velhon tytär. Luonnos päättyy Elinan kuolemaan ja apoteosiin palavassa tornissa, jonka liekit muuttuvat ruusumereksi. Ratkaisu on kaarломaisesti yltiöromanttinen. (LAATIKKO 3-V) Tämän synopsisen pohjalta Kaarlo kirjoitti kahden ensimmäisen näytöksen libretton tekstiaihiot. Myöhemmin Bergbom kirjoitti vielä kehitellymmän synopsisen, (LAATIKKO 3-VII) mutta suomenkieliseksi runoilijaksi hänestä ei olisi. Aspelin-Haapkylä arvioi, että kenties Ernst Fabritius olisi jaksanut säveltää teoksen, ”jos olisi tavattu ketterä runoseppä, joka olisi kyennyt valamaan libretton valmiiseen muotoon. Kun Bergbom itse ei siihen kyennyt, jäi asia sikseen.”¹⁸⁵⁴

1851 Ernst Fabritius (1842–1899) oli Richard Faltinin oppilas Viipurissa. Ulkomaanopintojen jälkeen hän antoi konsertteja Viipurissa ja Helsingissä 1860-luvun alussa, mutta asettui maanviljelijäksi Hämeeseen jo 1864 ja myöhemmin Uudellemaalle säveltäen kuitenkin paljon lauluja ja instrumenttikappaleita, mm. viulukonserton. (Flodin – Ehrström 1934:56).

1852 Seuraavana kesänä Emelie Bergbom 2.7.1871 (45:1:21) tiedusteli libretton kohtalosta Karlilta, joka tuolloin oli Berliinissä. Fabritius oli jo huolestunut jäisikö säveltämiselle aikaa, kun valtiopäivien piti kokoontua alkuvuodesta 1872.

1853 Jonkin verran muuttuneena toinen ruotsinkielinen synopsis on ehkä keväältä 1871, jolloin hän on voinut työstää *Elinan surmaa* Berliinissä. Ks. Paavolainen 2010.

1854 EAH1:159.

3-v Elinan surman libretto – varhaisempi versio

Kantelettaren runoja oli julkaistu ruotsiksi jo 1845–47 *Fosterländskt albumissa*, ja niihin Bergbom palasi viimeistään marraskuussa 1868. Runossa ”Elinan surma” (*Kanteletar* III:8) Laukon kartanon emäntäpiika, Klaus Kurjen rakastettu, ylyttää Kurjen mustasukkaisuuteen ja surmaamaan nuoren vaimonsa Elinan, tämän poikalapsen ja nuoruuden rakastetun Olavin. Katuva mies ratsastaa itse järveen, emäntäpiika Kirsti ”rakkina perässä”. Kansanruno oli kauan tunnettu, mutta noihin aikoihin asiakirjalähteistä oli alettu selvittää tapahtumien yhteyksiä mahdollisiin historiallisiin henkilöihin. (K. A. Bomansson, *HA* 1, SKS 1866:1–17.)

Säilyneissä kirjeissä Karl ei kirjoita mitään, mikä selvittäisi, miksi oopperalibretto hänen käsissään pysähtyi. Säveltäjä Ernst Fabritiuksen arkistossa ei ole oopperan fragmenteiksi tunnistettavia nuottiaiheita eikä kirjeitä. (Coll. Ms. Mus 16./KK). Bergbomin arkistossa (KBA/KiA/SKS) on säilynyt *Elinan/Elinaisen surma* -oopperasta kaksi ruotsinkielistä juonisyntopsisista sekä libretton tekstiä suomeksi kahden näytöksen verran repliikeiksi tai repliikin aihioiksi kirjoitettuna Bergbomin omalla käsialalla. Tapahtumien lisäksi siinä annetaan rakenteelliset nimet musiikinnumeroille: kuvaelmat koostuvat cavatinojen, duettojen, tertsettojen, kvartettojen, yhtyeiden (ensemble) ja köörien vaihtelusta. Henkilöitä on niukasti ja heidät on luonnehdittu usein vain tehtävän mukaan: Klaus Kurck, riddare till Laukko; Elina; Elinas fader, Elinas moder; Uolevi Klaus’ väpnare; Kirsti Klaus förskjutna älskarinna; En af Klaus kämpar; En hednisk qvinna; En af Elinas tjenarinnor; En gammal bonde; En munk. – Folk. Soldater. Munkar. Helga-jungfrur. Elinas tjenarinnor. Hedningar. (B537/KBA/KiA/SKS). Aspelin-Haapkyllän mukaan nimiroolia olisi ajateltu koloratuurisopraano Ida Basilier’lle. (EAH1:159)

Tätä varhaista synopsisista noudattelevat sen mukaan suomeksi kirjoitetut ensimmäiset kaksi näytöstä ja niiden yhteensä neljä kuvaelmaa:

Elinan surma alkaa komealla kuvalla suomalaisesta muinaisuudesta – kuoron joukkokohtauksena, Sääksmäen Helka-juhilla, jossa tyttöjen kulkueet käyvät kahteen suuntaan näyttämön poikki (kuin pyhiinvaeltajat *Tannhäuserissa*). Mahtava Klaus Kurki löytää heidän joukostaan Elinan (kuin Faust *Faustissa* Margueriten). Vanhempien nopea taipuminen Klaus Kurjen kosintaan viittaa siihen, että Bergbom tässä vielä ajatteli Elinan kansantytöksi ja alemmaksi säädyltään. Toisen kuvaelman sotilaskuoro näyttäytyy aikansa oopperoiden tapaan: Klaus Kurki valmistelee ”ett korståg mot de hedniske Lapparne.” Kuoro ylistää miekkojen säihkettä ja iloa saada ”painaa kalmatar” vasten rintaa, voittoa, saalista ja sotilaskunniaa. Ryöstösaalis Lapista oli toki pienempi kuin Verdin ja Gounod’n sotilaskuoroille oli luvassa.

Bergbomilla Kurjen jalkavaimo Kirsti ei ole vielä loukattu aatelinainen, kuten Kirsti Fleming 20 vuotta myöhemmin Gustaf von Numersin näytelmässä. Tässä Kirsti sai edustaa feminiinistä noituutta ja alkukantaisia voimia hakiessaan voimaa äidiltään Lokalta. Ensimmäisen näytöksen toinen kuvaelma sijoittuu pakanalliselle ja 'eräiselle' uhrisaarelle. Lokka laulaa "ballata"-muotoisen aarian:

Lokka: Paenneet ovat wanhat jumalat Suomen maasta, kadonneet Hämeen wesiltä, kun risti rupesi loistamaan lännessä, kun lounas welkellojen ääntä tänne. Tyhjä medestä on Metsola, arkki-ryysyissään [sic!] istuu Tapiolan surewa kansa. Eikä enää Ahti ja Wellamo wallitse aaltojen awarassa waltakunnassa, ja mahditoin on Ukon nuoli. Yläisiin maaemihin Wäinämöinen yleni waskisessa weneessään ja Ilmarinen on lakannut takomasta taiwaan kannta.

Kööri: Paenneet owat wanhat Jumalat, kadonneet ikäksi päiwäksi.

Lokka: Mutta yksin Hiisi piti waltakuntansa, Lempo jäi entiselleen. Oi ankara Hiisi, sinun perintös owat wanhain Jumalain walta! Sinua kristityt pelkääwät ja kammoawat, sinua kunnioitamme ja palwelemme, sillä mahtawa olet ja meille tuttu. Wetehisenä sinä asut aukeilla selillä. Hornana sinä hallitset jylhässä metsässä?

Kööri: Jäänyt on hiisi ja Hiiden wäki. Heitä kristityt kammovat ja me palwelemme.

Bergbomin runoilu suomeksi jää kesken, mutta suuri musiikillinen idea oli rakentaa törmäys kahden kilpailevan musiikin välille: pakanallinen loitsu-musiikki sortuu lopulta helluntaivirren alle. Tämän oopperasuunnitelman finaalissa Elina kuolee Klaun tuomitsemana, aviorikoksesta syytettynä ja tuotuna vankilasta roviolle kuin uhritlella, kunnes tapahtuu ihme:

”[IV Akt] Andra Tablån. Öppen plats. I fonden ett torn, deri Elina skall brännas. Klaus och Kirsti. Elinas afsked. Hon går i tornet. Det antändes. I vildt jubel intonerar Kirsti den hedniska offersången, som stiger allt hemskare och hemskare. Lågorna slå upp. Då sker ett under. Toner [korjattu: tornet] ramlar och lågorna förvandlas till rosor. Elinas apoteos. Osynliga röster uppstamma pingstpsalmen. Åter kämpa de båda melodierna. Den kristna segrar. Klaus, Kirsti och folket stå slagna med fasansfull häpnad. Pingstpsalmen i storartad fullhet avslutar operan.”

Kaarlon mielikuvituksessa ensimmäinen suomenkielinen ooppera sisältäisi pyhimismiraakkelin kaltaisen kauniin näyttämöefektin: ruusut peittävät näyttämön.

Preussin armeija kävi sotaa Ranskassa. Syyskuun alussa 1870 keisari Napoleon III antautui kuningas Wilhelmille. Tämän jälkeen monarkit yhdistivät voimansa Pariisissa julistettua tasavaltaa eli Pariisin kommuunia vastaan, joka aloitti kii-vaan vastarinnan. Suomessa ei ollut helppo valita puolta. Useimmat fennomaanit kannattivat Preussia, kuten Emelie. Otto Florell taas oli frankofoni, joka kirjoitti 8.9.1870 Karlille epätoivoisen kirjeen Ranskan keisarikunnan tappiosta aloittaen sen sitaatilla Heinen ”Kahdesta krenatööristä”. Karl oli edellisessä kirjeessään Otolle kohdellut tämän mielestä epäoikeudenmukaisesti sitä oppositiota, joka keisarikunnassa kuitenkin oli ollut.¹⁸⁵⁵ Bergbomin omiin poliittisiin kantoihin palataan tilanteessa, jossa hän kirjoitti 1870–71 -sodan kronikkaa *Morgonbladetin* keväällä 1872.

Augusta Bergbomin kihlattu Oskar af Heurlin hankki syyskuussa 1870 SKS:n kirjapaino-oikeudet yhdessä Oskar Blomstedtin ja Viktor Löfgrenin kanssa. Kirjapaino siirtyi Erottajalta Antinkatu 4:ssä sijaitseviin taloihin, jonne mahtuivat painokoneet. Nykyisen Lönnrotinkadun ja Yrjönkadun kulmatontista ja sille nousevista uudisrakennuksista tuli jo muutamaa vuotta myöhemmin Bergbomin perheen keskus ja kollektiivinen asumus.¹⁸⁵⁶

Charlotte Raa yritti elää syyskauden 1870 ilman kiinteää kuukausipalkkaa. Syksyn alussa Frithiof Raa, joka oli saanut vielä kiinnityksen Nyaniin, jätti kuitenkin väliin kauden avajaisnäytännön, ilmeisesti alkoholin takia. Lähettämänsä hävyttömän kirjelmän takia hänen katsottiin irtisanoneen sopimuksensa.¹⁸⁵⁷ Kaupungin juhlistu näyttelijäpariskunta oli äkkiä vailla työtä ja toimeentuloa. Ainoita tuloja olisivat Charlotten omaan laskuunsa järjestämien näytösten tulot, sillä Bergbomin järjestämistä suomenkielisistä näytännöistä hän ei voisi ottaa edes palkkioita. Syyskuussa Nya Teaternin johtokunta vaihtui, Weckström ja Zilliacus erosivat ja Nikolai Kiseleff suostui palaamaan toimitusjohtajaksi. Johtoryhmän muodostivat N. Kiseleff, C. G. Estlander ja F. Krogius.¹⁸⁵⁸ Syyskauden alusta teatterin nimen kirjoitusasu myös yksinkertaistui.

1855 KB → O. Florell 8.9.1870/50:19:44/KBA/KiA/SKS.

1856 *UStr* 26.9.1870 ilmoitti: ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino, joka oston kautta on joutunut allekirjoittaneen haltuun ja jonka toimet käyvät nimellä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oskar af Heurlin, on nyt muutettu taloon N:o 4 Andreankadun varrella ja toimittaa kaikki hyväkuntoisen kirjapainon tehtävät työt. Kirjapaino pitää haluttaissa huolta korjauslu’usta, kirjain sitomiset, kääntämisestä vieraista kielistä ja wieraiksi kieliksi y.m.s. ja luvataan kunnollista työtä, tarkkuutta ja huokeita hintoja. Helsinki. Syyskuulla 1870. Oskar af Heurlin.”

1857 Dir. 5.9.1870/KAW-memorial/Coll 255.IV/ms/KK.

1858 *HD* 24.9.1870.

Bergbomista oli tullut Suomalaisen Seuran teatteri- ja oopperamanageri, joka joutui ottamaan kaikki henkilösuhteensa käyttöön. Otto Florellilta Karl joutui tiedustelemaan mahdollisuuksista järjestää näytäntöjä Haminassa, ja niitä ajatellen Otto spekuloi salien koosta ja palkkioista. Mutta koska suunniteltuna aikana rva Raai oli menossa Turkuun, Haminan vierailua täytyi lykätä. Karlin kannalta tilanne saattoi ollakin stressaava: hän joutui myös taloudelliseen vastuuseen siitä, miten fennomaanien näyttämötoiminta edistyy.¹⁸⁵⁹ *Trubaduurin* esittäminen oli päätetty, mutta vielä 11.9.1870 sen ajankohtaa ja harjoitusaikataulua ei ollut määrätty.¹⁸⁶⁰

Samaan aikaan Bergbom sai Aleksis Stenvallilta ahdistuneen 12.9.1870 päivätyn kirjeen, jossa tämä *Seitsemän veljeksien* haukkumisten jälkitunnelmissa tiedusteli, miksei kukaan ollut lähtenyt puolustamaan sitä julkisesti. Voisiko Karl kirjoittaa siitä, ja milloin *Kuukauslehti* käsittelee *Veljeksiä*?¹⁸⁶¹ Niin, miksi Karl ei hehkuttanut *Seitsemän veljeksien* puolesta lehdistössä? Miksi koko *Kuukauslehti* pysyi täysin hiljaa *Veljeksistä*?

Ensinnäkin Bergbomilla oli näytösten järjestämisessä kiireensä. Toiseksi hänen oma asemansa oli kaikin tavoin hämärän peitossa ja professori August Ahlqvist oli Suomalaisen Seuran puheenjohtaja. Kolmanneksi Bergbomin omat kauneusihanteet olivat lähempänä Ahlqvistin edustamaa runous- ja kirjallisuuskantaa kuin sitä ”karkeutta”, mitä *Veljekset* edustivat. Ahlqvist oli runoilijana saavuttanut suuren aikalaisten arvostuksen ja johtavana suomenkielen tutkijana hänellä oli vielä yliopistollinen auktoriteetti takanaan. Hän oli suomalaiselle Seuralle näkyvä keulakuva. Fennomaanien kaksi kirjallisuuskäsitelmää konkreetisoituivat kysymyksessä tuliko suosia alkuperäistä suomenkielistä, kuten Yrjö Koskinen ajatteli, vai käännättää hyvää ulkomaista kirjallisuutta yleisen valistuksen hengessä, kuten Snellman ja Ahlqvist asian näkivät. Yrjö Koskisen kasvava vaikutusvalta vastustamaan asettui muiden mukana juuri Ahlqvist, joka kielikysymyksessä oli liberaalimpi kuin Koskisen johtama nuori polvi. Estetiikassaan Kaarlo oli enemmän ahlqvistilainen, mutta toimi osana Koskisen johtamaa su-

1859 14.9.1870 kirjoitti Viipurista A. Rahkonen, joka on suomentanut *Jeannetten häiden* runot ehdottaen myös miten ne kannattaa latoa *Jeannetten* käsiohjelmaan, niin että värähtävät näkyvät hyvin ja että ne saa myös ensemble-kohtauksissa luettua selkeästi. ”Lähetä addresssisi jos et mene Preussiläisten kanssa Pariisia piirittämään, samaten pari kolme kappaletta painetuita kappaletta näistä myötäseuraavista runoista, että luulisin olevani läsnä kun Ida Basilier tulee niitä laulamaan.” (A. Rahkonen → KB 14.9.1870/50:32:1/KBA/KiA/SKS.)

1860 E. Aspelin → Rosa Aspelin 11.9.1870/87/EAHA/KiA/SKS.

1861 A. Kivi → KB 12.9.1870/Kirje 63/AK Kirjeet 2013.

kupolvea. Bergbom tuli toteuttaneeksi molempia kirjallisia ohjelmia: ulkomais-ten suomentamista ja uusien suomenkielisten kannustamista.¹⁸⁶² Bergbomin ja oopperatoiminnan asema asettuu näiden kahden professorin linjan välimaastoon.

Syyskuun lopulla 1870 järjestettiin Turkuun *Paola Moronin* ja eräiden pienten näytelmien esitykset suomeksi. Kaarlo Bergbom saapui Turkuun Charlotte Raan kanssa syyskuun puolivälin aikaan ja harjoitti noin viikossa *Paola Moronin*. *Åbo Underrättelserissä* 15.9. kerrottiin rouva Raan saapumisesta ja tapaamisesta niiden harrastajien kanssa, joiden kera hänen tuli antaa suomenkielinen teatteri-ilta perjantaina 23.9.1870. Esitettävänä oli kotimainen ”alkuperäistragedia Paola Moroni”, joka oli saanut hyvän menestyksen Helsingissä.¹⁸⁶³ Kirjoitus oli ennakkomainos, jossa kerrottiin rouva Raan ulkomaanmatkasta ja todettiin, kuinka kiinnostavaa tuli olemaan nähdä Turussa useasti ihailtu Raan vielä ennen matkaa. Hänen kerrottiin perehtyneen uuteen suomalaiseen dramatiikkaan ja opiskelleen suomen kieltä Keski-Suomessa. Lehti ilmaisi sovittelevaa suhdetta kielikysymykseen:

för en person, som ehuru fremling med sådan kärlek och energi företagit sig att arbeta på ett kulturfält, som hwilka åsigter wi än i språkfrågan må hylla, likwäl af hwar och en måste erkännas wara lika wiktigt som berättigadt,¹⁸⁶⁴

Ylioppilas Theodor Erich, jonka vastuulla oli ollut ryhmän kokoaminen, näytteli Paolan suojelemaa vihollispäällikön poikaa ja rakastettua, Manfredia.

Turun teatteritalossa esitettiin siis *Paola Moroni*, näytelmä kahdessa näytöksessä ja Octave Gastineau'n yksinäytöksinen komedia *Pitokengät* (*Tanssiaiskengät, Les souliers de bal*). Sunnuntaina 25.9.1870 uusittiin *Paola Moroni* ja toisena näyteltiin *Riita-asia*. Fennomaanien omassa lehdessä, *Uudessa Suomettaressa* havaittiin rva Raan suomenkielen ”ihmetyttävä osawuus ja sujuwaisuus” jonka takana oli erityinen innostus ja se taas ansaitsi kunnioituksen ja kiitoksen. Arvostelija kertoi, että kanssänäyttelijät olivat kaikki turkulaisia, jotka ”toimittivat tehtävänsä niin hywin kuin amatööreiltä woi waatia ja seuranäytelmissä tawallisesti on totuttu

1862 Sulkunen 2004:137–166 luonnehtii nämä ohjelmat.

1863 *ÅU* 15.9.1870. Huom. näytelmää markkinoitiin ”alkuperäisesti suomalaisena”.

1864 *ÅU* 15.9.1870. Varsinaisen ilmoituksen *ÅU* 19.9.1870 on allekirjoittanut H. Ch. Raan itse.

näkemään.”¹⁸⁶⁵ Ensimmäinen esitys oli täynnä, mutta seuraavassa oli väljempää. Rouva Raan vahvaa tahtoa kielen opettelussa kiitettiin useassa lehdessä.¹⁸⁶⁶

Menestys oli kovin puolittainen, ja jos ajatellaan Kaarloa ohjaajana, suorastaan teilaava.¹⁸⁶⁷ Syynä oli epäilemättä amatörismi ja hosuminen. Harjoituksiin oli käytetty vain noin viikon päivät. Palatessaan kirjoittamaan näytännöistä tiistaina 27.9.1870 *ÅU* oli jo huomattavasti tarkkanäköisempi.¹⁸⁶⁸ Seikkaperäisen arvostelun pääkohdat tarkastelivat ilmiötä ”alkuaskeliaan ottavan tai ensikirjaimia tavaavan” yrityksinä. Näytelmä *Paola Moroni* tarjosi vasta vain suopeita odotuksia tulevaisuutta varten, siitä ”puuttui originaalisuutta”, puolueriitojen käsittely oli tavanomaista motiivien ja henkilöiden osalta. Kaarlon kirjoittama näytelmä sai kovimman kritiikin niskaansa asiantuntevilta turkulaisilta, joiden mielestä teki pahaa nähdä rouva Raan joutuvan esittämään näin sekavia vuodatuksia täydellä päätöksellä. Näytelmässä oli liikaa tapahtumia kahdeksi näytökseksi, minkä vuoksi näyttämön takaisia tapahtumia jouduttiin liikaa vain kertomaan katsojille.¹⁸⁶⁹ *Paola Moronin* näytelmänä saama kritiikki oli ankaraa ja kohdallista, se oli asiantuntevaa taidekritiikkiä eikä oman puolueaktiivin kehumista.

Detta är ett stort dramatiskt fel, men stycket saknar likwisst icke sina omisstänkliga förtjenster, bland hwilka böra nämnad en raskhet, som utesluter longörerna, samt en wiss fyndig skicklighet i begagnande af scenens resurser. Såsom exempel härpå kan man anföra slutscenerna i första och andra akten. Lägger man härtill att språket är kraftigt och poetiskt, om också stundom alltför retoriskt, så har man häri skäl nog att icke så alldeles noga nagelfara med stycket i öfrigt.¹⁸⁷⁰

1865 Näytännöstä raportoi 26.9.1870 *UStr:ssa* nimimerkki X.

1866 *ÅU* 26.9.1870 ja *Sanomia Turusta* 30.9.1870.

1867 EAH1:172 lainaa pelkästään fennomaanien omia julkaisuja ja antaa siksi vain silotellun kuvan.

1868 Betty Elfvingin mukaan 1870-luvulla *ÅU:n* kritiikeistä vastasivat ainakin neljä vuotta myöhemmin ”turvis eller gemensamt af magister Ernst Rönnbäck och härädshöfvning K. J. Edelsköld.” (Betty Elfvingin kertomus EAH:lle/B121/EAHA/KiA/SKS.)

1869 ”Den slags gripande effekt, som framkallas genom Paolas wansinnigt förwirrade poetiska utgjutelser så hon tror sig swiken af den hon älskar, hörer äfwen till teaterns alldagligheter. Det gjorde oss ondt att se fru Raa utröska sin förmåga i dylik bastant pathos, men – den som will ändamålet måste ju äfwen wilja medlen. – Det är lätt insedt att ramen af ett två akters sorgespel warit alltför liten att utveckla styckets händelser inför åskådarens ögon hwarföre alldeles mycket af det, som antagits föregå bakom kulisserna, i berättande form föredragits för åskådaren.” (*ÅU* 27.9.1870.)

1870 *ÅU* 27.9.1870.

Ongelma oli myös esityksen epätasaisuus: rouva Raan ”pehmeän, hyvinsointuvan, ilmaisevan ja taiteellisesti muodostetun suomenkielen” rinnalla harrastajista edes Manfredin esittäjä ”ei kyennyt kannattelemaan rooliaan”. *ÅU:n* kriittiset silmät eivät pitäneet pientä ranskalaista komediaakaan rouva Raalle sopivana lajina.¹⁸⁷¹ Suomeen siirretty *Riita-asia* teki aina vaikutuksen, sen esitti kaksi turkulaista harrastajaa, joista toinen näytteli erityisen hyvin.¹⁸⁷²

Gröneqvist ei ollut Turussa mukana: hänellä oli virkansa sihteerinä senaatissa. Siksi oli myös *Paola Moronin* vaativa miesrooli Gorello jouduttu miehittämään turkulaisella harrastajalla ellei sitten Kaarlo näyttellyt sitä itse jo Turussa, kuten hän joutui näyttellemään sen joulukuussa Viipurissa, jonne Gröneqvist myöskään ei päässyt. Lehdiston mielestä kansallinen dramatiikka voisi parhaiten kehittyä kansanomaisen huvinäytelmän alalla, ”eihän Suomesta puutu koomisia aiheita.” Kun rouva Raa oli taivuteltu kummiksi suomea puhuvalle teatterille, oli yleisökin valmis osaltaan täyttämään kummilupaukset. Kirjoittaja selkeästi kehotti panostamaan teatterissa laatuun, jotta ei tarvitsisi enää kysellä ”mitähän tästäkin lapsesta tulee.”¹⁸⁷³ *Sanomia Turusta* -lehden toimittaja muotoilee kiintoisan seikan turkulaisten harrastajien ääntämisestä:

[rva Raan kieli sujui kauniisti ja kaikui puhtaasti] Suotavaa olisi ollut, että kanssanäyttelijät olisivat ottaneet häneltä esimerkkiä, sillä monen lausunto-tapa oli meidän mielestä liian talonpoikaista ja raakaa, joka ei ollenkaan ole tarpeellista eikä soweliasta, ainakaan ei näytelmässä. Tämä ei ole kuitenkaan sanottu kaikista, ja älkööt kunnioitettavat osalliset panko pahaksensa tätä ystävällistä muistutusta.¹⁸⁷⁴

Hedvig Charlottea oli monina vuosina koko 1860-luvun ajan juhlistu Turun upeassa teatteritalossa ammattiseurueen tähtenä. Nyt hän näytteli osana amatöö-

1871 ”Den lilla komedin Pitokengät har i sin finska form förlorat det fina och uddiga behag, som den ursprungliga franska dialogen hade att erbjuda. Stycket gjorde därför äfwen föga effekt och tillågas måste derjemte att fru Raa icke synes skapad för lustspelet.” (*ÅU* 27.9.1870)

1872 *Riita-asian* kahta vankilassa istuvaa herraa esitti kaksi turkulaista harrastajaa, kauppakoulun johtaja Forselius ja palomestari Lilja. (Theodor Erich → KB kesäkuu 1870/50:17:1/KBA/KiA/SKS.)

1873 ”Om det sålunda kan sägas att fru Raa låtit beweka sig att stå fadder åt detta debuterande finska konstnärsbarn, så bör derjemte bemärkas att vår publik icke wisat sig obenågen att i sin mån infrå fadderlöfterna. Mätte emellertid mera konstnärliga dramatiska produktioner på finskt språk berättiga kritiken att icke, såsom ännu i denna stund, betråffande den finsktalande teatern behöfwa tweksamt fråga: hwad månde warda af detta barnet?” (*ÅU* 27.9.1870.)

1874 *Sanomia Turusta* 30.9.1870.

riesitystä. Paikalliset suomenmieliset järjestivät käytännössä omilla voimillaan esityksen, eikä kyseessä ollut siis mikään suomalainen seurue, vaan rouva Raa ja hänen harrastaja-avustajansa. Teatteri oli jopa vuokrattu hänen nimissään ja hallinnoitiin hänen privaattinäytäntönään, jota turkulaiset avustivat. Näin Charlotte sai nolostelematta nostaa itselleen iltojen kassat, joita hän kipeästi tarvitsi. Tuloja tuskin tuli paljon, kun toisella kerralla oli vähän väkeä.

Charlotten tunnelmat Turun matkan jälkeen ovat voineet olla masentuneet, sillä hänen ammatillisella tasollaan voisi olettaa turhautumista tulevan siitä, että oli joutunut keskelle ensikertalaisten esitystä. Nythän edessä oleva syksy tarkoitti vain lisää näyttelemistä harrastajien kanssa? Tehtyään tämän siirtymän kielileiristä toiseen hänen ainoa leipäpuunsa olivat kaksi suomenkielistä roolia (Lea ja Paola) ja pari lausuntonumeroa, Oksasta ja Schilleriä. Näkymä ei ollut valoisa, vaikka Bergbom kuinka olisi pitänyt tunnelmaa yllä.

Heti näiden esitysten jälkeen Turussa aloitti August Westermarck kiertävän koulutusteatterinsa. Lokakuun puolivälissä 1870 siellä annetussa Westermarckin Unga Finska Teaternin ensimmäisessä esityksessä näyttelivät herrat Nordström, Sandström, Rydberg ja Himberg, sekä neidit Wilén ja Liebert.¹⁸⁷⁵ Näistä Edvard Himberg aikanaan liittyi Suomalaiseen Teatteriin ja kykeni näyttelemään suomeksi. Kuluja peittämiseksi Westermarck joutui järjestämään illan, jossa esitti omia numeroitaan. Turusta seurue jatkoi Poriin, jossa juuri oli vierailut toinen ryhmä. Westermarckin seurueen alku ei ollut helppo.¹⁸⁷⁶

Kaarlo palasi Turusta Helsinkiin syyskuun lopussa 1870 todennäköisesti tappion tuntein. Kädet olivat kuitenkin täynnä työtä, ooppera *Trubaduuri* oli päätetty tehdä. Sitä harjoiteltiin luultavasti Arkadian tai Nya Teaternin lämpiössä, mainintoja ei ole. Musiikkiharjoitusten järjestäminen Bergbomien entistä paljon pienemmässä asunnossa ei ollut enää mahdollista kuten se oli ollut Unioninkadun talossa. Kuoron lauluharjoituksiin lienee vuokrattu Arkadian lämpiötiloja tai muita olemassa olevia saleja, vai kenties vielä Oelzen tai Seurahuoneen saleja. Aleksei Ziminin venäläinen teatteriseurue näytteli Arkadiassa 22.9.1870 alkaen 2–3 näytöksen viikkotahtia, mikä merkitsi, että sieltä tuskin liikenä vapaita näytämö- harjoitusaikoja.¹⁸⁷⁷

1875 *ÅU* 22.10.1870.

1876 *Hbl* 21.9.1870. Westermarckin seurueen vaiheita koskeva tarkempi salapoliisiyö jää KB:n biografian ulkopuolelle.

1877 *Byckling* 2009:367–368. Lokakuussa Zimin antoi 9 näytäntöä, pääosin torstaisin ja sunnuntaisin, harjoitellen muina päivinä.

Ida Basilier vietti kesänsä Oulussa ja liittyi Suomalaisen Seuran syksyn näytäntöohjelmaan, niin kuin oli Bergbomin kanssa kesäkuun alussa sopinut. Helsingissä kokosivat 22.9.1870 neiti Ida Basilierin laulajaiset 400 henkeä.¹⁸⁷⁸ Suomalaisen Seuran ensimmäinen iltama Helsingissä järjestettiin 11.10.1870, jolloin Charlotte Raa lausui Samuel Kustaa Berg–Kallion runon ”Oma maa.” Ida Basilier ja nuori Alma Fohström lauloivat ensi kerran.¹⁸⁷⁹ Kaarlon ohjaama teatterinäytäntö oli maanantaina 17.10.1870, Arkadiassa, jolloin rouva Raa sai järjestää *Moronin* näytännön jälleen omalla nimellään, Seuran draamallisen osaston ja Ida Basilierin ”suosiollisella avustuksella”. Näin Charlotte ja Ida saattoivat saada tulot itselleen. ”Koska tämä alkua lähti rouva Raa’n toimesta, on meidän syytä toivoa, että rouva Raa vastakin on ottava osaa näihin ilahuttaviin yrityksiin ja lainaava etevän taitonsa niiden avuksi.”¹⁸⁸⁰ Gröneqvist on ollut Helsingissä mukana jälleen Gorellon roolissa.

Raa toimittaa Paolan vaikean osan ylevällä ja taiteellisella tavalla, eikä suomi enää näyttänyt hänen kieltänsä kampeawankaan. Kiitosta ansaitsee myöskin neiti Handolin, ja melkein kaikki muutkin toimittivat osansa niin hyvin kuin amatööreiltä sopiaa vaatia. – Muistutamme erittäin ensimmäisen näytöksen kolmesta viimeisestä kohtauksesta, jotka esitettiin niin oivallisesti, ettei moitteelle jäänyt mitään lomaa.¹⁸⁸¹

Kapellimestari Richard Faltin oli syyskuussa 1870 Nya Teaternin palveluksessa vielä ollessaan johtanut *Jeannettes bröllopista* kolme oman talon ruotsinkielistä näytäntöä Erottajalla.¹⁸⁸² Faltin jäi teatterista pois lokakuun alussa hakeakseen sekä Nikolainkirkon urkurin virkaa että Yliopiston musiikinopettajan virkaa,

1878 Arvostelija kiitti ja mainosti, että Basilier tulisi osallistumaan Suomalaisen Seuran musiikkiesityksiin. Faltinin orkesterin kieli- ja torvisoittimien bassopuoli kaipaa vahvistusta (*UStr* 26.9.1870). *HD* kiitti myös ja erityisesti Beethovenin suurta ”Ah, perfido”-aariaa. (*HD* 24.9.1870).

1879 EAH1:173.

1880 *UStr* 20.10.1870.

1881 *UStr* 20.10.1870. EAH:n muistiinpanoissa (B121/EAHA/KiA/SKS) asia esitetään karummin kuin lokakuun 17 p:n historiankirjassa (EAH1:174–175) Poisjätetty kohta tekstin alussa kuuluu: ”Edellisessä kappaleessa osasi vain Rouva Raa (jonka nimi luettiin ohjelman alla seuranäytännön toimittajana) osansa toimittaa, muut osat olivat liian vaikeat seuranäyttelijöille. Rouva Raan suomen kieltä vastaan tuskin muistutettavaa. Operetilla oli suuri menestys... [jatkuu kuten kirjassa]. Arvio on alun perin E. Aspelinin kirjeestä kotiväelle 30.10.1870 (87:289/EAHA/KiA/SKS).

1882 Massén operetti *Jeannetten häät* oli Nya Teaternin ohjelmistoa vuosien takaa. Se oli tänä syksynäkin esitetty juuri syyskuun 14.9.1870, naispääosan lauloi Fredrique Wichman. Nämä uusittiin samalla viikolla vielä 16.9 ja 18.9.

jotka hän molemmat sai. Richard Faltin oli innokas Suomalaisen Seuran musiikkitoimintaa edistämään, mutta tietenkin hänen eronsa teatterista vaikeutti Nya Teaternin orkesterin saatavuutta.

Paola Moronin kanssa samana iltana 17.10.1870 Arkadiassa esitettiin suomeksi operetti *Jeannetten häät* nimiroolissa Ida Basilier, joka myös tarvitsi tuloja. Suomalaisen oopperan tulevien naispääroolien välisten jännitteiden kannalta on hyödyllistä poimia *UStren* arvostelusta jatkoa:

Jälkikappaleena annettiin operetti *Jeanetten Häät*, jonka teksti on M. Carrén ja J. Barbier'n tekemä ja musiikki V. Massé'n. Tässä sai yleisö iloksensa ensimmäisen kerran kuulla neiti Basilier'n ihanan äänen kaikuvan teaterin näkymöltä. Olis luullut näkevänsä tottuneen näyttelijättären, niin helposti liikkui neiti Basilier tällä hänelle oudolla alalla. Ihastuksin seurasikin yleisö hänen kaikin puolin oivallista esitystapaansa, ja hänen heleä sulosointuinen äänensä voitti ne vastukset, jotka Arkadia-teateri laulajalle tarjoo. Tuo erittäin kaunis aria, jonka Jeanette laulaa sulhonsa häänuttua ommellen ja usemmat muutkin hänen lauluistansa soinewat kauan kuulijoiden korwissa. Kun vielä lisäämme, että neiti Basilier erinomaisen kauniisti äänsi suomen kieltä, sopii arwata kuinka miellyttävällä tavalla hänen esityksensä vaikutti. Eräs nuori amatööri [V. Cajanus] toimitti Jean'in osan sangen kiitetävästi. Meidän on ilo lukijoillemme ilmoittaa, että toinen suomalainen näytelmä annetaan luultawasti jo tulewana tiistaina. Silloin esitetään toistamiseen *Jeannetten Häät* ja paitsi sitä komedia *Tanssikengät* ja kappaleita tunnetusta *Noita-ampujat* (*Friskytten*) nimisestä laulunäytelmästä. Suomettaren tilaajaille Helsingissä jaetaan sitä ennen näytelmän programmi.¹⁸⁸³

Julius Krohn totesi: ”Nyt kuultiin ensi kerran suomea teatterissa!”¹⁸⁸⁴ Lause voidaan tulkita varauksena Charlotte Raan suomen kielen suhteen. Suomessa syntynyt Ida Basilier alkoi oitis nauttia Helsingin katsojien suurta suosiota: hänen keveä näyttelmissensä toimi myös kielen tasolla komediallisesti, joten roolista tuli hänelle moneksi vuodeksi bravuura.

1883 *UStr* 20.10.1870.

1884 EAH1:175. Tästä parista Cajanus (”solakkavartaloineen Jean kauniine baritonäänineen”) ja Basilier (”vieveä helkkyyääni”), on Aspelin-Haapkylä kirjannut Julius Krohnin esittämän huomautuksen.

Kielellisesti Basilierin esitys toimi paremmin kuin rouva Raan suomi *Tanssikengissä*. Komedian näytteleminen ulkoa opitulla kielellä on täytynyt olla tuhoon tuomittu yritys, joten *Tanssikengät* ja muutkin komediat jäivät Charlotte Raalta rauhaan tämän toisen yrityksen jälkeen. Hän otti tästedes pikkunumeroikseen aina vakavaa suomenkielistä runoutta ja monologeja. Nervander *Hbl:ssä* kirjasi vastaavasti, että rouva Raa oli jo täydellisesti kehittynyt näytelläkseen suomeksi (fulländadt återgifwa sina roler på finska). Oli sääli Ruotsalaiselle teatterille, että sen näyttämö jäi vaille näin tasokasta esitystä.¹⁸⁸⁵

Helsingin toinen näytöntö lokakuun lopussa oli Raan ja Basilier'n varassa. Raa esitti *Orleansin neitsyen* monologin, Basilier kaksi Margueriten aariaa Gounod'n *Faustista*, *Tanssikengät* ja *Jeannetten häät*. Aspelin kirjaa myös sen, että näytökset olivat ”yleissävyltään entistä taiteellisemmat” – arvatenkin näin, sillä niissä ei esiintynyt enää ”diletantteja.”¹⁸⁸⁶ Ammattilaisten piti saada esityksistä elantonsa ja yleisö tiesi, mitä ammattilaisten tuli osata. Näitä Raan ja Basilier'n varassa olevia ohjelmia toivottiin ja kutsuttiin sitten myös vierailulle Viipuriin.¹⁸⁸⁷

Tiistaiksi 25.10.1870 suunniteltu kokonaisuus lykkääntyi lauantaihin 29.10.; ”syy oli vaikeus sopia orkesterista, joka oli yhteinen.” ”Kun Bergbom pyysi orkesteria harjoitusta varten, ilmoitettiin ruotsalaisten taholta milloin mikäkin este. Rettelöt, jotka tästä johtuivat... .” Näin asiaa kuvaa Aspelin-Haapkylä,¹⁸⁸⁸ joka ei edellyttänyt sankariltaan Bergbomilta tuotannon pitkäjänteisempää ennakosuunnittelua. Nya Teaternin kieltä oli kuitenkin asiallinen: samalla viikolla sunnuntaina 23.10. oli orkesteria käytetty laulupitoisessa farssissa ja perjantaiksi 28.10.1870 oli tulossa kotimaisia kantaesityksiä.¹⁸⁸⁹ Orkesteri olisi vapaa vasta

1885 ”Fröken I. Basilier återgaf ledigt och älskwärdt hufvudrolen, och sångerskans brillanta stämman gjorde sig gällande till och med i den otacksamma Arkadiatheatern. Det är att beklaga, att de finska representationerna icke kunna gifvas i Nya Teatern, för hwars upplåtande direktionen, afberättigad omsorg för vår svenska theaters bästa, sett sig twungen att uppställa ganska betungande wilkor. E.N.” *Hbl* 18.10.1870.

1886 EAH1:177.

1887 Viipuri-suunnitelmista on tietoja E. A. Forssellin lokakuun lopun kirjeessä Kaarlolle. Forssell ehdotti Raan ja Basilier'n vierailuja Viipuriin, jossa ”on nyt väkeäkin”, kun sodan takia ei voi lähteä ulkomaille. Eli joulukuussa tulleen ”yllättävän kutsun Viipuriin” oli fennomaanitoveri pohjustanut. (E. A. Forsell →KB 21.10. 1870/50:21:1/KBA/KiA/SKS.)

1888 EAH1:175.

1889 *Pygmalionin* (lyriska scener) melodraamana toteutetut kohdat tarvitsivat harjoitusta ennen kanta-esitystä. ”Till Pygmalion har herr August Tawaststjerna komponerat musiken. Denna är hällen och ädel och allwarlig stil och utmärker sig lika mycket genom en intagande skönhet och ljufhet som genom en god dramatisk verkan.” (*Hbl* 30.10.1870.) Nervander mainitsee näyttelijöiden vaikeudesta Cygnaeuksen *Pygmalionin* runollisten kohtausten sarjassa. Toisena samassa kotimaisessa illassa oli G. Laguksen *En Julafton i Tobolsk*.

Julafton i Tobolskin ja *Pygmalionin* esitysten jälkeen, lauantaina 29.10., jolloin se voisi tulla Arkadiaan uusimaan vanhaa repertuaarikappaletta *Jeannetten häitä*. Sunnuntaina 30.10.1870 Nyanissa uusittaisiin vielä tuoreet kotimaiset uutudet. Aspelin-Haapkylä kuvaa tilanteen ”sorretun” näkökulmasta, eikä pohdi, miltä Bergbomin toiminta näytti Nya Teaternin ammattihenkilökunnan silmissä ja moniammatillisen teatterin arjesta käsin.

Charlotte Raan nimissä Arkadiassa järjestettiin vielä kolmas näytöntö tiistaina 1.11.1870, jolloin Charlotte Raa esitti monologien ja aarioiden jälkeen *Lean*, vaikkakin huonolla onnella kanssänäyttelijöiden osalta.¹⁸⁹⁰ Toisin kuin on arveltu, Aleksis Kivi ei ole voinut olla tälläkään kerralla *Leaa* katsomassa.¹⁸⁹¹ Ida ja Emmy Basilier lauloivat kohtaukset *Freischütz’istä* eli *Noita-ampujasta*, jonka tenorirooliin astui vastikään Helsinkiin saapunut ruotsalainen Gunnar Fogelberg, jonka oli määrä laulaa ensimmäisessä oopperaesityksessä, *Trubadurissa*.¹⁸⁹² Teos kirjoitettiin vielä yhdellä uulla.

Charlotte Raa yritti näiden kolmen omissa nimissään järjestämänsä illan avulla paikata talouttaan. Hän myös hankki tai hänelle hankittiin matkalaina Ritarihuoneen Jungfrustiftiltä. Suosittelijoiden ja takaajien on täytynyt olla fenomaaneja sympatiseeraavia aatelisia, mahdollisesti Snellman ja Schauman.¹⁸⁹³ Nya Teaternin vierailua Viipuriin ei syksyllä 1870 saatu aikaan, joten osittain suomenkielisten kutsuminen Viipuriin esiintymään oli kielipoliittista nokittelua. Raan ja Basilier’n suomenkieliset näytännöt toteutuivat vasta joulukuussa, sitten kun *Trubaduri* saatiin mukaan.

Marraskuu omistettiin Suomalaisessa Seurassa oopperalle, joten Charlotten kannatti samaan aikaan valmistaa esitys Nya Teaternille yhdessä Frithiofin kans-

1890 EAH1:177–178. Muistiinpanoissa (B121/EAHA/KiA/SKS) asia esiintyy karummin: ”*Leassa* näytteli rouva Raa pääosaa, esittelijäsihteeri Ahnger oli Joas, W. Gröneqvist (Vilho) Zacheus, Valtio pankin kassööri Ignatius Aram. Lea kaunis ja ylen viehättävä; toisetkin hyvänpuoleisia paitsi Arami, joka rohkaitakseen mieltään oli juonut liiaksi punssia: jokainen näki hänen tilansa ja pelkäsi pahempaa. Tämä onnettomuus oli sitä ikävämpi, kun kaikki muistivat ihastuksella *Lean* ensimmäistä näyttämistä ja (varsinkin muiden näyttelijäin) toivo nähdä silloisen menestyksen uudistuvan niin pahoin pettyi. Rouva oli ollut itkua lähellä. Hauskaa oli kuitenkin nähdä yleisön suosiota viime mainittua kohtaan. Neljä kertaa hän huudettiin esiin ja tervehdittiin kukilla ja hyvähuudoilla.”

1891 Rahikainen 2004:252 jostain syystä olettaa näin. Kivi näki toukokuun 1869 alussa *Lean* harjoituk-
sia, *Seitsemän veljeks*n jätettyään. Syksyn 1870 kirjeet Bergbomille kertovat ahkeroinnista *Margaretan*
ääressä. Helsinkiin tulemistä hän suunnitteli vasta lähempänä joulua. *Margaretankaan* esitysajankohtaa ei
olisi tarvinnut ilmoittaa Kivelle. Palkkio olisi tärkeämpi.

1892 EAH1:178.

1893 Lainan määrä oli 4000mk. (ks. F. Raan perukirja/Ef:98/20/1872/Vararikkoasiat/ROA/HKA) Koska Ritarihuoneen arkistot ovat yksityisiä, ”Neitsytapulaitoksen” takaajista tai suosittelijoista ei ole saata-
vissa tietoa edes 140 vuoden jälkeen.

sa, joka myös tarvitsi tuloja. Tämä kävi Nikolai Kiseleffille, joka tarvitsi yleisöä teatteriin. Pariskunta esiintyi 14. 11. 1870 Franz Grillparzerin näytelmässä *Sappho*, Lotten Sapphona ja Frithiof tämän rakastaja Phaonina, joka näytelmän aikana jättää Sapphon.¹⁸⁹⁴ Tämä väistyy ja surmaa itsensä traagisessa elämäntilanteessa, jossa hänen jumaloimansa runoilijanuorukainen rakastuu hänen omaan seuranaiseensa.¹⁸⁹⁵

Nya Teatern oli tupaten täynnä. Yleisö sai haluamansa: pariskuntaa tervehdittiin taputuksin jo näyttämölle tullessaan ja moneen kertaan esityksen aikana. Heidän mukanaolonsa herätti muiston puolen vuoden takaisesta ajasta, jolloin ”he koristivat teatteriamme.”¹⁸⁹⁶ Frithiof Raan lahjakkuus tunnustettiin ilman muuta, mutta uutta rakastettua näyttävään neiti Frankenfeldtin katsottiin tarvitsevan harjoittelua ainakin F. Berndtsonin mielestä.¹⁸⁹⁷ Berndtsonin arvostelun ydinkohta oli rouva Raan taipumus ”falskiin ja liioiteltuun paatokseen,” vaikka hän onkin poikkeuksellisen lahjakas ja kokenut näyttelijä.¹⁸⁹⁹ Saman varauksen

1894 Kaksi muuta esitystä olivat 16.11.1870 ja 20.11.1870. Kiseleffin ehdotuksesta esityksistä kaksi toteutettiin niin, että Frithiof ja Charlotte saivat vierailijapalkkioina puolet illan kassasta eli käytännössä n. 600 mk, sillä täysi sali tuotti n. 1600 mk ja iltakulut olivat 400 mk. (N. Kiseleff → H. C. Raa 27.10.1870/NK-kirjeet/SvTA/HLA/SLS). Emil Nervander arvostelussaan jatkoi ylistystä kirjoittaen, että oli hienoa nähdä hänet ennen matkaa.” *Hbl* 13.11.1870. Päivää ennen *Sapphon* ensi-iltaa Nervander kirjoitti *Hbl:ssa* laajan esittelyn Grillparzerin draamasta (1820). Hän luetteli kaikki roolin aiemmat suuret näyttelijättäret kantaesityksen Sophie Schröderistä ruotsalaiseen Emilie Högvistiin, unohtamatta rouva Westerlundia, eli turkulaissyntyistä Marie Silfvania, joka oli näytellyt Sapphoa Helsingissä noin 40 vuotta aiemmin.

1895 Charlotte halusi Frithiofillekin töitä ja tarjosi uudelle ystävättärelle juuri sen kilpailijattaren roolin, johon tämä oli asettunut. Näin taatiin tapauksen julkisuusarvo ja näyttelijättäriä päästiin vertailemaan.

1896 *Hbl* 16.11.1870. Nervander piti näytelmää yksinkertaisen klassisena ja rouva Raan Sapphoa lujana ja lämpimänä ja mainitsee kaksi erityisen vahvaa kohtausta. Hän kiittää Frithiofin ”rauhallista ja tosipohjaista” kuvaa Phaon-nuorukaisesta, sekä hienovaraisia nyanseja. Myös neiti Helga Frankenfeldt Melittana, Phaonin tunteiden uutena kohteena, oli onnistunut.

1897 *FAT* 17.11.1870. Frithiofin plastiikkaa ja nyansoitua ääntä F. Berndtson kiittää, ”en verklig och sällsynt artist, som af framgången bör eggas att med förnyad kraft framgå på sin bana och uppfylla sin konstnärliga mission.” Berndtsson selvästi houkutteli Frithiofia takaisin säännölliseen työhön.

1898 *FAT* 17.11.1870. Kovakouraisimmin Berndtsson käsitteli Grillparzer-vainajaa, ja haukkui romantiikan pateettisen, tunnevyörytyksiä sisältävän tyylin kirjailijoiheen ja muodottomuukseen vaiheeksi, joka ”vei taiteen ja hyvän maun seikkailukaille harhapoluille” (äfventyrligaste afvägar). Silti näytelmässä on pikantit kohtauksensa ja se on ammattitaitoisesti kirjoitettu.

1899 ”[V]id återgifvande af en roll, behäftad med en så mångskiftande onatur af passion och sentimentality, skull låta förleda sig till en ofta falsk och öfverdriven pathos, men hon framstår det oaktat dock alltid såsom en ovanligt begäfvad och routinerad skådespelerska. Bästa beviset på hennes talang att fångla publikens intresse är, att hon förmår honom att glömma den föga sonora stämman, öfver hvilken hon äger att disponera. I synnerhet vid uttrycket af milda, öma, smekande känslor får rösten någonting affekterande och jemrande i tonen. Då man ej på länge hört fru Raa, slår detta skarpare örat.” (*FAT* 17.11.1870.) – Krohn H 1922:154. Helmi Krohn näkee fenno-marttyyri-agenan mukaisesti, että F. Berndtsson ei voinut olla näykkimättä arvostelussaan rva Raata. Arvio on kuitenkin täysin uskottava.

pateettisuudesta esitti myös *HD:n* arvostelija.¹⁹⁰⁰ Sapphon roolitulkinta tänä syksynä oli todennäköisesti Karlin Charlottelle ohjaama, eikä tunteen voimakasta ulkoista näyttämistä ilmeisesti nytkään kartettu, vaikka Charlotte oli alun perin realistisen koulukunnan kasvatti Tukholmasta.

Marraskuun 8. ja 21. järjestettiin vielä lauluiltoja, joissa Basilier esiintyi.¹⁹⁰¹ Tenori Gunnar Fogelberg esiintyi ensin *Noita-ampujassa* Maxin tenoriroolissa saksaksi, ei ruotsiksi.¹⁹⁰² Marraskuun lopussa olivat vihdoinkin ne Helsingin Ylioppilastalon vihkiäiset, joiden oli pitänyt olla syyskuussa, ja joihin liittyi paljon kalabaliikkia puheiden kielestä ja tilaisuuksien ohjelmasta.¹⁹⁰³

Kaarlo ja Suomalainen Seura halusivat virittää näytäntönsä täyttämään kaikki elegantit ulkoiset muodot: esityksistä julkaistaisiin pienet suomenkieliset tekstikirjat, jotka painettiin SKS:n nimellä toimivassa Oskar af Heurlinin kirjapainossa. Näiden suomennosten painoonsaattaminen tuntui erityiseltä vaivalta. Myynnillä oli tietysti tarkoitus rahoittaa kääntäjiä ja tarjota suomenkielistä lehtyyriä oopperassa käyville suomenmielisille. Neljä suomentajaa oli värvätty toimimaan tulevina vuosina säännöllisesti: A. Törneros-Tuokko oli kääntänyt *Trubaduuria*, jota lähinnä Oskar af Heurlin oli muokannut istumaan paremmin musiikkiin. Paavo Cajander käänsi ja mukaeli näytelmän *Yökausi Lahdella [Yönseutu Lahdessa]*; Anton Almberg oli suomentanut *Tanssikengät* ja A. Rahkonen *Jeannetten häät*. Jälkimmäiseltä on säilynyt ajatuksia myös säkeiden oikeasta latomistavasta. Oopperan libretot piti painaa, mihin tarvittiin paljon oikolukua ja valmistamista, kun suomennoksen nuotinnettu eli laulettava versio ja runoutena julkaistava versio yritettiin koordinoita.¹⁹⁰⁴ Koko Suomalaisen Seuran näytelmistön ja oopperalibrettojen painattamistoiminta kohtasi myöhemmin kritiikkiä juuri siitä, että niiden teosten merkitystä suomalaiselle kirjallisuudelle

1900 ”sagnade vi fru R:s framställning det plastiska lugn och den moderation, som enligt vår föreställning hade varit af nöden för att rätt återgifva den grekiska skalden.” (*HD* 16.11.1870.) Molemmat kriitikot mainitsivat myös puheen ajoittaisesta voimattomuudesta: ”fru Raas sträfva organ, som är egnad att beröfva fru Raas eljest så energiska och karakteristiska spel mycket af dess behag.” –

1901 EAH1:178. ks. m. O. Florell → KB 11.10.1870/50:19:45/KiA/SKS.

1902 *HD* 24.10.1870. Tästä ei ole säilynyt mainintoja, myöhemmin kuitenkin alkukieli tai saksa asetettiin aina ruotsin edelle, silloinkin kun tarvittiin Ruotsissa syntynyttä laulajaa johonkin rooliin. – Samassa *HD:ssä* siteerattiin sitä, miten Viipurissa oltiin pettyneitä, kun Nya Teaternin seurue ei tullutkaan Viipuriin, vaikka sen yleisö oli niin teatteria rakastavaa kuin oli. Kirjoitus antoi hyvän syyn Suomalaiselle Seuralle aloittaa myös Viipurin vierailut.

1903 Klinge 1978ii:212–216.

1904 Fennicassa nimellä *Suomalaisen seuran teateri-kirjasto*. Kääntäjinä A. Rahkonen, P. Cajander, A. Törneros, A. Almberg. Syksyn 1870 suomalaissesongin kielestä ja sisällöistä saa hyvän yleiskuvan.

oli vaikea nähdä kovin suurena.¹⁹⁰⁵ Eivät kaikki Kaarlon myöhemmin valitsemista näytelmähupailuista aivan täyttäneet kriteeriä ”hyvästä ulkomaisesta kirjallisuudesta.”

Esityspaikaksi ensimmäiselle suomenkieliselle oopperaesitykselleen Suomalainen Seura halusi tietysti Nya Teaternin. Kaupungin eri soittokunnista teatterin orkesteri olisi parhaiten selvinnyt Giuseppe Verdin vaativasta partituurista Richard Faltinin johdolla. Teatteriorkesterin varaan Faltin ja Bergbom olivat kesän alussa laskeneet. Ongelmaksi sanotaan muodostuneen jälleen korkea hinta, jonka suomenmieliset tulkitsivat ahneudeksi ja kiusanteoksi, mutta ruotsinkieliset taas pitivät normaalina kulukorvauksena.¹⁹⁰⁶ Lopullisen esityspaikan huonot olosuhteet, vähät harjoitukset ja tilapäisesti koottu orkesteri olivat monien sattumusten summaa.

Nya Teaternin yhteistyötarjoituksen tekivät ”toimitusjohtaja ja kirjailija,”¹⁹⁰⁷ eli konsuli Kiseleff ja kirjailija Berndtson, joka otti yhteyttä Bergbomiin. Tapaus sinänsä on tärkeä: liikemies Nikolai Kiseleffin järkevä pyrkimys vaikeassa taloustilanteessa olevan Nya Teaternin toimitusjohtajana oli hakea useita kertoja kontaktia fennomaaneihin ja pyrkiä teatterihankkeiden yhdistämiseen (”åtskilliga anbud till en förening af de båda teaterföretagena”). Olisiko yhteinen oopperatoiminta ollut vielä tässä vaiheessa mahdollista luoda? Bergbom kertoi myöhemmin (1872) vuodesta 1870 näin:

Yhtä suurella ilolla kuin ihmetyksellä otimme vastaan nämä tarjoukset, sillä osaksi liikutti meitä johtokunnan muuttunut mieliala, osaksi oli toivo saada näytellä kauniissa, valoisassa, tilavassa kiviteatterissa, erittäin houkutteleva, kun oli totuttu epämukavaan, pimeään ja ahtaaseen Arkadiateatteriin.¹⁹⁰⁸

1905 Asiaan vedottiin 1870-lopulla väiteltäessä oopperoiden fuusiosta.

1906 EAH1:187–188, käyttää hyväkseen vain Bergbomin kiistakirjoituksia keväältä 1872. Koska tuossa jälkiselvittelyssä Bergbom sai eräitä informatiivisia vastineita, on niiden antama informaatio tässä kuvauksessa huomioitu.

1907 HD 3.5.1872.

1908 Bergbom–Kauppinen 1960:55 (alkup. *Mbl* 27.4.1872) ”Med lika mycken glädje, som förvåning, togo vi emot dessa anbud, ty dels rörde oss direktionens förändrade sinnelag, del var utsigtgen att spela i den vackra ljusa, rymliga stenteatern särdeles lockande, då man varit van vid den obeqvåma, mörka och trånga Arkadiateatern.” EAH1:187 sekä Cajanderin muokkaama suomennos (KBK2:375) ovat myös käytettävissä.

Yhteistyötarjousta toimitusjohtaja Kiseleff ei kuitenkaan tehny sen jälkeen kun Bergbom ”så tvärt afslog det principiella förslag, som en annan medlem i direktionen enskildt gjorde honom.”¹⁹⁰⁹ Berndtson oli siis ensin lähestynyt Bergbomia tunnustelumielessä ja Bergbom oli ollut tarjouksesta kiinnostunut. Erilaisia vaihtoehtoja käytiin lävitse, mutta Bergbom sanoo havainneensa, ”att det var fråga om en vanlig penningespekulation.” Bergbom siis väitti 1872, että kyse vuonna 1870 oli pelkästä ”voiton saamisesta” ja Aspelin-Haapkylä toistaa tämän käsityksen.¹⁹¹⁰ Kevään 1872 debatissa nimimerkki β oikoi tätäkin väitettä:

ehuru han mycket väl vet att den summa af 850 mk, som direktionen begärt per spelafton, icke lemnar henne en enda styfvers vinst. I denna summa ingå nämligen dagkostnaderna, som å Nya Teatern belöpa sig till 400 mk per spelafton, äfvensom 450 mk, som utgöra det beräknade bidraget från enhvar af sejourens spelaftnar för att betäcka sujetternas aflöning – en utgiftspost, hvars förminskning skulle ådraga garantiföreningen en tydlig förlust. Dessutom hade i dylik händelse den rika teatergarderoben stått till amatörernas disposition.¹⁹¹¹

Iltakulujen 400 mk oli kiistatonta kulunkia. Ongelma fennoille oli Takausyhdistyksen ottama 450mk, mistä fennot kiistelivät jo *Lean* kohdalla 1869, varsinkin, kun ilta ei ollut teatterin oma normaali esitysilta. Sen Bergbom (*Mbl* 13.5.1872) intti olevan ’puhdasta lisätuloa’, sillä neuvoteltiin vain maanantai-illoista. Tämä oli Takausyhdistyksen keräämää rahaa, joka meni osin palkkasaataviin, osin Teatteritalon osakeyhtiölle, joka puolestaan niillä lyhensi rakennuslainoja. Teatterin ja Seuran välillä oli puhuttu vain tasan 800 markasta teatterille, jolloin täydestä salista olisi jäänyt saman verran tuloa Suomalaiselle Seuralle.¹⁹¹² Jälkipyykissä Bergbom paljasti, että ennen *Trubaduuria* olisi pitänyt Nyanissa esittää ruotsinkielinen pienoisnäytelmä ja panna sitten illan tulot puoliksi. Puolet tuloista olisi ollut liikaa tilanteessa, jossa Suomalainen Seura vastasi kaikista oopperaesityksen tuotantokuluista. Noin 8000 mk:n yhteenlasketuista tuloista viidellä esityskerralla, olisi Suomalainen Seura saanut vain 4000 mk. Vastavuoisesti käyttöön olisi saatu pätevä orkesteri ja harjoitusaikaa teatterin näyttämöllä.

1909 *HD* 3.5.1872.

1910 *Mbl* 27.4.1872 ja EAH1:187 ja passim.

1911 *HD* 3.5.1872.

1912 *Dagbladetin* Nisse julkaisi tarkemmat laskelmat. (Nisse. [T Sederholm] *HD*. 5.12.1870.)

Bergbom oli omien sanojensa mukaan tarjonnut esikappaleeksi vastaharjoiteltua *Jeannetten häitä* ja *Noita-ampujan* toista näytöstä, jotka torjuttiin ”jo nähtyinä”. Nyanin puolelta tarjottiin uutta pikku komediaa ruotsiksi. Ennen täyspitkää oopperaa sellainen ei olisi toiminut ja illan venyminen olisi haitannut itse *Trubaduuria*. Summien määriä päiviteltyään Bergbom totesi 1872:

olosuhteet näyttivät jonkun aikaa niin pakottavilta, että me eräänä tuokiona päätimme suostua johtokunnan tarjoukseen, joka sillä välin oli kohonnut vaatimukseen saada 850 kerralta (ilman alkajaiskappaletta). ”Mukana-näyttelijät, loukkaantuneina johtokunnan noblessin puutteesta, kieltäytyivät kuitenkin siinä tapauksessa esiintymästä, niin että asian täytyi raueta.¹⁹¹³

Bergbom, Faltinista puhumattakaan, oli siis halukas esittämään *Trubadurin* Nya Teaternissa hyvän orkesterin, tilavan orkesterisyvennyksen, lavasteiden, puuvuston samoin parempien harjoitusmahdollisuuksien vuoksi. Sitä oli varmasti Kiseleffkin toivonut. Mutta Suomalaisen Seuran harrastajat ”loukkaantuivat jalomielisyyden puutteeseen” (i brist på noblesse).

Hr K. B. känner allt detta mycket väl, och han insåg äfven, såsom han sjelf medgifver, fördelarne av att ingå på saken, men någre af de finska amatörerne [1870] ansågo sig sårade af direktionens förmenta ’brist på noblesse’ och gjorde strike. Så slutades dessa underhandlingar, och icke är det under om direktionen med allt detta för ögonen drar sig vid att för nya dem.¹⁹¹⁴

Ooppera- ja kieliharrastajien oli vaikea hyväksyä teatteritalon vuokrasta koituvia menoja, mutta ylpeys maksatettiin käytännössä Richard Faltinilla. Koska teatterin orkesteria ei ollut sidottu hankkeeseen, tarvittiin näiden aikataulusta vapaa ilta, tai sitten olisi pitänyt hankkia muualta kyvykäs orkesteri. Aspelin-Haapkylä viittaa vain Nya Teaternin ”haluttomuuteen tulla vastaan” ja ylisti sitten Rikhard Faltinia siitä, että tämä onnistui hankkimaan heterogeenisen joukon soittajia esitykseen.¹⁹¹⁵ Faltinin muistelman perustuvassa elämäkerrassa muotoillaan:

1913 *Mbl* 27.4.1872, suom. Bergbom–Kauppinen 1960:56, ks. m. EAH1:188 ja KBK2:376.

1914 *HD* 3.5.1872.

1915 EAH1:178–179.

De musikaliska krafter Faltin förfogade över – om man överhuvud kan tala om att ”förfoga” över frivilliga krafter! – bestodo av en orkester, sammansatt av dilettanter, några hyrda yrkesmusiker, samt blåsare från gardesmusiken.¹⁹¹⁶

”lukuisa kööri [– –] oli huolellisesti harjoitettu ja [– –] Richard Faltin, saatuansa uuden orkesterinsakin jotakuinkin tehtävän tasalle, tyynellä varmuudella johti kokonaisuutta.”¹⁹¹⁷ Historioitsija kätkee sen pinteeseen, johon fennomaaniseurapiiri ajoi kapellimestarinsa, Suomen tuolloin parhaan nuoremman polven ammattilaisen. Suostuessaan vaikeaan teokseen kesällä 1870 Richard Faltin luuli saavansa asiallisen ja itse kouluttamansa Teatteriorkesterin käyttöönsä. Myös Bergbom jälkeempään vain kiitteli: ”Faltin on ollut ihmeteltävä. Mitä heterogeenisimmista elementeistä oli hän onnistunut luomaan orkesterin, joka soitti elävästi ja reippasti, ansaiten kunnioitusta.” Viimeisiin esityksiin oli saatu vahvistusta Teatteriorkesterista, mutta näiden soittoon taas uhkasivat laulajien äänet peittyä.¹⁹¹⁸

Vaikeuksien syynä olivat aikataulut ja kustannukset.¹⁹¹⁹ Ensinnäkin teatteriorkesterin sopimuksessa oli, että se ei saanut osallistua muihin draamallisiin esityksiin, kuin Nya Teaternissa annettaviin näytäntöihin.¹⁹²⁰ Siitä syystä se ei olisi voinutkaan koskaan in corpore olla mukana Arkadiassa annettavaan Suomalaisen Seuran näytäntöön. Mutta kun orkesteri oli toisaalta itsenäinen Orkesterbolaget, sillä oli vapaus järjestää toimintansa niin, että se osallistui kaupungin muihin musiikkitapahtumiin kuten sinfoniakonsertteihin. Kevään 1872 kiistakirjoituksissa Bergbom väitti, että orkesteri harjoitteli samaan aikaan 1870 ”lahjattoman” kapellimestarin kanssa ”arvotonta” teosta, *En soirée hos hr*

1916 Flodin–Ehrström 1934:201. Pohjaa Faltinin muistelmatekstin käsikirjoitukseen. Yksi osa orkesteria oli L. N. Achtén toimesta 1868 perustettu Akademiska orkestern. (R. Faltin, Memoarer, käsikirjoitus/Coll 52.18/ms/KK.)

1917 EAH1:179.

1918 KB → O. Florell, 6.12.1870/47:7:33/KBA/KiA/SKS. Kohta jatkuu: ”I andantet var just poetisk nyantering ej dess genre, men var det något allegro vivace, så visst gick det vivace. Andra och fjärde gångerna hade vi vacker förstärkning från stora teaterns orkester, men då var den äfven nära nog för stark – åtminstone i accompagnementet, der den tyckte ”en ann kan vara lika så god som en ann” och skrek öfver sångarne, hvad den förmådde.”

1919 EAH1:175 sanoo, että 25.11.1870 näytös piti siirtää 29.:ksi, kun piti sopia ”orkesterista joka oli yhteinen.” EAH moittii ruotsalaisia rettelöinnistä eikä kysy miten suunnitelmallista Bergbomin järjestämä harjoittelu oli, ja oliko hän ajallaan neuvotellut orkesterin saamisesta.

1920 Näiden päivien tapahtumista saamme kuvaa kaksi vuotta myöhemmin käydyssä polemiikissa. HD 3.5.1872 otsikolla *I teaterfrågan I*. Nimimerkki β [K. V. Bremer] syytti KB:tä halusta harhauttaa lukijoita, syksyn 1870 yhteistyötarjouksesta.

Björklund.¹⁹²¹ Orkesterin diaarista kuitenkin selvisi, että 1870 teatterin orkesteri ei olisi edes ehtinyt *Trubaduuriin*, mutta aivan toisesta syystä.

Och vad *Trovatore* beträffar, så gafvs denna första gången den 25 nov. 1870, men repetitionerna till ”En soirée hos hr Björklund” begynte först den 30 nov. Deremot var orkestern just emellan den 18 och 25 nov. upptagen af 5 repetitioner under professor Pacii ledning i och för musiken till Studenthusets invigning, sålunda äfven af musikaliskt ändamål.¹⁹²²

Teatteriorkesteri oli siis *Trubadurin* valmistumisen aikaan varattuna Ylioppilastalon vihkiäisiin itsensä Fredrik Paciuksen johdolla. Vihkiäisjuhlien oli pitänyt alun perin olla jo syyskuussa, joten niiden siirtyminen loi marraskuun loppuun tapahtumien suman,¹⁹²³ jota fennomaanit eivät osanneet ennakoida. Siirtämällä *Trubadurin* ensi-ilta alunpitäen hieman myöhemmäksi ja esittämällä se Nya Teaternissa 800 mk iltavuokralla, teatterin oma orkesteri olisi saatu oopperan käyttöön ja olisi ehditty harjoitella. Kaikki viittaa siihen, että *Trubadurin* esityksiin ei todellakaan näytä varatun orkesteria tarpeeksi ajoissa tai että Bergbom ja Faltin olivat varmoja, että *Trubaduri* voidaan esittää Nyanissa. Nya Teaternin talo oli ylivoimainen niin tarjolla olevien kiinteiden lavastusten, kuin valaistuksen, laajan puvuston, orkesterin ja akustiikan suhteen. Missäpä muualla kuin Nya Teaternissa Kaarlo olisi halunnut Suomalaisen Seuran ensimmäisen oopperan esittää? Kaikki puhui Nya Teaternin puolesta oopperan esityspaikkana. He vain eivät olleet koordinoineet ajoissa aikatauluja Kiseleffin, Paciuksen ja uuden teatterikapellimestari N. B. Emmanuelin kanssa.

Nikolai Kiseleffin paluu teatterin toimitusjohtajaksi syyskuussa 1870 ja yritys yhteistyöhön Bergbomin ja isänmaallisten harrastajien kanssa täytyy nähdä hänen puoleltaan vilpittömänä ja neuvoteltavaksi tarkoitettuna tarjouksena. Hän uudisti tarjouksen keväällä 1871 pyytäessään Bergbomeja mukaan Takausyhdistyksen.

1921 27.4.1872 *Mbl:ssa* KB kirjoitti: ”När en af den moderna operans mest remarkabla produkter, Verdis ”*Trovatore*”, skulle om hösten 1870 upföras, kunde orkestern ej alls erhållas, emedan man på teatern skulle inöfva Offenbachs ”En soiré hos Björkelund” – tillgodosågs då musikens eller teaterns intresse? [- -] Vi kunde framdraga dussintal dylika exempel, som bevisa att det är teatern och ej musiken, man hufvudsakligen understödt med anslaget för orkestern.”

1922 K. V. Bremer eli β, *HD* 3.5.1872.

1923 Ks. Klinge 1978ii:212–216.

Bergbomin kaksi vuotta tapahtuneen jälkeen esittämä perustelu Seuran jäsenten – ainakin äänekkäimpien – loukkaantumisesta ”noblessin puutteeseen” Erottajalla, pitää arvatenkin paikkansa. Mutta miksi *Trubaduurin* ensi-illan siirtäminen esimerkiksi 30.11.1870 asti ei olisi ollut mahdollista, jolloin olisi saatu Teatteriorkesteri käyttöön? Myös fennomaaneilla oli talous mielessään, vaikka talous oli tabu ja aate kaikki: ammattilaiset Basilier ja Fogelberg kuitenkin lauloivat vain palkkion saadessaan. Koska orkesterin kanssa jouduttiin näin dilettanttimaiseen pinteeseen, ei myöskään ihmettele sitä tietoa, että *Trubadurista* ei ehditty Arkadiassa ottaa yhtään kokonaista läpimenoa, ennen kuin jo yleisö oli paikalla 25.11.1870. Bergbomin organisaatiokyvystä ainakaan tämän ensimmäisen oopperan osalta ei voi antaa korkeaa arvosanaa. Seuraavilla kerroilla esitys meni tietysti jo vähän varmemmin.

Trubadurin ensi-ilta Arkadia-teatterissa oli siis Ylioppilastalon vihkiäisiä edeltävänä iltana. Aspelin-Haapkylä on kertonut esitystä koskevat hurraukset ja kukitukset. Hän kuvaa viisi pääroolia samana joukkona, myös sen, että harrastajapohjalta laulavat henkilöt suoriutuivat rooleistaan. Ensi-illassa Ida Basilier ja Iita Lagus hakivat myös tohtori Bergbomin esiin tuoden hänet molemmista käsivarsista näyttämölle. Neljän esityksen jälkeen pidettiin vielä asianmukaiset juhlat 6.12.1870.¹⁹²⁴

Suomenkielinen lehdistö Helsingissä tarkoitti käytännössä vain Viktor Löfgrenin toimittamaa *Uutta Suometarta*, jonka kirjoittaja tiedosti hetken historiallisuuden. Niin kuin tapana oli, amatööriesiintyjien nimiä ei mainittu, vaikka nämä olisivat laulaneet suuren teoksen päärooleja. Nimi- ja julkisuuskyvyn ylittivät niin *UStressa* (28.11.1870) kuin *FAT:ssa* (1.12.1870) vain Ida Basilier’n Leonora ja Gunnar Fogelbergin Manrico. Richard Faltinin ja Kaarlo Bergbomin *UStar* mainitsi kiitellen uutteraa ja aikaansaapaa voimaa näytäntöjen takana.¹⁹²⁵

Kolme ruotsinkielistä lehteä suhtautuivat hyvin eri lailla. *FAT:ssa* F. Berndtson joutui uutisoimaan lippujen kovan ennakkokysynnän ja myöntämään *Trubadurin* esityksen yllättävän ansiokkaaksi. Mutta siitä kuului kiitos ensisijassa Basilier’lle ja Fogelbergille. Edes Richard Faltinia, Nyanin entistä kapellimestaria Berndtson

1924 EAH1:178–185.

1925 *UStr* 28.11.1870 raportoi esityksen olleen ”täpötäyteensä uteliasta ja innostunutta yleisöä. Se oli juhlallinen ilta, joka epäilemättä on saava sijansa Suomen taiteen historiassa ’Trubaduri’ toteutti yleisön rohkeimmatkin toiveet. Ihastus ja riemu oli yleinen ja yksimielinen. Kaikki näyttelijät, etenkin neiti Basilier ja hra Fogelberg huudettiin esille lukemattomat kerrat ja palkittiin innokkailla käsientapuksilla ja hurraahuudoilla. Myöskin osoitti kiitollisuuttansa hra Faltinille, joka on lauluharjoituksia johtanut, ja tohtori K. Bergbomille, joka on näiden näytelmän harras ja väsymätön toimeensaattaja.”

ei mainitse. Koettiinko Faltinin nopea ero teatterista ja liittyminen Bergbomin hankkeeseen ”ruotsinkielisen puolen pettämisenä”, vaikka Faltin ehkä ajatteli nimenomaan muusikkona. Teatteripoliittisena ja hallinnollisena toimijana Berndtson saattoi kuitenkin sopivan ironisella tavalla nostaa kissan pöydälle: ooppera on kosmopoliittista eikä suomalaista!

Imellertid måste det förefalla den tänkande allmänheten temligen egenomligt och till en del inkonsequent, att ett sällskap, som företrädesvis uppställt såsom sitt syftemål det finska dramats uppkomst och utveckling, nedlagt så stora uppoffringar af möda och kostnad på – en opera, som väl är det mest kosmopolitiska man kan tänka sig. Sång och musik äro hufvudsaken och libretton någonting fullkomligt underordnad.¹⁹²⁶

Berndtsonin tarkat silmät näkivät selvästi, mikä oli dilemma: ulkomaisia teoksia suomen kielellä, sillä säätyläisyleisö odotti toki näkevänsä muuta kuin alkeellisia kansanomaisia pikkuteoksia. Lehden harvakseltaan ilmestynvä suomenkielinen versio, *Suomen Virallinen Lehti* tyytyi happamaan minimikommenttiin ihmettelmällä, miten hyvin ooppera veti yleisöä, vaikka kaupungin pääteatterissa samaan aikaan esitettiin kahta uutta näytelmää.¹⁹²⁷

Helsingfors Dagbladet toimi suorastaan tylsty. Se hädin tuskin uutisoi ja kirjoitti 29.11.1870 lyhyesti, että *Trubaduri* annetaan tänään toisen kerran ja että ”Fr. Ida Basilier lyckade uppträdande i denna opera är berättigadt att tillvinna sig en uppmärksamhet, utöfver hvad för öfvrigt en representation, gifven af amatörer, kan göra anspråk på.” Huomiota sai vain neiti Basilierin laulaminen. Mutta lehti yritti tavallaan vaieta asiasta ja kirjoitti antaumuksella kaupungin ammattiteatterin esityksistä yksittäisiä rooleja myöten.

Ennen *Trubadurin* viimeistä esitystä. *HD* julkaisi 3.12. artikkelin *Dilettantväsendet och teatern*. Laajassa kirjoituksessa surtiin sitä, miten turmelevaa hyvän maun kannalta on, että pelkästään ystävällisyydestä taputettiin dilettanttien suorituksille, sillä harrastajat ovat harrastajia ja harrastajaesitykset voivat jäädä kauas siitä mitä on lupa odottaa laadukkaasta ja ammattimaisesta taiteesta. Se oli omiaan laskemaan yleistä odotustasoa.¹⁹²⁸ *HD* oli osin oikeassa: si-

1926 *FAT* 1.12.1870.

1927 *Suomen Virallinen Lehti* 1.12.1870.

1928 *HD* 3.12.1870. ”Vi hafva redan varit vittne till huru den publik, som fyllt Arkadiateatern med entusiasm upptagit dessa prestationer. Och vill man dock vara uppriktig så hafva de, i sin helhet tagna,

sältyihän fennomaanien kuvauksiin esityksistä puhe suuresta innostuneisuudesta ja yleisön riemusta, jolla ei ollut rajoja. Teatterin katsomossa on aina kyse yhteisöllisestä kokemuksesta, vähemmän siitä, mitä näyttämöllä satutaan näkemään.

HD:n mielestä oli ikävää, että diletantit alkaisivat lisäksi luulla itsestään kainenlaista ja niinpä koko sarja esityksiä muuttuisi itseisarvolliseksi, koska nämä luulevat, että on saatu aikaan jotain. Näissä tapauksissa ei edes ollut löydetty tasavahvaa kokoonpanoa. Esitykset eivät olleet vain tilapäistä juhlatoimintaa tai hyväntekeväisyyttä, vaan niistä otettiin pääsymaksu. Jos tällaisilla perusteilla rakennettu näyttämötoiminta otettaisiin säännöksi, taide jäisi silloin vailla paikkaa. Kirjoittaja tiesi, että häntä syytettäisiin nurjamielisyydestä, mutta puolustautui sillä, että arvio esitettiin vasta sesongin päättyessä. Kirjoittaja ei halua loukata amatööritoimintaa sinänsä. Taitojensakin puolesta poikkeuksia on, erityisesti naisten piirissä.¹⁹²⁹ Kirjoituksen voi ajatella summeeraavan koko syksyn esityksiä, ja pieniä puhenäytelmiä koskien näin olikin: harrastajat näyttelivät harrastajamaisesti. Mutta ilmeisesti esitys oli herättänyt niin paljon välitöntä kiinnostusta, että yleisön varoittelut olivat olleet tarpeen, kuten Eliel Aspelin tuolloin raportoi Pohjanmaalle kotiväelleen.

I dag vecka sen gafs Trubaduren för sista ggn, äfven nu för utsålt hus. Det gick utmärkt, det har neml., för hvarje gång blifvit bättre och bättre. Fullkomligt opartiska personer ha yttrat sin belåtenhet o. jemfört Trubaduren såsom den gifvits här med samma opera gifven i Tyskland. o. medgifvit att många partier gått lika bra om ej bättre här. Fiender såsom den t. ex. Berndtson ha varit mer än engång opp. Äfven de finaste friherrinnor o. grefvinnor har man sett två ggr på de finska representationerna. Första ggn har kanske nyfikenheten lockat dem, men andra ggn ha de säkert kommit af intresse. Ni kan förstå Dagbladets förargelse. Läs artikeln om theater och diletantterna i Dbl. så får ni se, huru dum man är, då man är bösen. Dbl varnar näml. för de finska

långtifrån tillfredställt ganska måttliga fordringar på scenisk framställningsförmåga. _ Visserligen är det brukligt att publiken vid amatörspektakler är öfverseende och äfven anser artigheten fordra, att efter någon akt belöna ett äfven underhaltigt samspel med tecken af bifall.”

1929 *HD* 3.12.1870 kirjoittaa: ”Men de anspråk, med hvilka dramatiska sektionen uppräddt, äro icke de vanliga sällskapstheatrarnes. Dess framträdande äro hvarken en tillfällig nöjessak eller räkna de på den mildrande omständigheten att hafva ställt sig i välgörenhetens tjenst. Den gifver helt enkelt representationer och tager entré för dem, och bör derföre heller icke undandraga sig ett bedömande. Vi anse det derföre också rättast att i afseende härå ställa ”sektionens” prestationer i nivå med andra offentliga sådana, ehuru detta kanske kommer att af en och anna illa upptagas.”

representationerna, emedan de kunna fördärfva smaken! Karl Bergbom blef framropad o helsad med skakande bifallsrop. Ögonen strålande af tillfredsställelse, då han nu var vid slutet af mödorna – för denna gång och allt gått väl.¹⁹³⁰

Hufvudstadsbladetissa August Schauman antoi Emil Nervanderin suhtautua myötämielisesti, ja kun kyseessä oli varsin asiantunteva kriitikko, tuloksena oli vasta näytösten jälkeen ilmestynyt lähes kolme palstaa pitkä kritiikki *Trubaduurista*.¹⁹³¹ Nervanderin kritiikki on pääosin kannustava, mutta hän uskalsi katsoa ystävänsä saavutusta myös rohkeasti päin. Hän aloitti sillä innostuksella ja lämmöllä, joka voidaan havaita kaikissa isänmaallisissa yrityksissä. Nervanderin mielestä ruotsalaisen näyttämön työtä myös oli kiitettävä, mutta siellä musiikillinen ja draamallinen taso on joidenkin ammattilaisten osalta tuskin keskinkertainen. *Trubaduuri* on nähtävä pohjustustyönä (inledande arbete) kotimaiselle teatterille ja sillä oli siksi merkitystä yli hetken (betydelse utöfver stundens). Ennakkoluulo suomen kielen soveltuvuudesta lauluun oli kumoutunut. Nervander vetosi siihen, miten hyviä naisääniä oli saatavilla. Tämä tosiasia

kunde uppmana våra theatervänner till arbete för grundläggandet af en anspråkslös finsk lyrisk scen i hufvudstaden wid sidan af den svenska talscenen. Att från denna sångscen sedan en national theater naturligt och otwungent kunde framgå, synes kanske mången tänkbart.¹⁹³²

Nervander palasi lehtikirjoituksessa siis omaan ehdotukseensa, että pieni suomalainen oopperaryhmä perustettaisiin ennen suomalaista draamateatteria. Nervanderin mukaan syksyn ohjelmisto seitsemässä suomenkielisessä näyttännössä oli ollut rikasta ja kaunista. Trubaduurilla on ollut paljon vaikeuksia, minkä hän tiesi sisäpiiristä käsin, mutta sitten tuli Karlille julkinen kiitos, tosin ilman nimeä. Teoksen valinta ja näinkin tyydyttävä esittäminen ”vittna om god theatererfarenhet och djerfhet samt om ovanlig energi hos bestyrelsen för den finska theatern.”

1930 Eliel Aspelin → Elise Aspelin, 12.12.1870/poiminta teatteria koskeissa muistiinpanoissa/B121/EAHA/SKS; sekä Kirjekok. 87:297–298/EAHA/SKS.

1931 E. N. *Hbl* 8.12.1870.

1932 E. N. *Hbl* 8.12.1870.

Libretto ja musiikin banaalisuudet saivat kritiikkinsä. Säveltäjä Verdi oli ollut pitkään Italian ”oopperasalongin leijona,” jonka parasta antia olivat mielikuvituksen rikkaus, dramaattiset ja tehokkaat elementit – harvinaista italialaisessa oopperamusiikissa. Tässä asiassa Verdi oli käynyt opissa Alppien pohjoispuolella. Nervander oli ainoa, joka nosti myös kolmannen solistin anonyyminä esiin: ”En av våra yngre, mera kända musikaliska talanger [L. N. Achté] sjunger grefve Lunas’ parti kraftfullt och rent, och hans starka röst gör sig väl gällande i den stora arian i andra akten.” Osa ensemble-kohtauksista oli hyviä, samoin kuorot sen jälkeen kun ensimmäisten esitysten tapaturmista päästiin. ”Pukujen osalta ylöspano on loistava.” Orkesteri sai kehuja, vaikka joitain tärkeitä instrumentteja soitettiinkin puutteellisesti tai niitä ei ollut.

Den egentlige ledaren af de finska representationerna har varit d:r K. Bergbom, som med outtröttligt inresse omfattat företaget. Publiken har genom lifvade framropningar af herrarne Faltin och Bergbom lyckönskat dem till de vackra resultaterna af deras förenade ansträngingar.¹⁹³³

Ida Basilier’stä oltiin kiinnostuneita myös Nya Teaternissa, joka juuri *Trubaduuri*n näytöspäivänä oli tarjonnut hänelle kiinnitystä kotimaiseksi laulu- ja näyttämövoimaksi. Se oli kuitenkin tapahtunut Basilier’n itsensä tiedusteltua asiaa näyttämökauden ollessa jo käynnissä.¹⁹³⁴ Basilier’n komediallinen näytteleminen oli nähty ja saanut kiitosta *Jeannetten häissä*.

Dagbladetin pakinoitsija Nisse oli informoitu tuosta neiti Basilier’lle tehdystä tarjouksesta tulla Nya Teaterniin, ja siitä miten Basilier oli pitänyt palkkatarjousta liian pienenä. Niinpä häntä ei vähään aikaan ”pääkaupungin näyttämöllä nähtäisi.”¹⁹³⁵ Viimeiset kappaleet Nervanderin arvostelussa kommentoivat Nissen palstalla ollutta paheksuntaa: ”neiti Basilier’lle ei kelvannutkaan 300 mk/kk palkkio kiinnityksestä Nya Teateriin.” Nervander selittää, että se teki vuosipalkaksi vain 2800 mk, ei suinkaan 3600 mk kuten *HD* oli laskenut. Raan pariskunnan parhaat vuosipalkat olivat olleet à 4000 mk. ”Mutta kun samalla hinnalla palataan myös ruotsinmaalaisia keskinkertaisuuksia, ei pidä yliarvioida johdon

1933 E. N. *Hbl* 8.12.1870.

1934 *HD* 18.4.1872. Basilier’n aloitteellisuus asiassa unohtuu fennolegendasta. Olihan tiedossa, ettei ainakaan kaudella 1870–71 olisi enää uusia suomenkielisiä näyttämöjä, ja hän tarvitsi elantoa laulajana.

1935 *HD* 5.12.1870 nimimerkki Nissen [T. Sederholmin] pakina ”Bref till mina vänner i landsorten, Hfors d 4.12.1870”.

generositeta, eikä pidä heittää mitään 'epäritarillisia purkauksia' kotimaisen jo näyttöjä antaneen lahjakkuuden päälle. Sitä paitsi hän ei saisi vertaisiaan vastavoimia Svenska Teaternissa, kaikki miehet siellä ovat vain operettien kuplettitasoisia laulajia.¹⁹³⁶ Nervander halusi viimeisellä lauseellaan viitata esittämänsä ajatukseen, että kotimainen lyyrinen näyttämö pitäisi jo synnyttää, ja voi vain toivoa, että ensi näytäntökaudeksi pysyvä teatterimme ”till fromm för den lyriska repertoaren, vidtaga åtgärder, hvilka kunna förmå fröken Basilier att antaga engagement vid vår scen.”¹⁹³⁷ Nervander toivoi siis kotimaisen oopperan syntymistä Nyaniin hänen ja Karlin aiempaa suunnitelmaa seuraten. Nervander edusti kotimaisen näyttämötaiteen synnyttämisen vilpitöntä monikielistä intressiä. Nikolai Kiseleff luki tekstiä varmaan periaatteessa myötämielillä.

Kaarlo Bergbomin raportti Otto Florellille 6.12.1870 on eräs välittömin *Trubaduurin* esityksiä kuvaavista teksteistä. Rehellisesti ja humoristisella tyyllillä Otto Florellille Haminaan kirjoitettu kirje on ainutlaatuinen lähde tapahtumaan. Pitkästä kirjeestä on pääosa julkaistu suomennettuna.¹⁹³⁸ Se antaa kuvan viime tingan järjestelyolosuhteista, yllättävistä tilanteista ja kertoo kunnollisen kenraaliharjoituksen puutteesta. Karlin hektisten ja järjestelyntäyteisten viikkojen tunnelmat laukesivat, kun viimeinen esitys oli takanapäin, ja hän kaipasi ystävän seuraa, muuten ihminen hänessä ”hukkuu teatterinjohtajaan”. Historiankirjan suomennoksessa on menetetty osa siitä kepeästä pakinatyylistä, sopivasta ironisesta etäisyydestä, jolla Karl käsitteli katastrofaalisia tilanteita. Ne ovat tuttuja kaikille oopperaa tehneille ja osa on tyypillisiä ”ensikertalaisen” virheitä. Kirjeessä olevat tiedot ansaitsevat yksityiskohtaisen poiminnan.¹⁹³⁹

Esitysanalyysin kannalta Kaarlon kirje Otolle herättää kiintoisia kysymyksiä. Arkadia-teatterin lavalla ei ehditty mennä koko oopperaa kertaakaan lävitse kokonainen kuvaelma jäi kokeilematta lavastuksissa. Loppu oli puutteellisesti harjoitettu orkesterin kanssa eli yhdistetty orkesteri- ja näyttämöharjoitus puuttui, kun sitä ei ollut organisoitu, ennen kuin venäläiset näyttelijät palasivat töihin. Viimeinen allegro oli vain rämmitty läpi näyttämöllä.

Pääharjoituksessa II näytöksen henkilöiden ryhmittelyt eli asemat menivät uusiksi, kun Ilta Lagus oli liian lähellä puhaltimia. Hän lauloi väärin, ja hänen

1936 Tätä Nervanderin versiota *Hbl:ssä* Bergbom piti omalta kannaltaan ”todenmukaisimpana.” (KB → O. Florell 6.12. ja 12.12.1870/47:7:33 ja 34/KBA/KiA/SKS.)

1937 E. N. *Hbl* 8.12.1870.

1938 EAH1:181–184.

1939 KB → O. Florell 6.12.1870/47:7:33/KBA/KiA/SKS.

paikkaansa piti muuttaa. Mustalaiskuoro ei saapunut orkesteri-kenraaliharjoitukseen, joten se tuli ensi-iltaan vain pianoharjoituksen varassa. Takojakuorolle saadut vasarat olivat liian painavia, joten kaasuyltiöstä kadun toiselta puolen Heikinkatua lainattiin äkkiä pienempiä vasaroita. Venäläisten piti lainata kypäriä, mutta vahtimestari oli humalassa eikä rekvisiittahuoneen avainta löytynyt. Kello ½7 Emelie hankki ruskeaa villaa ja kultakaluunoita ja pani pari naiskuorolaista vielä ompelemaan niin, että saatiin 9 päähinettä jotenkin sotilaiden päähän. Jos kuoro jätti toivomisen varaa rytmillisesti, se täytti ne kyllä mitä tulee ”rumuuteen”, kirjoitti Karl. Edellä on kerrottu Bergbomin kohtaamisesta Nya Teaternin puvustonhoitajan kanssa. Tapaus on ajoitettavissa myös *Trubadurin* valmisteluvaiheisiin. Puvustuksen erityiseen onnistumiseen Nervander kiinnitti huomiota arvostelussaan.

Ensimmäisessä esityksessä perjantaina 25.11. oli energiaa yli odotusten: parhaiten menivät Basilier’n aaria, II näytöksen kvintetti ja Manricon aaria, ja koko IV näytös meni hyvin. Esiinhuutoja eli esirippuja 15 kertaa, yksi myös Kaarlolle, ”gudbevars” ja Lagus ja Basilier ”kiskoivat minut näyttämölle ja kumarsin jotenkin vinosti”¹⁹⁴⁰ Toisessa esityksessä (ti 29.11.1870) Ida Basilier oli väsynyt ja hermostunut; Fernandoa esittänyt harrastajabasso Pekka Herlin otti väärin joka toisen sisääntulon ja Miserere -kuoro epäonnistui. Kaarlo haukkui oikealle ja vasemmalle ja kertoo, että oli niin tyhmä ”kuten tiedät, että voin olla, kun menevän malttini (=besinningen).” Basilier oli vaikuttanut esitykseen eniten, mutta ei ehdoitta, hän lauloi monta asiaa erittäin hyvin ja oli loistava kuolinkohtauksessa, jossa hän saavutti sellaisen sisäistyneisyyden asteen (accenten i innerlighet), jota Bergbom ei ollut odottanut. Duetostaan Kreivi Lunan eli L. N. Achtén kanssa molemmat saivat aina aplodit. Ensimmäisen näytöksen Leonoran suuri aaria sai yleisön innostumaan, kun se tunnisti omista tanssiaisistaan tutun franseesin. Ilta Laguksen ääni oli yllättävän hyvä, toisen näytöksen suuri Azucenan kertomus oli otettu takaisin mukaan, samoin vangitsemiskohtaus, ei kuitenkaan III näytöksen tertseton loppua, eli ”villii galoppia”.¹⁹⁴¹ ”Gunnar Fogelberg sjunger musikaliskt,

1940 KB → O. Florell, 6.12.1870/47:7:33/KBA/KiA/SKS.

1941 ”Iltas spel har varit ganska tillfredsställande, hennes mimik var uttrycksfull och hennes rörelser hafva ej saknat plastik. Endast i sin gång tassade hon på sitt gamla sätt. Den enda viktiga anmärkning mot henne var att göra var att hennes intonation tyvärr ej alltid var ren. Tvärtom klämde hon ibland till skäliggen falskt, hvilket dock den stora publiken ej märkte, ty hon har gjort mycken lycka, hos många lika mycket, hos några större lycka än Basilier. (KB → O. Florell 6.12.1870/47:7:33/KBA/KiA/SKS.)

ehuru han röst ej är stark. Hans aria har väckt stormande bifall. Bäst är han i mitt tycke i den stora duetten med Azucena.”¹⁹⁴²

Kaarlo kirjoitti Otolle, että L. N. Achtélla on ”melkoinen ihailijajoukko” ”ett icke obetydlig parti som svärmar för honom”. Mutta Achtén ansioiden suhteen oli Aspelin-Haapkyllällä vuonna 1906 pysyvä negaatio. Siksi Aspelin suomensi kohdan näin: ”on kyllä olemassa pieni ryhmä, joka häntä ihailee”.¹⁹⁴³ Achtélla, jonka ääni parhaiten sopi Verdiin, oli kuitenkin huonoa onnea, ensi kerralla ääni oli huonossa kunnossa, toisella kerralla, kun hän itse lauloi erinomaisesti, kuoron epätarkkuus pilasi aarian nopean loppuosan, kolmannella kerralla puuttui fagotti. Kuoron rytmitarkkuuden olisi pitänyt olla parempi. Mutta Faltin oli ollut ihailtava, orkesterissa oli eloa ja reippautta. Andantet eivät olleet kovin runollisia, mutta allegro vivacet olivat kyllä vivace. Toisella ja neljännellä kerralla oli suuren teatterin orkesterista vahvistuksia; mutta silloin taas soitettiin liian lujaa.

Tulot näytöksistä olivat markkoissa 1250, 1250, 1100 ja 1050 yhteensä 4650 mk. Bergbom ei mainitse kirjeessä Arkadian iltakustannuksia eli iltahenkilökunnan palkkiota, jotka olivat noin 200 mk¹⁹⁴⁴, mutta Bergbomin mukaan venäläiset olivat nostaneet omaa vuokraansa 150 mk:sta esitys, joten nettotuotto neljältä esitykseltä oli siis ollut noin 3250 mk. Kirjeen lopussa sanotaan, että tappio oli täysistä huoneista huolimatta 1200 mk. Osalle ammattimuusikoista piti siis maksaa, samoin jotain akateemisen orkesterin jäsenille. Basilier’n ja Fogelbergin palkkiot olivat 1000 mk – 800 mk välillä. Kuluista Bergbom mainitsee näiden lisäksi nuotit ja käännökset.¹⁹⁴⁵

Kirjoitettuaan Otolle tämän helpottuneen kirjeen Bergbom jätti paperin odottamaan ja lähti iltajuhlaan, jossa Ida Basilierille annettiin rannerengas ja Julius Krohn piti puheen, kuten kaikille muillekin syksyn toimintaan osallistuneille.¹⁹⁴⁶ Hankkeella oli myös jo arveluttava maine: lähteä nyt näyttämöhankkeisiin ja vielä suomeksi, muistuttaa Aspelin-Haapkyllä. ”Että harva [säätyläisistä esiintyjistä] lienee peräytynyt [siitä on] kiitettävä Kaarlo ja Emelie Bergbomia, joiden yhteiskunnallinen asema ja taiteellinen innostus kaikesta huolimatta antoivat arvoa näille yrityksille ja loivat niihin hengen, joka tenhoisasti vaikutti nuorten

1942 KB → O. Florell 6.12.1870/47:7:33/KBA/KiA/SKS.

1943 EAH1:183.

1944 M. ja K.A.Weckströmin arkistoissa olevista Arkadia-teatterin papereista käy ilmi, että Arkadian iltakulut/päiväkulut olivat noin 212 mk, vuonna 1871. (KAW Memorialbok/Coll 255.IV/MWA/ms/KK.)

1945 EAH1:188.

1946 EAH1:180.

mieliin.”¹⁹⁴⁷ Kirjoittaja korostaa usein seurueen uhrautuvuutta: se olisi jo ansainnut lepoa, mutta vielä piti lähteä Viipuriin. Motiivit lähteä Viipuriin, jonne kaikki solisteista eivät edes päässeet lähtemään, olivat kuitenkin raadollisemmat:

Jag [KB] vet knappt sjelf huru det tillgått. Jag talade löst derom med Ekblom i Helsingfors, att kanske ej några af dilettanterna vore obenägna uppträda i Wiborg. Ett, tu, tre kom en högtidlig inbjudning, det ena ordet gaf det andra – och här är jag nu vid temmeligen mystisk stämning, men med mitt gamla aldrig svigtande courage. Jag vet nog hvilket skratt jag utsatt mig för, men något för något. Som Ilta Lagus ej medföljt gifves ej hela Trubaduren endast 6 tablåer af 8. Dessutom Lea, Jeanettes Bröllop, kanske Paola etc.

Du tycker väl jag är tokig, men jag har haft tre bevekelsegrunder: 1. Har jag velat vinna Wiborg, för den finska saken, ty Wiborg är finskt, rikt och teaterlystet. 2. Har jag velat harma stora teaterns direktion, som ej ville till Wiborg. 3. Tvingade vår kassabalans mig att söka någon inkomst annorstädes.¹⁹⁴⁸

Bergbom ei sano suoraan, mutta Charlotte Raan taloudellinen tilanne myös edellytti matkakassan täydentämistä. Oskar Gröneqvist ei ollut Viipurissa mukana, hänellä taas ei ollut varaa ottaa virkavapautta senaatista. *Paola Moronin* Gorellon roolia joutui Bergbom itse näyttelemään. Ilta Lagus ei saanut matkustaa kihlatunsa evättyä sen, mutta löytyi ”den unga viborgskan Anna Forstén sjunga en roll [Azucena] i Trubaduren.”¹⁹⁴⁹

Matka Viipuriin tehtiin 11.12.1870 ja seuraavana päivänä Karl kirjoitti Florellille loput kirjeestä Viipurissa. Aspelin suomentaa Karlin tunnelman ”jotenkin alakuloiseksi,”¹⁹⁵⁰ vaikka ruotsin sanat ”temmeligen mystisk” voi ymmärtää hämmentyneeksi. Reippaasti Kaarlo sanoo, että ”vanha rohkeus ei petä”, mutta vähän myöhemmin kirjeessä on lause: ”Jag är så yr i hufvudet af den mängd bestyr här påtränger sig att jag ej vet hvad jag skall berätta.” Hoidettavia asioita oli iso joukko, vaikka ryhmä oli pieni. Karlilla oli itsellä Gorellon rooli ja monen teoksen lavasteet valittavina. Ryhmän sisälläkin oli ristiriitaisia toiveita. Ida

1947 EAH1:189.

1948 KB → O. Florell 6.12.1870/47:7:33/KBA/KiA/SKS.

1949 KB → O. Florell 6.12.1870/47:7:33/KBA/KiA/SKS.

1950 EAH1:184.

Basilier teki pikkuroolin myös *Paola Moronissa* Charlotte Raan kumppanina, neiti Forstén tuli Azucenaksi *Trubaduuriin*. Taloudelliset kuviot olivat epävarmat ja yleisömäärän ennakoiminen vaikeaa. Raalle, Basilier'lle ja Fogelbergille oli maksettava näistä näytännöistä saman tien, sillä he matkustivat Viipurista suoraan Pietariin ja sieltä ulkomaille.

Viipurin esitykset 1870 toteutettiin ilman orkesteria niin, että pianoa soitti kapellimestari Heinrich Waechter tai hänen tyttärensä Elisa Waechter.¹⁹⁵¹ Toteutuneita esityksiä olivat tiistaina 13.12. Kohtaus *Faustista*, *Lea* ja *Jeannetten häät*. Torstaina 15.12. piti olla näytös, samoin perjantaina 16.12. Niistä eivät kuitenkaan Viipurin lehdet kerro. Vasta lauantaina 17.12. esitettiin *Paola Moroni* ja *Jeannetten häät*. Maanantaina 19.12. esitettiin kaksi monologia *Orleansin neitsyestä* ja *Trubadurista* tyypistetty muoto, ilta uusittiin myös tiistaina 20.12.1870.¹⁹⁵² Esitykset ovat olleet siis ilman kuoroja ja kovin riisuttuja, joten on ymmärrettävää, että niitä ei ole juuri kukaan muistellut. Kritiikit olivat lyhyitä, mutta myönteisiä, ja Viipurin sanottiin ottavan mielellään vastaan vastedeskin suomalaista teatteria.¹⁹⁵³

Viipurista matkustettiin eri suuntiin. Charlotte Raa ja tenori Gunnar Fogelberg antoivat 3.1.1871 yhteisen soiréen, ennen matkustamistaan. Rouva Raa lähti Wieniin opiskelemaan ja Fogelberg samaa matkaa Wieniin ja sieltä Milanoon. Ida Basilier'tä viipurilaiset olivat kuulleet jo kesäkuussa 1870 pidetyssä konsertissa.¹⁹⁵⁴ Hänen suunnitelmistaan Kaarlo kertoi:

Basilier är osäker hvart hon skall begifva sig. Troligen stannar hon i Helsingfors, men kanske far hon till Petersburg, kanske äfven med fru Raa till Wien, dit kanske äfven Fogelberg far. Min resa sker naturligtvis först på nyåret, när jag dröjt så här länge.¹⁹⁵⁵

1951 Asiaan ei ole saatu varmistusta. Waechter ilmeisesti kirjoitti arvostelun, mutta ajan käytäntöjen mukaan se ei olisi estänyt häntä toimimasta myös pianistina. Valitettavasti muistelijat eivät sano asiasta mitään varmaa. Entisen viipurilaisen Rikhard Faltinin mukanaolosta pianosäesteistä esitystä johtamassa olisi luultavasti mainittu sanomalehdissä.

1952 WT 14.12., 17.12. ja 21.12; Ilmarinen 16.12. ja 23.12.1870.

1953 EAH1:184. Pitää kysyä, voidaanko näitä lopulta edes nimittää oopperan esityksiksi, varsinkin riisuttuja ne olivat, pikemminkin demonstraatioita tai puvustettuja konsertteja, ilman kuoroja ja pianon säestyksellä. Werner Söderhjelm (1914) muistelee nähneensä vuoden 1873 esitykset Viipurissa, mutta ei sano mitään joulukuusta 1870. Elämäkerta muuten viittaa moniin elämyksiin Viipurin teatterissa. (Söderhjelm H 1960:31.)

1954 Hirn S 1970:202.

1955 KB → O. Florell, 6. ja 12.12.1870/47:7:33/KBA/KiA/SKS.

Helmi Krohnin mukaan Hedvig Charlotte Raan tutustui Maria Grapeen loppuvuodesta 1870, kun hän alkoi varustaa itseään ja puvustoaan opintomatalle.¹⁹⁵⁶ Tuttavuus oli kuitenkin vanhempaa, sillä Maria Grape oli vaatturiliikkeen omistaja Etelä-Espladin ja Kasarminkadun kulmatalossa, ja helsinkiläisten hovihankkija ja teatterilaisten vaatehtija pitkin 1860-lukua. Hänet mainitaan valkoisen, ruotsalaismallisen ylioppilaslakin kehittäjänä, joka myös hallitsi niiden markkinoita.¹⁹⁵⁷ Kesällä 1868 Charlotten ja erään toisen näyttelijättären kesäksi tilaamat housuvuodet ovat voineet olla Maria Grapen idean mukaan, vaikka Charlotte kertookin itse valmistaneensa vaatteet, joilla kesälomailevista neideistä tuli ”studentteja.”¹⁹⁵⁸

Maria Grapen ja Charlotten tai Hedvigin, kuten hän itseään Grapelle kutsui, välille suorastaan ”leimahti ystävyys” loppuvuodesta 1870.¹⁹⁵⁹ Hedvig ilmaisee kokeneensa hellyyttä ja hyväksyntää Maria Grapen luona sohvassa istuessaan. Miten läheinen naisten välinen yhteys lopulta oli, miten molemminpuolisena tunne säilyi ja mitä kaikkea siihen sisältyi, ei voida aivan varmuudella kirjeistä päätellä. Grape perusti suoranaista Hedvig-kulttia Helsinkiin. Hedvigin ja Marian välillä kirjoitettiin satoja tunteellisia kirjeitä tulevana vuosina puolin ja toisin.¹⁹⁶⁰ Kirjeenvaihto alkoi matkan takia juuri alkuvuodesta 1871, harventuen vasta Grapen liikkeen tekemän vararikon (1881) jälkeen, mutta jatkuen Hedvigin kuolemaan asti 1907. Maria Grape itse eli vanhuutensa köyhissä oloissa Keski-Suomessa.¹⁹⁶¹ Grapen suhteet Bergbomeihin olivat moninaiset kautta 1870-luvun

1956 Krohn 1922:159–161.

1957 ”Huhtikuussa 1865 olivat ensimmäiset neljä Helsingin ylioppilasta tilanneet valkosamettisen ylioppilaslakin. Vapuksi 1868 myytiin kaksisataa valkeaa lakkia, ja samana keväänä hankkivat ensimmäiset maalaissylioppilaat valkolakin, myös Jyväskylältä tulleet suomenkieliset.” (Klinge 1978ii:33.)

1958 Krohn H 1922:100; pohjana Emilie Degerholmin (1900:28–33) kuvaus ja Ch. Raan kirjeet Bergbomille kesältä 1868, jolloin hän oli osa Kumpulan (Arabian) taiteilijayhteisöä.

1959 Hedvig eli itse loppuvuodesta 1870 ristiriidassa suhteessa Frithiofiin, sääli ja tunsu vastuuta miehestään, vaikka oli tullut moneen kertaan ”poljetuksi”, kuten syksyn 1869 kirjeet Kaarlolle kertoivat. Hedvig oli myös selvästi toivonut enemmän aloitteellisuutta tai hellyyttä Kaarlon puolelta. Hedvig oli kolmen miehen loukussa: Theodor, Karl ja Frithiof. Yksi oli vasta nuorukainen, yksi homoseksuaali ja yksi väkivaltainen alkoholisti.

1960 Kirjekansiot 41, 42, 43, 44/KiA/SKS muodostavat laajan aineiston, josta osa kuuluu Maria Grapen arkistoon (MGA) osa Hedvig Winterhjelmin arkistoon (HWA). Uusi aviomies Kristian Winterhjelmin sai myös osansa Grapen tekstitulvasta. Maria Grapen piiriin kuuluneiden henkilöiden kirjeenvaihtoja on KiA:n lisäksi KK:ssa ja MTBA:ssa Tukholmassa.

1961 Maria Grape perusti 1870-luvulla suoranaista Hedvig-kulttia Helsinkiin, palvoi tätä kuvin ja teoin, mutta myös yritti toimia tämän agenttina, sekoittaen tosin omia ja muiden raha-asioita, sekä alkoholisoitui vakavasti. Maria Grapen talossa asui ja teki ompelijan töitä suuri joukko nuoria naisia. Hän oli Suomalaisen Teatterin innokkaita kannattajia, vaikka kirjeet tihkuvat myrkyllistä kritiikkiä, johon he Hedvigin kanssa toisiaan yllyttivät, erityisesti ooppera-hullutusta vastaan. Grapen suhteet Bergbomeihin olivat moninaiset, ei vähiten vekselin ja ristiintakausten takia. Hän kuitenkin kutsui näyttelijöitä vieraakseen ja molemmat Bergbomit pistäytyivät hänen luonaan keskustelemassa, Emelie tietoja tai vippejä saadak-

ja hänen kirjeensä sisältävät tärkeää informaatiota Hedvigin ja Suomalaisen Teatterin myöhemmistä suhteista. Kaarlo viihtyi kiinnostavien persoonallisuuksien, niin myös Maria Grapen seurassa.

Kaarlo oli lähdössä ensimmäiselle ulkomaanmatkalleen suuntana Berliini. Rikhard Faltin on tulevaa vuosien 1873–79 toimintaa ajatellen antanut arvostavan todistuksen Bergbomista, joka jouluna 1870 oli vasta aloittanut tien sinne, mistä Faltin sanoo loppuarvionaan:

Vid inövandet av denna opera [*Trubaduren*] hade jag nu tillfälle att lära känna Karl B's utomordentliga förmåga som regisseur o. hans fenomenala beläsenhet, specielt vad beträffar opera-repertoaren. Utan överdrift kan sägas, att han beherskade operaliteraturen oinskränkt. Kände alla den tidens operor på sina fem fingrar. Han visste icke blott vilka roller för röster de innehöllo o för vilket röst-omfång de voro skrivna. Tak [sic] vare B's studieresor till utlandets konstcentra var Dr. B fullt hemmastadd i theaterväsendets mysterier. Hela teater-personalen från solister ända till de lägre anställda fogade sig villigt i hans anordningar: hans alltid jemna goda lynne, hans älskvärdhet gjorde att arbetet under hans ledning, var lätt, man blev aldrig trött: var och en gav sitt bästa för att tillfredsställa den omtyckte ledaren.¹⁹⁶²

Faltinin muistelmien sävy Bergbomista kuin muistakin on yleisesti myönteinen ja kohtelias. Parin oopperavuoden jälkeen Faltin muiden töidensä takia jäi sivuun säännöllisestä toiminnasta, kunnes yhdessä Martin Wegeliuksen kanssa johti oopperaa taas sen viimeisenä vuonna (1878–79).

Kaarlon suhdetta fennomaaniseen herätykseen ja toimintaan tulee tarkastella nyanssihakuisesti, sillä suhde puolueen eri toimijoihin vaihteli ja tuli vaihtelevaan. Vuodelle 1870 on ajoitettavissa Aspelin-Haapkyllän ja muiden siteeraama lause, jossa Bergbom sanoo että hän taitaa olla seurassa ainoa, jonka ”nainen on kasvattanut suomenmieliseksi” tarkoittaen sillä vahvatahtoista sisartaan. Muut miehet seurassa olivat kehuneet, miten he olivat käännittäneet ruotsinkielisiä vaimojaan fennomaaneiksi.¹⁹⁶³ Eikö Karl Bergbom siis olisi ollut fennomaani, el-

seen, Kaarlo luultavasti jossain määrin viihtyi epäsovinnaisen Marian seurassa. Grape tunsii eroottista vetoa naisiin.

1962 R. Faltin, Memoarer, käsikirjoitus/Coll 52.18/ms/KK. ks. Flodin-Ehrström 1934:220.

1963 Krohn H 1917:24 . EAH:n mp teatteripapereissa/B121/EAHA/KiA/SKS. Ajoituksena on juhla W.

leivät Emelie ja Jaakko Forsman olisi painostaneet? Aiemmin kirjoitettu näyttäisi antavan tukea kielteiselle päätelmälle: ei ehkä olisi.

Trubadurin aikoihin Berbom nimittäin selvästi jo hieman iäkkäämpänä (27 v), intellektuaalina sivustakatsojana otti etäisyyttä kiihkeimpiin fennomaanien ”keltanokkiin,” jotka Ylioppilastalon vihkiäisjuhlan ohjelmaa suunniteltaessa olivat olleet röyhkeitä vaatiessaan suomen kielelle johtavaa asemaa avajaisissa.¹⁹⁶⁴ Bergbom ei hyväksynyt kaikin osin heidän toimintaansa, mutta ei halunnut ”väistyä lipun takaa”. Karl mietti Otolle myös suhdettaan fennomaaneihin, hänenkin sanomisensa ylioppilastalon vihkiäisten ohjelmasta on kuohuttanut joitain:

Apropos af denna fest, så har jag ej fullkomligt kunnat ansluta mig till de fennomanska gulnåbbarnas sätt att gå tillväga, ehuru jag naturligtvis ej velat svika fanan. – Jag har dock, som ibland äfven förr händt, dock blifvit syndabock. I ett gladt glam hemma hos oss mellan två tre bekanta menade jag att proposition rörande festen lättast bordts proponeras: nationalfest eller nyländsk pigbal. Detta har naturligtvis blifvit spridt och väckt ohyggligt raseri. Man har lofvat mig stryk etc. etc. Att saken ej var illa menad, vet du bäst, som känner huru det ofta sqvatras och pratas hos oss utan ond mening.¹⁹⁶⁵

Kaarlon ilmaisut olivat siinä määrin teräviä ja sarkastisia, että hänet koettiin aggressiivisena ja hyökkäävänä ruotsinkielisissä piireissä, vaikka hän tässäkin muistutti tarkoittaneensa muuta. Aimo annos Bergbomin ärsyttävyyttä tuli tietystä älyllisestä ylivoimaisuudesta, joka vahvan tunnetilan tullessa päälle välillä regressoitui myös pitkäpiimäiseksi paasaamiseksi, inttämiseksi, alamittaisiksi argumenteiksi tai teräviksi heitoiksi. Emil Nervander ei viihtynyt Koskisen johtamissa fennopiirissä, mahdollisesti myöskään tämän häikäilemättömän ja ”ikävän” persoonallisuuden takia.¹⁹⁶⁶ Kiisteltäessä Ylioppilastalon vihkiäisten ohjelmasta,

Enebergin tultua nimitetyksi notarioksi Porvoon tuomiokapituliin, mikä tapahtui 1870. Aspelinin muistiinpano jatkui suluissa olevalla lauseella ”(Kenties juuri sentähden suomalaisuuden aate on hänen koko elämänsä).”

1964 Ks. Klinge 1978ii:212–216.

1965 KB → O. Florell, 6. ja 12.12.1870/47:7:33 ja 34/KBA/KiA/SKS.

1966 Yrjö Koskisen persoonaa on nuorsuomalainen Viljo Tarkiainen luonnehtinut (luento)muistiinpanoissaan näin: ”Oli ikävä, epäsympaattinen mies, joka juonitteli ja diplomatiseerasi ajaessaan oikeitakin asioita. Tahtoi komentaa kaikessa. Kukistaa väkisin vastustajansa. Ärsytti muita sillä keinoin. Suomalaisuuden asia oli hänen keppihevosen. Käytti muita käytyreinään, komensi.” (taitos Suomalainen Teatteri 1870–80 -lukuilla/kotelo 6/VTA/KiA/SKS.)

Nervander, oltuaan itse ylioppilaiden talohankkeen pioneereja 1850-luvulta, edusti kokouksissa sovittelevia kantoja pyrkien esiintymään ilmeisen puolueettomasti tai tasapuolisesti.¹⁹⁶⁷ Karl ilmaisi Otolle hyvän mielensä siitä, että hän sai omille pyrinnöilleen nykyisin Emilistä tukea.

Nervander är mera fennomansk och välvillig än jag sett honom på länge. Han är nu innerligt anslutande sig till oss. Kanske orsaken dertill var det fennomanska grälet rörande studenthusinvigningen, hvori han uppträdde mycket rättroget.¹⁹⁶⁸

Nervanderin ”innerligt anslutande” assosioituu Nervanderin ja Kaarlon pitkään yhteiseen cygnaeolaiseen perintöön. Se oli kulttuuri-isänmaallisuutta, joka oli sivistyspohjaista, myötämielistä suomen kielelle ja sitä edistävää, mutta ei taistelut eikä elämöinyt, eikä ollut fanaattisesti ruotsalaisvastaista. Omalla sisäänpäin kääntyneellä pehmeällä luonteellaan Nervander tietysti sopi huonosti ”nuorten ja röyhkeiden” joukkoon.

Teatterikysymys eli sanomalehdissä: *Dagbladin* laajat varoitukset ”diletantismista taiteessa” herättivät suomenkielisissä lehdissä vastareaktiot ja debattia.¹⁹⁶⁹ Operetit ja niiden viitoittama ”tie hekkumaan” olivat puolestaan kirkollisten fennomaanien tulilinjalla. *Uusi Suometar* tokaisi, että paras tapa lopettaa taidemaulle vaarallinen harrastajien toiminta, oli puolittaa teatterille annettu valtionapu jaettavaksi molemmille kieliryhmille erikseen.¹⁹⁷⁰

Kaarlon muuttuminen kiireiseksi näytösten järjestelijäksi teki hänestä entistä passiivisemmän kirjeisiin vastaajan. Yksi, joka koko syksyn odotti häneltä kirjeitä, oli Aleksis Stenvall Fanjunkarissa. August Ahlqvistin toukokuussa 1870 järjestämien jo neljänsien tai viidensien haukkujaisten masentamana Kivi kirjoitti ja korjaili *Margaretaa* pitkin syksyä, sekä odotti, että joku tuttavapiiriin kuuluneista kulttuuri-fennomaaneista astuisi esiin puolustamaan *Seitsemää veljestä* tai että vanhan Cygnaeuksen ja SKS:n runoustoimikunnan kesäkuinen lausunto julkaistaisiin mahdollisimman pian, ennen painotyön jatkumista, jotta romaanille saadaan lisää ennakkotilaa. *Lea* toki esitettiin jälleen Arkadiassa ja kerran

1967 Klinge 1978ii:212–216.

1968 KB → O. Florell 6. ja 12.12.1870/47:7:33 ja 34/KBA/KiA/SKS.

1969 HD 3.12.1870. Alkuperäistä tekstiä on arveltu jopa C. G. Estlanderin kirjoittamaksi.

1970 UStr 15.12.1870 ja Ilmarinen 30.12.1870.

Viipurissa, mutta Bergbomilla oli kädet täynnä työtä oopperan kanssa, hänen aikansa ei riittänyt Stenvallille kuin hetkittäin.

Kiveltä Bergbomille on säilynyt peräti kuusi kirjettä syksyltä 1870, joista ensimmäisen 12.9.1870. Karlilta oli silloin tullut kaksi kirjettä, joista toisessa oli ollut mukana kirjoitettu juonisynopsis *Margaretaan*. Bergbom oman sanansa mukaan oli aiemmin suullisesti selittänyt näytelmän Kivelle.¹⁹⁷¹ Kiven nyt saama kirjoitettu versio *Margaretan* synopsisesta oli kaikesta päättäen Bergbomin kirjoittama, vaikka Kivi luuli, että se olisi Nervanderin sanelema.¹⁹⁷² Bergbomille ei ollut ongelma muistinvaraisesti suullisesti tai kirjallisesti referoida ystävänsä Nervanderin *Margaretan* asetelma. Sen pohjalta Kivi aikoi suomeksi kirjoittaa syyskuun loppuun tai lokakuun alkuun mennessä uuden näytelmän rouva Raalle, joka tulevaisuudessakin aikoi avustaa suomenkielistä teatteritoimintaa. Kivi ilmoitti siis jatkavansa *Margaretan* kirjoittamista.¹⁹⁷³

Toinen Kiven huoli oli, miksi kesäkuun alussa laadittu runoustoimikunnan puoltolause *Veljeksistä* eli Cygnaeuksen uusi teksti ei päässyt julkisuuteen. Pahinta oli se, että kun kukaan ei ollut lukenut itse romaania, kaikki olivat vain Ahlqvistin lausumien varassa. – Kivi kysyi suoraan:

Miksi ette ole jollain tavalla toimittaneet jotakin puolustuskirjoitusta Finl. alm tidningariin Ahlqvistin hävyttömälle haukkumiselle? Minä olen tänä kesänä kuullut niin paljon loukkaavia soimauksia 7 veljestä. Merkillistä kuinka mielukkaasti he iskevät kiinni! [– –]; sama on vaikutus Kuukauslehdenkin kautta, jos löytyisiki sen palstoissa suosivampi tarkastelo.¹⁹⁷⁴

1971 KB mainitsee *Margaretan* tekstin arvostelun yhteydessä *Alman* vaiheista. Sana kehäys (Lönnrotin sanakirjassa *utkast*) voi myös olla merkityksessä kyhäys (Lönnrotilla myös: *hoprapsning, fusk; tillstymmelse, ämne (utkast till ngt arbete); konstruktion*).

1972 A. Kivi → KB 12.9.1870/Kirje 63/AK Kirjeet 2012.

1973 ”Hyvä veli! Eilen sain sinun molemmat kirjees. Voimiani mukaan tahdon koettaa matkaansaattaa näytelmäkappaleen Nervanderin kehäyksestä. Kuinka sitten onnistuneen. Luulen saavani sen valmiiksi joko viimeisinä päivinä tässä kuussa tai kohta ensimmäisinä tulevassa, ja silloin lähetän sen teille viipymättä. Pikemmin kyllä voisin sen tehdä, jos olisi terveyteni parempaa, mutta se on taasen kovin huono. Ja mikä melkein tuo päälleni vimman, on se, etten ymmärrä syytä tähän pahenemiseen; sillä diettini, kaikkein ”hyväin lahjain” kaipaaminen on ollut ankara tänä kesänä. Mutta minä tahdon käydä eteenpäin samassa kiinteydessä ja tiedänpä, että sairauden täytyy paeta viimein. Ja minä luulen, ettei muuta keinoa löydy.” (A. Kivi → KB 12.9.1870/Kirje 63/AK Kirjeet 2012.)

1974 A. Kivi → KB 12.9.1870/Kirje 63/AK Kirjeet 2012.

Paine kollegalta ja läheiseltä tuttavalta¹⁹⁷⁵ tässä kohdassa osuu ankarasti Kaarlo Bergbomiin. Hänelle oli jo muodostunut *Kuukauslehdessä* asema keskeisenä kotimaisen kirjallisuuden arvostelijana, joten Bergbomilta olisi tarvittu teksti tästä asiasta. Mutta Kaarlo ei kirjoittanut tai ehtinyt kirjoittaa, sillä hän teki teatteria ja oopperaa. Turun *Paola Moronin* esitys ja valmistelut muihin näytäntöihin syyskuun puolivälissä veivät hänen aikansa. Konkreettinen syy siihen, että hän ei ehtinyt oli varmaan se, että hän toimitti suomennettujen librettojen oikoluvut ja painattamiset näytäntöjä varten. Työn alla oli *Suomalaisen Seuran Teateri-kirjasto*, omalaatuinen lyhytaikainen julkaisuhanke, joka julkaisi librettoja ja pienoisnäytelmiä. Librettojen painatus oli ymmärrettävissä Bergbomin toimiessa kirjallisuuden kentässä ja teatterin kenttää rakentaessaan. Hän oli sitoutunut snellmanilais-ahlvqvistiläiseen kirjallisuuspolitiikkaan. Sen mukaan tärkeää oli toimittaa ulkomaisia merkkiteoksia suomeksi luettavaksi ja suomalaiselle näyttämölle nähtäväksi.

Syyskuun lopussa 1870 Kivi lähetti *Margaretan* tekstin ja pyysi Kaarloilta kommentteja sitten, kun hän lähettäisi ”käskyn” eli asiapojan käymään Helsingissä, sekä tiedon ”milloin se tulisi pelattavaksi”. Kivi tiesi, että näytäntöjä oli taas alettu antaa ja että *Almakin* oli ollut Suomalaisen Seuran suunnitelmissa. Syyskuun lopun kirjeessä Kivi antoi myös kauniin tunnustuksen Nervanderin *Margarethe*-aiheelle.¹⁹⁷⁶ Kivi pyysi Bergbomilta lyhyttä tietoa siitä, mitä tämä ajattelee *Margaretasta*. Bergbom otti siis aikaa sen lukemiseen. Samassa kirjeessä Kivi katui edellisen kirjeensä epäluuloa siitä, että Kaarlo kuuluisi epäluotettaviin ystäviin. ”Mutta minä tiedän, että moni minun n. k. ystävästäniikin katselee ilolla, että Ahlqvistin urostyö saa seisoa rauhassa ja tehdä työnsä.” Aleksis kiirehti korjaamaan tiedon ja vakuutti taas, että Kaarlo ei kuulu näihin ”n.k. ystäviin” ja että Kaarolla oli aikaa vievät velvollisuutensa *Kuukauslehdessä* (ilmeisesti lukea ja kirjoittaa kaikkea muutakin), jotka estivät vastineen kirjoittamisen. Silti Aleksis hartaasti toivoi, että Kaarloilta ilmestyisi *Seitsemän veljeksien* arvostelu jouluksi *Kuukauslehteen*.

1975 ”[I]frågavarande tid intim bekantskap” oli Nervanderin muotoilu Kiven ja Bergbomin suhteesta, joka *Valvojan* (Nervander 1906a) artikkelissa on muodossa ”tullut lähempään tuttavuuteen.” Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1976 ”Itse aine ja sen kehäys on minua kovin miellyttänyt. Siinä on mielestäni Nervander keksinyt jalon, vaihka pienen murhenäytelmän, josta hän on saapa kunnian. Kuinka minä puolestani olen onnistunut, sen saan teiltä sitten kuulla. Minä kiitän sinua kirjojen edestä, jotka nyt lähetän sinulle takasin. Hyvin, jos vielä taitaisit antaa minulle vähän lukemista.” (A. Kivi → KB syyskuun loppu 1870/Kirje 64/AK Kirjeet 2012.)

Mutta mahdotonta, että sinua, näin lausuessani, aattelin heidän joukkoonsa! Onhan sinulla velvollisuutes Kuukauslehdessä toimitettavana, ja sentähden en ensinkään tullut varonneeksi mitä kirjoitin. Ja ilman sitä, niin luulen tuntevani sinun mielenlaatus. (Tuleeko K. Lehteen tarkastukses 7 miehestä jouluksi?)¹⁹⁷⁷

Loput kirjeestä on vapaata valtakirjaa Kiveltä Bergbomille *Margaretan* näyttämölle saattamista varten. Bergbomin ohjeet rivakoista kohtauksista ovat selvästi Kiven mielessä: ei saa jäädä liikaa tunnelmoimaan loppukohtauksissa.

Kappaleen loppukohtaus, jonka Nervanderikin näkyi pitäneen tärkeänä, väikkyi edessäni koko ajan ihmeellisenä, tragillisena ja suloisena unena kuutamoyössä. Minä olisin tehnyt sen joteskin pidenmäksi (sen loppukohtauksen) antaakseni enemmän tunteillen aikaa göra sig gällande, mutta muistelin sinun varotustas. Kenties se täs[sä] tilassa mallaakin paremmin teaterilla, jos se nimittäin ehtii sinne. Mutta samasta syystä en kuitenkaan ole tehnyt sitä että jätin trenkin toisen esintymisen pois, joka mielestäni olisi heikontanut loppu-intryckiä. Matin lähetys on mielestäni se, että osottaa suomen talonpoikaskansan isänmaallisen ja urhollisen mielen silloisen sodan aikana. Mutta kuinka hyvänsä: tehkää ja sovitelkaat niinkuin mielitte, jos näette kappaleen jollainkin tavalla n[ä]lytettäväksi. Voi hyvin! Ja sano Emlekyl'ille terveisiä. Kivi. Myöhemmin syksyllä tulen Helsinkiin.¹⁹⁷⁸

Bergbomin kanssa Kivi jakoi kokemuksiaan kirjoittamisesta ja pohti valintojaan. Hän piti edelleen Kaarlo kollegana, kirjailijaveljenä, kustannustoimittajana, olkapäänä ja ateljeekriitikkona. Kivi pyysi lukeakseen *Paola Moronia*. Emme tiedä, mitä hän siitä ja sen kömpelöstä suomenkielestä ajatteli. Ihanteellisuus, auvoisten iltataivaiden loimo peltojen yllä on kuitenkin inspiroinut Kiveä ja pannut hänet yrittämään repliikkien runoilijana Runebergin veroiseksi, kohti samaa klassista selkeyttä. Sitä hän oli *Almassa* ja *Margaretassa* tehnyt. Mutta Bergbomilta tulevat dramaturgiset ohjeet koskivat rakenteita, kuten nopeita käynnistymisiä ja lyhyitä loppukohtauksia.¹⁹⁷⁹

1977 A. Kivi → KB syyskuun loppu 1870/Kirje 64/AK Kirjeet 2012.

1978 A. Kivi → KB syyskuun loppu 1870/Kirje 64/AK Kirjeet 2012.

1979 Tämä tuli esiin myöhemmin, kun *Nummisuutareita* tehtiin näyttämölle, ks. Paavolainen 2010b:133.

Kaarlo on lukenut *Margaretan* ilmeisesti saman tien, tultuaan Turusta ja esittänyt kommenttinsa. Samana sunnuntaina 2.10.1870, kun ”käsky” eli lähetti toi Bergbomilta Kivelle kirjelapun, jossa hän pyysi ”uudistamaan” *Margaretaa*, Kivi kirjoitti hänelle ärhäkästi takaisin. Tämä 2.10.1870 kirje on lyhyt ja selvästi loukkaantunut. Bergbom oli sanonut kommenttinsa tilanteessa, jossa juuri Turun *Moroni*-näytösten puolivillaiset esitykset ja hänen itsensä saamat moitteet karvastelivat tuoreina. Kaarlon tunnelmat syksyn suhteen ovat voineet olla pessimistisiä. Siksi hän oli tällä kertaa lähettänyt malliksi mukaan Nervanderin 1-näytöksisen ruotsinkielisen *Margarethan* ”maneskriptin” käsikirjoituksen,¹⁹⁸⁰ eli Nervanderin *Margarethen* suppean proosaversioon tekstin ”ajankuluksi” Kivelle, jolla taas ei ollut kaksoiskappaletta omasta käsikirjoituksestaan. Siksi Kivi 2.10.2011 pyysi myös omaa originaaliaan takaisin. Tuotteliasta kirjailijaa rassasi varmasti, että lämpimän ystävän, mutta huomattavasti vähemmän julkaisseen Nervanderin teksti lähetettiin hänelle ”malliksi.” Kivi kirjoitti mieluummin pelkän ”kehäyksen” perusteella. ”Ehkä tämä oli sinulta malttamattomuus”, kuten Kivi arvelee – ja osuu varmasti oikeaan Bergbomin suhteen. Hän lupasi laittaa uuden asiapojan Helsinkiin hakemaan *Margaretan* käsikirjoitustaan takaisin Siuntioon. Kivi otti taas lisää aikaa, viikon tai kaksi ja lupasi tehdä Kaarlon ohjeiden mukaan, kunhan jaksaa. Mutta jo 10.10. jälkeen Kivi lähetti kaksi kopiota uudesta versiosta.

Tässä lähetän sinulle Marg. kahteen kertaan uudestaan kirjoitettuna. Nervanderin käsikirjan lähetän myös takasin. Sitä en ole lukenut. Mahdotonta tehdä sitä tässä terveyteni tilassa! Se peljätti minua kohtaan sen tavattoman fiinin ja paljon kyllä korfvatun kirjoituksen tähden. Minä olin menne kerralla erehtynyt kehäyksestä, jonka lähetit (utkastet). Luulin Nervanderin diktamia [diktamin] jälkeen sinun sen (sinun luonas jonakin tilapäisenä hetkenä) kirjottaneen niinkuin hän saneli. Mutta se oli kokonaan sinulta, ja koska en ole lukenut [N'n] manuskr. niin en

1980 A. Kivi → KB 2.10.1870/Kirje 65/AK Kirjeet 2012. Nervanderin arkistossa kohtausluettelo yksinäytöksiseen versioon, jonka yläreunaan tämä vanhan miehen käsialallaan on kirjoittanut: ”Plan till *Margaretha*. *Skådespel i 1 akt. Manuskriptet till pjesen lemnades åt Kivi till förströelse arbet.*” Arkistossa on synopsis 4-näytöksiseen *Margaretan* sekä käsikirjoitus 4-näytöksiseen versioon. – Nervanderin yksinäytöksisen käsikirjoitus on siis lähetetty Kivelle ja palautunut Bergbomille syksyn 1870 kuluessa. Sitä ei tunneta. Vanhan Nervanderin muistiinpano ei sano, että hän olisi sen lähettänyt Kivelle, vaan, että se ”lemnades”. Nervanderin lyhyen *Margaretan* käsikirjoitus on voinut olla Bergbomilla peruina jo talvelta 1868–69, kun etsittiin sopivaa suomenkielistä näytelmää rva Raalle, jollainen Nervanderin piti toimittaa tai suomennuttua. (Ks. m. Manninen 1985)

tiedä missä erootte. Kuinka hyväns: meitä on sitten 3 tekijää, aika författarebolag jonka vertaa ei Parisissakan.¹⁹⁸¹

Kirje paljastaa, että se synopsis, jonka pohjalta Kivi oli elokuussa työskennellyt, oli Kaarlon oma, ei Nervanderin sanelema. Jos kyseessä oli Nervanderin *Margarethan* vanhaa yksinäytöksistä versiota kuvaava synopsis, on selvää, että Karl oli sen hyvin muistanut,¹⁹⁸² eikä tarvinnut sanelijaksi Nervanderia.¹⁹⁸³ Vain se, että Kivi sanoo peljänneensä Nervanderin tekstiä ”sen tavattoman fiinin ja paljon kyllä korfvatun kirjotuksen tähden.”, panee ajattelemaan, että kyseessä olisi runomuotoinen 4-näytöksinen versio, mutta vanhan Nervanderin muistiinpano vahvistaa, että Kivelle lähetettiin 1-näytöksinen teksti, jota sitäkin oli paljon ”korfvattu.”¹⁹⁸⁴ Olihan Nervanderin *Margarethan* 1-näytöksinen ollut ehdolla toukokuun 1869 näytäntöäkin varten. Kiveä nauratti: hän vertasi tilannetta Pariisiin, jossa näytelmänikkarit kierrättivät tekstipohjiaan ja antoivat kaverin jatkaa ja täydentää. Versio, jonka Kivi palautti, oli se 1-näytöksinen *Margaretha*, jonka oli voinut jäädä Kaarlon papereihin jo vuosien takaa ja jonka hän syyskuun lopussa 1870 toimitti Siuntioon. Nelinäytöksinen runomuotoinen *Margaretha* on säilössä Nervanderin arkistossa.¹⁹⁸⁵ Kiveä Nervanderin proosaversioonkin ”koviin hiottu tyyli” oli alkanut ahdistaa. Hän toivoi, että *Margareta* pääsisi näyttämölle asti, vaikka ei arvele jaksavansa sitä katsomaan, ellei parane siksi. Författarbolagetin pelkkä olemassaolo ikään kuin antaa Kaarlolle valtuudet.

Jos kappale kelpais näytettäväksi, huolimatta se[n] monesta viasta minun kauttani, niin koeta sinä autella niitä niin paljon kuin taidat. Näes, koska sen viimeiseksi lujin läpi, niin ei se minua tyydyttänyt. Tosin oli terveyteni ja mieleni hyvin huono, hermot perin ravistetut. Se toiseen kertaan kirjottaminen oli minulle hyvin vaikea, itse stylikin (käsi-ala) tuli perin huonoa. Ne viimeiset sivut tahtoivat minun perin tappa. ¹⁹⁸⁶

1981 A. Kivi → KB 10.10.1870 jälkeen/Kirje 66/AK Kirjeet 2012.

1982 Kaarlo oli ollut juhannuksena 1862 Voipaalassa, jossa järjestettiin Sääksmäen veteraanijuhla, josta tiedetään, että siellä on esitetty näytelmä. Loogisin päätelmä on, että esitettävänä olisi ollut Nervanderin oma tuolloin aivan tuore isänmaallinen pienoisenäytelmä *Margaretha*.

1983 Näin arvelee jo J. V. Lehtonen (1931:197): ”Nervanderin laatima ja Bergbomin muovailema kehäys.” Se oli kuitenkin laadittu jo 7 vuotta aiemmin, kuten Nervander on kertonut EAH:lle.

1984 *Margaretan* kirjoitusprosessin on tähän tapaan kuvannut jo Ohto Manninen 1985:141. – Nervanderin oma merkintä on yksinäytöksisen synopsis-paperissa. Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1985 Ht4/ENA/SMMYA/MVA/MV.

1986 A. Kivi → KB lokakuun loppu 1870/Kirje 67/AK Kirjeet 2012.

Margareta pyöri Kiven mielessä, sillä tässä marras-joulukuun vaihteen kirjeessä Kivi sanoi sittenkin lukeneensa Nervanderin tekstin. Hän pyysi Kaarloilta lupaa saada kirjoittaa teksti vielä kolmannen kerran. Nyt hänellä oli monia kommentteja ja muutosideoita näytelmään, joihin hän kysyi Kaarloilta mielipidettä ja vastausta kirjeentuojan mukana takaisin Siuntioon. Hän toivoi, että *Margareta* voisi pian tulla harjoiteltavaksi. Tällä kertaa hän ei tarvinnut omaa käsikirjoitustaan takaisin, vaan arveli tekevänsä muutokset ja laittavansa ne postiin. Mutta Karlilla oli kädet täynnä työtä *Trubaduurin* harjoitusten kanssa. Emme tiedä, mitä hän on tai olisi vastannut ennen Kiven seuraavaa kirjettä marras-joulukuussa.¹⁹⁸⁷

Marraskuun lopulla Kiveltä tuli siis viimeinen versio *Margaretasta*, nyt taas uupuneiden tunnelmien keskeltä: enemmänkin olisi voinut tehdä, ei jaksakaan enää. *Margaretan* työstämisaajan kirjeet ovat voimakkaita kontaktinottoja ja hätähuutoja, joiden ensimmäinen kuulija oli Bergbom. Traagista kyllä, ne tulivat Kaarolle samaan aikaan, jolloin hän itse teki kaikkea muuta. Kiveä ei enää kiinnostanut edes *Margaretan* mahdollinen esityspäivä, vaan vain pieni tekijänpalkkio. Kirje jatkuu pyynnöllä rahalainasta ja suunnitelmasta tulla Everthin kylpylään virkistytymään, sillä ”minä pelkään päätäni”. Kivi suunnitteli muuttoa pois Siuntion ja katui ”keväistä katastrofiaan Helsingissä.” ”Lapinlahden sairaalan kirjoihin on merkitty tieto, että ’tämmöistä’ huomattiin hänessä [Kivessä] ensi kertoja loka- joulukuun välisellä ajalla.”¹⁹⁸⁸ Joulun ajaksi hän voisi myös tulla Helsinkiin, jolloin ylioppilaiden asuinhuoneita saisi halvemmalla vuokrattua. Hän haluaisi pienen huoneen omalla sisäänkäynnillä, ”työmiehen huoneen.” lähellä Everthin kylpylää Siltasaarella.¹⁹⁸⁹ Kivi kuvasi, miten tuon vuokrahuoneensa kalustaa ja alkaa muistella omaa huonettaan 1860-luvun alkupuolella. Kivi siis heltyi muistelijaksi, joka tarkasteli omaa elämäntarinaansa tietyllä moraalilla ja tulkinnalla. Karkotus veljen mökistä johti hänet juopottelemaan. Lönnqvistin huushollissa taas oli saatavilla tupakkaa. Ympäristö ”houkutteli hänet paheisiin” – niinpä. Kesän terveellisen elämän yritys ei ollut onnistunut.

Lainarahan asialliseen toimittamiseen kirjeessä ei palata, ehkä Aleksikselle myös oli valjennut, että Kaarolla ei ollut mitään mahdollisuutta lainata. Bergbomien taloudellisesta tilanteesta hän saattoi tietää, sillä keväällä tai kevät-

1987 A. Kivi → KB marras-joulukuu 1870/Kirje 68/AK Kirjeet 2012.

1988 Tarkkiainen 1950:514 ja Tarkkiainen 3.k.p. 1916:603.

1989 Vesihoitoja antava tohtori Friedrich Everth siirtyi 1869 Willensaunasta antamaan hoitojaan C. G. Langeenin saunaan Siltasaarelle, näin Kivi haaveili huoneesta nimenomaan Siltasaarella. (ks. Hannes Sihvo verkkosivusto. ”Kivi, vesi, sauna ja kylpyhoidot”, <http://www.aleksiskivi-kansalliskirjailija.fi>. Luettu 22.4.2011.

talvella 1870 he olivat olleet enemmänkin yhdessä. ”Hulluuskohtaukset” alkoivat näkyä jo joulukuulla, ja enenivät kevättalvella. Huhtikuun lopulla 1871 Kivi tuotiin Uuteen Klinikkaan.¹⁹⁹⁰

Ensimmäinen *Veljeksiä* puoltava, ”Siivo” Godenhjelmin kirjoitus ilmestyi vasta toukokuun *Kuukauslehdessä* 1871. Vuoden 1871 lopulla tuli *Margareta O. af Heurlinin* kirjapainosta Cygnaeuksen erittäin dramaattisella esipuheella varustettuna. Bergbomin avostelu *Margaretasta* ilmestyi helmikuussa 1872 ja se näyteltiin ”yksityisesti” Yrjönpäivänä 23.4.1872 Arkadiassa.

Uusi tieto on, että Kuopiossa säätyläisten ryhmä Associations-Sällskapet esitti talvikaudella 1870-71 useita pieniä seuranäytelmiä ruotsiksi.¹⁹⁹¹ Tammikuun alussa (8.1.1871) ilmoitettiin hyväntekeväisyys-tarkoituksessa annettavasta draamallisesta iltamasta, jossa esitettäisiin ”Wiidennen näytöksen viimeinen kohtaus Näytelmästä ”KULLERWO” Kiveltä.” Sitä seuraisi kaksi pienoishupailua ruotsiksi.¹⁹⁹² Paikaksi ilmoitetaan ”å gamla Theaterhuset”, mikä tarkoittanee kauppias E. J. Rahikaisen talon Tanssi- musiikki- ja teatterisalonkia Kuopiossa.¹⁹⁹³ Esiintyjistä tai toimeenpanijoista ei ole tarkempaa tietoa, mutta herännyt suomalaisuusaate epäilemättä vaikutti siihen, että ylevä ja traaginen kohtaus *Kalevalan* sankareineen suomen kielellä oli arvokas tapa juhlistaa talvikautta. Tämänkin hanke on voinut saada välillisesti innoituksensa *Lean* esittämisestä.

Vaikka olisi halunnut, Bergbom tuskin olisi ehtinyt kirjoittaa *Seitsemästä veljeksestä Kirjalliseen kuukauslehteen*, sillä marras- joulukuun ohjelma 1870 oli Kaarlolla tiukka. Sitten tulivat näytännöt Viipurissa ja sen jälkeen matkavalmistelut omaa ulkomaille lähtöä varten. Kiire on yksi selitys.

Mutta Bergbomin suhde Kiven teoksiin ei ollut varauksettoman innostunut. Näytelmien tapahtumattomuudesta hän oli Kiveä usein jo moittinut. Myös tämän taipumus jaaritteluun ja karkeuksiin oli Bergbomin kannalta mahdotonta. Teokset rikkoivat taiteelle sittenkin välttämättömiä kauneuden ihanteita. Bergbom toki katsoi kirjallisuutta avarammin kuin Ahlqvist ja yhtyi periaatteessa toisen ikämiehen, Cygnaeuksen Rabelais’hen viittaavaan katsantoon. Siinä lienee kyse kuitenkin enmmän hänen intellektuaalisesta liikkuvuudestaan

1990 Tarkiainen 1950: 514–516.

1991 *Tapio* 26.11.1870, 10.12.1870 ja 17.12.1870.

1992 *Tapio* 7.1.1871. ”M[ed]. H[ögtvederbördeligt]. T[illstånd]. gifves för välgörande ändamål Söndagen den 8:nde januari 1871 en Dramatisk Soiree å gamla Theaterhuset; hvarvid kommer att uppföras: Wiidennen näytöksen viimeinen kohtaus Näytelmästä ”KULLERWO” Kiveltä. ”EN COMMUNIST” af Jolin. ”HERRE! Var så god och tag bort er DOTTER!” (Öfversättning från Franskan).”

1993 Toivanen 2000, 376 ja 419.

sekä kunnioituksesta Cygnaeusta kohtaan: Rabelais’sta hän tuskin oli aidosti innostunut. Kaarlon oman suhteen *Seitsemään veljekseen* täytyy olettaa olleen siis varautuneemman kuin Fredrik Cygnaeuksen, jolla asui suuri annos provokaattoria sielussaan. Kaarlo ei ilmaissut varauksiaan Stenvallille, vaan vaikenä ja irrottautui omiin puuhiinsa.

Kolmas syy kirjoittamattomuuteen voi olla realistisempi ja valtapoliittinen: Bergbom oli mies, jonka hakemus ulkomaan stipendiksi oli toisen kerran konsistorissa vetänyt vesiperän ja jolla ei ollut varaa suututtaa tai asettua vastakarvaan yhdenkään professorin kanssa, ainakaan August Ahlqvistin, joka oli juhlallisesti suomenkielisen kaunotaiteen viljelyn asialla. Ahlqvist oli lisäksi Suomalaisen Seuran puheenjohtaja ja Seuran johtokunnan ainoa professorijäsen.¹⁹⁹⁴ Jos Karl mieli tehdä jatkossa teatteria ja oopperaa, hän ei voinut joutua Ahlqvistin vihoihin.

August Ahlqvistin ja Yrjö Koskisen välisessä kiistassa, jonka Irma Sulkunen on artikkeloinut, Bergbomin asema näyttäisi olevan ambivalentti. Hän totetutti yhtäältä sitä snellmanilais-ahlqvistilaista ohjelmaa, jonka mukaan eurooppalaisen kirjallisuuden mestariteokset piti suomentaa! Siihen kulttuurin välittämisen ja tuonnin ideaan oopperakin perustui. Kaarlo ei ollut ”näköalattoman realismin” tai ”karkeuksien ystävä” taiteessa. Yrjö Koskinen taas katsoi, että oli synnyttävä suomenkielistä kirjallisuutta, vaikka se aluksi olisikin puutteellista. Kivi oli siinä tavoitteessa avainhenkilö, vaikka ei ”ongelmaton.” *Nummisuutareista* Bergbom saattoi vilpittömästi pitää 1865. Sen muoto oli hallittu, ja henkilöt kuitenkin ”säätynsä mukaisesti” käyttäytyviä pieneläjiä, vaikka esittämistä varten tekikin siihen runsaasti pyyhintöjä.¹⁹⁹⁵

Seitsemää veljestä Bergbom saattoi arvostaa siten kuin Cygnaeuksen lausunnossa oli ilmaistu: ongelmaksi tunnustettiin liiallinen juopottelu, karkeuksien ja aggressiivisten tappeluiden esittäminen. Se oli pitkävetäinen ja kertomus tavallaan pysähtyi pitkiin dialogijaksoihin jne. Silti sensuroimiseen sen suhteen ei pitänyt kukaan ryhtyä, se on merkittävä taideluoma suomen kielellä.

Bergbom ei ollut SKS:n sisäpiiriä, vaikka olikin runoustoimikunnan jäsen. Suomenkielisiä näytäntöjä järjestäessään ja pienoisnäytelmiä tilaamalla Bergbom katsoi parhaiten toimivansa Kiven ja suomenkielisen teatterin hyväksi. Tärkeintä

1994 Kevään 1871 kokouksessa Suomalaisen Seuran johtokunnan jäseniksi valittiin neidet E. Bergbom, T. Decker, ja I. Lagus; prof A. Ahlqvist, tri K. Bergbom, hr R. Faltin, dos J. Krohn, kand V. Löfgren ja aman. B. O.Schauman.

1995 Ks. *Nummisuutarit* kriittinen editio, jossa myös kantaesityksen (1875) pääkirjan lyhennykset, Kivi 2010: 288–296.

kuitenkin oli, että näytelmät olivat esittämiskelpoisia. Näitä ateljeekriitikon toimiaan suhteessa Aleksis Kiveen jälkimaailma ei ole antanut Bergbomille anteeksi. Kivi-kirjallisuuden mukaan kaikki Bergbomin ohjeet ovat olleet väärä.¹⁹⁹⁶ Moitteet perustuvat kuitenkin oletukselle, että Karl Bergbomin olisi pitänyt olla joku toinen kuin hän oli, että hänen olisi pitänyt elää toisessa ajassa kuin eli ja toimia toisin kuin miten hän parhaansa mukaan ymmärsi Stenvallin edun. Moitittaessa Bergbomia myös oletetaan, että Stenvall olisi tavoitellut ”vääriä asioita” eikä ymmärtänyt omaa etuaan.

Kaarlo Berliinissä, Emelie Helsingissä keväällä 1871

Karl Bergbomin ensimmäistä ulkomaanmatkaa leimasi Euroopan karttaa muuttanut Ranskan – Preussin sota. Napoleon III:n antauduttua vangiksi syyskuussa 1870 alustava rauhansopimus solmittiin tammi-helmikuussa 1871, jolloin Otto von Bismarck julisti Versailles’n peilialissa Saksan keisarikunnan perustetuksi. Radikalisoitunut työväki perusti Pariisiin Kommuunin.

Cygnaeus beundrar allt fortsättningsvis sina Parisare, de äro dock i allt de förnämsta. Nu måste man ju gripas utaf deras utmärkta ståndaktighet och älskvärda pojktighet.¹⁹⁹⁷

Kommuuni kukistettiin saksalais-ranskalaisin yhteisvoimin toukokuussa 1871 ja Berliinin merkitys Euroopan kartalla nousi kilpailemaan Pariisin kanssa samalla kun itse kaupunki alkoi kiivaasti kasvaa.

Helsingissä vietettiin 15.1.1871 Sanomalehdistön 100-vuotisjuhlaa, jossa Snellman puhui ja Ida Basilier lauloi Kaarlo Bergbomin säestäessä pianolla. Numeroina olivat ’Minun kultani kaunis on’, ’Voi, voi, voi, kun kullallein’ sekä aaria *Jeannetten häistä*. Juhlassa myös ryypättiin riuskasti (supades friskt). Molemmat kieliryhmät saattoivat juhlia vielä yhdessä, kun molempia kieliä käytettiin tasapuolisesti.¹⁹⁹⁸

Bergbomin matka alkoi noin 20.1.1871 rautatiellä Helsingistä Pietariin, missä hän oli käynyt viimeksi viisi vuotta aiemmin (1866) Ossianin opiskellessa Insinööriakatemiassa. Tällä kertaa Kaarlo asui lehtimies August Hagmanin

1996 Bergbomia on moittinut jo Tarkiainen, joka panee *Margaretan* ongelmat Nervanderin ja Bergbomin niskoille, samoin erityisesti Hannes Sihvo (2002:202), joka ei säästele sanojaan Bergbomista.

1997 EB → KB 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.

1998 EAH1:194 sekä kirje E. Aspelin → kotiväki 17.1.1871/87:314/EAHA/KiA/SKS.

luona ja pohti, miten tärkeää suomalaisuustyö on tässä jättikokoisessa suomalaisten kaupungissa, joka Pietari oli. Hän kävi paljon oopperassa ja kirjoitti Otto Florellille Haminaan yksityiskohtaisia kuvauksia Pietarin esityksistä ja laulajista.¹⁹⁹⁹ Aikanaan Berliiniin päästyään hän vertaili näitä kahta kaupunkia palatsien ja taidemuseoiden osalta: Pietari vei ilman muuta voiton.²⁰⁰⁰

Tyypillistä oli, että Bergbom ei ollut huomannut hankkia yliopistolaisen tarvitsemaa matkustuslupaa varakanslerilta, joten sen joutui Emelie Helsingistä käsin vielä toimittamaan.²⁰⁰¹ Karl lähti kolmannen luokan piletillä palellen kohti Berliiniä helmikuun alkupäivinä. Suomen rautateillä halvin eli kolmas luokkakin oli lämmitetty, toisin kuin Venäjällä ja Saksassa. Pakinoivaan tyyliinsä hän kuvasi Florellille matkustajia ja varsinkin Itä-Preussin maille tultuaan niitä lomalta palaavia Landeswehrin sotilaita, joita vaunu tulvahti täyteen. Hän kirjoitti haa-voittuneista ja näiden kärsimyksestä, mutta myös ilonpidosta ja taistelutahdosta.²⁰⁰² Samoista kerrottiin myöhemmin myös Emeliele, mutta vain Otto sai tietää reippaan eroottisesta vitsailusta.

Bredvid honom deklamerade en enögig tokroliga verser om Moltke. Han berättade att han ofta blifvit sänd till franska byar ”um sie zu pacifiziren”. ”Huru har Ni då gjort”, frågade jag. ”Ich habe meine Hozen aufgeknöpft” svarade han. I allmänhet var konversationen ej lämpad att tjena som stylöfning för ”die heranwachsende Jugend”, men den var full af besatta infall. I waggonen satt bland annat en gammal blind herre. Soldaterna skulle nödvändigt hafva reda af honom på ”wie man Kinder zeugen kann, wenn man blind ist.” Gubben stackare försökte slå bort saken, men soldaterna menade att ”sie können ja das Ding nicht steuern, wenn sie nicht sehen” denna konversation roade ofantligt två tyska cocotter från Moskva, hvilka sutto i waggonens andra afdelning och hörde hvad som sades.²⁰⁰³

1999 KB → O. Florell 27.1.1871/47:7:35/KBA/KiA/SKS.

2000 KB → O. Florell, 27.1.1871/47:7:35/KBA/KiA/SKS.

2001 EAH1:194 sekä EB → KB 30.1.1871/45:1:10/KBA/KiA/SKS. ”Här har du nu ditt pass, min egen Kaarlo. Jag är serdeles tacksam för att det gått så här snabbt att få det, men det är aldeles Jägerhornens utomordentliga förtjenst. Han gick sjelf till Kothen m.m. och arrangerade affären så här snabbt.”

2002 ”Äfven deras stämning var olika. En satt tyst och allvarsam, han hade begravat sin hustru ”Sie war krank”, frågade jag. ”Nein, sie ist von Elend und Gram gestorben”, svarade han sakta.” (KB → O. Florell, 11.2.1871/47:7:36/KBA/KiA/SKS.)

2003 KB → O. Florell 11.2.1871/47:7:36/KBA/KiA/SKS.

Karl saapui vastikään perustetun Saksan Keisarikunnan mahtavaan pääkaupunkiin, joka vielä juhli voittoaan ja jonka kasvuvauhti alkoi entisestään kiihtyä. Heti saavuttuaan Karl kirjoitti Emeliele ensimmäisen suomenkielisen kirjeensä.²⁰⁰⁴ Junan ovesta Karl satutti kätensä pahasti ja tultuaan Berliiniin vihoittelevan käsihaavan kanssa hän viipyi kolme yötä kalliissa hotellissa ennen halvempaa vuokrahuonetta. Kirje kertoo Karlin tuonhetkisestä suomen kielen taidosta:

Wihdoin wiimein olen niin installeerattu että woin edes johonkin määrin antaa teille "tietosanomiam" ~~minusta[?]~~ oloistani ja menoistani. Minua oikein haluttaa jutella sinun kanssas vähäinen, kun olen ollut niin yksinäni jo monen wiikon; -- usein näet rakas kotinni ja kaikki ystäväni wälähtelivät silmieni edessä, waikka tietysti olen iloissani että kerran pääsin suure[e]n, awaraan ulkomaailmaan. Mutta ruwetkaamme alusta. [- -]

Lauantaina kello 10 illalla tulttiin Berliiniin. Stationissa oli eräs passari Hotel de la Paix'ista, joka toimimitti minun ja sinne. Kolme päiwä asuin ma siellä ja eikä nuo päiwät juuri olleet helppo-hintaisempia. Olisin jo ensi-päiwän toimittanut korttierin, ell'ei wasen käteni olisi ~~onnettomasti~~ eräs ikäwä tapaus matkalla olisi tuominnut minua toimetttömyuteen. Wagonin owessa puristui näet kerran ke wasenta kättäni niin kowasti että se kohta paisui liikkumattomaksi ja peukaloni pä[i]wän perästä käwi ajoksiin. Tuska ja kipu kädessä oliwat niin ilkeät ett'en taitanut ollenkaan mennä ulos toimittakseni itselleni korttierin. Sentähden olenkin nyt wasta kirjoittanut teille, sillä waikeata on ollut kirjoittaa, waikka oikeakin käsi on ollut terweenä ja eheänä. Kun wiimein rupesin liikkumaan ulos, käwin Jansonian katsomassa. Hän oli lähtenyt pois, mutta kun hänen korttierinsa oli mukawa minä sen otin. Nyt hyvästi rakas sisar. Pian ma toisen kirjeen lähetän. Tästä kirjeestä arwattawasti ei mitään saa ottaa Suomettareen, mutta kyllä minä sen muistan. Kaikki sulimmat terweiset Augustalle, Attelle, Ossianille ja Heurlinille niin kuin muille ystäwillekin. Kaarloltasi.²⁰⁰⁵

2004 Tätä suomenkielistä kirjettä Aspelin-Haapkylä vain referoi (EAH1:197-198), eikä lainaa sitä suoraan, jotta ei näyttäisi lukijalle Bergbomin horjuvaa suomenkieltä. Kaikki ruotsinkieliset kirjeet historiassa on julkaistu suomennettuina.

2005 KB → EB 4. tai ja 7. 2.1871/46:1:1/EBA/KiA/SKS.

Seuraavassa kirjeessä Karl vaihtoi takaisin ruotsiin, mihin Emelie kiirehti sanomaan, että ”icke må du dock för min skuld skrifva svenska”. Helmikuun 1871 kirjeissä ensimmäisten viikkojen ahnaat havainnot Berliinistä tulivat kirjatuiksi Otolle ja ja Emeliele ja niitä on myös Aspelin-Haapkylä laajasti selostanut.²⁰⁰⁶ Yksityiskirjeistä ja *Uuteen Suomettareen* lähetetyistä kirjoituksista muodostuu politiikkaa, teatteria ja oopperaa käsittelevä katsaus Berliiniin ja Saksaan laajemminkin. *Uuteen Suomettareen* Bergbom ehti kirjoittaa suomella, jota jouduttiin jonkin verran parantelemaan. *Kirje Berliinistä* ilmestyi 20.3. & 22.3.1871. Se sai jatkoa huhtikuussa, kun Emelie suomennutti 15.4. kirjoitetusta yksityiskirjeestä lehdelle katkelman (ilmestyi *UStr* 21.4.1871). Seuraava, artikkelimuotoinen *Kirje Berliinistä* oli päivätty 24.4. ja se ilmestyi 3.5. & 5.5.1871 keskittyen Valtiopäivien, Reichstagin poliittisten puolueiden asiantuntevaan esittelyyn, mutta se huomioi myös puolueiden alueelliset ja osavaltiokohtaiset kannatukset.

Karl eli tapahtumia Saksan Keisarikunnan näkökulmasta Berliinistä, jossa viipyi helmikuusta syyskuulle 1871. Hän näki Saksassa kansallisuusaatteen (nationaliteetti-prinsipiin) voiton keskeisenä tapahtumana ja vertaili tilannetta Suomeen: valtiollisen yhdistymisen tilalla tarvittaisiin Suomessakin ”hengen yhdistymistä”, jolla voitaisi saavuttaa ”Sedanin ja Metzin kaltaiset voitot.”²⁰⁰⁷

Karlin kirjeissä olivat Berliinin asiat kuitenkin päällimmäisinä. Koti-ikävää hän poti Emelien laajoja Helsingin-kirjeitä lukiessaan, mutta koti-ikävä kohdistui hänellä ihmisiin, ei paikkoihin tai luontoon.

Du känner min natur. Vid stenar och stockar, gator och gårdar – kort sagdt vid hvad man kallar naturen har jag aldrig varit fästad. För mig är fosterländskhet menniskorna och främst de menniskor jag älskar. Min hemlängtan – och jag har ofta känt den stark – gällde här aldrig annat än menniskorna, ej ett ögonblick annat än menniskorna, den var derföre stillad då jag åtminstone fick se några af dem jag håller kär.²⁰⁰⁸

Toukokuun alussa Karl teki erillisen vierailun Leipzigiin messuille ja oopperaan, mutta lehdessä julkaistu *Kirje Leipzigiista* (*UStr* 12.5.1871) ei ole Bergbomin kirjoittama vaan Tullus (K.F.) Enebergin. Karlin neljäs julkaistu kirjoitus oli *Kirje Venedigistä* (päivätty 17.6., julkaistu *UStr* 7.7.1871), tunnelmakuvaus Venetsiasta,

2006 KB → O. Florell, 11.2.1871/47:7:36/KBA/KiA/SKS; KB→EB 19.2.1871/46:1:2/EBA/KiA/SKS.

2007 KB → EB 15.4.1871/46:1:4/EBA/KiA/SKS.

2008 KB → EB 25.6.1871/46:1:7/EBA/KiA/SKS.

jonne hän matkusti Augustan ja Oskar af Heurlinin häämatkan vanavedessä. Sieltä hän kaupungin yleisen merkityksen lisäksi havainnoi ihmisten ulkonäköä, hyvätapaisuutta, sivistyneisyyttä ja eloisuutta. Hän saattaisi hyvin luopua monesta paikasta Suomen luontoa, kun tilalle saisi joukon tällaista väkeä lisää, joka ei olisi pökölömäistä ja univormuunsa tukeutuvaa tyhmyrijoukkoa. *Uuden Suomettaren* ulkomaanreportterina Karl oli kuitenkin aikaansaamaton. Neljästä kokonaisuudesta ensimmäinen ja kolmas on kirjoitettu kankealla suomella ja lähetetty suoraan lehteen, mutta toinen ja neljäs ovat ruotsiksi kirjoitettujen yksityiskirjeiden katkelmia, jotka Emelien toimesta lehteen suomennettiin ja muokattiin.²⁰⁰⁹ Niiden kieli on siksi myös selvästi sujuvampaa. Elävä on Bergbomin kuvaus Saksan naisyhdistyksen kokouksesta. (LAATIKKO 3-VI).

3-vi *Bergbom Berliinin naisyhdistyksen kokouksesta 1871*

Bergbomin *Uudessa Suomettaressa* julkaistuihin matkakuvauksiin ei sisälly Emeliele kirjoitettua (15.4.1871/4:1:4/EBA/KiA/SKS) varsin myönteistä kuvausta Saksan naisyhdistyksen kokouksesta. Se kertoo Bergbomin aidosta sympatiasta naisten yhteiskunnalliseen aktivoitumiseen. Siinä on mukana kritiikkiä Suomen tunnelmia kohtaan.

En annan församling från hvilken jag äfven har ett ganska gynnsamt minne är årsmötet af en förening för ”qvinnans emancipation” (namnet var Lette Verein efter en president som stiftat sällskapet). Jag måste bekänna jag gick dit i den elaka afsigten att rikta mitt karikatyralbum med några tyska fröknar Ehrnroth. Tyvärr – eller lyckligtvis – blef jag bedragen.

Du som så ofta klagat öfver fruntimmenas omöjlighet för parlamentarisk diskussion, skulle här gjort en lyckligare erfarenhet. Man rörde sig med en sans och måtta, som skulle bragt fröken Ehrnroth till förtviflan. Inga deklamationer om förtryck, inga citater från Renan eller Stuart Mill, intet fadt galanteri hos de herrar hvilka uppträdde.

Genom dylika praktiska föreningar med begränsade sträfvanden verkar mera för den berättigade sidan af saken. (d.v.s. qvinnans utvidgade rätt till arbete) än genom allt sentimentalt jemmer. Just det, att man slapp höra dessa allmänna betraktelser, som man på förhand kan utantill, gjorde diskussionen intressant. Sekreterare,

2009 Lounasmaa 1910:237 muistaa, että KB:n kirjoitukset tai jotkut niistä julkaistiin nimimerkillä 'Leimu'. Em. kirjoituksissa tätä nimimerkkiä ei vielä ollut.

kassör (en helt ung flicka), ordförande voro alla fruntimmer. Alla uppläste sina berättelser lugnt och ogeneradt, att de bestämdt skulle hos oss fallit 50 procent i allt ”sant qvinnligt” folks aktning.

Derefter redogjordes för en tidning, redigerad af fruntimmer ”Frauenanwalt”, hvilken föreningen utgaf. Man gladd sig öfver stigande prenumerantantal, isynnerhet i utlandet. Derefter höll Prof. Holtzendorff ett föredrag om tyska qvinnans deltagande i sista kriget (sjukvård m.m.) Så börjades den egentliga diskussionen. Första frågan var huruvida en reaktion emot de fransyska modena vore med anledning af nuvarande förhållanden önskelig.

Se så – nu skall väl någon fru Waldstedt oppstiga och med germanisk sittlichkeitsentrüstung lexa upp den franska frivoliteten – tänkte jag. Men eget nog lutade allmänna meningen för att endast mot de smaklösa öfverdrifterna skulle protesteras, hvaremot man erkände att som fransoserna hade större smak och mera praktisk blick i dessa frågor, deras auktoritet vore välgrundad.

Äfven i de ekonomiska frågor, som diskuterades visade sig en sund och allvarlig anda. Från föreningens kassa utdelades lån åt fruntimmer för grundandet af inrättningar, modemagasiner, pensioner o.s.v. Det beslöts att låntagarna skulle, när de så kunde, betala ränta för att på allt sätt från saken aflägsna tanken af allmosa, en princip som är fullkomligt riktig, ty endast sålunda försvinner småningom det nuvarande hos den bildade pöbeln gängse föreställningen, att ett arbetande fruntimmer och en pauvre honteuse är ungefär detsamma. Det är ej från sådana som fröken Ehrnroth eller Emelie Björksten, utan från Graporna et. comp. [Maria Grape ym] som qvinnans emancipation skall utgå, ifall den vill hafva framtiden för sig.

Tämä Karlin arvio itsenäisistä yrittäjänaisista on lausuttu jo 9 vuotta ennen kuin Minna Canth joutui olosuhteiden pakosta yksinhuoltajana ryhtymään yrittäjäksi.

Uutta Suometarta varten Karl kuvaili poliittisia oloja kaupungissa, joka juuri kasvoi Preussin kuningaskunnan pääkaupungista koko Valtakunnan keisarilliseksi pääkaupungiksi. Hän kirjoitti nimittäin hämmäntävän tarkkanäköistä analyysia Berliinin esityksistä ja esiintyjistä. Teksteillä on merkitystä paitsi Kaarlون ammatillisen osoittajana, yhtä paljon Saksan teatterihistorian kannalta. Kuukauden Berliinin näyttelijöitä katseltuaan, hän kirjoitti maaliskuun loppupäivinä näitä koskevan laajan analyysikirjeen Charlotte Raalle Wieniin. Teksti on uuvuttavan

perusteellinen ollakseen jotain muuta kuin ”oppikirjamainen raportti”, osa ”Lottenin koulutusprojektiä”. Sen on koko laajuudessaan suomentanut Aspelin-Haapkylä ja hänen kantaansa Bergbomin kirjoittamien analyysien korkeasta, Suomen oloissa täysin ainutlaatuisesta tasosta on helppo yhtyä.²⁰¹⁰

Samaan aikaan Emelie pommitti Kaarloa intensiivisesti Helsingin tapahtumilla, joihin Kaarlo joutui ajoittain ottamaan kantaa, vaikka koettikin kartella sitä. Myös Ida Basilier kirjoitti kevään aikana Karlille pitääkseen yllä kontaktia, tämän uransa kannalta mahdollisesti merkittävän henkilön kanssa. Karlin kannalta monimutkaisempi kiintopiste oli kuitenkin Charlotte Raa, joka koko kevään asui päivän junamatkan päässä, Wienissä, mutta jonka tapaamista hän karttoi monta kuukautta. Bergbom näytti olevan ”kahden naisen loukussa” Charlotten ja Ida Basilier’n välissä väistellen molempia.

Karlin oman elämän kannalta Berliinin kevät 1871 oli virikkeiden ahminnan, mutta yhtä paljon myös epätietoisuuden ja itsensä etsimisen aikaa. Hän vastasi kirjeissä kyllä muiden kysymyksiin, kuten vaikkapa laulajien ulkomaanopinnoista, mutta pohti Berliinissä selvästi omaa tulevaisuuttaan. Aineistosta onkin syytä hahmottaa sellaisia valinnan paikkoja, joita hän elämänsä suhteen tuolloin mietti. Hänellä oli myös kaunokirjallinen työ mukana, *Elinan surma* -oopperan librettoa pitäisi jatkaa tai kirjoittaa uusiksi. Uutta synopsisista pitemmälle hän ei kuitenkaan päässyt. Hän joutui kohtaamaan sen, että suomi ei ollut hänen ajattelunsa ja kirjallisen työnsä kieli. (LAATIKKO 3-VII).

3-vii Elinaisen surma, libreton jälkimmäinen versio

Säilyneistä kahdesta *Elinan surman* synopsisesta henkilöluettelo on rajatumpi jälkimmäisessä (foliosivut/B537 /KBA /KiA/SKS). Äänialat vastaavat ajan oopperakonventioita: Klaus Kurck, herre till Laukko (Bariton); Elina Kurck hans gemål (Sopran), Uolevi ”ylimystrenki” på Laukko (Tenor). Kirsti hans syster, Klaus’ Kurcki fordna älskarinna (Mezzo-sopran); Tuovi en gammal trollhexa, Kirstis och Uolevi’s mormor (Alt); Maunu, Klaus Kurcks vapnare (Tenor); Peter Hemming, Elinas huskaplan (Bas); Antti en gammal bonde (Bas). Knektar, Hexor, Folk af båda kören. Tässäkin odotetusti hylätty rakastajatar on mezzo-sopraano, ja noita-akka *Trubaduurin* Azucenaa mukaillen altto. Vaikka Uolevi onkin nuorukainen, se ei ole housurooli, vaan tenori, rakastava mies ja keskeinen toimija, vaikka pelkurimainen.

2010 EAH1:211-220.

Jalkavaimo Kirstiä ei ole tässäkään versiossa vielä korotettu aate-lissäätyyn, kuten myöhemmässä von Numersin draamassa. Oopperasta tuli ”tehokkaampi” ja ”pahasta uhkaavampi”, kun hylätty ja nöyryytetty nainen kuului alempaan luokkaan. Näin hänet saattoi ongelmitta demonisoida ja kuvata ”kostottarena.” Ajan tapa esittää sukupuolta ja luokkaa ideologisesti näytti vaativan lisäksi, että nöyryytetty nainen kostossaan vannoi nimenomaan pakanallisten jumalien nimiin, jolloin kaikkinaiset vihan tunteet tai oikeutukset sellaisiin, saadaan siirrettyä kristillisen yhteisön ulkopuolelle. Näin myös nainen tuli uskonnollisesti ”toiseksi”, kuten Wagnerin *Lohengrinin* Ortrud, joka huutaa avukseen Odinia vanhan sukunsa valta-aseman palauttaakseen. Lähempi analogia oli Fredrik Cygnaeuksen *Klas Flemings tider* (1851) -näytelmän vastaava tapa käsitellä ”kostavan jalkavaimon” teemaa, jossa koston voima haetaan noituudesta ja pakanuudesta. Bergbomin molemmissa synopsis-versioissa Kirstillä oli siis pakanallinen noita-äiti tai isoäiti, joka lupasi auttaa ja voimaannuttaa kärsivää tyttärtä loitsuillaan.

Aiemman version uhrisaari-kohtaus on vielä mukana ja Klaus Kurjen sotaretki suuntautuu edelleen lappalaisia käännättämään, mukanaan katolinen pappi. Järjestettyään Uolevin ja Elinan yhteen Kirsti tulee sotaleiriin ja luomousvoimillaan näyttää Klauulle valheellisen uni-näyn, jossa tämä näkee Elinan osoittavan hellyyttä Uoleville. Palatessaan Laukkoon Kirsti syyttää Elinaa Uolevin viettelemisestä. Kuoro on syytöstä vastaan, mutta Klaus palaa kotiin, syyttää Elinaa uskottomuudesta ja tuomitsee tämän roviolle. Uolevi ei kiistä Elinan syyllisyyttä.

Elina on vankilassa lapsi kehdoissaan. Uolevi haluaa viedä hänet pois, mutta Elina haluaa mieluummin kuolla viattomana. Kohtaus muistuttaa Gounod'n *Faustin* loppukohtausta. Elina ”besvär Uolevi i en rörande Cavatina att i henne åtminstone akta modern om han också ej aktar qvinnan. Träffad af blygsel störtar Uolevi ut”. Naiset tulevat viemään Elinaa telotuspaikalle. Deras klagan slutar scenen.

Loppukohtauksessa kansa rukoilee armoa Elinalle, joka jättää kaikille hyvästit. Puinen torni sytytetään palamaan. Kristillistä musiikkia loppukohtauksen tässä versiossa edustaa munkkien laulama requiem. Uolevi katuu ja tunnustaa tuskaisessa aariassa, että oli antanut Elinan kantaa yksinään vastuun heidän aviorikoksestaan. Uolevi julistaa Elinan viattomaksi ja ryntää itse liekkeihin. Nyt myös Klaus ja Kirsti katuvat, ja lopun musiikissa on epätoivoa ja kauhua.

Dermed rusar han mot tornet som i detsamma störtar ner och begrafver honom under sina spillror. Kirsti, Klaus uttrycka i korta uttryck sin ånger och förtviflan, kören sin fasa. Ridån faller.

EAH:n suomennoksessa (EAH1:155–159) on kauhun tilalla jostain syystä kaiho. Palava torni siis romahtaa maahan ja tässä tulipalo pysyy tulipalona eikä muutu ruusupelloksi tai Elinan apoteoosiksi, kuten aiemmassa versiossa.

Kauhistuttavat loppukohtaukset ovat olleet Kaarlon mieleen. Sympaattinen elementti synopsiksen jälkimmäisessä versiossa on se, että Elina on saanut ympärilleen lisää myötätuntoa, ennen muuta kuoron eli Laukon väen piiristä. Se lisää jännitettä suhteessa Klau'hun ja Kirstiin, jotka laulavat siten vastoin kuoron mielipidettä. Se tuo myös inhimillisyyttä julmaan tarinaan. Laukon sisäisten tilanteiden saama pidempi aika ja psykologinen kehittäminen tekevät jälkimmäisestä ”nykyaikaisemman” samalla, kun myötätunnon kohteet ovat muuttuneet. Kirstille on lisätty sellainen nöyryytyksen ja syrjäytymisen julkinen hetki, joka selittää hänen toimintaansa jatkossa. Libretto jäi kirjoittamatta ja ooppera säveltämättä, kunnes aihe joutui Gustaf von Numersin käsiin.

Karlin Berliinin kirjeissä ei ole mitään kielipoliittista hehkutusta tai retoriikkaa edellisen, varsinkin työteliään vuoden 1870 saavutusten ylistämiseksi. Esityksiin oli kaikkiin liittynyt joitain perustavia ongelmia, joista hänen on täytynyt olla kiusallisen tietoinen. Hän ei muistele produktioita eikä mukana ole yhtään mainintaa ”suuresta päämäärästä” teatterin suhteen, esimerkiksi ajatusta perustaa ammattilinen Suomalainen Teatteri, kuten voisi luulla. Yhden kerran kirjeissä esiintyy ajatus Suomen teatteriolojen kehittämisestä, mutta se viittaa Ida Basilierin tasoon laulajattarena, eli siis kotimaisen oopperatoiminnan käynnistämiseen.²⁰¹¹ Charlotte Raa'ta Kaarlo pyytää pitämään silmällä ”suomalaiselle teatterille” sopivia pienoisnäytelmiä. Oman tulevaisuutensa suhteen hän on erittäin epä tietoinen.²⁰¹² Fennomaaniksi hän sanoo itsensä kylläkin tuntevansa Berliinissä ja kadehti Saksassa näkyvää valtiollisen yhtenäisyyden ja kansallismielen ilmausta.

Suomalaisten näytäntöjen jatkamista pohti Helsingissä Emelie. Hän kirjoitti helmikuussa, että ei ole tavannut edes Gröneqvistiä, joten ”ei tiedä mitä suunnitelmia hänellä oli kevääksi.” Tämän muotoilun mukaan suomenkielisten

2011 Suomenkielisessä kirjeessään Karl kertoi Emeliele Pietarin oopperasta. ”Kerran kävin myöskin venäläisessä operassa (Faust), mikä ilta taas wireytti toiweeni suomalaista teaterin suhteen. [EAH:n alle viivaus] Eräs nuori Lewitzkaja lauloi Margareta. Hän appläderattiin hirmuisesti ja huudettiin esiin noin 12 kertaa, mutta sekä äänensä ej että laulutapansa puolesta hän ei suinkaan ollut Basilier'n wertaisena ja muutkin laulajat olivat semmoisia jommoisia/ett'ei meillä ollenkaan olisi waikeata presterata **semmoisia** Suomessakin.” (KB → EB 4. tai ja 7. 2.1871/46:1:1/EBA/KiA/SKS). Referoinut EAH1:197.

2012 KB → H. Ch. Raa maaliskuu 1871/388:49:1/HWA/KiA/SKS.

näytäntöjen aktiivinen sielu oli tämä ”ständigt ifvrige Gröneqvist.”²⁰¹³ Lause kertoo, että ruohonjuuritason aktiviteetti suomenkielisellä puolella oli nimenomaan Gröneqvistillä puhenäytelmien ja pikkukomedioiden osalta, kuten jo Kaartin näytännöt kahtena edellisenä talvena olivat osoittaneet.

Syksyllä tehdyn oopperan monenlainen käytännön järjestely oli verottanut Karlin muuta ajankäyttöä, johon kuului lukeminen. Päästyään Berliinissä kirjastojen makuun Bergbom ahmi kirjoja muistinsa varaan jättäytyen, edes muistiinpanoja tekemättä, kuten Nervander on väittänyt.²⁰¹⁴ Pari kertaa tänä kesänä vielä Karl ilmaisi, että hänen halunaan on kirjoittaa teos 1800-luvun kirjallisuuden historiasta, aikansa nykykirjallisuudesta, jollaista Suomessa, ainakaan suomeksi ja kansallisuusaatteen näkökulmasta ei vielä ollut. Se olisi hänen dosentinväitöskirjansa, mutta kirjoittaminen suomeksi ja kielen tarkistaminen veisivät paljon aikaa. Karl Bergbom oli 27-vuotias ja kysymys elannon saamisesta oli kiperä.

Emelien kirjeissä tuli ehdotuksia kuten, että tämä Berliinissä etsisi käsiinsä neiti Adele Pippingin: tämä on kuitenkin neitonen ”man skulle kunna intressera sig för”.²⁰¹⁵ Emelie kirjoitti tämän neidon ”voittamisesta meidän asiallemme,” mikä viittaa Emelien orastavaan kykyyn värvätä ihmisiä puolueeseen ja käyttää heitä suorastaan välineinä. Olisi myös edelleen hyvä ajatus näyttää Kaarlo varakaaseen perheeseen. Bettylle oli jo käynyt ja Augustalle käymässä siinä suhteessa hyvin. Emelie kertoi Karlille myös mahdollisista leipäpuista, mahdollisuudesta auskultoida opettajaksi ja eteen tulevista opettajien tehtävistä. Koska he olivat isän jälkeen veloissa, sopii pohtia mistä tai keneltä Karlin matkarahat oli lainattu. Siitä ei ole tietoja, mutta Emelie on arvatenkin järjestellyt. Ehkä lainaa Karlin matkaankin oli pyydetty Vaasasta P. H. Rosenbergin varoista kesällä 1870.

Augusta-sisar oli menossa kirjapainon omistajan ja Kuitian (Qvidja) kartanon yhden perillisen Oskar af Heurlinin kanssa avioon keväällä 1871. Axel eli Atte oli saanut tai saamassa juristin opintonsa päätökseen ja lähtisi harjoittelijana maakuntakaupunkien virkoihin. Ossian neuvotteli eri työpaikoista rautatiealalla,

2013 EB → KB 27.2.1871/45:1:10/KBA/KiA/SKS. Gröneqvistin asemaa on EAH1 painanut taka-alalle, se vaarantaisi myyttiä Kaarlosta Luoja-Heeroksena.

2014 Nervander 1906a:483. Hän sanoo asian koskeneen jo väitöskirjatyötä, mutta siinä on muistivirhe, sillä Kaarlo pääsi ulkomaille vasta nyt. Bergbomilta valitettavasti ei ole säilynyt muisti- tai päiväkirjoja.

2015 Kirje jatkuu: ”Augusta påstår visserligen att hon är elak och hjertlös, men man ser sådant olika och hon kan nog hafva förändrat sig sedan skoltiden. Tänk om du kunde göra henne till Fennoman och vinna henne för vår finska theater; ehuru det naturligtvis är mera onödigt att nu tänka derpå, då ryssarne hafva hyrt Arkadia på fem år och och Kiseleff bestämdt vill stanna kvar.” (EB→KB 12.3.1871/45:1:13/KBA/KiA/SKS.) Adele Pipping avioitui Alexander Rosenin kanssa, joten Adele Rosen kohdataan Niilo Salan Wienin oleskelun yhteydessä 1892 (EAH3: 419.)

mutta asui keväällä vielä Bulevardin piharakennuksessa.²⁰¹⁶ Perheen hajoaminen oli alkanut, ja Emelie aikoi ottaa vuokralaisperheen heille piharakennuksen yläkerran vapaaseen huoneeseen heti, kun Karlin ja Ossianin tulevaisuudennäkymät selviäisivät.

Karl vaikutti kaiken kaikkiaan onnelliselta päästyään Berliiniin, ja siellä hän viihtyi syksyyn 1871 asti. Ehkä myös jotain hänen sukupuolisesta identiteetistään vahvistui hänelle suurkaupungissa, ainakin hän on luonut uusia tuttavuuksia ja kohdannut suurkaupungin homopiirit. Kevään 1871 kirjeenvaihdossa tärkeitä teemoja olivat Charlotte Raan tulevaisuus, avioliitto ja neuvottelut Kiseleffin kanssa vuoden 1871–72 välikirjasta. Se taas kytkeytyi kysymyksiin suomenkielisen teatteri- ja oopperatoiminnan jatkamisesta, jota Emelie Helsingissä tuntui operatiivisesti johtavan. Murheellisimmat Helsingin uutiset koskivat Aleksis Kiven joutumista mielisairaalaan. Augusta-sisaren kihlaus ja avioliitto Oskar af Heurlinin kanssa kytkeytyi fennojen kirjapaino-liiketoimintaan. Kaarlon piti myös kolmatta kertaa hakea Yliopiston ulkomaanapurahaa, minkä hän teki jo vastentahtoisesti.

Charlotte Raa kävi samaan aikaan Wienissä yksinäistä painia kohtalostaan ja valinnoistaan. Tunne-elämässä uudeksi ystäväksi Lottenille oli muodostunut vaatturiyrittäjä Maria Grape, jonka liike- ja asuintalossa Esplanadilla toimi naistyöväen ”salonki”. Sen tunnelmaa ja asukkaita Hedvig lämmöllä ja hellyydellä Wienissä muisteli. Charlotte allekirjoitti kirjeensä Emelie Bergbomille aina Lotten tai Lottchen, Maria Grapelle hän tästedes oli aina ryhdikkäästi Hedvig.²⁰¹⁷ Hän kirjoitti kaipauksentäyteisesti siitä Maria Grapen sohvastasta, jossa Maria istui Hedvigin vieressä olkapää tyynynään, ja viittaa näin jopa fyysiseen hellyyteen. Charlotte oli tuolloin tilanteessa, jossa väkivaltaisen miehen rinnalla hänellä oli mies, joka ei osoittanut mitään kiinnostusta häntä kohtaan naisena, vaan piti suhteen ammatillisena, toverillisena ja verbaalisen idealisoinnin asteella.²⁰¹⁸

2016 EB → KB 30.1.1871/45:1:10/KBA/KiA/SKS.

2017 SKS:n Kirjallisuusarkistossa on noin 2000:een nouseva kirjeenvaihto Maria Grapen ja Hedvig Raan (myöh. Winterhjelmin) välillä, joka jatkui Hedvigin ja Maria Grapen viimeisiin vuosiin asti (1871–1907). Ajoittaisista loukkaantumisista ja tauoista huolimatta niihin sisältyy ystävyuden ja rakkauden retoriikka, tekstikudelman, jonka sisään Hedvig ikään kuin käpertyi. Marian puolelta suhde oli suorastaan palvova. Mutta kirjeet ovat myös täynnä asioiden hoitoa, juoruilua, intrigointia ja keskinäistä manipulointia, vahvistuksen hakua omalle mielipiteelle ja toisen tunteen vahvistamista. Niistä paljastuu osin hyvin epävarma Hedvig, alityöllistetty freelancenäyttelijätär, joka itsekkin alkoi tiedostaa, että hänen urastaan tulisi jäämään teatterihistoriaan vain tämä esiintyminen suomeksi *Leana*. Pohjoismaisittain toki Ibsenin *Kummittelijoiden* skandinaavinen kiertue oli vähintään yhtä tärkeä.

2018 “Frithiof har aldrig heller förstätt mig; det inser jag nu klart. Men hvad vi Maria! hafva gemensamt oaktat Ditt praktiska förstånd och mina barnsliga svärmande drömmar det är, det känner jag klart; ett

Kirjeissään Maria Grapelle Hedvig ilmaisi käsityksessä, että Kaarlo tiesi hänen osoitteensa, eikä voinut ymmärtää, ettei alkuvuodesta ei kuullut tästä mitään. Juoruja heistä oli Helsingissä kuitenkin jo niin paljon, että olisi oikeastaan hyvä, ettei Kaarlo tulisi Wieniin. Helsingissä piti vakuuttaa, että rouva Raa ja Bergbom asuivat eri kaupungeissa. Emelie kirjoitti Karlille 1.5.1871, ettei Lotten missään tapauksessa saa tulla Berliiniin, samaan kaupunkiin Karlin kanssa. Sofie Sanmark sanoi puolestaan, kirjoittajan olkapään yli, että ”jos Lottenin on hyödyllisempää olla Berliinissä, niin totta kai pitää Lottenin tulla sinne.” Juorut ovat joka tapauksessa niin matalamielisiä muutenkin, että sillä ei ole mitään merkitystä enää. Mitä suunnitelmia tai toiveita Emeliellä ja Sofie-tädillä oli Kaarlon ja Lottenin suhteen? He joka tapauksessa haaveilivat Kaarlosta suomenkieliseksi pian muuttuvan Nya Teaternin johtajaa²⁰¹⁹ ja tietysti Lottenista kielensä vaihtanutta primadonnaa.

Maaliskuun lopussa 1871 Lotten vihdoinkin pyysi Emelieltä, että tämä käskisi Karlin kirjoittamaan hänelle Berliinistä Wieniin, minkä Emelie ponnekkaasti teki toistaen osoitteen. Syy Kaarlon kirjoittamattomuuteen oli, että Lotten ei ollut huomannut käydä Wienin poste restantessa tiedustelemassa kirjettä itselleen, sillä osoitteen ilmeisesti hukanneena tai luullen ettei hänellä sitä ole, Karl oli ennättänyt jo kirjoittaa Wienin noutopostiin.²⁰²⁰ Karlin ensimmäinen Berliinin-kirje maaliskuulta sisälsi valtavan tietomäärän näyttelijöistä ja estotonta luennointia. Kaarlo kirjoitti koko kirjeen puhtaasti asiapitoisena selostuksena Berliinin näyttelijöistä, vailla muuta henkilökohtaisempaa viestiä kuin Lottenin valistaminen.²⁰²¹

Kun Lotten puolestaan kirjoitti ensimmäisen kirjeensä Kaarlolle 12.4.1871, hän pohti siinä avioeroaan. Sitä varten hänen täytyi selvittää suhdettaan Kaarloon, mistä hän sanoo osin vaikeasti tulkittavia sanoja.

O, Kaarlo! hvad skall jag väl säga dig; du vet ju hur svårt jag har att tala, i synnerhet till dig och dock vet du, måste du ju veta, att jag i sjelfva verket inte har djupare, fastare förtroende till någon än till dig; men, på samma gång har jag ej för någon i verlden känt denna underba-

varmt hjerta, en stark hederskänsla och kärleken till Finland, dessa trenne saker förena oss och det är ju intet dåligt band, eller hur, min Maria?! [- -] Jag trifs fortfarande bra här, oberäknet den der längtan, du vet!” (H. Ch. Raa → M. Grape 5.3.1871/43:5/MGA/KiA/SKS)

2019 Tämän toiveen Emelie Bergbom artikuloi keväällä 1871 kirjeissään.

2020 H. Ch. Raa → EB 27.3.1871/50:5:1/EBA/KiA/SKS. sekä H. Ch. Raa → KB 12.4.1871/50:31:10/KBA/KiA/SKS.

2021 KB → H. Ch. Raa maaliskuu 1871/afskrift/388:49:1/KBA/KiA/SKS.

ra skygghet [arkuus], som jag ganska ofta känner för dig o som det stundom är mig omöjligt att öfvervinna; jag tror att jag förr talat till dig härom; jag kan ej sjelf förklara denna känsla. Kanske kommer den deraf att jag finner mig sjelf så svag i jemförelse med din karakters- och själstyrka och jag fruktar att visa dig min svaghet. Ja, ditt bref har smärtat mig och dock så oändligt mycket mindre nu än om det kommit förr, ty nu hade jag redan förut fällt domen öfver mig sjelf; jag är vaken och vet hvad konsten fordrar af sina prestinnor.²⁰²²

Lotten tunki Kaarloa kohtaan kiintymystä ja luottamusta yli kenenkään muun, silti ”kainoutta” ja ujoutta. Hän ihaili tämän luonteen- ja sielunvoimaa, ja pelkäsi näyttää omaa heikkouttaan. Mutta mikä on tuo kipu, jonka Karlin kirje oli herättänyt? Oliko tämä moittinut Lottenia passiivisuudesta ”itsensä kehittämisessä taiteilijana”? Vai oliko Karlilla ollut jotain huomautettavaa (moralisointiako) nuoresta ihailijasta, Theodor Erichistä (”tapaus T”), joka oli näytellyt Manfredia *Moronissa*? Vai oliko kyse vain siitä, että kirjeestä puuttuivat Kaarlon tunteet?

Bergbomin kirjoittaman laajan teatterikirjeen alusta puuttuu kaksi sivua. Kenties siinä on pohdittu jotain keskeistä Karlin ja Lottenin suhteesta, jotain hyvin avomielistä, joka Lottenin mielestä oli ”repinyt rikki Kaarlon saagan”.²⁰²³ Lottenilla oli ollut mukavaa Ida Basilier’n kanssa, mutta luottamuksellista ystävyyttä heidän välilleen ei syntynyt ja tuskin voisikaan syntyä.²⁰²⁴ Charlotte oli lopettanut suhteen vastaanäyttelijään, ylioppilas Theodor Erichiin, jonka hän tapasi viimeistä kertaa Viipurissa joulukuussa 1870.²⁰²⁵ Miten pitkälle ”suhteessa” tuolloin mentiin, ei voida tietää, kuuluisaa 32-vuotiasta näyttelijätärtä piiritti nuorukainen, jonka ihailu imarteli aviokriisissä elävää naista. Ainakin huhtikuussa 1871 Lottenin kirjeessä Karlille on arvoituksellinen kohta: ”Du har mig nu åter,

2022 H. Ch. Raa → KB 12.04.1871/50:31:10/KBA/KiA/SKS. Kaarlolle menevät kirjeet allekirjoitti vielä Lotten, Grapelle hän kirjoitti Hedviginä.

2023 Kaksi ensimmäistä sivua on voinut hävitä jo silloin, kun Kristian Winterhjelm on lähettänyt Hedvigin kirjeet Suomeen, tai sitten jo Hedvig itse on hävittänyt kirjeen alun.

2024 ”ehuru jag ofta fann henne [Ida Basilier] mycket älskvärd o stundom höll riktigt af henne, tror jag dock vi i grunden äro för olika till att kunna blifva förtrogna vänner; jag har åt henne ingenting sagt; vi bodde en tid tillsammans och hvad hon ej visste, gissade hon väl. [– –] Jag har en tid drömt att jag var barn; drömmen är nu slut! ej mer derom, åtminstone ej nu!” (H. C. Raa → KB 12.04.1871/50:31:10/KBA/KiA/SKS.)

2025 Krohn 1922: 215–216. Charlotte oli asettanut kesällä 1870 ehdoksi *Moronin* uusimiselle sen, että ylioppilas Theodor Erich näytteli Manfredia, Paolan rakastettua. Turussa Erich värväsi näyttelijät koko *Moronin* vierailuun suomea osaavista tuttavistaan. Jos Erich on nuorukaisen innolla rakastunut Charlotteen, hän on seurannut tätä vielä Helsingistä Viipurissa pidettyyn esitykseen.

Kaarlo! Drömmen är slut.” – ”Sinä saat minut jälleen, Kaarlo. Uni/unelma on ohi.” Lotten rakastaa Kaarloa niin kuin rakastaa taidetta, ylevää ja korkeaa.²⁰²⁶ Helmi Krohn on tulkinnut, että nuoren ihailijan kirvoittama ”uni” olisi ohitse. Yhdessäkään Hedvigin kevään 1871 kirjeessä Grapelle ei käsitellä ”T:n” asiaa, mikä on ihmeteltävää. Vasta kolme vuotta myöhemmin 1873, kun Hedvig asui Ruotsissa, nuori ihailija ”T.” taas esiintyy kirjeenvaihdossa, mutta silloin naiset kantavat huolta siitä, mahtaako tällä vielä olla sydänsuruja, sillä suhde oli päätynyt Hedvigin puolelta.²⁰²⁷

Charlotte pyysi myös suoraan, että ”Kaarlo ei torjuisi häntä” ja määritteli heidän välistään suhdetta: Kaarlon tehtävä oli kasvattaa häntä taiteilijana ja sitä kautta ihmisenä. Hänen ongelmansa oli, miten jatkaa liittoa Frithiofin kanssa vai pitikö se lopettaa? Sekä Maria Grape että Emelie Bergbom näyttävät olevan sitä mieltä, että eroon vain. Lotten kirjoitti maaliskuussa Axel Rydmanille, Frithiofin ystävälle kysyäkseen tämän aikeista ja ilmoittaakseen, että oli valmis elämään avioliittoa vielä ulkoisesti, mutta vain asuintoverina. Vastauksessaan Frithiof palautti päätöksen Lottenin tehtäväksi: hänkin suostuisi muodolliseen avioliittoon (sehän oli molempien ammatti-imagon kannalta edullista) tai mikäli Lotten halusi, voitaisiin erota, mutta niin että hänen ei tarvitsisi jättää Suomea. Frithiofin ja neiti Frankenfeldtin juttu oli jo päätynyt, mutta Lottenin saamien tietojen mukaan Frithiof olisi teatterilla edelleen sanonut ’vihaavansa häntä’, ’haluavansa eron’ ja ’naimisiin Helka Frankenfeldtin kanssa’.²⁰²⁸ Asia oli yhteydessä myös seuraavan vuoden työtilanteeseen. Lotten yritti Karlin ja Emelien kautta tiedustella, miten paljon suomenkielisiä näytäntöjä suunniteltiin kaudelle 1871–1872. Palkkioista hän ei niiden kohdalla kirjoittanut, mutta sellaiset täytyi olettaa tuleviksi.

Muuten kirjeistä käy ilmi, että Lotten oli löytänyt tekstin ja puheen opettajan Wienistä, mutta ei itselleen riittävän pätevää plastiikan opettajaa. Hän luki opet-

2026 ”Du har mig nu åter, Kaarlo! Drömmen är slut; nu gäller det att arbeta och verka; jag har invigt mitt lif åt konsten och pligten. Nu är det jag, som säger till dig, Kaarlo: Stöt mig ej ifrån dig! Tag mig o gör mig stor som konstnär; jag blir det då äfven som menniska, jag känner det! Om någon dödlig kan det, så kan du göra det. Du har en plats i mitt hjerta, Kaarlo! från hvilken ingen kan tränga dig, ty jag älskar dig, som jag älskar Konsten, som jag älskar det ädla, det höga!” (H. Ch. Raa → KB 12.04.1871/50:31:10/KBA/KiA/SKS.)

2027 ”hon [H. Ongelin] af en vän fått veta det Bergboms misstänka henne för att vid teatern hafva utspridit kännedomen om min förbindelse med T. och sedan brytningen deraf. [–] Grymt smärtat det mig om T. skulle för min skull få lida någon smålek, jag har ju tillskyndat honom ett lidande, stort nog ändock.” Myöhemmin elokuussa 1873 kirjeessä on kohta ”Det är väl förargligt att T. kommer till H.fors dock hoppas jag att han har takt nog att söka undgå mig som jag tänker att undvika honom.” (H. Ch. Raa → M. Grape/ [tammik] 1873/43:71. ja [elok] 1873/43:116./MGA/KiA/SKS.)

2028 H. Ch. Raa → Fr. Raa 2.5.1871/44:2172 ja 19.5.1871/44:2176/HWA/KiA/SKS.

tajansa luona Grillparzerin draamojen naisrooleja, Sapphoa ja Medea. Mutta hän oli useissa kirjeissä melko alamaissa, sairasteli ja syytti Wienin ilmastoja. Hän ei ole lainkaan mennyt tekemään itseään tykö teatteripiireissä, hän ja Martin Wegelius olivat vähän huonoja sellaisessa. Heidän seurassaan matkustanut tenori, Gunnar Fogelberg oli ensin lainannut heiltä rahaa ja matkustanut sitten eteenpäin antamatta kuulua itsestään. Hyväuskoinen Lotten oli siinäkin joutunut hankalaan tilanteeseen. Kun Lotten kirjoitti, ettei ole luonut mitään merkittäviä teatterisuhteita itselleen Wienissä, Karl vastasi opettavasti: ”Det är illa. Ej naturligtvis för det du på det sättet precist skulle lära något, men det ger alltid anseende.” Karl neuvoi kirjoittamaan ranskankielisiä tervehdyslappuja joillekin kuuluisille näyttelijättäriille, joiden työtä Lotten olisi ihailnut näyttämöllä: ranska antaisi paremmin vaikutelman ”ulkomaalaisesta”, kuin tavallinen saksankielinen kirje. Sen jälkeen olisi hyvä tehdä pieniä visiittejä.²⁰²⁹ Karl kehotti etsimään vielä sopivia pienoisnäytelmiä Wienistä suomalaisten näytäntöjen tarpeisiin, etenkin sellaista, jossa ”olisi loistorooli sinulle”. Lottenin pitäisi kautta rantain urkkia myös Wienissä opiskelevan maisteri Martin Wegeliuksen suunnitelmista, aikoiko tämä hakea yliopiston ulkomaanstipendiä, ja kirjoittaa siitä hänelle ennen 1.5.1871, jolloin hakemukset Helsingissä piti jättää.

Nya Teaternin kanssa käytävät kiinnitysneuvottelut vuodeksi 1871–72 olivat mutkikkaat muun muassa eräistä arvovaltasuhteista. Toimitusjohtaja Nikolai Kiseleff oli ilmaissut Fredrik Cygnaeukselle eteenpäin viestitettäväksi, ja sen teki Emelie Bergbom, että ilman muuta rouva Charlotte Raa ja neiti Ida Basilier kiinnitettäisiin Nya Teaterniin, jos he vain itse lähestyvät johtokuntaa ja pyrkisivät taloon. Johtokunta ei katso voivansa ottaa ensimmäisenä yhteyttä henkilöihin, jotka olivat itse eronneet tai kieltäytyneet tarjouksista.²⁰³⁰ Lotten oli saanut myös Wilhelm Åhmanilta Göteborgista tarjouksen ainakin vierailuihin ja halutessaan jopa kiinnitykselle.²⁰³¹

Emelien ja Karlin kannalta olisi katastrofi, mikäli Lotten ei saisi kiinnitystä Helsingin Nyaniin. Lotten taas piti nöyryyttävänä itsensä tarjoamista teatterille, kun Kiseleff kerran tunsu hänen tähänastisen uransa. Valinnan vaikeutta lisäsi epätietoisuus suomenkielisen toiminnan tulevasta volyymistä ja mahdollisuudes-

2029 KB → H. Ch. Raa s.d. 1871/388:49:1/KBA/KiA/SKS.

2030 EB → KB 27.2.1871/45:1:12/KBA/KiA/SKS. Ks. m. EB → Ida Basilier 1.5.1871/51:5:2/EBA/KiA/SKS. Charlotte Raa oli eronnut yleensä maalikuussa 1870, Ida Basilier torjunut pari kertaa teatterin kiinnitystarjouksen.

2031 Mainitaan esim. KB → EB 25.6.1871/46:1:7/EBA/KiA/SKS.

ta siitä riittävän elannon saamiseen kaudella 1871–72. Keväiseen epätietoisuuden palapeliin nivoutui myös Karlin täysin epävarma tulevaisuus tutkijanuralla ja kolmannen stipendihaun kohtalo konsistorissa, josta ei vielä toukokuun alussa ollut tietoa.²⁰³²

Charlotte kysyi toukokuussa suomenkielisten teatteriesitysten jatkosuunnitelmista, sillä hänen pitäisi saada Karlilta tieto siitä, millaiseksi tuli Kiseleffin kanssa neuvotella seuraava vuosi: kuinka monta esitystä hänen pitäisi voida saada antaa suomeksi.²⁰³³ Kiseleff tarjosi sopimusta jo huhtikuun lopussa, jolloin Charlotte pyysi kirjaamaan sopimukseen luvan ”esim. neljään suomenkieliseen esitykseen Arkadiassa.”²⁰³⁴ Ongelma poistui, sillä Kiseleff, johtokuntaansa tukeutuen totesi, että ”pysyvästi teatteriin kiinnitetyn näyttelijän ei ole sopivaa esiintyä kilpailua aiheuttavassa yrityksessä, toisissa teatteritaloissa tai minkään toisen toimivan teatterin lukuun.” Vuosikiinnityksellä taiteilijan lahjakkuus ostetaan kokonaisuudessaan yhden teatterin käyttöön.²⁰³⁵ Asiasta ei ollut keskustelemista eikä suomenkielisiä näytäntöjä kirjattu Lottenin sopimukseen Nya Teaternin kanssa siten myöskään kaudeksi 1871–1872. Idealistisuudestaan tai tarpeestaan johonkin suureen päämäärään Charlotte kirjoitti Karlille yhteydessä omaan elämäntilanteeseensa: ”juuri nyt tarvitsen jonkin suuren päämäärän ja asettaudun teidän käyttöönnne.” Charlotte ei mainitse, että tarvitsee suomalaisesta toiminnasta elantonsa, mutta sen Karl ymmärsi sanomatta.

2032 EAH1:193 alk. antaa Berliinin matkalle merkityksen vain Kaarlon kasvamisena teatterin johtamisen ammattiin, mikä jälkikäteen katsottuna pitää paikkansa. Omalla hetkellään se oli opintomatkan lisäksi jossain määrin ”pakomatka” tai aikalaisä johonkin. Kenties siihen, että Kaarlo oli täysin eksyksissä (villrådlig) tulevaisuutensa suhteen.

2033 H. Ch. Raa → KB [n. 20?. 6.1871]/50:31:9/KBA/KiA/SKS.

2034 N. Kiseleff → H. C. Raa 27.4.1871 sekä vastaus H. Ch. Raa → N. Kiseleff 2.5.1871/NK-kirjeet/SvTA/HLA/SLS.

2035 Charlotte referoi Kiseleffin vastausta Kaarolle mm. näin: ”Utan att på något sätt ifrågasätta Eder samvetsgränhet i att uppfylla åtagne förbindelser, kan Direktionen icke förbise olägenheterna af en sålunda delad verksamhet och anser sig icke heller ha skäl att medge någon afvikelse från en riktigt grundsats till förmån för ett annat teaterföretag, som nödvändigtvis medför en splittring inom vår så fåtaliga teaterpublik. [– –] Då Dir. genom detta tillmötesgående hoppas kunna åt vår scen återvinna en skådespelerska, hvilken publiken säkert skall helsa välkommen efter konstresan i utlandet, är det derjemte för Dir. kärt att veta det Fru Raa med nöje vill återvända till våra förhållanden.” (H. Ch. Raa → KB 18.05.1871/50:31:12/KBA/KiA/SKS. Ks. myös N. Kiseleff → H. Ch. Raa 11.5.1871, jossa oleva päätöksen muotoilu oli alunperin johtoryhmään kuuluvan C. G. Estlanderin kynästä; sekä C. G. Estlander → N. Kiseleff 11.5.1871 (NK-kirjeet/SvTA/HLA/SLS.) – Estlander suri, että rva Raa ei pääse käyttämään kapasiteettiaan näytellä myös suomeksi, se onnistuisi vain siten, että hän olisi vierailusopimuksella Nya Teaternissa; ellei se sitten aiheuta käytännön vaikeuksia.

Att jag är lika varmt intresserad därför, vet du nog och kanske behöfver jag nu än mer än förr ett stort mål, en idé att arbeta och kämpa för. I allt hvad I behöfven mig, vill jag bistå eder.²⁰³⁶

Nikolai Kiseleffin taktiset suunnitelmat Nya Teaternin, Karl Bergbomin ja kotimaisen oopperatoiminnan suhteen olivat kuitenkin muutoksen tilassa. Hän kiinnitti jo maaliskuussa laulajatar Emilie eli Mili Mechelinin seuraavaksi kaudeksi, samalla Nya Teaternilla oli kiinnostus saada muitakin kotimaisia laulajia Helsinkiin.²⁰³⁷ Teatteri ja Kiseleff olivat ehkä huolissaan takaajiensa säilymisestä. Helsingissä oli levinnyt juoru, että Kiseleffistä oikeastaan haluttaisiin eroon, mikäli vain löytyisi kunniallinen keino siihen. Suunnitelmissa oli pyytää ohjaajaksi ja toimitusjohtajaksi Ludvig Josephson Tukholmasta, mutta se oli tyhjää puhetta tai toiveajattelua.²⁰³⁸ Suomalaisiin laulajiin kohdistuvalla aktiviteetilla Kiseleff onnistui säilyttämään takaajat, joista monia oli alkanut kiinnostaa kotimaisuus teatterissa. Kesäkuun lopulla Mili täydensi plastiikan opintojaan Tukholmassa Signe Hebben luona.²⁰³⁹ Emilie Mechelin oli monipuolinen ammattilainen ja pysyi useita vuosia Nyänin palveluksessa.

Maaliskuun lopulla Nyaniin koottiin uutta Takausyhdistystä, ja tällä kertaa Nikolai Kiseleff oli lähettänyt nimenkeruulistan nimenomaan myös Bergbomien ja näiden ystävien luokse.

Emellertid tycks Kiseleff vara för ”melerade tendenser”, ty han skickade hit och frågade om vi eller Heurlin ville teckna. Vi svarade ”nej”, men Heurlin ej hemma, och följande dag återkom vaktmästarn för att fråga Heurlin: för penningarne var det naturligtvis ej, ty de hade ju mer än nog. Äfven till Löfgren hade han skickats. –

2036 H. Ch. Raa → KB 12.04.1871/50:31:10/KBA/KiA/SKS.

2037 ”Alma M. hade bref från Emmy Strömmer, som tills vidare [t.o.m. 1.5.1871] åtminstone är oengagerad. Wahlström säger äfven att man erbjudit [L. N.] Achte engagement, ehuru man just ej tycks tro härpå. Achte tycks alls ej vara hugad att betala sina 200 mark, men hvarifrån skulle han äfven taga dem. Stackars Achte; det är ej möjligt för honom att få någon concert i gång, men han ämnade låta spela sin Regina-ouverture på en concert, som akademiska sångföreningen ämnade ge, men äfven denna concert har blifvit inhiberad af brist på – sångare! Herrarna önskade ej komma på repetition. (EB → KB 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.)

2038 Emelie on kuullut ruotsalaispiireissä pyörivältä pikkuveli Axelilta eli Attelta tämän juurun.

2039 EB → KB 2.7.1871/45:1:21/KBA/KiA/SKS.

Kiseleff oli siis toivonut Bergbomien ja Heurlinien liittymistä taas jäseniksi Takausyhdistykseen.²⁰⁴⁰ Mitä nämä ”ristiriitaiset tendenssit” Kiseleffillä tarkoittivat? Oliko toimitusjohtaja Kiseleffillä siis mielessä yhteistyön ja kontaktin rakentaminen Bergbomien kanssa nimenomaan kotimaisen oopperatoiminnan säännölliseksi aloittamiseksi hyvissä teatteritiloissa ja kilpailu venäläisten kanssa. Mili Mechelinin lisäksi tarvittaisiin asiantunteva ohjaaja tai apulaisjohtaja, joka voisi olla myös kirjallinen neuvonantaja. Bergbomia ei voisi sellaiseen tehtävään kiinnittää, ellei hän olisi teatterin Takausyhdistyksessä jäsenenä. Taloudellisesti ajattelevan Kiseleffin näkökulmasta joidenkin suomenkielisten esitysten ottaminen Nyaniin olisi nimittäin ollut järkevää, samoin tohtori Bergbomin saaminen takaisin teatteriin.

Mutta Emelie Bergbom, tämä politrukki, torjui Kiseleffin lähestymisen kategorisesti. Ainakin Emelie vastasi yksikantaan ja neuvottelematta: ”ei!” Emelie ei kirjoittanut Karlille tämän tarkemmin. Oliko hän ehkä jossain myös tavannut Kiseleffin vai mitä hän epäluuloisena haistoi suunnitelman takana? Emme tiedä, mitä Kaarlo tästä totaalisesta ei-vastauksesta ajatteli, ainakin vielä vuotta myöhemmin hän halusi suomenkielisen teatterin syntyvän ”käsi kädessä” ruotsalaisen kanssa.²⁰⁴¹

Jäsenyys Takausyhdistyksessä olisi mahdollistanut Kaarlon paluun Nyenin johtoryhmään syksyllä 1871. Näin hän olisi päässyt jälleen ohjaamaan oopperaa ja etsimään suureen taloon ulkomaista ja kotimaista ohjelmistoa. Tällainen suunnitelma olisi kaukokatseisen Nikolai Kiseleffin näkökulmasta ollut mitä järkevin ja viisain ratkaisu: miksi hajottaa pienen kaupungin muutenkin suppeaa teatteriyleisöä ja vähäiä voimavaroja ”joutavan” tai ainakin ”orgaanisesti rinnakkain elävien” kahden kielen takia?²⁰⁴² Se olisi voinut olla myös tie suomenkieliselikin pysyvälle teatterille. Kaarlo paloi halusta päästä ohjaamaan oopperoita, saada kauniita lavasteita ja hyvän garderobin käyttöönsä. Hän olisi varmaan ollut altis Kiseleffin ehdotuksille tai halunnut keskustella tämän kanssa, jos olisi ollut paikalla. Kaarlo olisi ollut alttiimpi ahlqvistilaisessa hengessä toimimaan

2040 EB → KB 6.4.1871/45:1:15/KBA/KiA/SKS. Bergbomit olivat aiemmin olleet Takausyhdistyksen jäseniä, mikä käy ilmi seuraavan kevään lehtipolemiikista.

2041 Bergbom, *Mbl* 27.4.1872.

2042 Bergbomin ero 1869 joulukuussa olisi kenties ollut vältettävissä, mikäli Nya Teaternin johdossa olisi tuolloin ollut enemmän kaukokatseisuutta ja suuripiirteisyyttä. Kiseleff oli sinä vuonna poissa ja tilalla oli henkisesti laadultaan kapeampi kamreeri K. A. Weckström. Hän ja silloinen johto eivät osanneet nähdä Bergbomia Helsingin teatterielämän strategisena resurssina. – Kiseleff ajatteli asiaa laaja-alaisemmin, vaikka toimi formaalimmin.

liberaalimman kielikäsitteyksen mukaan, toisin kuin jyrkästi snellmanilais-yrjökoskislainen Emelie.

Nya Theaterin kevätkauden esitykset olivat olleet melko onnistuneita. Frithiof Raa oli taas jaloillaan ja ehtinyt näytellä helmikuun 1871 suuressa satsauksessa: *En midsommarnattsdrömissä* Oberonia, kun Titaniaa näytteli neiti Frankenfeldt. Emelie antoi esitykselle kiitosta, erityisesti teatterin tuolloiselle koomikolle Mallanderille, joka näytteli kankuri Spolenin (Bottom, Perä) roolin, Musiikkina soitettiin Mendelssohnin tunnettu näyttämömusiikki, *HD* raportoi täysistä katsomoista, ja se esitettiin peräti kuusi kertaa.²⁰⁴³

Huhtikuun lopulla Frithiof kuitenkin äkkiä sairastui vesipöhöön, ja hänen tilansa huononi, eikä hän pystynyt liikkumaan.²⁰⁴⁴ Kun Lotten sai tietää Frithiofin sairaudesta, muuttui tilanne hänen kannaltaan: velvollisuudentunto ja ansiomahdollisuus Nyanissa saivat yllotteen. Siihen hän jo huhtikuun puolella oli viitannut kirjoittaessaan Karlille Berliiniin: koska Frithiof on ”heikompi kuin hän”, hänen velvollisuutensa vahvempana olisi huolehtia tästä, jos tapahtuisi jotain. Samassa kirjeessä Kaarlo sai Lottenilta suitsutusta, mutta myös kuulla olleensa liian passiivinen aikana, jolloin Lotten oli ollut ”rikkirevitty.” Hän ei enää jaksaisi ilman keskusteluaan ja ystävyystään Kaarlon kanssa.

Hur svårt vore det ej att – om jag återkommer till H.fors – nödgas sakna dig der nästa vinter; jag vet ej, men min konstnärsbana, tyckes mig så nära förenad vid dig, att jag ej kan tänka mig att undvara dig; jag tycker att ja skulle känna mig så orolig och osäker om jag ej längre hade ditt omdöme att stödja mig vid. Tro ej, Kaarlo! att jag, därför att jag säger dig detta, är ett ögonblick nog dåraktig att tro mig kunna inverka på ditt beslut, nej! men jag känner ett behof att säga dig det och sannt är det; då jag stundom tänkt mig derborta nästa vinter och tänkte att du ej skulle vara der att bistå mig i min kamp mot mig sjelf och andra – har jag bäfvat i mitt innersta. Du har ett stort inflytande öfver mig, jag känner, jag vet det; O, att du hade begagnat det, då, då hela mitt inre

2043 ”Nog är det ett märkvärdigt stycke, ehuru just ingen dödlig i våra dagar må komma fram med slikt. Jag för min del var nöjd och belåten, Likaså Ossian, men de öfriga af vårt sällskap voro öfver höfvan missnöjda. Bra spelades det: Malander utförde åsnans parti con amore.” (EB → KB 27.02 1871/45:1:12/KBA/KiA/SKS.)

2044 EB → KB 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.

var sönderslitit, då jag stod i mörker och skakade af köld och var färdig att knäböja för den första ljusa, varma solstråle som föll på min stig.²⁰⁴⁵

Sairastunut Frithiof solmi nyt uuden sopimuksensa lähes neljänneksen halvemmalla kuin pari vuotta aiemmin vain 1200 mk:aan vuodessa minkä lisäksi jokaiselta toteutuneelta näytännöltä 40 mk.²⁰⁴⁶ Lotten perusteli kirjeessään Frithiofille, miksi tämän täytyisi pyytää korkeampaa palkkiota.²⁰⁴⁷ Pari viikkoa myöhemmin toukokuussa Charlotte yhä selvemmin ilmaisi päätöksensä jäädä sairaan miehensä tueksi, mikä vastasi aikakauden hyveellisyys-eetosta ja sosiaalista velvollisuutta, jota vaimon tuli osoittaa, nyt varsinkin sairasta kohtaan. Ehkä oli jotain vanhasta rakkaudestakin jäljellä. Charlotte suunnitteli uuden asunnon etsimistä.²⁰⁴⁸ Frithiof lienee ollut enemmän kuin tyytyväinen tähän Lottenin anteeksiantavan ihanteelliseen kannanottoon. Toukokuun lopussa Emelie arveli, että Frithiof joutuu olemaan koko kesän klinikassa.

Charlotten seuraavat huolet koskivat oikeutta esiintyä suomenkielisissä näytännöissä. Kiseleffin ja johtokunnan jyrkät kannat esiintymisiin teatterin ulkopuolella on muotoiltu sen jälkeen, kun oli varma, että Bergbomit eivät tulisi mukaan Takausyhdistyksen. Frithiofille Lotten mainitsi jostain suunnitellusta esiintymisestä suomeksi ainakin valtiopäivien aikaan keväällä 1872. Silloin nimittäin juuri Aleksis Kiven *Margareta* oli ajateltu rouva Raan esitettäväksi. Näytelmä oli valmistunut loppusyksystä 1870, mutta sitä ei ollut vielä painettu, sillä Cygnaeuksen piti ensin hoitaa se sensuurin lävitse. Asiat sopisivat hyvin yhteen: valtiopäivillä pitäisi esittää Aleksis Kiven isänmaallinen näytelmä, jossa Charlotte Raalla olisi suuri päärooli:

Jag har fått svar från K_ff, som du vet; han säger att Dir. ej kan gifva mig tillåtelse att uppträda på finska, ty det skadar deras teater; ej heller recett, ty det är ej passande aflöningsätt för en stående teater; men vill deremot, med bibehållande af den fasta lönen 1800 mk, höja de föreslag-

2045 H. Ch. Raa → KB [huhtik.] 1871/50:31:11/KBA/KiA/SKS.

2046 H. Ch. Raa → KB 18.5.1871/50:31:12/KBA/KiA/SKS.

2047 H. Ch. Raa → Fr. Raa 2.5.1871/44:2172/HWA/KiA/SKS.

2048 ”för att veta att jag ej kan dela dina tankar, ej dina åsikter om att en skiljsmessa oss emellan är nödvändig nu, sedan du blifvit lam, som du skrifver. Min åsigt är precis motsatsen till din; jag tycker att _ om någonsin så är det nu nödvändigt att min framtida plats blir vid din sida. Vi skola hoppas att det ej är så farligt, som det nu kanske ser ut; vi skola hoppas att du åter blir så frisk att du kan böja ditt knä inför Melpomene och förrätta hos henne som förr sin altartjenst [- -]” (H. Ch. Raa → Frithiof Raa 19.5.1871/44:2176/HWA/KiA/SKS)

na 30mk för spelafton till 40. Jag har skrivit till Kaarlo ô frågat honom om hans planer för nästa år, ty kommer han ej att blifva hemma då, är det vis à vis de finska representationerna, ungefär... [kirje katkeaa]²⁰⁴⁹

Saadakseen Kaarloilta varmempaa tietoa tulevista suomalaisista esityksistä Lotten referoi hänelle Kiseleffin kirjettä, jossa olivat näkyvillä nuo perustelut, miksi kiinnityksellä oleva näyttelijä ei saanut osallistua kilpaileviin esityksiin. Myöskään lahjanäytäntöä eli resettiä ei sopimukseen haluttu kirjoittaa. Nikolai Kiseleffin taloudellinen toimintafilosofia oli selkeä: kaupungin pientä teatteriyleisöä ei saisi hajoittaa kilpailevien teattereiden kesken. Lotten laski vuoden kokonaispalkan nousevan noin 5000 mk:aan, mikä vastasi hänen vanhaa palkkaustaan. Hän esitti tärkeän arvelun Kiseleffin ajatuksista – johon tutkijana voi yhtyä, nimittäin, että Kiseleff ei ”tunne mitään varsinaista vihaa, itse [suomalaisuuden] asiaa kohtaan, mutta pelkää sitä, ja liikemiehenä hän haluaa karkottaa kaiken mikä voi vahingoittaa hänen tulojaan.”

Hvad tycker du? Hvad skall jag nu göra? Min lön blefve om jag antager att jag i medeltal komme att spela 8 gånger i månaden, tillsammans med den fasta lönen 5000 mk. Detta kan väl gå för sig, fast Gud skall veta att jag nog skulle behöfva mer, med de utgifter jag har. Men finskan!? Skall den då alldeles ligga nere nästa år? Inte tror jag att K-ff hyser något egentligt hat till sjelfva saken, men rädd är han för den, han är affärsman o vill aflägsna allt som kan skada hans inkomster. Om vi åtminstone till nästa år kunde få en skola i gång och jag vid den kunde få arbeta för den finska saken; det kan Dir. ej förbjuda mig, ty det hafva de ej att göra med. Kanske skulle de ock, om jag hela vintern spelat till deras fromma låta öfvertala sig att åtminstone en gång låta mig uppträda \ (på finska)/ under det landtdagen varar.²⁰⁵⁰

Emelie Bergbom halusi tulkita Nya Teaternin toimintaa ja kaikkia ruotsinkielisten aloitteita vain pahantahtoisuutena eikä tunnistanut mahdollisuutta fennojen toimia yhdessä Nyanin kanssa.²⁰⁵¹ Myös Emelie pohti sitä, että Lotten voisi saada

2049 H. Ch. Raa → Fr. Raa 19.5.1871/44:2176/HWA/KiA/SKS.

2050 H. Ch. Raa → KB 18.05.1871/50:31:12/KBA/KiA/SKS.

2051 Emelie selosti Karlille joitain ongelmia sopimuksen postittamisessa ja allekirjoittamisessa kuvaten Kiseleffin juonittelijana, joka tarkoituksella oli lykännyt sopimuksen postittamista Charlottelle. Lopulli-

lisäpalkkiota teatterikoulusta, jos se pantaisiin uudelleen pystyyn Karl palattua. Hän voisi selvittää tutulta senaattorilta sen rahoitusmahdollisuuksia. Karl ja Lotten opettaisivat siellä suomeksi. Oskar Toppelius Vaasasta käsin hallinnoi vielä koulun varoja, mutta Cygnaeuksen tuella oli teatterikoulurahaston jäljellä olevat varat päätetty antaa K. ja E. Bergbomin hoidettaviksi. Kevään 1872 kirjoituksissaan Bergbom vielä vakuutteli, että uusi teatterikoulu tulisi olemaan kaksikielinen, vaikka oli itse 1869 juuri juonitellut, miten suomenkieliset vyyryttävät ensin koulun, sitten teatterin.²⁰⁵² Charlotten sopimuksen allekirjoitus siirtyi kesäkuulle.

Aleksis Kiven kohtalosta Emeliellä oli myös raportoitavaa Karlille.²⁰⁵³ Hänen mielestään ihmiset olivat kohdelleet Kiveä tylysti ja kylmästi, jopa hänen ns. ystävänsä. Hieman samanlaisen muotoilunhan Kivi itse oli kirjoittanut Karlille syksyllä 1870, vaikka kiirehti tasoittelemaan sitä Karlin osalta. – *Margaretan* esittäminen Suomalaisessa Seurassa olisi nyt tärkeää, mutta Kivellä oli myös oikeus painattaa se, sillä Nervanderilta, joka tosin oli itse yhtä rahaton ja poissa Helsingistä, oli Julius Krohn tietävästi saanut luvan. Toukokuun alussa Emelie siis tiesi:

Med Kiwi är det slut; han lär vara mycket kroppsligt sjuk, men till sinnet så förvirrad att han förmodligen lär få lof att komma till Lappviken, tänk huru gräsligt! Nu är han dock på klinikum. Jag tycker att menskligheten är grym och kall emot honom, till och med hans s.k. vänner. Naturligtvis den gamla visan: penningar. Han vill nu sälja Margareta till litteratursällskapet och har talat derom med Krohn: jag sade dock att detta var omöjligt utan Nervanders medgifvande, hvilket Krohn nu lär hafva erhållit. Nervander är bokstaffigen osynlig nu för tiden.²⁰⁵⁴

Lapinlahdesta Emelie ei nähnyt paluun mahdollisuuksia ja toivoi siksi Kivelle vain lyhyempää kärsimyksen aikaa. Toinen ongelma oli *Margaretan* sensuuri-kohtelu: siinä hehkuttiin kiivaasti suomalaisten nostamiseksi venäläisiä maahantunketujia vastaan Sveaborgin antauduttua 1808. Emelie laittoi ukko Cygnaeuksen asialle,

sessä tarjouksessa Lottenille taattiin 60 näytöstä, mutta suomenkielestä ei puhuttu mitään. (EB → KB, 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.)

2052 Ks. m. *Mbl* 27.4.1872.

2053 EB → KB 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.

2054 EB → KB 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.

jotta *Margaretalle* varmasti saataisiin imprimatur-leima. Cygnaeus oli poliittisesti ainoa mahdollinen takuumies näin venäläisvastaiselle näytelmälle. Julius Krohn oli varmuuden vuoksi muokannut näytelmää. Kesäkuussa 1871:

Kiwi är på Lappviken och obotlig! Lyckligtvis lär hans kropp vara så försvagad att man kan hoppas att hans lidande ej skall bli alltför långvarigt. Krohn ansåg det för en fullkomlig dårskap att ens förmoda att censuren skulle tillåta Margaretha passera här i Finland och han har därför ändrat stycket samt förlagt scenen – Gud vet hvart. Detta har plågat mig oerhördt, så att jag gick till Cygn[a]eus och sade att det var hans sak att se till att Kiwis svanesång trängde så djupt till hans landsmän som möjligt. Gubben senterade naturligtvis detta och ämnar gå till Arppe (som dock för ögonblicket är bortrest) med manuskriptet samt tala med honom och bedja honom förskaffa Margaretha ”imprimatur” och jag har det förstås endel till hans manhaftighet och hans intelligens att vi skola lyckas. ”Bröderna” m.fl. stycken i Fänrik Stål äro fullt ut lika svåra.²⁰⁵⁵

Mitä tarkoittaa, että Julius Krohn oli ”siirtänyt kohtauksen” tai ”siirtänyt tapahtumapaikan”, toiseen maahan ja aikaan. Kiven koottujen toimittaja Saarimaa (1919/1928) sanoo:

Joku korjaaja on tahtonut antaa näytelmälle vieraan, saksalaisen paikallisvärin ja sitä varten on esim. Sveaporin sijaan pantu Magdeburg, Suomenlahden sijaan Elbe, Pohjolan tilalle Slesia jne. Nämä korjaukset on sitte taas pyyhitty ja alkuperäinen teksti palautettu.²⁰⁵⁶

Nämä ja muut paikannimet käsikirjoitukseen korjattuina osoittavat, että Julius Krohn oli siirtänyt tapahtumat Saksaan Napoleonin sotien loppuvaiheeseen, jolloin saksalaiset nousivat ranskalaisia vastaan. Venäläisiin vihollisiin viittaavat sanat oli Krohn muuttanut franskalaisiksi. Pohjanmaan sijaan Matti oli lähdössä ”tappelemaan Blücher-ukon alla”, mikä selvimmin viittaisi Leipzigin Kansaintaisteluun 1813. Cygnaeus on ilmeisesti saanut näytelmän lävitse ilmankin näitä muutoksia, sillä vuoden 1871 ensipainoksessa tapahtumapaikat olivat jälleen

2055 EB → KB 20.6.1871/45:1:20/KBA/KiA/SKS.

2056 Kivi 1916 (1928) II:515.

Suomessa. Cygnaeuksen laatima dramaattinen esipuhe rinnasti Kiven ja Sveaborgin kohtalot.²⁰⁵⁷

Emil Nervander oli alkanut täysin rinnoin (med lif o själ) työskennellä muinaismuistoyhdistyksen hyväksi. Häntä ei Helsingissä kukaan edes tavannut, sillä jo kesällä 1871 järjestettiin Nervanderin johdolla ensimmäinen Turun ja Ahvenanmaan saaristoon suuntautunut tutkimusretki.²⁰⁵⁸ Jaakko Forsmanin nopea urakehitys oli alkanut: hän oli väittelemässä juridiikasta, ja häntä oli valitsemassa hämäläisten kuraattoriksi. Ystäväpiirin kuulumisina Emelie kertoi lisäksi huhtikuun alussa 1871 olleensa pettynyt, että Otto Florell, tuore Haminan kadettikoulun ranskanopettaja ei vaatimattomuuttaan ollut edes hakenut Helsingin yliopiston ranskankielen lehtoraattia. Huhtikuun alussa Florell oli ollut Helsingissä, riiannut Ina Forstenia, pitänyt vispilänkauppaa Ida Basilier'n kanssa, mutta lopulta saman kesän aikana vielä kihlautunut tämän pikkuisaren Emmy Basilier'n kanssa.

Arkadia-teatterin taloyhtiön toimitusjohtaja K. A. Weckström oli käynyt neuvotteluja helmikuussa 1871 Wilhelm Åhmanin ja venäläisten kanssa ja kysymys kuului: monellako esityksellä suomenkieliset lähtisivät mukaan Arkadian koko näytäntökauden takaukseen? – Emelie kysyi Kaarlon mieltä ja kertoi, että Viktor Löfgren torjui kaiken kumppanuuden. Ossian-veljen mielestä kumppaniksi ei olisi syytä mennä, mutta suostumalla takauksiin saisi vapaat kädet. Suomalaisessa Seurassa Julius Krohn oli asiasta ”valmiiksi samaa mieltä kuin Kaarlo”, sillä ”tämä tietää parhaiten”. Arkadia vuokrattiin venäläisille kaudeksi 1871–72. Emelien mielestä olennaista oli, ettei luulla suomalaisten veljeilleen Weckströmin kanssa. Mutta suomenkielisistä suunnitelmista Emelie halusi kysyä myös Gröneqvistiltä.²⁰⁵⁹

Keväällä 1871 Suomessa toimi jo ajoittain suomeksi esiintyvä teatteri: August Westermarckin seurue. Emeliellä on siitä vaihtelevat käsitykset: maaliskuun alussa hän kirjoitti, että Westermarckin teatterilla menisi hyvin ja salit olisivat täysiä. Westermarck vieraili itse näyttelijänä Nya Teaternissa, ja silloin lipunhinnat olivat kohotettuja. Erityistä on Emelien hyvin positiivinen äänensävy maaliskuun vaihteessa 1871, kun hän uutisoi ryhmän suomenkielisistä jäsenistä. Samalla Emelie muotoili erittäin yksiselitteisesti sen ajatuksen, että juuri Karlista pitäisi tulla Nya Teaternin toimitusjohtaja.

2057 Ks. *Margareta*, käsikirjoitus ja ensipainos digitoituna. *Tiet lähtesiin, Kiven digitaalinen arkisto*/SKS.

2058 Nervander 2010 (1872).

2059 EB → KB 27.02 1871/45:1:12/KBA/KiA/SKS.

En glad punkt finnes dock och det är – Herr Westermarks trupp. Par, tre finska sujetter lära hafva tagit engagement hos honom och deribland äfven en Mlle [Selma] He[e]rman från Björneborg. Hon kan naturligtvis finska och det vore roligt att få se henne; minnes du ej att man i Sääksmäki berättade att Alexandra He[e]rman (hushållerskan hos Kostander) har en syster, som har utmärkta dramatiska anlag.²⁰⁶⁰ Något finskt spektakel tror jag ej att man nu kan tänka på, ty innan Augustas bröllop varit kan jag ju ej börja med något slikt bestyr och efteråt blir det ju så sent att man ej kan räkna på någon publik. Hvad det ändå vore roligt om du blefve verkst. direktör; sålunda skulle man slippa bra mycket bråk och bekymmer.²⁰⁶¹

Emelien haave Kaarlosta teatterinjohtajana kuulostaa kaikin tavoin järkevältä, joten senkin tähden oli epäjohdonmukaista tai kovin äkkipikaista, että Emelie kuukautta myöhemmin halusi torjua Kiseleffin puolelta tulleen yhteydenoton liittyä Takausyhdistykseen. Bergbomeilla oli suunnitteilla edelleen tuo suomenkielinen tai ainakin suomea suosiva teatterikoulu, jota seuraavana syksynä alettaisiin. Kuukautta myöhemmin 1.5.1871 Emelie oli muuttanut mieltään myös Westermarckin suhteen ja nimittää nyt hänen teatteriaan ”slarvig.” Westermarck otti kontaktia C. G. Estlanderiin ja pyrki etabloitumaan Helsinkiin.

Emellertid är han serdeles lifvad af att ånyo få den igång och nu vänta vi endast på dig. Vi förmoda naturligtvis att Fru Raä stannar här. Intet samband med Westermarck – honom och hans ”slarfvinga theater” förakta vi naturligtvis i grund. Roligt skall det bli att se om han kan åstadkomma ett möte; han skulle tala med Estlander.²⁰⁶²

Jo helmikuun lopussa Emelie kertoi, että Ida Basilier oli alkanut Pietarissa laulaa Nissen-Salomanin oppilaana ja asui korkean suojelijattarensa kreivitär Adlerbergin luona. Cygnaeus oli huhtikuun alussa innoissaan siitä, että Basilier voitaisiin kiinnittää Uuteen Teatteriin. Mutta Ida Basilier oli ratkaisevasti pilannut mahdollisuuksiaan ja joutunutkin kreivi ja kreivitär Adlerbergin epäsuosiioon.

2060 Viittaa Selma Heermaniin, tulevaan rouva Lundahliin, josta tuli alkuaikojen kantava voima. Hänen sisarensa Hilda oli Suomalaisessa Teatterissa vain lyhyen aikaa, mutta oli myös lupaava.

2061 EB → KB 30.03 ja 2.4.1871/45:1:14/KBA/KiA/SKS.

2062 EB → KB 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.

Hän oli nimittäin kieltäytynyt näiden järjestämästä kiinnityksestä Venäjällä vedoten siihen, että se vaikeuttaisi hänen uraansa Suomessa.²⁰⁶³ Basilier kirjoitti Pietarista innokkaasti Bergbomille Berliiniin. Hän ihmetteli ensin Pariisin kommuunia ja hulluksi tulleita pariisilaisia, minkä jälkeen alkoi ylistää kaikkia Karlin hienoja ominaisuuksia.²⁰⁶⁴ Karl vastasi Basilierille Berliinistä maaliskuun lopulla (26.3.1871) pohtien syvämielteisesti ”ruusujen ja orjantappuroitten” likeistä suhdetta maailmassa. Kiitettyään puolestaan Karlin upeaa kirjallista ilmaisua, lämpöä välitöntä ja runollista ilmaisua Ida Basilier moitti omaa turhamaisuuttaan, ja kasvatuksensa pintapuolisuutta.²⁰⁶⁵ Basilier kertoo ymmärtäneensä vasta *Pombalin* luettuaan, miten suuresta ja valovoimaisesta persoonasta isänmaalle Karl Bergbomissa olikaan kysymys:

Först efter att ha läst ”Pombal” – – – förstår jag Er riktigt – ett oförklarligt ljus gick upp för min själ, jag igenkände i Er den makt, som skall genomtränga mörkret och sprida ljus, frihet och sanning i vårt Fosterland. Jag vet alltför väl att detta ej sker på den dag och – att Ni kanske aldrig under Er lifstid finner ett erkännande, men efterverlden uphöjer hvad samtiden förtrycker och detta, utom ert eget medvetande, skall blifva Er belöning.²⁰⁶⁶

Basilier avautui Karlille ammattisuunnitelmistaan, mutta myös henkilökohtaisemmista seikoista.²⁰⁶⁷ Osoittautuu, että hän laski tulevaisuutensa osin Kaarlon aseman varaan, ellei suorastaan yrittänyt kosiskella Kaarlosta itselleen suojeelijaa ja impressaaria.

Helmikuun lopussa 1871 kuulutettiin Augusta avioliittoon Lauri Oskar af Heurlinin kanssa. Häiden piti olla Marianpäivänä. Kuulutuspäivän aamuna Augusta herätettiin laululla: kvartetille sovitettu rukous *Noita-ampujasta*. Illalla tapahtumaa kerääntyi juhlistamaan seurapiiri, jonka jäsenillä ei ollut paljonkaan tekemistä toistensa kanssa. Bettyn anoppi von Troil, herrasväet

2063 EB → KB [n. 10/25 huhtik] 1871/45:1:14/KBA/KiA/SKS.

2064 I. Basilier → KB 8.4.1871/51:6:1/KBA/KiA/SKS.

2065 ”Hvad jag afvundas Er förmåga att meddela Edra tankar, att åskådliggöra Edra åsigter, att uttrycka Er, varmt, lifligt, rikt, ädelt, osökt, poetiskt – med ett ord Er förmåga att gifva de döda orden lif.” (Ida Basilier → KB 08. 04. 1871/51:6:1/KBA/KiA/SKS.)

2066 Ida Basilier → KB 08. 04. 1871/51:6:1/KBA/KiA/SKS.

2067 Ida huolehtii siitä, että kertoo ajoissa oman versionsa Karlille hänen ja Otto Florellin välisistä asioista, ennen kuin Otto ehtii kertoa Karlille.

Munck ja Lagi – ja muitakin, joita Emelie ei niin sympatisoinut (lue: eivät olleet fenoja). Sanmarkit olivat enon sairauden takia poissa. Häiden järjestelyt päätettiin kuitenkin lykätä toukokuulle, niin paljon oli järjestettävää ennen sitä, kuten vastikään 12.2.1871 kuolleen kirjapainon yhtiökumppani O. Blomstedtin jälkeenjääneitä liikeasioita.

Augustan avioliitto oli taloudellisesti edullinen, olihan af Heurlin toinen Paraisten Quidjan eli Kuitian kartanon perijöistä, mutta lisäksi hän oli feno-maani ja kirjapainoyrittäjä, jolla oli SKS:n kirjapainolupa hallussaan. Emeliellä itsellään oli kriittinen suhde Oskar af Heurliniin ihmisenä, joka katsoi ”arvokkuutensa vaativan pidättyväisyyttä, ainakin minua kohtaan.” Emelie pelkäsi, että ensi vuonna hänen suhteensa myös Augustaan etääntyisi. Toukokuun alussa Emelie jo katsoi, että af Heurlin osoitti avoimesti halveksuntaa häntä kohtaan. Mutta koko kevään Emelie oli päävastuullinen kuuliais- ja hääjärjestelyistä. Hän houkutteli Ida Basilier’tä tulemaan ja esiintymään af Heurlinien häissä.²⁰⁶⁸ Ida Basilier saapuikin laulamaan Augustan ja Lauri Oskarin häihin.

Emelie kertoi Idalle myös uutisen Erottajalta: siellä ryhdytään esittämään oopperoita.²⁰⁶⁹ Kaarlolle hän kertoo saman asian näin:

Mitt bref blev afbrutet af Maechelinerna från hvilka jag för hvar dag känner mig allt mer och mer aflägsnad. Mili har tagit engagement vid theatern för nästa år, hon får 3000 mark i lön, behöfver endast uppträda i några operor, men skall inöfva och leda sång partierna. Hon önskade mycket att fru Raa skulle komma hit till theatern; de passa just ej ihop, de begge, ty nog äro de himmelsvidt olika. – – Jag glömde säga att de två operor som Mili först skall uppträda uti äro: Martha och Nattlägret!²⁰⁷⁰ –

Tulevaisuuksia kaavaileva Emelie piti edelleen huhtikuussa Karlin oikeana paikkana Nya Teaternia, johon saataisiin myös teatterikoulu pystyyn.

2068 EB → Ida Basilier 1.5.1871/51:5:2/EBA/KiA/SKS.

2069 ”Kan du tänka dig att Mili Mechelin för nästa år tagit engagement vid theatern! Hon blir hufvudsakligen ledarinna för sången samt lärarinna och kommer att ge bestämda lektioner hvarje dag, men har dessutom förbundit sig att uppträda uti [två] några operor. Martha och Nattlägret vid Granada lära vara bestämda. Hon kommer att resa till Sverige i slutet af denna månad samt studera för Hebbe. Jag tycker att detta är ganska förståndigt af henne. Du får dock ej tala om detta tills vidare, Mili tycks ej vilja låta det bli känt innan hon rest.” (EB → Ida Basilier 01.05.1871/51:5:2/EBA/KiA/SKS.)

2070 EB → KB 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.

Jag kan ej säga huru glad jag blefve om du kunde komma till theatern och vi finge här skola. då finge ju även jag stackare något att intressera mig för: Nu är det totalt slut med mig. Det finnes intet så grymt som att anse hela sitt lif förspildt och förgäfves.²⁰⁷¹

Emelien mielipiteen muutos herättää kaksi tärkeää kysymystä. Jos Emelie Bergbom 30.3.1871 huokasi, että Karlista pitäisi tulla toimitusjohtaja Nya Teaterniin, niin miksi hän torjui Nikolai Kiseleffin vain pari päivää myöhemmin tekemän tarjouksen tulla mukaan Takausyhdistykseen, jota kautta Karlin valinta tulisi mahdolliseksi? Kiseleff ei tarvinnut tuolloin enää lisää takaajia määrän vuoksi, vaan syiden täytyi olla nimenomaan muualla. Seurasiko Emelin jyrkän torjuvasta linjasta se, että Kiseleff pysyi jyrkkänä Charlotte Raan suomenkielisten sivuesiintymisten suhteen. Eikö Bergbomien mukaantulolla ja yhteistyöllä nimenomaan nuo suomenkieliset näytännöt parhaiten olisi saatu taattua?

Bergbomien sisarusten elämään alkoivat vaikuttaa erilaiset taloudellis-sosiaaliset asetelmat. Insinööriksi valmistuneen Ossian Bergbomin tulevaisuus oli muotoutumassa. Systerbäckin tehtaisiin hän ei päässyt, mutta kevään kuluessa selvisi, että hän lähtisi suunnittelemaan rautatien rakennuksia ja tutkimaan radan mahdollisia linjauksia Tampereen ja Porin suunnalle. Monia suunnitelmia oli ”liikkeellä” eli konkreettisesti à bane, radalla.

Jag har dock varit i fullt arbete och på språng från morgon till qväll, så att jag just ej haft tid till alltför långt mediterande. Atte roar sig nu på qvällen efter en lyckad tentamen och Ossian är på supé i theaterrestauration; jernvägs-direktionen firar sig sjelf och sina ingenjörer efter väl förrättadt arbete. Det är roligt att Attes tentamina lyckats, oaktadt hans sjuka ben; Liljestrands är den enda som åter står. Bra skral och affallen är Atte; han flyttade i går i Heurlins rum. Ossian rustar sig deremot till afresa; troligtvis reser han inom en vecka så framt ej den nu sanktionerade Borgå-banan gör någon ändring i hans planer.²⁰⁷²

Karl Bergbomin tulevaisuudessa häämötti pari mahdollisuutta. Yksi oli kuvitteellinen työura Suuriruhtinaanmaan Kansallisen Teatterin intendenttinä. Virka, jollaista ei ollut, mutta jollainen voitaisiin Nya Teaterniin perustaa, jos

2071 EB → KB [n. 10/25 huhtik] 1871/45:1:14/KBA/KiA/SKS.

2072 EB → KB 16.5.1871/45:1:18/KBA/KiA/SKS.

siitä ”tulisi aidosti kansallinen,” mikä tapahtuisi vain korkean tahon myötävaikutuksella.

Toinen vaihtoehto oli dosentin väitöskirja ja mahdollinen ura yliopistossa. Koska Karl ei halunnut tulla kolmatta kertaa hylätyksi yliopiston matkastipendien haussa, hän epäröi hakeakin stipendiä enää keväällä 1871. Vain mikäli vahvoja hakijakandidaatteja ei ilmestyisi, saisi Heurlin tai joku muu jättää vielä kerran hänen hakemuksensa, mutta vasta aivan määräajan umpeutuessa, muussa tapauksessa ei.²⁰⁷³ Emelie päätti Karlin puolesta toisin ja jätti hakemuksen jo toukokuun alussa 1871. Karl kirjoittaa siinä rajanneensa tutkimustehtävää niin, että nyt tarkoitus oli:

hos några bl. de af Europas mindre nationer, inom hvilka tvenne bredvid hvarandra stående kulturformationer, en genom de hist. förhållandena skapad fremmande o. en egen, råkat i gärning genom detta sekels nationalitetssträfvande”.²⁰⁷⁴

Bergbom ilmoitti kirjoittavansa myös laajemman tieteellisen teoksen Ranskan vallankumouksen jälkeisestä kirjallisuudesta. Hakemuksessa oli ”jonkin verran horjuvia sanavalintoja, mutta se sisältää selvästi merkittävän tieteellisen päämäärän; ja että tieteellisten ansioidensa perusteella Bergbom oli pätevä sen toteuttamaan” (något sväfvande ordalag, dock innebära ett tydligt merkeligt vetenskapliga syfte, samt att Bergboms på grund af sina föregående studier var väl kvalifierad att utföra densamma).²⁰⁷⁵ Konsistorissa sekä C.G. Estlander että Yrjö Koskinen tukivat fyysikkoo, dosentti Sundellia. Mutta jaossa oli myös toinen, yliopiston oma matkastipendi, jonka jakamista humanistille Yrjö Koskinen puolusti ja nosti Bergbomin vielä kerran ehdokkaakseen. Waldemar Enebergiä ja tämän kriminologian opintoja kannatettiin, mutta voiton tässäkin vei taas luonnontieteilijä, nyt meteorologi.²⁰⁷⁶

2073 KB → EB s.d. huhtikuu 1871/46:1:5/EBA/KiA/SKS.

2074 Matkakohteet erityisesti Praha, Pest ja Bryssel. – Konsistorin pk §2 20.5.1872/KHA/HYKA/HY); ks m. EAH:n poiminnat/B121/EAHA/KiA/SKS.

2075 Konsistorin pk 2§ 20.5.1871/KHA/HYKA/HY. Hist.-filologisessa tiedekunnassa sitä ennen (17.5.1871) Yrjö Koskinen oli sitä puoltanut, sillä toisen humanistin aihe ei ollut yhtä tärkeä: Mellberg halusi tutkia kasvien estetiikkaa Münchenin botaanisissa puutarhoissa. EAH1:235–238 pitää stipendin epäämistä jälleen vain kielipolitiikkana: totta on, ettei C. G. Estlander enää tänä vuonna käyttänyt Bergbomia puoltavaa puheenvuoroa. Ks m. B121/EAHA/KiA/SKS.

2076 Puheenvuorossaan Yrjö Koskinen peitellysti moitti Estlanderia siitä, että tämä ei ollut puoltanut Bergbomin hakemusta, vaikka hänen aiheen puolesta olisi tullut niin tehdä. (Konsistorin pk §2 20.5.1871/

Kielipoliittista syrjintää ei Bergbomin kolmessa rauenneessa stipendihaussa voida osoittaa. Sen sijaan nähdään, miten humanistihakijat olivat aina vähemmistössä ja jäivät kolmella kerralla alakynteen. Bergbomin hakemukset olivat ylimalkaisia ja kieltämättä loivat vaikutelman kulttuuriturismista verrattuina medisiinarien ja luonnontieteilijöiden suunnitelmiin työskennellä vuosi kuuluisien professorien laboratorioissa tai sairaaloissa.²⁰⁷⁷

Karl sai tiedon apurahan epäamisestä tilanteessa, jolloin vastavihityt Augusta ja Lauri Oskar af Heurlin olivat tulleet Berliiniin ja nuoret olivat yhtä matkaa lähdössä kohti Venetziä. Hän hoiti pettymystä stipendiasiansa syöksymällä inspiroiviin matkaelämyksiin. Siksi kannatti ottaa ilo irti matkustamisesta, kun kerran syksyllä oli edessä palaaminen kotimaahan. Itämaisia kieliä opiskeleva osakuntatoveri Tullus Eneberg oli Saksassa, ja hän oli valmis lähtemään Heurlinien ja Karlin matkassa Italiaan toukokuun lopulla. Karlilla olisi omaa seuraa nuoremparinvuorossa.

Vi voro par angenäma dagar i Dresden [28.5.–] och berusades der verkliga af konstskatterna, hvilka öfverträffade våra djerfvaste förväntningar. Något sådant hade jag ej haft aning om. Deremot anslog staden (Brühlska terrassen m.m.) oss mindre. Sedan voro vi par dagar i München [2.6.–] som också förtjuste oss. Och sedan genom Tyrolen till Venedig – nej nu slutar jag, ty brefvet vuxe i oändlighet, om jag började dermed. Allting fann jag dessutom billigare än hvad jag genom slösbyttan Florells beskrifningar föreställt mig.²⁰⁷⁸

Laajassa matkakirjeessä Karl kertoi yksityiskohdat: upeiden maisemien lävitse kulkeva junamatka alkoi aikaisin aamulla Münchenistä, halkaisi Tyrolin ja Alpit ja oli illalla klo 22 Venetsiassa.²⁰⁷⁹ Emelie toimitti *Uudelle Suomettarelle* suomennettavaksi katkelman Venetsian-kirjeestä, joka julkaistiin 7.7.1871. Laaja tunnelmanomainen kuvaus käsittelee italialaisten värikkäitä hahmoja ja kommentoi pohjoismaalaisten suhdetta roomalais-katolisuuteen. Kirjeen kokonaisuudessa pohdintaa on enemmänkin, protestanttisessa helluntaijumalanpalveluksessa

KHA/HYKA/HY)

2077 Lähimmin Bergbomiin vertautuva Wegeliuksen hakemus vuodelta 1870 nimesi musiikinhistorian kannalta keskeiset tutkimuskohteet, kaupungit ja arkistot selvästi. Luonnontieteilijöillä oli kohteena yleensä tietty yliopisto Saksassa.

2078 KB → EB 10.6 [1871]/46:1:6/EBA/KiA/SKS.

2079 KB → EB 25.6.1871/46:1:7/EBA/KiA/SKS.

dresdeniläinen rovasti oli saarnassaan puhunut Pariisin kevään tapahtumista. Valitettavasti rovastin argumentaatiota Pariisin kommuunista ei selosteta tarkemmin. Muuten poliittisia tapahtumia seuraava entinen ulkomaantoimittaja Bergbom osasi analysoida Italian suhdetta Ranskan ja Saksan sotaan hyvin eritellen.

Venetsiasta palatessaan matkalaiset erosivat ja Karl jäi Wieniin tapaamaan vihdoin Charlotte Raata. Päivä oli 12.6.1871. Puoleen vuoteen Lotten ja Kaarlo eivät olleet tavanneet, vaikka olivat olleet vain päivän junamatkan päässä toisistaan. Karl tapasi Wienissä nyt vähissä varoissa olevan ja kovasti laihtuneen Charlotten, joka muuten vaikutti ”nuoremmalta ja terveemmältä.” Wienistä he matkasivat yhdessä Dresdeniin 12./13.6.1871, mistä Lotten palasi Wieniin. Karl kirjoitti Emeliele kesäkuulla lopputulemat asioista, joita oli pitkin kevättä väännetty. Charlotten sopimus oli allekirjoitusta vailla, ja Karlin kanta näyttää yllättävää kyllä olleen, että Lottenin pitäisi viettää seuraava vuosi Ruotsissa. Hänen kannattaisi palata Suomeen myöhemmin, kun tilanne olisi otollisempi.

I Wien uppsökte jag naturligtvis först fru Raa. Hon var densamma som förr, vänlig, varm, trofast. Du känner hennes engagementsmissöden, eller rättare hennes telegrafmissöden. Hon tycktes vara ytterst uppretad på förhållandena i Helsingfors, på direktionens simpelhet, på publikens sqvallersjuka m.m. Jag styrkte naturligtvis henne. Hon hade – sade hon – redan en gång beslutit att taga emot Åhmans anbud, men hennes pligtkänsla hade segrat, eller rättare hennes samvete tillät det ej.

Förgäfvets använde jag all min öfvertalning att hon ej skulle komma detta år till Finland. Hon sade att hon ej till sin död finge lefvande ro, ifall hon under dessa förhållanden lemnade sin man. Bittert anklagade hon sin obeslutsamhet, som varit orsaken att hon ej energiskt genomdrifvit skiljsmessa, då denna var möjlig. Nu, då Frithiof vore så eländig, blefve det lumpen feghet att lemna honom.

Jag vidhöll att jag tyckte det vore för henne bäst att nu ett år spela i Sverige. Hon sade att hon kände det sjelf, men att hon ej kunde handla annorlunda än hon gjorde. Tro mig, menade hon, det är ej lätt att göra en sak, der man utsätter sig för sina fienders anfall och vet att ens vänner ej gilla en. Ytterst intresserad var hon af att en finsk elevskola skulle komma tillstånd, så mycket mera som direktionen tvärt afslagit all hennes anhållan att få spela på finska. I allmänhet hade hennes mod och sjelfspänstighet betydligt ökats. Hon var yngre,

friskare, gladare, mindre nervös. Oerkändt hade hon magrat, i mitt tycke för mycket.²⁰⁸⁰

Heinäkuun alkupäivinä Emelie raportoi Karlille siitä, miten hän vieläkin oli yrittänyt neuvotella Kiseleffiltä lupaa suomenkielisille esityksille ennen kuin allekirjoitti sopimuksen Charlotten nimissä. Allekirjoitustilanteessa ei yleensä enää neuvotella, mutta Emeliele tämä ei selvästikään ollut ”liikeasia tai kilpailuasias”, vaan jotain muuta.

Fru Raa skref och uppdrog mig att å hennes vägnar underteckna kontraktet hvilket ja äfven gjorde, men oaktadt mina bemödanden lyckades jag ej genomdrifva någon finsk representation. Hon skref att hon gerna önskar uppträda 3 å 4 gånger utöfver de 60 garanterade utan ersättning om hon blott finge spela en enda gång finska, men Kiseleff tog det ej i öronen. – [Fr.] Raa är bättre men ser svag och klen ut; han kommer att bo hela sommarn på kliniken, men man säger att han nu redan börjat slarfva med sin diet. – Nog gjorde Lotten rätt uti att ej öfverge honom, men nog bör hon klart fatta att fjolårets lidanden vänta henne äfven nästa år, ty nog är han ohjelpig.²⁰⁸¹

Näin oli päädytty siihen, että Raan pariskunta viipyisi vielä talven 1871–1872 Helsingissä, Charlotten palkkataso olisi entinen, mutta sopimukseen ei sisältynyt lupaa näytellä kilpailevassa teatteriyrityksessä. Emelien mielestä rahattomana Suomeen tulleella Charlottella tulisi olemaan rankka talvikausi edessään. Tämä joutuikin jo heinäkuussa 1871 pyytämään Emelieltä 20 markkaa lääkettä varten ja jo sitä ennen joutunut panttaamaan ja lopulta myymään vaatteitaan.²⁰⁸²

Emelie oli pannut Ossianin kertomaan Karlille Yliopiston konsistorin kolmannesta epävästä päätöksestä; itse hän kirjoittaisi myöhemmin. Professori Thiodolf Rein oli selittänyt Emeliele, miten Karlin hakemus oli ollut aivan liian ylimalkainen ja miten August Ahlqvist oli pitänyt historiallis-filologisen osaston kokouksessa naurettavana ajatustakin ”tutkia sellaisten kansallisuuksien kirjallisuutta, joiden kieltä ei edes osaa”. Enebergin hakemus oli ollut tiivis ja

2080 KB → EB 25.6.1871/46:1:7/EBA/KiA/SKS.

2081 EB → KB 2.7.1871/45:1:21/KBA/KiA/SKS.

2082 EB → KB 12.7.1871/45:1:22/KBA/KiA/SKS.

yksityiskohtainen.²⁰⁸³ Kirjeessä oli myös mukana J. V. Snellmanin suusta Karlille sanottu kehotus heittää koko estetiikka hiiteen, ”sillä sillä ei elä”.

Snellman höll häromdagen ett längre föredrag om dig och bad mig ärligt helsa dig från honom och bedja dig lemna esthetiken; duger icke, duger icke här i vårt land, ett otacksamt och brödlöst fält, brödlöst fält.”²⁰⁸⁴

Snellman oli puhunut lämpimästi Kaarlosta ja käski rohkaista tätä kertomalla omista vuosikymmeniä jatkuneista vastoinkäymisistään ja odotteluistaan, vaikka sellainen veikin mieheltä voimia.

[J]ag invände då att både du [Karl] och ditt land aldrig vågade hoppas att du skulle bli detsamma som han, men detta afklippte han [Snellman] med något mummel om ”mycket bättre, mycket bättre.” Vore han helst historiker! – Han talade kärleksfullt och varmt om dig samt bad mig säga att ju förr man resignerar dess bättre; ungdomen vet ej hvilken black om foten det ekonomiska bekymret är; det binder en mans sjelfständiga verksamhet. Kanske att jag gjort orätt uti att framföra hans ord, men de komma varmt från hjertat och derföre är det ju allt skäl att du begrundar dem. Visst är det rysligt att du skall måsta tänka på ett lektorat, om du ej snart får docent-arvode, nu misströstar jag dock om allt.²⁰⁸⁵

Karl oli selvästi liikuttunut ja kiitollinen siitä, että kotimaassa hänestä välitettiin. Snellman oli sanonut, että Karlista tulisi joskus jotain ”paljon parempaa” kuin hän itse. Hän kiitteli, että läheisten ja ystävien myötätunto lohdutti. Suuremmista suojelejoistaan Bergbom kirjoittaa:

Ditt bref – der du talar om den välvilja Snellman visat mig, fick jag för en stund sedan. Jag är stolt öfver hans älskvärdhet, ty jag trodde ej han hade en aning om mig. Jag har lagt hans ord på hjertat, men blindt ernar jag ej följa dem. En titannatur, som hans, skall man ropa till ”resignera”, en vek natur som min förfaller så lätt i slapphet, ifall den viker undan i strid och kamp. Resignerar jag utan vidare, blir jag ej Snellman utan

2083 EB → KB 12.7.1871/45:1:22/KBA/KiA/SKS.

2084 EB → KB 25.5.1871/45:1:19/KBA/KiA/SKS.

2085 EB → KB 25.5.1871/45:1:19/KBA/KiA/SKS.

Oskar Toppelius. I alla fall ernar jag dock behjerta Snellmans ord och i höst börja auskultera i normalskolan. Mera derom i nästa bref. Helsa Cygnaeus från lagunerna och Rialto, från Foscari och Morosini, från Giorgione och Canova, från Tiziano Assunta och Byrons Haydée, från Manins graf och Ugo Foscolas katafalck; det har gjort mig godt, att han talat väl för mig.²⁰⁸⁶

Karlin lennokkaat taideterveiset voi lukea lämpöä ja leikkimieltä viestittävänä arvonantona Fredrik Cygnaeukselle, joka oli innostuttanut kokonaisen sukupolven Euroopan taiteisiin.

Augustan ja Lauri Oskarinn ollessa kesäkuussa häämatkalla Venetsiassa Emelien tehtävänä oli sisustaa ja järjestää nuorelle parille koti, joka sijaitsi jo Andreegatan, Antinkatu 4:ssä. Tontilla sijaitsi tuolloin vielä kaksikerroksinen rakennus, jonka alakerrassa oli kirjapaino. Se oli sama tontti, jolle aikanaan nousi perhekunnan ja SKS:n kirjapaino-osakeyhtiön suuri kivitalo. Heurlinin matkan aikana Antti Almberg hoiti kirjapainoa, kunnes Viktor Löfgrenin ja Elisabeth (Betty) Avellanin (hää)matkan aikana vastaavasti Almberg palkattiin hoitamaan vastaavasti *Uutta Suometarta*. Emelie kehui Karlille, että juuri kun fennomaanien pitäisi menettää rohkeutensa, ne keksivät uuden konstin toisensa jälkeen. Yksi vaikeimmista ja tärkeimmistä oli Helsingin Normaalikoulun suomenkielisten luokkien siirto Hämeenlinnaan. Asiassa Yrjö Koskisen pitäisi mennä vain suoraan kenraalikuvernöörin luokse ja *U. Suomettarellakin* oli koulukysymyksen takia vaikeuksia sensuurin kanssa.

Emeliellä oli velkansa isän kuolinpesästä, mutta myös työpaikka, jonka Snellman oli hänelle hankkinut. Silti Emelie joutui hankkimaan lisätuloja, sillä näitä pieniä Bulevardin pihatalon huoneita ei ollut varaa pitää tyhjinä. Hän yrittäisi vuokrata ne jollekin perheelle, heti kun Ossianin ja Karlin osalta ratkeaisi, olisivatko nämä Helsingissä seuraavana vuonna.

Ukko Cygnaeus käytti Emelietä sihteerinään, joka kirjoitti sanelusta. Lisäksi Cygnaeus määräsi veljensä valtioneuvos Reinholdt Cygnaeuksen ja neiti Emelie Bergbomin huolehtimaan huvilastaan Kaivopuistossa. Kesäkuussa Emelie emännöi myös kutsuja Cygnaeuksen huvilassa, mutta hänen oli vaikea emännöidä kovin ystävällisesti Nya Teaternin näyttelijöitä, joita Cygnaeus perinteisesti

2086 KB → EB 10.6 [1871]/46:1:6/EBA/KiA/SKS.

piti kutsuttaviensa piirissä. Fredrik Cygnaeus laati testamenttipaperinsa, jonka mukaan taideperintö aikanaan tulitaisiin hoitamaan. Emelie toimitti myös fennomaanien perustamaa lastenlehti *Pääskystä* ja pyysi Karlilta lapsiteatterille näytelmiä, jotka sopisivat *Pääskysessä* julkaistaviksi. ”Eikä liian moraalisia, ripaus ryöväriromantiikkaa tekisi hyvän efektin.”

Emelie sai sisareltaan Betty von Troililta ja tämän mieheltä Göstalta tarjouksen tulla heidän perheeseensä asumaan, suorastaan muuttaa pysyvästi Vaasaan, kuvernööriperheen kodinhoitajaksi. Emelie piti tarjousta hyvänä ja kultaisena, ”tillgifvenhetsband” oli olemassa, jos muut katkeaisivat. Sisko omasta puolestaan korvaisi nyt osan siitä, että Emelie aikanaan palveli kaikkia heitä nuorempia sisaruksia. Mutta ”jospa he vain olisivat edes vähän fennomaaneja”, Emelien olisi helpompi ajatella tarjousta. Karl varoitti äkillisistä päätöksistä – ehkä salaa itseään ja omaa ”kodinhoitoaan” ajatellen.

Kesäkuun lopulla 1871 Emelie aikoi matkustaa Vaasaan. Loppukesästä palatessaan Emelie suunnitteli käyvänsä Ossianin luona Tampereen seudulla, jossa tutkittiin ratalinjauksia. Ossianin vapaa huone Bulevardi 10:ssä oli vuorollaan Ida Basilier’n ja jonkun muun käytössä. Atte oli huhtikuussa vuokrannut huoneen Gripenbergien talosta ollakseen poissa tieltä ja saadakseen lukea. Juristina hän pääsi palvelemaan senaatissa, mutta yritti syksyllä Vaasan hovioikeuteen. Bettyn ja Axelin perheet pysyivät tästedes etäällä fennomaniasta ja välit muihin sisaruksiin olivat viileämmät, mutta eivät poikki.

Karl Bergbomin onnistui viipyä Berliinissä vielä koko kesä. Pariisin kommuunin murskaamista hän kommentoi kesäkuussa frankofoni Otolle. Karl edusti maltillista tasavaltalaista näkökulmaa, hän piti bourbonismia hullutuksena, mutta myös Victor Hugon ylistys kommuuniurotekoja kohtaan oli Karlin mielestä yksi osa vanhenevan Hugon lisääntyvää hulluutta. Tarkat kommentit poliitikoista osoittavat, että Bergbom ei poliittisena ajattelijana koskaan haihatellut, mutta ei myöskään ymmärtänyt haihattelijoita.

Hvad säger du om V. Hugó? Jag anser ej honom mera klok – eller rättare, klok har han aldrig varit, utan vansinnet har alltid legat inom honom, men att det skulle bryta ut på ett så hemskt sätt, som i hans jubel öfver kommunbragderna!²⁰⁸⁷

2087 KB → O. Florell 14.7.1871/47:7:37/KBA/KiA/SKS.

Karl onnitteli Ottoa kihlauksesta Emmy Basilier'n kanssa. Myöhemmin Ida Basilier moitti Emelielle isosiskon happamalla piikeillä, että pikkusisko tuskin pystyi täyttämään niin intelligentin miehen odotuksia vaimostaan. Ehkä hän itsekin oli ”laskenut jotain Florellin varaan.”²⁰⁸⁸

Bergbom ei näytä enää kirjoittaneen Charlottelle Berliinistä, mutta tältä on säilynyt kirje, jossa hän kertoi sopimuksensa allekirjoittamisesta ja suorastaan kutsui Karlia vielä Wieniin käymään.²⁰⁸⁹ Sisarustenkin kirjeenvaihtoa on vähemmän loppukesästä. Berliinin ja Wienin ooppera- ja teatterikuulumisia, samoin kuin teoksia, laulajia ja näyttelijöitä luonnehtivia kuvauksia Bergbom kirjoitti perusteellisesti jälleen Otto Florellille.²⁰⁹⁰ Wienin puhenäyttämöllä konverseerattiin paremmin, mutta tunnetta ja idealismia oli enemmän Münchenissä ja Berliinissä.²⁰⁹¹ Karlin teksti on perusteellista, innostunutta ja sisältää valtavat määrät tietoa ja silmän ja korvan tarkkuutta. Kesällä 1871 Bergbom sanoo tulleensa jo fanaattiseksi Wagnerin ihailijaksi! Tämän teoksia on ollut kaikkialla nähtävissä ja kuultavissa.²⁰⁹²

Dosentinväitöskirjatyö on työntymässä kriisiin materiaalin runsauden takia, eikä Bergbomilla oikein ole hyvää työnohjaajaa:

Ungefär en månad kommer jag ännu att stanna i Tyskland. Jag arbetar på min disputation, hvilken i sommarhettan och Berlinersanden tyvärr skrider mer än trögt framåt. Materialet växer mig så öfver hufvudet att jag ej vet huru jag skall kunna beherska det. Det går väl som med den sista disputationen att jag måste dela ämnet. Det är, som du väl kanske vet, om romanen i vårt sekel, som jag emnat skrifva. När jag kommer till sjelfva utarbetningen, måste jag väl inskränka mig till någon del deraf.²⁰⁹³

Fennomaanit solmivat kontakteja sukukansoihin ja siinä Viro oli luonnollisesti tärkein. Kesällä 1871 toteutettiin Viron kansallisen herättäjän Johan Valdemar

2088 ”Hvad tänker du om Florells och Emmys förlofning? Jag skulle vara mycket glad deröfver om jag ej fruktade att Emmy möjligen ej kan uppfylla de pretentioner en så intelligente man måste ha på sin hustru.” (Ida Basilier → EB 26.09.1871/51:1:1/EBA/KiA/SKS.

2089 H. Ch. Raa → KB 14.7.1871/50:31:15/KBA/KiA/SKS.

2090 KB → O. Florell 14.7.1871/47:7:37/KBA/KiA/SKS.

2091 EAH1:240–241.

2092 Nuoruudentuotannon, *Rienzin*, *Lentävän Hollantilaisen*, *Tannhäuserin* ja *Lohengrinin* lisäksi oli jo kantaesitetty *Tristan ja Isolde*, *Nürnbergin mestarilaulajat* sekä *Ringin* kaksi ensimmäistä osaa, tosin vain Münchenissä, joten ne eivät olleet vielä muualla ohjelmistossa.

2093 KB → O. Florell 14.7.1871/47:7:37/KBA/KiA/SKS.

Jannsenin ja hänen tyttärensä neiti Lydia Jannsenin, runoilija Lydia Koidulan vierailu Helsinkiin. Konkreettiset toimet synnyttävät usein aatteellisia paradokseja, mitkä välittyvät Emelien kuvauksessa. Neiti Lydialla oli jo merkittävää tuotantoa, vaikka oli vasta 25 ikäinen. J. V. Snellman piti puhetta, mutta koska hän vastusti kovasti naisten kirjallista toimintaa, puheesta tuli suorastaan neiti Jannsenin työn vähättelyä. Jaakko Forsman oli pantu pitämään puhe neiti Lydialle. Nämä tekivät myös matkan Hämeenlinnaan poiketen paluumatkalla Lopella Yrjö Koskisen omistamalla Leppälahden tilalla. Emelie ei aivan ymmärtänyt tätä estomaniaa.

Hieman myöhemmin syksyllä Emelie vihjasi parista sopivasta työpaikasta Kaarlolle: kaksi virkaa kirjastossa oli vapaana, samoin tyttökoulun historian- ja maantiedonopettajan virka. Hänen pitäisi pian sähköttää, ottaisiko hän sijaisuuden hoitaakseen.²⁰⁹⁴ Samasta asiasta on olemassa Antti Almbergin kirjoittama rehvakas kirje Bergbomille:

Veli Kaarlo! Luullaan varmaan että Floman saapi johtajan-viran svekomanien kansakouluseminaarista Tammisaaresta, jotenka hänen entinen virkansa Naiskoulussa [yläpuolelle kirjoitettu "fruntimmersskolan"] joutuu avonaiseksi ja haettavaksi! Se on historian ja geografian opettajan virka, 22 tuntia viikossa, 1,800 markan palkalla. Mitään skriptoja ei ole korjattavana. Sisaresi ja Lauri sekä minä tahtoisimme sinua tähän paikkaan. Se on helppo virka, elättää miehensä ja antaa aikaa muihin toimiin. Vikariaatti tulee kohta Flomanin nimittelyä, joka tapahtuu ensi lauantaina syysk. 30 p. julistettavaksi haettavaksi, ja vuoden päästä tai kenties aikaisemmin tulee virka varsinaiseksi asetettavaksi. Nyt kysytään sinulta: tahdotko tätä virkaa? Minä olen puhunut Floman'ille asiasta ja hän on luvannut tehdä kaikki mitä hän "voipii" puolustaaksesi sinua, jos nim. hän pääsee Tammisaareen. Myöskin luulee hän että sinä saisit viran. Lähetä nyt sähkölennättimellä mitä tulisimmasti vastaus, jos suostut ottamaan virkaa vastaan *) [alav. *) Siinä tapauksessa täytyy sinun kohta tulla takaisin]. Minä puolestani soisin kaikin mokomin sinut usein mainittuun virkaan sillä muuten voisi siihen tulla joku sine²⁰⁹⁵ svekomani, joka opettaa historiaa, varsinkin ylämaan päin män-

2094 EB → KB [syysk.] 1871/45:1:23/KBA/KiA/SKS.

2095 sine = lat. 'ilman'; tarkoittanee tässä 'laiskaa' tai 'piittaamatonta'. Pohjalla sanat 'sine cura' = lat. ilman hoitoa; eli ruots. 'sinekur' = 'hyvä virka vailla vaivannäköä, helppo (ja tuottoisa) virka'. Sine-sana esiintyy kirjeenvaihdossa negatiivisena määreenä: 'mitätön' tai 'ei-mikään' mies.

tyä, ja se olis kuitenkin kovin ikävää. Vastaa nyt pian! tuus Antti. P.S. Uusmaalaiset ovat heittäneet suuren kiven viime yönä Suomettaren byroo[ho]n. ankarat asiat on täällä! ²⁰⁹⁶

Nya Teaternin näytäntökauden alkaessa syksyllä 1871 Emelie arvioi seurueen ja yhteisnäyttelemisen tason aiempaa heikommaksi. Siinä joukossa Charlotte oli ylivoimainen, jolle vain Frithiof veti vertoja.²⁰⁹⁷ Emelien turskista tyylistä kertoo, mitä hän sanoo Antti Tuokosta (Törnerosista), tulevasta oopperoiden suomentajasta:

Med Törneros lär det stå till ungefär som med Raa; han skall ligga i sängen och dricka öl och brännvin då han ej orkar upp. Är ej detta rysligt? Farväl nu Kaarlosen; Gud välsigne dig. Glöm ej din egen syster Emilie.²⁰⁹⁸

Syyskuussa Karl arveli vielä saavansa rahansa riittämään Berliinissä vielä loka-kuun 15. asti, mutta hän palasi jo kuun vaihteessa. Bergbom epäili jostain syyttä kirjesensuuria ja itsensä urkintaa, kun kirjeet kulkevat epäsäännöllisesti. Mitään varsinaista kompromettoivaa hän ei ole säilyneissä kirjeissä ilmaissut ellei maltillista tasavaltasymptatiaa lueta sellaiseksi. Viimeinen kirje kuvaili vielä Berliinin kaupungin valtavaa sisäänmuuttaja-aaltoa ja nopeasti nousevien kivitalojen rakennustyömaita. Siitä Berliinistä oli tuleva Kaarlön kaupunki yli kolmeksi vuosikymmeneksi.

***Morgonbladetin* alku ja Westermarckin seurue 1870–1872**

Kaarlo Bergbom palasi lokakuun alussa 1871 Berliinistä Helsinkiin, mukanaan muistiinpanoja kirjallisuushistoriallista tutkimusta dosentinväitöskirjaa varten – sekä joitain sivuja siitä oopperasta, kenties synopsisen toinen versio *Elinan surma* -aiheesta, jota Ernst Fabritiuksen oli pitänyt säveltää. Kaarlo on myös luonnostellut oopperaa nimeltä *Graziella*.²⁰⁹⁹ Heinäkuun alussa 1871 Emelie oli välittänyt Ida Basilier'n ja Ernst Fabritiuksen yhteisen huolen siitä, että *Elinan*

2096 Antti Almberg → KB 27.9.[1871]/50:9:2/KBA/KiA/SKS.

2097 EB → KB [syysk.] 1871/45:1:23/KBA/KiA/SKS.

2098 EB → KB 12.7.1871/45:1:22/KBA/KiA/SKS.

2099 *Elinan surman* tekstiversiot ovat KiAssa. *Graziellasta* on maininta Martin Wegeliuksen kirjeissä Karlille vuodenvaihteessa 1874–75. (54:110:1 ja 54:110:2/KBA/KiA/SKS.)

surman librettoa ei vielä ollut valmiina. Ja jos aiottiin esittää uusi suomalainen ooppera valtiopäivien avajaisissa 1872, asialla olisi kiire.²¹⁰⁰ Unelma tietysti oli päästä sen kanssa Nya Teaterniin. Ei ole tietoa tarkasti, missä vaiheessa Karl on jatkanut *Elinan surman* uuden synopsiksen luonnostelua. (LAATIKKO 3-VII) Berliinin ilmapiiri ja alustava tutustuminen Wagnerin tuotantoon oli kuitenkin ohjannut jälkimmäisen version *Elinan surman* synopsiseksta tiiviimpään ja psykologisesti punnitumpaan muotoon, kauemmas italialais-ranskalaisesta numero-oopperasta. Se oli olemassa ruotsinkielisenä proosamuotoisena eri kohtausten juonikertomuksena. Bergbomin teatterillisistä efekteistä vanha oli kahden eri musiikin taistelu ja loppukohtauksen tulipalo. Uutta oli, että Klausin mustasukkaisuuden synnyttävä näky oli suunniteltu Kirstin lohtimaksi tableau-vivantiksi, unikuvaksi.

Kiinnostavin muutos *Elinan surma* -libretton aiempaan versioon on se, että tällä kertaa ”kansa”, Laukon kartanon väki, tuntee sympatiaa Elinaa kohtaan. Musiikkinumeroita ei erotella jyrkästi, vaikka tekstissä vilahtaakin musiikin muotoa, esittäjäryhmää, että tempoa koskevia mainintoja. Ne ovat siinä orgaanisemmin ja liukuvammin kuin varhaisessa versiossa.

Berliinin kevät merkitsi Bergbomille Wagner-löytöjä. Saksan oopperat esittivät Wagneria viikoittain ja Berliinin kirjastoissa Karl luki hänen tekstejään. Leipzigissa ja Dresdenissä hän näki lisäksi Wagner-esityksiä ja kesältä oli kirjemaininta: ”För Wagner är jag nu rent af fanatisk.”²¹⁰¹ Wagnerin teksteistä hän ennestään tunsi *Oper und Draman*. Sen lopussa Wagner omisti kymmeniä sivuja huomiota germaanisten runomittojen alliteraatiolle (Stabreim), alkusoinnulle, jota hän sitten käytti *Nibelungin sormus* -tetralogiassaan. Wagner jatkoi siitä, miten alku- tai sisäsointuisen runomitan kantamat tunnevaikutukset asettuivat musiikkiin, miten se melodisesti, harmonisesti, vokaalien väreissä jne on huomioitava, sekä aikanaan laulajan gestiikassa. Berliinissä Bergbom on hankkinut käsiinsä *Tristanin* ja *Ringin* libretot, joita on täytynyt olla myynnissä, kun Bayreuth-keräyksetkin jo olivat käynnissä. Myös *Oper und Drama* -kirjan näkemykset draaman ja musiikin orgaanisesta suhteesta ja vaikutuksesta katsojaan ovat viimeistään nostaneet Bergbomin mielessä libretolle asettuvaa kirjallista vaatimustasoa.

2100 ”Jag hade ett utmärkt vänligt och älskvärt bref från Ida. Hon grälar smått öfver att Fabritius ännu ej fått libretton till ”Elinan Surma”. ”Huru skall hon hinna få den färdig tills februari”, säger hon, ”det var ju meningen att uppföra den vid landtdagstiden i Hfors”. Hon ämnar således komma hit då.” (EB → KB 2.7.1871/45:1:21/KBA/KiA/SKS.)

2101 KB → O. Florell 14.7.1871/47:7:37/KBA/KiA/SKS.

On helppo ymmärtää, että Bergbom tunsi olevansa eksesissä oman tulevaisuutensa suhteen. Hänestä ei voisi tulla Wagnerin tasoista säveltäjää, mutta hänestä ei tulisi edes sitä libretistiä, joka suomen kielellä saisi rakennettua arkaisoivan ja tunteisiin ulottuvan kielimuodon. Siihen kykeni vasta Eino Leino. On siis perusteltua olettaa, että Bergbom luopui *Elinan surmasta* Berliinin kesänä lopullisesti laadittuaan siihen ensin paremman ja tiiviimmän synopsisen. Hän olisi tarvinnut runoilijan, joka voisi toimia hänen ”haamukirjoittajanaan”. Wagner nosti Bergbomin itsekritiikin riman oopperalibreton suhteen, näin Bergbom koki oman ”Wagner-kriisinsä” kaksi vuosikymmentä ennen Sibeliusta. Aspelin-Haapkylä on oikeassa todetessaan, että ”oivallettuaan että hän tarvitsee sanasepon” hän luopui hankkeesta.²¹⁰²

Luopumisen on täytyntä olla Bergbomille kivulias, niinpä se heijastui vielä kahden vuosikymmenen jälkeen prosessissa Gustaf von Numersin *Elinan surman* (1891) kanssa. Tällöin Kaarlo itse oli dramaturgin roolissa ja ennen muuta koko aiheen alkuunsaattaja.

Karlin ongelma oli leipäpuun ja ansiotyön löytäminen. Lokakuun alussa palatessaan Berliinistä hänellä oli matkatavarat täynnä kirjallisuushistoriallisia muistiinpanojaan, vaikka Nervanderin mukaan hänellä olisi ollutkin kaikki vain päässänsä. Bergbomin asiantuntemusta tarvittaisiin edelleen *Kirjallisen kuukauslehden* arvostelijana, mutta siitä ei maksettu kuin kirjoituspalkkioita. Toistaiseksi ainoa kokopäiväinen palkallinen työ, jossa hän oli ollut, oli vuonna 1865–66 *Helsingfors Tidningarin* toimittajana. Hän oli hionut reportterin kynäänsä Berliinin keväänä ja tunsi Euroopan ajankohtaisen poliittiset olot. Varteenotettava vaihtoehto siksi olivat opettajan tehtävät, joita monet humanistitoverit jo tekivät.

Vuotta aiemmin, 17.9.1870, oli joukko fennomaaneja pitänyt kokouksen, jossa oli keskusteltu ruotsinkielisen, mutta suomenmielisen sanomalehden perustamisesta. Jo vuotta sitäkin ennen A. Kivi oli ehdottanut Th. Reinille tällaista lehteä.²¹⁰³ Syyskuun 1870 kokouksessa Bergbom ei ollut läsnä,²¹⁰⁴ koska oli Turussa järjestämässä näytäntöjä. Päätoimittajaksi haluttiin E. A. Forssellia Viipurista, jossa tämä oli *Ilmarisen* päätoimittaja. Hänen palkkaamisensa lykkääntyi, sillä jotkut pitivät häntä liian äärimielisenä. Tärkeintä oli saada luotua moderaatti ulkoinen linja, jolla saatiin mukaan rinnakkaiselon ja kahden kielen tasaveroista kohtelua ajanut kunnianarvoisa Z. Topelius. *Helsingfors Tidningarin* lakattua 1865 Topelius

2102 EAH1:159.

2103 A.Kivi → Th. Rein 5.9.1869/Kirje 56/AK Kirjeet 2012.

2104 Kauppinen 1955:21.

oli ollut ”vailla omaksi kokemaansa sanomalehteä”.²¹⁰⁵ Lopulta vasta lokakuussa 1871 oli mahdollista pitää tuollaisen maltillisen sanomalehden perustamiskokous Karlin tuoreen lankomiehen Oskar af Heurlinin luona. Kokous 17.10.1871 tapahtui kymmenen päivää Kaarlön Suomeen paluun jälkeen.

Heurlinistä oli vuonna 1870 yhdessä O. Blomstedtin ja V. Löfgren-Lounasmaan kanssa tullut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainon omistaja ja hän sai vuokralle seuran kirjapaino-oikeudet. Muut kokouksen osanottajat olivat Th. Rein, O. Donner, J. Forsman, K. Bergbom ja [lähdetiedot antaneen] kirjeen kirjoittaja E. Aspelin itse.²¹⁰⁶

Maltillinen O. Donner oli suostunut toimimaan E. Forssellin kanssa, tai sitten tämä oli astunut ”askeleen myöntyväisyssuuntaan, koska lehden tuleva tehtävä sitä vaati”. Se ei saanut karkottaa liian radikaalilla kieliohjelmalla periaatteessa hyvänsuopia ruotsinkielisiä. Toimittajiksi Forssellin ja Donnerin rinnalle ajateltiin nuorta E. Aspeliniä ja myös Haminaan siirtynyttä O. Florellia. Aspelin pelkäsi, että hauskimmat asiat, taide-arvostelut menisivät siinä tapauksessa Florellille ja hänelle jäisi vain arkinen uutispuuro.²¹⁰⁷ Lokakuun kokouksessa ”Bergbom oli lupautunut ulkomaanosaston toimittajaksi, Aspelinille jäivät teatteriasiat ja kaunokirjallinen osasto.” Aspelinille oli luvattu palkkioksi ensin 2000 mk vuodessa, mikä kuitenkin laski 1600 mk:aan,²¹⁰⁸ joten siitä voidaan päätellä tohtori K. Bergbomin vuosipalkkio hieman suuremmaksi. Kaarlo tyytyi siis ulkomaantoimittajaksi, hän oli siihen kieltämättä kyvykäs ja joukosta parhaiten eurooppalaisiin poliittisiin keskusteluihin perehtynyt. Suomenkielinen harrastajateatteri sai hänen kannaltaan hetken levätä.

Aspelinin ideasta nimeksi tuli *Morgonbladet*, jolla assosioitiin Runebergiin ja hänen piiriinsä 1830-luvulle. Marraskuussa Z. Topelius lupautui mukaan, kun hänelle oli vakuutettu tulevaa poliittista kohtuullisuutta ja humaniteettia. Hänen kantansa kieliasianssa oli ”maltillis-vapaamielinen” ja näytenumeron linja-artikkelin kirjoittaja Th. Rein pyrki kaikin tavoin toteuttamaan sitä. Yhtä suuri yritys oli osakepääoman kokoaminen, mistä Aspelin on muistellut, että siinä-

2105 Kauppinen 1955:20–27.

2106 Kauppinen 1955:26.

2107 Kauppinen 1955:27.

2108 Kauppinen 1955:28, 37.

kin ”Bergbomin perhe hankki suurimman osan”.²¹⁰⁹ Eino Kauppisen mukaan Donnerilla ja Reinillä oli kuitenkin ollut aikeita jossain vaiheessa irrottautua tästä suunnitelmasta ja perustaa ruotsinkielinen kirjallinen aikakauslehti, mikä kuitenkin olisi syönyt pysyvissä vaikeuksissa kamppailevan *Kuukauslehd*en asemaa. Rein oli kertonut suunnitelmasta Bergbomille, joka riensi saattamaan asian muiden tietoon. Rein ei ollut tarkoittanut haitata *Kuukauslehteä*.²¹¹⁰

Suomalaisella Seuralla oli useita tilaisuuksia tänäkin syksynä. August Ahlqvist oli eronnut Seuran johtokunnasta. Seura kokoontui syksyn aikana kolmasti (29.10., 5.11. ja 2.12.1871) ne alkoivat esitelmillä (J. Krohn, V. Löfgren, A. W. Jahnsson). Mukana oli lausuntonumeroita (H. Ch. Raa) sekä musiikkinumeroita, kuoro- ja pianoesityksiä, sekä laulajana nuorempi sisaruksista Sophie Strömer. Draamallinen osasto ei voinut suoraan tänä syksynä jatkaa toimintaansa.²¹¹¹

Helsingin näyttämölle palaava Charlotte Raa otettiin hyvin vastaan Nya Teaternissa niin yleisön kuin erityisesti *FAT*:n ja *Hbl*:n arvostelujen mukaan. Kriittinen oli vain *HD*, jonka kirjoittaja viittasi hänen ”väärrään deklamatiiniinsa” ja keinotekoiseen paisutteluihinsa.²¹¹² Teatterin ohjelmistossa 1871 Helsingissä oli paljon hauskaa ranskalaista, mutta myös ns. vakavia draamoja. Rouva Raan väitetty ajoittainen ”taiteellinen alasmeno” palasi keskusteluihin vielä kevään 1872 teatteripolemiikkeissa.²¹¹³ Karl on jo Suomeen palatessaan voinut käydä katsomassa 6.10.1871 ensi-iltansa saanutta V. Sardoun teosta *La patrie, Fosterlandet*, jossa Lottenilla oli naispäärooli. Kuukautta myöhemmin 3.11.1871 Charlotte ja Frithiof ynnä Helga Frankenfeldt uusivat edelliseltä syksyltä Grillparzerin *Sapphon*. Puolalainen klassikko *Damer och husarer* edelsi suurta oopperatapausta.

Nya Teaternissa nähtiin marraskuussa kokonaisena sama Friedrich von Flotowin ooppera *Martha eli Marknaden i Richmond*, josta Bergbom oli valmistanut II näytöksen keväällä 1869 rinnakkain *Lean* kanssa, Marthana Therese Decker. Nyt *Marthan* naispääosaa, Lady Durhamia lauloi Emelie Mechelin ja subrettiosaa Nancyä Sophie Wiberg, teatterissa jo pitempään ollut laulutaitoinen tähti. *Marthan* menestys Nyanissa syksyllä 1871 oli huomattava, mikä selvästi kertoi kysynnän lisääntymisestä oopperan ja kotimaisten esittäjien suuntaan.

2109 Kauppinen 1955:28; viittaa E. Aspelinin kirjeisiin veljelleen ja kotiväelle v 1871; samoin EAH1:249. Muotoilu voi hieman liioitella, mutta jos ajatellaan sen ihailien tarkoittavan tiimiä, Emelietä ja Augusta af Heurliniä, ehkä Attea ja Ossia – ja ehkä jossain määrin myös Karlia – ei väite liene väärin.

2110 Kauppinen 1955:28–29.

2111 EAH:n muistiinpanot/B121/EAHA/KiA/SKS.

2112 Krohn 1922:186–188 pitää *HD:tä* vihamielisenä, mikä ei pidä paikkaansa. Esim ks. myös *FAT* 6.12.1871.

2113 *HD:ssä* β = ”Beta” [Bremer] kirjoitti 7.5. 1872 ja *Mblssa* oli KB:n vastine siihen 11.5. 1872.

Vuotta aiemmin *Trubaduuri* – oli juuri näyttänyt, että Helsingistä löytyy riittävästi musiikkivoimia, kun ne hyvin keskitetään. Nikolai Kiseleff oli tietenkin ymmärtänyt tämän.

Marthan arvostelut olivat kauttaaltaan positiivisia, vain *Uusi Suometar* vaikei siitä.²¹¹⁴ *Morgonbladetin* näytenuumerossa 5.12.1871 Nya Teaternin *Marthasta* kirjoitti ilmeisesti Bergbom analysoiden teosta ja kirjoittaen ihailevasti Mili Mechelinin ja muidenkin äänistä ja osoittaen laajaa oopperan tuntemustaan. Osa yleisön suosiosta perustui juuri siihen, että nähtiin ja kuultiin ”kotimaista lahjakkuutta”, kuorot olivat tarkkoja ja kapellimestari Emanuelille lankesi paljon kiitosta. *Morgonbladetin* piti olla kieliasiansa maltillinen, samoin suhteessa ruotsinkielisen väestön ylläpitämään teatteriin.²¹¹⁵ Bergbom vertasi esitystä muihin Flotowin oopperoihin ja muistutti Helsingissä nähtyjä *Martha* -oopperan aiempia esittäjiä, viitaten tukholmalaisiin taiteilijoihin. Luetellessaan sen eri esityskieliä mainitsi, että on esitetty ”finska, svenska, tyska”, eikä erikseen korostanut toukokuussa 1869 tapahtunutta toisen näytöksen esittämistä. Kirjoitus kiittää erityisesti Emilie Mechelinia ja analysoi hänen äänityyppiään ja ylä-ääniään asiantuntemuksella, elekielikin oli riittävästi ”ladylike.”²¹¹⁶

Morgonbladetin näytenuumeroon 5.12.1871 oli sijoitettu jatkokertomukseksi E. Aspelinin kirjoittama novelli ja K. Bergbom laati siihen Itävallan imperiumin kansallisuusliikkeiden aiheuttamaa kuohuntaa koskevan artikkelin. Bergbom esitteli pikku-uutisten ’Morgonbulletin’-palstalla L. N. Achtén ja suomenmielisten laulajien kuulumisia sekä mainosti ”Aleksis Kiwen joutsenlaulua” *Margaretaa*, joka juuri oli tullut kirjapainosta.²¹¹⁷ Näin Karl oli joutunut taas äkkiä keskelle

2114 *Marthan* esitystä tervehdittiin suurella kiitoksella. Vrt. *Hbl* 16.11.1871/*Hbl* 28.11./*HD* 16.11./*FAT* 16.11 ja *FAT* 30.11.1871, jossa maininta eilisestä *Svantevits dotter* -näytelmästä, jossa ”suurin dramaattinen kykymme rva Raa keräsi valtavat kukkalaitteet,” mutta näytelmä olikin tanskalainen ja Berndtsonin itsensä sovittamana ollut vuodesta 1867 asti ohjelmistossa! *FAT* 6.12. 1871. *Martha* mainintaan *Svantevitin tyttären* yhteydessä, jossa muitakin kehutaan, ”Fru Raa som med stor dramatisk intelligens samt med någongång kanske nog starka, men karakteristiska drag af den sagolika Rhitra skapat en typisk bild, skördade för sitt spel lifliga bifallsyttringar och utropningar åtföljda af buketter och kransar.” Vain *Uusi Suometar* oli näistä menestyksistä hiljaa.

2115 *Mbl* 5.12.1871. Teoriassa myös E. Aspelin on voinut tekstin kirjoittaa, mutta hänen musiikintuntemuksensa oli huomattavasti niukempi. Martin Wegelius opiskeli tuolloin Leipzigin. Aspelinia ei myöskään mainita näytenuumeron toimituksen nimiruudussa, mikä viitanee siihen, että hän tuli mukaan myöhemmin.

2116 Näytenuumeron arvostelija osasi verrata *Marthan* musiikkia Flotovin muiden oopperoiden *Alessandro Stradellan* ja *Indran* musiikkeihin.

2117 *Mbl* 5.12.1871, ’Morgonbulletin’ viittasi jo Kiven sairastumiseen ja *Margaretaan* tämän viimeisenä teoksena. ”En annan dyrbar gåfwa skänker Finlands rikast begåfwade dramatiker, Alexis Kiwi, ”Leas” och ”Nummisuutarit’s” författare, sitt land i sin ”Margaretha”, en enkel dramatisk skizz, men oändligt skön i sin enkelhet. Ämnet är taget från 1808 års krigstider, och det ledande poetiska motivet är ett

”omiensa puuhia”, vähän vierestä, mutta sikäli asiallisesti, että pääsi vapaasti käyttämään kirjoittajan kykyjään omalla äidinkielellään. Näin hänen monipuolinen yleissivistyksensä tuli puolueen palvelukseen.

Karlilla oli työn alla myös laaja artikkeli, joka oli tarkoitus julkaista Ruotsissa ilmestyvässä liberaalissa poliittisessa aikakauskirjassa *Samtiden*. Se käsittelee fennomanian vaiheita ja nousua Suomessa, mutta syystä tai toisesta se ei näytä koskaan ilmestyneen. Kansallisuusaate ei ollut ehkä liberaalin julkaisun keskiössä tai ainakaan viesti siitä, millainen olisi ruotsin kielen tulevaisuus Suomessa.²¹¹⁸

Erytystä on, että arvostelu *Marthasta* oli kirjoitettu *Morgonbladetissa* täysin vailla piikkejä ja letkautuksia, vaikka Bergbomilla oli riitelysuhde taloon jo parin vuoden takaa. Nya Teaternin johtoon hän yhä edelleen saattoi ajatella jonain päivänä pääsevänsä. Ehkä piikittelystä vapaa *Marthan* arvostelu on luettava Karlin puolelta myönteiseksi eleeksi Kiseleffiin päin, vaikka häntä arvattavasti kaikersi se, että teos oli ollut suomen kielen harrastajien viljelymaata.

Pietarista kotiuduttuaan Ida Basilier oli pitänyt 11.9.1871 konsertin Oulussa. Ohjelmassa oli ollut suomeksi katkelma *Trubadurin* Miserere-kohtausta. Sen jälkeen hän lähti Tukholmaan.²¹¹⁹ Marraskuun alussa Karl sai Basilier’ltä kirjeen, joka on kirjoitettu hauskasti, varsinkin pohtiessaan, miksi miehet aina naivat sieviä, eivätkä älykkäitä naisia. Tällä hän viittasi pikkusisarensa ja Otto Florellin avioliittoon. *Trubaduuri* oli osoittanut Bergbomin olevan Suomessa syntyvän oopperatoiminnan vetäjä. Basilier viittaa Karlin tietävän syyt, miksi hän ei halunnut palata Pietariin. Hän ei halunnut opiskella ”kaiken aikaa” ja kirjoittaa eri laulunopettajista.²¹²⁰ Syyksi on esitetty, ettei hän halunnut ottaa vastaan tarjottua työtä Varsovan venäjänkielisessä oopperassa, vaan halusi pysyä Suomessa.²¹²¹ Basilier odotti Tukholmassa debyyttimahdollisuutta, joka kuitenkin viipyi. Häntä kaiheri se, että hän ei ollut Helsingissä juuri nyt kun Nyan aloitti oopperan teon, ja kun uusi sanomalehti alkoi pitää kirjaa kotimaisten taiteilijoiden kuulumisista. Basilierin tuleva Tukholman debyytti Kuninkaallisessa oopperassa oli kuitenkin

förherrligande af fosterlandskärleken, denna kärlek, som i den olycklige skaldens bröst brann starkare än någon annan oakadt hans hemland gaf honom stenar i stället för bröd. Brann – ty i denn dikt har wäl Kiwis skaldesjäl flammatt upp för sista gången.” (*Mbl* 5.12.1871.)

2118 E. Aspelin → J. R. Aspelin 18.10.1871 ja 4.11.1871/87:366 ja 369/EAHA/KiA/SKS.

2119 EAH1:247. – Basilier menestyi Tukholmassa erinomaisesti Rosinan roolissa ja esitti sitä paljon.

2120 I. Basilier → KB 5.11.1871/51:6:2/KBA/KiA/SKS.

2121 EAH1:198–199. Näin asia ainakin julkisuuteen on esitetty. Hän oli kuitenkin rikkonut välinsä suojelelijoidensa kanssa.

määrätty ja tuleva esiintyminen *Sevillan parturin* Rosinana (18.12.1871) mainittiin näin *Morgonbladetissa*.²¹²²

August Westermarckin seurue eli Unga Finska Teatern oli kiertänyt vaihtelevalla menestyksellä Suomea. Maaliskuussa 1871 Westermarck itse oli hankkiutunut Nya Teaterniin vierailemaan, mikä onnistui täysin salein. Hän joutui siis ilmeisesti tienaamaan oppilasteatteriin palkkaravoja omalla maineellaan. Huhtikuussa Westermarckin ”Nya elev-theater” esiintyi Kuopiossa, mutta vain ruotsiksi.²¹²³ Keväällä 1871 siihen liittyi 27-vuotias Aurora Gullstén, tuleva Aurora Toikka, myöhempi rouva Aspegrén.²¹²⁴

Emelie Bergbom raportoi Kaarlolle Berliiniin maaliskuuhun vaihteessa 1871 positiivisella sävyllä Westermarckista ja ryhmän suomenkielisistä mukanaolijoista.²¹²⁵ Kuukauden päästä hän puhui jo Westermarckin ”puolivillaisesta (slarvig) teatterista, jota tietenkin pohjia myöten halveksimme”.²¹²⁶ Ellei lausunto ole itseironiaa, Emeliellä tapahtui mielenmuutos suhteessa Westermarckiin.

Westermarck ilmoitteli edelleen myös lehdissä, joten rekrytointi oli päällä. Seuraava tunnettu Westermarckin seuruetta käsittelevä kirje on Thora Liebertiltä, joka kirjoitti kesällä 1.7.1871 valtioneuvos Cygnaeuksen pyynnöstä seurueen kuulumisia. Westermarck kannusti häntä kuvaamaan tätä käytännön kautta oppimisen konseptia. Liebert oli käynyt teatterikoulua Wilhelm Åhmanin aikana, mutta kertoi oppineensa tässä kiertueessa ja käytännön toiminnassa

2122 Tiedot Karl siirsi pikku- uutisten palstalle *Mbl:n* näyttenumeroon. 'Morgonbulletin' oli koottu makasiini-artikkeli, jossa osin sarkastisesti kirjoitettiin suomenmielisten taiteilijoiden kohtaamista vaikeuksista, tarkoituksena heidän puffaamisensa. Yksi näistä oli L. N. Achte, jonka epäonnisia konsertteja yritettiin pelastaa jälkikäteen ironisoimalla, että musiikki ei ollut helppohintaista, mikä arvatenkin olisi taannut paremmin yleisöä.. (*Mbl* 5.12.1871 [K.B.]

2123 Kuopiossa näyteltiin 10.4. – 23.4.1871, ks. *Tapio* -lehti, huhtikuu 1871. Kiertuesuunnitelmaan on ilmeisesti kuulunut jopa Oulu.

2124 Vuonna 1862–63 Aurora Gullstén (1844–1911) oli ollut oppilaana teatterikoulussa ja näytellyt siellä kappalessa *De små fåglarna*. Hän ei kerro mitään elämästään vuosilta 1863–1871, vaan jatkaa: ”Vuotta ennen Suomalaisen Teatterin perustamista liityin oppilaana Vestermarkin ruotsalais-suomalaiseen käytännölliseen teatterikouluun ja siellä ollessani esiinnyin ensi kerran Turussa 1872 [p.o. 1871] Malinin osassa näytelmässä *Eevan sisaret*. Samana vuonna tohtori Bergbom perusti sitten kansallisen näyttämöme ja minä allekirjoitin ensimmäisenä naisnäyttelijänä näyttelijävälkkirjan tähän teatteriin.” (Kouta 1911:34).

2125 ”En glad punkt finnes dock och det är – Herr Westermar[c]ks trupp. Par, tre finska sujetter lära hafva tagit engagement hos honom och deribland äfven en Mille [Selma]He[e]rman från Björneborg. Hon kan naturligtvis finska och det vore roligt att få se henne; minnes du ej att man i Sääksmäki berättade att Alexandra Herman (hushållerskan hos Kostander) har en syster, som har utmärkt dramatiska anlag.” (EB → KB 30.03 ja 2.4.1871/45:1:14/KBA/KiA/SKS.)

2126 Emellertid är han serdeles lifvad af att ånyo få den igång och nu vänta vi endast på dig. Vi förmoda naturligtvis att Fru Raa stannar här. Intet samband med Westermar[c]k – honom och hans ”slarviga theater” förakta vi naturligtvis i grund. Roligt skall det bli att se om han kan åstadkomma ett möte; han skulle tala med Estlander. (EB → KB 1.5.1871/45:1:17/KBA/KiA/SKS.)

enemmän kuin vanhan koulun aikana. Liebert sai palkkaa 90 mk kuussa ja maksoi asunnostaan eri paikkakunnilla noin 35 mk ja sai päälle lisäksi opetuksen. Hän kertoi Fredrik Cygnaeukselle teatterin toiminnasta ja ryhmän jäsenistä.²¹²⁷ Kirjeen tarkoitus oli vakuuttaa Cygnaeusta ja muita ”merkittäviä henkilöitä” siitä, että Westermarckin teatteri ansaitsi helsinkiläisten merkkihenkilöiden huomiota ja että johtaja pitäisi vapauttaa taloudellisista huolista, jota teatterin ylläpito merkitsee. Huonoja aloittelijoita oli ollut mukana, mutta osa on lopetanut, yksi miehistä ja yksi naisista.²¹²⁸ Neiti Wickman ja neiti Gullstén liittyivät vuodeksi 1871–72. Thora oli ”onnistunut töissään” ja niin hänkin ajatteli ehkä opettelevansa suomen kielen.

Liebertin kirje Cygnaeukselle pakottaa arvioimaan, että Westermarck oli vakavissaan. Westermarck oli pestannut tai pestaamassa ryhmälle yliopistolla opiskelleen suomenkielen opettajan. Laulu- ja tanssiopettaja oltiin myös aikeissa kiinnittää. Tähän mennessä siihen ei ole ollut varaa. Teatterilla oli isänmaallinen tarkoitusperä, mutta Westermarckin työ on ollut kovin epäkiitollista aherrusta. Sanoma teatteriin tarvittavista miehistä tavoitti samoihin aikoihin 25-vuotiaan ruotsinkielisen August Alfred Aspegrénin, joka oli syntynyt Uudessakaarlepyyssä.²¹²⁹

Mitä Cygnaeus kesällä 1871 saattoi tehdä Westermarckin hyväksi? Ainakin hän ajatteli kaunista nuorukaista, entistä kaartin soitto-oppilasta, sittemmin kaartin vt. kirjuria, runoilija Nils August Öhqvistiä. Hän oli osallistunut kahtena talvena Kaartin aliupseerien järjestämiin esityksiin näytellen tammikuussa 1869 *Kihlauksen* kantaesityksessä Herrojen Eevaa ja mahdollisesti seuraavana vuonna

2127 ”är en sådan här praktisk skola som herr Westermarcks af mycket större nytta än den snart sagdt theoretiska undervisning som användes i Helsingfors, ty under den korta tid jag varit herr Ws theater har jag gått mera framåt än under de tvenne år jag var vid skolan och theatern i Helsingfors. Hittills hafva vi varit endast tre manliga och tre qvinliga elever. En af hvardera har slutat, fröken Heerman som skall gifta sig i höst, och herr Nordström, som var svensk, ty herr Westermar[c]k vill endast hafva finnar vid sin theater. [– –] Alfred Renholm har i stället blifvit engagerad och herr W. skulle gerna vilja hafva flere herrar till, men det ser verkligen ut som det vore fullkomlig brist på sceniska anlag här i Finland hvad den manliga delen beträffar, ty fruntimmer har anmält sig ganska många, bland dem har fröken Wickman och fröken Gullstén blifvit engagerade till nästa år. Skulle herr Statsrådet möjligen hafva sig bekant någon ung man, finne till börden, med sceniska anlag, som vore hugad att taga engagement här så är jag öfvertygad att herr W. gerna skull engagera honom. (Thora Liebert → Fr. Cygnaeus 1.7.1871/38:458/FCA/KiA/SKS.)

2128 Neiti Heerman aikoi avioitua syksyllä [1871] ja jäisi pois. Suunnitelma on rauennut, sillä neitinä Selma Heerman 1872 Suomalaiseen Teatteriin kiinnitettiin. EAH2:3.

2129 ”Palveltuuan ensin aliupseerina ruotuväessä hän [Aspegrén] liittyi 1871 viisikolmattavuotiaana Westermar[c]kin teatteriseurueeseen, – näytteli pääasiallisesti ruotsalaisia kappaleita, mutta kokeili toisinaan myös suomenkielissä, josta myöhemmin oli sitten tuleva hänen yksinomainen näyttämökielensä.” (Kouta 1911:39.)

Holbergin *Jeppe Niilonpojan* Nilla-rouvaa. Cygnaeus oli saattanut ainakin kuulla asiasta, parhaassa tapauksessa jopa käynyt katsomassa sotilaiden esityksiä – kun hän kerran ”oli kiinnostunut univormuista”.²¹³⁰ Cygnaeus välitti Öhqvistin nimen Thora Liebertille, joten Westermarck oitis kirjoitti Öhqvistille. Elokuussa Krasnoje Selon kesäleirillä päivätyssä kirjeessään August Öhqvist, joka halusi ensin näyttelijäksi mutta lopulta suomenkieliseksi näytelmäkirjailijaksi, tiedusteli Cygnaeukselta, pitäisikö hänen liittyä August Westermarckin seurueeseen. Cygnaeuksen myönteistä ja kannustavaa vastausta ei ole säilynyt.²¹³¹

August Öhqvistin mielestä oppilasteatteri ei sinänsä ollut taiteellisesti kovin ”korkea-meininkinen” juttu, mutta ei ollut muutakaan: Nya Teatern oli niin ruotsinmielinen, ettei siellä suomalaista näytelmää koskaan saisi esille. Öhqvist empi maaseudun draamallisia ristiretkiä ja sitä, että pitää näytellä Turussa, Porissa, Vaasassa ja Oulussa ja ties missä. Kasarmielämä Helsingissä, Parolassa ja Krasnoje Selossa oli arvatenkin tasokasta siihen verraten. Mutta asia oli myös aatteellinen: eihän Suomeen saada teatteria muuten koskaan.²¹³² Öhqvist teki päätöksen. Toisen komppanian tarkk’ampuja n:o 44, Nils Öhqvist erosi palveluksesta 9.9.1871 ”af förekommade skäl”.²¹³³ Liittyessään teatteriin hän lainasi rahaa Cygnaeukselta. Koska Westermarckin seurueesta jo vuoden sisällä osa siirtyi Suomalaisen Teatterin kantajoukoksi Kaarlo Bergbomin alaisuuteen, on syytä tutkia tarkemmin sen toiminnasta kertovaa August Öhqvistin syyskuista kirjettä.

Westermarckin ryhmä oli aloittanut kautensa elo–syyskuussa 1871 Turusta, jolloin Aurora Gullstén myös näytteli ensi kerran suomeksi. August Öhqvist oli järkyttynyt siitä, miten vähän kävi yleisöä ja miten rahat olivat tiukalla. Lehdistö oli myötämielistä, mutta vasta viimeisiin esityksiin tuli väkeä, niin että saatiin matkarahat Poriin. Porissa Öhqvist ajatteli ehtivänsä kirjoittaa oman uuden suo-

2130 Kyseessä on Augusta af Heurlinin elegantti Cygnaeuksen Haminan vuosiin viittaava muotoilu professorin kiinnostuksesta nuorukaisiin.

2131 Öhqvist oli jatkanut kirjallisia harrastuksiaan ja tarjonnut syyskuussa 1870 Viipurin Suomalaiselle Kirjallisuusseuralle kustannettavaksi teostaan *Kosiat. Kometiia*. Se pääsi tutkijalautakunnan korjattavaksi, 20 mk ennakko maksettiin, vaikka näytelmä ei koskaan VSKS:n toimesta ilmestynytäkään. (Teperi 1959:20–21.) *Kosiat* tuli esitettäväksi Suomalaisessa Teatterissa keväällä 1873 ja esitettiin 10 seuraavan vuoden aikana peräti 24 kertaa.

2132 ”aldrig kan det blifva någon theater i Finland om ingen vill hjälpa den och deltaga i dess sträfvan den och kunde man hopsamla och ordna ens ett tiotal unga förmågor med anlag och lust för scenen och framför allt kunniga i finskan – då vore det ju redan en vacker början till vår unga dramatiska konst.” (Öhqvist (Korhonen) August → Fr. Cygnaeus/9.8.1871 afskr./38:486/FCA/KiA/SKS.)

2133 ”2a kompaniet Skarpskytt Nr 44: Nils Öhqvist utbytt af förekommande skäl den 9. september 1871, emot 7. års kapitulanten Johan Kallio (Född i Wasa län, antagen den 9. September.” M61/20, 6. December 1871/Suomen Kaarti/SA/KA.

menkielisen näytelmänsä Unga Finska Teaternin käyttöön.²¹³⁴ August Öhqvistin Kaartin aikaiset runot olivat samaan aikaan tarkastettavina neiti Bergbomilla. Hän oli ennen teatteriin liittymistään jättänyt ne Bergbomeille, mutta koska Kaarlo oli silloin vielä Berliinissä, ne olivat Emelien hoteissa. Tämän ”myönteisen sielun”, Öhqvistin runosuoni tuotti tilapäärinoja kaikille ystäville ja muillekin, joita tuppautuvat teatterilaisten seuraan. Turussakin teatterilaisille riitti kutsuja ja illatsuita, mutta heidän esityksiään ei käyty katsomassa.²¹³⁵ Syksyn 1871 aikana Unga Finska Teaternin matka jatkui Poriin ja Tampereelle.

August Öhqvist kirjoitti Emelie Bergbomille Tampereelta joulukuussa 1871. Kustantaja herra Edlund ei nimittäin halunnut kustantaa hänen runojaan. Öhqvist pyysi palauttamaan ne, jotta voisi työstää niitä edelleen. Samalla hän esitteli Westermarekin teatterin toimintaa, jossa suurin osa esityksistä kävi ruotsiksi, sillä ryhmässä oli edelleen vain kolme suomentaitoista. Luettelo suomenkielisestä ohjelmistosta oli yhä lyhyt: *Kalatyttö* ja *Yökausi Lahdella* ja nyttemmin komedia *Koira ja Kissa* sekä 1-näytöksinen *Yksi levoton yö*, jonka August itse on suomentanut. Sitten tuli tärkeä pyyntö ja tieto suomenkielisten esitysten vastaanotosta eli yleisön olemassaolosta ja sen odotuksista. Westermarek ei tuntenut eikä voinutkaan tuntea suomenkielistä ohjelmistoa. Siksi sitä tarvittiin lisää:

Skulle inte Herr Doktor Bergbom ha tid att skrifva åt oss ett mindre stycke med en tre eller fyra personer? Det vore så bra om vi finge mera inhemska piëcer, skrifna för vårt folk och våra förhållanden. Wi ha alltid såväl i Åbo som i Björneborg och Tammerfors åtnjutit mycket uppmuntran och bifall till våra sträfvanden, isynnerhet vid våra finska

2134 Seurueen ”Finska Elev-theater” jäseninä ovat herrat Reinholm, Aspegren, Himberg ja Öhqvist ja neidit Welén, Gullstén, Sarén, ja Weckström. Tukholmasta tullutta neiti Louise Walénia lukuun ottamatta kaikki olivat Suomessa syntyneitä. Suomen kieltä osasivat Öhqvistin lisäksi vain Gullstén ja Himberg, joilla molemmilla oli hyvä lauluaani. Ohjelmistossa olivat *Peder Rank och Hans Fästmä*, *Il Bacio* (Julius Rosen), *Hittebarnet*, *Rika morbror*, *Magister Bläckstadius* (Blanche). *Estelle eller Far och Dotter* oli kaksinäytöksinen draama, jota esitetty Helsingissä nimellä *En liten demon*. Pienempiä bagatelleja olivat *Nyårsnatten* (Benedix), *Hos Portvakten* ja *Häartisten*. Parhaillaan harjoiteltiin ”*Den ondes besegrare*” (Th. Overskou). Suomenkielisiä Öhqvistin luettelossa mainitaan ”*Kalatyttö*”, *Yökausi Lahdella*, ja *Kassan-avain*. Harjoiteltavana oli *Kukka kultain kuusistossa*. Suomentajat olivat vuorollaan ilmestyneet eri julkaisuissa. (Öhqvist (Korhonen) August → Fredrik Cygnaeus/[Sept]ember 1871 afskr./38:490/FCA/KiA/SKS.) Kirje on kirjoitettu Porissa. Päiväyksen tekstistä on näkyvissä vain ’ember. Vaihtoehtoja sept-ember tai dec-ember todennäköisempi on syyskuu, koska oli päästy vasta Poriin. Tätä toisen näytäntövuoden vaikeuksista kertovaa kirjettä on EAH1:191-192 siteerannut, osoittaakseen, miten August Westermarekin teatterista ei voinut tulla suomalaista teatteria.

2135 A. Öhqvist (Korhonen) → Fr. Cygnaeus/[Sept]ember 1871 afskr./38:490/FCA/KiA/SKS.

representationer och det har alltmera framträd i dagen det stora behof vi ha af en nationell theater.²¹³⁶

Koska Westermarckin ammatillista otetta on toisinaan väheksytty, on tärkeää huomata Öhqvistin antama varaukseton tunnustus Westermarckille johtajana.²¹³⁷

Wår skickliga ledare Herr Westermar[c]k kan inte nog berömmas för sitt energiska och kraftliga arbete för den inhemska scenen och för sitt beslut ”att visa det svenskarne inte äro absolut nödvändiga att upprätthålla en finsk scen; ”denna sin åsigt har Herr W. öppet och oförbehållsamt uttalat – och han är en svensk! Han har för afsigt att i en framtid komma till Helsingfors för att visa resultaterna af sitt arbete.²¹³⁸

Vaudevilleä *Nej* myös suunniteltiin, mutta ongelmaksi tuli, miten kääntää taipumaton kieltosana suomen kieleen, jossa se taipuu. *Jeannetten häiden* musiikkia Öhqvist myös tiedusteli Westermarckin käyttöön.

Wi ha det i många hänseenden, som fröken Bergbom väl kan förstå, mycket svårt nu ty detta är ju blott en början, men vi arbeta likväl allesammans med gladt mod och liflig förtröstan på vår goda saks framgång och vi hoppas att den tid inte skall vara aflägsen då vi för en finsk publik få framställa endast och allenast finska författares och diktares skapelser.²¹³⁹

August Öhqvist jatkoi myös omia kirjallisia töitään läpi syksyn 1871 ja alkutalven. Maaliskuun alussa 1872 Unga Finska Teaternin oli Hämeenlinnassa, jossa menestys oli kelvollista, varsinkin kun näyteltiin isompia ja tunnetumpia näytelmiä. Mutta kassassa ei ollut rahaa, eikä Öhqvist saanut pitkään aikaan palkkiota suomennoksestaan. Suomenkieliseen ohjelmistoon oli lisätty viides teos, Goethen *Sisarukset*. Ei ole tiedossa olisiko Bergbomin näytelmästä taannoin tekemä

2136 A. Öhqvist (Korhonen) → EB 16.12.1871/106/EAHA/KiA/SKS.

2137 EAH1:253–254 referoi kirjeettä, mutta hänen mukaansa ryhmällä ei olisi ollut mitään tulevaisuutta, koska siltä puuttuivat ”kansalliset päämäärät.” Siltä puuttui se julkinen tuki (takausyhdistys ja valtiönapu), jonka Suomalainen puolue saattoi vuoden päästä omalle teatterilleen järjestää.

2138 A. Öhqvist → EB 16.12.1871/106/EAHA/KiA/SKS.

2139 A. Öhqvist → EB 16.12.1871/106/EAHA/KiA/SKS.

suomennos lähetetty Westermarckin ryhmän käyttöön.²¹⁴⁰ Hämeenlinnasta Öhqvist kirjoitti suojelijalleen Cygnaeukselle vielä perusteellisesti suomenkielisistä komedia- ja draamasuunnitelmistaan.²¹⁴¹ Westermarckin teatterin kiertue oli päättymässä Helsinkiin Arkadiaan venäläisten alkaessa suuren paaston 1872:

Wi ha allestädes åtnjutit bifall för våra stråfvanden, så se huru vi få det i Helsingfors. För Dagbladet och Finlands Allmänna Tidning ä' vi mest rädda men vi hoppas dock de bedöma oss med billighet. Finnarne kunna inte ha samma ledighet på scenen som gamla svenska skådespelare och det är också naturligt att den finska brytningen skall stöta mångt öra men Qui vivra verra! den som lefver får se.²¹⁴²

Kaarlo Bergbomin elämäkerran kannalta Westermarck-episodi on tärkeä, sillä se osoittaa, että suomenkielisen ammatillisen puhenäyttämötoiminnan ensimmäinen perustaja itse asiassa oli August Westermarck, joka ensimmäisenä kuljetti kaksikielistä kiertoetta Länsi-Suomen perinteisissä etapeissa: Turku, Pori, Tampere, Hämeenlinna, Helsinki. Kauemmista paikoista tiedetään varmuudella Kuopio. Westermarckin viisi suomeksi selviytyvää näyttelijää, A. Öhqvist, A. Gullstén, A. Aspegren, S. Heerman, ja E. Himberg muodostivat rungon Oskari Wilhon johtoon joutuvalla Suomalaisen puolueen teatteriseuralle. Ohjelmiston 4–5 pientä valmista teosta siirtyivät saman tien Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon vakio paloiksi. Suomalaisen Teatterin perustaminen keväällä 1872 ei olisi mitenkään voinut realisoitua ilman Westermarckin ryhmää ja sen kokemusta eikä maaseutuyleisön osoittamaa innostusta. Olennaista oli myös, että Suomessa muutamat alemman keskisäädyn ja käsityöläistön nuoret valitsivat teatterista itselleen ammatin. Suomalaisen Teatterin saattoi siis perustaa, mutta se myös jouduttiin perustamaan.

2140 *Sisarusten* suomennosta oli Kaarlo yrittänyt talvella 1863–64 osana suomenkielisen kirjailijan opin-tojaan. – Olisiko hän tai Emelie lähettänyt sen Öhqvistille tämän pyytäessä suomenkielistä näyteltävää. Ainakin myöhemmin Suomalainen Teatteri käytti F. W. Rothstenin käännöstä.

2141 Öhqvistin suunnittelema *Soittoniekka* olisi nykyajan Pohjanmaalle sijoittuva tragedia, *Uskovaiset* taas komedia, jossa on Tartuffen kaltainen asetelma: rikkaan miehen tytärtä kosiva tekopyhä lukkari saa opetuksen. Sen järjestävät sisar ja kotiopettaja. Lopussa lukkari naitetaan vihaiselle vaikka varakkaalle huushollerskalle. Hahmo muistuttaa myös Falstaffia. Kolmas näytelmäsuunnitelma oli nimeltään *Urpana*, [= *Orpana, Serkku*] tragedia idealistisesta nuoresta miehestä. (A. Öhqvist (Korhonen) → Fr. Cygnaeus 2.3.1872 afskr./38:494/FCA/KiA/SKS.)

2142 A. Öhqvist (Korhonen) → Fr. Cygnaeus 2.3.1872 afskr./38:494/FCA/KiA/SKS.

Arvaamaton valtiopäiväjulkisuus 1872

Uusi vuosi 1872 otettiin vastaan fennomaaniseurassa Emelie ja Kaarlo Bergbomin luona Bulevardi 10:n sisäpihan rakennuksen toisessa kerroksessa.²¹⁴³ Suomalaisen Seuran ihmisten lisäksi Raat epäilemättä oli kutsuttu, mutta tuskin muita Nya Teaternin taiteilijoista. Karlilla oli pitkästä aikaa alkamassa säännöllinen palkattu työ *Morgonbladetin* toimittajana. Lehden tehtävä oli olla yrjökoskislaisten äänitorvi sen väestön piirissä, joiden suomenkielen taito ei riittänyt *Uuden Suomettaren* lukemiseen ja olla siksi sisällöltään kaupunkilaisempi.²¹⁴⁴ Lehden piti samalla olla riittävän maltillinen, jotta käännynnäisiä voitettaisiin fennomanian asialle. *Morgonbladet* takasi muutamalle sisäpiiriläiselle palkallisen työn. Kaarlo oli jo 29-vuotias ja vailla muuta ”säädyllistä” eli ”säädynmukaista” ansiomahdollisuutta. Bergbomin vuotuinen palkkatulo oli arvatenkin 2000 mk:n paikkeilla.²¹⁴⁵ *Morgonbladetin* toimitus sijaitsi alkuun ns. Catanin talossa Pohjois-Esplanadinkatu 31:ssä pihan puolella.

Bergbomilla oli kokemusta ulkomaanosaston toimittamisesta *Helsingfors Tidningarista* seitsemän vuotta aiemmin. Parlamentaarin valtioelämä hallitsi Euroopan maita, lukuun ottamatta Venäjää, jonka takapajuisia oloja piti silti selostaa myönteisesti. Bergbom tunsi Euroopan tilanteen hyvin ja teki tarkkaa poliittista analyysia, mistä hän antoi näytteen *Morgonbladetin* ensimmäisellä viikolla, jolloin aloitettiin teema-artikkeleiden sarja ”Några af de märkvärdigaste tilldragelser under senaste år”. Tämä kirjoitusarja aloitettiin otsikolla ”Pariserkommunen.”²¹⁴⁶ Neliosaisessa artikkelissa kuvattiin ansiokkaasti Ranskan–Saksan -sodan vaiheet, jotka kulminoituivat Pariisin kommuunin syntymiseen ja sen kukistamiseen.²¹⁴⁷ Siitä voi lukea Bergbomin ajatuksia aikansa verisimmästä yhteiskunnallisesta konfliktista, joka heitti pelonsekaisen varjon Euroopan ylle pitkäksi aikaa.

2143 Kauppinen 1955:54, 154, viitteet 17 ja 18, lähteinä kirjeet: E. Aspelin → J. R. Aspelin 23.12.1872 (87:401) ja E. Aspelin → Kotiväelle 8.1.1872 (87:413) ja 18.12.1872 (87:397) molemmat EAHA/KiA/SKS.

2144 *UStr* oli perustettu 1869 ja se oli alkanut ilmestyä kolme kertaa viikossa vuoden 1871 alusta, sekin tiiviisti yrjökoskislaisten käsissä, Antti Albergin jälkeen päätoimittajaksi tuli Viktor Löfgren (Lounasmaa). Sen pääasiallinen kohdeyleisö olivat suomenkieliset talolliset kautta maakuntien.

2145 Nuoremasta aputoimittajasta, ylioppilas Eliel Aspelinistä tiedetään, että hän sai 1600 mk vuodessa. Kauppinen 1955:37. E. Aspelin itse alkoi valmentautua teatterikriitikon tehtäviin alkamalla tehdä muistiinpanoja esityksiä katsoessaan.

2146 Artikkelin oli neliosainen. Sarjassa ilmestyi myöhemmin muitakin laajempia katsauksia, mutta hektinen oopperatyö ei mahdollistanut paneutuvia artikkeleita.

2147 *Mbl* 2., 3. 4. ja 5.1.1872.

Artikkelin ensimmäinen osa (I.1.) käsitteli Ranskan nopean sotilaallisen luhistumisen ja keisari Napoleon III vangitsemisen jälkeistä tilannetta syyskuussa 1870 jatkuen poliittisten debattien ja armeijan osastojen valmiustilan ja liikkeiden esittelyyn. Kolmannessa osassa (I.3.) kuvattiin sotajoukkojen ryhmittymisiä Thiers'in hallituksen ympärille ja kommunardien Pariisissa saamia yllättävän pieniä äänestysprosentteja ja huonoja vaalituloksia. Neljännessä osassa (I.4.) jo taisteltiin Pariisista, jossa Seinen vasen ranta ja Montmartren kukkulat olivat kommunardien viimeisiä tukipisteitä. Pariisin asfalttipintaisista kaduista ei saanut revittyä kivisiä barrikadeja kuten 1848, joten keinoksi jäi tulipalojen sytyttäminen esimerkiksi Tuileries-palatsiin. Kapinalliset (insurgenterna) käyttivät petrolipommeja ja sytyttivät osan tulipaloista hallituksen joukkojen esteeksi, mutta osa paloista Karlin mukaan sytytettiin ”villistä hävitysvimmasta” (ur den wilda förstöringslusta). Hallituksen joukot vastasivat samalla julmuudella. Näiden polttajattarien (petroleuse'ien), ”hillittömien naisten” raivon Karl selitti monen muun kommentoijan tavoin Kolmannen keisarikunnan taannoisella ”tapainturmeluksella”.²¹⁴⁸ Bergbom paheksuu kuitenkin yhtä lailla sisällissodan voittajien ylimielisyyttä ja syntyneitä vainoja, vaikka lopulta ymmärtää kapinan kukistajia.²¹⁴⁹

Poliittisesti Bergbom asettuu kirjoituksessaan parlamentarismiin ja maltillisen tasavaltaisuuden kannattajaksi ja suhtautuu kontrolloimattomiin ääri-ilmioihin kielteisesti. Bergbom näki miten modernille perustuslailliselle demokratialle ovat kestävämpiä piittaamattomuus laeista, alhainen koulutustaso ja moraallinen löysätapaisuus. Demokratia toteutuakseen tarvitsee vastuullisen kansalaisen. Näin selkeää ajankohtaista yhteiskuntapoliittista kannanottoa Bergbomilta ei ole säilynyt muita.²¹⁵⁰ Bergbomin tuolloinen poliittinen vakaumus tulee julki: massojen sivistäminen, uskonnolliset ja siveelliset arvot sekä maltillinen (tasavaltalainen) uudistuspolitiikka, ovat modernin yhteiskunnan kehittämisen takeet.

Massans låga bildningsgrad, bristen på religiös grund och den dermed i sammanhang stående slappa sedligheten, samt bristande vörndnad för dagens helgd äro tre olycksbringande egenskaper i ett demokratiskt

2148 *Mbl* 5.1.1872. ”De lättsinniga mode-damerna från kejsardömet wisade sig nu som 'petroleuser' och 'moucharder'. [tuhopolttajina ja ilmiantajina, urkkijoina]”

2149 *Mbl* 5.1.1872.

2150 Tuoreeltaan kirjoitusta oli arvioinut Pietarissa vielä oleva August Hagman: ”Kommuni(t) hyvin kuvattu, mutta lopulta eräitä vääriä arvosteluja, nim. Thiersin hallituksen viivyttelemisestä.” (Kauppinen 1955:58; sit. J.R.Aspelin → E. Aspelin, 5.1.1872/kk. 91/EAHA/KiA/SKS.)

samhälle och insigtsfulla fransmän hafwa med rätta i dem sökt orsaken till Frankrikes senaste nederlag. Huruvida nationen i sin helhet lärt sig detta, skall framtiden utvisa. Med dekreter hjelpes saken ej.²¹⁵¹

Samassa ulkomaankirjoitusten sarjassa Bergbomilta ilmestyi myös toinen teksti ”II. Den gammalkatolska rörelsen”.²¹⁵² Se oli selostus Vatikaanin uudesta aktiivitoimisesta Keski-Euroopassa ja valaisee Bergbomin näkemyksiä ajan toiseen kysymykseen, uskonnon ja tieteiden suhteisiin. Eivät vain luonnontieteet. vaan myös historiatieteet olivat parhaillaan erittäin radikaaleja analysoidessaan kirkon valtahistoriaa ja paljastaessaan hallitsijahuoneiden aiemmin pimitettyjä kyseenalaisia tekoja.²¹⁵³ Aiemmin oli järkevä isänmaanystävä voinut suhtautua kevyesti paavin oppeihin, mutta paavin julistaminen erehtymättömäksi hänen puhuessaan ex cathedra, synnytti monille Keski-Euroopassa piinallisen dilemman: voiko valistunut kansalainen omine tapoineen ja koulutuksineen olla todellinen katolinen.²¹⁵⁴ Artikkelin toisessa osassa (II.2.) Bergbom selosti teologi von Döllingeriä, joka näki Rooman uuden aktivoituneen otteen tukahduttamassa kansallisia ominaispiirteitä eri maissa.²¹⁵⁵ Bergbomin oma kanta asettui sellaista reaktionääristä kirkollista liikettä vastaan, joka näki maallistuvissa kansallisvaltioissa itselleen uhan. Kansallisuusperiaate oli ehdottomasti eteenpäin katsova voima.

Bergbomin ulkomaankirjoittelun analyysi jää näihin kahteen esimerkkiin. Kirjoittelu kuitenkin jatkui jollain tavalla ne kolme vuotta, jotka hän kuului *Morgonbladetin* toimitukseen (1872–1874). Mutta kun teatteri ja ooppera alkoivat viedä hänen aikaansa, yhtä pitkiin kirjoituksiin ei enää ollut tilaisuutta. Bergbom ja aputoimittaja Eliel Aspelin pitivät Morgenbulletin-nimistä pikku-uutisten ja kommenttien palstaa parin viikon välein, 11.1. alkaen. Keväällä 1872 sanomalehteä työllistivät kuitenkin jälleen raportointi Valtiopäivien keskusteluista sekä kiivaat teatteridebatit.

2151 *Mbl* 5.1.1872.

2152 *Mbl*, numerot 19. (24.1.) ja 22. (27.1.).

2153 Kirjoitus selosti Vatikaanin vuoden 1869 (ns. 1.) konsiilin pohjalta Rooman kirstynnyttä otetta Saksassa ja sitä vastaan syntynyttä ”vanhakatolilaista liikettä.” Karlin sympatiat ovat teologi Ignaz von Döllingerin puolella, joka selostetussa kirjassaan puolusti saksalaisen tieteen ja ”järjen vapautta.” (*Mbl* 24.1. ja 27.1.1872.)

2154 Rooman valtaa korostavia, ultramontaanisia auktoriteetteja vastaan ovat jopa katoliset yliopistot Saksassa asettuneet ja liittyneet maltillisemmän eli vanhakatolisen liikkeen puolelle. (*Mbl* 24.1. ja 27.1.1872.)

2155 Vanhakatolinen (eli suvaitsevaisempi) liike voitti alaa Saksan keskiluokassa ja intellektuelleissa, mutta ellei se juurru kansaan ja talonpoikiin, ei synny todellista seurakuntaa, ”pelkästään älymystön liikkeenä se johtaa joko protestantismiin tai rationalismiin.” (*Mbl* 24.1. ja 27.1.1872.)

Vanhassa Teatterikoulun rahastossa oli jäljellä 2000 markkaa, jotka Oskar Toppelius syksyllä 1870 lähtiessään Vaasaan opettajaksi valtuutti Cygnaeuksen siunauksella antamaan ne Bergbomin sisaruksille. Niiden käyttö piti vuoden päästä tilittää.²¹⁵⁶ Näin tuli mahdollisuus teatterikoulun jatkamiseen ja siinä myös suomenkielisen koulutuksen aloittaminen oli nyt Emelien ja Kaarlon käsissä. Tammikuun puolivälissä 1872 Bergbomit julkaisivat sanomalehdissä ilmoituksen kotimaisesta teatterikoulusta, joka aloittaa toimintansa suomen- ja ruotsinkielisinä osastoina.²¹⁵⁷ Koulun yhtenä opettajana toimisi rouva Raa.²¹⁵⁸

Tammikuussa 1872 Karl kirjoitti suomenkielisen arvostelun *Kirjalliseen kuukauslehteen* Kiven *Margaretasta*. Hän kertoi siinä Aleksis Kiven asuvan jo Lapinlahden sairaalassa. *Margaretan* käsikirjoitus oli ollut työn alla Kivellä syksyllä 1870, ja sitä oli hankittu painoon keväällä 1871, ei lainkaan helppoissa sensuurioloissa. Se ilmestyi syksyllä 1871 Kaarlon Berliinin matkan jälkeen Oskar af Heurlinin ja kumppanien omistamassa SKS:n kirjapainossa. Painamista oli viivästyttänyt kysymys Nervanderin, toisen rahattoman kirjoittajan tekijänoikeuksista, sekä se, että siihen haluttiin Fredrik Cygnaeukselta esipuhe, joka täytyi suomentaa painettuun versioon. Esipuheen alku on vavisuttava kuvatessaan Viaporin antautumista ja Kiven mielen pimentymistä rinnakkaisina tapahtumina. *Morgonbladetiin Margaretasta* kirjoitti E. Aspelin²¹⁵⁹ ja *Kieletär*-lehteen jälleen omat haukkumisensa A. Ahlqvist.²¹⁶⁰ Bergbomin arvostelu *Kirjallisessa kuukauslehdessä* maaliskuun alkupäivinä 1872 kertoi myös julkaisemattoman ja keskeneräisen *Alma*-näytelmän kohtalosta.²¹⁶¹ Karl aloitti henkilökohtaisesti, niin kuin hänen sopiikin, tekstillä, joka tuo mieleen Kiven oman sanonnan.

2156 Fredrik Cygnaeus → EB 13.01.1872/53:473/EBA/KiA/SKS.

2157 ”Jos tarpeellinen määrä oppilaita ilmoittaa itsensä, on teateri-oppilaskoulun johtokunta päättänyt tämän kevätlukukauden kuluessa panna toimeen valmistavaisen opetuslaitoksen vastaista kotimaista teatteria varten. Koulussa on kaksi osastoa: suomalainen ja ruotsalainen. Niiden, jotka haluavat päästä tähän koulun, tulee osata virheettömästi käyttää jompaakumpaa näistä kielistä; heiltä vaaditaan koulutietoja sivistystä ja kaikin puolin puhdasta käytöstä sekä samalla taipumusta näyttelijätaiteen harjoittamiseen. Näyttelijäntaiteen opettajaksi on johtokunnan onnistunut saada rouva Charlotta Raa. Paitsi sitä annetaan opetusta ruotsin ja suomen kielissä, plastiikissa, laulussa ja tanssissa. Opetus on maksuton. Ilmoitus tehdään koulun johtajalla tohtori K. Bergbomilla, jonka asunto on Bulevardin katu n:o 10.” (*Ustr* 2.2.1872.)

2158 Charlotte Raa näytteli kauden 1871–1872 Nyanissa ja lupautui jatkamaan opettajantointaan, jos siihen oli saatavissa rahallinen korvaus. Westermarckin ajatukset elokuussa 1870 korostivat esiintymiskokemusta tärkeimpänä asiana, eivätkä Charlotten ajatukset suinkaan olleet käytännöllisyyttä vastaan. Opetusvuotenaan 1868–69 hän nimenomaan oli järjestänyt useita oppilasnäytäntöjä.

2159 *Mbl* 20.1.1872, nr.16., suom. Lehtonen 1931:201–206.

2160 *Kieletär* 2/1872, 44–47.

2161 *Kkl* 2/1872, 48–49. Ks. m. KBK2:335–337.

Ihmeellisesti vaihtelevat suru ja ilo lukijan mielessä tätä pientä kirjaa katsellessa. Surra hänen täytyy muistaessansa mikä rikas, mikä uljas henki on temmattu pois isänmaallisen runouden toimista; iloita hänen täytyy siitä, että tämän hengen sallittiin antaa kansallensa parasta, mikä hänen rinnassansa kätkeytyi.²¹⁶²

Eleginen arvostelu poimii pari hienointa kohtaa teoksesta, pitää sen runoutta yhtä kauniina kuin *Leassa* ja jättää muille, eli Ahlqvistille ”tuon herostraattisen huvituksen onkia virheitä sekä kieliopillisessa, että esteettisessä suhteessa, joita tavataan tässä teoksessa niin kuin jokaisessa ihmisteossa.” Resignoituva arvostelija ja teoksen kätilö Bergbom piti mahdollisena, että virhesaalis oli tässä suurempi kuin ”eheämmissä, aikaisemmissa runoelmissa. Aurinkoa kohden kiittää täälläkin kotka, mutta – toinen siipi on ammuttu.”²¹⁶³

Kevään 1872 tapahtumat Kaarlon elämässä päättyvät Suomalaisen Teatterin perustamiseen, mutta jotta tilanteen monitahoisuus voitaisiin ymmärtää, on limittäisiä tapahtumasarjoja seurattava viikko viikolta: 1) Kaarlon yritys perustaa kaksikielistä teatterikoulua. Sitä seurasivat 2) fennomaanien junailema valtiopäivä-aloite koskien Nya Teaternin valtionavun ehtoja; 3) Kaarlon yritys saada Ida Basilier esiintymään *Lucia di Lammermoorissa ja/tai Sevillan parranajajassa*; 4) Westermarckin seurueen näytökset Helsingissä; 5) Bergbomin aloittama kiivas ja pitkittynyt lehtidebatti; 6) Yrjönpäivän yksityisnäytäntö (*Lea ja Margareta*) ja Westermarckin seurueen hajottaminen; 7) Frithiof Raan kuolema ja Charlotten päätös palata Ruotsiin sekä 8) Yrjö Koskisen toiminta Suomalaisen Teatterin perustamiseksi ja ensimmäinen yritys valtionavuksi Valtiopäivillä.

Fennomaanien mielialoja on kuvattu toiveikkaiksi, sillä vuoden 1872 valtiopäivävaaleissa Yrjö Koskinen oli valittu yliopiston kiintiössä pappissäädyn valtiopäivämieheksi ja lukumääräisesti oli menestynyt talonpoikais- ja pappissäädystä. Tätä juhlittiin ankarasti kolmen sanomalehden KUM-seurassa (*Kuukauslehti – Uusi Suometar – Morgonbladet*), kuten nuori Aspelin oli kirjoittanut. ”Me voimme milt’ei toivoa että Meurman valitaan talonpoikaissäätyn. Jos niin tapahtuu, niin fennomaanien kaikki etevimmät ovat valtiopäivissä läsnä!”²¹⁶⁴ Näin tapahtui: fennomaaneilla oli aiempaa parempi edustus, ja he olivat täynnä toimintatarmoa. Valtiopäivät kokoontuivat 1.2.1872.

2162 *Kkl* 2/1872, 48.

2163 *Kkl* 2/1872, 49.

2164 Kauppinen 1955:53–54.

Suomenkielisen oppikoulun lisäksi fennomaanien polttava ongelma oli pääkaupungin sivistys- ja taide-elämän saattaminen suomenkieliseksi. Maaseudun talolliset olivat suomenkielisiä ilmeikkin ja papiston ja opettajien piirissä levisi myönteinen suhde suomalaispyrintöihin. Aateliston lisäksi poverissääty oli siis ”hankalin suomalaistettava.” Vuoden 1872 alkaessa tiedettiin, että Nya Teaternin valtionapu tulisi seuraavana kesänä senaatissa uudelleen päätettäväksi. Jotta Bergbomin ja Suomalaisen Seuran näytännöt voitaisiin vastedes järjestää siellä, piti lupaus siitä saada valtiopäivien kautta tulevan tuen ehdoksi. Aloitteen pitäisi tulla talonpoikaissäädyistä.²¹⁶⁵

Fennomaanit ovat pitäneet keskinäistä neuvonpitoa, jossa on päädytty siihen, että ensimmäisenä aloitteen allekirjoittaisi kolminkertainen valtiopäivämies Pietari Kumpulainen.²¹⁶⁶ Aloitteen tekstin mukaan kysymys oli ”teatteritaiteen kansallisesta merkityksestä”: voiko teatteri olla vain ruotsinkielisen kansanosan huvitusta pääkaupungissa vai pitääkö sen tarjota sivistystä koko kansalliselle väestölle, myös suomenkielisille. Allekirjoittajat oli valittu siten, että aloite näyttäisi laajojen kansalaispiirien aloitteelta. Kumpulainen itse oli Iisalmesta, muut miehet tulivat Kemistä, Pielisjärveltä, Kajaanista, Pielavedeltä, Jämsästä ja Hollolasta. Näistä savokarjalaisista valtiopäivämiehistä monikaan ei ollut käynyt Nya Teaternissa jalallaan, mutta kovin tarkasti he olivat perillä Suomalaisen Seuran kohtaamista vaikeuksista eli hintaerimielisyyksistä Nyanin kanssa. Hankkeen oli hyvin pohjustanut fennomaanien juttu, jollaiseksi Antti Almberg itsekin ryhmää jo nimitti.²¹⁶⁷ Kun Bergbom pari kuukautta myöhemmin kirjoitti manifesti-kirjoituksensa, hän ilmoitti ”esittävänsä tässä syyt säädyn aloitteeseen”. Hän siis tiesi ne, paremmin kuin hyvin.

Säätyaloitteen allekirjoituspäivä oli 19.2.1872. Samana päivänä kuin sattumalta *Uudessa Suomettaressa* nimimerkki ’H. W–nen’²¹⁶⁸ pahoitteli sitä, ettei Helsingissä päässyt suomen kielellä katsomaan teatteria ja ettei vasta ilmestyneelle Kiven kauniille *Margareta*-näytelmälle ollut tiedossa näyttämöä. Fennomaanien teatteri-

2165 Mikäli aloitteen tekisi Yrjö Koskinen pappissäädyssä, se tapahtuisi pääkaupunkilaisten nimissä, ei ”kansan”. Porvarissäädyssä ei ollut yhtään fennomaania sitä tekemään. Talonpoikais- tai talollissäädyn vahva mies, Agathon Meurman, taas oli nuoruuden optimististen visioidensa jälkeen alkanut esiintyä kaikkea teatterin kaltaista huvitusta ja tuhlaamista vastaan, joten aloitetta hänkään ei olisi voinut uskottavasti ottaa nimiinsä. Erityisesti asia koski nälkävuosia, ks. Hirn 1949.

2166 Valtionapua oli 9.7.1869 kolmeksi vuodeksi myönnetty 12.000 mk, juuri siinä tilanteessa, jolloin Bergbom oli kutsuttu johtajistoon.

2167 Samat miehet muodostivat Klubbin eli Nuijan, eli perustivat neljä vuotta myöhemmin nykyisen Suomalaisen Klubin (1876).

2168 *UStr* 19.02.1872, s 6.

poliittinen manööveri hakee vertaistaan. Kaikki keskustelut tulkattiin molemmille kielille, ainakin pääkohdiltaan. Sanomalehdet referoivat seuraavana päivänä säädöissä käyty keskustelut, pohjatyön tekivät säätyjen pikakirjoittajat, mutta monet toimittajatkin osasivat pikakirjoitusta. Debatteja jatkettiin siis lähes reaaliaikaisesti lehdistössä. Talonpoikaissäätö pääsi vasta kuukautta myöhemmin 16.3.1872 käsittelemään Kumpulaisen ja muiden aloitetta.

Kaikkein suomenkielisten suomalaisten mieliä murehduttava on se seikka, kuin maan pääkaupungissa valtion varoilla yllä pidetään vierasmainen, ruotsista tullut Teateri näytelmä joukko, joka paljaastaan pääkaupungin ruotsin kieliselle kansallisuudelle on taiteellisen huvituksen ylläpitäjänä. Kaikkein umpisuomalaisten osanottavuus on siitä kokonaan suljettu, koska teateriyhtiö ei suvaitse mitään suomenkielisiä näytelmiä siinä näytettävän, ja kuitenkin täytyy kaikkien tunnustaa, että suomenkielinen väestö on suurimmaksi osaksi se, joka kannattaa maansa valtiovaraston ylläpitoa. Ja luottaen Suuriruhtinaamme Isälliseen lempeen, joka, maan yhteistä parasta valvovalla mielellä, on aina kuullut kansamme ääntä...²¹⁶⁹

Esitetään, että ”Teateri”, joka tekstissä viittaa sekä taiteeseen yleisesti että itse Uuden Kiviteatterin taloon, ”tulisi olemaan välttämättömästi yhtä paljon suomenkuin ruotsinkielisenki”, ja että muuten se ei saisi saada mitään valtionapua.²¹⁷⁰ Aloitteen muotoilussa edellytettiin siis ainakin kaksikielisyyttä Nya Teaternin toiminnassa. Juuri se oli jo syksyllä 1869 Bergbomin ja Nervanderin tavoitteena.

Kumpulaisen anomus-aloitteen vastustajana esiintyi edustaja Lindberg, joka halusi antaa kaiken kunnian suomenkielisille pyrkimyksille, mutta sanoi, ettei suomalaista teatteria voinut ajatella, niin kauan kuin ei ollut suomenkielisiä näyttelijöitä eikä suomenkielistä dramatiikkaa. Hän viittasi myös säädyn suomen-

2169 Valtiopäivät 1872, Talonpoikaissäädyn pöytäkirja 16.3.1872, s. 260–263.

2170 ”Jos Teateri on [=onko teatteri] pidettävä paljaana huvituslaitoksena eli korkeamman sivistyksen esineenä, emme, kuten oppimattomat talonpojat [= oppimattomina talonpoikina] osaa käydä arvostelemaan; vaan jos se olisi ainoastaan maan kustannuksella pidettävä huvituslaitoksena Helsingin ruotsalaiselle yleisölle, niin tahtoisimme, että mitään apua valtiolta ei sille edeskäsin annettaisi; vaan jos se on pidettävä sivistyksen esineenä maalle, niin pyytäisimme Teaterin maassamme täst’edes olemaan välttämättömästi yhtä paljon suomen- kuin ruotsinkielisenki, jolloinka se vasta tulisi olemaan koko maan kansallisuudelle sivistys-esineenä ja kansan toivotun tarkoituksen mukainen. Jota ehdottemme....” (Vp1872, TpS pk 16.3.1872, s. 260–263.)

kielisten puhujien omaan muotoiluun, jonka mukaan he itse ”eivät tietenkään ole kykeneviä taiteen kannalta asiaa arvioimaan”.

Talaren ansåg naturligt, att petitionärerna ej uppfattade saken ur synpunkten af skön konst och ej heller egde kännedom om af hvad dertill hörde; för sin del önskade talaren af rent konstintresse att teatern blefve bibehållen vid det statsanslag den hittills åtnjutit.²¹⁷¹

Edusmies Idänpään-Heikkilä Hämeestä tiesi yksityiskohtia myöten Suomalaisen Seuran aiemmista kiistoista Nya Teaternin kanssa.²¹⁷² Myös edusmies Puhakka Kontiolahdelta puhui Bergbomin antaman informaation varassa.²¹⁷³ Tiistaina 19.3.1872 Lindberg esitti uuden perustelun, että paitsi dramatiikkaa ja näyttelijöitä (sujetter) tarvittiin yleisöä, ja että Helsingissä sellainen puuttuu, ellei tyydytä pieneen kielenharrastajien joukkoon, joka täyttää permannon ja puolet parvesta. Mutta tulevaisuudessa, kun suomalainen ryhmä syntyy, myös sellainen pääsee valtion lainoittamasta teatteritalosta hyötymään. Aloitteessa oli arvostelu myös sitä, että taloyhtiö oli vuosia saanut nauttia edullista valtion lainatukea.²¹⁷⁴

Säädyn sihteeri valaisi tarkasti rahakysymyksiä ja niiden historiaa sekä sitä, miten taloyhtiö oli eri kuin seurueen takaus- tai kannatusyhdistys eli garantiföreningen ja lisäksi täysin yksityisoikeuden piirissä. Kumpulainen tasoitte-li kuumenevia mieliä toteamalla, että tarkoitus ei ollut loukata ruotsalaisten oikeuksia, vaan löytää yhtäläinen kohtelu ja kohtuus tilanteeseen. Idänpään-Heikkilän puheenvuorosta paljastui hankkeen syytötehdas: ”pääasia ja tarkoitus oli, että suomenkielisiä näytelmiä vaan saisi antaa teaterihuoneessa.” Tämä oli Suomalaisen Seuran ja juuri Bergbomin toiminnan kannalta avainasia, sillä Arkadiaa käyttivät venäläiset seurueet.

Säädyn puhemiehen esityksestä aloite lähetettiin Yhteiseen Valitusvaliokuntaan käsiteltäväksi. Se koostui eri säätyjen edustajista ja sen

2171 Vp1872, TpS pk 16.3.1872, s. 261.

2172 ”Asianomaiset tahallaan sortavat suomenkieltä ja estävät sen käyttämistä teaterilla. Kun esimerkiksi ulkomaalainen hyvin tunnettu naisnäyttelijä niin hyvästi oli oppinut suomenkieltä, että hän sujuvasti voi antaa suomenkielisen näytelmän, vaadittiin, kun teatterilla annettiin näytelmä suomeksi, tästä 400 markkaa ja kumminkin paheksuttin siitä, että se raaka suomenkieli käytettiin teaterilla, josta syystä edespäin ei milläkään hinnalla annettu teateria suomenkieliseksi näytelmäksi. Kyllä arveli puhuja, aina suomenkielisiä näyttelijöitä saisi, jos ne vaan saisivat kehoitusta asianomaisilta.” (Vp1872, TpS pk 16.3.1872, s. 261–262.)

2173 Vp1872, TpS pk 16.3.1872, s. 262.

2174 Vp1872, TpS pk 19.3.1872, s. 268–272.

laatima mietintö toimitettaisiin kaikille neljälle säädylle käsiteltäväksi. Pietari Kumpulaisen aloitteen käsittelyn ensimmäinen vaihe oli päättynyt ja keskustelut julkaistu kaikissa lehdissä maaliskuun 20.3.1872 päivään mennessä. Talonpoikaissäädyn edustajista yksikään ei ollut vaatinut perustettavaksi kiertävää suomenkielistä seuruetta, vaan vain ja ainoastaan sitä, että Helsingin teatertalossa näyteltäisiin myös suomeksi ja että säätyjä kuultaisiin, kun uusista määrärahoista päätetään.²¹⁷⁵

Nya Teaternilla oli menossa kohtalaisen hyvä vuosi. Takausyhdistyksellä ei ollut velkoja, eikä takuusummaa tarvinnut periä osakkailta. Velat oli Nikolai Kiseleffin, Frans Krogiuksen ja C. G. Estlanderin johdolla saatu kuriin, joten toimiva johto valittiin uudelleen. Teatterin ohjaaja Gustaf Gustafsson oli onnistunut ohjelmistovalinnoissaan eikä vähiten kapellimestari Nathan B. Emanuelin ja toimeliaan laulajatar ja kuoronjohtaja Emilie Mechelinin ansiosta. Yhdessä nämä korottivat musiikkiesitysten tasoa Nyanissa, joka oli nyt tehnyt avauksensa oopperan suuntaan. Marraskuussa Flotowin *Martha* oli onnistunut erinomaisesti. Maaliskuun 1872 alussa esitettiin J. Offenbachin *Frihetsbröderna (Les brigands)* ja huhtikuussa 1872 vihdoinkin O. Nicolaïn *De Muntra fruarna i Windsor (Die lustige Weiber von Windsor)*, jossa Gustafsson itse menestyi Falstaffina.²¹⁷⁶ Venäläiset ammattilaiset olivat loistaneet Helsingissä syyskuusta maaliskuun alkuun. Heilläkin oli ollut hyvä ja monipuolinen ohjelmisto.²¹⁷⁷

Helmikuun alussa ilmoitettiin, että ortodoksien paaston alkaessa ja venäläisten lopettaessa 13.3.1872 Arkadia-teatteriinkin tulisi Hämeenlinnasta August Westermarckin seurue, ”Unga finska teatern”, joka esiintyisi myös suomeksi. Yhdeksänhenkisen seurueen kokoonpanon mainittiin olevan 5 naista ja 4 miestä. *Morgonbladetissa* lueteltiin seurueen suomenkielinen ohjelmisto: *Kalatyttö, Sisarukset, Koira ja kissa, Eräs levotoin yö*. Kaikki näyttelijät ovat ”aloittelijoita”, joten paljon ei voi odottaa, ”men får man dömman af det bifall, som skänkts företaget i Tavastehus, Tammerfors och Björneborg, kan det möjligen blifva

2175 Asko Rossi (1997) on päättänyt, että talonpoikaiston aloite on epämääräinen muotoilultaan ja siten kovin ”savolainen” niin, että ”vastuu siirtyy lukijalle.” Jos lähdetään siitä, että aloite oli Bergbomin ja fennomaanien muotoilema ja nousi heidän tuolloisista pyrkimyksistään, asiassa ei ole mitään hämärää. Suomalaisen Seuran esitysten piti päästä ilman ”kiskurihintoja” Nya Teaternin hyvälle näyttämölle, saada orkesteri käyttöön jne. Ei ollut tarkoitus perustaa erillistä instituutiota suomalaiseksi teatteriksi.

2176 HD 11.4.1872 kehuu salia täydeksi, musiikkia kauniiksi, vaikka vakavaksi ja vaativaksi. ”Sista akten med sitt rika sceneri, sina ljuseffekter samt dansande myggor och flugor tycktes jämförelsevis mest anslå.” (HD 11.4.1872) Ks. m. E. N. Hbl 18.4.1872. Mbl 22.4.1872 oli myönteinen.

2177 Lūchou 1977 ja Byckling 2009.

något deraf i framtiden”²¹⁷⁸ Tämä oli siis toimittajien Bergbom ja Aspelin käsitys Westermarckin teatterista maaliskuun alkaessa, pari viikkoa ennen sen tuloa. Ymmärrettävästi Westermarckin esityksistä eniten huomiota ja suosiota saivat juuri suomenkieliset esitykset, vaikka ruotsinkielisten näytelmienkin esittämissä pidettiin mukavan vapautuneena. Miksi Helsingin ruotsinkieliset katsojat taas olisivat välittäneet kotimaisten aloittelijoiden esityksistä?

Kritiikeissä Westermarckin kolme parhaiten suomea taitavaa näyttelijää Aurora Gullsten, Edvard Himberg ja August Öhqvist saivat myönteiset arviot samoin Selma Heerman ja August Aspegren. Arkadiassa ei ollut erityisen paljon väkeä, mutta myönteisesti näkyy otetun vastaan ”detta försök att bilda en inhemsk teater.” Suomenkielinenkin esittäminen tapahtui ”luonnollisella keskustelusävyllä”.

Hwilka af de spelande, som verkligen hafwa anlag, är svårt att bestämma efter en representation; wi skola derföre spara vårt omdöme i detta hänseende. Hvad som fördelaktigast anslog var den naturliga konversationston, de flesta af de uppträdande egde. Bland de pjäser som gåfvos, vann den första Kalatyttö genom sin egenskap af att vara finsk största bifallet. Den muntra bagatellen Il Baccio, som afslutade qvällens program, spelades deremot med största ledighet.²¹⁷⁹

Uusi Suometarkin oli vilpittömän innostunut:

Se on kaikin puolin kiitettävä yritys, ja me toivotamme tälle nuorelle suomalaiselle näyttelijäseuralle onnea ja menestystä. Liian aikaista olisi ruveta jäsenten taiteellista kykyä arvostelemaan. Ne ovat kaikki vielä vast’alkajia dramallisen taiteen alalla, jolla, jos missään, kysytään harjaantumista ja tottumusta. Hra Westermar[c]k’in ansioksi täytyy myöntää, että hänen oppilaansa melkein kaikki selvästi ja luontevasti lausuvat sanottavansa, joka kaiketi on näyttelijän esimmäinen ehto. Muutamat liikkuvat näyttämöllä jotenkin sievästi ja reippeästi, erittäin neiti Gullstén, joka muutoinkin osoittaa suurempaa dramallista kykyä kuin muut seuran jäsenistä.²¹⁸⁰

2178 *Mbl* 1.3.1872.

2179 *Mbl* 14.3.1872.

2180 *UStr* 22.3.1872.

Westermarckin seurueen ansiot siis välittömästi tunnustettiin, vaikkei näyttelijöistä kukaan yltänytkään ”helsinkiläisten katsojien odotustasolle.” Yhdenmukaisesti kiitettiin vapautunutta keskustelusävyä ja luontevaa liikkumista.²¹⁸¹ Seuraavasta näytännöstä *Mbl* kirjoitti melko vähän ja varauksella, mutta kehotti katsojia silti katsomaan toistakin esitystä.²¹⁸² Sitten kommentit hiipuivat, mutta yhdenmukaisesti oli havaittu, että Westermarck oli luonut ryhmälleen arkisen, eikä lainkaan pateettisen esitystavan, mikä johtui myös ohjelmistosta. Se oli siis ollut tukholmalaista, realistisen koulukunnan perusopetusta seurueen jäsenille. Myös Oskar Gröneqvist ollessaan Tukholmassa 1863–64 oli omaksunut ammattinsa realistisen, analyttisen ja arkisen esitystavan hengessä.²¹⁸³ Tiistaina 19.3.1872 esitettiin kaikki Westermarckin seurueen kolme suomenkielistä näytelmää: *Sisarukset*, *Kalatyttö* ja *Eräs levotoin yö*. 27.3.1872 taas oli pelkkiä ruotsinkielisiä.²¹⁸⁴ *Morgonbladet* uutisoi:

Unga finska theatern inbjuder med svenskt program publiken att i afton besöka Arkadiatheatern. Då hvarken nya theater eller andra någon konkurrera, torde publiken icke försumma tillfället, att skänka sin uppmuntran åt denna vår första inhemska theatertrupp.

Pääsiäistä edeltävän hiljaisen viikon takia esitys kuitenkin peruutettiin.²¹⁸⁵ Vielä 30.3.1872 ilmoitettiin, että Arkadiassa esitetään *En anonym kyss; Wår unga Gumor, Malins korgar* (på finska); *Ingen rök utan eld.; tablå Vivant*. – *Malinin rukkaset* oli Westermarckin uusi suomennostilaus. Lisäksi Westermarck itse näytteli lah-

2181 *HD* 18.4.1872. Nimimerkki β (Bremer) sanoo: ”fr Gullstén talar en vacker finska och lyckar rätt bra såsom bondflicka, så torde de dock åtminstone tillsvidare föga kunna betraktas såsom några utiliteter och med framgång kunna uppträda på vår scen i jembredd med de skådespelare, publiken vant sig att se.”

2182 *Mbl* 16.3.1872. Arvostelun muotoilu on kiemurainen, kirjoittajana Pekka Herlin. (Tekstiä kommentoi: E. Aspelin → J. R. Aspelin s.d. 1872/87:433/EAHA/KiA/SKS.)

2183 Aikalaiskriitikki vahvistaa, että koko ryhmä näytteli arkisesti ja realistisesti. Historiassaan EAH (1:254) kuitenkin kirjoittaa: ”Enemmän tunnustusta sai neiti Gullsten teeskentelemättömyydestään ja huomattavista runollisista pyyteistään.” Yksikään arvostelijoista, ei edes nuori Aspelin, puhunut sanaakaan ”poeettisuudesta”. Siksi ”runolliset pyyteet” kuulostavat myöhemmältä ylevöityksen retoriikalta, jonka vanha Aspelin-Haapkylä on muotoillut työpöytänsä ääressä. Sanat pyrkivät kietomaan nuoren Aurora Gullstenin jonkinlaiseen kaikenkattavaan ”bergbomilaisen estetiikan” kaapuun, joka haki aina oikeutuksen ”runollisuudesta.” Tulevina vuosina säätyläisfemnojen piirissä Aurora Aspegrenin ilmaisu moitittiin aina nimenomaan arkisuudesta ja ”kaiken runollisuuden puuttumisesta”. Nuori Aspelin (*Mbl* 14.3.1872) ei osannut tietenkään vielä sellaista kaivata, vaan kirjoitti ilmaisuuden luontevuudesta ja arkisuudesta myönteisesti.

2184 Ilmoitus *Mbl* 26.3.1872.

2185 *Mbl* 28.3.1872.

janäytäntönä *Don Cezar de Bazanin*, takuvarman huumorinäytelmän. Westermarek ilmoitti myös ottavansa ohjelmistoon jonkin Topeliuksen ”erinomaisista” lasten näytelmistä.²¹⁸⁶ Arkadialla ei ollut muita vuokraajia ennen Suomalaista Seuraa toukokuussa, jolloin Bergbom oli varannut sen omille oopperanäyttännöilleen. Siksi Westermarek saattoi venyttää esityskauttaan Helsingissä huhtikuulle. Unga Finska Teaternin esitykset jatkuivat lauantaina 6.4.1872, jolloin se yhdessä ”kaunoluistelun isän”, Mr Jackson Hainesin kanssa aloitti esiintymisensä Helsingin keväisellä jäällä.²¹⁸⁷

Bergbom suunnitteli siis Suomalaiselle Seuralle esityksiä toukokuuksi 1872, jolloin valtiopäivien oletettiin päättyvän, mutta maakuntien edustajia ja matkailijoita olisi Helsingissä. Helmikuussa (20.–22.2.) 1872 Kaarlo kirjoitti Ida Basilierille Tukholmaan innostuneen ja perinpohjaisen kirjeen eri vaihtoehtoista²¹⁸⁸ ja kutsui tätä esittämään muutamia numeroita *Lucia di Lammermoorista* ja *Trubaduurista*, ja mikä vielä piti pitää ehdottomasti salaisuutena, katkelmia uudesta menestyksestä, Rossinin *Sevillan parranajajasta*. Se voitaisiin esittää, jos Kaarlo tekisi siitä dramaturgisen tiivistelmän, jossa pelkät Rosinan kohtaukset olisivat mukana.²¹⁸⁹ Lisänumerona voisi olla Gildan aaria *Rigoletosta*.

Tässä pisteessä Bergbomin suunnitelmat olivat helmikuun lopulla. Näin talonpoikaissäytykin olisi päässyt kuulemaan oopperaa Arkadiassa ja näkemään lyhennetyin version *Sevillan parranajajasta*. Mikäli lehti-ilmoittelu teatterikoulusta tuottaisi tarpeeksi ilmoittautuneita, heitäkin voisi käyttää toukokuun näytännöis-

2186 Pääsiäislauantain HD 30.3.1872 sisälsi tiedon Arkadian teatteritalo-yhtiön vuosikokouksesta sekä FAT:sta lainatun tiedon, että Unga finska teatern esittäisi lapsille jonkin Topeliuksen erinomaisista lastennäytelmistä.

2187 Ohjelmassa oli viisi pientä numeroa: *Susanne och gubbarne*, *Kysen* ja *Hos portvakterskan*, sekä luistelija J. Hainesin esittämänä ”*Efter Maskeraden. Burlesk scen i damkostym*” sekä ”*Les Novis*”. Sunnuntaina suomenkielinen esitys tapahtui myös luistelija Hainesin kera, ja sen tulisi olla viimeinen. Tätä seurasi vielä 9.4. Hainesin Afskeds-Soiré, jossa Unga Finska Teatern avusti. Arkadiassa nähtäisiin suomalaisen (finska) teatteriseurueen avustuksella: ”*Flickorna på Söder*”, Stor skridskoabalett ur operan *Profeten* (utf. J.Haines) ja *Isbjörn-Polka*, dansas i björnkostym af J.Haines. sekä lopuksi komedia *Il Bacio, Kysen*. Haines esitti luistelunumeroitaan myös Eteläsatamassa! Arkadiassa amatöörit puolestaan järjestivät iltaman (Dramatisk-Musikalisk Soirée) tanssineen teatterin ”kahden nuorimman ja viehkeimmän” näyttelijän hyväksi. (HD 13.4.1872). Jackson Haines kuoli vielä samana keväänä ja haudattiin Kokkolaan.

2188 KB → Ida Basilier, noin [22.] 2.1872/51:10:2/KBA/KiA/SKS. Karl allekirjoitti nimensä ruotsinkielellä Ida Basilierille. Tämä oli sähköitse vastannut voivansa keväällä ehkä tulla, minkä jälkeen Karl kirjoitti innostuneena, miten ”ihanat oopperan iloiset päivät” voidaan elää uudelleen (upplefva).

2189 ”Äfven med fyllnadsspektakler äro vi i full öfning. Ahnger hinner ej med Bartolo, derföre kommer en stud. Lang att öfvertaga den. [- -] Öfversättningen af pjesen är gjord af Fredrik [Basilier]. Den är ganska lyckad. Verserna äro öfversatta af [Julius] Krohn m.fl. Arian ur Rigoletto [Gildas] har jag flickat ihop efter italienskan så godt jag förstätt. Som jag tror att orden höra passa har jag ej sändt noter, ty de enda, som funnos - M. Mechelins - har jag ej velat begära. (KB → Ida Basilier/s.d.[helmikuu 1872]/51:10:2/KBA/KiA/SKS.)

sä. Ida Basilier vastasi laajasti Emelielle, jossa hän tyytyväisenä kertoi menestyksistään, mutta myös äänellisistä vaikeuksistaan Tukholmassa. Helsingissä hän haluaa esittää *Jeannetten häät*, myös *Trubaduurin* voisi uusia kaksi kertaa, mutta *Lucia* olisi liikaa samaa genreä, siksi Basilier helmikuussa itsekkin ehdotti toiseksi *Parranajajaa*, pohti miehityksiä ja selvitti nuottien hankintaa.²¹⁹⁰ Lähipiirissä puhuttiin vasta suunnitelmasta esittää edellisellä kerralla toteuttamatta jäänyt *Lucia di Lammermoor*.²¹⁹¹

Samalla Arkadiassa olisi voitu esittää ”kansalliselta” kannalta vielä paljon tärkeämpi *Lea*, joka uusittaisiin säätyjen edessä. Toisena uutena silloin olisi Aleksis Kiven *Margareta*, jossa rva Raa saisi edelleen näytellä päähenkilön isänmaallista hehkua. Näiden esitysten saaminen Nya Teateriin ei käynyt päinsä, sillä kustannukset olivat fennomaanien mielestä liian korkeat. Arkadiassa esiintymiselle oli kuitenkin tunnettu este: Charlotte Raan sopimus oli yksiselitteinen eikä sallinut esiintymisiä kilpailevissa teattereissa. Kiseleff kuitenkin ilmoitti kohteliaasti, että mikäli asia otettaisiin esiin Takausyhdistyksen kevätkokouksessa 12.3.1872, poikkeus valtiopäivien takia ehkä voisi olla mahdollinen. Kokouksessa asiaa ei otettu esille,²¹⁹² eivätkä sitä paitsi Bergbomit voineet kokouksessa ollakaan, sillä Emelie oli edellisenä vuonna lähettänyt pois asiamiehen ja allekirjoituslistat ja samalla menettäneet puheoikeuden Nya Teaternin asioihin.

Ainoa keino saada Charlotte Raa esiintymään suomeksi oli järjestää yksityisnäytäntö Arkadiassa. Sille keksittiin hyvä syy: Yrjönpäivä 23.4.1872. Näin voitaisiin yhdistää huomionosoituksia ja näyttää, kuka oli suomenkielisen liikkeen johtava poliitikko. Omissa nimissään neiti Emelie Bergbom ja Kaarlo Bergbom kutsuisivat säätyjen edustajia ja valikoidusti muuta yleisöä Suomalaisen Seuran näytäntöön Arkadiaan viettämään Yrjö Koskisen nimipäivää. Yksityiseen tai suljettuun näytäntöön Nya Teaternin johtokunta edelleen Kiseleffin edelläkin näkyneen hyvän tahdon eleenä myöntyi. Johtokunnan jäsen Frans Krogius vahvisti asian Emelielle Bergbomille lähettämällään allekirjoitetulla kirjeellä 4.4.1872: jos rva Raa esiintyy yksityisesti, johtokunta ei tulisi puuttumaan asiaan.²¹⁹³

2190 ”Jag har mycket funderat på valet av opera, och kommit till den åsigt att vi spela ”Jeannettes Bröllop”, med samma Jean [Victor Kajanus] förstås, ty att inöfva en annan är omöjligt. [–] Men huru går det med orchestern? kunna vi få disponera öfver den? ty utan orchester accompaniment torde det vara omöjligt att tänka på utförandet af en hel opera. (Ida Basilier → EB 24.2.1872 /51:1:2/EBA/KiA/SKS.)

2191 E. Aspelin → J. R. Aspelin 14.3.1872/87/EAHA/KiA/SKS.

2192 N. Kiseleff → KB 6.3.1872 (kirjekonsepti)/NK-kirjeet/SvTA/HLA/SLS. Kokousuutisissa *Hbl* 13.3.1872 asiaa ei mainita.

2193 F. Krogius → EB 4.4.1872/54:19:1/EBA/KiA/SKS.

Näiden Yrjönpäivien valmisteluja on muisteltu yllättävän vähän.²¹⁹⁴ Miksi Emelie Bergbom halusi kirjallisen vakuutuksen juuri huhtikuun taitteessa? Fennomaanien version mukaan ”ruotsalaisten kanssa tehdyt suulliset sopimukset eivät pitäneet.” Mutta löytyy toinenkin selitys: allekirjoitus on otettu Krogiukselta vain neljä päivää ennen kuin *Kirjallisen Kuukauslehden* maaliskuun numero tuli painosta 8.4.1872. Siinä julkaistiin Kaarlon ensimmäinen haukkumakirjoitus tai kuten on tapana sanoa ns. ”suuri ohjelmakirjoitus” *Muutamia sanoja nykyisistä teatterioloistamme*. Sen ilmestyttyä ei Frans Krogiukselta olisi enää saatu hyväntahtoista nimikirjoitusta.²¹⁹⁵ Ajoitus oli täydellinen ja eleenä frekki.

Valtiopäivillä maaliskuussa käydyn keskustelun perusteella Bergbom, Forsman, Almborg, Aspelin, Löfgren ja muut Yrjö Koskisen miehet olivat tarttuneet säätyaloitetta vastaan esitettyyn kritiikkiin. Piti kumota tärkeimmät vasta-argumentit ja vaikuttaa lehtidebatilla muiden säätyjen kannanmuodostukseen sinä aikana, kun Yleinen Valitusvaliokunta istui ja laati mietintöään. Sieltä asia palasi neljän säädyn käsittelyyn. Bergbomin *Några ord om våra nuvarande teaterföhallanden / Muutamia sanoja...* -kirjoitus vastasi neljään valtiopäiväkeskustelussa esitettyyn vasta-argumenttiin: suomenkielisen dramatiikan, näyttelijöiden ja yleisön puuttumiseen sekä kysymykseen kielen kehittyneisyydestä näyttämökieleksi. Artikkelin piti tulla julki ensin suomeksi *Kirjallisen Kuukauslehden* numerossa 3/1872, mutta sen alkuperäinen ruotsinkielinen versio *Några ord* ilmestyisi heti perään *Morgonbladetissa* ruotsiksi.

Ennen tätä oli ”erämaan ukkojen” (gubbarne från ödemarken) teatterialoite kohdannut kuitenkin ironisia kommentteja ruotsinkielisessä lehdistössä. Se ilmoitti talonpoikaisedustajista tulleen Helsingin fennomaanipiirien bulvaaneita, jotka ollakseen maakunnasta juuri matkustaneita olivat ihmeteltävän hyvin perillä Nya Teaternin ja Suomalaisen Seuran taannoisista ongelmista.²¹⁹⁶ *Dagbladin* pakinoitsija Nils Thomas, eli Nisse (alias Th. Sederholm) kertoi ”kir-

2194 Lähdetilanne Yrjönpäivän juhlasta on olematon. Satunnaisesti valtiopäivämiesten yksityiskirjeisiin on voinut jäädä mainintoja.

2195 Krogiuksen ja Nya Teaternin johdon kanssa Emelie Bergbom oli pelannut pelin ja sitonut heidät kirjallisella dokumentilla lainaamaan Charlotten yksityisnäytäntöön Arkadiaan. Nya Teaternin johdon näkökulmasta nyt taas fennojen toiminta ilmensi täydellistä ”noblessen puutetta”.

2196 Matti Klinge on huomauttanut, että usein säätyläiset ja valistuneet talonpojat laativat aloitteita yhdessä, silloin kun esim. kirkonmiehet eivät voineet asemansa takia esiintyä jossain asiassa. Tunnetuin esimerkki on samaisen Petter Kumpulaisen ja rovasti J. L. Laguksen laajakantoinen ohjelma Ylä-Savon kehittämiseksi. (ks. Klinge 2006:391–407.) Saarijärvellä oli 1860-luvulla talonpoika Mats Taipale tunnettu aktiivisena suomalaisuusmiehenä, joka yhdessä rovasti Steniuksen kanssa ajoi mm. koulun perustamista. (Kallio 1972:675–664).

jeessä maaseutuystävillään” 25.3.1872,²¹⁹⁷ ettei sen hilpeämpää luettavaa juuri olekaan ”i vår blaserade tid”, kuin talonpoikaissäädyn keskustelu teatteriolioistamme. Nissen mielestä tässä teatterikeskustelun satunäytelmässä kuiskaajat olivat kuin ”näkyvätöntät henget”, jotka kuiskailivat erämaan ukoille ideoita ja ilmaisia, ”jotka henkien omassa suussa olisivat kovinkin tuttuja, mutta jotka nyt tekevät äärimmäisen koomisen vaikutuksen”. Verrata voi vain siihen, miten hyvin talonpojat argumentoivat filologiasta: unkarin kielen professuuri tarvitaan Helsinkiin ennemmin kuin ruotsin kielen professuuri.²¹⁹⁸

*Udessa Suomettaressa*²¹⁹⁹ ja *Morgonbladetissa*²²⁰⁰ ilmestyi kiihkeitä vastineita. Talonpoikaissäätä oli syytetty vain marioneteiksi. *HD:n* Nils Thomas jatkoi tilitustaan maalina ennen muuta fennomaanien tekopyhyys heidän nyt valittaessaan, että talonpoikaissäätä oli häväisty.²²⁰¹ Nissen mukaan ei ole skandaali talonpoikaissäädylle, jos useat sen jäsenistä jungfennomaanien kanssa seurustellessaan ovat omaksuneet omikseen heidän käsityksensä teatterista ja vieraiden kielten professuurikysymyksistä. Ei kukaan ole tarkoittanut kompromettoiviksi maan rahvaan edustajille sitä, että nämä saavat merkittäviä tuttavuuksia pääkaupungin yliopistomaailmasta. Kyse oli vain siitä, että asiaa ei olisi saanut sanoa ääneen.²²⁰² Nisse jatkoi: mikä protesti sellaisesta olisikaan noussut jos senaatin virkamie-

2197 *HD* 25.3.1872.

2198 *HD* 25.3.1872. Toinen aloite, jossa koko talonpoikaissäätä sai toimia Yrjö Koskisen bulvaanina, koski unkarin kielen professuuria, johon Antti Almborg olisi sattumalta ollut ainoa hakija. Vuoronperään talolliset eri puolelta maata nousivat perustelemaan, miksi Aleksanterin yliopistoon ei tarvita ruotsinkielisen professuuria, vaan että ensin pitää perustaa unkarin kielen virka.

2199 *UStar* 27.3.1872. ”HD jatkaa viime maanantai-numerossansa soimauksiansa talonpoikaissäätä vastaan. Suomen talonpoikaissäätä on vaatinut, että jos kerta ruvetaan täällä kansan yhteisillä varoilla teat[t]eria kannattamaan, niin ainakin osa näistä varoista on käytettävä suomalaisen teaterin kasvattamiseksi eikä, niin kuin nyt, yksinomaisesti ruotsalaisen teaterin ja ruotsalaisen teaterijoukon ylläpitämiseksi.” *UStr* pelkäsi, että tämä *Dagbladin* esimerkki leviää muille ja mahtavammille tahoille halventamaan eduskunnan vaatimuksia ja toimia ja siirtyä ”muihin säätyihin ja teat[t]eriasiasta vielä tärkeämpiin kysymyksiin.”

2200 *Mbl* 28.3.1872 kirjoitti: ”Då det icke lyckats att undertrycka misshagliga uttalanden af representationen, återstår utvägen att söka göra troligt, det de äro inspirerade af ränkmakare och agitatorer, utan rot i folkets verkliga tankesätt.” [– –] ”då en tidning [*HD*], hvilken gällt och wetat gälla såsom en af konstitutionalismens främste väktare, förklarar, att hela stånd äro blott marionetter i några intrigörens händer. Att påståendet innebär en grof skymf mot representationen, är en annan sak.”

2201 ”Jakobs röst och Esaus händer. Jag behöfde blott tillsluta ögonen, för att hafva framför mig gestalter ur Uusi Suometars och dess trogna svenska översättning, Morgonbladets tros-sferer. [– –] Nu deklamerar de, såväl Morgonbladet som Suometar, med handen på bröstet tagande hela världen till vittne på att jag tillfogat bondeståndet en *skymf!* [häväistys]. (Nils Thomas, ’Nisse’ *HD* 30.3.1872.)

2202 Nils Thomas, ’Nisse’ *HD* 30.3.1872. (”att anse sådana konässancer [bekanta] komprometterande för de hedervärde representanterne af landets allmoge.”)

het olisivat yrittäneet ulkopuolista painostusta (inkonstitutionell påtryckning) kansanedustajien asiakirjoihin ja päätöksiin.²²⁰³

Huhtikuun alkupäivinä pidettiin loukattujen talonpoikien ylimääräinen kokous, jossa keskusteltiin, pitäisikö *Dagbladetia* vastaan ryhtyä oikeustoimiin talonpoikaissäädyn halventamisesta. Tällainen kokous pidettiin 9.4.1872, mistä *Dagbladet* tietenkin julkaisi pikku-uutisen 12.4. ja kertoi, että tässä säädyn salaisessa kokouksessa kuulemma ei pidetty pöytäkirjaa, mutta oli suunniteltu syytteen nostamista Nils Thomasin maaseutukirjettä vastaan. *Dagblad* ilmoitti nimimerkki Nissen kirjoittaneen yksityisiä mielipiteitään, joihin hänellä on oikeus.²²⁰⁴ Säädyn virallisiin pöytäkirjoihin 9.4.1872 pidetty keskustelu oli kuitenkin kirjattu ja se julkaistiin lähes kolme viikkoa myöhemmin *Dagbladetissa*.²²⁰⁵ Kukaan edustajista ei puhunut siitä, ovatko jungfennojen miehet kuiskutelleet edustajien korvaan vai eivät, pelkästään siitä, oliko säätyä häväisty. Kun juridiset mahdollisuudet kartoitettiin, todettiin että oikeudenkäynti *Dagbladetia* vastaan kääntyisi säätyä itseään (tai osaa siitä) vastaan, joten keskustelu laantui.²²⁰⁶ *Uusi Suometar* (12.4.1872) syytti *HD:a* tyhmyydestä: näkeehän yleisö itse, ovatko talonpoikaissäädyn edustajat kyenneet ”omantakeisia mielipiteitä esiintuomaan”. Vihdon salaisen kokouksen pito myönnettiin ja myös *Uusi Suometar* julkaisi pöytäkirjan suomeksi 29.4.1872.

Suomalainen Teatteri täytyy perustaa keväällä 1872

Kirjallinen Kuukauslehden numero kolme ilmestyi 8. huhtikuuta 1872. Bergbomin tekstistä *Några ord om våra nuvarande teaterförhållanden* julkaistiin siinä suomennettu versio *Muutamia sanoja nykyisestä teatteriolostamme*. Ensimmäisen suomentajan nimeä ei ole mainittu. Alkuperäinen teksti julkaistiin samalla viikolla *Mbl:*issa 10.–12.4.1872.²²⁰⁷ Aspelin-Haapkylä julkaisi suomennoksen teatterihistoriassa lyhentäen siitä näytelmien luetteloita²²⁰⁸ ja kokonaisuudessaan Bergbomin

2203 Nils Thomas, 'Nisse' *HD* 30.3.1872.

2204 EAH1:256. Aspelin-Haapkylä yrittää kääntää fennomaanikuiskaajien paljastumisen fennojen moraalisiksi voitoksi.

2205 *HD* 25.4.1872 julkaisi pöytäkirjan ja keskustelut kokonaisuudessaan: ”Bondeståndet contra *Dagblad*.” Salainen täysistunto oli pidetty 9. huhtikuuta, mutta lopulta päätettiin olla nostamatta juttua asiasta, sillä se olisi voinut kääntyä säätyä itseään vastaan. Kyse oli osaltaan sananvapausasiasta.

2206 Vp 1872, TpS pöytäkirjat II. 9.4.1872.

2207 *Morgonbladet* 10.4., 11.4., ja 12.4.1872 Nris 82, 83, 84/1872.

2208 EAH1:257–271.

Kirjoituksissa 1908,²²⁰⁹ jossa suomennos oli Paavo Cajanderin tarkistama. Eino Kauppinen julkaisi 1960 oman suomennoksensa, ja suomensi ensi kertaa kirjoituksen kolme jatko-osaa.²²¹⁰ Artikkelin laajuuteen viitaten Aspelin-Haapkylä pitää todennäköisenä, että Bergbomin esittämät näytelmäluettelot ja selvitykset näyttelijöistä ja muista olosuhteista tämän oli täytynyt kerätä jo pitemmältä ajalta, kenties Nya Teaternin dramaturgina ollessaan tai viimeistään sieltä erotuaan ja Suomalaisen Seuran mahdollisia näyteltäviä teoksia suunnitellessaan.²²¹¹ Mutta huomioon ottaen Bergbomin ilmiömäinen muisti näytelmäluettelot hän on pystynyt laatimaan yhdeltä istumalta tai tehokkaasti yhdessä esim. Nervanderin aiempien muistiinpanojen kanssa. Tähän mennessä oli vain puuttunut riittävä sysäys tai motiivi sellaisten julkaisemiseen.

Artikkelisarjan teksti on impulsiivinen luonteeltaan. Sen kirjoittamisen on voinut laukaista talonpoikaissäädyn keskustelujen kuunteleminen maaliskuun alkupäivinä ja halu päästä kunnolla vastaamaan siellä esitettyihin epäilyksiin. Eino Kauppinen on jättänyt pois tekstin johdantosanat, joissa nimenomaan viitataan käytävään valtiopäiväkeskusteluun luvaten esittää ”perustelut aloitteen.” Alkuosa on rakennettu siis kumoamaan talonpoikaissäädyn kuultuja vasta-argumentteja. Jonkin verran on rivien välissä myös talonpoikaissäädyn sisälle suunnattua valistavaa kommentointia uskontopohjaisen teatterivastaisen kannan kumoamiseksi. Bergbom tarjosi perusteluja, miksi Nya Teaternissa pitäisi järjestää myös suomalaisia näytäntöjä.

Bergbom aloitti demokraattisella argumentilla, syyöksillä siitä, miten jotkut näkevät kansan pyrkimyksissä vain vähäteltävää. Sellainen heijastaa epäluotta-

2209 KBK2:341–364 ja 365–393.

2210 Käytän pääosin Kauppinen 1960 julkaisemaa tekstiversiota, joka pienin poikkeuksin vastaa *Kkln* tekstiä 1872. Mikäli tarvetta on, viittaan alkuperäisiin ruotsinkielisiin muotoiluihin. Kauppinen (Bergbom–Kauppinen 1960:13) väittää EAH:ta seuraten nähdäkseni riittämättömin perustein, että Bergbomilla olisi ollut pamflettinsa valmiina jo aiemmin. Hän perustelee asiaa vain sillä, että Yrjö Koskinen sanoo *Kkl:ssa* (12/1870, s 320) suomalaisten näytäntöjen jälkeen, että kirjoittajalla oli myös ”laveampi kirjoitus”, asiasta joka täytyi jättää lehdestä pois. Kauppinen 1960 olettaa, että se olisi tämä sama Bergbomin kirjoitus, mitä on kuitenkin vaikea uskoa, sillä se vastaa selvästi vasta valtiopäivillä esiintyneisiin argumentteihin. Bergbomilla saattoi olla tosin jo 1870 laadittu edellisen vuoden hankaluuksia käsittelevä kirjoituksensa (”Sanomalehtikirjoitus eräästä rouva Charlotte Raan esiintymisestä Suomalaisen Seuran dramaattisen osaston avustajana v 1870” B146/KBA/KiA/SKS), jota EAH1:162 selostaa. Sitä käytettiin myös tapahtumia edellä kuvattaessa.

2211 EAH rakentaa myyttiä Bergbomin pitkäjänteisistä suuresta tehtävästä. Bergbomin omat kirjeet eivät tue ajatusta. Aspelinin omat kirjeet keväältä 1872 eivät maintse artikkelin pitkästä valmistelusta: ”Snart kommer i tidn. af Karl en mycket lång artikel om theatern i Helsingfors. Den är sträng och framhåller utan skonsamhet alla direktionens fel. Jag är säker på att artikeln kommer att väcka en oerhörd sensation.” (E. Aspelin → kotiväki 29.3.1872/87/EAHA/KiA/SKS.)

musta Suomen kansan sivistyskykyä kohtaan.²²¹² Hän tarkensi, että anomuksessa ei kielletä ruotsalaisen teatterin valtionavun hyödyllisyyttä, ”vaan toivotaan, että edes joku osa valtionavusta käytetään kansallisen näyttämötaiteen synnyttämiseksi.” Näin *HD:n* tuore syytös aloitteen alkuperästä tuli rivien välissä toteen näytetyksi.

Teksti on syntynyt maaliskuun lopun tilanteessa, joten Bergbom ei sanallaakaan vielä puhu erillisen suomalaisen teatterin perustamisesta. Kirjoituksessa vaaditaan vain yleisellä tasolla, että suomalaiselle toiminnalle ei saa asettaa esteitä, vaan sen on saatava kilpailla avoimesti.²²¹³ Koska teatterille oli myönnetty valtionapua, pitäisi Nya Teaternin tulla kustannuksissa vastaan tai subventoida suomenkielisiä näytäntöjä; sallia ja edistää suomalaisia esityksiä, ei haitata niitä.

Kirjoituksessa perustellaan ensin suomenkielisen näytelmäkirjallisuuden, alkuperäisen ja käännetyn aineiston riittävyys eli, että suomenkielellä on mitä esittää, ainakin liikkeellelähettä varten.²²¹⁴ Argumentissaan ja asiatiedoissaan Bergbom oli vahvoilla: näyteltävää ohjelmistoa riitti, vaikka nimikkeiden taso vaihteli. Tätä argumenttia yritettiin jatkossa horjuttaa viitaamalla laatutasoon, mutta se enimmäkseen jätettiin rauhaan, sillä se oli argumenteista kiistattomin ja perusteli suomenkielisen toiminnan ajankohtaisuutta.

Toisessa argumentissa, suomenkielisissä näyttelijöissä Bergbom oli jo heikoilla. Luettelo alkoi kotimaisilla laulajanimilla, jotka olivat vielä enimmäkseen ulkomailla, Ida Basilier Tukholmassa, Mili Mechelin Nya Teaternissa, Emmy Strömer oli Pariisissa ja Elis Duncker Italiassa. Toistaiseksi esillepääsemätön oli L. N. Achté. Ammattiin aikovat laulajanimet listan kärjessä viittasivat selvästi oopperaosastoon, sillä lyyrininen näyttämö (en lyrisk scen) oli Karlille realistisesti kuviteltavissa olevin hanke ja ensisijainen. Sitten Bergbom siirtyi draamanäyttelijöihin ja nimesi näistä ensimmäisenä ”vastikään toiselle alalle siirtyneen” Berndt Ahngerin, mikä kertoo hänen asemastaan Suomalaisessa Seurassa: hän oli sivistyneistön edustaja ja karaktääriltään vahva näyttelijä. Myös Gröneqvist

2212 Bergbom – Kauppinen 1960:20.

2213 Bergbom – Kauppinen 1960:40.

2214 Kirjoitus ilmestyi kaksi vuosikymmentä *Kung Carls Jagt* -oopperan jälkeen. Suomenkielisiä käännöksiä ja alkuperäisnäytelmiä oli julkaistu niin vanhassa *Suomettaressa*, Helsingin ja Viipurin SKS:ien sarjoissa, sekä lyhytaikaisemmissa suomenkielisissä lehdissä. Myös Suomalainen Seura oli syksyllä 1870 antanut ulos suomennokset esityksistään, nimellä *Suomalaisen seuran teateri kirjasto*. Oopperat *Trubaduri* ja *Lammermoorin morsian* ovat mukana laskuissa. Painettujen lisäksi oli näyteltyjä suomennoksia, Kiven käsikirjoituksia, sekä useita Suomalaisen Seuran draamallisen osaston ohjelmistoon sisällytettyjä tekstejä. Unga Finska Teaternin ohjelmistossa oli vielä joitain, samoin klassikkoja oli suomennoksina odottamassa.

ja neiti Handolin ovat siirtyneet muualle, näitä Karl ei siis nimennyt parhailaan alalla oleviksi. Oskar Gröneqvistin pitkän linjan aktiivisuutta ja kokemusta Bergbom ei korostanut tekstissä jostain syystä lainkaan. Hän sanoi vain kaikista yhteensä, että olivat osoittaneet mieltymystä ja hyviä luonnonlahjoja (och äfven anlag.) ”He ovat myös osanneet ja rakastaneet suomen kieltä” (varit mäktiga och intresserade). Bergbom ohitti Gröneqvistin ammatilliset näytöt. Mutta sitten Bergbom joutuikin turvautumaan jo Westermarckin seurueeseen:

Ne nuoret näyttelijät hra Westermarckin teatterijoukossa, jotka ovat suomeksi näytelleet, ovat kaikki osottaneet kykyä tulemaan ainakin hyödyllisiksi näyttelijöiksi, (anlag att åtminstone blifva utiliteter) ja yksi heistä, neiti [Aurora] Gullsten, semmoisia lahjoja, että hänestä ehkä voi tulla taiteilija (att ur dem kan utveckals en artist).²²¹⁵

Termit ”artist” ja ”utilitet” ovat ajan termejä ja tältä pohjalta voidaan seurata myöhempinä vuosina Karlin suhdetta tuleviin Suomalaisen Teatterin näyttelijöihin. *HD:n* arvostelija oli epäillyt, ettei Westermarckin seurueen jäsenistä olisi edes ”utiliteteiksi” eli käyttönäyttelijöiksi (rivinäyttelijöiksi), puhumattakaan vielä ”taiteilijoiksi”. Karl viittasi siihen, että uuteen teatterikouluun, jota hän oli samana keväänä kuuluttanut, olisi ilmottautunut jo toistakymmentä (dussin) naista, joista ”joissakin on toivoa”. Sitten seurasi syytöksiä: Viktor Salin ei ole ”päässyt kehittymään” Nyanissa, missä on muitakin kotimaisia, joista tulisi hyviä ainakin ”täyteosiin” (fyllnadsroler). Listaa voisi jatkaa, eikä silti pidä luulla, että seuranäyttelijöistä voisi noin vain tulla ammattilaisia. Bergbomin mukaan 4–5 ”taiteilijaa” riittää, jos on paljon hyviä ”utiliteetteja” eli käyttökelpoista väkeä.

Bergbomin määrällinen arvio tarvittavasta puheteatteri-ensemblesta on laskettu alakanttiin. Se selittyy vain sillä, että hänellä oli edelleen mielessään vuoden 1869 ideapaperi: se että suomalaisia riittäisi vahvistettu kvartetti laulusolisten ja näyttelijöiden vain kourallinen. Näyttelijäluettelon loppuun on säästetty Charlotte Raa, jonka vaikutuksen Bergbom toivoo suomalaisen teatterin hyväksi jatkuvan. Ja että hän ”tulevaisuudessakin aikoo kannattaa suomalaisella näyttämöllä, mitä hän on kannattanut ruotsalaisella, nimittäin ideaalisen repertoarin ylevänrunollisia kuvaelmia.” Rouva Raa oli varattu teatterikoulun opettajan toimeen. Syy tämän vaikeuksiin omassa teatterissaan oli vain ”epäkansallinen

2215 Bergbom – Kauppinen 1960:26.

sorto.” Sellaisesta ei ole kuitenkaan näyttöä, mutta siinä Bergbom oli oikeassa, että tarvitaan jotain jatkuvuutta ja tulevaisuuden näkymiä, jotta näyttelijöiden määrä voi kasvaa.

Kolmas perustelu oli suomen kielen kehittyneisyys taiteellisen ilmaisun kieleksi, mikä perustellaan kansanrunolla, Aleksis Kiven kielellä ja eräillä klassikkosuomennoksilla. Bergbom viittaa kielen vokaalirikkauteen suotuisana laulukielenä – taas ooppera! – ja teatterin tehtävään hyvän kielenkäytön mallina. Se on vanha Euroopan traditio ja kansallisten teatterien rooli.

Neljäs perustelu oli yleisö ja sen riittävyys. Siinä Bergbom vetosi sivistyneistön laajaan kykyyn ainakin ymmärtää suomea, vaikkeivät he sitä kykenekään vielä käyttämään. Omiksi koettujen taiteilijoiden vetovoima yleisöön oli Bergbomilta hyvä argumentti. Suomen ruotsinkielinen väestö oli identiteetiltään enemmän ”suomenmaalaisia” kuin ”ruotsinmaalaisia”. Bergbom perusteli yleisön riittävyyttä toteamalla, että järjestetyistä 14 suomenkielisestä esityksestä 11 myytiin loppuun. Mutta tässä argumentti on hatara: kyse oli pienestä vakiokannattajien joukosta ja oman seuran jäsenistä, jotka ostivat lippuja kaikkiin esityksiin. Osa lippujen ostajista oli näiden tuttuja, oudommat yksinkertaisesti uteliaita ja loput seurasivat muotia. Yleisöpohjan laskenta oli siis Bergbomilta toiveajattelua, kuten vastineissa huomautettiin. Sen sijaan, että muut kaupungit, kuten Viipuri, Turku, Oulu ja Kuopio olisivat potentiaaleja suomenkielisiä teatterikaupunkeja, oli totta.

Lehtidebatit analysoinut Yrjö Hirn (1949) jo totesi Bergbomin yleisöpohja-argumentin kestävämmäksi.²²¹⁶ Helsingin väestö ”ingalunda garanterade fyllda hus vid regelbundna säsonger med flera föreställningar i veckan.” Tämä näkyi vielä koko 1870-luvun ajan, jolloin esitettiin vetovoimaisia oopperoita, joilla yleisö saatiin Suomalaiseen Teatteriin samalla, kun puheosaston taival Helsingissä oli kivinen. Myöhemmin yleisö osoittautui kuitenkin niin kansallisen innostuksen valtaamaksi, että se katsoi oman teatterinsa esityksiä, vaikka ne eivät aina olisikaan tyydyttäneet huvituksen tarvetta (förströelse), kuten Hirn analysoi.²²¹⁷ Sitten Bergbomin tekstissä seuraa väittelyä siitä, mikä on kansallista, mikä ruotsalaista mikä suomalaista, ja millä kielellä kansallista täytyisi viljellä. Hän kiittää ruotsinmaalaisia näyttelijöitä,

sillä me olemme heille kiitollisuuden velassa monesta runsasta nautintoa tuottaneesta hetkestä – mutta me sanomme vain, etteivät he muutu

2216 Hirn Y 1949:384.

2217 Hirn Y 1949:386.

suomalaisiksi, jos saavatkin palkkansa Suomen rahassa, eivät he ole kansallisia sen tähden, että astuvat näyttämölle, joka on laadittu suomalaisista hongista. (Suomen hongista hakatuilla permannoilla. (*Kkl*) / de trampa tiljor, huggna ur finska furor. (*Mbl*))²²¹⁸

Kumottuaan mielestään ne neljä kohtaa, jotka talonpoikaissäädyn aloitetta vastaan oli esitetty, Bergbom ei kuitenkaan lopettanut ja katsonut eteenpäin, vaan aloitti taaksepäin katsovan syytösryöpyn Nya Teaternia kohtaan ja väitti sen kotimaisuusastetta heikoksi. Nya Teatern on kansallinen synnyltään, mutta ei hengeltään, sillä parhaat kotimaiset näytelmät tehdään siellä huonosti. ”Näyttämön lattiaan on kelvannut suomalaiset hongat” ja ”endast teaterdrängar har man ansett finnar duga.” Samalla energialla Bergbom arvostelee kotimaista ruotsinkielistä ohjelmistoa, mutta kiittää Topeliusta ja Runebergia. Fennomaaniseen henkeen suomenkielisen tekstin julkaisijat ovat jättäneet pois ne lauseet, joissa Bergbom vetosi Runebergin ja Topeliuksen esittämisen puolesta: ”Minkä tähden *Salamiin kuninka*at eivät ilmaannu näkymöllä?” ja ”Minkätähden kaivataan Topelius’en parasta näytelmää ’*Efter 50 år*’?”²²¹⁹

Bergbom puuskauttaa vielä: ”Minkä tähden ei teatteri ole käännettäväksi ja näyteltäväksi toimittanut yhtäkään A. Kiven teoksista?”. Mutta miksei Kaarlo itse ruotsintanut yhtäkään tai tarjoutunut ohjaamaan sellaista Nyanissa? Kun Nya Teatern jo samana vuonna vastasi tähän haasteeseen ja esitti *Flyktingarna* (*Karkurit*) joulukuussa 1872, Bergbom suuttui ja olisi halunnut kieltää sen esittämisen, jos olisi voinut.

Toinen Bergbomin moite koski kotimaisten laulaja- ja näyttelijävoimien vähää käyttöä ja siinä Karl sortui kronglaamaan yksittäisistä tapauksista, kuten vatedeskin Nya Teaternin kanssa riidellessään. Bergbom oli 1½ vuoden viiveellä loukkaantunut Ida Basilier’n *Trubadurin* ensi-iltapäivänä Nyanilta saamasta palkkatarjouksesta. Kansallisissa harrastuksissa oli nähty vain ”ett medel till penningevinst”. Intellektuellille ja idealistille tyypillinen taloudellisten argumenttien vähättely näkyy niin Kaarlo Bergbomin teksteissä kuin muussa fennomaanisessa

2218 Bergbom – Kauppinen 1960:33.

2219 EAH1:264 pitää mukana lauseen *Salamiin kuninkaista*, mutta jättää pois Bergbomin toiveen nähdä Topeliuksen näytelmä *Efter 50 år*. KBK2:354 ja Kauppinen 1960:33,34 jättävät molemmat ruotsinkielisiä kirjailijoita koskevat lauseet pois. Terminologisesti on kiinnostavaa, että moittiessaan *Regina von Emmeritzin* esitystä Bergbom käytti sanaa ”naurettava käsityöntapaisuus” (”löjlige hantverksmässigheter”). Ohjausta tai ’ylöspanoa’ kuvaamaan hän vuonna 1872 käytti sanaa ”näyttely varustuksissa.” EAH ja Kauppinen sanovat ”näyttämölle-panossa” ja ”mise en scène”(Mbl).

teatteridiskurssissa. Laajasti moitittiin ohjelmistoa kevyeksi, vedottiin Wilhelm Åhmanin ”hyvään” ohjelmistoon kuuden vuoden takaa ja luonnehdittiin nykyisiä tekstejä moraalisesti ala-arvoisiksi. Bergbom varustaa ohjelmiston teokset voimakkaasti alaspainavilla epiteeteillä.²²²⁰

Loppuosa Karlin kirjoituksesta jatkaa Nya Teaternin moittimista sen puutteita ja laiminlyöntejä luettelaan kiivaudella, jollaista Bergbom itse ei olisi kuunnellut Suomalaisen Teatterin johtajana päivääkään. Bergbom ei koko kirjoituksessa mainitse mitään itsenäisen suomenkielisen teatteri-instituution perustamisesta, vaan puhuu vain suomenkielisestä toiminnasta.²²²¹ Käsiteltyään kiviteatterin rakennuslainoja, hän siirtyi tynnyttelemään lukijoitaan maalaten topeliaanis-idealistisen näyn:

Vaan jos teatteri pidetään sivistyslaitoksena, josta valuu rakkautta kaikkeen kauniiseen, lempeihin tapoihin, jotka saattavat elämän valoisaksi, yleviin tunteisiin, jotka sitä jalostuttavat, täysivoimaiseen, henkiseen vaikutukseen [– –] miksi ei meille aseteta tätä koulua, jossa kansakunta oppii sievää älyllisyyttä ja vakavaa ryhtiä, elämän tynnimielistä tarkastusta, jossa meidän omat runoilijamme saavat meille kertoa, mitä rinnassamme on jaloa, mitä olennessamme on pientä, isiemme suurimmat urostyöt ja halvannäköisestä elämästä mökissä, suuruudesta, joka on niin suurta, että sitä voi käsittää ainoastaan taiteen kuvastimessa, pienuudesta, joka on niin pienoista, että sitä voi tarkastaa ainoastaan taiteen suurennuslasilla (mikroskop). [– –] Me käännyimme tällä anomuksella kaikkien tasapuolisten, kaikkien todellisten isänmaanystävien puoleen.²²²²

2220 Jos jokin oli ”harmlost men obetydlig sångspel” (viaton mutta mitätön laulunäytelmä), se Bergbomille ei ollut kovin paha, eikä sekään, että eräs teksti oli ”en af skoj uppfyldt bagatell” (vähäpätöinen kyhäelmä täynnä huijausta) tai ”en konstnärligt fördärvande buffa” (taiteellisesti turmelevainen buffa). Moralistit Bergbom vetää puoleensa nimittämällä ”obehaglig melodrama” (inhottavaksi melodraamaksi) tai ”slipprig fars” (irstaaksi farssiksi). – Moraalinen nostatus jatkuu: ”Tämäkö siis on se ylevä, ideaalinen taide, jota katsotaan niin korkeaksi, ettei suomalainen teatteri sitä voi saavuttaa”. *Richelieu* -näytelmän kynismiä ja *Vapauden veljekset* [*Les brigands*] näytelmän raakaa rähinää (råa skrål) vastaan asettuvat *Lea*, joka kertoo ”jaloiimmasta, mitä maa on tuottanut” tai Agathan ”pyhän, ihanan haaveksimij[n]en kuutamolla (heligt sköna månskensfantasi!)” oopperassa *Taika-ampuja*. (Bergbom – Kauppinen 1960:39.)

2221 Bergbom sanoo suorastaan, että ruotsalainen teatteri on hyödyllinenkin Helsingissä ”taiteellisen entisyyden jatkamiseksi sillä välin kun suomalainen teatteri kestäkö koetusaikinsa”. Mutta esteiden asettamisesta tulisi luopua, ja sallia suomalaisen ja ruotsalaisen teatterin välinen kilpailu! ”Mutta älköön tehtäkö tätä kilpailua mahdottomaksi estoikeinoilla (prohibitivikeinoilla).”

2222 Bergbom – Kauppinen 1960:43–44.

Bergbom esitti idealistisen vaatimuksen edelleen vain Nya Teaternille. Raivoisalla hyökkäyksellään hän iski Takausyhdistystä vastaan, joten odotettavissa oli yksityiskohtien kumoaminen. Hyökkäys ei myöskään tulisi helpottamaan hänen toiveitaan päästä suomenkielistensä kanssa enää Nya Teaternin näyttämölle. Viimeisistä lauseista hänen vastustajansakin tosin voisivat lukea sympatiaa ruotsinkielistä teatteria – tai eurooppalaista teatteritaidetta kohtaan: ”Älkää pelätkö [– –] kyllä me suomalaisessakin teatterissa tulemme pitämään yllä eurooppalaisen taiteen liekkiä.”²²²³

Jotta laajan kirjoituksen pääkohde, ruotsinkielinen sivistyneistö, olisi lue-
nut sen, se julkaistiin samalla viikolla *Morgonbladetissa*.²²²⁴ Kaarlon kirjoitukset lennokkuudessaan tai vimmassaan olivat perusteellisia. Niistä paljastui paitsi taitava retorinen miekkailija ja ympärilleen viuhtova hosuja, myös jankuttaja, joka tuijottaa yksityiskohtiin ja jolta suhteellisuudentaju häviää.

Seuraavan viikon alussa Bergbomille vastasivatkin jo *Vikingen* ja *Helsingfors Dagblad*. *Vikingenin* (15.4.1872) kirjoitus oli toimituksen.²²²⁵ Johdannossa oli Bergbomin biografian kannalta kiinnostava argumentti ad hominem: kirjoittaja leimasi Bergbomin mieheksi, joka ”ei kykene hillitsemään tunteitaan”. Tällainen ”hysterisyyteen” taipuva mies on kenties liian vähän mies ollakseen vakavasti otettava keskustelukumppani.²²²⁶

Vikingenin kirjoittaja ruoti kielen ja kansallisen sekä isänmaallisen käsitteitä Bergbomin kirjoituksessa ja kumosi Nya Teaternista esitettyjä syytöksiä.²²²⁷ *Vikingen* jatkoi 17.4.1872 ja kiitti Bergbomia runsaasta informaatiosta, minkä hän antoi suomenkielististä näytelmäteksteistä. Suomenkielisten näyttelijöiden joukossa parhaiten oli saatavissa laulajia eikä musiikkiteatterissa olekaan väliä sillä, millä kielellä esitetään, joten senkään puolesta suomenkielinen teatteri ei ole vielä ajankohtainen.²²²⁸

2223 Hirn 1949:388.

2224 *Mbl* 10.4., 11.4. ja 12. 4. 1872. (Numerot 82, 83, 84/1872).

2225 Hirn 1949:390.

2226 *Vikingen* 15.4.1872. ”Förräder en författare som icke är herre öfver sina känslor och hvars omdömen icke kunna göra anspråk på något synnerligt förtroende af dem, som önska se allvarliga frågor med sans och lugn diskuterade.”

2227 Viimeisen 5 vuoden aikana on tehty 15 kotimaista ja vuonna 1870 oli ennätys. Aiemman teatterikoulun oppilaista 3 on näyttelijöinä ja näyttelijättärinä, jotka saavat ”kykyjensä mukaisia rooleja”. Neiti Mechelin on kiinnitetty laulajattareksi ja kuoronjohtajaksi, kaksi suurempaa oopperaa on juuri voitu esittää kotimaisin kuorovoimin. *Vikingen* (15.4.1872) ihmettelee myös, etteikö ole esitetty hyvää kotimaista?

2228 *Vikingen* 17.4.1872.

Tämä vasta-argumentti oli varsin pätevä: kun kerran kotimaiset näyttämövoimat toistaiseksi olivat etupäässä laulajia, miksi nämä eivät voisi esiintyä millä kielellä vain. Laulajien nimillä ei voinut perustella juuri nyt suomenkielisen teatterin tarvetta, kun laulajien lisäksi näyttelijöiksi kykeneviä ei ollut kuin Ahnger, Gröneqvist, Handolin ja Gullsten. Bergbomin alkuperäisistä argumenteista se, että kieli oli jo tarpeeksi kehittyntä, oli monimutkaisempi asia, johon ruotsinkielisillä kirjoittajilla ei ollut edellytyksiä eikä tarvetta puuttua.

Yleisöargumentin *Vikingen* kumosi myös helposti: kaksikielinen yleisö tulee aina ryntäämään siihen teatteriin, jolla on tarjota parhaat näyttelijät. *Vikingenin* mukaan suomalaisen teatterin näkymät olivat aika synkät (ganska mörka). Mutta kun yleisöä tulevaisuudessa varmasti on paljon enemmän, ”skola vi med nöje hellsa den [finska teatern] välkommen.”²²²⁹ Valtionapua ei voi antaa teatterille, jolla ei ole näyttelijöitä, eikä vielä harjoittelijoitakaan. Sitten *Vikingen* antaa fennomaaneille sen konkreettisen toimenpideohjelman, johon fennomaanit pari kolme viikkoa myöhemmin tarttuivat ja josta tuli Suomalaisen Teatterin puheosaston resepti vuosiksi:

Må den som intressera sig för en finsk teater först antingen genom en elevskola eller på annat sätt förskaffa denna teater en liten kärntrupp af unga intresserade krafter, som äro villiga att egna sig åt scenens tienst. Må de sedan låta denna första finska skådespelarkohort få göra sitt första offentliga inträde på scenen i en finsk landsortsstad, der pretentionerna icke äro så stora som i hufvudstaden. Må man låta den fortfara att der uppträda såväl för egen öfvnings som ock för publikens skull och först sedan den vunnit större säkerhet göra sin debytt på områden, der fordringarna äro större. Men må man icke göra början med att begära statsanslag för en teater som möjligen skall uppstå och må man icke i sin ifver för denna finska scen glömma att dock den svenska ock har sina rättigheter, hvilka förtjena att respekteras.²²³⁰

2229 ”man för en teater, som icke existerar annat än i hoppet begär ett statsanslag, hvilket sålunda undandrages en verklig existerande och arbetande scen, – då anse vi oss hafva grundade skäl att mot allt sådant förfärande inlägga vår protest.” *Vikingen* 17.4.1872.

2230 *Vikingen* 17.4.1872.

Poliittisesti jyrkin svekomaaninen lehti oli kommenteissaan asiallinen, rakentava ja konkreettinen. Se suorastaan ehdotti ja kuvasi, miten suomenkielisen teatterin voisi pitkällä tähtäimellä synnyttää.

Polemiikki jatkui *Helsingfors Dagbladetin* kirjoittajan, nimimerkki β:n kolmella kirjoituksella. Myös ne ilmestyivät Bergbomin kirjoitusta seuraavalla viikolla (*HD* 15.4., 18.4. ja 20.4.1872)²²³¹ eli suhteellisen pian *Några ordin...* jälkeen. Nimimerkki β oli teatterikriitikkejä *Dagbladiin* kirjoittanut K. Bremer, joka myös oli hyvin informoitu Nya Teaternin asioista. β:n kirjoitus keskittyi Kaarlon alkuperäisen tekstin jälkiosassa esittämiin lähimenneisyyttä koskeviin syytöksiin ja niiden kumoamiseen pääosin samoin syin kuin *Vikingenin* vastine.

Toisessa osassa 18.4.1872 Bremer ruotii ”nationel” ja ”finsk” -termien käyttöä Bergbomin teksteissä. Vanhan teatterikoulun oppilaista yhdestä oli hänen mukaansa kehittynyt ”utilitet”, joka voi tehdä ”roller af andra ordningen”. Näyttelijöiden ammattitaidon kehittymiseen menee vielä kauan, ennen kuin se täyttää yleisön odotustason. Westermarekin Unga finska teaterista β kirjoitti:

Men om man också måste gifva hr Westermare det vitsordet att han mycket vinnlagt sig om sina elevs deklamation och en af dessa, fr Gullstén, talar en vacker finska och lyckas rätt bra som bondflicka, så torde de dock åtminstone tillsvidare föga kunna uppträda på vår scen i jembredd med de skådespelare, publiken vant sig att se. [– –] Och en teaterdirektion som här i Helsingfors ville samla en trupp af dessa inhemska sujetter eller använda dem i hufvudrolerna, skulle i och med detsamma ohjelpigen hafva ruinerat hela företaget, alla statsanslag till trots. Vid den nuv. stående teatern äro dock, förutom en framstående inhemska sångerska [M. Mechelin], fyra andra inhemska sujetter anställda, och de bland dessa, hvilka ej förut åtnjutit undervisning i skådespelarekonsten äro, såsom hr K. B. borde veta, hänvisade till hvar sin äldre skådespelare, som emot skild ersättning från teaterns sida meddelar dem en dylik.²²³²

Nya Teaternissa oli siis mentori-järjestelmä, jolla aloittelijoita koulutettiin kokenempien opastuksella. Bremer siirtyi Ida Basilier’lle taannoin tarjotun sopimuksen yksityiskohtiin ja kävi ilmi, että asia oli monimutkaisempi, kuin fennojen

2231 *HD* 15.4., 18.4. ja 20.4.1872.

2232 *HD* 18.4.1872.

syrjintäolettama sanoi. Basilier oli itse tiedustellut kiinnitystä.²²³³ Sitten β analysoi K. B.:n repivää poleemista tyyliä ja sitä miten loukkaavasti tämä ”niinkin sivistynyt henkilö” oli kirjoittanut näyttelijäseurueen monista ulkomaisista jäsenistä nimittäen heitä ”tarpeettomiksi.” Näillä oli kuitenkin pitkäaikainen yleisösuhte helsinkiläisten kanssa, jotka halusivat pitää heidät näyttelijöinä.²²³⁴ Debatin sivujuonteena vilahti valtioneuvos Fredrik Cygnaeuksen viimeisin näytelmä ja muutenkin hänen tuotantonsa asema. Silloin syttyi Cygnaeus ja tarttui kynään omassa asiassaan.²²³⁵

Kolmannessa osassa (*HD* 20.4.1872) Bremer opponoi Bergbomin syytöksiä Nyanin ohjelmistoista. Missään maailmalla ei tulla teatterissa toimeen ilman myös kevyempää ohjelmistoa ja kaikki muu oli ”kamarifantastin” haaveiluja.²²³⁶ Myös Charlotte Raan oikeus esiintyä suomeksi kirvoitti Bremeriltä kommentit. Teatterin johdon ja Suomalaisen Seuran välillä oli ollut erimielisyyttä näyttelijätärestä, jonka ”teatteri rahoittaa, mutta seura saa käyttöönsä.”²²³⁷ Suomalainen teatteri perustettakoon ja kunhan sillä on toiminnalleen selvät näköalat ja tekijät ovat itse tehneet uhrauksia sen eteen, se saa varmaan myös valtionapua.

Wiborgs Tidningin (24.4.1872) päätoimittajan ja kirjailija Gabriel Laguksen laajoissa artikkeleissa oli pari muista poikkeavaa havaintoa. Hänkin piti outoina Bergbomin ”besynnerliga beskyllningar”, vaikka samalla oli kunnioitettava sitä lämpöä ja tuotteliaisuutta, jolla Bergbom suomenkielistä teatteria ajoi.²²³⁸ Lagus muistutti, että missään maassa teatteri ei rekrytoinut talonpoikaissäädystä ja että taas ”niissä yhteiskuntaluokissa, joista näyttämötaiteilijoita meidänkin maassamme tavallisesti rekrytoidaan, on ruotsi keskustelukielenä. Kestää kauan

2233 Kun Basilier oli tiedustellut kiinnitystä syksyllä 1870, kausi oli jo käynnistynyt ja rahat oli sidottu. Marraskuun lopulla annettu tarjous oli siksi ollut täysin kohtuullinen. (*HD* 18.4.1872.)

2234 *HD* 18.4.1872.

2235 Cygnaeus julkaisi 24.4.1872 *Hbl:ssä* laajan sekavan kirjoituksensa *Mot ett anfall*, jossa hän pohti oman teatterityönsä kysymyksiä ja *Pygmalionin* esittämistä. *HD:ssa* 27.4.1872 otsikolla *En bit polemik* Bremer vastasi kunnioittavasti viitaten Cygnaeuksen teatteria edistäneisiin ansioihin. Bremer silti rohkeni sanoa, että hänen näytelmänsä eivät varmasti menestyisi esitettyinä. Herra valtioneuvos eli lisäksi sen vaikean harhakuvitelman vallassa, että *Daniel Hjort* olisi sovitus hänen näytelmästänsä *Clas Flemings tider*. – Tässä asiassa Cygnaeus oli syvimmältään oikeassa.

2236 *HD* 20.4.1872. β jatkaa faktoilla: Berliininkin 549 näytösillasta vain 133 on ”klassiska mästerverk (dramer ell operor) och i vår stad med dess folkmängd är en dylik klassisk repertoar rentaf omöjlighet.”

2237 *HD* 18.4.1872. Syksyllä 1870 tarjottiin yhteistyötä, mutta Bergbom torjui sen periaatteelliselta kannalta, sillä se vahingoittaisi mielenkiintoa suomalaista näyttämöä kohtaan, ja molempien piti näyttellä omille yleisöilleen. Nyt hän oli vaihtanut mielipidettään.

2238 *Wiborgs Tidning* 24.4.1872. G. Laguksen mielestä tulevaisuus on vaikea, erityisesti pääkaupungissa, jossa on tarkkanenäinen yleisö. Teatteria on suosittu lähinnä sivistyneissä säädyissä (bildade ständen), joista kuitenkin ei liitytä teatteriin.

ennen kuin puhtaasti suomenkielisestä kansanosasta voisi tulla näyttelijöitä.”²²³⁹ Lagus toisti ajatuksen, että kotimainen, jopa suomalainen ooppera syntyisi paljon helpommin kuin puhenäyttämö. Laulutaide oli pitemmällä kuin näyttelijäntaide ja siinä vaatimukset ”näyttämöllisestä toiminnasta” olivat vähäisemmät, kun ”sävelten voima tukee sitä”.

Men af en sådan scen vore den nationel[l]a vinsten öfverhufvud-taget obetydligt, då det nära nog kan vara likgiltigt hvilket språk operan begagnar sig af, och då vi icke ens i våra djerfvaste drömmar kunna tänka oss uppkomsten af en genuin finsk operastil. Det blefve endast de musikaliska intressena, som tillgodosågs genom ett finskt operasällskaps stiftande, icke de dramatiska, oberäknat att sannolikt endast ett litet fåtal af de musikaliska talenter, som kunde utgöra aquisitioner för en finsk lyrisk scen, skulle känna sig hågade att låta formligen engagera sig.²²⁴⁰

Lagus osui asian ytimeen ja Bergbomin kannalta kiusalliseen seikkaan: euroopalaisten oopperataiteen harrastusta oli vaikea pitää kovin kansallisena pyrkimyksenä. Laguksen mielestä suomenkielisen teatterin tulisi lähteä liikkeelle kansallisena seuranäytelmänä, jossa kuultaisiin kotimaista musiikkia. Tähän mennessä oli nähty monenlaista oopperan, draaman ja komedioiden alalta, mutta vain vähän aidosti kansallista. Kirjoituksen loppu pohti vielä riippuvuutta teatterikoulun ja taiteellisesti korkeatasoisen teatterin välillä: hyvä koulutus voi tapahtua vain tarpeeksi tasokkaan teatterin läheisyydessä.²²⁴¹

2239 *Wiborgs Tidning* 27.4.1872. ”Teatern i intet land rekryterat sig från det egentliga bondeståndet och att de klasser, hvarur sceniska artister vanligen utgå i vårt land för det mesta haft svenskan till samtals-språk. I alla händelser måste, hvad den rent finska befolkningen vidgår, d.v.s. den som icke kan svenska, mycket föregå, förrän den kan förmodas komma att lemna artister för en dram[atisk] scen.”

2240 *Wiborgs Tidning* 27.4.1872.

2241 *Wiborgs Tidningissa*, 1.5.1872. Lagus analysoi terävästi Bergbomin tähänastisen toiminnan: ”Må man skaffa sällskapsteatern en repertoire, som är verklig nationel och afspeglar vårt folks karakterer och förhållanden, må den få tillfälle att uppföra finska vådeviller deri finska folkvisornas toner klinga och finska folkdanser och andra nationela egenheter framställas. Sådana saker hafva åtminstone icke vi haft tillfälle att förnimma från den finska scenen, ehuru vi åsett åtskilliga representationer. Vi hafva derifrån hört vackra toner klinga, men de voro Webers och Verdis, vi hafva sett rätt väl bearbetade situationer från Guelfernas och Ghibellinernas tid [=Paola Moroni], men nationela voro de naturligtvis ej, och vi hafva sett åtskilliga franska och tyska komedier, hvilkas karakterer ej alls likna våra. Vi hafva till och med sett bondfolk uppträda i en tablå, men om de buro vårt landes drägter tvifla vi på. Dock det är sant, vi hafva hört i samma tablå toner af en finsk kompositör, som vi med glädje erkänna, och hafva sett Lea återgifven. Men någon original produkt, som afspeglade vårt lif och våra förhållanden eller scener ur vår historie, hafva vi

Bergbomin vastaukset β :lle tulivat sitten kirjoituksissa *Ännu några ord om våra nuvarande teaterförhållanden I ja II*, (*Mbl* 27.4. ja 29.4.1872), mutta vasta Yrjönpäivän näytäntöjen jälkeen, kun Bergbomilla oli aikaa puuttua mielestään β :n vääriin tietoihin. Eräiden uusien vastineiden jälkeen tuli vielä kolmas osa 13.5.1872, sekin suoraan vain ruotsiksi.²²⁴² Keskustelu juuttui pelkästään Nya Teaternin lähimenneisyyden asioihin, joihin Kaarlo tarttui yhtä hanakasti kuin β (Bremer).²²⁴³ Bergbom ei esittänyt vielääkään suomalaisen teatterin reaalista mahdollisuuksista ja perustamistarpeista mitään konkreettista. Aspelin-Haapkylä pitää näitä kirjoituksia virkeinä ja hauskoina ja vaikutuksiltaan ”murhaavina.”²²⁴⁴ Hän on nuorempana toimittajatoverina ihailnut vierestä Bergbomin kirjoittelua ja häntä seuraten fennomaaninen traditio on jättänyt vastineet ja kokonaisuuden analysoimatta. Näinä samoina päivinä *Morgonbladet* ja *Uusi Suometar* julkaisivat vihdoinkin huhtikuun alussa pidetyn talonpoikaissäädyn ylimääräisen, ”Nissen” herjaussyytöstä käsitelleen kokouksen pöytäkirjan.²²⁴⁵

Liikkeellelähdessä Bergbomilta tuli jälleen sarkastisia ja ironisia kommentteja β :sta kirjoittajana. Nyt hän halusi kumota vääriä tietoja, taloyhtiön ja seurueen välisestä rahaliikenteestä, ja keskustella, pitikö orkesteria käyttää musiikin kannalta ”arvokkaampiin” tarkoituksiin vai vain ”arvottomien” musiikinäytelmien harjoittamiseen. Oli myös muistutettu oli, että Bergbomit itse olivat olleet joskus Takausyhdistyksen jäseniä. ”Kansalaiset saavat tietysti panna rahaansa mihin haluavat” heitti siihen ylimielisesti nuori mies, joka ei vielä tiennyt, että joutuu itse parin kuukauden päästä lähtemään yleisön kukkaroille. Bergbom sanoo kuuluneensa teatterin ”avustajien [rahallisten tukijoiden] joukkoon ja sitä paitsi olemme houkutelleet [=lockat] lukuisia muita henkilöitä siihen, kaikki tyyni siinä varmassa toivossa, että tästä teatterista koituisi [skulle uppstå] todellinen taidelaitos.”²²⁴⁶ Bergbomin oli täytynytkin kuulua Takausyhdistykseen, sillä miten

ej sett.” Ks. m. Hirn Y 1949:391.

2242 Ne suomennettiin KBK2:365–393 ja julkaistiin vielä Bergbom – Kauppinen 1960:45–78.

2243 K.V. Bremer eli β (=beta) piti alkuun asiattomana, että – huom. ei tohtori – vaan herra Bergbom sekoittaa teatterin taloyhtiön (teaterhusbolaget) ja näyttelijäseurueen asiat (garantiföreningen), vaikka hän aikoinaan on ollut jälkimmäisen johtajana. (*HD* 18.4.1872.) Kotimaista oopperaa on pyritty Nya Teaternissa rakentamaan, kotimaisia laulajien ja mainion kuoron voimin. (*HD* 15.4.1872 nr 101.) Nya Teaternin johdon intentiot eurooppalaisena ”kansallisteatterina” olivat selvät, oopperaosasto tarvittiin mukaan. Kiseleffin johdolla linjaus oli tehty viimeistään kun nähtiin miten hyvin *Trubaduuri* 1870 syksynä oli saatu kasaan Helsingissä. Nyan esittikin *Marthan* ja *Windsorin iloiset rouvat* kaudella 1871–1872.

2244 EAH1:273.

2245 *Mbl* 25.5.1872, *UStar* 29.5.1872.

2246 *Mbl* 27.4.1872.

muuten häntä olisi voitu valita johtoon kesällä 1869. Mutta *Morgbonbladetissa* 27.4.1872 Bergbom ei vielääkään esitä ajatusta perustaa erillistä suomenkielistä puheteatteria, vaan hän suunnittelee ainoastaan kahden teatterin yhteistä kehittymistä:

Ingenting vore för finska teaterns vänner mera kärt än att gå hand i hand med den svenska härstedes, dels emedan på detta sätt ingen split uppstode, dels emedan den svenska scenen kunde med sin större erfarenhet hjälpa den finska.²²⁴⁷

Vielä huhtikuun lopussa (27.4.1872), Yrjönpäivän näytäntöjen jälkeen, Bergbom sanoo haluavansa toimia yhdessä Nya Teaternin kanssa ”käsi kädessä.” Mutta miten hän sen aikoo tehdä tällaisten kirjoitusten jälkeen? Edessä hämötti juuri se umpikuja, johon Kaarlo itseään tragikoomisesti ajoi, nurkka, johon hän peruuttaen itsensä miekkaili. Ainoa ulospääsy oli todellakin vain perustaa suomenkielinen teatteri omana laitoksenaan. Mahdollisuudet yhteistyöhön olivat reaalisesti menneet, joten muiden fennomaanien piirissä alkoi selvitä ajatus, että koska mitään yhteistoimintaa teatteriasianssa tuskin voitaisiin harrastaa, oli perustettava erillinen kannatusyhdistys. Parhaassa tapauksessa ja nopeasti toimien sellaisen valtionapuhakemukselle saataisiin puolto vielä ennen valtiopäivien loppua.

Jatkaessaan polemiikkia kaksi päivää myöhemmin Bergbom (*Mbl* 29.4.1872) puuttui ohjelmistoesimerkkeihin,²²⁴⁸ kotimaisten teosten näyttämölepanojen laatuun. Hän selosti, miten Euroopassa musiikkiteatterin piirissä oltiin siirty-mässä jo offenbachilaisesta viihteellisyydestä uuden vakavuuden (”ultraseriösa hållet”) suuntaan. Hän viittasi Wagnerin ”transkendentiaaliseen symboliikkaan”, Verdin ”kärsimyksentäyteiseen paatukseen” ja Gounod’n ”ylevään sentimentaa-lisuuteen”. ”Niin erilaisia kuin ne keskenään ovatkin” kaikki haluavat karkoittaa ”iloisemmat elementit musiikista”. Hän tuomitsee satiirisen Offenbachin, sillä se rappeutuu ”kyynilliseksi irtivitykseksi”, ja luettelee hänen teostensa tilalle joukon saksalaisia ja italialaisia lämpimän viehkeitä koomisia oopperoita.²²⁴⁹

2247 Bergbom *Mbl* 27.4.1872. Huhtikuun lopussa tuli myös Yleisen Valitusvaliokunnan muistio, joka asiallisesti haastoi fennomaanit perustamaan Suomalaisen Teatterin. Strategia muuttui sen jälkeen.

2248 *Mbl* 29.4.1872. Cygnaeusta kohtaan tuntemien lämpimien tunteidensa vuoksi Bergbom asettui puolustamaan tämän draamoja vastaan esitettyä syytöstä. Siinä kuitenkin ei päde järki, vaan Cygnaeuksen läheisyys ihmisenä ja solidaarisuus. Argumentit jäivät löysiksi.

2249 Bergbom jatkoi kuluvan näytäntökauden vertailemista 1860-luvun vuosiin, Ahman–Pousetten

Vastatessaan Bergbomille 3.5.1872 kirjoituksella ”I teaterfrågan I.” *HD* nostaa esille teatteritoiminnan realiteetit. Bergbomin vastineet on kirjoitettu arroganssilla ja fanaattisuudella, jossa hän on täysin sokea todellisille olosuhteille ja syyttää vastustajia tietämättömiksi ja valehtelijoiksi käydessään omaa ”poleemista peilimiekkailuaan”.²²⁵⁰

Silläkin ehdolla, että kirjoitukset kävivät pitkäveteisiksi lukijoille, vaati teatteritaloyhtiön oikeudenmukainen kohtelu oikaisuja, samoin orkesterin säännöistä johtuvat tosiseikat. Bremerin mukaan valtionavun rinnalla olisi tullut käsitellä myös yleisön takaajina antamaa panostusta, johon julkinen tuki perustui. Suomalainen teatteri tarvitsisi oman kannatusyhdistyksensä, eikä talonpoikaisääty millään dekreetillä voinut pakottaa Nya Teaternia antamaan näyttämöllään harrastajaesityksiä. Bergbom ei näytä erottavan ammattilaisen ja harrastajan eroa. ”Af kärlek hatar jag” kirjoittaa Bergbom, mutta rakkaudesta mihin, kysyy Bremer ja vastaa: Rakkaudesta paikkaan johtokunnassa? Bergbomin olisi hyvä johtaa yritystä vähän aikaa, niin pääsisi kokeilemaan taiteellisia tuumailujaan.²²⁵¹

Bremer ei paremmin voisi osua asian ytimeen: ehkä rakkaus kohdistuikin teatterinjohtajan virkaan. Johtaminen voitaisiin kyllä jättää Bergbomille, mutta löytyisikö takaajia, jotka sijoittaisivat rahaa näihin kokeiluihin. Muuten kirjoittaja korjasi edelleen Bergbomin väitteitä ja tulkintoja syksyn 1870 kiistoista.²²⁵² Bergbomin hyökkäykset olivat niin ”orättvisa angrepp, blinda partihatet, blinda fanatism för konsten, som låter honom se sakerna i helt annat ljus än verklig hetens.”²²⁵³

Bergbomin kolmas lisäteksti (*Mbl* 13.5.1872) jatkoi nuoren miehen loukatulla itsetunnolla ja moitti Bremerin sivistystä: ”sieltä täältä kokoonraavittua teatteriviisautta”. Bremer taas oli systemaattisesti tituleerannut Bergbomia herraksi eikä tohtoriksi.²²⁵⁴ Viimeinen kirjoitus päättyi Bergbomin huomautukseen, että häntä ei häiritse, jos häntä syytetään ”isänmaallisesta ja taiteellisesta kiihkoi-

aikaan ja väittää, että ”sitä elähytti usko taiteeseen”. Toisen osan lopussa hän hyökkäsi jo henkilöä vastaan, ’ad hominem’ ja solvasi β:tä teatterikriitikoksi, jonka arvioinneille kaupungilla nauretaan.

2250 *HD* 3. 5.1872.

2251 *HD* 3.5.1872.

2252 Nimimerkki β:n toinen kirjoitus ”I teatefrågan II.” ilmestyi 7.5.1872 *HD:ssä* ja siinä sai Bergbom edelleen kuulla kunniaansa.

2253 *HD* 7.5.1872.

2254 Rouva Raan taidoissa tapahtuneesta taantumasta Bergbom väittää β:n olevan mielipiteensä kanssa yksin ja pitää moitteiden todellisena syynä näyttelijättären ”aatteellista vaarallisuutta”. Tässä Bergbomilla on sokea piste Charlotte Raan viime vuosien ”henkilöohjaajana.” Kriitikot olivat olleet yhdenmukaisesti sitä mieltä, että Charlotten ilmaisu oli muuttunut paatoksen suuntaan.

lusta”. Suomennos on hankala: ”Onneksi voimme lohduttaa itseämme sillä, että me mieluummin jonkunlaisella tekosyylläkin kuulemme syytettävän meitä taidekiihkoilusta – kuin taidetoppelikuudesta.” Alkutekstissä ovat vastakkain konstnärsfanatism ja konstnärsidiotism.” Taidefanatismi vastaan taideidiotismi – rintamalinja oli valmis.

Vielä kerran Bremer vastasi *HD:ssa* 16.5.1872 otsikolla ”Polemik”, jossa hän kokosi lopputulemat, Bergbomin epäoikeudenmukaista ja ’ohemula’ (sopimatonta) käytöstä vastaan. Hän katsoi tulleen osoitetuksi, että 1) taloyhtiöön liittyvät kustannukset ovat korkeat ja rasittavat kaikkia siinä esiintyviä ryhmiä; 2) orkesterin avustus hyödyttää koko Helsingin musiikkielämää; 3) 12.000 mk valtionavustus ruotsinkieliselle seurueelle on vastaantulo takaajien omalle panostukselle; 4) syyte teatterin epäkansallisuudesta on väärä, sillä kotimaisia näyttelijöitä ei juuri ole; 5) kotimaisuuden puutos Nya Teaternin ohjelmistossa oli syytöksenä perusteeton; 6) syytös ohjelmiston laadusta on esitetty ilman huomiota muista kulueristä ja olosuhteista; 7) syytös vihamielisyydestä suomenkielistä teatteria vastaan on turha, mistä taannoinen yhteistyötarjous todisti ja siitä on ensikäden lausunto, jonka suhteen ”toivottavasti Bergbomin ei tarvitse enää muuttaa kertomustaan.”²²⁵⁵ *Vikingenin* lisäksi *Helsingfors Dagblad* suositteli vakavasti suomenkielisen teatterin kannatusyhdistyksen perustamista.

Yrjö Hirnin teoksessa 1800-luvun Helsingin teatterikiistoista (1949) todetaan Bergbomin kirjoitussarjan loppuosasta, että tämä jotenkin oli menettänyt tasapainon ja että toinen kirjoitussarja jäädessään junnaamaan detaljien parissa muodostaa antiklimaksin ”suurten ohjelmakirjoitusten” jälkeen. Sivistyneiden miesten alkaessa huomautella toistensa oppiarvoista, pitää mielipiteiden vaihto osata lopettaa heti.²²⁵⁶

Kysymys kuuluu: missä määrin edes kolmea ensimmäistä kirjoitusta on perusteltua nimittää ainakaan Suomalaisen teatterin perustamiseen tähtääviksi suuriksi ohjelmiksi. Niissähän riideltiin Nya Teaternin vuokrasta. Vain fennomaaninen historiankirjoitus on tehnyt niistä teatterin perustamismanifesteja. Eihän teatterin perustaminen olisi tarvinnut manifestia, sen vain, että olisi pidetty kokous.

Fennomaaniylioppilaat järjestivät kevään aikana myös Nya Teaternin katsomossa häirintää, joista yhdestä Aspelin-Haapkylä nolona kertoo.²²⁵⁷ Siinä

2255 *HD* 16.5.1872.

2256 Hirn 1949:393.

2257 EAH1:273–274, av.

Windsorin iloisten rouvien esityksen, musiikillisesti heikointa lauluvoimaa, ”nti P:tä”²²⁵⁸ tervehdittiin 15 kukkakimpulla ja laakeriseppeleeseen kiinnitettyllä ironisen liioittelevalla ylistysrunolla. ”Ymmärtäähän mikä jupakka tästä syntyi! Miten he ovatkaan raakoja, huudettiin yhdellä suulla, häväistä pyhää laakeria, loukata viatonta tyttöparkaa.” – ”Keksintönsä innossa ylioppilaat eivät olleet ajatelleet, että neiti P:kin voisi siitä kärsiä, heidän juonensa oli tähdätty ’kalifeja’ kohtaan, joiden taideinnostusta tahtoivat ivata.” Historioitsijana itse teatterikalifiksi nousut Aspelin-Haapkylä myöntää siis tuolloisen yrityksen poikamaisuuden, eikä se ollut ainoa laatuaan.²²⁵⁹

Charlotte Raa ja Frithiof Raa näyttelivät kevätkaudella 1872 useita suuria tehtäviä esim. *Macbethissä* ja *Daniel Hjortissa*. Helmi Krohnin mukaan Frithiofin odotettiin pääsevän ylitse alkoholin käytöstään ja vielä saman vuoden alussa, kun hän täytti 32 vuotta, häntä kehoitettiin vaalimaan lahjojaan. Krohnin mukaan Raa oli kevättalvella 1872 jo niin paljoa paremmissa voimissa, että toivottiin hänen kokonaan parantuvan, ja että hän itse oli lujasti päättänyt olla kokonaan raitis. Mutta ”erään ystävän vekoituksesta” hän lankesi jälleen, ja seuraukset olivat tällä kertaa entistä kohtalokkaammat”²²⁶⁰

Pari päivää tämän [5.4.1872] jälkeen hän sai äkkiä raivokohtauksen kotoon. Avonaisesta ikkunasta hän heittäi kaikki kasvit pihalle, särki huonekaluja ja uhkasi vaimoaan, joka sattui olemaan yksin hänen kanssaan kotosalla. Ja kaiken aikaa hän hoki olevansa Kristus ja vaati vaimoaan lukemaan hänelle raamattua. Vihdoin rouva Raa sai kutsutuksi apua, ja sairas saatettiin Uuteen klinikkaan.²²⁶¹

Kun Frithiof oli sairaalassa, Charlotten ehkä oli helpompi keskittyä harjoitteluun Kaarlون kanssa *Margaretaa*, mutta olihan myös *Leasta* uusinta. Toisen laajan suomenkielisen tekstin opettelu oli voimia kysyvä hanke. Margaretan roolista Charlotten kanssa on voitu periaatteessa sopia jo heti näytelmän valmistuttua ja panna se työn alle odottamaan sopivaa esittämisajankohtaa. Toverit järjestivät Charlottelle sanasanaisen ruotsinnoksen myös *Margaretasta* viimeistään näytel-

2258 Vuonna 1871–1872 teatteriin oli kiinnitettyä neiti Thérèse Paul. (Lüchou 1977:266.)

2259 EAH1:274 av.; E. Aspelin kirjoitti kotiväelle tapauksesta tuoreeltaan 25.4.1872 (87:442–443/EAHA/KiA/SKS) sekä veljelleen vielä yksityiskohdilla herkutellen. (E. Aspelin → J. R. Aspelin 27.4.1872/87:445–447/EAHA/KiA/SKS.)

2260 Krohn H 1922:192–193.

2261 Krohn H 1922:193.

män ilmestyttyä painosta syystalvella 1871. Nyt oli jo muitakin, jotka saattoivat opettaa hänelle roolin vaatimaa suomen ääntämistä tai tehdä tuon ruotsinnoksen, kuin kiireinen Kaarlo, joka oli kiinni sanomalehdessä ja miekkaili artikkeleissaan.

Lehtityön ohella Bergbom siis valmistautui *Margaretan* ja *Lean* esityksiin 23.4.1872 Arkadiassa. Molempien lavastukset olivat helpot: pohjoinen metsä tai kartanon piha *Margaretaan*, eteläinen maisema *Leaan*. Tästä Yrjönpäivän yksityisnäytännöstä ei ole säilynyt kuvauksia. Valtiopäivämiehiä oli ollut paikalla useita ja olivat olleet kovin ihastuksissaan. Aspelin-Haapkyllän kuvaus perustuu hänen kirjeeseensä veljelle:

Varsinkin Lea onnistui hyvin. Yleisö, johon kuului monta epäiltävääkin [epäileväistä], oli erinomaisen ihastunut. Rouva Raata olen tuskin koskaan nähnyt niin elävästi niin ihanasti näyttävän. Ja toisetkin olivat niin kelpolliset ettei juuri mitään moitteen alaista. Tri Lampen oli sanonut: tässä oli hänen ihanin hetki Helsingissä.²²⁶²

Verrattuna aiempiin ohjaustehtäviin tuotti Yrjönpäivän²²⁶³ yksityisnäytäntö Bergbomille enemmän ongelmia kuin aiemmin, sillä nyt hänellä oli päivityö ja ulkomaanosasto, jota piti kirjoittaa. Lehti toki täyttyi helposti kevään pitkistä valtiopäiväkeskusteluista. Pääsiäisen jälkeen *Morgonbladetin* päätoimittaja E. A. Forssell oli sairaana, joten Otto Donner, Bergbom ja Aspelin joutuivat tekemään lehteä kolmisin.²²⁶⁴ Uudeksi päätoimittajaksi oli suostuteltu A. Hagman, *Pietarin uutisten* kokenut toimittaja, joka ei kuitenkaan ollut vielä päässyt saapumaan Helsinkiin.

Oskar Gröneqvistiä tarvittiin siksi kokoamaan näytäntöjä. Gröneqvist on voinut olla käytännössä harjoittamassa *Leaa* ja jopa ohjata *Margaretan*. Kaarlo työllisti myös toukokuuksi sovittu Rosinan roolin ympärille tehty lyhennelmä *Sevillan parturista*. Ida Basilier'tä varten oli varattu Arkadia, mutta orkesterin takia olisi ollut parempi päästä Nyaniin. Toivo siitä kuitenkin haihtui huhtikuun debateissa. Myös itse oopperasovitus lykkääntyi, sillä Ida Basilier'n isä sattui kuolemaan Oulussa huhtikuun lopulla ja matkat hautajaisiin kelirikon aikaan

2262 E. Aspelin → J. R. Aspelin 27.4.1872/87:445–447/EAHA/KiA/SKS. Tähän pohjaavat EAH1:275 ja Krohn1922:190. Informaatiota näytännöstä saattaisi löytyä jonkun valtiopäivämiehen yksityiskirjeistä.

2263 Sitä oli juhlistu myös onnittelukäynnin, puhe ja vpm Antti Puhakan runolla. (*UStr* 26.4.1872.) Puhe julkaistiin *UStr* 3.5.1872.

2264 Kauppinen 1955:63. EAH → kotiväki 29.3.1872/87:437/EAHA/KiA/SKS.

ottivat aikansa. Basilier'n esiintyminen Helsingissä siirtyi kesäkuun alkupäiville 1872, jolloin säädyt kuitenkin olisivat vielä koolla. Helmikuussa 1872 Bergbom kirjoitti Basilier'lle, että työn alla olivat jo esitysten ”täytenumerot”, ne pari pientä hupailua, jotka nähtäisiin kesäkuussa.²²⁶⁵

Charlotte Raa'ta piteli Helsingissä vain Frithiof. Hän oli edellisenä keväänä palannut Wienistä Helsinkiin kristillisestä ja aviollisesta velvollisuudentunnostaan, vaikka muut kehottivat ottamaan eron. Frithiofin kannalta Helsinki oli ainoa mahdollisuus jatkaa uraa. Näytännövuoden aikana tapahtuneet uudet asiattomuudet lienevät saaneet Nya Teaternin johdon kuitenkin viestittämään, että hänen kiinnostustaan ei tulisi uusimaan. Maaliskuun tiedoilla 1872, ennen Frithiofin viimeistä raivokohtausta, Charlotte on jo voinut miettiä vakaasti haluaan lähteä Ruotsiin, jossa hänellä oli sisar ja äiti vastuullaan. Mutta mikäli Frithiofin sairaus vielä jatkuisi, Charlotte joutuisi jäämään Helsinkiin. Hänen täytyisi edelleen ottaa kiinnitys Nya Teaterniin 1872–1873, sillä Bergbomien lupaamalla teatterikoulun opettajan palkkioilla hän ei pystyisi elämään Helsingissä, ei lyhentämään opintomatkaa varten otettua suurta velkaa eikä huolehtimaan Frithiofista.

Charlotten ansioluettelosta puuttui mainetta luova onnistunut Tukholman kausi, mutta tuttu teatterinjohtaja Wilhelm Åhmann oli toistuvasti kiinnostunut ja kutsui häntä Göteborgiin.²²⁶⁶ Lähtö Åhmanin mukaan merkitsisi lupauksen perumista Karlille ja Emelille, mikä on tuntunut vaikealta – ja mihin silloin Frithiof?²²⁶⁷ Charlotte saattoi olla viimeistä kevättään Helsingissä Kaarlon käytettävissä. Edellisen kevään sopimusneuvotteluissa Nikolai Kiseleff oli ollut kategorinen Charlotten kilpailevien esiintymisten suhteen, ja yksityinen näytännö Yrjönpäivänä olisi vain tilapäinen keino kiertää asiaa. Esiintyminen varmistui 4.4.1872 ja Frithiofin raivohulluuskohtaus tapahtui vain pari päivää tämän jälkeen. Oliko Frithiof mustasukkainen vaimonsa suomenkielisistä näytännöistä ja niiden tuomasta suosioista akateemisen nuorison piirissä? Hänen vaimostaan, ei enää hänestä olikin tullut kaupungin ”kuumin näyttelijänimi.”

2265 KB → Ida Basilier/s.d.[helmikuu 1872]/51:10:2/KBA/KiA/SKS.

2266 Ks. Fr. Raa → Ludvig Oscar Josephson 14.6.1868. (LOJ:s arkiv. Ep. J 5/KB1/Kungliga Bibliotek Stockholm.) H.C. Raa oli saanut jo keväällä 1871 tarjouksen Wilhelm Åhmannilta; niinpä hän jo kauden 1872–73 näytteli Åhmanin seurussa Göteborgin Stora Teaternissa.

2267 Ks. kirjeet vuodelta 1871 sekä lehti-ilmoitukset vuoden 1872 alkupuolella. Toukok 22. p 1872 kokouksessa Karl on jo tiennyt, että Charlotte Raa lähtee Ruotsiin ainakin vuodeksi. Hän oli aavistanut tai pelännyt, että tämä ei palaa. Luultavasti siksi Bergbom seuraavan talven aikana oli niin vihainen Charlotten uudesta rakastetusta, ja pelkäsi kenties sitä, että avioliitto ei-näyttelijän kanssa voi johtaa kieltoon esiintyä näyttämöllä.

Alkaessaan helmikuussa 1872 suunnitella suomalaista sesonkia Arkadiaan Bergbom ei ole voinut vielä tietää, minkätasoisia puhenäyttelijöitä olisi käytettävissä, sillä hän ei ollut nähnyt Westermarckin seuruetta. Hän tunsi vain Öhqvistin ja luultavasti nähnyt taannoisen *Kihlauksen* näytännön Kaartissa, vaikkei siitä ole säilynyt vahvistusta.²²⁶⁸

Westermarckilaisten esitykset maaliskuun alussa 1872 osoittivat, että sen viisi suomentaitoista näyttelijää voisivat näyttellä kokonaisia rooleja, mikä teki *Margaretan* miehittämisen mahdolliseksi. Kehkeytyi ajatus, että kootaan suomeksi suoriutuvat draamanäyttelijät yhteen ja esitetään Aleksis Kiven kaksi kauneinta näytelmää Valtiopäivien osanottajille. Se sai Bergbomin huhtikuun alun kirjoituksissaan vakuuttelemaan, että suomenkielisiä näyttelijöitä jo on: laulajien, Ahngerin ja Gröneqvistin jälkeen hän kirjoitti listaan Gullsténin, Öhqvistin ja Himbergin, sekä varauksin Heermanin ja Aspegrénin nimet. Heidän avullaan myös *Leaan* saisi ne roolit, joiden aiemmat esittäjät eivät olleet käytettävissä.

Kysymys Westermarckin seurueen tulevaisuudesta oli avoin. Ainakin August Öhquist oli ollut aiemmin sitä mieltä, että suomenkielinen toiminta oli jäänyt ”lapsipuolen asemaan.” Helsingissä se sai kuitenkin enemmän huomiota kuin ruotsinkielinen. Seurueen jäsenillä, ehkä muillakin kuin Öhqvistillä lienee ollut halukkuutta kohdata säätyläisfennomaanien tuki. Siihen Westermarck itsekin vahvasti tähtäsi, mikä näkyi jo 1870 kirjoitetussa kirjeessä Nervanderille. Ehkä hän jopa tarjoutui yhteistyöhön fennomaanien kanssa, sillä Bergbomin hän tunsi syksyiltä 1869.

Aikaa esitysten valmistamiseen oli kolme-neljä viikkoa, mikä toki riitti pienemmille rooleille. Westermarckin seurueen omista näytännöistä viimeiset – yhdessä luistelija Mr Jackson Hainesin kanssa pidettiin huhtikuun puolivälissä Helsingissä.²²⁶⁹ Turussa ilmoitettiin vielä 13.4.1872, että Hainesin mukana tulisi Westermarckin oppilasteatteri (tai ainakin osa), mutta 10 päivää myöhemmin Haines esiintyikin yksin orkesterin kanssa Turun teatteritalossa. Westermarckilaiset olivat jääneet Yrjöpäiväksi Helsinkiin.²²⁷⁰

2268 Mikäli Kaarlo kävi Kaartin kasarmin ruokasalissa katsomassa nuorten miesten tekemää teatteria, hän on oivaltanut *Kihlauksen* mahdollisuuksista jotain, mikä näkyi hänen *Kihlausta* koskevassa kommentissaan.

2269 Jackson Haines on ”nykyaikaisen kaunoluistelun (figure skating) isä”. Hän kuoli myöhemmin keväällä ja hänet on haudattu Kakkolaan.

2270 Huhtikuussa 13.4.1872 *ÄU:ssa* luvattiin, että Westermarckin oppilasteatteri saapuisi luistelijan kanssa 22.4.1872 Turkuun. Kun sitten 22.4.1872 *ÄU:ssa* julkaistiin Jackson Hainesin suuri mainos seu-

Suomalaisen Seuran vuosikokous pidettiin 15.4.1872, jostain ”sattuneesta syystä” myöhässä. Taiteellisesta ohjelmasta huolehtivat neiti Sofie Strömer (aaria Davidin oopperasta *Lalla Rookh*, aaria Donizettin *Rykmentin tyttärestä* ja suomalainen kansanlaulu). Charlotte Raa lausui *Pilven veikon*, basso-soolo ja mieskööri esittivät katkelman *Lucia di Lammermoorista*.²²⁷¹ Ohjelma kuulostaa Bergbomin ja L. N. Achtén kokoamalta.

Emelie Bergbom oli Yrjönpäivän esitysten ”tuottaja” ja Kaarlo ”kirjallinen johtaja”. *Margaretan* ja *Lean* harjoittajaksi eli regissööriksi sopivin oli Oskar Gröneqvist, joka vaikka olikin päivätöissä, saattoi tehdä sitä iltaisin keskittyneemmin kuin Bergbom, jolla oli kiireitä *Morgonbladetissa*. Gröneqvist muutenkin paloi kiihkeimmin suomenkielisen kiertuetoiminnan asialle. Oli olemassa toisiinsa tottunut seurue: Gullstén, Öhqvist, Himberg, Heerman ja Aspegren, joista Gullstén ja Gröneqvist tunsivat toisensa jo yhdeksän vuoden takaa. Öhqvistin Gröneqvist tunsu Kaartin näytännöistä.

Aspelin-Haapkylä ei esittele Aleksis Kiven *Margaretan* kantaesitystä Yrjönpäivänä 1872 luultavasti, koska se sekoittaisi hänen kertomuksensa avaintapahtumaa, Suomalaisen Teatterin virallista perustamista ja ryhmän ”kokoon-tumista Bergbomin ympärille.”²²⁷² Koska tästä Arkadian yksityisnäytännöstä ei uutisoitu edes *Uudessa Suomettaressa*, joudutaan tuolloiset roolimiehitykset oletamaan Suomalaisen Teatterin puoli vuotta myöhemmän miehityksen perusteella. Samojen näyttelijöiden on täytynyt esiintyä *Margaretan* rooleissa heti lokakuusta 1872 alkaen, vaikka esiintyjien nimiä Aspelin antaa vasta keväältä 1873.²²⁷³

Oletus on siis, että Yrjönpäivän esityksessä Margaretaa näytteli Charlotte Raa ja hänen sisartaan Kaarinaa Aurora Gullstén. Renki Mattina on ollut Gröneqvist ja rakastettuna, Anianina Edvard Himberg. Kysymys isä Cononin

raavalle päivälle, hän lupasi vain musiikki- ja tanssinumeroita yhdessä Waseniuksen orkesterin kanssa. Turussa sattumalta myös Yrjönpäivänä pidetyssä esityksessä Westermarckin oppilasteatterin esiintyjistä ei ole mainintaa, joten he olivat siis Helsingissä samana iltana. – Pian *ÅU* 4.5.1872 tiesi, että *Porvoon lehden* mukaan hr Westermarck med sin ”unga finska teater” anländt och den 28. april börjat sina representationer. Huhtikuun lopulla Westermarckin joukko oli mennyt vielä siis Porvooseen, joten muodollisesti se on ollut huhtikuun aikana vielä koossa.

2271 *Ustr* 17.4.1872. Suomalaisuuden historiasta 1800-luvun alkupuolella esitelmöi Julius Krohn ja Jaakko Forsman puhui ”päivän merkityksestä”, se kun ”sattui olemaan nykyisen valtiopäiväjärjestyksen vahvistamisen vuosipäivä.” Suuriruhtinas – Keisarin maljaan kaikki yhtyivät. Muuten musiikkina oli Kaartin soittokunta, tanssia pitkälle yöhön. Paikalla oli valtiopäivämiehiä ja matkustavaisia.

2272 EAH2:1.

2273 EAH2:12 poikkeaa tavoistaan, eikä edes Suomalaisen Teatterin ensimmäisten Porin näytäntöjen sarjassa esittele *Margaretan* roolijakoa, vaan se käy ilmi vasta kevään 1873 kohdalla. EAH2:37.

roolista on osin avoin: kansakoulunopettaja Ismael Nyberg (Kallio) tuli teatteriin heti ensimmäisenä kesänä, mutta oliko hän jo huhtikuussa mukana, ei ole selvää. Yrjönpäivän *Margaretassa* tämä opettaja on toki voinut olla ”kokeeksi mukana”. Siinä tapauksessa hän on jatkanut Cononin roolissa lokakuussa 1872, sillä hän näytteli Cononia vielä maaliskuussa 1873.²²⁷⁴ Autoritaarisena hahmona Nyberg-Kallio pantiin vastedes père noble -rooleihin. *Margaretan* kantaesittivät Charlotte Raan lisäksi ilmeisesti siis Nyberg, Gullstén, Gröneqvist ja Himberg.²²⁷⁵

Toisena ohjelmiana oli *Pilven veikon* tableaun uusinta Yrjönpäivän välinumerona, mutta siitä vastasivat Suomalaisen Seuran muut jäsenet tai fennomaani-ylioppilaat, uusien kevään 1869 järjestelyt.²²⁷⁶ *Leassa* Lean ja Sakeuksen roolit olivat tietenkin ennestään Raalla ja Gröneqvistillä. Westermarckin seurueen jäsenistä Joaksen rooli on voinut parhaiten langeta August Aspegrenille, mikäli hänen suomenkielensä tuolloin riitti.²²⁷⁷ Aramin esittäminen kevään 1872 *Leassa* on voinut sopia parhaiten August Öhqvistille.²²⁷⁸

2274 Porissa syksyllä 1872 roolia lienee viimeistään näytellyt Ismael Kallio (Nyberg), sillä hän teki sen keväällä 1873 Helsingissä. Ei ole aivan varmaa oliko Kallio mukana vielä huhtikuussa 1872, mutta hän liittyi teatteriin viimeistään alkukesästä. Bergbomin kirjeessä HCR:lle kesältä 1872 on lause: ”Herrar hafva vi ej engagerat någon sedan Nyberg.” (KB → H C Raa, s.d. [heinäk 1872]/47:12:8/KBA/KiA/SKS.) Antti Almborg-Jalavan eroajaispuheessa (19.4.1886) Kalliolle sanotaan, että harvalukuisesta kantajoukosta hän tuli, niin kuin muutkin sen ensimmäiset näyttelijät kesällä 1872. (puheita/kotelo 1/AAJA/KiA/SKS) sekä Jalava 1948:365. Almborgin puheessa Westermarckilaisia ei muisteltu.

2275 Syksyllä 1872 oli Margaretan roolissa Selma Heerman (myöh. Lundahl), joka ehti tuolloin periä joksin aikaa myös Lean roolin, ennen kuin se juhlallisesti siirrettiin Charlotte Raalta Kaarola Avellanille.

2276 Tableau lienee annettu aiempien tekijöiden käsiin, samojen, jotka olivat sen rakentaneet kolme vuotta aiemmin. Vaatteet olivat oletikin entiset, olennaista oli kuvaelmaan kuuluvan laulun esitys, bari-toni ja sopraano löytyivät Suomalaisen Seuran piiristä.

2277 Fariseus Joaksena oli 1869 ja 1870 esityksissä ollut Berndt Ahnger, joka oli jo kohonnut virkakunnassa eikä enää harrastanut näyttelemistä, kuten Bergbom itse kirjoitti. Helmikuussa 1872 Kaarlo kirjoitti Basilier’lle, että *Sevillan parturin* ”fyllnadsspektaklena” olivat harjoiteltavina, mutta että Ahngerilla ei ole aikaa ottaa Bartholon roolia hoidettavakseen. (KB → I. Basilier s.d. [helmik.].2.1872/51:10:2/KBA/KiA/SKS.) siksi Ahnger tuskin ehti tulla myöskään Joakseksi. Karakteritään sopivin oli kuitenkin August Aspegren, mikäli hän suomen kielen puolesta pärjäsi. Nyberg-Kalliota tuskin olisi uskallettu kokeilla vielä kiivautta vaativassa Joaksen roolissa. Loppusyksystä 1872 ryhmään liittyi Aspegrenia parempi näyttelijä Artur Lundahl, joka näytteli Joaksen viimeistään syyskuussa 1873, kun Charlotte Raan vieraili. Silloin Nyberg-Kallio kapinoi eli ”frondeerasi” siitä, että hän ei saanut näytellä Joasta rouva Raan kanssa. (EB → Augusta af Heurlin 11.9.1873/54:43:16/EBA/KiA/SKS) Tämä tieto viittaisi siihen, että Nyberg-Kalliota olisi jossain esityksessä kenties (keväällä 1873) kokeiltu Joaksena, mutta vaihdettu siitä pois.

2278 August Öhqvistillä oli kesäkuun 1872 alussa ainakin Pikisen rooli *Hölmölään maailmanparantajissa*, toisena oli mukana Gröneqvist. Öhqvist olisi sopinut hyvin Aramiksi *Leaan*. Entinen Aram, Niilo Perander tuskin oli käytettävissä, kuten ei ollut syksyllä 1870. Peranderilla olivat luvut juuri päätymässä. Aivan varmaa ei ole, näyttelikö Öhqvist Aramin, sillä *Lean* esityksissä 1873 vuoden puolella Aramin rooli oli Himbergillä. Mutta koska *Margaretan* Anian oli syksyllä 1872 Himbergillä, on todennäköistä, että hän näytteli keväälläkin Anianin. Varsin nopeassa harjoitustahdissa saattoi olla turvallisempaa jakaa keväällä 1872 kaksi nuorukaisroolia eri henkilöille. Öhqvist-Korhonen ei esittänyt Aramia edes syksyllä 1873 *Leassa*, vaan rakastajan rooleja tekevä Himberg. Silti todennäköisintä on, että Öhqvist kuitenkin oli Aram

Yrjö Koskisen kunniaksi annettua yksityisnäytäntöä 23.4.1872 voi pitää Suomalaisen Teatterin puheosaston ensimmäisenä kokoontumisena, suorastaan sen alkutahtina.²²⁷⁹ Mukanaolijat muodostivat jatkossa teatterin ydinryhmän. Melkein kaikille viidelle Westermarckin seurueen suomea osaavalle jäsenelle oli tarjolla sopivat roolit. Toimittajana Aspelin on itse ollut paikalla ja kirjoitti veljelleen, että rouva Raan lisäksi muutkin näyttelivät ”kelvollisesti, ettei juuri mitään moitteen alaa” valitettavasti hän ei luettele esiintyjä eikä kerro muuta.²²⁸⁰

Yrjönpäivän näytäntö oli ensimmäinen ”koe-esiintyminen”, mutta ammatillaiset eivät voineet esiintyä ilmaiseksi kuten harrastajat. Westermarck on saattanut pyytää teatterilleen kokonaiskorvauksen osallistumisesta ”yhteisproduktioon”. Sitä yrjönpäiväläiset tuskin halusivat maksaa tai ainakaan muistella jälkeensä. Kenties he olivat valmiita huomioimaan esiintyjät yksilöinä, jotka olivat statukseltaan harjoittelijoita ja jotka halusivat tehdä teatteria eläkkeeseen. Yksi tapa järjestää olisi ollut kerätä osallistuvilta yleisöltä kolehti nuorille harjoittelijoille.

Viimeistään nyt alkoivat keskustelut ainakin Gröneqvistin kanssa siitä, jatkettaisiinko suomenkielisenä kiertueteatterina, mikä oli ollut hänenkin monivuotinen haaveensa. Oskar Gröneqvist oli ohjannut seuranäytäntöjä enemmän kuin Bergbom ja nimenomaan realistisia komedioita.²²⁸¹ Havaittuaan Gullsténin taidot *Margaretan* harjoitusten aikana Gröneqvist on voinut muistuttaa Bergbomille, että tällaisella joukollahan teatterin voisi perustaa.

On myös mahdollista, että puolueen strategit pelkäsivät, että pelkkä Oskari Gröneqvistin ja viiden westermarckilaisen vapaa liittymä olisi pelkkänä kiertueena liian heikko. Seurue olisi vain ryhmä ammatinharjoittajia, joiden menestyksestä ei olisi mitään takeita, ellei puolue tulisi sen kannattajaksi. Bergbom kävi vielä lehtipolemiikkejaan, mutta hänen sitouttamisensa hankkeeseen oli avainasia: sivistyneistöfennomaanien teatteri- ja oopperaharrastus piti sitoa tähän ryhmään. Yrjönpäivän esitykset osoittivat, että se olisi mahdollista. Teatterin perustaminen ei näytä siis lähteneen Bergbomista, sillä vielä pari päivää Yrjönpäivän jälkeen

kevällä 1872.

2279 HD 23.4.1872. HD 24.4.1872.

2280 E. Aspelin → J. R. Aspelin 25.4.1872/87/EAHA/KiA/SKS.

2281 Gröneqvist itse oli jäänyt avoleskeksi kesällä 1870 ja elämänkumppani rva Stålhandsken lasten holhoojiksi määrättiin muut henkilöt. Hänellä oli juuri yksi elämänvaihe päättynyt ja hän oli vapaa mies ryhtymään näyttelijän ja regissöörin puuhaan, jos suomenkielinen kiertue vihdoin perustettaisiin.

julkaistussa tekstissä Bergbom kirjoitti haluavansa toimia suomeksi nimenomaan Nya Teaternin kanssa ”käsi kädessä”.²²⁸²

Teatterin konkreettinen syntyajatus on voinut lähteä myös siitä, että Westermarckin olisi ollut jatkossa mahdoton saada valtionapua. Vain siten, että ryhmä jakautuu ja muuttuu suomenkieliseksi, se saa säätyläistön sateenvarjokseen ja viisi toiveikasta westermarckilaista voisivat saada palkanmaksun turvatuksi. Gröneqvist sopisi kyllä teatteria heidän kannaltaan johtamaan, mutta Gröneqvist yksinään ei kyennyt takaamaan taloutta ja valtionapua. Siksi oli edullisinta tämän näyttelijäryhmän kannalta, että suomalaisen puolueen johtohahmot ja säätyläisfennojen näytelmä- ja oopperaharrastusten aktiivi, tohtori Bergbom tulisi perustamiseen mukaan.

Yrjö Koskisen ja jungfennomaanien kannalta hyödyllistä oli, että suomenkielinen kulttuurilaitos oli läheisessä sidoksessa puolueen tavoitteisiin ja ydinryhmään, kuten Bergbom oli, mutta että sen myös voitiin nähdä toimivan suomenkielisen rahvaan piirissä. Bergbomista kehittyi pian pragmatikko ja mediastrategi. Toukokuun alussa Bergbom puolueveljien kanssa viimeistään ymmärsi, että pitää muuttaa taktiikkaa ja yrittää ainakin perustaa puheosasto tällä joukolla, kun sellainen oli käsillä. Nuoren Aspelinin kirjeessä mainitaan jo 7.5.1872, että

Puuhataan paraikaa suurta teateriyhtiötä Suomalaisen \kielisen/teaterin hyväksi. Ei ole kuitenkaan vielä vakinaista päätöstä ja suunnitelmaa tehty.²²⁸³

Kannatus- eli takausyhdistyksen pohjana olisi pääkaupungin fennomaanien ydinryhmä, Suomalainen Seura. Omaa kannatusyhdistystähän olivat ruotsinkieliset lehdet jo pari kuukautta suosittelleet. Kasvojensa säilyttämiseksi debatin jälkeen fennomaanien oli vihdoin tultava esiin omalla teatterilla, jonka täytyi olla riittävän uskottava ja perustua siitä elantonsa saavien eli siis ammattilaisten varaan. Se ei voinut olla vain satunnainen seuranäyttämö. Siinä määrin kiihkeästi asioista

2282 Vaikka Bergbom ja muut arvostelijat maaliskuussa kiittivät Westermarckin seuruetta, Aspelin-Haapkyly ei kerro, mitä näille tapahtui. Vasta teoksen toisen osan alussa Westermarckin seurueen jäsenet ovat tarkemmilla selityksillä mukana alusta alkaen. Mistään lehti-ilmoituksista näyttelijöiden värväämiseksi hän ei kerro. Suomalaisen Teatterin näyttelijäryhmä vain äkkiä oli ”Bergbomin ympärillä”. (EAH2:1) Näyttelijöiden ”ostaminen” Westermarckilta olisi jotenkin nolo seikka, eikä erityisen aatteellista.

2283 E. Aspelin → J. R. Aspelin 7.5.1872/87-88:449-450/EAHA/KiA/SKS.

oli huhtikuussa kirjoitettu.²²⁸⁴ Lehtipolemiikit jatkuivat vielä 2–3 viikkoa Yrjön-päivän näytäntöjen jälkeen.

Valtiopäivien Yleisessä valitusvaliokunnassa (besvärskottet) oli laadittu muistio koskien talonpoikaissäädyn aloitetta. Yleisen valitusvaliokunnan mietintö nro 26 (allekirj. 27.4.1872)²²⁸⁵ selosti kiviteatterin osakeyhtiön toiminnan taustat tarkasti ja ehdotti, että uusi kolmeksi vuodeksi anottu 12.000 mk avustus 17.1872 lukien sille edelleen myönnettäisiin. Pitäisikö nykyisen Takaushdistyksen tai olisiko sen pitänyt esittää näytelmiä myös suomeksi, sitä ei voida valtiopäivillä selvittää sekaantumatta yksityisen yhtiön asioihin. Ja kun taloyhtiön kautta saatava 12 000 mk avustus ei sisältänyt määräystä siitä, minkäkielistä teatteria tulee tukea, se voisi yhtä hyvin vuokrata talon ilman esteitä myös suomenkielille ryhmälle. Valiokunta ei pitäisi sopivana, että Säädyt esittäisivät hallitukselle tässä jotain toiveita seuraavasta kotimaista teatteria varten myönnettävästä avustuksesta. Ja kun suomenkielisen teatterin oikeutus Suomessa täydellisesti myönnetään, voisi hallitus, sikäli kuin suomenkielistä dramatiikka tarpeeksi kehittyä, myöntää hyväntahtoisesti sille samanlaisia etuja kuin mitä ruotsinkielinen näyttämö on nauttinut.²²⁸⁶ Mietintö (27.4.1872) oli siis täysin myönteinen suomenkielisen toiminnan oikeutuksen suhteen, vaikka talonpoikaissäädyn aloite sinänsä ei antanutkaan aihetta muihin toimenpiteisiin. Valitusvaliokunnan mietintö tulisi nyt käsittelyyn neljässä säädyssä.

Suomalainen Teatteri piti siis perustaa nopeasti, sillä Yrjö Koskinen ja taktikot laskivat, että vielä näiden Valtiopäivien aikana ehdittäisiin hakea valtionapua ja saada sille säätyjen puoltolause. Fennojen kannattaisi laatia vielä toinen aloite, jossa nimenomaan uudelle suomalaiselle ryhmälle edellytettiin valtionapua, koska ”se palvelisi koko maata”. Tämä on ollut yksi impulssi lisää sille, että ammatillinen ryhmä piti perustaa. Viisi päivää aiemmin oli mainostettu *Uudessa Suomettaressa* niitä teoksia, joita Ida Basilier’in vierailun takia otettaisiin toukokuussa Helsingissä esiin ja jossa annettaisiin kohtauksia oopperoista *Sevillan parranajaja*, *Lucia di Lammermoor* ja *Trubaduri*, sekä kokonaan *Jeannetten häät*.

2284 Debatin aikana oli sanottu, että suomenkielisten pitää vain perustaa se oma teatterinsa, takuuyhdistyksineen. Nyt sanoi säätyjen valiokunnan muistio saman asian in expressis verbis. Fennomaanien, ollakseen menettämättä kasvojaan, piti nopeasti vastata huutoon ja osoittaa, että on olemassa suomea taivata näyttelijäjoukko, jollaista varten kannatusyhdistys on perustettavissa ja jolle haettaisiin valtionapu.

2285 Valtiopäivien neljällä säädylä ei ollut lupaa kokoontua yhdessä. Yleisessä valitusvaliokunnassa voitiin koordinoida päätöksentekoa, laatimalla muistio yksittäisen säädyn piirissä ehdotetusta asiasta ja alistamalla tuo mietintö jokaisen säädyn erilliseen päätösvaltaan.

2286 Vp 1872, Asiakirjat 4, s 398–402.

”Ja ehkä eräs vähäinen laulunäytelmä” *Laulajatar*, joka oli ilmeisesti sama kuin myöhemmin ohjelmistossa ollut *Laululintunen*.²²⁸⁷

Toukokuun alkupäivinä Nya Teatern uusi *Marthansa* ja 7.5.1872 näyteltiin *Preciozaa* kolme kertaa Nya Teaternin omalla henkilökunnalla. Toukokuun 8. postitti Porissa toimiva virkamies Edvard Avellan suomennosta Berndtsonin näytelmästä *Ur lifvets strid, Elämän taistelusta*, ja tiedusteli Bergbomin kantoja runomittoihin ja muihin suomen kielen ongelmiin.²²⁸⁸ Vaikka monia kotimaisia draamoja aikanaan esitettiin, Karlin kilpailijan ja kollegan Fredrik Berndtsonin seikkailullista melodraamaa *Ur lifvets strid* Suomalainen Teatteri ei koskaan tullut esittämään.

August Westermarckille seurueen hajoaminen fennomaanien kaappaukseen näytti jo ilmeiseltä eikä hänen oma yrityksensä saada esitettyä bravuurirooli näytelmässä *Don Cézár de Basan*, ”ridderlige äfventyreres karakter” onnistunut kuin kerran, sillä loput esitykset kaatuivat Nyanissa vierailevaan vanhaan Edvard Stjernströmiin, joka yli kahdentoista vuoden takaa tuli loistelemaan tässä vanhassa roolissaan 15.5.1872. Westermarck julkaisi vielä ilmoituksiaan pitkin toukokuuta tarjoten kiinnityksiä olemassaolevaan Unga Finska Teaterniin. Hänen osoitteensa oli Porvoossa ja ilmoitukset julkaistiin ruotsiksi. Vaikka hän yritti koota ryhmää vielä toukokuun lopulla, Westermarck käytännössä oli työnnetty syrjään.²²⁸⁹

Suomalaista teatteria koskeva kansalaiskokous pidettiin 22.5.1872 illalla klo 6 Nya Teaternin lämpiössä. Laajimman kokouskutsun kirjoitti Emil Nervander *Hbl:ssa* jo 22.5.1872. Siinä hän pohjusti pitkällä perspektiivillä suomenkielisen teatterin asiaa sekä antoi arvostavaa tunnustusta Westermarckille, joka oli kannustanut oppilasteatterinsa jäseniä esiintymään suomeksi, mutta ”hän itsekkin tietää”, että kieltä hallitsematta hän ei voinut pitkän päälle pätevästi toimia suomenkielisen teatterin johtajana. Silti tämä Westermarckin teatterin muodostama alkusolu on laskettava ”ensimmäiseksi perustaksi aloittavalle suomalaiselle teat-

2287 *UStr* 22.04.1872 kertoo Toukokuulle suunnitellusta Ida Basilier'n vierailusta, ohjelmassa ”osia niistä kahdesta oopperasta, 'Sevillan parranajaja' ja 'Lucia di Lammermoor', joissa nti Basilier on Tukholman yleisöä ihastuttanut.” Paitsi sitä aiotaan esitellä kohtauksia ”Trubadurista” ja ”Jeannetten häät” ja ehkä eräs vähäinen laulunäytelmä ”Laulajatar”. 22.4.1872 *Udessa Suomettaressa* oli näkyvä mainos painetusta näytelmästä ”Margareta A.Kivi In”. Yrjönpäivän katsojat ehtisivät lukea näytelmän ennakkoon.

2288 Edvin Avellan → KB 8.5.1872/50:12:1/KBA/KiA/SKS.

2289 16.5.1872 *Hbl* ja 19.5.1872 *Hbl*, ”Theater. Vid undertecknads unga finska theater kunna några unga herrar och damer med håg och anlag för scenen, erhålla engagement, om anmälan sker till undertecknad, under adress: Borgå. A. Westermarck.” Westermarck ilmoitti *Hbl:ssa* vielä 24.5. ja 28.5.1872.

terille.” Tämän jälkeen Nervander selitti suunnitelmaa ja kutsui kokoukseen.²²⁹⁰ *UStr:ssa* erityisesti pyydettiin naisia paikalle.²²⁹¹

Kokouksen kulusta ja Yrjö Koskisen lyhyestä avauksesta ja johdantosanoista ei ole tarkkaa referaattia. Kyseessä on ilmeisesti käytännöllinen johdanto, jossa hän on kertonut, mitä siihen mennessä oli suunniteltu. Kokousselostukset ovat varsin yhdenmukaisia. Paikalla oli noin 70–80 henkeä, parikymmentä henkeä enemmän kuin oli ollut 1870 *Preciozan* ja *Trubaduurin* esityksissä osallistujia. Kokouksessa esiteltiin suunnitelmia. Ida Basilierin lupaus vierailta ja auttaa Suomalaista Näyttämöä julkistettiin, samoin ”elätettiin varmaa toivoa”, että rouva Raa palaisi vuoden päästä Ruotsista ja tukisi Suomalaisen teatterin toimintaa toimimalla sen opettajana. Keskustelussa toivottiin, että ainakin kesäisin teatteri matkustaisi lisäksi Ouluun ja Kuopioon. Muulloin näytäntöjä annettaisiin Helsingin lisäksi ainakin Porissa, Tampereella, Hämeenlinnassa, Viipurissa ja Turussa. Myös kielen ja ääntämisen puhtauteen tulisi jo alusta pitäen kiinnittää asiaankuuluvaa huomiota. Kokouksessa merkittiin kolmannes tarvittavasta 6000 markan takuusuunnasta tai osakepääomasta. Osakeyhtiön sääntöjä valmistamaan valittiin komitea, mukana K. Bergbom, J. Krohn, Yrjö Koskinen, E. Nervander, Jaakko Forsman ja varalla B. O. Schaumann.²²⁹² Vain *Helsingfors Dagbladetin* kokousselostuksessa tiedettiin mistä näyttelijöitä saadaan:

Tillika antyddes, att några af de vid den Westermarkska teatertruppen anställda sujetter vore beredvilliga att taga engagement vid den finska scenen. Arkadiateatern härstädes skulle till en början hyras för

2290 E. Nervander (*Hbl* 22.5.1872) kirjoittaa kokouspuffissa: ”Det var en blunder att, då man talar om uppkomsten af en finsk scen, icke med erkänsla ihågkomma den aktningfulla uppmärksamhet, som en fremling, hr Westermarsk, egnat de rent finska teatersträfvandena genom att på det uppriktigare sätt uppmuntra sina elever att uppträda på finska språket. Att hr W., såsom sjelf icke mäktigt detta språk, dock icke kan vara lämplig att på allvar leda en finsk scen, torde han sjelf bättre än andra till fullo inse. De tillstymmelser [alkuaihjelmat] till en finsk scen, som herr Westermarsks elev-theater kan anses innesluta, torde, efter hvad det förspörjes, vara att påräkna såsom första grunden till en blifvande stadigvarande finsk teater. Några andra för den sceniska konsten lifvade landsmän och landsmaninner lära dessutom med säkerhet vara att påräkna för samma scen. Under en skicklig och patriotisk ledning kunde denna trupp af 8–10 damer och herrar med trygghet börja det framtidsrika arbetete...” (*Hbl* 22.5.1872, E. N.).

2291 *UStr* 22.5.1872: ”Pyydämme erittäin, että naiset, jota aina, kun uudet isänmaalliset yritykset ovat toimeen-pantavat, hartaalla innollansa tehokkaimmat neuvot keksivät, ottaisivat tätäkin yritystä suosiaksensa.”

2292 *Hbl* 23.5.1872; vastaava *UStressa* 24.5.1872. Kokouksen referoivat näin *UStr* 24.5.1872, *Mbl* 23.5.1872 ja *EAH1*:277–279. Vain Nervander *Hbl* 23.5.1872 viittasi G. S. Forsmanin (Yrjö Koskisen) lyhyiden avain-sanojen selostavan suunnitelmaa ”jota me viime numerossa jo selostimme.” – Nervander jäi pian pois johtokunnasta voidakseen säilyttää vapautensa kriitikkona (*HS* 2.11.1906.)

truppens räkning, naturligtvis för de månader, under hvilka den ryska truppen icke uppträder derstädes.²²⁹³

Ainoa särö kertomukseen tästä 22.5.1872 pidetystä kokouksesta esiintyy vanhan Maria Grapen kirjoittaessa Aspelin-Haapkyllälle.

Då mötet i svenska teatern[s] öfvre caffè den 22 Mai 1872 hölls i och för bildande af en Finsk teater, genast efter det Professor Y. K. hade öppnat mötet uppträdde Prof. Ahlqvist ganska skarpt emot garantitecknandet och i det samma utbröt en höflig Åska med starka blixtar, jag vände mig till Lektorskan Godenhjelm, ”så skall t. o. m. naturen rasa emot oss – men äfven den skall vi öfvervinna genom kärlek och uppoffringar” så knuffades jag fram för att tekna garanti. Profes[sor]. Ahlqvist ville att teatern skulle existera enligt Westermarks metod d.v.s. kring flackande alla vinklar och vrån i landet” Jag hade i uppdrag af Fru Raa och hålla på en i Hfors stående scen, endast under sådana villkor låfvade hon sitt bistond; Det samma yttrade Herr Wilho.²²⁹⁴

August Ahlqvistin erimielisyyys Yrjö Koskisen kanssa on ajankohdan huomioon ottaen pikemmin sääntö kuin poikkeus. Ahlqvist näyttää tarkoittavan, että suomenkielistä teatteria on tehtävä siellä, missä suomenkielinen kansa on, ja että tarvittaisiin Westermarckin kaltainen kiertueattereri suomenkieliselle maaseudulle. Helsinkiin perustettava kiinteä teatteri olisi Ahlqvistin mielestä ollut vain liiallista hullutusta. Uskottavalta kuulostaa Charlotte Raan tuolloinen kanta: hän edellytti, että Helsingissä on pysyvä teatteri, joka ehkä vain ajoittain vierailisi muualla. Se olisi ollut myös Oskari Wilhon kanta. Tämä tieto asettaa Wilhon tulevan seitsenvuotisen kiertuejohtajan taipaleen entistä traagisempaan valoon. Tulevina vuosina sekä rouva Raa (Winterhjelm), että Wilho näkivät, miten oopperatoiminta ja Bergbomin oopperakiireet hidastivat puheteatterin kehittymistä.²²⁹⁵

2293 HD 23.5.1872.

2294 Maria Grape → EAH 7.2.1907/96:372-373/EAHA/KiA/SKS. Grape (73 v) kiittää hänelle lähetetystä Suomalaisen Teatterin historiasta ja antaa pari mieleensä nousutta lisätietoa.

2295 Tämä näkyy tulevien vuosien kirjeenvaihdossa ja heijastuu myös siinä, miten keväällä 1877 fuusiosuunnitelmien yhteydessä fennomaanit pudottivat oman kiertueatterinsa suunnitelman ulkopuolelle, ks. esim. EAH2:330 alk.

Uudesta Klinikasta tuli tieto, että ”toukokuun 20:nä, toisena helluntaipäivänä, kuolema pelasti hänet [Frithiof Raan, 32v.] kärsimyksistänsä”.²²⁹⁶ Frithiofin kuoleman on täytynyt olla lopullinen katalysaattori: Charlotte Raan vahvisti nyt päätöksensä viettää ainakin vuosi Ruotsissa. Hän tarvitsi uusia haasteita, uusien ammattitaitoisten ihmisten kanssa, ei vieraskielistä ulkolukua amatöörien kesellä. Hänen aiempi lupauksensa paluusta oli annettu Kaarlon luultavasti sitä varten, että mikäli suomalainen Teatteri toteutuisi Nya Teaternin sisällä toimivana osastona, hän voisi harkita tilannetta uudelleen. Tärkeää oli, että Charlotte Raan antoi vielä nimensä Suomalaisen Teatterin käyttöön, ainoana taiteilijana, ei tulevana utiliteettina. Rouva Raan ”iso nimi” vierailijana ja kouluttajana antoi joitain takeita säätyläispuolella, jolle nimet Gröneqvist, Gullsten, Heerman, Himberg, Aspegrén ja Öhqvist eivät vielä luvanneet paljon.²²⁹⁷

Suomalaisen Teatterin perustavan kokouksen jälkeisenä päivänä (23.5.1872) Helsingissä kokoonnuttiin Frithiof Raan hautajaisiin niin sankoin ihmisjoukoin, että harvemmin nähtiin. Uudelta Klinikalta arkkua seurattiin Lapinlahden hautausmaalle.²²⁹⁸

Vielä toukokuun viimeisinä päivinä Suomalainen Seura piti yhteisen kokouksensa Runnihuoneessa.²²⁹⁹ Samana päivänä oli tieto *Uudessa Suomettaressa*, että

Nti Ida Basilier, joka eilen aamulla tuli tänne Tukholmasta, on tulevasta syksystä alkain yhdeksi vuodeksi (1872–73) sitoutunut Tukholman kunink. operaan, jossa hän tänä keväänä hyvin suurella menestyksellä on näytellyt. Ensimmäinen niistä suomalaisista näytelmistä, joissa neiti Basilier täällä ollessansa tulee olemaan osallisena [*Sevillan parranajaja*], annetaan tulevana maanantaina.²³⁰⁰

2296 Krohn 1922:193. Helmi Krohn kehuu Kaarlo Bergbomin kirjoittamaa nekrologia, joka toisin kuin Berndtsson, ei viittaa Frithiofin luonteen heikkouksiin ja ”niihin viekoituksiin, joiden uhriksi hän joutui.” *HD* 21.5.1872, *HBL* 22.5.1872, *UStr* 22.5.1872.

2297 Charlotte Raan syyt lähteä Helsingistä olivat toisaalta suuret velat, perua vain puoliksi onnistuneesta Wienin keväästä. Ystävyys Kaarlon kanssa ei etenisi nykyistä pidemmälle. Hän tarvitsi stabiilin aviomiehen saadakseen elämänsä varmemmalle pohjalle, hänellä oli elatusvelvollisuuksia lähisukulaisissaan. Raan ja Suomalaisen Teatterin välit eri vierailujen yhteydessä olivat varsin jännitteiset pitkin 1870-luvun, toisin kuin Helmi Krohnin (1922) rakentama legenda kertoo. Hänen vierailujensa vaivat, kulut ja tuotot eivät olleet hyvässä suhteessa.

2298 *HD* 24.5.1872. Haudalla oli ennennäkemätön tungos, toverit kantoivat, orkesteri soitti surumarssia, prof. C.G.v Essen siunasi, kuoro lauloi *Finska toner*, joissa Rafael Hertzbergin tekemät sanat ja joita N. Emanuel oli säveltänyt. Tekijöiltä ilmestyi joulukuussa 1872 erikseen vihko *Finska toner*.

2299 *UStr* 29.5.1872.

2300 *UStr* 29.5.1872.

Kaarlon typistelmä *Sevillan parturista* oli joutunut odottamaan sitä, että Ida Basilier oli käynyt ensin Oulussa hautaamassa yllättäen kuolleen isänsä.²³⁰¹ Nya Teaternin johtokunta lupasi Teatteriorkesterin esiintymään Arkadiassa kaksi kertaa ja harjoitukset sen vapaailloiksi.²³⁰² Jo 3.6.1872 annettavaksi suunniteltu esitys on ”sattuneesta syystä tullut epuutetuksi” ja siirtynyt 4.6.1872:ksi. Silloin annettiin ensin Tyko Hagmanin hupailu *Hölmölän maailmanparantajat* ja sitten G. Rossinin *Sevillan parranajaja* suppeassa muodossa. Näistä oli luvattu vain yksi esitys, ”tuntemattomista syistä”.²³⁰³

Suomalaisten oma lehti *Uusi Suometar* tiesi jo ennakkoon, miten hyvin ooppera oli lyhennetty: ”tämä lyhennys on tehty niin varmallalla kädellä, että varsinkin Rosinan parhaimmat kappaleet sekä näytelmän kokonaisuus ovat säilyneet”²³⁰⁴ *Uusi Suometar* 5.6.1872 julkaisi vielä arvostelun suomalaisesta illasta. Se ei tyydytä tutkijan tiedon nälkää, mutta antaa kiintoisia vihjeitä koskien mahdollista kielirajan ylitystä, Basilierin kasvavaa äänellistä ja näyttämöllistä varmuutta:

Suomalainen seuranäytelmä oli eilen illalla täpötäyteen ahtanut Arkadian. Neiti Basilier’in saavuttama maine oli sinne houkutellettu sellaisiakin, jotka muutoin eivät suinkaan suosi suomalaisia näytelmiä. Innokkailla käsien taputuksilla tervehti yleisö laulajatarta, ja innostus yltyi yltymistään näytelmän kestäessä. Neiti Basilier osoittikin selvästi, että ne toiveet, jotka yleisö häneen on luonut, suuressa määrässä ovat toteutuneet. Hänen äänensä on yhtä sointuva ja heleä kuin ennenkin, mutta esitystapa on voimakkaampi ja tasaisempi. Vaikeimmatkin kohdat laulaa neiti Basilier helposti ja luontevasti. Kun muutkin näytelmän jäsenet toimittivat tehtävänsä varsin hyvin eivätkä millään lailla häirinneet sopusointua, käy syystä sanominen, että ”Sewillan Parranajaja” onnistui sangen hyvin. [– –] Hölmölän Maailman-parantajat” näytettiin osaksi liian luonnonperäisellä tavalla, joka melkoisesti pilasi kappaleen vaikutusta. Itse kappaleen suhteen tahtoisimme tehdä sen muistutuksen, että viimeinen kohta olisi poistettava, se kun ei meidän

2301 EAH1:276; Ida Basilier’n isä kuoli 24.4.1872, mikä siirsi esiintymissuunnitelmia kesäkuun alkuun.

2302 Svenska Teaterhus Aktiebolag direktionens protokoll s. 267–268, 27.5.1872/SvTA/SLS. Orkesteri saa seuraavalla viikolla, muina kuin näytösiltoina esiintyä. Harjoitukset järjestetään niin, etteivät haittaa Nyanin harjoituksia. Jatkossa Bergbomin esittämät pyynnöt pitää esittää Takausyhdistykselle, joka määrää hinnan.

2303 *Hbl* 2.6.1872.

2304 *UStr* 3.6.1872.

mielestä ensinkään kuulu asiaan, vaan päinvastoin tekee häiritsevän vaikutuksen.²³⁰⁵

”*Hölmölään maailmanparantajat*, alkuperäinen suomalainen ilveily [Tyko Haggmanilta], jossa silmin nähtävästi kuvataan, mihin turmioon ja tappioon omaisuuden ja tavaran [tasan]jako ihmisten välillä tässä maailmassa veisi.”²³⁰⁶ Siinä oli todennäköisesti Oskari Gröneqvist mukana ja ainakin August Öhqvist, sillä Pikisen rooli luetellaan hänen nekrologissaan. ”Luonnonperäinen tapa” esittää, viitanee säätyläistön teatterikielessä karkeampaan kansanomaisuuteen, ellei jo koko ”kommunismilta haiskahtava teema” tehnyt näytelmästä kiusallista.

Säätyjen Yleisen Valitusvaliokunnan mietintö (27.4.1872) antoi muistiossaan siis talonpoikaissäädyn ja Pietari Kumpulaisen nimissä olevan aloitteen raueta, sillä säädyt eivät voineet puuttua yksityisen talo-osakeyhtiön tai takausyhdistyksen asioihin. Se uutisoitiin kesäkuun alkupäivinä lehdistössä ja samalla siitä jo käytiin keskustelut eri säädyyissä.²³⁰⁷ Aatelistossa ja ritarissäädyyssä kulttuuri-fernoja sympatisoiva B. O. Schauman halusi esittää kunnioituksensa aloitteen jättäneitä kohtaan siitä oikeasta toiveesta, että teatteritalon tulisi palvella myös laajempia kieli-intressejä. Koska kuitenkin muita puheenvuoroja ei käytetty, hyväksyi aatelisto mietinnön ja aloite siellä lopullisesti raukesi.²³⁰⁸ Pappissäädyyssä 5.6.1872 Yrjö Koskinen käytti puheenvuoron, jossa hän yhtyi valiokunnan mietintöön todeten, että mitään ei voiteta, mikäli nykyinen yhtiö velvoitettaisiin antamaan suomenkielisiä esityksiä, ”allra minst sedan förhållandena numera utvecklade sig så att theaterbehöfven på de olika språken måste olik tillgodose. Jag röstar därför för att utskottets betänkande antages.”²³⁰⁹ Porvarissäädyyssä valiokunnan mietintö hyväksyttiin ilman keskustelua.²³¹⁰

Talonpoikaissäädty keskusteli ensin,²³¹¹ mutta koska nyt, toisin kuin helmikuussa, oli olemassa ja perusteilla Suomalainen Teatteri, eräät katsoivat, että asia ei saisi raueta ja vasta perustettavalle teatterille täytyisi turvata valtionapu. Asia ehdotettiin lähetettäväksi vielä Talonpoikaissäädyn omaan Valitusvaliokuntaan,

2305 *UStr* 5.6.1872.

2306 Juonikuvaus R. Polénin viipurilaisesta *Suomenlehestä* 31.12.1872. Vastaavia näytelmiä oli kuitenkin kirjoitettu muillakin kielillä. Lähin esimerkki oli Johan Jolinin *Kommunisten*.

2307 *HD* 4.6.1872.

2308 *Vp* 1872, Aatelissäädyn pk 3, 228, 4.6.1872.

2309 *Vp* 1872, Pappissäädyn pk 3, 1622–1623, 5. 6.1872.

2310 *Vp* 1872, Porvarissäädyn pk 3, 1972, 5. 6. 1872.

2311 *Vp* 1872, Talonpoikaissäädyn pk 2, 690–692, 4. 6. 1876.

mikä päätettiin tehdä äänin 36–13. Jo kahden päivän päästä 6.6.1872 oman valiokunnan tätä puoltava mietintö oli valmis. Sitä kirjoitettaessa tiedettiin, että Suomalaisen Teatterin osakeyhtiön säännöt tulisivat lähipäivinä hyväksyttäväksi osakeyhtiön kokouksessa ja että sille tarvittaisiin heti valtionapua.²³¹²

Suomalaisen Teatterin kannattajat pitivät 10.6 1872 oman kokouksensa, klo 9 illalla Ylioppilashuoneen musiikkisalissa, esillä osakeyhtiön perustaminen. Sääntöehdotus ”hyväksyttiin vähäisin muutoksin.” Johtokuntaan valittiin Bergbom, Koskinen ja B. O. Schauman; varalla Alexander Järnefelt, Julius Krohn ja Anton (Antti) Almborg. Samalla määrättiin tehtäväksi uusien näytelmien hankkiminen ja palkitseminen.

Johtokunnan tulee joko keskuudestansa tai sen ulkopuolelta valita toimitusjohtaja sekä rahainvartija ja sihteeri. Paitsi sitä on johtokunnan määrääminen viisimiehinen tutkijakunta, joka saa toimeksensa tutkia näytettäväksi aiottuja sekä palkittaviksi jätettyjä dramallisia teoksia.²³¹³

Seuraavana päivänä, 11.6.1872 talonpoikaissäädystä²³¹⁴ esiteltiin säädyn oman valitusvaliokunnan mietintö nro 17, jossa ehdotettiin, että tulisi myöntää kohtuullinen määräraha mahdolliselle valtionapua hakevalle suomenkieliselle teatterille. Keskusteluissa huomautettiin, että nyt aloitteeseen oli lisätty apuraha suomalaiselle teatterille, jollaista alkuperäisessä aloitteessa ei ollut. Jos nyt on perustettu sellainen teatteri, se hoitanee asiansa itse parhaiten senaatin suuntaan. Siksi uusi mietintö kaatui äänin 21–18, eikä johtanut eteenpäin. Talonpoikaissäätökin päätti olla jatkamatta asian edistämistä: uusi yhtiö asioikoon suoraan Senaatin kanssa. Valtioapäivämiesten piti sitä paitsi jo päästä alkukesän töihin.

Kaiken kaikkiaan Pietari Kumpulaisen ja kumppanien allekirjoittama ja Bergbomin ja kuimppanien muotoilema helmikuinen aloite siitä käytyine väitelyineen ja ironisine lehtikirjoituksineen, vaikutti yhdessä Westermarckin seurueen Helsingin-vierailun ja näyttöjen kanssa katalysaattorina: Suomalainen Puolue joutui vastaamaan huutoonsa ja muodollisestikin perustamaan Suomalaisen Teatterin itsenäiseksi osakeyhtiöksi, irralleen Nya Teaternista. Westermarckin seurueen rooli Suomalaisen Teatterin perustamisessa sanottiin julkisesti vain

2312 Talonpoikaissäädyn anomusehdotukset ja valitusvaliokunnan mietinnöt 17/Kansio12/Vp1872/EKA.

2313 *UStr* 12.6.1872.

2314 Vp 1872, Talonpoikaissäädyn pk 2, 761–762, 11.6.1872.

Nervanderin lehtikirjoituksessa. Myöhemmin teatterin kiireinen synnytyks tiivistettiin ruotsinkielisellä puolella näin:

Dessa försök [till en finsk teater] inleddes genom amatörsspektakel med benäget biträde af Nya teaterns på den tiden främsta skådespelerska, hvilken med sällspord energi tillegnade sig några roller på finska språket. Sedermera blef denna skådespelerska fästad vid den i största hast tillskapade finska talscenen, som redan ansågs mogen att undantränga den svenska, och såsom en förberedelse härtill sparades det icke på utfall och artiklar i partiets organ, riktade emot Nya Teaterns dåvarande bestyrelse.²³¹⁵

Aspelin-Haapkyllän historiassa Westermarck jää taka-alalle. Siinä sanotaan vain: ”kesäkuun keskivaiheilla seiso i Kaarlo Bergbomin ympärillä joukko valmiina työhön. [– –] kesälomaa ei pyydetty eikä annettu.”²³¹⁶ Kirjoittaja on oikeassa, mutta hän ei kerro, mikä joukko oli valmiina kesäkuun puolivälissä, tai mitä tekemistä Bergbomilla oli westermarckilaisten kanssa, muiden kuin Öhqvistin. Ei ollut tarvittu edes lehti-ilmoittelua. Asia ilmenee vähittäin Aspelin-Haapkyllän II osan alussa siitä luettelosta, jossa hän nimesi Suomalaisen Teatterin ensimmäiset näyttelijät sekä tiedot, missä kuussa kukin jäsen on liittynyt. Luettelosta ilmenee, että ennen heinäkuuta 1872 koossa olivat naisista kaksi, Aurora Gullstén ja Selma Heerman sekä miehistä viisi, Oskar Gröneqvist, Ismael Nyberg, August Öhqvist, August Aspegren ja Edvard Himberg. Seitsemän aloittajaa olivat Gröneqvistiä ja Nybergiä lukuun ottamatta Westermarckin viisi suomentaitoista näyttelijää. Ei siis vielä muita.²³¹⁷ Kesälomaa ei palkallisena voinut ollakaan, sillä palkat on täytynyt hoitaa ennakkona ja osakepääomaa keräämällä, mutta tavalla tai toisella maksaa.

Kaarlon ympärillä seiso i joukko valmiina aloittamaan työt – tämä Aspelin-Haapkyllän lause on monitahoinen kysymys. Kaarlolla oli *Morgonbladet* hoidettavanaan ja sieltä palkka. Harjoitukset on ollut järkeväntä järjestää iltaisin, ainakin ne, joissa Kaarlo itse oli mukana. Hänen työtään on tarvittu näytelmien teks-

2315 HD 21.2.1877, 'L'

2316 EAH2:1.

2317 Nervanderin arkistossa: ”den medellöse svenska aktören A. Westermarcks trupp [– –] ”Unga finska teatern” [– –] ”det första kringströfvande, på finska spelande sällskap bildade slutligen stammen till Finska teater af.... under K Bergboms” (Personalia; teatteria koskevat muistiinpanot/Ht24/ENA/SMMYA/MVA/MV.)

tikirjojen toimittamiseen ja ohjelmiston etsimiseen ja sovittamiseen. On voitu sopia, että Gröneqvist (Wilho) ohjaa ja harjoittelee esityksiä päivisin. Kaarlo hoiti lehteä ja hankki näytelmätekstejä. Näyttelijät kirjoittivat myös omia roolejaan ulos näytelmäkirjoista, ja ainakin päivisin Oskar johti harjoituksia. Kaarlon ensimmäinen tehtävä oli olemassaolevien tekstien kokoaminen ja selvitykset siitä, mitä näyttelijät osasivat ennestään ja missä järjestyksessä voidaan harjoitella. Ennen näytäntöjen aloittamista piti valmistaa riittävän suuri ohjelmisto, että voitaisiin 3–4 viikkoa pysyä yhdellä paikkakunnalla.

Keväällä Bergbomeille ilmoittautuneiden uusien teatterikouluun pyrkineiden oppilaiden joukossa oli kaksi, joiden kanssa tehtiin heinäkuussa 1872 sopimus: Salida Rönngren ja Selma Tötterman. Yhteiskunnalliselta asemaltaan teatterin näyttelijäjoukko oli peräisin käsityöläiskodeista tai kauppiasperheistä. Ylioppilaita olivat vain senaatin kirjuri Gröneqvist ja alkeiskoulun opettajana 14 vuotta toiminut Ismael Nyberg. Gröneqvist näytteli ensisijaisesti kansanomaisista ukkoa ja jälkimmäinen usein 'jalon isän' tai sivistyneistön edustaja, vaikka kansanomaiset miehet olivat hänenkin vahvuutenaan.²³¹⁸

August Aspegrenilla ja Nils Öhqvistillä (Aukusti Korhosella) oli sotaväkitautsaa ja Aurora Gullstén (-Toikka) oli vääpelin tytär. Taustaltaan Selma Heerman oli kultasepän tytär ja Edvard Himbergin isä oli vaunutehtailija. Näillä kahdella voisi olettaa olleen kotitaustassaan jonkin verran varallisuutta. Oskar Gröneqvistin velat olivat suuret ja maksunäkymät yhtä hämärät kuin Bergbomeilla.

Keskellä *Morgonbladetin* toimitus- ja talouskiireitä Bergbom oli yhtäkkiä pienen aloittelevan suomenkielisen puheteatteriryhmän johdossa. Hänestä oli tullut Westermarckin hajonneen seurueen puolikkaan uusi johtaja. Viiden näyttelijän lisäksi Suomalainen Teatteri sai August Westermarckilta valmiiksi harjoitettuna ainakin neljä pienoisenäytelmää, jotka lämmitettiin kuntoon todennäköisesti Gröneqvistin toimesta. Ne päästiin esittämään jo avajaiskaudella Porissa loka-marraskuun aikana 1872.²³¹⁹

Yritettyään ensin jatkaa vain ruotsiksi Westermarck myi kiertuekäyttöön sopivia kulissejaan Wilhoksi nimensä muuttaneelle Gröneqvistille.²³²⁰ *Morgonbladet* kirjoitti Westermarckista myönteisesti koko kesän 1872 ajan ja vielä syksyllä.

2318 Ismael Kallion erojuhlan puheessa 1886 Antti Almberg-Jalava, mainitsi näistä seikoista. (Kotelo 1/AAJA/KiA/SKS.)

2319 Maaliskuussa 1872 sama joukko oli esittänyt *Yökausi Lahdella, Kalatyttö, Kissa ja koira, Levoton yö*.

2320 Porissa käytetty metsäfondi oli ostettu Westermarckilta. Koska se oli huonokuntoinen, Wilho hankki uuden. (Oskar Vilho → KB 21.11.1872/53:33:3/KBA/KiA/SKS.)

Ehkä toimittajilla, Aspelinilla ja Bergbomilla oli myös huono omatunto, sillä he kannustivat Westermarckia jatkamaan Suomessa kesän yli.²³²¹

Programmet [augusti 1872, Brunnsteater] bjuder på en scen i kostym ur ”Hakon Jarl”, några deklamationsnummer samt en qvick saga af Andersen, hvilka alla soiréegifvaren kommer att föredraga. Dessutom upptar den omvexlande repertoiren för aftonen trenne dramatiska småstycken. [– –] Hr W. som några år vistats i Finland såsom grundläggare af den s.k. unga finska theatern, har nu mera för afsigt att öfverflytta till Sverige, hvarest äfven ett par hans f.d.elever torde hafva erhållit sceniskt engagement.²³²²

Thora Liebert lienee ollut jo tuolloin Westermarckin avopuoliso, sillä Liebert siirtyi syksyllä hänen kanssaan Ruotsiin, jossa he kuukautta myöhemmin järjestivät ensimmäisiä näytöksiään. *Mbl* julkaisi uutisen soiréesta Tukholmassa. Siinä käytettiin suomalaisuutta myyntiartikkelina, sillä Thora Liebert lauloi suomalaisia kansanlauluja kansallispuku päällä, luultavasti kuitenkin ruotsiksi.²³²³

Suomalainen Teatteri ”täytyi perustaa” keväällä 1872, sillä julkisuus käytännössä haastoi suomalaisen puolueen vastaamaan huutoonsa. Suomalaiselle teatteritoiminnalle kukaan ei aseta mitään esteitä, kunhan sitä ammatillisesti on, jolloin se voi hakea omat valtionapunsa. Puheosasto annettaisiin Oskar Gröneqvistin, tulevan Oskari Wilhon ohjaukseen ja Bergbom alkaisi kantaa huolta sen rinnalle perustettavasta Lauluosastosta. Helsingin säätyläistön voittaminen suomalaisuuden asialle oli avainkysymys, joten Ooppera piti perustaa mahdollisimman pian ja saada ulkomailla opiskelevat kotimaiset lauluvoimat värvättyä siihen. Fennomaanien aloitteellinen vuosikymmen oli alkanut.

Kaarlo Bergbom lähestyi 29. ikävuottaan ja nuoruus oli takanapäin. Bergbomin elämäntyö oli alkamassa. Häntä alettiin pian nimittää uupumatoksi ja nerokkaaksi teatterinjohtajaksi. Ruotsinkielisellä puolella Bergbom sai pian kiistatonta ammatillista arvostusta huolellisten oopperaohjausten tekijänä.

2321 *Wiborgs Tidning* 19.6., 26.6., 29.6., 2.7., 6.7. ja 7.7.1872. Kesäkuun lopulla Viipurin jäähyväisten jälkeen Westermarck viipyi vielä kuukauden Suomessa. Kun yleisöä ilmeisesti tuli, hän saattoi Helsingissä pitää vielä toisen, jäähyväis-soiréen. Joko Bergbom tai Aspelin *Morgonbladetissa* markkinoi täysin myönteisesti tätä iltamaa. (*Mbl* 14.8.1872.) Westermarck antoi Kaivopuiston Brunnsteaterissa vielä Dramatisk soiréen elokuussa.

2322 *Hbl* 10.8.1872.

2323 *Mbl* 19.9.1872.

LIITE 1

Bergboms dikter och skämt

Rudello

(A548/KBA/KiA/SKS.)

1

Minnesångens ursprung är ju
I Provinces dalar gröna
Barn af kärleken och vågen
Dessa makar milda sköna.

2

Blommans glans och stämmarnas
ljufhet
Kan man som dess fader visa
Kärleks eld och ömma trånad
Vill jag som dess moder prisa

3

Yppliga och rika blomster
Ju Provence hos sig hyser
Minnesången ibland alla
Likväl som den skönsta lyser

4

Hvarje vidare besjunger
der sitt hjertas herrskarinna
Alla höga sköna damer
Kärlek, aktning hyllning vinna

5

Mest behedrad var Rudello
Ibland trubadurer alla
På hans dame med afund många
Andra damers tankar falla

6

Ingen kunde dock få veta
Hvar hon vistas hvar han lefver
Som så öfverjordiskt härrligt
I Rudellos sånger sväfvar

7

Blott uti den tysta natten
Nalkades hon sångarns stilla
Marken ej dess fot beranden
Lyftig som en dröm en villa

8

Hennes hand han ömt vill fatta
Då hon flyr bland molnen åter
Och en ljufvig sång det blifver
Af hvar kärlekstår han gråter

9

Sjöfolk, Riddare, pilgrimer
Som från Helga landet fara
Påstå Tripolis Grefvinna
Kronan ibland kvinnor vara

10

När Rudello detta hörde
Längtan i hans minne stiger
Den till stranden honom drifver
Hvarnest skeppet färdigt ligger

11

Haf du bottenlösa vida
Du som allting lätt kan vira
Må hans djupa längtan lyckligt
Du på dystra böljor föra

12

Bort från Tripolis då jagas
Skeppet utaf stormens vingar
Till hans arma hjertas påga
Själens, kroppens kraft betvingar

13

Mycket sjuk han ligger neder
Österut han ständigt blickar
Tills han ser ett slätt på solen
Sina första strålar skickar

14

Med barmhertighet då himlen
Gör på sångarns qval en ända
Och till Tripolis till hamnen
Gladt och lyckligt de anlända

15

Knapt Grefvinnan har förnummit
Honom nära ståndet vara
Som för hennes skull allena
Trotsat hafvets storm och fara

16

Förrän han med sina tärnor
Ifrån slottet stiger neder
Då Rudello dödsjuk redan
Uppå stranden stilla träder

17

Åt Rudello vill hon räcka
Sedan fram den ädla handen
I detsamma flög från kroppen
Uptill himlen trötta anden

18

Med en stor begrafning sedan
Honom ära kan hon ej glömma
Sorgens kalla lik med smärta
Hon i marmorurnan gömmer

19

Och i hans sånger lät hon skrifva
Hvarje blad med bilder smycka
På den kära bokens permer
Låt hon sen sirater trycka

20

Läs uti dess sköna
Ofta och med sorgset hjerta
Till dess hon också blef gripen
Utaf samma längtans smärta

21

Mer ej ro i slottets salar
Ej bland vänner hon kan finna
Sist i klostrets lugn hon söker
Evig fred för själen vinna

Savoyardens sång

(*Sampsä Pellervoinen* Nr 5, Sönd d 20
November 1859/PohjO:Fa1/ms/KK)

Hur väl jag minns min hembygds
ljufva dalar

Der förr, som barn, jag lekte bort
min tid.

Hur känslan derom i mitt inre talar
Och sakna'n upprör hjertats förra
frid.

Från mitt Savoyen tusen minnen
hviska

Och hoppets kransar vinka der så
friska

O fosterland, min kärlek intill döden!
Hvi slets jag bort från dig af
nöden

Men här bland främlingar vill ingen
för mig ömma

Med liknöjdt öga ser man här på mig.
För kalla blickar vill jag smärtan
gömma

Som fräter själens lifskraft bort hos
mig

Här ingen hemlands ton af hjertat
frågar

Minns du Savoyen än? Här intet
sinne lågar

När känslans öfvermått för det
omtalar

Min hembygds alper och dess sköna
dalar.

Min syster, kommer du ihåg vår
moder

Då hon satt hemma i vårt lugna tjäll,
Och täljde under regnets strida
floder

Så wackra sagor mången vinterquäll.
Hur våra blickar leddes mot det höga

Oh helga tårar gingo från vårt öga.
Då vi dess bleka kinder smekte

Och med dess blonda lockar lekte.

Säg, minns du hyddan än i
 blomsterdalen
 Och slottet invid insjöns lugna vik
 Och piniernas lund, der nägtergalen
 Oss gladde med sin klingande musik
 Minns du än klostret der om qvällens
 stunder
 Bönklockan ljud utöfver haf och
 lunder.
 En enda bön steg upp ifrån naturen,
 En enda lofsång till den blå azuren.

O! huru ofta står ej för mitt minne
 Vår insjö, upphörd än af stormens
 lek,
 En bild utaf ett orouppfyllt sinne,
 Än glittrande i salens milda smek.
 Då månens stråle molner
 silfverstänker
 Om aftonen och kärleksstjernen
 blänker
 Då lånar fantasin mig sina vingar
 Och till Savoyens alper jag mig
 svingar.

Säg minns du än mitt lifs
 förljufvarinna
 den ömma vän i lifvets fordna dar,
 Min hulda brud, min ljufva
 älskarinna,
 Som skön och mild mitt hjertas
 lifspunkt var.
 En helgonbild hon syntes för mitt
 öga,
 En engel, skickad mig ifrån det höga
 Dock döden borttog hälften af mitt
 hjerta
 Och lemnade den andra med sin
 smärta

Men fjärran är jag från Savoyens
 länder
 Ack! fjerran, fjerran från mitt sköna
 hem
 Kom Syster sökom dessa fridens
 stränder

För att sen aldrig lemna dem
 Ty der mitt hjertas minnen stilla
 hviska
 Och hoppets kransar vinka der så
 friska
 O fosterland min kärlek intill döden!
 Ej slits jag mer från dig af nöden.
 C. J. B.[ergbom]

Sångaren

(*Sampsä Pellervoinen* Nr 8, Sönd d 12.
 Febr 1860, /Pohjo:Fa1/ms/KK)

Han satt och såg mot slottet upp, då
 månens strålar blänkte
 Han satt der än då solens gud sitt
 guld kring jorden skänkte.
 Hans blick var vild, hans kind var
 blek och molnhöljd pannan var,
 Hans klädnad fastän trasig nu, bar
 spår af bättre dar.

Men uti slottet var det fest, der spel
 och sånger ljödo.
 Och dansen, vinet, kärleken till nöje
 menskan bjödo.
 Hvert öga log, hvar kind der brann,
 hvar mun der skämtade
 Det vill aldrig taga slut att dricka,
 skämta, le.

Men säg, hvi gifves det i dag en fest i
 slottets sal?
 Hvi ljuder det så vidt omkring af
 flöjter och cymbal?
 Och främlingen, som sitter der så
 dyster, hvem är han?
 Hu! snarare han liknar ju ett spöke,
 än en man.

Ett bröllop är det, som i dag man der
 på slottet firar,
 Och slottteherrns enda dotter är den
 brud, som der man firar.

Och främlingen, som sitter hemsk,
 en sångare det är
 Man säger att i forna dar han hade
 bruden kär.

Och dagen gick och natten kom och
 sen en dag igen.
 Men när den tredje dagen kom, man
 såg ej främlingen.
 Till slut de funno honom dock, väl
 redan död han var.
 Men munnen log och friden satt
 uppå hans panna klar.
 B. [ergbom]

Jägarchor

Sampsa Pellervoinen Nr 16, Sönd d 15.
 April 1860 /PohjO:Fa1/ms/KK)

Kom ut i den fria, den lummiga skog
 Huru glad är ej vandrigen der
 Der finnes blott glädje och frihet nog
 Ej ledsnaden sinnet tär
 Kom ut bort i skogsfunns grönskande
 sal
 Kom ut öfver berg öfver blomstrande
 dal
 När dagstjernen gryr, kom ut från
 ditt tjäll
 Och jaga alltintill den sena quäll.

Hur skön är ej skogen då björkarnes
 topp
 Förgyllas af vårsolens glans,
 Hur skön ej då nattens måne går opp
 Och då elfvorna hålla sin dans.
 Följ då mig dituti när quällsolens
 brandt
 Med glödande kyss kelsar haf, helsar
 land.
 Följ då mig der ute var granen står
 skön
 Med frostdiamanter på mantelen
 grön.

Och fågeln han sjunger så glädtigt
 sin sång
 Och bäcken han sorlar så gladt
 Han hoppas från branten med
 muntert språng
 Och ropar åt träden: ta fatt
 Då glädes mitt sinn och jag tänker på
 Hur lärkorna jubla, hur himlen är blå
 Hur blommorna ut sina vällukter
 strö
 Ja, i skog vill jag lefva i skog vill jag
 dö.

Men stormguden ilar i rymden med
 brus
 Och blixten gör natten till dag
 Men sken, som i glans liknar solens
 ljus,
 O! hur lycklig, hur säll är ej jag.
 Mitt bröst genomströmmas af
 känslons flod,
 Hur vidgas min barm, hur glödkas
 mitt blod,
 Ej aktar jag storm, ej regn, ej snö
 Ja, i skog vill jag lefva, i skog vill jag
 dö.

[K.J.] B. [ergbom]

Cypresskransen.

(Öfversättning ur Walter Scotts
Roqueby. Sampsa Pellervoinen Nr 16,
 Sönd d 15 Febr. 1863 /PohjO:Fa1/ms/
 KK)

Om Lady du en krans mig gör
 Du af cypress den binda bör.
 För lifligt strålar liljans glans,
 För glad är jernek-blommans krans,
 Majblommans och Vildrosens blad
 Må skugga den, som är mer glad,
 Men Lady kransen, du mig gör
 Du af Cypresser binda bör.

Kring glädjens gäst med gropig kind
 Den rika vindrufranskan sind!
 Den vises panna prydas kan
 Med krona utaf ek och gran
 Ur myrten kärleken ju ler,
 Men den Mathilda mig ej ger,
 Och därför kransen, du mig gör
 Du af Cypresser binda bör.

Låt glada England smycka sig
 Med rosor, kända i dess krig;
 Låt uti Skottlands mossa blå
 Den daggbestänkta ljungen stå
 Och Erin hjälmkam smyckas bäst
 Med väppling, som hon älskar mest,
 Men Lady kransen, du mig gör
 Du af Cypresser binda bör.

Slå harpan djerft, när flickan går
 Att murgrönskransa bardens hår
 När stolte segrarn smycker glad
 Sin pannas hvalf med lagerns blad
 Han lof trumpeten skalla må
 Men när du hör grafklockan, gå
 Den krans du Lady då mig gör
 Du af Cypresser binda bör.

Bind kransen af Cypress mig du,
 Men o Mathilda! ej ännu.
 Se'n efter några måna'rs slut
 Då jag har känt och älskat ut
 När andra då beströ mitt lik,
 Med rosmarin op vällukt rik,
 Den krans du Lady då mig gör
 Du af Cypresser binda bör.
 [K.] B. [ergbom]

Sonett [1862?] –
 (A548/KBA/KiA/SKS.)

Till Norden jag kommer från sydliga
 länder
 och glädjet och ljud jag hituppe för
 Ren vågorna svalla mot isfria
 stränder
 Och lundarna fyllas af lärkornas
 chor
 Med rikare strålfod ren vårsolen
 blänker
 Och rikare skimmer ut vårmånen
 stänker
 Och i drifvan, som låg uppå jorden
 nyss
 Har smält till en regnbäck ren vid
 min kyss

Till dig som mig älskar så gärna jag
 kommer
 (En trast sade mig att din namnsdag
 det var)
 Och med har jag hemtat de blyga
 små blommor
 Jag visste ju att du så kära dem har.
 Försmå ej den gåfva de vilja dig gifva
 De skulle så glada och lyckliga blifva
 Och gerna då deras små skänkar du
 såg
 Och om vi beredt någon fröjd åt din
 håg

Här jag har dem alla bundet
 Uti en bukett
 Jag har plankat hvad jag funnit
 Allt det skönaste jag funnit
 Utaf blomstrens ätt

Ifrån staden och dess hvimmer
 Blommorna och jag
 Snart till lunden återvända
 Men en tacksam blick vi sända
 Uppå denna dag

Till Freja Rydberg

(Ht24, E. Nervanders arkiv/MVA)

Då skaldens dikt så skönt du kunde
lifva

Och sant gaf bilden af den ädla
kvinna,

Som fastän fallen, kunde heligt
brinna

Och intill offerdöden trogen blifva,

Hur eldigt klappade ej månget
hjärta,

Då det såg idealets höjd dig hinna,

Hur mången tår du tvang då ej att
rinna,

Då fram du ställde den förskjutnas
smärta.

Ja, fast du ej är född i våra dalar,
En främling kunna vi i dig ej finna,
Ty öfver allt skall konsten hjärtan
vinna,

Och flamma språk det sköna städse
talar.

[11.2.1863] K. J. Bergbom

Muserna vid Saarijärvi

Avsnitt ur ett brev från Karl
Bergbom till Otto Florell, Saarijärvi
26.7.1863/47:7:4 /KBA/KiA/SKS.

Saarijärvi, den 26. Juli [1863]

Jag. (sittande vid mitt skrifbord och
rifvande mig i luggen). Det är då
horribelt, att jag ej skall få ihop
någonting. Jag tycker det vore
så lämpligt, att sticka Florell i
halsen en detaljerad beskrifning
öfver Pombal, så skulle jag blifva
fri hans närgångna frågor. O!
I Muser, I Muser stån mig bi.
(förtvifladt deklamerande à la
Krause) Ha! menskligheten mig
ennuyerar. Ja äfven den vän,
som förr var passabel. O! I nio på
Helikon, hjälpen mig. Nej, det här
står jag ej ut med. Vädret är så
vackert att jag måste ta mig en
liten promenad. (det knackar).
Hvem i Guds namn kan det
vara (förargad). Stig in! (De nio
muserna inträda).

Jag. (ytterst förvånad och något
förlägen). Hvilken angenäm
syrpris! Behaga ej herrskapet sitta
ned. Jag kan knappt hemta mig
från min angenäma bestörtning!
Jag har aldrig vågat ana något
sådant.

Thalia. Jo, nu äro vi här, alla nio.
Vi hade så förfärligt tråkigt i
Helsingfors att vi alla började
ordenteligen svärma för
landtlifvet. När vi nu hörde herr
Kandidatens uppmaning så
packade vi hastigt in vårt pick och
pack och voro snart framme.

Jag Jag kan ej uttrycka min glädje.
Ett gräsligt rykte p[??] att
herrskapet vid theaterns brand...

Erato (afbrytande) Den horribla dagen oh! tala ej derom. Jag blir alltid så schåkerad, bara jag tänker på den. Du himelske fader!

Melpomene. Jag måste uppriktigt bekänna, att nog hade vi hoppats, att några af våra många beundrare i staden skulle kommit och hjälpt oss, värnlösa fruntimmer. Jag, som alltid haft så god tanke om herr kandidaten. Men – karlarna är så rysligt obeständiga!

Polhymnia (pathetiskt). Ja, Erato hade just slutat att med sin silfverstämmas paradisklang recitera några diktens kärleksblommor, af hennes ömhet planterade på Mårten Lindfors ljusstrålbegjutna hufvud, då eldens dämon förfärligt började tjuta fram lågor ur sitt eldgap. Melpomene, Kliò och Kalliope röstade med mig, att vi som fordom Numancias innevånare borde begrafva oss under våra tempels ruiner, men de öfrigas fem suffragier öfverröstade vårt hjeltmods dödsbringande röster.

Terpsichore. Jag måtte säga att det var bra roligt, när vi flögo bort. Uff! hvad der var het! Ehuru nog var det bra genant att gå sådär midt i natten genom staden (nedslående ögonen). Unga, ensamma fruntimmer.

Kliò Terpsichore lilla, ej behöfves du göra dig till så der. Nog vet magistern, som tagit laudatur i historien att vi är inga dufungar. Pappa Apollo dog ju anno...

Terpsichore (afbrytande). Ja, salig pappa dog mera längesen.

Euterpe. Hvad här skall blifva gudomligt roligt på landet. Natur, du allas vår moder, hvad du dock är hemlig. Vi hafva äfven beslutat köpa oss en liten get och mjölka

den sjelfva hvarje qväll. Vi tänka endast äta den naturligaste föda. Bröd, mjölk och frukt.

Kalliope. Ack! ja, här få vi se den redliga af städernas lyx oförderfvade menniskan., med sinnen öppna för naturen och konsten.

Erato (à la Krause). Ja, und die keusche, unschuldige wahre Liebe in den Herzen der reinen Hirtinnen.

Alla muserna (sentimentalt) Ack!!! Oh!!!

Polhymnia Huru herrligt skall det ej bli att i vänskapens diamantbojor trycka några af landets söner.

Urania Hvad är väl staden mot landet.

Alla muserna (med indignation) Staden! Fydå! Nej, tacka vet jag landet.

Jag (har äfven blifvit smittad av sentimentaliteter, i synnerhet har Polhymnias fras om vänskapens diamantbojor synbart rört mig, sänder nu en suck åt södra Finland till). Ack! Ja! Nog vore landet bra, om bara vissa vore här. (Alla i rummet varande äro så gripna af sina känslor, att de ej kunna tala, utan endast ljuft suckande titta opp åt himmelen.)

Melpomene (något hemtande sig). Ryktet säger att herr Kandidat... dock! förlåt mig; kunna vi ej i en stund som denna lemna bort dessa kalla titlar som snöra hop hjertat. Då ett ljuft du klingar från läpparna med huru vida snabbare vingar flyga ej hjertats dufvor tillvarandras möte, än då att herr kandidaten ljuder.

Jag (afsides). Hvad mena menniskan (högt). Min nådiga...

Melpomene. Ack! jag vet. Din blygsamhet, ädle yngling, hindrar

dig att säga det. Nåväl, kalla mig då till tant.

De öfriga. Ja, kanske vi alla få proponera tantskap.

Jag (bugande) Hvilken ära för mig.

Melpomene. Ryktet berättar att du håller på med ett nytt opus. Det var troligen för det som du kallade hit oss. Jag hoppas det är något landtligt.

Jag. Nej, det är en historisk tragedi i Portugal.

Alla muserna (något missnöjdt)

Ingenting landtligt.

Jag. Som sagt, en tragedi, som följakteligen kommer hufvudsakligen att bero af tant Melpomenes gunst. I det historiska hoppas jag tant Klio bistår mig, kärleksverserna inspirera väl tant Erato mig uti; några komiska bikarakterer lemnar jag åt thant Thalia. En bal förekommer i andra akten; der får jag väl råd av tant Terpsichore. Jag är öfvertygad att när pathos behöfves i prosan eller musikaliskt välljud i versen tanterna Polhymnia och Euterpe ej öfvergifva mig. Tant Urania öfvergjuter slutligen öfver det hela den sydliga himmelens förtrollande glans och färg. Sist får jag anropa tant Kalliope hufvudsakligen för att med mig uppsätta en noggrann plan scen för scen, som jag tänker skicka till min vän Florell; tanterna känna honom nog, ty han brukade vanligtvis med mig sitta på andra raden. Om damerna ingenting hafva deremot så sätta vi oss ned och börja nu genast. Första Akten. Scen I. (Alla sätta sig). (Det knackar). Stig in.

(Fru Schangtil, enka efter underpostexpeditionsskreterarn

Schangti, och mamsell Tuppelin, syster till klockarekandidaten Tuppelin inträda).

Jag (presenterande) De nio muserna från Helicon. Fru Schangti, mlle Tuppelin.

Mlle Tuppelin (sakta till fru S.) Hvad i all velrden var det som de hette.

Fru S. Bry dig ej om det, goa Katrin, de der utländskorna hafva då besynnerliga namn. Men hvad de äro oanständigt klädda.

Urania. Huru angenämt för oss att genast vid vår ankomst hit få göra bekantskap med landets husliga döttrar.

Jag (afsides). Fan så angenämt heller.

Fru S. Herrskapet kommer diarekte [!] från Helsingfors.

Thalia (afsides) Diarekte, huru naivt. (högt) Ja, vi voro anställda vid Finska konstens tempel men efter dess brand hafva kommit till vår vän här och ämna nu vistas hela sommarn i Saarijärvi.

Mlle T. Hva' i Herrans namn, ha' nån kyrka nu brunnit opp i de der syndens näste. Der trivs då bara flärd och fåfänga.

Melpomene Det är det af de dödliga så kallade Nya Theaterhuset, som syster Thalia menar med uttrycket Finska konstens tempel.

Mlle T. Jaså, då fans huset. Då va' väl då brann. Här på landet såg vi just, huru underbart Gud förstörde satans arga list.

Melpomene. Sade man så här på landet! Det är upprörande! Huru är det möjligt!

Fru S. (förnämt småleende) Det är sant att de flesta dela syster Tuppelins åsigter, men andra deremot, för hvilka jag utan skryt sagdt kan säga att jag står i

spetsen ordenteligen svärma för konsten. Ack! Jag minnes en herlig qväll i Helsingfors får 10 år sen, salig Schangtil lefde då ännu, vi voro i Kajsaniemi och åskådade en lindansarerepresentation. Huru obeskrifligt jag njöt! Ja, endast den, som sålunda sett konsten i dess, om jag så får uttrycka mig, galadrägt, förmår rätt uppskatta dess sublimes höjd.

Thalia (afsides). Ett lindansarsällskap. Hvilka banala åsigtger! I det fallet är staden att föredragas.

Kalliope Kanske det är sannt att theatern här är en drifhusplanta. Då förstår man här så mycket bättre den fosterländska episka poesins djupa allvar, som i Kalevala så mäktigt talar till den oförderfvade naturmänniskans röst hjerta.

Fru S. Kalewala? Förmodligen någon ny roman af fru Schwartz, ty i våra dagar kan då ingen, utom hon skrifva. Den måste jag då nödvändigt skaffa mig.

Kalliope. Kalewala- och fru Schwartz, nej, den jemförelsen skulle man dock ej gjort i staden.

Mlle Tup. Usch i a' mig, hva di nu läser tocka gudlösa böcker. Nääj, ja säger som Parwila Lena: fan blir fan, om di målar hånnom svart eller rö!

Polhymnia (afsides) Hvilket rått och obildat språk. Helt annat än landtfolket talar hos Theokretus eller Gessner. Ack! i staden----

Klio (något inställsamt) Historien är åtminstone ett studium, som alltid gagnar.

Mlle T. Bibliska historien ska de läsa, men hva' man gör mä verdslig visdom i himmelen, för den stjelper bara i helvetet.

(en piga, smutsig och okammad kommer och bjuder omkring kaffé, hvarefter hon går ut)

Euterpe. Kaffé!! Bruka då landtbygdens oförderfvade folk begagna, denna de stora städernas giftdryck. O! min getmjölk!

Jag Herrskapet får ursäkta att hon ej visade sig tillräckligt ajusterad, men under det starka regnet i förmiddag var hon ute på arbete.

Urania. Regn! Här är således fult väder som i staden. I alla idyller jag läst har himmelen alltid varit klar och solen strålande.

Mlle T. Int gör klänningens smuts nånting om hon ej vore smutsig eljest. Var och en människa vet att otackan ~~ha att hon~~ har tre...

Erato (à la Krause) Gnädge Frau halten sie auf. Dass wäre denn die unschuldge Liebe der Hirtin hier. O! Mein Gott!

Terpsichore Hvad staden ändå är något helt annat. Jag har alltid varit emot den här landsresan. Ack! om vi väl vore igen i Hfors.

Alla nio Det landet tycks ju vara gräsligt. (Sederholm och en stor mängd tillfällighetspoeter anropa dem att hjälpa sig, vid framkläckningen af poemer vid Kejsarens ankomst).

Alla nio Hör vilka ifriga rop. Tänk! Kejsaren sjelf kommer. Vi fara tillbaks.

Jag (i ångest) Nådigaste tanter. I loften ju att hjälpa mig. Oh! de höra mig ej.

(Muserna flyga ut genom fönstret, hvarigenom ett sådant drag uppstår att alla mina papper förskingras för vinden och detta blad förirrar sig ända ner till Strömfors.)

Emil Nervander och ”jankki”

Text ur Emil Nervanders dagbog.

En impromptu om hur Pekka och Kalle (Nervander och Bergbom) förbereder sig för att bjuda på en traditionell rätt till österbottniska drängar.

Samma dag [= 29.12.1866].

”Huru sku vi nu hitta på att laga en rätt, som österbottningar tycka om”.

- Åh, vi laga jankki, den åt man alltid i Uleåborg.
- Ja det var ett godt infall du hade, vi laga jankki.
- Men har du mjölk hemma.
- Nej - hvad sku det tjena till.
- Herre Gud inte kan man äta jankki utan mjölk.
- Hvad pratar du, aldrig har jag någon människa ätit jankki med mjölk.
- Nå, hvar och en vet hvad han vet och Jag vet, att man aldrig äter jankki utan mjölk.

- Då vet du inte hvad jankki är.
- Liksom jag det ej visste, det är bröd, kött och ost kokade i smör, om du vill veta.
- Ja och den äter man som den går och står
- Nej med mjölk - och med sked.
- Med sked, så har man höst på maken till dumheter att äta jankki med sked! Då alla menniskor äta den med knif och gaffel.
- Ja huru man och talar med dig, så får man då aldrig rätt. Du är som kärringen mot strömmen och vill förtreta mig, det är alltihop.
- Ja det tycker jag just, som alltid får ge med mig, och jag talar ändå aldrig ett osant ord, som visst folk.
- Om du nu ej tiger, blir jag sjuk, jag känner det på mig. Mit hufvud värker så, aj, aj, aj.
- Kantänka, jag undrar just när du skall spricka af bara ilska.
- Aj, aj, aj, jag är så sjuk, så sjuk, Spring efter doktor. Jag dör! o.s.v.

LIITE 2

Bergbomin draama

Pombal och jesuiterna (1863/1865)

Kirjoittaminen ja tekstiversiot

Ensimmäiset luonnokset Bergbomin laajimpaan kirjalliseen teokseen, viisinäytöksiseen murhenäytelmään *Pombal och jesuiterna* syntyivät jo vuonna 1861. Ystävän kehotuksesta Bergbom kuitenkin lykkäsi aiheesta kirjoittamista. Ajatus toteuttamisesta aktivoitui keväällä 1863, ja itse draaman teksti syntyi nopeassa tahdissa, noin 4–5 viikossa elokuun 1863 aikana Keski-Suomessa, Saarijärvelä Ranta-Hännilän kylässä, Varvikon talossa. Ruotsinkielinen teksti yhdistää proosaa ja runomittaa Shakespearen tavoin. Näytelmä odotti esittämistään yli puolentoista vuoden ajan, mutta Bergbom työsti sitä vielä tammi-helmikuussa 1865 pyrkien ottamaan huomioon teatterinjohtaja W. Åhmanin ja mentorinsa Fr. Cygnaeuksen toivomuksia. Lopullisesta tekstin näyttämöversiosta vastasi esityksen ohjannut Åhman.

Tärkeimmiksi Bergbomin käyttämiksi kirjallisiksi lähteiksi Vihtori Laurila mainitsee (1927:58–62/taitos 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS) seuraavat teokset:

Heinrich Schläfer: *Geschichte von Portugal*, sarjassa *Geschichte der Europäischen Staaten* (Gotha 1854).

Ernst Münch: *Die Geschichte von Portugal* (Dresden 1827).

Lepold von Ranke: *Die römischen Päpste in der letzten vier Jahrhunderten*, sarjassa *Sämmtliche Werke* 37–41 (Leipzig 1834–36).

J. Smith: *Memoirs of the Marquis of Pombal* (London 1843).

Ryhtyessään kirjoitustyöhön Bergbom kirjoitti ystäväänsä Emil Nervanderia varten tekstin nimellä ”idéella exposén,” kokonaisideaa esittelevän tiivistelmän näytelmästä. (KB → E. Nervander [31.7.1863]/kopio 47:9:4/KBA/KiA/SKS. Alkup. Ht7/ENA/MVA.) Hän aikoi kirjoittaa myös konkreettisemmän kohtausrunon, mutta luopui siitä ja ryhtyi suoraan itse tekstiin. Tuon ”idéella exposén” on EAH (1:76–79) nimennyt ”aatteelliseksi selonteoksi.” Nervanderin muistelma-artikkelissa *Valvojan* suomenkielinen toimittaja on otsikoinut sen ”selostukseksi Pombalin ideoista.” (*Valvoja* 1906:475–478) Tekstiä on kevyesti editoitu ja kappaleet aloitettu kursivoimalla päähenkilöt, joiden kautta käsittely etenee. Urho Verho (1951:41) antaa sille nimen ”ideaselostelma”. Tekstiä voi myös nimittää ”henkilö-synopsikseksi” tai ”henkilöasetelman kuvaukseksi”.

Bergbomin intohimo on ollut poliittisissa vastavoimissa, vaikka draamaan punoutuukin rakkaussuhteita, tärkeimpänä pääministeri Pombalin tyttären Beatricen suhde aatelin päämiehen (Tavoran) nuorempaan poikaan Elvasin herttuaan. Pombalin tytär valitsee lopussa mieluummin sulhasensa kuin isänsä ja lähtee tämän kanssa maanpakoon. Jesuiittojen johtohahmo Pater Moreira taas toteaa lopussa, että heidän aatteensa on mennyttä. Pater Moreiralla ei ole ollut historiallista esikuvaa (Nervander 1906:476n1), joten hänen kohdallaan ”runoilijan vapaus” tuotti romanttisen draaman mukaista konventiota. Esikuvista lähin oli Topeliuksen isä Hieronymus.

Kolmannella traagisella päähenkilöllä Theresia de Tavoralla on historiallinen esikuva, mutta häntä on eniten kehitetty teatterikonvention, dramaattisen ja intohimoisen naistyyppin suuntaan. Romanttisesta intohimoisesta sankarittaresta tuli Karlin tavaramerkki à la Hugo: suuri aatteellinen palo, kiihkeä elämänote sekä vastapainona jokin intohimorikos tai synti. Kiristyksen edessä Theresia joutuu antautumaan kuninkaan rakastajattareksi ja ottaa tietenkin näytelmän lopussa myrkyä, mutta hän saa draamassa keskeisen poliittisen funktion, sillä hän manifestoi kansallisuusaatetta (kansallisuusprinsiippiä). Hän edustaa myös valistusajakaun suuntautuvaa moraalikritiikkiä, jota 1800-luvulla usein harjoitettiin. ”Hän on ylimysnainen pohjaan saakka. Hän vihaa Pombalia sen tähden että hän vihaa sitä pintapuolista, levotonta, ivailevaa aikakautta, jossa hän elää.” (EAH1:77) Regina von Emmeritz oli yksi Theresian lähimpiä kirjallisia esikuvia, siinä missä Schillerin *Don Carloksen* Prinsessa Eboli. Valistusajan kritiikkiä esiintyi myös Brachvogelin näytelmässä *Narcisse Rameau*, joka tuolloin vielä oli Bergbomille tärkeä teos.

Näin Karl rakensi aatehistoriallisen asetelman, jossa vihollisena oli yhtäältä dogmaattinen vanhakantainen katolinen kirkko ja sen vaatima kuuliaisuus. Toisella laidalla vihollinen oli maataan radikaalisti ja häikäilemättä uudistava, valistusajan hybrisen vallassa alemmasta aatelista noussut poliitikko. Ehdottomana hyvänä taas oli sellainen kansallisuushengen mukainen näkemys, jossa idealisoidaan keskiaikaa ja haetaan sieltä ne oletetut kristilliset hyveet, joiden tulisi levitä valtakunnassa ja yhdistää väestön kaikki kerrokset. Tällainen julistus on varattu Theresialle.

Bergbomin saatua valmiiksi näytelmän toisen näytöksen, sen sisältävä paperitötterö putosi veneestä järveen, joten hän joutui kirjoittamaan sen toistamiseen. Muuten kirjoitusprosessi oli nopea Otto Florellin kirjoittaessa tekstejä puhtaaksi. Florell kuljetti tekstin Saarijärveltä Helsinkiin ystäväpiirissä ääneen luettavaksi.

Näytelmän ensimmäistä käsikirjoitusta ei ole säilynyt, mutta yksi Florellin puhtaaksikirjoittama teksti on olemassa. Siitä on voitu kirjoittaa toki toinenkin kopio, jota sitten Helsingissä on luettu syys-lokakuussa 1864. Seuraavana keväänä Bergbomilla oli yksi kopio mukanaan Jyväskylässä, mutta sekin joutui välillä hukkaan. SKS:n Kirjallisuusarkistossa on yksi kopio, jota on pidetty Florellin käsialalla tehtynä. Vaikka nippu on kooltaan vain puolikkaan folion kokoinen, ja siinä on 170 sivua, käytän siitä nimitystä kvartto-kokoinen käsikirjoitus (Q). Siitä puuttuu II näytös. (A 546/KBA/KiA/SKS.)

On säilynyt myös nippu folio-kokoisia käsikirjoituksia (B 145/KBA/KiA/SKS). Niistä yhtä (F1), Aspelin-Haapkylä (EAH1:81av) pitää ”naisen kirjoittamana”. – Se voi olla osa sitä muokausprosessia, jonka näytelmä kävi lävitse vielä keväällä 1865 ja jota joku Bergbomin lähipiirin nainen, esimerkiksi Nervanderin sisar on kirjoittanut puhtaaksi. Se poikkeaa kvartto-kokoisesta versiosta monessa kohdin, mutta siinä on mukana II näytös kokonaisuudessaan.

Samassa kirjekuoressa (arkistonumero B 145) on mukana myös ”Folio 2”, jossa ovat irralliset näytökset I, II ja IV. Niiden peruskäsiala on Bergbomin omaa ja niissä on useampia korjauksia, joita ei ole Florellin kvartossa eikä aikanaan Cajanderin suomennoksessa (1908). Ilmeisesti Folio 2:n versioiden kautta on teatterille toimitettu puhtaaksikirjoitettu Folio 1. Paavo Cajanderin suomennoksen pohjana (KBK1:1–154/1908) on käytetty Kvartto-käsikirjoitusta, johon on otettu Folio 1:stä II näytös.

Nya Teaternin arkistossa on säilynyt vain nippu roolivihkoja, joiden pohjalta on puhtaaksikirjoitettu ”Scenisk version,” eli ”Bearbetning för scen 1865”. Siitä on kirjoitettu Jäljennös, joka on päivätty 18.12.1930. Tämä versio [Sc] on koottu epäilemättä V. Laurilan väitöskirjatyötä silmälläpitäen. (A 547/KBA/KiA/SKS.) Pääosin ovat folio F1 ja Sc -versio melko identtiset, lukuun ottamatta vielä joitakin lyhennyksiä, joita Åhman on tehnyt näyttämöversioon. Teatterihistorian kannalta tärkeä on luonnollisesti näyttämöversio, sillä se kertoo ajan esitystavasta. Verho kirjoittaa lisäksi:

Näiden kolmen laitoksen [Q, F1, Sc] lisäksi on kappaleen toisesta ja neljännestä näytöksestä sitä paitsi erilliset käsikirjoitukset. [F2] Eräitä aivan pieniä muodollisia poikkeuksia lukuun ottamatta on tämä toinen näytös aivan yhtäpitävä lopullisen näyttämösovituksen [Sc] toisen näytöksen kanssa. Puheena oleva neljäs näytös [F2] taas muistuttaa pääosin puhtaaksi kirjoitetun alkuperäisäsan [Q] vastaavaa näytöstä, vaikka se eräin paikoin onkin lähempänä näyttämösovitusta [Sc]. Nämä alkuperäiseen käsikirjoitukseen tehdyt muutokset ovat etupäässä Åhmanin ja osittain myös Cygnaeuksen ehdotuksia. Cygnaeus näet oli katsonut että Bergbom oli pyyhkimisessään mennyt liian pitkälle, ja saanut Bergbomin sen vuoksi omaan sovitukseensa lisäämään [tai palauttamaan] eräitä romanttisesti maalailevia yksityiskohtia. (Verho 1951:40–41).

Tarkimman juonikuvauksen monine käännteineen on laatinut Urho Verho (1951:198–201). Verho katsoo, että koska Gustaf Freytagin tunnettu teos *Die Technik des Dramas* (1863) ilmestyi *Pombalin* kirjoittamisen vuonna, Bergbom olisi kirjoittanut teoksensa Freytagin ajatukset tuntien ja rakentaen sen hänen ns. kukkulakaavansa mukaan. Tämän Laurila (1953) kuitenkin kiistää ja osoittaa, että Bergbom ei ole voinut tuntea Freytagin teosta. Tärkeämpi draamateoreettinen pohjateksti sen sijaan on Hermann Hettnerin teos *Das moderne Drama* (Braunschweig 1852). Sen mukaan päähenkilöllä tulee olla jokin abstrakti aate tai idea,

jonka toteutumista tai tuhoutumista katsojat seuraavat. Näytelmää kuljettaa eteenpäin päähenkilön oma toiminta. (Laurila 1927:48–52/taitos 3/laatikko 25/VLA/KiA/SKS). Tämän ajattelun Bergbom oli omaksunut. Lisäksi hän tuns draamaa jo siinä määrin, ettei hän tarvinnut teoreettikkoa kynänsä pitelijäksi.

Aikalaisten arvioita Bergbomin draamasta

Fredrik Berndtson kirjoitti tuoreeltaan ensi-illan jälkeen *Finlands Allmänna Tidningissä* 11.5.1865 tekstin, joka julkaistiin uudelleen hänen antologiassaan (1879:14). Hakasulkeisiin on merkitty ne lehtikirjoituksen kohdat, jotka kirjassa on jätetty pois.

Pombal och jesuiterna. Historiskt sorgespel i 5 akter af K. Bergbom. 1865. [Gafs igår för första gången.] Stycket, som fängslar intresset och mottogs med lifligt och förtjent bifall, eger, såsom den unge författarens första försök i dramatisk diktkonst, stora och väsentliga förtjenster. Det har dramatiskt lif och nerv, en ädel, genomgående anda, poetisk lyftning, stor idériedom, utpräglade karakterer samt ett vackert pregnant språk. Visserligen vittnar ämnets behandling i mångt och mycket mera om den ungdomliga, alla skrankor föraktande entusiasmen, än om en lugn och mogen, skapande andes inspiration, men man måste äfven besinna, att ett sorgespel är en af den diktande konstens högsta och svåraste uppgifter. Förf. saknar ännu förmågan att koncentrera sig, att liksom i en focus samla de spridda strålarna af idé och handling, så att bilden framstår kraftig, klar och begränsad; han låter sin rika inbillningskraft flöda öfver och liksom obunden rinna bort i hundra små rännilar, under mycket brus och buller, i stället för att låta den lik en djup och stilla flod med rika, bördiga stränder och afspeglande himlen i sitt djup, skrida mot sitt mål. Men så är det; ungdomens privilegium är att besitta detta ”öfvermått af kraft, som skalden ej näns styra”. Genom detta öfvermått har emellertid stycket fått en utsträckning både på längden och bredden, som är skadlig för dess verkliga skönhet och det intryck, det är ägnadt att framkalla. Dock, vi upprepa, att stycket rönte mycken framgång, och att dess många och vackra förtjenster berättiga allmänheten till stora och glada förhoppningar på den unge författaren. [Utförandet var vårdadt och de förnämsta rolerna återgäfvos med lif, sanning och värma. M:lle Forsman, fru Pousette samt herrarne Pousette, Åhman, Raa, Lagerqvist och Lichtenberg löste sina uppgifter på ett vackert och berömvärdt sätt. Efter spektaklets slut framropades författaren.]

Helsingfors Tidningarissa (15.5.1865) ilmestyneen esityskritiikin lisäksi ilmestyi kuukautta myöhemmin perusteellinen kaksiosainen nimimerkki T:n – eli Zachris Topeliuksen arvio näytelmätekstistä (HT 16.6. ja 17.6.1865). Historian professorina

Topelius oli korkein auktoriteetti nimemnomaan sisällön hahmotuksen kannalta, Hän näkee Bergbomin lupauksena, suorastaan Runebergin manttelinperijänä. Taiteilijalla on lupa käsitellä muitakin kuin kotimaan tapahtumia.

Under det den gamle sångarkonungen [Runeberg] tiger, hvars röst så länge tjusat hvarje finskt hjerta och mäktigare än någon annans gjort det finska snillet aktadt och äradt i det vida Europa, är det en tröst, lika stor som ljuf, att se att poesin dock ännu fortfar att skjuta nya friska slott, att slå ut i nya friska blommor på denna grund, som är så fattig – ”för den som guld begär”. [– –] Och betecknande är det visserligen, att just i denna tid, då det finska folket allt närmare sluter sig tillsammans kring sin nationella fana, dess poesi allt mera älskar att ikläda sig den dramatiska formen, som mera än hvarje annan är att njutas, icke i den drömmande ensamheten, utan af en församling, af skaldens röst förenad uti en förnimmelse, en gemensam tanke. – Äfwen Runeberg öfwergick till sist till denna form hwarmed wi nyss sett Pombals djerwe författare begynna sin poetiska bana.

Jag talade om det nationella. Hvad, kunde man fråga, har väl för oss såsom nation, K. Bergboms Pombal och Jesuiterna? Intet, om den nationella konsten endast bör besatta sig med ett folks egna forntidsminnen och hemlandsangelägenheter. Mycket, om poesin, nationernas ljufvaste lärmästarinna, kan och bör vidga deras blick till allt hvad menskligheten känner mest djupt och betydelsefullt. Konsten likasom all bildning, allt ljus måste, i viss mån, få vara kosmopolit till sina ämnen, utan att konstnären derföre upphör att främst och närmast tala till sitt eget folk, eller representera dettas blick öfver verlden och tingen. Vare detta sagdt till dem, som anse våra inhemska originaler nödvändigt böra spela på Åbo slott, i Kalevalas mythiska nejder eller, på sin höjd, följa svenska (och finska) konungar och statsmäns fjät till Sverige och fremmande länder.

Uti Pombal se vi den verldsliga statskloketen försäkra sin rätt att, obunden af den urgamla hierarchiens inblandning, gå sin egen väg till folkens upplysning och lycka. Vi se Portugals upplyste minister emot Jesuiterna, dessa det andeliga väldets mest nitiske försvarare, liksom dess mest listige utöfvare, föra en kamp, som i sig innebär upplysningens, samvetsfrihetens, hela den friborna menskliga andens strid mot det trånga förmynderskapet. [– –]

Tidsbilden är i sitt slag förträfflig. Förf. har vid deras tecknande förfarit med en realistisk energi, som väcker beundran. Det är isynnerhet vid teckningen af Jesuiterna och offren för dess inflytande, bland dem främst konung Josef Emanuel sjelf, som förf. visade denna lika så sällsynta som beundransvärda egenskap. [– – Han] lemnar sin despotiska makt till ett medel i Pombals hand till deras

[jesuiternas] störtande och de nya idéernas framgång, allt detta är, liksom hela den religiöst ihåliga grund, på hvilken allena de vördiga fädernas ränker kunna frodas, måladt i så stora och starka drag samt med en så djerf, så fast och säker pensel, att den kunde väcka mången redan berömd, öfvad författarens afund.

Pombal är icke lika kraftfullt tecknad. Väl uppfattar man uti honom den kloke och djerfve statsmannen, som ständaktigt och oafåtligt framgår till sitt engång föresatta mål; väl se vi honom inbegripen uti en kamp med motpartiet på lif och död. Men, såsom redan något annat blad anmärkt, förf. har gjort honom denna kamp samt segern deruti för lätt. Då vi se motståndarne kringsnärja honom med sina planer till hans störtande, har förf. till en del redan lugnat oss genom att ställa honom endast alltför nära till hands medlet till deras bevakande och motarbetande, hans judiske handsekreterare Josef, – åter en i korta, mäktiga drag väl tecknad figur – denne andre Daniel Hjort, som af slägthämd och försmådd kärlek går förrädarens väg.

Sedan är det dock egentligen en slump som räddar Pombal genom det felslagna anslaget mot konungens lif, och samma slump gifver honom åter det påtagliga medlet i händerna till motpartiets nedtryckande genom bestraffandet af dem, som för honom måste framstå såsom konungamodets anstiftare. Och sjelfa den konsiderationslösa hårdhet, hvarmed han fullföljde processen mot dem, har förf. gjort sin hjelte allt för lätt genom att i allmänhet skildra honom, äfven i hans enskilda förhållanden, såsom en hård man. Pombal behöfver ingen inre strid för att göra kort process med sina fiender, och motståndare, då det till och med, tvert emot hvad han sjelf försäkrar, är så lätt att krossa sin dotters hjerta, och låta hennes make, hvars oskuld han dock upptäckt, förgås bland de brottslige.

[– –] Pombal förfar mot de öfverraskade sammansvurna med en skyndsamhet och brist på laglig form, som hindrar honom att skilja den oskyldige från den skyldige. Men vid de brottsliges möte fann han äfven sin dotters make, hvilken dock ej begifvit sig dit för att deltaga uti sammansvärjningen, utan för att afstyra den. Att nu äfven denna måste falla, och Pombal så förstöra sin dotters lycka och aflägsna från sig henes kärlek, är det ödets motslag, som isynnerhet gör Pombal och hans framgång alltför bitter och dyrköpt, der han till sist, beundrad men af ingen mera älskad, står med segern i sin hand. Att Pombal icke vill rädda sin svärson, så länge han tror på dennes brottslighet, är ganska begripligt; ej blott rättvisan äfven en naturlig indignation öfver att finna förräderi bland sina närmaste, måste uppmana honom dertill. Men då svärsonens oskuld

engång blifvit för honom upptäckt, måste han göra allt hvad han förmår, och han förmår mycket, till hans räddning, han måste såväl af kärlek till sin dotter, som af kärlek till rättvisan. Först om alla hans bemödanden ändoch äro fruktlösa, kunna vi med honom hysa ett rätt medlidande samt erkänna att ödets slag verkligen träffat honom djupt. [- -] Han bjuder den dömda fly och gå i landsflykt, men vägrar hans maka att följa honom, dels åter för skenets skull, dels för att ej sjelf beröfvas sin dotter. Detta egoistiska sätt att vilja försona det han brutit, gör Pombals plan om intet; [- -]

Hvad Pombals motståndare beträffar, ser det nästan ut som skulle förf. ej ens velat göra deras fall till föremål för en tragisk uppfattning. Det framhålles alldeles icke, att äfven de hafva en stor och värdnadsvärd sak att försvara. Förf. skildrar tidpunkten af jesuitordens börjande fall, men egnar sig så strängt åt denna uppgift, att han, under det han uppjuder hela sin eminenta talang till skildrande af ordens närvarande förfall, som knappast har en tanke för den storartade religiösa ande, hvaraf Jesu brödraskap var en frukt, ännu mindre låter han den ännu kvarlefva hos någon af ordens representanter på scenen. Den stora allmänneliga kyrkan och dess öfverhufvud äro för de förnämsta af den fabulöst likgiltiga ting. Då hos vissa jesuiterna någon religiositet stundom förmärkes, framstår den än såsom en "officiel wana", än såsom karrikaturmässig rå wantro, enbart egnad att väcka åskådarens förargelse eller löje. Det skulle säkert icke öfwegått förf:s förmåga, att wid karakteriseringen t.ex. af pater Moreira inrymma en ädlare, mindre protestantiskt intolerant uppfattning af orden dess rätt, och lika säkert är, att han icke skulle gjort det på bekostnad af några sitt verks förtjenster, utan twertom endast till dess stora fromma såsom tragedi betraktadt skulle gifwit detsamma ett sådant djupare idéinnehåll.

Nu får i stället Moreira, han den starkaste anden bland dess ordensbröder, i brist på hvarje hållpunkt för sina sträfvanden, i sin sista timme förklara, att han lefvat och dör för ett hjernspöke. Denna abnegation, som, enligt min tanke, står i fullkomlig harmoni med förf.s hela sätt att betrakta sina jesuiter, innehåller ett temligen tydligt afvärjande af en tragisk uppfattning af det öde, deras handlingar ådraga dem. Ty det tragiskt orätta och straffvärda är förenadt med rätt, likasom det tragiskt rätta med orätt. (Forts.) [T. , *HT* 16.6.1865]

Vaikka Topelius tässä jesuiittojen kuvausta koskevassa arviossa on oikeassa, hän on itse rakentanut ankaran stereotypian jesuiitoista isä Hieronymuksessa. Seuraavana päivänä kirjoitus vielä jatkuu (*HT* 17.6.1865) käsittelemällä "realis-

mia”, tai niin sanotusti ”epämiellyttäviä asioita.” Aikalaisille kiperin kysymys oli, että Theresia de Tavora antautuu kuninkaan rakastajattareksi pelastaakseen salaisen rakastettunsa ja kuninkaan aviottoman veljen Lafoensin. Juuri kuninkaan ja Theresian kohtaukseen aikana toimeenpannaan – Theresian salaisesta merkistä – epäonnistunut kuninkaan murhayritys, joka antaa Pombalille syyn vangita aristokraatit ja jesuiitat.

” – – då förf. går längre och låter sin hjeltinna för älskarens räddning uppoffra både sin jungfruliga [obs. Theresia oli avioliitossa] dygd och med den sjelfwa de religiösa förpligtelser; hon hittills hållit i den obrottsligaste helgd. – – Hon gör dessutom något som måste såra hans [hertigen Lafoens'] kärlek och swartsjuka. Men förf. har icke besparat åskådaren denna pinsamma reflexion, lika litet som när han låter älskaren så utan omständigheter anse en slik lifsräddning i sin ordning. Allt detta obehagliga wid slutet af episoden om Lafoens och Theresia blir så mycket mera stötande, som det icke är berättigadt genom att wara en integrerande länk af hufwudhandlingen, något som af denna skulle fordras. Ty just detta slut är, mest af allt, fristående från hufwudhandlingen. (”T”, *HT* 17.6.1865)

Lopuksi kirjailijaa kiitetään ja valitetaan, ettei monia erinomaisia sivuhenkilöitä voida tilan puutteen takia käsitellä ja että arviointi on viipynyt pitempään kuin olisi ollut säällistä [skäligt] ja toivottavaa.

Det sagda skall dock wara nog för att wisa, att ”Pombal och Jesuiterna” är en poetisk produkt, som wida öfwerskrider måttet af en tragedi af det hwardagliga slaget. Den raska och djerfwa karaktersteckningen, den rika, för framtiden så mycket lofwande upfinningsförmågan, den kraftiga realismen och slutligen öfvermåttet af ungdomlig eld och hänförelse – **allt låter ana, att Pombals föfattare har en framtid på den dramatiska poesins område.** Från denna winters teatersejour qwarstår ”Pombal” för minnet såsom en af glanspunkterna, både för dess egenskap af det enda inhemska stycke af något d r a m a t i s k t värde och genom den omsorg, hwarmed det uppsattes och utfördes. (”T”, *HT* 17.6.1865)

KÄYTETYT LYHENTEET

Henkilöt:

EB	Emelie tai Emilie Bergbom (molemmat etunimet käytössä)
HCR	Hedvig <u>Charlotte</u> Raa
KB	Karl tai Kaarlo Bergbom
MG	Maria Grape
OWG	Oskar Wilhelm Gröneqvist

Teokset ja aineistot:

EAH1-4	Aspelin-Haapkylä Eliel, Suomalaisen Teatterin historia I-IV, SKS
KAW-memorial	K. A. Weckström, Memorialbok. Coll 255.IV.2/ms/KK

Arkistot ja kokoelmat:

AAJA	Antti Almberg-Jalavan arkisto
AKA	Aleksis Kiven arkisto
AKSA	Aleksis Kiven seuran arkisto
BB113	Carl Gustaf Bergbomin arkisto
Coll.	Coll. = kokoelma, Kansalliskirjasto
EAHA	Eliel Aspelin-Haapkylään arkisto
EBA	Emilie Bergbomin arkisto
ENA	Emil Nervanderin arkisto
FCA	Fredrik Cygnaeuksen arkisto
FloSA	Florin-släktets arkiv
HiKA	Historiallinen kuva-arkisto
HKA	Helsingin kaupunginarkisto
HLA	Historisk och litteraturhistorisk arkiv
HROA	Helsingin raastuvanoikeuden arkisto (HKA)
HWA	Hedvig Winterhjelmin arkisto
HY	Helsingin yliopisto
HYKA	Helsingin yliopiston keskusarkisto
IAUA	Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandin arkisto (Coll 1.)
JaFiA	Jalmari Finnen arkisto (KK)
JFoA	Jaakko Forsmanin arkisto (KiA/SKS)
JRAA	J. Reinhold Aspelinin arkisto
KA	Kansallisarkisto
KBA	Kaarlo Bergbomin arkisto
KiA	Kirjallisuusarkisto, SKS
KK	Kansalliskirjasto
MGA	Maria Grapen arkisto
MTBA	Musik och teaterbibliotekets arkiv (Stockholm)
ms	manuscripta
MV	Museovirasto
MVA	Museoviraston arkisto
PohjO	Pohjalainen Osakunta
PYHA	Painoylihallituksen arkisto
SaarijMA	Saarijärven museon arkisto
SKS	Suomalaisen kirjallisuuden seura
SLSA	Svenska Litteratursällskapets arkiv
SMMYA	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto
TeaMA	Teatterimuseon arkisto
VLA	Vihtori Laurilan arkisto
Yo.Yhd.	Ylioppilasyhdistysten arkistot
ÅAB	Åbo Akademis bibliotek.

AIKAKAUSLEHDET:

<i>Lbl</i>	<i>Litteraturbladet</i>
<i>Kkl</i>	<i>Kirjallinen kuukauslehti</i>
<i>M&MT</i>	<i>Maiden ja merien takaa</i>

SANOMALEHDET:

<i>FAT</i>	<i>Finlands Allmänna Tidning</i>
<i>Hbl</i>	<i>Hufvudstadsbladet</i>
<i>HD</i>	<i>Helsingfors Dagblad</i>
<i>HT</i>	<i>Helsingfors Tidningar</i>
<i>HU</i>	<i>Helsingin Utiset</i>
<i>Ilm</i>	<i>Ilmarinen (Viipuri)</i> <i>Kanava (Viipuri)</i>
<i>K-S</i>	<i>Keski-Suomi (Jyväskylä)</i> <i>Kieletär (Helsinki)</i>
<i>Mbl</i>	<i>Morgonbladet (Helsinki)</i>
<i>OVS</i>	<i>Oulun Wiikkosanomat</i>
<i>PLyk</i>	<i>Papperslyktan (Helsinki)</i>
<i>SP</i>	<i>Sampsa Pellervoinen (käsinkirjoitettu, ks. PohjO/ms/KK)</i>
<i>Str</i>	<i>Suometar (Helsinki)</i> <i>Tampereen Sanomat</i> <i>Tapio (Kuopio)</i>
<i>UStr</i>	<i>Uusi Suometar (Helsinki)</i>
<i>WT</i>	<i>Wiborgs Tidning</i>
<i>ÅT</i>	<i>Åbo Tidning</i>
<i>ÅU</i>	<i>Åbo Underrättelser</i>
<i>ÖF</i>	<i>Östra Finland (Viipuri)</i>

ARKISTOLÄHTEET

PAINETUT

Valtiopäivien pöytäkirjat (säädyyttäin) sekä asiakirjat 1872.

Aatelissäätö (AaS), Pappissäätö (PpS), Porvarissäätö (PvS),
Talonpoikaissäätö (TpS).

PAINAMATTOMAT

Eduskunnan arkisto (EKA)

Säätövaltiopäivien arkistot.
Valtiopäivät 1872. Valiokuntien aineistot.

Helsingin kaupungin arkisto (HKA)

Helsingfors Lyceum matrikel
Henkikirjat Helsingin kaupunki. (Mantallängd i Helsingfors stad.) 1852, 1854, 1855, 1869, 1870
Luettelo Helsingin kaupungissa sijaitsevista tonteista ja niiden omistajista 1800-luvulla ja
1900-luvun alussa.
Raastuvanoikeuden arkisto (ROA).
Perukirjat.
Vararikkoasiat.

Helsingin yliopisto. Helsingin yliopiston keskusarkisto (HYKA/HY)

Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto (HKOA).
Tiedekuntamatrikkeli 1853–1893.
Tiedekuntien pöytäkirjat (fil. tdk.) 1863, 1869, 1870, 1871
Keskushallinnon arkisto (KHA).
Helsingin yliopiston Konsistorin pöytäkirjat.

Kansallisarkisto (KA)

Elli Tompurin arkisto (ETA), järjestämätön
Henkikirjojen mikrofilmikokoelma.
Jalmari Finnen arkisto (JaFiA)
Kenraalikuvernöörin Kanslian Arkisto (KKKA)
Mikkelin Maakunta-arkisto (MMA)
Viipurin ruotsalainen tyttökoulu. Oppilasmatrikkelit.
P. H. Rosenbergin kokoelma
Painoylihallituksen arkisto (PYHA)
Sota-arkisto
Suomen Vanhan Kaartin arkisto (M-kokoelma)
Svenska Flicklyceet i Helsingfors Arkiv

Kansalliskirjasto (KK)

Käsikirjoitukset (ms)
Ida Aalberg-Uexküllin Arkisto (Coll. 1)
Aino Achté-Jalanderin Arkisto (Coll. 4)
Carl Gustaf Bergboms Arkiv (BB.113)
Wilhelm Bolins samling (Coll. 27)
Fredrik Cygnaeus Arkiv (Coll. 41)
Diverse brev (Varia1)
Rikhard Faltins arkiv (Coll. 52)
Pohjalaisen Osakunnan Arkisto (PohjO)
Zachris Topeliuksen arkisto (Coll. 244)
G. V. Vaseniuksen kokoelma (Coll. 254)
M. & K. A. Weckströmin kokoelma (Coll. 255)
Ylioppilasyhdistysten arkisto (Yo.Yhd.)

- Kungliga Bibliotek (Stockholm)
Ludvig Oskar Josephsons Arkiv (KB 1)
- Museovirasto (MV)
Historiallinen kuva-arkisto (HIKA)
Museoviraston arkisto (MVA)
Suomen muinaismuistoyhdistyksen arkisto (SMMYA)
Emil Nervanderin arkisto (ENA)
Johan Reinhold Aspelinin arkisto (JRAA)
- Musik/Teaterbibliotekets arkiv (Stockholm) (MTBA)
Winterhjelm, Hedvig och Kristian (HKWA, Saml.126)
- Saarijärven museon arkisto (SaarijMA)
Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo. Saarijärvi 17.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)
Kirjallisuusarkisto (KiA)
Fredrik Cygnaeuksen arkisto (FCA)
Eliel Aspelin-Haapkyllän arkisto (EAHA)
Emelie Bergbomin arkisto (EBA)
Kaarlo Bergbomin arkisto (KBA)
Betty Elfvingin arkisto (BEA)
Jaakko Forsmanin arkisto (JFoA)
Maria Grapen arkisto (MGA)
Antti (Almberg) Jalavan arkisto (AAJA)
Aleksis Kiven seuran arkisto (AKSA)
Aleksis Kiven arkisto (AKA) – digitoitu
Vihtori Laurilan arkisto (VLA)
Kaarlo Bergbom -väitöskirjahankkeen aineisto. Laatikko 25.
Emil Nervanderin arkisto (ENA)
Gustaf von Numersin arkisto (GNA)
Viljo Tarkiaisen arkisto (VTA)
Hedvig Winterhjelmin arkisto (HWA)
- Suomen Kansallisteatteri
Suomen Kansallisteatterin arkisto (SKTA)
Suomalaisen Teatterin johtokunnan pöytäkirjat (ST jkp)
- Svenska Litteratursällskapet Arkiv (SLSA), jota sijoitettu Kansalliskirjastoon (ms/KK)
Historisk och litteraturhistorisk arkiv (HLA)
Oskar Toppelius samling (SLSA 454/ms/KK)
Svenska Teatern i Helsingfors Arkiv (SvTA)
Svenska Teatern i Helsingfors Teaterhusaktiebolagets Arkiv
Emilie Degerholms samling
Nikolai Kiseleffs arkiv
- Teatterimuseon arkisto (TeaMA)
Suomalaisen Teatterin arkisto (1012)
Suomen Kansallisteatterin pääkirjakokoelma (1535)
Emilie ja Kaarlo Bergbomin arkistot (1012)
- Wuoreneimo Erkki Ossian, kotiarkisto
Bergbom-Wuoreneimo -suku [käsinkirjoitettu kronikka]
Lehtileikkeitä
- Åbo Akademis Bibliotek, handskrifter, brevsamlingar (ÅAB)
Florin-slåktets arkiv (FloSA)

KIRJALLISUUS

Sisältää aikalais- ja tutkimuskirjallisuuden, mutta ei näytelmiä, tai muita kaunokirjallisia teoksia, joihin tekstissä viitataan.

Address-kalender [Helsingfors] 1848, 1859, 1861, 1863 (1863), 1866 (1865), 1866 II (1866), 1868, 1869–1870, 1870–1871, 1871–1872. Edlund. Helsingfors.

Ahrenberg Jac. 1910. *Människor som jag känt. 5e samlingen. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar af J.A. Söderströms & Co.* Helsingfors.

AK-Kirjeet 2012. *Aleksis Kiven kirjeet. Kriittinen editio.* Toim. Juhani Niemi et al. SKS. Helsinki.

Alho Reijo V. 2010. *Arvon yleisön palveluksessa. – C. G. Bonuvier (1776–1858) ja hänen teatterinsa.* (R. V. Alho/Nordprint). Espoo.

Allardt-Ekelund Karin 1942. *Fredrika Runeberg. En biografisk och litteraturhistorisk studie.* Svenska Litteratursällskapet. Skrifter 291. SLS. Helsingfors.

Annala Vilho 1948. *Suomen lasiteollisuus vuodesta 1681 nykyaikaan. II osa. Kehitys 1809 jälkeen. I nide.* Suomen lasiteollisuusliitto. Helsinki.

Anttila Arne 1931 (1935/1985). *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta.* SKS. Helsinki.

Arjen valta. *Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860).* 2002. Toim. Piia Eimonen ja Petri Karonen. *Historiallinen arkisto* 116. SKS. Helsinki.

Aspelin Eliel 1877. [Esipuhe teokseen] Aleksis Kivi. *Valitut teokset I.* Toim. B. F. Godenhjelm. SKS. Helsinki.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1906 – 1910. *Suomalaisen teatterin historia I – IV.* SKS. Helsinki. Teoksen osiin viitataan lyhenteillä EAH1, EAH2, EAH3 ja EAH4.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1906. *Suomalaisen teatterin historia I. Teatterin esihistoria ja perustaminen.* SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH1.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1907. *Suomalaisen teatterin historia II. Puhentämön alkuvuodet ja suomalainen ooppera, 1872–79.* SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH2.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1907b. ”Aleksis Kiven viimeisestä ajasta ja kuolemasta.” *Aika* 1907:3:130–139.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1909. *Suomalaisen teatterin historia III. Nousuaika, 1879–93.* SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH3.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1910. *Suomalaisen teatterin historia IV. Bergbomin loppukausi: Kansallisteatteri sekä Liitteitä ja nimiluettelo.* SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH4.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1912. *Muoto- ja muistikuvia II.* Otava. 1912.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1914. *Muoto- ja muistikuvia III.* Otava. 1914.

[Aspelin-Haapkylä Eliel 1980.] *Kirowuosien kronikka. Eliel Aspelin-Haapkylän päiväkirja v. 1905–1917.* Toim. Eero Saarenheimo. SKS. Helsinki.

Autio Veli-Matti 2003. ”Bergbom-suku” *Kansallisbiografia 1*. s 544–545. SKS. Helsinki.

Bergbom J. G. 1910. *Hertonäs – anteckningar.* Weilin & Göös. Helsinki.

Bergbom Kaarlo – Kauppinen Eino 1872/1960. *Kaarlo Bergbom ja Suomalaisen teatterin synty. Kaarlo Bergbomin kirjoitukset teatterioiostamme 1872.* Johdannon kirjoittanut Eino Kauppinen. Otava. Helsinki.

Bergbom Kaarlo 1908 *Kaarlo Bergbomin kirjoitukset. I. Näytelmät ja kertomukset.* Toim. E. Aspelin-Haapkylä ja P. Cajander. Teokseen viitataan lyhenteellä KBK1.

Bergbom Kaarlo 1909. *Kaarlo Bergbomin kirjoitukset. II. Tutkimukset ja arvostelut.* Toim. E. Aspelin-Haapkylä ja P. Cajander. Teokseen viitataan lyhenteellä KBK2.

Bergbom Karl 1868. *Det historiska dramet i Tyskland.* (diss. 101s.) Kejs. Aleks. Universitet. Frenckells tryckeri. Helsingfors.

- Bergholm Axel (toim.) 1901. *Sukukirja. Suomen aatelittomia sukuja*. Suomen muinaismuistoyhdistys. Otava. Helsinki.
- Bergman Gösta M. 1952. *Regihistoriska studier. Yrkesregissören gör sin entré*. Skrifter utgivna av Föreningen Drottningholmsteaterns vänner 9. Stockholm.
- Berndtson Fredrik 1879. *Dramatiska studier och kritiker*. Edlund. Helsingfors.
- Bomansson K. A. 1866. ”Pispa Arvid Kurjen vanhemmista ja ’Elinan surma’ -nimisestä kansanrunosta.” *Historiallinen arkisto* 1. s. 1–17. SKS. Helsinki.
- Bonsdorff Lars G. von 1977. *En köpman och hans värld*. Ekenäs tryckeri. 1977.
- Bonsdorff Lars G. von 1980. *Kommerserådet*. Ekenäs tryckeri. 1980.
- Broman-Kananen Ulla-Britta 2011. ”Lucia and Lucie. Lucia di Lammermoor på Finska Teatern och Kungliga Teatern i början av 1870-talet. Ingår i: *STM-online*. Svenska samfundet för musikforskning. 2011 (14).
- Brummer O. J. 1916. *Jyväskylän kaupungin historia 1837–1912*. Jyväskylä.
- Byckling Liisa 2009. *Keisarinajan kulisseissa. Helsingin venäläisen teatterin historia 1868–1918*. SKS. Helsinki.
- Colliander O. I. 1910. *Suomen kirkon paimenmuisto. 19. vuosisadan alusta nykyaikaan*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 8. Otava. Helsinki.
- Cygnæus Fredrik 1907 (1853). *Kalevalan traagillinen aines*. Suom. V. Tarkiainen. WSOY. Porvoo.
- Cygnæus Fredrik 1883–1892. *Samlade Arbeten I – X*, red. E. Nervander. C.G. Edlund. Helsingfors. Viitataan esim. muodossa SA IV
- Cygnæus SA I – X = ks. ed.
- Degerholm Emilie 1900. [Del I] *Vid Svenska scenen i Helsingfors. Minnen och bilder*. Tecknade af E.D. G. W. Edlunds förlag. Tilgman. Helsingfors.
- Degerholm Emilie 1903. [Del II] *Vid Svenska scenen i Helsingfors. Minnen och bilder*. Tecknade af E.D. G. W. Edlunds förlag. Tilgman. Helsingfors.
- EAH1 – EAH4 = ks. Aspelin-Haapkylä 1906–1910 osat 1–4.
- Ekman Torsten 2006. *Suomen Kaarti 1812–1905*. Käsikirjoituksesta suomentanut Martti Ahti. Schildts. Helsinki.
- Elmgren Sven Gabriel 1939. *S. G. Elmgrenin muistiinpanot, julkaissut Aarno Maliniemi. Suomen historian lähteitä II*. [Sisältö ruotsin kielellä.] Suomen historiallinen seura. Helsinki 1939.
- Ervamaa Jukka 1981. *R.W. Ekmanin ja C.E. Sjöstrandin Kalevala-aiheinen taide*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 81. Weilin + Göös. Espoo.
- Fewster Derek 2006. *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History. Studia Fennica. Historica* 11. Helsinki. SKS.
- Finlands Svenska Litteraturhistoria (I)* 1999. *Första delen, Åren 1400–1900*. Utg. av Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Atlantis. Helsingfors & Stockholm.
- Finne Jalmari 1922. *Kaarlo Bergbom. Henkilökuvaus*. Helsinki. Otava.
- Finne Jalmari 1939. *Ihmeellinen seikkailu. Ihmisiä, elämyksiä, mietteitä*. Jälkeenjääneistä papereista painoon toimitannut Yrjö Kivimies. Jyväskylä.
- Finska Kadettkårens elever och tjänstemän 1812–1912. Biografiska anteckningar* 1912. Red. Hugo Schulman och Sigurd Nordenstreng. G. D. v. Essen. Helsingfors.
- Flodin Karl – Ehrström Otto 1934. *Richard Faltin och hans samtid*. Holger Schildts förlag. Helsingfors.
- Frenckell Ester-Margaret von 1943. *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1812–1827. Med en historisk översikt*. Diss. Frenckell. Helsingfors.
- Frenckell Ester-Margaret von 1952. *Sju magra år med Thalia. Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1827–1833*. Frenckell. Helsingfors.

- Frenckell Ester-Margaret von 1972. *ABC för teaterpubliken*. Söderströms & Co. Borgå.
- Frenckell-Thesleff Greta von 1944. *Minna Canth*. Suom. Tyyni Tuulio. Otava. Helsinki.
- Frosterus Johan Gustaf 1862. *De belgiska landskapernas utbildning till en stat*. Diss. Frenckell. Helsingfors.
- Furuhjelm Annie 1932. *Människor och öden*. Söderströms. Helsingfors.
- Halila Aimo 1981. Oikeudenhoito ja järjestyksenpito teoksessa *Viipurin kaupungin historia IV:2*. J. W. Ruuth. Uudistaneet Kuujo et al. Torkkelin säätiö. Helsinki.
- Halme Kaarle 1928. *Arkadia. Elämäni kuvia maailmaa kuvastelevilta palkeilta kansallisen kevättunnelman ajoilta*. Otava. Helsinki.
- Heikkilä Ritva 1998. *Ida Aalberg. Näyttelijä Jumalan armosta*. WSOY. Helsinki.
- Hirn Marta ja Yrjö 1937. *Runeberg ja hänen maailmansa*. Suom. Vilho Suomi. Otava. Helsinki.
- Hirn Sven 1970. *Teater i Viborg 1743–1870*. Söderströms & co. Helsingfors.
- Hirn Sven 1982a. *Våra danspedagoger och dansöjen. Undervisning och evenemang före 1914*. SLS. Helsingfors.
- Hirn Sven 1982b. *Sirkus kiertää Suomea*. SKS. Helsinki.
- Hirn Sven 1998. *Alati kiertueella. Teatterimme varhaisvaiheita vuoteen 1870*. Yliopistopaino. Helsinki.
- Hirn Sven – Lankinen Juha 1988. *Viipuri kansainvälinen kaupunki*. Gummerus. Jyväskylä.
- Hirn Yrjö 1949. *Teatrar och teaterstrider i 1800-talets Finland*. Holger Schildts förlag. Helsingfors.
- Hirn Yrjö 1950. ”Lertuppar och visselpipor”. Teoksessa *Festskrift. Tillägnad professor Nicken Rönngren på hans sjuotioårsdag 2. XI. 1950*. Red. Henrik von Bonsdorff. Förlag Amos Andersson. Helsingfors.
- Hirschfeld Magnus 1914. *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes*. Berlin.
- Hoffman Kai 2003a. ”Bergbom Gustaf [II] *Kansallisbiografia 1*. s 546–547. SKS. Helsinki.
- Hoffman Kai 2003b. ”Bergbom Gustaf [III] *Kansallisbiografia 1*. s 547–548. SKS. Helsinki.
- Hynninen Hulda 1931. Piirteitä Viipurin Suomalaisen tyttökoulun ja tyttölyseon vaiheista 1881–1931. teoksessa *Viipurin Suomalainen tyttökoulu 1881–1925. Viipurin tyttölyseo 1925–1931*. Viipuri 1931.
- Iso Tietosanakirja* 1931–1939, I–XV. Kustannus Oy Tietosanakirja.
- Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. I. Irti Venäjältä*. 1992. Päätoim. Ohto Manninen. Valtionarkisto. VAPK-julkaisuja. Helsinki.
- Jalava Marja 2006. *J.V.Snellman – Mies ja suurmies*. Tammi.
- Junnila Heikki 1995. *Saarijärven historia 1865–1985. Paavon Saarijärvestä kaupungiksi*. Saarijärven kaupunki.
- Juva Einar W & Juva Mikko 1966. *Suomen kansan historia 4. Kansallinen herääminen*. Otava. Helsinki. Keuruu.
- Jyväskylän lyseo 1858–1908*. (1908) [matrikkeli]. Jyväskylä.
- Jyväskylän seminaari 1863–1937. Muistojulkaisu*. (1937) Toim. J. M. Mikkola et al. Valistus. Helsinki.
- Kalleinen Kristiina 2001. ”*Isänmaani onni on kuulua Venäjälle*.” *Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä. [1789–1859]*. Helsinki. SKS.
- Kallio Reino 1972. *Vanhan Saarijärven historia*. Jyväskylä.
- Kanerva Unto (toim.) 1999. *Jalmari Finne – Työn ja mielikuvituksen mies*. Hämeen heimoliiton julkaisuja 24. Hämeenmaa XIV. Jalmari Finnen säätiö 1974, 2p.1999. Tampere.
- Kannel Väinö (toim.) 1939. *Viipurin hovioikeus 1839–1939. Tietoja hovioikeuden historiasta, toiminnasta ja virkakunnasta*. Satavuotismuistojulkaisu. Karjalan Kirjapaino Oy. Viipuri.
- Kauppinen Eino 1952. *Kirjallinen kuukausilehti. Vaiheet, sisällys, merkitys*. Otava. Helsinki.

- Kauppinen Eino 1955. *Taisteleva sanomalehti. Morgonbladets (1872–1884) syntyminen ja asema lehdistössämme*. Otava. Helsinki.
- Kauppinen Eino (toim.) 1960. ks. Bergbom Kaarlo 1872/1960.
- KBK1, KBK2 = *Kaarlo Bergbomin kirjoitukset I ja II*. ks. Bergbom 1908 ja 1909.
- Keskisarja Teemu 2010. *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomusta suomalaisesta terroristista*. Atena. Jyväskylä.
- Kinnunen Aarne 1967. *Aleksis Kiven näytelmät. Analyysi ja tarkastelua ajan aatevirtausten valossa*. WSOY. Helsinki.
- Kirsti Suonio kertotlee*. 1940. = Suonio Kirsti. Toim. Lyyli Kallioniemi. Helsinki. WSOY.
- Kivi Aleksis 1877–1878. *Valitut teokset I & II*. Toim. B. F. Godenhjelm. SKS. Helsinki.
- Kivi Aleksis 1916/1950. *Kootut teokset I–IV*. Julkaissut E. A. Saarimaa. 4. painos. *SKS:n toimituksia* 138. SKS. Helsinki.
- Kivi Aleksis 2010. *Nummisuutarit. Komedian viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoim.), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko ja Petri Lauerma. SKS:n toimituksia 1284. Tiede. SKS. Helsinki.
- Kivi Aleksis 2012. *Kirjeet. Kriittinen editio*. Toim. Juhani Niemi (päätoim.), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Jyrki Nummi. SKS:n toimituksia 1386. Tiede. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä AK-Kirjeet 2012.
- Kivi Aleksis 2014. *Kullervo. Murhenäytelmä viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoim.), Sakari Katajamäki et al. SKS:n toimituksia. SKS. Helsinki.
- Kivijärvi Erkki 1924. "Näyttämötaiteen vaiheet Suomessa". Teoksessa Mantzius Karl, *Näyttämötaiteen historia II*. Työväen Näyttämöiden Liitto. Tampere. 79 s.
- Klinge Matti 1978ii. *Ylioppilaskunnan historia. Toinen osa. 1853–1871. Kansalaismielen synty*. HYY. Helsinki.
- Klinge Matti 1978iii. *Ylioppilaskunnan historia. Kolmas osa. 1872–1917. K.P.T.:stä jääkäriin*. HYY. Helsinki.
- Klinge 1990 (1970). *Ylioppilastalo. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan kiinteistöjen vaiheita*. Vanhan ylioppilastalon satavuotispäiväksi julkaisi 26.XI.1970 Helsingin yliopiston ylioppilaskunta. 2p. 1990. Aleksis-kirja. Helsinki.
- Klinge Matti 1997a. *Keisarin Suomi*. Suom. Marketta Klinge. Schildts. Helsinki.
- Klinge 1997b. *Kaukana ja kotona*. Suom. Marketta Klinge. Schildts. Helsinki.
- Klinge Matti 1998. *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*. WSOY. Helsinki.
- Klinge Matti 2006. *Iisalmen rovastikunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. SKS. Helsinki.
- Klinge Matti 2010. *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiankirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana*. SKS. Helsinki.
- Knapas Rainer 2012. *Tiedon valtakunnassa. Helsingin yliopiston kirjasto – Kansalliskirjasto 1640–2010*. Kansalliskirjasto. SKS. Helsinki.
- Koivisto Juhani 2007. *Kansa, ooppera ja Kaarle-kuningas. Kun Suomi loi oopperaa ja ooppera Suomea*. Kirja kerrallaan. Helsinki.
- Koskenniemi Veikko A. 1910 Kaarlo Bergbom kirjailijana. *Aika* 1910:19:689–696.
- Koskenniemi Veikko A. 1934. *Aleksis Kivi*. WSOY. Helsinki.
- Koskenniemi Veikko A. 1955. *Kootut teokset III*. WSOY. Helsinki.
- Koski Pirkko 1998. "Lefve alla intelligenta män!" Naiskirjailijan näytelmät miesten teatterissa. Teoksessa Huhatala Liisi (toim.) *Monisärmäinen Minna Canth. Kirjoituksia hänestä ja hänen tuotannostaan*. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja. 20/1998. Kuopio. s 78–93.
- Koski Pirkko 1999. "Ensimmäisen kotimaisen teatterin vaiheet ja tutkiminen". teoksessa *Niin muuttuu mailma, Eskoni. Tulkintoja kansallinäyttämöstä*. Koski Pirkko (toim.) Yliopistopaino. Helsinki.

- Koskimies Rafael 1951. *Väliverho 1900. Kulttuurihistoriallisia kirjoitelmia*. Otava, Helsinki.
- Koskimies Rafael 1968. *Nujamieheksi luotu. Yrjö Koskisen elämä ja toiminta vuosina 1860–1882*. Otava, Helsinki.
- Kouta Aarni 1911. *Suomalaisia näyttelijöitä. Lapsuuden ja nuoruuden muistoja*. A. A. Karisto, Hämeenlinna.
- Krohn Helmi 1917. *Emilie Bergbom*. Otava, Helsinki.
- Krohn Helmi 1922. *Lea. – Hedvig Charlotte Winterhjelm ihmisenä ja taiteilijana*. Otava, Helsinki.
- Krohn Helmi 1927. *Suomalaisen oopperan ensimmäinen tähti. Emmy Achtén elämä ja työ*. Otava, Helsinki.
- Kuhlberg Svante K. 2002. *Venäläiset kauppiaat Helsingin historiassa*. Helsingin venäläinen kauppiaasyhdistys. Helsinki.
- Kyyrö Kauko 1966. *Tuulta ja tyynyä. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 1845–1965*. (Deutsche Zusammenfassung). Acta Universitatis Tamperensis B.3., Tampereen yliopisto. Tampere.
- Laitinen Heikki 2003. *Matkoja musiikkiin 1800-luvun Suomessa*. Acta Universitatis Tamperensis 943. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Lassila Pertti 2003. *Ihanteiden isänmaa. Julius Krohnin romanttinen fennomania ja kirjallisuus*. Yliopistopaino. Helsinki.
- Laurila Vihtori 1927. *Kaarlo Bergbomin kirjallinen toiminta*. Painamaton pro gradu. 140 sivua. Kotelo 25/ V. Laurilan Arkisto/KiA/SKS.
- Laurila Vihtori 1934. "Aleksis Kivi ja Kaarlo Bergbom." *Aleksis Kiven satavuotismuisto 10.10.1934. Kirjallisuuden-tutkijain seuran vuosikirja (KTSV) 3.* – s. 275–310. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- Laurila Vihtori 1943. "Aleksis Kivi ja Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura" *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja (KTSV) 7.* – s. 135–146. SKS. Helsinki.
- Laurila Vihtori 1953. [Kirja-arvostelu:] U. Verho, *Kaarlo Bergbomin draamankäsitys*, Turku 1951. *Virittäjä 57(1953)* s. 312–317.
- Lehtonen J. V. 1931. *Aleksis Kivi aikaistaensa arvostelmana*. Otava, Helsinki.
- Leinberg K. G. 1866. *Helsingfors Lyceum. Under de trettiofem första åren av dess verksamhet*. Finska Litteratur Sällskapets tryckeri. Helsingfors.
- Leino Eino 1909/1983. *Suomalaisia kirjailijoita. Pikakuvia*. SKS:n toimituksia 385. SKS. Helsinki.
- Léouzan le Duc, Louis 2001. *Pariisista Pohjantähden alle. Muistelmia Suomesta 1800-luvun alkupuoliskolta (1886)*. Suomentanut ja toimittanut Marja Itkonen-Kaila. SKS. Helsinki.
- Leppänen Glory 1962. *Tulesta tuhkakksi. Emmy Achté ja hänen maailmansa*. Otava, Helsinki.
- Levón Kaarlo 1925. *Klaveeri ym. kertomuksia*. Raahe.
- Lounasmaa Viktor 1910. *Elämäni taipaleelta. Muistelmia*. WSOY. Porvoo.
- Lüchou Marianne 1977. *Svenska Teatern i Helsingfors. Repertoar, styrelser och teaterchefer, konstnärlig personal 1860–1975*. Stiftelsen för Svenska Teatern i Helsingfors. Helsingfors.
- Löfström Jan 1999. *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen"*. SKS:n toimituksia 757. SKS. Helsinki.
- Maliniemi Irja 1941. *Heinrich Heine Suomen kirjallisuudessa*. (Diss.) Otava, Helsinki.
- Manninen Juha – Gimpl Georg 1991. *Kuka oli Wilhelm Bolin? Vem var Wilhelm Bolin? Wer war Wilhelm Bolin?* Helsingin yliopiston kirjasto. Helsinki.
- Manninen Ohto 1985. Punainen tasavalta 1859–1861. Leikkimielisestä salaseurasta kansallishengen ahjoksi. *Historiallinen arkisto* 89. s. 117–178. SHS. Helsinki.
- Manninen Ohto (Päätoim.) 1992. *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. I. Irti Venäjältä*. Valtionarkisto. VAPK-julkaisu. Helsinki.

- Mattson Laura 2008. *Konstnärsgillet och dess första Årsfest 1865*. Painamaton pro gradu. Historia. Helsingfors Universitet.
- Meri Veijo 1973. *Aleksis Stenvallin elämä*. Otava. Helsinki.
- Meri Veijo 1974. *Aleksis Kivi. Näytelmä*. Otava. Helsinki.
- Meri Veijo 1977. "Miten näytelmäni ovat syntyneet?" *Monikasvoinen teatteri. 50. teatteripäivien juhla-julkaisu*. Toim. Pekka Kyrö, s. 50–60. Suomen Teatterijärjestöjen keskusliitto ry. Helsinki.
- Mörne Arvid 1909. *Josef Julius Wecksell. En studie*. Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 89. SLS. Helsingfors.
- Nervander Emil 1863. *Vid Anjala. Romantisk skådespel från 1788, i fem akter*. Frenckell & son. Helsingfors.
- Nervander Emil 1887. *Finska bilder. Ett album*. Edlund. Helsingfors.
- [Nervander Emil =] E. N. 1904. Ylioppilasmuistoja I – III. *Helsingin Sanomat*. 16.11., 11.12. ja 18.12.1904.
- [Nervander Emil =] E. N. 1906. Ensimmäinen lehti Suomalaisen teatterin historiassa. *Helsingin Sanomat*. 2.11.1906.
- Nervander Emil 1906a: Muistiinpanoja Kaarlo Bergbomin aikaisemmilta vuosilta. *Valvoja 26 vsk. 1906* s.408-415 ja 473-484.
- Nervander Emil 1906b: Finska teaterns grundläggare Kaarlo Bergbom. *Finsk musikrevy. 1906. Maj dubbelhäftet*. s. 180–183.
- Nervander Emil 1907 (1892). *Fredr. Cygnaeus. Muistokuva. Elämäkerrallisia piirteitä ja muistiinpanoja. (Fredrik Cygnaeus. Minnesbild.)* suom. K. A. Petrelius ja O. Manninen. SKS. Helsinki.
- Nervander, Emil 1912. "Till J. Reinhold Aspelin." *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXVI. J. R. Aspelinille omistettu*. s. 71–81. SMMY. Helsinki.
- Nervander Emil 2010 (1872) *Kesämatkoja Suomessa: Ahvenanmaalla ja Turun seudulla. (Sommarresor i Finland. På Åland och i Åbo-trakten)* Suom. Markus Hiekkänen, johdannon kirj. Leena Valkeapää; viitteet, lähteet ja luettelot: Markus Hiekkänen ja Leena Valkeapää. SKS. Helsinki.
- Neuvonen Petri 2008. *Viipuri. Rakennusperinnön seitsemän vuosisataa*. SKS. Helsinki.
- Niemi Mari K. – Pernaa Ville (toim.) 2005. *Entä jos... Vaihtoehtoinen Suomen historia*. Ajatus. Helsinki.
- Niin muuttuu mailma, Eskoni. Tulkintoja kansallismuistamisesta*. Koski Pirkko (toim.) 1999. Yliopistopaino. Helsinki.
- Niinistö Maunu 1974. *Romantikko ja idealisti. Emil Nervander kaunokirjailijana. (Deutsches Referat)*. Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja II. 74 s. Acta Universitatis Tampereensis Ser. A. vol. 54. Tampere.
- Nyberg Paul 1950. *Z. Topelius. Elämäkerrallinen kuvaus I – II. (En biografisk skildring)*. Suom. Lauri Hirvensalo. WSOY. Helsinki.
- Ojala Jari 2002. Patriarkan kuolema. Teoksessa *Arjen valta : suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)* toim. Piia Einonen ja Petri Karonen. – Historiallinen arkisto II6. SKS. Helsinki. s. 221–253
- Onerva L. 1932. *Eino Leino. Runoilija ja ihminen*. I. Otava. Helsinki.
- Overskou Thomas [ja Collin Edgar] 1854–76, 1879; *Den danske Skueplads, i dens Historie, fra de første Spor af danske Skuespil indtil vor Tid. I–VII*. Samfundet til den Danske Literatur Fremme. København.
- Paaskoski Jyrki 2002. *Viipuriin ja maailmalle. Saimaan kanavan historia*. Otava. Helsinki.
- Paavolainen Pentti 2006. *Karl Bergbom's participation in the leadership of the Swedish Theatre Company in 1869 and its consequences – factual and counter-factual*. Paper presented in the IFTR/FIRT – Historiography working group during the IFTR World Congress Global vs. Local, University of Helsinki, August 2006. Suomeksi Teatterintutkimuksen seuran (TeaTS) syyspäivillä, marraskuussa 2006, järj. HY/Teatteritiede.
- Paavolainen Pentti 2008. *The Censor's blunder – or not ? The case "Ur livvets strid" by F. Berndtson in 1851*. Paper presented in the IFTR/FIRT – Historiography working group meeting in Ljubljana, Slovenia. March 2008.

- Suomenkielisenä esitelmänä Teatterintutkimuksen seuran (TeaTS) kevätpäivillä huhtikuussa 2009, järj. TaY/Teatterin ja draaman tutkimus.
- Paavolainen Pentti 2010a. ”Säveltämättä – ja kirjoittamatta jäänyt ooppera. K. Bergbomin *Elinan surma* –oopperan librettoluonnos (1871) ja wagneriaaninen haaste.” s. 29–47. *Synteesi* 1/2010.
- Paavolainen, Pentti 2010b: ”Nummisuutarit näyttämöllä” teoksessa: *Aleksis Kivi, Nummisuutarit, komedia viidesnäytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma. ss. 129–155. SKS. Helsinki.
- Paavolainen, Pentti 2014: ”Kullervo teatterissa ja oopperassa” teoksessa *Kivi Aleksis. Kullervo. Murhenäytelmä viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoim.), Sakari Katajamäki et al. SKS. Helsinki.
- Pappel Kristel 2003. *Oper Tallinnas 19. sajandil*. Eesti Muusikaakadeemia Väitekirjad 1. Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia.
- Pietilä Elina 2003. *Sivistävä huvi. Suomalainen seuranäytelmä vuoteen 1910*. SKS. Helsinki.
- Pikkanen Ilona 2012. *Casting the Ideal Past: a Narratological Close Reading of Eliel Aspelin-Haapkylä` s History of the Finnish Theatre Company (1906–1910.)* Acta Universitatis Tamperensis 1787 (Acta Electronica UT 1262). Tampere.
- Pohjola Riitta 2004. *Georg Büchner ja Danton's Tod. Vallankumousdraama vai tragedia? 1900-luvun vaihtoehtoja: Brecht ja Müller. Dantonin kuolema*. Diss. Like. Helsinki.
- Puokka Jaakko 1979. *Paloon Stenvallit*. Helsinki. Otava.
- Rahikainen Esko 2004. *Metsän poika. Aleksis Kiven elämä*. Gummerus. Helsinki.
- Rahikainen Esko 2009. *Impivaaran kaski. Aleksis Kivi kirjallisuutemme korvenraivaajana*. SKS:n toimituksia 1229. SKS. Helsinki.
- Ramsay Anders 1966/1987: *Muistoja lapsen ja hopeahapsen. (Från barna år till silverhår ilm. 1904–07). I ja II* Suom. Antti Nuutila. WSOY 1966/1987.
- Rein Thiodolf 1918. *Muistelmia elämän varrelta. (Lefnadsminnen)*. Otava. Helsinki.
- Rossi Asko 1997. Kotoperäisen teatteri-instituution jäljillä. *Lihasta sanaksi. Tutkimuksia suomalaisesta teatterista*. Toim. Helka Mäkinen. s. 227–268. Hgin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitoksen julkaisusarja no 2. Yliopistopaino.
- Runeberg J. L. 1998. *Vänrikki Stoolin tarinat, Fänrik Ståls sägner*. Kaksikielinen laitos. Suomenkos Paavo Cajander. WSOY. Helsinki.
- Ruuth. J. W. 1981. *Viipurin kaupungin historia* IV. Uudistaneet Kuujo et al. Torckelin säätö. Helsinki.
- Räsänen Ilmari 1925. *Ida Aalberg*. WSOY. Porvoo.
- Saarenheimo Eero 1976. *Suomalaisuutta rakentamassa. Helsingin Suomalainen Klubi 1876–1976*. Helsingin Suomalainen Klubi. Helsinki.
- Saarenheimo Mikko 1932. Kirjallinen kuukauslehti suomenkielisen kirjallisuusarvostelun uranuurtajana. *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja (KTSV)* 2. s. 57–73. SKS. Helsinki.
- Saarenheimo Mikko 1934. Aleksis Kiven ja Evald Ferd Jahnssonin kosketuskohtia. *Aleksis Kiven satavuotismuisto 10.10.1934. Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja (KTSV)* 3. s. 270–274. SKS. Helsinki.
- Saarenheimo Mikko 1952. Aleksis Kivi ja ”Lean” ensi-ilta. *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja (KTSV)* 12. s. 206–209. SKS. Helsinki.
- Saarimaa E. A. 1916/1950. *Selityksiä Aleksis Kiven Koottuihin teoksiin*. SKS. Helsinki.
- Salmi Hannu 2005. *Wagner and Wagnerism in Nineteenth-Century Sweden, Finland, and the Baltic Provinces. Reception, Enthusiasm, Cult*. Eastman Studies in Music. Rochester. University of Rochester Press.

- Sarlin A J. 1924. *August Engelbrekt Ahlqvist. Hänen elämänsä ja toimintansa*. Kansanvalistusseuran elämäkertoja 30. Helsinki.
- Savolainen Raimo 1994. *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattorien menestyksen perustana 1809-1892. Hallintohistoriallisia tutkimuksia* 14. Hallintohistoriakomitea. Painatuskeskus. Helsinki.
- Savolainen Raimo 2003. Johan Erik Bergbom. *Kansallibiografia* 1:548-549. SKS. Helsinki.
- Schauman August 1924. *Kuudelta vuosikymmeneltä Suomessa. Muistoja elämän varrelta. I ja II*. Uusi kuvitettu painos. (1892-94) Suom. Viki Kärkkäinen. K.J. Gummerus. Jyväskylä.
- Schultén Marius af 1970. *Svenska teatern. Benois teaterhus*. Mercator. Helsingfors.
- Schybergsson M. G. 1923. *Finlands politiska historia 1809-1919*. Söderström & Co. Helsingfors.
- Screen J. E. O. - Syrjö Veli-Matti 2003: *Keisarillinen Suomen kadettikoulu 1812-1903. Haminan kadetit koulussa ja maailmalla*. Tammi. Helsinki.
- Seppälä Mikko-Olavi - Tanskanen Kirsti (toim.) 2010. *Suomen teatteri ja draama*. Like. Helsinki.
- Sihvo Hannes 2000. *Alexis Stenvall. A. Kivi. Asiakirjoja arkistoista*. Koonnut Hannes Sihvo. Nurmijärven kunta. Kirjasto- ja kulttuuripalvelut. Nurmijärvi.
- Sihvo Hannes 2002. *Elävä Kivi*. SKS. Helsinki.
- Siukonen Timo (toim.) 2006. *Intermezzo - Stenrothien välisoitto*. Stenroth sukuseura ry. Gummerus. Jyväskylä.
- Spalart Robert von 1796-1837. *Versuch über das Kostüm der vorzüglichsten Völker des Alterthums, des Mittelalters und der neuern Zeiten*. I. - XV. Wien.
- Stadius Peter 2002. Språkpolitik och språkpraxis i viborgsk tidningspress. Teoksessa *Viborgs fyra språk under sju sekel*. Toim. Marika Tandefelt. s. 69-113. Schildts. Helsingfors.
- Sukuviesti*. Sukuyhdistys Forsman-Koskimies-Yrjö-Koskisen julkaisu. Tuovi Yrjö-Koskisen muistelmia julkaistiin *Sukuviestin* numeroissa 18-22, 1965-1967.
- Sulkunen Irma 2004. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831-1892*. SKS:n toimituksia 952.
- Suomalainen Teaterikirjasto. Niteet I-III (näytelmät 1-20) 1878-1880*. C. Edv. Törmänen (toim.). Lindgren. Hämeenlinna.
- Suomen musiikin historia I. Ruotsin vallan ajasta Romantiikkaan* 1995. Toim. Fabian Dahlström, Erkki Salmenhaara, Liisa Aroheimo-Marvia et. al. WSOY. Helsinki.
- Sursillin suku* [1850/] 1971. *Genealogia Sursilliana*. [Alcenius E. R.] Toim. ja täyd. Eero Kojonen. Weilin + Göös. Helsinki.
- Suutela Hanna 2001. "An Instrument for Changing Nationalist Strategies: The Finnish Theatre Company, 1872-1883." Teoksessa *Theatre, History, and National Identities*, Eds. Mäkinen, Wilmer, Worthen. HUP. Helsinki.
- Suutela Hanna 2003. Bergbom Emilie. *Kansallisbiografia 1*. s 545-546. SKS. Helsinki.
- Suutela Hanna 2003b. Bergbom Kaarlo. *Kansallisbiografia 1*. s 549-551. SKS. Helsinki.
- Suutela Hanna 2005. *Impyet - näyttelijättäret Suomalaisen teatterin palveluksessa*. Like. Helsinki.
- Suutela Hanna 2006. "Neros, teatteri ja sukupuoli. Kansallisen tradition piirteitä Jouko Turkan julkisuuskuvaassa." *Kirjoituksia neroudesta. Myytit, kultit, persoonat*. Toim. Taava Koskinen. s 57-81. SKS. Helsinki.
- Svenskt porträttgalleri. XXI. Tonkonstnärer och sceniska artister*. Med biografiska uppgifter af Adolf Lindgren och Nils Personne. Hasse & Tullber. Stockholm. 1897.
- Söderhjelm Alma 1929. *Min Värld I*. Bonnier. Stockholm.
- Söderhjelm Alma 1930. *Min Värld II*. Bonnier. Stockholm.
- Söderhjelm Henning 1960. *Werner Söderhjelm. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* Nr 378. Levnadsanteckningar 4. Helsingfors. Borgå.

- Söderhjelm Werner 1914. Finska Operan – ett 40-årsminne. *Nya Argus* 16.3.1914. 1914:6:49–51
- Tallgren A. M. 1937. J. R. Aspelinin uran alkutaipaleelta. Eripainos *Kalevalaseuran vuosikirja* 17, s 83-101. Kalevalaseura. Helsinki.
- Tallqvist J.O. 1943. Den unge Kaarlo Bergbom. Till hundraårsminnet 2. X. 1943. *Nya Argus* Nr 16/1.10.1943.
- Talvio Tuukka 2003. "Antell Herman Frithiof" *Kansallisbiografia* 1. s 320–321. SKS. Helsinki.
- TalviOja Kuuno A. 1915. *Jaakko Juteini ja hänen kirjallinen toimintansa*. A. G. Väänänen. Heinola.
- Tandefelt, Marika (Red.) 2002. *Viborgs fyra språk under sju sekel*. Schildts förlag. Helsingfors
- Tarkiainen Tuomas 1975. *Eino Leinon Pyhä Draama. Tutkimusmenetelmä ja ajan taustaa*. Yl. kirjallisuustieteen ja estetiikan (teatteritieteen) lisensiaattitutkielma. HY. (painamaton opinnäyte.)
- Tarkiainen Viljo 1916. *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. (1915) 3.p. 1916. Helsinki. WSOY.
- Tarkiainen Viljo 1922. *Gustaf von Numers. Elämä ja teokset. Kirjallisuushistoriallinen tutkielma*. Otava. Helsinki.
- Tarkiainen Viljo 1950. *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. 5. tarkistettu painos Helsinki. WSOY.
- Tarvas Toivo 1917. "Kaarlo ja Emilie Bergbomin taloudellisia huolia." ss. 227–230. *Otava, vuosikirja*. Otava. Helsinki.
- Teperi Jouko 1959. *Viipurin suomalainen kirjallisuus-seura näytelmien kustantajana vuosina 1867–1876*. *Suomi* 108:3. SKS. Helsinki.
- Teperi Jouko 1965 ja 1967. *Vanhan Suomen suomalaisuusliike I ja II. Historiallisia tutkimuksia 69.1 ja 69.2*. Suomen Historiallinen seura. Helsinki.
- Teperi Jouko 1972. *Arvon mekin ansaitsemme. Jaakko Juteinin aatemaailman eräät päälinjat. Historiallisia tutkimuksia 85*. Suomen Historiallinen seura. Helsinki.
- Toivanen Pekka 2000. *Kuopion historia 2. Savon residenssistä valtuusmiesten aikaan*. Kuopion kaupunki. Kuopio.
- Tommila Päiviö – Pohls Maritta (toim.)1989. *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila Oy. Kuopio.
- Topelius Zachris 1908. *Samlade skrifter. V. delen. Dramatiska dikter. Första bandet*. G. W. Edlunds förlagsaktiebolag. Albert Bonniers boktryckeri. Stockholm. 1908.
- Topelius Zachris 1920. *Samlade skrifter. V. delen. Dramatiska dikter. Första bandet*. G. W. Edlunds förlagsaktiebolag. Holger Schildts Förlag. Helsingfors.
- Topelius Zachris 1920b. *Samlade skrifter. VI. delen. Dramatiska dikter. Andra bandet*. G.W.Edlunds förlagsaktiebolag. Holger Schildts Förlag. Helsingfors.
- Topelius Zachris 1949. *Kootut teokset VIII. Draamalliset teokset*. 4.p. WSOY. Helsinki.
- Törmänen C. Edvard (toim.) 1878–1880. *Suomalainen Teaterikirjasto. Niteet I– III (näytelmät 1–20)* Lindgren. Hämeenlinna.
- Waenerberg Annika (toim.) 2004. *Rooman-kävijät. Taiteen ja historian löytöretkiä*. Atena Kustannus Oy. Jyväskylä.
- Valjakka Sirkka 1971. *Jyväskylän kaupungin rakennukset ja asukkaat 1837–1880*. Keski-Suomen Museoyhdistyksen julkaisuja. Keski-Suomi X. Jyväskylä.
- Valkeapää Leena 2000. *Pitäjänkirkosta kansallismonumentiksi. Suomen keskiaikaisten kirkkojen restaurointi ja sen tausta vuosina 1870–1920*. (Diss.) *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 108. SMMY. Helsinki.
- Valkeapää Leena 2004. "Kolme kirjettä Roomasta – Emil Nervander Kaarlo Bergbomille 1865." Teoksessa Waenerberg Annika (toim.) *Rooman-kävijät. Taiteen ja historian löytöretkiä*. Atena Kustannus Oy. Jyväskylä. s 76–109.
- Valkeapää Leena 2010. [Johdanto teoksessa] Nervander Emil (1872) *Kesämatkoja Suomessa: Ahvenanmaalla ja Turun seudulla. (Sommarresor i Finland. På Åland och i Åbo-trakten)*. Suom. Markus Hiekkanen. SKS. Helsinki.

- [Vasenius Valfrid 1916.] *Topelius om teatern i Finland 1842–1860. Bedömanden och artiklar, sammanställda av Valfrid Vasenius*. Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Vasenius Valfrid 1931. *Zachris Topelius ihmisenä ja runoilijana. 5. osa*. Kuvailut Valfrid Vasenius. (suom. Johan Vasenius, Herta Luther). Otava, Helsinki.
- Weckström Matthias 1864. *Anteckningar rörande teatern i Finland*. Helsingfors.
- Weckström Tor 1966. *Svenska teatern. Chiewitz teaterhus*. Mercator, Helsingfors.
- Verho Urho 1951. *Kaarlo Bergbomin draamankäsitys. Turun yliopiston julkaisusarja B. 37*. Turun yliopisto, Turku.
- Wickberg Nils Henrik 1978. *Privathus i Kronohagen i Helsingfors under empiretiden. En arkitekturhistorisk undersökning. Helsingfors i forna tider IV*. Helsingfors-Samfundet, Helsingfors.
- Viipurin kaupungin historia IV*. 1981. J. W. Ruuth. Uudistaneet Kuujo et al. Torkkelin säätiö, Helsinki.
- Viipurin hovioikeus 1839–1939. (1939) Tietoja hovioikeuden historiasta, toiminnasta ja virkakunnasta. Satavuotis-
muistojulkaisu*. Toim. Väinö Kannel. Viipuri.
- Viljanen Lauri 1944. *Runeberg ja hänen runoutensa (I) 1804–1837*. WSOY, Porvoo.
- Viljo Eeva-Maija & Nyman Lena & Zilliacus Clas 1989 *Åbo teaterhus 150 år*. Åbo Akademis förlag, Åbo
- Viljo Eeva-Maija 1989. Åbo svenska teaters byggnad. Teoksessa Viljo Eeva-Maria & Nyman Lena & Zilliacus Clas: *Åbo teaterhus 150 år*. Åbo Akademis förlag, Åbo. s 6–51.
- Wrede Johan (utg.) 1999. *Finlands Svenska Litteraturhistoria (I) 1999. Första delen, Åren 1400–1900*. Svenska litteratursällskapet i Finland. (Atlantis) Helsingfors & Stockholm.
- Wuolijoki Hella 1945. *Yliopistovuodet Helsingissä 1904–1908. Juhani Tervapään yksinpuheluja aikojen draamassa. II osa*. Tammi, Helsinki.
- Yrjänä Jouni – Keskisarja Teemu 2009. *Alexander Järnefelt. Kenraali ja suomalaisustaistelija*. SKS, Helsinki.
- Zetterberg Seppo 2012. *Yhteisellä matkalla – VR 150 vuotta*. WSOY, Helsinki.
- Zilliacus Clas 1989. ”Från resande sällskap till stående scen”. Teoksessa Viljo Eeva-Maija & Nyman Lena & Zilliacus Clas: *Åbo teaterhus 150 år*. Åbo Akademis förlag, Åbo.

VERKKOJULKAISUT

Aleksis Kiven digitaalinen arkisto/Tiet lähteisiin/SKS www.finlit.fi

ANNO, Historische Österreichisch Zeitungen und Zeitschriften/Österreichischer National Bibliothek = <http://anno.onb.ac.at>.

Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich, 19. Theil: Moll-Musliveczek 1868./Austrian literature Online/
<http://alo.uibk.ac.at>. siteerattu 15.11.2008

Filmdatabas. *En søndag paa Amager* (1941). www.danskefilm.dk.

Kotavuori Yrjö. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*. Verkkojulkaisu 2005.
www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli

Literatur-lexikon. / www.literatur-lexikon.fe/ Albert_Emil_Brachvogel. luettu 10.6.2009.

Wikipedia-artikkeleita (lähdeviitteisiä), kielillä fr., de., nl., en., es., sv.

HENKILÖHAKEMISTO

Mukana ovat päätekstissä ja tietoruuduissa mainitut historialliset henkilöt (myös esiintyessään fiktion henkilöinä), mutta ei alaviitteissä mainittuja henkilöitä, kuten ei tutkimuksen kohdehenkilöä K. Bergbomia.

A

Aalberg, Ida 14, 16, 21, 34
 Achrén, Malte 169, 170
 Achte, Lorenz Nikolai 151, 152, 164, 467, 473, 510, 520, 522, 557, 559, 560, 617, 642, 660
 Achte, neiti von 167
 Adam, Adolphe 164
 Adlerberg (Lerchenfelt), Amalie von 599
 Adlerberg, Nikolai Vladimirovitsh 342, 378, 483, 484, 491, 599
 Adlercreutz, Carl Henrik 336
 Agardh, Charlotte 370
 Ahlqvist, August 112, 124, 125, 167, 173, 220, 263, 271, 272, 297, 396, 475, 489, 493, 500, 515, 516, 517, 537, 541, 566, 567, 568, 573, 574, 592, 606, 616, 628, 629, 667
 Ahlström, Walter 241, 264, 278, 281, 285, 287, 288, 297, 326, 341, 343, 344
 Ahnger, Berndt 409, 420, 487, 507, 508, 527, 642, 648, 659
 Ahrenberg, Carl 406
 Ahrenberg, Jac. 394, 404, 406, 409, 415, 424
 Airaksinen, D. 507
 Akiander, Matthias 106
 Aleksanteri II 60, 70, 78, 140, 171, 188
 Almberg (Jalava), A. 275, 342, 382, 425, 445, 519, 547, 608, 611, 630, 638, 671
 Almlöf, Knut 138
 Almlöf (s Deland), Betty 138
 Almqvist, Karl Jonas Ludvig 321, 322, 323, 345
 Alopaeus, F. H. 411
 Andersen, H. C. 276
 Andersson, Otto 80, 81, 82, 85, 97, 99, 241
 Anna, Englannin kuningatar 413
 Antell, G. V. 369
 Antell, Samuel Henrik 148
 Arc, Jeanne d' 387, 493

Arnim, Achim von 166
 Arwidsson, Adolf Iwar 131
 Aspegren, August 532, 620, 624, 634, 659, 660, 661, 672, 673
 Aspelin-Haapkylä, Eliel 14, 15, 16, 17, 20, 21, 23, 24, 25, 74, 84, 88, 93, 96, 157, 159, 165, 167, 180, 195, 229, 240, 245, 246, 252, 258, 302, 304, 312, 316, 317, 327, 329, 341, 352, 382, 383, 388, 392, 394, 398, 399, 400, 401, 402, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 415, 416, 417, 418, 423, 425, 426, 428, 434, 435, 447, 449, 451, 453, 457, 458, 468, 472, 473, 474, 478, 479, 481, 482, 483, 498, 503, 504, 506, 509, 510, 528, 530, 531, 533, 534, 544, 545, 549, 550, 553, 555, 560, 561, 564, 578, 581, 614, 615, 617, 627, 628, 629, 634, 638, 640, 641, 652, 655, 656, 657, 660, 662, 663, 667, 672, 674, 687
 Aspelin, J. Reinhold 163, 275, 449, 493, 514, 515, 608
 Asp, kirurgi 515
 Atterbom, P. D. A. 153
 Auerbach, Bertolt 346
 Avander, kahvilan emäntä 236
 Avellan, Carola 525, 526
 Avellan, C. C. 525
 Avellan, Edvard. 665
 Axenja Boriksentytär 92

B

Baranovski, S. I. 91
 Barbier, J. 543
 Basch, F. I. 413
 Basilier, Fredrik (isä) 523, 524, 669
 Basilier, Ida 451, 467, 468, 469, 515, 520, 521, 522, 523, 524, 534, 542, 543, 544, 545, 547, 553, 554, 557, 558, 559, 560, 562, 575, 581, 583, 587, 589, 598, 599, 600, 601, 609, 610, 612, 618, 629, 636, 637, 642,

645, 649, 650, 657, 658, 664, 666, 668, 669
 Bassi, Carlo 432
 Beaumarchais, P. C. de 271, 272, 314, 341
 Beethoven, Ludwig van 155
 Beethoven, L. v. 156, 506
 Bellini, Vincenzo 164
 Bellman, Carl Mikael 109, 410
 Benedix, Julien Roderich 121, 122, 359, 461
 Benois, Nicolas 242
 Bergbom (af Heurlin), Augusta 18, 35, 49, 50, 55, 69, 78, 135, 180, 181, 227, 319, 345, 349, 370, 389, 407, 417, 432, 456, 457, 479, 482, 483, 498, 518, 536, 577, 579, 584, 585, 599, 600, 601, 604, 608
 Bergbom, Axel Gabriel 49, 50, 55, 63, 67, 71, 78, 181, 210, 227, 319, 371, 456, 577, 584, 602, 609
 Bergbom, Carl Gustaf 32, 40, 53, 54, 67, 143, 144, 432
 Bergbom, Elias Eriksson 28
 Bergbom, Emelie Sophie 12, 16, 17, 18, 22, 24, 27, 30, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 62, 64, 65, 68, 69, 78, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 114, 125, 135, 165, 166, 177, 180, 181, 186, 189, 200, 201, 206, 209, 210, 217, 221, 226, 227, 231, 237, 312, 316, 317, 319, 346, 349, 352, 370, 371, 389, 390, 404, 407, 408, 418, 432, 450, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 479, 483, 493, 512, 518, 521, 522, 524, 527, 528, 529, 536, 559, 560, 565, 576, 577, 578, 579, 581, 583, 584, 585, 586, 588, 589, 592, 593, 594, 595, 596, 598, 599, 601, 602, 604, 605, 606, 608, 609, 610, 611, 612, 619, 622, 625, 628, 637, 638, 658, 660
 Bergbom, Erik Johansson 27

- Bergbom, Fredrik Jakobsson 29, 30
- Bergbom, Gabriel Eliasson 28, 29, 31, 40, 144
- Bergbom, Gustaf Eriksson 28
- Bergbom, Gustaf Leonard 42, 45, 50, 51, 52, 66, 67, 78, 210, 232, 300, 319, 330, 456
- Bergbom, Gustava Emilie 31, 67
- Bergbom, Jakob Eriksson 29
- Bergbom, Johan Erik 11, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 57, 59, 61, 66, 67, 68, 70, 80, 81, 82, 88, 89, 102, 125, 143, 144, 148, 157, 160, 171, 180, 181, 207, 210, 227, 236, 253, 270, 291, 300, 302, 305, 319, 369, 432, 453, 459
- Bergbom, Laura Matilda 31, 67
- Bergbom (s Franzén), Helene 32, 34, 144, 389, 432
- Bergbom (s Peldan), Katarina Elisabet 28, 31
- Bergbom (s Roschier), Fredrika Juliana 27, 32, 33, 34, 36, 37, 40, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 52, 54, 55, 56, 61, 64, 65, 66, 67, 69
- Bergbom (Wuoreneimo), Ossian 18, 37, 48, 50, 51, 55, 67, 68, 71, 72, 73, 76, 78, 144, 147, 180, 181, 210, 232, 306, 319, 369, 456, 575, 577, 584, 585, 598, 602, 606, 608, 609
- Berg, Friedrich Wilhelm von 70, 71, 210
- Berg-Kallio, Samuel Kustaa 542
- Bergroth, J. M. 525, 528
- Berndtson, Fredrik 59, 96, 153, 154, 280, 282, 324, 326, 345, 350, 351, 353, 354, 357, 359, 360, 378, 444, 448, 452, 477, 478, 484, 485, 486, 492, 493, 501, 546, 548, 549, 553, 554, 555, 665, 688
- Bernhardy, historioitsija 173
- Birch-Pfeiffer, Charlotte 80, 99
- Bismarck, Otto von 575
- Björkstén, Emelie 580
- Björnson, Björnstjerne 295, 335, 446, 461
- Blanche, August 83, 84, 295
- Blomqvist, Oskar 431
- Blomros, harrastajanäyttelijätär 275
- Blomstedt, Oskar 536, 601, 615
- Bobrikov, Nikolai Ivanovitsh 16, 22
- Boehm, G. E. 119
- Bohnhoff, puutarhuri 139
- Bolin, Wilhelm 123, 124, 125, 129, 133, 136, 139, 142, 152, 153, 172, 177, 178, 179, 180, 181, 191, 192, 196, 198, 200, 201, 302
- Bonuvier, Carl Gustaf 30, 81, 82
- Borenius, H. 152
- Borgström, talonomistaja 86, 325
- Bosin, Bernardine 370
- Brachvogel, Albert Emil 82, 243, 244, 686
- Bremer, K. 649, 650, 652, 654, 655
- Bruner, Edvard af 106, 115, 130, 173
- Byron, George Gordon 147, 214, 254, 346, 373, 608
- Bäck, Carl 404, 406
- Börjesson, Johan 82, 92, 96, 250, 326
- Börne, Ludwig 166
- Böök, Edvard 262, 266
- C
- Cajander, Paavo 224, 384, 435, 547, 641, 687
- Cajanus, Anni 406
- Cajanus, V. 543
- Calamnius, J. W. 94, 119, 120, 151, 200, 233, 234, 277, 282, 302, 320, 348, 356
- Calderón de la Barca 93, 148, 150
- Canth, Minna 13, 21, 24, 25, 99, 229, 580
- Carré, M. 543
- Caus, Salomon de 199, 228, 229, 267, 442
- Cervantes, Miguel de Saavedra 58
- Chamisso, Adelbert 166
- Chateaubriand, Francois-René 288
- Chiewitz, Georg Theodor 58
- Policron 78, 103
- Chopin, Fr. 156
- Chronström, W. Chr. 200
- Churberg, Walter 178, 231
- Chydenius, A. H. 111
- Chydenius, Anders Johan 31, 54, 90, 144
- Chydenius, Emma Katarina 31, 90
- Chydenius, Jakob Gustaf 31, 53
- Chydenius (s Bergbom), Karin 28, 31, 32
- Cicero 91, 173
- Collan, Karl 112, 113, 253, 255
- Cooper, James Fenimore 166
- Cygnaeus, Fredrik 11, 27, 81, 84, 93, 98, 103, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 123, 127, 130, 132, 137, 138, 139, 141, 148, 149, 152, 154, 162, 166, 169, 176, 201, 202, 210, 219, 223, 238, 244, 245, 248, 249, 250, 262, 268, 270, 271, 272, 277, 282, 283, 287, 295, 296, 298, 302, 305, 314, 324, 325, 333, 334, 344, 348, 349, 350, 351, 356, 361, 362, 364, 366, 371, 378, 388, 389, 390, 407, 408, 434, 444, 445, 447, 450, 462, 472, 487, 493, 500, 512, 516, 517, 522, 566, 567, 573, 574, 575, 582, 589, 594, 596, 597, 598, 599, 608, 609, 619, 620, 621, 624, 628, 650, 685, 687
- Cygnaeus, Uno 525, 528
- D
- Dahlgren, Fredrik August 111, 115
- Dahlström, H. 411
- Dante Alighieri 345
- Decker, Thérèse 411, 472, 487, 511, 616
- Degerholm, Emilie 380, 424, 425, 426, 480
- Deland, Fredrik 57, 167, 175
- Deland, Pierre Joseph 45, 46, 57, 59, 61, 138
- Delavigne, Casimir 346
- Demogeot, historioitsija 152
- Devrient, Eduard 354
- Dickens, Charles 166, 228, 345
- Diderot, Denis 82, 243
- Donizetti, Gaetano 60, 164, 522, 660
- Donner, Otto 111, 115, 302, 615, 616, 657
- Duldin, A. 49
- Dumas, Alexandre f 310, 355

- Dumas, Alexandre p 97, 199, 262
 Duncker, Elis 405, 642
 Duncker, Maximilian 433
 Duncker, Rudolf 405
 Düben, M. W. v. 91
 Döbeln, Georg Carl von 55, 56, 59, 83, 153
 Döllinger, Ignaz von 627
- E**
 Edelfelt, Albert 423, 493
 Eerik XIV 82, 92, 93
 Ehrnroth, Adelaïde 580
 Eichendorff, Joseph von 238
 Ekman, Robert Wilhelm 106, 107, 138, 347, 411
 Ekroos, J. 151
 Ekroos, V. 151
 Elfving, Betty 77, 89
 Elmgren, S. G. 79, 83, 84, 87, 115, 137, 150
 Eneberg, K. Fr. 151, 488, 578, 604, 606
 Eneberg, Waldemar 241, 242, 247, 302, 348, 603
 Erich, Theodor 505, 507, 519, 520, 527, 538, 587
 Erkko, Juhana Henrik 489, 490, 491
 Erlin, Anton 160, 161, 162, 163, 199
 Ernrooth, Adelaide 153
 Ervast, Karl 131
 Essen, C. G. von 528
 Estlander, Carl Gustav 105, 143, 148, 152, 166, 167, 257, 302, 324, 325, 378, 395, 396, 420, 421, 424, 431, 444, 445, 450, 485, 514, 536, 599, 603, 633
 Eurén, G. E. 173, 318
 Everth, Fr. W. 498, 500, 501, 572
- F**
 Fabritius, Ernst 501, 533, 534, 612
 Fabritius, Johan 176
 Falkman, Severin 76
 Faltin, Richard 449, 469, 510, 511, 515, 520, 521, 522, 542, 543, 548, 550, 551, 552, 553, 554, 557, 560, 564
 Feuerbach, Ludwig 123
 Fieandt, Mathilda von 275
 Fieandt, Otto von 275
- Filip II 143
 Finne, Jalmari 14, 19, 22, 68
 Flavius Josephus 152
 Fleming, Erik 357
 Fleming, Juhana 485
 Fleming, Klaus 141, 168, 169, 484, 582
 Florell, Otto Henrik 131, 150, 164, 169, 170, 177, 182, 187, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 198, 199, 200, 202, 203, 212, 213, 215, 222, 223, 227, 229, 230, 232, 233, 236, 242, 248, 251, 252, 256, 257, 258, 259, 260, 265, 266, 267, 269, 270, 278, 281, 283, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 295, 296, 297, 299, 300, 306, 319, 348, 370, 376, 377, 409, 433, 522, 523, 524, 536, 537, 558, 560, 561, 565, 566, 576, 578, 598, 604, 609, 610, 615, 618, 680, 686, 687
 Florell (s Basilier), Emmy 545, 598, 610, 618
 Florin, A. V. O. 75
 Florin, Johan August 74, 75, 90, 91, 92, 93, 94, 126, 127, 128, 129, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 312
 Florin, L. 75
 Flotow, Fr. v. 164, 405, 412, 413, 414, 515, 616, 617, 633
 Fogelberg, Gunnar 524, 545, 547, 553, 559, 560, 562, 589
 Fohström, Alma 542
 Fornell, Clara 242
 Forsell, Katarina 28
 Forsman, Jaakko 19, 130, 149, 150, 160, 165, 166, 170, 171, 173, 177, 178, 179, 181, 186, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 199, 200, 202, 203, 206, 209, 211, 214, 217, 218, 219, 223, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 248, 259, 260, 262, 265, 266, 267, 277, 291, 298, 300, 320, 322, 325, 356, 381, 399, 423, 452, 565, 598, 611, 666
 Forssell, Albert 116, 117, 141, 320, 407, 614, 615, 657
 Forssell, Ida 291, 305
 Forssell, Theodor 116, 117
 Forsten, Ina 598
 Frankenfeldt, Helga 398, 484, 491, 509, 546, 588, 593, 616
 Franzén, Zachris 32, 54
- Frasa (Ahrenius), Alina (Helena Anderlé) 63, 64, 86
 Frenczell, Frans von 427
 Freyenthal, A. O. 130, 149
 Freytag, Gustaf 687
 Fristedt, Ludvig 350
 Frosterus, J. G. 128, 129, 167
- G**
 Gadd, Herman 34
 Galletti, J. G. A. 166
 Garibaldi, Giuseppe 109, 257
 Geijer, Erik Gustav 118, 141, 166
 Gervinus, G.G. 346
 Gibbon, historioitsija 152, 174
 Godenhjelm, B. A. 411
 Godenhjelm, B. F. 214, 301, 322, 329, 358, 384, 399, 440, 517, 573
 Godenhjelm, (s Lindroos), Ida 667
 Godunov, Boris 92
 Goethe, J. W. von 111, 112, 113, 141, 148, 209, 319, 330, 346, 623
 Gottlund, Mamselli 63, 64
 Gottschalck, Friedrich 152
 Gounod, Charles 520, 534, 544, 582, 653
 Granfelt, A. F. 290
 Grape, Maria 563, 564, 580, 585, 586, 588, 667
 Grémieux, Hector 138
 Grillparzer, Franz 354, 546, 589, 616
 Gropius, Karl Wilhelm 133, 242
 Grönberg, Alice 37
 Grönberg, Johan August 34
 Grönberg, Johan (Janne) Gustaf 34, 72
 Grönberg (s Roschier), Augusta Maria 34, 35, 43, 50, 54, 56, 62, 72, 301, 529
 Gröneqvist (Wilho), Oskar Wilhelm 26, 161, 162, 163, 164, 174, 175, 176, 274, 275, 276, 303, 304, 305, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 325, 341, 342, 345, 351, 352, 380, 383, 388, 392, 393, 394, 395, 398, 399, 404, 406, 407, 409, 432, 433, 434, 435, 450, 451, 459, 462, 467, 473, 474, 488, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 525, 540, 542, 561, 583, 584, 635,

- 642, 643, 648, 657, 659, 660, 661, 662, 663, 667, 668, 670, 672, 673, 674
- Guizot, Francois 152, 229
- Gullstén (Toikka, Aspegren), Aurora 167, 168, 175, 382, 393, 619, 620, 621, 624, 634, 649, 659, 660, 662, 672, 673
- Gummerus, Adolf Emanuel 35
- Gummerus, Adolf Erik 35
- Gummerus, Aleksanteri 375
- Gummerus, Alexander Jakob 372, 375
- Gummerus, Karl Jakob 315, 318, 396, 404
- Gummerus (s Roschier), Emilia Leontine 35
- Gustafsson, Gustaf 447, 448, 458, 463, 470, 471, 474, 476, 478, 633
- Gutzkow, Karl 130, 149, 152, 172, 174, 354, 365
- Gyldén, Nils Abraham 115, 140
- Gyldén (s Wrede), Sofia 140
- Göös, K. 212, 221
- H**
- Haapasalo, Kreeta 80, 386
- Haartman, Lars Gabriel von 48, 49
- Hackzell, Gustav 38
- Hackzell (s Roschier), Juliana Katarina 38, 39, 185, 213
- Hafgren, näyttelijä 278
- Hagelberg, Axel, aliupseeri 393
- Hagman, August 242, 302, 575, 657
- Hagman, Tyko 669, 670
- Hahl, Daniel (Taavi) 303, 304, 405, 409
- Haines, Jackson 636, 659
- Handolin, Augusta 350, 480, 507, 519, 542, 643, 648
- Hannikainen, Pietari 46, 48, 84, 100, 220, 263, 275
- Hansson, Theodolinda 489
- Hartman, Elisabeth 242, 278
- Hartwall, Anna 65, 181
- Hartwall, K. 146, 325
- Hebbel, Friedrich 143, 152, 174, 202, 228, 272, 296, 297, 345, 365, 366
- Hebbe, Signe 591
- Hedberg, Frans 82, 294, 295
- Heerman, Alexandra 599
- Heerman, Selma 532, 599, 624, 634, 659, 660, 672, 673
- Hegel, Friedrich 123, 174
- Heiberg, Johanne Louise 122
- Heiberg, Ludvig 315, 316, 398, 406, 461
- Heikkilä, Ritva 12, 14
- Heine, Heinrich 152, 166, 216, 226, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 245, 247, 254, 262, 307, 323, 324, 536
- Herlin, Pekka 559
- Hettner, Hermann 345, 687
- Heurlin, Oskar af 233, 257, 299, 409, 411, 434, 518, 523, 536, 547, 573, 577, 579, 584, 585, 591, 592, 600, 601, 602, 603, 604, 608, 615, 628
- Hiisa, harrastajanäyttelijä 275
- Himberg, Edvard 382, 532, 541, 624, 634, 659, 660, 661, 668, 672, 673
- Hirn, Yrjö 98, 411, 412, 478, 479, 482, 484, 644, 655
- Holberg, Ludvig 100, 241, 335, 419, 460, 488, 621
- Homén, Alexander 151
- Homén, Lars 151
- Hornicke, Philip 45
- Hougborg, S. 132, 139
- Hugo, Victor 45, 80, 166, 173, 174, 200, 201, 202, 296, 308, 335, 355, 359, 379, 397, 442, 609, 686
- Hårdh, Gustaf Adolf 455
- Hårdh, Rafael 232
- Hård, lavastemaalari 133
- Högfelt, Isidor 150, 153, 168, 169
- I**
- Idänpään-Heikkilä, Juhana 632
- Ilkka, Jaakko 484, 485
- Ilmoni, A. Hj. 139
- Ivanoff, rva, vuokraemäntä 498
- Iwonen, Catharina 43
- J**
- Jahnsson, Adolf Waldemar 616
- Jahnsson, Evald Ferdinand 418
- Jannsen, Johan Valdemar 611
- Jannsen (Koidula), Lydia 611
- Jean Paul 228
- José Emanuel 686, 692
- Josephson, J. A. 79, 410
- Josephson, Ludvig 591
- Judén (Juteini), Jakob (Jac.) 46
- Juhana III 92
- Järnefelt, Alexander 25, 671
- Järvinen, Nestor 214, 219, 222, 223
- K**
- Kaarina Maununtytär 92, 95
- Kaarle XI 60
- Karamzin, Aurora 33
- Kaslin, Kaarlo 411
- Katariina II 44
- Kauer, Ferdinand 45
- Kauppinen, Eino 641
- Kesteloot, Wilhelm 45
- Kinnunen, Aarne 441
- Kiseleff, Nikolai 107, 325, 343, 344, 350, 359, 408, 427, 444, 447, 448, 481, 482, 487, 536, 546, 548, 549, 550, 552, 558, 585, 589, 590, 591, 592, 594, 595, 599, 602, 606, 617, 618, 633, 637, 658
- Kivimaa, Arvi 13
- Kleineh, ravintoloitsija 216, 233, 234, 274, 380, 382, 402, 414
- Kleist, Heinrich von 152, 367
- Klinge, Matti 84, 128
- Korhonen, Paavo 173
- Koskenniemi, V. A. 240, 292, 333, 339, 367, 385, 387, 441, 497
- Koskinen, Yrjö 12, 16, 124, 128, 171, 218, 220, 232, 300, 372, 382, 409, 418, 423, 425, 427, 445, 485, 514, 517, 532, 537, 565, 574, 603, 608, 611, 629, 637, 638, 662, 663, 664, 666, 667, 670, 671
- Kotzebue, August von 169
- Kraftman, Alvina 145
- Kristoffer, latoja 291
- Krogius, F. 536, 633, 637, 638
- Krohn, Helmi 44, 89, 376, 456, 457, 465, 466, 510, 528, 563, 588, 656
- Krohn, Julius 83, 112, 124, 130, 132, 137, 138, 149, 223, 272, 277, 311, 315, 321, 462, 489, 516, 517, 543, 560, 596, 597, 598, 616, 666, 671
- Krohn, Mathilda 411
- Kumpulainen, Pietari 630, 631, 632, 633, 670, 671
- Kurten, nuorukainen 373

- Kustaa Eerikinpoika 92, 93, 94, 95, 96, 119
 Kustaa II Aadolf 61
 Kustaa III 80, 172
 Kustaa Vaasa 250
 Kühn, Louis 99
- L
 Lagermarck, Herman 151, 233, 235, 301
 Lagerqvist, fru 242, 262
 Lagerqvist, herr 262, 263, 278, 280, 285, 688
 Lagus, Gabriel 80, 397, 407, 484, 485, 486, 492, 501, 502, 650, 651
 Lagus, Ilta 405, 553, 558, 559, 561
 Lamartine, Alphonse de 143, 433
 Laurila, Vihtori 14, 25, 96, 215, 226, 290, 292, 323, 334, 337, 339, 368, 385, 685, 687
 LeDuc, Louis Léouzon 50, 51, 52, 270
 Leinberg, K. G. 77
 Leino (Lönnbohm), Eino 12, 13, 22, 25, 333, 385, 614
 Leino (Lönnbohm), Kasimir 22
 Leistenius, Jakob Gabriel 91, 92
 Lenau, Nicolaus 166
 Lessing, G. W. E. 106, 143
 Levander, K. G. 354
 Lichtenberg, Albert 241, 278, 688
 Lidner, Bengt 142
 Liebert, Thora 480, 541, 619, 620, 621, 674
 Liebert, valokuvaaja 99
 Limón, Karl 176
 Lindberg, valtiopäivämies 632
 Lindblad, Adolf Fredrik 85, 411
 Linder, Marie 360, 489
 Lindholm, Berndt 232
 Lindh, Theodor 254
 Lindmark, Carl Otto 305, 360
 Lindner, Albert 436
 Linsén, G. 152
 Littmarck, C. G. Reinhold 413
 Ludvig XV 243
 Ludwig, Otto 335, 366
 Lundán (s Roschier), Laura Susanna 144
 Lundgren, Ida 350
 Lundman, maisteri 55, 62
- Lundqvist, teatteriharrastaja 451
 Löfgren, Erik 108, 478
 Löfgren (Lounasmaa), Viktor 151, 467, 488, 497, 498, 536, 553, 591, 598, 608, 615, 616, 638
 Löfgren (s Avellan), Betty 525, 526
 Lökman, Henrik, aliupseeri 393
 Lönnegren, Maija 470, 474, 475
 Lönnqvist, Charlotta 388, 429, 572
 Lönnrot, Elias 11, 30, 106, 130
- M
 Magito, Hilda 350, 480
 Mallander, Gustaf 486, 593
 Mallenius, Robert 358
 Malmberg, N., masinisti 133
 Malmström, K. R. 357
 Mannerheim, August 85
 Mannerheim, Carl Gustaf 41, 42, 48, 52, 62
 Mannerheim, Carl Robert 62, 83, 84, 154, 341, 353, 354
 Mann, Thomas 20
 Martinsson, näyttelijä 278
 Masaniello, (Amalfi Tommaso) 485
 Massé, V. 543
 Mechelin, Emilie (Mili) 381, 405, 449, 451, 468, 520, 521, 591, 592, 601, 616, 617, 633, 642, 649
 Mechelin, Leo 132, 135, 451
 Mellin, Wilhelmina vhr 210
 Mendelsohn-Bartholdy, F. 112, 155, 156, 186, 222, 276, 325, 411, 412, 593
 Meri, Veijo 14
 Meurman, Agathon 16, 81, 629
 Meurman, Ottilia 511, 512
 Michelet, Jules 229
 Mnouchkine, Ariane 22
 Molander, C. H. 483
 Molière (Poquelin, Jean-Baptiste) 124, 138, 148, 175, 294, 326, 341, 359, 459
 Mosenthal, Samuel Henrik 149, 267, 435, 436, 437, 438, 439, 443, 505, 506
 Mozart, W. A. 155, 156, 164, 221, 414
 Muikku, lukiolainen 220
- Munch, A 267
 Musset, Alfred de 379
 Müller von Königswinter, Wolfgang 368
 Münch, Ernst 142, 685
- N
 Napoleon III 114, 536, 575
 Nappa, Kristin 220
 Nerman, Amanda 242
 Nero, keisari 199, 267
 Nervander, Beata Beatasdotter 31, 68, 162, 163
 Nervander, Emil 16, 19, 31, 33, 68, 71, 72, 75, 76, 88, 89, 93, 94, 101, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 116, 117, 118, 119, 124, 126, 127, 131, 136, 139, 140, 141, 142, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 170, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 184, 186, 187, 188, 191, 193, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 204, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 240, 244, 246, 247, 248, 251, 252, 256, 257, 258, 259, 260, 265, 266, 268, 269, 271, 278, 282, 285, 286, 291, 298, 301, 302, 303, 304, 306, 312, 313, 314, 316, 317, 319, 326, 327, 328, 329, 330, 341, 347, 348, 356, 360, 371, 377, 383, 384, 389, 390, 394, 398, 400, 407, 428, 429, 430, 433, 434, 435, 437, 449, 450, 451, 454, 457, 459, 467, 471, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 484, 485, 487, 488, 490, 491, 492, 493, 498, 501, 502, 505, 506, 507, 508, 510, 518, 530, 531, 544, 556, 557, 558, 559, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 584, 596, 598, 614, 628, 631, 641, 659, 665, 666, 672, 684, 685, 687
 Nervander, Frans Johansson 31, 68
 Nervander, Johan 30
 Nervander, Johan Jakob 31, 68, 110
 Nervander, Laura Beatasdotter 31, 162, 163
 Nervander (s Bergbom), Beata Jakobsdotter 30, 67, 68

- Nervander (s Öhman), Agata Emerentia 110, 140
 Nicander, Karl August 270
 Nicolaï, Otto 633
 Nielitz, Carl Theodor 121
 Niinistö, Maunu 117, 149
 Nikolai Aleksandrovitsh, kruununperillinen 278
 Nikolai I 41, 66, 70
 Nordström, näyttelijäharjoittelija 541
 Nowander, Frans Ferdinand 108
 Numers, Gustaf von 21, 295, 535, 582, 583, 614
 Nyberg, Paul 343
 Nyrylä, Paavo 189
- O
 Oehlschläger, Adam 166, 379, 433
 Oelze (Öhlse), Georg 83, 88, 541
 Offenbach, Jacques 138, 209, 306, 325, 633, 653
 Olsoni, Eligius 358
- P
 Pacius, Fredrik 60, 85, 86, 87, 100, 107, 121, 123, 132, 134, 189, 277, 325, 552
 Paldani, Kola 151, 191, 313, 451
 Paldani, Mischa 151, 191, 313, 314, 356, 451
 Palmblad, W. F. 73, 120
 Paul, Hermann 321
 Peldan, Gabriel Henrik 28
 Perander, Frithiof 176, 223
 Perander, Nils August 404, 409
 Petterson, Mille 242, 451
 Pietilä, Elina 316, 339, 340
 Pihlflycht, talonomistaja 69, 77, 83, 97, 146, 164
 Pikkanen, Ilona 16
 Pinello, Nils Henrik 324, 397, 519, 520, 531
 Pipping (Rosen), Adele 584
 Polén, Rietrikki (Fredrik) 124, 171, 220, 358
 Pombal (de Carvalho), Sebastian 142, 143, 166, 174, 194, 202, 281, 685
 Pompadour, markiisitar 82, 243
 Porthan, H. G. 113, 236, 238, 328, 382, 398
- Pousette, Charlotte 241, 244, 278, 281, 324, 343, 349, 688
 Pousette, Mauritz 241, 244, 248, 264, 278, 280, 324, 326, 341, 343, 347, 688
 Pouttu, Pentti 485
 Puhakka, Antti 632
 Punnanen, Margaretha 43
- R
 Raa, Frithiof 241, 262, 270, 276, 278, 288, 297, 298, 326, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 354, 356, 359, 360, 372, 373, 376, 379, 397, 398, 400, 411, 426, 452, 465, 466, 469, 470, 472, 476, 492, 518, 526, 528, 536, 545, 546, 588, 593, 594, 605, 612, 616, 629, 656, 658, 668
 Raa (s Forsman), Hedvig Charlotta 18, 97, 98, 99, 241, 262, 263, 264, 266, 270, 278, 280, 288, 296, 326, 341, 344, 346, 347, 349, 354, 356, 359, 360, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 389, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 413, 415, 418, 419, 422, 423, 424, 425, 426, 428, 430, 433, 434, 437, 442, 450, 451, 452, 453, 463, 464, 465, 466, 470, 471, 472, 474, 475, 476, 478, 484, 491, 492, 493, 495, 496, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 512, 513, 514, 515, 518, 519, 520, 521, 525, 526, 527, 528, 530, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 561, 562, 563, 564, 580, 581, 583, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 593, 594, 595, 596, 599, 601, 602, 605, 606, 610, 612, 616, 628, 629, 637, 643, 650, 656, 657, 658, 660, 661, 662, 666, 667, 668
 Rabbe, historioitsija 142
 Rabelais, Francois 516, 573, 574
 Rahikainen, E. J. 573
 Rahkonen, Aleksanteri 368, 369, 406, 407, 461, 547
 Ramsay, Anders 76, 83, 84
 Rancken, Gustaf 152, 233, 234
 Ranke, Leopold von 228, 685
 Rein, Gabriel 84, 152
 Rein, Thiodolf 73, 84, 130, 430, 494, 606, 614, 615, 616
 Reitala, Heta 26
 Reithmeyer, Joseph 45
 Renan, Ernest 579
 Renholm, Alfred 480
 Rentola, Kimmo 25
 Richelieu (Du Plessis, Armand Jean) 149, 199, 229
 Rienzi, Cola da 485
 Rokassovsky, Platon Ivanovitsh 69
 Roos, A. F. 62, 71, 72
 Roos, Johan Petter 201, 209
 Roschier, Augusta 185, 221
 Roschier, Dagmar 36, 37
 Roschier, David 39
 Roschier, Eric Gustaf 32, 34, 40
 Roschier, Erik Johan 38, 185
 Roschier, Gabriel 39
 Roschier, Gustaf Herman 36, 371
 Roschier, Jakob Pontus 36, 66
 Roschier, Julius 134, 135
 Roschier, Karl Vilhelm 39
 Roschier, Otto Magnus 39
 Roschier (s Gadd), Fredrika Sofia 34, 72
 Roschier (s Sjögren), Matilda 36
 Roschier, Wilhelmiina 102, 185
 Rosenberg, P. Herman 53, 300, 455, 518, 529, 584
 Rosencrantz, Karl 166
 Rosendahl, Karl G. 276, 324, 379
 Rossini, Gioacchino 45, 60, 164, 314, 636, 669
 Rothsten, F. W. 209, 466
 Rudel, Geoffrey 76, 77, 675
 Runeberg, Johan Ludvig 11, 27, 30, 31, 38, 51, 55, 121, 122, 150, 185, 209, 219, 244, 270, 277, 283, 284, 323, 343, 361, 375, 376, 377, 397, 569, 615, 645, 689
 Runeberg (s Tengström), Fredrika Charlotta 29, 30
 Runeberg (s Tengström), Fredrika Charolтта 65
 Rydberg, Freja 173, 288
 Rydberg, Wilhelm 541
 Rydman, Axel 373, 588
 Rylander, Amanda 169
 Rylander, Cecilia 381
 Röttscher, H. T. 166

- S**
- Saarimaa, E. A. 597
- Sainte-Beuve, Charles-Augustin 152
- Sala, Niilo 19, 21
- Salin, Viktor 312, 313, 325, 342, 344, 350, 360, 433, 480, 643
- Salmelainen, Eino 13
- Sand, Georges 98, 308, 311, 334, 355
- Sandström, näyttelijäharjoittaja 541
- Sanmark, Fredrik Gabriel 34, 43
- Sanmark (s Roschier), Johanna Sofia 34, 35, 36, 42, 43, 92, 144, 145, 181, 370, 401, 402, 403, 586, 601
- Sardou, Victorien 310, 339, 616
- Saul, Israelin kuningas 260, 267, 319
- Savander, harrastajanäyttelijä 275
- Schaefer, historioitsija 152
- Schantz, Filip von 98, 122, 132, 138, 269, 276, 277, 298, 301, 379
- Schauman, August 101, 111, 177, 192, 317, 325, 451, 492, 531, 545, 556
- Schauman, B. O. 666, 670, 671
- Schildt-Kilpinen, Woldemar 212, 221, 525, 528
- Schiller, Friedrich 20, 80, 82, 106, 111, 112, 113, 115, 131, 174, 222, 263, 265, 266, 324, 326, 363, 365, 366, 367, 373, 379, 469, 470, 471, 493, 541, 686
- Schläfer, Heinrich 685
- Schmidt, Jakob 174, 228
- Schott, W 337
- Schrämek, Johann Joseph 78, 79, 164
- Schubert, Franz 156
- Schumann, Robert 155, 156
- Schwartz, Theodor A. 111, 115, 121, 138
- Scott, Walter 173, 678
- Scribe, Eugène 339, 359, 397
- Sederholm, kauppias 99
- Sederholm, T. (Nisse) 557, 638, 639, 640, 652
- Selinder, Anders 230, 370
- Sella, Seela 26
- Shakespeare, William 74, 106, 113, 135, 151, 175, 202, 222, 249, 254, 294, 326, 341, 342, 352, 359, 362, 363, 364, 368, 441, 469, 478, 516, 685
- Sheridan, R. B. 294, 379
- Sibelius, Jean 614
- Sihvo, Hannes 14, 336, 337, 418, 441
- Silcke, Fr. G. 176
- Sinebrychoff, Paul 210, 325, 444, 447, 448, 487
- Sismondi, historioitsija 152, 346
- Sivuoja-Kauppala, Anne 26
- Sjöstrand, C. E. 107, 242
- Slöör, Kaarlo 151, 222
- Smith, J. 174, 685
- Smulter, Brita Helena 34
- Snellman, Hanna 370
- Snellman, Johan Vilhelm 11, 18, 27, 30, 46, 47, 84, 89, 123, 141, 148, 172, 188, 189, 201, 202, 206, 369, 387, 456, 457, 483, 517, 537, 545, 568, 574, 575, 593, 607, 608, 611
- Snellman, Jussi 20
- Spohr, Ludwig 158
- Staaß, C. F. 411
- Stagnelius, Erik Johan 91, 92, 441
- Starck, Juliana 38
- Stenberg, Elis 303
- Stendhal (Beyle, Marie-Henri) 330
- Stenius, Axel 185, 203
- Stenius, Karl G. 185, 186, 189
- Stenius, Laura 185, 186, 208, 209
- Stenius (s Freyn), ruustinna 185, 203, 221
- Stenroth, O. A. 190, 203
- Stenvall, Erik 336
- Stenvall (Kivi), Aleksis 13, 14, 19, 20, 61, 64, 101, 102, 105, 106, 107, 109, 113, 115, 116, 117, 126, 142, 149, 150, 152, 155, 156, 167, 210, 223, 224, 231, 233, 234, 236, 244, 245, 246, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 263, 271, 272, 276, 277, 278, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 301, 302, 303, 305, 311, 319, 320, 321, 323, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 345, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 369, 379, 384, 387, 388, 391, 392, 394, 395, 398, 399, 401, 403, 407, 410, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 426, 428, 429, 430, 431, 434, 439, 440, 441, 442, 443, 448, 454, 460, 461, 462, 486, 489, 491, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 515, 516, 517, 518, 532, 537, 545, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 585, 594, 596, 597, 598, 614, 628, 630, 631, 637, 644, 645, 659, 660
- Stjernström, Edvard 61, 665
- Stolpe, Per Theodor 352, 353, 358
- Strömer, Emmy 467, 468, 469, 520, 521, 524, 642
- Strömer, Sophie 616
- Stuart Mill, John 579
- Ståhlhandske, Elisabeth Natalie 433
- Suhm, P. F. 130
- Sulkunen, Irma 517, 574
- Suppé, Franz von 379
- Suutela, Hanna 14, 422
- Svanström, A. R. 293, 358, 369, 440
- Svensson, regissör 86
- Swan, C. G. 117, 320
- T**
- Taipale, Matts 189
- Takanen, Johannes 399, 400, 401
- Tallindberg, ystävä 244
- Tallqvist, J. O. 323, 367
- Tammelin, talonomistaja 63, 86, 320, 497
- Tarkiainen, Viljo 13, 14, 25, 117, 239, 240, 252, 290, 293, 320, 321, 414, 417, 418, 441, 443, 496, 497, 498, 516
- Tavaststjerna, August 501
- Tengström, Johan Jakob 30
- Tengström, Johanna Karolina 30, 291
- Ténint, luennoitsija 113, 114, 125
- Thomé, F. 81
- Thunberg, Emma 480
- Tibell, näyttelijä 278
- Ticcander, Otto 303
- Tieck, Ludwig 166, 174, 354

- Tigerstedt, Theodor 79
 Tikkanen, Paavo 87, 124, 171, 263, 300
 Topelius, Zachris 12, 27, 31, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 79, 81, 82, 85, 87, 91, 95, 97, 98, 99, 107, 108, 123, 132, 133, 135, 138, 139, 149, 162, 169, 174, 219, 240, 270, 277, 283, 284, 289, 298, 313, 314, 316, 334, 342, 343, 354, 355, 361, 397, 404, 410, 412, 445, 447, 448, 467, 469, 472, 488, 531, 532, 614, 615, 636, 645, 686, 688, 689, 691
 Toppelius, Oscar 125, 142, 151, 154, 240, 254, 262, 263, 271, 272, 277, 280, 282, 294, 302, 304, 319, 325, 345, 362, 366, 380, 381, 434, 444, 445, 462, 596, 608, 628
 Troil, Elias von 36
 Troil, Gustaf (Gösta) von 37, 85, 181, 200, 209, 235, 236, 529, 609
 Troil, Mathilda von 529
 Troil (s Bergbom), Elisabet (Betty) von 37, 40, 43, 44, 48, 49, 50, 62, 64, 69, 78, 85, 86, 88, 89, 90, 135, 180, 181, 209, 227, 228, 235, 300, 319, 456, 487, 529, 584, 600, 609
 Troil (s von Kothen), Johanna von 600
 Tuomas (Thomas), piispa 152, 260, 267, 273, 297
 Turgenjev, Ivan 356
 Törneros (Tuokko), A. J. 272, 319, 434, 462, 516, 517, 523, 547, 612
 Törnqvist, A. 502
- U
 Uhland, Ludwig 118, 141
 Ulrici, Hermann 152
- V, W
 Vaasa, Cecilia 93
 Varvikko, August 207
 Varvikko, Herman 184, 204, 208, 215, 346
 Varvikko, Karl Erik 184, 207
 Varvikko, Matti 184, 187
 Verdi, Giuseppe 164, 225, 395, 522, 534, 548, 557, 560, 653
- Verho, Urho 25, 367, 368, 685, 687
 Vigny, Alfred de 149
 Viotti, Giovanni Baptista 325
 Visconti, Luchino 20, 156
 Voltaire (Arouet Francois-Marie) 149
 Waechter, Elisa 562
 Waechter, Heinrich 562
 Wagner, Richard 81, 155, 156, 276, 298, 306, 582, 610, 613, 614, 653
 Wahlfors, fyysikko 515
 Wallenius, Otto 303, 304
 Waltanen, Maria 43
 Warelus, J. W. 290
 Warvikko, Vilhelm 102, 182
 Wasastjerna, lääkäri 470
 Weber, Carl Maria von 58, 80, 85, 86, 155, 164, 276, 325, 472, 510, 513
 Wecksell, Josef Julius 100, 101, 106, 110, 111, 112, 115, 127, 130, 141, 147, 154, 168, 169, 172, 193, 202, 277, 292, 356, 359, 419
 Weckström, K. A. 447, 452, 453, 458, 459, 463, 466, 468, 469, 473, 477, 478, 487, 491, 502, 503, 536, 598
 Weckström, Matias 86, 275, 276, 313, 316
 Wegelius, Johannes 434
 Wegelius, Martin 514, 515, 564, 589
 Weilin, Yrjö 212, 213, 219
 Wesander, harrastajanäyttelijätär 275
 Wessman, regissör 86
 Westerlund, Carl Wilhelm 45, 329
 Westermarck, August 395, 468, 469, 470, 471, 472, 491, 518, 529, 530, 531, 532, 541, 598, 599, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 629, 633, 634, 635, 636, 643, 649, 659, 661, 662, 663, 665, 666, 667, 671, 672, 673, 674
 Wiberg, Sophie 379, 616
 Widerholm, H 134
 Wilde, Oscar 145
 Wilén, Aline 541
 Willebrandt, Knut Felix von 69, 153, 211, 315
- Willebrandt (s Jaenisch) Sophie von 312, 313, 315, 316, 317
 Winqvist, Karl, tarkk'ampuja 393
 Winqvist, tarkk'ampuja 393
 Winterhjelm, Kristian 18, 402, 465
 Wolff, Pius A. 58, 472
 Wright, Magnus von 98, 133
 Wullenweber 485
 Wuolijoki (Murrrik), Hella 13
 Wuorenheimo, Erik Ossian 26
 Wuorenheimo, Therese nr 17
- Y
 Yrjö-Koskinen, Tuovi 422, 425
- Z
 Zilliacus, W. 447, 478, 502, 536
 Zimin, A. 378, 541
- Ä
 Åhman, Wilhelm 83, 99, 241, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 257, 259, 262, 264, 268, 269, 278, 280, 281, 285, 289, 292, 297, 324, 326, 341, 342, 343, 344, 347, 350, 351, 359, 360, 379, 380, 453, 458, 459, 589, 598, 605, 619, 646, 658, 685, 687, 688
- Ö
 Öhqvist (Korhonen), Nils August 382, 388, 389, 390, 392, 393, 488, 532, 620, 621, 622, 623, 624, 634, 659, 660, 661, 668, 670, 672, 673

Sarjassa aiemmin julkaistut teokset

- Mari Martin (2013)
Minän esitys
- Anu Koskinen (2013)
Tunnetiloissa
- Satu Olkkonen (2013)
Äänenkäytön erityisyys pedagogiikan ja taiteellisen toiminnan haasteena
- Pauliina Hulkko (2013)
Amoraliasta Riittaan
- Ville Sandqvist (2013)
Minä, Hamlet
- Heli Kauppila (2012)
Avoimena aukkiertoona
- Hanna Pohjola (2012)
Toinen iho
- Annette Arlander (2012)
Performing Landscape
- Tomi Humalisto (2012)
Toisin tehtyä, toisin nähtyä
- Seppo Kumpulainen (2011)
Hilkeä ja harmoniaa
- Maya Tångeberg-Grischin (2011)
The Techniques Of Gesture Language
- Kirsi Heimonen (2009)
Sukellus liikkeeseen
- Tone Pernille Østern (2009)
Meaning-Making In The Dance Laboratory
- Erik Rynell (2008)
Action Reconsidered
- Helka-Maria Kinnunen (2008)
Tarinat teatterin taiteellisessa prosessissa
- Jukka O. Miettinen (2008)
Dance Images In Temples Of Mainland Southeast Asia
- Leena Rouhiainen (ed.; 2007)
Ways Of Knowing In Dance And Art
- Maaria Rantanen (2006)
Talkki väärinpäin ja sielu riekaleina
- Leena Rouhiainen, Eeva Anttila,
Soili Hämäläinen & Teija Löytönen (toim.) (2004)
The Same Difference?
- Teija Löytönen (2004)
Keskusteluja tanssi-instituutioiden arjesta
- Kirsi Monni (2004)
Olemisen poeettinen liike
- Eeva Anttila (2003)
A Dream Journey To The Unknown
- Leena Rouhiainen (2003)
Living Transformative Lives
- Betsy Fisher (2002)
Creating And Re-Creating Dance
- Soile Rusanen (2002)
Koin traagisia tragedioita
- Pia Houni & Pentti Paavolainen (toim.) (2002)
Teatteri ja tanssi toimintakulttuureina
- Tapio Toivanen (2002)
"Mä en ois kyllä ikinä uskonu ittestäni sellasta"
- Paula Salosaari (2001)
Multiple Embodiment In Classical Ballet
- Timo Kallinen (2001)
Näyttämötaiteilijasta teatterityöntekijäksi
- Riitta Pasanen-Willberg (2001)
Vanhenevan tanssijan problematiikasta dialogisuuteen -koreografin näkökulmasta
- Pia Houni (2000)
Näyttelijäidentiteetti
- Soili Hämäläinen (1999)
Koreografian opetus- ja oppimisprosesseista
- Pia Houni ja Pentti Paavolainen (1999)
Taide, kertomus ja identiteetti
- Annette Arlander (1998)
Esitys tilana
- Pentti Paavolainen & Anu Ala-Korpela (1995)
Knowledge Is A Matter Of Doing

Karl Johan Bergbom (1843–1906) tunnetaan Suomalaisen Teatterin, nykyisen Suomen Kansallisteatterin perustajana ja ”suomenkielisen näyttämötaiteen isänä”. Elämäkerran ensimmäinen osa kuvaa monilahjakkaan pojan teatterillisiä, musiikillisia ja kirjallisia harrastuksia sekä lehtimiestyötä 29 ikävuoteen asti.

Bergbom väitteli filosofian tohtoriksi vuonna 1868 ja oli tämän jälkeen kiistan asiantuntija historiallisen draaman ja sen aatehistorian alalla. Bergbom toimi myös Aleksis Kiven tärkeimpänä ateljeekriitikkona. Teoksessa avautuu lisäksi 1860-luvun teatterikartta sekä ylioppilaiden ja säätyläisneitojen ooppera- ja teatteriharrastus. Bergbomin yksityiselämä taas kertoo akateemisen toveripiirin arjesta ajalta ennen kuin rikoslaissa kriminalisoitiin samaa sukupuolta olevien väliset suhteet.

Bergbomin toiminta suomenkielisen ammattiteatterin perustajana vuonna 1872 tunnetaan, mutta edellisestä kattavasta tutkimuksesta on kulunut vuosisata. Nyt ruotsinkieliset kirjekokoelmat ja muut alkuperäislähteet on luettu uusin silmin ja kysymyksin. Niitä käytetään myös alkukielisinä.

Dosentti, FT Pentti Paavolainen on teatterihistorioitsija, joka on toiminut teatterintutkimuksen professorina Teatterikorkeakoulussa ja viimeksi tutkijana Sibelius-Akatemiassa.

TEATTERI-*
KORKEAKOULU
TAIDEYLIOPISTO